

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance



4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 23
ARALIK / DECEMBER 2023

Akademik Hassasiyetler / The Academic Elegance

4 Aylık Uluslararası Akademik Hakemli Dergi

Yıl/Year: 9 Sayı/Issue: 23

ARALIK / DECEMBER 2023

ISSN: 2148-5933 E-ISSN:2529-0088

Sahibi / Owner

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief

Şenol DURGUN

Yazı İşleri Müdürü / Editorial Director

Huzeyfe Süleyman ARSLAN

Yürütücü Editör / Executive Editor

Volkan ÖNGEL

Yürütücü Editör Yardımcısı / Assistant Executive Editor

Onur KAYA & Yağmur GÜMÜŞBOĞA

İngilizce Yayın Editörü / English Publication Editor

Batuhan SELVİ

İstatistik Editörü / Statistics Editor

Gözde BOZKURT

Teknik Editör / Technical Editor

Baran TEKAY

Sekreteryaya / Secretariat

Leyla YARAR

Yönetim Yeri / Adress

Yavuz Selim Mah. 543. Sok. Turaykent Villaları No:10/18 Eryaman/ANKARA

İletişim / Contact

Maraşal Fevzi Çakmak Cad. No:9/4 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0 506 223 85 73

E-mail: akademikhassasiyetler@gmail.com

Yapım / Production

A Kitap

Yayın Tarihi / Release Date

Aralık 2023

Yayın Kurulu / Editorial Board

Ayşegül SONCU, Fatih SARIOĞLU, Gonca BAYRAKTAR DURGUN, İlyas SÖZEN, Muhittin KAPLAN, Murat TOPCU, Mustafa ALTUNOK

Alan Editörleri / Scope Editors

İletişim Bilimleri

: Prof. Dr. Yelda ÖZKOÇAK

İktisat Alan Editörü : Doç. Dr. Semra BOĞA
Uluslararası İlişkiler Alan Editörü : Doç. Dr. Fatih Fuat TUNCER
Siyaset Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Gökberk YÜCEL
Yönetim Bilimi Alan Editörü : Doç. Dr. Mustafa ALTUNOK

Danışma ve Hakem Kurulu

Prof. Dr. Abdürreşit Celil KARLUK (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman KURT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ANIK (İstanbul Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Deniz ÜNAL (Adana Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Fatma TAŞDEMİR (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan REYHAN (Çorum Hitit Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim AÇUDE (U.S.A. University of Hawaii)
Prof. Dr. İbrahim YILDIRIM (Gaziantep Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Prof. Dr. İlhan AKSOY (Samsun 19 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Latif TOKAT (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÇAKMAK (Ankara Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (İstanbul Yıldız Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat DEMİRKOL (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa DELİCAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedim BAHÇEKAPILI
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfettin ERŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdilaziz KALBERDİEV (Kırgızistan Oş Üniversitesi)
Doç. Dr. Akhmet A. YARLYKAPOV (Rusya Federasyonu Rusya Bilimler Akademisi)
Doç. Dr. Elmira MURATOVA (Kırım Akmescit Taurida National V. I. Vernodsky Üniv.)
Doç. Dr. Fatih DURGUN (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Gülsen KAYA OSMANBAŞOĞLU (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice ALTUNOK (Ankara Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi)
Doç. Dr. Igor Leonidovich ALEXEEV (Rusya Humanitar Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. İskender GÜMÜŞ (Kırklareli Üniversitesi)
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU (Azerbaycan Cumhuriyeti, Devlet Başkanlığı'na Bağlı Devlet İdarecilik Akademisi)
Doç. Dr. Mustafa KOÇANCI (Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi)
Doç. Dr. Recep REHİMLİ (Azerbaycan Academi of Public Administration)
Doç. Dr. Rufat SATTAROV (Almanya Berlin Freie University)
Doç. Dr. Samaghan MYRZAİBRAİMOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Senem ATVUR (Antalya Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Timur KOZUKULOV (Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi)
Doç. Dr. Yusuf PUSTU (Ankara Hacı Bayram Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali PİŞKİN (Yalova Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Zafer SAĞIROĞLU (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Alihan LİMONCUOĞLU (İstanbul Medipol Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GÖNGEN (Gaziantep Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özlem SANRI (İstanbul Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Suna GÖNÜLTAŞ (İstanbul Doğu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Volkan ERTİT (Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi)
Dr. Didem ÖZDEMİR (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)
Dr. Muhammed ADİL (Tunus Turc-Arab Association for Science Cultur and The Arts)
Dr. Özlem KÜÇÜK (Kocaeli Üniversitesi)



İÇİNDEKİLER / CONTENTS

| | |
|--|-----|
| Cumhuriyet'in ve Düzenlenişinin 100. Yılında İzmit Basın Toplantısı Hakkında Değerlendirmeler (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Evaluations About the İzmit Press Conference on the 100th Anniversary of the Republic and Its Organization (Research Article)</i> Ali Çiftçi | 1 |
| Katı Atık Yönetimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi Örneği (<i>Derleme Makalesi</i>) <i>Solid Waste Management: The Case of Balıkesir Metropolitan Municipality (Review Article)</i> Elif Ekinci Özyardımcı & Hande Bilgin | 28 |
| Osmanlı Para ve Mali Sistemi: Halil Sahillioğlu'nun Türk İktisat Tarihindeki Yolculuğu (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Ottoman Monetary and Financial System: Halil Sahillioğlu's Journey in Turkish Economic History (Research Article)</i> Burak Aydemir | 52 |
| High-Educated Workforce Migration: Case Study of New Zealand (<i>Research Article</i>) <i>Yüksek Eğitimli İşgücü Göçü: Yeni Zelanda Örnek İncelemesi (Araştırma Makalesi)</i> Çağatay Tunçsiper | 73 |
| Yapay Sinir Ağları ile Türkiye Plastik Sektörü İthalat Tahmini: 2023 Yılı Nisan-Aralık Ayları (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Turkish Plastics Industry Import Forecast Based on Artificial Neural Networks: April-December 2023 (Research Article)</i> Yunus Emre Gür & Kamil Abdullah Eşidir | 91 |
| Fenomenolojik Bakış, Sanat ve Ezoterik Uzlaşımalar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Phenomenological Gaze, Art, and Esoteric Reconciliations (Research Article)</i> Jale Asya Kahraman Özyılmaz & Hatice Çöklü Aşkın | 115 |
| Will the Membership of Türkiye to the EU Spur Convergence of GDP Per Capita to High-Income Economy? (<i>Research Article</i>) <i>Türkiye'nin AB Üyeliği Kişi Başına GSYİH'nin Yüksek Gelirli Ekonomiye Yakınsamasını Sağlayacak mı? (Araştırma Makalesi)</i> Metin Gürler & Funda Kara | 136 |
| Sivil Toplum Kuruluşlarının Yönetişim Perspektifinden İncelenmesi: Türkiye Yerel Eylem Grubu (YEG) Dernekleri Örneği (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Examination of NGO's from the Perspective of Governance: Local Action Group (LAG) Associations the Case of Türkiye (Research Article)</i> Orhan Polat | 167 |

| |
|---|
| Ekolojik Sürdürülebilirlikte Finansal Gelişme ve Teknolojik İnovasyon Etkisi: Türkiye’den Kanıtlar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Impact of Financial Development and Technological Innovation on Ecological Sustainability: Evidence from Türkiye (Research Article)</i> Başak Özarslan Doğan 200 |
| Hannah Arendt ve İnsan Haklarının Çıkmazları (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Hannah Arendt and Perplexities of Human Rights (Research Article)</i> Yıldız Çirli & Yusuf Pustu 218 |
| Yiyecek Ve İçecek İşletmelerinde Hipergerçeklik Uygulamaları: Etnik Restoranlar (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Hyperreality Applications in the Food and Beverage Establishments: Ethnic Restaurants (Research Article)</i> Kağan Çağrı Karaca & Özlem Köroğlu 249 |
| The Relationship Between Organizational Trust and Whistleblowing Tendency: A Study on Health Professionals (<i>Research Article</i>) <i>Örgütsel Güven Ve İhbarcılık Eğilimi Arasındaki İlişki: Sağlık Profesyonelleri Üzerine Bir Araştırma (Araştırma Makalesi)</i> Tekin Sancar 269 |
| İletişim Süreçlerinin Dijitalleşmesi Bağlamında Boş Zaman Sosyolojisinin Dönüşümü (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>The Transformation of the Sociology of Leisure in the Context of Digitalization of Communication Processes (Research Article)</i> Ahmet Elnur 287 |
| Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 46. ABD Başkanı Joe Biden’ın Sosyal Medya Kullanımı ve ABD 2020 Dijital Seçim Kampanyasının Analizi (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Political Communication in Social Media: Social Media Usage of the 46th USA President Joe Biden and Analysis of USA 2020 Digital Election Campaign (Research Article)</i> Mahassine Merabet & Fatma Zeynep Özkurt Dördüncü 312 |
| Türkiye’de Caferilerin Mezhebi Kimliklerinden Dolayı Yaşadıkları Dışlanma ve Ayrımcılık (<i>Araştırma Makalesi</i>) <i>Exclusion and Discrimination of Jafari People in Türkiye due to Their Secret Identity (Research Article)</i> Neriman Morkoç 346 |
| Climate Change and the Gulf: Repercussions, Actions, and Competition (<i>Research Article</i>) <i>İklim Değişikliği ve Körfez: Etkiler, Eylemler ve Rekabet (Araştırma Makalesi)</i> Mehmet Rakipoğlu 381 |
| ABD-Çin İlişkilerine Dair Teorik Bir Analiz (<i>Araştırma Makalesi</i>) |

| | |
|---|------------|
| <i>A Theoretical Analysis of US-China Relations (Research Article)</i> Murat Cingöz | 399 |
| Çok Partili Hayata Geçiş Süreci ve İtici Bir Güç Olarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (Araştırma Makalesi) <i>The Transition to Multi-Party Politics and the Law for Providing Land to Farmers as a Driving Force (Research Article)</i> Emine Erden Kaya | 422 |
| Türkiye'nin Yükselen Askeri Caydırıcılığının Dinamikleri (2016-2023) (Araştırma Makalesi) <i>The Dynamics of Türkiye's Rising Military Deterrence (2016-2023) (Research Article)</i> Emre Gündoğdu | 447 |
| Cumhuriyet'in Yeni Yüzyılında Dış Politikada Türk Dünyası Vizyonu (Araştırma Makalesi) <i>The Vision of the Turkish World in Foreign Policy in the New Century of the Republic (Research Article)</i> Yusuf Ziya Bölükbaşı | 469 |
| Periodic Analysis of the Competitive Dynamics of Turkish Civil Aviation in the 100th Anniversary of the Turkish Republic (Research Article) <i>Cumhuriyet'in 100. Yılında Türk Sivil Havayolu Taşımacılığının Rekabet Dinamiklerinin Dönemsel Analizi (Araştırma Makalesi)</i> Mehmet Yaşar & Ender Gerede | 496 |
| Kamu Politikası Analizinde Referans Çerçevesi ve Türkiye Örneği: "Yerli ve Milli" Yeni Türkiye'de Yükselen Milli Savunma Sanayii Politikaları (Araştırma Makalesi) <i>Referential Approach in Public Policy Analysis and a Turkish Case: The Rise of the Defense Industry Through New Turkey (Native and National) Narrative (Research Article)</i> Fethi Ufuk Özışık | 523 |
| Çevik Liderlik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisinde Kararlara Katılımın Aracılık Rolüne İlişkin Bir Araştırma (Araştırma Makalesi) <i>A Study on the Mediating Role of Participation in Decisions in the Effect of Agile Leadership Traits on Job Satisfaction (Research Article)</i> Pelin Özgünay & Serdar Egeli | 560 |
| Dijital Ödeme Sistemlerinin Finansal Kurumların Erişim ve Derinliğine Etkisi: Türk Bankacılık Sektöründen Kanıtlar (Araştırma Makalesi) <i>Impact of Digital Payment Systems on the Access and Depth of Financial Institutions: Evidence from the Turkish Banking Sector (Research Article)</i> Serkan Demirel & Ahmet Ulusoy & Gökhan Özbilge | 584 |
| Research on 21st-Century Skills Competency Perceptions of Generation Z (Research Article) | |

Z Kuşağının 21. Yüzyıl Becerileri Yeterlik Alguları Üzerine Bir Araştırma (Araştırma Makalesi)

Eray Rafet Karabaş & Ebru Yıldız..... 608

Nomofobi be Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkide Sosyal Medya Bağımlılığının Aracı Rolü (Araştırma Makalesi)

The Intermediate Role of Social Media Addiction in the Relationship Between Nomophobia and Personal Characteristics (Research Article)

Ayşe Eliüşük Bülbül..... 642

Tüketicilerin Satış Geliştirme Uygulamalarına Yönelik Tutumların Ölçülmesi: Bir Ölçek Geliştirme Çalışması (Araştırma Makalesi)

Measuring Consumers' Attitudes Towards Sales Promotion Practices: A Scale Development Study (Research Article)

Aykut Yılmaz & Hayrettin Zengin..... 661

Türk Basınında Yerleşik Şiddet: 3. Sayfa Haberlerine İlişkin Bir Tartışma (Araştırma Makalesi)

Settled Violence in the Turkish Press: A Discussion on Page 3 News (Research Article)

Nur Esra Atmaca 684

The Effect of Satisfaction with Services and Trust in Public Organizations on Citizen's Voice Orientation: The Role of Ethical Public Administration (Research Article)

Hizmet Memnuniyetinin ve Kamu Kurumlarına Duyulan Güvenin Vatandaşların Ses Çıkarması Üzerindeki Etkisi: Etik Kamu Yönetiminin Rolü (Araştırma Makalesi)

Müslüm Kayacı 707

Editörden

Akademik üretim, bilimin zihinsel atölyesi olarak kabul edilen süreçte, sadece görülen ve bilinenin sınırlarını genişletmekle kalmayıp aynı zamanda rasyonel düşüncenin ve insanî endişelerin etkileşiminden doğan sorunlara yönelik çözümler arayarak sürekli olarak kendini yeniden şekillendirmektedir. Bu bağlamda, düşünce ışığında bireyleri ve toplumu aydınlatmayı amaç edinen Akademik Hassasiyetler dergisi ekibi, 2023 yılının son sayısını, 29 değerli çalışmayla zenginleşmiş bir şekilde siz değerli araştırmacı ve okurlarımıza sunmanın gururunu yaşamaktadır. Kutlu Cumhuriyetimizin 100. yılına özel sayımızla birlikte, 2023 yılında toplamda dört sayıda sunduğumuz yüksek bilimsel değerli içeriklerle siz okuyucularımızla bir araya geldik. Nicel verilerin sağladığı güvenin yanı sıra, nitel çalışmaların kazandırdığı düşünce biçimleriyle akademik alanda yeni ufuklar açarak bilime yönelik pencere sayımızı artırmak, en büyük kazanımımızı oluşturdu.

Yılın bu son sayısında, farklı disiplinlerden birçok yazar tarafından Türkçe ve İngilizce dillerinde kaleme alınan toplam 29 makale bulunmaktadır. Her bir yazarımıza, dergimizi zenginleştirip okuyucularımıza değerli bir okuma deneyimi sunmaları nedeniyle teşekkür ediyorum. Bu büyük çabanın, siz değerli okuyucularımıza sunulabilmesi için yoğun bir çaba sarf eden dergi ekibimize, editörlere ve hakemlere de minnettarlığımızı ifade etmek istiyorum.

24. sayımızda tekrar görüşmek ümidiyle...

CUMHURİYET'İN VE DÜZENLENİŞİNİN 100. YILINDA İZMİT BASIN TOPLANTISI HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Ali ÇİFTÇİ*

Öz

Yakın siyasi tarihimizde Millî Mücadele'nin kazanılması, Cumhuriyet'in kurulması ve devrimlerin yapılması düz bir çizgi şeklinde gelişmemiştir. Bu olaylar, gerek planlama gerekse uygulama bakımından belli aşamalardan geçilerek gerçekleşmiştir. Kongrelerle başlayan bu süreç geniş bir millî-toplumsal uzlaşa üzerinde yükselerek başarı ile sonuçlanmıştır. Cumhuriyet rejiminin kurulmasında ise aynı geniş uzlaşa ile hareket edilmemiştir. Cumhuriyet'in kararlaştırılma ve ilan edilmesinde kurucu kadro arasında ihtilaflar görülmüştür. Devrimler döneminde ise millî-toplumsal uzlaşadan daha fazla uzaklaşıldığı ve Millî Mücadele'deki beklenti ve millî taleplerin tersine hareket edildiği söylenebilir. 16-17 Ocak 1923 tarihinde gerçekleşen İzmit Basın Toplantısının, kuruluş ve devrimler dönemini anlamak bakımından metodolojik bir önemi bulunmaktadır. İzmit Basın Toplantısı, millî mutabakatla yürütülen Kurtuluş döneminin bittiği ve Kuruluş dönemi hazırlıklarının yapıldığı bir sırada gerçekleşmiştir. Mustafa Kemal Paşanın İstanbul gazetecileri ile yaptığı bu toplantıda ülkenin geleceği hakkında önemli konular konuşulmuştur. Konuşulan ve tartışılan hususların yazılmamasına ve gizli tutulmasına karar verilmiştir. Toplantıda Türkiye'de yapılacak olan yenilik ve devrimlerin ipuçları verilmiştir. Bu çalışmada İzmit Basın Toplantısı'nın yöntem ve içerik bakımlarından bazı konularda değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada kurucu kadro arasında, Millî Mücadele'deki geniş uzlaşa ve katılımın Cumhuriyet'in ilanı ve devrimlerin yapılmasında sürdürülmediği iddia edilmektedir. Kuruluş dönemine ilişkin birçok kararın, İzmit Basın Toplantısı örneğinden yola çıkılarak kamuoyundan saklandığı ve çok dar bir kadro tarafından alındığı savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, İzmit Basın Toplantısı, Cumhuriyet, Devrimler.

EVALUATIONS ABOUT THE İZMİT PRESS CONFERENCE ON THE 100TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC AND ITS ORGANIZATION

Abstract

In our recent political history, the success of the National Struggle, the establishment of the republic, and the subsequent revolutions did not unfold in a linear progression. While the National Struggle achieved success through a broad national-social consensus, a similar consensus was not maintained in the establishment of the

* Doç. Dr., Amasya Üniversitesi Merzifon İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ali.ciftci@amasya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1273-4867>

republican regime. Conflicts among the founding staff emerged during this stage, leading to a divergence from the national-social reconciliation achieved during the period of the National Struggle. Actions during the revolutionary period were perceived as contrary to the expectations and national demands of the War of Independence. The Izmit Press Conference held on January 16-17, 1923, holds methodological importance in understanding the establishment and revolutionary period. This conference occurred as preparations were underway for the establishment period and involved discussions between M. K. Pasha and Istanbul journalists. Vital issues concerning the country's future were deliberated, and it was decided that the discussions would remain unwritten and confidential. This study aims to evaluate the Izmit Press Conference on specific issues in terms of both method and content. The study posits that the founding staff did not maintain the consensus established during the War of Independence in the post-republic period. It argues that many decisions regarding the establishment period were concealed from the public and made by a very limited group.

Keywords: National Struggle, İzmit Press Conference, Republic, Revolutions

Giriş

Kurtuluş Savaşı, lider olarak Mustafa Kemal Paşanın yoğun çabaları sonucu büyük bir millî birliğin kurulması sonucunda başarılmıştı. M. Kemal Paşa, bu birliği sağlamak amacıyla başta askerî cenah olmak üzere toplumun dindar-Sünnî-İslâmî kesimleri ile Alevî toplum kesimleri ile ve Kürt ileri gelenleri ile etkili bir iletişime geçerek ortak amaç uğrunda birleşilmesini sağlamıştı. Samsun'a çıkışın ardından ortaya çıkan Havza Genelgesi, Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile bu kongrelerin belgeleri, Amasya Görüşmeleri ve Protokoller, Sivas'ta yapılan Komutanlar Toplantısında alınan kararlar ve diğerleri bu birliğin sağlanmasıyla sonuçlanmıştı. Samsun'a çıktuktan sonra M. Kemal Paşa asker ve sivil önde gelen kişi ve yetkililere telgraflar çekerek, mesajlar göndererek bu sonucu elde etmiştir. 1919-1922 yılları arasında yürütülen Millî Mücadele, ilmi ilmi örülen bu millî birliğin gücüyle başarıya ulaştırılmıştı. Bu süreçte M. Kemal'in etrafında yer alan Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Ali Fuat Paşa, Refet Paşa, Kazım Özalp, Halide Edip Adıvar ve diğer aydın ve siyasetçi ünlü isimler ufak tefek anlaşmazlıklar hariç tutulursa büyük ortak amaç uğruna birlikte hareket ettiler. Bu dönemin Millî Mücadele kadrosu açısından önemli karakteristiği, kararların alınmasında istişare yönteminin uygulanması, kararlara katılımın mümkün olduğunca geniş çerçeveli tutulmasıdır. Millî Mücadele kadrosu arasındaki uyuma paralel olarak farklı toplum kesimleri de mitinglerle, işgalcileri protestolarla, yerel kongrelerle çok geniş ölçüde Anadolu'da Millî Mücadele'yi desteklediler. Ekim 1922'ye kadar olan bu dönem yaygın olarak Kurtuluş dönemi olarak nitelenmektedir.

İstiklâl Harbi'nin kazanılmasından sonra ise Kuruluş dönemi başlamıştır. Kurtuluş döneminde oluşan birlik havasının Kuruluş döneminde sürdürül(e)mediği söylenebilir. Bu dönemin başında kurucu kadro arasında

görüş ayrılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha doğrusu, Kurtuluş mücadelesinin lideri, kendi yüksek çabalarıyla 3 yıldan fazla bir zamandır oluşturmuş olduğu birlik havasını ve ruhunu sürdürmektense etrafında topladığı İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Kâzım Özalp gibi isimlerin dâhil olduğu çok daha dar bir kadro ile iş yapmayı tercih etmiştir. Bunlardan İsmet ve Fevzi Paşaların Millî Mücadele'ye nispeten geç ve İstanbul'un işgalinden sonra katılmış oldukları bilinmektedir. Paşa, ayrıca Millî Mücadele'de adı geçmeyen ya da az duyulan isimlerden yeni bir çevre oluşturarak yenilik ve devrimleri Mutad Zevat denen bu kişilerle yapmayı seçmiş, bunlarla yola devam etmiştir. M. Kemal Paşa'nın bu tercihi, 3 yıldır oluşan millî talepler ve hedefler doğrultusundan uzaklaşılacağına işaretliydi. M. Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başarılmasından sonra, bu mücadelede çok önemli konumlarda bulunan ve toplum çoğunluğunun nezdinde ağırlığı ve temsil kabiliyeti olan Kâzım Karabekir, Ali Fuat, Refet Paşalarla Rauf Bey ve diğer büyük aktörleri ise zaman içinde önemsizleştirmeyi, itibarsızlaştırmayı ve dışlamayı tercih etmiştir. Atatürk'ün Nutuk'ta da ortaya koyduğu gibi Cumhuriyet'in ilanı gibi önemli bir tarihsel ve siyasal kararda, anılan bu isimlerin dahil olmadığı gibi çoğunun sonradan haberi olmuştur. Bu dışlanma süreci, adı geçenlerin Cumhuriyet'in ilanında 1 yıl kadar sonra muhalefete geçmeleriyle sonuçlanmıştır.

Devrimler dönemine gelindiğinde ise millî birlik havasından iz kalmadığı söylenebilir. Modern-Batıcı-laik bir Türk ulusu inşa etme uğrunda milletin dil, din, kültür, giyim-kuşam, edebiyat, sanat alanında bin yıldan fazla bir zamandır ürettiği değerler ve kimlik unsurları terkedilerek yerine bambaşka bir siyasî-kültürel-dinî-tarihsel iklimde oluşan Batılı değerlerin konulması amaçlanmıştır. Bu süreçte millî-toplumsal bir mutabakattan söz edilemeyeceği açıktır. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Batılılaşma çabalarını nihayete erdirmeyi hedefleyen devrimler, halkın istediği ve halkın yaptığı devrimler olarak değil halka rağmen yapılan devrimler olarak tarihe geçmiştir. Devrimlerin istenmesinde ve yapılmasında halkın bir dahlinin olmadığı bilinmektedir. Halk bir yana Millî Mücadele kadrosunu oluşturan isimlerden birçoğu da bu sürece destek vermemiştir.

16-17 Ocak 1923 tarihli İzmit Basın Toplantısı (İBT), M. Kemal Paşa'nın Kurtuluş dönemi ile Kuruluş ve Devrimler döneminde izlediği metodoloji ve stratejinin birbirinden hayli farklı olduğunu gösteren önemli bir toplantıdır. M. Kemal Paşa, Ankara'dan İzmir'e doğru çıktığı seyahatte İzmit'te bir mola vermiş ve 16-17 Ocak 1923 tarihlerinde İstanbul'un Millî Mücadele'ye destek veren Tevhid-i Efkâr, Tanin, İkdâm, İleri, Vakit, Akşam gibi gazetelerin başyazarlarıyla önemli bir toplantı yapmıştır. Toplantıya Millî Mücadele'ye karşı olan Alemdar, Peyam-ı Sabah, Ümit gibi gazeteler davet edilmemiştir. İBT'da çok sayıda konu görüşülmüş, soru-cevaplar olmuştur. Toplantının metodolojik özelliği, konuşulan ve tartışılan hususların gazetelerde yazılmaması ve kamuoyundan gizli tutulmasının kararlaştırılmasıdır ("Gazi Hz. cevap veriyorlar", 1929). Kurtuluş Savaşı

döneminde milletle ve milletin temsilcileriyle sürekli bir iletişim ve istişarenin yer almasına karşılık İBT’da, milletin geleceğine ilişkin konuşulanların millettten gizli tutulmasının kararlaştırılmış olması önemli bir metodolojik ve stratejik değişimdir. Mustafa Kemal Paşa’nın isteği üzerine İBT’da konuşulanlar yıllarca yayımlanmamış, 1929 yılında ilk defa Milliyet’te yayımlanmıştır. Toplantının gizli tutulmasındaki gerekçenin millî güvenlik ile ilgili bir hassasiyet olması durumunda toplantıda konuşulanlardan sadece, Lozan’da görüşülmekte olan bazı konuların ve uluslararası ilişkileri ilgilendiren hususların yayımlanmamasıyla yetinilebilirdi.

Elimizdeki çalışmada İBT ile ilgili üç temel kaynak kullanılmıştır. Bunlar, Siirt mebusu Mahmut (Soydan) Bey tarafından İBT’deki konuşmaların yazı dizisi olarak ilk defa yayımlandığı Milliyet gazetesinin 1929 yılındaki ilgili sayıları, İsmail Arar’ın Milliyet’te yayımlanan yazı dizisinden yararlanarak 1969’da ilk baskısını yaptırdığı *Atatürk’ün İzmit Basın Toplantısı* kitabı ve Arı İnan’ın 1996 baskılı *Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları* kitabıdır. Ancak çalışma sırasında Milliyet’in, İBT’nin yayımlandığı tarih aralığındaki 18 Aralık 1929 günlü sayısına ulaşılammıştır. İnan 1996 yılında 2. baskısını yayımladığı kitabını hazırlarken, aslı Anıtkabir Arşivi’nde bulunan İBT tutanaklarının fotokopilerini kullandığını; kitabında konuşmaları noksansız, tam olarak yayımladığını ifade etmektedir (İnan, 1996, s. 7). Yine İnan, Milliyet’teki Mahmut (Soydan) Bey’in yazı dizisinde ve bu yazı dizisinden yararlanılarak hazırlanan İsmail Arar’ın 1969 baskılı kitabında eksiklikler bulunduğunu kaydetmektedir. İnan, kendi kitabında konuşmaların noksansız olarak yayımladığını ileri sürse de onun 1982 ve 1996 baskılı çalışmalarında da toplantıya katılanlarla ve toplantıda konuşulan konularla ilgili eksiklikler bulunduğu anlaşılmaktadır. Hem Arar’ın kitabının 1969 ve 1997 baskıları hem de İnan’ın kitabının 1982 ve 1997 baskıları tarafımızca incelenmiştir.

1. İZMİT BASIN TOPLANTISININ YAPILDIĞI KONJONKTÜR

İzmit Basın Toplantısı bir geçiş döneminde yapılmıştır. O sırada Kurtuluş Savaşı’nın askerî olarak sonuçlanmasından 4 ay ve Mudanya Mütarekesi’nin imzalanmasından 3 ay geçmiştir. Ayrıca 2.5 ay önce, 600 yıllık saltanat kurumu kaldırılmış ama bütün dünya Müslümanlarını temsil ettiği düşünülen halifelik kurumunun varlığının sürmesine karar verilmiştir. Taçsız halifenin hangi yetkileri kullanacağı hususu, hükümet biçiminin ne olacağı konusu ile birlikte henüz netleşmemiştir. Ülkede, olağanüstü dönemlerin rejimi olan Meclis Hükümeti Sistemi yürürlüktedir. Cumhuriyet ilan edilmemiş, Halk Fırkası henüz kurulmamıştır. TBMM’de billurlaşan 1. Grup ve 2. Grup varlığını sürdürmektedir. İBT sırasında İsviçre’nin Lozan kentinde barış görüşmeleri devam ediyordu. Bilindiği gibi Lozan görüşmelerinde İtilâf Devletleri sadece Türkiye’nin Millî Bağımsızlık Mücadelesi dönemine ait konuları değil son yüz senelik hesapları, hattâ M. Kemal Paşa’nın deyiimiyle son üç dört yüz senelik birikmiş hesapları masaya

yatırmışlardır (“Gazi Hz. İzmitlilerin sorduklarına ayrı ayrı cevap veriyorlar”, 1929). Bu nedenle görüşmeler ve pazarlıklar çok çetin geçmiştir. Doğal olarak İzmit toplantısında bulunanların önemli gündem başlıklarından birisi de İsmet Paşanın Türkiye’nin heyet başkanlığını yaptığı Lozan’daki barış görüşmeleri idi.

Dünya düzeni içinde Türkiye’nin nasıl bir yere konumlandırılacağı meselesi Lozan’da halledilecekti. İngiltere başta olmak üzere Batılı büyük devletler son yüz yıldır paylaşım kavgası verdikleri ve parçalaya parçalaya küçülterek Küçük Asya’ya sığdırdıkları Türkiye’yi bundan böyle nasıl görmek istiyorlardı? Bunlar cevabı aranan sorulardı. Bu arada tabii ki, Millî Mücadele’yi zafere ulaştıran kadronun nasıl bir yeni Türkiye kurmak istedikleri hususu da önemliydi. Kurulacak yeni Türkiye Osmanlı geçmişine ne kadar benzeyecek, ondan ne kadar uzaklaşacaktı. Osmanlı İmparatorluğu çok uluslu bir devlet idi. Kurtuluş Savaşı’nda ise Türklerin yanında sadece farklı etnik topluluk olarak Kürtler kalmıştı. İmparatorlukların dağılıp millî devletlerin kurulduğu bu dönemde yeni rejimin nasıl bir biçim alacağı bundan dolayı da önem taşıyordu. İmparatorluk, genel hatlarıyla dinî esaslara göre yönetilen bir devlet idi. Yeni Türkiye’de dinin yeri ne olacaktı? İzmit Basın Toplantısı bütün bu olayların kavşağında ve Kuruluş döneminin öncesinde gerçekleştiği için stratejik bir önemi bulunmaktadır.

2. İZMİT BASIN TOPLANTISININ DÜZENLENİŞİ

İzmit Basın Toplantısı, düzenlenme şekli, sebebi ve toplantıya katılanların kimliği bakımından özgün bir toplantıdır. Cumhuriyet tarihi araştırmalarında bu yüzden ilgi çekmiş ve halâ da çekmektedir. M. Kemal Paşa’nın önceden hazırlık yaptığı anlaşılan toplantının sebeplerine ve katılımcılarına daha yakından bakmak gerekir.

2.1. Toplantının Düzenlenme Sebebi

İzmit Basın Toplantısı, M. Kemal Paşa ve heyetinin 35 günlük Batı Anadolu gezisi sırasında yapılmıştır. Bu toplantı neden ve nasıl gerçekleşmiştir? M. Kemal Paşa’nın Batı Anadolu gezisinin düzenlenmesi ve İBT’nin sebepleri hakkında farklı görüşler vardır. Paşa kendisi, bu yurt gezisine neden gerek gördüğünü Nutuk’ta anlatırken saltanatın kaldırılışı, halifelik makamının yetkisiz kalışı üzerine halkın fikrî eğilimini tetkik etmek; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni siyasi partiye dönüştürme kararını halk ile hasbihal etmek; talim ve terbiyeyle meşgul olmaya başlamış olan orduyu yakından görmek gibi hususları öne çıkarmaktadır (Atatürk, 1989, s. 936). İzmit Basın Toplantısı hakkında ise bilgi vermemektedir. Nutuk 1927’de okunduğuna göre M. Kemal Paşa İBT’nin gizliliği kararına mı uymuştu?

İstanbul gazetecileri ile toplanma fikri nasıl ortaya çıkmıştır? Ağırlıklı görüşe göre, M. Kemal Paşa, fikir ve planlarından İstanbul gazetecilerini

haberdar ederek İstanbul kamuoyunu etkilemek amacıyla böyle bir toplantı yapma düşüncesini ortaya atmıştır. Paşa, çağrılacak gazetecileri, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcisi olan Adnan (Adivar) Beye seçirmiştir. Bazı yazarlara göre M. Kemal Paşa, İzmit Basın Toplantısını içine alan yurt gezisini kamuoyunu yönlendiren kişileri kazanmak amacıyla düzenlemiştir (Zürcher, 2003, s. 200). Ankara Hükümeti'nin İstanbul temsilcisi olan Adnan Bey İstanbul gazetecilerine daveti ulaştırmış ve onları İstanbul'dan İzmit'e getirmiştir (Arar, 1969, s. 25).

Bu arada İstanbul'da yaşayanlar da Ankara'da yaşanan ve konuşulanları merak ediyorlardı. Buradan yola çıkarak İBT fikrinin İstanbul gazetelerinden geldiğini savunanlar da vardır. Böyle düşünenlere göre Millî Mücadele'yi destekleyen İstanbul gazetelerinin başyazarları M. Kemal Paşa'dan bir görüşme talebinde bulunmuşlardır (Önder, 1998, s. 266). Toplantının başında Mustafa Kemal Paşa'nın, gazetecilerden hangi hususları öğrenmek istiyorlarsa sorabileceklerini ifade etmesi bu tezi desteklemektedir. Zira, İstiklâl Harbi'nin sona erışı ve saltanatın kaldırılışından sonra siyasetin merkezi iyice Ankara'ya kaymış, İstanbul ikinci plana düşmüştü. Basının büyük kısmı ise İstanbul'da idi. İstanbul basınının olayları ilk ağızdan öğrenmek ve haberdar olmak istemiş olmaları muhtemeldir. Paşanın, basın toplantısında gazetecilere, saltanat ve halifelik gibi bazı önemli konularda İstanbul kamuoyunun eğilimini anlamaya dönük sorular sorması, onun da böyle bir görüşmeyi gerekli gördüğünü göstermektedir. Toplantı fikri her kimden gelmiş olursa olsun sonuç olarak İBT'nin her iki tarafın da karşılıklı olarak yararlandığı bir toplantı olduğu bir gerçektir.

2.2. Basın Toplantısına Katılanlar

M. Kemal Paşa'nın Batı Anadolu gezisinde Fevzi (Çakmak) ve Kâzım Karabekir Paşalar da bulunmuşlardır. Karabekir, 14 Ocak günü Ankara'dan Gazi Paşa, Fevzi Paşalarla beraber trenle hareket ettiklerini günlüklerine not etmiştir (Karabekir, 2009, s. 840). Ancak, Kurtuluş Savaşı'nın en önemli isimlerinden olan Karabekir ve Fevzi Paşalar İzmit'teki basın toplantısında bulunmamışlardır. Toplantıda ayrıca Ali Fuat, Refet Paşalar ve Rauf Bey de yoktur. İsmet Paşa o sırada Lozan'dadır. Karabekir'in, Kuruluş dönemine ilişkin önemli bir toplantı olan İBT'na katılmayışı, sonraki yıllarda kendisi ve arkadaşlarının temel kararların alınmasında dışlandıkları iddiasında bulunması ve muhalefete geçmeleri açısından üzerinde durulması gereken bir husustur. Kendisi hatıralarında, M. Kemal Paşanın İzmit'te İstanbul'dan gelecek gazetecilerle görüşeceğini ifade ettiğine göre (Karabekir, 1991, s. 114) basın toplantısından haberdar idi. Günlüklerinde basın toplantısı üzerinde durmamış, konu hakkında sadece "...Kemal Paşa İstanbul gazetecilerine sulh hakkındaki tasavvuratını açıkça söylemiş..." ifadelerine yer vermiştir (Karabekir, 2009, s. 841).

M. Kemal Paşa'nın 16 Ocak akşamını 17 Ocak gününe bağlayan gece gazetecilerle yaptığı toplantı akşam 21.30'da başlayarak saatlerce sürmüş ve

saat 03.00'te bitmiştir. Sultan Abdülaziz zamanında 1874'te yapılmış olan İzmit Kasrı'ndaki toplantıya İstanbul gazetelerinden Tevhid-i Efkâr başyazarı Velit Ebuzziya, Vakit başyazarı Ahmet Emin (Yalman), Akşam başyazarı Falih Rıfki (Atay), İleri başyazarı Suphi Nuri (İleri), İkdam başyazarı Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Tanin başyazarı İsmail (Mayakon), İzmit gazetecilerinden Hakkı (Kılıçoğlu) katıldılar (Önder, 1998, s. 266). Kılıçzade Hakkı, toplantıda İleri gazetesinin İzmit muhabiri olarak bulunmuştur (Arar, 1969, s. 25). Toplantıda Adnan (Adivar) Bey ile Halide Edip (Adivar) Hanım ve Adnan Bey'den önce İstanbul'da Ankara Hükümeti'nin siyasi temsilciliğini yapan Hilâiahmer Başkanı Hamit Bey de hazır bulunmuşlardır. Basın toplantısında konuşulanlar, M. Kemal Paşa'nın yanındaki zabıt kâtiplerince not edilmiştir ("İlk musahabe. Büyük Reisimiz halka ve hükümet mümessillerine soruyor", 1929). Arar'a göre Meclis'ten getirilmiş dört (Arar, 1969, s. 26); İnan'a göre üç zabıt kâtibinin bu işte görevlendirilmesi konuya ayrı bir önem verildiğini göstermektedir (İnan, 1996, s. 7). Gizli tutulması kararlaştırılan toplantıda konuşulanları ilk defa 1929 yılı Teşrinisânî (Kasım) ve Kanunuevvel (Aralık) aylarında Milliyet gazetesinde Siirt mebusu ve seyahate katılan gazetecilerden Mahmut (Soydan) Bey 'Gazi ve inkılap' başlığı altında M. Kemal Paşanın izniyle bir yazı dizisi olarak yayımlamıştır (İnan, 1996, s. 7). 20 Ocak 1923 tarihli Vakit gazetesinde ve yakın günlerde diğer bazı gazetelerde konu ile ilgili olarak haber yapılan metinler, konuşulan ana konulara girmeyen çok yüzeysel bilgilendirmelerdir (Atatürk, 2006, s. 421).

Mustafa Kemal Paşa'nın, söz konusu yurt gezisini kamuoyunu yönlendirenleri kazanma amaçlı olarak düzenlediğini iddia edenler, onun İzmit'te İstanbul'daki nüfuzundan dolayı İttihatçıların en önemli isimlerinden Kara Kemal ile de görüştüğünü ifade etmektedirler (Zürcher, 2003, s. 200-201). M. Kemal Paşa'nın, İzmit'te Kara Kemal ile görüşmesi kaynaklarda çok sınırlı şekilde yer almıştır. Konu ile ilgili önemli kaynaklarda, İBT'na katılanlar sayılırken Kara Kemal'e yer verilmemektedir. Ama toplantıdaki önemli isimlerden Falih Rıfki Atay, basın toplantısında beraber oldukları kişiler arasında Kara Kemal'in de bulunduğunu ifade etmektedir (Atay, 1999, s. 151). Gotthard Jaeschke, Hakimiyet-i Milliye gazetesine dayandırarak Mustafa Kemal Paşa'nın 16 Ocak'ta Nurettin Paşa ile İzmit'e geldiğini ve burada Kara Kemal'i kabul ettiğini nakletmektedir (Jaeschke, 1989, s. 20). Atay'ın ifadesinden K. Kemal'in de basın toplantısında bulunanlardan olduğu anlamı çıkmakla birlikte bu husus da şüphelidir. Zira K. Kemal gazeteci bir kimliği ile orada bulunmuyordu. M. Kemal Paşa ile K. Kemal görüşmesi muhtemelen ayrı bir ortamda gerçekleşmiş olmalıdır.

İsmail Arar ve Arı İnan gibi konuyu araştıran kaynak kitaplarla Atatürk'ün yurt gezilerini kitaplaştıran Mehmet Önder'in kitabında, önemli bir siyasal karakter olan İttihatçı lider Kara Kemal'in adına yer verilmemesi ilginçtir. Bunun sebebi, İttihatçılarla Kemalistler arasında yaşanan rekabet ve 1926 yılında M. Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de düzenlenen suikast girişiminin

İttihatçı girişimi olduğunun ortaya çıkmasından sonra Kemalizm ile İttihatçılık arasında bir düşmanlığın girmesi ve resmî söylemde İttihatçıların üzerinin çizilmiş olmasıdır. Bilindiği gibi, Kara Kemal İttihat ve Terakki teşkilatının en önemli isimlerinden biriydi ve 1926 yılında M. Kemal Paşa'ya karşı İzmir'de düzenlenen suikast girişimine adının karışmasından dolayı aranırken intihar etmişti. İBT ile ilgili çalışmalarda Kara Kemal'den bahsedilmemesi Türkiye'de yakın siyasi tarih yazımında ciddi sorunlar olduğunun delillerinden biridir. Bu kadar tanığı olan önemli bir toplantıya katılan bazı isimlerin sansür edilebilmesi tarih bilimciliği açısından çok düşündürücüdür. Tarihsel olayların gelecek kuşaklara olduğu gibi aktarılmayıp tarihe müdahale edilmesi kabul edilebilir değildir.

Atay, Kara Kemal'i İzmit'e M. Kemal'in davet ettiğini, bunda amacının, İttihat ve Terakki'nin nüfuz sahibi merkez-i umumîcilerinin kendi şefliğini kabul edip etmeyeceklerini öğrenmek olduğunu ileri sürmektedir (Atay, 1999, s. 158). Kemal Tahir de, İzmir'de 1926'da M. Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen suikast girişimini ve İttihat ve Terakki'nin tasfiyesini işlediği Kurt Kanunu adlı romanında Paşanın Kara Kemal'i İzmit'e özel vapurla getirttiğini ima etmektedir (Tahir, 2015, s. 257). M. Kemal Paşanın Ocak 1923'te İttihat ve Terakki'nin eski İstanbul kâtib-i umumîsi olan Kara Kemal ile görüşmek istemesinin en önemli sebebi, yasal düzeyde olmayan varlığı ve gücü halâ devam eden İttihatçıların yaklaşan seçimlerle ilgili olarak genel eğilimini ve olası tavırlarını öğrenmek olarak da ifade edilebilir.

3. BASIN TOPLANTISINDA ELE ALINAN BAZI KONULAR

İBT, Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit'e ikinci gelişi olan 1923 yılı başlarında gerçekleşmiştir. Ankara'dan 14 Ocak 1923 tarihinde, yanında bulunan bir heyetle Batı Cephesi'ni teftiş amacıyla ayrılarak (Çankaya, 1985, s. 196) İzmir'e doğru yola çıkan Paşa, Eskişehir'den sonra 16 Ocak 1923 tarihinde İzmit'e gelerek burada kendisine ayrılan bir köşkte (İzmit Kasrı) konaklamıştır.

M. Kemal Paşa'nın bir aydan fazla süren bu yurt gezisi sırasında başka bazı önemli olaylar da yaşanmıştır. Gezinin başında (14 Ocak) annesi Zübeyde Hanım vefat etmiş, ortasında (29 Ocak) kendisi Latife Hanımla nikâhlanmış ve sonunda (17 Şubat) ise İzmir İktisat Kongresi'ne katılarak burada bir açılış konuşma yapmıştır.

Toplantı, İzmit Kasrı'nda M. Kemal Paşa'nın, konuşulacak konuların tespitini istemesi ve gazetecilere hangi noktaları öğrenmek istedikleri sorusu ile başlamıştır. Bunun üzerine gazeteciler merak ettikleri hususları tek tek saymışlardır (İnan, 1996, s. 39). Hemen ardından M. Kemal, İstanbul gazetecilerine İstanbul'da hilafet ve saltanat konusunun konuşulup konuşulmadığını sormuştur. Bu, Paşanın halifelik konusunda İstanbul kamuoyunun nabzını tutmaya önem verdiğini göstermektedir.

İzmit Basın Toplantısı'nda Kürt meselesi konuşulmamış mıdır? Millî Mücadele hazırlıklarında ve belgelerinde yer bulan bu önemli konunun İBT'da konuşulmamış olması imkânsızdır. Bazı yazarlarca toplantıda Ahmet Emin (Yalman) Bey tarafından Paşaya “Kürtlere özerklik verilecek mi” sorusunun da sorulduğu ve Atatürk'ün bunlara açık yanıtlar verdiği (“İzmit basın toplantısı: Mustafa Kemal, Kürt konusu ve ‘devletin dini olacak mı’ sorularını yanıtlıyor”, 2023) ifade edilmekle birlikte İBT ile ilgili kaynaklarda bu konu yer almamaktadır. 1929 yılında Mahmut (Soydan) Bey tarafından Milliyet'te yayımlanan yazı dizisinde de konu yer almamıştır. Bu arada Milliyet'in 18 Aralık 1929 tarihli sayısına ulaşamadığını belirtmek gerekir. İBT'na katılanlar hakkındaki örtme işlemi acaba İBT'de konuşulan konular hakkında da mı uygulanmıştır?

16-17 Ocak 1923 günü gerçekleşen İBT'da konuşulan bazı konular aşağıda kısa kısa ele alınmıştır.

3.1 Mudanya Mütarekesi

Toplantının başındaki ilk sorulardan birisi Mudanya Mütarekesi ile ilgili olmuştur. İleri gazetesi başyazarı Suphi Nuri Bey, Mütarekenin imzalanmayıp orduların harekâta devam etmesinin daha iyi olup olmayacağını sormuştur. M. Kemal Paşa, bu toplantıda samimî ve açık bir fikir alışverişinde bulunacaklarını ama konuşulacak şeylerin şimdilik gizli kalacağını ifade etmiştir. Bu başlangıçtan sonra Mütareke ile ilgili soruya askerî ve siyasî açıklamalarla cevap vermiş, askerî harekâtı sürdürmenin yerine mütarekenin lehimize ve daha doğru olduğunu savunmuştur.

3.2. Lozan Konferansı

Toplantının başlarında Lozan Konferansı ile ilgili konuşmalar çok uzun sürmüştür. M. Kemal Paşa, bu konuya, muhasımların Sevr Muahedesi'yle varmak istedikleri maksadı başka bir kisve ile takip ettiklerini ifade ederek başlamıştır. Bundan kastı, konferansta İngiliz, Fransız ve İtalyanların konferans gündemindeki konuları, ilgilendikleri alanlara göre şubelere taksim etmeleri ve her birinin bu şubelerden birinin başına geçmeleridir (İnan, 1996, s. 42). Buna göre İngilizler arazi ve Boğazlar meselesi; Fransızlar Kapitülasyonlar meselesi; İtalyanlar ise azınlıklar meselesi ile ilgili şubenin başına geçmişlerdir.

Lozan Konferansı'nda hararetle tartışılan konulardan Musul Meselesinde M. Kemal Paşa, İngilizlerin Türkiye'ye Musul'u vermeyip petrol verme tekliflerine karşı Musul vilayetinin bizim için petrol meselesi değil vatan meselesi olduğunu ifade ettikten sonra “...Musul'da ısrar ediyorlar, belki de vermeyeceklerdir...” kaydını düşmektedir. M. Kemal Paşa'nın İBT'da Musul ile ilgili nihaî değerlendirmesinde Musul'dan ümidi kestiği anlaşılmaktadır. Musul için savaşa devam etmenin doğru olup olmadığını

sorgularken doğru olmadığına inandığı görülmektedir. İBT'nin gizli tutulma sebeplerinden birisi de bu olmalıdır.

Paşa, Lozan Konferansı'ndaki konuları değerlendirirken Boğazlar meselesinde tarafların fikirlerinin birbirine yaklaştığını, azınlıklar meselesinde mübadele fikrinin kabul edildiğini ifade etmiştir.

Rus-Türk ilişkilerine de değinen M. Kemal Paşa, Rusların Türkiye ile dostluğunun samimiyetten uzak olduğunu gösteren çok şey bulunduğunu ifade ettikten sonra, Kurtuluş Savaşı boyunca karşılıklı iyi ilişkilerin yaşandığı Türkiye-Rusya ilişkileri konusunda dikkat çekici çözümlerle bulunmaktadır.¹ Paşaya göre, Ruslar Türklerle dost olmak isterler, ancak Türklerin kayıtsız ve şartsız dost olmasını ve Türkiye'nin kendi siyasetlerine tâbi olarak kendi sevkedeceği istikamette yürümesini isterler (İnan, 1996, s. 47). Bu konuda M. Kemal Paşa, Rusya'nın, Türkiye'nin iç işlerine karışmak gibi istekleri bulunduğu şikâyet etmektedir. Toplantıda M. K. Paşa, Türkiye'nin Fransa, Afganistan, İran ve Azerbaycan gibi ülkelerle ilişkilerini de kısa kısa değerlendirmektedir.

3.3. Hükümet Merkezi Konusu

M. Kemal Paşa'nın üzerinde önemle durarak tartıştığı konulardan birisi de yeni dönemde hükümet merkezinin, daha doğrusu devletin başkentinin neresi olacağı konusudur.

Başkent ile ilgili konuşmalarda M. Kemal Paşa, hükümet merkezinin, hükümetin, nazarını memleketin bütün muhitlerine eşit surette atfedebileceği bir yerde olması gerektiğinin altını çizmiştir. Paşa, İstanbul, Bursa, Eskişehir ve İzmir'in başkent olma ihtimallerini tartıştıktan sonra sahilde olan şehirlerin bir geminin topundan telaşa düşebileceğinden söz etmiş ve sahilde bulunan şehirlerin uygun olmadığı sonucuna varmıştır. Daha sonra M. Kemal Paşa, hükümet merkezinin Ankara, Kayseri, Sivas üçgeninde bulunması gerektiğini, başkent pekâlâ Ankara olabileceğini ve olması gerektiğini söylemiştir. Esasen hadiselerin orayı merkez yaptığını belirtmiştir ("Hükümet merkezi", 1929). M. Kemal Paşa, hükümet merkezi konusunu konuşurken "İstanbul" üzerinde önemle durmuş, kenti överek değerini belirtmiş ama hükümet merkezi için uygunsuzluğunu dile getirmiştir. Paşa, Ankara'nın başkent olması isteğini izah ederken aydınların halkın ayağına gitmesi, Anadolu'ya gelerek halk kitleleriyle kaynaşması meselesine de temas etmektedir. Gazeteciler, hilafet ve saltanat konuları bağlamında İstanbul'un merkez olmaktan çıkma ihtimalinden dolayı İstanbul halkının ve bilhassa buradaki memurların endişelerini ve ümitsizliklerini dile getirmişlerdir ("Halife ne olacak? Gazeteciler soruyor ve Gazi Hz. not alıyorlardı", 1929). Bu arada Paşa, o sırada İstanbul'un statüsü ile ilgili yapılan tartışmaları çağrıştıran bir

¹ M. Kemal Paşanın 1920'li yıllardaki Türkiye-Rusya ilişkileri hakkındaki bu öğretici çözümlerini, 2010'lu yıllarda Suriye'de yaşanan iç savaş ve Suriye'nin bölünme tehlikesinin ortaya çıkmasından sonra, inişli-çıkışlı da olsa yakınlaşma gösteren Türkiye-Rusya ilişkileri için de açıklayıcı ve öğretici olabilir.

hususu dile getirerek bu kentin mümtaz bir şehir gibi özel bir idareye malik olmayacağını altını çizmiştir (Arar, 1969, s. 33). Bilindiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin yönetiminde olmakla birlikte bazı ayrıcalıklara malik eyalet-i mümtaze denilen yerler bulunmakta idi.

Hükümet merkezinin neresi olacağı konusunun önemsenmesi gayet anlaşılabilir bir durumdur. Bu sadece başkentin güvenliği açısından ele alınan bir konu değildir. Aynı zamanda ülke içindeki iktidar mücadelesi ile de ilgilidir. Üç yıldır Anadolu'nun ortasında bulunan Ankara'ya yerleşmiş olan M. Kemal ve arkadaşları için İstanbul'un hükümet merkezi olması coğrafi gerekçelerin dışında siyaseten de istenmemektedir. Ankara'nın başkent yapıma kararından sonra İstanbul basınında ve İstanbul çevrelerinde yaşanan şaşkınlık ve gösterilen tepkiler konunun her iki tarafta da ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

3.4. TBMM'nin Oluşumu ve Gruplar

M. Kemal Paşa ile gazeteciler arasında konuşulan önemli iç siyaset konularından birisi Büyük Millet Meclisi'nin oluşum şekli, Meclisteki fikirler, Mecliste ortaya çıkan siyasi gruplar ve ilk hükümetin kurulma şeklidir. Paşa, Mecliste Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun içinden Müdafaa-i Hukuk grubu adıyla bir grup kurduğunu, bunun dayandığı iki önemli dayanağın Misak-ı Millî ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olduğunu, Misak-ı Millî'de Mecliste sorun yaşanmadığını ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (TEK) konusunda ihtilâf yaşandığını kaydetmektedir ("Misakı millî-Teşkilâtı esasiye, misakı millî meselesinde bütün meclis müttefik bulunuyordu", 1929). TEK'nun hilâfet ve saltanat makamlarını bertaraf ederek cumhuriyet kurma maksadını hedeflemiş olduğu itirazları geldiğini (Arar, 1969, s. 37) kaydeden M. Kemal Paşa, bu süreçte muhalif olarak İkinci Müdafaa-i Hukuk Grubunun ortaya çıkışını izah etmektedir. Paşa onları, cumhuriyet meselesinin şimdi söz konusu olmadığını söyleyerek teskin etmeye çalışmaktadır. M. K. Paşa, mürteciler olarak suçladığı İkinci Grubun BMM'de hükümete yönelik muhalefetinden şikâyet etmektedir. Onların orduyla ilgili, icra vekilleriyle ilgili öneri ve eleştirilerini, hükümeti ellerine alma isteklerini eleştirmektedir ("İkinci grup denilen zümre bir fesat havası uyandırmaya çalışıyordu", 1929).

İzmit Basın Toplantısı'nda Kurtuluş Savaşı'nı yürüten 1. Büyük Millet Meclisi'nin lağvedilmesi ve yeni seçimlerle ilgili konuşma ve tartışmalar da yapılmıştır. Meclis üyelerinin, dağılma ve yeni seçimlere gitmeye karşı direnmesi durumunda Paşa, bu meclisin istisnâ olarak millî gayenin elde edilmesine kadar çalışacağını kabul etmiş olduğunu, Meclis üyeleri buna direnirse istibdada başlamış olacağını ifade etmiştir. Paşaya göre üyeler bu tarzda davranırsa kanun dışı bir şekilde ve belirsiz bir zaman için milletin hâkimiyetini ellerinden bırakmak istememiş olacaktırlar. Paşaya göre buna da

çeşitli yollarla çare bulunur (“Milletin ekseriyeti bizimle olursa Fırka deyiniz ne dersiniz deyiniz, yürümek mümkündür”, 1929).²

3.5. Halifelik ve Din Konusu

İBT’deki tartışmalarda en çok zaman alan konu halifelik konusu olmuştur. Halifelik kurumu konuşulurken konu din, şariat, hocalar, medreseler meselesine doğru kaymış ve tartışmalarda en uzun süren konu bu olmuştur. Bu kısımda halifeliğin dinde yeri ve siyasi anlamı, gerekli olup olmaması, tarihsel boyutu, millî hâkimiyetle uyumu, Osmanlı Devleti’nin ilerleme ve duraklamasına etkisi gibi konular uzun uzun münakaşa edilmiştir. Ancak, gazeteciler halifelik konusunda az konuşmuşlardır. M. Kemal Paşa ise halifelik konusunu İslam tarihinden verdiği örnek olaylarla tartışmaya açmış ve perspektifini ortaya koymuştur. Halifelik konusu tartışılırken M. Kemal Paşa, Karahisar-ı Sahip mebusu Hoca İsmail Şükrü Beyin Ankara’da bastırıldığı, halifeliğin siyasi güçle donatılması gereğini dile getiren ve “Halife Meclisin, Meclis Halifenindir” sözlerine yer verdiği “Hilâfet-i İslamiye ve Büyük Millet Meclisi” başlıklı risaleye sert tepki göstermiş ve bunu ciddiyetle ele alma gereği duymuştur (İnan, 1996, s. 62). Halifelikle ilgili sözlerinde M. Kemal Paşa, “...Hakikatte şer’an ve dinen hilâfet denilen şey yoktur...” (Arar, 1969, s. 46) sözleriyle halifeliğin dinî bir kurum değil siyasi bir kurum olduğunu ifade etmiştir. Paşa, o halde halifeliğin dünyevi güce dayanmadan siyasi fonksiyonunu yerine getiremeyeceğini, artık TBMM ve onun hükümeti bulunduğuna göre de halifeliğin gereksiz olduğunu düşünmektedir. M. Kemal Paşa diğer yandan da dinî delillerden/bir hadisten yola çıkarak halifeliğin Hz. Peygamber’den 30 yıl sonra kalkmış olduğunu ileri sürmüştür. Doğrusu, Hoca İsmail Şükrü de aynı tezi savunmakta, halifenin siyasi gücünün olması gerektiğini ifade etmekteydi. Taraflara göre tartışmanın denklemi şu şekilde özetlenebilir: Hoca Şükrü Bey’e göre halifelik dünyevî/siyasi güçle donatılmalı ki fonksiyonunu yerine getirebilsin. M. Kemal Paşa’ya göre saltanattan ayrıldıktan sonra halifenin dünyevi gücü yoktur (ve bu gücü

² 1921 Anayasası’nın münferit maddesi, 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu’na dayanarak BMM’nin gayesini hilâfet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâli olarak belirlemişti. Gayenin hasıl olduğuna karar verecek olan da 1. TBMM’nin üçte iki (2/3) çoğunluğu idi. 1 Nisan 1923’te 1. TBMM’nin feshi ve yeni seçim kararı alınırken Meclisin gayesinin hasıl olduğuna ilişkin bir karar alınmamıştır. Burada dikkat çeken husus, seçim kararı alınırken münferit maddenin ilga edilmesinin Meclisçe kabul edilmemiş olmasıdır. Bu durum Meclisin gayesinin henüz hasıl olmadığı kabulü anlamına gelmektedir. Zira henüz barış antlaşması imzalanmamıştı. Seçimlerin yenilenmesi kararı olağan şartlarda verilmiş değildir. Lozan görüşmeleri konusunda Meclis’te ortaya çıkan görüş ayrılığı ve Ali Şükrü Bey cinayeti gibi sebeplerle Meclis çalışamaz hale geldiği için bu olağanüstü şartlarda seçim kararı alınmıştır. 1. TBMM’nin feshedilmesi, daha doğrusu tasfiye edilmesiyle bu Meclisin kurucu meclis olması istenmemiştir. Lider gücünün kendini göstermeye başladığı 1923 yılı Haziran-Temmuz aylarındaki seçimlerde 1. TBMM üyelerinden çoğunun aday yapılmadığı, büyük ölçüde yeni bir Meclis profili oluşturulduğu bilinmektedir.

vermeyelim), o halde siyasi fonksiyonunu yerine getiremez, (aslında bunu kaldıralım). Paşa, Hilâfetin tarihte de birliği sağlayamadığını ispatlamaya çalışmış, millî hakimiyet ilkesiyle bağdaşmadığı için yeni Türkiye’de yeri olamayacağını ifade etmiş, 8 milyonluk Türkiye’ye bütün İslam aleminin yükünü yüklemenin doğru olmadığını belirtmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, İBT’da halifelik kurumu konusunda “...Hilâfet milletimize bir başbelâsıdır...” dedikten sonra Osmanlı Devleti’nin en parlak devirlerini hilâfeti almadan önce yaşadığı, hilâfet mevkiini aldıktan birkaç yıl sonra sükuta başladığı şeklinde dikkat çekici bir yorumda bulunmuştur (“Türkiye hilâfet siyaseten bir menfaat ve kuvvet midir, yoksa bir zaaf mıdır?”, 1929). Paşanın bu sözlerinden, Osmanlı Devleti’nin duraklama ve gerilemesini hilâfete bağladığı anlaşılmaktadır.

Halifelik meselesinin biri iç siyasete diğeri dış siyasete ilişkin iki boyutu bulunduğu bilinmektedir. İç siyasetteki boyutu, açıkça yürüyen iktidar mücadelesinin unsurlarından birisi olmasıdır. Halife olacak kişi kısmen de olsa dünyevî otoriteyi paylaşırsa M. Kemal Paşa’ya rakip olacaktır. Konunun dış siyasete ilişkin boyutu aslında daha önemlidir. M. Kemal Paşa, hilâfetin Türkiye için bir menfaat ve kuvvet değil bir zaaf olduğunu düşünmektedir (“Türkiye hilâfet siyaseten bir menfaat ve kuvvet midir, yoksa bir zaaf mıdır?”, 1929). Oysa gücü ve birleştiriciliği son zamanlarda azalmış olsa bile Kurtuluş Savaşı’nda bile Hindistan başta olmak üzere birçok İslam ülkesi bu bağ sayesinde Türkiye’ye yardım elini uzatmışlardır. İslam ülkelerinde sömürgelere sahip bulunan İngiltere’nin, Halifelik kurumunun bu birleştirici gücünden çekindiği ve kaldırılmasını arzuladığı söylenebilir. Yakın siyasi tarih olaylarını romanlaştırarak anlatan edebiyatçı yazar Kemal Tahir’e göre halifeliğin kaldırılması İngilizlerin istediği bir şeydir. Çünkü, emperyalist ülkeler I. Dünya Savaşı’ndan sonra sömürgelerindeki İslam topluluklarının kurtuluş yolu arayacaklarını düşünmekte ve bu nedenle hilâfetin en kısa zamanda, en uygun yoldan kaldırılması gerektiğini düşünmektedirler. Tahir’e göre İngilizler, zaten işgal altında tuttıkları İstanbul’u 1920’de tekrar işgal ederek Osmanlılığı ve hilâfeti bize tasfiye ettirmenin ilk adımını atmışlardır (Tahir, 1992, s. 437). Kemal Tahir, Kurt Kanunu ve Yorgun Savaşçı romanlarında da halifeliğin Batılı emperyalist güçlerin istekleri doğrultusunda kaldırıldığı iddiasına yer vermektedir (Erdal, 2023, s. 317-318).

Tahir, halifeliğin Batıya karşı Doğu’nun birliğini sağladığını, halifeliğin kaldırılışının Doğu’nun kaynaklarını ele geçirmek isteyen Batılıların işine geldiğini düşünmektedir. İngiliz Parlamentosu’nun 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması’nı ancak Halifeliğin kaldırılışından sonra onaylaması, Halifeliğin kaldırılışının Lozan’ın yazılı olmayan bir şartı olarak yorumlanmasına yol açmıştır.

Hilâfetle ilgili tartışmanın hocalarla ilgili kısmında M. Kemal Paşa, İslam bilginlerini kastederek, hocaları sevmediğini, Türk halkının da hocalardan nefret ettiğini ileri sürmüştür. Konuşmaların bu kısmında gazeteciler ve Paşa, hocalarla, dinî kesimlerle nasıl bir mücadele yürütülmesi

gerektiği konusunda karşılıklı olarak çeşitli fikirler ortaya atmışlar, birbirlerine önerilerde bulunmuşlardır (İnan, 1996, s. 73-75). Kurtuluş döneminde izlenen yöntem ve stratejide ise “hoca” tesmiye edilen İslam bilginlerinin Millî Mücadele’ye desteğini sağlamak için çeşitli toplantılar tertiplendiği bilinmektedir. Bu toplantılardan önemli birisi örneğin Bursa’da 21-22 Nisan 1920’de Ali Fuat (Cebesoy) Paşanın başkanlık ettiği ve alimlerden Millî Mücadele’ye destek isteme amaçlı toplantıdır (Cebesoy, 2000, s. 394).

M. Kemal Paşa’nın, İBT’da halifelik aleyhinde bu görüşleri ortaya attığı sıralarda Refet Paşa, Rauf Bey ve bazı mebuslar halifelığe saygı içeren davranışlarda ve ziyaretlerde bulunmaktaydılar.

3.5.1. Balıkesir Hutbesi, Halkla Konuşmalar ve Değişen Dil

M. Kemal Paşa, İBT’da halifelığe ve diğer İslâmî kurum ve kavramlara karşı yaptığı konuşmasından 3 hafta kadar sonra Balıkesir’e bir ziyaret yapmıştır. Ziyaret yerel bir gazete olan *Zafer-i Millî*’de manşetten verilmiştir. (“Büyük misafirimiz sevgili gazi paşamız hoşgeldiniz”, 1923). M. Kemal Paşa Balıkesir’de Zağnos Paşa Camii minberinde İBT’dekinden farklı içerikte ve üslupta bir konuşma yapmış, ardından vatandaşların ülkenin geleceği ve bağımsızlığı hakkında sorduğu 20’den fazla soruya cevap vermiştir (Çevik, 2023).

Literatürde Balıkesir Hutbesi olarak bilinen konuşmasında ve halkla soru-cevap diyalogunda Paşanın İBT’de kullandığı dil ve verdiği mesajlardan farklı olarak İslâmî kavram ve kurumlara bağlılık ve yüksek düzeyde saygı içeren sözler söylediği görülmektedir. Halka ve kamuoyuna kapalı bir mekânda verilen İBT mesajları ile halka açık alanda verilen Balıkesir mesajlarında kullanılan dilin birbirinden hayli farklılaştığı, Balıkesir’de kullanılan dilin Millî Mücadele dönemine ait dili hatırlattığı söylenebilir.

Zağnos Paşa Camii minberindeki konuşmasına Allah’ı yücelterek ve Peygamberi anarak başlayan M. Kemal Paşa konuşmasının başında Anayasanın Kur’an’daki bilgiler olduğu ifadesini kullanmıştır (Atatürk, 2006, s. 461). Ardından İslam dini hakkında övgü dolu sözler söylemiş, millet işlerini camide yapmanın Cenab-ı Peygamber’in sünneti olduğunu şu sözlerle kaydetmiştir: “...Arkadaşlar; Cenab-ı Peygamber işinde iki eve, iki haneye sahip bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah’ın evi idi. Millet işlerini, Allah’ın evinde yapardı. Hazret-i Peygamberin mübarek yöntemine uyarak bu dakikada milletimize, milletimizin bugününe ve geleceğine dair konuları görüşmek amacıyla bu kutsal evde Allah’ın huzurunda bulunuyoruz...” (Atatürk, 2006, s. 462).

Paşa, ardından soru-cevap kısmını başlatmış ve minberden inerek sorulara cevap vermiştir. Hutbelerin anlamı ve dindeki yeri konusundaki soruya cevap verirken hutbelerin o günün askerî, idarî, malî, siyasetî ve sosyal konuları ele aldığı, alması gerektiği üzerinde durmuş (Atatürk, 2006, s. 462),

H. Peygamber ve dört halifenin de böyle yaptığını ifade etmiştir. Halifelikle ilgili soruya çok kısa cevap vermiş, yeni Türkiye devletini TBMM'nin idare edeceğini, halifeye Türkiye devleti adına ve hesabına verilenden fazla yetki vermenin milletin hakimiyetini sınırlandırma anlamına geleceğini belirtmiştir. Lozan Konferansı hakkında adli, malî kapitülasyonların anlaşmaya ayak bağı oluşturduğunu ortaya koyan açıklamalarda bulunmuştur.³

M. Kemal Paşa, genel bazı konuların ardından Halk Fırkası ile ilgili soruya cevap vermiştir. Paşa, partiler ve Halk Fırkası hakkındaki en net açıklaması olduğu söylenebilecek olan cevabında bu milletin siyasal partilerden çok canının yandığını, partilerin diğer ülkelerde farklı sınıfların iktisadî çıkarlarını korumak için kurulduğunu, Türkiye'de çıkarları çatışan sınıflar bulunmadığı için Halk Fırkası'nın içine bütün milletin girdiğini kaydetmiştir (Atatürk, 2006, s. 464). Paşa, toplumun farklı meslek gruplarını ve meslek mensuplarını sayarak hepsinin çıkarlarının korunması gerektiği üzerinde durmuş, Halk Fırkası'nın bunu yapacağını ima etmiştir.

3.6. Kuvvetler Ayrılığı ve Kuvvetler Birliği -Hükümet Sistemi

Bilindiği gibi Anayasa teorisine göre farklı hükümet sistemleri veya rejimleri, devletin fonksiyonlarını yerine getiren yasama, yürütme ve yargı organları arasındaki ilişkilerin niteliğine göre sınıflandırılır ve incelenir (Karatepe, 2013, s. 110). Yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin ayrı ellerde olması gerektiğini ilk ileri süren düşünür John Locke; teorileştirerek geliştiren düşünür ise Montesquieu'dür. Montesquieu'ye göre yasama ve yürütme kuvvetleri aynı elde toplanmış ise hürriyet yok olur (Akt. Gözler, 2020, s. 75). Gözler'e göre hükümet sistemlerinin tasnifinde yasama ve yürütme kuvvetleri arasındaki ilişki hesaba katılır. Yargı kuvveti kural olarak bu işin dışında tutulur. Turhan'a göre de yargı organı ve fonksiyonunun bütün özgürlükçü ve demokratik ülkelerde bağımsız olması gerektiği ilke olarak kabul edilmiştir (Turhan, 1993, s. 21).

Yasama ve yürütme kuvvetlerinin kesin ve seri biçimde ayrıldığı rejime başkanlık rejimi; iki kuvvetin daha yumuşak ve dengeli ayrıldığı rejime parlamenter rejim denir (Turhan, 1993, s. 32). Başkanlık sistemlerinde ülkeyi, doğrudan veya dolaylı olarak halk tarafından seçilen ve halka karşı sorumlu olan 'başkan' yönetir. Parlamenter hükümet sistemlerinde ise halkın seçtiği yasama organı içinden kurulan ve bu organa karşı sorumlu olan hükümet ülkeyi yönetir.

Yasama ve yürütme güçlerinin tek elde veya tek organda birleştiği kuvvetler birliğine dayalı sistemler de mevcuttur. Yasama ve yürütme kuvvetlerinin yürütme organında birleşmesi mutlak monarşi veya diktatörlük

³ M. Kemal Paşa'nın, Balıkesir'de cami minberinde okuduğu hutbede ve minberden inince halkla yaptığı konuşmada ifade ettiği sözler kendisinin 1923 yılında, kuruluş döneminin başlarında din-siyaset ilişkilerine nasıl baktığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bilindiği gibi bu yaklaşım sonraki yıllarda terkedilmiştir.

rejimlerine yol açarken kuvvetlerin yasamada birleşmesi konvansiyonel ya da meclis hükümeti adı verilen rejime yol açar (Turhan, 1993, s. 21). Meclis hükümeti rejimi olağan değil çoğunlukla olağanüstü ve krizli dönemlere özgü bir yönetim biçimi olmuştur. Türkiye’de de 1921 Anayasası döneminde Meclis hükümeti sistemi uygulanmış ve Kurtuluş Savaşı bu sistem yürürlükte iken yapılmıştır.

İzmit Basın Toplantısında M. Kemal Paşa Yeni Türkiye için kuvvetler ayrılığını mahzurlu görmekte ve kuvvetler birliğini savunmaktadır. Kuvvetlerin aslî kaynağının millet olduğunu ifade eden Paşa maddeten millet bunu doğrudan kullanamayacağı için fiiliyatta bunu Meclis vasıtasıyla kullanmasından başka çare olmadığını kaydederek en uygun olanının Meclis hükümeti sistemi olduğu sonucuna ulaşmaktadır. Kurtuluş Savaşı sonrası için, yani olağan dönemde kurulacak yeni düzene ilişkin yapılan bu konuşmalardan gazetecilerin de aynı görüşte oldukları ortaya çıkmaktadır.

Meclis hükümeti rejiminde teorik olarak yasama organının ağırlığı olduğu açıktır. M. Kemal Paşa da bu kabulle bu rejimi istemektedir. Ancak Paşa sonraki yıllarda bu görüşlerinden de bir hayli uzaklaşarak büyük siyasi kararlarda liderin ağırlığı ve önemini öne çıkarmıştır. 1927 yılında okuduğu Nutuk’un, 1919 yılındaki Erzurum Kongresi ile ilgili anlatısında, büyük tarihsel başarılarda yeteneği ve kudreti sarsılmaz bir liderin varlığının elzem olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “Efendiler, tarih, gayrikabil-i itiraz bir surette ispat etmiştir ki, büyük meselelerde muvaffakiyet için kabiliyet ve kudreti lâyetezelzel (sarsılmaz-A.Ç.) bir reisin vücudu elzemdir...” (Atatürk, 1989, s. 94). Aynı konu ile ilgili konuşmasında M. Kemal Atatürk, heyetlerle, heyet-i temsiliyelerle ve istişarelerle iş görmenin aleyhinde konuşmakta, bu şekillerle yürüyerek müşkül olan hedefe vasıl olmanın imkânsızlığına işaret etmektedir. Millî Mücadele’yi, kongrelere Anadolu’nun her tarafından çağrılarak ve kendiliğinden katılan çeşitli meslek ve meşrepteki insanlarla birlikte yürüten Paşa, Nutuk’ta seçkin bir tavır sergileyerek bu kişiler için “binbir çeşit zat”, “gelişigüzel zevat”, “zavallılar” gibi ifadeler kullanmakta ve böylelerinden oluşan heyet-i temsiliyelere söz konusu vaziyet ve vazifenin bırakılamayacağını ifade etmektedir (Atatürk, 1989, s. 96). Bununla aslında başarıyı sağlayanın kendi liderliği olduğunu kastetmektedir. Atatürk, Erzurum Kongresi kararlarını uygulamaya, Sivas Kongresini düzenleme, ülkenin savunma ve kurtuluşunu temin çarelerini bulmaya çalışma gibi hususları herhangi bir heyetin temin edebileceğine kani olmadığını kaydederek şahsî liderliğinin önemini vurgulamaktadır. Atatürk’ün, Thomas Carlyle’in, tarihi yapanın büyük adamlar olduğu tezine ve kitlelerin, karizmatik liderin gösterdiği yolda yürümesinin en doğru yol olduğuna inandığı söylenebilir (Parla, 2008, s. 54).

3.7. İkili Meclis Düşüncesi

İzmit Basın Toplantısı’nda konuşulan konulardan birisi de yasama organının yapısı hakkındadır. Tevhid-i Efkâr gazetesi temsilcisi Velit

Ebuzziya, yasama faaliyetlerinde daha az hata yapılmasına yaradığı düşüncesiyle iki meclisliliği öneren bir görüş ortaya atmıştır. Bunun üzerine M. Kemal Paşa sözü alarak iki meclisliliğe karşı görüşleri ileri sürmüştür. İkinci meclislerin beklenen faydayı ve hatasızlığı sağlayamadığını ileri süren M. Kemal Paşa, ikinci meclis seçimlerle oluşsa bile bunu yararsız ve gereksiz bulmaktadır (İnan, 1996, s. 77). Paşa, yasamadaki olası hataların denetlenmesinde Şura-yı Devlet fikrini savunmuştur.

M. Kemal Paşa'nın siyasi gücün dağınıklaşması ve paylaşılması konusuna karşı çok hassas olduğu ve iktidar gücünün mümkün olduğunca tek merkezde veya tek elde toplanması eğiliminde olduğu dikkat çekmektedir. Onun kafasındaki model, partinin en yüksek liderinin hem sembolik olarak hem fiilî yetkiler açısından en önde ve üstte olmasıdır (Parla, 2008, s. 58).

3.8. Halk Fırkası Konusu

M. Kemal Paşa, barış sağlandıktan sonra, programı bir sınıfın veya bazı sınıfların değil bütün milletin refah ve saadetini temin edecek bir siyasi parti kurma düşüncesini ilk defa 6 Aralık 1922'de açıkladıktan sonra İzmit Basın Toplantısı'nda da gündeme getirmiştir. Partinin ülkeyi çalışarak kalkındırma amacıyla düşünülmesinden dolayı Misak-ı Millî ifadesinden mülhem Say Misakı, Millî Say, Mesai Grubu ifadelerinin de konuşulduğu bu tartışma başlığında Paşa, halkın kendi haline terkedilmesi durumunda bir adım ileri gidilemeyeceğini, programın ellerinde kalacağını, bütün milleti müspet bir mesai programı ile alâkadar etmek gerektiğini ifade etmiştir ("Eğer bizim inkılâbımız meşrutiyet gibi yalnız sathî olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi!", 1929). M. Kemal Paşa, İzmit halkına yönelik konuşmasında da 'Halk Fırkası' adı üzerinde durmuş, bütün meslek gruplarını sayarak fırkanın hepsinin çıkarlarını koruyacağı hususunu tekrarlamıştır ("Büyük Reisimiz C.H. fırkasının kuruluşundaki esbabı izah ediyorlar", 1930). Paşa, aldatici olmak istemediği için kurulacak partiye 'Halk Fırkası' ismini uygun gördüğünü; aldatici olmayı isteseydi bunun adına Say Misak-ı Millîsi veya Say Heyet-i Millîyesi diyebileceğini belirtmiştir ("Gazi Hazretleri Halk Fırkası ismini nasıl tesbit etmişlerdi?", 1930). M. Kemal Paşa'nın bu sözleri, bir fırka kurulacağı haberleri yayılınca, sınıf ayrımı yapılacağından veya parti mücadelelerinin başlayacağından endişe edenlere yönelik bir açıklama, onları teskin etme anlamı taşımaktadır.

Paşa, İBT'nin sonunda gazetecilerden ayrılırken sözü tekrar, barış sonrası dönemde bir programa dayalı olarak kurulacak fırkaya getirmiştir. Bu fırkanın ülke genelinde dayanağı olacak bir teşkilata malik olunması üzerinde duran M. Kemal Paşa, "...Milleti teşkilatsız ve hedefsiz bırakamayız. Bırakırsak bu millet elimizden gider. Arzularımızın daima nazari sahada kaldığını görürüz." sözlerini ifade etmiştir (Arar, 1969, s. 60).

M. Kemal'in Halk Fırkası (HF) ile ilgili konuşmalarına toplumsal sınıf, Türkiye'nin toplumsal yapısı, siyasi örgütlenme gibi konulardaki görüşleri yansımaktadır. Paşaya göre Batı demokrasisindeki partilerin sınıfsal temsili

Türkiye'nin toplumsal yapısına uygun düşmemektedir. İBT'dan bir süre sonra Balıkesir'de yaptığı konuşmada Paşanın HF'nı tek parti olarak düşündüğü, çok partili hayata sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Zira dönem belirtmese de Balıkesir konuşmasında, İkinci Meşrutiyet dönemindeki parti çekişmelerini kastettiği anlaşılacak şekilde, bu milletin siyasal partilerden çok canının yandığını ifade etmiştir.

Gazeteciler, İBT'da, parti ismi vermeksizin İttihat ve Terakki Fırkası ile Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı kastettikleri anlaşılacak şekilde eski partilerin faaliyet yapıp yapamayacağı sorusunu sorduklarında M. Kemal Paşa bu partilere kapıları kesinlikle kapattığını gösteren bir cevap vermiştir (İnan, 1996, s. 83).

3.9. Yeni Türkiye'nin Kredisi, Eski Şekil ve Yeni Şekil Kavramları

İzmit Basın Toplantısı'nda Halk Fırkası ve onun programı konusu konuşulurken M. Kemal Paşa sözü TEK'na, adlî kapitülasyonlara, Yeni Türkiye'nin Lozan Konferansı'ndaki ve dünyadaki kredisine getirmiştir.

M. Kemal Paşa, kendilerinin Meclis'te, içtihad itibarıyla (görüş olarak-A.Ç.) yaptığı fedakârlıklar yüzünden TEK'na, hiç de lüzumu olmayan zihniyetlerin girdiğini belirterek, belki de bundan dolayı adlî kapitülasyonları lağvettirmek hususunda Lozan'da müşkülât çektiklerinden şikayet etmektedir. M. Kemal Paşa, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda şikayetçi olduğu maddeleri bu toplantıda açıklamamış ama Nutuk'ta belirtmiştir (Atatürk, 1989, s. 950-952). Bu, TEK'nun, yani 1921 Anayasası'nın 7. maddesidir. Daha doğrusu maddede Büyük Millet Meclisi'ne ait haklar arasında şer'î hükümlerin yerine getirilmesinin de sayılmasıdır. Paşa, Avrupalı devletlerin bundan şikayetçi olarak adlî kapitülasyonların devamını istemelerini kastetmektedir. Kendileri de Meclis'te, bu gibi hususların Anayasaya girmesine engel ol(a)mayarak görüşlerinden fedakârlık yapmışlardır.

Adlî kapitülasyonlarla, Osmanlı Devleti'nde kendi vatandaşlarını kendi konsolosluklarında yargılama ayrıcalığı elde eden Avrupalı devletler Lozan görüşmelerinde, Türkiye'de İslam hukukunun devam edeceğini düşünerek bu ayrıcalıktan vazgeçmek istemiyorlardı. M. Kemal Paşa, Ocak 1923'te İBT'da Avrupalı devletlerin bu direncinden söz ederken "...adlî kapitülasyonları lâğvettirmek hususunda Lozan'da hâlâ müşkülât çekiyoruz. Orada diyorlar ki, 'sizin yapacağınız kanunlar, yine Fıkıhtan, kurandan (Kur'an-ı Kerim-A.Ç.) istinbatı ahkâm (istinbat-ı ahkâm olmalı-A.Ç.) edecek'... ('Eğer bizim inkılâbımız meşrutiyet gibi yalnız sathî olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi!', 1929). Avrupalı devletlerin Türkiye'de kurulacak yeni düzen öncesinde Türkiye üzerinde oluşturdukları psikolojik baskıları da hissettiren bu sözlerinden sonra Paşa konuşmasına devam ederek "Eğer bugün Lozan Konferansında ve dünyada yeni Türkiye'nin bir kredisi varsa o da eski şekli ilga etmemizden doğmaktadır. Bizim inkılâbımız, eğer Meşrutiyet inkılâbı gibi yalnız sathî olsaydı, kimse ehemmiyet atfetmezdi..." ifadelerini kullanmıştır.

Paşa, 18 Kasım 1922 tarihinde TBMM’de, Vahdettin’in ülkeden ayrılışından sonra yeni halife seçimi ile ilgili yapılan gizli oturumda yaptığı konuşmada da “...bizim, cihan nazarında en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir...” (Atatürk, 1985, s. 1052) ifadelerini kullanmaktadır. Paşa bu konuşmayı, yeni seçilecek halifeyi İstanbul’dan Ankara’ya getirerek milletin ve devletin başına geçirmek isteyenler olduğundan bahisle bunlara karşı yapmıştır.

M. Kemal Paşa’nın Ocak 1923’te İzmit’te ve 18 Kasım 1922’de yeni halife seçimi sırasındaki gizli oturumda BMM’de kullandığı ‘eski şekil’ ve ‘yeni şekil’ nedir? Bununla ne kastedilmektedir? Eski şekil denilirken saltanatın kastedildiği, onun yerine getirilen yeni şeklin de millî egemenlik anlayışına dayalı yönetim olduğu İBT’da sarfettiği şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “...Efendiler, bizim bugünkü kuvvetimizin ruhu, aslı yeni şeklimizdedir. Biz bugün doğrudan doğruya milletin ruhuna, vicdanına, temayülâtına muvafık olan maddî ve esaslı noktalara istinat ediyoruz. Hükümetimiz yalnız bir şahsın noktai nazarına tabi olmaktan uzaktır...” (“Yeni Türkiye’nin siyasî veçhesi gayet açık ve vazıhtır”, 1929).

18 Kasım 1922’deki BMM konuşmasında da ‘yeni şekil’den kastın millî egemenliğe dayanan BMM Hükümeti olduğu anlaşılabilir. Bir başka deyişle ümmet anlayışına bağlı halife-sultanlık değil, millî egemenliğe, millî anlayışa dayanan bir meclis yönetimi. Gündemde henüz laiklik kavramının bulunmadığını belirtmek gerekir.

Bu noktada Paşanın ‘Yeni Türkiye’nin kredisi’ ifadesi de dikkat çekmektedir. Paşaya göre, Yeni Türkiye’nin, daha doğrusu Ankara Hükümeti’nin Lozan Konferansı’ndaki ve dünyadaki kredisi eski düzeni kaldırmaktan doğmaktadır. Yani saltanat kaldırıldığı için Avrupalı devletler nezdinde Türkiye’nin kredisinin arttığı ifade edilmek istenmektedir.

M. Kemal Paşa, TBMM Başkanı bulunduğu Ocak 1923’te de, hilâfet hakkında bir risale yayımlayan Hoca İsmail Şükrü Efendi ve arkadaşlarının yeni halifeyi yetkili ve Meclis başkanlığı koltuğuna oturması gereken birisi olarak görmek istediklerini, onu seçimle bir kere devletin başına geçirdikten sonra bir daha seçime gidilmeden devam eden bir devlet başkanlığı makamı gibi öngördüklerini ifade etmiştir (“İkinci grup denilen zümre bir fesat havası uyandırmaya çalışıyordu”, 1929). Aynı konuya Nutuk’ta da yer vermiş (Atatürk, 1989, s. 938), Hoca Şükrü Efendi ve arkadaşlarının Millet Meclisini halifenin meşveret heyeti ve halifeyi de Meclisin ve dolayısıyla devletin reisi gibi göstermek ve kabul ettirmek istediklerini ifade etmiştir. M. Kemal Paşa, TBMM Başkanına halife denilecek olması konusunu irdeleyip bunda fayda olmadığını izah ederken yine Avrupalı devletlerin değer yargılarını dayanak almaktadır. Onların bize yaptığı hücumların sebeplerinden birisinin mutaassıb, dinî bir hükümet tanınmamız olduğunu ifade eden Paşa, dinî bir hükümet tanınmamızdan dolayı, Batı Medeniyetini kastederek medeniyet-i hazıra ile temasa layık görülmediğimizden şikayet etmektedir. Paşa, başa geçirilecek reisin ismine halife denildiğinde ise dünya nazarında mutaassıb,

kapkara bir heyet olarak görüneceğimizden endişe etmektedir (İnan, 1996, s. 70).

Yine M. Kemal Paşa meşrutiyet inkılabının yüzeysel olduğunu, kendi inkılabları meşrutiyet inkılabı ve ondan öncekiler gibi olsaydı kimsenin buna ehemmiyet atfetmeyeceğini ifade etmiştir. Meşrutiyetin yüzeyselliğinden ne kastedildiği açıkça belirtilmemekle birlikte meşrutî yönetimde egemenliğin padişahla meclis arasında paylaşılmasının kastedildiği anlaşılmaktadır. Paşa bir yönetim biçimi olarak monarşinin tamamen kaldırılmamış olmasından söz etmektedir. Paşa bu sözleri söylediğinde toplumsal ve siyasal hayatta henüz inkılap hareketleri başlamamış olduğu için bu inkılaplar kastedilmiş olamaz.

Burada Yeni Türkiye'nin Kredisi ifadesi ve Avrupa devletleri nezdinde bunun önemsenmesi sorgulanabilir. Lozan'da Türkiye'yi temsilen hasımlarına karşı çetin bir mücadele veren Ankara Hükümeti'nin, onlar nezdindeki kredisini neden önemsemesi ve bunu dikkate alması gerektiği sorulabilir. Ayrıca bir ülkenin düşmanlarının o ülkede yapılan inkılaplara ehemmiyet atfetmesinin o ülke adına sevinilecek bir şey olup olmayacağı da sorgulanabilir. Lozan'da muhasım devlet temsilcilerinin, Türkiye'de hukukun dinden kaynaklanacağı kaygılarından rahatsız olan ve Avrupalı devletlerin kredisine ve memnuniyetlerine önem veren M. Kemal Paşa, aynı konuşmasının ilerleyen kısımlarında ise hocaları veya İslam alemi memnun etme kaygısının terkedilmesini önermektedir. Paşa, bunları memnun etme kaygısıyla hareket edilirse başarıya ulaşamayacağını düşünmektedir. M. Kemal Paşa, kendi inkılablarını meşrutiyet inkılabı ile karşılaştırdıktan sonra inkılabın üç senede bitmeyeceğini, devam edeceğini, Fransız İnkılabının yüz yıl sürdüğünü ve başarı ümidini hakim bulundurmak sayesinde mutlaka galebe edeceklerini ifade ettikten sonra bu hususta şunları söylemiştir: "...Hocaları memnun edelim, alemler İslamı memnun edelim, herkesi memnun edelim dersek mümkün olur, hepsi memnun olur amma biz maksadı temin etmiş olmayız..." ("Eğer bizim inkılâbımız meşrutiyet gibi yalnız sathî olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi!", 1929).

Sonuç

1923 yılının başlarında M. Kemal Paşa'nın bir yurt gezisi sırasında İzmit'te düzenlenen basın toplantısı yakın siyasi tarihimizi doğru anlamak bakımından üzerinde durulması gereken önemli bir toplantıdır. İmparatorluğun başkentinde yayın yapan büyük gazetelerin başyazarlarıyla gerçekleştirilen İzmit Basın Toplantısı'nda konuşulanlar, dış siyaset ve iç siyaset bakımından taşıdığı kritik önemden dolayı uzun bir süre gizli tutulmuştur. Kuruluş döneminin başında gerçekleşen toplantı, Ankara merkezli Millî Mücadele liderliğinin, Yeni Türkiye'ye ilişkin vizyonunu ortaya koymaktadır. Toplantıda ele alınan konular hayli çoktur ve her birisi etrafında uzun değerlendirmeler yapılabilir. Örneğin Kurtuluş ve Kuruluş dönemlerinde millî/toplumsal uzlaşma ve siyasal kararlara toplumun katılımı bağlamında iç kamuoyuna karşı izlenen strateji farklılıkları, dışarıya karşı

verilen millî bağımsızlık mücadelesinin yanında içeride verilen iktidar mücadelesi, lider kadronun Türkiye'nin geleceği için iktidarı mümkün olduğunca temerküz etme çabaları ayrı başlıklar olarak ele alınabilir.

Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919'da Karadeniz Bölgesi'ndeki asayişsizliği ve çete hareketlerini önlemek gerekçesiyle görevlendirilerek geniş bir maiyet ve imkânlarla ve Padişahın iradesiyle Samsun'a çıktıktan sonra İstanbul Hükümeti'nin çizdiği yol haritasından ayrılarak Millî Mücadele'yi başlatmıştır. Kendisi, Samsun'a çıkar çıkmaz, Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa ve diğer vilayetlerdeki komutanlarla yazışmalara başlamış, asker ve sivil toplum kesimleriyle kurduğu iletişim yoluyla Millî Mücadele için güçlü bir birlik kurmuş ve bu mücadeleye lider olmuştur. Anadolu'da İstanbul Hükümeti'nce kışkırtılan isyan hareketleri görülmekle birlikte toplumun ezici çoğunluğu İstiklâl Harbi'ne destek vermiş ve Millî Mücadele, asker-sivil toplum kesimlerinin geniş uzlaşısı ve mutabakatıyla başarılmıştır.

Cumhuriyet tarihi araştırmalarında Kurtuluş dönemi olarak adlandırılan bu dönemde M. Kemal Paşa, toplumun inanç, kültür ve gelenek değerlerine saygı içeren dili ve siyasal kararlara katılıma önem veren stratejisiyle halktan büyük destek almıştır. Bu destek, halk kitlelerini temsil etme düzeyi yüksek olan ve Başkanı bulunduğu 1. TBMM tarafından kendisine gazi ünvanı ve mareşal rütbesi de verilerek millî bir kahraman ilan edilmesiyle somutlaşmıştır. 1922 sonunda başlayan Kuruluş döneminde ise M. Kemal Paşa'nın ciddi bir yöntem ve strateji farklılığına gittiği görülmektedir. Önemli kurucu siyasal kararların alınmasında, üç yıldır birlikte çalışılan Millî Mücadele kadrolarının önemli kısmının dışlanması, daha dar bir kadro ile birlikte iş görmeye başlanması, devrim hareketlerinde de birçoğu Millî Mücadele'den sonra ortaya çıkan yeni isimlerden oluşan yeni bir çevre ile hareket edilmesi, halka açık alanlarda kullanılan siyaset dili ile kapalı ortamlarda kullanılan dilin farklılaşması bu dönemin dikkat çeken özellikleridir. İzmit Basın Toplantısı söz konusu bu farklılaşmanın önemli bir dönüm noktasıdır. Bu büyük değişim Millî Mücadele yıllarında kurulan ulusal birliğin dağılmasıyla sonuçlanmıştır.

Millî tarih açısından değerlendirildiğinde, İBT'nda konuşulanların yıllarca gizli tutulmasını sağlayan gazetecilerin bu tutumunun, ülkede yeni dönemin kuruluşunda toplum kesimlerinin varlık ve etki göstermesinin engellenmesine ortak olmak gibi büyük bir vebale yol açtığı söylenebilir. Yeni Türkiye'nin kuruluşunun dar bir seçkin kadro arasında belirlenip topluma zor yoluyla dayatılması, toplumun bu kuruluş dönemine katılmasının engellenmesi, uzun yıllar süren baskı dönemine ve on yıllarca süren siyasal sorunlara yol açmıştır. Oysa siyaset bilimi literatüründe, yönetimde esas olanın rıza yolu olduğu; zor yolunun istisna olduğu bilinmektedir. Kuruluş döneminde başlayan baskılardan İBT'na katılan Velit Ebuuzziya, Ahmet Emin Yalman gibi bazı gazeteciler de payını almış, tutuklanıp yargılanmışlar ve

gazeteleri kapatılmıştır. Örneğin Velit Ebuzziya 1923, 1925 ve 1926 yıllarında üç defa tutuklanıp yargılanmış, 1925'te gazetesi kapatılmıştır.

İzmit Basın Toplantısı'nda, devam etmekte olan Lozan Konferansı dolayısıyla Musul meselesi, Boğazlar konusu, Halk Fırkası, adli kapitülasyonlar gibi buradaki bazı müzakere konuları ele alınmıştır. Halifelik konusu, yeni hükümet merkezinin neresi olacağı konusu gibi hem dış politikayı hem iç siyaseti ilgilendiren konular da basın toplantısında konuşulmuştur. Bu başlıklar, aynı zamanda içeride yürütülen iktidar mücadelesinin de unsurları olarak düşünülmelidir. Zira, örneğin İBT sırasında BMM'deki halifelik yanlısı mebusların yayımladığı bir risale TBMM Başkanı M. K. Paşanın sert tepkisini çekmiştir. Çünkü Paşaya göre burada Halifelik ile TBMM Başkanlığının birleştirilmesi istenmektedir. M. K. Paşa'nın hilafet konusunda yaptığı teorik ve tarihsel tartışma, imparatorluktan ulus devlete/ümme kimliğinden millî/ulusal kimliğe geçişin teorik köşe taşları olarak görülebilir. Paşa, bütün İslam alemini ilgilendirmesi gereken hilafete neden sadece Türk milletinin sahip çıktığını/çıkacağını sorgulamakta, Türk milletinin de bu anlayışa karşı "ulus" kimliği ile hareket edeceğini/etmesi gerektiğini savunmaktadır.

İktidar mücadelesinin yürüdüğü başlıklardan birisi yeni dönemde hükümet merkezinin neresi olacağı konusudur. TBMM'de faaliyet gösteren İkinci Grubun muhalefeti de İBT'da gündem olan konulardandır. M. Kemal Paşa, Meclis'te Teşkilat-ı Esasiye hususunda ihtilaf bulunduğunu, İkinci Grubun Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun hilâfet ve saltanat makamlarını bertaraf ederek cumhuriyet kurma maksadını hedeflemiş olduğu iddiasıyla muhalefet ettiklerini kaydederken kendisi de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda Meclisin görevleri arasında şer'î hükümlerin yerine getirilmesinin de sayılmasına muhalefet etmektedir. Bu noktada Paşa kendi tepkisini, Lozan Konferansı'ndaki devletlerin, şer'î hükümlerin Anayasada yer almasından dolayı adli kapitülasyonların devamını istemelerine dayandırmakta ve Avrupalı devletlerin hassasiyetini önemseydiğini göstermektedir.

İzmit Basın Toplantısı'nda konuşulan konulardan kuvvetler birliği-kuvvetler ayrılığı, meclisin ikili yapıda olması gibi başlıklar değerlendirildiğinde M. Kemal Paşa'nın mümkün olduğunca iktidarın temerküzünden yana olduğu görülmektedir. Paşa, kuvvetler ayrılığına karşı Rousseau'cu kuvvetler birliğinden yanadır ve Meclis Hükümeti Sistemini savunmaktadır. Ayrıca, yasama sürecinde bir nevi teknik denetim ve kontrol işlevi bulunan ve genel olarak daha eğitimli-uzman kişilerden oluşan ikinci meclis fikrine de karşıdır. M. Kemal Paşa'nın iktidarı mümkün olduğunca tek organda veya tek elde toplama eğilimi, onun 1. Mecliste 1. Grubu kurmasıyla, hattâ bu grup içinde de kendisine en yakın isimlerden Selâmet-i Umumiye Komitesi'ni kurdurtmasıyla başlatılabilir. Daha sonraki yıllarda Halk Fırkası'nın tek parti olarak düşünülmesi ve muhalif partilere izin verilmemesi bu eğilimin sonucudur. Atatürk, sonradan -heyet ve kurulları tamamen reddetmemekle birlikte- "lider" in önemini daha fazla öne çıkarmıştır. O,

Nutuk'ta, liderin siyasal hayattaki yeri ve ağırlığını çok daha vurgulu olarak belirtmiş, onun 'yetenek ve kudreti sarsılmaz bir yapıda' olması gerektiğinin altını çizmiştir. M. Kemal Atatürk, 1923-1938 yılları arasındaki cumhurbaşkanlığı döneminde, kısa bir Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi hariç bu eğilimini tavizsiz olarak sürdürmüştür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ali Çiftçi: %100.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ali Çiftçi: 100%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çiftçi, A. (2023). Cumhuriyetin ve düzenlenişinin 100. yılında İzmit basın toplantısı hakkında değerlendirmeler. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 1-27. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1383201>

Kaynakça

- Arar, İ. (1969). *Atatürk'ün İzmit basın toplantısı*. Burçak Yayınevi.
- Atatürk, M. K. (1989). *Nutuk 1-2* (3. Baskı). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri*. Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Atatürk, M. K. (1985). *TBMM gizli celse zabıtları-3*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atay, F. R. (1999). *Çankaya-3*. Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Cebesoy, A. F. (2000). *Millî Mücadele hatıraları*. Temel Yayınları.
- Çankaya, N. (Der.) (1985). *Atatürk'ün hayatı, konuşmaları ve yurt gezileri*. Tifdruk Matbaacılık.
- Çevik, Z. (2023). *Atatürk'ün Zağnos Paşa Camii'nde verdiği nutku*. 30 Ekim 2023 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-balikesir-zagnos-pasa-camiinde-verdigi-nutku/?pdf=3785> adresinden erişilmiştir.
- Erdal, D. (2023). Atatürk devrimlerinin karşısında Kemal Tahir. *RumeliDE*

- Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (34), 312-342.
<https://doi.org/10.29000/rumelide.1316150>.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa hukukuna giriş* (29. Baskı). Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İnan, A. (1996). *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit konuşmaları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı kronolojisi-II*. Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Karabekir, K. (2009). *Günlükler-2, 1906-1948*. Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (1991). *Paşaların kavgası*. Emre Yayınları.
- Karatepe, Ş. (2013). *Anayasa hukuku*. Savaş Yayınevi.
- Önder, M. (1998). *Atatürk'ün yurt gezileri* (2. Baskı). T. İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, T. (2008). *Türkiye'de siyasal kültürün resmî kaynakları-1, Atatürk'ün Nutuk'u*. Deniz Yayınları.
- Tahir, K. (2015). *Kurt kanunu*. İthaki Yayınları.
- Tahir, K. (1992). *Notlar-Osmanlılık/Bizans*. Bağlam Yayınları.
- Turhan, M. (1993). *Hükümet sistemleri*. Gündoğan Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2003). *Millî Mücadelede İttihatçılık*. İletişim Yayınları.

Gazeteler

- Büyük misafirimiz sevgili gazi paşamız hoşgeldiniz. (1923, 7 Şubat). *Zafer-i Millî*.
- Büyük Reisimiz C.H. fırkasının kuruluşundaki esbabı izah ediyorlar. (1930, 12 Ocak). *Milliyet*.
- Eğer bizim inkılâbımız meşrutiyet gibi yalnız sathî olsaydı kimse ehemmiyet atfetmezdi!. (1929, 20 Aralık). *Milliyet*.
- Gazi Hazretleri Halk Fırkası ismini nasıl tesbit etmişlerdi?. (1930, 13 Ocak). *Milliyet*.
- Gazi Hz. cevap veriyorlar. (1929, 10 Aralık). *Milliyet*.
- Gazi Hz. İzmitlilerin sorduklarına ayrı ayrı cevap veriyorlar. (1929, 24 Aralık). *Milliyet*.
- Halife ne olacak? Gazeteciler soruyor ve Gazi Hz. not alıyorlardı. (1929, 11 Aralık). *Milliyet*.
- Hükümet merkezi, (1929, 12 Aralık). *Milliyet*.
- İkinci grup denilen zümre bir fesat havası uyandırmaya çalışıyordu. (1929, 15 Aralık). *Milliyet*.
- İlk musahabe. Büyük Reisimiz halka ve hükümet mümessillerine soruyor. (1929, 1 Aralık). *Milliyet*.
- İzmit basın toplantısı: Mustafa Kemal, Kürt konusu ve 'devletin dini olacak mı' sorularını yanıtlıyor. (1923, 29 Ocak). *Cumhuriyet*.
- Milletin ekseriyeti bizimle olursa Fırka deyiniz ne dersiniz deyiniz, yürümek mümkündür. (1929, 21 Aralık). *Milliyet*.
- Misakı milli-Teşkilâtı esasiye, misakı millî meselesinde bütün meclis müttefik bulunuyordu. (1929, 14 Aralık). *Milliyet*.

Türkiye hilâfet siyaseten bir menfaat ve kuvvet midir, yoksa bir zaaf mıdır?.

(1929, 19 Aralık). *Milliyet*.

Yeni Türkiye'nin siyasî vechesi gayet açık ve vazıhtır. (1929, 6 Aralık).

Milliyet.

Extended Abstract

The War of Independence was achieved under the leadership and unification of Mustafa Kemal Pasha. Pasha successfully brought together different segments of society to work towards the independence of the country. While ensuring national unity, M. Kemal Pasha employed methods that emphasized adherence to societal values, consultation, and participation. This period, until October 1922, is widely described as the Independence period.

However, during the establishment period, harmony among the National Struggle staff was disrupted. Features such as participation, consultation, and openness to the public were abandoned in the decision-making process. Simultaneously, signs of conflict with the culture and beliefs to which the society adhered began to emerge. The characteristics of the new era became evident during the İzmit Press Conference, held on 16-17 January 1923, where M. K. Pasha met with renowned journalists from Istanbul. The Lausanne conference and the future of the country were discussed at the meeting. Apart from the issue regarding the participants, another notable feature of the meeting is that it was kept secret.

The national unity established during the War of Independence began to deteriorate with the change in political methods and strategy of leader M. Kemal Pasha. Pasha opted to exclude important figures from the National Struggle, with whom he had been working for three years. Instead, he formed a narrow team consisting of new individuals and made significant decisions with them. Some of the people in Kemal's new circle participated in the War of Independence, many of whom are individuals whose names were rarely heard or appeared later. Consequently, those closest to M. Kemal Pasha during the War of Independence joined the opposition.

During the Conference held during the transition from the Independence period to the Establishment period, various topics were discussed, including the Lausanne conference (Mosul Issue, capitulations, Straits, Ottoman debts, etc.), the new center of government, the caliphate, the constitution and government system, and the People's Party issue. Analyzing the speeches, it becomes evident that M. Kemal Pasha abandoned hope for Mosul and established a connection between judicial capitulations and the inclusion of religious provisions in the constitution. The Pasha's aim to target the institution of the caliphate and actually intend to abolish it is also apparent. Additionally, M. Kemal Pasha's desire for the center of government to be Ankara is evident, and he decided to establish the People's Party, believed to represent all social segments.

The Caliphate issue was the most discussed topic of the meeting. When discussing the Caliphate, the conversation touched on subjects such as religion, teachers, and Islamic history. Journalists did not delve deeply into the Caliphate, likely due to lack of preparation. In contrast, M. Kemal Pasha opened the discussion on the Caliphate, supporting his points with examples from Islamic history. Pasha views the Caliphate as a non-religious/political institution, arguing that with the presence of the Turkish Grand National Assembly and its government, the Caliphate has become unnecessary. Simultaneously, he cites religious evidence, claiming that the Caliphate was abolished 30 years after the Prophet of Islam. Taking another approach, M. Kemal Pasha contends that the Caliphate has historically failed to fulfill its primary function of unification in the Islamic world, positioning it as unnecessary.

M. Kemal Pasha's theoretical and historical discourse on the Caliphate can be considered the theoretical cornerstones of the transition from an empire to a nation-state/ummah identity to national identity. Pasha questions why only the Turkish nation supports the Caliphate, an issue that should concern the entire Islamic world. He argues that the Turkish nation will/should act with its "nation" identity against this understanding.

At the Izmit Press Conference, the issue of what kind of government system would be established in Türkiye the new era was also discussed. It is evident that M. Kemal Pasha advocated the unity of powers approach on this matter. Based on his statements, it is apparent that he favored the Parliamentary Government System, which was already in place at that time. When considered in conjunction with the ideas expressed by Pasha in speeches in the following years, it becomes clear that he was a supporter of systems that concentrated power as much as possible.

In discussions about HF (possibly referring to a specific topic or person), M. Kemal's perspectives on issues such as social class, Türkiye's social structure, and political organization are also revealed. He envisions a political party whose program represents the interests of the entire nation, rather than the interests of a specific class or classes. According to Pasha, the class representation seen in Western democracies does not align with the social structure of Türkiye because there are no conflicting interests among social classes in Türkiye. In his speech about HF, M. Kemal emphasizes that leaving the people without organization is not advisable. He asserts that the party must be rooted in an organized structure within the country and that it would cease to exist if the nation were left without organization and a clear objective. It is apparent that Pasha envisioned the People's Party as a single party, as indicated in his speech in Balıkesir three weeks after the İBT. He does not support a multi-party approach.

The phrase "Credit of the New Türkiye" used by M. Kemal Pasha while assessing the Lausanne negotiations at the Izmit Press Conference, is noteworthy. This statement indicates his concern about how the United Nations Government is perceived by European states. Pasha employs this

expression to convey the prestige of the Ankara Government in the eyes of European states and the world. According to Pasha, the New Türkiye earned this credit by abolishing the old form of the sultanate and establishing a new form of government based on national sovereignty.

KATI ATIK YÖNETİMİ: BALIKESİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Elif EKİNCİ ÖZYARDIMCI* & Hande BİLGİN**

Öz

Atık yönetimleri, tüm ülkelerin çevre politikaları içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Katı atık yönetimleri ve çevre koruma faaliyetleri ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal durumlarına göre farklılık arz etmektedir. Dünya hızla kentleşmekte ve artan nüfus; daha fazla üretim yapılması daha fazla doğal kaynağın kullanılması anlamına gelmektedir. Artan tüketim sonucu katı atık oranı da çoğalmaktadır. Belediyeler, yerel halkını, katı atıklardan ve çevre sorunlarından korumakla yükümlüdür. Çalışmanın ilk bölümünde kavramsal çerçeveye başlığı altında katı atık yönetimi ve çeşitlerinden, entegre katı atık yönetimi ve sürdürülebilir katı atık yönetiminden bahsedilecektir. İkinci bölümde Türkiye’de katı atık yönetiminin tarihsel çerçevesinden bahsedilerek, katı atıklarla ilgili kanunlara ve kalkınma planlarına değinilecektir. Üçüncü bölümde Balıkesir Büyükşehir Belediyesi katı atık çalışmaları incelenecektir. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi’nin çalışma içerisinde incelenmesinin nedeni özellikle büyükşehir belediyesine geçiş noktasında katı atık hizmetleri ile ilgili yapmış olduğu başarılı projelerini inceleyebilmektir. Büyükşehir olmadan önce ve büyükşehir belediyesine geçişle birlikte katı atık yönetimi ile ilgili nelerin değiştiği, hangi alanlarda ilerleme katettiği ve nerelerde halen sorun yaşandığını tespit edebilmek açısından karşılaştırma yapılarak, literatüre katkıda bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Katı Atık, Çevre Sorunu, Katı Atık Yönetimi, Balıkesir Katı Atık Yönetimi.

SOLID WASTE MANAGEMENT: THE CASE OF BALIKESİR METROPOLITAN MUNICIPALITY

Abstract

Waste management holds an important place in the environmental policies of all countries. Solid waste management and environmental protection activities vary depending on the economic, political, and social situations of the countries. The world is rapidly urbanizing, and the population is increasing; more production means using more natural resources. As a result of increasing consumption, the rate of solid waste also increases. Municipalities are obliged to protect their local people from solid

* Dr. Öğr. Gör. Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Üzümlü Meslek Yüksekokulu Yönetim ve Organizasyon Bölümü, eekinci@erzincan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5067-5685>.

**Dr. Ar. Gör. Polis Akademisi Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi Anabilim Dalı, sungurogluhande@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-8959-0526>.

waste and environmental problems. In the first part of the study, solid waste management and its types, integrated solid waste management, and sustainable solid waste management will be discussed under the conceptual framework title. In the second part, after briefly mentioning the historical framework of solid waste management in Türkiye, laws, and development plans related to solid waste will be discussed. In the third part, Balıkesir Metropolitan Municipality solid waste studies will be examined. It will contribute to the literature by making comparisons to determine what has changed in solid waste management, in which areas it has progressed, and where there are still problems, both before it became a metropolitan area and since it was transferred to the Metropolitan Municipality.

Keywords: *Solid Waste, Solid Waste Management, Environmental Problem, Balıkesir Solid Waste Management.*

Giriş

Günümüzde ister sosyal, ister siyasal, isterse de iktisadi sebeplerle olsun, kentleşmenin bugünkü durumunun hem dünyada hem de Türkiye’de geçmişe oranla daha yüksek olduğunu belirtmek gerekir (Şahin, 2015, s. 79). Yaşanan göç dalgası ve şehirlerin hızlıca genişlemesi, çevrenin tahribatına sebebiyet vermektedir. Atıklar, göçler sonucu artan nüfus ve şehirleşme; gelir seviyesiyle doğru orantılı şekilde artmaktadır. Sınırsız insan ihtiyaçları için sınırlı doğal kaynakların bilinçsizce sömürülmesi, çevrenin tahribatı, sınai ve ticari faaliyetler sonucu ortaya çıkan atıklar, çevreyi ve ekolojik dengeyi tehdit etmektedir. Dünya hızla kentleşmekte ve artan nüfus; daha fazla üretim yapılması ve daha fazla doğal kaynağın kullanılması sonucunu doğurmaktadır. Artan tüketim sonucu çöp sayısı da çoğalmaktadır (Khan vd., 2022, s. 2).

Atık yönetimleri, tüm ülkelerin çevre politikaları içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Atıkların çevre üzerindeki tahribatının önlenmesi, tehdit edici unsurlarının giderilerek ekonomik değeri olan geri dönüştürülmüş ve kullanılabilir hale getirilmiş ürünler olarak üretilmeleri, sınırlı doğal kaynakların etkin ve verimli kullanımı için en uygun atık yönetimi stratejilerinin oluşturulması gerekmektedir. Kentsel atıkların yaratacağı problemlere karşı geliştirilecek stratejiler ve uygulamalar, ülkelerin bu konulara verdiği önem derecesine; ekonomik, siyasal ve hukuki özelliklerine göre farklılık arz etmektedir (Emekçi, 2019, s. 1).

Avrupa Birliği’nin (AB) katı atık yönetimiyle ilgili küresel çaptaki mali yardımları ile birlikte AB müktesebatına uyumlu bir biçimde ulusal çevre koruma politikalarının geliştirilmesi, ülkemizin ulusal politikaları içerisinde önemli bir konuma sahiptir ve bu amaç doğrultusunda çeşitli planlar, mevzuatlar düzenlenmekte ve uygulanmaktadır (Eller, 2008, s. 1). Bu bağlamda Türkiye’nin katı atık yönetimi konusunda başarılı olması ve uygulamada verimli sonuçlar elde edebilmesi açısından sağlam hedefler ve

politikalar belirlenmeli ve bu politikalar sürdürülebilir kılınarak uygulanmalıdır.

Yerel yönetimlerin en önemli yükümlülüklerinden biri olan katı atık yönetimi, yönetişimin sağlanarak toplumun tüm aktörlerinin katılımı ile gerçekleştirilmeli; kamu sektörü, özel sektör ve vatandaşlar işbirliği yaparak hareket etmelidirler. Kentsel nüfus ve özellikle büyükşehir nüfusları hızlı bir şekilde çoğalmakta ve bu durum çeşitli çevre sorunlarını beraberinde getirmektedir (Zengin ve Ulutaş, 2016, s. 3). Tüm kuruluşların çevre sorunlarını çözmede önemli sorumluluk alanları vardır. Bu nedenle, çevresel problemlerin çözülmesinde tüm faaliyetlerin çevre konuları ile bütünleşmesi gerekmektedir (Yınanç ve Yılmaz, 2020, s. 1448). Katı atık sorunu belediyelerin önemli gündem konusudur. Bu atıkların toplanması, depolanması, yok edilmesi ve geri dönüştürülmesi maliyetli işlemlerdir. Bundan dolayı istenilen yatırımlar yapılamamaktadır. Fakat katı atık sorununa ilişkin önlem alınmazsa daha büyük problemleri doğuracak ve çevresel tahribat geri dönüşü olmayan boyutlara ulaşacaktır. Bu anlamda katı atık yönetimi hakkında gerekli politikaların belirlenmesi, mevzuatın düzenlenmesi ve belirlenen politikaların doğru uygulanması önem arz etmektedir. Çevre sorunu öncelikle kentlinin ve belediyenin sorunudur (Zengin ve Ulutaş, 2016, s. 3).

Çalışmanın birinci bölümünde kavramsal çerçeve başlığı altında katı atık yönetiminden, katı atık türlerinden ve atık yönetim sürecinden bahsedilecektir.

İkinci bölümde Türkiye’de katı atık yönetiminin hukuksal çerçevesi, kurumsal yapısı ve AB’ye uyum süreciyle birlikte yürürlüğe giren maddeler, planlar ve projelerden bahsedilecektir. Katı atık yönetiminde belediyelerin önemine değinilecektir.

Üçüncü bölümde ise Türkiye’de ki katı atık yönetiminin büyükşehirlerde uygulanışını göstermek amacıyla, 2012 yılında 6360 sayılı yasayla Büyükşehir Belediyesi statüsünü alan Balıkesir Büyükşehir Belediyesi katı atık yönetimi örneği ele alınacaktır.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi; katı atık yönetimi konusunda hangi çalışmaların yapıldığı, AB birliğine uyum süreciyle birlikte hangi projelerin yürütüldüğü, uygulamada ne kadar başarılı olduğunu görebilmemiz açısından iyi bir örnek olacaktır. Büyükşehir belediyesi öncesi dönemde yapılan atık yönetimi ve büyükşehir belediyesine geçişle birlikte atık yönetimindeki yenilikler gösterilerek kıyaslama yapılacak ve literatüre katkı sağlanacaktır. Sonuç bölümünde ise değerlendirme yapılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal çerçeve başlığı altında katı atık tanımından, katı atık türlerinden, katı atıkların; yönetim süreci, miktarının azaltılması, geri

dönüşümü, bertaraf süreçlerinden ve son olarak ekolojije etkisinden bahsedilecektir.

1.1. Katı Atık Yönetimi

Katı atıklar bilindiği üzere çevre tahribatına sebep olan en önemli sorunlardan biridir. Halk sağlığını korumak amaçlı şehir dışına taşınan ve uzaklaştırılan katı atıkların kontrolsüz yok edilmesinin daha tehlikeli sorunlara yol açacağı tespit edildiği için, atık yönetiminde yeni yöntemler ve yeni arayışlara gidilmiştir. Bu noktadan hareketle, atıkların enerji üretiminde kullanılabilecek yeni bir kaynak olarak görülmesini savunan yeni atık yönetim sistemleri geliştirilmiştir (Shekdar, 2009, s. 1438)

Katı atıkların oluşumu, insan faaliyetinin bir sonucudur. Şehir yönetimleri, yerel halkı, oluşan çöpten ve katı atıklardan korumakla yükümlüdür. Katı atık üretimi çevreye kirletici maddeler salar ve bunun bir sonucu olarak da iklim değişikliğine sebebiyet verir. Bu bağlamda katı atıkların insan ve çevre sağlığı üzerinde ciddi etkileri mevcuttur (Khan vd., 2022, s. 3).

Atık Yönetimi Yönetmeliğine göre atıklar; her türlü evsel, kentsel çöpler; sanayi ve ticari üretim sonucu ortaya çıkan atıklar, üretim sırası ya da sonrası elden çıkarılması istenen, toplum ve çevre sağlığı açısından tehdit oluşturan ve yok edilmesi gereken, atık maddeler ve arıtma çamuru olarak da nitelendirilebilir (Nemli, 1998, s. 15).

1.2. Katı Atık Türleri

Katı atık türleri çevreye etkisi ve oluşumları olmak üzere iki ana başlık altında incelenecektir.

1.2.1. Çevreye Tesiri Açısından Katı Atıklar

Çevreye etki eden katı atık çeşitleri, zararlı ve zararsız olarak ikiye ayrılırlar.

- Zararlı katı atıklar; yok edilmeleri için özel işlem gerektiren arsenik bileşikler, asit, kurşun, civa, radyoaktif atıklar, reaktif atıklar, tarım ilaçları ve bunun gibi pek çok yanıcı-yakıcı ve yok edici maddelere denilmektedir. (Palabıyık ve Altunbaş, 2004, s. 105.)
- Zararsız katı atıklar; karton, kâğıt, cam, kül, metal, mutfak ve yemek artıkları, inşaat ve hafriyat atıkları gibi zararlı atık kapsamına girmeyen organik ve inorganik maddelere denilmektedir (Palabıyık, 2006, s. 106).

1.2.2. Oluşumlarına Göre Katı Atıklar

Kaynaklarına göre katı atık türleri; evsel atıklar, endüstriyel atıklar, tarımsal atıklar, özel atıklar, belediye faaliyetleriyle ilgili atıklar, ticari katı atıklar ve kurumsal atıklardan oluşmaktadır.

- Evsel atıklar, ev ortamında meydana gelebilecek her türlü atıklardır. Çöp gibi zararsız atıklar evsel atık olarak bilinmekle beraber, pil, boya gibi zararlı atıklar da bu gruba girmektedir (Erdin, 1993, s. 12). Evsel atıklar, miktar ve nitelik olarak toplumdan topluma hatta ülkeden ülkeye değişmektedir ve kontrol edilmesi toplum sağlığı açısından önemlidir (Ekinci, 2019, s. 2).
- Endüstriyel atıklar; endüstriyel üretim işlemleri sırasında ve/veya sonucunda oluşan atıklardır. Doğal kaynakların tükenmesini önlemek ve çevreyi korumak amacıyla arıtma tesislerinin kurulması ve geri kazanımı önem taşımaktadır (Eller, 2008, s. 9).
- Tarımsal atıklar: ana menşei tarımsal ürünler olan bu atıklar, hayvansal ve bitkisel mamüller oluşturulması ile oluşan atık türleridir (Eller, 2008, s. 10). Örneğin; sebze, meyve, kümes hayvanları, süt ve süt ürünleri gibi ürünlerin üretimi, yetiştirilmesi ve işlenmesi şeklinde gerçekleşen organik nitelikteki atıklardır (Loehr, 1978, s. 261).
- Belediye faaliyetleri ile oluşan atıklar; şehirlerde ortak kullanım alanlarından (mesire alanları, parklar ve benzeri) toplanan atıklar ile su arıtma tesislerinden çıkan çamurlar, hayvan ölüleri gibi unsurlardan oluşmaktadır (Palabıyık, 2006, s. 23).
- Kentsel atıklar; kentsel mekanlardaki sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetler neticesinde oluşan, faydalanıcısı tarafından elden çıkarılmak istenilen ve tehlikeli endüstriyel atıklara dahil olmayan atık türüdür (Bilgili, 2020, s. 90).
- Özel atıklar; piller, tıbbi atıklar, radyoaktif atıklar, tehlikeli ve zararlı endüstriyel atıklar, vb., yüksek güvenlik gerektiren ve toplamasından bertaraf edilmesine kadarki süreçte maliyeti de bir o kadar yüksek olan atıklardır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 2023, s. 432). COVID-19 salgınından sonra gerek ülkemizde gerekse dünyada pek çok insanın maske ve eldiven kullanımı, tıbbi atığın çoğalmasına sebep olmuştur (Zarifi, 2022, s. 9).
- Kurumsal ve ticari katı atıklar; iş merkezleri, lokantalar, dükkanlar, özel hastane ve klinikler, okullar, ofisler, resmi daire vb. kamu hizmeti veren ortak kullanım alanlarından toplanan, evsel atıklardaki kadar organik maddelerin yer almadığı ve ticari, kurumsal faaliyetler sonucu ortaya çıkan atıklardır (Kantı, 2000, s. 140). Nüfusun hızla artması, tüketimin ve buna paralel olarak sanayi üretiminin de hızla artmasına ve bunun sonucunda da ticari atıkların çoğalmasına sebebiyet vermiştir (Zarifi, 2022, s. 5).

1.3. Katı Atık Yönetim Süreci

Katı atık yönetimi, katı atıkların oluşumundan bertarafına kadar olan tüm faaliyetleri belirleyen süreçtir. Bu süreç sırayla; atık miktarını azaltma, geri dönüşüm, geri kazanma ve düzenli depolama yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir.

Geri dönüşüm politikası sayesinde çöpten “yarı mamül” üretilmekte ve daha fazla çöp toplanılmaktadır. Atık piyasası bu şekilde üretime katkı sağlayacak şekilde geliştirilmiştir ve tasarruf sağlanmaktadır (Kılınç, 2011, s. 72).

- Katı Atık Miktarının Azaltılması; Amerika Birleşik Devletleri Çevre Koruma Ajansı (USEPA) kaynağında katı atıkların azaltımını şu şekilde açıklamıştır; kullanılan maddelerin katı atık bertaraf tesislerine ulaşmadan önce zehirli yanlarının ya da miktarlarının azaltılmasıdır. Yani katı atık miktarlarının minimize edilmesi ve toksit özelliğinin azaltılması anlamına gelir (Bilgili, 2020, s. 93).
- Katı Atıkların Geri Dönüşümü, Geri Kazanma, Bertaraf Etme ve Yeniden Kullanımı; Geri dönüşüm; katı atıkların kimyasal, fiziksel ve biyolojik işlemler ve süreçlerden geçerek kullanılabilir yeni ürünlere dönüştürülmesini ifade etmektedir (Değer, 2019, s. 18). Bertaraf etme; geri dönüşümü ve geri kazanımı imkansız olan atıkların belirlenen özel yöntemlerle depolanmasıdır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2014, s. 5-6). Yeniden kullanım; katı atıkların ekonomik ömrü doluncaya kadar hiçbir işleme tabi tutulmaksızın defalarca kullanılmasıdır. Geri kazanım; mali geri kazanım ve maddesel geri kazanım olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddesel geri kazanım; kullanılamaz halde olan atığın enerji olarak geri kazandırılması anlamına gelmektedir. Mali geri kazanım ise; atıkların işleme alınması sürecinde elde edilen gelirdir (Bilgili, 2020, s. 93).

1.3.1. Katı Atıkların Ortadan Kaldırılması İşlemi

Katı atıkların ortadan kaldırılma süreci; düzensiz depolama, düzenli depolama, kompostlama ve yakma şeklinde gerçekleştirilmektedir.

- Düzensiz Depolama: Vahşi depolama adı da verilen düzensiz depeolama tekniği, bu işlemin sonucunda oluşacak patlama, hava, su ve toprak kirliliğini göz ardı ederek katı atıkların rast gele dökülmesi ve depolanmasıdır. Türkiye’de de yaygın olan bu yöntemle toplanan katı atıklar şehir dışına taşınarak insan habitatından uzaklaştırılmaya çalışılmaktadır. Şehirlerin civarlarında toplanan çöpler ciddi bir hava ve görüntü kirliliği yaratmaktadır (Gökçe vd., 2015, s. 260).
- Düzenli Depolama Atıkların yeraltı ve yerüstünde insan ve çevre sağlığını bozmayacak şekilde belli teknik standartlara uygun şekilde depolanmasıdır. Düzenli depolama atık yönetim sistemlerinin önemli bir koludur denilebilir. Yakma ve biyolojik işlemler gibi dönüştürme örnekleri de atık ürünler içine girdiğinden, mutlaka belli oranda atığın düzenli depolama tesislerinde bertarafının yapılması gerekmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2017, s. 99).
- Kompostlama: Katı atıklar, ayrışması ve parçalanması zor olan atıklardır. Kompostlama; atıkların küçültülmesi ve içindeki organik ve inorganik atıkların, özel koşullarda bozuşturulmasını ve

stabilizasyonunu sağlayan bir yöntemdir. Yani toprağın verimleştirici gübre haline getirilmesidir (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2023).

- Yakma: Yanabilme özelliğindeki atıkların, yüksek sıcaklıkta yanarak, inert atık haline getirilmesi yöntemidir (Yıldırım, 1997, s. 3). Katı atıkların özel tesislerde yakılarak hacimlerini azaltıp, enerji elde etmek için kullanılan yöntemdir. Yakma işlemi sonucunda oluşan enerji, kullanılabilir. Yakma yönteminin dezavantajı; içerisindeki yeniden işlenecek maddelerin de bozulmasıdır.

1.3.2. Bütünleşik Katı Atık Yönetimi

Amerika’da sürekli tercih edilen bu yöntem; katı atıkların kaynağında azaltılması anlayışı çerçevesinde, geri kazanım, kompostlama, yakma ve depolama yöntemlerinin birarada kullanılması ifade etmektedir (Palabıyık ve Altunbaş, 2004, s. 110). Entegre katı atık yönetiminde yönetim ilkeleri uygulanarak toplumun tüm aktörlerinin koordineli hareket etmeleri, entegre atık yönetimini başarıya ulaştıracaktır.

1.3.3. Sıfır Atık

2019 yılı Temmuz ayında sıfır atık yönetmeliği yayımlanmış olmasına rağmen, aslında 2010 yılında sıfır atık çalışmalarına başlanılmıştır. Türkiye genelinde sıfır atık tanıtım faaliyetleri; Çevre, ve Şehircilik Bakanlığı tarafından 2017 yılında başlatılmıştır. Özel ve kamu kuruluşlarının dahil edildiği projede, 12 farklı atığın geri kazanım çalışması yer almaktadır. Sıfır Atık Yönetmeliğinde, hem kamu kurumlarının hem de özel kuruluşların sıfır atık sistemini kurmaları zorunlu hale getirilmiştir (Zarifi, 2022, s. 32).

1.4. Katı Atıkların Ekolojik Etkisi

İnsanların yaşam tarzları; modernleşme, teknolojik yenilikler, kentleşme vb. unsurlarla değişip dönüşmekte ve bu dönüşümün avantajları olduğu kadar dezavantajları da bulunmaktadır. Ekolojiye etki eden faktörlerin en önemlileri; kentleşme, sanayi sektörünün gelişimi ve modernizasyonu, yabancı yatırımlar, teknolojik yenilikler ve çevresel düzenlemelerdir denilebilir. Ağır endüstriyel enerjilerin kullanımı ve kirletici atıkları, ekolojik ve çevresel sorunların asıl sebebidir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda şehirlerin katı atıkları, insan sağlığını tehdit etmekte ve çevre kirliliğine sebebiyet vererek ekolojiyi tehdit etmektedir (Bozkurt ve Apul, 2020, s. 2) .

Atıklar daha öncede değinildiği gibi tarımsal atıklar, evsel atıklar, ağır endüstriyel atıklar, belediye atıkları, özel atıklar gibi çeşitlere ayrılmaktadır. Çöplere ve toprağa karışan bu atıklar, içeriğinde ağır metaller barındırmasından ötürü, toprağa karıştığı an, kimi zaman geri dönüşü olmayacak zararlar verebilmekte ve önemli çevre tahribatına sebep olmaktadır. Toprağın katı atıklar sebebiyle kirlenmesi ve tahribi, bitkileri de etkilemektedir. Çevreye salınan toksinler; bitkilere, hayvanlara ve insanlara hava yoluyla ulaşarak, onları kötü bir şekilde etkilemektedir. Besin

zincirine dahil olan, bu bitkileri tüketen hayvanlar zarar görmektedirler ve bu zarar insanlara kadar ulaşmaktadır. Ağır metaller hem yüzeydeki sulara hem de yeraltı sularına sızmakta ve suları kirletmektedir. Yani özetle canlılar bu zararlı toksinlere; soluyarak, temas yoluyla ya da yutarak maruz kalmaktadırlar (Vyas vd., 2022, s. 3). Güvenilir olmayan enerjilerin kullanımı ve bu enerji kaynaklarının sebep olacağı atıkların çoğalması; toprak kirliliği, su kirliliği, hava kirliliği ve sera gazı etkisi şeklinde bir çok çevresel sorunu doğurmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE KATI ATIK YÖNETİMİ

Türkiye'de katı atıklarla ilgili mevzuat çalışmalarına ilk kez 1930 yılında başlanmıştır. AB'ye uyum süreci ile birlikte belediyeler katı atık yönetiminde önemli sorumluluklar üstlenmişlerdir ve bu yükümlülükleri zorunlu kılmıştır. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın 2023 beklentilerine göre Türkiye'de katı atıkları düzenli depolama kapasitesi 650 ton ve katı atık yakma kapasitesi de yıllık 450 ton olarak belirlenmiştir (Zarifi, 2022, s. 15).

2.1. Türkiye'de Katı Atık Yönetiminin Yasal Çerçevesi

Katı atık yönetiminin ana kaynaklarını anayasalar, yasalar, yönetmelikler, uluslararası anlaşmalar, ulusal plan-program-belge ve diğer düzenlemeler oluşturmaktadır.

1982 Anayasası'nın 56. Maddesinde herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevreyi korumanın ve çevre kirliliğini önlemenin devletin ve vatandaşın görevi olduğuna değinilmiştir (Görmez, 2016, s. 160). Geçmişten günümüze katı atıklarla ilgili pek çok yasal düzenleme yer almaktadır. Bunların bir kısmından bahsedilecek olunursa şu hususlarla karşı karşıya kalınacaktır. Bunlar;

- 1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'ndaki hükümlere gözetildiğinde atık toplama ve bertaraf etme işlemlerinin belediyelere verilmiş olduğu görülmektedir. Halk sağlığının korunması, katı atıkların depolanması, bertaraf edilmesi, katı atık yönetimi konusunda belediyeler ve kamu kuruluşları arasında yetki ve görev dağılımının olması itibariyle geçmişte olduğu kadar günümüzde de hala büyük öneme sahiptir.
- 1930 yılında çıkarılan 1580 Sayılı Belediye Kanunu'nda yer alan hükümlere göre katı atıkların toplanması, taşınması ve bertaraf edilmesi görevi belediyelere verilmiştir (TBMM, 2004). 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda da belediyeler; yerel ve müşterek şekilde, katı atık toplama hizmetlerini yapma ve yaptırma yetkisi ile donatılmışlardır (Toprak, 2012, ss. 328-329).
- 1984 yılında çıkarılan 3030 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nda atık yönetimiyle ilgili olarak; büyükşehir belediyelerinin atıkların ve çöplerin nerede toplanacağına karar verip değerlendirme yapmaları ve bununla ilgili tesisleri kurmak, işlemek ya da kurdurtmak yetkisine

sahip olduklarına değinilmiştir (Büyükşehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun, 1984, s. 6/j).

- Temizlik hizmetleri büyükşehir belediyeleri ve bağlı olduğu belediyeler arasında bölüştürülmüştür. Ayrıca evsel katı atıkların yanında sanayi katı atıkları da dahil olarak, bertaraf işlemleri ile ilgili; kamu sektörü ve özel sektör işbirliği ön görülmüştür. 3030 Sayılı Kanunda büyükşehir belediyeleri, atıkları toplama görevine haizken, ilçe belediyeleri de atıkların toplanması ve taşınması yükümlülüğüne sahip olmuştur (Güler vd, 2001, s. 44).
- 2004 yılında çıkarılan 5216 Büyükşehir Belediye Kanunu'nda katı atıkların toplanması hususunda, 3030 sayılı kanuna göre daha geniş hükümler getirildiği gözlemlenmektedir. En önemli yenilik, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde katı atıkların depolanması ve bertaraf edilmesine yönelik gerekli altyapının sağlanarak tesisler kurdurtmak; sanayi ve tıbbi atıklara ilişkin olan özel toplama işlemlerini yürüterek tesisler kurmak ya da kurdurtmak şeklinde hükümler getirilmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 2000, s. 89).
- 6360 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na bakıldığında; yeni kanunun getirdiği düzenlemelerle atık yönetimi konusunda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Büyükşehir belediye sayısının artırılarak, büyükşehirlerin il sınırlarının kaldırılması ve büyükşehir belediye sınırlarına dahil edilmesiyle birlikte katı atık yönetiminde en önemli sorumluluk büyükşehir belediyelerine ait olmuştur. Yeni Büyükşehir Belediye Kanunuyla köylerin tüzel kişiliğine son verilmiştir. Bunun neticesinde de bu alanda katı atık yönetiminden ilçe belediyeleri ve en büyük paya sahip Büyükşehir Belediye İdaresi sorumlu tutulmuştur (6360 Sayılı Yeni Büyükşehir Belediye Kanunu, 2012).
- 1983 tarihli 2872 Sayılı Çevre Kanunu; çevrenin korunması bakımından temel kanundur. Yasada ekolojik dengenin sağlanması, çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, merkez ve taşrada idari teşkilatlanma ve yetkili kurumların görevlerinden bahsedilmektedir. Ayrıca yasada “kirlenilen öder” ilkesinden bahsedilerek yaptırımlar; kirlenmeye neden olan durumlara ilişkin yasaklar, cezalar ve ücretler ile “Çevre Kirliliği Önleme Fonu” yer almaktadır (Türkiye Çevre Vakfı, 2003, s. 99). Çevre Kanunu 9. Maddesi'nde; “*Aşırı ve yanlış kullanımdan ötürü, ekolojik dengeyi tahrip edecek şekilde çöp ithalatının yapılması ve doğal zenginliklerinin bozulması yasaklanmıştır*” (Çevre Kanunu, 1983, s. 9).
- Çevre Kanunu 28. Maddesinde “kirlenilen öder” ilkesi esastır. Bu maddeye göre; “*Çevreyi tahrip edenler ve zarar verenler, kusur şartı aranmadan, çevrenin kirlenmesine sebep oldukları zararlardan yükümlü tutulmuşlardır. Kirlenilenlerin, oluşan zararlardan dolayı genel hükümler içerisinde tazminat hakkı saklıdır*” denmiştir (Çevre Kanunu, 1983, s. 28).

- 20814 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan Katı Atıkların Kontrolü Yönetmeliği 2015 yılında, Tehlikeli Atıkların Kontrolü yönetmeliği de 2016 yılında kaldırılmıştır. 2015 tarihinde çıkarılan 29314 sayılı Atık Yönetimi Yönetmeliği’nin temel hedefleri şunlardır: Çevreyi ve insan sağlığını koruyarak atık oluşumundan bertarafına kadarki sürecin yönetimini gerçekleştirmek, atık yönetiminde doğal kaynak kullanımının en aza indirgenerek geri dönüşümün ve yeniden kullanımının sağlanmasıdır (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015, s. 1).

Atık yönetiminin Ek-4. Kısımında, atık listesi sınıflandırılmış; belediyelerin sorumluluğunda olan atık türleri kodlanarak (20 kodlu bölüm) belirlenmiştir (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015, s. 4/o). Ayrıca Atık Yönetimi Yönetmeliği’nin 5. maddesinde Türkiye’deki atık yönetimi uygulamalarına ilişkin temel ilkeler yer almaktadır (Atık Yönetimi Yönetmeliği, 2015, s. 5).

Sıfır Atık Yönetmeliği; 12.07.2019 yılında çıkarılmış ve 30829 Sayılı Resmi Gazete de yayımlanmıştır. Bu yönetmelik, Türkiye’de katı atık yönetimi ile ilgili son yıllarda yapılan en önemli düzenlemedir. Bu yönetmeliğin amacı, sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde doğal kaynakların ve hammaddelerin verimli kullanımı doğrultusunda yönetilerek; ekolojinin, çevrenin, tüm canlıların sağlığının ve doğal kaynakların korunmasını gerçekleştirmektir. Bu bağlamda yönetmelik; sıfır atık sisteminin kurulması, uygulanması, geliştirilmesi denetlenmesi ve finansmanına ilişkin hükümler içermektedir (Dağdır, 2020, s. 20).

Sıfır atık yönetmeliği, tüm Türkiye genelinde 2023 yılına kadar sistemin oturtulmasına ilişkin belirlenen hedefleri üzerine kurulmuştur. Yerel yönetimlerin üzerine düşen yükümlülükler de yönetmelik içerisinde yer almaktadır. Yerel yönetimlerin sıfır atıkla ilgili görevlerinin bazıları şunlardır (Sıfır Atık Yönetmeliği, 2019);

- Yerel halkın sıfır atık konusunda bilinçlendirilmesi ve yerel yönetimlerin de bu amaca ilişkin çeşitli çalışmalar yapması ve etkinlikler düzenlemesi,
- Atıkların atıldığı konteynırların mavi, kahverengi ve koyu gri şeklinde renklendirilmesinin yapılması ya da daha açık bir ifadeyle, yerleşkeler ve binalar için süprüntü atıkların koyu gri, geri dönüşüme gidecek olan atıkların mavi rengi ve evsel atıkların da kahverengi olarak belirlenerek, atıkların birbirinden ayrıştırılmasının sağlanmasıdır.

2.2. Türkiye’de Katı Atık Yönetiminin Kurumsal Altyapısı

Türkiye’de katı atık sektörü, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Belediyeler ve pek çok bakanlık ile kamu kurum ve kuruluşu tarafından yürütülmektedir. İçişleri Bakanlığı katı atık konusunda yerel yönetimler arasındaki koordinasyonu sağlamak ve denetlemekle sorumluyken, Hazine ve Maliye Bakanlığı çevre temizlik

vergisi ile ilgili düzenlemeler yapmakla sorumludur ve tesislerden ÇED Raporları istemektedir (Emekçi, 2019, s. 189). 1990'lardan itibaren yerel yönetim birlikleri de katı atık yönetimi konusunda etkinlik göstermeye başlamıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı katı atık yönetimi konusundaki projelerin hazırlanması, plan ve programının yapımıyla yükümlüdür ve bu sektörü yönlendirilmektedir (Güler vd., 2001, ss. 51-52). Katı atık yönetimiyle ilgili çalışmalar AB'ye girme sürecindeki uyum yasalarıyla giderek hız kazanmıştır. Hazine Müsteşarlığı, sektörün finansmanı konusunda önemli bir pozisyonadadır. İller Bankası da katı atık yönetimiyle alakalı projelerin hayata geçirilmesinde önemli bir konumda ve yatırımcı niteliğindedir (Güler vd., 2001, ss. 55-56) TÜİK, atık yönetimi alanında veri oluşturulmasını sağlamaktadır. Sağlık Bakanlığı' da atık depolama konusunda ilgili yerleri izleme, denetleme ve ruhsat vermekle yükümlüdür.

Atık yönetimini doğrudan uygulayan aktörler; belediyeler ve büyükşehir belediyeleridir. Belediyeler gerekli altyapıyı oluşturmak, atık tesisleri kurmak/kurdurtmak, işlemek/işletirmek ve bununla ilgili hizmetleri sunmakla yükümlüdür. Hızlı ve büyüyen kentleşmenin bir sonucu olarak büyükşehir belediyelerinde meydana gelen önemli nüfus artışı; büyükşehir belediyelerinin katı atık problemleriyle karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir. Belediyeler bütçelerinin büyük kısmını temizlik işlerine ayırmaktadır ve yerel bütçelerinin neredeyse %40'ını temizlik işlerine aktarmaktadırlar (Palabıyık, 2001, s. 252) Katı atıkların toplanılması ve bertaraf edilmesi belediyelerin görevi olmakla birlikte son zamanlarda özelleştirme yoluna gidilmiştir.

Son yıllarda yapay zeka ve makine öğrenimi yollarıyla, bu sistemler, belediye katı atıklarının en aza indirgenmesi veya bertaraf edilmesinde kullanılmaktadır. Belediye katı atık yok etme faaliyetleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde çok önemli bir role sahiptir (Lın vd, 2022, s. 1).

Kalkınma planlarında yer alan katı atık yönetimi incelendiğinde şunlar söylenebilir: İlk beş yıllık kalkınma planları gözlemlendiğinde atık konusunun ayrı başlıklar altında incelenmediği göze çarpmaktadır Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı' nda ayrı bir başlık açılarak belediyelerin katı atık faaliyetleri, bertaraf tesisleri oluşturmadaki destekleri ve yer seçimi gibi konularındaki esasların belirlenenceği belirtilmiştir. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı' nda Türk Çevre Mevzuatının, AB ve diğer uluslararası anlaşmalarla getirilen standartlara uyum sağlaması ve atık minimizasyonu konularına yer verilmiştir. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda katı atık komisyonu tarafından oluşturulan raporda, atık yönetimiyle ilgili önerilere yer verilmiştir. Ayrıca insanların bilinçlendirilmesi, büyükşehir belediyelerinin atık yönetimini tek elden planlamaları, atıkların yerinde yok edilmesi ve benzeri politikalar oluşturulmuş ve uygulanmıştır (DPT, 2000, ss. 120-121).

Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, katı atık yönetimi konusunda genel olarak; endüstride çevre dostu teknolojinin kullanılması, sınırlı kaynakların etkin kullanılması, ülke genelinde belediyelerin çevreyi koruma

amaçlı kentsel alt yapıyı geliştirmesine yönelik strateji planı hazırlaması ve bu alt yapı tesisleri için ülke ekonomisine en uygun teknolojilerin kullanılması, evsel atıkların toplama, taşıma, geri dönüşüm ve bertaraf aşamaları incelenerek, maliyeti düşük ve ülke şartlarına uygun olan düzenli depolamanın tercih edileceğine yer verilmiştir (DPT, 2006, s.74).

Onuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise katı atık yönetimi konusuna daha fazla atıfta bulunulmuştur. Özellikle 2012 yılından itibaren düzenli depolama tesis sayısı ve bu tesislerden yararlanan belediye sayısında artış gözlemlenmiştir. Etkin bir atık yönetim sisteminin oluşturulması, temel amaç olarak belirlenmiştir. Geri dönüşümün öneminin ve faydalarının bilinmemesi, bu alanda yapılan çalışmaların istenilen verime ulaşmasını engellemektedir. Katı atık yönetimindeki teknik, mali vb. her türlü işlem ve faaliyetin birlikte geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (DPT, 2013, ss. 149-151).

Dünya Bankası desteğiyle hazırlanan UÇEP'in katı atık politikaları genel itibarıyla, yerel idarelerin güçlendirilmesi, büyükşehirlerde atık yönetim birimlerinin oluşturulması, atıkların bertarafına yönelik yatırımların teşvik edilmesi, atık depolarının revize edilmesi şeklinde özetlenebilir. Yerel Gündem 21'de de atıkların toplanması ve bertarafıyla ilgili altyapı hizmetlerinin tamamlanması gerektiği belirtilmiştir. AB'ye uyum sürecinde entegre atık yönetimi konusunda yerel yönetimlerin katı atık politikasını uygulayabilmesi için finansman olarak güçlendirilmesi, belediyelerin katı atık yönetiminde sorumlu birim haline getirilip personelinin bu alanda eğitilmesi, atık depolama, bertaraf, geri dönüşüm tesislerinin kurulması için lisans verme ve katı atık yönetimi konusunda vatandaşın bilgilendirilmesi konularına yer verilmiştir (T.C. Sayıştay, 2007, s. 5181)

Türkiye'de çevre politikaları Dünya Bankası ve AB'nin desteği ile yürütülmektedir. Türkiye Katı Atık Yönetim Projesi 1995'de oluşturulmuş ve 1996'da tamamlanmıştır. Dünya Bankası METAP ve Akdeniz Çevresel Teknik Yardım Programı tarafından finanse edilen bu projenin hedefi Türkiye'nin katı atık yönetim stratejisini geliştirmektir. METAP projesinin devamı niteliğinde oluşturulan "Kurumsal Yapının Güçlendirilmesi Projesi" atık yönetimiyle ilgili rapor sunup, alt yapının geliştirilmesine vurgu yapmıştır. Hollanda'nın teknik desteğiyle yürütülen MATRA programı ile ülkemizde "Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği" hazırlanmıştır (Atık Pil ve Akümülatörlerin Kontrolü Yönetmeliği, 2004).

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın (2021 yılında Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı adını aldı) bünyesinde gerçekleştirilen son dönem "İPA II Dönemi Çalışmaları" adı altında atık yönetim hizmetleri; geliştirilmiş entegre atık yönetim sistemleri, AB müktesebatına uyumlu kurumsal kapasite artırma faaliyetleri, atığın engellenmesi, azaltılması ve geri dönüşümü ile ilgili verilen havza yönetimi hizmet içi eğitim çalışmalarının ülkenin çeşitli illerinde düzenleniyor olması, katı atık bilinçlendirme ve eğitim çalışmaları konusuna güzel bir örnek teşkil etmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı İPA II Dönemi Çalışmaları, 2016).

Atık yönetimi ile ilgili Eylem Planları aşağıda sıralanmıştır. Bunlar;

- 2008-2012 Atık Eylem Planı: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı tarafından oluşturulan Atık Yönetimi Eylem Planı; ambalaj atıkları, tıbbi atıklar gibi atık türlerine karşı neler yapılması ve aynı bölgede birden fazla yerel yönetim birimi sorumlu ise aralarında işbirliği yaparak, koordineli hareket etmeleri gerektiği gibi unsurlar belirtilmektedir. Atık Eylem Planı, AB tarafından desteklenen Entegre Çevre Uyumlaştırma Projesiyle uyumlu hazırlanmıştır. Bu Eylem Planının amaçları özetle; bölgesel ve ulusal arenada katı atık planı oluşturmak, elektronik veri altyapısını oluşturarak katı atık bilgi havuzunu kurmak, katı atık plan ve politikaları yürütmeleri için gerekli kurumsal altyapıyı oluşturmak ve bu işi yürütecek personel yetiştirmek, atıkların geridönüşüm yoluyla bertaraf edilmesi ya da en aza indirgenmesine ilişkin kamuoyunu bilinçlendirme kampanyaları yürütmek ve atık dış ticaretini AB müktesebatına uygun yapmaktır (Dağdır, 2020, s. 31).
 - 2016-2023 Ulusal Atık Eylem Planı: Bu Eylem Planı, 2023 yılına kadar katı atıklarla ilgili yapılması istenen orta ve uzun vadeli hedefleri barındırmaktadır. Bu hedefler özetle; tehlikeli katı atıkları tamamen yok etmek ve geri dönüşümü için tesis sayılarını artırmak ve/veya ek tesisler kurmak, ülke çapında inşaat ve hafriyat atıklarının yönetilmesini yaygınlaştırmak ve 2023 yılında meydana gelen katı atıkların %35'ini geri dönüşüm yoluyla, %65'ini de düzenli depolama sistemiyle ortadan kaldırmaktır (Dağdır, 2020, s. 32).
- On Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında; katı atık yönetiminin etkinleştirilmesi ve sıfır atık projesinin yaygınlaştırılması projeleri yer almaktadır. “Katı atık yönetimi ve geri kazanım” ile “kent içi ulaşım” başlıkları altında, koordineli ve sürdürülebilir faaliyetler ve çalışmalar ile kentsel alt yapının kurulmasını amaç edinilmiştir (Öner, 2020, s. 395).

3. BALIKESİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Çalışmanın bu kısmında Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin özellikle 2006-2016 yılları arasında başarıyla uyguladığı katı atık yönetimi; büyükşehir belediyesi olmadan önceki dönem ve büyükşehir belediyesi olduktan sonraki dönem şeklinde ele alınarak kıyaslama yapılacak ve değerlendirilecektir. Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 yılı faaliyet raporlarına da ayrıca bu bölümde yer verilecektir.

3.1. 6360 Sayılı Kanun Öncesi Balıkesir Belediyesi'nde Katı Atık Yönetimi

Balıkesir Belediyesi'nde çevre koruma ve atık yönetimi faaliyetlerini Temizlik İşleri Müdürlüğü ile Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu iki birim eşgüdümlü ve koordineli olarak

hareket etmişlerdir. Ayrıca bu iki birime Zabıta Müdürlüğü ile Park ve Bahçeler Müdürlüğü' de yardım etmiştir (Hızlı, 2016, s. 10).

Balıkesir belediyesi, büyükşehir belediyesi olmadan önce kırk mahalleye sahiptir ve belediye, mahallelerin çöplerinin toplanmasıyla ilgilenmiştir. Fakat Büyükşehir olduktan sonra köylerin tüzel kişiliğinin kalkması ve buraların mahalleye dönüşmesi ile mahalle sayıları artmış ve buna paralel olarak hizmet alanı da genişlemiş bulunmaktadır. 6360 öncesinde kırk mahallenin atıkları üçe ayrılmış ve haftada iki defa tüm mahallelerin çöpleri toplanılmıştır. Nüfusun-ış yerlerinin yoğun olduğu ana cadde ve ara sokakların hergün sabah akşam temizliği yapılmaktadır (Balıkesir Belediyesi, 2005, s. 83). Çöp konteynırlarının etrafında toplanan sinek ve haşere oluşumunu önlemek amacıyla çöp kovaları ve konteynırlar belirli aralıklarla ilaçlanarak dezenfekte edilmeye çalışılmıştır. Balıkesir düzenli depolama sahası, Balıkesir Savaştepe karayolu üzerinde bulunan Güzle'de yer almaktadır ve 2006 yılından itibaren katı atıkların toplanması işlemini GİNTEM Katı Atık Yönetim San. ve Tic. A.Ş. yerine getirmiştir (Balıkesir Belediyesi, 2005, ss. 83-84).

Tıbbi atıklar ise 2010 yılına kadar Güzle mevkindeki depolama sahasında çukurlar açılarak gömme yöntemiyle yok edilirken, 2010 yılından sonra Tıbbi Atıkların Kontrolü Yönetmeliğindeki düzenlemelerle birlikte atıklar sterilize edilerek yok edilmeye başlanmıştır (Balıkesir Belediyesi, 2005, s. 84).

Yol kenarlarındaki molozlar, resmi kurum ve kuruluşların kalorifer kazanlarından oluşan ve boş arazilere bırakılan atıklar, belirli aralıklarla damperli kamyonlarla temizlenmiştir (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2012, s. 275).

Atık piller konusunda insanları bilinçlendirme adına belediye tarafından eğitimler ve seminerler verilmiştir. 2006 yılından itibaren il içerisinde atık toplama kampanyaları sürdürülmüş ve teşvik amaçlı ödüller verilmiştir (Balıkesir Belediyesi, 2006, s. 146). Belediye, TAP ile anlaşarak, kullanılmış piller, anlaşma gereğince ilgili kurallara göre belirli aralıklarla toplanmış ve bertaraf edilmiştir.

Tehlikeli atıkların geri kazanılması konusunda da özel bir firmayla anlaşarak, atıklar lisanslı firmaya teslim edilmiş ve yapılan sözleşmeler yenilenmiştir (2009-2012 yılları arasında yenilenmiştir). Aynı şekilde ömrünü tamamlamış lastiklerin imhası için de özel bir firmayla anlaşarak lastiklerin toplanması sağlanmıştır. Elektronik ve Elektrikli Atıkların Kontrolü Yönetmeliğine uygun olarak da elektronik atıkların geri kazanılmasına yönelik çalışmalar yürütülmüştür.

Balıkesir Katı Atık Projesi BAÇEYÖP, (Balıkesir İli Sürdürülebilir Çevre Yönetim Belediyeler Birliği) AB'den hibe alınarak başlatılmış, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'da bu projeye destek olmuştur. Proje, 2012 yılında başlamış, 2014 yılında sona ermiştir. Bu projenin amacı çöp arazilerinin iyileştirilmesi, çöplerin bulunduğu tarım arazilerinin ve çöplerin yakınındaki

kirlenmiş akarsuların temizlenmesininin sağlanmasıdır. Projenin önemi son altı yılda AB ile Bakanlığın desteklediği tek katı atık projesi olmasıdır (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 2). Proje kapsamında Katı Atık Düzenli Depolama Tesisi Güzle mevkiinde kurulmuştur. Susurluk Çayı yakınındaki çöp alanı temizlenerek çayın kirlenmesi önlenmiş ve çöp alanında yerinde iyileştirmeler yapılmıştır (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2014, ss. 4-8). Proje birçok çöp alanını boşaltıp katı atıkların buralardan taşınmasını sağlayarak, bütün belediyelerin tek bir çöp alanına sahip olmasını amaçlamış ve bunu da gerçekleştirmiştir. Pamukçu ve Kepsut İlçelerindeki çöpler Balıkesir Merkez sahaya taşınmıştır ve bu alanlar iyileştirilmiştir (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 10).

Kompost tesisleri kurularak, evsel organik atıklar, park ve bahçe atıkları ve benzeri atıkların çürüyerek gübreye dönüşmesi çalışmaları gerçekleştirilmektedir. Tıbbi Atık Sterilizasyonu daha önce Bursa ile yapılan protokolle Bursa'ya gönderilerek steril edilmekteyken bu projeye birlikte Balıkesir'de steril hale getirilmeye başlanmıştır (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2014, s. 22).

3.2. 6360 Sayılı Kanun Sonrası Balıkesir Büyükşehir Belediyesi'nde Katı Atık Yönetimi

Balıkesir ili katı atık yönetiminden sorumlu birincil merci Balıkesir Belediyesi; il kapsamında çöplerin depolanması ve geri dönüşümünden Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü ile Temizlik İşleri Müdürlüğü ve bu müdürlüklerin yanında ayrıca BAÇEYÖP sorumluydu. İlçelerde ise ilçe belediyeleri atık yönetimini yürütmekteydi ve ilçeden ilçeye sorumlu müdürlük değişmekteydi (Hızlı, 2016, s. 114).

Balıkesir büyükşehir belediyesi olduktan sonra “Büyükşehir Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı” kurulmuştur. Başkanlık bünyesinde “Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü” ve “Çevre Koruma Kontrol Müdürlüğü” görevlendirilmiştir. Balıkesir Atık Yönetimi Şube Müdürlüğü'nün genel olarak görevleri; entegre katı atık planlarını yapmak, atıklardan enerji elde etmek ve yenilenebilir enerji kaynakları kullanma amaçlı projelerin üstlenilmesi, tıbbi atıkların bertaraf edilmesi, kullanılmış pillerin ve lastiklerin atık yağların bertarafının ve geri kazanımının sağlanması olarak sayılabilir (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2014, ss. 1-2). Atık transfer merkezlerinin oluşturulması yönünde de çalışmalar yapılmaktadır.

İlçe Belediyelerine bakıldığında, Zabıta Amirlikleri, Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlükleri, İmar Müdürlükleri, Temizlik ve Fen İşleri Müdürlükleri bu görevi üstlenmişlerdir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 yıllarını dahil edecek şekilde Stratejik Plan hazırlamış ve katı atık yönetimi konusundaki amaçlarını sıralamıştır. Stratejik plan içeriği; 3 yıl içinde entegre katı atık planının oluşturulmasının istenmesi, 2019 yılında aktarma tesislerinin

tamamlanmasının hedeflenmesi, atıklardan biyogaz enerjisinin elde edilmesinin istenmesi, evsel atıklar konusunda kompost üretiminin artırılması ve gübre kullanımının en aza indirgenmesi, modern atık bertaraf tesislerinin oluşturulması, hafriyat atıklarının değerlendirilmesi, tıbbi atıkların steril hale getirildikten sonra bertaraf edilmesi ve okullarda bilinçlendirme amaçlı eğitim çalışmalarının düzenlenmesidir. Önemli olan bir diğer noktada belli atıkların ayrı toplanması ve insanlara bu konuda farkındalık kazandırılmasıdır. Çevre Koruma ve Kontrol Dairesi Başkanlığı'nın bu stratejinin oluşturulmasında belirlediği amaç; deniz suları, içme suları, kara ve havada oluşun/oluşacak çevre kirliliğinin en aza indirgenmesi, çevrenin korunması ve bu doğrultuda üç farklı performans hedefi belirlemektir. Ayrıca beş yıllık süreç içerisinde 61 milyon civarında kaynak ayrılması öngörülmüştür (Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2023).

3.3. Balıkesir İlçelerinde Katı Atık Yönetimi: Ayvalık ve Erdek İlçe Örnekleriyle

Bu bölümde Balıkesir ilinin ilçeleri içerisinde konumu, doğal güzellikleri ve turistik yapısıyla önemli olan Ayvalık ve Erdek Belediyeleri seçilerek, katı atık yönetimleri incelenecektir.

3.3.1. Ayvalık Belediyesi Katı Atık Yönetimi

2012 yılına kadar Zabıta Müdürlüğü tarafından yerine getirilen atık hizmetleri, 2012'de Temizlik İşleri Müdürlüğü'nün kurulmasıyla bu müdürlük tarafından yürütülmektedir. Temizliğin sağlanması konusunda belediye yeterli sayıda araç temin etmekte ve buna paralel olarak memur-işçi çalıştırmaktadır. İlçenin katı atık yönetimi faaliyetleri şu şekilde sıralanabilir: İlçe belediyesi belirlenen gün ve saatlerde mahallelerin çöplerini toplamakla ve düzenli depolama sahasına taşımakla görevlidir. İlçe belediyesinin temizlik araçlarıyla; yollar, sokaklar, caddeler, deniz kenarı, pazar yerleri temizlenmektedir. Geri dönüşüm konteynırları ilçenin çeşitli bölümlerine konumlandırılmış, çöp konteynırlarına kül karışmaması için 750 tane kül kovası, ilçe geneline yerleştirilmiştir. Bahar aylarından başlayarak 7 aylık süreçte, haftalık periyotlarla, çöp konteynırları sinek problemini önlemek amaçlı temizlenmektedir. Tıbbi atıkların toplanması konusunda büyükşehir belediyesiyle ortak belirlediği yöntemlere göre hareket etmektedir (Ayvalık İlçe Belediyesi, 2012, s. 5). Yaz aylarında nüfusun artması nedeniyle çalışan işçi sayısı ve kullanılacak makine ve teçhizatlar arttırılmaktadır. Ayrıca ilçede vahşi depolama sahaları oluşturulmuştur.

3.3.2. Erdek Belediyesi Katı Atık Yönetimi

Erdek turizm açısından önem arz eden ilçelerden birtanesidir. Bundan dolayı katı atık yönetimi burada da dikkate alınmaktadır fakat belediye düzenli depolama sahasını oluşturamaması ve katı atıkları türlerine göre

toplayamamasından dolayı eleştirilmektedir. İlçenin temizlik işleri Çevre Koruma ve Kontrol Müdürlüğü tarafından yerine getirilmektedir.

İlçe mahallelerinde, belirlenmiş günlerde katı atıklar toplanmakta ve bu atıklar ilçeye ait depolama sahasına taşınmaktadır. Çöp konteynırlarının 2016 yılında yer altına alınması çalışmaları başlatılmıştır (Erdek Belediyesi, 2016, Yeraltı Çöp Konyetnırları Uygulamasına Geçiyoruz).

Temizlik İşleri Müdürlüğü tarafından Çayağzı ve Tatlısu Beldelerindeki çöplük arazileri iyileştirilmiştir (Erdek İlçesi Belediyesi, 2014, s. 6).

Sonuç

Ülke geneline bakıldığı zaman Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın atık yönetimi konusunda yeterli kurumsal yapıya ve uygulama kapasitesine sahip olmadığı tespit edilmiştir. Bu tespit AB komisyonu ilerleme raporu çıktılarında ve ulusal raporlarda yer almaktadır. Ulusal Çevre Eylem Planı'nda hazırlanan plan ve projeler bu kapasite zayıflığı nedeniyle uygulamaya aktarılamamıştır. Yani uygulamada da sıkıntılar yaşanmaktadır.

6360 sayılı kanunla Büyükşehir Belediyesi olan Balıkesir'de de diğer büyükşehirlerde olduğu gibi köylerin ve beldelerin tüzel kişiliği kalkmış ve hepsi mahalleye dönüştürülmüştür. Bunun sonucunda da Balıkesir'in sorumlu olduğu katı atık alanı genişlemiştir. Büyükşehir belediyesinin katı atık yönetimi hususunda harcaacağı para miktarı da artmış, büyükşehir belediye sınırının il sınırını kapsamaması sebebiyle faaliyet alanı büyümüştür. 6360 sayılı kanunla, katı atıkları rehabilite etme görevi "Büyükşehirler"e verilmiştir. Bundan dolayı belirli bölgelerde düzenli depolama sahası kurulmaya çalışılmıştır. Atıkların kaynağında ve ayrı olarak toplanılması atık yönetimi sürecinde önem kazanmış ve il halkını bilinçlendirme çalışmaları hız kazanmıştır. Bilinçlendirme çalışmaları sonucunda düzenli depoya gönderilen ambalajlar, geri dönüşümde değerlendirme olanağı bulabilecektir. Atık yönetiminin maliyetli olmasından dolayı belediyelerin birçoğu atık yönetimi çalışmalarını yerine getirememekte ya da sürdürememektedir fakat Balıkesir Büyükşehir Belediyesi atık yönetimine önem vermektedir ve büyük harcamalar yapmaktadır. Bu bağlamda güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Balıkesir ili genelinde katı atıkların toplanmasından sorumlu olan birimler, ilçe belediyeleridir. Yalnız katı atık yönetimi Balıkesir'de istenildiği gibi uygulanamamaktadır. Bu durumun nedenleri olarak, kanunun yeterince anlaşılabilmesi, çalışan işçi sayısının yetersizliği, hizmet sunulan alanın genişliği ve ilçeler arasındaki koordinasyon eksikliği sayılabilir. İlçe belediyeleri geri dönüşümüne konu olan maddelerin, depolanma sahasına depolanmaması için çalışmalar yapmaktadır. Çünkü geri dönüşümüne konu olan maddelerin düzenli depo sahasında depolanması, bu depoların ömrünü kısaltmakta ve sahanın verimli kullanımını engellemektedir.

Kuruluşlar, çevresel kaliteyi geliştirmeye, ürün ve hizmetlerin insan sağlığına zarar vermemesini kontrol etmeye yönelik etkili çevre yönetim

sistemleri oluşturarak (Yinanç ve Yılmaz, 2020, s. 1455) katı atıkların doğru bir şekilde yönetilmesini sağlamalıdır. Balıkesir Belediyesi katı, atıkların kaynağında ayrı toplama işlemi konusunda halkı bilinçlendirmek için eğitimler ve seminerler vermiştir. Bu konuyla ilgili eğitimlerin ve projelerin ülke genelinde artırılması gerekmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Elif Ekinci Özyardımcı: %50, Hande Bilgin: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Elif Ekinci Özyardımcı: 50%, Hande Bilgin: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özyardımcı, E. E. & Bilgin, H. (2023). Katı atık yönetimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 28-51. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1387092>

Kaynakça

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. (2007). *Avrupa Komisyonu Türkiye 2007 ilerleme raporu gayri resmi tercüme*. 6 Haziran 2023 tarihinde https://www.ab.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/2007karsilastirmalitalblo.pdf. adresinden edinilmiştir.

Ayvalık İlçe Belediyesi. (2012). *2012 yılı faaliyet raporu*. Balıkesir.

Balıkesir Belediyesi. (2005). *2005 yılı faaliyet raporu*. Balıkesir.

Balıkesir Belediyesi. (2006). *2006 yılı faaliyet raporu*. Balıkesir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi. (2012). *2012 yılı faaliyet raporu*. Balıkesir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi. (2014). *2014 yılı faaliyet raporu*. Balıkesir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi. (2014). *Balıkesir katı atık yönetimi projesi bilgilendirmesi*. Balıkesir.

Balıkesir Büyükşehir Belediyesi. (2023). *Çevre koruma ve atık yönetimi*. 16 Mart 2023 tarihinde <https://www.balikesir.bel.tr/cevre-koruma-ve-atik-yonetimi> adresinden edinilmiştir.

- Bilgili, M. Y. (2020). Katı atık yönetiminde kullanılan bazı kavramlar ve açıklamaları. *Avrasya Terim Dergisi*, 8(2), 88-97. <https://doi.org/10.31451/ejatd.773288>
- Bozkurt, Y. C., & Apul, O. G. (2020). Critical review for microwave pretreatment of waste-activated sludge prior to anaerobic digestion. *Current Opinion in Environmental Science & Health*, 14, 1-9.
- Büyükşehir belediyelerinin yönetimi hakkında kanun. 3030. (1984, 27/06). *Resmi Gazete*.
- Dağıdır, S. (2020). *Türkiye’de katı atık yönetimi ve AB ile karşılaştırması*. [yüksek lisans tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Değer, İ. (2019). *Entegre katı atık yönetimi Afyonkarahisar örneği* [yüksek lisans tezi]. Aksaray Üniversitesi.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2000). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı içme suyu kanalizasyon arıtma sistemleri ve katı atık denetimi özel ihtisas komisyon raporu*. Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2006). *Dokuzuncu beş yıllık kalkınma planı*, Ankara.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (2013). *Onuncu beş yıllık kalkınma planı*, Ankara.
- Dokuz Eylül Üniversitesi. (2023). *Katı atık*. 27 Temmuz 2023 tarihinde http://web.deu.edu.tr/erdin/tr/ders/kati_atik/ders_not/kompost.pdf adresinden edinilmiştir.
- Ekinci, Ö. (2019). *Türkiye’de katı atık yönetmeliği uygulamaları ve kırsal alandaki yansımaları; Tokat merkez ilçe örneği*. [yüksek lisans tezi]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi.
- Eller, E. (2008). *Sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı çerçevesinde AB ve Türkiye’deki katı atık yönetimi politikaları: Ankara ve Manchester Büyükşehir Belediyeleri örnekleriyle* [yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Emekçi, S. (2019). *Katı atık yönetiminde belediyelerin rolü: Eskişehir Odunpazarı Belediyesi örneği* [yüksek lisans tezi]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
- Erdek Belediyesi (2016). *Yeraltı çöp konyetırları uygulamasına geçiyoruz*, 23 Mart 2016 tarihinde <https://yenierdegazetesi.com/haber/cop-konteynerleri-yeraltina-girecek-20066.html> adresinden edinilmiştir.
- Erdek İlçesi Belediyesi (2014). *2014 Yılı Faaliyet Raporu*. Erdek.
- Erdin, E. (1993). *Çevre bilimleri ve teknolojisi terimler sözlüğü*. Dokuz Eylül Üniversitesi. <https://web.deu.edu.tr/erdin/pubs/doc93.htm>. adresinden alınmıştır.
- Gökçe, G. F., Aydemir Kırkık, K. P., Hasanoğlu, P., & Özbay, M. (2015). Katı atık düzenli depolama sahalarının ve vahşi depolama alanlarının ıslahı

ve bitkilendirilmesi, *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(3), 258-271.

Görmez, K. (2016). *Çevre sorunları*, Nobel Yayınları.

Güler, B. A., Atlı, A., Alica, S., Güzel, G., Dalgiç, D. & Göktürk, A. (2001). *Çöp hizmetleri yönetimi*, TODAİE.

Hızlı, S. (2016). *Çevre sorunu olarak katı atıklar ve yönetimi: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi örneği* [yüksek lisans tezi]. Onsekiz Mart Üniversitesi.

Kantı, L. (2000). *Basic of solid and hazardous waste management technology*. Prentice Hall.

Kaya, P. (2013). *Yerel yönetimlerde katı atık yönetimi maliyet analizi: Türkiye geneli ve İstanbul ili örneği* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.

Khan, S., Anjum, R., Raza, S. T., Bazaı, N. A., & Ihtisham, M. (2022). Technologies for municipal solid waste management: current status, challenges, and future perspectives, *Chemosphere*, 288, 1-12.

Kılınç, İ. (2011). *Çöp Ekonomisi ya da Atık "Dedikleri"*, Epos, Ankara.

Lın, K., Zhao Y., Kuo, J. H., Deng H., Cui F., Zhang, Z., Zhang, M., Zhao, C., Gao X., Zhou, T., & Wang (2022). Toward smarter management and recovery of municipal solid waste: a critical review on deep learning approaches. *Journal of Cleaner Production*, 346, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.130943>

Loehr, R. C. (1978). Hazardous solid waste from agriculture. *Environmental Health Perspectives*, 27, 261-273.

Nemli, E. (1998). *Sürdürülebilir gelişme: ekonomi ile çevre arasındaki denge*. KalDer Türkiye Kalite Derneği.

Öner, Ş. (2020). Yerel yönetim yaklaşımları açısından on birinci kalkınma planı (2019-2023). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(43), 383-410.

Palabıyık, H. (2001). *Belediyelerde kentsel katı atık yönetimi: İzmir Büyükşehir Belediyesi örneği* [doktora tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Palabıyık, H. (2006). Kentsel katı atıklar ve yönetimi. *Journal of Turkish Weekly Türkçe*, 2, 103-105.

Palabıyık, H., & Altunbaş, D. (2004). *Kentsel katı atıklar ve yönetimi*, Beta Yayınları.

Shekdar, A. V. (2009). Sustainable solid waste management: An integrated approach for Asian countries. *Waste Management*, 29, 1438-1448. <https://doi.org/10.1016/j.wasman.2008.08.025>

Sözen, S. (2006), Atık nedir? Nasıl geri kazanılır? Sunumu, DTÜ Geliştirme Vakfı Okulları, 16 Haziran 2023 tarihinde <http://slideplayer.biz.tr/slide/11661937/> adresinden edinilmiştir.

- Şahin, Y. (2015). *Kentleşme politikası*, Ekin Yayınları.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı. (2023). *Türkiye çevre atlası*, 27 Temmuz 2023 tarihinde <http://www.cedgm.gov.tr/cevreatlasi/atiklar.pdf> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2017). *Ulusal atık yönetimi ve eylem planı*. 05 Kasım 2017 https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/haberler/ulusal_at_k_yonet-m--eylem_plan--20180328154824.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2016). *IPA II dönemi çalışmaları*, 16 Mart 2023 tarihinde <http://slideplayer.biz.tr/slide/11661937/> adresinden erişilmiştir.
- T.C. Sayıştay (2007). *Türkiye'de atık yönetimi ulusal düzenlemeler ve uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi*. T.C. Sayıştay.
- TBMM (2004). *Büyükşehir Belediyesi kanunu*, <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5216.html> adresinden edinilmiştir.
- Toprak, Z. (2012). *Çevre yönetimi ve politikası*. Birleşik.
- Türkiye Çevre Vakfı (2003). *Türkiye'nin çevre sorunları*. Türkiye Çevre Vakfı.
- Vyas, S., Prajapati, P., Anil, V., Shah, A. V., & Varjani, S. (2022). Municipal solid waste management: Dynamics, risk assessment, ecological influence, advancements, constraints and perspectives, *Science of the Total Environment*, 814, 152802. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2021.152802>
- Yıldırım, A. (1997). *Ülkemizde ve Kocaeli ilinde katı atık yönetimi ve çözüm önerileri*. [yüksek lisans tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Yinanç, A., & Yılmaz, F. (2020). Çevre duyarlılığının işletmelere katkıları. *13. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*, Rize, 06-08 Kasım 2020.
- Yinanç, A., & Yılmaz, F. (2020). İşletmelerde Iso 14001 çevre yönetim sistemi ve önemi. *13. Uluslararası Güncel Araştırmalarla Sosyal Bilimler Kongresi*, Rize, 06-08 Kasım 2020.
- Zarifi, A. F. (2022). *Neşehir ilinde katı atık yönetimi ve sıfır atık projesi uygulanması*. [yüksek lisans tezi]. Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi.
- Zengin, E., & Ulutaş, K. (2016). Büyükşehir ilçe belediyelerinde evsel katı atık ücret tarifelerinin belirlenmesi ve uygulanması. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 26-42. <https://doi.org/10.17828/yalovasosbil.286895>.

Gazeteler

Atık pil ve akümülatörlerin kontrolü yönetmeliği, 25569. (2004, 31 Ağustos).

Resmi Gazete.

Atık yönetimi yönetmeliği. (2015, 2 Nisan). *Resmi Gazete*

Belediye kanunu. 1471. (1930, 14 Nisan). *Resmi Gazete*

Çevre kanunu. 18132. (1983, 11 Ağustos). *Resmi Gazete*

Sıfır atık yönetmeliği. (2019, 12 Temmuz). *Resmi Gazete.*

6360 sayılı yeni büyükşehir belediye kanunu. (2012, 12 Kasım). *Resmi Gazete.*

Extended Abstract

It should be noted that the current state of urbanization, whether due to social, political, or economic reasons, is higher than in the past, both in the world and in Türkiye. The wave of migration and the rapid expansion of cities causes environmental destruction. Waste, increasing population, and urbanization as a result of migration increase in direct proportion to the income level. The unconscious exploitation of limited natural resources for unlimited human needs, destruction of the environment, and waste resulting from industrial and commercial activities threaten the environment and ecological balance. The world is rapidly urbanizing, and the population is increasing; more production means using more natural resources. As a result of increasing consumption, the amount of garbage also increases.

Waste management has an important place in the environmental policies of all countries. Strategies and practices to be developed against the problems caused by urban waste depend on the degree of importance countries attach to these issues. They differ according to their economic, political, and legal characteristics. The generation of solid waste is a result of human activity. City governments are obliged to protect local people from garbage and solid waste. People's lifestyles, including modernization, technological innovations, urbanization, etc., undergo changes and transformations, comprising both individual instances and their collective impact. The most crucial activities influencing ecology include urbanization, industrial development, modernization, foreign investments, technological innovations, and the development of strategies. These factors are the primary reasons for the widespread use of heavy industrial energies and their products, posing a significant threat to ecology. The stringent measures taken by constitutional cities in developing countries, ostensibly to protect human health and the environment, often lead to ecological threats. Wastes are categorized into types such as domestic wastes, heavy industrial wastes, municipal wastes, and special wastes. When these wastes mix with garbage and soil, they can sometimes cause irreversible damage and significant environmental harm due to the heavy metals they contain. Pollution and the destruction of soil containing solid waste affect the characteristics of plants. When houses release

pollutants into the environment, they adversely impact plants, animals, and people through the air. Animals that consume these plants, which are part of the food chain, are harmed, and this harm continues until it reaches humans. Heavy metals leach into both surface waters and reproductive waters, causing water pollution. In short, living things are subjected to these harmful effects through inhalation, contact, or ingestion. Solid waste production releases pollutants into the environment and, consequently, contributes to climate change. In this context, solid waste has serious effects on human and environmental health. As is known, solid waste is one of the most significant problems causing environmental destruction. Recognizing that the uncontrolled destruction of solid wastes transported and removed from the city to protect public health would lead to more dangerous problems, new methods and approaches were explored for waste management. New waste management systems have been developed that advocate seeing waste as a new resource that can be used in energy production.

The development of national environmental protection policies in line with the EU *acquis*, along with the EU's global financial assistance regarding solid waste management, holds a crucial position within the national policies of our country. Various plans and legislation are prepared and implemented for this purpose. In this context, for Türkiye to succeed in solid waste management and achieve efficient results in practice, solid targets and policies should be determined, and these policies should be made sustainable and implemented.

Solid waste management, one of the most important obligations of local governments, should be carried out with the participation of all sectors of society, ensuring governance. The public sector, private sector, and citizens must act in cooperation. The urban population, especially metropolitan populations, is increasing rapidly, bringing various environmental problems. All organizations have significant responsibilities in solving environmental problems. Therefore, in solving environmental problems, all activities must be integrated with environmental issues. The solid waste problem is a crucial agenda issue for municipalities. The collection, storage, disposal, and recycling of these wastes are costly processes, and as a result, desired investments may not be made. However, if no precautions are taken regarding the solid waste problem, it will lead to more significant problems, and environmental damage may reach irreversible levels. In this sense, it is important to determine the necessary policies regarding solid waste management, regulate legislation, and implement the determined policies correctly. The environmental problem is primarily the problem of citizens and the municipality.

In the first part of the study, solid waste management, solid waste types, and the waste management process will be discussed under the title of the conceptual framework.

In the second part, the legal framework, institutional structure of solid waste management in Türkiye, and the articles, plans, and projects that came into force with the EU harmonization process will be addressed. The importance of municipalities in solid waste management will be emphasized.

In the third part, to illustrate the implementation of solid waste management in metropolitan cities in Türkiye, the solid waste management examples of Balıkesir Metropolitan Municipality, which obtained the status of Metropolitan Municipality with Law No. 6360 in 2012, will be examined.

Balıkesir Metropolitan Municipality will serve as a good example to understand the work done on solid waste management, the projects carried out with the EU harmonization process, and its success in practice. A comparison will be made, and a contribution to the literature will be provided by showcasing waste management in the period before the metropolitan municipality and the innovations in waste management following the transition to the metropolitan municipality. In the conclusion section, an evaluation will be presented.

OSMANLI PARA VE MALİ SİSTEMİ: HALİL SAHİLLİOĞLU'NUN TÜRK İKTİSAT TARİHİNDEKİ YOLCULUĞU

Burak AYDEMİR*

Öz

İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İçtimaiyat Tarihi Araştırmaları Enstitüsü'nün kurucusu Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın öğrencisi olan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, çağdaşları ve kendisinden sonra gelen akademisyenler için öncü isimlerdendir. Barkan ile çalışması Sahillioğlu'nun Annales ekolünden etkilenmesini sağlamıştır. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun özellikle Osmanlı para tarihi, Osmanlı mali sistem ve bütçeleri, Osmanlı ticari hayatı, Osmanlı şehir hayatı ile esnaf cemiyetleri alanında çalışmaları bulunmaktadır. Osmanlı para tarihi alanında Osmanlı arşivlerinde bulunan defterlerden yola çıkarak gerçekleştirdiği kanıt dayalı çalışmaları ile çalışmalarında dönemin sosyal ve siyasi yapısına da yer vermesi kendi dönemindeki ve sonrasında gelen birçok akademisyeni etkilemiştir. Bu çalışmalardan etkilenen isimlerden biri, Osmanlı istatistiki bilgilerinden yararlanarak para tarihi ile Osmanlı Türk iktisat tarihi alanında önemli çalışmaları olan Prof. Dr. Şevket Pamuk'tur. Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu da yine Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun öğrencileri arasında yer almaktadır. Para tarihi deyince akla gelen ilk isim olan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun literatürde önemli bir yer tutmasını ve akademik camia da dikkat çekmesini sağlayan çalışması "Sıvış Yılı" olarak bilinen çalışmasıdır. Bütçe yıllarında güneş takvimi ile hicri takvim arasındaki farklılıklar nedeniyle her yıl 11 gün, 33 yılda 1 yıl kayıp olduğunu bu durumda buhranlara neden olduğunu iddia eden çalışması Annales Dergisi başta olmak üzere 3 ayrı dilde yayımlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halil Sahillioğlu, İktisat Tarihi, Para Tarihi, Şehir Tarihi.

OTTOMAN MONETARY AND FINANCIAL SYSTEM: HALİL SAHİLLIOĞLU'S JOURNEY IN TURKISH ECONOMIC HISTORY

Abstract

The founder of Istanbul University's Turkish Economic and Social History Research Institution, Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, a student of Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, is a pioneering figure for his contemporaries and subsequent academics. His collaboration with Barkan was instrumental in Sahillioğlu being influenced by the Annales School. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu's work primarily focuses on Ottoman monetary history, fiscal systems and budgets, Ottoman commercial life, and the life of Ottoman cities and guilds. His evidence-based studies, relying on ledgers from the Ottoman Archives, not only contributed to the field of Ottoman monetary history but also encompassed the social and political structures of the time, influencing many

* Dr. Burak Aydemir, Bağımsız Araştırmacı, <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0002-7933-5529>

academics of his and subsequent generations. One of those influenced by his work is Prof. Dr. Şevket Pamuk, known for his significant contributions to monetary history and Ottoman Turkish economic history by utilizing Ottoman statistical information. Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu is also among Sahillioğlu's students. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, synonymous with monetary history, gained prominence in academic circles with his work known as "The Sıvış Year". Published in three languages, including the Annales Journal, this study claims that differences between the solar and Hijri calendars, causing a loss of 11 days each year and one year every 33 years, lead to crises during budget years.

Keywords: Halil Sahillioğlu, Economic History, Money History, City History.

Giriş

"Türk İktisat Tarihi"nin ikinci kurucusu olarak anılan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu 1924 yılında Hatay, Antakya'da dñnyaya gelmiştir (Sahillioğlu, 1999, s. 198). Üniversite eğitimini Türkiye'de kurulan ilk İktisat Fakóltesi'nde görmüş olup tüm akademik unvanlarını iktisat tarihi alanında gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar neticesinde almıştır. Osmanlı iktisat tarihi, para tarihi alanında önemli çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmalarının kendisine akademik camiada katmış olduğu uluslararası ün, Ürdün Yarmouk Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmasını sağlamıştır. Ürdün'de iki yıllık görev yapmış buradaki çalışmalarından dolayı Ürdün Krallığı İşlam Medeniyeti Akademisi'nin onursal üye unvanını almıştır. Hocanın Ürdün'de görev yapması öncesi ve sonrası değerlendirildiğinde özellikle Osmanlı'da Ortadoğu çalışmalarının etkisi olduğu söylenebilir. Ailesinin Hataylı olması hocanın Arapça'ya iyi şekilde hâkim olmasını kolaylaştırmış ve hocanın yirminin üzerinde Arapça makale yazmasına katkı sağlamıştır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın hem öğrencisi hem de meslektaşı olarak akademik hayatından etkilenmiş, Barkan ekolünü benimsemiştir. Barkan'ın arşive yönelik çalışmalarında kullanmış olduğu, metnin tümünün ne anlattığını, bu anlatılanların birçok ikincil kaynak ile nasıl desteklediğini ve arşivden çıkan geniş kapsamlı veri kullanma metodunu kendi çalışmalarında uygulamıştır. En yakınında olduğu Barkan hakkında yazmış olduğu biyografi, bir hayat hikayesi, bir bibliyografyadan çok bir günlük hissi uyandırmaktadır. Aile hayatından yakın çevresine birçok bilginin yer aldığı çalışmada dikkat çekici bir husus Barkan'ın Fransa'da Marc Bloch, Henri Baulig Maurice Halbwachs gibi hocalardan aldığı derslerden sonra iktisat tarihine yöneldiğini vurgulamasıdır. Halil Sahillioğlu, Barkan'ın takdir ettiği bir meslektaşı, güvendiği bir çalışma arkadaşı ve öğrencisiydi. Öyle ki dñnyaca ünlü tarihçi Fernand Braudel, İstanbul'a geldiğinde dostu ve çağdaşı Ömer Lütfi Barkan'ı ziyaret ettiğinde kendisi ile çalışmak üzere asistan götürme talebinde bulunduğunda Barkan bu teklifi Sahillioğlu'na yapmıştır.

Sahillioğlu, çalışmalarının önemli bir kısmını Fransa, Paris'te bulunduğu dönemde gerçekleştirmiştir. Tarihçilerin kutbu olarak bilinen Halil İnalçık, Halil Sahillioğlu'nu "bizim tarihiliğimizi doğru yollara sevk eden büyük bir alimin (Ömer Lütfi Barkan'ın) ğrencileri" olarak tanıtarak, Barkan'dan sonra ikinci nesli temsil ettiğini ifade etmiştir (İnalçık, 2006, s. 47.).

Ord. Prof. Dr. Ömer Barkan'ın İstanbul'a geldikten sonra Edebiyat Fakültesi'nde Türk İnkılap Tarihi Doentliği sırasında yazmış olduğu eserlerde "yeni bir çalışma ve değişik ve alişılmadık bir konuyu ele aliş tarzı" ile Ord. Prof. Dr. Ömer Celal Sarc tarafından İktisat Fakültesi'ne kazandırılmış ve "İktisat Tarihi" derslerini vermesini sağlamıştır. Burada üzerinde durulması gereken konu "kullanmış olduğu alişılmışın dışındaki yöntem ve içerik tarzının ğrencisi Sahillioğlu tarafından da kullanıldığıdır.

1. HALİL SAHİLLİOĞLU'NUN ALIşMA METODOLOJİSİ VE LİTERATÜRE KATKISI

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun iktisat tarihi alanındaki ilk tezi "Kuruluştan XVIII. Asrın Sonlarına Kadar Osmanlı Para Tarihi zerine Bir Deneme" adlı doktora adlı tez çalışmasıdır. Tez zerine çalışan ve bu tez üzerine yorumlarda bulunan her ismin birleştiği tek husus, para tarihi alanında daha önce görülmemiş bir yönteme ve bilgilere sahip olduğu bir çalışma olduğudur. Sahillioğlu doktora tezini, ilk kez büyük miktardaki arşiv belgelerinin yoğun olarak kullanıldığı ve para tarihine ilişkin bu denli kapsamlı ve kanıtla dayalı sağlam bir eser olarak tanımlamıştır. Tezin öncelikle kaynakçası incelendiğinde ilgili dönemde Başvekalet Arşivi olarak isimlendirilen Cumhurbaşkanlığı Arşivi (ki bu arşivde yer alan Maliyeden Münevver defterlerinde yer alan belgelerin tasnifinden, muallim cevdet tasnifine, tapu defterleri vb. tasniflerinden), Topkapı Sarayı Arşivi, İstanbul Müftülüğü kadı sicilleri ve Bursa Müzesi Arşivi'nden geniş lde faydalandığı görülmektedir (İnalçık, 1958, ss. 2-4). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu tez çalışmasında tümevarım yöntemi kapsamında Osmanlı'da kullanılan ağırlık llerinden paranın türlerine ve ayarından tüm 14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar para tarihini dönemin diğer ulusları ile kıyaslamış, geniş bir çerçevede araştırmıştır. Doktora tezi sonrası doçentlik çalışmalarını sürdüren Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, 1965 yılındaki "Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi 1640-1740" adlı doçentlik tezinde, yeni keşifler sonrasında önce Avrupa'ya sonra Avrupa'nın doğusuna akan değerli madenlerin Osmanlı ekonomisinde yarattığı sorunları başta enflasyonist etki olmak üzere geniş bir aışıyla yine Osmanlı arşiv belgelerinden derinlemesine incelemiştir. Doktora tezinden kullandığı arşiv dosyalarına ek olarak, defterdarlık belgelerinden de yararlanmıştır (İnalçık, 1965, s. 2).

Türk tarihçiliğinde Annales ekolü önemli bir yer tutmaktadır. Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan tarafından da destek bulan bu okul, iktisat tarihini sadece siyasi tarihle zdeşleştirmeyip, aynı zaman da antropoloji, sosyoloji, psikoloji, coğrafya vb. disiplinler arası bir yere konumlandırarak ortaya

çıkacak çalışmaların geniş perspektifte ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır (Güran, 2006, ss. 57-58). Halil Sahillioğlu'nun da bu okulun ortaya koyduğu düşünce hayatından etkilendiğini “Sıvış Yılı Buhranları” 1969 yılında Annales Dergisi'nde Fransızca olarak yayımlanmıştır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun tüm eserlerinin bulunduğu bir bibliyografya incelense bu çalışmaların içerisinde “Sıvış Yılı Buhranları” Sahillioğlu'nun en dikkat çekici eseri olacaktır. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu sıvış yılını Osmanlı mali bütçesinin şahsına münhasır niteliği çerçevesinde temellendirir. Osmanlı'da devlet bütçesi için özet olarak iki kalem mevcuttur. Bunlar gelir ve gider kalemleridir. Osmanlı'lar gelir ve gider kalemlerini arşivlemek konusunda çok derece muktedir olmakla birlikte bu kalemleri hesaplama noktasında birtakım zafiyet yaşamıştır. Osmanlı'da bütçede güneş ve ay takvimi olarak iki takvim türü kullanılmış, gelirler güneş takvimine göre toplanmış, giderler ise ay takvimine göre (bilhassa ulufelerin dağıtımı) harcanmıştır (Sahillioğlu, 1967, s. 75). Bu durumda güneş ve ay takvimi arasında 11 gün fark mevcuttur (Güneş takvimi 365 gün, ay takvimi 354 gündür.). Bu fark 33 yılda bir yıl eksik yıla neden olurken, gelirin toplandığı 32 güneş takvimi, giderlerin hesaplandığı 33 yıla tekabül etmektedir. Halil Sahillioğlu bu durumu “Sıvış Yılı” olarak ifade ederek literatüre kazandırmıştır. Bunun önüne geçmek için giderlerin güneş takvimine çevrilmesi istense de bazı kurumlarda karşılık bulmamıştır (Tabakoğlu, 2006, s. 69). Sahillioğlu, bu durumun başta ekonomik kriz ve para tağşişleri olmak üzere askeri ve sosyal sorunlara neden olduğunu vurgulamıştır (Sahillioğlu, 1967, s. 76).

Sahillioğlu, 1643-1677 yıllarını ve ayları sıvış yıllarına örnek olarak göstermiştir. Hicri yılbaşına denk gelen bu hicri yıl içerisinde 4 ulufe dağıtımı gerçekleştirilmiştir. 1054 hicri yılı sıvış yılı kabul etmiş, 1645 miladi yılın 1055 hicri gider yılı olduğunu ifade etmiştir. 1646 gelir yılına denk gelen 1056 gider yılı, ilgili tarihten 11 gün önce başlamıştır. Tüm bu süreçler 1677 gelir yılına kadar süregeldiğinde, bu tarih hicri 1087 yılına tekabül edeceğini vurgulamış, hicri 1088 yılına denk gelen bir tarih ortada olmadığından bu yıl sıvış yılı olarak kabul etmiştir (Sahillioğlu, 1967, s. 85). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu sıvış yılları nedeniyle yaşanan iktisadi krizleri derlemiş, bunları buhran olarak nitelendirmiştir. Sahillioğlu'nun tespit ettiği sıvış yılına bağlı buhran tarihleri şu şekildedir (Sahillioğlu, 1967, ss. 89-95):

- Miladi gelir yılı 1448 – Hicri sıvış yılı 852
- Miladi gelir yılı 1481 – Hicri sıvış yılı 886
- Miladi gelir yılı 1513 – Hicri sıvış yılı 919
- Miladi gelir yılı 1546 – Hicri sıvış yılı 953
- Miladi gelir yılı 1578 – Hicri sıvış yılı 986
- Miladi gelir yılı 1612 – Hicri sıvış yılı 1012
- Miladi gelir yılı 1644 – Hicri sıvış yılı 1054
- Miladi gelir yılı 1677 – Hicri sıvış yılı 1088

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun "Sıvış Yılı Buhranları" makalesi profesörlük takdim tezi olarak hazırlanarak kendisinin etkilendiği ekol olan "Annales" okulu dergisinde (Annales Dergisi) 1969 yılında Fransızca olarak yayımlanmıştır. Bu makale ilgili tarihte Güney Avrupa tarihi ile ilgili dergide yer alan iki makaleden biriydi. Söz konusu durum, makalenin ortaya koyduğu etkiyi net olarak gözler önüne sermektedir. Bununla birlikte 1970 yılında "Studies in the Economics History of the Middle East" isimli, Cook'un editörlük görevini yürüttüğu kitapta versiyonu İngilizce, daha sonra ise Arapça olarak 3 dilde yayımlanarak geniş araştırmacı kitlesine bilgisine sunulmuştur (Güran, 2006, s. 57).

Yaşayan önemli iktisat tarihçilerinden Prof. Dr. Tevfik Güran ile Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu, sıvış yılı buhranlarına ilişkin çalışmaya yönelik birtakım eleştirileri mevcuttur. Güran'a göre, merkezi hazine cizye başta olmak üzere gelirlerinin büyük kısmını ay yılı takvimine göre tahsil etmiştir. Buhran olarak tespit edilen tarihler ve tarihlerde meydana gelen birçok sosyal, ekonomik ve siyasi geçmişe yönelik ortaya konulan tespitlerin de göz ardı edildiğini vurgulamıştır (Güran, 2006, s. 58). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun öğrencisi ve bir dönem beraberinde çalıştığı Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu da Sahillioğlu'nu tıpkı Prof. Dr. Tevfik Güran ile aynı saikler ile eleştirmiştir. Tabakoğlu, Sahillioğlu'nun sıvış yıllarının ulufe dağıtımını etkilediği bu durum ise hem iktisadi hem de sosyal krizlere neden olduğunu iddia ettiğini vurgulamıştır. Ancak bu genellenin doğru olmadığını ifade ederek, ay ve güneş yıllarında meydana gelen sorunların yalnızca mukataadan elde edilen gelirler noktasında sorunlara neden olduğunu belirtmiştir (Tabakoğlu, 2006, s. 70).

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun aynı yıl yayınlanan iki çerçeve kitabı bulunmaktadır. Bunlardan ilki iktisat biliminin tarihçesi ile başlayıp iktisadi düşünce tarihinden yola çıkarak ilkçağ uygarlıklarından Orta çağ'ın sonuna kadar bilgilerin yer aldığı İktisat Tarihi: İlk ve Ortaçağlar adlı eseridir (Sahillioğlu, 1989, ss. 1-5). İlkçağlardan Roma ekonomisine, Orta çağ'daki malikaneler sistemine, Ortaçağın kapanan ekonomilerine, nüfus hareketlerine ve öncelikli kırsal gelişmeye ilgili kitabında yer ayırmıştır. Bu kitap kendisinden sonra gelen günümüzde İktisat Tarihi'nde başucu kitabı olarak kabul edilen Prof. Dr. Tevfik Güran'ın "İktisat Tarihi" kitabı kıyaslandığından bir temel olduğunun ifade edilmesi yanlış olmayacaktır. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun ikinci kitabı ise Türk İktisat Tarihi'ne özel olarak kaleme alınmıştır. Türkiye İktisat Tarihi Bazı Kurum ve Kavramlar eserini Osmanlı ekonomisi temelinde şekillendirmiştir (Sahillioğlu, 1989, s. 1). Osmanlı'nın kuruluş döneminden Coğrafi keşiflerin neden olduğu sonuçlara kadar kısa bir zamanda kavram ve kurumları detaylı olarak iktisadi olayları neden sonuç ilişkisi içerisinde incelemiştir.

Prof. Dr. Surayıya Faroğhi, Sahillioğlu'nu para ve maliye konularında tanındığını vurgulayıp çalışmalarının 16. ve 17. yüzyıl para ve fiyat tarihi, merkezi ve Osmanlı eyalet bütçeleri üzerine yoğunlaştığını ifade etmiştir.

Ayrıca çalışmalarında alışılmışın aksine arşiv belgelerinden elde ettiği verilerden tablolar ve grafikler oluşturduğunu belirtmiştir. Osmanlı hazinesini bütünlükçü bir yapı ile inceleyen Sahillioğlu'nun çalışmalarının temelinde sadece tüccarları, mültezimler ve üretimde çalışan grupları anlatmamış, onların hayatlarından kesitlere de yer vermiştir (Faroğhi, 2006, ss. 51-52).

Prof. Dr. şevket Pamuk, Osmanlı para tarihinin kurucusunun Prof. Dr. Halil Sahillioğlu olduğunu, bu alanın çerçevesinin ve kurallarının Sahillioğlu tarafından tanımlandığını vurgulamıştır. Pamuk'a göre, 1950'li yılların literatürü incelendiğinde para tarihine ilişkin kapsamlı çalışmalar bulunmamaktadır. Var olan çalışmaların ise gerek yöntem ve gerekse de içerik yönünden sorun olduğunu ifade etmektedir. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu ile birlikte bu alana büyük bir güç gelmiş, çalışmalarının sistematik ve düzenli oturduğu göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı para politikası ve darphanelerin işleyişi ile uygulamaları hakkında arşive dayalı kanıtlar sunarak doğru bilgiler veren ilk isim Sahillioğlu'dur. Yine ilk olarak Osmanlı'nın sikke ağırlıkları için kullandıkları ağırlık birimini arşiv belgelerine dayandırarak İlhanlılardan aldığını ortaya koymuştur (Pamuk, 2006, ss. 59-60). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu devamında onun yolundan ilerleyen Prof. Dr. şevket Pamuk para tarihi devamında ise özel olarak narh fiyatları üzerinde çalışmaları olan literatüre birçok kavram ve bu kavramlara giden metodolojiyi ortaya koymuş öncü isimlerdir (İnalçık ve Yeni Yıldız, 1999, s. 55). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu paranın tarihini yazarken, bunu bir bütün olarak kurumları ile anlatmıştır. Bu durum, darphanelerden Osmanlı bütçelerini oluşturan teşkilatlara kadar kurumlar hakkında bilgi sahibi olunmasını sağlamakta, konunun anlaşılabilirliğini güçlendirmektedir. Sahillioğlu'nun metodolojisi kendisinden sonra gelen öğrencileri ve çağdaşı meslektaşlarının çalışmaları için rehber niteliğinde olmuştur.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun tüm çalışmaları incelendiğinde genel bir çıkarımdan çok özel konular üzerinde durduğu görölmektedir. Ayrıca onu anlaşılır kılan en önemli özelliği dilinin yalın ve sade olması, ağır sözcüklerden ve gereksiz cümlelerden kaçınmasıdır (Tabakoğlu, 2006, ss. 64-95). Çalışmalarının birçoğunun 5 sayfayı geçmediği bunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte bu kadar yalınliğa rağmen çalışmalarında ayrıntılara yer vermesi büyük bir ilim insanı olduğunu ortaya koymaktadır. İktisatçı olan Sahillioğlu'nun erken dönem mesleği ise bankacılıktır. Tüm bunlarla birlikte Sahillioğlu, dünyanın en önemli Osmanlı tarihçilerinden biridir. İktisat ve tarihi disiplinlerini ahenkle bir araya getirmiştir. Osmanlıca'yı bu kadar iyi bilmesinin, gündelik yaşamında yazı dili olarak kullanmasının ve belgeleri kolaylıkla okumasının sebebi olarak ilkokulda, çocukluğundan beri Arapça ve Fransızca'yı konuşması ifade etmemiz yanlış olmaz (Tabakoğlu, 2006, s. 64) Osmanlıca'ya bu kadar hâkim olmasına yönelik İktisat Tarihi kürsüsünden edinilen anekdot mevcuttur. Sahillioğlu, Osmanlı arşiv belgelerine yönelik öğrencilerinden gelen okunmasında güçlük çekilen kelimelere hemen cevap vermediği, ilgili arşiv belgesinin tümünü

kendi daktilosunda Türkçe transkripte ederek yanıtladığı bilinmektedir. Sahillioğlu'nun Osmanlı arşivinde yeni belgelere ve bu belgelerden yeni bilgiler bulma isteği hiç tükenmemiş, ikincil kaynaklardan daha çok, tüm çalışmalarında arşiv belgelerini birincil kaynak olarak kullanmış, ortaya koymuş olduğu tezlere arşiv belgelerini kanıt göstermiştir. Osmanlı arşivinin en değerli ve en çok kullanan “müdavimi” olarak nitelendirilecek Sahillioğlu, para tarihine ilişkin yüzlerce defter ve bu defteri içeren binlerce belgeyi transkripte etmiştir (İnalçık ve Yeni yıldız, 1999, s. 59).

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun Osmanlı para tarihi ve Osmanlı maliyesi ile muhasebesine ilişkin çalışmaları ön plana çıksa da Osmanlı ekonomisi, genel iktisat tarihi, şehir tarihi alanlarında yazıları bulunmaktadır. Prof. Dr. Şevket Pamuk başta olmak üzere Osmanlı para tarihine ilişkin çalışmalar gerçekleştiren tüm araştırmacılar ile günümüzde İktisat Tarihi kürsüsü ile yolu kesişen tüm akademisyenler için yol gösterici olmuştur.

2. HALİL SAHİLLİOĞLU'NUN AKADEMİK ÇALIŞMALARI ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun para tarihi, Osmanlı bütçeleri ve ticari hayat üzerine yaptığı çalışmalar bulunmaktadır. Sahillioğlu, Osmanlı para tarihine ilişkin dönemsel değişimleri ve maden hareketlerini incelemiştir. Ayrıca, Osmanlı bütçeleri üzerine yaptığı çalışmalarda, özellikle 1524-1525 yılı bütçesini detaylı bir şekilde analiz ettiği ve bütçe terminolojisi üzerindeki çalışmaları sunduğu görülmektedir. Ticari hayat konusunda ise, bir tüccar kervanının analizi üzerinden toplum yapısını değerlendirmiş ve istatistiksel analizlerle ticaretin etkilerini incelemiştir. Osmanlı darphanelerine ve mukataalarına dair çalışmalarının yanı sıra, literatürde XV. yüzyıl sonundaki Osmanlı darphane mukataalarını ele aldığı çalışmaları yer almaktadır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun çalışmaları Osmanlı iktisat tarihi odaklı geniş alanı kapsamaktadır. Şehir tarihine dair yaptığı araştırmalarda, Osmanlı şehirlerinin sınırlı altyapısından ticaret ilişkilerine, yabancı tüccarların rolünden kadı sicillerine kadar birçok detaylı konuya odaklanmıştır. Özellikle Bursa'nın ekonomik önemini vurgulayarak bu şehir üzerine yoğunlaşmış ve ticaretin yanı sıra sosyal hayatın da detaylı analizlerini sunmuştur. Esnaf teşkilatlarına yönelik çalışmalarında ise Osmanlı'nın eski ahilik sisteminden esinlenerek, usta-kalfa-çırak ilişkisine odaklanmış ve gedik sistemi çerçevesindeki çekişmelere dair önemli veriler sunmuştur. Maliye ve para konularında Osmanlı'nın vergi sistemini, para birimlerini ve mali uygulamalarını ele almış, özellikle Osmanlı maliyesindeki çeşitli vergi türlerini tanımlamıştır. Diğer çalışmalarında ise Osmanlı'nın dönemsel savaşları, şehir ticaretinin yapılanması, deniz ticareti, menzilnameler ve Fransız casusluğu gibi konularda detaylı analizler sunmuştur. Sahillioğlu'nun eserleri, Osmanlı tarihine ve iktisadi yapısına katkıda bulunan geniş bir bilimsel çalışma yelpazesini temsil etmektedir.

2.1. Para Tarihi ve Halil Sahillioğlu

Para tarihi çalışmaları birçok gelişmeye neden olan neden sonuç ilişkisini ve bu ilişkinin iktisadi hayattaki yansımalarını içermektedir. Para tarihi alanında Prof. Dr. şevket Pamuk Hoca'nın (Pamuk, 2006, s. 59) da vurguladığı gibi araştırmacılara öncü olan çalışmalar gerçekleştiren Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun bu alanda kaleme aldığı geniş kapsamlı eserlerden biri de "Osmanlı Para Tarihinde Para ve Maden Hareketinin Yeri" olarak kabul edilmektedir. Bu kanaatin ne kadar yerinde olduğu da eser incelemesinde görülmektedir. Konuyu Osmanlı tarihi para tarihinden önce Batı – Doğru ticaret yollarından ele alarak, Avrupa – Memlk – Bizans – İlhanlı ekseninde değerlendirmesiyle başlamış, darp edilen paraların niteliği, ağırlıkları ve diğer özellikleri hakkında kıyaslamalarda bulunmuştur (Sahillioğlu, 1978, s. 3). Bu kıyaslamayı ise tarihsel süreç içerisinde kronolojik olarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleştirmiştir. rnek olarak 1470 yılında kullanılan akçenin gramının 1,152 gram, eski akçelerin piyasadan çekildiği Fatih Sultan Mehmed döneminin tecdid-i sikke akabinde 0,768 gram olduğuna yer vermiştir. Fetihler ile birlikte genişleyen topraklarda maden ocaklarının Osmanlı hkimiyetine geçmesi ile tedavülde olan para miktarının artmasını sağlamıştır (Sahillioğlu, 1978, s. 4). Sahillioğlu Hoca akçe miktarını, sicil numaralarından yola çıkarak yıllara göre ayrıntılı olarak vermiştir. İlgili çalışmasında çağdaşlarının çalışmaları kıyaslandığında alışılmışın dışında tereke dökümlerinden çeşitli miktardaki para ve bu paraların değerlerini hesaplamış, Fatih'in i hazinesinde toplanan türlü altın ve ilgili altınların oranlarını bularak tabloladıştır. Tablolarda Osmanlı'ya, Avrupalılara, Macarlara ait altın para miktarına yer vererek kıyaslama fırsatı vermiştir (Sahillioğlu, 1978, s. 7) Fatih döneminde ait bu bilgilerin benzerine ancak farklı bir bakış açısıyla rastlamak mümkündür. Hoca, Kanuni döneminde Mısır'da darp edilen paranın cinsine göre akçe değerleri ve oranları da ayrıca bir başka tabloda incelemiştir. Ayrıca devam eden çalışmasında Amerika'nın keşfi ile Avrupa'ya akan gümüşlerin ve gümüşlerin altın üzerindeki etkisini, gümüşün değer kazanmasını ayrıntılı olarak anlatmıştır. Dahası, yaldız altın rayicini, şerif altın rayicini ve gümüşten basılan akçe miktarını tek bir grafikte göstererek döneminde rastlanılmayacak bir çalışma metodu ortaya koymuştur (Sahillioğlu, 1978, s. 16).

Kanuni dönemindeki krizi ve bu krizin paralar üzerindeki etkisini incelemek üzere kaleme aldığı "XVII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Rayici" (Sahillioğlu, 1965, s. 227) adlı makalesinde Galata mahkemesine bağlı olan Yeniköy' muhteva eden Eski Bedesten defterinin 41 numaralı sicilinde yer alan 190 ve 192 sayfalarından yola çıkarak para cinslerinin miktar ve değerlerine detaylı olarak yer verirken, sicilden yola çıkarak altın sikkenin ve İspanyol Riyl Guruşu'nun rayiçlerine ait grafiği oluşturmuştur. Böylelikle Altın miktarın fiyatlarındaki artışın ve tahsislerin altın para üzerindeki etkisinin anlaşılmasını amaçlamıştır (Sahillioğlu, 1965, s. 233). Prof. Dr. Halil Sahillioğlu sadece altın para basımını değil bakır

paraların ticari ve iktisadi hayattaki yerini anlatmak üzere çalışmalar gerçekleştirmişlerdir. Buna göre “Fatih’in Son Yıllarında Bakır Para Basılması ve Dağıtılması ile İlgili Belgeler” makalesinde Fatih dönemi darphaneler ve çalışma yöntemleri, darphanelerin mukataaları hakkında bilgi verirken mangır adı verilen bakır paralar ile Anadolu’da pul basımı ve basılan pulların dağıtım mukataaları hakkında genel bir çerçeve çizmiştir (Sahillioğlu, 1968, ss. 72-73). Para tarihi kapsamında gerçekleştirdiği kitap tanıtımı oldukça dikkat çekicidir. Fatih ve II. Beyazıt dönemleri ile ilgili bilgiler veren iki kitaba ilişkin bir inceleme yazısı yazmıştır. “Miftah-ı Künuz-i Erbab-ı Kalem ve Misbah-ı Rümuz-ı Ashab-ı Rakam” üzerine gerçekleştirdiği incelemelerde para darbı gerçekleştiren darphanenin çalışma koşullarına, kitapta kullanılan nevbet gibi Rumeli madenlerinden gelen madenlerin dirhemine, kefçe gibi madenlerin darphanelerinde eritildiği yer başta olmak üzere sahib-i ayar, harku’n-nar, noksan-ı kefçe, remâd ve tesu gibi kavramların açıklamalarına yer verilmiştir. Darphanelerin altın darbından masraflarına, madenlerin darbından ortaya çıkan hurda madenlere, maliyet ve darp edilen akçenin ağırlıkları hakkında bilgiler bulunmaktadır (Sahillioğlu, 1968, ss. 71-75).

2.2. Osmanlı Bütçeleri

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu’nun Osmanlı bütçelerine ait çalışmaları gerek çalışmada uygulamış olduğu yöntem ve gerekse de ortaya koymuş olduğu içerik açısından birçok çalışmaya model olmuştur. Bunlardan en bilinenlerinden biri “1524-1525 Yılı Bütçesi” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da hocası Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’ın da aynı yüzyıla ait bütçe çalışmalarını gerçekleştirmiş olmasıdır. Bu husustan yola çıkarak İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İçtimaiyat çalışmaları gerçekleştiren günümüz İktisat Tarihi kürsüsündeki çalışmalarda Sahillioğlu Hoca’nın Barkan Hoca ile birlikte çalıştığı, Hoca’nın çalışmalarını örnek aldığı ve Hoca tarafından desteklendiğini söylemek yanlış olmaz. Halil Hoca çalışmasında Barkan’ın da aynı yüzyıla ait bütçelere dair çalışma yaptığını vurgulamıştır. Söz konusu çalışma ve literatürdeki diğer çalışmalara da aynı şekilde bilgi sahibi olup çalışmalara yönelik kıyaslamalarından ortaya çıkan sonuç Prof. Dr. Halil Sahillioğlu’nun Osmanlı Bütçelerine olan hâkimiyeti göstermektedir. 1524 bütçesini diğer bütçelerden farklı olarak bütçe başlığında yer alan girişin masraflar kaydı olarak yer alan başlıkta bulunmasıdır. Çalışmasında 1524-1525 bütçesi özelinde değil aynı zamanda genel Osmanlı bütçelerinin içerikleri hakkında da bilgilendirmede bulunmuştur. Bütçe özetinin “İcmal-i Muhasebe” başlığında, Muhasebe-i Varidat ve Masarîf-ı Hızane-i Amire’de ise gelir ve gider bilgileri yer almıştır. Ancak bütçe konusundaki çalışmalar içerisinde devletin yapısını, devletin kadrosuna ve mali tüm içeriklerin yer aldığı tek çalışmanın ise Barkan Hoca tarafından gerçekleştirildiğini ifade etmiştir (Sahillioğlu, 1968, s. 416). Osmanlı bütçe terminolojisi hususundaki bir diğer çalışması ise; “Osmanlı Devlet Muhasebe Sisteminde Birimler” adlı seminerine göndermiş olduğu

bildiridir. Burada Alâ-i Tebrizi'nin Sa'âdetnamesi ve İbn Kiyâ el-Mazenderâni'nin Risâle-i Felekiyye yazma eserlerinden yola çıkarak Osmanlı bütçelerinde kullanılan terimleri yeniden ortaya koymuştur (Sahillioğlu, 1995, s. 113). Bu terminolojilerin ifade ettiği teklik ve çoğulluk, ağırlık ölçülerindeki farklılık yine çalışmanın konusu olmuştur. Örneğin nefer ve neferen arasındaki farklılık buna örnektir. Osmanlı muhasebe sistemlerine yönelik kaleme aldığı eserde ise günümüz yevmiye defteri olarak ifade edilen "Ruznâmçe"dir (Sahillioğlu, 1988, ss. 118-122). Ruznamçelerde ünlük olarak gerçekleştirilen mali faaliyetler almaktadır. Sahillioğlu Hoca, bu bildirisinde ruznamçelerin çeşitlerinden, giriş ve çıkış kayıtlarına ruznamçe örneği üzerinden anlatmıştır.

2.3. Ticari Hayat

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun sosyal toplum analizinin en belirgin örneklerinden birini "“Bir Tüccar Kervanı”" adlı makalesinde görmek mümkündür. Buna göre Sahillioğlu Hoca burada, sadece kendi toplum yapısının analizinin önemini ortaya koymamış, ülkeye ticarete kervanlardaki tüccarları tanımanın dış ticareti yönlendirmede ve iktisadi hayatı etkilemede önemli faktör olduğundan bahsetmiştir. Bununla birlikte iyi bir istatistiki analizci olduğuna örnek olarak ise yine ilgili makalesi referans olmaktadır. Bu durum, kervanın taşıdığı yükten, potansiyel yük miktarına kadar, farklı kaynaklardan elde ettiği verilerle doğrulamıştır (Sahillioğlu, 1968, s. 64).

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun biyografisi incelendiğinde ortaya koymuş olduğu en cesur çalışmalarından biri olarak "“Bir Mültezim Zimem Defterine Göre XV. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Darphane Mukaataları”" söylememiz yanlış olmayacaktır. İçeriği hakkında bir yorumda bulunmadan önce çalışmayı cesur kılan en önemli neden, iki büyük iktisat tarihçisinin, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın ve Prof. Dr. Sabri Ülgener'in yazı işleri Heyeti'ni oluşturduğu İktisat Fakóltesi Mecmuası'nda çalışmasını yayımlamasıdır. Bu durum, çalışmanın her iki ekol iktisat tarihçileri tarafından da desteklendiğini ve gerek çalışma içeriği ve gerekse de çalışma yönteminin kabul edildiğini göstermektedir. İlgili çalışma, Osmanlı Darphanelerine ve darphane mukataalarına ait ilk dönem ve temel çalışmaları arasında yer almaktadır. Makalede, Osmanlı klasik dönem olarak tabir edilen ve hatta fetih sonrası İmparatorluğun ilk dönemine ait 1471-1486 yıllarındaki arşiv belgelerinden ve Maliye'den Müdevver Defter tasnifi içerisinde yer alan mültezim defteri tasnif edilmiştir (Sahillioğlu, 1962, s. 145). II.Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) ile II. Beyazıd dönemine ait akçe darphaneleri olan Anadolu ve Rumeli Darphaneleri, Rumeli Darphaneleri, Anadolu Darphaneleri ile altın darphaneleri olan Hasene-i Efrenciyye Darphaneleri ve Hasene-i Sultanıyye Darphanelerine ait mültezim ve mukataalarını ayrıntılı olarak açıklamıştır. Çalışmada mukataa alanlar tanıtılmış, yaşamlarına ilişkin bilgilere yer verilmiş, kurmuş oldukları ortaklıklar ve ortakları bütüncül olarak anlatılmıştır. Çalışmada bahsi geçen deftere yönelik analiz sonrasında

bilgilere ulaşılamaması ya da eksik bilgi olması halinde yine arşiv kaynaklarından yararlanılmış, dönemin kadı sicillerine başvurulmuştur (Sahillioğlu, 1962, s. 170). Defterdeki mevcut durumda yer alan mukataa miktarlarından yola çıkarak ilgili mukataanın ödenebilmesi için işlenmesi gerekli gümüş miktarını da hesaplamıştır. Bu durum hocanın mevcut koşulları tespit ederek optimal analiz (optimazyon) çalışmaları gerçekleştirdiği, bu yöntemin ilgili diğer çalışmaları gerçekleştiren otoritelerce yöntemin kabul edildiğini göstermektedir (Sahillioğlu, 1962, s. 175).

2.4. Şehir Tarihi

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, şehir ekonomileri hakkında gerçekleştirmiş olduğu ayrıntılı çalışmalarıdır. Osmanlı şehirlerinin sınıai altyapısını; hammaddeden üretici gruplara, üretim mekanlarına, tüm unsularına detaylı olarak yer vermiştir. “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler” makalesi Ege ve Marmara kıyılarına ilişkin güçlü bir şehir tarihi çalışmasıdır. Bunu gerçekleştirirken sanayi ve sosyal hayatın tüm unsurlarına derinlemesine yer vermiştir. Şehre gelen yabancı tüccarların mahiyetini, üreticiyi, şehrin yönetim ve hukuki hiyerarşisini toplumsal yapıdaki yaşam tarzını arşiv belgelerden kanıtlarla anlatmıştır. Bahsi geçen çalışmasında erkek – kadın işçilerin varlığına, dokuma sektörü özelinde köleliğin genel hukuki alt yapısına yer vermiştir (Sahillioğlu, 1983, s. 223). Prof. Dr. Halil Sahilloğlu Hoca’nın çalışmaları incelediğinde çalışma konusunun tüm yönleriyle tarihsel ve dönemin diğer uluslarının ilgili dönemdeki mevcut durumu göz önünde bulundurması dikkat çekmektedir. “Bursa Kadı Sicillerinde İç ve Dış Ödemeler Aracı Olarak Kitabü’l-Kadı ve Süfteceler” adlı çalışmasında 11. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Avrupa’nın mevcut iktisadi ve sosyal hayatı ile ilgili bilgiler vermiş, Avrupa’nın kalkınamamasının nedenlerini vurgulamış, akabinde Osmanlı’ya geçiş yapıp durum analizi yapmıştır. Devam eden süreçte, Osmanlı’da kullanılan para ile Avrupa para sistemlerini kıyaslamış, Fatih dönemi Osmanlı ticaret yollarındaki (deniz ticareti) etkinlik kurma çabası ile Ceneviz ve Venediklilerle ticari mücadeleleri yalnızca birkaç sayfada ancak ayrıntıları ile anlatabilmesi çalışmalarında kurmuş olduğu güçlü örüntüyü ve birçok disipline hakimiyetini göstermektedir. Çalışmasının bir kısmının Bursa üzerinde yoğunlaşmasının nedeni ise, İstanbul’un başkent olmasına rağmen Bursa’nın ticari hayattaki yoğunluğunun güçlü olması olarak tahmin edilmektedir. Öyle ki ilgili çalışmasında İran, İslam coğrafyasında ve hatta Uzak Doğu’dan gelen mallar ve tüccarların Bursa’ya geldiğini ve malların buradan diğer Osmanlı şehirlerine gittiğini vurgulamıştır. Hatta Bursa’ya diğer milletlerden birçok tüccarın yerleştiğini ifade etmiştir (Sahillioğlu, 1975, s. 105). Hoca’nın çalışmalarının bir kısmının Bursa ve çevre illere yönelik olarak gerçekleştirmesinin nedeninin, ilgili illerin gelişmiş ticaret hacmine ve ticaret ağına sahip olması ile farklı milletteki insanların neden olduğu ya da olabileceği toplumsal hayattaki değişimleri inceleme isteğinin

olması olarak kanaat getirmek yanlış olmayacaktır. Bu çalışmada kadı sicillerine ilişkin arşiv belgeleri kullanmasındaki amacını da farklı milletten tüccarların olmasını göstermiştir. Bu durum ortaya konan kanaatini de güçlendirecek niteliktedir (Sahillioğlu, 1975, s. 110). Ayrıca ticari faaliyetlerde kullanılan poliçelere, kredilere, Kitabü'l-Kadı'ların ticari faaliyetlerde tanıklık belgesi olarak kullanabileceği ve kambiyo senedi olarak kabul edilen süftecelerin ticari hayattaki yerini kanıtlarla ve örneklerle anlatarak literatüre önemli katkı sağlamıştır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun şehir hayatına yönelik gerçekleştirmiş olduğu çalışmaların bir diğer önemli bölümünü Bolu kısmı oluşturmuştur. Bolu'nun taşra gazetesi Çele dergisine yazmış olduğu birçok makale bulunmaktadır. İktisat tarihi doktoru iken Çele dergisinde yayımlanan makalelerden ikisi Bolu fiyatlarının narh fiyatlarına ilişkindir. Bu çalışmalarından ilki eşya fiyatları üzerine iken gideri ise gıda alanında, et fiyatlarına ilişkin olmuştur. Çele dergisinin 12. Sayısında “Bolu'da Eşya Narh Fiatları (1669-1679) adlı makalesini yazarken, takip eden sayısında ise “Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiatları” makalesi yayımlanmıştır. Et fiyatlarına ilişkin makalesi de benzer şekilde eşya narh fiyatlarına ilişkin çalışması ile aynı döneme denk gelmektedir. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, Bolu'da Eşya Narh Fiatları (1669-1679) adlı makalesinde 830, 831, 832 numaralı Hicri 1080 ve 1090 tarihli kadı sicillerini kullanmıştır (Sahillioğlu, 1964, s. 12). “Bolu'nun Kasapları ve Et Narh Fiatları” makalesinde paylaştığı veriler incelediğinde aynı yıllara ait yıllara çalıştığı görülmektedir (Sahillioğlu, 1964, s. 13). Her iki makale incelendiğinde Hoca'nın aynı kadı sicillerinde farklı iki başlıktaki konuya çalıştığı anlaşılacakla beraber, kadı sicillerinin hem ilgili dönemdeki yağ fiyatlarını, temizlik malzeme fiyatlarını, peynir vb. gıda fiyatlarını, kuru yemiş ve eğlencelik yemiş fiyatlarını verdiği (Sahillioğlu, 1964, s. 12) hem de et fiyatlarının yanı sıra nalbantlar ve nal ile yem fiyatları ile hancılardaki yem fiyatlarını ortaya koymuştur (Sahillioğlu, 1964, s. 24-26). Hoca'nın 830 numaralı Kadı sicilini inceleyerek gerçekleştirmiş olduğu bir çalışması daha mevcuttur. Sakarya Nehri'nin kıyısında olan Bolu Sancak'ına bağlı Karasu'da meydana gelen anlaşmazlığa “Bir Kışlak Anlaşmazlığı”na isimli makalesinde yer vermiştir. Ancak burada konunun işleniş biçimi diğer araştırmacılar için örnek teşkil edecektir. Tümevarım yöntemi ile önce davanın konusunu, davanın açılışını, davanın nerede görüldüğünü ve muhakeme usulünü ayrıntılı olarak anlatmıştır (Sahillioğlu, t.y, s. 12). Yine devamında Hoca, “17. Yüzyıl Sonunda Bolu Livası Sürsat Bedeli” makalesinde dönemin adıyla Başvekalet Arşivi Kepeci tasnifinde yer alan Hicri 1083 tarihli 2656 numaralı defterde yer alan fermanlardan ve dönemin yine mahkeme kayıtlarından yola çıkmıştır (Sahillioğlu, 1964, s. 16). Adı geçen bu makalesinde ordunun iaşesini sağlamak amacıyla ihtiyaç duyulan daha önce belirlenmiş zahireyi (tahıl) ordunun tahsili için geçeceği yakın yerlere taşınması mükellefiyeti doğuran sürsat resmini incelemiştir. Aynı ödemenin yanı sıra nakdi olarak ödenen

bedellerin miktarına, zahirenin (tahılın) türüne ve hangi kazalardan geldiğine ayrıntılı olarak yer verilmiştir. İlgili vergi türü dönem itibariyle çok bilinmeyen bir konu için çalışma alanı açmıştır. Sahillioğlu Hoca'nın kadı sicillerine ilişkin çalışması çağdaşlarına ve kendisinden sonra gelen araştırmacılara kadı sicillerinde yer alan bilgiler ve bu bilgiler ışında çıkabilecek çalışmalar için yol gösterici olmuştur. Hoca'nın Bolu üzerine gerçekleştirmiş olduğu bir diğer çalışması ise Ahmet Paşa Camii Misafirhanesi ve Vakfı'na ait çalışmadır (Sahillioğlu, 1967, ss. 31-33).

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu'nun Bolu Sancak'ına ilişkin önemli çalışmalarından biri ise, deniz ticareti üzerine olmuştur. Osmanlı iktisat tarihi literatüründe Karadeniz deniz ticaretine ilişkin çalışmaların yetersiz ve ilgili alanın çalışmaya açık olduğunu ifade eden Sahillioğlu Bolu'nun Amasra kazasının sahil şeridinde meydana gelen kazaya ait tutanağa yer vererek ilgili literatürdeki eksikliğin giderilmesi için çalışma alanını açmıştır (Sahillioğlu, 1964, ss. 13-15). Bu çalışmanın ardından deniz ticaretine ilişkin gerçekleştirmiş olduğu bir diğer makalesi ise İzmir limanına aittir. Sahillioğlu Hoca, "1763 de İzmir Limanı İhracat Gümrüğü ve Tarifesi" adlı çalışmasına diğer çalışmalarında olduğu gibi klasikleştirdiği bir metot ile başlamış, Osmanlı'da gümrük yönetimi ve gümrük tarifeleri hakkında tarihsel perspektif ile kavramsal bilgiler vermiştir. Devamında İzmir liman emniyeti ve İzmir limanında gerçekleştirilecek ihracat için imzalanan ahitnameye ve ahitnamedeki imzacıların kimliğini açıklamıştır. Makalenin en önemli kısmı ise mallara ve mal gruplarına göre tarifelere ve artış oranlarını ortaya koyarak basit bir enflasyon çalışması gerçekleştirmesi olmuştur (Sahillioğlu, 1968, ss. 53-57).

Osmanlı şehirlerinin iktisadi hayatında yabancı tüccarlara geniş yer ayıran Sahillioğlu'nun yabancı ülkedeki Osmanlı tüccarlarının da durumunu incelemek üzere araştırmalar gerçekleştirdiği çalışmalarında görülmektedir. Özellikle Hindistan'da faaliyet gösteren Osmanlı tüccarlarının durumunu incelemek üzere, 15. yüzyıla ait Bursa kadı sicilleri üzerine çalışmıştır. Bunun nedenini esasen Bursa üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarda aranmalıdır. İlgili Kadı sicillerinden yabancı ülkelerde faaliyet gösteren Osmanlı tüccarları hakkında bilgiye ulaşılmış ve bu bilgiyi önce ikincil kaynaklardan 13. Yüzyıl Uzakdoğu ve Hindistan ticareti ile ilgili bölgelerin jeopolitik durumunu yansıtarak arşiv verilerinden ise tüccarlara ulaşarak tüccarlar hakkında bilgilere yer vermiştir (Sahillioğlu, t.y, ss. 79).

Menzilname alanında yazılmış olan "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı)" literatüre katkı sağlamış eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. İlgili çalışma Prof. Dr. Halil Sahillioğlu tarafından yazılmış olup Bağdat Seferi sırasında konaklanacak yerleri ve bu konak yerleri arasındaki mesafeleri içermenin yanında seçilen konak yerlerin özelliklerini ve ordunun ulaşım durumu hakkında bilgi verdiğinden alanında yazılmış diğer birtakım menzilmelerden ayrılmaktadır. Bununla birlikte makalede dikkat çekici önemli bir yöntem

olarak özellikle transkripte edilmiş konak yerlerinin yanında ilgili yerlerin Osmanlıca yazılışlarının da yer alması göze çarpmaktadır (Sahillioğlu, 1965, s. 6).

Arşivlere dayalı olarak özel bir konuya ilişkin olarak veri bulmak kolay değildir. Veri bulduktan sonra el yazını transkripte etmek daha da zor olmaktadır. Ancak en zor olan ise bulunan belgelerdeki eksiklikler ve bu eksiklikler mevcutken analiz yapabilmektedir. Bu durum Osmanlı arşivciliği üzerine değil, tüm ulusların arşivlerinin incelenmesi esnasında karşılaşılan zorluklardandır. Sahillioğlu'nun en belirgin özelliği ise iyi bir belge okuyucusu olmasının yanında neden – sonuç ilişkisini çok iyi kurgulayan bir duayen, eksiklikleri belgenin genelini inceleyerek giderebilmesindeki başarısıdır. Eserlerini incelerken bunu Fransızlara ait bir rapor incelemesi ardından yayımlamış olduğu “XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları” makalesinden anlayabilmektedir. Bahsi geçen makaleye konu raporda bir tarih bulunmadığını ifade eden Sahillioğlu, bu dönemi tüccarlar tarafından kayda alınan ifadelerinden yola çıkarak, ilgili dönemdeki savaşları inceleyerek bulmuştur. Bu durum daha önce belirtildiği üzere güçlü disiplinler arası bilgi donanımını gerektirmektedir ki Sahillioğlu Hoca'daki tam da budur (Sahillioğlu, 1968, s. 60). Makalesinde Osmanlı'nın 18. Yüzyıldaki mevcut yönetim yapısından, Edirne'nin coğrafî yapısına ve önemine, Osmanlı'nın tacirlerinden Edirne'deki tacirlere genelden özele bir anlayışla Edirne'nin ithalat ve ihracat verileri ile ilgili dönemde kurulan Edirne'de kurulan ticari hayata canlılık katan panayırlara ve hatta panayırların sürelerini ayrıntılı olarak anlatmıştır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu iktisat tarihi alanındaki uzmanlığını ve alanında yol gösterici olma özelliğini bütçe ve para alanında gerçekleştirmiş olduğu çalışmalarla kazanmıştır. Öyle ki alanındaki yetkinliği, Türk tarihçiliği için önemli bir kaynak olan İslam Ansiklopedisi'nde yer almasını sağlayıp kendinden sonra gelen birçok öğrencinin kavramsal doğrulara ulaştırmıştır. Maliye'ye ait olan ve Osmanlı'da padişah hükümlerinin yer aldığı “Ahkam Defteri” (TDV, 1988, ss. 550-551) maliye defterlerindeki verilere konu olan Osmanlı'da düğünlere konu olan “Arûs Resmî” (TDV, 1991a, ss. 422-423), “Avarız Resmî” (TDV, 1991b, ss. 108-109), tahakkuk ve tahsili ne zaman gerçekleştirileceği belli olmayan “Bad-ı Hevâ” (TDV, 1991a, ss. 416-418) resmi gibi vergilerin tanımlamalarını yapmıştır. Osmanlı maliyesine ait tanımlamaların yanı sıra para kavramları da tanımlamıştır. Osmanlı'da ilk defa gümüş ile basılan, daha sonra basımında “altın” (TDV, 1989, ss. 532-538) (zeheb) (TDV, 1989, ss. 491-493) ve bakır kullanılan “akçe” (TDV, 1989, ss. 224-227), bu akçelerin basıldığı önceleri madenlere yakın birçok yerde kurulan sonradan merkezi yerde İstanbul'da toplanarak Darphane-i Amire olarak adlandırılan “darphaneler” (TDV, 1993, ss. 501-505), Cahiliye döneminden başlayarak İslam coğrafyasında para birimi olarak kullanılan “dinar” ve paraların ağırlık birimi olarak kullanılan “dirhem” (TDV, 1994, ss. 352-355) kavramlarına ilişkin tarihi perspektiften yola çıkıp açıklamış ve

literatüre kazanmıştır. Ayrıca, Osmanlı Maliyesi'ne yönelik olarak; Osmanlı Padişahlarının kullanımı için bütçeden şahıslarına ayrılan harcama giderleri için tanımlanan “Ceyb-i Hûmayun” (TDV, 1993, ss. 465-467), maliyeye yönelik gerçekleşen faaliyetlere ilişkin hesapları tutarken kullanılan şifreli rakamlara verilen ad olan “Divan Rakamları” (TDV, 1993, ss. 465-467), özellikle mukaata toplayan “emin” (TDV, 1995, ss.111-112) ile şehir tarihi kapsamında “Antakya” (TDV, 1991, ss. 228-232) Halil Sahillioğlu tarafından tanımlanmıştır.

2.5. Esnaf Cemiyetlerine Yönelik Çalışmaları

Osmanlı'da esnaf teşekküllerinin tarihi Selçuklulara kadar uzanmakta olup, Anadolu'da önce Kayseri'de daha sonra Konya ve Kırşehir olmak üzere Anadolu'nun diğer illerinde kurulan ahilik teşkilatının bir uzantısı durumundadır. Ahi Evran tarafın kurulan, üretilen ürünün yan ve alt sektörlerinin bir arada olduğu, gündüzleri pratik, akşamları Tekkelerde dini eğitimlerin verildiği bu iktisadi ve sosyal Türk – İslam sentezi olan kurum Osmanlı'da da devam etmiştir. İstanbul'un fethi ile gayrimüslimlerinde üretim yapısına eklenmesi ahilik teşkilatında dönüşüme sebep olmuş, ahilik teşkilatının hiyerarşik denetim temeli devam ettirilmiş, kurumların yapısında değişiklikler olmuş (Ahi Baba yerine Kadı vb.) ancak temel felsefesi devam ettirilmiştir. Bu üretim modelinin bir diğer önemli özelliği de usta-kalfa ve çırak ilişkisine dayanmasıdır ki bu özellik günümüz esnaf organizasyon yapısında da devam etmekte olup yüzyıllardır sürmektedir.

Osmanlı iktisadi tarihinde birçok alanda çalışması bulunan üstat Halil Sahillioğlu Hoca'nın Osmanlı esnaf teşkilatına ilişkin eserleri de bulunmaktadır. “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi” adlı makalesinde Osmanlı esnaf teşkilatlarından Simkeşhane ustalarından çikrikçi esnafını örnek olarak alarak gedik sistemi hakkında genel bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra gedik nedeniyle usta sayısındaki tekellerin kalfalar ile ustalar arasındaki çekişmeye neden olduğunu Dönemin adıyla Başvekalet Arşivi Maliye'den Müdevver 9937 numaralı defter 136 sayfasında Simkeşhane'de çikrikçi esnafının gedik sayısına, 38. sayfasına kanıt göstererek vurgulamıştır (Sahillioğlu, 1969, ss. 58-59).

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu tarafından gerçekleştirilen çalışmalar içerisinde “XVII. Yüzyılın Ortalarında Sırmakeşlik ve Altın-Gümüş İşlemeli Kumaşlarımız”, adlı makalesinde Fransızların gerçekleştirmiş olduğunu “Sanayi Casusluğu”nu anlatmıştır. Çalışmasında Paris Milli Arşivi'nde bulunan rapordan yararlanarak raporun Fransızca'dan çevirisine yer vermiştir. Raporda Baron de Rouille'nin 17. Yüzyılın sonlarında İstanbul'daki sekreterliği sırasında Lyonlu dokumacı tacir Bay Berthler ile Payitaht'taki sırma ve simkeşin giysi üzerindeki işleme çalışmaları hakkında gözlemleri bulunmaktadır. Sahillioğlu, ilgili rapora ilişkin bilgi verirken İstanbul'daki Simkeşhane'yi, simkeş esnafını, Türk ve yabancı ağırlık birimlerini ayrıntılı olarak anlatmıştır (Sahillioğlu, 1969, ss. 48-53).

Sonuç

Türk İktisat Tarihi'nin ikinci kurucusu olarak anılan Prof. Dr. Halil Sahillioğlu tüm akademik unvanlarını İktisat Tarihi alanında gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar neticesinde almıştır. Sahillioğlu, Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan'ın hem öğrencisi hem de meslektaşı olarak akademik hayatından etkilenmiş, Annales Ekolü kapsamından Barkan ekolünü benimsemiştir. Barkan'ın arşive yönelik çalışmalarında kullanmış olduğu, metnin tümünün ne anlattığını, bu anlatılanların birçok ikincil kaynak ile nasıl desteklediğini ve arşivden çıkan geniş kapsamlı veri kullanma metodunu kendi çalışmalarında uygulamıştır.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu iktisat tarihi alanına giren neredeyse tüm alanlarda kendisinden sonra gelen araştırmacılara rehberlik edici eserleri kaleme almıştır. Sıvış yılı buhranları ile hicri takvim yılı esas alınarak hazırlanan bütçelerdeki kayıpları ortaya koymuş, konuyu literatürde tartışmaya açmıştır. Para tarihinde şevket Pamuk başta olmak üzere birçok akademisyeni arşiv metodolojisi kapsamında etkilemiştir. şehir tarihine farklı bir bakış açısı ile bakarak şehirlerin sadece siyasal ve iktisadi değil sosyal ile kültürel yapısı hakkında da bilgi veren ender araştırmacılardan biri olmuştur.

Tüm çalışmaları incelendiğinde onu anlaşılır kılan en önemli özelliği dilinin yalın ve sade olması, birincil kaynak olarak yararlandığı Osmanlı arşivindeki sözcükleri basit ve anlaşılır bir dille uzun ve gereksiz cümlelerden kaçınmasıdır. Çalışmalarının birçoğunun 5 sayfayı geçmediğini bunu destekler niteliktedir. Bununla birlikte bu kadar yalınliğa rağmen çalışmalarında ayrıntılara yer vermesi büyük bir ilim insanı olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak günümüzde Sahillioğlu, dünyanın en önemli Osmanlı tarihçilerinden biri olarak anılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Burak Aydemir: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Burak Aydemir: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Aydemir, B. (2023). Osmanlı para ve mali sistemi: Halil Sahillioğlu'nun Türk iktisat tarihindeki yolculuğu. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 52-72. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1395382>

Kaynakça

- Faroqhi, S. (2006). Uzun vadeli gelişimlerin zorlamalarıyla boğuşan bireyler: Halil Sahillioğlu'nun çalışmalarında mültezim, tüccar, köleler. A. Çeker (Ed.), *Türk tarihçiliğinde dört sima* içinde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Güran, T. (2006). Sıvış yılları krizleri. A. Çeker (Ed.), *Türk tarihçiliğinde dört sima* içinde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- İnalcık, H. (2006). Bizler Ömer Lütfi Barkan'ın vârisleriyiz. A. Çeker (Ed.), *Türk tarihçiliğinde dört sima* içinde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- İnalcık, H. & Yeni Yıldız, B. (1999). *Ömer Lütfi Barkan* [bildiri sunumu]. Türk Tarih Kurumu, XIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara.
- Pamuk, Ş. (2006). Osmanlı para tarihi ve Halil Sahillioğlu'nun çalışmaları. A. Çeker (Ed.), *Türk tarihçiliğinde dört sima* içinde. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş.
- Sahillioğlu, H. (1958). *Kuruluştan XVII. asrın sonlarına kadar Osmanlı para tarihi üzerine bir deneme* [doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Sahillioğlu, H. (1962-1963). Bir mültezimin zimem defterine göre xv. sonunda Osmanlı darphane mukataaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23(1-2), 145-218.
- Sahillioğlu, H. (1964a). 17. yüzyıl sonunda Bolu livası sürsat bedeli. *Çele Dergisi*, (11), 15-21.
- Sahillioğlu, H. (1964b). XVII. Asrın ilk yarısında İstanbul'da tedavüldeki sikkelerin rayici. *Belgeler Dergisi*, 1(2), 227-233.
- Sahillioğlu, H. (1965). *Bir asırlık Osmanlı para tarihi 1640-1740* [doçentlik tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Sahillioğlu, H. (1965). Dördüncü muradın Bağdat seferi menzilnamesi (Bağdat Seferi Harp Journalı). *Belgelerle Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, 2(3-4), 1-38.
- Sahillioğlu, H. (1967). Sıvış yılı buhranları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 27(1-2), 75-119.
- Sahillioğlu, H. (1968). 1763 de İzmir limanı ihracat gümrüğü ve tarifesi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (8), 53-57.
- Sahillioğlu, H. (1968). Bir tüccar kervanı. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (9), 63-69.

- Sahillioğlu, H. (1968). Fatih'in son yıllarında bakır para basılması ve dağıtılması ile ilgili belgeler. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (6), 72-75.
- Sahillioğlu, H. (1968). Türk para tarihi bakımından eski hesap kitaplarının değeri. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (7), 71-75.
- Sahillioğlu, H. (1968). XVIII. yüzyılda Edirne'nin ticari imkanları. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (13), 60-68.
- Sahillioğlu, H. (1969). Esnaf cemiyetleri içinde usta-kalfa çekişmesi. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3(17), 58-61.
- Sahillioğlu, H. (1969). XVII. yüzyılın ortalarında sırmakeşlik ve altın-gümüş işlemeli kumaşlarımız. *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, (16), 48-53.
- Sahillioğlu, H. (1975). *Bursa kadı sicillerinde iç ve dış ödemeler aracı olarak kitabü'l-kadı ve süfteceler [Bildiri sunumu]*, Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Ankara, 105-144.
- Sahillioğlu, H. (1978). Osmanlı para tarihinde para ve maden hareketinin yeri. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, 1-38.
- Sahillioğlu, H. (1985). 1524-1525 Osmanlı bütçeleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41, 415-449.
- Sahillioğlu, H. (1985). Ömer Lütfi Barkan, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 3-38.
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkam defteri. *TDV İslam Ansiklopedisi (1)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1988). *Ruznâmçe* [Bildiri sunumu]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri, 113-138.
- Sahillioğlu, H. (1989). Akçe. *TDV İslam Ansiklopedisi (2)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1989). Altın. *TDV İslam Ansiklopedisi (2)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1989). *İktisat tarihi: ilk ve orta çağlar*, 2.baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1989). *Türkiye iktisat tarihi-bazı kurum ve kavramlar*, Mentеш Kitabevi, İstanbul.
- Sahillioğlu, H. (1989). Zeheb. *TDV İslam Ansiklopedisi (13)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1991). Antakya. *TDV İslam Ansiklopedisi (3)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1991). Arus Resmi. *TDV İslam Ansiklopedisi (3)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

- Sahillioğlu, H. (1991). Avarız Resmi. *TDV İslam Ansiklopedisi (4)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1991). Bad-ı Hevâ. *TDV İslam Ansiklopedisi (4)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1993). Ceyb-i Hûmayun. *TDV İslam Ansiklopedisi (7)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1993). Darphaneler. *TDV İslam Ansiklopedisi (8)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1994). Dinar. *TDV İslam Ansiklopedisi (9)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1994). Dirhem. *TDV İslam Ansiklopedisi (9)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1994). Divan Rakamları. *TDV İslam Ansiklopedisi (9)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1995). Emin. *TDV İslam Ansiklopedisi (11)* içinde, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Sahillioğlu, H. (1995). *Osmanlı devlet muhasebe sisteminde birimler* [Bildiri sunumu]. İ.Ü. Edebiyat Fakóltesi Tarih Araştırma Merkezi, Osmanlı-Türk Diplomatığı Semineri, İstanbul, 113-135.
- Sahillioğlu, H. (1999). Studies on ottoman economic and social history, organization of the ıslamic conference research centre for ıslamic history. E. İhsanoğlu (Ed.), *Art and culture: ottoman history and civilisation series (3)* içinde, İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Sahillioğlu, H. (t.y). Bir kışlak anlaşmazlığı, *Çele Dergisi*, (26), 4-7.
- Sahillioğlu, H. (t.y). Bolu Amasra önünde bir deniz kazası ve ticaret tarihi kaynağı olarak deniz kazaları. *Çele Dergisi*, (17), 13-16.
- Sahillioğlu, H. (t.y). Bolu'da Ahmet Paşa Camii misafirhanesi ve vakfi. *Çele Dergisi*, (45), 31-33.
- Sahillioğlu, H. (t.y). Bolu'da eşya narh fiatları 1699-1679, *Çele Dergisi*, (12), 8-17.
- Sahillioğlu, H. (t.y). Bolu'nun kasapları ve et narh fiatları, *Çele Dergisi*, (13), 21-27.
- Sahillioğlu, H. (1999). XV. yüzyıl sonunda hindistan'da osmanlı tacirleri. G. Eren (Ed.), *Osmanlı 3* içinde, Yeni Türkiye Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2006). Bir iktisatçı-tarihçi olarak Halil Sahillioğlu. A. Çeker (Ed.), *Türk tarihçiliğinde dört sima* içinde (s.64-93). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.ř.

Extended Abstract

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, recognized as the second founder of Turkish Economic History, attained all his academic titles through his studies in the field of Economic History. He has made significant contributions to Ottoman economic history and monetary history. Sahillioğlu served a two-year term in Jordan, and for his work there, he was honored with the title of an honorary member of the Jordanian Kingdom Islamic Civilization Academy. The professor has over twenty Arabic articles.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, both a student and colleague of Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, was deeply influenced by Barkan's academic life and adopted the Barkan school. He applied Barkan's archival research methods, which focused on understanding the entirety of a text, how the narrative was supported by numerous secondary sources, and the comprehensive use of data extracted from archives in his own work. Sahillioğlu was not only a respected colleague but also a trusted research companion and student of Barkan. To the extent that when the renowned historian Fernand Braudel visited Istanbul and expressed his desire to work with Barkan, Barkan recommended Sahillioğlu as his assistant. Sahillioğlu conducted a significant portion of his research in Paris, France. Prof. Dr. Halil İnalçık, a prominent figure in Turkish historiography, introduced Prof. Dr. Halil Sahillioğlu as representing the second generation after Barkan, emphasizing that he was a great scholar who guided their historiography in the right direction.

Various scholars who have worked on Sahillioğlu's doctoral thesis unanimously agree that his work is groundbreaking in monetary history, employing an unprecedented method and information in the field. In his associate professorship thesis, Sahillioğlu, after new discoveries, extensively examined the problems created in the Ottoman economy by valuable metals flowing first to Europe and then to the East of Europe, particularly addressing inflationary effects.

The Annales school holds a significant place in Turkish historiography. Supported by Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan, this school advocates for an interdisciplinary approach to economic history, not only associating it with political history but also placing it in the broader context of anthropology, sociology, psychology, geography, and other disciplines. Prof. Dr. Halil Sahillioğlu has also been influenced by the intellectual life proposed by this school.

Prof. Dr. Halil Sahillioğlu, synonymous with monetary history, gained prominence with his work known as 'The Sıvış Year.' Published in three languages, including the Annales Journal, this study claims that differences between the solar and Hijri calendars, causing a loss of 11 days each year and one year every 33 years, lead to crises during budget years.

şevket Pamuk emphasizes that Prof. Dr. Halil Sahillioğlu is the founder of Ottoman monetary history, defining the framework and rules of this field.

According to Pamuk, Sahillioğlu was the first to provide evidence-based information about Ottoman monetary policy and the functioning of mints. He also established, based on archive documents, that the Ottoman unit of weight for coins was derived from the Ilkhanate. Sahillioğlu's methodology served as a guide for his successors and contemporaries in their studies.

Finding data on a specific topic based on archives is not easy, and transcribing handwritten text is even more challenging. However, the most challenging aspect is analyzing documents with existing gaps. This challenge is encountered not only in Ottoman archiving but also in the examination of archives of all nations. Sahillioğlu's distinctive feature is not only his skill as a document reader but also his ability to construct a well-thought-out cause-and-effect relationship, addressing document deficiencies comprehensively. This can be understood by examining his works, such as the article 'Commercial Opportunities of Edirne in the 18th Century,' where he derived historical information from traders' recorded expressions despite the absence of a date in the source report. This requires strong interdisciplinary knowledge, which Sahillioğlu possesses.

When examining all of Prof. Dr. Halil Sahillioğlu's works, it is evident that he focused on specific rather than general topics. Furthermore, his clarity of language, avoidance of complex words, and unnecessary sentences make his works easily understandable. Despite the simplicity, he includes details in his works, showcasing his expertise as a great scholar. Sahillioğlu successfully harmonizes the disciplines of economics and history.

Although Sahillioğlu is best known for his works on Ottoman monetary history and finance, he has also written on Ottoman economics, General Economic History, and Urban History. His most well-known work, which has earned him a prominent place in the literature and the attention of the academic community, is his study known as 'The Leap Year.' Prof. Dr. Şevket Pamuk, among others, acknowledges Prof. Dr. Halil Sahillioğlu as a guiding figure for all researchers working on Ottoman monetary history and scholars intersecting with the Chair of Economic History today.

HIGH-EDUCATED WORKFORCE MIGRATION: CASE STUDY OF NEW ZEALAND

Çağatay TUNÇSİPER*

Abstract

Research and education opportunities in New Zealand are very high. The country has educational institutions of international popularity with a wide variety of world-class programs. The appeal of New Zealand's education system is further enhanced by scholarships and funding options for overseas students. Highly educated individuals seeking to advance their academic and professional goals are invited to the stimulating research environment created by collaborative research initiatives, alliances with industry, and access to cutting-edge facilities and resources. Because of these attractive factors, New Zealand has become a desirable destination for highly educated workers. First of all, the country's high quality of life and work-life balance is a major attraction for professionals. New Zealand offers a unique lifestyle due to its stunning natural scenery, energetic cities and strong focus on leisure activities. The aim of this study is to examine the phenomenon of highly educated workers migrating, sometimes called brain gain or brain drain, in relation to New Zealand. It examines the pull factors from their home country, the pull factors that attract highly educated people to New Zealand, and the effects of this migration on both their homeland and New Zealand. The research also looks at the idea of brain gain through return migration and how overseas students impact the local labour market. Government actions and initiatives aimed at retaining highly educated workers and maximizing the advantages of migration are also covered. By assessing these factors, the research provides insight into the dynamics of highly educated worker migration in New Zealand.

Keywords: Labor Migration, Wages, Economic Growth, Employment Opportunity Rate.

YÜKSEK EĞİTİMLİ İŞGÜCÜ GÖÇÜ: YENİ ZELANDA ÖRNEK İNCELEMESİ

Öz

Yeni Zelanda'da araştırma ve eğitim olanakları çok yüksektir. Ülke, çok çeşitli dünya standartlarında programlara sahip uluslararası popülerlikte eğitim kurumlarına sahiptir. Yeni Zelanda'nın eğitim sisteminin cazibesi, denizaşırı

* Dr, Centrade Fulfillment Services, tuncsiperçagatay@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0445-3686>

öğrencilere yönelik burs ve finansman seçenekleriyle daha da artmaktadır. Akademik ve profesyonel hedeflerini ilerletmek isteyen yüksek eğitilmiş bireyler, iş birliğine dayalı araştırma girişimleri, sanayi ile ittifaklar ve son teknoloji tesis ve kaynaklara erişimin yarattığı teşvik edici araştırma ortamına davet edilmektedir. Bu cazip faktörler nedeniyle Yeni Zelanda, yüksek eğitilmiş çalışanlar için cazip bir yer haline gelmiştir. Her şeyden önce, ülkedeki yüksek yaşam kalitesi ve iş-yaşam dengesi profesyoneller için önemli bir cazibe merkezidir. Yeni Zelanda, çarpıcı doğal manzarası, enerjik şehirleri ve boş zaman faaliyetlerine güçlü bir şekilde odaklanması nedeniyle benzersiz bir yaşam tarzı sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bazen kişilerin geri kazanımı veya beyin göçü olarak da adlandırılan yüksek eğitilmiş çalışanların göç etmesi olgusunu Yeni Zelanda bağlamında incelemektir. Araştırma, yüksek eğitilmiş kişileri Yeni Zelanda'ya çeken faktörleri ve bu göçün hem anavatanları hem de Yeni Zelanda üzerindeki etkilerini incelemektedir. Araştırma aynı zamanda geriye göç yoluyla kişilerin geri kazanımı fikrini ve denizaşırı öğrencilerin yerel işgücü piyasasını nasıl ekilediğini de incelemektedir. Yüksek eğitilmiş çalışanları elde tutmayı ve göçün avantajlarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlayan hükümet eylemleri ve girişimleri de ele alınmaktadır. Araştırma, bu faktörleri değerlendirerek Yeni Zelanda'daki yüksek eğitilmiş işçi göçünün dinamikleri hakkında fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Emek Göçü, Ücretler, Ekonomik Büyüme, İstihdam Fırsat Oranı.

Introduction

The best possible allocation or use of the resources available is essential to a nation's economic progress. Natural resources, capital assets (such as land, money, and equipment), and human capital assets are some of these resources (Stiglitz et al., 2018). Population migration behaviour in the context of human resource development (HRD) is motivated by strategies to overcome obstacles or a lack of necessary resources needed to advance knowledge and skills, which can then become assets to increase one's income potential and competitiveness in the job market (Diao et al., 2018). Additionally, there are two primary methods to raise a person's quality of living: by raising their educational level and by shifting their regional economic conditions through migration (Blunch and Laderchi, 2015). Urbanization, or the growing migration of people, especially from rural to urban regions, is a result of Indonesia's industrialisation and urban area growth. Urbanization, or the movement of people from rural areas to cities, is one kind of population migration that is motivated by the desire for a higher quality of life. Urbanization is a result of the social, economic, and living conditions in rural and urban regions that differ from one another, particularly in Indonesia's industrial zones.

Industrialization significantly impacts how the job structure has changed in the setting of activities (Ateş, 2008). Successful industrialisation can then drive the growth of urbanization. Rural industrialization is viewed as a transformation of the local economic structure defined by a movement in employment from the agriculture to the industrial sectors (Faggian and

McCann, 2009). Rural economic sectors are transformed into urban economic activity as a result of the industrialization of rural regions (Engbersen, G. and Okólski, 2012).

Individual migration decisions, according to Lee (1996), are influenced by both push and pull influences. Push factors are associated with regional disparities in economic development and infrastructure. For instance, relative to rising unemployment rates, income gaps across regions, deplorable economic conditions in the place of origin, and educational levels, high population density results in few work options. On the other hand, pull factors are linked to the migration of workers from areas with poor economic development to those with strong economic growth. This includes the existence of numerous amenities in the destination location that increase worker productivity, as well as the availability of more employment possibilities, higher earnings, good environmental conditions, and favourable environmental conditions. Therefore, the pull factors for those with higher education are things like work prospects, a decent infrastructure, earnings, and a higher standard of living.

The development of human resources and economic expansion in migration destination regions depend heavily on the accumulation of human capital contributed by highly educated migrant workers (Ciriaci, 2009). By giving the local people and economy more purchasing power, the presence of highly educated migrant workers promotes economic growth. Furthermore, the presence of highly educated migrants contributes to local population knowledge growth, human capital expansion, and improved availability and accessibility of social services (Goujon and Samir, 2008). Furthermore, an area with a high concentration of human capital may be better protected when it faces perilous economic circumstances (Corcoran et al., 2010).

The destination regions are negatively impacted by the flood of highly educated migrants. The downsides of the influx of highly educated migrants are less obvious than the upsides, but at least certain demographic groups in the destination regions might possibly lose out as a result of the highly educated migrants moving into their neighbourhoods. The entry of highly educated workers, which would increase the supply of labour and at the same time the demand for essential needs, could have negative effects on the local economy. These highly educated workers would increase the supply of labour and at the same time the demand for essential needs. Furthermore, the regional variety that, if not well handled, can result in disputes and mistrust between population groups will be impacted by the presence of highly educated migrant workers from different sociocultural backgrounds than the local population.

The appearance of migrants exhibits unpredictable migratory patterns, flexibility, and brief, circular, or repeated motions (Li et al., 2012). Migrations from highly educated or skilled backgrounds are directly related to such territorial movements. Migrants migrate with the intention of acquiring assets,

such as educational qualifications and a variety of job experiences, which improve their capacity to relocate to other places offering greater economic prospects.

Furthermore, the regional variety that, if not well handled, can result in disputes and mistrust between population groups will be impacted by the presence of highly educated migrant workers from different sociocultural backgrounds than the local population. The appearance of migrants exhibits unpredictable migratory patterns, flexibility, and brief, circular, or repeated motions (Li et al., 2012). Migrations from highly educated or skilled backgrounds are directly related to such territorial movements. Migrants migrate with the intention of acquiring assets, such as educational qualifications and a variety of job experiences, which improve their capacity to relocate to other places offering greater economic prospects.

One such example is New Zealand. Historically a country that welcomed immigrants, it quickly shifted the emphasis of its immigration policy to a general- and/or occupational skills concept as the arguments for a growing need for "skilled" workers started to take shape. Despite worries about a "brain drain" caused by skilled workers leaving the country, the arguments frequently referred to the positive distributional effects of "skilled" immigration and the notion that people with in-demand skills adapt quickly to domestic labour market conditions and are more likely to significantly contribute to economic growth.

In the 20 years leading up to 2022, employment in New Zealand has grown by 50%. Two factors contributed to this: first, the working-age population increased by 36% (i.e., there were more people of working age); and second, a higher percentage of persons of working age were employed (69% vs. 63% in 2002). Population increase and labour force utilisation were both influenced by several reasons (Alimi et al., 2022).

1. HIGH-EDUCATED WORKERS' PULL FACTORS FOR NEW ZEALAND

Due to a number of strong pull factors, New Zealand has become a desirable location for highly educated employees. First off, the great quality of life and work-life balance in the nation are a major draw for professionals. New Zealand provides an unmatched lifestyle because of its stunning natural scenery, energetic cities, and a strong focus on leisure time activities. Initiatives for work-life balance, such as flexible scheduling and friendly culture, also help to better integrate personal and professional lives.

Second, there are numerous job prospects in important industries thanks to New Zealand's vibrant and varied economy. One of the main industries that draw highly educated employees is the healthcare and medical sector, followed by engineering and technology, information technology and digital innovation, education and academics, and research and development. For

professionals looking for employment opportunities, New Zealand is a desirable location since these industries not only provide exciting and fulfilling careers but also opportunities for growth and progress.

The chances for research and education in New Zealand are very well-rated. Internationally famous educational institutions with a wide range of top-notch programs are located in the nation. The attraction of New Zealand's educational system is further increased by scholarships and funding options for overseas students. High-educated people seeking to advance their academic and professional goals are drawn to the stimulating research environment created by collaborative research initiatives, alliances with industry, and access to state-of-the-art facilities and resources.

High-educated employees find New Zealand attractive because of its well-known reputation for having a kind and inclusive culture. The nation encourages multiculturalism and variety, creating a setting that encourages cooperation, innovation, and creativity. New Zealand is an appealing option for professionals looking for stability and a good level of life because of the robust social welfare system, universal healthcare, and safety that all contribute to a sense of security and well-being for both people and their families.

2. COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE SIGNIFICANCE AND INNOVATIONS IN THE IMPACT OF AN EDUCATED WORKFORCE ON ECONOMIC GROWTH

The different ways in which education promotes economic prosperity have been thoroughly examined in relation to the effect of a well-educated workforce on economic growth. Education is a key factor in economic growth because it gives people the opportunity to pursue high-paying careers and raise worker productivity as a whole (Borjas, 2015). An educated workforce has positive effects on both people and companies as well as the economy as a whole. Studies have demonstrated that investing in education has financial benefits since greater levels of education are linked to better salaries for people (Sjaastad, 1962; Borjas, 2015). Furthermore, a highly educated workforce fosters innovation in the work industry, resulting in higher productivity and economic expansion. Businesses understand the value of having educated employees and may decide to move to places where the workforce is more educated, highlighting the economic relevance of education (Farooq and Bakhadirov, 2022). Because education leads to higher gross domestic product and better productivity, states with a larger percentage of educated employees are more likely to enjoy economic growth (Hewitt and Wield, 1992, Mithas and Krishnan, 2008). The relationship between education and income shows that states may grow their economies over time by hiring more educated employees, underscoring the need to prioritize education spending to boost economic competitiveness (Kruk et al., 2018).

A well-educated workforce is vital for economic growth and development since spending on education boosts state economies and draws high-wage firms. The idea that education is essential for promoting economic success at both the individual and social levels is supported by a thorough review of how an educated workforce affects economic growth (Blundell et al., 1999; Raghupathi and Raghupathi, 2020).

Researchers employed a quantitative approach as their research strategy. Explanatory research, also known as descriptive or hypothesis-based research, is the method used in this study. The information gathered for this study was obtained from the Central Statistics Agency and includes information on the movement of a highly educated workforce into 57 industrial districts and municipality regions in New Zealand. The same source also provided information on issues including minimum salaries, economic growth, and employment rates that influence the movement of highly qualified workers to industrial districts and municipal regions.

Cross-sectional and time-series data are combined to form panel data. Using repeated observations on a certain issue across a variety of time periods, this panel data is utilized to uncover key factors. This approach is used to comprehend how a factor, such as migration, the minimum wage, economic development, and so on, periodically affects a particular issue. Multiple linear regression is a development of panel data regression. The parameters of a regression model can be predicted using either technique.

The following describes the form of the regression model to be utilized in this investigation, which is based on a generic model modified with several simplifications (Gujarati,2004).

$$HSM_{it} = \beta_0 + \beta_1 MWC_{it} + \beta_2 EG_{it} + \beta_3 EOR_{it} + e_{it} \quad (1)$$

Data transformation using the natural logarithm will be carried out because the data in this study have different units, including the high-skilled labour migration (HSM) measured in individuals, the Minimum Wage of Cities (MWC) measured in New Zealand Dollars, the Economic Growth (EG) measured in percentage (%), and the Employment Opportunity Rate (EOR) measured in percentage (%). To prevent bias in the logarithmic transformation, this is done. The following describes the logarithmic model applied in this study:

$$\begin{aligned} \ln(HSM)_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln(MWC)_{it} + \beta_2 EG_{it} + \beta_3 EOR_{it} \\ + e_{it} \end{aligned} \quad (2)$$

The panel data regression model is estimated using the following method:

1. First, the Common Effect Model (CEM)

Combining time series with cross-sectional data is the easiest way to use the panel data model. This methodology may estimate the panel data model using the Ordinary Least Square (OLS) strategy or the least squares

method. To model panel data, a linear model with the following general form can be used:

$$HSM_{it} = \beta_0 + \beta_1 MWC_{it} + \beta_2 EG_{it} + \beta_3 EOR_{it} + e_{it} \quad (3)$$

2. FEM, or Fixed Effect Model

A fixed effect model is a method for estimating panel data by capturing intercept differences using dummy variables. The Fixed Effect Model (FEM) is represented in the following way:

Random Effect Model (REM)

$$HSM_{it} = \alpha_1 + \alpha_2 D_{2i} + \alpha_3 D_{3i} + \dots + \alpha_n D_{ni} + \beta_1 MWC_{it} + \beta_2 EG_{it} + \beta_3 EOR_{it} + e_{it} \quad (4)$$

3. Random Effect Model (REM)

The distinctive effects of every person are taken into account as part of the error component, which is random and independent of the observed independent variables, in contrast to the Fixed Effect Model (FEM). The Random Effects Model's (REM) equation is as follows:

$$HSM_{it} = \beta_0 + \beta_1 MWC_{it} + \beta_2 EG_{it} + \beta_3 EOR_{it} + e_{it} \quad (5)$$

Conducting descriptive statistics comes before any data processing. Descriptive statistics can be used to learn more about the characteristics of each independent variable, including migration values and all other independent variables that are thought to significantly affect changes in the migration of highly skilled workers to industrial districts in New Zealand from 2018 to 2022. The following table shows the descriptive statistics utilized, which include the maximum, minimum, mean, and standard deviation of each variable:

Table 1. Descriptive Statistics For The Variables (Based On Log Values)

| Variables | Observations | Mean | Std. Dev | Min | Max |
|-----------|--------------|--------|----------|----------|---------|
| LogHSM | 168 | 6,823 | 1,491 | 5,42 | 13,4897 |
| LogMWC | 168 | 17,619 | 0,348 | 13,74801 | 10,1974 |
| EG | 168 | 3,157 | 11,054 | -9,42 | 178,54 |
| EOR | 168 | 83,514 | 2,617 | 67,24 | 67,81 |

Examine the data to see if they fit a normal distribution. For this, the mean and standard deviation of the data were calculated. The calculated value of 57 industrial areas and municipal districts is 83.514, and the calculated value of standard deviation is 2.617. The Shapiro-Wilk test was used to

confirm normality assumptions. The Shapiro-Wilk statistic is 0.99, and since $p=0.192>0.05$, the data are observed to be normally distributed.

Auckland is the most popular destination for immigrants, whereas Nelson is the least popular. The highest real salaries in 2020 and 2021 will be \$87,022 and \$89,799, respectively. From 2018 to 2021, the lowest real salaries were \$68,183 and \$70,838 per year, respectively. Since the 1970s, the percentage of New Zealanders who are working age who are in the labour force has climbed to about 66 percent. This surge is mostly attributable to significant increases in both the proportion of women working and the number of part-time employments. High labour force growth will undoubtedly boost production if those who join the workforce do so and find employment. The topic of whether labor force expansion boosts output per capita is more debatable. On the one hand, extra labour may experience diminishing returns when added to a base of finite other productive resources, lowering the average level of production per person. However, a bigger labor force could boost production per capita through economies of scale or by allowing workers to "learn by doing" while they are employed. Overall, the most important factor affecting the impact on productivity per person is likely the additional labourers' workplace abilities.

2.1. Model Analysis

The empirical approach is panel data analysis. It is possible to conduct analysis using a data collection that combines cross-sectional and time-series data using panel data analysis (Baltagi, 2005). It is suitable to employ the panel data analysis approach for the analysis since the study's data come in both cross-section and time-series form. Due to its benefits, panel data analysis is quite helpful. First, a significant number of observation values will be available in the cross-section and time-series data forms. The estimations will therefore be more trustworthy. Additionally, the cross-section and size of independent variables vary. As a result, multicollinearity issues are less likely.

$$LNHSM_{it} = \beta_0 + \beta_1 \Delta LNMWC_{it} + \beta_2 \Delta LNEG_{it} + \beta_3 \Delta LNEOR_{uit} + u_{it} \quad (6)$$

$$u_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (7)$$

The econometric model utilized for panel regression estimation is shown in Equation (6). I stands for nations in equation (6), and t stands for time. High-skilled labor migration is represented by the dependent variable (LNHSM). The independent variables included in the analysis are (LNMWC) the Minimum Wage of Cities, (LEG) the Economic Growth, and (LEOR) the Employment Opportunity Rate, which is an independent variable that affects the migration of highly trained workers. In equation (7), u_{it} stands for the error terms, while u_{it} represents the unobservable individual impact. I define specific effects that are not time-dependent and are not taken into account in regression (Baltagi, 2005). Equation (6) is calculated using a fixed-effects, random-effects, or pooled regression technique. To choose amongst these techniques, the Hausman, Breusch-Pagan, and F tests are run. Finally,

diagnostic tests including heteroscedasticity, autocorrelation, and multicollinearity are carried out. These statistical issues allow for the employment of robust estimators.

Aside from the migrant stock, three variables thought to influence high-skilled labour migration were investigated in this study. The research is based on 57 industrial districts and municipality areas in New Zealand with varying income levels, where these factors better safeguard their social and economic assets and may provide migrants with a more viable job market with a higher educational level. As a result, higher education is also in the spotlight in terms of wealth, pay, and work opportunities. As a result, New Zealand's economic expansion is predicted to have a beneficial impact on high-skilled labour migration flows. All data utilized is from the years 2018-2022. High-skilled labour migrant statistics for these time periods and on a yearly basis are available in the United Nations and World Bank statistical databases.

Regression that is spurious is the result of analyzing non-stationary series. Thus, the series has to be stable for the studies to produce meaningful and trustworthy conclusions in terms of both economics and statistics. The stationarity of the series that will be utilized to make the model estimates is examined before beginning. In choosing the unit root test for the investigation of the series' stationarity, the cross-section dependence problem of the series is taken into consideration. In the panel data analysis, the cross-sectional dependence—where all units in the same cross-section are correlated—is a key issue (Baltagi, 2005). The second-generation unit root test is utilized when a cross-sectional dependence issue exists in the series. Table 2 shows the outcomes of the Pesaran CD test, which examines the cross-sectional dependence problem, and the CADF (Cross Sectionally Augmented Dickey-Fuller) and CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) unit root test, which examines the stationary of series. Numerous tests are used to examine cross-sectional dependence, including the Breusch-Pagan LM, Pesaran scaled LM, Bias-corrected scaled LM, and Pesaran CD test (Pesaran, 2007). When the panel data set is $N > T$, Pesaran CD test produces accurate findings. All variables have a cross-section dependence issue, as shown by the Pesaran CD test findings. In order to identify stationary of series, Pesaran's (2007) CADF unit root test and the CIPS unit root test are utilized. The LNHRs is stationary at level, according to the findings of the CADF test, whereas the other variables are stationary at the first difference. Taking the difference has resulted in the series becoming stagnant.

Table 2. Pesaran CD, CADF and CIPS Unit Root Test Results

| | Pesaran CD Test | | CADF Test | | CIPS Test | |
|-------|-----------------|-------|-----------|------------------|-----------|------------------|
| | Stat. | Prob. | Level | First difference | Level | First difference |
| LNHRs | 18,6891 | 0.000 | -2,173** | -3.014** | -2.571** | -4.167*** |

| | | | | | | |
|--------|----------|-------|--------|-----------|--------|-----------|
| LNMCWC | 18,59127 | 0.000 | -1,915 | -2.197*** | -1.950 | -3.059*** |
| LNEG | 26, 8395 | 0.000 | -2.201 | -2.243*** | -1.742 | -2.168*** |
| LNEOR | 23;0187 | 0.000 | -1.278 | -2.185*** | -2.291 | -1.617*** |

** and *** show that the series are stationary at the 5% and 1% significance level, respectively.

The findings of the diagnostic tests are displayed in Table 3. First, it is determined if the model to be estimated is appropriate for the fixed effect, random effect, and pooled regression models. First, the Hausman test was successful. The alternative hypothesis in this test is that there is a connection between the unique mistakes and the model's regressors, contrary to the null hypothesis, which states that there is no link. The null hypothesis is disproven using the Hausman test. So, instead of using the random-effects model, use the fixed-effects model instead. The F test results contradict the null hypothesis. The fixed-effects model is thus recommended over the pooled regression approach.

Table 3. Diagnostic Tests

| | Stat. | Prob. |
|---|---------|--------|
| Hausman Test | 20.57 | 0.0003 |
| Breusch-Pagan LM Test | 1034.87 | 0.0000 |
| F Test | 28.19 | 0.0000 |
| Modified Wald Test for Groupwise Heteroskedasticity | 3479.04 | 0.0000 |
| Pesaran Cross-Section Dependency Test | 15.24 | 0.0000 |
| Friedman Cross-Section Dependency Test | 39.13 | 0.0187 |
| Modified Bhargava Durbin-Watson Test | 0.3761 | |
| Baltagi-Wu LBI Test | 0.7205 | |

As a consequence, the econometric model in equation (6) was estimated while taking into consideration the fixed effects. To identify statistical issues with estimates, certain tests have been run. The findings of the Pesaran CD and Friedman R tests show that cross-section dependence is a concern in estimates. The Modified Wald test indicates that the model's estimations are heteroskedastic. The statistical values for the modified Bhargava Durbin-Watson and Baltagi-Wu LBI tests are computed as 0.46 and 0.68, respectively. It has been determined that there is an autocorrelation issue with the estimations as the statistical values are less than two.

Table 4. The Variables Used in The Regression Analysis and Data Sources

| Variables | Abbreviation | Source |
|-------------------------------|--------------|----------------------------|
| Dependent variable | | |
| High-skilled labour migration | HSM | World Bank, United Nations |
| Explanatory variables | | |
| Minimum Wage of Cities | MWC | World Bank, United Nations |
| Economic Growth | EG | World Bank, United Nations |
| Employment Opportunity Rate | EOR | World Bank, United Nations |

Aside from the migrant stock, three variables thought to influence high-skilled labor migration were investigated in this study. The research is based on 57 industrial districts and municipality areas in New Zealand with varying income levels, where these factors better safeguard their social and economic assets and may provide migrants a more viable job market with a higher educational level. As a result, higher education is also in the spotlight in terms of wealth, pay, and work opportunities. As a result, New Zealand's economic expansion is predicted to have a beneficial impact on high-skilled labor migration flows.

Eviews is used to do panel data regression analysis on the independent and dependent variables. The estimation results of the above three different models are shown in Table 4. It can be seen that in Model II, except EOR, one of the variables has a statistically significant effect (5% level) on the number of high-skilled migrant workers, and the AIC value indicates the applicability of the Model II specification, which is included together with EOR in MWC and In EG. The signs of the parameter estimates are as expected. Diagnostic metrics indicate that the error terms for all models are not autocorrelated and have constant variance. According to the results obtained, it can be said that the higher the urban minimum wage, the higher the economic growth rate, and the higher the employment opportunity rate, the more highly skilled migrant workers will come to the countryside. It turns out that variables representing institutional quality and stability have parallel effects on expectations and the existing theoretical and empirical literature. As expected, based on New Zealand's higher economic growth, the country appears likely to attract more highly skilled migrant workers. It can also be concluded that increased democratization, demand for more workers in the labor market, and improved living standards will lead to more high-quality migrant workers entering the country. Considering that the regression equation is more sensitive to its components, the immigration variables in different specification models generally retain a significant positive effect, which can be interpreted as an indicator of the robustness of the relationship between education and

immigration. Following is the equation for the Common Effect Model (CEM) method's regression result on the panel data:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 16.1425 + 0.4278MWC_{it} + 0.00647EG_{it} - 0.2105EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (8)$$

For panel data utilizing the Fixed Effect Model (FEM) approach, the regression result equation is as follows:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 0.10247 + 0.51736MWC_{it} + 0.00541EG_{it} + 0.00841EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (9)$$

Using the Random Effect Model (REM) approach, the following equation represents the regression result:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 4.4879 + 0.5107MWC_{it} + 0.00412EG_{it} - 0.02871EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (10)$$

The next stage is to run tests to choose one of these three models after studying the three different sorts of models.

Eviews is used to do panel data regression analysis on the independent and dependent variables. These are the outcomes for each model. Following is the equation for the Common Effect Model (CEM) method's regression result on the panel data:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 16.1425 + 0.4278MWC_{it} + 0.00647EG_{it} - 0.2105EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (11)$$

For panel data utilizing the Fixed Effect Model (FEM) approach, the regression result equation is as follows:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 0.10247 + 0.51736MWC_{it} + 0.00541EG_{it} + 0.00841EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (12)$$

Using the Random Effect Model (REM) approach, the following equation represents the regression result:

$$\begin{aligned} LOGHSM_{it} = & 4.4879 + 0.5107MWC_{it} + 0.00412EG_{it} - 0.02871EOR_{it} \\ & + e_{it} \end{aligned} \quad (13)$$

The next stage is to run tests to choose one of these three models after studying the three different sorts of models.

2.2. Selecting a Model

The following assumptions are tested using the Chow Test to evaluate whether the common effect model or the fixed effect model is more suitable:

H_0 = OLS pooled common effect model

H_1 = LSDV fixed effect model

grounds for decision

If the probability $> (\alpha = 0,05)$, $H=0$ is acceptable.

$H=1$ is true if the probability is $(\alpha = 0.05)$.

The null hypothesis is rejected since both the cross-section F and cross-section Chi-Square probability are 0.0000, which is less than $\alpha = 0.05$. As a result, it suggests that the Fixed Effect Model (FEM), which is the best model, is relevant in assessing the panel data.

In order to choose between a random effect and a fixed effect model, the following hypotheses are tested using the Hausman test:

H_0 = The model error does not depend on any of the independent variables.

(Fixed Effect Model) H_1 = The model error and one or more independent variables are related.

rationale for the decision

If the probability $> \alpha$, which denotes that a random effect model was utilized, H_0 is acceptable.

If the probability $< \alpha$, suggesting that a random effect model was utilized, then H_1 is acceptable.

The P-value is less than $\alpha = 0.05$ because the probability value for Cross-Section Random is 0.0049, supporting the null hypothesis. Therefore, it shows that the Fixed Effect Model (FEM) is the optimal model to utilize for the research.

2.3. Determining the Best Panel Regression Model's Interpretation

Fixed Effect Model (FEM) is the top panel regression model (Gujarati, 2004). The constant has a positive value of 0.10247, as shown by the linear regression findings on the panel data above. Accordingly, if the Minimum Wage of Cities, Economic Growth, and Employment Opportunity Rate remain unchanged, the inflow migration of highly educated workers to industrial locations in Cities will grow by 0.10247 percent.

Minimum Wage City Coefficient (MWC) is 0.51736. Accordingly, if all other variables remain constant, a 1 percent rise in the minimum wage in a district or city will result in a roughly 0.51736 percent increase in the average inflow of highly educated personnel to such places. The economic growth coefficient (EG) is 0.00541. This suggests that, assuming all other factors remain constant, a 1 percent rise in economic growth will result in an increase in the average inflow of highly educated workers to industrial regions and cities of around 0.00541 percent. The Employment Opportunity Rate (EOR) coefficient is equal to 0.00841.

2.4. Results

Based on the results of the studies, it has been concluded that the minimum wage of cities has a beneficial and significant influence on the migration of highly educated people to industrial areas in Indonesia. This

result is supported by Everett S. Lee's migration theory, which holds that one of the factors luring individuals to move is the presence of higher salaries at the destinations. This supports Ricardo's wage theory, according to which highly skilled workers are less affected by minimum wages because of their in-demand skills. They could prefer seeking for work in locations with higher minimum pay if their country of origin has lower minimum wages, in particular. A positive relationship between worker salaries and education level was discovered by the Central Statistics Agency (BPS). With higher levels of schooling comes higher incomes. Higher education degree holders often make more money than other types of workers. Conversely, those with merely a high school graduation or fewer frequently earn less money. The typical worker's monthly salary decreased slightly from around NZD 2.76 million in 2020 to NZD 2.74 million in 2021. But when salaries are compared according to education level, those with more advanced degrees frequently make more money, amounting to NZD 3.99 million per month. It was also less than the previous year, 2020, when it was over NZD 4.1 million each month. The lowest wage, or almost NZD 1.65 million per month, was still provided to persons with only a primary education. This is unchanged from the prior year. For individuals with a high school certificate or a vocational degree, the average monthly pay varies from NZD 2.62 million to NZD 2.69 million. The complete populace should make an attempt to locate honorable careers with higher pay. In this regard, the involvement of the government is essential. This is consistent with the International Labor Organization's (ILO) mission to advance just working conditions for individuals to sustain their families.

The trials' findings indicate that economic growth has a positive and significant impact on highly educated people's decisions to relocate to industrial areas in Indonesia. This result is supported by Lee's migration theory, which contends that fast economic expansion attracts highly educated workers to a location, particularly cities or neighborhoods with industrial zones. The idea holds that a region's robust economic development promotes the construction of businesses and industries that require highly educated workers, such as engineers, doctors, and lawyers, among others. This research's findings are further supported by the Ravenstein theory, which holds that a new location's quick economic development stimulates the migration of highly educated workers there. This is so because the wages and career prospects there are more attractive. This agrees with the "Spillover Effect" justifications put out by Vernon Ruttan, Michael Porter, and Paul Romer. This theory holds that having educated residents may increase local output and innovation, which can indirectly have a positive impact on the local economy. The spillover effect can manifest itself in the economic environment in a number of different ways, including in relation to technology, innovation, knowledge, skills, and social impact.

For example, firms close by can benefit from the technology and knowledge developed by a region's cutting-edge and thriving sector. This can

increase the productivity and caliber of local workers and encourage the growth of related economic sectors. Strong economic growth is strongly tied to the influx of highly educated migrant workers, which raises the quality of the labor force and increases productivity and efficiency in sectors that require highly educated employees. Foreign companies looking for highly educated workers are increasingly preferring to invest in countries with a large pool of labor.

The Wellington region has continued to provide the largest contributions to the growth of New Zealand's gross domestic product (GDP) in terms of manufacturing. Sometimes immigrants from locations with more advanced technology bring with them more advanced knowledge and technology. In the aforementioned areas or territories, this can help to increase innovation and productivity in certain industries. It supports the growth of higher-quality human resources there and produces spillover effects, which can increase output and economic growth.

This is also in line with the idea of virtuous cycles, which holds that a developing industrial sector may be able to create a virtuous cycle in which job possibilities and economic advancement have a mutually beneficial relationship. Strong economic expansion may attract investment and create new jobs, which in turn raises the population's purchasing power and accelerates economic growth.

Conclusion

In light of the research findings using panel data regression on the factors influencing the migration of highly educated workers to industrial areas in New Zealand:

1. High-skilled workers in New Zealand frequently move to industrial areas where the minimum wage is greater.
2. It has been demonstrated that economic growth attracts highly educated employees to New Zealand's industrial zones.
3. Due to Indonesia's employment rate, high-skilled workers do not seem to be moving to the country's industrial areas.

In order to give more detailed findings, the researcher suggests many areas for more investigation, including: Involving industry, labor unions, municipal governments, and research institutions as decision-making stakeholders is the first step. Constructive discussions and exchanges can help to clarify the viewpoints of various parties about minimum wage increases and help to establish a balance between worker protection and company sustainability. The second phase is to include sustainability principles in the design of industrial zones to ensure sustainable economic growth. Ecosystem protection, natural resource management, and consideration of environmental implications may be useful in maintaining a balance between economic growth and environmental sustainability.

Third, expanding employment opportunities outside of urban centers and industrial areas to deter people from relocating. Increasing investment in non-manufacturing sectors including tourism, agriculture, fishing, and other service industries as well as the unorganized sector and improving infrastructure and accessibility may all help achieve this.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Çağatay Tunçsiper: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Çağatay Tunçsiper: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Tunçsiper, Ç. (2023). High-educated workforce migration: Case study of New Zealand. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 73-90. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1330183>

References

- Alimi, O.B., Mare, D.C. and Poot, J. (2022). Immigration, skills and changing urban income inequality in New Zealand, *Australian Journal of Labour Economics*, 25(1), 1-109.
- Ateş, D. (2008). Industrial revolution: Impetus behind the globalization process. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 31-48.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometric analysis of panel data*. John Wiley&Sons, Ltd.
- Blunch, N.H. and Laderchi, C.R. (2015). The winner takes it all: Internal migration, education and wages in Ethiopia, *Migration Studies*, 3(3), 417-437.
- Borjas, G. J. (2003). The labor demand curve is downward sloping: Reexamining the impact of immigration on the labor market. *The Quarterly Journal of Economics*, 118(4), 1335-1374.

- Blundell, R., Dearden, L., Meghir, C., and Sianesi, B. (1999). Human capital investment: The returns from education and training to the individual, the firm and the economy. *Fiscal Studies*, 20(1), 1–23.
- Ciriaci, D. (2009). University quality, interregional brain drain and spatial inequality. The case of Italy. MPRA Paper 30015, University Library of Munich, Germany.
- Corcoran, J., Faggian, A., and McCann, P. (2010). Human capital in remote and rural Australia: The role of graduate migration. *Growth and Change*, 41(2), 192-220.
- Diao, X., McMillan, M. and Rodrik, D. (2019). The recent growth boom in developing countries: a structural change perspective. In M. Nissake and J. Antonio Ocampo (Ed.), *The Palgrave Handbook of Development Economics: Critical Reflections on Globalisation and Development* (p. 281-334). Palgrave MacMillan.
- Engbersen G. (2012). Migration transitions in an era of liquid migration. In M. Okólski (Ed.), *European immigrations. Trends, structures and policy implications* (p. 91–107). Amsterdam University Press.
- Faggian, A., and McCann, P. (2009). Human capital, graduate migration and innovation in British regions. *Cambridge Journal of Economics*, 33(2), 317-333.
- Farooq, O., and Bakhadirov, M. (2022). Access to an educated workforce and the performance of private firms during the COVID-19 pandemic. *Borsa Istanbul Review*, 22(6), 1209-1220.
- Goujon, A., and Samir, K. C. (2008). The past and future of human capital in South-East Asia: From 1970 to 2030. *Asian Population Studies*, 4(1), 31-56.
- Gujarati, D.N. (2004). *Basic Econometrics*. 4th Edition, McGraw-Hill Companies.
- Hewitt, T. and Wield, D. (1992). Technology and industrialization. In T. Hewitt, Tom; D. Wield, and H. Johnson (Ed.), *Industrialization and Development* (p.201-221). Oxford University Press.
- Kruk, M. E., Gage, A. D., Arsenault, C., Jordan, K., Leslie, H. H., Roder-DeWan, S., Adeyi, O., Barker, P., Daelmans, B., Doubova, S. V., English, M., García-Elorrio, E., Guanais, F., Gureje, O., Hirschhorn, L. R., Jiang, L., Kelley, E., Lemango, E. T., Liljestrand, J., Malata, A., ... Pate, M. (2018). High-quality health systems in the Sustainable Development Goals era: time for a revolution. *The Lancet: Global Health*, 6(11), e1196–e1252.
- Li, X.Z., Song, H.M. and Zheng, X. (2012) Analysis of Industrial Structure Rationalization in Liaoning Province. *Journal of Shenyang University of Technology*, (2), 5-37.

- Mithas, S., and Krishnan, M. S. (2008). Human capital and institutional effects in the compensation of information technology professionals in the United States. *Management Science*, 54(3), 415-428.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312. <https://doi.org/10.1002/jae.951>.
- Raghupathi, V., and Raghupathi, W. (2020). The influence of education on health: an empirical assessment of OECD countries for the period 1995–2015. *Arch Public Health*, 78, 20.
- Sjaastad, L. A. (1962). The costs and returns of human migration. *Journal of Political Economy*, 70(5, Part 2), 80-93.
- Stiglitz, J., Fitoussi, J. and Durand, M. (2018). *For good measure: Advancing research on well-being metrics beyond GDP*. OECD Publishing.

YAPAY SİNİR AĞLARI İLE TÜRKİYE PLASTİK SEKTÖRÜ İTHALAT TAHMİNİ: 2023 YILI NİSAN-ARALIK AYLARI

Yunus Emre GÜR* & Kamil Abdullah EŞİDİR**

Öz

Plastik malzemeler, günümüzde birçok endüstriyel ve tüketici ürününün üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, endüstriyel büyüme ve nüfus artışı gibi faktörler plastik talebini artırmaktadır. Bu talebin karşılanması için de Türkiye gibi ülkeler, çoğunlukla ithalat yoluyla plastik malzemeleri temin etmektedirler. Dolayısıyla, Türkiye adına ekonomik açıdan oldukça önemli bir potansiyele sahip olan plastik sektörünün ithalat değerinin tahmin edilmesi önem arz etmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin plastik sektöründeki gelecekteki ithalat değerini tahmin etmektir. Bu tahminler için yapay sinir ağları (YSA) kullanılmıştır. Çalışma, Türkiye'deki plastik talebini karşılamak için yapılacak plastik ithalatının miktarını öngörme amacını taşımaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) edinilmiştir. Çalışmanın sonuçları, 2023 yılı Nisan-Aralık ayları arasında, Türkiye'nin aylık plastik ithalatının 1,25 ile 1,45 milyar USD arasında gerçekleşeceğini göstermektedir. Ayrıca, bu çalışma YSA modellerinin plastik ithalatı tahminindeki potansiyelini vurgulayarak, gelecekteki tahminlerde benzer modellerin kullanımını önermektedir. Bu tür modeller, ekonomik kararlar almak ve ithalat miktarını daha iyi tahmin etmek için kullanılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, MultiLayer Perceptron (MLP), Arima, İthalat, Plastik Sektörü.

TURKISH PLASTICS INDUSTRY IMPORT FORECAST BASED ON ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS: APRIL-DECEMBER 2023

Abstract

Plastic materials play an important role in the production of many industrial and consumer products today. In developing countries such as Türkiye, factors including industrial growth and population growth increase the demand for plastics. In order to meet this demand, countries such as Türkiye mostly import plastic materials. Therefore, it is important to estimate the import value of the plastics sector, which has significant economic potential for Türkiye. The aim of this study was to

* Arş. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, yegur@firat.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6530-0598>

** Dr., Fırat Kalkınma Ajansı, abduallahesidir@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-8106-1758>

estimate the future import value of Türkiye's plastics industry. Artificial neural networks (ANN) were used for these forecasts. The study aimed to predict the amount of plastic imported to meet the demand for plastics in Türkiye. The data used in the study were obtained from the Turkish Statistical Institute (TurkStat) and the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT). The results of the study showed that Türkiye's monthly plastic imports would be between 1.25 and 1.45 billion USD between April and December 2023. Furthermore, this study highlighted the potential of ANN models in plastic import forecasting and recommends the use of similar models in future forecasts. Such models can be used to make economic decisions and better predict imports.

Keywords: Artificial Neural Networks, MultiLayer Perceptron (MLP), Arima, Import, Plastic Sector.

Giriş

Plastik kavramı, ambalajdan binalara kadar çok büyük bir uygulama yelpazesinde kullanılan çok çeşitli sentetik veya yarı sentetik malzemeler için kullanılan genel ortak terimdir. Plastik, arabalardan tıbbi cihazlara, oyuncaklara, giysilere filmler, lifler, plakalar, tüpler, şişeler, kutular gibi çeşitli şekillerde dökülmekte ve preslenmektedir. Ayrıca, üretim esnasında malzemenin kalıplaşmasını kapsamaktadır. Plastikler de tıpkı ahşap, kağıt veya yün gibi organiktir ve bu sektör, her geçen gün sürekli olarak büyüme eğilimi göstermektedir (Eriş vd., 2012, s. 90).

Plastikler, modern yaşamda halk sağlığında ve tıpta gerekli olan ve sürekli olarak talep edilen malzemelerdir. İnsan toplumu, kimyasal, fiziksel ve biyolojik bozulmaya karşı direnci nedeniyle büyük ölçüde plastiğe güvenmektedir. Bu, özellikle sağlık sektörü için geçerlidir. Diğer birçok endüstriyel plastik uygulamasında olduğu gibi, plastiğin esnekliği tıp ve halk sağlığı için çok önemli bir avantajdır (Halde, 2010, s. 179). Bununla birlikte, endüstriyel plastik ürünler, ev eşyaları, boyalar, tıbbi cihazlar, çocuk oyuncakları, kozmetik, losyon, güneş kremleri ve parfümlerde kullanılmaktadır (Halde, 2010, s. 184).

Günümüzde, plastik veya sentetik organik polimerlerin olmadığı bir dünyaya sahip olmak imkânsız görünmektedir. Plastiklerin kitlesel üretimi ve kullanımı 1950'lere kadar uzanmaktadır. Bakalit gibi ilk sentetik plastikler 20. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlarken, plastiklerin askeri faaliyetler dışında geniş çaplı kullanımı ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir. Plastik üretiminden kaynaklanan hızlı büyüme olağanüstüdür ve inşaat endüstrisinde yaygın olarak kullanılan çelik ve çimento gibi ürünleri kapsayan, insan tarafından üretilen diğer tüm malzemeleri aşmaktadır (Geyer vd., 2017, s. 1). Endüstriyel malzemelerin çoğu, bu malzemeler üzerindeki çevresel denetime rağmen günümüzde yerini plastiklere bırakmıştır. Ancak plastiğin geleceği belirsizdir. Bugüne

kadar 8300 milyon ton işlenmemiş plastik üretildiği tahmin edilmektedir (Geyer vd., 2017, s. 1).

Türkiye, plastik işleme kapasitesi açısından Avrupa’da oldukça önemli bir konumdadır. Plastik ürün sayısı 2017 yılı sonunda 9.959,2 ton ve 37,8 milyar dolar değerine ulaşmıştır. Ayrıca yine aynı yılsonunda ülkede plastik ürün, malzeme ve makine alanlarında 6.877 şirket tespit edilmiştir (Yıldızhan, 2021, s. 22).

İhracatta Türkiye 1950’li yıllarda olduğu gibi 1970’li ve 1980’li yıllarda tüketim malları (örneğin gıda, giyim ve tekstil sektörleri) açısından öne çıkmıştır, sonraki yıllarda ise yatırım malları ile ilgili sanayi kollarında hızlı bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişmeler sonucunda, metal eşya, makine, otomotiv, elektrikli ev aletleri ve cihazları, demir-çelik, temel kimya, kimya, petrol, kömür türevleri, kauçuk ve plastik sanayi öne çıkan sektörler haline gelmiştir (Temurçin, 2015, s. 104).

Plastik, birçok endüstriyel ve tüketici ürününün üretiminde yaygın olarak kullanılan bir üründür. Bu nedenle, Türkiye gibi ülkelerin ithalat yoluyla ihtiyaçlarını karşılaması kaçınılmaz hale gelmektedir. Ancak, ithalata olan bağımlılık, Türkiye’nin ekonomik istikrarını etkileyen bir unsurdur. Türkiye’nin plastik sektöründe, yerli üretim kapasitesini artırarak ithalata olan bağımlılığını azaltması gerekmektedir. Tablo 1’de Türkiye’nin plastik ve mamülleri dış ticaret verileri yıllara göre gösterilmiştir. Bu veriler incelendiğinde, 2000 yılında 500 milyon USD civarında olan ülke plastik ihracatı, 2022’de 10,4 milyar USD’yi aşmıştır. 2000’de 2,18 milyar USD olan plastik ithalatı, 2022’de 18,3 milyar USD olarak gerçekleşmiştir. 22 yılda sektörde oluşan dış ticaret hacmi muazzam seviyelerde artış göstermiştir. Ülkenin plastik ihracatı yaklaşık 21 kat, ithalatı ise 8,4 kat artış göstermiştir. 2022 yılında plastik sektöründeki dış ticaret açığı yaklaşık olarak 7,9 milyar USD’dir.

Tablo 1. Yıllara Göre Türkiye Plastik ve Mamülleri Dış Ticaret Verileri

| Yıllar | Plastik İhracatı (Bin USD) | Plastik İthalatı (Bin USD) | Yıllar | Plastik İhracatı (Bin USD) | Plastik İthalatı (Bin USD) |
|--------|-------------------------------|-------------------------------|--------|-------------------------------|-------------------------------|
| 2000 | 498.782 | 2.179.477 | 2012 | 5.012.899 | 12.505.398 |
| 2001 | 610.143 | 1.733.426 | 2013 | 5.608.724 | 13.881.017 |
| 2002 | 679.863 | 2.382.134 | 2014 | 6.097.283 | 14.150.792 |
| 2003 | 926.036 | 3.235.625 | 2015 | 5.358.066 | 12.268.256 |
| 2004 | 1.323.732 | 4.763.094 | 2016 | 5.025.870 | 11.627.985 |
| 2005 | 1.722.148 | 5.795.589 | 2017 | 5.474.292 | 13.264.846 |
| 2006 | 2.214.266 | 6.918.411 | 2018 | 6.042.633 | 12.937.359 |
| 2007 | 2.822.051 | 8.688.044 | 2019 | 6.285.027 | 11.645.561 |
| 2008 | 3.563.148 | 9.385.517 | 2020 | 6.498.935 | 11.613.005 |

| | | | | | |
|------|-----------|------------|------|------------|------------|
| 2009 | 3.093.759 | 6.944.490 | 2021 | 9.229.231 | 17.330.467 |
| 2010 | 3.716.596 | 9.730.432 | 2022 | 10.429.445 | 18.342.412 |
| 2011 | 4.580.258 | 12.578.501 | | | |

Kaynak: TÜİK, 2023.

Günümüzde plastik sektörü, küresel ekonomilerde önemli bir role sahiptir. Ancak, plastik ürünlerin talebi ve ithalat miktarı karmaşık faktörlere bağlıdır ve bu nedenle gelecekteki ithalat miktarını tahmin etmek zor olabilir. Bu noktada, yapay sinir ağları gibi gelişmiş analitik yöntemler, plastik sektöründeki ithalat miktarının tahmin edilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Plastik sektöründe ithalat miktarının tahmini için yapay sinir ağları, geçmiş verileri analiz ederek gelecekteki ithalat trendlerini belirleyebilir. Bu, plastik sektöründeki tedarik zinciri yönetimi ve stok planlaması gibi stratejik kararların daha iyi şekillendirilmesini sağlar. Yapay sinir ağları, büyük veri setlerini işlemek ve veri analizi yapmak için etkili bir şekilde kullanılabilir. Plastik sektöründe ithalat miktarını tahmin etmek için bu verilerden yararlanmak, sektörün gelecekteki taleplerini anlamak için önemlidir. Örneğin, mevsimsel etkiler, ekonomik koşullar, demografik faktörler ve pazar trendleri gibi değişkenlerin birleşimi, yapay sinir ağlarının çeşitli senaryolara dayalı ithalat tahminleri yapmasına olanak tanır. Bu da plastik sektöründeki işletmelerin daha iyi stratejiler geliştirmelerini sağlar. Bununla birlikte, Plastik sektöründe ithalat miktarının doğru bir şekilde tahmin edilmesi, tedarik zinciri yönetimi ve maliyet optimizasyonu açısından büyük öneme sahiptir. İthalat miktarının doğru tahmin edilmesi, stok yönetimi, depolama, lojistik ve dağıtım gibi süreçlerin daha verimli bir şekilde planlanmasını sağlar. Bu da işletmelerin maliyetleri düşürmesine ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olur. Plastik sektörü gibi hızla değişen bir sektörde, doğru ve zamanında kararlar almak büyük önem taşımaktadır. İthalat miktarının yapay sinir ağları ile tahmin edilmesi, risk yönetimi ve karar verme süreçlerine değerli bilgiler sağlayabilir. İşletmeler, tahmin sonuçlarına dayanarak üretim planlarını, siparişleri ve pazarlama stratejilerini ayarlayabilir. Böylece, talep değişikliklerine hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilir ve rekabet avantajını sürdürebilir.

Bu çalışma, Türkiye'nin plastik ithalatını tahmin ederek, ekonomik planlama ve kaynak tahsisi konularında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu, ekonomik karar alıcılarına, ithalat miktarını önceden görmeleri ve kaynakları daha etkili bir şekilde yönlendirmeleri konusunda yardımcı olabilir. Bununla birlikte, çalışma, yapay sinir ağlarının ekonomik tahminlerdeki potansiyelini göstermektedir. Yapay sinir ağları, karmaşık ilişkileri tanımlama ve verilere dayalı tahminlerde kullanılabilen güçlü bir analitik araçtır. Bu çalışma, YSA'nın plastik ithalatı tahminlerinde başarıyla kullanılabileceğini göstererek, bu alandaki araştırmalara bir katkı sağlamaktadır. Çalışma için kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) gibi resmi

kaynaklardan elde edilmiştir. Bu, diğer araştırmacıların benzer analizler yapmak için erişebileceği güvenilir ve kamuoyuna açık veri kaynaklarının kullanımını teşvik eder. Ayrıca, bu çalışma, plastik ithalatını tahmin etmek için kullanılan modelleme yaklaşımlarının bir örneğini sunmaktadır ve bu durum, alandaki gelecek araştırmalara bir temel oluşturabilir. Öte yandan, Türkiye'deki plastik ithalatının gelecekteki değerleri hakkında bilgiler, işletmeler, ticaret şirketleri ve hükümetler gibi ekonomik karar alıcıları için değerlidir. Özellikle ticaret politikalarını ve tedarik zinciri stratejilerini yönlendirmek isteyenler için bu tahminler büyük önem taşımaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, ekonomik planlama, yapay sinir ağları uygulamaları, veri kaynakları ve modelleme yaklaşımları alanlarında literatüre katkıda bulunarak, Türkiye'nin plastik ithalatı üzerine önemli bir araştırma sunmaktadır. Bu çalışma, benzer analizlerin yapılmasına ve ekonomik karar alıcılarının daha bilinçli kararlar almasına yardımcı olabilir.

Plastik sektörü ithalat analizi için 39'nolu Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP) kodu kullanılmıştır. 39'nolu GTİP kodu, plastikler ve mamullerini içermektedir. Türkiye, plastik ithalatı sektörel açıdan önem arz etmektedir. Çalışmada yapay sinir ağı kullanılarak Türkiye'nin 2023 yılındaki 9 aylık döneme ait plastik ve mamulleri ithalat değer tahmini yapılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yapay sinir ağları (YSA), ithalat tahmini gibi tahminsel analizlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Yapay sinir ağları, geçmiş verilere dayalı olarak öğrenme yeteneğine sahip olduğundan, bu verilerden gelecekteki trendleri, eğilimleri veya davranışları tahmin etmek mümkün hale gelmektedir. Veenstra ve Haralambides (2001), ana ticaret yolları üzerindeki dört emtia piyasasının (ham petrol, demir cevheri, tahıl ve kömür) ticaret akışlarını tahmin etmek için bir vektör otoregresif model geliştirmiştir. Modelleri, nispeten küçük tahmin hatalarıyla uzun vadeli deniz ticaret akışı tahminleri üretebilmiştir. Yu vd. (2008), Çin'in dış ticaret hacmini tahmin etmek için ekonometrik modelleri yapay zekâ modelleriyle birleştirerek topluluk tahmini için yeni bir çekirdek tabanlı destek vektör regresyonu (SVR) geliştirmiştir. Farklı ekonomik değişkenlerin Çin dış ticareti üzerindeki etkilerini yakalamak için önce bir eş bütünleşik hata düzeltme modeli (ECM) kullanmışlardır. Daha sonra ekonomik değişkenlerin dış ticaret üzerindeki doğrusal olmayan etkilerini yakalamak için YSA tabanlı bir ECM modeli kullanılmıştır. Ampirik bulgular, önerilen yaklaşımın, bu çalışmada listelenen diğer doğrusal ve doğrusal olmayan modellere kıyasla önemli ölçüde gelişmiş tahmin performansı gösterdiğini ortaya koymuştur.

Kavaklıoğlu vd. (2009), Türkiye'nin elektrik tüketimini modellemek ve tahmin etmek için Yapay Sinir Ağları kullanmışlardır. MLP yapısı, geri yayılım eğitim algoritmasıyla kullanılan sinir ağı topolojisi olarak tercih edilmiştir. Gizli katmandaki işleme elemanlarında tanjant-sigmoid ve çıkış

katmanındaki işleme elemanlarında saf-lineer transfer işlevleri seçilmiştir. Bu girdi-çıkıtı ağı modelleri, elektrik tüketimi ile nüfus, gayri safi milli hasıla, ithalat ve ihracat gibi birçok ekonomik gösterge arasındaki ilişkilerin bir sonucudur. Elektrik tüketimi, ekonomik göstergeler olarak nüfus, gayri safi milli hasıla, ithalat ve ihracat gibi faktörlere bağlı bir fonksiyon olarak modellenmiştir. Aynı zamanda sadece ihracat-ithalat oranı ve zaman girdisi kullanılarak da modellenmiştir. Farklı modeller arasındaki performans, mutlak ve yüzde kare hata ortalamasına dayalı olarak karşılaştırılmıştır. 1975'ten 2006'ya kadar olan verilerle birlikte diğer ekonomik göstergeler kullanılarak Türkiye'nin elektrik tüketimi 2027 yılına kadar tahmin edilmiştir. Sonuçlar, elektrik tüketiminin Yapay Sinir Ağları kullanılarak modellenmesi mümkün olduğunu ve bu modellerin gelecekteki elektrik tüketimini tahmin etmek için kullanılabileceğini göstermiştir.

Wang ve Lee (2012), Tayvan'ın ihracatını tahmin etmek için bulanık zaman serisi modelleri tasarlamıştır. Deneysel sonuçlar, bulanık modellerin kısa vadeli tahminde daha etkili olduğunu, ARIMA modellerinin ise uzun vadeli tahminde nispeten küçük hatalar başardığını göstermiştir. Bir başka çalışmada Kuo ve Li (2016), Tayvan'ın ihracat ticaretini tahmin etmek için bir ateş böceği algoritmasına ve bir SVR'ye dayalı bir dalgacık dönüşümü ve K-ortalama kümeleme algoritmasını entegre eden üç aşamalı bir yaklaşım geliştirmiştir. Bulguları, hem dalgacık dönüşümü hem de kümeleme kullanan bir tahmin algoritmasının güçlü performans gösterebileceğini ve ateş böceği algoritmasına dayalı SVR'nin diğer algoritmalarından daha fazla tahmin doğruluğuna sahip olduğunu göstermiştir.

Alam (2019), 1968'den 2017'ye kadar olan dönemi kapsayan verilerle Yapay Sinir Ağı (ANN) ve otoregresif entegre hareketli ortalama (ARIMA) modellerini kullanarak Suudi Arabistan'daki ihracat ve ithalatın geleceğini tahmin etmeye çalışmıştır. ANN ve ARIMA (1,1,2) ve ARIMA (0,1,1) modelleri Suudi Arabistan'ın toplam yıllık ihracat ve ithalatını tahmin edebilmiştir. Batarseh vd. (2019), bireysel mallar hakkında tahminleri iyileştirmek ve açık hükümet verilerine dayalı politika kararlarını belirlemek için gradyan artırma, aşırı gradyan artırma (XGBoosting) ve Hafif Eğitim Artırma Makinesi gibi makine öğrenimi tekniklerini kullanmıştır. Çalışmanın sonuçları, makine öğrenimi yöntemlerinin bireysel mallar için bir dizi veri ve yorumlanabilir tahminler sağlayabileceğini ortaya koymuştur.

Wanto vd. (2019), Endonezya'nın petrol ve gaz ihracatı ile ithalatının gelecek yıllar için tahmini sonuçlarını incelemek için bir çalışma yürütmüşlerdir. Veri, yıl bazında olmak üzere yıl, ham petrol ihracatı, ham petrol ithalatı, petrol ürünleri ihracatı, petrol ürünleri ithalatı, gaz ihracatı ve gaz ithalatı. 7 değişken olarak ayrılmıştır. Ham Petrol, Petrol Ürünleri ve Gaz ihracat ithalatının hacmini tahmin etmek için kullanılan yöntem, 4 ağ mimarisi modeli ile ANN *backpropagation* algoritmasıdır: 12-5-1, 12-8-1, 12-10-1 ve 12-14-1. En iyi ağ mimarisi modeli, %83 doğruluk oranı ve MSE 0.0281641257 ile 12-5-1 olarak belirlenmiştir. Minimum hata aralığı 0.001-0.05 ve öğrenme

hızı 0.01 olarak kullanılmıştır. Ayrıca, aktivasyon işlevi olarak bipolar ve lineer sigmoid ile gradyan inişi eğitim işlevi kullanılmıştır.

Sun vd. (2020), Çin'in dış ticaretini tahmin etmek için orijinal bir hiyerarşik model oluşturmuştur. Dış ticaret verileri ilk önce ticari ortaklar ve ticari ürünler kullanılarak, hedef değişkenler olarak toplam ihracat ve ithalat olmak üzere iki ayrı hiyerarşik model oluşturmak üzere ayrıştırılmıştır. Kıyaslama modelinden önemli ölçüde daha iyi performans gösteren ve toplam ihracat ve ithalat veya ayrıntılı kalemler için tutarlı tahminler üreten nihai tahminleri oluşturmak için GİP tabanlı model uygulanmıştır.

Shen vd. (2021), ihracat ve ithalat arasında ampirik iki yönlü bir nedensel ilişkiye ve uzun süreli belleğe sahip bir sinir ağına dayanan etkili bir ticaret tahmin yöntemi geliştirmiştir. Önerilen yöntem neredeyse mükemmel bir tahmin performansı elde etmiştir. Lloret vd. (2021), iki derin sinir ağı modeli kullanarak Algeciras limanı üzerinden İspanya'nın Fas'tan yaptığı ithalatı incelemiştir. Farklı veri frekanslarında özyinelemeli model için günlük ve aralıklı veri serilerini ve evrişimli model için haftalık ve aylık veri serilerini kullanarak her sinir ağı modeli için en uygun sonuçları elde etmişlerdir.

Suler vd.'nin (2021) çalışmasında, Çek Cumhuriyeti'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ne olan ihracatının geleceğini tahmin etmek amacıyla Yapay Sinir Ağları (ANN) kullanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda iki araştırma sorusu oluşturulmuştur. Bu sorular, Çek Cumhuriyeti'nin Çin'e olan ihracatında bir büyümenin beklenip beklemediği ve Çok Katmanlı Algılayıcı (MLP) ağlarının Çek Cumhuriyeti'nin Çin'e olan ihracatının geleceğini tahmin etmek için uygulanabilir olup olmadığına odaklanmaktadır. Daha önce elde edilen tarihsel verilere dayalı olarak, en iyi açıklayıcı güce sahip ANN oluşturulmuştur. Belirtilen amaç için, üç deney gerçekleştirilmiş ve sonuçlar detaylı olarak açıklanmıştır. İlk, ikinci ve üçüncü deneyler için ihracatın gelişimini tahmin etmek amacıyla sırasıyla 1 aylık, 5 aylık ve 10 aylık zaman gecikmesi içeren zaman serilerine dayalı ANN'ler oluşturulmuştur. Oluşturulan ANN'ler, MLP ve regresyon zaman serisi sinir ağlarıdır. MLP'ler, Çek Cumhuriyeti'nin Çin'e olan ihracatının geleceğini tahmin etmede en etkili olduğu ve olası aşırı durumları tahmin edebildiği sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca, ABD-Çin ticaret savaşının Çek Cumhuriyeti'nin Çin'e olan ihracatını önemli ölçüde etkilediği belirlenmiştir.

Arminarahmah vd. (2022), Endonezya'da alüminyumun endüstriyel dünyadaki önemine vurgu yaparak, elektrik sıkıntısı nedeniyle alüminyumun kıt olduğu bir dönemde üreticilerin üretimlerini sınırladığını ve hükümetin alüminyum ithalatına başvurduğunu belirtmektedir. Sürekli olarak yapılan ithalatın ülkenin ekonomisini etkileyebileceğini ifade ederek, gelecekteki alüminyum ithalat değerini tahmin etmenin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Tahmin yöntemi olarak Powell-Beale algoritmasını kullanmaktadır ve bu çalışma tahmin sonuçlarını değil, Powell-Beale algoritmasının Endonezya'dan elde edilen alüminyum ithalat verilerine dayalı tahmin yapma yeteneğini ele almaktadır. Araştırma verileri, 2013'ten 2020'ye kadar olan dönemde alüminyum ithalat verilerini içermektedir. Bu verilere

dayalı olarak bir ağ mimari modeli oluşturulmuş ve belirlenmiştir, bu modeller arasında 3-15-1, 3-20-1 ve 3-25-1 bulunmaktadır. Eğitim ve test sonuçlarına göre, en iyi mimari modelin MSE değeri 0,03010927 olan 3-20-1 olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle, bu modelin alüminyum ithalatını tahmin etmek için kullanılabileceği sonucuna varılmıştır.

Zhu ve Gong (2023), dünya tahıl ticaret ağının evrimini ve gelişme eğilimini araştırmak için tahıl ticareti, tahıl ithalat bağımlılık oranı ve kişi başına tarım arazisi gibi tarihsel verileri kullanarak ağırlıklı yönlendirilmiş dinamik çok katmanlı bir ağ oluşturmuştur. MLP çerçevesinden esinlenerek, katman ağırlıklarını ve hedef katmanın kenar ağırlıklarını hesaplama yöntemi yeniden tanımlanmış, CN, RA, AA ve PA göstergeleri değiştirilmiş ve yönlendirilmiş ağırlıklı ağlar için düğüm benzerlik göstergesi önerilmiştir. Algoritmanın doğruluğunu ölçen AUC metriği de geliştirilmiştir ve nihayet tahıl ticaret ağı için bağlantı tahmin sonuçları elde edilmiştir. Tahmin sonuçları web tabanlı sunum ve topluluk bölünmesi gibi işlenmiştir. Genel ticaret anlaşmalarının sayısının ülke arası tahıl ticareti üzerinde belirleyici bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Önceki büyük tahıl ihracatçıları bu ticaret ağında hala önemli bir rol oynamaya devam etmektedirler. Gelecekte, tahıl ticareti dünya genelinde daha sıkı kıta dışı ticarete doğru gelişecek ve kıta içi tahıl ticaretini giderek zayıflatacaktır.

İlgili literatür incelendiğinde, ticaret verilerinin tahmin doğruluğunu iyileştirmek için çeşitli yapay sinir ağları kullanılmış ve geleneksel ekonometrik yaklaşımlarla karşılaştırıldığında mükemmel performans gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu çalışma, yapay sinir ağları kullanarak Türkiye'nin plastik ithalatının tahmin edilmesine katkıda bulunmaktadır. Gelecekteki çalışmalar, daha geniş veri setleri ve daha karmaşık YSA modelleri kullanılarak tahmin performansının iyileştirilmesini amaçlayabilir. Ayrıca, farklı ekonomik değişkenlerin etkisinin daha ayrıntılı olarak incelenmesi ve sektörel analizin derinleştirilmesi de araştırma alanları olabilir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sektörel ithalat tahminleri, ekonomik planlama ve karar verme süreçlerinde önemli rol oynamaktadır. Çalışmada, öncelikli olarak plastik sektöründe ithalat talebine etki eden faktörler sektördeki uzmanlara sorularak ve ilgili literatür araştırılarak tespit edilmiştir. Faktörlerin tespitinden sonra, analiz için gereken veriler derlenmiştir. Ekonometrik analizlerde, doğru veri kaynaklarından toplanan ve modele uygun şekilde hazırlanan bağımlı ve bağımsız değişken verileri, tahminlerin tutarlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Gujarati, 2003, s. 636). Bu kapsamda çalışmada, Türkiye plastik sektörü ithalat tahmininde resmi veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) elde edilmiştir. Veri seti Ocak 2000 ile Mart 2023 yılları arasındaki 267 aylık dönemi (~22 yıl) kapsamaktadır. 6 adet bağımsız değişkene ve bir adet de bağımlı değişkene ait olmak üzere,

toplamda her değişkene ait 267 adet veri seti bulunmaktadır. Veri setlerinde kayıp ve eksik veri bulunmamaktadır.

Modelin bağımlı değişkeni, Türkiye aylık plastik ithalat değeridir (USD). Bağımsız değişkenler ise; aylık ortalama Amerikan Doları Kuru (TL), aylık Türkiye ihracatı (USD), aylık Türkiye ithalatı (USD), plastik üretici fiyat endeksi (ÜFE), aylık Avrupa petrol varil fiyatı (USD) ve aylık plastik ihracat değeridir (USD).

Yapay sinir ağları, ithalat tahmini gibi ekonomik veri analizleri için yaygın olarak kullanılmakta olan araçlardandır. Türkiye'nin aylık olarak yapacağı plastik ve mamulleri ithalat tahmini için, öncelikle bir yapay sinir ağı modeli oluşturulmuştur. Katman sayısı, nöron sayıları ve aktivasyon fonksiyonları belirlenerek modelin mimarisi tasarlanmıştır. Tasarlanan modeli eğitmek için, veri setinin bir bölümü eğitim veri seti (%69,2), kalan bölümü ise test seti (%30,8) olarak değerlendirilmiştir. Model eğitilirken, hata fonksiyonunu minimize etmek için ise Hata Kareler Toplamı fonksiyonu kullanılmıştır. Elde edilen ithalat tahmin sonuçları, gerçekleşen plastik ithalat verileri ile karşılaştırılarak modelin doğruluğu değerlendirilmiştir. Model hataları Korelasyon, Regresyon, MSE (Ortalama Kare Hatası) ve MAPE (Ortalama Yüzde Hatası) istatistikî hata değerleri ile ölçülmüştür.

Çalışmada daha sonra, Türkiye'nin gerçekleştireceği aylık plastik ve mamulleri ithalatı gelecek tahmini uygulama aşamasına geçilmiştir. Her bir bağımsız değişken için, farklı ve uygun Arima modelleri kullanılarak, 2023 yılı Nisan-Aralık ayları arası için bağımsız değişken değerleri tahmin edilmiştir. Sonrasında ise bağımsız değişken tahmin verileri de YSA analizinde kullanılarak, 2023 yılı Nisan-Aralık aylarına ait Türkiye plastik ve mamulleri ithalat değerleri, en uygun MLP modeli kullanılarak tahmin edilmiştir.

2.1. Multilayer Perceptron Modeli

Multilayer Perceptron (MLP), yapay sinir ağlarının en temel ve yaygın kullanılan türlerinden biridir. MLP, birçok giriş ve çıkış düğümü ile birbirine bağlı katmanlardan oluşan bir yapay sinir ağı modelidir. MLP'nin temel bileşenleri, giriş katmanı, en az bir veya daha fazla gizli katman ve çıkış katmanıdır. Her katman, bir veya daha fazla düğümden oluşmaktadır. Düğümler, gelen verileri işler ve çıktılarını diğer düğümlere aktarır. MLP'de her düğüm, girişlere ağırlıklar uygulayarak ağırlıklı toplamını hesaplar ve bu toplamı bir aktivasyon fonksiyonundan geçirerek çıkış üretmektedir (Kukreja vd., 2016, ss. 28-29).

MLP'nin eğitimi, veri setinin kullanıldığı süreçtir. Veri seti, girişlerin ve hedef çıktılarının bulunduğu örneklerden oluşur. Eğitim süreci, geri yayılım algoritması olarak bilinen bir optimizasyon algoritması kullanılarak gerçekleştirilir. Bu algoritma, ağırlıkların ve biasların optimize edilmesi için hata geri yayılımını kullanır. Başlangıçta rastgele atanan ağırlıklar, eğitim veri setindeki hataları azaltacak şekilde güncellenir (Wibowo vd., 2022, s. 265).

MLP'nin en önemli avantajlarından biri evrensel yakınsama teoremiyle ilişkilendirilebilmesidir. Bu teorem, yeterli sayıda gizli düğüm kullanıldığında MLP'nin herhangi bir sürekli fonksiyonu yaklaşık olarak hesaplayabileceğini belirtir. Bu nedenle, MLP, sınıflandırma, regresyon, desen tanıma ve tahmin gibi birçok problemin çözümünde etkili bir şekilde kullanılabilir. Ancak, MLP'nin bazı dezavantajları da vardır. Örneğin, ağırlıkların rastgele başlangıç değerlerine bağlı olarak farklı sonuçlara ulaşabilmesi ve eğitiminin zaman alıcı olabilmesi gibi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, aşırı öğrenme (overfitting) riski ve ağın karmaşıklığının kontrol edilmesi gibi zorluklar da mevcuttur (Park ve Lek, 2016, s. 13).

Sonuç olarak, MLP, yapay sinir ağlarının en temel ve etkili bir türüdür. Giriş katmanı, gizli katman(lar) ve çıkış katmanı olmak üzere katmanlardan oluşmaktadır. Eğitim sürecinde geri yayılım algoritması kullanılır ve ağırlıklar optimize edilir. MLP, birçok uygulama alanında başarıyla kullanılan bir yapay sinir ağı modelidir.

2.2. Model Kurulumu

Plastik sektörü ithalat tahmini birçok faktöre bağımlıdır. Çalışmanın model kurulumuna ilişkin, konuyla ilgili literatür incelendikten sonra, plastik ithalatına etki eden faktörler tarafımızca derlenmiş ve aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Ekonomik Büyüme: Bir ülkenin ekonomik büyüme oranı, plastik talebinin artmasına ve dolayısıyla ithalat miktarının da yükselmesine katkıda bulunabilir. Güçlü bir ekonomi genellikle endüstrilerin büyümesini teşvik eder ve plastik ürünlere olan talebi artırır (Wang vd., 2021, s. 2).
- Sanayi ve Üretim Sektörü: Plastik, birçok endüstride yaygın olarak kullanılan bir malzemedir. İnşaat, otomotiv, ambalaj, elektronik gibi sektörlerdeki büyüme ve üretim faaliyetleri, plastik ithalatını etkileyebilir. Bu sektörlerdeki talep arttıkça, ithal edilen plastik miktarı da artabilir (Gourmelon, 2015, s. 92).
- Tüketici Talebi: Plastik ürünlere olan tüketici talebi, ithalat miktarını etkileyen önemli bir faktördür. Tüketici tercihlerindeki değişimler, plastik ürünlere olan talebi artırabilir veya azaltabilir. Örneğin, ambalaj sektöründe plastik kullanımının tercih edilmesi veya alternatif malzemelere geçiş, plastik ithalatını etkileyebilir (d'Ambrières, 2019, s. 16).
- Döviz Kuru: Plastik ithalatı genellikle dövizle gerçekleştirilir. Bir ülkenin yerel para biriminin diğer ülkelerin para birimleri karşısında değeri, ithalat fiyatlarını etkiler. Döviz kuru dalgalanmaları, ithalat maliyetlerinde dalgalanmalara neden olarak plastik ithalatını etkileyebilir (Wen vd., 2021, s. 6).
- Ticaret Politikaları ve Düzenlemeler: Ülkeler arasındaki ticaret politikaları, gümrük vergileri, kotalar ve diğer ticaret düzenlemeleri, plastik ithalatını etkileyebilir. Örneğin, ithalat vergileri veya korumacı önlemler, plastik ithalatının maliyetini artırabilir ve miktarını azaltabilir (Barrowclough ve Birkbeck, 2022, s. 16).

Bu faktörler, ülkelerin plastik ithalat tahminlerinin oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Analizde kullanılan veriler, Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK) ve Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankasından (TCMB) elde edilmiştir. Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda; modelin bağımlı değişkeni, Türkiye aylık plastik ithalat değeri (USD), bağımsız değişkenleri ise; aylık ortalama Amerikan Doları Kuru (TL), aylık Türkiye ihracatı (USD), aylık Türkiye ithalatı (USD), plastik üretici fiyat endeksi (ÜFE), aylık Avrupa petrol varil fiyatı (USD) ve aylık plastik ihracat değeri (USD) şeklinde tarafımızca oluşturulmuştur.

3. UYGULAMA VE ANALİZ SONUÇLARI

Tasarlanan YSA modelinin 6 adet bağımsız değişkeni bulunmaktadır. Tablo 2’de çalışmada kullanılan değişkenlere ait veri setinin bir bölümü gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışmada Kullanılan Değişkenlere Ait Veri Setinin Bir Bölümü

| Dönemler | Ort.Dolar Kuru (TL) | Türkiye İhracatı (USD) | Türkiye İthalatı (USD) | Plastik-ÜFE | Petrol Varil Fiyatı (USD) | Plastik İhracatı (USD) | Plastik İthalatı (USD) |
|----------|---------------------|------------------------|------------------------|-------------|---------------------------|------------------------|------------------------|
| 2000-1 | 0,55 | 2.123.098.037 | 3.229.066.558 | 38,39 | 27,08 | 32.056.767 | 138.952.370 |
| 2000-2 | 0,57 | 2.263.418.144 | 3.931.495.487 | 39,84 | 29,01 | 38.367.070 | 157.286.754 |
| 2000-3 | 0,58 | 2.316.917.083 | 4.164.052.899 | 40,63 | 23,98 | 39.420.545 | 188.251.424 |
| 2000-4 | 0,60 | 2.438.601.142 | 4.491.493.939 | 42,14 | 23,79 | 44.638.408 | 185.561.203 |
| 2000-5 | 0,62 | 2.338.186.692 | 4.698.033.641 | 43,22 | 29,64 | 41.388.014 | 199.681.370 |
| 2000-6 | 0,62 | 2.325.800.687 | 4.964.508.582 | 42,55 | 31,58 | 43.113.327 | 198.599.769 |
| ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... | ... |
| 2022-10 | 18,60 | 19.503.663.637 | 27.497.799.701 | 1406,81 | 93,30 | 791.353.930 | 1.209.357.741 |
| 2022-11 | 18,62 | 20.032.224.549 | 28.297.921.962 | 1411,56 | 85,61 | 827.625.849 | 1.305.358.199 |
| 2022-12 | 18,67 | 20.796.757.674 | 30.749.482.171 | 1443,32 | 82,82 | 822.777.856 | 1.256.676.594 |
| 2023-1 | 18,79 | 17.520.311.515 | 31.842.537.023 | 1490,70 | 83,42 | 748.202.488 | 1.322.076.327 |
| 2023-2 | 18,86 | 17.035.539.344 | 28.899.809.811 | 1513,58 | 83,21 | 734.538.365 | 1.252.095.723 |
| 2023-3 | 19,00 | 21.586.186.269 | 30.317.789.375 | 1522,64 | 79,19 | 904.572.119 | 1.554.823.371 |

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te çalışmada kullanılan bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmiştir. Bu istatistikler, çalışmada incelenen bağımsız değişkenlerin dağılımını, merkezi eğilimlerini ve yayılımlarını göstermektedir. İstatistikler, çalışmanın bağımsız değişkenlerinin genel

özelliklerini açıklamakta ve araştırmının sonuçları hakkında fikir sahibi olunmasını sağlamaktadır.

Tablo 3. Çalışmada Kullanılan Bağımsız Değişkenlere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

| Bağımsız Değişkenler | Aralık | Minimum | Maksimum | Ortalama | Standart Sapma |
|---------------------------|----------------|---------------|----------------|----------------|----------------|
| Ortalama Dolar Kuru (TL) | 18,457 | 0,5465 | 19,01 | 3,414941 | 0,232 |
| Türkiye İhracatı (USD) | 19.983.353.746 | 2.044.083.437 | 22.027.437.183 | 10.269.278.484 | 288.802.573 |
| Türkiye İthalatı (USD) | 28.804.547.815 | 3.037.989.208 | 31.842.537.023 | 15.087.102.144 | 404.125.166 |
| Plastik-ÜFE | 1484,25 | 38,39 | 1522,64 | 281,4591 | 17,57 |
| Petrol Varil Fiyatı (USD) | 123,55 | 14,85 | 138,4 | 65,74 | 1,778 |
| Plastik İhracatı | 998.624.930 | 32.056.767 | 1.030.681.697 | 355.557.355 | 13.622.422 |

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye ihracatı ve Türkiye ithalatı değişkenlerinin minimum ve maksimum değerleri arasında büyük fark olduğu görülmektedir. Standart sapmaları da yüksektir, bu da verilerin geniş bir dağılıma sahip olduğunu ifade etmektedir. Yıllar itibariyle Türkiye'nin dış ticaretinde büyük artışlar meydana geldiğinden ötürü, ithalat ve ihracat değerleri arasında büyük sapmalar meydana gelmiştir.

Tablo 4'te tasarlanan MLP modelinin işlem özeti gösterilmiştir. Görüldüğü üzere 193 adet eğitim veri seti ve 86 adet ise test veri seti kullanılmıştır.

Tablo 4. Tasarlanan MLP Modelinin İşlem Özeti

| | Veri Seti Sayısı | Yüzde |
|----------|------------------|-----------|
| Örneklem | Eğitim | 193 %69,2 |
| | Test | 86 %30,8 |
| Toplam | 279 | % 100 |

Tablo 5'te tasarlanan yapay sinir ağı bilgileri yer almaktadır. Giriş katmanı, gizli katman ve çıktı katmanındaki detaylar gösterilmiştir. Hata fonksiyonu olarak Hata Kareleri Toplamı kullanılmıştır. Gizli katman aktivasyon fonksiyonu olarak Hiperbolik Tanjant tercih edilmiştir.

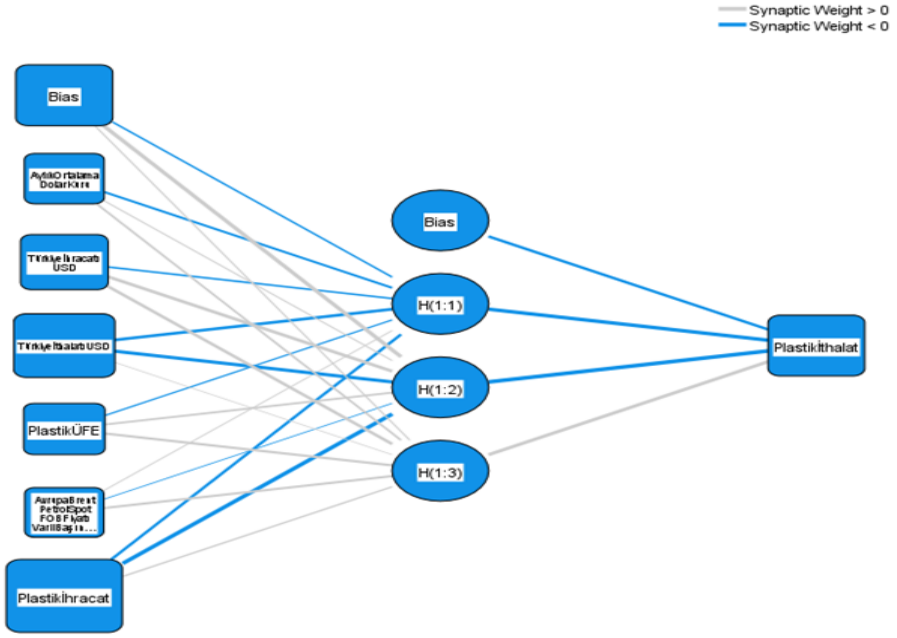
Tablo 5. Tasarlanan YSA Bilgileri

| Yapay Sinir Ağının Yapısı | | | |
|---------------------------|----------------------------|-------------------------------|----------------------------|
| Giriş Katmanı | Bağımsız Değişkenler | 1 | Aylık Ortalama Dolar Kuru |
| | | 2 | Aylık Türkiye İhracatı |
| | | 3 | Aylık Türkiye İthalatı |
| | | 4 | Plastik-ÜFE |
| | | 5 | Avrupa Petrol Varil Fiyatı |
| | | 6 | Aylık Plastik İhracatı |
| Gizli Katman | Gizli Katman Sayısı | Değişken Sayısı | 6 |
| | | Yeniden Ölçeklendirme | Normalize |
| | | Gizli Katmandaki Birim Sayısı | 1 |
| | | Aktivasyon Fonksiyonu | 3 |
| | | Bağımlı Değişken | Hiperbolik Tanjant |
| Çıktı Katmanı | Çıktı Katmanı Birim Sayısı | 1 | Aylık Plastik İthalatı |
| | | Yeniden Ölçeklendirme Yöntemi | 1 |
| | | Aktivasyon Fonksiyonu | Standarize |
| | | Hata Fonksiyonu | Identity |
| | | | Hata Karelerin Toplamı |

a. Bias birimi hariç

Şekil 1’de tasarlanan MLP modelinin mimarisi ve katmanları gösterilmiştir. Çıkış katmanı aktivasyon fonksiyonu olarak Identity fonksiyonu kullanılmıştır.

Şekil 1. Tasarlanan YSA Modelinin Mimarisi ve Katmanları



Hidden layer activation function: Hyperbolic tangent

Output layer activation function: Identity

Tablo 6. YSA Model Özeti

| | | |
|----------------|----------------------|-------|
| Eğitim Aşaması | Hata Kareler Toplamı | 2,777 |
| | Bağıl Hata | 0,029 |
| Test Aşaması | Hata Kareler Toplamı | 1,21 |
| | Bağıl Hata | 0,031 |

YSA modelinin eğitimi sonucunda Tablo 6’da görüldüğü üzere MLP yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen YSA hata kareleri toplamı değeri eğitim aşamasında 2,777 ve test aşamasındaki hata kareleri toplamı değeri ise 1,21’dir. Hata kareleri toplamında meydana gelen düşüş, modelin geçmiş bilgilerden öğrenme işlemini başardığı ve hata yapmayı azalttığını göstermektedir. MLP tabanlı yapay sinir ağı hem öğrenme, hem de test aşamasında başarılı olmuştur.

Tablo 7’de bağımsız değişkenlerin önemi ve normalize edilmiş önemi ifade edilmiştir. Aylık plastik ihracatı 0,478 önem derecesi ve normalize edilmiş haliyle %100 olarak modele en fazla etki eden bağımsız değişken olmuştur.

Tablo 7. Bağımsız Değişkenlerin Önemi

| Bağımsız Değişkenler | Önem | Normalize Önem |
|------------------------------------|-------|----------------|
| Aylık Ortalama Amerikan Dolar Kuru | 0,031 | %6,5 |
| Aylık Türkiye İhracatı | 0,126 | %26,3 |
| Aylık Türkiye İthalatı | 0,294 | %61,4 |
| Plastik-ÜFE | 0,049 | %10,3 |
| Avrupa Petrol Varil Fiyatı (USD) | 0,022 | %4,6 |
| Aylık Plastik İhracatı | 0,478 | %100 |

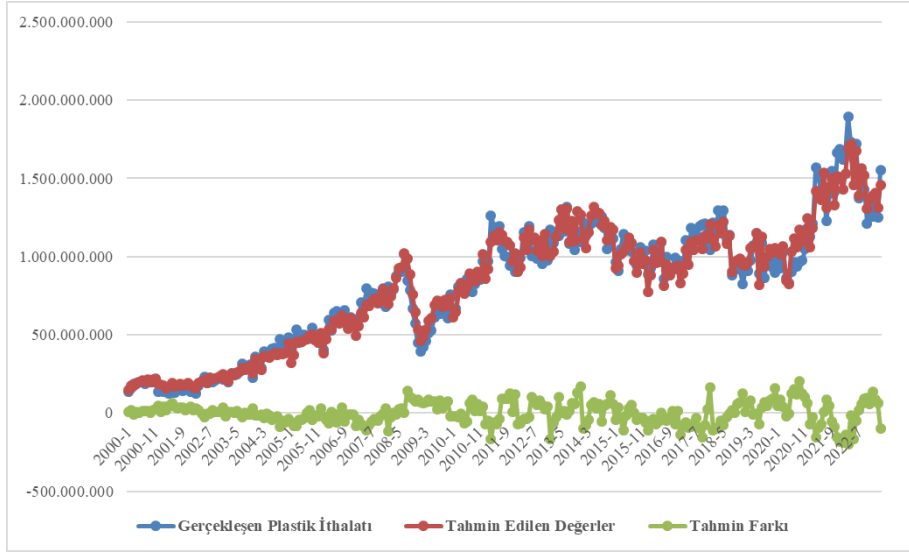
Tablo 8’de gerçekleşen plastik ithalatı, YSA ile tahmin edilen değerler ve tahmin farkı gösterilmiştir. Liste çok uzun olduğundan ötürü veri setinin sadece bir bölümü ifade edilmiştir.

Tablo 8. Gerçekleşen Plastik İthalatı, YSA ile Tahmin Edilen Değerler ve Tahmin Farkı

| Dönemler | Gerçekleşen Plastik İthalatı | Tahmin Edilen Değerler | Tahmin Farkı |
|----------|------------------------------|------------------------|--------------|
| 2000-1 | 138.952.370 | 148.315.375 | 9.363.005 |
| 2000-2 | 157.286.754 | 174.700.044 | 17.413.290 |
| 2000-3 | 188.251.424 | 178.229.173 | -10.022.251 |
| 2000-4 | 185.561.203 | 192.312.269 | 6.751.066 |
| 2000-5 | 199.681.370 | 198.976.543 | -704.827 |
| 2000-6 | 198.599.769 | 209.601.353 | 11.001.584 |
| ... | ... | ... | ... |
| ... | ... | ... | ... |
| ... | ... | ... | ... |
| 2022-10 | 1.209.357.741 | 1.305.129.386 | 95.771.645 |
| 2022-11 | 1.305.358.199 | 1.361.955.713 | 56.597.514 |
| 2022-12 | 1.256.676.594 | 1.390.650.137 | 133.973.543 |
| 2023-1 | 1.322.076.327 | 1.410.169.030 | 88.092.703 |
| 2023-2 | 1.252.095.723 | 1.314.233.341 | 62.137.618 |
| 2023-3 | 1.554.823.371 | 1.456.020.227 | -98.803.144 |

Şekil 2’de gerçekleşen plastik ithalatı, YSA ile tahmin edilen değerler ve tahmin farkı grafiksel ortamda gösterilmiştir. Şekil 2’den anlaşıldığı üzere gerçekleşen ithalat değerleri ile tahminlenen değerler birbirlerine oldukça yakındır ve tahmin farkı düşük seviyelerdedir.

Şekil 2. Gerçekleşen Plastik İthalatı, YSA ile Tahmin Edilen Değerler ve Tahmin Farkı



Tablo 9’da YSA modeline ait istatistiki hatalar gösterilmiştir. Korelasyon değeri 0,985 olup 1 değerine oldukça yakındır. Aynı zamanda 0,971 değeri ile Regresyon da 1 değerine yakın bulunmaktadır. MAPE hata oranı ise %07,6 olup, %10 değerinden küçüktür.

Tablo 9. YSA Modeline Ait İstatistiki Hatalar

| | |
|------------------|--------------------|
| Korelasyon | 0,985 |
| Regresyon | 0,971 |
| MSE | 68.028.914.840.328 |
| MAPE | 0,076 |
| Veri Seti Sayısı | 279 |

Analizin bundan sonraki aşamasında ise, plastik sektörü gelecek tahmini aşamasına geçilmiştir. Öncelikle, bağımsız değişkenlere ait 2023 yılı Nisan-Aralık ayları değerleri zaman serileri analiz modellerinden çeşitli Arima modelleri ile tahmin edilmiştir. Aylık ortalama Amerikan Dolar Kuru tahmin işlemi için Arima(0,1,1)(1,0,1) modeli, aylık Türkiye İhracatı için Arima(0,1,6)(1,0,0) modeli, aylık Türkiye ithalatı için Arima(0,1,3)(1,0,0) modeli kullanılmıştır. Plastik-ÜFE değeri için Arima(1,1,0)(1,0,0) modeli, Avrupa petrol varil fiyatı için Arima(0,1,0)(0,0,0) modeli ve aylık Türkiye plastik ihracatı için Arima(1,1,1)(1,0,1) modeli kullanılmıştır. Tablo 9’da bağımsız değişkenlere ait istatistiki hatalar gösterilmiştir.

Tablo 10. Bağımsız Değişkenlere Ait İstatistik Hatalar

| İstatistik Hatalar | Ortalama Dolar Kuru | Aylık Türkiye İhracatı | Aylık Türkiye İthalatı | Plastik-ÜFE | Avrupa Petrol Varil Fiyatı | Aylık Plastik İhracatı |
|--------------------|---------------------|------------------------|------------------------|-------------|----------------------------|------------------------|
| R-kare | 0,999 | 0,950 | 0,957 | 1 | 0,959 | 0,968 |
| RMSE | 0,153 | 1.105.955.014 | 1.421.559.102 | 5,832 | 6,048 | 41.685.975 |
| MAPE | 2,489 | 7,312 | 7,278 | 0,873 | 7,639 | 7,768 |
| MaxAPE | 9,908 | 60,526 | 45,045 | 3,913 | 33,858 | 42,998 |
| Normalize BIC | -3,555 | 41,952 | 42,352 | 3,830 | 3,701 | 35,456 |

MAPE tahmin hatalarını yüzde olarak belirtmekte ve yalnız başına da bir anlam taşımaktadır. Bu sebepten ötürü analiz çalışmalarında diğer yöntemlere kıyasla daha fazla kabul görmektedir. MAPE hata değerleri %10'dan düşük olan tahmin modelleri "yüksek doğruluklu" tahmin modelleri şeklinde değerlendirilmektedir (Eşidir vd., 2022, s. 274). Tablo 10'da okunduğu üzere bütün bağımsız değişkenlerde MAPE değeri %10'dan küçüktür. Yine R-kare değerleri de 1 değerine oldukça yakındır.

Tablo 11'de Türkiye plastik ve mamülleri aylık ithalat tahmini sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 11. Türkiye Plastik ve Mamülleri Aylık İthalat Tahmini Sonuçları

| Dönemler | Gerçekleşen Plastik İthalatı (Bin USD) | Tahminlenen Değerler (Bin USD) |
|----------|--|--------------------------------|
| 2022-9 | 1.428.258 | 1.518.214 |
| 2022-10 | 1.209.358 | 1.305.129 |
| 2022-11 | 1.305.358 | 1.361.956 |
| 2022-12 | 1.256.677 | 1.390.650 |
| 2023-1 | 1.322.076 | 1.410.169 |
| 2023-2 | 1.252.096 | 1.314.233 |
| 2023-3 | 1.554.823 | 1.456.020 |
| 2023-4 | | 1.448.592 |
| 2023-5 | | 1.317.765 |
| 2023-6 | | 1.428.940 |
| 2023-7 | | 1.291.837 |
| 2023-8 | | 1.385.796 |
| 2023-9 | | 1.351.008 |
| 2023-10 | | 1.245.523 |
| 2023-11 | | 1.268.049 |
| 2023-12 | | 1.279.358 |

Tablo 11'den anlaşıldığı üzere, plastik ve mamülleri için tahminlenen en düşük değer yaklaşık 1,25 milyar USD ile Ekim Ayı için olmuştur. En yüksek tahmin değeri ise 1,45 milyar USD ile Nisan Ayı için ön görülmüştür.

Sonuç olarak, plastik ve mamülleri Türkiye ithalat değerlerinin, 2023 yılında aylık 1,3 ile 1,4 milyar USD civarlarında gerçekleşeceği tahmin edilmiştir.

Sonuç

Araştırma sonucu yapay sinir ağları yöntemiyle, plastik ithalat tahmininin gerçeğe yakın bir şekilde tahmin edilebileceği görülmüştür. Tahmin sonuçlarına göre, 2023 yılı Nisan-Aralık ayları arasında, Türkiye'nin aylık plastik ithalatının 1,25 ile 1,45 milyar USD arasında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Tasarlanan YSA modeli çok katmanlı bir sinir ağı yapısında olup, aktivasyon fonksiyonu olarak Hiperbolik Tanjant tercih edilmiştir. Modelin giriş katmanındaki değişken sayısı 6 dır. Sinir ağında bir adet gizli katman bulunmakta ve gizli katman 3 adet birim içermektedir. Çıktı katmanında ise bir adet bağımlı değişken bulunmaktadır. Yapılan tahminlerin doğruluğunu ölçmede yaygın olarak kullanılan yöntemlerden olan MAPE istatistiğine göre, tasarlanan MLP modelinin MAPE hata değeri %7,6'dır.

Plastik ve mamülleri, Türkiye'nin önemli ithalat kalemlerinden biridir ve ülkenin ekonomik durumunu etkilemektedir. Bu nedenle, plastik ithalatının doğru olarak tahmin edilmesi, ekonomik planlama ve politika oluşturma açısından önem arz etmektedir. Türkiye'nin aylık plastik ithalatı hakkında yapılan analiz, ülkenin plastik ihtiyaçlarının arttığını ve ithalat yoluyla karşılandığını göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin ithalata olan bağımlılığını azaltmak için yerel üretim kapasitesini artırması ve sürdürülebilir uygulamaları benimsemesi önemlidir.

Yapılan analizler ve deneyler, YSA tabanlı modellerin Türkiye'nin plastik ithalatını tahmin etmede etkili olduğunu göstermektedir. Geçmiş plastik ithalat verileri ve ilgili ekonomik göstergelerin kullanımıyla, YSA modelleri gelecekteki plastik ithalat miktarını tahmin edebilme yeteneğine sahiptir. Yapay sinir ağları, plastik ithalat tahmininde geçmiş verileri ve ekonomik göstergeleri kullanarak gelecekteki trendleri ve desenleri yakalayabilme yeteneğine sahiptir. Bu tahminler, işletmelerin stok yönetimi, talep tahmini ve kaynak planlaması gibi stratejik kararlarını destekleyebilir. Ayrıca, plastik endüstrisindeki firmalar ve ticaret politikaları açısından da önemli bir bilgi kaynağı sağlar. Gelecekteki çalışmalar, daha kapsamlı ve güncel veri setleri kullanarak tahmin performansını daha da geliştirebilir. Ayrıca, farklı YSA modellerinin daha ayrıntılı karşılaştırmaları yapılabilir ve sektörel analizler derinleştirilebilir. Yapay sinir ağlarına dayalı tahmin modelleri, plastik ithalatının yanı sıra diğer ekonomik göstergeler ve sektörler için de uygulanabilir olup, gelecekte daha geniş bir kapsama sahip olabilir.

Elde edilen sonuçlar, çalışmanın yapay sinir ağı (YSA) tabanlı modelinin Türkiye'nin plastik ithalatını tahmin etmede etkili olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, çeşitli paydaşlara fayda sağlayabilir ve somut yararlar sunabilir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin plastik ithalatını

gelecekteki dönemlerde daha doğru bir şekilde tahmin edebilmek için YSA tabanlı modellerin kullanımının önemini vurgulamaktadır. Bu, ekonomik politika yapıcılarına ithalatın tahminlenmesi ve yönlendirilmesi konusunda daha güçlü bir temel sunar. Örneğin, ithalatın artacağı dönemlerde stok yönetimi ve kaynak planlaması konularında daha fazla dikkat gerekebilir. Bununla birlikte, işletmelerin stok yönetimi, talep tahmini ve kaynak planlaması gibi stratejik kararlarını destekleyebilir. Özellikle plastik sektöründe faaliyet gösteren işletmeler, bu tahminlerle daha iyi bir şekilde kaynaklarını yönlendirebilirler. Öte yandan, Plastik ithalatı, ticaret politikalarını etkileyen önemli bir faktördür. Bu çalışmanın sonuçları, ticaret politikalarının ve düzenlemelerinin daha hassas bir şekilde oluşturulmasına katkıda bulunabilir. Özellikle ithalatın arttığı dönemlerde, ticaret politikaları ve gümrük vergileri gibi konularda daha dikkatli kararlar alınabilir. Sonuçlar, Türkiye'nin plastik ithalatının gelecekteki dönemlerde tahmin edilmesi için kullanılacak bir modelin doğruluğunu göstermektedir. Bu, ithalat ile ilgilenen tüm paydaşlar için daha güvenilir ve kesin tahminlerin elde edilmesine katkı sağlayabilir. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları Türkiye'nin plastik ithalatı üzerine etkili tahminler yapmak isteyen politika yapıcılarına, işletmelere ve ticaret politikaları oluşturanlara daha somut ve güçlü bir temel sunmaktadır. Bu sonuçlar, gelecekteki stratejik planlamalarda ve karar alma süreçlerinde kullanılacak değerli bilgiler sunar.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yunus Emre Gür: %50, Kâmil Abdullah Eşidir: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yunus Emre Gür: 50%, Kâmil Abdullah Eşidir: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Gür, Y. E. & Eşidir, K. A. (2023). Yapay sinir ağları ile Türkiye plastik sektörü ithalat tahmini: 2023 yılı Nisan-Aralık. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 91-114. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1307536>

Kaynakça

- Alam, T. (2019). Forecasting exports and imports through artificial neural network and autoregressive integrated moving average. *Decision Science Letters*, 8, 249–260.
- Arminarahmah, N., Rizki, S. D., Putra, O. A., & Wanto, A. (2022). Performance analysis and model determination for forecasting aluminum imports using the Powell-Beale algorithm. *International Journal of Information System and Technology*, 5(5), 624-632.
- Barrowclough, D., & Birkbeck, C. D. (2022). Transforming the global plastics economy: the role of economic policies in the global governance of plastic pollution. *Social Sciences*, 11(1), 26.
- Batarseh, F., Gopinath, M., Nalluru, G., & Beckman, J. (2019). Application of machine learning in forecasting international trade trends. *ArXiv*:1910.03112.
- d'Ambrières, W. (2019). Plastics recycling worldwide: current overview and desirable changes. *The Journal of Field Actions*, (Special Issue 19), 12-21.
- Eris, E. D., Ozer, P. S., & Ozmen, O. N. T. (2012). Strategic and market oriented behaviors in Turkish plastics industry. *International Journal of Business and Management Studies*, 4(1), 87-99.
- Eşidir, K. A. , Gür, Y. E. , Yoğunlu, V. & Çubuk, M. (2022). Yapay Sinir Ağları (YSA) ve ARIMA Modelleri ile Türkiye’de aylık sıfır km otomobil satış adetlerinin tahmin edilmesi. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 260-277.
- Geyer, R., Jambeck, J. R., & Law, K. L. (2017). Production, use, and fate of all plastics ever made. *Science Advances*, 3(7), 1-5.
- Gourmelon, G. (2015). Global plastic production rises, recycling lags. *Vital Signs*, 22, 91-95.
- Gujarati, D. N. (2003). *Basic econometrics*. McGraw Hill: Newyork.
- Halde, R. U. (2010). Plastics and health Risks. T. B. Center for environmental biotechnology içinde, *The Annual Review of Public Health*, 179–194. Baltimore, Maryland: Center for Water and Health, Bloomberg School of Public Health, Johns Hopkins University.
- Kavaklıoğlu, K., Ceylan, H., Öztürk, H. K., & Canyurt, O. E. (2009). Modeling and prediction of Turkey’s electricity consumption using artificial neural networks. *Energy Conversion and Management*, 50(11), 2719-2727.
- Kukreja, H., Bharath, N., Siddesh, C.S., Kuldeep, S. (2016), An introduction to artificial neural network. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, 1, 27-30.
- Kuo, R. J., & Li, P. S. (2016). Taiwanese export trade forecasting using firefly algorithm based k-means algorithm and svr with wavelet transform.

- Computers & Industrial Engineering*, 99, 153–161.
<https://doi.org/10.1016/j.cie.2016.07.012>.
- Park, Y. S., & Lek, S. (2016). Artificial neural networks: Multilayer perceptron for ecological modeling. *In Developments in environmental modelling*, 28, 123-140.
- Shen, M.-L., Lee, C.-F., Liu, H.-H., Chang, P.-Y., & Yang, C.-H. (2021). Effective multinational trade forecasting using lstm recurrent neural network. *Expert Systems with Applications*, 182, Article 115199.
<https://doi.org/10.1016/j.eswa.2021.115199>.
- Suler, P., Rowland, Z., & Krulicky, T. (2021). Evaluation of the accuracy of machine learning predictions of the Czech Republic's exports to the China. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(2), 76.
- Sun, Y., Zhang, X., & Wang, S. (2020). A hierarchical forecasting model for china's foreign trade. *Journal of Systems Science and Complexity*, 33, 743–759. <https://doi.org/10.1007/s11424-020-8070-y>.
- Temurçin, K. (2015). Large scale industrial enterprises in Turkish industry: Their structures, characteristics and spatial distribution. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 29(1), 89-112.
- Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (2023, 5 Mayıs). 20 Mayıs 2023 tarihinde <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket> adresinden erişilmiştir.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023, 18 Mayıs), www.tuik.gov.tr
- Veenstra, A. W., & Haralambides, H. E. (2001). Multivariate autoregressive models for forecasting seaborne trade flows. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 37, 311–319.
[https://doi.org/10.1016/S1366-5545\(00\)00020-X](https://doi.org/10.1016/S1366-5545(00)00020-X).
- Wang, Y., Wei, W., Bi, Z., Cao, R., Li, J., Shu, D., & Lou, Z. (2021). Decomposing the decoupling of plastics consumption and economic growth in G7 and China: Evidence from 2001 to 2020 based on China's import ban. *Journal of Environmental Management*, 296, 113225.
- Wang, Y.-H., & Lee, J.-D. (2012). Estimating the import demand function for china. *Economic Modelling*, 29, 2591–2596.
<https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.08>.
- Wanto, A., Hayadi, B. H., Subekti, P., Sudrajat, D., Wikansari, R., Bhawika, G. W., ... & Surya, S. (2019). Forecasting the export and import volume of crude oil, oil products and gas using ANN. *In Journal of Physics: Conference Series*, 1255, No. 1, p. 012016.
- Wen, Z., Xie, Y., Chen, M., & Dinga, C. D. (2021). China's plastic import ban increases prospects of environmental impact mitigation of plastic waste trade flow worldwide. *Nature communications*, 12(1), 425.

- Wibowo, S. M., Hakim, D. B., Barus, B., & Fauzi, A. (2022). Estimation of Energy Demand in Indonesia using Artificial Neural Network. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 12(6), 261.
- Yıldızhan, F. S. (2021). A Technical and Industrial Analysis of Global Plastics Market, Trade, Financing, and Operations. *ScienceOpen Preprints*.
- Yu, L., Wang, S., & Lai, K. K. (2008). Forecasting China's foreign trade volume with a kernel-based hybrid econometric-ai ensemble learning approach. *Journal of Systems Science and Complexity*, 21, 1–19. <https://doi.org/10.1007/s11424-008-9062-5>.
- Zhu, S., & Gong, S. (2023). Research on weighted directed dynamic multiplexing network of world grain trade based on improved mlp framework. *Journal of Computer and Communications*, 11(7), 191-207.

Extended Abstract

Turkish plastics industry expansion is notable. A versatile material, plastic is employed in numerous sectors and is essential to product manufacturing. Türkiye's plastics sector expansion provides economic, industrial, and trade potential.

One of the main factors behind Türkiye's development in the plastics industry is the country's industrialization and industrial production potential. Türkiye has become a rapidly growing country in the production and export of plastic products. The use of plastic materials has gradually increased, especially in sectors such as automotive, packaging, construction, electronics and consumer products.

Türkiye's strategic location, logistics advantages and strong production infrastructure support the growth in the plastics industry. The country's proximity to ports and trade routes enables easy transportation of plastic raw materials and products. In addition, plastic manufacturers operating in Türkiye can produce with advanced technologies and competitive costs.

Türkiye is also taking important steps in terms of innovation and R&D activities in the plastics industry. Studies focusing on the recycling of plastic materials, sustainability and environmentally friendly production techniques aim to go further in the sector. In addition, Türkiye's ability to produce in accordance with international standards in the plastics industry and to offer quality products increases its export potential.

Türkiye's development in the plastics industry contributes positively to job creation and economic growth. The increase in plastic production and exports encourages foreign investments to be attracted to the country. At the same time, local plastic manufacturers are growing by increasing their competitiveness in the global market and establishing international collaborations.

As a result, the plastics industry in Türkiye is a constantly growing and developing industry. Economic factors, industrial production, technology and innovation, environmental and sustainability-oriented studies are the cornerstones of Türkiye's success in the plastics industry.

This study dealt with the use of the Multilayer Perceptron (MLP) model to predict Türkiye's plastics exports. The study generated a dataset based on historical plastic export data and this dataset was used for training and testing the MLP model. MLP is a multi-layer neural network model and aims to predict future exports by learning relationships from historical data. The data used in the study were obtained from the Turkish Statistical Institute (TUIK) and the Central Bank of the Republic of Türkiye (CBRT). The data set included monthly data (267 months) between 2000 and 2023. The dependent variable of the model was Türkiye's monthly plastic import value. However, the model had 6 independent variables: monthly average US Dollar Rate, monthly Türkiye export, monthly Türkiye import, plastic producer price index (PPI), monthly European oil barrel price and monthly plastic export value.

In the MLP model process, 193 training data sets and 86 test data sets were used. Sum of Error Squares was used as the error function. Hyperbolic Tangent was preferred as the hidden layer activation function. Identity function was used as output layer activation function. As a result of the training of the ANN model, the value of the sum of squares of the ANN error using the MLP method was found as 2.777 in the training phase and the sum of the squares of the error in the testing phase as 1.21. The decrease in the sum of squares of error showed that the model succeeded in learning from past knowledge and reduced making mistakes. The MLP-based neural network was in both learning and testing phases. On the other hand, monthly plastic exports were the independent variable that affected the model the most, with a significance level of 0.478 and 100% in its normalized form. The import values realized by ANN and the estimated values were quite close to each other and the forecast difference is at low levels.

When the statistical errors of the ANN model are examined, the correlation was found as 0.985, which was very close to the value of 1. At the same time, with the value of 0.971, the Regression was close to the value of 1. The MAPE error rate was 07.6%, which was less than 10%.

In the next stage of the analysis, the plastics industry's future estimation stage was started. First of all, the April-December 2023 values of the independent variables were estimated with various ARIMA models from time series analysis models. In order to estimate various economic indicators, different ARIMA models were utilized. For the monthly average US Dollar Rate estimation, the ARIMA(0,1,1)(1,0,1) model was employed. To analyze monthly Turkish Exports, the ARIMA(0,1,6)(1,0,0) model was utilized. For the estimation of monthly Türkiye imports, the ARIMA(0,1,3)(1,0,0) model was used. The plastic-PPI value was determined using the ARIMA(1,1,0)(1,0,0) model. European oil barrel prices were estimated using

the ARIMA(0,1,0)(0,0,0) model. Lastly, for monthly Turkish plastic exports, the ARIMA(1,1,1)(1,0,1) model was employed. These ARIMA models were employed as tools for forecasting and analyzing the respective economic variables.

MAPE indicates estimation errors as percentages and has meaning on its own. For this reason, it is more accepted in analysis studies compared to other methods. Forecast models with MAPE error values less than 10% are considered as high-accuracy forecasting models. The MAPE value of all independent variables used in the study was less than 10%. Similarly, the R-squared values were very close to the value of 1.

The lowest estimated value for plastics and its products was for October with approximately 1.25 billion USD. The highest forecast value was predicted for April with 1.45 billion USD. As a result, it was estimated that Türkiye's imports of plastics and its products will be around 1.3 to 1.4 billion USD per month in 2023.

The results showed that MLP-based models were effective in estimating Türkiye's plastics exports. However, the performance of the model may vary depending on the quality of the dataset used, the configuration and parameters of the model. This study highlighted the potential of the MLP model in estimating Türkiye's plastics exports. Future studies can improve prediction performance and comparative analysis of different neural network models by using larger and more up-to-date datasets. In addition, the effects of other economic factors and sectoral variables on the export forecast can be examined.

FENOMENOLOJİK BAKIŞ, SANAT VE EZOTERİK UZLAŞIMLAR

Jale Asya KAHRAMAN ÖZYILMAZ* & Hatice ÇÖKLÜ AŞKIN**

Öz

Bütün bilinenlere daha önceden koyulmamış ayrı bir mesafe ile yaklaşma düşüncesi bir anlamda saf bakış geliştirmeyi de beraberinde getirmektedir. Bu okuma idealist evrene mesafeli yaklaşımla başlamış, şeylerin kendisine dönme ideali ile de bugünün uzamına varmıştır. Tarihsel okumalarda tanıklık ettiğimiz hakikate dönük arayışlarda yeni hamleler açığa çıkmakta, sanat, fenomenoloji ve ezoterizmde de yakalanan; öz, saf bakış gibi ortaklaşan ifadelerle birbirleri arasında ilgi kuran yaklaşımlar görülmektedir. Fenomenolojik Bakış, Sanat ve Ezoterik Uzlaşımlar adlı çalışmanın açığa çıkması da örüntüler arasındaki uzlaşımı ortaya koyan benzeri dil kullanımlarından geçmektedir. Bu kullanımlar bir ipucu olarak, kavramların nasıl çalıştığına, yöntemlerine dönük bir işaret yaratması açısından da önemli bir belirleyen olarak durmaktadır. Dil ile birlikte gelen bağlam, fenomenolojik bakışta sanat ve ezoterizmin; kozmogoni araştırmasına dönük, örüntüyü, yapıyı didikleyen, rizomatik bir anlayışla geliştirdikleri irdelenimlerin benzer uzlaşımsal yönelimleri olduğudur. Bu bağlamda metinde özellikle irdeleme konusu olan şey; Merleau Ponty fenomenolojisinden hareketle ezoterik yaklaşımlar dahilinde olan sanat edimlerinin birbirleri ile olan olası ilişkilenecekleri olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fenomenoloji, Sanat, Ezoterizm, Öz, Saf Bakış.

PHENOMENOLOGICAL GAZE, ART, AND ESOTERIC RECONCILIATIONS

Abstract

The notion of approaching all known phenomena from an unprecedented distance engenders the cultivation of a pure gaze. This study initiates with a detached exploration of the idealist universe and extends to the contemporary era, guided by the aspiration to return to the things themselves. Novel developments surface in the pursuit of truth, as shared expressions like essence and pure gaze manifest in the realms of art, phenomenology, and esotericism. Phenomenological Gaze, Art, and Esoteric Reconciliations employs a similar language, revealing patterns of reconciliation. This framework stands as a crucial determinant in elucidating how concepts operate and the methodologies they entail. The linguistic context implies that, within a phenomenological perspective, art and esotericism exhibit similar

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, GSF Resim Bölümü jlsy.khrmn@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4499-963X>

**Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi, GSF Resim Bölümü cokluhatice@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-4263-6114>

tendencies of reconciliation in their cosmogonic investigations, undertaken with a rhizomatic approach that delves into patterns and structures. Within this context, the specific focus of examination in the text is on potential relationships between Merleau-Ponty's phenomenology and artistic expressions within esoteric approaches.

Keywords: *Phenomenology, Art, Esotericism, Essence, Pure Gaze.*

Giriş

Bu çalışma fenomenolojik bakış, sanat ve ezoterik yaklaşımların ilişkilendirme hallerine dönük araştırmayı içermektedir. Çalışmada fenomenoloji, ezoterizm ve sanatta gerçekleşen kavramsal çeperlerin ilişkilendirme halleri sorgulanırken, bu değindeki evrenin kurulmasında, ilgilerin uzlaşım alanlarına işaret edilmiştir. Uzlaşım alanları ortaya koyulurken fenomenolojinin felsefi uzamı üzerinde durulmuş, fenomenolojinin kurucu-öncü düşünürü olarak kabul görmesi dolayısı ile öncelikle Edmund Husserl'e (1859-1938) değinilmiştir. Sonrasında metinlerinde kullandığı dilin ezoterik ifade alanları ile de örtüşük olması nedeniyle makalenin gelişiminde asıl özne olan Merleau Ponty'e (1908-1961) özellikle yer verilmiştir. Metin ezoterik fraksiyonlara girmek yerine, örneğin kabala, gnostikler, mistikler ve bunun gibi, ezoterizm olarak karşılığını bulmuş çatı ifadenin kristalize olmuş, karakteristik kavramsal ortaklıklarına odaklanmıştır.

Fenomenolojinin kendini oluşturma yolunda, felsefi bağlamda ifade edilmesi gereken sürece dair ufak da olsa değini yaratmak makalenin genel kavrayışının çözümlenmesi zemininde önemlidir. 16. yüzyılda Rene Descartes (1596-1650) ile başlayan kartezyen kavrayış, 18. yüzyılda da Immanuel Kant (1724-1804) ile birlikte idealize edilmiş gerçekliklerin seküler bir bağlam ile kırılması ile devam etmiştir. Bu süreçte idealist öte dünyalar ile duyulur olan arasındaki mesafenin açıldığı görülmektedir. Bu özellik, Kant tarafından daha da belirginleştirilen insanın Tanrı eksenli konumlanışından, bizzat insanın kendi ekseninde konumlanışı çabasında görülebilir. Öte âlemlerden verili bir düzen değil, yapılandırılan, inşa edilen bir düzen fikri belirginleşir. Sürecin diğer önemli oluşlarından, özne kavramının konumlanmasını da sağlayan, astronomideki görüşlerin kapalı evren önermelerinden sonsuz evren önermesine evrilmiş olmasıdır. Bu gelişmeler özne nesne gibi bağlamaları belirginleştirmiştir. Bunun karşılığı öte âlemlerden dolayimsız verili oluşların yerine nesnelere kurulabilir olduğu düşüncesinin geçmekte olduğudur. Paralel anlamlarla irdelenim çoğaltılırsa yine tanrı bakışı üzerinden görece dünya çekilmekte, dünyanın/öznenin bakışında görece konumlanabilecek bir tanrı düşüncesi açığa çıkmaktadır. Bu hamlede Kant'ın ahlak edimi olarak da tartıştığı öznelere arası bir hukuk, sorumluluk yetilerinin seküler bir anlayış ile öznedeki sabitlendiği bir ilkesellik ve böylelikle fenomenolojik bir ilksellik söz konusu olmuştur. Tam da burada idealist büyük anlatıların nesnelliklerinden çıkılıp, tüm insanlığı kapsayan evrensel bir

yasa çalışmaya başlar. Düşünce kadar edimselliğin önemini de beraber getirir böylesi bir bakış. Bütünsel bir kavrayışın vurgusu, praxis ile büyük anlatılardan ayrılarak edimsel bir minvalde de konumlanmasıdır (Akbank Sanat, 2020).

Düşünceyi bir praxis bir edimsellik olarak aldığımızda, pratiğin belirleyiciliği düşüncede sentez kavrayışlar şeklinde etkileşime geçebilmektedir. Kant bu kavram birleşimlerini olanaklı kılar; görüde karşılığı olmayan bir nesneyi meşru bir nesne olarak alamayacağımızı, dolayısı ile aksi bir tutumun metafiziğin yanlısamalarına girebileceğini ifade eder. Bu durum fenomenolojik yaklaşımda özellikli bir dönüm noktası ve ilişkili olarak temsil teorilerinde de vurgulanan bir tümce olmaktadır. Kant'ta temsil; şeylerin sembolize edildiği ikincil bir alan değil öznenin nesne ile nasıl ilişkilendiğine dönük bir praksistir. Kant ile birlikte biz, nesnenin ikincil bir kavram olarak sembolize edildiği temsilden, ciddi bir eksen kayması yaratılarak nesnenin öznenin bakışına atıldığı ve yine donuk, ölü bir imajdan ziyade canlı ve buradalığın vurgularının evrensel yasalarının mümkünliğini sorgularız. Bütünsel ve buradalık olarak dünyanın ufkuna dönük konumlandırma çabasında fenomenolojinin kendisini daha belirgin okumaya başlarız artık. Bu okuma idealist evrene mesafeli yaklaşan ayrı bir okumayı çalıştırır. Bütünüyle başka bir bakış gerektiren bir eksen kayması, belki de bütün bilinenlere daha önceden koyulmamış ayrı bir mesafe ile yaklaşmak, bu anlamda bir saf bakış geliştirme düşüncesi öncü Husserl'in fenomenolojik metodolojisinde temel bir görü yaratır. Şeylerin kendisine dönmek. Gerçekliğin fenomenler aracılığı ile verildiği çatı ifadede, Kant'ın özne vurgusu ile beraber öznel beğeni anlayışı, saf bakış gibi örüntüler, sanatçı karakterinde içkinleşen deha fikri gibi sanatın da kendinde süregiden düşünsel minvali ile ritmik davrandığını gösterir. Fenomenoloji kelimesinin bileşenleri Grekçe "görünüş" ve "us" ile kavrayışa gelen, akıl yasa bağlamları kapsayıcılığındaki kelimelerin birleşimi ile oluşmuştur. Fenomenolojinin tarihsel sürecine dönük kazıya bakıldığında, Homeros'un İlyada adlı yapıtında 'tezahür' olarak ifade edilmiştir. Ezoterizm'de de sıklıkla kullanılagelen tezahür kullanımının ortaklaşan bir sürecin ifadesi olarak durduğunun da bir göstergesidir. Eski Yunan'da yine Anaksagoras'ın kozmogonisinde görülen her varlığın bir karışım olduğuna dönük irdelenimlerinde fenomen; gizli kalana nazaran beliren, görünürlüğü olan şeyler için kullanılmıştır. Süreç içerisinde de çoğunlukla nesnel görünüş olarak ifadesini bulur. Fenomenin kelimesel terminolojisi ya da fenomenolojinin bu günkü anlamsal ifadesi ile daha çok örtüşebilecek tezahür gibi ifadeler Fichte, Kant yine Hegel gibi düşünürler tarafından kullanılmış olsa da bağlamın asıl kurucusu Husserl'dir. Husserl; döneminin hâkim ampirik psikolojinin rasyonel mantığına mesafe yaratarak, dönemin yine yükselen pozitivist anlayışlarının da düşünme alanlarını sınırlamasına izin vermeden, pragmatik alanların eleştirisini de vererek yürümeye çalışır. Kolektif öznellik, öznenin kökensel kurulumunun neliği, saf bakış yakalamak gibi argümanların ideali ile bir yöntem geliştirmeye dönük irade yaratılır. Esas soru fenomenolojik anlamda

nesnellüğün nasıl kurulacağıdır. Husserl evrensel apriori yapıların peşine düşer ve oluşan birikimle görünme ve görünme tarzı şeklinde bir ayırım başlar (Şan, 2020).

1. SANAT EKSENİNDE HUSSERL'DEN PONTY'YE FENOMENOLOJİK BAKIŞ VE EZOTERİK ÖRTÜŞÜMLER

Fenomenoloji terminolojisi, Johann Heinrich Lambert'te (1728 – 1777) optik çalışmaların bir karşılığı, Immanuel Kant'ta (1724 – 1804) duyusallık, Johann Gottlieb Fichte'de de (1762 – 1814) fenomenolojinin çatı anlamının dışında yanılıcı bir ifadeye dönük bilincin kendisinden bağımsız görüngüler olarak ifade edilmiştir. George Wilhelm Friedrich Hegel (1770 – 1831) yapıt başlığını Tinin Fenomenolojisi olarak kullanmış ve bizi bilincin gelişim sürecine dönük çözümlemelerine tanık ettirmiştir. Husserl'in hemen öncesinde de Franz Brentano'yu (1838 -1917) görmekteyiz. Brentano; Sir William Hamilton'nun (1791-1856) “zihin fenomenolojisi” terminolojisinden etkilenmiş, fenomenolojinin kurucu öncüsü olarak literatürde sıklıkla görünürlük sağlamış, kendinde bir nesnellikten ziyade fenomenolojiyi bilinçte görülebilir şeyler olarak ortaya koymuştur. Husserl'in felsefenin bir bilim kesinliğine varması gerektiği düşüncesi, esasında referans olarak aldığı Brentano'nun psikolojinin bilimsel bir yeti yaratmak için nesnesini görülebilir kılması ile paralel bir yerden çalışır. Bu ifadenin açılımı Husserl fenomenolojisinde olanaklı nesnelere bir karşılığı gibi duran dünya deneyimidir. Deneyim nesnelere de çoklu-eşsiz veriler sunarken, bu eşsiz tekilliğe uygun özellikli bir yöntem zorunluluğunu da ortaya koyar. Bilimin, bilim olma yolunda temel referansı yöntem yaratmak olduğundan, Husserl fenomenolojiyi de bilim olarak alırken aynı referansı kullanır. Çünkü Husserl için de bilimin kendisi dahi paradigmaları yok ederek yeni bilgilerin minvaline açılabilir, bu anlamda bir esneklik kabiliyetini kendisine vermesini saklı tutarak bir bilim olma sıfatını kazanıyordu. Böylelikle fenomenolojide bir yöntem geliştirerek, gerçekliğin kökensel frekansına dönük ifadesini pekâlâ yakalayabilirdi (Şan, 2019).

Avrupa Bilimlerinin Krizi ve Transandantal Felsefe adlı eserinde Husserl, akla, pozitivist bilimsel epistemolojiye dair kaygılarından bahseder. Düşünür, dönemin sosyo-politik ve düşün yaşantısında yükselen nihilist ve rölativist yaklaşımları bilimsel kesinlik arayışına dönük tehditler olarak alır. Gerçeğin açığa çıkarılmasına dönük yöntemsel bir kesinlik arayışdır bu esasında daha çok. Bu nedenle hayatı boyunca aklın kurtarılmasına dönük de bir kaygı gütmüş, çalışmalar yapmıştır. Bu yöntemsel belirsizliğin nelğine dönük araştırmasında tarihsel kayıtları incelemiş, epistemolojik bilginin açığa çıkarılmasının ön koşulu olarak bilimsel bir yöntemsellüğün oluşturulmasını öngörmüştür. Husserl'in merak itkisi de Platon ve Aristoteles'in kendilerince değişmeyen ‘özler’i aramaları da esasında kendilerince epistemik bir yapı inşası içindir (Primozic, 2013, s. 65-66).

Husserl için bu yapı oluşumunda, fenomenolojik bakışın temeli olarak; öznenin bilinci üzerinden deneyimlenen nesne deneyimi ve bunun üzerinden öznenin kendi içsel sürecine çekilmesini alır. Bu durum ezoterizmde inisiyasyonlar aracılığı ile içrek bilginin kendisine vakıf olmaya çalışan öznenin kendisi için de geçerlidir. Fenomenoloji kendi yöntemliliğini ortaya koyarken durağan değil, Herakleitosça bir akışı imler. Husserl işe Brentano'nun 'yönelimselliğini' kritize ederek başlamış, nesne vurgusu olmaksızın bir yönelimselliğin kusurlu gözüktüğünü belirtmiştir. Düşünür için bu kusuru aşmanın yolu; yönelimselliği söz konusu edebilmenin önkoşulunun yönelinen, akış-ilişkilenme içinde olunan nesne ile ancak öngörülebilir olmasıdır (Husserl, 2012, s. 39). Burada esas olan, nesne ve öznenin artık birbirinin bakışımı içinde şekillendiğidir. Birbirinin bakışımı dendiğinde bu yönelimselliğin bilinç dâhilinde amaçlı bir yol alışı gibi özellikle algılanmamalıdır. Bu ifade öznenin kendisine bakan dünyaya yakalandığı o akıştaki bir aralık olarak durabilir. Düşünür öncelikle Gestalt yaklaşımını referans alır, özne esasında edilgendir. Bu edilgenlik Husserl yönelimselliğinin en çatı ifadesidir. Edilgenlik dünyanın bakışında maruz kaldığı aralıkta etkenleşir (Çolak, 2016).

Fenomenolojik yönelimsellik bir temsili ya da aracıyı dışarıda bırakır. Bedenlenmiş bilinci dünyaya yönelten bir pratik olarak şeyler içinde bir şey olma durumunu yaratır. Doğrudan etkileşimsel olma yönü; bilmenin dışında öznenin anlam yaratımı da dahil tüm sosyal, kültürel, düşünsel üretimlerini de kapsar. Bu bağlamda; Merleau Ponty fenomenolojisinin epistemolojik bir açımda en önemli ayırt ediciliğini anlatan, akışta ten ile deneyimlenen sürecin kendisi; "bedenden ayrı zihin temsiline ya da bilişsel içsel süreçlere indirgenmesine bir karşı çıkıştır" (Aydın, 2020, s. 9).

Fenomenolojik yönelimsellik bağlamında bir praksisten gidildiğinde; Sanat ve duysal deneyim arasındaki ilişkilene özellikle Husserl öncülüğünde, Merleau Ponty ve Heidegger (1889-1976) kendi felsefi yaklaşımlarında, Husserl'in de eleştirisi üzerinden fenomenolojinin estetik bağlamını şekillendirirler. Estetik deneyimin yalın ifadesinin tasavvurlarına varmada özellikle Ponty'nin bakışının ayrıksı bir konumu vardır. Merleau Ponty özellikle sanat bakışından geçerek kendi ontolojisinin retorliğini yaratmaktadır. Son yapıtı olan Göz ve Tin özellikle bu bahsedilen retorikle ilişkileneilmektedir. Burada değinilen ressamın da filozof yetisinde bir düşünür olduğudur. Ressam/ sanatçının da varlığı araştırma biçiminin rizomotik tavrı ile tende sabitlenir. Düşünür/filozofta da sanatçıda da ten "gören ile görünenin, görünür ile görünmez iç içeliğinin hakikatliğidir, hakikatin ortak ontik köküdür" (Aydoğdu, 2010, s.212).

Ressam/sanatçı bilgi yetisini bakışın ontolojisinde konumlandırır. Bakışı önceleyen evrene bedenini verir sanatçı. Bu bedenleşme bir sergileme mekânındaki yapıtın vücut bulma hali olarak bakışta asılıdır. Sanatçı da bu bakışın en yalın hali olan fenomenolojik yönelimsel bir bakma edimidir. 1945 yılından sonra fenomenal beden olarak tanımladığı dilden çıkan Ponty

ifadesini tene yönlendirir. Fenomenal bedenini kendini sübjektif kategorilere çekebileceğini doğrulamamak adına üstünü çizdiği bir terminoloji olur. Çünkü içerisinde hiçlik de barındıran bu ten olduğu yerde değil, olduğu şey değil, varlığın ta kendisidir.

“[...] Şeylere katılma ve onlarla senkronize olma gücüdür; anlam salgılar ve etrafına saçar; bütün fonksiyonları dünyada olmanın (*l'être-au-monde*) genel hareketiyle birleşmiş sinerjetik bir sistemdir; ifade fenomeninin yeri veya hatta güncelidir; zamana maruz kalmak yerine onu yapar; reel bir bedenden ziyade, bir dünyanın bize görünebilmesi için, her durumda sahip olmamız gereken bu *sanal bedendir*.. Ama aynı zamanda *atılmış olduğum* (*Je suis jete*) ve kendi dışında ve kendinde mevcut olan doğaya da katılır. Böylece, öznesiz ve anonim bir güç değil, aynı zamanda *varlığın donuk figürü* veya *varlığın sabitlenmiş yapısıdır*; *tutsak bir ruhtur*, kısacası, varlığın gevşemesi (diyastol) veya kendinden geçmesidir. Bu yolla üçüncü şahıs olan nesnel bedenle iletişim kurmaktadır” veya kendinden geçmesidir. Ve bu yolla üçüncü şahıs olan nesnel bedenle iletişim kurmaktadır.” (Dupond, 2013, s. 26).

Doğal dünyanın adeta nasıl çalıştığına dönük anahtar kelimeleri içeren yönelimsellikte, edilgen bilinci, etken bir bilince çıkarmanın yöntemi olarak da epokhe¹ tanımlanır. Bu yöntemde transandantal saf ben'e ulaşma edimi ile içrek bilginin kendisine vakıf olmaya çalışan ezoterik bir kavrayış vardır. Ezoterizmde inisiye edilen bilinçlerin perdeleri aralayarak ulaşmaya çalıştığı gerçekliklere dokunma şekilleri ile dikkate değer uzlaşım alanları vardır. Ezoterik inisiyasyonlar ve epokhede öncelikle amaçlanan; ilksel olanın, saf gerçekliklerin görünüre çıkmasının sağlanmasıdır. Ezoterizmin farklı fenomenal pratiklerinde ve özellikle Husserl fenomenolojisinde görülen; bir anlam meselesi ile beraber, yöntemsel olarak işaret ettiği pratik transandantaldır.² Söz konusu uzlaşım bir şeyin özüne dair yalın gerçekliği görme ideali ve sezgisel kavrama biçimleri ile dâhil olunur. Bu oluş yönelimsellik ya da transandantal olanakta salık verilen deneyimin kendisi ile mümkündür. Genel olarak böylesi bir transandantal aşkınlığa vakıf olma hali

¹ “Antik Yunan terimi olan “epokhe”, fenomenolojik indirgeme ile birlikte kullanıldığında “ayraca alma”, “paranteze alma”, “yargıdan kaçınma”, “askıya alma”, “vazgeçme” gibi anlamlara gelmekte ve genel olarak dış dünyaya ait bütün bilgimizin, inançlarımızın, düşüncelerimizin veya ruhsal durumlarımızın “ayraca alma”sını, yani yargıdan kaçınmayı ifade etmektedir” (Taşkın, 2021, s.153).

² Burada makalenin bütünü açısından da oldukça önemli bir açılım olarak Pelin Dilara Çolağın (Çolak, 2016, s.34) tezinde kaleme aldığı tümce söz konusu uzlaşımın kavramsal zeminini ortaya koyar: Transendent, aşkın anlamına gelir, özneye içkin olmayan her şeyi kapsar. Buna karşın transandantal, deneyimin apriori zemini. Deneyimi olanaklı kılar. Bu açıdan deneyimi mümkün kılanın kendisi deneyimden gelemmez. Mantıksal öncelik taşımaktadır. Kant'ın transandantal felsefesi de bu bağlamda deneyimi aşan varlıkları konu edinmek bir yana dursun, deneyimin olanağını oluşturan yetilerin bütünlüğünü ile ilgilenmektedir. Onun bilgi öğretisi nesneye yönelmez, nesneyi spontane kuran zemini ele alır, bilginin kendisini inceler. Transandantal felsefe, nesnenin ve dünyanın kurulmasına olanak veren başlangıç noktasını konu edindir. Bu başlangıç noktası, empirik benden farklı olan, akan zamanda değişmeyen ama akan zamanı kuşatan kurucu Saf Ben'dir.

Husserl'de edimsellik ile mümkündür. Sezme halleri, bakış, yönelimsellik gibi terminolojiler bu edimselliği destekler. Aynı zamanda ezoterik ritüellerin yükseldiği terminolojilerdir bunlar. Ezoterizmde kişinin dış yaşantısındaki koşullu durumların ötesindeki gerçeğe dönük arayış, yolda olma hallerine girmek için Husserl fenomenolojide askıya alma dediği epokeyi kullanır (Mert, 2013).

Fenomenolojik kavrayışta Husserl devamlılığında Ponty'nin de en temel referansı René Descartes'a (1596-1650) değini yapmak fenomenolojik bakışın nasıl şekillendiğinin kavranmasında özellikli bir durum yaratır. Descartes'in döneminde açtığı aralık özellikli bir aralıktır. Düşünme ilk defa insan kavramı ile beraber eylemselleşmiştir. Kendi varlığı olarak kendine kapanan bir düşünce, insanın kendi özneliğini yaratmasında çok özellikli bir ayırım oluşturur. Bu düşünme insana salt kendisinden ileri geldiğiyle ilgili bir sorumluluk yükler. Böylesi bir sorumluluğu üstlenmek esasında, diğer ifadelerden manevra alanlarını da genişletir, çelmeleri ortadan kaldırır. Bu bakışların manevra kabiliyetinin olabilmesini Baker; "Bakış açısı günümüzde kartezyen öznellik anlayışının dışında kurulabilir ama daima Descartes'ın icra ettiği darbenin açmış olduğu alanda geçerli olabilir" (Baker, 2015, s. 70) şeklinde konumlandırır. Descartes'ta yine Baker'in ifadesi ile bir içe kıvrılma söz konusudur. "Kuşkulanmaktan düşünmeye, düşünmeden varlığa geçen belirgin bir içe kıvrılma. İnsan nosyonu hayvan ve akıl nosyonlarına atıfta bulunması gerekmez de düşünülebilir." (Baker, 2015, s. 68). Her iki düşünürün de Descartes'ın kartezyen felsefesine dönük eleştirileri fenomenolojik yaklaşıma ivme kazandırmıştır. Descartes duyumsamanın kendisine dönük septik yaklaşımı üzerinden usu olurlar;

"Düşünme? Burada yanıtı bulurum: Düşünme bana ait bir yüklem; yalnızca o benden ayrılamaz. Varım, Ego sum, ego existo; bu pekindir. Ama ne süre? Düşündüğüm sürece; çünkü eğer düşünmeye bütünüyle son verecek olsaydım, benzer olarak bütünüyle var olmaya da son verirdim. Şimdi zorunlu olarak gerçek olmayan hiçbir şeyi kabul etmiyorum; sağın olarak konuşursak, yalnızca düşünen bir şeyim, e.d. bir anlık ya da bir ruh, bir anlık ya da bir us- anlamlarını daha önce bilmediğim sözcükler. Pekâlâ, gerçek ve gerçekten varılan bir şeyim; ama nasıl bir şey? Dedim ya, düşünen." (Descartes, 1997, s. 96).

Husserl için böylesi bir ifade ediş varoluşun kendisini doğrudan yadsımak olarak ifade edilir. Kartezyen gelenek içinde Husserl'in değerlendirmeleri ile birlikte düşünsel bir demlenme yaratan Merleau-Ponty'nin de sıklıkla gönderme yaptığı düşünürlerden biridir Descartes. Merleau Ponty de Cogito'nun dünyanın ufkuna içkin oluşu için özellikli bir ifade geliştirir. Cogito'yu mutlak, kendi-için, bedensiz transandantal bir halden çıkararak bize ait özsel bir deneyime evriltir. Ponty Descartes'ın kendinde bir anlam olarak kendini ortaya koyan göstergeleri bizlerin ufkunda yeniden kurar, kendi cogito'muzla davranımı önceler. Bu öncelenin içeriği

kendi bakışımıza dokunduğumuz ve böylelikle kendi deneyimimizle bedensel bilincimizi yaratmamız yönündedir. Burada Merleau Ponty'nin ilkeselleştirdiği ana eksen; mutlak olanın, dogmatik felsefelerin kabul edilemeyeceği, nihai yanıtlar arayan bir yaklaşımın akışın kendisinin dokusu ile örtüşsüz olduğudur.

Yukarıda Husserl ve Descartes ile ilişkilendirilmiş bir Merleau Ponty'e kendi öznelinde daha spesifik yaklaşmak gerekmektedir. Ponty her ne kadar Fransız varoluşçuluğu içinde Sartre ile birlikte anılmış olsa da fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl ile bağlantısı daha yerinde, derin, kökensel olarak daha ilişkilidir. Husserl'in Ideen II, Kartezyen Meditasyonlar gibi yapıtları Ponty'de özellikle etkili olmuştur. Husserl dışında Malebranche, Maine de Biran, Bergson gibi düşünürler de Ponty'nin ruh-vücut ilişkisini olanaklı hale getiren referansları ile durmaktadırlar (Ponty, 2019, s. 8-9). Merleau-Ponty, fenomenolojinin ne olduğunu Husserl üzerinden referans alarak ifadelendirmeye çalışır ancak hala cevap verilemediğini söylemekle beraber genel olarak fenomenolojinin bir öz araştırması edimselliğinde okunması gerektiğini vurgular. Felsefenin lineer okumasında bu öz araştırmasının yükseldiği minval fenomenolojinin esas hamlesi olarak alınabilir. Bu minval özleri varoluşa veren olgusalıktan başka bir dayanağı refere etmeden davranır. Bu olgusalılık özellikle evrene ilişkin, kökensel bir gerçeklik olarak dünya ile kurulacak, yine olası bir bilimsel yöntemin nelığının araştırmasıdır. Bu anlamda düşünür hakikati kavramak için zihin ve beden ikilikleri üzerine kurulu felsefeleri özellikle irdelemiş, görülmeyen zihnin görülen bedenden ayrı tutmanın derin çelişkileri üzerine gitmiştir (Primožic, 2013).

Ponty'nin etkilendiği, içinde olduğu ortamın da etkileşimsel havasını ortaya koyma açısından referans isimlerden biri Kant'tan etkilenmiş, idealist anlayışın mirasçısı ve özellikle de zihnin yaratıcı edimini araştırmalarının merkezinde tutan Leon Brunschvicg iken diğeri bilincin dolaylı hallerine ulaşmaya çalışan, Brunschvicg ile oldukça zıt ifadelenen Henri Bergson'dur. Bergson'un buradalığı düşündüğü dünya betimlemelerinde vücuda gelen bir anlayışı imler. Bergson'un Madde ve Bellek kitabında belirttiği zamanın şimdiki boyutu vücut üzerinden düşünülmesini salık vermiştir. Bu anlayış Bergson dışında Gabriel Marcel, Husserl'i referans alan varoluş felsefesinin öncüsü Heidegger, Sartre, Levinas gibi düşünürlerde de etkin bir tartışma konusu olmuştur. Bu etkileşimler bir yana ilkin Ponty'nin fenomenolojik sorgusunun temelinde kavramsal olarak kritize ederek referans aldığı en etkin yaklaşımlardan biri de gestalt teorisi (Şan, 2015).

Felsefe ve psikolojinin eklektik ifade biçimleriyle ilgilenen Ponty döneminin davranışçı psikolojisi ve Descartes'in düalizmine net bir şekilde mesafe koyar. Descartes'in bilimler için düşündüğü kesinlik idealinde; kişiyi bedensiz zihne (rasyonalizme) güvenmeye dönük yönelimi bu mesafenin karakterini görünür kılmıştır. Descartes, zihni ve bedeni olası bir hakikat için iki ayrı töz olarak kurar. Ponty için Descartes'in bu hakikatine dönük hamle

yine sanattan gelir; Resmin yeni bir ten bilincinin geliştirilmesinde özellikli bir ifadesi olduğunu vurgular Ponty. Resmî pozitif bilimlerden çok başka bir bilme hali olarak alımlar. Merleau Ponty için resim adeta felsefi ifadenin olumlanmasına koşut bir bilme, düşünme şeklidir. Resim Ponty'nin ifadesinde gerçeğin yakalanışındaki, hakikate yönelik ilginin ayrı bir boyutu gibi durmaktadır.

“Ressamın ve felsefecinin bu ortak Hakikati, hissedilirin ötesinde (ya da üstünde) yer alan bir *Birlik'e* ve *Askınlık'a* açılma değildir; ne de ölümlülüğün ve her şeyin sonluluğunun melankolik ya da endişeli ifadesi (ne de dahası, bu iki durumun karmaşık ya da çelişkili iç içeliği). Felsefecinin ve ressamın bu ortak *Hakikat'i* kaba, ilkel(brut) ya da vahşi (sauvage) *Varlık'ın Hakikat'idir*, kaynakstal ten'in *Hakikat'idir*; gören ile görünür kesişmesinin, görünür ile görünmez iç içeliğinin *Hakikat'idir*.” (Ponty, 2019, s. 11).

Sanat, konuşan öznenin sorumluluğuna girmeden saf bakış geliştirebilen özellikli bir alandır. Gerçekliğin kökensel ifadesine girebilmek için resme odaklanan Ponty sanatçıların özellikle ifadelerine sıklıkla yer verir. Örneğin düşünürün Giacometti'ten yaptığı alıntılarında bakıldığında, bir yapıtın bakışında dünyayı keşfe dönük bir irdelenim olarak alımlandığını ortaya koyar. Tarihsel ifade örüntülerinde mutant bir görüntü yaratan, eksen değiştiren, Kant'ın estetik yargıyı özneye atfetmesi gibi idealist anlatıların duyum ve düşünce ayrımlarının çatlaklarının derinleştiği bir minvalde Alginın Fenomenolojisi adlı yapıtında Ponty beni vücutlandırır. Vücutlandırılan bir öznellik vardır burada. Bunu kurarken geleneksel, idealist ya da materyalist alımlamaların çekişmelerini aşarak yapmaya çalışır. Düşünür vurgusunu yaptığı fiziksel öznenin tekilliğinden tüm var olanları da barındıran ilişkisel bir ağdan bahsetmektedir. Her şey birbiriyle ilişkili bir doku oluşturur. Bu anlayış bütünsel bir anlayıştır. Özünde Descartes'in rasyonalist ve düalist varlık anlayışının eleştirisi üzerinden yükselmiştir. Öznenin kurulumunun bu ayrımı Ponty ile beraber nihai şeklini alır: Dualiteleri esasında kaldıran, duyulur olan ile ussal olanı birleştiren, referansı salt kendi olan bambaşka bir eksenle devam eder. “Ama bedenimizle ve dünyayla bu şekilde yeniden temas kurarak kendimizi de yeniden bulacağız. Çünkü ne de olsa kişi bedeniyle algıyorsa, beden doğal bir bendir ve deyim yerindeyse algının öznesidir” (Ponty, 2017a, s. 284).

Merleau Ponty, Descartes'in indirgemeci anlayışlarını açılar. Özellikle deneyimin zihinde sabitlendiğine ilişkin saptamasını kritize ederek, deneyimlemenin ontolojik olanağını vücut/bedende kurar. Ponty'de özne olumlaması beden aracılığı ile mümkündür. 17. yüzyıldan itibaren süregelen gelenekte Descartes'in zihin-beden gibi düalizmleri, algının fenomenolojisi adlı yapıtta belirtildiği üzere algısal bilinç açıklaması, beden zihin birliğini ele alırken hiyerarşik bir konumlandırmanın da önüne geçer. Burada salt Descartes'in ifadelendirdiği zihnin ediminde olan bir vücut buluş değil, bir

olan varoluşa hareket, dil de dâhil edilir. Husserl bu bağlamda en önemli belirleyendir. Ancak Husserl'in kesin bilim yapma amaçsallığını taşımaz Ponty. Olgusal betimlerdir daha çok söz konusu olan. Düşünür akış hali içindeki betimlemeler için de algıyı önceler. Hatta algının algısallığının nasıl oluştuğuna dönmek gerçek olanla ilişkilidir Ponty için. Algı, bilinç sorunsalı fenomenolojide özellikli bir araştırma alanı olagelmıştır. Gerek Husserl gerekse Ponty algı üzerine çalışmalarını oluştururken en temel referans kaynağını yine Descartes oluşturmaktadır. Bununla beraber Ponty Descartes üzerinden kritik geliştirirken; “[...] algı bilimin henüz açık hale getirilmemiş bir başlangıcından öte bir şey değil” (Ponty, 2017, s.14) şeklinde ifadesi ile kavram konumlandırmasını da yapmış gözükmektedir.

2. FENOMENOLOJİK BAKIŞ, SANAT VE EZOTERİK UZLAŞIMLAR

Fenomenoloji ve sanat arasındaki ilişkilene, sanat yapıtının maddi gerçekliğine giden yolda, görünmez evrenlerin görünür ufukları genişletmesi bütünselliğinde derinleşir. Bu boyutta sanat yapıtı fenomenolojik bir yöntemsellikle inşa ediliyor denilebilir. Ezoterik çepere sahip olan bir resimde de örtük yaklaşımlar söz konusudur. Bu örtüklükte görünmeyen ufukları işaret eden bir amaçsallık vardır. Bu anlamda ezoterizm bu arayışı ile hem yönlemsel bir tavra işaret eder, hem de sanat yapıtının kendisi olarak durmaya. Bu duruş fenomenoloji ve sanat arasında girift bir uyumlanma yaratır.

Duyusal deneyim ve tezahür kaba bir düşünme halinde dahi birleşirken, fenomenolojide tezahür etme edimselliğinin kendisi, sanatın kendine içkin halleri ile örtüşük haller taşır. Sanatın tarihsel evrilişinde güzelin irdelenimi, idealist anlayışlardan estetik yargı yetisini özneye atfeden felsefi açılımlara dek; zaman içinde şekillenen fenomenolojinin yönlemsel yaklaşımlarının kavramsal demlenişi ile zamanla hizalanmış gözükmektedir. Fenomenolojik gelenekte tezahür üzerinden ifade edilen kapsamda, ezoterik tezahürlerde de olduğu gibi özü yakalama yetisi üzerinde özellikle durulmaktadır. Sanat yapıtının görünür olmak ve duyumsanmak gibi nihai durumları, yüzü farklı silüetlerde gibi dursa da kökensel bir arayış yaratma bağlamı ile de yapıt halinden, fenomenolojinin yönlemselliğinin aracı bir alanına dönüşmektedir. Eliane Escoubas; Sanatın görünür olmak istediği alanda, sanata ulaşmanın kendi doğası gereği fenomenolojik bir tutum gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Sanata ulaşmak için fenomenolojik yeti bir yöntembilim gibi kurgulanmıştır. Husserl'in Hugo Von Hofmannsthal'a (1907) yazdığı mektupta da fenomenolojik epokhe ile sanatın ifade biçimlerinde örtüşümsel bir dil kullanıldığını ortaya koyar. Burada felsefe ve sanat gibi iki disiplinde de yine kullanılan yöntemin her ikisi için de uygunluğu ortaya koyulmaktadır (Şan, 2016, s. 51). Yine bu minvalde fenomenoloji; yönlemselliğinde oldukça karakteristik duran doğal tutumun askıya alınması gibi belki de ziyadesiyle, kökene dönük arayışlarda kabullere mesafe koyan, yansızlaşmak gibi sanatla ortaklaşan bir frekansta salınır.

“Fenomenolojik Yöntem doğal tutumdan özsel olarak ayrılan ve saf estetik olarak sanatınızın nesnelere ve bizi kuşatan tüm dünyayı sunuşunda içinde bulunduğu konuma ve tutuma akraba olan nesnelere ilişkin bir konumlanma gerektirir. Saf estetik bir sanat yapısının sezgisi zihin tarafından tüm varoluşsal konumlandırmaların ve bu tutumu varsayan duyumsama ve iradenin yol açtığı tüm tutumların saf dışı bırakılmasında tamamlanır. Dolayısıyla fenomenolojik görme ‘saf’ bir sanattaki estetik görmenin yakın akrabasıdır.” (akt. Şan, 2016, s. 51).

Sanatta fenomenolojik bakış, örtülü perdenin yırtıldığı, esasında varoluşun işleyişindeki sırta vakıf olunma iradesinde bir kavrayışı işaret eder. Bu bilince çıkarma, farkına varma, gerçekliğe dokunma gibi ifadeler sanatta dönem dönem örtülü gibi duran, işaret etme ve çağrıştırmaya gibi alanları çalıştırarak da mümkün kılınabilir. Ezoterizmde gerçeğe dönük kavrayışın yakalanmasında bir yöntem olarak ortak okumayı kolaylaştırabilmek için sembolik sistemlerin kullanılması gibi. Bu salt ezoterizmin içerden gelişen soyutlukları ile ilgili de değildir. Aynı zamanda süreçlerin sosyolojik gerçeklikleri ile de ilişkilidir. Kadim geleneklerin paylaşılması, aktarılması, ya da yeni bir bilgiye ulaşma çabasında döneminin kültürel parametreleri önemli belirleyenlerdir. Tarihsel süreçte görülen o ki yeniliğe kapalı katolik algıların olduğu bir minvalde, gerçeğe dair dışavurum içinde olmak tehdit edici olabileceğinden, bilginin aktarımında inisiyasyon gibi yöntemler kullanılmıştır. Fenomenolojinin değişen organik yapısı içerisinde, kurucusu Husserl sonrasında başkalaştıkça sanat ile ilişkilene biçimlerinde de farklılıklar oluşturur. Kant’ın yargı yetisi üzerinden geliştirdiği, nesneden özneye evrildiği irdelenimde, öznenin önüne atılan nesne evreninde, Kant’ın sanatı temsil üzerinden konumlandırmaya çalışması özellikle Heidegger ve Merleau-Ponty tarafından kabul görmez. Sanat hiçbir zaman bir temsilin ifadesi olamaz. Yapıt bir ilk vücuda gelme, ontolojik bir açığa vurmaktır daha çok. Ten fikri de ritüelistik kavrayışta nihai bir ifade olarak karşımıza çıkmakta, Ponty burada teni Husserl den bu yana fenomenolojik gelenekte demlenmiş çok boyutlu bir kavrayışın karşılığı olarak benin teni ve dünyanın teni arasında kurulan bir anoloji olarak kullanmaktadır. Bu anolojiler bedene gönderme yapmaktan çok bedeninin var olabilmesinin ilkesel bakışı olarak durmaktadır.

Sanatçıların eseri aracı bir halde tutarak kendi yaratım yetilerini varoluşun kökensel gerçekliğine dönük bir araştırma ediminde aldıkları görülür. Bu bağlamda özün (eidos) neliğine dönük kavrayış yaratmaya çalışan fenomenolog ile ortaklaşır. Ponty, yetişkinin akılcı dünyasına geçmeden önce barışçıl ve huzurlu bir dünyada olduğunu ifade ettiği bir kutuplaşma yaratır. Büyüme ile birlikte o büyülü algıdan çıkıldığına işaret eder bu durum. İstisnai de vardır bu durumun; Yetişkinin bu dünyayı algılama şekline karşı iradi bir kendini soyutlama ile masumiyete yeniden varıldığı bir süreçtir görülen. Fenomenolojik tavra giren varoluş olarak, Ponty fenomenolog ile

tanıtır bizi; özne nesne gibi ikiliklerin, ayrımların üstünde, şeylerin doğrudan kendisine, o masum durum ne ise ona varan kişi olarak tanıklık ettirir (Dorfman, 2017, s. 269).

Yukarıda bahsedilen örüntü doğrultusunda fenomenolog bir sanatçı ediminde sanatçı yaklaşımları açıklanabilir. İçsel yaşantıların saf ifadesinde özetlenebilecek Kandinsky'nin deneyimlerinde, Mondrian'ın yatay dikey olarak resmettiği mutlak özünde yalınlaşan plastik nihai konumlandırılmalarında, Paul Klee'nin parça bütün ilişkiselliğindeki girift ifadeyi zorlaması ve bütünlüğe vurgu yapmasında, fenomenoloji ve ezoterizmde de görülen, görünenin ardında olana dönük özsel bir bakış vurgulanmaktadır. Bütün bu spiritüel örneklerin yanında köklü bir geçmişe sahip Zen öğretileri ile şekillenmiş *Ensō*'lara (Zen daireleri) değinmek de yerinde olacaktır. Boşluk ve doluluk ifadelerinin nüfus ettiği Japon sanatının akışında esas bakış zen felsefesinde derinleşir. Zen sanatçıların bakışında kültürel normların, batının katı dualiteli yaklaşım tarzının dışında, birbirlerinin içinde şekillenen, önyargısız, saf bir yeti geliştirmeye dönük yine fenomenolojinin düşünme yaklaşımı görülmektedir. Bu saf yeti Hui Hai'nin Zen Öğretileri kitabında *samadhi* olarak geçer. Samadhi'nin tümcesi bilincin temizlenmesi, saf bakış gibi ifadelerle karşılık gelir Yapılan işin ta kendisi olmak ya da yine örneğin bir ressamın kendisinin çalışmanın fırçası olması gibi farkındalıkların olduğu, anda kalma motivasyonunu gördüğümüz, fenomenlere yaklaşırken ön yargı barındırmayan, öze dönük derin bir ilgi içeren bir kavrayış görürüz. Zen sanatı da böylesi bir kavrayış görüşü ile hareket eder. Bu edim meditatif bir ilkeselliği de beraberinde getirir. Zen'in doğası gereği hayatın her alanına nüfus eden Zen öğretileri sanatta da kendini göstermiştir. İlk sanatçıların Zen ustaları olması da böylesi bir ilkeselliğin önemli bir belirleyeni olarak durmaktadır. Bu ilkeselliğe sanatta karşılık gelebilecek ifadelerden biri de *Ensō*'lardır (Zen daireleri). Zen sanatçıların oluşturdukları kusursuz Zen dairelerinin mükemmelliği, matematiksel profesyonel bir çizim gibi algılanmamalıdır. İnsan elinin kusurluluğu, sadece olduğu gibi olan yalın bir bakışı içerir. Bu görüngülerde hakikate ve öze dönük saf bir arayış iradesi görülmektedir (Kurşuncu, 2014). Farkındalığı us ile önceleyen bu yaklaşımlarda bir yerde bilincin kendisini de bir tahakküm aracı olarak konumlandırıp bakış yetisinin eksenini kaydırır. Eksen değişimlerine dair yine Avrupa'ya sıçradığımızda 1920-30'larda gerçeküstücülerce kullanılan otomatizm tekniği ile bilinçdışına dönük bir yolculuk ve bilincin kontrolüne Freud'un serbest çağrışım gibi tekniklerini sanat üretimlerine de evrilten hatta gündelik yaşamdaki sıradan pratiklere dek varan bir süreç de okunmaktadır. Özellikle bu dönemin sanatçılarını kendi deneysel metinleri ile de etkilemiş Andre Breton yazınlarında heyecanın, duyguların, esrimelerin saf ifade olanağı taşınması dolayısı ile özellikle yer vermiştir.

Ezoterik ritüeller kişinin aydınlanma olanakları yaratmasında, gerçekliği kavrama, bütünsel bir kavrayış yaratma gibi ideallerde davranır ve bunun için de olabildiğince içedönük bir farkındalık öngörür. Ezoterizmdeki

praksise dönük ifadelerdir bunlar. Ama özellikle vurgulanan, koşullanmanın karakterini veren kilit bir ifade olarak arınmayı görürüz. Fenomenolojide paranteze alma (epoke) ile de koşut olabilecek yakınlıklar içerir. Ezoterik bakış ile nihayetinde bir görüngü olarak duran sanat yapıtı, özü yakalama itibarıyla içten seyre davet eden fenomenoloji oldukça girift bir minvalde davranır. Sanatsal dilin içrek frekansını bir temsil yaratımının ötesinde kurmaya çalışan Çinli ressam Shih-t'ao, Albert Dürer, Mondrian, Bedri Rahmi gibi ayrı zaman ayrı uzamlardan sanatçılar ortak bir paydada buluşurlar bu anlamda. Mondrian, Kandinsky gibi sanatçıların Peladan, Edouard Schure, Blavatsky gibi Antik Hermeneutik-ezoterik ritüelleri takip eden kişilerden etkilendikleri, sanat düşüncelerinin belirleniminde yine bu ezoterik düşüncüyü takip eden etkin isimlerin yaklaşım tarzlarını içselleştirdikleri görülmektedir. Ezoterizmde gerçekliği bir bütün olarak kavramaya dönük irade, Husserl'de gördüğümüz, Ponty'de iyiden iyiye şekillenen nesnelere dönme, deneyiminin kendisinde gerçek anlamın açığa çıktığı, bütünsel bir varoluşa dönük ifade ile aynı minvalde şekillenir (Farago, 2006). Ezoterik öğretilerde aydınlanma ve gerçeğin neliğine dair duyulan tutkuyu bilince çıkararak, böylesi bir bilgeliği yaşamın içerisinde doğrudan deneyimlemeye dönük tavrı eserlerinde dile getiren Petrarca, Boccaccio gibi düşünürlerin insanın edimselliğine dönük yazınları, bilinç dâhilinde pratiğin gücünü, büyük anlatıların o öte âlemlerinden kopup, bir gerçek olarak dünyanın, buradaki deneyimin ifadesini güçlendirmiştir. Yeni Platonculuğun yükseldiği Rönesans'ta Platon Akademisinin düşünürleri, yine Marinetti, Erasmus, Mirandola gibi düşünürler yazdıkları metinlerde dönemin hâkim anlayışının ötesinde bir ifade alanı yaratmak için ezoterik tavrın içinde olmuşlardır. Bu tavır, ezoterizmin gerçek, insanın biricik deneyiminin açığa çıkmasını önceleyen bir yöntemi içermekte, inisiyasyon, özü yakalama, saf bakış gibi fenomenoloji ile örtüşen bir zeminde davranmaktadır. Ezoterizm gerçeklik arayışında farklı farklı bakışlarda; Platon, Pisagor gibi önemli temsillerin olduğu Yunan'da, İbrani tradisyonları, Zerdüşter, Hristiyanlar ya da bu bakışları eklektik bir kullanımda bir araya getiren gnosalarda kendini gösterir. Mistikler, hermeneutikler, kabala ve yine sufistler en temel anlatımla kökensel arayışın görüşü için durmaktadırlar. Felsefe ve bilimin sınırlarını aşan görülmeyenin görünür imkânlarının olanaklılığının varsayımı, fenomenolojinin özellikle Merleau Ponty fenomenolojisinin imkânı ile örtüşen ifadelerdir. Bu ifadeler; Britanyalı matematikçi Bertrand Russell'in, sanatın atmosferinde de olagelen, ezoterik bir alımlama ile bilimsel metodolojinin bir aradallığının imkanına girmesi gibi ya da mistiklerdeki esrime hallerinin yaratıcı imgelemi stimüle etmesi, sezinin bir bilgi türü olarak alınması gibi örneklerle nesneleştirilebilir. Fenomenolojideki büyük anlatıların dualitelerinden çıkmaya dönük hamleleri destekleyen, yine ezoterik temsillerde sıkça adı geçen Hermes Trismegistus'un "Yukarıda ne varsa, aşağıda da o var" (aktaran Kahraman, 2011, s. 15) gibi birlik vurguları dikkat çekicidir. Bu bağlamdaki bakışın frekanslarında Hermeneutik sanattan post bir alımlama olarak bugünün Derida'sının dilsel yapı sökümlerine varan açılımlama modellerine dek

fenomenolojik retoriğin bir uzamı gibi duran uzlaşmaları da yine görebilmekteyiz.

Ezoterik retorikte öne çıkan tin, Husserl'in öz ifadesi ile de benzeşiklik yaratır. Tin; özne ve evren arasında birlik durumunu yaratan, birbirine uyumlayan, ilişkilenebilir biçimlerinin görünmez alanına vurgu yapan bir frekans gibidir. 20. yüzyılın soyut resimlerinin öncülerinin de tinin periferinde davrandıkları açıktır. Sanatçıların biçim ve perspektifi bırakmasında esin olan, ezoterik felsefenin içinde demlenen Ammonius Saccas'ın öğrencisi düşünür Plotinus'dur. Düşünürün sudur/ taşma gibi özgün eklektik ifadeleri Bir'i, bütünsel olana dönük anlamları vurguladığı görülür (Kovel, 2020). Bu vurgudaki kabul yine aynı anahtar kelimelerle kendini gösterir; Saf bakış, gerçeğe dönük bütünsel kavrayış, 'bir'.

Ponty; her bir fenomenin kendi anlam bütünlüğünün yanısıra, bu bütünlüğü aşan bir uçsuz bucaksızlığı olduğunu da ifadelendirir. Nesne geçmişten birike birike gelen deneyimsel bir sürecin karşılığı olarak değil, algımızdan da yükselen bir bakışla ele alınır. Bu anlayışın referansı olan gestalt psikolojisi, nesne indirgemeli realist ve duyulur olanın kavranışı için aracı bir mutlak anlayışla hareket eden idealist tavra dönük mesafesini de çoktan koymuştur esasında. Her algılanandaki algılanamaz olarak duran fenomenolojik aşkınlık ezoterik kavrayışın kabulleri ile oldukça örtüşük ifade alanları oluşturur. Husserl'in önceleyle incelediği bu görünürdeki görünmez olmuştur. Görmenin her zaman için görünürden fazlasına gittiği meselesine Husserl, görmenin verilmiş bütünsellikten eksik olanı yakalaması gibi ifadelerle açıklamaya çalışırken Kant'çı bir ideanın ötesine geçemez. Husserl için; bu görünürün ötesi görünürlükleri bir ufuk olarak aldığımızda, bu ufuk yakalanamasa da bilincin potansiyelinde olan bir nitelik olarak durmaktadır. Merleau Ponty'nin Husserl'in klasik fenomenolojisine dönük en önemli hamlesi de tam da bu potansiyele indirgenmeye çalışılan olası bir anlayışa karşı şekillenmektedir. Ponty' de bu durum, düşünürün ölümünden sonra basılan tamamlanmamış Görünür ve Görünmez kitabında bir mesele haline gelip, varlığı tam da ayaklarımızı bastığımız bu dünya üzerinden düşünen bir ontoloji ile somutlaştırır. Bu somutlaştırma dünyaya ait bir problem olarak kılınan bir yerden serimlenmiştir. Ponty Martin Heidegger'in Varlık ve Zaman kitabında tartışılmış aşkınlık ile oldukça benzeşik bir yoldan gider. Gerçeklik ontolojisinden daha üst bir ontolojik ifadenin kapısını aralayan imkân meselesidir bu. Söz konusu olan verili aktüel gerçeğin kendisinin usun idrağında bir yönelimselliği ya da görünüşlere indirgenir olanı değil bir dünya imkânının tartışılmasıdır. Bütünün parçalara indirgenmediği bu anlayışı Ponty fenomenlerin verilmiş imkânı olarak ele alır. Karşıtlıkların ötesinde bütünsel olan dünya; şeylere tezahürünü koruduğu, özdeş ancak indirgenemez, aşkınlığı ya da aşırılığı saklı bir açılmadadır. Böylelikle bu aşkınlığın şeylere özdeş halleri ile ele alınması Husserlci klasik fenomenolojiye dönük net bir hamle yaratmıştır. Bu durum bizleri yönelimsel fenomenolojinin öz gibi bir idealden hareket ettiği zeminden, dünyanın aşırılığının doğrudan alğının

yapısı içerisinde irdelendiği bir zemine evriltmiştir. Dilsiz deneyimlerde kendi ifadesinin arayışına dönük anlamları da kapsayan bu zemin, tarihsel olarak sürekli tutulduğumuz düalitelere mesafe koyan, Ponty'nin özellikle sanat ile kendini ortaya koyabileceğine dönük ifadesine karşılık gelir. Ponty bilhassa resmin kendisi ile kategorik ayrımların iradi bir şekilde bulanıklaştırılarak görünmezin görülür kılındığı yetiden bahseder. Bu durum düşünürün özellikle *Göz ve Tin* adlı kitabında irdelenir:

“Ressamın bakışı, dışa yönelen bir bakış, dünyayla yalnızca bir “fizik-optik” ilişki değildir artık. Dünya, temsil yoluyla ressamın karşısında değildir artık: Aslında, sanki görünürün yoğunlaşması ve kendine ulaşması yoluylaymişcasına, ressamdır şeyler içinde doğan ve sonunda tablo, empirik şeyler arasında herhangi bir şeye, ilkin “otofigüratif” olmak koşuluyla göndermektedir ancak; o bir şeyin ancak, “hiçbir şeyin gösterisi” olarak şeylerin nasıl şey olduklarını ve dünyanın nasıl dünya olduğunu göstermek için “şeylerin derisini” delerek, gösterisidir.” (Ponty, 2019, s. 63).

Ponty daha da ileri gider, ezoterik açılımlarda sıkça refere edilen Hermes Trismegistus'dan alıntılanarak sanatı “vahşi çılgılık” olarak tanımlar. “Ve o, bir kez burada olunca, olağan görüş içinde uyuyan güçler, bir önceden varoluş gizi uyandırmaktadır” (Ponty, 2019, s. 63). Ponty sanata modern ve klasik olarak kategorik yaklaşmaktadır. Bununla beraber söyleminde bugünün sanatının farklılığını vurguladığı açıktır. Hazırlığı bir radyo programı için oluşturulan Algılanan Dünya (1948) postmodernizmin içine evrilen hızlı bir virajda yazılmıştır. Ponty'nin ifadeleri bugünün sanat eleştirmenlerinin günümüz sanatı periferindeki retoriklerle örtüşen bir pratikte akmakta olduğu izlenebilir. Günümüz sanatçılarının da etkilendikleri düşün insanları örneğin Lacan gibi yazarların kitapları incelendiğinde Ponty düşünülerinin baskın olduğu bir referans kaynak olarak kullanıldığı görülmektedir. Lacan'ın bakış nosyonu; Ponty'nin sanatı da yine açılmak üzere kullandığı bu özgün nosyon ile neredeyse birebir aynıdır. Bakış, dünyanın bakışı, kozmoz bakışı olarak kısırdığı özneye bakarken, öznenin algı dünyasını stimüle eden, uyarıcı bir işlevsellikte alımlanır. “Cezanne’ da Juan Gris’de Braque’ta, Picasso’da farklı biçimlerde çizilmiş nesnelere gayet iyi bildiğimiz nesnelere gibi gözümüzün önünden akıp gitmezler, gözümüze takılırlar, bakışımızı sorgularlar, kendi gizli tözlerini, maddi varoluş biçimlerini tuhafça iletirler, gözümüzün önünde adeta kanarlar (Ponty, 2017, s. 59). Ponty sanat yapıtının doğası gereği fenomenal, “görülüp işitilmektir” der. Sanat yapıtının doğrudan hissedilebilirliğinin başlı başına yetkinliğini vurgular. Düşünürün yine yukarıda değinisi yapılan sohbetin bütününde özellikle resim algı dünyasının kapısını aralayan en karakteristik referanslardan biridir. Ponty sanat yapıtının ‘etli tenli bütünselliği’ ifadesini açar; “[...] tanımlarla çözümlenmeler sonradan deneyimin dökümünü çıkartırken ne kadar değerli olsa da sanat yapıtındaki birebir algısal deneyimin yerini tutamaz” (Ponty, 2017, s. 61). Burada Ponty sanat bağlamında biçimsel bir öncelik oluşturmaz. Kendi felsefi

çözümlemesinde gördüğünü, fenomenolojik araştırmanın mümkün temel referansını aktarır. Gösterilenin göstereninden ayrı durmadığı bir birliği ifade eder. Yalnız burada belirleyici olan göstergenin kendisini gösterilenler bağlamında ne kadar açılırsak açımlayalım gösterenin bakışa gelmediği müddetçe asla bilinemeyeceğidir. “Derinlik benim bakışım altında doğar, çünkü bakışım bir şey görmeye çalışmaktadır. Peki ama görsel alanımızda her zaman daha belirli olana doğru yönelen bu algısal deha nedir?” (Ponty, 2017a, s. 357). Anlam atıflarını da sanat referansları ile olanaklı hale getiren Ponty, dünyanın insanlar tarafından nasıl olup da anlamlı bir dünya olarak deneyimlendiğine dönük fenomenolojik araştırmanın bilimsel metodolojisinde yolunu da kapatmaz (Darıdere, 2019).

Rudolf Steiner³’in adeta mottosu gibi duran saf rengin, görünürün ardında görülür görünmeyenin frekansını aramak, ezoterik bir uzamda antropozofi ve meditasyon üzerine verdiği derslerin Andrei Bely gibi dönemin Rus sanatçılarınin resmetmeye dönük motivasyonları, ya da dansı ile ezoterik çekimde yapılmak istenen içsel deneyimleri dans ile bütünleştirerek ifade eden George Gurdjieff’in çalışmaları ilgi yaratmaktadır. Merleau Ponty’nin de ifadesi ile makro dünyayı kavrayışın ön koşulu gibi duran mikro dünyanın en özel, kendimize dönük anlayış meselesi ile birlikte gelmesidir. Ezoterik sanatçılar da resmetmeyi, dansı içsel süreci, deneyimi dışavurma iradesi geliştirmek için bir devinim yaratmışlardır.

Garage Museum of Contemporary Art, *We Treasure Our Lucid Dreams: The Other East and Esoteric Knowledge in Russian Art, 1905- 1969* adlı sergisiyle tüm sanat tarihine mal olmuş Suprematizm, Küba-Fütürizm ve Konstrüktivizm kadar esaslı ve hatırı sayılır bir külliyata sahip bir akımın, Rus ezoterik sanatçılarınin, varlığını gözler önüne sermişlerdir (Kızıl, 2021).

Carman’ın Merleau Ponty metinlerini kritize ederken ifade ettiği; düşünürün metnin anlamını kurarken dahi ezoterik çeperde sayılabilecek somut, sert yargılardan uzak kısmen mistik dolaylımlamalarla anlamı kurduğudur. Uzunca bir irdelenimden ve sağlamalardan geçen, adeta anlamın inisiye edildiği aşamalara sahiptir metin (Carman’dan aktaran Aydın, 2020, s.80). Ponty için kurucu anlam iddiasından uzak, kurgusal laboratuvar evrenin gerçeklik iddialarının ötesinde, durumların getirdiği gereksinimlerle belirlenmeyen sanat ediminin fenomenolojik pratikte sordurduğu soru; “Öyleyse nedir ressamın bu sahip olduğu ya da aradığı gizli bilgi? Van Gogh’un “daha ileriye” gitmek istediği boyut? Resmin ve belki de bütün kültürün bu temel yanı?” (Ponty, 2019, s. 30).

3 Goethe’nin yapıtlarını yayıma hazırlayan, bir hakikat arayışı olarak kurulan Teozofi Cemiyetinin kurucusu Madam Blavatsky ile ortaklaşan, hakikat arayışında Doğu Mistisizmini de sorgulayan, Antropozofi Cemiyeti’nin kurucusu.

Sonuç

Günümüz sanatında da ezoterizmde de rizomatik arayış, kökensel sorgu, bir perdenin arka planındaki gerçeklik hallerini görünür kılmaya dönük edimler fenomenolojinin yöntemsel bakışına içkin durmaktadır. Aynı uzamda sanatın neligini ortaya koyarken aracı bir kavrayış olarak fenomenolojiyi tartışmak da kavramsal bir açılım sunmaktadır. Fenomenolojideki apaçıklık, epokhe, saf bakış gibi ifadelerin sanata da için olması, sanat ve fenomenolojiyi karşılıklı bakışım içinde tutmaktadır. Bir öz ontolojisi olarak da ortaya konulan fenomenoloji, bugünün sanatında referans alımına daha sık rastladığımız varoluşçu felsefe, yeni ontoloji gibi düşüncelerin esasında öncü felsefi minvalini oluşturmaktadır. Makale boyunca düşünürlerin ifade ettiği özü görüleme yöntemi; dünya fenomenini betimlemeye dönük araştırmayı kılıksal kılmak gibi ideallerle hareket eder. Sanatın öncelikle duyumsanmak amaçlılığını taşıması ve hemen sonrasında kendisi aracılığıyla bu dünya fenomenini betimlemeye dönük araştırmaya da ortaklık etmesi, fenomenolojik bir eşliğin ifadesini özellikle vurgular.

Araştırma yapılırken anlaşılan o ki, kavramların bağımsız hallerini ifade etmek birbirleri ile ilişkilene hallerinden çok daha zor gözükmektedir. Fenomenoloji, sanat ve ezoterizm gibi üç ayrı kavramın birbirleri ile ilişkilene hallerinin araştırıldığı bu çalışmada, literatür taraması yapıldığında kümelenmelerin genelde ikili yapıldığı ve kesişim ölçeğinde konumlandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise küme sayısı artırılmış, kesişim vurgusu yapılmış ama daha çok birleşim alanları ortaya koyulmuştur. Bu durum metnin dilinin kurulumunu özellikle belirlemiş, salt girift yanları değil aynı zamanda fenomenoloji ve ezoterizmdeki gösteren zeminlerinin değişimleri gibi organik yanları da vurgulanmıştır. Fenomenolojinin bazen öz yetilere dönük irdelenimiyle beraber sanatı okumada bir yöntem olması bazen de saf bakış araştırmasında sanat ile oldukça örtüşük bir bağlama kayması gibi. Ritüelistik görüngülerle kendini gösteren ezoterizmin dil kurulumunu günümüzde özellikle adeta bir performans sanatı gibi kavramsal bir zeminden kurması gibi örnekler çoğaltılabilir. Gösteren akışında; fenomenolojik ifadelerin kesinlik arayışında sürekli hareket halindeki gerçeği ufuktan seyre dalması, ezoterik kapalılığın hakikate dönük açığa çıkarma edimselliğini işaret etmesi, sanatta yine görülmeyenin görünürlüğüne dönük dil kurulumlarındaki bu kavramsal geçişler, bir sanat yapıtı gibi bütün ancak çoklu bir görüntü çizmektedir. Bütün bunlar bir yana sanat, fenomenoloji ve ezoterizmde bütün bu olgusal harekete, iççeliğe ve terminoloji kullanımlarındaki kapalılığa rağmen net bir kesişim alanı nedir diye sorulsa idi eğer olası cevap; güçlü bir itki gibi duran hakikat arayışı denilebilirdi.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Jale Asya Kahraman Özyılmaz %50, Hatice Çöklü Aşkın %50.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Jale Asya Kahraman Özyılmaz 50%, Hatice Çöklü Aşkın 50%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Kahraman Özyılmaz, J. A. & Çöklü Aşkın, H. (2023). Fenomenolojik bakış, sanat ve ezoterik uzlaşımlar. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 115-135. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1309365>

Kaynakça

- Akbank Sanat. (26.08.2020). *Fenomenolojik tavır*. [video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=XZoAWJDTOXE>
- Akbank Sanat. (30.12.2020). *Görünür ve görünmez*. [video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=R3p9LFpuAOY>
- Aydoğdu, H. (2010). *Maurice Merleau-Ponty'nin fenomenolojik ontolojisi*. [doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Aydın, A. (2020). Merleau-Ponty'nin bedenlenme fenomenolojisi bilinç ve beden bütünlüğü. *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1, 77-90.
- Baker, U. (2015). *Kanaatlerden imajlara-duygular sosyolojisine doğru* (2. baskı). (Çev. H. K. Abuşoğlu). İletişim.
- Çolak, P. D. (2016). *Husserl fenomenolojisi ve soyut sanat* [yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Darıdere, Ö.D. (2019). *Maurice Merleau Ponty'nin algının fenomenolojisi'nin fenomenoloji felsefesine katkısı* [yüksek lisans tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Descartes, R. (1997). *Kurallar-meditasyonlar* (2. baskı) (Çev. A. Yardımlı). İdea.
- Dorfman, E. (2017). Bir başkası olarak vücudum. *Cogito*, 88, 266-275.
- Dupond, P. (2013). *Merleau-Ponty sözlüğü* (1. Baskı) (Çev. E. Şan). Say.
- Farago, F. (2006). *Sanat* (1. Baskı) (Çev. Ö. Doğan). Doğu Batı.
- Husserl, E. (2003). *Fenomenoloji üzerine beş ders* (2. Baskı) (Çev. H. Tepe). Bilim ve Sanat.

- Kahraman, J. (2011). *Resim sanatının ezoterik boyutları* [yüksek lisans tezi] Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kovel, J. (2020). *Tarih ve tin* (3. Baskı) (Çev. H. Pekinel). Ayrıntı.
- Kızıllı, U. (2021, 3 Mayıs). *Kanonun dışındakiler: Rus ezoterikleri, Argonotlar*. 18 Nisan 2022 tarihinde <https://argonotlar.com/kanonun-disindakiler-rus-ezoterikleri> adresinden edinilmiştir.
- Kurşuncu, İ. (2014). *Zen'den mango ve otaku kültürüne Japon sanatı ve boşluk bağlamında değerlendirilmesi*. [yüksek lisans tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Mert, C. K. (2013). *20.Yüzyıl öncü tiyatro çalışmalarında ezoterik etkiler*. [yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi.
- Merleau-Ponty, M. (2017). *Algılanan dünya* (5. Baskı) (Çev. Ö. Aygün). Metis.
- Merleau-Ponty, M. (2017a). *Algının fenomenolojisi* (1. Baskı) (Çev. E. Sarıkartal ve E. Hacımuratoğlu). İthaki.
- Merleau Ponty, M. (2019). *Göz ve tin* (4. Baskı). (Çev. A. Soysal). Metis.
- Primozic, D. T. (2013). Merleau-Ponty üzerine (1. Baskı). (Çev. Z. Zafer Esenyel). Sentez.
- Şan, E. (2016). Sanat yapıtının fenomenolojisi. *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 49-63.
- Şan, E. (2015). *Merleau-Ponty* (1. Baskı) Say.
- Taşkın, F. (2021). *Husserl'in temel kavramları. Dört Öge*, 19, 151-169.

Extended Abstract

This exploration into the interplay among phenomenology, art, and esoteric approaches elucidates the zones of reconciliation within their spheres of interest. While delving into these concepts individually throughout the text, their interaction is intricately woven in synchronous style. The narrative initiates with an examination of how phenomenological differences surface in disclosed relationships. Descartes' pivotal role in revealing these distinctions is scrutinized, alongside an analysis of his connections with philosophers considered pioneers of phenomenology. Starting with Husserl, the distinctive viewpoint of Merleau-Ponty in apprehending the conceptions of plain expression in aesthetic experiences is explored. Merleau-Ponty, constructing his ontology through the lens of art, is scrutinized more profoundly due to the rhetoric and esoteric affiliations within this essay. In his phenomenological gaze, Merleau-Ponty contends that a painter possesses intellectual capacities on par with a philosopher. Art, in this context, emerges as a specialized domain capable of wielding a pure gaze without shouldering the responsibility of the speaking subject. By concentrating on painting as a means to access the authentic expression of reality, Ponty frequently incorporates statements from

artists. Within this study, arguments are elaborated, accompanied by examples drawn from the statements of various artists.

Throughout history, the study of art aligns with the conceptual evolution of phenomenological methodologies over time. The phenomenological tradition places particular emphasis on grasping the essence within expressions of manifestations, akin to esoteric approaches. The final states of an artwork, when it becomes visible and felt, transform into an intermediary field within phenomenological methodology. The relationship between phenomenology and art deepens in the holism of invisible universes, expanding visible horizons toward the material reality of artwork. In this dimension, the artwork is constructed through a phenomenological method, pointing to invisible horizons while aiming at visibility. The phenomenological view in art signifies an understanding with a fundamental will to unravel the secrets of existence, lifting the veil. Expressions of consciousness, realization, and touching reality are enabled through the use of pointing and evoking in arts. In esotericism, symbolic systems used to unveil truth facilitate collective reading as a methodology. Representations are employed as an intermediary to ensure the visibility of the essentially invisible, thus creating an intricate alignment between phenomenology, esotericism, and art.

The rhizomatic search, questioning origins, and efforts to reveal the hidden states of reality in contemporary art and esotericism are inherent in phenomenology. Thus, while revealing the nature of art, the phenomenological view opens itself to us as if it were a natural process. The fact that expressions such as self-evidence, epoch, and pure gaze in phenomenology are also inherent in art keeps the art and phenomenology in mutual sympathy. Phenomenology, bringing forth an ontology of essence, is essentially the pioneering philosophical instance of ideas such as existential philosophy and new ontology, which we encounter more frequently among the conceptual references of contemporary art. The fact that the primary intention of art is to be sensed, and then it participates in the research to describe the phenomenon of this world through itself particularly emphasizes the expression of a phenomenological accompaniment.

Establishing a triple overlap, as explored in this study encompassing phenomenology, art, and esotericism, is rare in academic literature, dominated by research articles typically pairing clusters at intersections. Expressing independent states of concepts proves challenging, leading this study to emphasize junction areas rather than mere intersections. The text's linguistic construction underscores intricate and organic aspects, exemplified by changes in signifier grounds in phenomenology and esotericism. It becomes evident, for instance, in the application of phenomenology as a method for interpreting art during the investigation of essential faculties. This application transitions into a more overlapping context with art in its exploration of pure gaze. Examples abound in the way esotericism, which reveals itself through

ritualistic phenomena, constructs its language from a conceptual foundation, akin to a form of performance art. Despite the dynamic structure, elaborate expressions, and terminological ambiguity that shroud art, phenomenology, and esotericism, a clear intersection emerges: the powerful urge for truth.

WILL THE MEMBERSHIP OF TÜRKİYE TO THE EU SPUR CONVERGENCE OF GDP PER CAPITA TO HIGH-INCOME ECONOMY?

Metin GÜRLER* & Funda KARA**

Abstract

By examining the economic performances of the new members of the EU in the 2000s, it is aimed to investigate possible developments in the Turkish economy, in case Turkey becomes a full member of the European Union (EU). The study covers thirteen member countries that were accepted as full members of the EU in the 2000s and Turkey, which is a candidate country for the EU. Eight (there were seven members when the study was done) of the new members are also in the Euro Area (Eurozone). While eleven of the new members are located in Central and Eastern Europe, Malta and Cyprus are two island countries located in the Mediterranean. The correlation between the countries' GDP per capita was investigated after testing the normality of the data for the country set. The growth performance was investigated with a growth convergence equation. Different unit root tests for time series and panel data were applied to analyse the breakpoints within the GDP per capita of the EU member countries considering the membership. Time series data were used for individual member state analysis whereas panel data were used for income convergence analysis of the country set. Lithuania has the best performance in income per capita increase in the 1995-2021 period whereas Romania has the second and Latvia has the third best performance. Due to the convergence theorem, new member countries have the highest growth rate than the EU and Eurozone in income per capita in the 1995-2021 period.

Keywords: GDP per Capita, Convergence, Breakpoints, EU Membership.

TÜRKİYE'NİN AB ÜYELİĞİ KİŞİ BAŞINA GSYİH'NİN YÜKSEK GELİRLİ EKONOMİYE YAKINSAMASINI SAĞLAYACAK MI?

Öz

Bu çalışma, AB'ye yeni üye olan ülkelerin 2000'li yıllardaki ekonomik performanslarını inceleyerek, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) tam üye olması durumunda Türkiye ekonomisinde yaşanabilecek olası gelişmeleri incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, 2000'li yıllarda AB'ye tam üye olarak kabul edilen on üç

* Assistant Professor, Istanbul Medipol University, School of Business and Management Sciences, Istanbul, Türkiye, metin.gurler@medipol.edu.tr; metingurler1969@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-9263-0258>,

** Assistant Professor, Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics Administrative and Social Sciences, Istanbul, Türkiye, fukara@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8685-0695>,

üye ülkeyi ve AB'ye aday ülke olan Türkiye'yi kapsamaktadır. Yeni üyelerin sekizi (çalışma yapıldığı esnada yedi üye vardı) aynı zamanda Euro (Avro) Bölgesi'nde yer almaktadır. Yeni üyelerin 11'i Orta ve Doğu Avrupa'da yer alırken, Malta ve Kıbrıs Rum Kesimi Akdeniz'de yer alan iki ada ülkesidir. Ülke seti için yıl içi elde edilen toplam gelirin yıl ortası toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilen kişi başına düşen gelirin normallik testi yapıldıktan sonra ülke verileri arasındaki korelasyon incelenmiştir. Üye ülkelerin üyelik öncesi ve üyelik sonrası kişi başına düşen GSYİH değerlerinin büyüme yakınsama denklemi ile büyüme performansı ve farklı birim kök testleri ile de kırılma noktaları zaman serileri ve panel verilerle analiz edilmiştir. Bireysel üye ülkelerin analizi için zaman serisi verileri kullanılırken, ülke setinin gelir yakınsaması analizi için panel verileri kullanılmıştır. 1995-2021 döneminde kişi başına düşen gelir artışında en iyi performansı Litvanya gösterirken, Romanya ikinci, Letonya ise üçüncü en iyi performansa sahip ülke olmuştur. Yakınsama teoremi nedeniyle, yeni üye ülkeler 1995-2021 döneminde kişi başına düşen gelirden AB ve Euro Bölgesi'nden daha yüksek büyüme hızına sahiptir.

Anahtar Kelimeler: *Kişi Başına Düşen GSYİH, Yakınsama, Kırılma Noktaları, AB Üyeliği.*

Introduction

Germany, France, Italy, the Netherlands, Belgium and Luxembourg signed a treaty on 18 April 1951, based on Robert Schuman's plan. The plan suggested a deeper cooperation and integration for Western Europe's coal and steel producing capacity, which were mostly used for the arms industry. The six signatory countries found the Coal and Steel Treaty beneficial and thus they wanted to expand their cooperation into other fields. Then they signed the Rome Treaty on 25 March 1957. The treaty involved the European Atomic Energy Community (EURATOM) and the European Economic Community (EEC).

The first enlargement of the Communities was on 1 January 1973 when Denmark, Ireland and the United Kingdom became new members. As a result, the number of members increased from six to nine. Then, Greece became the tenth member of the European Communities (EC) in 1981, and five years later, Spain and Portugal became new members. The EU was officially emerged by the Maastricht Treaty, which was signed on 7 February 1992. By accepting Austria, Finland and Sweden on 1 January 1995 the number of the members of the EU increased to fifteen members.

Both, the accession of ten new members, namely Cyprus, Czechia, Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Slovakia, Slovenia and Poland in 2004, and the accession of Bulgaria and Romania in 2007, caused the distinction between Western and Eastern Europe to disappear. With the accession of Croatia, the Union, which has twenty-seven members, had 28 members on 1 July 2013. After the BREXIT, the EU became an economic integration with twenty-seven members. Member states enjoyed being in the expanding European Economic Area (EEA), with the inclusion of Iceland,

Liechtenstein and Norway, which were three European Free Trade Association (EFTA) member countries.

The EU countries have to not only align their national legislation with the relevant EU law with the Maastricht Treaty but also meet specific conditions designed to achieve economic convergence. These requirements, known as the convergence criteria for the transition to the Euro, adopted by the EU Member States in Maastricht in 1991, were put into practice to measure the preparations of the countries for the transition to the Euro. The set of macroeconomic indicators deals with:

- The stable prices (price stability which tells the harmonised consumer price inflation),
- Robust public finances (lower government deficit and debt) to ensure they are sustainable,
- Exchange rate stability shows that a member country can manage its economy without causing excessive currency fluctuations (EU's Exchange Rate Mechanism "ERM I" was replaced by ERM II on 1 January 1999 as a result of exchange rate developments),
- To assess the durability of convergence, the existence of long-term interest rates (The EC, 2022).

All the members had both a gain from intra-trade and an increase in the GDP per capita as a result of the enlargement in the EU. The number of members and average GDP per capita of the EU are correlated positively with each other and Spearman's rho correlation coefficient is 0.832. The average GDP per capita was 19,465 USD in 1995 with 14 members, whereas it has increased to 38,224 USD in 2021 with 27 members.

This study aims to investigate whether GDP per capita in the country set have breakpoints thus membership caused a positive effect on their income. Time series data were used for individual member state analysis whereas panel data were used for income convergence analysis of the country set.

1. LITERATURE REVIEW

The first empirical studies to prove the existence of convergence were conducted by Maddison (1982) and Summers and Heston (1988) based on long-term cumulative time series data of many variables for many countries. Empirical research on the concept of convergence has led to the definition of different types of convergence over time. As the theoretical framework discussed in the analyses changes, the results about convergence also change. The changes made by the researchers in the assumptions of the growth models have led to the emergence of different convergence concepts.

The view that the unconditional convergence hypothesis tested in previous studies is not valid has become dominant in the literature over time, and contradictory results have been noted for the existence of conditional

convergence. In line with the importance of economic cooperation in the process of convergence and growth, it is possible to see that there are generally significant convergences between countries in studies on economic community member countries such as OECD or the EU.

There are extensive studies in the literature on the differences between the growth rates of national economies and the convergence of these differences over time. The question of whether the income levels of different economies tend to converge began with the economic growth study of Solow (1956) and has survived to the present day. Pioneering studies such as Solow (1956), Swan (1956), and Cass (1965) show that the neo-classical growth model shows that real income differences will disappear over time between countries with similar productivity levels, savings rates and population growth, while poor countries approach the steady state, while poor countries are on average richer. The validity of the judgment that it will grow faster than other countries is questioned. For testing real income convergence, Baumol (1986), De Long (1988), Dowrick and Nguyen (1989), Barro and Sala-i-Martin (1995), Mankiw et al. (1992) and Islam (1995), on the other hand, examine this relationship based on the regression between cross-sectional data and real income growth rates of national economies and an initial income level.

Income convergence occurs when low-income countries catch up with relatively higher-income countries. It states that low-income countries grow faster than relatively richer countries, so that the income gap between the countries decreases, in other words, it catches up with high-income countries over time. High-income countries have technological diffusion, and in the process, low-income countries should benefit from their technological diffusion. Theoretically, income convergence occurs not only in the per capita income level between countries but also in the income distribution between regions within a country (Ho, 2015).

In their studies, Kutan and Yiğit (2004) and Kocenda (2001) obtained strong findings in line with the prediction of real convergence in terms of new candidate countries to the EU, using modern panel unit root testing methods in the 1993-2004 review period. Using different panel unit root approaches, Saraçoğlu and Doğan (2005) examined the predicted validity of the income convergence for the EU members and candidate countries for the 1985-2004 period. The authors concluded that the EU members diverged from their group averages, while the candidate countries converged to their averages. In addition, considering the convergence of the countries to France, which was chosen as the leading country, the prediction that the first 15 EU countries converged to France could not be rejected.

Cabral and Castellanos-Sosa (2019) analysed the impact of the global financial crisis by applying the cross-section and dynamic panel data methodology. They examined the income convergence between the EU countries for the 1973-2012 period. The study revealed that the establishment

of the EU provided income convergence among the new members, while the old members were greatly affected by the financial crisis, which reduced the rate of convergence in the region. The difference between old and new members' income seemed to decrease before the crisis broke out, perhaps because new members caught up with the old members with technological advances.

Table 1 shows the highlights of related literature review of the study.

Table 1. Literature Review

| Author | Method | Period | Result |
|---------------------------------|---|--------------------|---|
| Desli and Gkoulgkoutsika (2021) | Beta (β)-convergence approach, Log(t) convergence approach, Stochastic convergence approach | 1980-2016 | All the methods show that the high-income countries are participating in an ongoing process of convergence, even though they were hit hard by the financial crisis. Evidence for convergence tends to weaken when the underlying deterministic trend assumption is enriched by a stochastic trend and eventually abandoned. |
| Cartone et al. (2021) | The conditional convergence model | 1981-2009 | The authors examined the indicators that cause economic development in 187 regions in 12 EU member states. Empirical evidence has shown that European regions have not only investment, population growth, human capital and spillovers but also different rates of convergence. Also, convergence tends to be higher for slower-growing European regions, resulting in stronger reductions in inequalities between these regions. This result highlights how the economic performances of different EU regions differ, pointing to the need for tailored policies. |
| Otoiu and Titan (2015) | Coefficients of variation | since 2000 | In their study, the authors investigated whether socio-economic convergence has taken place not only at both national and regional levels but EU cohesion policy has been effective as well. Most of the findings showed that the EU cohesion policy was effective in reducing socio-economic inequalities before the 2008 financial crisis and controlling the crisis due to the increasing convergence between countries. However, the unexpected difference in internal migration needs further investigation. |
| Kutan and Yiğit (2005) | Contemporary panel unit root testing methods | Jan 1993- Dec 2000 | The authors tested the real and monetary stochastic convergence in transition economies, using macroeconomic data from January 1993 to December 2000 using Kočenda's (2004) methodology for different periods. They did not find qualitatively different implications for convergence and the results showed less nominal and real economic convergence in transition economies than those of Kočenda's ones. Besides, the results suggested that inferences about convergence between transition economies may be more |

| | | | |
|-----------------------------|-------------------------|---|--|
| Saraçoğlu and Doğan (2005) | Panel unit root | 1985-2004 | sensitive to the constraints placed on the panel technique used rather than the data period used. The authors examined the predicted validity of the income convergence for the EU members and candidate countries for the 1985-2004 period. The authors concluded that the EU members diverged from their group averages, while the candidate countries converged to their averages. In addition, considering the convergence of the countries to France, which was chosen as the leading country, the prediction that the first 15 EU countries converged to France could not be rejected. |
| Andreano et al. (2013) | β -Convergence | 1950-2007 | In their study, the authors tried to answer the question of whether there is convergence in per capita income in MENA countries. The developments in the regional economy were mostly affected by unique factors such as energy resources, and demographic and institutional characteristics. Although the convergence process is slow compared to other developing countries, GDP per capita in 26 MENA countries for the 1950-2007 period strongly confirms the β -conditional convergence hypothesis. |
| Liviu-Stelian et al. (2014) | Markov chain analysis | In the first phase: 1995-2007, 2008, 2009, 1995-2010, 2011,2012 | In their study, the authors analysed the effects of the global economic crisis on EU countries by considering the convergence dimension. The economic convergence was especially disrupted by the economic crisis. The results showed that the analysis based on GDP per capita is not sufficient, the economic freedom index shows a concentration of values that imply a stronger convergence in this area and can see that the crisis has a minimum effect. |
| Kocenda (2001) | Panel unit-root test | 1991-1998 | In the study, the author examined convergence between the transition countries located in the centre and eastern part of Europe (CEE) and found that evidence of convergence in macroeconomic fundamentals and common institutional nature and economic policies tended to be associated with a higher degree of convergence. This result is compatible with neoclassical growth theory, which supports convergence between countries with similar characteristics. |
| Korap (2010) | Panel unit-root tests | 1970-2007 | In the study, the author re-examined the neo-classical convergence growth theory for 26 OECD countries. The panel unit root tests for the 1970–2007 period indicate that the null hypothesis, which states that OECD's real income per capita converges to the USA chosen as the comparison country, cannot be rejected. The author also stated that the validity of the findings should be tested using various other panel data testing methods for a larger sample period. |
| Tunali and Yilanci (2010) | Nonlinear unit root tes | 1950-2006 | In the study, the income convergence hypothesis is analysed using time series techniques in a non-linear framework for nineteen MENA countries over the 1950-2006 period. There are significant structural |

| | | | |
|------------------------------|--|-----------|---|
| Gögül and Koralp (2014) | Panel unit-root tests | 1970-2012 | <p>differences between MENA countries, and according to the results obtained in the study, the incomes of the eighteen MENA countries excluding Iraq during the sampling period differ from each other. To reduce this inequality, economic cooperation between these countries should be encouraged.</p> <p>In this study, convergence prediction based on neo-classical growth theory is tried to be re-examined by using real income per capita data of 26 OECD countries in the period 1970-2012. For the sample period, considering some contemporary panel unit root tests, the main findings show that there is a convergence of real income per capita of OECD countries to both the USA chosen as the leading country and the OECD average, so the results support the neo-classical convergence approach.</p> |
| Yeşilyurt (2014) | Pesaran (2007) dual approach | 1978-2010 | <p>In the study, the author investigated whether there was convergence in 27 OECD countries for the 1978-2010 period using Pesaran's (2007) dual-test approach. According to the empirical results based on pair-wise tests, there is income convergence for OECD countries, which have high economic relations with each other, and the results are in line with the expectations.</p> |
| Ceylan and Abiyev (2016) | Nonlinear, nonlinear-asymmetric and LM unit root tests | 1950-2015 | <p>In their study, the authors investigated whether GDP per capita in EU-15 countries approached the EU-15 average during 1950–2015. Nonlinear and nonlinear asymmetric unit root tests showed that the five members exhibited long-term or deterministic convergence with the EU-15 average. However, endogenous structural LM unit root tests show that the nine members exhibit stochastic convergence. As a result, it has been observed that the real per capita income levels of 11 EU countries are close to the EU-15 average.</p> |
| Cavallaro and Villani (2021) | Convergence clustering approach | 1995-2017 | <p>In the study, the relationship between real income convergence and convergence patterns of financial systems in EU28 countries for the period 1995-2017 was examined. The first result is that income inequalities have narrowed significantly in the last two decades, but the growth convergence process has lost momentum with the global financial crisis. Second, with the new EU member states having a lower financial development, the countries' financial systems show a high degree of fragmentation, confirming the existence of a two-tier Europe. In general, convergence patterns for real incomes and financial development are strongly correlated.</p> |
| Cieślík and Wciślík (2020) | Phillips and Sul (2007) convergence test | 1995-2017 | <p>This study focuses on empirical research into the convergence of real GDP per capita among eight Central and Eastern European countries-and the catch-up of these new members to former EU-15 members by Phillips and Sul's (2007) convergence test. The results show that CEE-8 does not converge to former EU-15 members, likewise, there are no clear</p> |

| | | | |
|------------------------------------|--|-----------|---|
| Li and Papell (1999) | Unit root hypothesis, stochastic convergence, deterministic convergence. | 1900-1989 | <p>convergence patterns in EU15, whereas there is convergence among CEE-8 countries. However, CEE-8 seems to converge to the EU's two largest economies, such as Germany and France.</p> <p>The authors examined the convergence of output per capita for 16 OECD countries over the period 1900-1989. Conventional tests of conditional and time series convergence appear to yield mixed results for similar economies. According to the test results, evidence of deterministic convergence was found for 10 out of 16 OECD countries and stochastic convergence for 14. According to the findings, II. World War was the primary cause of structural shifts in relative output.</p> |
| Nahar and Inder (2002) | Testing convergence, unit root t-tests | 1950-1998 | <p>This article makes several new contributions to the convergence literature. First, it is argued that for a group of countries that may share a common steady-state output level, it may be more appropriate to consider the group leader's output level to be a better choice than the group's average output level, so that for OECD countries the convergence test is a member country's output gap with the United States. becomes a test of whether it is approaching zero. Second, unit root tests give misleading signals about the existence of convergence, and convergence can be rejected in many cases where there is convergence.</p> <p>Contrary to previous studies, the authors found convergence by using the new method they developed in the analysis of per capita income convergence for 22 OECD countries for the period 1950-1998.</p> |
| Yilanci & Canpolat-Gokce (2020) | Panel, Unit Root, SUR-ADF, Fourier, RALS. | 1960-2015 | <p>In this article, a new unit root test, which is a combination of Breuer et al. (2001), Chang et al. (2012) and Im and Schmidt (2008) studies, was used to test the validity of the convergence hypothesis in per capita income for 18 OECD countries in the period 1960-2015. The existence of stochastic convergence between countries was examined, and it was concluded that stochastic convergence was valid in only seven countries.</p> |
| Yaya et al. (2020) | The Fourier Unit Root test | 1967-2017 | <p>In the study, the authors used a new unit root test to examine income convergence in nine Asian countries, three of which were selected as the leading countries in eastern Asia regions for the period 1967-2017.</p> |
| Kvedaras and Cseres-Gergely (2020) | Monte Carlo (MC) simulations | 2007-2014 | <p>In the study, the convergence of income distributions between 27 EU countries in the 2007-2014 period is statistically significant. The biggest convergence in a single year occurred just after the financial crisis. It is observed that the convergence, which was slower in a few years after the crisis, accelerated again after 2012.</p> |
| Strazicich et al. (2004) | Lagrange multiplier unit root test | 1870-1994 | <p>In the study, a minimum Lagrange multiplier unit root test, which endogenously determines level and trend structural breaks, was used to test whether income per capita for fifteen</p> |

| | | | |
|-------------------------|--|---|--|
| Ceylan et al. (2013) | Nonlinear unit root, KSS test, LNV-sollis test. | 1950-2008 | OECD countries in the period 1870–1994 stochastically converged or not. The empirical results indicated significant evidence for stochastically converging. For each OECD member, there were one or two permanent breaks in relative income which were mostly often around the two World Wars. In the study, the convergence hypothesis for 21 OECD countries during the period of 1950-2008 was analysed by the linear and nonlinear time series methods. The nonlinear test results showed that there was not a unit root in both demanded output and the output gap from the USA series for several OECD countries, which indicates there is a convergence. However, the linear ADF test stated supportive evidence of unit root and no convergence in the outputs. |
| Borsi and Metiu (2015) | Club convergence concept | 1970-2010 | The study investigated the convergence in real income per capita in the EU in the 1970-2010 period by a non-linear latent factor framework. The results indicated that there was no overall income convergence in the EU. |
| Völlmecke et al. (2016) | Endogenous broad capital model, Markov chain | 2003-2010 | The study investigated income convergence in GDP per capita for 269 regions in the EU in the 2003-2010 period. According to the results, there was generally a weak income convergence process between EU regions. The Central and East European Countries (CICs) regions had a poverty trap so the convergence was not valid for these regions. In regions, in contrast to FDI, there was a positive correlation between human capital and higher income levels. However, both FDI and human capital positively affected income growth dynamics. |
| Lim and McAleer (2004) | Unit root and cointegration techniques, the time series tests. | 1965-1992 | The study investigated whether there is a convergence club for ASEAN-5, as well as ASEAN-5 and the USA by applying different time series tests. Using the unit root and cointegration methodology, the test results did not show a significant income convergence between pairs of ASEAN-5 countries. There was limited evidence for the income convergence between Singapore and the ASEAN-3 countries so further investigation was needed. Apart from Singapore, ASEAN-5 countries did not succeed in catching up with the USA, which was a technology leader. |
| Kant (2019) | β -convergence regressions | 1971-2013 (42 years), and 1992-2013 (21 years). In 1971 and 1992 base years, the USA did not experience a recession | The paper aimed to measure and compare the development and income inequality between the countries. Focusing on forty-six countries, six countries in Sub-Saharan Africa and forty countries in South Asia, which were relatively homogenous, none of the regions has achieved either within group convergence or significant catching up with the leader country since 1951. Twenty-one of the twenty-eight countries, which exhibited catching up in the most recent 21-year period, fell behind the technology leader country US in the longer period. |
| Akkoç and Şahin (2019) | Panel data, GMM | 1999-2013 | In the study, the conditional convergence hypothesis was tested for 31 countries whose data could be accessed for the period 1999- |

| | | | |
|------------------------------|---|---------------------------------|--|
| | estimation method | | 2013. The analysis not only focused on the speed of convergence but the presence of convergence was analysed as well as using panel data. Even the results showed a weak convergence between the countries, on the other hand, it was concluded that trade openness, investment and total factor productivity of the countries had a positive effect on the economic growth. |
| Akıncı and Yılmaz (2012) | difference-in-differences' analysis, time series analysis | 1981-2010, 1981-1995, 1996-2010 | In this study, it has been examined whether the convergence valid for countries is also valid between different income groups and regions within the country. In this direction, the convergence relations between the rich and poor classes in the Turkish economy in the 1980-2014 period by 12 sub-regions were analysed using time series analysis. The model estimation results showed that the poor converge to the poor and the rich to the rich, thus reflecting that the divergence process is dominant in the Turkish economy. |
| Savacı and Karşyakalı (2016) | Carlino ve Mills (1993) zaman serisi yöntemi | 1960-2013 | In this study, convergence analysis was made in the per capita income level between Turkey and the EU countries from 1960 to 2013. According to the test results, there has been a β -convergence between Turkey and Austria, Belgium, Denmark, Finland, France, Italy, Sweden and Portugal since the 1990s, while there is a divergence between Greece and the United Kingdom. |

2. RESEARCH METHODOLOGY

In this study, the correlation of the GDP per capita, convergence (growth rate) of the GDP per capita, and breakpoints in GDP per capita were analysed for the country set, the EU, Eurozone and the world as total.

2.1. Selection of Country Set

The study covers thirteen member countries that were accepted as full members of the EU in the 2000s and Turkey, which is a candidate country for the EU. The latest member countries and their membership dates are as; Cyprus, Czechia (Czech Republic)), Estonia, Hungary, Latvia, Lithuania, Malta, Poland, Slovakia and Slovenia in 2004, Bulgaria and Romania in 2007, and Croatia in 2013.

Eight (there were seven members when the study was done) of the new members are also in the Eurozone. While eleven of the new members are located in Central and Eastern Europe (CEE), Malta and Cyprus are two island countries located in the Mediterranean.

2.2. About the Data

The data were gathered for the period 1995-2021, but there was a lack of data for GDP per capita for some countries in 2021 year. The data were collected from different data sources. GDP per capita for the country set was mainly from the World Bank (2022), OECD (2022) and Eurostat (2022). Data from Eurostat were converted into USD by exchange rate data from the Bank for International Settlements (2022). The country set was analysed considering the GDP per capita (USD) for the period 1995-2021.

2.3. Methodology

In the study, the 22nd version of the Statistical Package for Social Sciences Data (SPSS) software was used to test the normality of GDP per capita and to find the correlations between the data of countries. The ninth Version of the EViews (2022) software was used to determine the stationarity of the data with unit root tests and the breakpoints and convergence rates (growth rates) of the data in the 1995-2021 period. Statistical tests were applied for both time series and panel data.

For a given data set, the normality and the stationarity of the data should be checked before the analysis.

It is necessary to investigate the cross-sectional dependence of the data. When there is cross-dependency in data, the stationarity of the data should be checked with 2nd generation tests instead of 1st generation tests. EU member states may face risks and opportunities together due to the EU's common policies. The effects can cause a correlation between the member countries (cross-sections) in panel data models. The existence of such a correlation, which is called cross-section dependence, will cause wrong results in the model.

Pesaran (2004) proposed the Cross-section Dependence (CD) test rather than standard tests to check the cross-section dependency when the number of the cross-section (N, thus new member countries is 13) is larger than the period (T, 27 years). The cross-section dependency of the residual series formed by the equation should be tested by Pesaran's CD test. The hypotheses are as:

H₀: No cross-section dependence (correlation); 1st generation tests should be used

H₁: The cross-section dependence (correlation) exists; 2nd generation tests should be used

In this study, the normality and stationarity of the data were tested at first with different statistical tests. Then convergence (growth) of the data in the 1995-2021 period was measured. Finally, different breakpoint tests were also applied for the GDP per capita data of the country set. Zivot-Andrews and Perron unit root statistical tests were applied to check the breakpoints in the data.

2.4. The Normality of the Data

Normal distribution for data is very important in statistical analysis. In this study, the normality of the data was tested by the Shapiro-Wilks (SW) test and the Kolmogorov-Smirnov (KS) test using IBM-SPSS (2022) software.

The Jarque and Bera (JB) test statistic follows the chi-square distribution with 2 df, for the null hypothesis which states that the residuals are normally distributed (Gujarati and Porter, 2009).

$$[1] JB = n * \left(\frac{S^2}{6} + \frac{(K-3)^2}{24} \right), \text{ where } S \text{ is skewness and } K \text{ is kurtosis.}$$

For the normally distributed data, the parametric Pearson correlation test, and for nonnormal distributed data non-parametric Spearman rho correlation test should be used to detect whether there is a correlation between the data or not (Minitab, 2015; IBM, 2022).

For testing the normality of the data, the null and alternative hypotheses are as:

H_0 : The data show normal distribution (so that parametric tests should be applied)

H_1 : The data do not show a normal distribution (so that non-parametric tests should be applied)

If the estimated t-statistics of the data exceeds the critical value, the null hypothesis can be rejected with a 95 per cent confidence interval, thus it can be said that the data are not normally distributed. If the estimated t-statistics of the data is less than the critical value, the null hypothesis is not rejected with a 95 per cent confidence interval, thus it is concluded that the data are not normally distributed. If the probability (p) obtained as a result of the test is less than the critical value (0.05), the null hypothesis can be rejected with a 95 per cent confidence interval, so it can be said that the data are not normally distributed. If the probability (p) is greater than the critical value (0.05), the null hypothesis is not rejected with a 95 per cent confidence interval, thus it is concluded that the data are not normally distributed (Khatun, 2021).

2.5. Break Points

Shrestha and Bhatta (2018) have defined a structural break as a sudden jump or fall in a time series due to a change in policy direction, regime, and external shocks. While some time series are stationary, it can be concluded that they have a unit root and are not stationary due to the structural breaks. Today, there are many test statistics to test whether a time series has one or more structural breakpoints. Structural breakpoints analysis allows the identification of events that may have fed structural changes and helps to compare the estimated breakout date with the effective date of a policy change or a policy implementation (Bai and Peron, 1995). Bai and Perron (1998) have

analysed the issues related to multiple structural changes, occurring at unknown dates, in the linear regression model estimated by least squares. In business cycles, the structural changes, which may be sometimes in the slope and sometimes in the intercept, and sometimes in both of them, may differ from one to another (Gujarati and Porter, 2009). Perron (1989) defined three different structural break models as Models A, B and C. "Model A" describes a one-time change in level or intercept "crash", "Model B" describes a sudden change in the slope of the trend function "changing growth", and "Model C" describes a change in level (intercept) and trend simultaneously.

2.6. Growth Convergence Equation

The Growth Convergence Equation (World Economic Forum "WEF" 2014) can be formulated as,

[2] $\ln(y_{it}) = \alpha + (1 - \beta) * \ln(y_{it-n}) + u_t$ where, y : GDP per capita data, \ln : natural logarithm of the data, t : current time, $t-n$: n time before current time, $i=1,2,3\dots 13$ (thirteen member countries in the EU).

The equation above indicates the relationship between the natural logarithm values of the variables at time " t " and the natural logarithm values of the variable at " n " time before time " t ". If the natural logarithm values of the variable " y " for the " $t-n$ " period are added to both sides of the equation, the following equation is obtained and the expression on the left side of the new equation shows the change in the variable (growth rate). After the simplification, the new equation is as;

[3] $\ln(y_{it}) - \ln(y_{it-n}) = \alpha - \beta * \ln(y_{it-1}) + u_t$ where $\ln(y_{it}) - \ln(y_{it-n})$

3. RESULTS

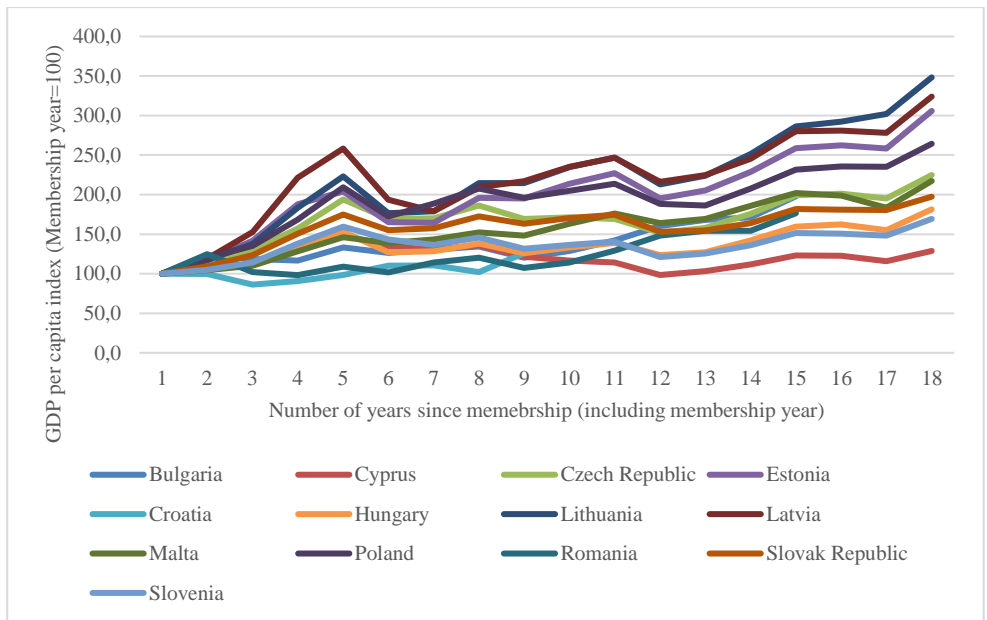
GDP and GDP growth rate alone are not sufficient to describe the welfare of a country. How many people produce this income, that is, the per capita GDP (income) value is also very important. Alpha-convergence tells whether the world income gap among countries will decrease over time, while Beta-convergence tells the mobility of different economies within a given global income distribution. Absolute beta (β) convergence exists if countries with low per capita income tend to grow faster than countries with high per capita income. If the distribution of real GDP per capita in countries tends to decrease over time, there is alpha (α) convergence (Sala-i-Martin, 1995). Both α -convergence and β -convergence were analysed in this study.

In 2021, Malta has the highest income per capita with 33 thousand dollars among thirteen new members, Cyprus with 30.7 thousand dollars and Slovenia with 29.2 thousand dollars income per capita have followed Malta. The EU has 34.1 thousand dollars, and the Eurozone has 42.2 thousand dollars in income per capita on average. Turkey has 9.5 thousand dollars in income

per capita as a candidate country. Lithuania has the best performance in income per capita increase in the 1995-2021 period whereas Romania has the second and Latvia has the third best performance. Cyprus, Slovenia and Malta have the worst performance in increasing their income per capita in the same period (Table 8). In 1995-2021 period, the growth in income per capita in the EU was 96% and 78.2% in the Eurozone. Turkey has a growth rate of 229.2% in income per capita. Due to the convergence theorem, new member countries have the highest growth rate than the EU and Eurozone in income per capita in the 1995-2021 period.

To analyse the performance in their income per capita of the country set after their membership to the EU, the income per capita value at the membership date was accepted as the base value (100). In Graph 1, the GDP per capita index of member countries since their membership can be seen for the period their membership started until 2021. Lithuania was ranked at the top with the growth rate from the membership date to 2021. Latvia, Estonia, Poland and Czechia have followed Lithuania in order. Cyprus has the worst performance in the country set and Croatia has the second worst performance in income per capita increase after their membership.

Graph 1. GDP Per Capita Index of Member Countries Since Their Membership (Including Membership Date)



Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022)

3.1. Normality of GDP Per Capita

As the sample size is smaller than 50, the SW test was applied to the GDP per capita data. The probability value (p) of the data is smaller than the

critical value ($p=0.05$) so H_0 can be rejected and the alternative hypothesis should be accepted which means GDP per capita for thirteen member countries, Turkey, the EU and the Eurozone are not normally distributed for the period 1995-2021 (Table 2).

Table 2. KS and SW Normality Test Results for GDP Per Capita in the 1995-2021 Period

| Country | Kolmogorov-Smirnov | | | Shapiro-Wilk | | |
|-------------------------|--------------------|----|------|--------------|----|------|
| | Statistic | df | Sig. | Statistic | df | Sig. |
| Bulgaria | .174 | 27 | .034 | .907 | 27 | .020 |
| Cyprus | .180 | 27 | .025 | .892 | 27 | .009 |
| Czechia | .187 | 27 | .016 | .875 | 27 | .004 |
| Estonia | .154 | 27 | .099 | .910 | 27 | .023 |
| Croatia | .193 | 27 | .011 | .870 | 27 | .003 |
| Hungary | .191 | 27 | .013 | .887 | 27 | .007 |
| Lithuania | .147 | 27 | .140 | .921 | 27 | .041 |
| Latvia | .163 | 27 | .063 | .896 | 27 | .011 |
| Malta | .157 | 27 | .085 | .912 | 27 | .026 |
| Poland | .177 | 27 | .030 | .886 | 27 | .006 |
| Romania | .178 | 27 | .028 | .889 | 27 | .008 |
| Slovakia | .241 | 27 | .000 | .840 | 27 | .001 |
| Slovenia | .180 | 27 | .024 | .875 | 27 | .004 |
| EU | .214 | 27 | .003 | .858 | 27 | .002 |
| Euro Area/Eurozone (EA) | .202 | 27 | .006 | .862 | 27 | .002 |
| Turkey | .161 | 27 | .070 | .891 | 27 | .008 |

Due to all the values of the chi-square distribution statistic with 2 df being greater than zero (thus for $p=0.05$ and 2 df, the critical value is 5.99), the null hypothesis which states that the residuals are normally distributed can be rejected. All the data in Table 3 are not normally distributed.

Table 3. JB Normality Test Results for GDP Per Capita in the 1995-2021 Period

| Country | Skewness | Kurtosis | n | JB | Decision |
|-----------|----------|----------|----|--------|--|
| Bulgaria | 0.057 | -1.322 | 27 | 21.025 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Cyprus | -0.315 | -1.328 | 27 | 21.517 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Czechia | -0.267 | -1.525 | 27 | 23.361 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Estonia | -0.039 | -1.354 | 27 | 21.329 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Croatia | -0.388 | -1.432 | 27 | 22.777 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Hungary | -0.358 | -1.269 | 27 | 21.078 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Lithuania | 0.082 | -1.271 | 27 | 20.553 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Latvia | -0.109 | -1.522 | 27 | 23.062 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Malta | 0.081 | -1.375 | 27 | 21.565 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Poland | -0.134 | -1.584 | 27 | 23.723 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Romania | 0.052 | -1.392 | 27 | 21.716 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Slovakia | -0.401 | -1.599 | 27 | 24.515 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Slovenia | -0.338 | -1.478 | 27 | 23.070 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| EU | -0.448 | -1.494 | 27 | 23.623 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Eurozone | -0.479 | -1.436 | 27 | 23.168 | Reject H_0 , data not normally distributed |
| Turkey | -0.300 | -1.494 | 27 | 23.129 | Reject H_0 , data not normally distributed |

During the 1995-2021 period, GDP per capita in thirteen member countries, Turkey, the EU and the Eurozone are positively correlated. All the member countries' GDP per capita are highly correlated with each other, EU total and Eurozone whereas their correlation coefficient is less with Turkey. It seems that membership brings a higher correlation within the EU. Slovenia has the highest correlation with the EU and the Eurozone, Croatia has the second highest rate, Slovakia has the third highest rate with the EU, and Cyprus has the third rate with Eurozone. Turkey has the highest correlation with Malta and the lowest correlation with Slovenia (Table 4).

Table 4. Correlation Coefficients of GDP Per Capita in the 1995-2021 Period*

| Country | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 |
|---------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|
| 1 | 1.00 | | | | | | | | | | | | | | | |
| 2 | 0.75 | 1.00 | | | | | | | | | | | | | | |
| 3 | 0.94 | 0.85 | 1.00 | | | | | | | | | | | | | |
| 4 | 0.97 | 0.74 | 0.95 | 1.00 | | | | | | | | | | | | |
| 5 | 0.87 | 0.93 | 0.96 | 0.89 | 1.00 | | | | | | | | | | | |
| 6 | 0.94 | 0.83 | 0.98 | 0.97 | 0.95 | 1.00 | | | | | | | | | | |
| 7 | 0.97 | 0.73 | 0.95 | 1.00 | 0.88 | 0.97 | 1.00 | | | | | | | | | |
| 8 | 0.94 | 0.76 | 0.95 | 0.99 | 0.90 | 0.98 | 0.99 | 1.00 | | | | | | | | |
| 9 | 0.96 | 0.70 | 0.93 | 0.98 | 0.84 | 0.94 | 0.98 | 0.96 | 1.00 | | | | | | | |
| 10 | 0.96 | 0.79 | 0.98 | 0.97 | 0.92 | 0.97 | 0.98 | 0.97 | 0.96 | 1.00 | | | | | | |
| 11 | 0.98 | 0.75 | 0.95 | 0.98 | 0.90 | 0.96 | 0.98 | 0.98 | 0.97 | 0.97 | 1.00 | | | | | |
| 12 | 0.95 | 0.83 | 0.99 | 0.97 | 0.94 | 0.98 | 0.97 | 0.97 | 0.95 | 0.99 | 0.96 | 1.00 | | | | |
| 13 | 0.90 | 0.92 | 0.96 | 0.90 | 0.98 | 0.96 | 0.89 | 0.91 | 0.87 | 0.94 | 0.92 | 0.96 | 1.00 | | | |
| 14 | 0.90 | 0.90 | 0.94 | 0.89 | 0.95 | 0.93 | 0.88 | 0.90 | 0.85 | 0.92 | 0.90 | 0.94 | 0.97 | 1.00 | | |
| 15 | 0.87 | 0.92 | 0.92 | 0.86 | 0.95 | 0.91 | 0.85 | 0.87 | 0.82 | 0.90 | 0.87 | 0.92 | 0.97 | 0.99 | 1.00 | |
| 16 | 0.76 | 0.73 | 0.74 | 0.77 | 0.73 | 0.74 | 0.77 | 0.76 | 0.78 | 0.78 | 0.75 | 0.77 | 0.73 | 0.78 | 0.79 | 1.00 |

* Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Note: 1:Bulgaria, 2:Cyprus, 3:Czechia, 4:Estonia, 5:Croatia, 6:Hungary, 7:Lithuania, 8:Latvia, 9:Malta, 10:Poland, 11:Romania, 12:Slovakia, 13:Slovenia, 14:EU, 15:Eurozone, 16:Turkey

3.2. Cross-section Dependency Test

Before testing the stationarity of the data, the cross-section dependency test was checked by Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (LM), Pesaran Scaled Lagrange Multiplier (LM) and Pesaran Cross Section Dependence (CD) tests.

In the study, the first-generation unit root tests were used to test the stationarity in the data (Table 5).

Table 5. Cross-dependency Test Results

| Test | GDP per capita (natural logarithm) | | | |
|--------------------------|------------------------------------|-------------------------|--------------------------|------------|
| | Statistic | Cross-sections included | Total panel observations | d.f. Prob. |
| Breusch-Pagan LM | 2,015.6 | 13 | 351 | 78 0.000 |
| Pesaran scaled LM | 154.1 | 13 | 351 | 0.000 |
| Bias-corrected scaled LM | 153.8 | 13 | 351 | 0.000 |
| Pesaran CD | 44.9 | 13 | 351 | 0.000 |

GDP per capita (level)

| Test | Statistic | Cross-sections included | Total panel observations | d.f. | Prob. |
|--------------------------|-----------|-------------------------|--------------------------|------|-------|
| Breusch-Pagan LM | 1,951.8 | 13 | 351 | 78 | 0.000 |
| Pesaran scaled LM | 149.0 | 13 | 351 | | 0.000 |
| Bias-corrected scaled LM | 148.7 | 13 | 351 | | 0.000 |
| Pesaran CD | 44.1 | 13 | 351 | | 0.000 |

Convergence equation (cross-section dependence "correlation") in residuals)

| Test | Statistic | Cross-sections included | Total panel observations | d.f. | Prob. |
|-------------------|-----------|-------------------------|--------------------------|------|-------|
| Breusch-Pagan LM | 1,377.4 | 13 | 338 | 78 | 0.000 |
| Pesaran scaled LM | 103.0 | 13 | 338 | | 0.000 |
| Pesaran CD | 36.9 | 13 | 338 | | 0.000 |

Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022), EViews (2022)

3.3. Testing Stationary of GDP Per Capita

The null and alternative hypotheses for testing the stationary of GDP per capita are as:

H_0 : Country data have a unit root (the data are not stationary)

H_1 : Country data have no unit root (the data are stationary)

During 1995-2021 period, GDP per capita data for Bulgaria, Croatia, Hungary and Malta are stationary since their Augmented Dickey-Fuller test results are statistically significant (p values are smaller than 0.05). GDP per capita data for Cyprus, Czechia, Estonia, Lithuania, Latvia, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey, EU and Eurozone are not stationary since their Augmented Dickey-Fuller test results are not statistically significant (p values are greater than 0.05). To make analysis being stationary for a given data set is important. Some time series are stationary, it can be concluded that they have a unit root and are not stationary due to the structural breaks (Table 6).

Table 6. Stationary Test Results of GDP Per Capita (Cross-section Data)

| Country | Augmented Dickey-Fuller Test Result (probability) | Decision | Conclusion |
|-----------|---|--------------------------|-------------------------------------|
| Bulgaria | 0.0099 | Reject H_0 | The country's GDP is stationary |
| Cyprus | 0.8847 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Czechia | 0.7334 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Estonia | 0.3598 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Croatia | 0.0168 | Reject H_0 | The country's GDP is stationary |
| Hungary | 0.0283 | Reject H_0 | The country's GDP is stationary |
| Lithuania | 0.3277 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Latvia | 0.1293 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Malta | 0.0194 | Reject H_0 | The country's GDP is stationary |
| Poland | 0.4934 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Romania | 0.0701 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Slovakia | 0.8252 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Slovenia | 0.7358 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| EU | 0.7281 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Eurozone | 0.7439 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |
| Turkey | 0.9596 | Not able to reject H_0 | The country's GDP is non-stationary |

Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022), EViews (2022)

There are many statistical tests to determine a panel data is stationary or non-stationary.

The null and alternative hypotheses for Hadri Z-stat and Heteroscedastic Consistent Z-stat tests are as:

H_0 : There is no unit root in the panel data

H_1 : There is a unit root in the panel data

As $p < 0.05$ we reject H_0 , so that panel data have unit root and data are not stationary.

The null and alternative hypotheses for Levin, Lin & Chu t and Breitung t-stat tests (all the tests assume a common unit root process) are as:

H_0 : There is a unit root in the panel data

H_1 : There is no unit root in the panel data

As $p > 0.05$ for Levin, Lin & Chu t-test, H_0 cannot be rejected so that the panel data have a unit root and data are nonstationary. As $p < 0.05$ for the Breitung t-stat test, H_0 should be rejected so that panel data have no unit root and data are stationary.

There are four tests, which assume an individual unit root process. The tests are Im, Pesaran and Shin, W-stat, ADF - Fisher Chi-square, and PP-Fisher Chi-square tests. The null and alternative hypotheses for the tests are as:

H_0 : There is a unit root in the panel data

H_1 : There is no unit root in the panel data

As $p > 0.05$ for Im, Pesaran and Shin W-stat, PP - Fisher Chi-square and ADF-Fisher Chi-square statistic tests, we cannot reject H_0 , so that panel data have a unit root and data are not stationary.

As a result, statistical tests were applied to test the stationarity of the GDP per capita panel data. Six of the seven tests indicate that the data are non-stationary, and one of them states that the data are stationary (Table 7).

Table 7. Stationarity Tests for GDP Per Capita Panel Data

| Null Hypothesis: Stationarity | | | | |
|--|-----------|---------|-----------------------------|------------------------------------|
| Method | Statistic | Prob.** | Cross-sections included: 38 | Total (balanced) observations: 380 |
| Hadri Z-stat | 7.43 | 0.000 | 13 | 351 |
| Heteroscedastic Consistent Z-stat | 7.30 | 0.000 | 13 | 351 |
| Null: Unit root (assumes common unit root process) | | | | |
| Method | Statistic | Prob.** | Cross sections | Obs. |
| Levin, Lin & Chu t* | -0.13086 | 0.4479 | 13 | 320 |
| Breitung t-stat | -1.84687 | 0.0324 | 13 | 307 |
| Null: Unit root (assumes individual unit root process) | | | | |
| Im, Pesaran and Shin W-stat | 0.80415 | 0.7893 | 13 | 320 |
| ADF - Fisher Chi-square | 24.6038 | 0.5415 | 13 | 320 |
| PP - Fisher Chi-square | 5.90385 | 1 | 13 | 338 |

Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022), EViews (2022)

3.4. Growth Convergence (β Convergence) of GDP Per Capita

$$[4] \ln(y_{it}) = \alpha + (1 - \beta) * \ln(y_{it-n}) + u_t \quad y: \text{GDP per capita}$$

OLS pooled regression: $\ln(y_{it}) = 0.37 + 0.967 * \ln(y_{i,t-n}) + u_{i,t}$ hence $(1 - \beta) = 0.967$, $\beta = 0.033$ (3.3%), GDP per capita has converged 3.3% in average in 1995-2021 period.

Fixed effect regression: $\ln(y_{it}) = 0.675 + 0.934 * \ln(y_{i,t-n}) + u_{i,t}$ hence $(1 - \beta) = 0.934$, $\beta = 0.066$ (6.6%), GDP per capita has converged 6.6% in average in 1995-2021 period.

Random effect regression: $\ln(y_{it}) = 0.405 + 0.963 * \ln(y_{i,t-n}) + u_{i,t}$ hence $(1 - \beta) = 0.963$, $\beta = 0.037$ (3.7%), GDP per capita has converged 3.7% in average in 1995-2021 period.

To test which model is appropriate Hausman test can be applied.

H_0 : Random Effects Model (REM) can be applied

H_1 : Fixed Effects Model (SEM) can be applied

As the Hausman test statistic is 0.0666, H_0 cannot be rejected so the Random Effects Model is appropriate.

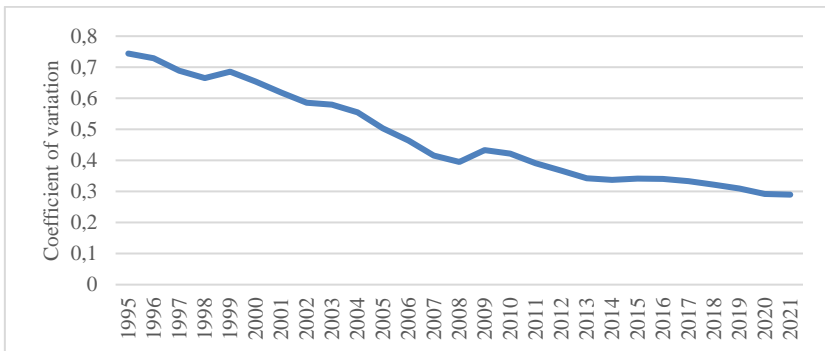
3.5. Growth Convergence (σ Convergence) of GDP Per Capita

The coefficient of variation (CV), expressed as the ratio of the standard deviation to the mean, is defined as a statistical measure of the distribution of data around the mean. A decrease in the time of standard deviation values also referred to as sigma convergence, indicates a convergence in the data set.

Coefficient of variation (CV) = $\frac{\sigma}{\mu}$ where σ is the standard deviation of the data set and μ is the mean of the data set.

Graph 2 shows evidence of sigma (σ)-convergence in GDP per capita in thirteen EU members, who were accepted as full members of the EU after 2000. The coefficient of variation decreased by 61.1 per cent for thirteen member countries in the 1995-2021 period.

Graph 2. Coefficient of Variation in GDP Per Capita



Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022)

3.6. Breakpoints in GDP Per Capita

As mentioned above, although some time series are stationary, it can be concluded that they are not stationary according to the test results due to structural breaks.

The EU region has experienced breaks in GDP and GDP per capita in the past. The region had breakpoints in the economy in 1974 and 1975. The Eurozone had breakdowns in 1972, 1973, 1974 and 1975. Turkey, on the other hand, experienced structural breaks in its economy in 1976, 1977 and 2008. It is seen that the global financial crisis in 2008 was a breaking point in the Turkish economy and the growth in the economy and GDP per capita in the following periods has been adversely affected by this crisis. It is seen that the ruptures in the EU and the Eurozone occur during the periods when the regional economy reaches a high-income level (Gürler, 2016).

Breakpoints change from member to member. Some members started to gain from the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA), and some of them continued to gain after membership so that their GDP per capita has a break in a positive sense. Some members have break points in GDP per capita in one year whereas some of them have more than one year (Table 9).

4. DISCUSSION

Von Lyncker and Thoennessen (2017) investigated club convergence in per capita income in 194 European NUTS-2 regions in 15 EU member countries using a nonlinear time-varying factor model of panel data that allows for individual and transitional heterogeneity. Their results show the existence of four convergence clubs in income distribution depending on initial conditions and the evidence of geographical clustering so that there are high-income clusters for capitals, as well as a north-to-south divide.

Since the beginning of the monetary union in the Eurozone, some low-income economies from the new EU member countries have had GDP per capita converging to that of high-income economies, while this convergence has not been realized in southern European economies. It would not be correct to attribute this only to the transition to a single currency (Euro) in the EU, and it will be seen that some member states faced a "non-convergence trap" long before the single Euro years. Among other factors, total factor productivity is also important in driving real convergence in the Eurozone over time. The crucial interaction of institutional quality and "Maastricht convergence", which are the other two basic components of sustainable economic convergence are formed real convergence. It is critical for Eurozone countries, facing convergence problems, to increase the resilience of their economic structures by improving relevant institutions and governance (Diaz del Hojo et al., 2017).

The Treaty of Rome (1957) was the starting point for the European Union to adopt common policies to promote fair economic development and

balanced expansion between its member states, one of the treaties on which the foundations were laid. In their study, Yin et al. (2003) investigated whether there is an economic convergence in real GDP per capita in the EU and how successful such policies are. In the study, they use the EU data for the period 1960-1995 to measure σ and β convergences. Apart from the 1980-1985 period, the empirical evidence supports the hypothesis of economic convergence within the EU.

The European integration process aimed to reduce the income differences between the candidate countries. Although the goal of convergence was successfully achieved in a long time, it has weakened in the last ten-twenty years and even convergence has given way to divergence.

It provides an overview of the empirical evidence for these convergence and divergence developments and develops policy implications for challenges and possible ways out (Glawe and Wagner, 2021).

Simionescu (2014) assessed the degree of convergence in the EU28 during the period 2000-2012. Although the results show a decrease in the divergence process in the EU28 in 2012 compared to 2000, there is still insufficient evidence of the closeness of an acceptable degree of convergence.

Micallef (2021) compared Malta's strong economic growth and rapid convergence after the 2008-2009 global financial crisis with the other EU economies. The author stated that Malta's convergence since 2010 is due to higher labour use. In cross-country comparison, there are three important headings for the country's convergence process:

- The dangers associated with rapid growth resulting from the accumulation of imbalances,
- The need for a flexible adjustment process after an economic shock,
- The EU and Eurozone memberships are no panacea for true convergence without institutions helping technological adoption and productivity growth.

Conclusion

Both σ and β convergence analyses show that 3.7% in average GDP per capita has converged in the 1995-2021 period. σ convergence states that the coefficient of variation decreased by 61.1 per cent for thirteen member countries in the 1995-2021 period, which implies significant evidence of sigma (σ) convergence. β convergence states that GDP per capita has converged by 3.7 per cent on average for thirteen member countries in the 1995-2021 period.

The EU countries have to not only align their national legislation with the relevant EU law with the Maastricht Treaty but also meet specific conditions designed to achieve economic convergence.

The membership will allow Turkey to access the EU's perfectly competitive single market, whereas both households and firms, hence the total

economy, will gain from the membership. Rule of law, transparency and perfectly competitive market conditions of the EU will help the Turkish exporting industries and exporting products more competitive in international markets and Turkey will attract more FDI into the country.

The highlights in the study can be listed as below.

- In 2021, Malta has the highest income per capita with 33 thousand dollars among thirteen new members, Cyprus with 30.7 thousand dollars and Slovenia with 29.2 thousand dollars income per capita have followed Malta. Turkey has 9.5 thousand dollars in income per capita as a candidate country.
- The EU has 34.1 thousand dollars, and the Eurozone has 42.2 thousand dollars in income per capita on average.
- Lithuania has the best performance in income per capita increase in the 1995-2021 period whereas Romania has the second and Latvia has the third best performance. Cyprus, Slovenia and Malta have the worst performance in increasing their income per capita in the same period.
- The growth rates in income per capita in the EU and the Eurozone were 96% and 78.2% respectively in the 1995-2021 period. Turkey has a growth rate of 229.2% in income per capita. Due to the convergence theorem, new member countries have the highest growth rate than the EU and Eurozone in income per capita in the 1995-2021 period.
- Lithuania was ranked at the top with the growth rate from the membership date to 2021. Latvia, Estonia, Poland and Czechia have followed Lithuania in order. Cyprus has the worst performance in the country set and Croatia has the second worst performance in income per capita increase after their membership.
- GDP per capita for thirteen member countries, Turkey, the EU and Eurozone are not normally distributed for the period 1995-2021.
- GDP per capita in thirteen member countries, Turkey, the EU and the Eurozone are positively correlated for the 1995-2021 period. All the member countries' GDP per capita are highly correlated with each other, EU total and Eurozone whereas their correlation coefficient is less with Turkey.
- Membership brings a higher correlation within the EU. Slovenia has the highest correlation with the EU and Eurozone, Croatia has the second highest rate, Slovakia has the third highest rate with the EU, and Cyprus has the third rate with the Eurozone. Turkey has the highest correlation with Malta and the lowest correlation with Slovenia.
- GDP per capita data are stationary for Bulgaria, Croatia, Hungary and Malta and not stationary for Cyprus, Czechia, Estonia, Lithuania, Latvia, Poland, Romania, Slovakia, Slovenia, Turkey, EU and Eurozone.
- To test the stationarity of GDP per capita for the panel data, six of the seven statistical tests indicate that the data are nonstationary, and one of them states that the data are stationary.

- The Hausman test statistic for the panel data is 0.0666, H_0 cannot be rejected so that Random Effects Model is appropriate. GDP per capita has converged 3.7% on average in the 1995-2021 period.
- Breakpoints change from member to member. Some members started to gain from the Instrument for Pre-accession Assistance (IPA), and some of them continued to gain after membership so that their GDP per capita has a break in positive sense. Some members have break points in GDP per capita in one year whereas some of them have more than one year.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Metin Gürler 50%, Funda Kara 50%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Metin Gürler %50, Funda Kara %50.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Gürler, M. & Kara, F. (2023). Will the membership of Türkiye to the EU spur convergence of GDP per capita to high-income economy? *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 136-166. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1340080>

References

- Akıncı, M. and Yılmaz, Ö. (2012). Türkiye ile AB arasındaki kişi başına gelir yakınması: Fakrlardaki fark analizi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*. 49(567), 15-26.
- Akkoç, U. & Şahin, H. (2019). Income convergence between countries: Estimation of beta convergence by dynamic panel data method. *Eurasian Business and Economics Journal*, 20, 194-212.
- Andreano, M.S., Laureti, L. & Postiglione, P. (2013). Economic growth in MENA countries: Is there convergence of per-capita GDPs? *Journal of Policy Modeling*. 35(4), 669-683. <https://doi.org/10.1016/j.jpolmod.2013.02.005>

- Bai, J.S. & Perron, P. (1995). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Massachusetts Institute of Technology (MIT), Department of Economics Working Papers*, No. 95-17.
- Bai, J.S. & Perron, P. (1998). Estimating and testing linear models with multiple structural changes. *Econometrica*, 66(1), 47–78.
- Barro, R.J. & Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Baumol, W. (1986). Productivity growth, convergence, and welfare: What the long-run data show. *American Economic Review*, 76(5), 1072-1085.
- Bernard, A. & Durlauf, S. (1996). Interpreting tests of the convergence hypothesis. *Journal of Econometrics*, 71, 161-73.
- Borsi, M.T. & Metiu, N. (2015). The evolution of economic convergence in the European Union. *Empirical Economics*, 48(2), 657-681. <https://doi.org/10.1007/s00181-014-0801-2>
- Cabral, R., & Castellanos-Sosa, F.A. (2019). Europe's income convergence and the latest global financial crisis. *Research in Economics*, 73(1), 23-34. <https://doi.org/10.1016/j.rie.2019.01.003>
- Carlino, G. A. & Mills L. O. (1993). Are U.S. regional incomes converging?: A time series analysis. *Journal of Monetary Economics*, 32(2), 335-346.
- Cartone, A., Postiglione, P. & Hewings. G.J.D. (2021). Does economic convergence hold? A spatial quantile analysis on European regions. *Economic Modelling*, 95, 408–417. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2020.03.008>
- Cass, D. (1965). Optimum growth in an aggregative model of capital accumulation. *The Review of Economic Studies*, 32(3), 233-240. <https://doi.org/10.2307/2295827>
- Cavallaro, E. & Villani, I. (2021). Real income convergence and the patterns of financial integration in the EU. *The North American Journal of Economics and Finance*, 56, 101337. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2020.101337>
- Ceylan, R., Telatar, E. & Telatar, F. (2013). Real convergence in selected OECD countries. *Ege Academic Review*, 13(2). 209-214.
- Ceylan, R. & Abiyev, V. (2016). An examination of convergence hypothesis for EU-15 countries. *International Review of Economics and Finance*, 45, 96-105. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2016.05.007>
- Chang, T., Lee, C.-H., Chou, P.-I., & Wang, S.-C. (2012). Purchasing power parity for transition countries: Further evidence from panel SURADF test with a fourier function. *Eastern European Economics*, 50(4), 42-59.
- Cheung, Y.-W., & Pascual, A.G. (2004). Testing for output convergence: A re-examination. *Oxford Economic Papers*, 56(1), 45-63.

- Cieşlik, A. & Wcişlik, D.R. (2020). Convergence among the CEE-8 economies and their catch-up towards the EU-15. *Structural Change and Economic Dynamics*, 55, 39-48. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2020.07.006>
- De Long, J.B. (1988). Productivity growth, convergence and welfare: Comment. *The American Economic Review*, 78(5), 1138-1154.
- Desli, E. & Gkoulgkoutsika, A. (2021). Economic Convergence Among The World's Top-Income Economies. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 80, 841-853. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2019.03.001>
- Diaz del Hoyo, J.L., Dorrucchi, E., Heinz, F.F., & Muzikarova, S. (2017). Real convergence in the Euro Area: A long-term perspective. *ECB Research papers- Occasional papers*, No 203. Frankfurt am Main: European Central Bank. Retrieved on 2022, November 18 from <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op203.en.pdf>
- Dowrick, S. & Nguyen, D.-T. (1989). OECD comparative economic growth 1950-85: Catch-up and convergence. *The American Economic Review*, 79(5), 1010-1030.
- European Commission (2022). *European Commission /EU regional and urban development/Regional Policy/Funding/ Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*. Retrieved on 2022, April 19 from https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/ipa/
- Eurostat (2022). *Data Browser/Main GDP aggregates per capita*. Retrieved on 2022, April 19 from https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/nama_10_pc/default/table?lang=en
- EViews (2022). *Innovative Solutions for econometric analysis, forecasting & simulation*. Retrieved on 2022, February 9 from <https://www.eviews.com/home.html>
- Glawe, L., & Wagner, H. (2021). Divergence tendencies in the European integration process: A danger for the sustainability of the E(M)U? *Journal of Risk and Financial Management*, 14(3), 104. <https://doi.org/10.3390/jrfm14030104>
- Karatay Gögül, P. & Koralp, L. (2014). Ekonomik yakınsama olgusunun sınanması üzerine yeni bulgular: OECD örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 4(2), 60-73.
- Gujarati, D. N. & Porter, D.C. (2009). *Basic Econometrics*. McGraw-Hill/Irwin, 5th edition, p. 98 & p. 888. Retrieved on 2022, February 9 from https://cbpbu.ac.in/userfiles/file/2020/STUDY_MAT/ECO/1.pdf
- Gürler, M. (2016). *Rekabetçiliğin orta gelir tuzağından çıkıştaki etkisi: Türkiye analizi*. [doktora tezi]. Marmara Üniversitesi
- Ho, T. W. (2015). Income inequality may not converge after all: Testing panel unit roots in the presence of cross-section cointegration. *The Quarterly*

Review of Economics and Finance, 56, 68-79.
<https://doi.org/10.1016/j.qref.2014.10.005>

- IBM (2022). *IBM Db2 Warehouse on Cloud/Statistics-parametric and nonparametric*. Retrieved on 2022, February 9 from <https://www.ibm.com/docs/vi/db2woc?topic=procedures-statistics-parametric-nonparametric>
- Im, K.S. & P. Schmidt (2008). More efficient estimation under non-normality when higher moments do not depend on the regressors, using residual augmented least squares. *Journal of Econometrics*, 144(1), 219-233.
- Islam, N. (1995). Growth empirics: A panel data approach. *The Quarterly Journal of Economics*, 110(4), 1127-170.
<https://doi.org/10.2307/2946651>
- Kant, C. (2019). Income convergence and the catch-up index. *The North American Journal of Economics and Finance*, 48, 613-627.
<https://doi.org/10.1016/j.najef.2018.07.017>
- Khatun, N. (2021). Applications of normality test in statistical analysis. *Open Journal of Statistics*, 11, 113-122.
<https://doi.org/10.4236/ojs.2021.111006>
- Kocenda, E. (2001). Macroeconomic convergence in transition countries. *Journal of Comparative Economics*, 29(1), 1-23.
<https://doi.org/10.1006/jcec.2000.1696>
- Korap, L. (2010). OECD ülkeleri için ekonomik yakınsama öngörüsünün zaman serisi panel birim kök yöntemleri ile sınanması [An essay upon testing economic convergence hypothesis with time series panel unit root method. *MPRA Paper 29644*, University Library of Munich, Germany. Retrieved on 2023, October 1 from https://mpra.ub.uni-muenchen.de/29644/1/MPRA_paper_29644.pdf
- Kutan, A. M. & Yiğit, T. (2004). Nominal and real stochastic convergence of transition economies. *Journal of Comparative Economics*, 32, 23-36.
<https://doi.org/10.1016/j.jce.2003.09.008>
- Kvedaras, V. & Cseres-Gergely, Z. (2020). Convergence of income distributions: Total and inequality-affecting changes in the EU. *Economics Letters*. 188, 108946.
<https://doi.org/10.1016/j.econlet.2020.108946>
- Li, Q. & Papell, D.H. (1999). Convergence of international output time series evidence for 16 OECD countries. *International Review of Economics & Finance*, 8(3), 267-280. [https://doi.org/10.1016/S1059-0560\(99\)00020-9](https://doi.org/10.1016/S1059-0560(99)00020-9)
- Lim, L. K., & McAleer, M. (2004). Convergence and catching up in ASEAN: A comparative analysis. *Applied Economics*, 36(2), 137-153.
<http://dx.doi.org/10.1080/0003684042000174038>

- Liviu-Stelian, B., S. Silvia, and C. Oana (2014). The effect of economic crisis upon convergence and cohesion in the European Union. *Procedia Economics and Finance*, 10, 150-157. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00288-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00288-3)
- Maddison, A. (1982). *Phases of capitalist development*. Oxford: Oxford University Press.
- Mankiw, G., Romer, D. & Weil, D. (1992). A Contribution to the empirics of economic growth. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(2), 407-37. <https://doi.org/10.2307/2118477>
- Micallef, B. (2020) Real convergence in Malta and in the EU countries after the financial crisis. *Journal of Economic Integration*, 35(2): 215-239. <https://doi.org/10.11130/jei.2020.35.2.215>
- Minitab. (2015). *Choosing between a Nonparametric Test and a Parametric Test*. Retrieved on 2022, December 30 from <https://blog.minitab.com/en/adventures-in-statistics-2/choosing-between-a-nonparametric-test-and-a-parametric-test>
- Nahar, S. & Inder, B. (2002). Testing convergence in economic growth for OECD Countries. *Applied Economics*, 34(1), 2011-2022. <https://doi.org/10.1080/00036840110117837>
- OECD (2022). *OECD Statistics. National Accounts: GDP*. Retrieved on 2022, April 19 from https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=SNA_TABLE1
- Otoi, A. & Titan, E. (2015). Socio-economic convergence in the EU at national and regional level. *Procedia Economics and Finance*, 23, 1090-1095. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00333-0](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00333-0)
- Perron, P. (1989). The great crash, the oil price shock, and the unit root hypothesis. *Econometrica*, 57(6), 1361-1401. <https://doi.org/10.2307/1913712>
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers in Economics (CWPE)*. <https://doi.org/10.17863/CAM.5113>
- Pesaran, M.H. (2007). "A pair-wise approach to testing for output and growth convergence," *Journal of Econometrics, Elsevier*, 138(1), 312-355. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2006.05.024>
- Phillips, P.C.B. & Sul, D. (2007). Some empirics on economic growth under heterogeneous technology. *Journal of Macroeconomics*, 29(3), 455-469. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2007.03.002>
- Sala-i-Martin, X. (1995). The classical approach to convergence analysis. *Center Discussion Paper, No. 734*. Yale University, Economic Growth Center, New Haven, CT, USA. Retrieved on 2022, March 14 from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/160651/1/cdp734.pdf>

- Saraçoğlu, B. & Doğan, N. (2005). *Avrupa Birliği ülkeleri ve Avrupa Birliğine aday ülkelerin yakınsama analizi*. 7. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumuna Sunulan Tebliğ, 26-27 Mayıs, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Savacı, S. & Karşyakalı, B. (2016). Ülkeler arası gelir yakınsaması analizi: AB ülkeleri ve Türkiye. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 16(33), 237-257.
- Shrestha, M.B. & Bhatta, G.R. (2018). Selecting appropriate methodological framework for time series data analysis. *The Journal of Finance and Data Science*, 4(2), 71-89. <https://doi.org/10.1016/j.jfds.2017.11.001>
- Simionescu, M. (2014). Testing sigma convergence across EU-28. *Economics & Sociology*, 7(1), 48-60. <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2014/7-1/5>
- Solow, R. (1956). A contribution to the theory of economic growth, *Quarterly Journal of Economics*, 70(1), 65-94.
- Strazicich, M.C., Lee, J. & Day, E. (2004). Are incomes converging among OECD countries? Time series evidence with two structural breaks. *Journal of Macroeconomics*, 26(1), 131-145. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2002.11.001>
- Summers, R. & Heston, A. (1988). A new set of international comparisons of real product and price levels estimates for 130 countries, 1950-1985. *Review of Income and Wealth*, 34(1), 1-25. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4991.1988.tb00558.x>
- Swan, T.W. (1956), Economic growth and capital accumulation, *Economic Record*, 32(2), 334-61. <https://doi.org/10.1111/j.1475-4932.1956.tb00434.x>
- The EC (European Commission) (2022). *Economy and Finance: Home/The euro/Enlargement of the euro area/Convergence criteria for joining*. Retrieved on 2022, November 18 from https://economy-finance.ec.europa.eu/euro/enlargement-euro-area/convergence-criteria-joining_en
- The World Bank (2022). *Data*. Retrieved on 2022, April 19 from <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
- Tunali, Ç.B. & Yilanci, V. (2010). Are per capita incomes of MENA countries converging or diverging? *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 389(21), 4855-4862. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2010.06.053>
- Von Lyncker, K. & Thoennessen, R. (2017). Regional club convergence in the EU: evidence from a panel data analysis. *Empirical Economics*, 52, 525–553. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1096-2>
- Völlmecke, D., Jindra, B. & Marek, P. (2016). FDI human capital and income convergence-Evidence for European regions. *Economic Systems*, 40(2), 288-307. <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2015.11.001>

World Economic Forum (WEF) (2014). *The Global Competitiveness Report, 2014-2015*. Retrieved on 2022, April 19 from http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2014-15.pdf

Yaya, O.S., Furuoka, F., Pui, K.L., Jacob, R.I., Ezeoke, C.M. (2020). Investigating Asian regional income convergence using fourier unit root test with break. *International Economics*, 161, 120-129. <https://doi.org/10.1016/j.inteco.2019.11.008>

Yeşilyurt, F. (2014). Yakınsama hipotezinin OECD ülkelerinde ikili yaklaşımla test edilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14(27), 349-358. <https://doi.org/10.30976/susead.302232>

Yilanci, V. & Canpolat-Gokce, E. (2020). OECD ülkelerinde yakınsama hipotezinin geçerliliği: Kalıntılarla genişletilmiş panel fourier SURADF birim kök testi. *Sosyoekonomi*, 28(44), 395-407. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2020.02.18>

Yin, L., Zestos, G. K., and Michelis, L. (2003). Economic convergence in the European Union. *Journal of Economic Integration*, 18(1), 188–213.

Appendices

Table 8. GDP Per Capita (Thousand \$)

| Year | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | 7 | 8 | 9 | 10 | 11 | 12 | 13 | 14 | 15 | 16 |
|------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|-------|
| 1995 | 2.26 | 15.26 | 5.82 | 3.13 | 4.92 | 4.49 | 2.17 | 2.33 | 9.86 | 3.69 | 1.65 | 4.82 | 10.73 | 19.46 | 23.72 | 2.90 |
| 1996 | 1.47 | 15.14 | 6.53 | 3.38 | 5.28 | 4.53 | 2.33 | 2.43 | 10.06 | 4.15 | 1.63 | 5.20 | 10.82 | 19.75 | 23.95 | 3.05 |
| 1997 | 1.36 | 14.23 | 6.03 | 3.68 | 5.31 | 4.60 | 2.83 | 2.68 | 9.91 | 4.12 | 1.58 | 5.15 | 10.45 | 18.09 | 21.86 | 3.14 |
| 1998 | 1.82 | 15.09 | 6.49 | 4.09 | 5.69 | 4.74 | 3.17 | 2.97 | 10.41 | 4.52 | 1.85 | 5.54 | 11.18 | 18.62 | 22.45 | 4.50 |
| 1999 | 1.66 | 15.29 | 6.34 | 4.14 | 5.25 | 4.79 | 3.11 | 3.15 | 10.63 | 4.40 | 1.60 | 5.64 | 11.45 | 18.48 | 22.27 | 4.12 |
| 2000 | 1.62 | 14.39 | 6.03 | 4.07 | 4.89 | 4.62 | 3.29 | 3.36 | 10.43 | 4.50 | 1.66 | 5.41 | 10.20 | 16.91 | 20.25 | 4.34 |
| 2001 | 1.77 | 14.82 | 6.64 | 4.51 | 5.41 | 5.28 | 3.53 | 3.58 | 10.40 | 4.99 | 1.83 | 5.72 | 10.48 | 17.19 | 20.49 | 3.14 |
| 2002 | 2.09 | 16.09 | 8.06 | 5.34 | 6.29 | 6.66 | 4.14 | 4.14 | 11.29 | 5.21 | 2.12 | 6.53 | 11.78 | 18.68 | 22.25 | 3.69 |
| 2003 | 2.72 | 20.25 | 9.82 | 7.20 | 8.13 | 8.42 | 5.50 | 5.15 | 13.67 | 5.70 | 2.68 | 8.71 | 14.85 | 22.92 | 27.24 | 4.76 |
| 2004 | 3.39 | 23.79 | 11.75 | 8.91 | 9.75 | 10.30 | 6.70 | 6.38 | 15.20 | 6.68 | 3.49 | 10.67 | 17.23 | 26.27 | 31.07 | 6.10 |
| 2005 | 3.90 | 24.96 | 13.43 | 10.41 | 10.62 | 11.23 | 7.85 | 7.59 | 15.89 | 8.02 | 4.62 | 11.69 | 18.10 | 27.34 | 32.01 | 7.46 |
| 2006 | 4.52 | 26.73 | 15.26 | 12.64 | 11.80 | 11.49 | 9.23 | 9.72 | 16.72 | 9.04 | 5.76 | 13.16 | 19.67 | 29.07 | 33.87 | 8.10 |
| 2007 | 5.89 | 31.24 | 18.47 | 16.74 | 14.05 | 13.94 | 12.29 | 14.11 | 19.49 | 11.25 | 8.36 | 16.09 | 23.79 | 33.55 | 38.82 | 9.79 |
| 2008 | 7.27 | 35.40 | 22.80 | 18.20 | 16.42 | 15.78 | 14.94 | 16.47 | 22.21 | 14.00 | 10.44 | 18.68 | 27.48 | 36.92 | 42.48 | 10.94 |
| 2009 | 6.99 | 32.11 | 19.86 | 14.71 | 14.65 | 13.08 | 11.82 | 12.33 | 21.08 | 11.53 | 8.55 | 16.53 | 24.69 | 33.37 | 38.71 | 9.10 |
| 2010 | 6.85 | 31.02 | 19.96 | 14.66 | 14.07 | 13.22 | 11.99 | 11.42 | 21.80 | 12.61 | 8.21 | 16.83 | 23.51 | 32.94 | 37.73 | 10.74 |
| 2011 | 7.85 | 32.40 | 21.87 | 17.46 | 14.76 | 14.24 | 14.38 | 13.34 | 23.16 | 13.88 | 9.10 | 18.41 | 25.10 | 35.72 | 40.61 | 11.42 |
| 2012 | 7.43 | 28.91 | 19.87 | 17.40 | 13.40 | 12.99 | 14.37 | 13.85 | 22.53 | 13.10 | 8.51 | 17.43 | 22.64 | 33.16 | 37.56 | 11.80 |
| 2013 | 7.68 | 27.73 | 20.13 | 19.05 | 13.84 | 13.72 | 15.73 | 15.01 | 24.77 | 13.70 | 9.55 | 18.20 | 23.50 | 34.57 | 39.15 | 12.61 |
| 2014 | 7.90 | 27.16 | 19.89 | 20.23 | 13.76 | 14.30 | 16.55 | 15.72 | 26.75 | 14.27 | 10.04 | 18.63 | 24.21 | 35.25 | 40.01 | 12.16 |
| 2015 | 7.07 | 23.41 | 17.83 | 17.40 | 11.93 | 12.72 | 14.26 | 13.78 | 24.92 | 12.58 | 8.97 | 16.34 | 20.88 | 30.47 | 34.47 | 11.01 |
| 2016 | 7.57 | 24.61 | 18.58 | 18.28 | 12.53 | 13.11 | 15.00 | 14.32 | 25.74 | 12.45 | 9.55 | 16.50 | 21.66 | 31.17 | 35.24 | 10.89 |
| 2017 | 8.37 | 26.61 | 20.64 | 20.39 | 13.63 | 14.62 | 16.84 | 15.66 | 28.25 | 13.86 | 10.81 | 17.49 | 23.46 | 33.02 | 37.23 | 10.59 |
| 2018 | 9.45 | 29.33 | 23.42 | 23.05 | 15.23 | 16.43 | 19.18 | 17.86 | 30.67 | 15.47 | 12.40 | 19.38 | 26.10 | 35.74 | 40.14 | 9.45 |
| 2019 | 9.88 | 29.21 | 23.66 | 23.40 | 15.31 | 16.74 | 19.58 | 17.93 | 30.19 | 15.73 | 12.90 | 19.30 | 25.94 | 35.08 | 39.19 | 9.12 |
| 2020 | 10.08 | 27.53 | 22.93 | 23.03 | 14.13 | 15.98 | 20.23 | 17.73 | 27.88 | 15.72 | 12.90 | 19.27 | 25.52 | 34.15 | 38.00 | 8.54 |
| 2021 | 11.64 | 30.66 | 26.41 | 27.26 | 17.42 | 18.69 | 23.33 | 20.66 | 33.01 | 17.66 | 14.75 | 21.06 | 29.17 | 38.15 | 42.27 | 9.54 |

Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022)

Note: 1:Bulgaria, 2:Cyprus, 3:Czechia, 4:Estonia, 5:Croatia, 6:Hungary, 7:Lithuania, 8:Latvia, 9:Malta, 10:Poland, 11:Romania, 12:Slovakia, 13:Slovenia, 14:EU, 15:Eurozone (Euro Area), 16:Turkey

Table 9. Breakpoints in GDP Per Capita

| Country | Augmented Dickey-Fuller test statistic | Zivot-Andrews test statistic (probability) | Perron Unit Root Test | Lee Strazicich LM unit root test | Multiple breakpoint tests (Bai-Perron tests of L+1 vs. L sequentially determined breaks) | CUSUM | CUSUM of squares test |
|----------|---|---|--|---|--|------------------|-------------------------------|
| Bulgaria | p=0.2011; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | p=0.164676; break year: 2007; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-3.076277; break year: 2014; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-13.19621; break year: 2014 and 2018; conclusion: reject H ₀ | break years: 2003, 2007, 2018 | break year: 2010 | break years: 2002, 2012 |
| Croatia | p=0.1210; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | p=0.164720; break year: 2007; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-2.269710; break year: 2002; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-7.867549; break year: 2009; conclusion: reject H ₀ | break year: 2005 | break year: 2007 | break years: 2002, 2006 |
| Cyprus | p=0.0396; break year: 2006; conclusion: reject H ₀ | p=0.090795; break year: 2007; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-3.779468; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-5.934314; break year: 2012 and 2017; conclusion: not able to reject H ₀ | break year: 2004 | break year: 2007 | break years: 2002, 2004 |
| Czechia | p=0.4392; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | p=0.125573; break year: 2007; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-3.652212; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-8.883214; break year: 2006; conclusion: reject H ₀ | break years: 2002, 2006, 2018 | break year: 2007 | break years: 2002, 2007 |
| Estonia | p=0.0534; break year: 2014; conclusion: not able to reject H ₀ | p=0.177017; break year: 2006; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-3.005884; break year: 2004; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-5.070847; break year: 2006 and 2017; conclusion: not able to reject H ₀ | break years: 2002, 2006, 2018 | break year: 2008 | break years: 2002, 2008, 2012 |
| Hungary | p=0.0801; break year: 2014; conclusion: not able to reject H ₀ | p=0.22926; break year: 2007; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-2.945372; break year: 2002; conclusion: not able to reject H ₀ | t=-11.03768; break year: 2010; conclusion: reject H ₀ | break years: 2004, 2018 | break year: 2006 | break years: 2002, 2006 |
| Latvia | p=0.0410; break year: 2005; conclusion: reject H ₀ | p=0.027335; break year: 2006; conclusion: reject H ₀ | t=-5.196798; break year: 2006; conclusion: | t=-4.060970; break year: 2009; conclusion: | break years: 2006, 2018 | break year: 2007 | break years: 2002, 2007 |

| | | | | | | | |
|-----------|--------------------------------------|--------------------------------------|--------------------------|----------------------------|-------------------------------------|------------------|-------------------------------|
| | | | not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | | | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 3.247803; | 5.968672; | | | |
| | p=0.1365; break year: 2014; | p=0.005422; break year: 2015; | break year: 2014; | break year: 2010; | | | break years: 2002, 2014 |
| Lithuania | conclusion: not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2003, 2007, 2018 | break year: 2008 | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 4.327822; | 12.80939; | | | |
| | p<0.01; break year: 2014; | p=0.061148; break year: 2015; | break year: 2003; | break year: 2009 and 2012; | | | break years: 2002, 2016 |
| Malta | conclusion: reject H_0 | conclusion: not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2003, 2007, 2013, 2017 | break year: 2009 | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 3.626133; | 6.633625; | | | |
| | p=0.5695; break year: 2006; | p=0.096714; break year: 2007; | break year: 2006; | break year: 2005 and 2013; | | | break years: 2002, 2008 |
| Poland | conclusion: not able to reject H_0 | conclusion: not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2003, 2007, 2018 | break year: 2008 | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 3.760272; | 9.957097; | | | |
| | p=0.1123; break year: 2006; | p=0.098069; break year: 2007; | break year: 2006; | break year: 2005 and 2013; | | | break years: 2002, 2010, 2016 |
| Romania | conclusion: not able to reject H_0 | conclusion: not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2003, 2007, 2018 | break year: 2009 | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 3.741689; | 6.428699; | | | |
| | p=0.9118; break year: 2014; | p=0.060356; break year: 2007; | break year: 2006; | break year: 2007 and 2010; | | | break years: 2002, 2007 |
| Slovakia | conclusion: not able to reject H_0 | conclusion: not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2002, 2006, 2018 | break year: 2007 | |
| | | | t=- | t=- | | | |
| | | | 2.714556; | 8.045445; | | | |
| | p=0.3652; break year: 2013; | p=0.099437; break year: 2007; | break year: 2002; | break year: 2005 and 2017; | | | break years: 2002, 2007 |
| Slovenia | conclusion: not able to reject H_0 | conclusion: not able to reject H_0 | not able to reject H_0 | conclusion: reject H_0 | break years: 2002, 2006 | break year: 2007 | |

Source: The World Bank (2022), OECD (2022), Eurostat (2022), EViews (2022)

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ YÖNETİŞİM PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ: TÜRKİYE YEREL EYLEM GRUBU (YEG) DERNEKLERİ ÖRNEĞİ

Orhan POLAT*

Öz

Toplumlar iyi yönetim ve yönetim ile büyük bir üstünlük sağlarlar. Olgunluk seviyesi yüksek toplumlar, bölgelerini ve ülkelerini diğerlerine göre daha hızlı kalkındırabilirler. Bunu eşit temsil ve oy hakkı, katılımcı, şeffaf, hesap verilebilir anlayışı ile yaparlar. AB LEADER Yaklaşımı bir yerel kalkınma programıdır. İlgili program 2016 yılından itibaren sahada uygulanmaktadır. Araştırma, AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan ve 2020 Eylül ayından itibaren yüzde yüz hibeyle ekonomik olarak desteklenen 50 YEG derneğinde yapılmaktadır. Derneklerin yönetim ve yönetim açısından incelenerek, sürecin nasıl yönetildiğinin ve örgütlendiğinin, bilimsel olarak karşılaştırılması araştırmanın amacıdır. Araştırma, bahsedilen programa yönelik ilk bilimsel saha çalışmalarından olması, programın başarılı şekilde sonuçlanması ve ülkemiz yerel kesimlerinin kalkınması açısından önemlidir. Araştırmada, literatür taraması, web sayfaları üzerinden içerik analizi ve katılımcı gözlem yöntemleri kullanılmaktadır. Araştırmada hedeflenen çıktılara ulaşmak için devam eden program çerçevesinde STK'ların web sitelerinden elde edilen veriler, literatür taraması ve sahada yapılan katılımcı gözlem yöntemiyle yorumlanmıştır. Sonuç olarak iki yıllık süreçte YEG derneklerinin çoğunluğunun hem LEADER Yaklaşımı hem de yönetim ve yönetim açısından etkili ve verimli bir şekilde yönetilemediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum Kuruluşları (STK'lar), Yönetim, Yönetişim, LEADER Yaklaşımı, Yerel Eylem Grupları (YEG'ler).

EXAMINATION OF NGO'S FROM THE PERSPECTIVE OF GOVERNANCE: LOCAL ACTION GROUP (LAG) ASSOCIATIONS THE CASE OF TÜRKİYE

Societies have a great advantage thanks to good management and governance. Societies with high level of maturity can develop regions and countries faster than other societies. Societies do this with the understanding of equal representation and voting rights, participatory, transparent and accountable. The EU LEADER Approach is a local development program. This program has been implemented in the field since 2016. The research is carried out in 50 LAG associations established under the EU LEADER Approach and it is supported economically by a hundred-percent grant as of

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, orhanpolat@topkapi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0065-2346>

September 2020. The aim of the research is to examine the associations in terms of management and governance, to compare how the process is managed and organized scientifically, as well as to examine and share the results with the public. This research is important in terms of being one of the first scientific field studies for the mentioned program, as it has a successful conclusion of the program and results in developing of the rural of our country. Literature review, content analysis on web pages and participant observation methods are used in this research. In order to reach the targeted outputs of the research, the data obtained from the websites of NGOs during the program were interpreted and evaluated with the findings obtained by the literature review and participant observation method. As a result, it was concluded after in the two-year period that many LAG associations could not be managed effectively and efficiently according to both the LEADER Approach and management and governance.

Keywords: Non-Governmental Organizations (NGO) Management, Management, Governance, LEADER Approach, Local Action Groups (LAG).

Giriş

Örgütler, kamu örgütleri, özel örgütler ve sivil toplum örgütleri olarak üzere üç ana kategoride sınıflandırılmaktadır. Bu örgütlerin yönetimi ise kamu yönetimi, işletme yönetimi ve sivil toplum kuruluşları (STK) yönetimi olarak ifade edilmektedir. Alan araştırmaları, kamu ve özel örgütler (işletmeler) ile kamu yönetimi ve işletme yönetimi kategorisinde yoğunlaşmaktadır. Sivil toplum örgütleri ve STK yönetimi düzeyinde ise yapılan araştırmalar oldukça sınırlıdır. Yönetim bilimi alanında öne çıkan kuruluşlardan olan Yönetim Akademisi “Sivil toplum ve STK” bölümünü alt çalışma ve araştırma alanı olarak kabul etmektedir (Academy of Management, 2022; Koçel, 2020, s. 385, 477). Sivil toplum ve STK bölümünde yönetim ile ilgili örgütsel davranış, insan kaynakları yönetimi, strateji yönetimi, işbirliği, ağ oluşturma, etik gibi çeşitli konularda çalışmalar yapılmaktadır (Academy of Management, 2022). Gelişmiş ve olgunlaşmış toplumlarda kamu sektörü ve özel sektör kadar sivil toplum sektörünün de yönetiminin önemli olduğu ve iyi yönetildiği göze çarpmaktadır. Bu nedenle ülkemizde son yıllarda Avrupa Birliği’ne (AB) katılım öncesi yardım programları ile doğrudan nakdi yardım hibeleri ile desteklenen ve önem kazanan STK’ların, nasıl yönetildikleri ve nasıl yönetilmeleri gerektiği konularında araştırmalar yapılması oldukça önemlidir. Bu bağlamda başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için öncelikle sivil toplum felsefesinin tam olarak bilinmesi, STK yönetimi ve AB katılım öncesi yardım programlarının ana fonksiyonları konularında farkındalık oluşturulması ve sürecin yönetim ana ilkeleri ve teknikleri ile uygulanarak yönetilmesi gerekmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmada kavramsal çerçeve; sivil toplum, STK, LEADER Yaklaşımı, yönetim, yönetişim ve araştırma konusu ile yapılan çalışmalar başlıklarında incelenmektedir.

1.1. Sivil Toplum

Tarihsel süreç içerisinde değişim her alanda olduğu gibi sivil toplum alanında da olmuştur (Çaha, 2016, s. 71). Bodin, Hobbes, Rousseau, Hegel, Locke, Ferguson, Paine, Tocqueville, Marx ve Gramsci gibi öne çıkan düşünürler yaşadıkları zamana, coğrafyaya, ülkeye ve mensubu olduğu dine ve siyasi görüşe göre sivil toplum kavramını inceleyerek şekillendirmişlerdir. Düşünürlerin yaşadığı yaklaşık yarım milenyumluk bir zamanda dünya genelinde; savaşlar, kaoslar, kargaşalar yaşanmıştır. Buhar gücü ve krank milinin keşfi ile birlikte endüstriyel devrim sonucu bazı köylerden, kasabalardan, şehirlere ve ülkelere bazı ülkelere, şehirlere, kasabalara ve köylere büyük göç akını oluşmuştur. Bu ortamda kimi yazarlar sivil toplumu devlete geçişin ön aşaması, kimi yazarlar sivil toplumu devletin kendisi, kimi yazarlar ise devleti oluşturan yasama, güvenlik, adalet gibi yapıların ve büyük sermayeli özel işletmelerin dışında üçüncü bir yapı olarak değerlendirmiştir. Tocqueville (2015, 2016), Amerika’da demokrasi incelemesinde sivil toplumu, örgütlenme özgürlüğü ile ortaya çıkan sınıfların ve geleneklerin engellemediği, farklılıkların olduğu ortak yaşam olarak ifade ederken, Taylor (1990) ise topluma ait alanda devlet veya özel sektör karşısında, kendine has hareket alanını, varlığını sivil toplum olarak adlandırılmaktadır. Habermas (1996), sivil toplumu, toplumsal sorunlara çözüm bulmak için kendiliğinden oluşan örgütler, kuruluşlar ve hareketler olarak ifade etmektedir. Sivil toplum, “devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğudur” (Türk Dil Kurumu, 2011, s. 2124). Tüm bu bilgiler ışığında sivil topluma ilişkin herkesin uzlaştığı bir tanım bulunmamaktadır. Polat ve Özdemir (2022, s. 52), sivil toplumun kavramının neleri kapsamadığından yola çıkarak, sivil toplumu “oluşumunda devleti temsil eden yasama, yürütme, yargı ve devlet unsurları ile kar etme amacı güden büyük sermayeli özel sektörün bulunmadığı topluluk” olarak ifade etmişlerdir. Yerasimos (2001), günümüzde sivil toplumun gündeme gelmesinin nedenlerini;

(1) Toplumlarda dayanışmanın ortadan kalkması, bireyselleşmenin artması ve bu olumsuzlukları hissedenlerin bu sorunları çözmek için ortaklıklar kurmaları,

(2) Yerel ve ulusal meclis üyelerinin dört veya beş yılda bir seçilmesi yöntemi ile oluşturan temsili demokrasi modelinin yetersizliğinin hissedilmesi,

(3) Küreselleşme ve gelişen teknolojiyle birlikte geçmişten gelen sağ ve sol görüş ayrımının ve tanımlarının belirsizleşmesi,

(4) Gelişen iletişim ve haberleşme araçlarını kullanarak insanların yönetime katılma isteğinin oluşması,

(5) Günlük hayatta sosyal, kültürel, çevre, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yaşanan sıkıntılara çabuk ve hızlı çözümler bulunamaması,

(6) Devletin ideolojik ve ekonomik yapılanmadan daha çok hizmet alanında etkin olmasının beklenmesi olarak ifade etmektedir.

Olgunlaşmamış toplumlarda bireyler sorunlarını kendi gibi düşünen insanlarla bir araya gelerek çözebileceklerini bilmemektedir. Bunun yerine bireysel olarak yerel veya ulusal siyasetçiler ve yöneticilerle oyu karşılığında pazarlığa girerek sorununu çözmeye veya oyu karşılığında politikacıdan çıkar sağlamaya çalışır (Yerasimos, 2001, s. 14-16). Sivil toplum varlığı, devletlerin kuruluş anlayışını oluşturan toplumsal sözleşmede ‘yaşam ve mülkiyet hakkını’ hangi şart ve hangi koşullarda, devlet yöneticilerine nasıl devrettikleri incelenerek bulunabilir. Polat ve Özdemir (2022); “aşkın devlet anlayışı” ve “mülkiyetsiz, sınıfsız ve dinsiz devlet anlayışında”, devletin her yerde kendini hissettirdiği ve başka bir oluşuma müsaade etmediğini, “araçsal devlet anlayışında” ise devletin “bireyin yaşam ve mülkiyet hakkını” korumak ve bireylere hizmet etmek için bir araç olarak görüldüğünü ve nitelendirildiğini belirtmektedir. Araçsal devlet anlayışında devletin görev alanı güvenlik ve adalet alanları ile sınırlandırılmıştır. Bunun sonucu özel sektör oluşmuştur. Özel sektör, özel mülkiyet ve devletin görev alanı dışında kalan yerler sivil toplum olarak ifade edilmiştir. Sivil toplum; iktidar olma amacı gütmeyen, sorunlarını çözmek ve amaçları gerçekleştirmek ister ve bunun için örgütlenir. Örgütlenerek, özel sektör ve devletle aynı masaya oturarak kazan-kazan stratejisiyle yönetim sürecine dâhil olur. Sivil toplum, demokratik toplum yönetimlerinin önemli ve tamamlayıcı referans noktalarından biridir. Sivil toplumun etkin olduğu siyasi sistemler “demokratik”, sivil toplumun olmadığı toplumlar “totaliter”, çok az serbestlik verilen sistemler “otoriter” rejimler olarak nitelendirilmektedir (Doğan, 2014, s. 18).

1.2. Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplumu tarihsel süreç içerisinde kısaca tanımladıktan sivil toplum kuruluşlarını (STK) tanımlarsak, sivil toplumu temsil eden üyelerin belirledikleri amaçları gerçekleştirmek için bir araya gelerek örgütlendiği yapı tanımlayabiliriz. Birleşmiş Milletler Kamu Bilgilendirme Departmanı’na göre STK, kamu yararına olan sorunları ele almak için yerel, ulusal veya uluslararası düzeyde örgütlenmiş, kâr amacı gütmeyen, gönüllü bir vatandaş grubudur. Daha geniş anlamı ile hükümetten bağımsız herhangi bir kâr amacı gütmeyen kuruluş olarak tanımlanabilir (Leverty, 2008). STK, “toplumdaki çeşitli sorunları bağımsız olarak ele alıp kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma görevini yapan, öneriler sunan her türlü birlik” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011, s. 2124). Uluslararası alanda STK kavramı, vakıfları, dernekleri, sendikaları, siyasi partileri, federasyonları, konfederasyonları, platformları, toplulukları, ocakları, dini örgütleri, araştırma enstitülerini, hayır kurumlarını, meslek derneklerini, lobi gruplarını kapsamaktadır (Çaha, 2011; Uğur, 2013, s. 25; Leverty, 2008; Talas, 2011, s. 396). Ülkemizde 22 alanda faaliyet gösteren

103.239 dernek bulunmaktadır (İçişleri Bakanlığı Sivil Toplum Genel Müdürlüğü, 2022). Avrupa Birliği (AB) yerel kalkınma programı olan LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan ve 2020 yılı ağustos ayından başlamak üzere, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve AB fonlarından hibe desteği alan 50 adet YEG derneği bulunmaktadır. Bu derneklerin faaliyet alanları kuruluş sırasında illere göre görevliler tarafından farklı yorumlanarak, farklı alanda kayıt edilmiştir. Bu nedenle faaliyet alanları farklılık göstermektedir. Bu çalışmada araştırma konusu olan dernekler AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan ve hibe alan derneklerdir.

1.3. LEADER Yaklaşımı

Araştırma konusu olan LEADER Yaklaşımı kapsamında derneklerin kuruluş felsefesini anlamak için LEADER Yaklaşımını incelemek gerekmektedir. LEADER Yaklaşımı'ndaki "LEADER" kelimesi Fransızca "Liasion Entre Actions pour le Developpement de l'Economie Rurale" kelimelerinin ilk harfleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur. İngilizcesi ise şöyledir: "Links between actions for the development of the rural economy" (European Commission, 2006, s. 5). Türkçesi ise "kırsal ekonominin kalkındırılması için faaliyetler arasındaki bağlantılar" anlamına gelmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022a). LEADER Yaklaşımı, yaklaşık 30 yıldır AB yerel kesimlerinde yaşayan topluluklara kendi gelecekleri hakkında kendilerine aktif rol oynama hakkı vererek başarılı olmuş bir programdır (European Network for Rural Development, 2018, s. 1-2). Bu yaklaşımdan önce yerel kalkınma için tavandan tabana yapılan anlayışla birçok plan uygulanmış ve başarısız olmuştur. Alan temelli ve tabandan tavana anlayışı benimseyen LEADER Yaklaşımı; yerel kesimde bulunan kaynakları, paydaşları, projeleri ve düşünceleri "bir araya getirme" felsefesi ile uygulanmış ve yerel kalkınma için ideal bir program olduğunu kanıtlamıştır (European Commission, 2006, s. 6). LEADER yaklaşımının amaçları; (1) Kırsal alanlardaki tüm unsurları birbirleriyle işbirliği içinde harekete geçirerek yerel ekonomiyi geliştirmek ve iş imkânları oluşturmaktır. (2) Kırsal kesimde yaşayan sakinlerin yeteneklerini ve kapasitelerini geliştirerek, bölgenin sosyal, ekonomik ve çevresel olarak iyileştirilmesine katkı sağlamaktır. (3) Yerel alanda hiç kullanılmamış kaynak ve imkânları kullanarak yeni gelir kaynakları oluşturmak ve hayat kalitesini artırmaktır. (4) Kırsal kesimde yaşayan sakinlerin, uygulamada da yerel kalkınma süreçlerine katılmalarını sağlamaktır. (5) Kırsal alanlarda yaşayanların daha büyük diğer topluluklarla bütünleşmesini sağlamaktır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3). LEADER yaklaşımı, şeffaf, açık ve hesap verilebilir ve katılımcı anlayışla yerel seviyede karar alınarak uygulanan oldukça etkili olan bir kalkınma programıdır. LEADER, "ne yapılacağını" değil "nasıl yapılacağını" gösterir ve öğretir. LEADER yaklaşımının yedi temel ilkesinin birlikte bir bütün olarak uygulanması programı başarılı ve sürdürülebilir kılmaktadır. Bu özellikler; (1) Uygulama alanı ve sınırları belirlenmiş yerel kalkınma stratejileri, (2) Stratejilerin tabandan tavana tüm

paydaşların katılımıyla detaylı hazırlanması ve uygulanması, (3) Yerel kesimdeki tüm paydaşların ortaklığı olan Yerel Eylem Gruplarının (YEG) alandaki tüm paydaşların katılımı ve temsili ile oluşturulması, (4) Yenilikçilik, (5) Sadece tarım sektörünü içeren uygulamalar değil tüm sektörleri kapsayan bütüncül uygulamalar, (6) Uluslararası, ulusal, bölgesel bağlantılar (ağlar) oluşturma, (7) İşbirliği yapmadır. LEADER yaklaşımının yedi özelliğinden en ayırt edici olanı, tabandan tavana yaklaşımdır. Yerel kesimdeki tüm paydaşların katılımı; kamuyu, özel sektörü, ekonomik ve sosyal çıkar gruplarını, STK'ları, odaları, birlikleri, kooperatifleri ve kadınları, gençleri, yaşlıları, çiftçileri kapsamaktadır. Yerel kesimlerde kalkınma için gerekli kaynağın ve yeteneğin oluşturulması, tabandan tavana yaklaşımın vazgeçilmez bir unsurudur. Bu unsur, uygulama alanının güçlü ve zayıf yönlerinin tespit edilmesi, uygulama alanında yaşayanların farkındalığının artırılması, eğitilmesi, katılımı ve harekete geçirilmesi, farklı çıkar gruplarının çalışmalara katılımının her aşamada sağlanması ve uygun projelerin seçilmesi için açık, şeffaf olarak ilkelerin oluşturulması başlıklarından oluşmaktadır. Katılımcılar arasında uzlaşma ve müzakere yoluyla fikir birliğine ulaşmak için en önemli konu şeffaflıktır (European Commission, 2006, s. 8-9).

Yerel alanda tüm paydaşların bir araya gelerek kurdukları YEG dernekleri, LEADER yaklaşımının özgün ve olmazsa olmaz tek özelliğidir. YEG dernekleri, kalkınma sürecin yönetimini üstlenmektedir. YEG derneği, kamu sektörü, özel sektör, sivil ve gönüllü sektör, kadın ve gençlerden oluşmalı, tüm sektörler temsil edilmeli ve dengeli olmalıdır. YEG Derneği yönetim kurulunda, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları, ortaklığın en az %50'sini oluşturmalıdır. YEG dernekleri oluşturdukları yönetim yapısı ile bölgenin yerel kalkınma stratejisini (YKS) tüm paydaşların katılımı ile hazırlamalıdır. YKS'de yedi temel başlık olmalıdır. Bunlar; (1) Stratejinin kapsadığı bölge ve nüfus, (2) Bölgenin potansiyeli ve kalkınma gereksinimi, (3) Amaçlar ve hedefler, (4) Halkın sürece katılımı, (5) Eylem planı, (6) Yönetim, izleme ve değerlendirme düzenlemeleri, (7) Her bir fonun ayrı ayrı tahsisini gösteren finansal plandır. Her bir başlık ayrıntılı olarak açıklanmalıdır (European Network for Rural Development, 2019, s. 11).

Belirtilen hususlar doğrultusunda hazırlanan YKS değerlendirilmek üzere Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu'na (TKDK) sunulur. YKS, TKDK tarafından incelenir, uygun ise Tarım ve Orman Bakanlığı'na değerlendirilmesi için gönderilir. Bakanlık tarafından kabul edilen YKS, belirtildiği gibi uygulanmaya başlanılır. Uygulamanın başarılı olması için, YKS uygulama süreci ve YEG derneğinin yönetim süreci; Tarım ve Orman Bakanlığı, AB Delegasyonu, TKDK, STK'lar, bölge halkı ve diğer paydaşlar tarafından izlenmeli, değerlendirilmeli ve denetlenmelidir. Eğer ihmal ve ihlal söz konusu olursa süreç durdurulabilir ve aktarılan hibe miktarı faizi ile geri alınabilir olmalıdır.

1.4. Yönetim

Sivil toplum, STK'lar, yerel kalkınma ile yönetim ayrılmaz bir bütündür. Yönetim, başkaları vasıtası ile iş görmektir ve sanatların en eskisi bilimlerin en yenisidir. Organizasyon; iş ile iş, iş ile insan, insan ile insan arasındaki ilişkilerdeki düzeni ve düzenlemeyi ifade etmektedir (Koçel, 2020, s. 91,193). Yönetimin asıl amacı kaynakların etkili ve verimli kullanılmasını sağlamaktır. Taylor (2020), Bilimsel Yönetimin İlkeleri isimli kitabını; verimsizliğe ve israfa dikkat çekmek, verimsizliğin sistemli yönetimle önlenebileceğini ve en iyi yönetimin gerçek bir bilimle uygulanabilirliğini göstermek amacıyla kaleme almıştır. Kitabında bilimsel metodu, tüm işletmeye uygulayarak nasıl etkililiği ve verimliliği artırdığını ayrıntılı olarak ele almaktadır (Taylor, 2020, s. 1-103). Fayol, kömür madeninde verimsizliğin haksız ve anlamsız şekilde düşmesini araştırmış, bu olumsuzluklara çözümler üretmiştir (İnhan, 1939). Araştırma sonucunda; ticari, siyasi, dini, büyük veya küçük bütün kuruluşlarda uygulanan yönetim şeklinin, işler üzerinde etkisinin çok büyük olduğunu, bunun için yönetimin öğretilmesi gerektiğini savunmuştur. Fayol'a göre (2016) yönetim, geleceği tahmin planlama, örgütleme, yürütme, işler için en uygun koordinasyonu sağlama ve kontrol etme anlamına gelir. Planlama, geleceği keşfe çalışarak faaliyet programı hazırlamak demektir. Örgütleme, örgütün maddi ve sosyal ikili yapısını oluşturmaktır. Yürütme, faaliyete geçirmektir. Koordinasyon, bütün faaliyetleri birbirine bağlamak, birleştirmek ve uyumlu hale getirmektir. Kontrol, her işin ve her şeyin örgütün kabul edilmiş düzenine uygun olarak ve emirler çerçevesinde uygulanıp uygulanmadığını takip etmek anlamına gelir. Fayol (2016), teknik bilgilerin yanında yöneticilerin ticari, mali, idari ve diğer bilgilerle donatılması gerektiğini, bunun yanında davranış, otorite, düzen, organizasyon gibi yönetsel yeteneklerin geliştirilmesi zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Aynı zamanda yönetimin ilkelerini uygularken zekâya, tecrübeye, vizyona ve tedbire ihtiyaç olduğunu da ifade etmektedir. Yönetim ilkeleri arasında en çok uygulanması gereken ilkeleri: (1) İşbölümü, (2) Otorite, (3) Disiplin, (4) Kumanda Birliği, (5) Yürütme birliği, (6) Genel çıkarların özel çıkarlara tercihi, (7) İş bedelinin ödenmesi, (8) Merkeziyet, (9) Hiyerarşi zinciri, (10) Düzen, (11) Hakkaniyet, (12) Memurlarda istikrar, (13) Teşebbüs (girişimcilik) fikri, (14) Çalışanlar arasında birlik olarak tanımlanmaktadır. İlkesiz yürümeyi karanlıkta, boşlukta yürümek olarak ifade etmektedir (Fayol, 2016, s. 39-77). 1924 ile 1932 yıllarında yapılan Hawthorne araştırmalarında verimlilik artışının sürekli olmasının nedenleri, takım ve takımda sevgi ve güvene dayalı arkadaşlık ruhunun oluşturulması ve işletme sahibi ile yöneticilerinin davranışlarında olumlu yönde değişmelerin olması ve bu iki durumun çalışanlar üzerinde işletmeyi (örgütü) benimseme duygusunun doğması olarak belirlenmiştir. Harwood imalat işletmesi araştırmalarında ise yönetime ve karar alma sürecine katılım, diğer bir ifade ile örgütte katılımcılık incelendiğinde, katılımın olmadığı grupta verimliliğin çok düşük olduğu, katılımın kısmen olduğu grupta verimliliğin orta düzeyde olduğu fakat ilerleyen zamanlarda düştüğü, katılımın tam olduğu grupta sürdürülebilir yüksek verimliliğin olduğu tespit edilmiştir (Eren, 2014, s. 21-25; 2019, s. 35-40). Bu

temel teorilere zaman içerisinde, sistem, durumsallık yaklaşımı ve yaşam döngüsü teorileri eklenmiştir. Grenier, yaşam döngüsü teoreminde örgütlerin, insanlar gibi bebeklik, çocukluk, ergenlik ve olgunluk süreçlerini, örgütsel yaşamın farklı dönemlerinde farklı hedef ve önceliklerine göre yaşadığını belirtmektedir. Örgütlerde gelişim süreçleri bir krizle biterek yeni bir süreci başlatmaktadır. Bu süreçler ve krizler; (1) Yaratıcılık/girişimcilik süreci ve liderlik krizi, (2) Yönelme (sevk-idare) süreci ve otonomi krizi, (3) Delegasyon (delege etme- yetki verme) süreci ve kontrol krizi, (4) Koordinasyon (resmileştirme) süreci ve bürokrasi krizi, (5) İşbirliği süreci ve yenilenme krizinden oluşmaktadır (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016). Geliştirilen teoriler, örgütlerde uygulanarak günümüz etkili ve verimli yönetim anlayışının oluşmasına katkı sağlamıştır. Bilim, teknoloji ve iletişimde yaşanan gelişmelere paralel olarak teorilerin yanı sıra, yönetim ve organizasyon biliminde de yeni kavram ve teknikler geliştirilmektedir. Bu kavramlardan birisi de yönetişimdir.

1.5. Yönetişim

İngilizce orijinali “governance” olan yönetişim sözcüğünün, Ortaçağ’da Latince “Gubernare”, kural koymak, yönetmek, kılavuzluk yapmak anlamında kullanıldığı ifade edilmektedir (Gündoğan, 2013, s. 17). İngiltere’de kamuda gerçekleştirilen uzun reform dönemini ardından meydana gelen değişiklikleri teorileştirmek için yönetişim kavramını ilk kullananlardan birisi Rhodes’tir (Krajer, 2011). Yönetişim kavramı, 1980’lerde farklılaşarak, kamuyu, sivil toplumu, ağırları, ortaklıkları ve ulusal ve uluslararası özel sektörü, yönetim işlevinin odağına yerleştiren bir yönetim yaklaşımı olarak ifade edilmeye başlanmıştır (Krajer, 2004, s. 1). Rhodes (1996), yönetişimi, yönetimin işleyişinde yenilik, esneklik ve yönetim anlayışında değişim olarak ifade etmektedir. Yönetişimin temel alanları, kamu, özel sektör ve sivil toplumdur. Yönetişim birlikte yönetme, birlikte düzenleme ve işbirliği anlayışına dayanmaktadır (Rhodes, 1996). Yönetişim, aktörlerinin toplumlara yönlendirmek, kontrol etmek ve yönetmek için yaptıkları amaçlı eylemler olarak tanımlanmaktadır (Kooiman, 1993). Yönetişim, kurumsal yönetim olarak da ifade edilirken, hesap verebilirlik, şeffaflık, hukukun üstünlüğü, istikrar, eşitlik ve kapsayıcılık, yetkilendirme (personel güçlendirme) ve geniş tabanlı katılımı sağlamak için tasarlanmış yapılara ve süreçlere atıfta bulunmak üzere tanımlanmıştır. Geniş anlamda yönetişim, vatandaşların ve paydaşların kendi aralarında etkileşimde buldukları, yönetim işlerine katıldıkları kurumsal kültür ve çevre ile ilgilidir. Kalkınma literatüründe “iyi yönetişim” terimi sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle, başışçılar, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir insani gelişme için elverişli bir ortamın yaratılması için gerekli bir ön koşul olarak “iyi yönetişim” kavramını teşvik etmektedir. “İyi yönetişim” Birleşmiş Milletler Binyıl Kalkınma Hedefleri’nden birisi olarak kabul edilmiştir. İyi yönetişimin katılımcı, şeffaf, hesap verebilir, etkili ve adil olması beklenir ve hukukun üstünlüğünü destekler (UNESCO, 2022). İyi yönetişim, toplumsal örgütlenmenin kuvvetli olduğunun göstergesi olan STK’larla birlikte

vücut bulmaktadır ve STK'sız bir kalkınmadan söz edilememektedir (Derici, 2020). Yönetişim çok taraflı bir süreçtir, şeffaf, hesap verilebilir, etkili, verimli, katılımcı, meşru ve kabul edilebilir bir yönetimi oluşturmayı hedeflemektedir (Kalkışım, 2019, s. 30). Yönetişimin benimsediği en kritik ilkeler, tutarlılık, etkinlik, hesap verebilirlik, katılımcılık ve şeffaflıktır (Delice, 2023, s. 15). Yönetişim ilkeleri genel olarak, şeffaflık, hesap verebilirlik, hukukun üstünlüğü, eşitlik, verimlilik, katılımcılık olarak kabul edilmektedir (Durgun ve Taş, 2022, s. 571). Yönetişimde hükümet dışı paydaşları içine alan yapıdan bahsedilirken, demokratiklik, açıklık, hesap verme, çoğulculuk, katılımcılık ve yerellik ilkelerine vurgu yapılmaktadır. Demokrasi, işlevi gereği açık bir toplum düzeni olarak ifade edilirken, demokrasi ile şeffaflık arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Yönetişim, katılım yollarının açıklığını ve toplumsal işlerin şeffaf bir şekilde yürütülmesini önemser. Şeffaflık ile bilgiye tam olarak ulaşılma imkânı, bireyler, gruplar ve örgütler arasında güvene dayalı bir iletişim ve etkileşim için zorunludur. (Gündoğan, 2013, s. 29-51). Yönetişimin amacı uzun vadeli yatırımları, finansal istikrarı ve örgütlerin dürüstlüğünü geliştirmek için gerekli olan güven, şeffaflık ve hesap verebilirlik ortamının oluşturulmasına yardımcı olmak ve bu sayede daha güçlü büyümeyi ve daha kapsayıcı şekilde toplumları desteklemektir (OECD, 2016, s. 7). Her ne kadar yönetim tanımında üzerinde uzlaşılan bir tanım olmasa da, yönetişimin ilkeleri üzerinde bir uzlaşma söz konusudur denilebilir. Yönetişim kuramcıları katılımı, yönetimde başarılı sonuçlar alınması için sistemin tüm parçalarının diğer bir ifade ile tüm paydaşların karar alma sürecine katılımını zorunluluk olarak görmektedir (Rhodes, 1997; Kooiman, 1993; Gündoğan, 2013). Yönetişim kavramı, yönetim teorilerinden sistem yaklaşımı ve yönetim unsurlarından etkileşim kavramları ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Yönetişim, sistemin alt sistemlerle etkileşimi, işbirliğini, güven ve karşılıklı anlayış gibi temel ilkeleri belirler (Kooiman, 1993). Yönetişiminin ilkelerinden hesap verilebilirlik, örgüt biçimleri ve hesap verme sorumluluğu ile ilgilidir. Stratejik kararları ve yönetimle ilgili geniş konuları kapsar ve örgütsel yönetim politikalarına ve yönetişimin stratejik sorunlarına yanıt verir (Metcalf, 1993). Sorumluluk ve hesap verebilirlik, “soyut-net olarak belirli olmayanlara” karşı bir sorumluluk olarak değil, somut hedeflere, kitlelere, ilgililere karşı sorumluluk ve hesap verme sorumluluğu olarak anlaşılmalıdır (Pekonen, 1993). Hesap verebilirlik, toplum kaynaklarını kullanan her kişi veya kurumun talep edilip edilmediğine bakılmaksızın, topluma, tüm paydaşlara ve gerektiğinde yargı gücüne hesap vermeye hazır ve istekli olunmasını ifade etmektedir. Şeffaflık, yönetim sürecinde tek merkezci ve dışlayıcı olmadan, örgüt içerisinden dışarıya veya dışarıdan içeriye sağlıklı bilgi akışının sağlanması için yönetimin her aşamasında ve yaygın katılımı açıklıktır (Kalkışım, 2019, s. 25). Örneğin toplumun hükümete olan güveni, kişisel verilerin iyi korunduğu bilgisi ve bunların kullanıldığı prosedürlerin şeffaflığı ile güçlendirilebilir. Elbette hükümet bunu yaparken idari etkililik ve verimlilik temelinde denge esasına göre gerçekleştirecektir (Raab, 1993). Etkililik ve verimlilik, topluma ait kaynakların en az kullanım ile en kaliteli sonuçların alınmasını ifade

etmektedir (Kalkışım, 2019, s. 25). Diğer bir ifade ile en az girdi ile en çok çıktı almak olarak tanımlanabilir. Yönetişim özü ve ilkeleri ile kötü yönetim uygulamalarına karşı çözüm önerileri geliştirerek (Sobacı, 2013, s. 245) etkili ve verimli yönetim sağlamaktadır.

Yönetim, somut sonuçlara ulaşmak için mevcut fiziksel, beşerî ve finansal kaynakları harekete geçirmek ve dönüştürmek için tasarlanmış süreçleri, yapıları ve düzenlemeleri kapsar. Yönetişim sistemleri, yönetim ve idari sistemlerin altında çalışacağı parametreleri belirler. Yönetişim, gücün nasıl dağıtıldığı ve paylaşıldığı, politikaların nasıl formüle edildiği, önceliklerin nasıl belirlendiği ve paydaşların hesap verebilir kılınması ile ilgilidir (UNESCO, 2022). Uzun yıllardır uluslararası alanda aynı ve nakdi yardımlarla, kalkınmamış bölgeleri kalkındırmak için çalışan Birleşmiş Milletler, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü, Uluslararası Para Fonu gibi kuruluşlar, yerel bölgelerde bulunan STK'larla birlikte gerçekleştirdikleri birçok proje ve programlarda başarısız olmuşlardır. Başarısızlık nedenleri şöyledir: (1) Kötü yönetim, (2) Yönetimin yozlaşması, (3) Desteklerin toplumun geneline ulaşmaması, (4) Küçük çıkar grubunun haksız zenginleşmesi, (5) Belirtilen hususların toplumu bölmesi ve çatışmalara neden olmasıdır (Gündoğan, 2013, s. 23-24). Türkiye'de yönetişimin belirtilen düzeylere çıkamadığı, yönetişim ilkelerin uygulanarak ve karar alma sürecine paydaşların dâhil edilerek eksikliklerin giderilebileceği ifade edilmektedir (Durgun ve Taş, 2022, s. 585).

1.6. Araştırma Konusu ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Ülkemizde AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan YEG dernekleri ile ilgili olarak yapılan uygulamalı saha araştırmaları ve sonuçları şöyledir: Polat (2020), YEG dernekleri, etkinlik teorisi ve sosyal girişimcilik konuları ve 2018 yılı ocak ayı ile 2019 yılı ağustos ayı arasında sınırlandırdığı doktora tezinin saha araştırmasını, Tarım ve Orman Bakanlığı'nın destekleriyle kurulan Ankara, Amasya, Çanakkale, Çorum, Diyarbakır, Denizli, Erzurum, Kastamonu, Manisa, Ordu, Samsun, Şanlıurfa ilinin 58 ilçesini kapsayan 25 YEG derneğinde gerçekleştirmiştir. Araştırma sonuçlarına göre (1) Ülkemizde STK'lar için uygun ekosistemin olduğu, fakat yerel seviyede bazı yerlerde statükoyu korumak isteyenler tarafından bu ekosistemin bozulduğu, (2) Sivil toplum ve sosyal girişimcilik eğitimlerinin uygun ekosistemin oluşturulmasına katkı sağlayacağı, (3) Bu programın uygulanması için ülkemiz kırsal alanlarındaki kültür yapısının uygun olduğu, (4) STK'larda yönetim bilgisi ve yönetim modeli eksikliğine bağlı olarak yönetim zafiyeti olduğu, (5) Bu programı uygulayabilecek sosyal girişimcilerin yönetim kurullarında bulunduğu, (6) Okuryazarlık ve şehirleşme oranının düşük olduğu yerlerde patronaj ve kişi-akraba kayırma, çıkar ilişkisi oluşturma ihtimalinin yüksek olduğu, (7) Derneklerin şeffaf ve hesap verilebilirlik anlayışı ile tüm faaliyetlerini, bütçelerini, harcamalarını internet ortamında paylaşmalarının

katılımcılığı ve güveni artıracacağı, (8) Derneklerin ekonomik hibe ve yardımlarla desteklenerek sorunları çözebilecekleri tespit edilmiştir.

2019 yılının sonbaharında Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından kurulan bu YEG derneklerinin bölünmesine ve yeni dernek kurulmasına müsaade edilmesi sonrasında YEG dernek sayısı 25'ten 55'e çıkmıştır. Bu derneklerden 50 adedinin YKS'si uygun görülerek 2020 Eylül ayından itibaren AB LEADER Yaklaşımı kapsamında ekonomik olarak yüzde yüz hibe ile desteklenmeye başlanmıştır. Polat (2021), YEG derneklerinin karşılaştıkları sorunları ve ihtiyaçları tespit etmek amacıyla AB LEADER Programı kapsamında 12 il ve 64 ilçede kurulan 50 YEG derneğinin iletişim için yetkili birimlere verdiği iletişim bilgilerine göndererek yaptığı online anket uygulamasıyla ve uygulama sürecinde YEG temsilcileriyle görüşerek yaptığı araştırmada; (1) Bazı derneklerin yerel kesimlerde yaşamayan ve bulunmayan ve/veya AB Katılım Öncesi Yardım Aracının Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD) kapsamında hibeli projeler yazan ve/veya yürüten danışmanlık şirketi yetkilileri tarafından kurulduğu ve/veya sonrasında bu kişilerin dernek müdürü ve uzmanı olarak görev yaptığı, bu durumun LEADER Yaklaşımı felsefesine uygun olmadığı, çıkar ilişkisi oluşturduğu, (2) Bazı derneklerde kamuda görevli memurların derneklerin yönetim kurulunda gerçek kişi olarak yer aldığı bu durumun sivil toplumun ve yerel kesimlerde yaşayanların sürece katılımlarını olumsuz yönde etkilediği, (3) LEADER Yaklaşımı ve STK yönetimi konusunda yönetim kurulu ve dernek çalışanlarının bilgi eksikliğinin bulunduğu ve kapsamlı sertifikalı eğitime ihtiyaç duyulduğu, (4) TKDK prosedürlerinin fazla olması ve uzun zaman alması nedeni ile otomasyon sistemi geliştirilmesine ihtiyaç olduğu, (5) TKDK tarafından ödemelerin oldukça geç yapıldığı, (6) Tam zamanlı çalışmaları zorunlu olan müdür ve uzmanların tam zamanlı gönüllü çalışma ilke ve koşullarının net olarak belirlenmediği (kamu çalışanlarının (belediye ve kaymakamlık çalışanları gibi) ilgili kurumların görevlendirme yazısı ve/veya izin vermeye yetkili üst makamlardan (valilik, bakanlık gibi) izin alarak tam zamanlı gönüllü çalışmaları gibi), (7) Dernek yönetim kurulunun ve bölge halkının bilgi eksikliğine bağlı olarak ilgisiz davrandığı, (8) Döviz kuruna göre güncellemenin yapılamadığı, (9) Yanlış ve hatalı uygulamaların tespit edilmesi için kontrollerin yapılmadığı, (10) Avansın % 10 oranında verildiği, üçer aylık dönemlerde yapılan ödemelerde avans miktarının da azaltıldığı, (11) 5000 Avro'ya kadar yüzde yüz hibe oranı verilen küçük projelerin kapsamının dar olmasının ve önceden belirlenmesinin yenilikçiliği engellediği, (12) Tam zamanlı çalışan müdür ve uzmanın sosyal güvenlik kurumu işveren katkı paylarının dernek tarafından ödenmesinde sorunlar yaşandığı, (13) Küresel düzeyde yaşanan Covid-19 salgının süreci olumsuz etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır. Özetle YEG derneklerinin yönetim konusunda sorunlar yaşadığı tespit edilmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI, YÖNTEMİ, ÖRNEKLEMİ VE HİPOTEZİ

Araştırma, AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan ve 2020 Eylül ayından itibaren yüzde yüz hibe ile ekonomik olarak desteklenen 50 YEG derneğinin yönetim ve yönetişim açısından incelenerek, sürecin nasıl yönetildiğinin ve örgütlendiğinin bilimsel olarak karşılaştırılması, incelenmesi ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması amacıyla gerçekleştirilmektedir. Araştırma, bahsedilen programa yönelik ilk bilimsel saha çalışmalarından olması, programın başarılı bir şekilde sonuçlanması ve ülkemiz yerel kesimlerinin kalkınması açısından önemlidir. Araştırmacı, LEADER Yaklaşımı kapsamında AB uzmanları tarafından verilen resmi eğitim ile programın ilk uygulamasının başlatıldığı 2016 yılından itibaren program içerisinde yer alarak ve izleyerek katılımcı gözlem yöntemi ile süreci yakından takip etmektedir. Araştırma, literatür taraması, web sayfaları üzerinden içerik analizi ve katılımcı gözlem yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir. Araştırmada hedeflenen çıktılara ulaşmak için, program devam ederken STK'ların web sitelerinde paylaştıkları bilgiler ışığında; (1) Web sitesi varlığı ve ulaşılma durumu, (2) Yönetim kurulu üyelerine ait bilgiler, (3) Denetim kurulu üyelerine ait bilgiler, (4) Dernekte çalışan müdüre ait bilgiler, (5) Dernekte çalışan uzmana ait bilgiler (6) Dernek üyelerine ait bilgiler, (7) Üyeliğe davet bilgileri, (8) Dernek tüzüğüne paylaşılması, (9) Dernek genel kurul ilanının varlığı, (10) YKS'nin paylaşılması, (11) YKS'yi köylerde tanıtım bilgisinin paylaşılması, (12) Alım ilanlarının varlığı, (13) Alım ilanı sonuçlarının paylaşılması, (14) Faaliyetlerin paylaşılması, (15) Tüm harcamaların tek tek ayrıntılı paylaşılması başlıklarında 30 Temmuz ile 11 Ağustos 2022 tarihleri arasında inceleme yapılmıştır. Katılımcı yöntemi ile ilgili veriler, 2020 yılı ağustos ayından itibaren "Google Alert" uygulamasından "LEADER Yaklaşımı", "AB LEADER", "Yerel Eylem Grubu", "YEG Derneği", "Yerel Kalkınma" ve "Kırsal Kalkınma" kelime odaklı Google tarafından saat 20.00'da gönderilen günlük raporlardan, 05 Ocak 2022, 07 Ekim 2021, 20 Ekim 2021, 5 Eylül 2021, 28 Temmuz 2021, 28 Temmuz 2021, 24 Haziran 2021, 16 Şubat 2021, 20 Ocak 2021, 19 Ocak 2021, 08 Aralık 2020, 21 Kasım 2020, 28 Temmuz 2020, 19 Haziran 2020, 02 Haziran 2020, 01 Haziran 2020 tarihlerinde gerçekleştiren online veya yüz yüze yapılan etkinlik ve toplantılarda, YEG dernek temsilcileri ile yapılan görüşmelerden elde edilmiştir¹. Web siteleri içerik analizlerinden elde edilen veriler, literatür taraması ve katılımcı gözlem yöntemi ile elde edilen tespitlerle yorumlanarak değerlendirilmiştir. Web sitelerinde inceleme yapılan dernekler, buldukları il ve ilçeler ile web sitesi adresleri Tablo 1'de sunulmuştur. Araştırmanın örnekleme, AB LEADER Yaklaşımı kapsamında Türkiye'de kurulan 50 YEG derneğidir.

¹ <http://leaderturkiye.org/> adresinde etkinlik ve toplantılara ait ayrıntılı açıklamalar tarihsel sıra ile yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırma Yapılan STK'lara ve Web Sitelerine Ait Bilgiler

| S. No | Dernek Adı | Bulunduğu İlçe/İlçeler | Bulunduğu İl | Web Sitesi |
|-------|---------------------------------------|-----------------------------|--------------|---|
| 1 | Göynücek YEG Derneği | Göynücek | Amasya | https://www.goynukeyeg.org/ |
| 2 | Gümüşhacıköy YEG Derneği | Gümüşhacıköy | Amasya | http://www.gumushacikoyeg.com/ |
| 3 | Taşova YEG Derneği | Taşova | Amasya | http://www.tasovayeg.com/ |
| 4 | Ayaş YEG Derneği | Ayaş | Ankara | http://ayasyeg.com/ |
| 5 | Çamlıdere YEG Derneği | Çamlıdere | Ankara | https://www.camlidereyeg.org/ |
| 6 | Güdül YEG Derneği | Güdül | Ankara | http://gudulyegder.com/ |
| 7 | Nallıhan YEG Derneği | Nallıhan | Ankara | https://nallihanyeg.org/ |
| 8 | Bala YEG Derneği | Bala | Ankara | https://balayeg.com/ |
| 9 | Kızılcahamam YEG Derneği | Kızılcahamam | Ankara | https://www.kiyegder.org.tr/ |
| 10 | Ayvacık Assos YEG Derneği | Ayvacık | Çanakkale | https://www.ayvacikyeg.com/ |
| 11 | Gökçeada-Eceabat-Bozcaada YEG Derneği | Gökçeada, Eceabat, Bozcaada | Çanakkale | http://www.gebyeg.org/ |
| 12 | İskilip YEG Derneği | İskilip | Çorum | http://www.isyeg.com/ |
| 13 | Şapınova Kadeş YEG Derneği | Ortaköy | Çorum | https://www.sapinuvakadesderneği.com/ |
| 14 | Çameli YEG Derneği | Çameli | Denizli | https://canyeg.org.tr/ |
| 15 | Doku YEG Derneği | Buldan | Denizli | https://buldandoyeg.org.tr/ |
| 16 | Çal Kayı Pazarı YEG Derneği | Çal | Denizli | https://kayeg.org/ |
| 17 | KaleBey YEG Derneği | Kale, Beyağaç | Denizli | https://kalebeyeg.com/ |
| 18 | Kızılhisar YEG Derneği | Serinhisar | Denizli | https://www.kizilyeg.org/ |
| 19 | Çermik-Çüngüş YEG Derneği | Çermik, Çüngüş | Diyarbakır | https://www.yereylemderneği.com/ |
| 20 | Dicle YEG Derneği | Dicle | Diyarbakır | http://dikkadyeg.org |
| 21 | Çınar Zerzevan Kalesi YEG Derneği | Çınar | Diyarbakır | http://www.cinarzerzevankalesiyeg.net/ |
| 22 | İspir-Pazaryolu YEG Derneği | İspir, Pazaryolu | Erzurum | http://www.ispayeg.org/ |
| 23 | Tortum-Uzundere YEG Derneği | Tortum, Uzundere | Erzurum | http://www.tuyeg.com/ |
| 24 | Narman YEG Derneği | Narman | Erzurum | https://narmanyeg.org.tr/ |
| 25 | Araç YEG Derneği | Araç | Kastamonu | http://aracyeg.com/ |
| 26 | Cide YEG Derneği | Cide, Pınarbaşı, Şenpazar | Kastamonu | https://cideyeg.com.tr/ |
| 27 | Devrekâni YEG Derneği | Devrekâni | Kastamonu | https://devrekaniyeg.com/ |
| 28 | Taşköprü YEG Derneği | Taşköprü, Hanönü | Kastamonu | https://www.taskopruyeg.net/ |
| 29 | Gördes Kalkınma YEG Derneği | Gördes | Manisa | http://www.gordesyegder.org/ |
| 30 | Selendi YEG Derneği | Selendi | Manisa | http://www.selendiyegder.org/ |

| S. No | Dernek Adı | Bulunduğu İlçe/İlçeler | Bulunduğu İl | Web Sitesi |
|-------|-------------------------------------|-----------------------------|--------------|---|
| 31 | Karaca YEG Derneği | Çaybaşı | Ordu | https://karacayeg.com.tr/ |
| 32 | Laleli YEG Derneği | İkizce | Ordu | https://www.laleliyeg.org/ |
| 33 | Argan YEG Derneği | Akkuş | Ordu | http://www.arganyeg.com/ |
| 34 | Aybastı ve Çevresi Kalkınma Derneği | Aybastı | Ordu | https://aykader.org.tr/index.html |
| 35 | Çatalpınar Yerel Eylem Derneği | Çatalpınar | Ordu | https://catalpinaryerelkalkinmadernegi.com |
| 36 | Kabataş YEG Derneği | Kabataş | Ordu | https://kayeg.com.tr/ |
| 37 | Kumru YEG Derneği | Kumru | Ordu | https://www.facebook.com/pages/category/Social-Club/Kumru-Yerel-Eylem-Grubu-106435277782605/ |
| 38 | Oksijen YEG Derneği | Perşembe, Gürgentepe, Camaş | Ordu | http://oksijeneyeg.org/ |
| 39 | Yeşil Doğa YEG Derneği | Kabadüz, Mesudiye, Ulubey | Ordu | https://www.yesildogayeg.org.tr/ |
| 40 | Alaçam-Yakakent YEG Derneği | Alaçam, Yakakent | Samsun | https://www.ayyegder.com/ |
| 41 | Ondokuzmayıs YEG Derneği | Ondokuzmayıs | Samsun | https://www.omyegder.org.tr/ |
| 42 | Havza YEG Derneği | Havza | Samsun | https://www.havzayeg.com/ |
| 43 | Ayvacık YEG Derneği | Ayvacık | Samsun | https://www.ayvacikyegder.com/ |
| 44 | Lâdik YEG Derneği | Lâdik | Samsun | http://ladikyeg.com/ |
| 45 | Kavak YEG Derneği | Kavak | Samsun | https://www.kavakyeg.com/ |
| 46 | Salıpazarı YEG Derneği | Salıpazarı | Samsun | https://www.salipazariyeg.org.tr/ |
| 47 | Asarcık YEG Derneği | Asarcık | Samsun | https://asyeg.org/ |
| 48 | Birecik YEG Derneği | Birecik | Şanlıurfa | https://www.biryeg.com/ |
| 49 | Halfeti YEG Derneği | Halfeti | Şanlıurfa | www.halfetiyeg.org.tr |
| 50 | Hilvan YEG Derneği | Hilvan | Şanlıurfa | https://hilvanyeg.org/ |

Araştırma, “AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan YEG dernekleri iyi yönetim ilkeleri ile yönetilmekte midir?” sorusu üzerine kurgulanmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

AB LEADER Yaklaşımı kapsamında yukarıda belirtilen dernekler yüzde 100 hibeyle nüfus büyüklüğüne göre en az 1 milyon 781 bin Türk Lirası ile en çok 2 milyon 542 bin Türk Lirası ile desteklenmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2022b). Derneklerin doğru bilgileri halka iletebilmesi, halkla iletişim kurabilmesi, halkı sürece katarak sürdürülebilirliğin sağlanması ve etkili-verimli bir yönetim ile yönetişimin gerçekleştirilmesi için web siteleri oldukça

önemlidir. LEADER Yaklaşımı bu nedenle web sitesi yapımını ve yerel haber kaynaklarında bilgi paylaşımı ile işlemleri de yüzde yüz hibe fonlamaktadır. Derneklerin web sitesine ulaşılabilirlik durumu Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Web Sitesi Ulaşılma Durumu

| Web Sitesi Ulaşılma Durumu | Web Sitesi Ulaşılma Durumu | | | | | |
|----------------------------|----------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Ulaşılanlar | 46 | 92 | 12 | - | 59 | 92 |
| Ulaşılmayanlar | 4 | 8 | 4 | - | 5 | 8 |
| Toplam | 50 | 100 | - | - | 64 | 100 |

Türkiye’de AB LEADER Yaklaşımı kapsamında desteklenen 12 il ve 64 ilçede kurulan 50 YEG derneği bulunmaktadır. YEG Derneklerinin %92’sinin web sitesine ulaşılırken, %8’nin web sitesine ulaşılammıştır. “com” uzantısını kullanan dernek 25 adet iken, “org” uzantısını kullanan dernek sayısı 23 adet ve “net” uzantısını kullanan dernek sayısı 2 adettir. “com” uzantısı daha çok ticari amaçlı şirketler, “org” uzantısı daha çok STK’lar ve “net” uzantısı bilgi sistem ve ağ servisleri tarafından kullanılmaktadır. Derneklerin belirtilen uzantıları neden seçtiklerine dair bilgi internet sitelerinden edinilememiştir. Araştırmaya web sitelerine ulaşılabilen 46 YEG derneği ve YEG derneklerinin bulunduğu 59 ilçe temel alınarak devam edilmiştir.

Derneklerin genel kurulda seçtiği kamu, özel sektör, STK, kadın ve gençlerden oluşan yönetim kurulu üye bilgilerini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3. Yönetim Kurulu Üyeleri Bilgisi

| Yönetim Kurulu Üyeleri Bilgisi | Yönetim Kurulu Üyeleri Bilgisi | | | | | |
|--------------------------------|--------------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 24 | 57 | 12 | - | 32 | 54 |
| Paylaşmayanlar | 22 | 43 | 10 | - | 27 | 46 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde yönetim kurulu üye listesini paylaşan dernekler %57 oranında iken paylaşmayanların oranı %43’tür. 22 dernek yönetim kurulu üye bilgilerini web sitesinde paylaşmamıştır. Genel kurulda dernek üyeleri, toplumun tüm kesimlerini kapsayacak şekilde kamu, özel sektör, STK, kadın ve gençlerden oluşan grupları temsil edecek şekilde eşit oy ve temsil hakkına sahip yönetim kurulu üyelerini çıkar ilişkisi oluşturmadan ve bir gruba yönetim üstünlüğü sağlamayacak şekilde seçmek zorundadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11). Bu şekilde seçilen yönetim kurulu üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması, hem grupların temsilcilerini tanıyarak

sorunlarına çözümler bulması, hem de şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir (Kooiman, 1993; Metcalfe, 1993, Pekonen, 1993; Raab, 1993; Rhodes, 1996; Krajer, 2004, s. 1; Gündoğan, 2013, s. 29-51; Sobacı, 2013; OECD, 2016, s. 7; Kalkışım, 2019, Derici, 2020; Durgun ve Taş, 2022, s. 585; UNESCO, 2022; Delice, 2023, s. 15). Uygulamada bazı derneklerin sadece belediye başkanı, kaymakam, kurumlardaki devlet memurları, öğretmenler veya siyasi parti temsilcileri vasıtasıyla doğrudan veya dolaylı olarak vekâlet yöntemi ile katılım olmadan yönetildiği, bazı derneklerin yönetim kurullarının danışmanlık şirketleri tarafından yerel halkın katılımı olmadan oluşturulduğu veya yönetildiği bilgisine ulaşılmıştır. Yerel düzeyde herkes herkesi tanımakta, kimin kiminle ortaklığı ve akrabalık ilişkisi, siyasi ilişkisi ve ticari ilişkisi olduğunu bilmekte ve yapılan veya yapılmayan her şeyi kaydetmektedir. Bu gerçeğe dernek üyeleri ve toplum, katılımı olmadan, tek bir kişi veya prosedürü yerine getirmek için demokratik katılım ve yönetim “sağlıyor-muş gibi yapanlar” tarafından yönetilen veya kimler tarafından yönetildiği bilinmeyen bir derneğe ön yargılı olur, güvenmez, desteklemez ve üyelikten veya yönetim/denetim kurulu üyeliğinden istifa eder. Bu olumsuzluklar LEADER Yaklaşımı temel ilkelerine aykırılık oluşturmaktadır ve etkili-verimli yönetimle yönetişim açısından zafiyet meydana getirerek sürdürülebilir kalkınma yönetim anlayışının bölgede oluşmasına engel olur. Dernek yönetim kurulu, LEADER Yaklaşımının bölgede hedeflerine ulaşması ve yerel kesimde kalkınmayı gerçekleştirecek en önemli ve en yetkili organıdır, süreçten maddi ve manevi olarak sorumludur. Olumsuzluklarda yaptırım uygulanacak kişi veya kurumlar yönetim kurulu/ denetim kurulu üyeleridir. Yönetim kurulunun bu nedenlerle ilçe sınırları içinde yaşayan ve alanlarında örnek olmuş, başarılı kişilerden oluşması gerekmektedir. Aksi takdirde LEADER yaklaşımı bir para harcama projesine dönüşür. Oysa ki yerel ve kırsal alanlarda yetenekli iş gücü oldukça fazlayken, bir o kadar da maddi imkânsızlıklar yüksek düzeydedir. Bu nedenle süreci, para harcama süreci olarak değil en az giderle en çok faydayı alacak şekilde bölgedeki kaynakları kullanarak kalkınma sürecini etkili-verimli yönetmek olarak görmek gerekmektedir. Sürdürülebilir yönetim ve kalkınma için güven, tüm paydaşların sürece katılımı, eşit temsil ve oy hakkı, şeffaflık ve hesap verilebilirlik olmazsa olmaz özelliklerdendir. Ayrıca yanlış yönetim ve amacı dışına çıkan uygulamaları önlemek için yönetim kurulu gerekli gördüğü hallerde derneği 30 gün içinde olağanüstü genel kurula götürebilme yetkisine sahiptir. Kısaca etkili ve verimli bir yönetimle yönetişim için derneğin yönetim kurulu üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin genel kurulda seçtiği denetim kurulu üye bilgilerini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Denetim Kurulu Üyeleri Bilgisi

Denetim Kurulu Üyeleri Bilgisi

| Denetim Kurulu Üyeleri Bilgisi | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
|--------------------------------|----------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| Paylaşanlar | 3 | 7 | 2 | - | 5 | 8 |
| Paylaşmayanlar | 43 | 93 | 12 | - | 54 | 92 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde denetim kurulu üye listesini paylaşan dernekler %7 oranında iken paylaşmayanların oranı %93'tür. 43 dernek denetim kurulu üye bilgilerini web sitesinde paylaşmamıştır. Yönetim; planlama, örgütleme, yürütme (uygulama), koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarından oluşmaktadır. Bu fonksiyonlardan birisi yok ise yönetim zafiyeti oluşur, başarısızlık meydana gelir. Denetim, izleme ve değerlendirme başlıklarında belirtilen hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmediğini, gerçekleşmiş ise doğrulama göstergeleri ile mukayese ederek hedeflerin yüzde kaçının gerçekleştirildiğini ve yönetim sürecini kontrol eder. Olumsuzlukları rapor eder ve sürece müdahale ederek derneğin başarıya ulaşması için tüzükte belirtilen kurallar doğrultusunda ne gerekiyorsa onu yapar. Denetim kurulu üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması katılımcılık, şeffaflık, hesap verilebilirlik, toplumsal güvenin oluşturulması ve gerçekten denetim fonksiyonunun uygulanıp uygulanmadığını gösterme açısından oldukça önemlidir. Üç YEG derneği hariç diğer dernekler denetim kurulu üyelerini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Bu durum denetleme üyelerinin önemsenmediğini göstermektedir. Dernek üyeleri ve toplum, görülen aksaklıklar ve yanlış uygulamaları kime şikâyet edeceğini bilemez. Denetleme üyeleri, dernek üyeleri ve toplum, derneği olağanüstü genel kurula götürerek yanlışlıkları ve uygulamaları yönetim kurulu üyelerini değiştirerek düzeltebilir. Çünkü denetim kurulu gerekli gördüğü hallerde derneği 30 gün içinde olağanüstü genel kurula götürebilme yetkisine sahiptir. Bu nedenlerle derneğin denetim kurulu üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerde tam zamanlı olarak çalışan YEG müdürü bilgisini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 5'de sunulmuştur.

Tablo 5. YEG Müdürü Bilgisi

| YEG Müdürü Bilgisi | YEG Müdürü Bilgisi | | | | | |
|--------------------|--------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 16 | 35 | 9 | - | 24 | 41 |
| Paylaşmayanlar | 30 | 65 | 10 | - | 35 | 59 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde YEG müdürü bilgisini paylaşan dernekler %35 oranında iken paylaşmayanların oranı %65'tir. Derneklerde tam zamanlı olarak çalışan YEG müdürü bilgisinin kamuoyu ile paylaşılması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması ve etkili-verimli yönetimin gerçekleştirilmesi için oldukça önemlidir. 30 dernekte tam zamanlı veya

gönüllü çalışan müdürlerin bilgileri paylaşılmamıştır. Toplum, kim tarafından yönetildiği bilinmeyen bir derneğe ön yargılı olur, güvenmez ve desteklemez. YEG müdürü ve YKS uzmanı işe alım ilanında tam zamanlı olarak ilçede çalışacağı ve ilçede ikamet etme zorunluğunun olduğu ve bu şartı sağlamadığı için bazı kimselerin işe alınmadığı gerçeği olmasına rağmen, bazı YEG müdürlerinin il merkezinde ikamet ettiği ve ayda birkaç gün ilçeye uğradığı, bazılarının ise danışmanlık şirketleri vasıtası ile çıkar ilişkisi oluşturacak şekilde il merkezindeki işyerlerinde veya başka şehirlerde proje yönettiği veya danışmanlık yaptığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu durumun etkili-verimli bir yönetim ve yönetişimin uygulanamamasına, LEADER Yaklaşımının ülkemizde başarısız olmasına ve dezavantajlı grupta yer alan kırsal alanlarda yaşayanların bilgiden, eğitimden ve desteklerden uzak kalarak fakirleşmesine bazı kimselerin haksız bir şekilde zenginleşmesine neden olabileceği değerlendirilmektedir. Başarılı olmayı hedefleyen YEG müdürleri, LEADER Yaklaşımı ve yönetim konusunda uzmanlık düzeyinde bilgiye sahip olmalı ve yönetim kuruluna, dernek üyelerine ve bölge halkına hem maddi hem de manevi konularda güven vermelidir. YEG derneği müdürü bilgisinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklere tam zamanlı olarak çalışan YKS uzmanı bilgisini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6. YKS Uzmanı Bilgisi

| YKS Uzmanı Bilgisi | YKS Uzmanı Bilgisi | | | | | |
|--------------------|--------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 8 | 17 | 5 | - | 11 | 19 |
| Paylaşmayanlar | 38 | 83 | 12 | - | 48 | 81 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde YKS uzmanı bilgisini paylaşan dernekler %17 oranında iken paylaşmayanların oranı %83’tür. Derneklere tam zamanlı olarak çalışan YKS uzmanı bilgisinin kamuoyu ile paylaşılması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. 38 dernekte tam zamanlı veya gönüllü çalışan uzmanların bilgileri paylaşılmamıştır. YEG müdürlerinde belirtilen hususlar YKS uzmanları için de geçerlidir. Bu nedenlerle YKS uzmanı bilgisinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin üye bilgilerini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Üye Bilgileri

| Üye Bilgileri | Üye Bilgileri | | | | | |
|---------------|----------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 3 | 7 | 3 | - | 4 | 7 |

| | | | | | | |
|----------------|----|-----|----|---|----|-----|
| Paylaşmayanlar | 43 | 93 | 12 | - | 55 | 93 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde üye listesini paylaşan dernekler %7 oranında iken paylaşmayanların oranı %93'tür. Üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması, yönetime herkesin katılabilmesi için adil ve eşit rekabet koşullarında yarışarak yönetimin seçilmesi için oldukça önemlidir. Genel olarak bakıldığında birçok STK yönetimi, yönetimi kaybetmemek için genel kurulda yönetime aday olanlara dahi üye listesini vermemekte ve genel kurul sürecinde dahi üye listesini STK'da askıya çıkarmamaktadır. Oysaki yerel kesimlerde kalkınmayı sağlamak için kurulan YEG derneklerinde tüm paydaşların sürece katılması, eşit oy hakkı ve eşit temsil ile süreçte yer alması zorunluluktur. 43 dernek üye bilgilerini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Toplum, üyeleri bilinmeyen bir derneğe ön yargılı olur, güvenmez, desteklemez ve üye olmaz. Bu durum derneği sürdürülebilir kılmaz. Dernek üyelerinin beşte biri gerekli gördüğü hallerde derneği 30 gün içinde olağanüstü genel kurula götürebilme yetkisine sahiptir. Bu nedenlerle derneğin üye listesinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin üyelik davet bilgisini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Üyelik Davet Bilgisi

| Üyelik Davet Bilgisi | Üyelik Davet Bilgisi | | | | | |
|----------------------|----------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 | 0 |
| Paylaşmayanlar | 46 | 100 | 12 | 100 | 59 | 100 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde üye davet bilgisini paylaşan dernekler %0 oranında iken paylaşmayanların oranı %100'tür. Üye davet bilgisinin paylaşılması; katılımcılığın artırılarak şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. Tüm dernekler, üye davet bilgisini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Üyelik daveti yapmayan derneği, toplum katılımcılığına önem vermeyen, bilinmeyen bir dernek olarak görür ön yargılı olur, güvenmez, desteklemez ve üye olmaz. LEADER Yaklaşımının en önemli özelliği sürdürülebilir bir dernek olması için bölgede yaşayanların güvenini ve desteğini kazanmaktır. Bu nedenle derneğin üye davet bilgisinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin tüzüklerini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 9'da sunulmuştur.

Tablo 9. Dernek Tüzüğü

| Dernek Tüzüğü | Dernek Tüzüğü |
|---------------|---------------|
|---------------|---------------|

| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
|----------------|----------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| Paylaşanlar | 8 | 17 | 6 | - | 10 | 17 |
| Paylaşmayanlar | 38 | 83 | 12 | - | 49 | 83 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde dernek tüzüğünü paylaşan dernekler %17 oranında iken paylaşmayanların oranı %83'tür. Dernek tüzüğünün kamuoyu ile paylaşılması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. 38 dernek tüzüğünü web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Dernek tüzüğü derneğin amacını, faaliyetlerini, genel kuruldan, yönetim kuruluna ve üye aidatına kadar tüm işlemleri hangi kurullarla nasıl yapacağını anlatan en önemli ana kaynaktır. Organizasyon el kitabı olarak dernek tüzüğünde, STK'da işbölümünü, kuralları, kurulları ve kurulların yetkilerini ayrıntılı olarak tanımlanmaktadır. Dernek tüzüğü STK'nın olgunluk ve profesyonellik düzeyini gösterir. Bu nedenle STK tüzüğünü dernek üyeleri ve kamuoyundan saklamak değil, paylaşmak övünç ve gurur kaynağıdır. Bölgeyi kalkındırma iddiasında bulunan derneğin tüzüğü, tüm paydaşların erişimine sunmalıdır. Aksi takdirde kendi iddiası ile çelişir bir duruma gelir. Halkın güvenini kaybeder ve başarısız olur. Bu nedenlerle derneğin tüzüğünün kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin genel kurul ilanını web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. Genel Kurul İlanı

| Genel Kurul İlanı | Genel Kurul İlanı | | | | | |
|-------------------|-------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 14 | 30 | 8 | - | 16 | 27 |
| Paylaşmayanlar | 32 | 70 | 12 | - | 43 | 73 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde genel kurul ilanını paylaşan dernekler %30 oranında iken paylaşmayanların oranı %70'tir. Genel kurul ilanının üyelerle ve kamuoyu paylaşılması katılımcılık, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. 32 dernek genel kurul ilanını web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Tüm dernekler genel kurula ilişkin resimleri, bilgileri ve genel kurul sonuçlarını web sitelerinde paylaşmamışlardır. Bu olumsuzluk genel kurulun nasıl yapıldığına dair halkın gözünde şüphe oluşturmaktadır. Genel kurul ilanını ve sonuçlarını üyeleriyle ve kamuoyuyla paylaşmayan derneğe toplum ön yargılı olur, güvenmez, desteklemez ve üye olmaz. Bu nedenlerle derneğin genel kurul ilanının ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin bölgenin kalkınması için bölgedeki paydaşlarla hazırlayıp uygulamak zorunda olduğu yerel kalkınma stratejisini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 11’de sunulmuştur.

Tablo 11. Yerel Kalkınma Stratejisi

| Yerel Kalkınma Stratejisi | Yerel Kalkınma Stratejisi | | | | | |
|---------------------------|---------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 3 | 7 | 2 | - | 5 | 8 |
| Paylaşmayanlar | 43 | 93 | 12 | - | 54 | 92 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde yerel kalkınma stratejisini paylaşan dernekler %7 oranında iken paylaşmayanların oranı %93’tür. Derneklerin bölgenin kalkınması için bölgedeki paydaşlarla hazırlayıp uygulamak zorunda olduğu yerel kalkınma stratejisini, web sitelerinde üyelerle ve kamuoyu ile paylaşması (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11), katılımcılık, şeffaflık, hesap verilebilirlik, toplumsal güvenin oluşturulması ve programın başarılı olması için oldukça önemlidir. 43 dernek yerel kalkınma stratejisini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. YKS’yi diğer bir ifade ile yapacağı eylemleri, faaliyetleri, 5.000 Avro’ya yüzde yüz hibe destekleyici küçük projeleri ve YKS’ye paralel olarak yatırımcılar tarafından TKDK’ya sunulacak %50 ile %70 hibe desteği ile 5.001 Avro ile 500.000 Avroluk büyük projeler için seçilme avantajı sağlayan +10 puan değer katan referans mektuplarının hangi alanlara nasıl verileceğini üyeleriyle paylaşmayan derneğe toplum ön yargılı olur, güvenmez ve desteklemez. Bu durum halkın aklında şüpheler oluşmasına neden olurken, hibe ve desteklerin genele yayılmadan sınırlı bir çevre ile paylaşmasına ve adil bir rekabetin olmadığı ortamda küçük bir grubun zenginleşmesine neden olur. Bu nedenlerle derneğin YKS’yi kamuoyu ile paylaşması çok önemlidir.

Derneklerin bölgenin kalkınması için bölgedeki paydaşlarla hazırlayıp uygulamak zorunda olduğu YKS’yi, bölgedeki tüm köylerde tanıtım bilgisinin web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 12. YKS’yi Köylerde Tanıtım Bilgisi

| YKS’yi Köylerde Tanıtım Bilgisi | YKS’yi Köylerde Tanıtım Bilgisi | | | | | |
|---------------------------------|---------------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 0 | 0 | 0 | - | 0 | 0 |
| Paylaşmayanlar | 46 | 100 | 12 | - | 59 | 59 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde YKS'yi bölgede ve bölgedeki tüm köylerde tanıtım bilgisini paylaşan dernekler %0 oranında iken paylaşmayanların oranı %100'dür. Bir önceki maddede bahsedildiği gibi YKS'yi sadece web sitesinde paylaşmanın ötesinde tüm köy ve mahallerde tanıtım, halkın nasıl ve ne şekilde YKS'den faydalanacağını anlatarak içeriklerden bahsetmek, yol göstermek ve yardımcı olmak gerekmektedir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11). Bunun için AB LEADER Yaklaşımı programı hiçbir kuruma ve kişiye muhtaç olmadan tanıtımların yapılması tüm bölgelere gidilebilmesi için YEG derneklerine araç alımını da %100 hibe ile desteklemiştir. Eğer YKS tanıtım faaliyeti köy köy dolaşarak yapılmaz ise haklar ve fırsatlardan bahsedilmez ise yerel kesimlerden girişimciler çıkmaz, yerel kesimlerde yaşanan sorunlar çözülemez. En ücra köşelerde yaşayanlara ulaşılmaz ise hibe desteklerini bilmez, buralarda yaşayanlar hibe desteklerini bilen kişi, grup ve şirketler tarafından kandırılabilir veya istismar edilebilir. Böyle bir ortamda rekabet ortamı doğmaz, iyi projeler desteklenmez. İhtiyacı karşılayacak projeler sunulmaz, sadece verilen parayı harcamak amacıyla projeler yazılır, projeler sürdürülebilir olmaz. Önceki maddelerde belirtilen olumsuzluklar da meydana gelir. Bu nedenlerle derneğin YKS'yi tüm köylerde tanıtması ve tanıtım yapıldığına dair bilgiyi kamuoyu ile paylaşması çok önemlidir.

Derneklerin hizmet/mal alım ilanını web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 13'de sunulmuştur.

Tablo 13. Hizmet/Malzeme Alım İlanı

| Hizmet/Malzeme Alım İlanı | Hizmet/Malzeme Alım İlanı | | | | | |
|---------------------------|---------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 38 | 83 | 12 | - | 49 | 83 |
| Paylaşmayanlar | 8 | 17 | 4 | - | 10 | 17 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde hizmet/malzeme alım ilanını paylaşan dernekler %83 oranında iken paylaşmayanların oranı %17'dir. Dernekler mevzuata göre hizmet ve malzeme alım ilanlarını web sitelerinde ve yerel medyada yayınlamak zorundadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11). Hizmet ve malzeme alım ilanını web sitelerinde paylaşması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. Sekiz dernek hizmet ve malzeme alım ilanını web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Önceki maddelerde belirtilen olumsuzluklar da meydana gelir. Bu nedenlerle derneğin hizmet ve malzeme alım ilanını kamuoyu ile paylaşması çok önemlidir.

Derneklerin hizmet/mal hizmet alım ilanı sonucunu web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 14’de sunulmuştur.

Tablo 14. Hizmet/Malzeme Alım İlanı Sonucu

| Hizmet/Malzeme Alım İlanı Sonucu | Hizmet/Malzeme Alım İlanı Sonucu | | | | | |
|----------------------------------|----------------------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 1 | 2 | 1 | - | 3 | 5 |
| Paylaşmayanlar | 45 | 98 | 12 | - | 56 | 95 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde hizmet/malzeme alım ilanını sonucunu paylaşan dernekler %2 oranında iken paylaşmayanların oranı %98’dir. Dernekler hizmet ve malzeme alım ilanları sonuçlarını web sitelerinde yayınlamak zorundadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11). Hizmet ve malzeme alım ilanı sonucunu web sitelerinde paylaşması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. 45 dernek hizmet ve malzeme alım ilanını web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Önceki maddelerde belirtilen olumsuzluklar da meydana gelir. Bu nedenlerle derneğin hizmet ve malzeme alım ilanı sonucunu kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin faaliyetlerini web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 15’de sunulmuştur.

Tablo 15. Faaliyet Bilgisi

| Faaliyet Bilgisi | Faaliyet Bilgisi | | | | | |
|------------------|------------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 33 | 72 | 12 | - | 44 | 75 |
| Paylaşmayanlar | 13 | 28 | 6 | - | 15 | 25 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde faaliyetlerini paylaşan dernekler %72 oranında iken paylaşmayanların oranı %28’dir. Derneklerin faaliyetlerini web sitelerinde paylaşması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması ve katılımcılığın artırılması için oldukça önemlidir. Dernek faaliyetlerinin web sitelerinde eksiksiz olarak zamanında paylaşılması toplumsal güvenin kazılmasının yanında kurumsal yönetimin var olduğunun göstergesidir. AB ELADER Yaklaşımı kapsamında YEG derneklerinde tam zamanlı personel çalıştığı için web sitelerinde faaliyetlerin zamanında eksik paylaşılması için herhangi bir engel yoktur. Faaliyetlerin neden paylaşılmadığı konusu ya kimsenin süreç hakkında bilgi sahibi olunmasının istenmemesi ya da YEG derneğinin yönetim kurulu tarafından yönetilememesi ile açıklanabilir. 13 dernek faaliyetlerini web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Önceki

maddelerde belirtilen olumsuzluklar da meydana gelir. Bu nedenlerle derneğin faaliyetlerinin kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Derneklerin yaptığı harcamaları web sitelerinde paylaşma durumu Tablo 16’da sunulmuştur.

Tablo 16. Harcama Bilgisi

| Harcama Bilgisi | Harcama Bilgisi | | | | | |
|-----------------|-----------------|-------|-----------------------------------|-------|-------------------------------------|-------|
| | YEG Dernekleri | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İller | Yüzde | YEG Derneklerinin Bulunduğu İlçeler | Yüzde |
| Paylaşanlar | 1 | 2 | 1 | - | 3 | 5 |
| Paylaşmayanlar | 45 | 98 | 12 | - | 56 | 95 |
| Toplam | 46 | 100 | - | - | 59 | 100 |

Web sitelerinde yaptığı harcamaları paylaşan dernekler %2 oranında iken paylaşmayanların oranı %98’dir. Dernekler yönetim ve cari giderler, kurumsal kapasite geliştirme giderleri (eğitim vb.) ve küçük projeler için yaptığı harcamaları tek tek ayrıntılı olarak web sitelerinde yayınlamak zorundadır. Bu harcamaların web sitelerinde paylaşılması şeffaflık, hesap verilebilirlik ve toplumsal güvenin oluşturulması için oldukça önemlidir. Yönetim kurulu ve yöneticiler büyükten küçüğe yaptığı tüm harcamaları en küçük ayrıntısına kadar kamuoyu ile paylaşarak üzerlerinde oluşabilecek şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Aksi halde şüpheler ortadan kalkmayacağı gibi her harcamada şüpheler artarak devam edecektir. Her ne kadar harcamaların prosedüre uygunluğu TKDK tarafından incelense de kamuoyunun ikna edilmesi ve aydınlatılması yönetim ve yönetim açısından zorunludur. 45 dernek harcamalarını web sitelerinde kamuoyu ile paylaşmamıştır. Harcamalarını paylaşmayan derneğe toplum ön yargılı olur, güvenmez, desteklemez ve katılım sağlamaz. Önceki maddelerde belirtilen olumsuzluklar da meydana gelir. Bu nedenlerle derneğin harcamalarının tek tek ayrıntılı biçimde kamuoyu ile paylaşılması çok önemlidir.

Sonuç

Grenier’in yaşam döngüsü teoreminde belirttiği şekilde tüm örgütler gibi STK’lar da insanlar gibi bebeklik, çocukluk, ergenlik ve olgunluk süreçlerini yaşamın farklı dönemlerinde farklı hedef ve önceliklerine göre yaşamaktadır. Tüm örgütlerde olduğu gibi STK’larda bu gelişim süreçleri bir kriz ile biterek yeni bir süreci başlatmaktadır. Bu süreçler ve krizler; (1) Yaratıcılık/girişimcilik süreci ve liderlik krizi, (2) Yönelme (sevk-idare) süreci ve otonomi krizi, (3) Delegasyon (delege etme- yetki verme) süreci ve kontrol krizi, (4) Koordinasyon (resmileştirme) süreci ve bürokrasi krizi, (5) İşbirliği süreci ve

yenilenme krizinden oluşmaktadır (Keskin, Akgün ve Koçoğlu, 2016). Bu süreçlerde yapılan hatalar ve eksiklikler tespit edilerek çözümler üretilemez ve süreçler yönetilemez ise STK'ların gelişim süreci duracak ve yaşamı sona erecektir. AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan STK'ların yaşamlarının sona ermesi o bölge için yakalanan yerel kalkınma fırsatının kaçırılması anlamına gelmektedir. Resmin büyük bölümünde ise ülkemizde yerel kalkınma fırsatının kaçırılması anlamına da gelmektedir. Yaşam döngüsü teoremine göre yeni kurulan örgütlerin gelişim evrelerinde sorunlar yaşaması normaldir, bu sorunları görmezden gelmek ve yok saymak örgütler için yapılacak en kötü yönetim uygulamasıdır. Bunun için yapılan eleştiri ve eksiklikleri dikkat almak düzeltmeye çalışmak örgütlerin hayatta kalması için oldukça önemlidir.

Araştırma bulguları genel olarak incelendiğinde “AB LEADER Yaklaşımı kapsamında kurulan YEG dernekleri iyi yönetim ilkeleri ile yönetilmekte midir? sorusunu yanıtlayacak sonuçlara ulaşılmıştır. AB’de 30 yıldır uygulanan ve başarılı olan LEADER Yaklaşımının ülkemiz için uygun olmadığı ve uygulanamayacağı bazı YEG dernekleri yönetimleri ile çalışanları ve bazı TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığı çalışanları tarafından ileri sürülerek, toplum öncülüğünde yerel kalkınma programının başarısızlığa doğru hızla ilerlediği öngörülmektedir. Oysaki ülkemizde ve medeniyetimizde, sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları onlarca asırları aşmış bir kültüre ve geleneğe sahiptir. Her ne kadar son yüzyılın ilk yarısında büyük kayıplar yaşamış olsa da, son on yılda yeniden yeşermeye başlamıştır. AB LEADER Yaklaşımı felsefesine göre yönetimin hem sanat hem de bilim yönü uygulanırsa başarılı olmaması için hiçbir sebep yoktur. STK'ların başarılı olması için araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında ulaşılan sonuçlar şöyledir:

(1) AB LEADER Yaklaşımının ana amacı, sadece yüzde yüz hibe olarak verilen maddi yardımı almak değildir. Ana amacı yaşadığı bölgeyi ekonomik, sosyal ve kültürel yönden kalkındırmak olan, kamu, özel sektör, STK, kadın, genç ve bölgedeki tüm paydaşların bir araya gelmesiyle kurulan YEG dernekleri ile yerel kalkınmanın sağlanması programı, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından planlanmış ve AB tarafından da kabul edilmiştir. Her ne kadar LEADER Yaklaşımının ülkemizde YEG derneklerinin sivil toplum katılımıyla gerçekleştirilmesi planlanmasına rağmen, yüksek oranda yerel kesimlerde kamu kurum ve kuruluşları ile kamu çalışanları veya kar amacı güden danışmanlık şirketleri tarafından yerel kesimlerde “statüko korunarak” sivil toplum katılımı olmadan sınırlı bir çevrede hatta kimseye duyurulmadan uygulandığı, katılımçılık iddiasının dahi olmadığı, diğer bir ifade ile sivil toplumun ve STK'ların ne olduğu ve neden sürece dahil edilmesi gerektiği anlaşılmamıştır.

(2) YEG derneklerinin büyük çoğunluğu hem LEADER Yaklaşımı programı ana felsefesini hem de yönetim biliminin temel fonksiyonlarını, yönetim ilkelerini (Kooiman, 1993; Metcalfe, 1993; Pekonen, 1993; Raab, 1993; Rhodes, 1996; Krajer, 2004, s. 1; Gündoğan, 2013, s. 29-51; Sobacı, 2013; OECD, 2016, s. 7; Kalkışım, 2019, Derici, 2020; Durgun ve Taş, 2022, s. 585; UNESCO, 2022; Delice, 2023, s. 15), Fayol (2016) ve Taylor (2020)

gibi etkili-verimli sonuçlar almak, bölgelerini kalkındırmak için uygulayamamıştır.

(3) Tarım ve Orman Bakanlığının eğitim konusunda uzman ve akademik olmayan personeli (ziraat mühendisleri, veteriner gibi) tarafından verilen LEADER Yaklaşımı eğitimleri, prosedürü anlatan proje kapsamında bir bilgi paylaşımıdır. YEG dernekleri, LEADER Yaklaşımı, yönetim ve yönetişim konularını içeren, katılımcı anlayışla ayrıntılı olarak hazırlanan, yükseköğretim kurumları veya bu kurumlarda görev yapan, sosyal bilimler alanında hem teorik hem de pratik çalışmalarla uzmanlaşmış eğitmenler tarafından verilecek sertifikalı yerel kalkınma eğitime ihtiyaç duymaktadır.

(4) LEADER Yaklaşımının saha uygulamasının ana hatları ile kontrolü, dernek yönetim ve denetim kurulları, ilgili paydaşlar, program yürütücüleri (TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığı), fon sağlayıcıları (AB, AB Delegasyonu, Merkezi İhale ve Finans Birimi, Denetim Otoritesi), STK'lar ve diğer yetkili birimler tarafından yapılmamaktadır ve amacı dışında faaliyet gösterenlere yaptırım veya ceza uygulanmamaktadır. Bu durum ise yapanın yanına kar mantığı ile kötü örnek oluşturmaktadır.

(5) YEG dernek çalışanlarının bir kısmının “tam zamanlı çalışma ve ilçede ikamet etme zorunluğunun” sözleşmede veya işe alım ilanında belirtilmesine rağmen LEADER Yaklaşımı programın başarısı, yerel kalkınmanın sağlanması ve kurumsallık kazanılması için dernek hizmet binasında çalışmamakta veya ilçede ikamet etmeyip zamanının büyük çoğunluğu il merkezinde bulunarak ve başka işler yaparak geçirmektedir. Bu durumun bölge halkı tarafından olumsuz durum olarak algılanmaktadır.

(6) Yönetimin planlama, örgütlenme, yürütme (sevk ve idare), koordinasyon, kontrol fonksiyonları (Fayol, 2016) ve yönetişimin demokratiklik, şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık ve yerellik ilkeleri (Kooiman, 1993; Metcalfe, 1993; Pekonen, 1993; Raab, 1993; Rhodes, 1996; Krajer, 2004, s. 1; Gündoğan, 2013, s. 29-51; Sobacı, 2013; OECD, 2016, s. 7; Kalkışım, 2019, Derici, 2020; Durgun ve Taş, 2022, s. 585; UNESCO, 2022; Delice, 2023, s. 15) YEG derneklerinde etkili-verimli yönetilerek sonuca ulaşmak için kullanılmamaktadır. Hatta bazı derneklerde bu kavramlar bilinmemekte ve bu konuda eğitim dahi alınmamaktadır. Süreç, amaçsız bir yönetim-yönetişim olarak görülmekte, hesap sorma, denetleme ve yaptırımı olmayan sadece para harcama süreci olarak algılanmaktadır.

(7) Web sitesi varlığı ve ulaşımla durumu, yönetim, denetim kurulu, dernek üyelerine ait bilgileri, dernekte çalışan YEG müdürüne ve YKS uzmanına ait bilgileri, dernek üyeliğine davet bilgileri, dernek tüzüğüne paylaşılması, dernek genel kurul ilanın yayımlanması, YKS'nin paylaşılması, YKS'nin köylerde tanıtılması, mal ve hizmet alım ilanlarının ve sonuçlarının paylaşılması, faaliyetlerin paylaşılması, tüm harcamaların tek tek ayrıntılı paylaşılması başlıkları (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2019, s. 3; European Commission, 2006, s. 8-9; European Network for Rural Development, 2019, s. 11) bir STK'nın yönetim ve yönetişim açısından, demokratiklik, şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık ve yerellik ilkelerinin ana göstergeleridir (Kooiman,

1993; Metcalfe, 1993, Pekonen, 1993; Raab, 1993; Rhodes, 1996; Krajer, 2004, s. 1; Gündoğan, 2013, s. 29-51; Sobacı, 2013; OECD, 2016, s. 7; Kalkışım, 2019, Derici, 2020; Durgun ve Taş, 2022, s. 585; UNESCO, 2022; Delice, 2023, s. 15). Bu başlıkların çoğunluğuna genel olarak uygun olan sadece bir STK olduğu, diğerlerinin yönetim ve yönetim konusunda ciddi zafiyet gösterdiği tespit edilmiştir.

(8) Bilginin yayılım ve yenilenme hızının çok süratli olduğu, teknolojinin ve iletişimin çok hızlı ilerlediği bu yüzyılda Türkiye ve dünyanın hangi bölgesinde yaşarsa yaşasın halk her şeyden haberdardır ve yapılan-yapılmayan her şeyi algılamaktadır. Yerel kesimlerde böyle bir proje ve uygulama yapan herkes, halkın gözetimi ve el büyütecisi altındadır. Halk; sorunları çözmek için ortaklıklar kurmak, katılımcı demokrasi ile yönetenleri her zaman kontrol etmek ve yönetime katılmak, günlük hayatta sosyal, kültürel, çevre, ekonomi, eğitim gibi alanlarda yaşanan sıkıntılara çabuk ve hızlı çözümler bulmak, devleti ideolojik ve ekonomik alanında değil daha çok hizmet alanında etkin olarak görmek istemektedir.

(9) Halk, STK'larda kişi-akraba kayırma ve patronluk yapanları, onlarca yıldır ülkemizde uygulanan ve başarısızlık sebebi olan iş bilmeyen, kötü ve yozlaşmış yöneticileri-yönetimleri, çıkar ilişkilerini, hibe ve desteklerinin toplumun geneline ulaşmama ve küçük çıkar grubunun haksız zenginleşmesi durumlarını görmek istememektedir.

(10) AB delegasyon temsilcileri, Tarım ve Orman Bakanlığı, TKDK, AB Başkanlığı gibi yetkili kurumların yöneticileri LEADER Yaklaşımı sürecinin AB ile planlanma, uygulama, izleme ve değerlendirme sürecinde, yerel ve kırsal kalkınmanın uzmanları dahil tüm paydaşları ve YEG derneklerinin çoğunluğunun tüzel kişilikle üye olduğu Yerel Kalkınma (LEADER Topluluğu) Derneğini sivil toplumun bir parçası diğer bir ifade ile paydaş olarak görmediği, hiçbir etkinliğe, çalışma grubuna, seminere, çalışmaya ve komiteye davet etmediği, aksine ikinci faz illerde AB uzmanlarından LEADER Yaklaşımı eğitimi almayan alan dışı makine, kimya, enerji, ulaştırma ve çevre mühendisliği alanlarında uzmanlaşmış yalnızca bir kamu üniversitesinde görev yapan, bu konuda teorik çalışması veya uygulama deneyimi olmayan profesör, doktor öğretim üyelerine görev verilerek eğitimler, etkinlikler, çalışmalar ve projeler düzenlendiği-uygulandığı, tüm bu yapılanlar ışığında LEADER Yaklaşımın para harcanarak uygulanan kalkınma programı olarak görüldüğü, oysaki başarılı bir yerel kalkınma için yerel kesimlerde tüm paydaşların eşit temsil ve oy hakkı ile katılarak LEADER yaklaşımı ilkeleriyle, yönetimin bilim ve sanat yönünün, yönetişimin ana unsurlarının sivil toplum mantığı özümсенerek ve sentezlenerek etkili-verimli bir şekilde uygulanmasının zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

STK'ların başarılı olması için araştırma kapsamında elde edilen bulgular ışığında ulaşılan sonuçlara yönelik öneriler şöyledir;

(1) AB LEADER Yaklaşımının ülkemizde YEG derneklerinin sivil toplumun katılımıyla gerçekleştirilmesi ve çıkar ilişkisi oluşmaması için kamu çalışanlarına veya kâr amacı güden danışmanlık şirketleri ve çalışanlarına YEG

dernek yönetiminde yer verilmemesi ve dernek müdürü ve uzman olarak çalıştırılmaması gerekmektedir.

(2) LEADER Yaklaşımı eğitimleri, STK yönetimi, yönetim ve yönetim konularını da içeren, katılımcı anlayışla ayrıntılı olarak hazırlanan, yükseköğretim kurumları veya bu kurumlarda görev yapan, sosyal bilimler alanında hem teorik hem de pratik çalışmalarla uzmanlaşmış eğitmenler tarafından verilmelidir.

(3) LEADER Yaklaşımın saha uygulamasının ana hatları ile kontrolü, dernek yönetim ve denetim kurulları, ilgili paydaşlar, program yürütücüleri (TKDK, Tarım ve Orman Bakanlığı), fon sağlayıcıları (AB, AB Delegasyonu, Merkezi İhale ve Finans Birimi, Denetim Otoritesi), STK'lar ve diğer yetkili birimler tarafından taviz vermeden aylık olarak hazırlanan çalışma planlarına yapılmalıdır.

(4) YEG dernek çalışanlarının sözleşmede veya işe alım ilanında belirtildiği şekilde "tam zamanlı çalışma ve ilçede ikamet etme zorunluğu" ilkesine göre çalıştırılması sağlanmalıdır ve yetkili birimlerce kontrol edilmelidir.

(5) Araştırmada belirtilen başlıklar bir STK'nın yönetim ve yönetim açısından, demokratiklik, şeffaflık, hesap verilebilirlik, katılımcılık ve yerellik ilkelerinin ana göstergeleridir. Yetkili birimlerce bu başlıkların dernek web sitelerinde uygulanıp uygulanmadığının takip edilmesi ve yapmayanlara yaptırımlar uygulanması gerekmektedir.

(6) AB LEADER Yaklaşımı çeşitli proje ve uygulamalarında sosyal bilimler alanı dışında, bu konuda alan uzmanlık bilgisi, teorik çalışması ve uygulama deneyimi olmayan öğretim üyelerine, akademisyenlere eğitimlerde, etkinliklerde, çalışmalarda ve projelerde görev verilmemelidir.

(7) YEG derneklerinin çoğunluğunun hem LEADER Yaklaşımı hem de yönetim ve yönetim açısından etkili ve verimli bir şekilde yönetilmesi için yukarıda belirtilen konulardaki eksikliklerin giderilmesine yönelik uygulamalar geliştirilmesine ihtiyaç vardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Orhan Polat: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Orhan Polat: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Polat, O. (2023). Sivil toplum kuruluşlarının yönetim perspektifinden incelenmesi: Türkiye yerel eylem grubu (yeg) dernekleri örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 167-199. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1329581>

Kaynakça

- Academy of Management. (2022, 16 Temmuz). Divisions and interest groups, public and nonprofit: a division of AOM. 16 Temmuz 2022 tarihinde [https://aom.org/network/divisions-interest-groups-\(digs\);](https://aom.org/network/divisions-interest-groups-(digs);)
<https://pnp.aom.org/about-us/new-item5> web linki adresinden edinilmiştir.
- Çaha, Ö. (2011), Kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve sivil toplum, Türkiye’de kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, (Ed.) A. Yayla ve Ş. Bican, *Sivil toplum ve demokrasi*, 85-124.
- Çaha, Ö. (2016). *Sivil toplum ve devlet*. (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 6. baskı). Orion Kitabevi.
- Delice, E. (2023). Sivil toplum kuruluşlarında yönetim. (Ed.), O. Polat, *Sivil toplum kuruluşları (STK) yönetimi*. Livre De Lyon.
- Derici, N. (2020). Sivil toplum, yönetim ve kalkınma. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), 227-248. <https://doi.org/10.36484/liberal.679412>.
- Doğan, İ. (2014). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’nin toplumsal yapısı*. (1. baskı). Astana Yayınları.
- Durgun, S. ve Taş, İ. E. (2022). Türkiye’de yönetişimin izini aramak. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(3), 569-587. <https://doi.org/10.33712/mana.1201811>.
- Eren, E. (2014). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi*. (14. baskı). Beta.
- Eren, E. (2019). *Yönetim ve organizasyon, çağdaş ve küresel yaklaşımlar*. (13. baskı). Beta.
- European Commission. (2006). The LEADER approach a basic guide. Office for Official Publications of the European Communities.
- European Network For Rural Development, (2018, 16 Şubat). *LEADER/CLLD evatuation: Laying the conceptual*. 16 Şubat 2018 tarihinde https://enrd.ec.europa.eu/evaluation/publications/leaderclld-evaluation-laying-conceptual-foundation-approach_en adresinden edinilmiştir.
- European Network for Rural Development, (2019, 16 Nisan). LEADER local development strategies (lds) guidance on design and implementation, 16 Nisan 2019 tarihinde https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/enrd-guidance_lsd.pdf adresinden edinilmiştir.
- Fayol, H. (2016). *Genel ve endüstriyel yönetim*. (5. Baskı). M.A. Çalıköglü. (Çev). Adres Yayınları.
- Gündoğan, E. (2013). Yönetişim: kavram, kuram ve boyutlar. (Ed.), M. A. Çukurçayır ve H.T. Eroğlu, *Yönetişim*. Çizgi Kitabevi.

- Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: contributions to a discourse theory of law and democracy*. (2.baskı), W. Rehg. (Çev.), MIT Press.
- İçişleri Bakanlığı Sivil Toplum Genel Müdürlüğü (2022, 21 Ağustos). *Derneklere ilişkin istatistikler*, 21 Ağustos 2022 tarihinde <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi> adresinden edinilmiştir.
- İnhan, Z. M. (1939). *Önsöz, Fayol kimdir, fayolizm nedir?* Fayol, H. (2016). Genel ve Endüstriyel Yönetim. (5. Baskı), M.A. Çalıköğlü (Çev.), Adres Yayınları.
- Kalkışım, H.M. (2019). *Yönetişim kavram ve teorisi üzerine bir değerlendirme*, B. Parlak ve K. C. Doğan (Ed), *Yönetişim* içinde. Beta.
- Keskin, H., Akgün, A. E. ve Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt teorisi*. Nobel.
- Koçel, T. (2020). *İşletme yöneticiliği*. (Genişletilmiş 18. Baskı). Beta Yayınları.
- Kooiman, J. (1993). Finding, speculations and recommendations, J. Kooiman (Ed.). *Modern governance* içinde. Sage Publications.
- Krajer, A. M. (2004). *Governance*, Polity Press.
- Krajer, A. M. (2011). Rhodes' contribution to governance theory: Praise, criticism and the future governance debate. *Public Administration*. 89, 101 - 113.
- Leverly, S. (2008). *NGOs, the UN and APA*. American Psychological Association.
- Matcalfe, L. (1993). Public Management; from imitation to innovation. J. Kooiman (Ed.). *Modern governance* içinde, Sage Publications.
- OECD (2016). *G20/OECD principles of corporate governance*.
- Pekonen, K. (1993). Governance and the problem of representation in public administration: the case of Finland. J. Kooiman (Ed.). *Modern governance* içinde, Sage Publications.
- Polat, O. (2020). *Etkinlik teorisi bağlamında yerel kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşlarında sosyal girişimciliğin incelenmesi Türkiye örneği* [doktora tezi], İnönü Üniversitesi.
- Polat, O. (2021). *LEADER approach Turkey implementation report-2021*. LEADER Topluluğu Derneği.
- Polat, O. ve Özdemir, L. (2022). *Etkinlik teorisi bağlamında yerel kalkınma amaçlı sivil toplum kuruluşlarında sosyal girişimciliğin incelenmesi: Türkiye örneği*. Detay Yayıncılık,
- Raab, C. (1993). The governance of data protection. J. Kooiman (Ed.). *Modern governance* içinde. Sage Publications.
- Rhodes, R.A.W. (1996). The new governance; governing without government, *Polical Studies*. XLIV, 652-667.
- Rhodes, R.A.W. (1997). *Understanding governance*, Open University Press.

- Sobacı, M. Z. (2013). Yönetişim ve politika transferi: koşulluluk bağlamında bir analiz. M. A. Çukurçayır ve H.T. Eroğlu (Ed.). *Yönetişim* içinde. Çizgi Kitabevi.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019, 16 Nisan). *Yerel kalkınma stratejilerinin hazırlanması-LEADER yaklaşımı tedbiri*, 16 Nisan 2019 tarihinde <https://ipard.tarim.gov.tr/assets/leader.pdf> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022a, 21 Ağustos). *Yerel kalkınma stratejilerinin hazırlanması- LEADER yaklaşımı tedbiri, LEADER yaklaşımı?* 21 Ağustos 2022 tarihinde <https://ipard.tarim.gov.tr/LeaderTr#sample-1b> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2022b, 24 Ağustos). *Ulusal kırsal ağ, LEADER, yerel eylem grupları*, 24 Ağustos 2022 tarihinde <https://uka.tarimorman.gov.tr/Leaderinfo.cshtml> adresinden edinilmiştir.
- Talas, M. (2011). Sivil toplum kuruluşları ve Türkiye perspektifi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (29), 387-401.
- Taylor, C. Modes of civil society. *Public Culture*. 1990, (3-1), 95-117.
- Taylor, F.W. (2020). *Bilimsel yönetimin ilkeleri* (Çev. H. B. Akın). Çizgi Kitabevi.
- Tocqueville, A. D. (2015). *Amerika'da demokrasi* (Çev. I. Ö. Doğan). Doğu Batı Yayınları.
- Tocqueville, A. D. (2016). *Amerika'da demokrasi II.* (Çev. Ö. Doğan). Doğu Batı Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe sözlük*, (11. baskı). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uğur, S. (2013). *Sivil toplum kuruluşlarının sosyal yardım ve sosyal hizmet faaliyetleri*. Ekin Yayınevi.
- UNESCO. (2022, 22 Ağustos). *International Bureau of Education, Concept of Governnace*, 22 Ağustos 2002 tarihinde <http://www.ibe.unesco.org/en/geqaf/technical-notes/concept-governance>, adresinden edinilmiştir.
- Yerasimos, S. (2001). *Sivil toplum Avrupa ve Türkiye*. Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik. 13-23. İletişim Yayınları.
- Gönüllü, C. (2020). “STK-belediye-yönetişim ekseninde” birbirlerinin gözünden aktörler: Burdur ili örneği. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 9(23), 51-69. <https://doi.org/10.31199/hakisderg.686028>.

Extended Abstract

Organizations are classified in three main categories as public organizations, business organizations and NGO. The management of these organizations is expressed as public administration, business administration and

NGO. Field researches mainly focus on not only public and businesses organizations and also in the category of public administration and business administration. But researches at the level of non-governmental organizations and management are quite limited. Management Academy, one of the prominent organizations in the field of management science, considers the "Civil society and NGO" department as a sub-study and research area. The civil society sector as well as the public and private ones is well-managed and organized in developed and mature societies. For this reason, it is very important to conduct research on how NGOs, which have gained importance and supported by pre-accession aid programs to the EU and cash aid grants, are managed and how they should be managed in our country in recent years. First of all in this context, it is necessary, to fully know the views of civil society, to raise awareness about the main functions of NGO management and EU pre-accession aid programs, and to manage the process by applying the main principles and techniques of management in order to achieve successful results. It is known that organizations have a great advantage over the others with good management and governance. Civil societies with a high level of maturity can develop regions/countries with faster and more trouble-free than others. By implementing this process, the public, private sector and organized civil society adopt a participatory, transparent and accountable approach with equal representation and voting rights. The EU LEADER Approach is a local development program. The program adopts the idea of the working with the public, private sector and organized civil society by taking into consideration of understanding of equality concept. The related program has been implemented in the field since 2016.

The research is carried out in 50 YEG associations established within the scope of the EU LEADER Approach and supported grants by a-hundred-percent as of September 2020. The aim of the research is to examine the associations in terms of management and governance and to compare scientifically how the process is managed/organized. The research is crucial in terms of being one of the first scientific field studies for the above-mentioned program, the successful conclusion of the program and the development of the local parts of our country. In the research, literature review, content analysis on web pages and participant observation methods are used for gathering data. In order to reach the targeted outputs of the research, the data obtained from the websites of NGOs during the program were interpreted and evaluated with the findings obtained by the literature review and participant observation method.

As a result, like all organizations, NGOs experience respectively infancy, childhood, adolescence and maturity processes according to different goals and priorities in different periods of life as stated in Grenier's life cycle theory. If the mistakes and deficiencies made in these processes cannot be diagnosed and solutions not be produced and the processes not be managed well, the development process of NGOs will halt and their life will come to an end. The end of life of NGOs established under the EU LEADER Approach means that

the local development opportunity for that region is missed out. In most of the picture, it also means missing the opportunity for local development in our country. According to the life cycle theory, it is obvious that the worst management practice for organizations for newly established organizations to experience problems in their developmental stages, ignoring these problems. For this reason, it is very important for organizations to take care of the criticism and deficiencies and try to get rid of them. When the research findings are examined in general, results have been reached to answer the question "Are LAG associations established within the scope of the EU LEADER Approach managed with good governance principles?".

For NGOs, the suggestions for the results obtained in the light of the findings obtained within the scope of the research are as follows;

(1) For the realization of the EU LEADER Approach with the participation of civil society in LAG associations in our country, and for the sake of interest, public employees or profit-oriented consultancy companies and employees should not be included in the management of the LAG association and should not be employed as association directors and experts.

(2) LEADER Approach trainings should be given by higher education institutions or instructors who specialize in social sciences with both theoretical and practical studies, including NGO management, and governance, prepared in detail with a participatory approach.

(3) Control of the field application of the LEADER Approach with the main lines, association management and inspection boards, relevant stakeholders, program executives (ARDSI, Ministry of Agriculture and Forestry), funders (EU, EU Delegation, Central Finance Unit, Audit Authority), the monthly planned work should be carried out according to the schedules by NGOs and other authorized units without making any concessions.

(4) LAG association employees should be employed on the principle of 'full-time employment and resided in the district' as specified in the contract or recruitment announcement, and controlled by the authorized units.

(5) The titles mentioned in the research are the main indicators of the principles of democracy, transparency, accountability, participation and locality in terms of management and governance of an NGO. Authorized units should monitor whether these titles are implemented on the association's websites and impose sanctions on negligence.

(6) In various projects and applications of the EU LEADER Approach, other than the field of social sciences, academics who do not have theoretical work or practical experience on this subject should not be assigned jobs in trainings, activities, studies and projects.

(7) It has been determined that there is a need to develop practices to eliminate the deficiencies in the above-mentioned issues in order to manage the majority of LAG associations in an effective and efficient manner in terms of both the LEADER Approach and management and governance.

EKOLOJİK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİKTE FİNANSAL GELİŞME VE TEKNOLOJİK İNOVASYON ETKİSİ: TÜRKİYE'DEN KANITLAR

Başak ÖZARSLAN DOĞAN*

Öz

Son yıllarda artan çevresel deformasyonlar küresel çapta araştırmacılar ve politika yapımcılar tarafından giderek artan bir endişe haline gelmektedir. Başta geleneksel kaynaklarla sağlanan ekonomik büyümenin ve nüfus artışının meydana getirdiği sera gazlarının ve buna bağlı olarak karbon emisyonlarının artması, küresel ısınma ve iklim değişikliği, biyoçeşitlilik, hava-su kalitesi ve doğal kaynaklar üzerindeki etkileri, giderek artan bu endişenin önemli göstergelerini oluşturmaktadır. Bu kapsamda dünyanın sahip olduğu ekolojik dönüşüm, ülkelerin kendi ekolojik sınırları içinde kalma ihtiyacının artmasına neden olmaktadır. Bu amaçla çalışma, Türkiye'de finansal gelişme ve teknolojik inovasyonun ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisini 1985-2020 dönemi için ARDL sınır testi ve FMOLS tahmincisi aracılığı ile incelemiştir. Çalışmada ekolojik sürdürülebilirlik ekolojik ayak izi ile, finansal gelişme, finansal gelişme endeksi ile ve teknolojik inovasyon ise, patent başvuru sayıları ile ilişkilendirilmiştir. Ayrıca çalışmada ekolojik sürdürülebilirlik üzerinde etkisi olduğu düşünülen ekonomik büyüme değişkeni de incelenmiştir. Elde edilen çalışma bulguları, her iki modelde de finansal gelişme ve teknolojik inovasyon ile ekolojik sürdürülebilirlik arasında pozitif bir ilişkinin olduğuna yönelik kanıtlar içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Sürdürülebilirlik, Finansal Gelişme, Patent Başvuruları, ARDL Sınır Testi, FMOLS.

THE IMPACT OF FINANCIAL DEVELOPMENT AND TECHNOLOGICAL INNOVATION ON ECOLOGICAL SUSTAINABILITY: EVIDENCE FROM TÜRKİYE

Abstract

Increasing environmental deformations in recent years have become an important concern for researchers and policy makers globally. The rise in greenhouse gases and carbon emissions, driven primarily by economic and population growth reliant on traditional resources, serves as crucial indicators of the mounting concern over global warming and climate change. These issues have far-reaching effects on biodiversity, air and water quality, as well as natural resources. In this context, the ecological transformation of the world causes an increase in the need for countries to

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, bozarslan@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5126-7077>

stay within their own ecological borders. For this purpose, the study examined the impact of financial development and technological innovation on ecological sustainability in Türkiye for the period 1985-2020 by means of ARDL bounds test and FMOLS estimator. In the study, ecological sustainability was associated with ecological footprint, financial development with financial development index, and technological innovation with the number of patent applications. In addition, the economic growth variable, which is thought to have an effect on ecological sustainability, was also examined in the study. The findings of the study contain evidence that there is a positive relationship between financial development and technological innovation and ecological sustainability in both models.

Keywords: *Ecological Sustainability, Financial Development, Patent Applications, ARDL bound test, FMOLS.*

Giriş

Günümüzde, bütün politika yapıcıların ve hükümetlerin en önemli amacı, enerji arz güvenliğini sağlamak, iklim değişikliğinin neden olduğu olumsuzlukları önlemek ve buna bağlı olarak da çevresel hasarları azaltmaktır. Bu nedenle enerji arz güvenliği, geleneksel enerji kaynaklarına bağımlılık ve çevre sorunları, politika yapıcıları fosil yakıtları alternatif sürdürülebilir enerji ile değiştirmeye zorlamaktadır. Yıllar boyunca ekonomik büyümenin artması, fosil yakıtlara olan talebi ve dolayısıyla da sera gazı emisyonlarının (GHG) artmasına neden olmuştur. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2018 yılında yayınladığı rapora göre, eğer uygun politikalar gerçekleştirilmezse, 2050 yılına kadar karbon emisyonları iki kat artacak ve daha fazla fosil yakıt tüketimi enerji arz güvenilirliğini daha da artıracaktır (EIA, 2019).

Bu kapsamda sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlarken aynı zamanda yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kullanımını sağlayan enerji verimliliği kabiliyetini sürdürmek ve toplumun ve ekonominin bağlı olduğu ekosistem hizmetlerini dengelemek giderek daha önemli hale gelmektedir (Jebli vd., 2016; Ansari, 2022). Son yıllarda çevresel bozulmanın ölçülmesinde pek çok gösterge kullanılmaktadır. Bu göstergelerden birisi de ekolojik ayak izidir. Ekolojik ayak izi, araştırmacılar arasında giderek yaygınlaşmış ve çevresel bozulmanın temsilcisi olarak kullanılan karbon emisyonu kavramını daha da genişletmiştir (Wang vd., 2023). Diğer taraftan ekolojik ayak izi, çevresel anlamda gerçek sorunlara birçok ekonomik göstergedan daha iyi yaklaşan, biyofizik temeli olan ve ekolojik ekonomiyi geliştirmeye yönelik bir girişim olarak ifade edilmektedir (Moffat, 2000, s. 359).

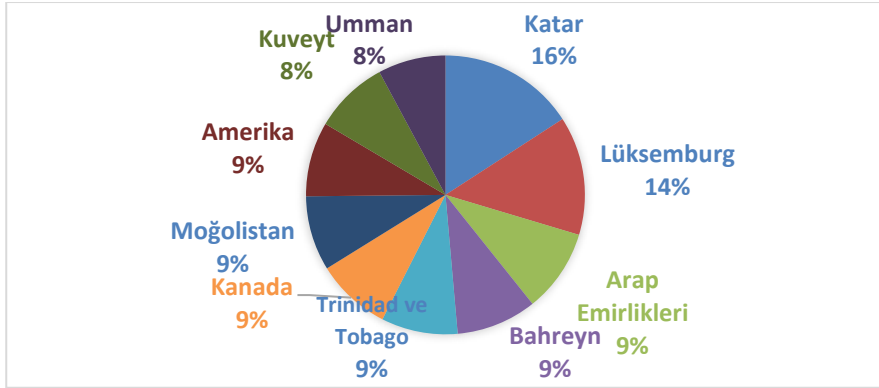
Wackernagel ve Loh'a (2002) göre ekolojik ayak izi, "Bir bireyin, bir şehrin, bir ülkenin veya insanlığın tükettiği kaynakları üretmek ve ürettiği atıkları özümsemek için mevcut teknolojiyi kullanarak ne kadar verimli toprak ve suya ihtiyaç duyduğunun ölçüsüdür." Buna göre, ekolojik ayak izi, insanlığın kaynak kullanımını ve atık üretimini desteklemek için gerekli olan

Dünya'nın biyolojik taşıma kapasitesinin standartlaştırılmış bir tahmini olarak ifade edilmektedir (Wenetoulis ve Talberth, 2008). Kısacası ekolojik ayak izi, çevresel açıdan sürdürülebilirliği ölçmeye yarayan bir gösterge olarak kullanılmaktadır.

Ekolojik ayak izi hesaplamaları pek çok açıdan önem taşımaktadır. Örneğin ekolojik ayak izi ile, bireylerin ekosistem üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi, dünyada aşırı kullanılan biyolojik açıdan verimli alanların hesaplanması, bireysel kullanım sonucunda ortaya çıkan atıkların yok edilmesi için ne kadar toprak ve suya ihtiyaç duyulduğunun hesaplanması ve ülkelerin, şehirlerin veya bireylerin ne kadar biyolojik üretken alan kullandıklarının belirlenmesi mümkün kılınmaktadır (Tosunoğlu, 2014, s. 162; Erden Özsoy ve Dinç, 2016, s. 41).

Şekil 1, Dünyada en yüksek ekolojik ayak izine sahip ilk 10 ülkeyi ifade etmektedir. Buna göre, ilk sırada Katar (14,72) ikinci sırada Lüksemburg (12,79) ve üçüncü sırada ise Birleşik Arap Emirlikleri (8,95) ile yer almaktadır. Ayrıca, Bahreyn (8,66), Trinidad ve Tobago (8,23), Kanada (8,08), Moğolistan (8,05), Amerika (8,04), Kuveyt ve son olarak Umman (7,29) da ilk 10'da yer alan ülkeler arasındadır.

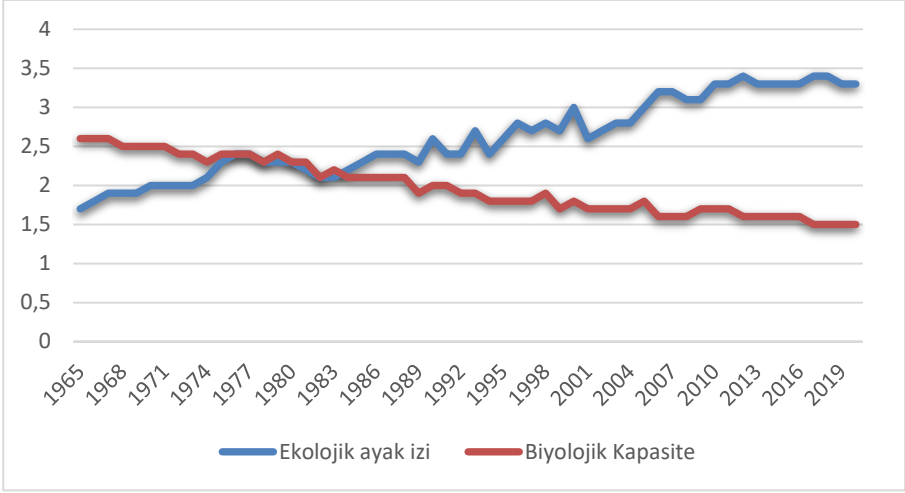
Şekil 1. Ekolojik Ayak İzi En Yüksek ilk 10 Ülke (Küresel Hektar [gha])



Kaynak: World Population Review, 2023.

Şekil 2'de ise, Türkiye'de Biyolojik Kapasite ve Ekolojik Ayak İzi 1965-2019 dönemi için ifade edilmiştir. Şekilden de görüldüğü üzere Türkiye'de 1965-1970 dönemi arasında biyolojik kapasite, ekolojik ayak izinden daha fazla iken, 1970'li yıllarda hem ekolojik ayak izi hem de biyolojik kapasite eşitlik göstermektedir. 1980'li yıllardan itibaren ise, bu oran tersine dönerek ekolojik ayak izinin biyolojik kapasiteyi geçtiği görülmektedir. Yani 1980'li yılların başından itibaren, çevrenin kendi kendini yenileme kapasitesi ile çevresel deformasyon arasındaki denge, çevre lehine bozulmaya başlamıştır.

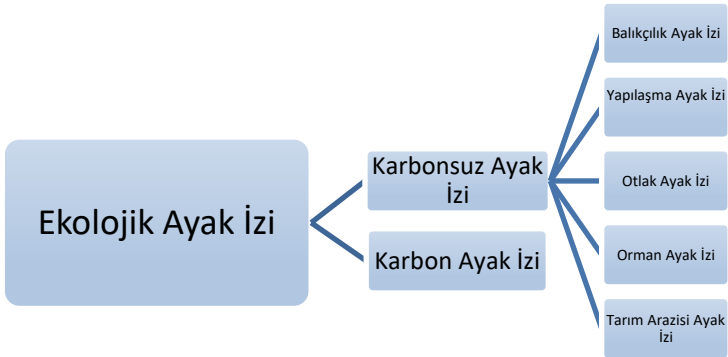
Şekil 2. Türkiye’de Biyolojik Kapasite ve Ekolojik Ayak İzi (1965-2019)



Kaynak: Footprint Network, 2022

Şekil 3’te ekolojik ayak izinin hangi kavramlar tarafından oluşturulduğu ifade edilmektedir. Buna göre ekolojik aya izinin oluşturulmasında, insanların ekonomik faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan iklim değişikliğine neden olan sera gazı emisyonlarının tamamı olarak ifade edilen karbon ayak izi ve yine insanların ekonomik faaliyetleriyle ortaya çıkan fakat bu sefer atmosfere depo edilemeyen antropojenik etkileri ifade eden karbonsuz ayak izi kullanılmaktadır. Karbonsuz ayak izi ise, balıkçılık, yapılaşma, otlak, orman ve tarım arazisi ayak izlerinin toplamından meydana gelmektedir.

Şekil 3. Ekolojik Ayak İzini Oluşturan Kavramlar



Kaynak: Oluç, 2022, s. 275.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yerkürenin biyofiziksel sınırları, sürdürülebilirliğin önemli yönlerini ifade etmektedir. Dünyanın, sonlu ve giderek genişlemeyen bir yapı içerisinde olması, doğal kaynakların kullanımı ve atık yönetiminin ne kadar önemli olduğu gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Ekolojik çevre insanlığın devamı için oldukça önemlidir. Sanayi devrimiyle beraber, kitlesel üretimin artması çok daha fazla enerji ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu da ekolojik çevrenin bozulmasına ve 21. yüzyılda dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli tehditlerden biri haline gelmesine neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı ekolojik sürdürülebilirlikte finansal gelişmenin ve teknolojik inovasyonun rolünü Türkiye için ampirik olarak incelemektir. Ayrıca çalışmada ekolojik sürdürülebilirlik, ekolojik ayak izi temsil edilmiştir. Finansal gelişmenin ekolojik etkilerini analiz eden literatürde tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Buna ek olarak ise, çok sınırlı araştırma, ekolojik sürdürülebilirliğe yardımcı olabilecek teknolojik inovasyonun ekolojik sürdürülebilirlikteki rolünü dikkate almaktadır. Bu kapsamda bu çalışmanın literatüre destek sağlayacağı düşünülmektedir.

Ekolojik ayak izi ilgili iktisat literatüründe önemli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Kihombo vd. (2021), teknolojik yenilik, finansal gelişme ve ekonomik büyümenin kentleşmeyi kontrol eden ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini 1990-2017 dönemi verileriyle Batı Asya ve Orta Doğu ülkeleri için araştırmıştır. Elde edilen sonuçlar, kentleşme ve finansal gelişmenin ekolojik ayak izini artırdığını, inovasyon artışının ise ekolojik ayak izini azalttığını göstermektedir. Bir diğer çalışma Chen vd.'nin (2022) çalışmalarıdır. Chen vd. (2022), 72 ülke için 1993-2019 dönemi verileriyle endüstriyel robotların ekolojik ayak izini nasıl etkilediğini incelemiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, endüstriyel robotların zaman tasarrufu etkisi, yeşil etkisi ve enerji iyileştirmesi yoluyla ekolojik ayak izini azalttığını göstermektedir. Ayrıca çalışmada, ekonomik gelişme ve beşeri sermaye seviyeleri arttıkça, endüstriyel robotların ekolojik ayak izini daha etkili bir şekilde azaltabileceğine yönelik tespitlerde yapılmıştır.

Bu alanda yapılan bir diğer önemli çalışma ise, Kongbuamai vd.'nin (2020) çalışmalarıdır. Kongbuamai vd. (2020) ASEAN ülkeler birliği için yaptıkları çalışmada 1995- 2016 yılları için ekonomik büyüme, enerji tüketimi, turizm ve doğal kaynakların ekolojik ayak izi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Çalışma sonucunda, turizm ve doğal kaynaklar ile ekolojik ayak izi arasında negatif bir ilişki olduğuna yönelik bulgular elde etmişlerdir. Diğer taraftan, Danish vd. (2020) ekolojik ayak izinin belirleyicilerini tespit etmek amacıyla 1992-2016 döneminde BRICS ülkeleri için yaptıkları çalışmada, doğal kaynak rantı, yenilenebilir enerji ve kentleşmenin, ekolojik ayak izini azalttığını ve bunun da çevre kalitesine olumlu katkıları olduğunu bulmuşlardır. Ekolojik ayak izi ile ilgili yapılan bir diğer önemli çalışma ise, Shariff vd'. (2021) in çalışmalarıdır. Çalışmada güneş enerjinin ekolojik ayak izini azaltmadaki rolü, Çin, Japonya, ABD, Almanya, İtalya, Hindistan,

Birleşik Krallık, İspanya, Avustralya ve Kore için 1990-2017 dönemi verileriyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Hindistan ve Birleşik Krallık dışındaki tüm ülkeler için güneş enerjisi kullanımının artmasının, ekolojik ayak izinin azalmasına neden olduğu bulunmuştur.

Zafar vd. (2019) ise, 1970'ten 2015'e kadar Amerika Birleşik Devletleri'nde doğal kaynakların, doğrudan yabancı yatırımın ve insan sermayesinin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen bulgular, insan sermayesinin, doğrudan yabancı yatırımın ve doğal kaynakların bolluğunun ekolojik ayak izini azalttığını göstermektedir. Ayrıca yazarlar çalışmalarında, doğal kaynaklardan ekolojik ayak izine doğru tek yönlü nedensellik bulmuşlardır. Ahmad vd. (2020) ise çalışmalarında, 22 Gelişmekte olan ülke için, 1984-2016 döneminde doğal kaynakların, teknolojik yeniliklerin ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini ampirik olarak incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, doğal kaynakların ve ekonomik büyümenin ekolojik ayak izini artırdığını fakat teknolojik yeniliklerin ise çevresel bozulmayı azalttığını bulmuşlardır.

Öte yandan, mevcut iktisat literatürü teknolojik inovasyon ile ekolojik ayak izi arasındaki ilişkiye yeterince ışık tutmadığı görülmektedir. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı doğrultusunda, teknolojik yeniliklerin çevre kalitesinin ölçülmesinde önemli bir gösterge olan karbon emisyonları üzerindeki etkisini araştıran araştırmalarda incelenmiştir. Örneğin, Mensah vd. (2018) 1990-2014 dönemini kapsayan ve çalışma için seçilen 28 OECD ülkesi için teknolojik yeniliklerin CO₂ emisyonları üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar, teknolojik yeniliğin CO₂ emisyonlarını azaltmada yardımcı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde Shahbaz vd. (2018), 1995-2016 yıllarını kapsayan dönemde Fransa'da CO₂ emisyonları, finansal gelişme, enerji yeniliği ve yabancı yatırım arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucu, doğrudan yabancı yatırımın artan CO₂ emisyonları ile pozitif bir ilişkiye sahip olma eğiliminde olduğunu, finansal gelişme ve enerjideki yeniliklerin ise CO₂ emisyonları ile ters orantılı olduğunu ve çevresel bozulmayı azaltmaya yardımcı olduğunu göstermiştir.

2. MODEL VERİ SETİ

Bu çalışma, aşağıda yer alan modeli kullanarak 1985-2020 dönemi yıllık verileri yardımıyla ekolojik ayak izi üzerinde finansal gelişme ve teknolojik inovasyonun etkisini analiz etmektedir.

$$EF_t = \beta_0 + \beta_1 FDI + \beta_2 GDP + \beta_3 LnPatent + \varepsilon_t \quad (1)$$

Tablo 1. Değişkenler ve Açıklamaları

| Değişkenler | Sembolü | Açıklaması | Kaynak |
|--------------------|----------|---|--|
| Ekolojik ayak izi | EF | Tüketimin ekolojik ayak izi (kişi başına küresel hektar). | Global Footprint (https://www.footprintnetwork.org/) |
| Finansal Gelişme | FDI | Finansal Gelişme Endeksi | IMF |
| Ekonomik Büyüme | GDP | GSYH'nin yıllık yüzde büyüme oranı (ABD doları cinsinden ifade edilen sabit 2015 fiyatları) | Dünya Bankası |
| Patent Başvuruları | LnPatent | Patent Başvuru Sayıları | Dünya Bankası |

Tablo 1’de ifade edilen ve modelde kullanılacak değişkenlerden sadece Patent değişkenin, küçük dalgalanmalardan arındırmak ve doğrusal hale getirmek için logaritması alınmıştır. Diğer değişkenlerde logaritma alma işlemi gerçekleştirilmemiştir. Değişkenlerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi için literatürde en sık kullanılan birim kök testlerinden ADF ve PP birim kök testleri tercih edilmiş ve Tablo 2’de ifade edilmiştir. Tablo 2’ye göre, FDI, EF ve Patent değişkenlerinin düzeyde durağan olmadığı, yani farkları alındığında durağanlaştığı, fakat GDP değişkeninin ise seviyede durağan olduğu görülmektedir. Yani FDI, EF ve Patent değişkenlerinin durağanlık derecesi %1 anlamlılıkta I(1) iken, GDP değişkeninin durağanlık derecesi %1 anlamlılıkta I(0) olarak söylenebilmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP Birim Kök Testleri

| Değişkenler | ADF | PP |
|-------------------|---------------------|---------------------|
| FDI | -1.4655(0.5390) | -1.4913(0.5262) |
| Δ FDI | -5.1392(0.000) *** | -5.2104(0.000) *** |
| EF | -1.2368(0.6469) | -1.6027(0.4706) |
| Δ EF | -9.7282(0.000) *** | -10.2479(0.000) *** |
| GDP | -6.12790(0.000) *** | -6.2530(0.000) *** |
| lnPatent | 1.8707(0.6481) | -1.9228(0.6214) |
| Δ lnPatent | -5.5547(0.000) *** | -5.7690(0.000) *** |

Değişkenlerin durağanlık derecelerinin elde edilmesinden sonra seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin belirlenmesi için Pesaran, Shin ve Smith’in (2001) geliştirdiği Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (ARDL) Sınır testi yöntemi kullanılmıştır. ARDL sınır testi, küçük örneklem grubu için hem daha uygun hem de serilerin farklı düzeylerde durağanlığına izin verdiği için tercih edilmektedir (Gültekin, 2023). Bu kapsamda, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini belirlemek amacıyla belirlenen eşitlik, 2 numaralı denklemde belirtilmektedir:

$$\Delta EF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^x \beta_1 \Delta EF_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_2 \Delta FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_3 GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_4 \Delta LnPatent_{t-i} + \beta_5 \Delta EF_{t-1} + \beta_6 \Delta FDI_{t-1} + \beta_7 GDP_{t-1} + \beta_8 \Delta LnPatent_{t-1} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan x, uygun gecikme uzunluğunu, β_0 sabit terimi, $\beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ kısa vadeli dinamik ilişkiyi temsil eden katsayıları, $\beta_5, \beta_6, \beta_7, \beta_8$ uzun vadeli dinamik ilişkiyi temsil eden katsayıları ve ε_t ise beyaz gürültü hata terimini temsil etmektedir. Ayrıca söz konusu modelde gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriteri (AIC) aracılığıyla (1,1,0,2) şeklinde belirlenmiş olup, geçerliliği sınanan hipotezler ise aşağıda belirtilmiştir.

$$H_0 = \beta_5 = \beta_6 = \beta_7 = \beta_8 = 0$$

$$H_1 \neq \beta_5 \neq \beta_6 \neq \beta_7 \neq \beta_8 \neq 0$$

ARDL Sınır testinde yukarıda yer alan hipotezleri sınamak için değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin olup olmadığının belirlenmesinde Peseran, vd. (2001) tarafından belirlenen kritik değerler kullanılmaktadır. Kritik değerler, hesaplanan F istatistik değerleri ile karşılaştırılmaktadır. Eğer hesaplanan F istatistik değeri, kritik değerlerden büyükse değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisinin varlığından söz edilebilmektedir. Yapılan çalışmada F istatistik değerinin (16.82), kritik üst değerden büyük olduğu görülmekte ve Tablo 3'te ifade edilmektedir. Bu yüzden kurulan hipotezlerdeki değişkenler arasında uzun dönemde ilişki yoktur hipotezi reddedilmiştir. Daha açık bir ifadeyle, analizde kullanılan karbon ayak izi, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve patent başvuruları arasında uzun dönemde eşbütünlüşme ilişkisi olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Eşbütünlüşme Test Sonuçları

| K | F istatistiği | Alt Sınır %5 | Üst Sınır %5 |
|---|---------------|--------------|--------------|
| 3 | 16.82 | 2.79 | 3.67 |

Bu aşamadan sonra seçilen ARDL modeline ait uzun dönem katsayılar 3 numaralı denklemde, kısa dönem katsayıların elde edildiği hata düzeltme modeli (ECM) ise 4 numaralı denklemde ifade edilmektedir.

$$\Delta EF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^x \beta_1 \Delta EF_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_2 \Delta FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_3 GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_4 \Delta LnPatent_{t-i} + \beta_5 \Delta EF_{t-1} + \beta_6 \Delta FDI_{t-1} + \beta_7 GDP_{t-1} + \beta_8 \Delta LnPatent_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta EF_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^x \beta_1 \Delta EF_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_2 \Delta FDI_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_3 GDP_{t-i} + \sum_{i=0}^x \beta_4 \Delta LnPatent_{t-i} + \beta_5 \Delta EF_{t-1} + \beta_6 \Delta FDI_{t-1} + \beta_7 GDP_{t-1} + \beta_8 \Delta LnPatent_{t-1} + \delta ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

3 ve 4 numaralı denklemlerde Δ ifadesi serilerin birinci dereceden farkını ifade ederken 4 numaralı denklemde, ECM_{t-1} ; hata düzeltme terimini, δ ise; hata düzeltme katsayısını ifade etmektedir. Tablo 4, ARDL modeli uzun dönemli katsayıları ifade etmektedir.

Tablo 4. ARDL Uzun Dönem Katsayıları

| Değişkenler | Katsayı | Std hata | T istatistik | Prob |
|-------------|----------|----------|--------------|-----------|
| ΔFDI | 1.546117 | 0.702316 | 2.201456 | 0.0368** |
| GDP | 0.021637 | 0.010980 | 1.970647 | 0.0595*** |
| ΔLnPATENT | 0.098197 | 0.051445 | 1.908772 | 0.0674*** |
| C | 1.559946 | 0.124970 | 12.48255 | 0.0000*** |

Not: **, *** işaretleri sırasıyla %5 ve %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'e göre finansal gelişmedeki artışın, ekolojik ayak izini artırdığı ve katsayının da istatistiki olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Elde edilen bu sonuç, Bakkal (2022) ve Ahmed vd. (2021) ile de uyumludur. Finansal gelişme, bir ülkede çevre kalitesini etkileyen önemli faktörlerden biridir ve çevreyi pek çok farklı açıdan etkileyebilir. Finansal gelişme ile yatırım kredileri ve buna bağlı olarak da yatırım düzeyi artabilir. Diğer taraftan finansa gelişme, sanayi sektöründeki gelişmeyi de etkileyerek enerji talebini artırır. Artan enerji talebi de sera gazı emisyonlarını arttırarak çevresel kaliteyi olumsuz etkiler. Buna benzer şekilde, kredilerdeki artış, bireylerin satın alma gücünü artırarak ev aletleri, otomobiller vb. gibi dayanıklı tüketim mallarının kolaylıkla satın almalarına neden olacak ve böylece enerji talebi ve sera gazı emisyonları da yine artacaktır (Pala ve Barut, 2020) Kısaca, finansal gelişmenin doğru yatırımlara yönlendirilmesi, ekolojik ayak izinde olumlu etki yaratırken, yanlış alanlara yönlendirilen finansal gelişme ise ekolojik ayak izini olumsuz etkilemektedir. Analiz sonucunda Türkiye'de finansal gelişmede yaşanan artışın, çevre üzerinde olumlu etki yaratmadığı, başka bir deyişle ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi incelenen bir diğer değişken teknolojik inovasyonu temsil eden patent başvurularıdır. Çalışmada patent başvurularının ekolojik ayak izi üzerinde pozitif etkisi olduğu ve katsayının ise anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Teknolojik gelişmenin ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisine yönelik literatürde tam bir fikir birliği yoktur. Fakat çalışmaların çoğu, teknolojik gelişmenin ilk etaplarda faktör verimliliğini artırdığını ve bununda üretim düzeyini olumlu etkileyerek çevresel deformasyonlar meydana getireceğini, fakat teknolojik gelişmenin daha ileri aşamalarında ise daha çevresel teknolojilerin ortaya çıkarak, çevresel deformasyonu düşüp çevresel kaliteyi eskisinden de iyi bir duruma getirdiğini ifade etmektedir (Demir, 2019, s. 680).

Çalışmada incelenen son değişken ise, ekonomik büyümedir. Ekonomik büyümede meydana gelen bir artışın, ekolojik ayak izini artırdığı sonucuna ulaşılmış ve katsayı ise istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Elde edilen sonuç, Arı ve Zeren (2011) ile de uyumludur. Ekonomik büyümenin ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde üç şekilde ele alınmaktadır. İlk olarak, gelişmekte olan ülkelere, ekonomik gelişme büyük oranda sanayileşmeye dayanmakta ve bu da çevreye

zarar vermektedir. İkinci olarak, kısıtlı olan kaynakların çevre ve ekolojiye mi yoksa daha fazla sanayileşmeye mi harcanmalı sorusudur. Son olarak ise, gelişmekte olan ülkelerin henüz sanayileşmenin başında olmaları söz konusu ülkelerin ekolojik problemlerin varlığına inanmalarını zorlaştırmakta, çevre ve doğanın korunmasının önemi bu ülkelerce anlaşılmamaktadır (Bilginöglü, 1989; Saatçi ve Dumrul, 2012). Çalışma bulgularından da anlaşılacağı üzere, Türkiye'de teoriye de uygun şekilde ekonomik büyüme ekolojik sürdürülebilirliği olumsuz etkilemektedir.

Tablo 5. Hata Düzeltme Modeli Test Sonuçları (1,1,0,2)

| Değişkenler | Katsayı | T istatistik | Prob |
|------------------------|-----------|--------------|--------|
| Δ FDI | -1.172074 | -1.662631 | 0.1084 |
| Δ LnPATENT | 0.033150 | 0.357662 | 0.7235 |
| Δ LnPATENT (-1) | 0.318698 | 3.472320 | 0.0018 |
| ECT (-1) | -0.752639 | -9.851252 | 0.0000 |

Tablo 5'te ARDL hata düzeltme sonuçları ifade edilmektedir. Modeldeki kısa dönem uyarlanma sürecinin anlaşılabilmesi için hata düzeltme katsayısının (ECT) büyüklüğüne işaretine bakılması gerekmektedir. Tablo 5'e göre hata düzeltme katsayısı negatif (-0,75) ve istatistiki olarak da anlamlıdır.

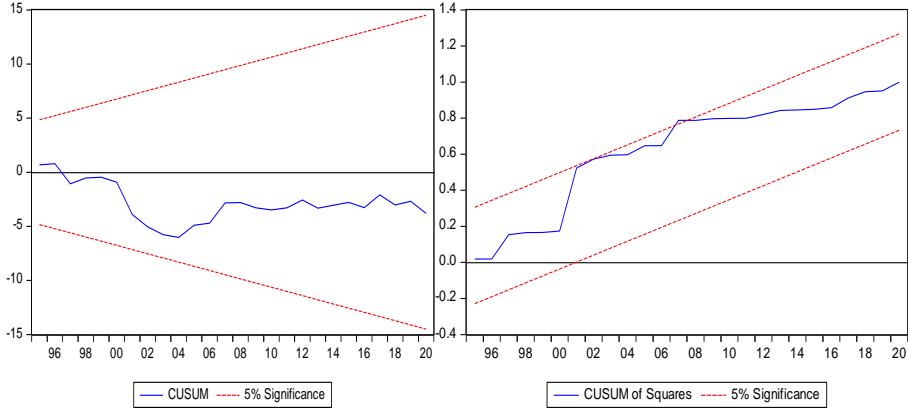
Tablo 6. Tanısal Test İstatistikleri

| R ² | 0.94 | AIC | -1.60 |
|---------------------------|-------------|---------------|---------------|
| Log likelihood | 35.31 | SIC | -1.24 |
| Breusch- Godfrey LM Testi | 0.19(0.82) | F istatistiği | 65.33 (0.000) |
| Breusch- Godfrey Test | 1.15 (0.36) | Jarque-Bera | 0.48(0.78) |
| Ramsey RESET Test | 0.03(0.85) | | |

ARDL sınır testi yaklaşımında, modelin hata terimlerinin otokorelasyon ve değişen varyans varsayımlarını sağlamış olması beklenmektedir. Bu sebeple çalışmada otokorelasyon için Breush-Godfrey LM Testi ve değişen varyans sorununun olup olmadığını kontrol etmek için ise Breusch-Pagan-Godfrey Testi yapılmış ve Tablo 6'da ifade edilmiştir. Buna göre Jarque- Bera Normallik Testi sonucunda serinin normal dağılıma sahip olduğu, Ramsey RESET Testi ile modelin kurulmasının doğru olduğu, Breush-Godfrey LM Testine göre otokorelasyon olmadığı, Breusch-Pagan-Godfrey Testine göre ise değişen varyan sorunu olmadığı görülmektedir. Ayrıca modele ait R² değerinin ise 0,94 olduğu gözlenmiştir. Buna göre,

modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücü oldukça yüksektir yorumu yapılabilir.

Şekil 4. CUSUM ve CUSUM of Square Testleri



Kurulan modelin katsayılarının istikrarlı olup olmadığının tespit edilmesinde Şekil 4'te ifade edilen CUSUM ve CUSUM of Square testleri yapılmıştır. Buna göre ardışık hataların kümülatif toplamını ifade eden CUSUM testine göre, parametreler %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde kalmaktadır. Diğer taraftan ardışık hataların kümülatif toplamalarının karesini ifade eden CUSUM of Squares testine göre ise, model katsayılarının istikrarlılığı kısa bir süreliğine bozulmaktadır. Fakat bu durum, Turner'ın (2010) ifade ettiği üzere, yapısal değişimin yol açtığı kırılma örneklemin sonunda gerçekleşiyorsa CUSUM of Square testi daha güçlü sonuçlar verirken, bunun dışında görülen durumlarda ise CUSUM testi daha güçlü test sonuçlarını ifade etmektedir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, model katsayılarının istikrarlılığı kısa bir süreliğine bozulduğu ancak yapısal kırılmanın örneklem sonunda gözlenmediği dikkate alındığında, katsayıların istikrarlılığı CUSUM test sonuçlarına göre değerlendirilebilmekte ve buna göre, kritik sınırlar içerisinde bulunan parametrelerin istikrarlı olduğu söylenebilmektedir.

Çalışmada ARDL sınır testinin ardından, modelin istikrarlı olup olmadığı FMOLS tahmincileri aracılığı ile de sınanmıştır. Bunun için Philips ve Hansen (1990) tarafından ortaya konulan Geliştirilmiş En Küçük Kareler Yöntemi (Fully Modified Ordinary Least Squares-FMOLS) ile katsayı tahmini yapılmıştır. FMOLS yöntemi, bireysel kesitler arasında heterojenliğe önemli ölçüde izin veren, sabit terim, hata terimi ve bağımsız değişkenlerin farkları arasında oluşabilecek korelasyonları da hesaba katan bir yöntem olduğu için bu çalışma tercih edilmiştir (Kök ve şimşek, 2006). Bu kapsamda, Türkiye için ekolojik sürdürülebilirlik, finansal gelişme, teknolojik inovasyon ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli katsayı tahmini Tablo 7' de ifade edilmektedir.

Tablo 7. FMOLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Ekolojik Ayak İzi (EF)

| Değişkenler | Katsayı | Standart Hata | T istatistiği | Olasılık Değeri |
|-------------|----------|---------------|---------------|-----------------|
| D(FDI) | 1.694657 | 0.425376 | 3.983904 | 0.0004*** |
| GDP | 0.014471 | 0.003630 | 3.985985 | 0.0004*** |
| D(LnPatent) | 0.094566 | 0.032126 | 2.943586 | 0.0061*** |

Not: *** işareti %10 anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7'de ifade edilen tahmin sonuçlarına göre, finansal gelişme, ekonomik büyüme ve patent başvuruları ve ekolojik ayak izi arasında pozitif bir ilişki vardır. Bunun yanı sıra modelde ifade edilen tüm değişkenler ise istatistikî olarak anlamlı bulunmuştur. Bu noktada FMOLS tahmincileri ve ARDL sınır testi sonucunda elde edilen bulguların benzer olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç

Son yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmeler ülke ekonomileri için nicel anlamda olumlu bir görünüm sergilese de söz konusu gelişmeler, çevre ve ekosistemin göz ardı edilmesi pahasına her geçen gün artmaktadır. Ekonomik büyümenin yönlendirdiği insan faaliyetleri, su, hava, toprak dahil olmak üzere ekosistemler üzerinde neredeyse ölçülemez etkilere sahiptir ve çevre açısından geri dönüşü zor olan hasarlar bırakmaktadır. Örneğin, kirlilik, küresel ısınma, türlerin azalması veya yok olması, gıda krizleri, aşırılaşan hava koşulları, ekosistemin insanlara verdiği uyarılardan bazılarıdır. Bu noktada, ekolojik ayak izi kavramı, insan faaliyetlerinin çevre üzerinde neden olduğu baskıyı ölçmek için son yıllarda sık kullanılan bir kavram olarak gündeme gelmektedir.

Yapılan çalışmada, Türkiye'de ekolojik sürdürülebilirlik üzerinde finansal gelişme ve teknolojik inovasyonun etkileri ARDL Sınır Testi ve FMOLS tahmincisi yardımıyla 1985-2020 dönemi için ampirik olarak incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada ekolojik sürdürülebilirlik, ekolojik ayak izi ile, finansal gelişme, IMF tarafından hesaplanan finansal gelişme endeksi ile ve teknolojik inovasyon ise patent başvuru sayıları ile ilişkilendirilmiştir. Çalışmada ayrıca ekolojik sürdürülebilirlik üzerinde etkili olduğu düşünülen ekonomik büyümenin de etkisi incelenmiştir.

Çalışmada, her iki modelde de finansal gelişmedeki artış ile ekolojik sürdürülebilirlik arasındaki ilişkinin pozitif olduğu ve katsayının ise istatistikî olarak anlamlı olduğu bulunmuştur. Finansal gelişme ile finansman olanakları çeşitlenmekte ve bunun sonucunda da yatırım düzeyi artmaktadır. Diğer taraftan finansa gelişme, sanayi sektöründeki gelişmeyi de etkileyerek enerji talebini artırmaktadır. Artan enerji talebi Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde daha çok geleneksel kaynaklardan karşılanmakta ve bu da sera gazı

emisyonlarını arttırarak çevresel kaliteyi olumsuz etkilemektedir. Bu noktada çalışma Türkiye’de finansal gelişmedeki artışın çevre üzerinde olumlu etki yaratmadığı, başka bir deyişle ekolojik ayak izini arttırdığına yönelik kanıtlar içermektedir.

Çalışmada, ekolojik sürdürülebilirlik üzerindeki etkisi incelenen diğer bir değişken ise teknolojik inovasyonu temsil eden patent başvurularıdır. Çalışmada patent başvurularının ekolojik ayak izi üzerinde hem ARDL sınır testinde hem de FMOLS tahminisinde pozitif etkisi olduğu ve katsayının ise anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani, teknolojik inovasyonların Türkiye’de ele alınan dönemde ekolojik sürdürülebilirliği olumsuz etkilediği söylenebilmektedir. Çalışmada incelenen son değişken ise ekonomik büyümedir. Ekonomik büyüme ile ekolojik ayak izi arasında her iki modelde de pozitif bir ilişki gözlenmiş ve katsayı ise istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Başak Özarslan Doğan: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Başak Özarslan Doğan: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özarslan Doğan, B. (2023). Ekolojik sürdürülebilirlikte finansal gelişme ve teknolojik inovasyon etkisi: Türkiye’den kanıtlar. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 200-217. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1331306>

Kaynakça

Ahmad, M., Jiang, P., Majeed, A., Umar, M., Khan, Z., & Muhammad, S. (2020). The dynamic impact of natural resources, technological innovations and economic growth on ecological footprint: An advanced panel data estimation. *Resources Policy*, 69. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2020.101817>.

- Ansari, M. A. (2022). Re-visiting the Environmental Kuznets curve for ASEAN: A comparison between ecological footprint and carbon dioxide emissions. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 168, 112867. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2022.112867>
- Arı, A & Zeren, F. (2011). CO2 emisyonu ve ekonomik büyüme: Panel veri analizi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 37-47.
- Bakkal, H. (2022). Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, finansal gelişme ve ekolojik ayak izi arasındaki ilişki: ABD ve ÇİN üzerine bir analiz. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 366-386. <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1139809>
- Bilginoglu, M. Ali. (1989), Ekonomik Büyüme-Enerji-Çevre İlişkisi. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8, 79-87.
- Chen, Y., Cheng, L., & Lee, C. C. (2022). How does the use of industrial robots affect the ecological footprint? International evidence. *Ecological Economics*, 198, 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2022.107483>
- Danish vd. (2020). Determinants of the ecological footprint: Role of renewable energy, natural resources, and urbanization. *Sustainable Cities and Society*, 54 (2020). <https://doi.org/10.1016/j.scs.2019.101996>.
- Demir, C. (2019). Avrupa birliği ülkelerinde inovasyon ve çevresel bozulma: Panel veri analizi. *Scientific Committee*, 678.
- Footprint Network. (2022). *Countries with biocapacity reserve percentage that biocapacity exceeds ecological footprint*. 20 Temmuz 2023 tarihinde https://data.footprintnetwork.org/?_ga=2.206323348.623391055.1688979918-2113923993.1688556959#/ adresinden edinilmiştir.
- Gültekin, H. (2023). Finansal gelişme, inovasyon ve CO2 emisyonları: ARDL sınır testi yaklaşımı. *Econder International Academic Journal*, 7(1), 25-39. <https://doi.org/10.35342/econder.1269394>
- World Population Review, 4 Nisan 2023 tarihinde <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/ecological-footprint-bycountry>, adresinden edinilmiştir.
- IEA, I. (2019). Southeast Asia energy outlook 2019. *International Energy Agency, IEA, Paris, France*.
- Jebli, M. B., Youssef, S. B., & Ozturk, I. (2016). Testing environmental Kuznets curve hypothesis: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade in OECD countries. *Ecological Indicators*, 60, 824-831. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2015.08.031>
- Kihombo, S., Ahmed, Z., Chen, S., Adebayo, T. S., & Kirikkaleli, D. (2021). Linking financial development, economic growth, and ecological

- footprint: what is the role of technological innovation?. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(43), 61235-61245.
- Kongbuamai, N., Bui, Q., Yousaf, H. M. A. U., & Liu, Y. (2020). The impact of tourism and natural resources on the ecological footprint: A case study of ASEAN countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 19251-19264.
- Mensah, C. N., Long, X., Boamah, K. B., Bediako, I. A., Dauda, L., & Salman, M. (2018). The effect of innovation on CO 2 emissions of OCED countries from 1990 to 2014. *Environmental Science and Pollution Research*, 25, 29678-29698.
- Moffatt, I. (2000). Ecological footprints and sustainable development. *Ecological economics*, 32(3), 359-362.
- Oluç, İ. (2023). İnsani kalkınma ile karbonsuz ekolojik ayak izi ilişkisi: Sürdürülebilir kalkınmaya farklı bir bakış açısı. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 41(2), 271-293. <https://doi.org/10.17065/huniibf.1105010>
- Pala, F., ve Barut, A. (2021). Finansal gelişme, ekonomik büyüme ve enerji tüketiminin çevresel kalite üzerindeki etkisi: E-7 ülkeleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 347-366. <https://doi.org/10.18037/ausbd.959225>
- Saatçi, M., & Dumrul, Y. (2011). Çevre kirliliği ve ekonomik büyüme ilişkisi: Çevresel kuznets eğrisinin Türk ekonomisi için yapısal kırılmali eş-bütünleşme yöntemiyle tahmini. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (37), 65-86.
- Shahbaz, M., Nasir, M. A., & Roubaud, D. (2018). Environmental degradation in France: The effects of FDI, financial development, and energy innovations. *Energy Economics*, 74, 843-857. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.07.020>
- Sharif, A., Meo, M. S., Chowdhury, M. A. F., & Sohag, K. (2021). Role of solar energy in reducing ecological footprints: An empirical analysis. *Journal of Cleaner Production*, 292. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2021.126028>
- Tosunoğlu, T., (2014), Sürdürülebilir küresel refah göstergesi olarak ekolojik ayak izi. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 154-171.
- Turner, P. (2010). Power properties of the CUSUM and CUSUMSQ tests for parameter instability. *Applied Economics Letters*, 17(11), 1049-1053. <https://doi.org/10.1080/00036840902817474>
- Venetoulis, J., & Talberth, J. (2008). Refining the ecological footprint. *Environment, Development and Sustainability*, 10(4), 441-469.
- Wackernagel, M., Schulz, N. B., Deumling D., Linares, A. C., Jenkins, M., Kapos, V., Monfreda, C., Loh, J., Myers, N., Norgaard, R. and Randers,

- J. (2002). Tracking the ecological overshoot of the human economy. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA*, 99(14), 9266–9271. <https://doi.org/10.1073/pnas.142033699>
- Wang, R., Usman, M., Radulescu, M., Cifuentes-Faura, J., & Balsalobre-Lorente, D. (2023). Achieving ecological sustainability through technological innovations, financial development, foreign direct investment, and energy consumption in developing European countries. *Gondwana Research*, 119, 138-152. <https://doi.org/10.1016/j.gr.2023.02.023>
- Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: The case of the United States. *Resources Policy*, 63, 101428. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2019.101428>

Extended Abstract

Recently, the causes of climate disasters are among the topics that have been frequently investigated on a global scale. Many studies indicate that the leading cause of disasters such as global warming and climate change is caused by human activities. Many countries in the world, especially developed countries, need energy intensively in production processes. This required energy is primarily supplied by traditional fossil fuel sources. The increase in the use of fossil fuels brings the concept of ecological footprint to the agenda. Ecological footprint, according to Wackernagel and Loh (2002), “is the measure of how much fertile land and water an individual, a city, a country, or humanity needs, using current technology to produce the resources it consumes and absorb the waste it produces.” Thus, the ecological footprint is used as an important indicator to measure environmental sustainability. Today, Qatar holds the top position in the list of countries with the highest ecological footprint globally, followed by Luxembourg in second place, and the United Arab Emirates in third place. These countries are followed by Bahrain, Trinidad and Tobago, Canada, Mongolia, America, Kuwait and Oman, respectively. In Türkiye, on the other hand, since the 1980s, the ecological footprint begins to increase and exceeds its biological capacity. In other words, since the early 1980s in Türkiye, the balance between the self-renewal capacity of the environment and environmental deformation began to deteriorate in favor of the environment. In the economics literature, there are important studies on the ecological footprint. Kihombo et al. (2021), is one of these studies. Kihombo et al. (2021) investigated the effects of technological innovation, financial development and economic growth on the ecological footprint that controls urbanization for Western Asian and Middle Eastern countries with the data of 1990-2017. They showed that urbanization and financial development increased the ecological footprint, while the increase in innovation decreased the ecological footprint. Another important study in this

area is Zafar et al.'s (2019) work. Zafar et al. (2019) examined the impact of natural resources, foreign direct investment, and human capital on the ecological footprint in the United States from 1970 to 2015. The findings showed that human capital, foreign direct investment and abundance of natural resources reduced the ecological footprint. In addition, the authors found unidirectional causality from natural sources to ecological footprint in their study. Another study, Ahmad et al. (2020), on the other hand, empirically examined the effects of natural resources, technological innovations and economic growth on the ecological footprint for 22 developing countries during the 1984-2016 period. As a result, they found that natural resources and economic growth increased the ecological footprint, but technological innovations reduced environmental degradation. It is seen that the current economics literature does not shed sufficient light on the relationship between technological innovation and ecological footprint. For this reason, for the purpose of this study, the effect of technological innovations on carbon emissions, which is an important indicator in measuring environmental quality, has been examined in researches. For example, Mensah et al. (2018) investigated the effects of technological innovations on CO₂ emissions for the period 1990-2014 for 28 OECD countries. The findings revealed that technological innovation helps in reducing CO₂ emissions.

The aim of this study was to empirically examine whether financial development and technological innovation are effective on ecological sustainability. In this direction, in this study, ecological sustainability was associated with ecological footprint, financial development with the financial development index calculated by the IMF, and technological innovation with patent applications. In addition, the economic growth variable, which was thought to affect ecological sustainability, was also examined in the study. In the study, the relationship between ecological sustainability, financial development and technology was analyzed using the ARDL bounds test method for the years 1985-2020 and the consistency of the findings was checked using the FMOLS estimator. The ARDL limit test method has many advantages compared to other methods. For example, there is no requirement for all variables to be stationary at the same level in the ARDL bounds test. In addition, ARDL limit test is a more suitable method for small sample group. For these reasons, this method was preferred as the main method in the study. In the study, it was found that the relationship between the increase in financial development and ecological sustainability was positive in both models, and the coefficient was statistically significant. When the coefficient obtained was evaluated economically, the increase in financial development in Türkiye did not have a positive effect on the environment, that is, it increased the ecological footprint. On the other hand, in the study, the effect of patent applications representing technological innovation on the ecological footprint was found to have a positive effect on the ecological footprint both in the ARDL limit test and FMOLS estimator, and the coefficient was significant. In other words, it can be said that technological innovations negatively affect

ecological sustainability in Türkiye. The last variable examined in the study was economic growth. A positive relationship was observed between economic growth and ecological footprint in both models, and the coefficient was statistically significant.

HANNAH ARENDT VE İNSAN HAKLARININ ÇIKMAZLARI

Yıldız ÇİRLİ* & Yusuf PUSTU**

Öz

İnsan hakları, bütün insanların özgür, onurlu ve haklar bakımından eşit olduklarını ve insan olarak oldukları için vazgeçilmez haklara sahip olduklarını ilan etmektedir. İnsan haklarına dair bu düşünceye karşı en güçlü eleştirinin Hannah Arendt tarafından getirildiği söylenebilir. Arendt'in insan hakları eleştirileri, insan haklarının ulus devlet içerisindeki çıkmazlarını açığa çıkarır. Arendt, insan haklarının insanın sosyal ve siyasal varlığını dikkate almadığını ve ulus-devlet çerçevesinde korunmadığını iddia eder. Arendt'e göre insan hakları, insan doğası temel alınarak verilmez. Haklar, eşitlik ve özgürlük gibi siyasal bir toplulukta kazanılır. Geleneksel insan hakları idealleri, siyasal topluluğunu kaybeden insanların hak bildirelerinde sayılan haklara da sahip olamadığı gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu makale, Arendt'in esasen azınlık, mülteci ve vatansızların durumundan yola çıkarak insan haklarına getirdiği eleştirileri açıklamayı amaçlamaktadır. Bunu gerçekleştirmek için Arendt'in eleştirilerini teorik ve siyasal olarak sınıflandırarak incelemektedir. Teorik eleştirileri, insan haklarının liberal prensiplerini irdelerken, siyasal eleştirileri insan haklarının siyasal anlamına odaklanmaktadır. Makale, Arendt'in eleştirilerinin yansımalarını ve güçlü yönlerini ortaya koymak üzere Rohingya halkının durumunun tartışılmasıyla son bulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hannah Arendt, İnsan Hakları, Ulus-Devlet, Rohingya.

HANNAH ARENDT AND PERPLEXITIES OF HUMAN RIGHTS

Abstract

Human rights declare that all human beings are born free and equal in dignity and rights, and that they have inalienable rights by virtue of being born human. Hannah Arendt offers one of the most powerful criticisms of human rights. Arendt's analysis of human rights exposes the perplexities of human rights in the nation-state. She argues that human rights ignore the social and political existence of human beings and have the lack of protection within the system of nation-state. According to Arendt, human right are not granted on the grounds of human nature. Rights like equality and freedom are produced in a political community. Traditional human rights ideals overlook the fact that no rights can be guaranteed when people are

* Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, cirdiyildiz@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0720-9782>

** Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ypustu@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-2578-3200>

deprived of membership in a political community. This study aims to examine Arendt's criticism of human rights mainly based on situation of the minorities, refugees and stateless people. To make this point, it analyses Arendt's criticisms by classifying them as theoretical and political. Theoretical arguments addresses the perplexities of liberal principles of human rights, whereas political arguments focus on the political meanings of human rights. The study concludes with a discussion of the Rohingya situation to illustrate the reflections and strengths of Arendt's criticisms.

Keywords: Hannah Arendt, Human Rights, Nation-State, Rohingya.

Giriş

Günümüzde hâkim insan hakları anlayışına yönelik ciddi eleştiriler söz konusudur. İnsan hakları anlayışına eleştiri getirenlerin başında Hannah Arendt (1906-1975) yer alır. Hannah Arendt Almanya doğumlu, Amerikalı siyaset düşünürüdür. Almanya'da Nazizm'in ve antisemitizmin yükselmesi sebebiyle 1933 yılında Fransa'ya geçmiştir. 1941 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ne gitmiş ve 1951 yılında Amerikan vatandaşlığını elde etmiştir. Almanya'dan ayrılmasından Amerikan vatandaşlığını kazanmasına kadar geçen on sekiz yıl boyunca mültecilik ve vatansızlık statülerinde yaşamıştır. Arendt'in siyasal anlayışını geliştirmesinde, siyasi ve tarihi olarak analizini yaptığı yaşadığı dönemin ve bizzat tecrübe ettiği bu statülerin etkisi bulunmaktadır. Arendt'in antikiteden başlayıp kendi zamanını da içine alan analiz ve gözlemleri, bugünkü dünya gerçekleri perspektifinde dahi tartışmalara ve eleştirilere kaynaklık etmeyi sürdürmektedir. İnsan haklarına dair tartışmalarda sıkça referans alınan Arendt'in argümanları, modern insan hakları anlayışının tanımını, sınırlarını, ilkelerini ve çıkmazlarını değerlendirmek için kullanışlı kavramsal araçlar sunmaktadır.

İnsanların sadece insan olmaları sebebiyle layık oldukları haklarını ifade eden insan hakları, belli bir devletin, ırkın veya dinin mensubu olanlara değil bütün insanlara atfedilir. İnsan hakları anlayışında bütün insanların özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğduğu ve doğmuş olmakla birlikte bir takım haklara sahip oldukları kabul edilir. Felsefi izleri Antik Yunan'a kadar uzanan insan haklarının, siyasi, ahlaki ve hukuki anlamda gelişimi tarihsel süreç içerisinde devam ederken, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan dünya savaşları ile birlikte uluslararası kamuoyu insan hakları konusunda yeni bir adım atmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Birleşmiş Milletlerin 10 Aralık 1948'de Paris'te gerçekleşen genel oturumunda İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si 48 ülkenin olumlu oyu ile kabul edilmiştir. İnsan hakları konusunda daha önce İngiltere'deki Magna Carta'dan (1215), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'ne (1776) ve Fransa'daki İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne (1779) kadar bir dizi tarihi bildiri yayımlanmıştır. Ancak Beyanname'nin, "insanlık ailesinin bütün üyeleri"ni içerecek şekilde evrensel olma amacı vardır ve belki de yıkıcı dünya savaşlarından çıkarılan ders, artık

sadece bir millet ya da devlet için değil bütün dünya için evrensel bir insan hakları “söz edimi”nin (Kuçuradi, 2018, s. 198) gerekli olmasıdır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, insanlık ailesinin bütün üyelerinin haklarının korunması ve dünya barışı gibi en yüksek amaçlara hizmet etmesi için ilan edilirken, Hannah Arendt Beyanname’nin kabulünün ardından, 1949 yılında, insan haklarına yönelik eleştirilerini içeren İnsan Hakları Nedir? (The Rights of Man: What Are They?) adlı makalesini yayınlamıştır. Daha sonra makaleyi Totalitarizmin Kökenleri adlı kitabının Ulus-Devletin Yıkılışı ve İnsan Haklarının Sonu başlıklı dokuzuncu bölümü haline getirmiştir (DeGooyer vd., 2018, s. 5). Arendt’in itirazları, insan haklarına veya insanların evrensel geçerlilikte haklara sahip olması konusuna değil (Gallas, 2017, s. 123), modern insan hakları söylemlerinin teorik temellerine ve egemen ulus-devlet düzeninde geçerliliğine yöneliktir. Eleştirilerini azınlık, mülteci ve vatansızların sorunlarından yola çıkarak geliştirir. Bu grupların insan hakları sorunlarını, tesadüfi olayların veya uygulama başarısızlıklarının bir sonucu olarak görmek yerine, ulus-devlet sistemine ve insan haklarına içkin çıkmazların birer yansıması olarak ele alır (Gündoğdu, 2012, s. 7).

Eleştirilerini tarihsel, sosyal ve siyasal gözlemlerine dayandıran Arendt’in (2018a, s. 255) analizine göre Birinci Dünya Savaşı, Avrupa’daki ulusları daha önce eşi görülmemiş bir şekilde parçalamıştır. Savaştan sonra mutlak monarşi şeklindeki çok uluslu imparatorlukların egemen ulus-devletler halinde bölünmesi, savaşın getirdiği ekonomik zorluklar ve iç savaşlar ile birleşince, iki dünya savaşı arasındaki dönem, ulusların birbirinden nefret ettiği, herkesin herkese karşı özellikle de komşusuna karşı olduğu bir Avrupa yaratmıştır (Arendt, 2018a, s. 257). Avrupa’nın politik düzeninin bozulması, oluşan nefret ortamı ve ardından gelen totaliter barbarlık ile birlikte milyonlarca mülteci, vatansız ve azınlık ortaya çıkmıştır. Arendt’e (2018a, s. 256) göre bu dönem, “hiçbir yere kabul edilmeyen ve hiçbir yerde asimile olamayan göçmen gruplar yarattı” (s. 256) ve onlar “[a]nayurtlarından ayrıldıklarında artık yurtsuzdular; devletlerini bıraktıklarında artık devletsizdiler; insan haklarından yoksun bırakıldıklarında artık haksızdılar, yeryüzünün posasıydılar”.¹ Bu gruplar toplumsal statülerini ya da mülklerini kaybetmekten öte, devredilemez diye tanımlanan insan haklarını kaybetmişlerdir (Arendt, 2018a, s. 258). Yurtsuz, devletsiz ve haksız kalan ve yeryüzünün posasına dönüşen bu insanlar, insan haklarının aslında korunamadığının kanıtı haline gelmiştir. Bu tablo, modern hak bildirilerinin merkezinde yer alan bir çelişkiyi, çıkmazı açığa çıkarmıştır. Arendt (2018a) ve daha sonra Agamben’in (1998) insan hakları bildirilerine ilişkin eleştirilerinin başlangıç noktası olan bu çelişki, bildirilerin bir yandan haklarla

¹ Arendt’in “yeryüzünün posası” betimlemesine benzer şekilde Zygmunt Bauman (2019, s. 75), günümüzde kitle halindeki mültecilerin istenmeyen nüfus olarak, bir nevi dünyadaki “artık” olarak görüldüğünü savunur. Giorgio Agamben (2000, s. 22) ise artık vatandaşı olmayan insanları, antik Roma hukukundaki ölüme mahkûm “kutsal insan” ile benzeştirir.

birlikte doğan ve onların taşıyıcısı olan doğa durumundaki “insanı” varsayarken, öte yandan bu insanı, egemen ulus-devletin bir "vatandaşı" olarak addetmeleridir (Gündoğdu, 2012, ss. 7-8). Arendt'in insan hakları anlayışından beslenen ve bu başlangıç noktasından hareketle insan haklarının çıkmazları olarak ele aldığı eleştirileri, teorik ve siyasal olarak gruplandırılarak değerlendirilebilir.

1. HANNAH ARENDT’TE İNSAN HAKLARI ANLAYIŞI

Arendt, geleneksel liberal bireyci ilkelere uymayan bir insan hakları anlayışına sahiptir. Modern insan hakları anlayışının temel varsayımı, insanın insan olarak doğmasının haklara sahip olması için yeterli görülmesidir. Fakat Arendt'in bakış açısında insanın hakları, diğer insanlardan soyutlanmış bireyin doğuştan getirdiği niteliklerin değil, özneler arası ve müşterek dünyanın ürünleridir. Bu bakış açısının kök nedeni, Aristoteles gibi, insanın sosyal ve siyasal bir varlık olduğunu kabul etmesidir. Bu sosyallik ve siyasallık insana özgürlüğünü, eşitliğini ve haklarını sağlar.

İnsanın özgürlüğünü, eşitliğini ve haklarını elde edeceği yer siyasal bir topluluktur. Hak sahibi olmak ile siyasal topluluk arasında ilişki kuran Arendt'in insan haklarına bakışı da siyasal anlayışı ile paraleldir. Arendt, siyasal ile ilgili görüşlerini Yunan antikitesinin siyasal deneyimlerine başvurarak oluşturur. Öncelikle siyasallığı *polis* anlamında kavrayan Arendt, siyasal anlayışına yön veren özgürlük, eşitlik, eylem ve kamusal alan gibi kavramları *polisi* ve onun karşısındaki *oikosu* referans göstererek ortaya koyar. Arendt'in bakış açısında siyaset, *polis*in siyaset anlayışına paralel olarak belirli bir sebeple ve belirli bir alanda yapılan, oldukça belirli bir insan faaliyetidir (McGowan, 1998, s. 16). Bu belirli sebep özgürlük iken; belirli alan kamusal alan ve belirli insan faaliyeti ise eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özgürlük, zorunlulukların alanı *oikostan* çıkmayı, dünyayı görerek başkaları ile bir araya gelmeyi mümkün kılan bir statüdür (Arendt, 2014, s. 209). Ancak özgürlük, irade ve amaçtan doğmayıp, eylemin icrası sırasında ortaya çıkarak görünür olur (Arendt, 2014, s. 213). Eylem, rutin insan davranışlarından ayrı olarak, başkaları ile bir araya gelindiğinde yani çoğulluk içerisinde ortaya çıkan ve kişisel inisiyatif gerektiren etkileşimleri kapsayan bir insan faaliyetidir (Canovan, 1995, s. 131). Dolayısıyla eylemin, aynı zamanda konuşmanın, temel koşulu beşeri çoğulluğun oluşmasıdır. Çoğulluk, hem insanların birbirini anlamalarını sağlayan eşitlik niteliğine hem de birbirlerini anlama çabasına gerekçe oluşturan farklılık niteliğine sahiptir. İnsanların eşitliği, insanların hem birbirlerini, hem de kendinden öncekileri ve sonrakileri anlayabilmesini ifade eder. İnsanların farklılığı ise insanların kendilerini anlaşılır kılmak için konuşma ve eylemde bulunması anlamına gelir (Arendt, 2013, s. 258). Her canlı türün üyeleri arasında benzersizlik ve çeşitlilik bulunsa da bunu ifade edebilen tek canlı insandır. Benzersiz varlıklar olarak insanlar bir araya gelerek çoğulluğu oluştururlar (Arendt, 2013, s. 259). İnsan, kendisini diğer varlıklardan ayıran eşsiz farklılığı olan eylem ve

konuşma etkinliği yoluyla kim olduğunu gösterir, kendi gerçekliğini doğrular. Arendt'e (2013, s. 259) göre “kendimizi insani dünyaya söz ve edimle sokarız”. Eylem ve konuşma, “insanlar ne onlara karşı olduklarında ne de onlar adına değil, başkaları ile birlikte olduklarında günyüzüne çıkar – yani salt insani biraradalık durumunda” (Arendt, 2013, s. 263). Çoğulluk sayesinde bireyler benzersiz kimliklerini ortaya koyabilir. Benzersiz kimliklerin ortaya konduğu yer Arendt'in (2014, s. 210) “özgürlüğün kendini görünür kıldığı bir dünyevi mekân” dediği siyaseten temin edilmiş bir kamusal alandır. Kamusal alan birlikte eylemekten ve konuşmaktan doğan bir alandır (Arendt, 2013, s. 289). Çoğulluk aynı zamanda dinamiktir. Çünkü her insan eşsizdir ve çoğulluğa katıldığında yeni bir şeyler başlatma kapasitesine sahiptir (Canovan, 1995, s. 130). Ona göre çoğulluk, hiçbir insanın fazlalık olmadığı anlamına gelir çünkü her bir insan dünyanın özneler arası yaratımına tamamıyla özgün bir şeyler katar. Tek bir kişinin eksikliğinde bile dünya azalır, fakirleşir (McGowan, 1998, ss. 30-31). Arendt, Yunan *polisini* tam da böyle çoğulluk içinde eylemde bulunulan ve özgürlüğün görünür olduğu yer anlamında ele alır.

İnsanın, konuşma ve eylemde bulunma nitelikleri sayesinde çoğulluk oluşturarak, özgürlüğünü, eşitliğini ve haklarını kazanması için siyasal bir topluluğa dâhil olması gerekmektedir. Arendt (2018a), bu gerekliliği haklara sahip olma hakkı diye formüle eder ve şöyle tanımlar:

“Giderek, haklara sahip olmak gibi bir hakkın (ve bu, kişinin, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı bir çerçevede yaşaması anlamına gelmektedir) ve bir tür örgütlü topluluğun üyesi olmak gibi bir hakkın varlığının, ancak yeni bir küresel siyasi durum nedeniyle bu hakları yitirmiş ve yeniden kazanması da olanaksız milyonlarca insan ortaya çıktığında farkına vardık” (s. 304).

Arendt'in tanımlaması doğrultusunda bakıldığında, haklara sahip olma hakkının siyasal anlamı, siyasal bir topluma aidiyet; ontolojik anlamı ise insanın dünyada anlamlı konuşabileceği ve eyleyebileceği bir yer olmaktadır (Parekh, 2008, s. 29). Bu ontolojik ve siyasal anlam birbirini bütünler niteliktedir. Eylem, Arendt'in *vita activa* dediği yeryüzündeki yaşamı oluşturan insani etkinliklerden birisidir. *Vita activayı* emek, iş ve eylem olarak sınıflandırmaktadır (Arendt, 2013, s. 35). Emek, “insan bedeninin biyolojik [yaşam] sürecine karşılık gelen” (Arendt, 2013, s. 35) etkinlik iken iş, yapay şeyler dünyasını oluşturan etkinliktir. Eylem ise sadece insanlar arasında, çoğulluk ortamında gerçekleşen bir etkinliktir. Arendt'in bakış açısında, emek, iş ve eylem birbirinden farklı ama birbiriyle ilişkilidir, dünyada var olmanın yollarını tanımlar ve her bir etkinlik insan olarak yaşamakta hayati bir öneme sahiptir (Gündoğdu, 2015, s. 126). İnsan yaşamını emek oluştururken, dünyanın kurulumunu iş sağlamak ve beşeri ilişkilerin ve meselelerin dokusunu ise eylem ve konuşma oluşturmaktadır. Eylem ve konuşmanın edim, olgu, düşünce veya fikir olarak dünyevi bir şeye

dönüşebilmeleri için görünür olmaları, hatırlanmaları, işitilmeleri, şiir, belge veya kitap haline gelmeleri gerektiğinden iş ve emeğe ihtiyaç vardır (Arendt, 2013, ss. 151-152).

Vita activa etkinlikleri arasında eylem, konuşma ve düşünmeyi içerdiği için değerlidir. Aristoteles'ten beri insan, konuşma ve düşünme yetisine sahip tek varlık olarak kabul edilmektedir (Arendt, 2018a, s. 305). Eylem, öznesini bulmak, kimliğini, kim olduğunu ortaya koyabilmek için konuşmaya ihtiyaç duyar. Eylemi fail başlatır ve sözle dışa vurur böylece eylem fail tarafından anlatılarak anlamlı hale gelir (Arendt, 2013, s. 262). Konuşma ve eylemin bir aradılığı olmadan, insanın kendi gerçekliği, kim olduğu ve etrafındaki dünyanın gerçekliği bilinemez (Arendt, 2013, s. 303). Hiçbir iki insan benzer olmadığı için bir araya gelmek, çoğulluk oluşturmak, farklılıklarını tartışmak, fikir alışverişinde bulunmak, yarattıkları dünyada siyasal kurumlar geliştirmek zorundadır (Young-Bruehl, 2006, s. 81). Bu farklılıklar sürekli oluşmadıkça insanlık ortadan kaybolur. Bu özellik *vita activa*nın diğer etkinliklerinde yoktur. İnsan çalışmadan ve iş üretmeden yaşayabilir ancak konuşma ve eylemin olmadığı bir yer, yaşarken ölmek demektir (Arendt, 2013, s. 259).

“Siyasal topluluk ise eylem ve konuşma kapasitesi sağlaması ve eylem ve konuşma yoluyla da kendi sürekliliğini devam ettirmesi açısından önemlidir. Siyasal topluluk gereksinimi ayrıca hakların doğal değil siyasal ve yasal olmasından beslenir. Dolayısıyla haklar, siyasal topluluk içerisinde oluşturulur ve sadece bu topluluğa üye ve onun kurallarına tabi olanlar tarafından kullanılabilirler” (McGowan, 1998, s. 21). “Topluluk olmaksızın bir diğerinin haklarının tanınması ve korunması mümkün değildir.” (Parekh, 2008, s. 166).

“Kişinin, eylemlerine ve görüşlerine göre yargılandığı” çerçeveden mahrumiyet tam bir haksızlık durumuna düşürmektedir. Emekle normal bir hayat rutinini sağlayamayan ve yaşamdan yabancılaşan (Gündoğdu, 2015, s. 143); iş ile etrafındaki dünyayı şekillendiremeyen ve eylem ile bireyselliğini ve görünürlüğünü ortaya koyamayan insanların en temel insani varoluş hakları ellerinden alınmış olmaktadır. *Vita activa*yı sağlayan bir siyasal topluluktan yoksunluk tam bir haksızlık durumuna dönüşmektedir. Bu durumda bulunan ve haklara sahip olma hakkını kaybeden insan, hem konuşma, eylem, siyasal düşünce geliştirme, siyasal alanın bir parçası olma gibi insana has özelliklerinden hem de emek, iş ve eylem yoluyla kendini dâhil ettiği müşterek dünyadan dışlanmaktadır (Parekh, 2008, s. 33). Haklara sahip olma hakkı, insanın eylem ve görüşleri ile var olabileceği siyasal bir toplulukta yaşama hakkıdır. Bu hak sayesinde, bildirgelerde insan hakkı olarak sayılan ve bir devlet ya da hükümet tarafından karşılanan diğer bütün hakların tanınması, meşruluğunun talep edilmesi ve sürdürülmesi sağlanabilir. Arendt'in insan haklarını bu şekilde ele almasının, modern insan haklarına getirdiği eleştirilerinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak

Arendt, insan hakları bildirilerinde sayılan hakların ötesinde, daha temel bir hakkın, haklara sahip olma hakkının, varlığına işaret eder.

2. İNSAN HAKLARININ ÇIKMAZLARI

Arendt'in modern insan hakları söyleminin çeşitli çıkmazlar içerdiği yönündeki eleştirileri, teorik ve siyasal olarak iki grupta ele alınabilir. İnsan haklarının teorik çıkmazları, doğal hak geleneğiyle beraber liberal temellerine yönelik iken, siyasal çıkmazları insan haklarının ulus-devlet sistemindeki yerini sorgulamaktadır.

2.1. İnsan Haklarının Teorik Çıkmazları

Modern insan hakları öğretisinin doğuşu, rönesans ve reform hareketlerinden başlayarak, aydınlanma çağı ile liberal düşünceye ve nihayetinde 18. yüzyıl devrimlerinin zincirleme etkilerine bağlanmaktadır. Modern insan haklarına atfedilen devredilmezlik, vazgeçilmezlik, evrensellik ve üstünlük gibi ilkeler doğal hukukun ve liberal bireyin özelliklerini işaret etmektedir. Arendt, döneminin gelişmeleri içerisinde vatansızların, mültecilerin veya azınlıkların durumunu incelediğinde, ideal ilkelerle donatılmış insan haklarının insanı haksızlık ve zulümden korumaya yetmediğini gözlemlemiştir. İnsan haklarının hem yetersizlik hem çelişki içeren bu durumunu doğal hukuka ve liberalizme dayanan teorik temelleri ile açıklamaktadır. Öncelikle doğal hukuk ve insan hakları ilişkisini ortaya koymak Arendt'in eleştirilerini anlamak açısından önemlidir.

İnsan haklarının doğal hukuktan türediği ve doğal hakların bir uzantısı veya onun evrilmiş sonuçları olduğu kabul edilir (Deveci, 2002, s. 39). İnsan hakları felsefesinin kaynağını oluşturan ve üstün, evrensel idealler olarak kabul edilmesini sağlayan doğal hukuk anlayışıdır. Doğal hukuk, beşeri yasaların üstünde ve onlara standart oluşturan, onların geçerliliğini değerlendirmede ölçüt olan ve evrensel adalet ilkeleri, doğru ve yanlışlar olduğunu ifade eden ideal hukuktur. Doğal hukuk düşüncesini sistematik bir yapıya kavuşturan Thomas Aquinas'a göre doğal hukukun ilkelerinin temelini oluşturan iyilik, tıpkı bir tohumun ağaç olacak şekilde büyümesi gibi, her varlığın kendi potansiyelini kullanıp, kendi kendini gerçekleştirmesidir. Dolayısıyla dışardan gelen bir standart değil, doğuştan gelen içsel eğilimlerin vücut bulmasıdır. Her varlıkta bu iyilik arayışı vardır. Ancak diğer canlıların aksine insanlar, rasyonel varlıklar oldukları için doğal eğilimlerinin bilincinde ve dolayısıyla davranışlarında özgürdürler. Doğal olarak en düşük düzeyde, kendini koruma eğiliminde olan insan, en yüksek düzeyde ise bilgiyi arama ve diğerleriyle bir toplumda uyum içinde yaşamayı öğrenme arayışı içindedir (Arnhart, 2013, ss. 98-99). Görüldüğü üzere doğal hukukun kaynağını akıl sahibi tek varlık olan insan oluşturur. Doğal hukuk düzeninde insanların hakları da doğaldır. İnsan bu doğal haklarını doğuştan kazanır ve hakları başkasına devredilemeyecek şekilde kendi varlığına bağlıdır. Liberalizmin öncüsü John Locke için de insanın rasyonelitesi yani bir akla sahip olması onu

diğer varlıklardan ayırır ve ona haklara sahip olma kapasitesi sağlar. İnsanın doğuştan getirdiği bu kapasitesi, hak eşitliğinin kaynağını oluşturur ve bütün insanlar mutlak eşit insanlık niteliklerinin sonucu olarak hak eşitliğine ve eşit özgürlük hakkına sahiptirler (Arnhart, 2013, ss. 187-188). Fakat hepsi insan doğasıyla ilişkilendirmesine rağmen, Platon, Aristoteles ve Aquinas doğası gereği ne yapmanın doğru ve hak olduğu konusunda benzeşirken, Thomas Hobbes ve Locke daha çok doğa gereği haklara sahip olmayı vurgulayarak onlardan ayrılır. Dolayısıyla liberalizmde doğal hakların ana vurgusu bireysel hak ve özgürlükler üzerinedir (Arnhart, 2013, s. 100). Liberalizmde insanlar, tüm sosyal ve siyasi eklentilerinden önce hayali bir doğa durumunda doğarak, bir kanun ya da yönetim nedeniyle değil yalnızca insan oldukları için özgürlüğe ve haklara sahip olmuşlardır. Ardından doğa durumundan çıkmak üzere güvene dayalı sözleşmelerle bir siyasi toplum oluşturmuşlardır. Ancak mükemmel insan özgürlüğü yalnızca doğa durumunda var olabileceğinden, kurumsal temellere veya siyasi desteğe yönelik herhangi bir meşrulaştırma ortadan kaldırılabilir. Doğal haklar şimdi pozitif hukuka alternatif olarak tanımlandığından, Arendt'in (1973, s.291) ifadesiyle “devletin yeni egemenliğine” ve “toplumun yeni keyfiyetine” karşı ihtiyaç duyulduğunda ise insan haklarına başvurmak gerekmektedir (Somers, 2008, s. 125).

İnsan haklarına dair bildirimler de doğal hukukun insanı yücelten ve doğuştan hak sahibi olduğunu kabul eden esasları üzerine inşa edilmiştir. Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer verilen “tüm insanlara doğuştan doğa tarafından belli başlı haklar bahşedildiği” şeklindeki modern yaklaşım, doğal hukuk anlayışının izlerini taşır (Arnhart, 2013, s. 99). İnsanların doğuştan özgür, haklarla donatılmış ve eşit olduğu şeklindeki doğal hukuk öğretisi, aynı şekilde Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin ilk maddesinde “insanlar, özgür ve eşit haklarla doğar ve yaşarlar” şeklinde formüle edilmiştir (Dumont, 2013, s. 167). Bugün insan hakları konusunda en üst seviyedeki belge olan İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si birinci maddesi ile bütün insanların hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğduğunu ve akıl ve vicdana sahip olduklarını kabul eder. İnsan haklarının, sadece insan olarak doğmuş olmanın yeterliliğine ve insanın kişiliğine bu şekilde bağlı olması; başka herhangi bir şarta bağlanamayacağı, devredilemeyeceği, ondan vazgeçilemeyeceği, inkâr edilemeyeceği veya geçersiz kılınamayacağı, herkese karşı, her zaman ve her durumda öne sürülebilir olduğu anlamına gelmektedir. Doğal hukukun ve liberal ilkelerin, insan hakları ideallerinin oluşumundaki etkisine rağmen, Arendt eleştirileri ile bu varsayım ve ilkelerin aynı zamanda insan haklarını çeşitli açılardan yetersiz ve sınırlı bir hale getirdiğini gösterir.

İlk olarak, Arendt'e (2018a, s. 309) göre liberalizmin insan hakları mekanizması, doğal hukukun ilkelerine bağlı olarak soyut bir insan öngörmektedir. Liberalizmde ontolojik olarak doğanın bir ürünü olan insan, doğa durumunda doğal hakların taşıyıcısı olarak doğarlar. Oysa Arendt, bu varsayımın insanı toplumdan soyutladığını ve insan haklarını gerçeklikten

yoksun kıldığını savunur. Fransız Bildirgesi'nin, "hiçbir yerde var olmayan (vahşiler bile belli bir toplumsal düzen içer[i]sinde yaşamaktaydı) "soyut" bir insanı göz önüne almış olması" bir paradokstur (Arendt, 2018a, s. 294). Arendt'in vahşiler kelimesini kullanması, insan eliyle oluşturulan siyasi yapıların evrensel geçerliliğini tartışmak içindir. Çünkü en ilkel görülen, doğa durumunda yaşayan toplumlarda bile sosyal ve politik kurallar gereklidir (Somers, 2008, s. 130). Sosyal bir varlık olan insanın hayatı, sosyal bağları kesildiğinde zorlaşır. Ahlaki standartlar da sosyal bir bağlamda daha iyi sağlanır. Sosyal, siyasi ve yasal statüsü yok olduğunda çok az insan kendi bireysel bütünlüğünü koruyabilir (Arendt, 2007, s. 271). Bu nedenle hiçbir toplulukla bağı olmayan soyut insan olarak vatansız insan, insan hakları kavramının soyut, resmi, bireysel ve hepsinden öte apolitik karakterini açığa çıkarmaktadır (Krause, 2008, s. 339). Arendt'in (2018a, ss. 312-314) savına göre, müşterek dünyadan dışlananlar sadece insan olarak kalırlar ve özel alandaki farklılıklarına geri dönerek, insan ırkının bir üyesi olurlar. Müşterek dünya insanın eşitleriyle bir araya geldiği, onu kurabildiği, değiştirebildiği ve orada eyleyebildiği dünyadır. Ancak eşsiz bireysellikten ibaret bu farklılığın, eyleme gücünden (iş, meslek, düşünce ve görüş sahibi veya yurttaş olma gibi niteliklerden) mahrum bırakılmış insanlar için hiçbir değeri yoktur. İmha kamplarında, toplama veya gözetim kamplarında tutulanlar veya vatansızlar, "insandan başka bir şey olmamanın soyut çıplaklığı" (Arendt, 2018a, s. 310) ile "[d]evredilemez diye düşünülen, hatta öyle tanımlanan hakları, yani İnsan Hakları'nı yitirmişlerdi" (Arendt, 2018a, s. 258). İnsan olmanın dışında, bütün nitelik ve ilişkilerini kaybetmiş soyut insanlar ortaya çıktığında, insan haklarının uğratıldığı hayal kırıklığını Arendt (2018a, s.309) şöyle anlatır:

"Dünya, insan olmanın soyut çıplaklığında kutsal hiçbir şey bulamamıştır. Ayrıca, nesnel siyasi koşullar açısından, insan haklarının üzerine dayandırıldığı –(Amerikan formülünde) Tanrının imgesine göre yaratılması ya da insanlığın temsilcisi olması veya (Fransız formülünde) doğal hukukun kutsal istemlerini içinde barındırması gibi– insana dair düşüncelerin, bu soruna bir çözüm bulunmasına yardımcı olabileceğini söylemek de zordur."

İkinci olarak, insan haklarının insanların doğuştan eşit ve özgür olduğu varsayımı insanın siyasal varlığıyla uyumlanmamaktadır. Liberal düşüncede, insanların ontolojik olarak siyaset ve toplum öncesi varlıklar olarak (Somers, 2008, s. 130) doğa durumunda eşit ve özgür oldukları farz edilir. Arendt (2012, s. 37) ise liberalizmin iddia ettiği gibi, insanların eşit doğması ve sonradan insan eseri sosyal ve siyasal kurumlar hükümünce bu eşitliği kaybetmesi fikrinin aksine, Antiklerden yola çıkarak, eşitliğin sadece herkesi eşit kılacak siyasal bir alanda, hatta yurttaşlar olarak ortaya çıktığını iddia eder. İnsan, eşitliğini ve özgürlüğünü *polisteki* gibi siyasi toplulukta kazanır. Orada, "[e]şitlik ve özgürlük, insan doğasına içkin özellikler olarak anlaşılmalıydı ve hiçbiri de doğal akışın ürünleri ya da kendi kendilerinin

sebebi değillerdi. Daha ziyade insan çabasının kurgusal ve yapay ürünleri, insan eseri dünyanın nitelikleriydi” (Arendt, 2012, s. 38). Özgürlüğü, siyasetin koşulu ve varoluş nedeni olarak gören Arendt (2014, s. 207), siyaset karşıtı felsefi geleneğin veya Hristiyan geleneğin iddia ettiği gibi özgürlüğün insanın iç alanına ait değil, antikitenin *polis*inde olduğu gibi, iç alanın karşısında konumlanan siyasal alana ait bir nosyon olduğunu düşünür (Arendt, 2014, s. 231). İnsanın özgür olabilmesi için yaşam zorunluluklarından kurtularak serbest olması ve kamusal bir alanda diğer insanlarla bir araya gelmesi gereklidir. Özgürlüğün koşulu olan özgürleşme, yaşamın fiziksel ve biyolojik ihtiyaçlar gibi *oikosa* ait zorunluluklarından kurtulmak veya bu zorunluluklardan serbest olmaktır. Özgürlük, zorunluluklardan kurtulmayı, dünyayı görerek başkaları ile bir araya gelmeyi mümkün kılan bir statüdür (Arendt, 2014, s. 209). Özgürlük ancak *poliste*ki ortak kamu hayatı seviyesinde ortaya çıkar. *Polisin* karşısında konumlanan *oikos*, hayatın gereklilikler alanını yönetme kapasitesi hakkındadır ve eksik bir özgürlük sunar. İnsan *oikosta* kendisinin ve diğerlerinin efendisi iken, *poliste* özgür ve eşitler arasında ve baskının olmadığı siyasal ilişkiler içerisindedir ve tam olarak özgürdür (Brunkhorst, 2000, s. 186)². Bu nedenle *poliste*ki siyasal etkinlik, kölelere veya yaşamın zorunluluklarıyla uğraşanlara değil özgür ve eşit insanlara hizmet eder (Arendt, 2014, s. 217).

Üçüncü olarak haklar, insan haklarının kabul ettiği gibi doğal değil siyasaldır. Liberalizm, insanın ilişkisel değil, diğer varlıklardan ayıran aklı ve erdemi sayesindeki rasyonel doğasının ona, vazgeçilmez ve devredilmez doğal haklara sahip olma imkânı verdiğini varsayar. Locke’a göre, insan rasyonalitesi, insana, onu doğuştan yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip kılan “kendinin efendisi olma kapasitesi” sağlar (Arnhart, 2013, s. 187). Hakların doğuştan geldiği ve doğal olarak bahşedildiği düşüncesi, hakların toplum ve devlet öncesinde de var olduğu anlamını taşımaktadır (Kuçuradi, 2018, s. 75). Ancak bir noktada bu, bireysel çıkarlarının peşinde koşan rasyonel insanların, bireysel özgürlüklerini ve haklarını koruyacak ve doğa durumunun güvensizliğinden uzaklaştıracak şekilde bir yönetim üzerinde anlaşmalarına yol açar. Bu tür bir toplumsal bir sözleşme ile kurulan devletin amacı, insanın toplum ve devlet öncesinde zaten sahip olduğu doğal hakları korumakla sınırlıdır. Dolayısıyla doğal haklar, insanı ve doğal onurunu devletin tehditlerinden korumak üzere liberalizmin temel mekanizması haline gelir. Rasyonel ahlaki failler olarak ancak insanlar eylemlerinden sorumlu tutulabildiğinden, saygınlıkla muamele edilmelerini ve haklarının yasal olarak korunmasını sağlamak ahlaki bir ilkeye dönüşür (Arnhart, 2013, s. 110). Zaten

² Brunkhorst (2000, s. 185-186) Yunan ve Roman *polis* ve *oikos* şeklindeki özgürlükler hiyerarşisi köle toplumunun hâkim sınıf ideolojisine uygun olsa da, Arendt’in antik toplumlardaki siyasal özgürlüğün rolüne ilişkin tek taraflı bir bakış açısına sahip olduğunu iddia eder. Aristoteles bile “iyi hayat” düşüncesini, kamusal hayata diğer bir deyişle bir vatandaşın hayatına indirgemez. Aynı şekilde Plato, *Republic*’te hayatın ekonomi gibi siyasal olmayan alanlarını da içeren hiyerarşik özgürlükler seviyesi geliştirir. Dolayısıyla her ne kadar özgürlük nihayetinde siyasal olsa da, ev hayatının siyasal öncesi durumu da antikler için insan özgürlüğünün önemli bir parçasını oluşturur.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi “insan haklarına ve ana hürriyetlerine saygıyı temin etme” görevini devletlere vermiştir. Ancak toplumsal sözleşmenin kurduğu siyasal topluluğun dışına itilen ya da liberal devletin gücüyle karşı karşıya kalan insanın doğal, devredilmez ve vazgeçilmez hakları nasıl korunacaktır? Arendt, hakları siyasal eylem ve siyasal iyilerle bağlayarak, hakların tamamen siyasal olarak kurulduğunu iddia etmektedir. Siyasal olan, insan yaratımıdır ve her şeyin siyasal olması gibi haklar da tümüyle siyasaldır. Bu nedenle insan, sadece insanlığın erdemi sayesinde hak sahibi olmaz. Belirli bir siyasal topluluğa üye olarak haklarını elde edebilir (McGowan, 1998, s. 25). Antik Yunan’daki kölenin veya Westphalian düzendeki vatansız insanın siyasi statüsünün yokluğu ile hak ve özgürlüklerinin olmayışı arasında kurulacak ilişki buna işaret etmektedir (Fudge, 2014, s. 38). Arendt (2018a, s. 312) “[e]şit olarak doğmayız; karşılıklı olarak eşit haklara sahip olduğumuzu birbirimize garanti etme doğrultusundaki kararımıza güvenen bir grubun üyeleri olarak eşit hale geliriz” sözleriyle, eşitlik ve hakların siyasi toplulukta kazanıldığını açık bir şekilde ifade eder. Bireysel hakların, toplulukta tanınmasını sağlayan süreç aslında çift yönlü işlemektedir. Ahlaki-siyasal topluluğun eşit bir üyesi olarak her bireyin normatif statüsü, bireysel çıkardan insan haklarına geçiş noktasına ulaşılmasını sağlar. Bir kişinin çıkarları, topluluğun eşit bir üyesi olarak statüsü nedeniyle saygı görür ve diğer üyeler tarafından önemli kabul edilerek insan haklarına dönüşür. Dolayısıyla insan hakları harici olarak ilan edilmez ancak belirli bir siyasi topluluğun üyeleri tarafından karşılıklı olarak tanınır. İnsan hakları, yalnızca bireylerin eşit statüsünün bir sonucu değil, aynı zamanda bu eşit statüyü fiilen kazanmanın ve pekiştirmenin bir yolu olduğundan, bireylerin kendi eşitliklerinin faili ve siyasi topluluklarının üyesi olmasını sağlar (Besson, 2012, s. 342).

Dördüncü olarak insan hakları, insanın güvenilir olmayan doğasına ve erdemine dayandırılmaktadır. Arendt, insanın bu rasyonel doğası ile birlikte insan haklarını doğuran erdemine karşı şüphecidir. Beşeri doğaya olan inanç tarih boyunca zaten sınanmıştır. Fakat İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’nin hem yasanın kaynağı olarak insanı, hem de insan haklarının kaynağı, amacı ve tek koruyucusu olarak yine insanı belirlemesiyle birlikte tarihten ve doğadan özgürleşen insan, yasanın kaynağı olarak kendi türünün kaderine karar verecek konuma yükselmiştir. Buradaki kuşkulu yan, biri ya da birilerinin “iyi”si için onlar dışında kalan herkesin yok edilmesi veya insanlığın dışına sürülmesi ihtimalini barındırmasıdır. Arendt (2018a, s.308) bunu kendi sözleri ile şöyle anlatır:

“Dinin mutlak ve aşkın ölçüleri ya da doğanın yasa otoritelerini yitirir yitirmez, hakkı, “için” –birey ya da aile veya halk ya da en geniş sayı için- “iyi” ile özdeşleşen bir yasa anlayışı da kaçınılmaz hale gelir; ve eğer “için iyi”nin uygulandığı birim insanlık kadar geniş olursa, bu karmaşa asla çözülmez. Çünkü, son derece örgütlü ve donanımlı bir insanlığın günün birinde,

bazı parçalarını tasfiye etmenin bir bütün olarak insanlık için hayırlı bir iş olacağına tamamen demokratik bir biçimde –yani çoğunluk yoluyla- karar verecek olması, pratik siyasi ihtimaller alanında bile son derece anlaşılabilir bir şeydir.”

Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden hemen önceki tarih, insanların doğal kayıtsızlığına dair kanıtları bir kez daha sunmaktadır. Yahudi soykırımı, bir yasa tarafından uygulanmadığı durumlarda, sözde doğal insani özellikler olan acıma ve özenin korkunç yetersizliğini göstermiştir. Avrupa devletlerinin Yahudi vatandaşları, medeni ve siyasi haklarından mahrum bırakıldıklarında ve en sonunda kamplarda çıplak insanlar olarak kaldıklarında bile bir acıma uyandırmamıştır (Ignatieff, 2001, s. 79). Toplama kamplarına kapatılan insanlara karşı sanki artık yoklarmış veya yaşadıkları kimseyi ilgilendirmemiş gibi tavır alınmıştır (Arendt, 2018b, s. 258). Oysaki İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin birinci maddesinde “[b]ütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler.” denmektedir. İnsan hakları, bu kardeşçe muameleye ilişkin bir talep getirmektedir (Kuçuradi, 2018, s. 57). İnsan hakları olarak sayılanlar, insan onurunun pratikteki gerektirdikleri olduğu için, insanlardan, insanın değerini yani evrendeki yerini koruyan bir muameleyi diğer bütün kişilere göstermeyi talep ederler (Kuçuradi, 2018, s. 73). Arendt'in (2018a, s. 310) gözlemlerine göre “insan olmaktan başka bir şey olmayan biri, tam da öteki insanların kendisine bir hemcinsleri gibi davranmalarını mümkün kılan niteliklerini yitirmektedir”. Yahudi soykırımının gösterdiği gibi Ignatieff'e (2001, s. 81) göre yalnızca akli rehber edinen herhangi bir etik, insan akli kendi yok edici projelerini rasyonalize etmeye başladığında güçsüz görünmeye mahkûm olmaktadır.

Son olarak, insan haklarının evrenselliği siyasi yönetimini kaybeden insanları kapsamamaktadır. Arendt hakların ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi, milli, servet, doğuş gibi niteliklerden bağımsız şekilde evrensel olduğu yönündeki ilkeyi çelişkili bulur. Dünya savaşlarından sonra vatansız ve mülteci durumuna düşen insanların, sadece vatandaşlık haklarından değil, aynı zamanda insan haklarından mahrum kalmaları çelişkilidir. Çünkü doğal hukuk geleneğine göre, ulus-devlet gibi belirli bir siyasi topluluğa ait olup olmadığına bakılmaksızın, insanın doğası gereği evrensel haklara sahip olması gerekirken, siyasal topluluğunu kaybedenler vatandaşlık hakları ile birlikte insan haklarını da kaybetmişlerdir (Zembylas, 2017, s. 6). Devletin ulus-devlete dönüşmesi ile insan haklarının uygulanacağı topluluğun kapsamı ulusal bir tanıma dönüşmüştür. Kendilerini ulus-devletlerinden yoksun bulanlar, "evrensel" diye nitelendirilen insan haklarının uygulanmadığını keşfetmişlerdir (Beiner, 2000, s. 54). İnsanlar yurtlarını ve siyasi yönetimlerini kaybettikleri anda, sırf beşeriyetin bir üyesi diye onları kapsayacak ve koruyacak bir yasanın olmadığı gerçeği gün yüzüne çıkmaktadır. Siyasi yönetim kaybedildiğinde, örneğin mülteciler yaptıkları ya da düşündükleri şeyden dolayı değil, tam da insan hakları olarak sayılan

herhangi bir ırka ya da sınıftan doğmuş olmaları gibi değiştirilemez bir özelliklerinden dolayı zulüm görebilmektedir (Arendt, 2018a, s. 300). Arendt (2007, s. 273) şöyle yazar: “Yahudi olmanın bu dünyada hiçbir yasal statü kazandırmadığını hatırlayın. Eğer Yahudi’den başka bir şey olmadığımız gerçeğini söylemeye başlarsak, bu kendimizi hiçbir kanun ya da siyasal düzen tarafından korunmayan fakat sadece insan olanların kaderine maruz bıraktığımız anlamına gelir.”

2.2. İnsan Haklarının Siyasal Çıkmazları

Arendt, insan haklarının doğal hukuktan gelen liberal temelleri ile birlikte ulus-devletteki yerini de analiz eder. Hiçbir egemen ulus-devletin vatandaşı olmayan vatansızlar, milliyet bağı bulunmayan vatandaşlar, azınlıklar veya başka devletin vatandaşı mülteciler özellikle kitle halinde ortaya çıktığında, insan haklarının anlamı ve uygulanabilir olup olmadığı sorgulanmaya başlamaktadır. Bu çerçevede Arendt’in insan haklarına siyasal açıdan yönelttiği eleştirilerini dört maddede ele almak mümkündür.

İlk olarak Arendt (2018a, s. 295), insan haklarının halkların hakları ile özdeşleştirildiği eleştirisini getirir. Eleştirisini, insanın doğal, devredilmez ve kutsal haklara sahip olduğunu ilan eden 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi’ne dayandırır. Arendt, Bildirge’de doğal hukuk geleneğinden alınan devredilemez insan haklarına yapılan atfı yalnızca doğal haklar olarak yani herhangi bir siyasi üyelik hakkından bağımsız olarak okur (Haker, 2017, s. 25). İnsan hakları, bütün siyasi yönetimlerden bağımsız ve “başka yasalara ya da haklara indirgenemez ve onlardan çıkarsanamaz” (Arendt, 2018a, s. 294) özellikleri nedeniyle devredilmez kabul edilir. Bildirgenin, insanı insan haklarının kaynağı, amacı ve tek koruyucusu olarak belirlemesi, insan haklarını yerleştirecek ya da koruyacak başka bir hakka ya da otoriteye ihtiyaç bırakmaz. Böylece doğal hakların seküler versiyonu olan insan hakları ile insan, tarihsel törelerden ve Tanrı’dan özgürleştirilirken, devletin büyüyen gücüne ve toplumsal adaletsizliklere karşı korumasız kaldığı kabul edilerek, tek koruyucusu olarak insan haklarına çağrıda bulunulur. İnsanın devredilmez haklarının garantisini kendi kendine bulması doğal bir süreç olarak beklenir (Arendt, 2018a, ss. 293-294). Ancak Bildirge’nin ulusal egemenliği ve insan haklarını ayrılmaz ikili şeklinde birlikte ele alması, insan haklarının kaynağını insanda bulması fikrini iptal edip halkta bulmasına dönüştürür. Arendt’in tam ifadesiyle (2018a, s. 295) “Fransız Devrimi’nden sonra insanlık bir uluslar ailesi imgesi içerisinde kavrandığından, insanın imgesinin birey değil halk olduğu da yavaş yavaş açık hale geldi”. Her türlü otoriteden bağımsız, kendi insanlık onurunu bizzat kendisinde bulan insanın, halkın bir unsuruna dönüştüğü tam da bu noktada çelişki doğmaktadır (Arendt, 2018a, ss. 293-294).

Arendt, bu durumun Fransız Bildirgesi’ni eleştiren İngiliz muhafazakâr Edmund Burke’ün “İngiliz’in hakları” iddiasını teyit ettiğini düşünür.

Burke'e³ göre insan hakları bir "soyutlama"dır. Oysaki haklar, bir ulusa ait olmaktan kaynaklanır ve bir İngiliz'in hakları şeklinde somut olarak temellenir. Burke'un ifadesiyle, "sahip olduğumuz haklar, "ulusun içinden" doğarlar öyle ki hukukun kaynağı olarak, ne doğal hukuka ne ilahi buyruğa ne de Robespierre'in "insan ırkı", "dünya egemenliği" gibi insanlıkla ilgili herhangi bir tür kavramlaştırmaya ihtiyaç vardır" (Arendt, 2018a, s. 309). Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nde olduğu gibi Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde de bahsedilen yaşamak, özgür olmak, eşit olmak gibi haklar aslında bir ulus-devletin üyesi olan vatandaşın haklarıdır. Arendt (2018a, s.301), vatansızların durumunun Burke'un eleştirilerini nasıl örneklendirdiğini şöyle tarif eder:

"Bir zamanlar nasıl tanımlanmış olursa olsunlar (ister Amerikan formülüne göre yaşamak, özgürlük ve mutluluğu arama hakkı olarak, ister Fransız formülüne göre yasalar karşısında eşit olmak, özgürlük, mülkiyetin korunması ve ulusal egemenlik biçiminde); mutluluğu aramak gibi belirsiz bir formülasyonu ya da şartsız mülkiyet gibi eskitilmiş bir formülasyonu geliştirmek için ne yapılmış olursa olsun; 20. Yüzyılın yasaların dışına sürdüğü kişilerin gerçek durumu, bunların, yitirmeleri mutlak hak-sızlık durumuna yol açması gerekmeyen yurttaş hakları olduklarını göstermektedir."

Agamben (2000: 20) için Bildirge'nin, insan ve yurttaş olarak iki ayrı gerçekliği belirtmek için mi, yoksa ikincinin daima birinciyi içerdiği bir ikileme olarak mı isimlendirildiği net değildir. Ancak Arendt (2012, s. 196) insan haklarının Fransız yorumu için "bu sözde insan hakları, yani insanın insan *olarak* haklarını, yurttaş hakları ile denk tutar" ve "[a]zınlıklar gibi devletsizler de ulusal hakları yitirmenin insan haklarını yitirmekle özdeş olduğuna, birincinin kaçınılmaz olarak ikincisini gerektirdiğine kaniydiler" (Arendt, 2018a, s. 296) diyerek aslında bu belirsizliğe yer bırakmaz.

Bildirge, Locke'un bireysel haklar fikri ile Rousseau'nun halk egemenliği kavramını birleştirir (Koçak, 2018, s. 91). Böylece temel haklar, bireylerle birlikte uluslara atfedilen bir özellik haline gelirken; ulusun da hem insan haklarıyla hem de ulusal egemenlikle bağlı olduğu kabul edilmiştir. Aynı zamanda ulusal egemenliğin, üstünde evrensel hukuk dâhil hiçbir şeyi tanımayan bir niteliğe sahip olduğu varsayılmıştır. Bu çelişkili gelişmenin sonucu olarak insan hakları sadece ulusal haklar olarak algılanmaya başlanmış ve devlet, insan haklarının değil ulusal hakların koruyucusu olmuştur (Arendt, 2018a, s. 193). Ulusal bilincin yükselişi, devletin milliyetine bakmaksızın topraklarında yaşayan bütün insanların haklarının koruyucusu olma fonksiyonunu, sadece kendi ulusuna ait olanlara medeni ve siyasi hakları verme fonksiyonuna dönüştürmüştür. Arendt'in (2018a, s. 192) ifadesi ile

³ İngiliz milliyetçiliğinin ırk ideolojisinin ilk adımlarını Burke'e dayandırmak mümkündür. Burke gibi İngiliz muhafazakârları, İngiliz'in haklarının insan haklarının eşitlikçi söylemlerinden üstün olduğunu savunarak, ırk düşüncesini ulusal bir hat üzerinde geliştirmişlerdir (Arendt, 2012, s. 98-99).

“[d]evlet, halkın iradesi adına, sadece ‘ulusal gruplar’ı yurttaşları olarak görmeye, bütün toplumsal ve siyasal hakları sadece köken hakkıyla ve doğumla ulusal topluluğun mensubu olan kimselere vermeye zorlandı”. Devletin bu işlevsel dönüşümü, Arendt’e (2018a, ss. 192-193) göre devletin hukukun bir aygıtı olmaktan çıkıp, ulusun bir aygıtı haline gelerek, kurumsal yapısını, yasal ve ussal gücünü yitirdiği anlamına gelmektedir. Hatta bir ulusa ait olmanın olumlu yönde kurgulanışı, yabancılardan korunma ve her türlü azınlığı dışlama eğilimlerinde bir araç olmaya başlamıştır (Habermas, 2018, s. 19). Ulusa ait olmayanların dışlanması, ulusal haklarından mahrum bırakılmaları şeklinde uygulamaya konmuştur. Ona (2018a) göre, “[u]lusal haklardan yoksun bırakma, totaliter politikaların güçlü bir silahı haline geldi ve Avrupalı ulus devletlerin, ulusal olarak temin edilmiş hakları yitirmiş olan kimselerin insan haklarını garanti etmekte anayasal açıdan gösterdiği kifayetsizlik” (s. 258) ile birlikte “[t]am da ‘insan hakları’ ibaresi, bütün ilgili taraflar – mazlumlar, zalimler ve onları seyredenler – için, umutsuz bir idealizmin ya da eblehce beceriksiz bir ikiyüzlülüğün kanıtı haline geldi” (s. 259). Arendt’in Avrupalı ulus-devletlerin, totaliter yönetimler karşısındaki pasif konumlarını sert bir biçimde eleştirmesi, insan haklarının totaliter unsurlara yeterli derecede cevap vereceği konusundaki şüphelerinin bir göstergesidir (Menke vd., 2007, s. 740). Siyasal olarak gereksiz hale gelen ama fiziksel olarak var olan insanlar, kendilerini temsil edecek ve koruyacak bir yönetimin pratikteki korumasından mahrum bırakılmış ve nihayetinde kalıcı olarak yok edilme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu, bir topluluğa aidiyetin milliyet ve ulusal vatandaşlığa sıkı sıkıya bağlı olduğu ulus-devletin tarihinin bir sonucudur (Balibar, 2007, ss. 731-732).

İkinci olarak, Arendt (2018a, s. 297) göre insan hakları “pratik önemi haiz siyasi bir mesele olmamıştır”. İnsan hakları, siyasi yapılardan bağımsız ve bu nedenle de devredilmez olarak tanımlandığında, insan haklarının mutlak şekilde korunmasını sağlayacak bir yapı aslında öngörülmemektedir. İnsan haklarının insan doğasından kaynaklandığı, rasyonelliğe ve doğuştan gelen bir ahlaki duyguya güvendiği söylemi, temel hakları örgütsel ve kurumsal olarak koruyacak siyasi bir görevden uzaklaştırmaktadır (Cohen, 1996, s. 170). İnsan hakları, kimsenin yapmakla sorumlu olmadığı ama “olmalı” ideallerinden oluştuğu için gerçeklikten yoksun kalmaktadır (Menke vd., 2007, s. 742). Her ne kadar devletlere insan haklarına saygılı olması ve koruması gibi prensip ilkeler şeklinde sorumluluk verilse de, devletin korumasının sadece kendi vatandaşları hatta çoğu zaman sadece kendi ulusu için geçerli olduğu açıktır. Çünkü siyasi yönetimlerini kaybeden ve asgari haklarına çekilen insanları koruyacak bir kurum aslında yoktur (Arendt, 2018a, s. 295).

Arendt (2018a, s. 307) uluslararası hukukun vatandaşlığa alma, vatandaşlıktan çıkarma ve göç konularında mutlak egemen olan devletlerarasındaki anlaşmalarla kuruluyor olmasına dikkat çekerek insan haklarına güvensizliğini ifade etmektedir. Sözleşmecî devletlerin ulusal

çıkarlarına fazlasıyla bağlı olan insan hakları rejimi, Arendt'in ima ettiği gibi, hukuk dışı ve bu şekilde siyaset dışıdır çünkü egemen devletler söz konusu olduğunda yapabileceği bir şey yoktur (Haker, 2017, s. 25). Egemen devletler tanım gereği kendi kararları ile insan haklarına dair uluslararası sözleşmelere taraf olmaktadır. Örneğin 18 Aralık 1990 tarihli Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına dair Uluslararası Sözleşme'ye taraf olan devlet sayısı sadece 58'dir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2023). Günümüzde insan hakları konusundaki en üst belge olan İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, teknik hukuk anlamında "tavsiye" niteliğinde olduğundan "bağlayıcı" bir etkisi yoktur. Sadece genel hukuk ilkeleri olarak veya uluslararası teamül hukukundan sayılması yönünde hukuksal bağlayıcılık kazandıracak girişimler bulunmaktadır (Aybay, 2006, ss. 6-7).

İnsan hakları siyasi bir meseleden daha çok insani, sosyal ve güvenlikle ilgili bir sorun olarak görülmektedir. Fransız Devrimi'nde yönetimin amacı, siyasal hakların tam kapasite ile geliştirilmesinden ve yasalarla sağlanan ve garantilenen *legal persona* kavramına saygıdan, hayatın gerekliliklerini sağlama garantisi sunmaya dönüşmüştür. İnsan haklarının kaynağı ve amacı, insan doğasının ihtiyaçlarının karşılanmasına ve hayatın idame ettirilmesine odaklanmıştır (Cohen, 1996, s. 173). Arendt (2012, s. 77), Fransız Devrimi'nde yoksulların rolünü anlatırken, devrimci yönetimin özgürlüğü kurma çabalarından “giyinme, beslenme ve türünü devam ettirme” haklarına yönelmesiyle, insan haklarından halkın mutluluğuna geçiş yapıldığını iddia eder⁴. Fransız Bildirgesi'nin siyasal değil refahla ilgili bir soruna odaklanması gibi 1900'lerin başından beri mülteci problemi ile başa çıkmaya çalışan Milletler Cemiyeti veya ardından Birleşmiş Milletlerin faaliyetleri de siyasi değil, sosyal ve insani niteliktedir. Bireysel değil kitleler halindeki mülteciler söz konusu olduğunda, hem devletlerin hem de Birleşmiş Milletlerin sadece problemin çözümü konusunda değil, meseleyi yeterli şekilde ele almak konusunda da tamamen yeteneksiz oldukları kanıtlandığı için sorun, insani organizasyonlara ve polise devredilmiştir (Agamben, 2000, ss. 18-19). İnsan hakları konusunda çalışan derneklerin ya da bu konuda yeni veya gelişmiş bildiriler için gösterilen gayretlerin, siyasi simalardan ya da kaynaklardan ziyade, insancıl duygularla hareket eden kişilerden ve onların yardımlarından oluşmasından dolayı, Arendt (2018a, s. 296) bu oluşumları “hayvan koruma dernekleriyle tekinsiz bir benzerlik” içinde bulmuştur. Şaşırtıcı olan ise siyasi anlamda liberal ya da radikal partilerin insan haklarını parti programlarına dâhil bile etmemelerinin yanında, insan hakları kurbanlarının da insan hakları derneklerinin uygulamalarına kayıtsız duruşları olmuştur (Arendt, 2018a, s. 297). Bunun sebepleri 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında farklılık gösterir. Fransız ve Amerikan Devrimleri ile uygar toplumların bir düsturu olarak sunulan insan hakları, 19. yüzyılda bireyleri devletin gücüne ve Sanayi

⁴ Arendt (2012, s. 77), bu konuda 1789 ve 1793 bildirgelerine atıfla, “insan haklarının baldırı çıplaklar haklarına (rights of Sans-Culottes) dönüştüğü” ifadesini kullanır.

Devrimi ile artan toplumsal eşitsizliğe karşı (Arendt, 2018a, s. 297) korumak üzere liberalizmin bir mekanizması olarak işlemiştir. 20. yüzyılda ise herkesin, bir ülkenin vatandaşı olarak “yasalarla cisimleşmiş” insan haklarının koruması altında olduğu varsayılmıştır (Arendt, 2018a, s. 298). Fakat etik ya da normatif anlamları bir kenara bırakıldığında, uluslararası belgelerle kabul edilmiş insan hakları normları, tıpkı anayasalar gibi egemen kişi ve grupların çıkar ve değerleriyle uyuşmadığı noktada rafa kaldırılabilir. Örneğin, Almanya’nın Weimar Anayasası’nın “etkileyici bir haklar ve özgürlükler nizamı” tesis ettiği kabul edilse de, 1930’larda Hitler’in kendi Nazi diktatörlüğünü kurması ile kenara atılmıştır (Heywood, 2015, s. 420). Anayasalar gibi, insan hakları normları da belli siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar ile desteklendiğinde işlevselliğini kazanmaktadır. İnsan haklarını ihlal eden hükümetlerin birçoğunun özgür seçimlerle geldiği ve politikalarının seçmenleri arasında çok az tartışmaya yol açtığı gözlemlenebilir (Finnis, 2011, s. 225).

Üçüncü olarak, insan haklarının kaybının ne demek olduğu bilinmemektedir. Arendt’e (2018a, ss. 298-299) göre, Martin Heidegger etkisi ile⁵, ilk kaybedilen yurttur; ikinci kaybedilen ise siyasi korumadır. Arendt’e (2018a, s. 300) göre tarih boyunca meydana gelen göçlerden farklı olarak, yeni çağda yurtlarını kaybedenler herhangi bir yerde yeni bir yurt bulmanın imkânsızlığını yaşamaktadır. Bu imkânsızlık, yer yokluğundan ya da dünya nüfusunun kalabalıklaşmasından kaynaklanmaz, sadece siyasi bir sorundur. Siyasi korumayı kaybedenlere verilen geleneksel sığınma hakkıyla ilgili sorun, “yeni zulüm görenler kategorisinin, istisnai durumlar için tasarlanmış resmi olmayan bir uygulamanın baş edemeyeceği kadar büyümesiyle” (Arendt, 2018a, s. 300) ortaya çıkmıştır. Bireysel vakaların çok ötesine geçen kitlesel büyüme, dünyanın bütün topraklarına yayılan uluslar ailesi olarak örgütlenme şekli ile birleştiğinde, dünyada yeni bir yurt bulunması olanaksızlaşmıştır.

Sığınma arayanların ulus-devlet sisteminin karşılıklı anlaşma ve antlaşmalar ağının dışında kalması, fiziksel olarak bir yurt bulma sorunu ile birlikte yasal bir statü veya kişilik kazanamama sorununa dönüşmektedir (Parekh, 2008, s. 27). *Legal personayı* kaybedenlerin “yaşamları, haktan ötürü değil, merhametten dolayı uzamaktadır; çünkü ulusları onları beslemeye mecbur edecek hiçbir yasa yoktur” (Arendt (2018a, s. 303). (Arendt, 2018a):

“Hak-sızların içinde bulunduğu felâket, yaşamak, özgür olmak ve mutluluğu aramak hakkından ya da yasalar karşısında eşit olmak ve düşünce özgürlüğü haklarından yoksun

⁵ Varlığın mekânsallığı ile ilgilenen Martin Heidegger, başarılı bir varoluşun, önemli ölçüde, bireylerin yaşadığı mekânların ve yerlerin uygun şekilde oluşturulmasına bağlı olduğunu düşünmüştür. Bireyin var olduğu yer yıkılırsa ya da çökerse, varlığının derinlerine ulaşan bir tür zarara uğrar. Dünya üzerinde bir yuvadan yoksunluğun sebep olduğu bir tür kaygı (*anxiety*) ile birey yetersiz bir varlığa dönüşür (French, 2015, s. 6).

olduklarından değil –bütün bunlar belli verili topluluklar içerisinde sorunları çözmek üzere tasarlanmış formüllerdir–, her ne türden olursa olsun artık herhangi bir topluluğun üyesi olmamalarından kaynaklanmaktadır. Kötü durumda olmalarının nedeni, yasalar karşısında eşit olmamaları değil, onlar için bir yasanın var olmamasıdır.” (s. 302).

Bu sebeple, gözaltı veya toplama kamplarına alınanlar, önce yurttaşlıktan ve *legal persona* olmaktan çıkarılarak hak-sız duruma getirilmektedir. Haksız durumuna düştüklerinde düşünce hakkı, ikamet hakkı, mülk edinme hakkı gibi hakları da anlamsızlaşmaktadır. Yasaların dışında bırakılanlar için bir gözaltı kampında olmak, düşünce özgürlüğünü engellemez ama zaten düşünecek bir konu yoktur ya da hareket özgürlüğü sağlasa bile ikamet hakkı vermemektedir (Arendt, 2018a, s. 303). Dolayısıyla siyasi yönetimini kaybedenlerin insan hakları sorunu, aslında basit bir haktan mahrum olma sorunu değil herhangi bir siyasal topluluğun üyesi olarak *legal persona* korumasını kaybederek mutlak haksızlık durumuna düşmüş olmalarıdır (Cohen, 1996, ss. 169-170).

Dördüncü ve en önemlisi olarak, insan hakları insanın en temel hakkı olan “haklara sahip olma hakkını” kapsamamaktadır. Arendt’e göre evrensel insan hakları olarak sayılanlar sadece bir yönetim ya da hükümet tarafından vatandaşına verilen medeni hakları ifade etmektedir ve bunları kaybetmek mutlak haksızlık anlamına gelmeyebilir (Parekh, 2004, s. 45). Mutlak haksızlık olan durum siyasi topluluğun kaybedilmesidir. Siyasi topluluğunu kaybetmek insanın temel niteliği olan insanlık onurunu kaybettiren tek şeydir. Oysa insan, siyasal topluluğunu kaybetmeden yani insanlık onurunu kaybetmeden de insan haklarını kaybedebilir (Arendt, 2018a, s. 305). Kendini mutlak haksızlık durumunda bulan bir insan için insan hakları herhangi bir koruma ya da hak sağlayamamaktadır. Arendt’in gözlemlerine göre, 20. yüzyılın ilk yarısında vatansızlığın ve milliyetçiliğin yükselmesi, II. Dünya Savaşı’nın vahşeti, bir siyasal topluluğa üyelikten mahrum edilenlerin haklarının da korunamadığını göstermiştir (Besson, 2012, s. 339). Geleneksel devlet-halk-toprak üçlüsünden dışlanan kişi, yasal statüsünden ve siyasi topluluk içinde haklarını olması gerektiği gibi kullanma kabiliyetinden mahrum kalmaktadır. Arendt’in geleneksel insan hakları doktrini eleştirisinin felsefi ve siyasi boyutları bu noktada yakınlaşmakta ve haklara sahip olma hakkının tek temel insan hakkı olması iddiasının temelini oluşturmaktadır (Hayden, 2008, s. 256).

Arendt, insan haklarına dair güçlü eleştiriler sunsa da örneğin Cohen (1996, ss. 178-182), bu eleştirilerde özellikle modern dünya koşullarında bakıldığında teorik kör noktalar olduğunu iddia eder. Bunlar, Arendt’in siyasal topluma tam üyeliğin hakların temeli olduğu konusundaki ısrarı; toplumsalın modern biçimine ilişkin olumsuz değerlendirmesi ve insan hakları söyleminin anlamına ilişkin yorumudur. Oysaki üyelik olarak vatandaşlık günümüzde kimlik, aitlik, katılım ve yasal statü boyutlarında

ayrışarak farklı hak düzeylerinde kurumsallaşabilmektedir. Uluslararası hukuk, uluslararası kamusal alan ve hareketler, sivil toplum ve sivil aktörler toplumsalın modern biçimini oluşturan ve ona siyasi ağırlık veren niteliktedir. İnsan hakları söylemi ise sadece ahlaki bir davranış biçimini amaçlamış ve ilişkilerden, bağlamdan, vatandaşlıktan veya hukuki statüden arındırılmış “dünyasız” bir insanlığı referans almış değildir. Başka bir açıdan ise, Arendt’in aktif bir siyasal topluluğa dayandırdığı siyasi kurumlarına nazaran daha durağan ve kısıtlı olan modern siyasi kurumlar, onun insan hakları siyasetinin gerçekçi olup olmadığını sorgulatabilir (Parekh, 2004, s. 51). Arendt insan hakları söyleminin paradokslarına ve etkisizliğine dair eleştirilerini geliştirmekte ancak aynı zamanda bu söylemin ahlaki ve siyasal önemi üzerinde de ısrar etmektedir (Isaac, 2002, s. 507). Bu bir çelişki gibi görünse de aslında yöneltilen eleştirilerle birlikte yeniden değerlendirilebilecek ve değişen dünya koşullarına göre okunabilecek bir insan hakları değerlendirmesinde bulunduğu kabul edilebilir. Zaten ortaya koyduğu çıkmazlar, Arendt’i insan hakları fikrini reddetmesine değil, insan haklarının gerçekten nasıl var olabileceği ve felsefi temellerinin nasıl kurulabileceği üzerine düşünmeye yöneltmiştir (Berkowitz, 2012, s. 63). Arendt’in yaşadığı döneme dair gözlemleriyle desteklediği argümanları geçmişte kalmış değildir. Modern dünya, insan hakları meselesinin çıkmazlarıyla yüzleşmeye devam etmektedir.

3. İNSAN HAKLARI ÇIKMAZINDA ROHINGYA’LAR

Arendt’in insan haklarına güvensizliğini içeren yukarıdaki eleştirilerine rağmen, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi bugün geçerliliğini sürdürmekte ve insan hakları doktrini gelişmeye devam etmektedir. İnsan haklarının, 1945’ten itibaren uluslararası hukukun ana söylemi olarak benimsenmesi ve uluslararası hukuk ve standartlarda olumlu bir şekilde kurumsallaştırılması, devletlerin insan onuru ilkesine, söz konusu insanlar tebaaları, yurttaşları ya da düşmanları olduğu için değil, sadece insan oldukları için saygı gösterme konusundaki olumlu yönelimini temsil etmektedir (Yeatman, 2001, s. 105). İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin bağlayıcı bir hukuksal niteliği olmamasına rağmen insan haklarının tanınması ve korunması açısından çok önemli bir öncü olduğu kabul edilmektedir. Bugün 553 farklı dilde çevirisinin bulunması da dünya çapında ilgi gördüğünün göstergesidir. Beyanname’nin dışında Birleşmiş Milletlerin getirdiği bazı düzenlemelerle Arendt’in eleştirilerini benimsediği bile söylenebilir. Mesela tabiiyete dair yapılacak her türlü ayrımcılığı yasaklayan somut bir adım olarak 1954 yılında Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşme kabul edilmiştir. Ayrıca 2005 yılında Uluslararası Koruma Sorumluluğu Doktrini adıyla, Birleşmiş Milletlere doğal bir hakkın korunmasını siyasi bir hakla ilişkilendirerek yasal bir otorite veren uluslararası insani müdahale prosedürü oluşturulmuştur (Haker, 2017, s. 28). Bunlara rağmen, dünya savaşlarından sonra mülteci, vatansız veya genel olarak göçmenlerin insan hakları sorunları

devletlerin ve uluslararası toplumun gündeminden çıkmış değildir. Arap-İsrail savaşı, Bosna Savaşı, Arap Baharı, Afrika ve Orta Amerika'daki gelişmeler gibi pek çok savaş, şiddet olayı ve siyasi gerilim her vakada göç krizleri⁶ ve insan hakları sorunları doğurmaya devam etmektedir. Sığınmacı, mülteci, vatansız gibi geleneksel temel kategorilerde başlayıp, ülke içinde yerinde edilmişler, geçici koruma altındakiler, düzensiz göçmenler gibi yeni modern kategoriler ile devam eden insan gruplarının temel ortak sorunu insan haklarının ihlal ediliyor olmasıdır.

Bugün, bu vaka ve kategoriler arasında, Arendt'in insan haklarının siyasal ve felsefi yönlerden çıkmazda olduğu yönündeki eleştirilerini en iyi örnekleyen güncel durumlardan biri olarak Asya'nın Myanmar ülkesindeki Rohingya halkı gösterilebilir. Sayısal olarak bakıldığında, Myanmar'da 2023 itibariyle iki milyona yakın ülke içinde yerinden edilmiş kişi bulunmaktadır. 2022 tarihi itibariyle komşu ülkelerde bulunan mülteci ve sığınmacı sayısı ise bir milyondan fazladır (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, 2023). Myanmar'ın 1982 Vatandaşlık Yasası uyarınca etkin bir şekilde vatandaşlık verilmeyen Rohingya halkı, aynı zamanda dünyada yerinden edilmiş en büyük vatansız nüfusu oluşturmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü, 2022, s. 86). Bu duruma gelinmesinin arkasında uzun bir tarihi geçmiş bulunmaktadır. Myanmar'da 2012'de başlayan ve 2016 ve 2017 yıllarında artan şiddet, 18. ve 19. yüzyıl İngiliz sömürge politikalarının ardından, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ve Japonya'nın desteklediği iki grup olan Budist Rakhine ile Müslüman Rohingya (eski adıyla Arakan'lılar) toplulukları arasındaki çatışmaların son perdesidir (Druce, 2020, s. 17).

Myanmar'ın 1948'de bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte anayasasında yerli ve yerli olmayan ayrımı getirilmiş, teoride eşit haklara sahip olsalar da Rohingya'ların vatandaşlık ve kimlik kartı hakları başvuruya bağlanmıştır (Druce, 2020, s. 27). 1982 anayasası ise getirdiği vatandaşlık kazanımı kuralları vasıtasıyla Rohingya'ları tam vatandaşlıktan dışlamış ve çoğunu vatansız ve yasal bir kişilik kazanmaktan yoksun bırakmıştır (Druce, 2020, s. 18). 1982 anayasasında *jus sanguinis* ilkesini benimsemiş ve farklı vatandaşlık kategorileri tanımlamıştır. Tam vatandaşlar, İngiliz sömürgesinin başlangıcı olan 1823'ten önce Myanmar'a yerleşen 135 ulusal ırktan birine mensup olanlardır. Rohingya'lar, resmi bir etnik grup olarak bu listede yer almamıştır. Bağlı vatandaşlar kategorisi, yalnızca kanunun yürürlüğe girdiği tarihte 1948 Kanunu kapsamında vatandaşlık başvurusu beklemede olan kişileri kapsamıştır. Vatandaşlık kazananlar ise yalnızca Myanmar'ın 1948'de bağımsızlığını kazanmasından önce ülkeye giriş yapmış ve ikamet konusunda kesin kanıt sunabilen, ulusal dillerden birini iyi konuşabilen ve çocukları Myanmar'da doğmuş kişilerdir. Ancak çok az Rohingya insanı bu gereklilikleri yerine getirebilmiştir. Ayrıca, vatandaşlık kategorilerine uygun olarak 1989'da renk kodlu kimlik kartları tanımlanmıştır. Yasal bir statü

⁶ Bauman (2019) "göç krizi" ifadesini "belirsiz olduğu kadar uğursuz ve kasıtlı olarak endişe verici bir kod ad" (s. 60) olarak görür.

olmayan “Myanmar'da ikamet edenler” olarak tanımladığı Rohingya'lara ise herhangi bir kimlik kartı tanımlanmamış sadece Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin baskısıyla Geçici Kayıt Kartı verilmeye başlanmıştır. Ancak doğum yeri belirtilmeyen bu kartlarla doğum yerine ilişkin resmi bir kanıt sunulmadığı için vatansızlıkları devam etmektedir (Lewa, 2009, s. 11-12).

Vatandaşlıktan dışlamak ya da tam vatandaş saymamak çoğu haktan mahrumiyetin ve adaletsizliğin kaynağını oluşturmaktadır. Kendilerine evlilik, çalışma, eğitim, din ve hareket özgürlüğü alanlarında oldukça sınırlı haklar verilmiştir (Uluslararası Af Örgütü, 2004). Eğitim ve sağlık sektörleri de dâhil olmak üzere kamu hizmetinde çalışmaları yasaktır. Ülke içindeki seyahatlerinin izne tabi olması eğitim ve sağlık imkânlarına, iş piyasasına erişimlerini kısıtlamaktadır. Sağlık, eğitim imkânları ve evlilik veya doğum için Bangladeş'e geçenlerin geri dönmesi ve ülkeye kabul edilmeleri oldukça zor olmaktadır (Lewa, 2009, ss. 12-13). Yıllarca süren ve soykırım boyutuna varan ayrımcılık ve şiddet, 2000'li yıllarda doruk noktasına ulaşmış ve milyonlarca Rohingya insanı ülke içinde yerinden edilmesi veya ülke dışına kaçması ile sonuçlanmıştır. Ülke içinde yerinden edilmişlerin, yeterli beslenme, sağlık, eğitim, barınma gibi en temel ihtiyaçlara erişim hakları reddedilmekte, izin verilen bölgelerin dışında dolaşım özgürlükleri bulunmamaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2023, s. 266).

Komşu ülkelerden Malezya, Tayland, Hindistan ve dünyanın en büyük mülteci kampı Cox's Bazar ile Bangladeş, şiddetten kaçan veya sınır dışı edilen Rohingya mültecilerine ev sahipliği yapmaktadır. Sivil toplum kuruluşlarından Sınır Tanımayan Doktorlar'a göre Rohingya'lar, en temel insani ihtiyaçları karşılamaktan yoksun mülteci kamplarında hareket özgürlüğü, çalışma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim haklarından mahrum yaşamakta; yetersiz beslenme, fiziksel ve zihinsel hastalık gibi pek çok sorunla mücadele etmektedir (Ten Years, 2022). Bangladeş, gelen Rohingya'lara 1990'ı yıllarda mülteci statüsü verilmiş olsa da çok büyük kısmını tanımamakta ve “belgesiz Myanmar vatandaşı” olarak tanımlayarak yasal bir statü vermemektedir. Kamplarda mülteci olarak tanıdığı Rohingya'lara Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ve insani yardım kuruluşlarının yardımlarıyla çok sınırlı imkânlar sunarken, kamp dışında olan ve düzensiz göçmen kabul edilen büyük çoğunluk resmi bir korumadan mahrum yaşamaktadır (Lewa, 2009, ss. 11-12). Doğum veya evlilik gibi resmi dokümanların verilmeyerek yasal bir statü kazanmalarının engellenmesi, beslenme, sağlık gibi haklara olduğu kadar eğitim, çalışma ve güvenlik gibi haklara erişmelerine de büyük ölçüde mâni olmaktadır (Avrupa Birliği, 2018). Myanmar gibi Bangladeş de 1951 Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşmesi'ne, 1967 Mültecilerin Statüsüne Dair Protokol'e, 1954 Vatansız Kişilerin Statüsüne İlişkin Sözleşmesi'ne ve 1961 Vatansızlığın Azaltılmasına Dair Sözleşmesi'ne taraf değildir. Başlangıçta Rohingya'lara insani gerekçelerle barınma ve acil durum desteği sağlarken,

sayısı giderek artan Rohingya'ların durumu sınırlı kaynaklara sahip Bangladeş için bir mülteci krizine dönüşmüştür. Bangladeş, gönüllü geri dönüşü sağlamaya çalışmakla birlikte iki ülke de birbirini işbirliğini reddetmekle suçlamaktadır (Habib, 2021, s. 590). Son bir gelişme olarak Rohingya'ları uzak ve sel riski bulunan Bhasan Char adasına yerleştirmeyi planlamaktadır (Uluslararası Af Örgütü, 2023, s. 88). Hindistan ise 1951 Sözleşmesi'ne ve 1967 Protokolü'ne taraf olmadığından, mülteci ve sığınmacılara karşı uygulamaları geçici ve keyfi gelişmektedir (Sandhu ve Sebastian, 2022). Malezya ve Tayland gibi ülkelerde ise yine bir korumaya erişememekte ve sınır dışı edilmektedirler. Rohingya'ların durumunun, ülke içinde tutuldukları bölgeler, sığındıkları ülkeler ve mülteci kampları açısından, Arendt'in insanların gözaltı veya toplama kamplarına alınmadan önce yurttaşlıktan ve yasal bir kişilikten yani *legal personadan* dışlanarak hak-sız duruma getirildiği iddiasını teyit ettiğini söylemek mümkündür.

Diğer yandan Arendt'in insan haklarının “soyut insan” varsaydığı ve aslında “halkların hakları” olduğu eleştirileri, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde yer alan haklar açısından Rohingya'ların durumuna bakılarak da değerlendirilebilir. Öncelikle 1982 Myanmar Anayasası'nın Rohingya'ları vatandaşlıktan ve hatta öz kimlik hakkından yoksun bırakması (Avrupa Birliği, 2018), Arendt'in insan haklarının “soyut insan” varsaydığı yorumunu doğrular niteliktedir. Rohingya'lar bütün siyasal bağlarından koparıldıklarında ve sadece insan olarak kaldıklarında Beyanname'nin doğuştan gelen özgürlük ve eşitlik iddiası zedelenmektedir. Bir diğer örnek olarak, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'ndeki, her ferdin bir uyruklu haklı olduğu ve keyfi olarak uyrukluğundan edilemeyeceği hakları gösterilebilir. Uyruklu haklı ile aslında birey ve uyruk ilişkisinin uluslararası bir mesele olarak kabul edilmesine ve keyfi olarak vatandaşlıktan çıkarılmanın engellenmesine yönelik hakların evrensel kabulünün pekiştirilmesi amaçlanmaktadır (Spiro, 2004, s. 92). Ancak etnik, dini, sosyal ve anayasaya dayanan yasal bir ayrımcılıkla Rohingya halkının uyruktan çıkarılarak vatansız bırakıldığı görülmektedir. Benzer şekilde Myanmar'da ve sığındıkları ülkelerde resmi olarak tanınmalarını sağlayacak belgeler düzenlenmediği için, Beyanname'de yer alan herkesin hukuk kişiliğinin tanınması hakkında mahrum kalmaktadırlar. Uyruklu haklı ve hukuk kişiliğinin tanınması hakkının ihlal edilerek haksız hale getirilmeleri, artık İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi'nde insan hakları olarak sayılan diğer hemen her haktan kolayca mahrum olabilmelerine sebep olmaktadır. Örneğin, herkesin ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya herhangi başka bir fark gözetilmeden Beyanname'de sayılan haklardan faydalandırılması hakkı, uyruktan ve yasal kişilikten mahrum edilen Rohingya halkının etnik ve dini kökenleri sebebiyle ayrımcılığa uğramasına engel olamamaktadır. Çalışma imkânları sınırlandırılarak çalışma hakkı, eğitim ve öğrenime erişimleri engellenerek eğitim ve öğrenim hakkı ihlal edilirken, aslında insanlığın müşterek dünyasına katılmaları engellenmektedir. Kamp koşullarının biyolojik ihtiyaçlarını karşılayacak ve hayat rutini oluşturacak emekten;

etrafinı kalıcı bir dünya inşa etmesini sağlayacak işten; diğer insanlarla bir araya gelerek görünür ve özgür oldukları eylemden yoksun bırakması tam bir haksızlık durumuna itmektedir. Bütün bunların sonucunda sivil toplum kuruluşları ve merhamet gösterecek diğer ülkelerin yardımlarına muhtaç duruma gelmektedirler. Arendt'in dediği gibi “yaşamları, haktan ötürü değil, merhametten dolayı uzamaktadır” (Arendt (2018, s. 303). Haker (2017, s. 27) da benzer şekilde özellikle yerinden edilmiş kişilerin, yasal anlamıyla adaletsizliğin kurbanları olarak değil ulusal yasalara göre meşru olan uygulamaların nesnelere olarak görüldüklerini ve sivil toplumun hayırseverliğine bırakıldıklarını düşünmektedir.

Ayrıca Arendt'in egemen devletlerarasındaki karşılıklı anlaşmalarla işlemeden dolayı uluslararası hukuka ilişkin şüphelerinin (Arendt, 1973, s. 298) giderildiğini söylemek zordur. Rohingya halkı örneğinde, ağır haksızlık durumları ve eşlik eden şiddet karşısında uluslararası toplum tepki vermiştir. İnsan Hakları Konseyi'nin 5 Aralık 2017 gerçekleştirilen özel oturumunda BM İnsan Hakları Yüksek Komiseri Zeid Ra'ad Al Hussein, Rohingya'ların durumundaki soykırım unsurlarının göz ardı edilemeyeceğini ifade etmiştir (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2017). Komiserliğin 2018 tarihli raporu da soykırım çıkarımına varmış ve uluslararası toplumu tepki göstermeye çağırmıştır (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2018). Ancak Myanmar'daki insan hakları ihlallerinin ve sorumlularının uluslararası mahkemelere taşınması önerisine, örneğin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak veto gücüne sahip Çin'in egemenlik çıkarları gereği olumlu bakması olası görünmemektedir (Myanmar Rohingya, 2018). Diğer yandan sivil bir girişim olarak, Myanmar'da Rohingya halkına barışçıl, müreffeh ve ayrımcı olmayan bir gelecek kurmak amacıyla 2016'da Kofi Annan başkanlığında, bağımsız bir danışma komisyonu kurulmuştur. Komisyon, devletin sosyoekonomik gelişimi, vatandaşlık hakları sorunu, temsil ve katılımın artırılması, topluluklar arası uyumun sağlanması, kültürel kalkınma, güvenlik gibi bazı önemli noktalarda tavsiyelerde bulunmuştur (Habib, 2021, s. 583). Ancak tavsiye, tepki ve çağrılar, Birleşmiş Milletlerin, “dünyanın en çok zulme uğrayan azınlığı” (Rohingya Refugee Crisis, 2023) olarak tanımladığı Rohingya halkı için haksızlık ve şiddetin sonlandırılmasını sağlayamamaktadır. Her ne kadar Benhabib (2000, s. 80), Arendt'in vatansızların uluslararası yasal ve normatif bir düzen tarafından korunamayacağına dair endişesini “melankolik” bulsa da insan haklarının vatandaş olmayanlar için veya ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için tam olarak sağlanmadığına ve uluslararası kuruluşların çabasının insani yardımdan öteye geçemediğine dair kanıtları, başta Birleşmiş Milletlerin kuruluşları olmak üzere uluslararası kuruluşların raporlarında görmek mümkündür. Sadece Myanmar'da değil dünyanın hemen her kıtasında Beyanname'ye aykırı olarak insan hakları krizleri ve ihlalleri (Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği, 2018; Avrupa Birliği, 2018; İnsan Hakları İzleme Örgütü, 2023) yaşanmaya devam etmektedir.

Sonuç

İnsan hakları en güçlü çağdaş öğretilerden biridir. En basit anlamıyla insanların doğuştan, evrensel ve devredilmez haklara sahip olmasını ifade eder. Tarih boyunca insanın haklarına ve korunmasına yönelik bildirimler hazırlandığı görülmektedir. Bunlardan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 1945'ten beri dünyada kabul gören bir bildirimdir. İnsan haklarının felsefesi gereği bütün insanlara atfedilen niteliklerden ve bütün insanların yararlanması gereken haklardan oluştuğu açıktır. Ancak Hannah Arendt, insan haklarının teorik yapısı ve siyasi anlamı konusunda güçlü bir eleştiri geliştirmiştir. Eleştirilerinin çıkış noktası, dünya savaşlarının ardından kitle halinde oluşan azınlık, mülteci ve vatansız insanların insan haklarının sağlanamamış ve korunamamış olmasıdır. Arendt'in bakış açısına göre bu durum öncelikle insan haklarının liberal temellerinden dolayı insanı sosyal ve siyasi bağlamından kopararak sadece insan olmanın soyut çıplaklığına indirgemesinin sonucudur. Toplumsal ve siyasi bağlarından koparılan vatansız, mülteci ve azınlıklar için insan haklarının koruma sağlayacağı bir dayanak bulunmamaktadır. Bununla bağlantılı şekilde ikinci olarak, siyasi yönetimini kaybeden ve hukuki kişilikten yoksun bırakılan insanların durumu, insan haklarına sahip olmaktan öte mutlak bir haksızlığa dönüşmektedir. Arendt, eleştirileri ile ulus ve devlet gerilimine ve insan haklarına içkin çıkmazlara ışık tutmaktadır. Aslında insan haklarının çıkmazlarını ortaya sererken, insan haklarının terk edilmesi gerektiğini savunmamaktadır. Aksine insan haklarının, haklara sahip olma hakkı gibi siyasal ve ontolojik bir hak üzerinden yeniden düşünülmesi çağrısında bulunmaktadır (Gündoğdu, 2011, s. 14). Bu çağrı, günümüzde Rohingya halkının örneğinde olduğu gibi bildirimlere ve antlaşmalara rağmen devam eden ve insan hakları açığı, krizi veya ihlali diye nitelendirilen durumlar oluştuğu tartışılmaya devam etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yıldız Çirli %70, Yusuf Pustu %30.

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yıldız Çirli 70%, Yusuf Pustu 30%.

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Çirli, Y. & Pustu, Y. (2023). Hannah Arendt ve insan haklarının çıkmazları. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 218-248. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1337730>

Kaynakça

- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life* (Ed. W. Hamacher & D. E. Wellbery) (Çev. D. Heller-Roazen). Stanford University Press.
- Agamben, G. (2000). *Means without end: Notes on politics* (Çev. V. Binetti & C. Casarino). University of Minnesota Press.
- Arendt, H. (1973). *The origin of totalitarianism*. Harcourt.
- Arendt, H. (2007). We refugees. J. Kohn & R. H. Feldman (Ed.), *The Jewish writings* içinde (s. 264-274). Schonken Books.
- Arendt, H. (2012). *Devrim üzerine* (1. bs., Çev. O. E. Kara). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu* (7. bs., Çev. B. S. Şener). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2014). *Geçmişle gelecek arasında* (5. bs., Çev. B. S. Şener & O. E. Kara). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018a). *Totalitarizmin kaynakları 2: Emperyalizm* (6. bs., Çev. B. S. Şener). İletişim Yayınları.
- Arendt, H. (2018b). *Totalitarizmin kaynakları 3: Totalitarizm* (3. bs., Çev. İ. Serin). İletişim Yayınları.
- Arnhart, L. (2013). *Planton'dan Rawls'a siyasi düşünce tarihi* (Çev. A. K. Bayram). Adres Yayınları.
- Avrupa Birliği. (2018). *The Rohingya crisis*. 8 Nisan 2023 tarihinde https://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/rohingya_en.pdf adresinden edinilmiştir.
- Aybay, R. (2006). *Açıklamalı insan hakları evrensel bildirisi*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Balibar, E. (2007). (De)Constructing the human as human institution: A reflection on the coherence of Hannah Arendt's practical philosophy, *Social Research*, 74(3), 727-738. 16 Mayıs 2023 tarihinde <http://www.jstor.org/stable/40972122> adresinden edinilmiştir.
- Bauman, Z. (2019). *Kapımızdaki yabancılar* (2. bs., Çev. E. Barca). Ayrıntı Yayınları.
- Beiner, R. (2000). Arendt and nationalism. D. Villa (Ed.), *The Cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (s. 44-62). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521641985>

- Benhabib, S. (2000). Arendt's Eichmann in Jerusalem. D. Villa (Ed), *The Cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (s. 65-85). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521641985>
- Berkowitz, R. (2012). Hannah Arendt on human rights. T. Cushman (Ed.), *Handbook of human rights* içinde (s. 59-67). Routledge.
- Besson, S. (2012). The right to have rights: From human rights to citizens' rights and back. M. Goldoni & C. McCorkindale (Ed.), *Hannah Arendt and the law* içinde (s. 335-355). Hart Publishing.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2017, 5 Aralık). *Special session of the human rights council on the human rights situation of the minority Rohingya Muslim population and other minorities in the Rakhine State of Myanmar*. 16 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.ohchr.org/en/statements/2017/12/special-session-human-rights-council-human-rights-situation-minority-rohingya?LangID=E&NewsID=22487> adresinden edinilmiştir.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2018, 10-28 Eylül). *Report of the independent international fact-finding mission on Myanmar*. 16 Mayıs 2023 tarihinde https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/HRBodies/HRCouncil/FFM-Myanmar/A_HRC_39_64.pdf adresinden edinilmiştir.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği. (2023). *Status of ratification: Interactive dashboard*. 16 Mayıs 2023 tarihinde <https://indicators.ohchr.org/> adresinden edilmiştir.
- Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği. (2023, 6 Mart). *Myanmar Emergency Update*. 14 Mayıs 2023 tarihinde <https://data.unhcr.org/en/documents/details/99517> adresinden edinilmiştir.
- Brunkhorst, H. (2000). Equality and elitism in Arendt. D. Villa (Ed.), *The Cambridge companion to Hannah Arendt* içinde (s. 178-198). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CCOL0521641985>
- Canovan, M. (1995). *Hannah Arendt: A reinterpretation of her political thought*. Cambridge University Press.
- Cohen, J. L. (1996). Rights and citizenship, and the modern form of the social: Dilemmas of Arendtian republicanism. *Constellations*, 3(2), 164-189. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.1996.tb00052.x>
- DeGooyer, S., Hunt, A., Maxwell & L. Moyn, S. (2018). *The right to have rights*. Verso.
- Deveci, C. (2002). Understanding human rights with Aristotelian Universalism. I. Kuçuradi (Ed.), *Human rights: In Turkey and the world in the light of fifty-year experience* içinde (s. 33-68). Hacettepe Üniversitesi.

- Druce, S. C. (2020). Myanmar's unwanted ethnic minority: A history and analysis of the rohingya crisis. M. Oishi (Ed.), *Managing conflict in a globalizing ASEAN incompatibility management through good governance* içinde (s. 17-46). Springer Nature.
- Dumont, L. (2013). Bireycilik üzerine denemeler: Doğu. XII. yüzyıldan başlayarak siyaset kategorisi ve devlet. C. B. Akal (Der.). *Devlet Kuramı* içinde (4. bs., Çev. H. Tufan). (s. 141-174). Dost Kitabevi.
- Finnis, J. (2011). *Natural law and natural rights* (2. bs.). Clarendon Press.
- French, C. (2015). To lose one's home in the world: The injustice of immigrant detention. *Journal of International Political Theory*, 11(3), 351-369. <https://doi.org/10.1177/1755088215585026>
- Fudge, J. (2014). Making claims for migrant workers: human rights and citizenship. *Citizenship Studies*, 18(1), 29-45. <https://doi.org/10.1080/13621025.2014.865894>
- Gallas, E. (2017). The struggle for a universal human rights regime: Hannah Arendt and Hermann Broch on the paradoxes of a concept. *S:I.M.O.N. Shoah: Intervention. Methods Documentation*. 4(2), 123-131. https://doi.org/10.23777/sn.0217/sww_egal01
- Gündoğdu, A. (2011). 'Perplexities of the rights of man': Arendt on the aporias of human rights. *European Journal of Political Theory*, 11(1), 4-24. <https://doi.org/10.1177/1474885111417781>
- Gündoğdu, A. (2012). Potentialities of human rights: Agamben and the narrative of fated necessity, *Contemporary Political Theory*, 11(1), 2-22. <https://doi.org/10.1057/cpt.2010.45>
- Gündoğdu, A. (2015). *Rightlessness in age of rights: Hannah Arendt and the contemporary struggles of migrants*. Oxford University Press.
- Habermas, J. (2018). "Öteki" olmak "öteki"yle yaşamak (10. bs., Çev. İ. Ata). Yapı Kredi Yayınları.
- Habib, M. R. (2021). The "stateless" Rohingya in Bangladesh: Crisis management and policy responses. *Asian Politics and Policy*, 13(4), 577-596. <https://doi.org/10.1111/aspp.12611>
- Haker, H. (2017). No space. Nowhere: Refugees and the problem of human rights in Arendt and Ricoeur, *Ricoeur Studies*, 8(2), 22-45. <https://doi.org/10.5195/errs.2017.412>
- Hayden, P. (2008). From exclusion to containment: Arendt, sovereign power, and statelessness. *Societies Without Borders* 3(2), 248-269. 16 Mayıs 2023 tarihinde <https://scholarlycommons.law.case.edu/swb/vol3/iss2/3> adresinden edinilmiştir.
- Heywood, A. (2015). *Siyaset* (16. bs., Çev. B. B. Özipek, vd.). Adres Yayınları.

- Ignatieff, M. (2001). Human rights as idolatry. A. Gutmann (Ed.), *Human rights as politics and idolatry* içinde (s. 53-98). Princeton University Press.
- Isaac, J. C. (2002). Hannah Arendt on human rights and the limits of exposure, or why Noam Chomsky is wrong about the meaning of Kosovo. *Social Research*, 69(2), 505-539. <https://www.jstor.org/stable/40971560>
- İnsan Hakları İzleme Örgütü. (2023). *World report 2023: Events of 2022*. 3 Mayıs 2023 tarihinde https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2023/01/World_Report_2023_WEBSPREADS_0.pdf adresinden edinilmiştir.
- Koçak, M. (2018). Self determinasyon hakkı ve self determinasyon hakkı teorileri. *Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(38), 85-148.
- Krause M. (2008). Undocumented migrants: An Arendtian perspective. *European Journal of Political Theory*. 7(3), 331-348. <https://doi.org/10.1177/1474885108089175>
- Kuçuradi, I. (2018). *İnsan hakları: Kavramları ve sorunları*. Türkiye Felsefe Kurumu.
- Lewa, C. (2009). North Arakan: An open prison for the rohingya in burma. *Forced Migration Review*, 32, 11-13. 29 Eylül 2023 tarihinde <https://www.proquest.com/scholarly-journals/north-arakan-open-prison-rohingya-burma/docview/236516719/se-2> adresinden edinilmiştir.
- Myanmar Rohingya: UN says military leaders must face genocide charges* (2018, 27 Ağustos). 29 Eylül 2023 tarihinde <https://www.bbc.com/news/world-asia-45318982> adresinden edinilmiştir.
- McGowan, J. (1998). *Hannah Arendt an introduction*. University of Minnesota Press.
- Menke, C., Kaise, B. & Thiele, K. (2007). The "aporias of human rights" and the "one human right": Regarding the coherence of Hannah Arendt's argument. *Social Research*, 74(3), 739-762. <http://www.jstor.org/stable/40972123>
- Parekh, S. (2004). A meaningful place in the world: Hannah Arendt on the nature of human rights. *Journal of Human Rights*, 3(1), 41-52. <https://doi.org/10.1080/1475483042000185215>
- Parekh, S. (2008). *Hannah Arendt and the challenge of modernity: A Phenomenology of Human Rights*. Routledge.
- Rohingya Refugee Crisis Explained*. (2023, 23 Ağustos). 29 Eylül 2023 tarihinde <https://www.unrefugees.org/news/rohingya-refugee-crisis-explained/#Rohingya> adresinden edinilmiştir.
- Sandhu, K. & Sebastian, S. (2022, 19 Ağustos). *Rohingya and CAA: What is India's refugee policy?*. 16 Mayıs 2023 tarihinde

<https://www.bbc.com/news/world-asia-india-62573446> adresinden edinilmiştir.

Somers, M. R. (2008). *Genealogies of citizenship markets, statelessness, and the right to have Rights*. Cambridge University Press.

Spiro, P. J. (2004). Mandated membership, diluted identity: Citizenship, globalization, and international law. A. Brysk & G. Shafir (Ed.), *People out of place: globalization, human rights, and the citizenship gap* içinde (s. 87-108). Routledge.

Ten years in dire conditions perpetuates severe mental health problems for Rohingya. (2022, 14 Temmuz). 10 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.msf.org/after-10-years-camps-myanmar-rohingya-mental-health-continues-suffer> adresinden edinilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü. (2004, 18 Mayıs). *Myanmar: The Rohingya Minority: Fundamental rights denied*. 6 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.amnesty.org/en/documents/ASA16/005/2004/en/> adresinden edinilmiştir.

Uluslararası Af Örgütü. (2023, 27 Mart). *Amnesty international report 2022/23: The state of the world's human rights*. 5 Mayıs 2023 tarihinde <https://www.amnesty.org/> adresinden edinilmiştir.

Uluslararası Göç Örgütü. (2022). *World Migration Report 2022*. 6 Mayıs 2023 tarihinde <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022> adresinden edinilmiştir.

Yeatman, A. (2001). Who is the subject of human rights? Meredyth, D. & Minson, J. (Ed.), *Citizenship and Cultural Policy* içinde (s. 104-119). SAGE.

Young-Bruehl, E. (2006). *Why Arendt matters*. Yale University Press.

Zembylas, M. (2017). Re-envisioning human rights in the light of Arendt and Rancière: Towards an agonistic account of human rights education. *Journal of Philosophy of Education*, 51(4), 709-724. <https://doi.org/10.1111/1467-9752.12269>

Extended Abstract

The result of the Second World War demonstrated that there was a need to find a solution in order to prevent the worst from happening again. United Nations adopted The Universal Declaration of Human Rights in 1948 as a common standard for protecting the rights of every individual. Shortly after the adoption of the Declaration, Hannah Arendt provided the one of the most influential critiques of the human rights. Arendt, a German-born American philosopher, observed the problems and right struggles of the minorities, refugees, and stateless people in the first half of the twentieth century. Although human rights premises on the idea that all human beings are born free and equal in dignity and rights, Arendt argues that when the minorities,

refugees and stateless people are deprived of their civil and political rights, they found that even their human rights do not guarantee the protection against injustice and persecution.

From an Arendtian perspective, human rights differs from traditional position of human rights. For Arendt, human rights are products of the common world of humanity. It is clear that Arendt takes the human status as political beings like Aristoteles. Arendt efforts to understand freedom, equality, and rights not as a given status but instead as political practice. Thus, Arendt proposes to rethink human rights as a “right to have rights” at the end of reflections on minority, refugees, and stateless people. A right to have right denotes a right to belong to a political community or to live in a framework where one’s actions, speeches, and opinions count.

Arendt’s analysis of human rights brings to light the perplexities of human rights in the nation-state. Arendt draws her argument against classical idea of the human rights from her sociological and political observations. One of the aspect of Arendt’s arguments can be found in the liberal principles of human rights. Firstly, the human rights ideals are based on an abstract man. The abstract understanding of a human being suggests the idea that people are free from all political and social context. Secondly, the idea that each human being is born free and equal excludes their political identity. Thirdly, when people are deprived of membership in a political community, it is very difficult to claim and exercise the rights simply because they are human beings. Fourthly, considering the history of human, there is also reason to doubt that human nature and dignity can do defend human rights morally and politically. Finally, the principle that people have inalienable rights whether or not they are citizens or migrants, no matter their race, and their colour loses its significance for those who lost their political community.

Another aspect of Arendt’s arguments focus on the political meanings of human rights. In this context, first, Arendt claims that the dichotomy of "man" and "citizen" stated in the French Declaration of The Rights of Man and of The Citizen (1789) leads to the assumption that the rights of man are the rights of the people not the individuals. Second, human rights are mainly perceived as a humanitarian and social problem rather than a practical political issue. Third, it is disregarded the fact that the loss of human rights means inability to find a new home in the world and at the same time the loss of all government protection. Four, the human rights do not recognize the right to have right as a fundamental right. Arendt’s critiques of human rights indicate the right to have right as the condition of possibility for other rights such as the right to legal personhood, the right to education, and the right to work.

Every year, war, conflicts, underdevelopment and even climate changes are leading to large movements of people in the world. Millions of people becomes refugee, asylum-seeker, internally displaced or stateless person because of these movements. One of the leading challenges of this global phenomenon is the human rights of migrants. At this point, Arendt provides

useful conceptual of tools to discuss the human rights under the paradigm of the nation-state. In case of the Rohingya people, a rereading of Arendt offers an opportunity to review her human rights critiques and think about conceptions of right to have rights, action, work, and labour. The Rohingya people, the one of the ethnic groups in Myanmar and the largest stateless population in the world, placed on the political and humanitarian agenda as the victims of long-running conflicts. The Rohingya people, stripped of their citizenship, continue to remain internally displaced or live in refugee camps without legal status. The lack of legal personhood of the Rohingya have serious consequences for social and economic rights including the rights to work, health, education, and family. In this framework, it becomes clear that the rights declared in The Universal Declaration of Human Rights cannot be guaranteed when people are deprived of membership in a political community. The condition of rightlessness also denotes obstacles to enjoying vitality from daily activities of life, establishing an inhabitable world, and creating an identity in the company of others.

Arendt's critique of human rights takes its starting point from the problems of the minority, refugees, and stateless people. Arendt's critique is not an attempt to object to universally accepted rights. Rather she proposes to rethink the politics of human rights by exposing the embedded paradox of human rights and the limits of nation-state. Because, the world history demonstrates that human rights issues are not accidental incidents or implementation failures.

YİYECEK VE İÇECEK İŞLETMELERİNDE HİPERGERÇEKLİK UYGULAMALARI: ETNİK RESTORANLAR

Kağan Çağrı KARACA* & Özlem KÖROĞLU**

Öz

Yiyecek ve içecek endüstrisi içerisinde somut ürünün yanı sıra birtakım fiziksel kanıtlar ve atmosferik unsurlar aracılığıyla yaratılmış mekânlar olarak etnik restoranlar giderek artış göstermektedir. Etnik restoranlar belirlenen tema çerçevesinde hedef kültürün soyut ve somut bileşenlerini fiziksel kanıtlar ve atmosferik unsurlar aracılığıyla sahnelemekte ve Fransız sosyolog Jean Baudrillard perspektifine göre "simüle" etmekte ve aslolan gerçeğin yerini alan bir "hipergerçeklik" olgusu ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada Baudrillard perspektifinde etnik restoranlarda hipergerçeklik unsurlarının incelenmesi, etnik restoranları birer simülakra dönüştüren göstergelerin ve bunların işlevlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda çalışmada İstanbul ilinde faaliyet gösteren iki etnik restoran işletmesinin mekân görselleri ele alınarak göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler doğrultusunda gösterge, gösteren ve gösterilen unsurlar belirlenerek tasniflenmiştir. Araştırma bulgularına göre etnik restoran işletmelerinin belirlemiş olduğu kültür ve etnolojik yapıyı yeniden üreten ve canlandıran temsillere rastlanmıştır. Araştırma sonucunda söz konusu temsillerin bulunduğu ilgili göstergeler derinlemesine çözümlenmiş olup bulgular neticesinde birtakım somut göstergeler aracılığıyla (masa düzeni, motifler, tablolar ve duvar kağıtları vb.) kurgulanan hipergerçeklik unsurları ve işlevleri ortaya çıkarılarak öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hipergerçeklik, Simülasyon, Etnik Restoranlar, Simülakr.

HYPERREALITY APPLICATIONS IN THE FOOD AND BEVERAGE ESTABLISHMENTS: ETHNIC RESTAURANTS

Abstract

Within the food and beverage industry, ethnic restaurants, as spaces created through physical evidence, atmospheric elements, and tangible products, are increasingly on the rise. Ethnic restaurants stage the intangible and concrete components of the target culture through physical evidence and atmospheric elements within the framework of the determined theme, and "simulate" according to the perspective of the French sociologist Jean Baudrillard, introducing a "hyperreality"

* Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, kaancagrikaraca@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1805-0079>

** Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi Turizm Fakültesi Turizm Rehberliği Bölümü, okoroglu@balikesir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3974-6120>

that replaces the original reality. The aim of this study was to examine the hyperreality elements in ethnic restaurants from the perspective of Baudrillard, to reveal the indicators that transform ethnic restaurants into simulacra, and to expose the functions of these indicators. In this context, the spatial images of two ethnic restaurant businesses operating in Istanbul were examined and subjected to semiotic analysis. In line with the data obtained, the indicators, signifiers, and displayed elements were determined and classified. The finding revealed, representations that reproduce and revitalize the culture and ethnological structure determined by ethnic restaurant businesses. Following the research, an in-depth analysis was conducted on the pertinent indicators where these representations are situated. This comprehensive examination led to the revelation of hyperreality elements and functions constructed through tangible indicators such as table layout, motifs, paintings, wallpapers, etc. Subsequently, recommendations have been formulated based on these findings.

Keywords: *Hyperreality, Simulation, Ethnic Restaurant, Simulacra.*

Giriş

Postmodern tüketici davranışlarının sergilendiği ve tüketici tercihlerinin kategorize edilemeyecek kadar belirsiz olduğu günümüzde işletmeler müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve pazarda varlıklarını sürdürmek için pazarlama stratejilerini etkili bir şekilde uygulamak gibi birtakım zorunluluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu süreçte tüketicilerin ihtiyaçlarını belirlemenin yanı sıra yeni ihtiyaçların ortaya çıkarılarak deneyim sunma zorunluluğu giderek önem arz etmektedir. Bu noktada işletmelerin rekabet avantajı sağlayabilmeleri; tüketici taleplerine uygun ürünlerin sunulması, müşteri ihtiyaçlarını anlamaları, doğru hedef kitleye ulaşmaları ve ürünlerini bu taleplere uygun bir şekilde sunmalarıyla gerçekleşmektedir (Fifield, 2012, s. 25; Mitchell, 2002). Ancak postmodern tüketim döneminde ihtiyaçların gerçeklik boyutunun da manipülasyonu ile birlikte hipergerçek yeni ihtiyaçların ortaya çıkarılması ve pazarlanması söz konusu olabilmektedir (Baudrillard, 2019, s. 51).

Hipergerçeklik kavramı, günümüz pazarlama stratejileri ve tüketim kültürü arasındaki karmaşık ilişkileri anlamak için birtakım bilgiler sunmaktadır. Hipergerçeklik, insanların gerçek ihtiyaçlarının ötesindeki simülasyonlar ve suni taleplerle nasıl yönlendirildiğini ifade etmektedir (Baudrillard, 2019, s. 18). İnsanlar, pazarlama araçları ve tüketim kültürü tarafından oluşturulan bir dünyada yaşarken, gerçek ihtiyaçlarını tanımlamak ve tatmin etmek yerine yalnızca üreticiler tarafından sunulan ihtiyaçlarla ilişkilendirilen ürünlere yönlendirilmektedirler (Steinmann, 2011). Tüketicilerin gerçek ihtiyaçlarının ötesindeki suni ihtiyaçların nasıl oluşturulduğunu ve pazarlandığını açıklayan hipergerçeklik ile birlikte pazarlama stratejileri, tüketicilere gerçek ihtiyaçlarının karşılanması için ürünler sunmak yerine, suni ihtiyaçların yaratılmasına odaklanmaktadır (Wohlfeil ve Whelan, 2006, s. 4). Bu stratejiler, reklamlar, marka imajı ve

sosyal medya etkileşimleri aracılığıyla tüketicileri hedef almakta ve onları belirli ürünlere yönlendirmektedir. Bu kapsamda hipergerçeklik, alışılagedik tüketici davranışları üzerinde yönlendirici bir etki oluşturmaktadır.

Tüketiciler, gerçek ihtiyaçlarının yanı sıra suni ihtiyaçlarının da tatmin edilmesine odaklanarak, pazarlama stratejileri ve tüketim kültürü tarafından yönlendirilmektedir (Bauman, 2005; Yanıklar, 2010, s. 30). Günümüzde tüketiciler, sunulan deneyimlerle etkileşime girerken gerçeklik ve simülasyon arasındaki sınırların belirsizleşmesiyle birlikte gerçeklik algılarının manipüle edilebildiği ve sunulan deneyimlerin hipergerçeklik hissiyatı yarattığı bir ortamda bulunmaktadır. Özellikle hipergerçek mekân algılamalarının turizm sektöründe de belirtileri görülmektedir. Turizm sektöründe hipergerçeklik aracılığıyla tüketicilere benzersiz deneyimler sunulmaktadır. Turistik mekanlarda simülasyon uygulamaları; sunulan görsel, işitsel ve dokunsal unsurların kombinasyonuyla sağlanmaktadır (Urry, 2015, ss. 193-194). Bu deneyimler, tüketicilerin gerçeklik algılarını etkileyerek ve onları farklı dünyalara götürerek sıradan turistik deneyimlerden ayrılmasını sağlamaktadır. Bu yapı ve stratejinin önemli örneklerinden birisini etnik restoranlar oluşturmaktadır.

Bu doğrultuda araştırmada etnik restoranların hipergerçeklik unsurlarının incelenmesi, etnik restoranları birer simülakra dönüştüren göstergelerin ve işlevlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırma sonucunda ortaya çıkarılan bulguların, anlamların tüketildiği postmodern dönem içerisinde kurgulanan etnik restoran iç mekân tasarımında kullanılan öğelerin belirlenmesi ve tüketici deneyimini kontrol eden fiziksel değişkenlerin ortaya çıkarılması açısından önem arz etmektedir. Tüketim paradigmasında ürün veya hizmetin işlevinden ziyade deneyimin ön plana çıktığı günümüzde tüketicilerin “iyi deneyim” elde etmesi işletmelerin rekabet avantajı elde etmesini sağlamaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Postmodernizm, modernizmin büyük anlatılarını reddeden ve gerçekliği tek bir sabit ve nesnel gerçeklik olarak görmeyen bir perspektif sunmaktadır. Postmodern paradigmanın gerçeklik algısının toplumsal, kültürel, dilbilimsel ve göstergebilimsel olarak inşa edildiğini savunmasının yanı sıra bu gerçeklik sürekli olarak yeniden yapılandırılmakta ve farklı bakış açılarına göre değişiklik göstermektedir (Lyotard, 1984; Berger ve Luckmann, 2008; Ferhat, 2016). Postmodern düşünce, gerçekliği sorgulamakta ve temsilin gerçeklikten ayırt edilemez hale geldiği bir dönemi ifade etmektedir.

Postmodern düşüncenin önde gelen isimlerinden biri olan Jean Baudrillard gerçeklik, simülasyon ve temsil kavramları üzerine çalışmalar yapmıştır. Baudrillard, gerçekliğin yerini alan ve onu taklit eden simülasyonların egemen olduğu bir toplumun var olduğunu iddia etmektedir (Poster, 1979; Baudrillard; 1981). Baudrillard’a göre simülasyonlar gerçekliği taklit etmekte ve böylece gerçeklik ile temsil arasındaki sınırlar

belirsizleşmektedir. Bu durumda, gerçeklik artık bir referans noktası olmaktan çıkmakta ve simgesel bir yapıya dönüşmektedir. Simülasyonlar, gerçekliği taklit ederken onu olağanüstü bir abartı ile sunmakta ve bireye gerçekliği anlamak için zorunlu olan tek seçenek bırakmaktadır (Baudrillard, 2016).

Simülasyon, makine veya sistem üzerinden bir olgunun işleyiş şeklinin incelendiği, gösterildiği veya açıklandığı bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç, bir maket ya da bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmektedir (Baudrillard, 1998, s. 11). Aynı zamanda mevcut dünyada sadece tek bir nesneden bahsetmenin mümkün olmadığını savunmaktadır. Baudrillard için, mutlak göstergenin gerçekliğinden yalnızca kendi ikiziyle birlikte ortaya çıktığında bahsedilmektedir. Bu durumda da, nesnelere kendi ikizi üzerinden tekrarlandığı takdirde anlamları kaybolmaktadır. Sürekli kendini tekrarlayan ve bu şekilde ortadan kalkmaya başlayan gösterge, sistemin varlığına ve yenilik göstermesine etki ederek ortaya çıkan karmaşanın sebebinin yine kendisi olacağı bir pozisyona düşmektedir. Dolayısıyla "sınırsız bir şekilde kendini yeniden üreten sistem, devam eden zaman içinde ortaya çıkmış ve yine kendisi üzerinden yayılan tüm gösterge niteliğindeki değerlerin sonunu getirmektedir." (Baudrillard, 2018, s. 105).

Jean Baudrillard, evrenin temel sorununun "gerçekliğin sürekli olarak yeniden üretilmesi" olduğu düşüncesini benimsemektedir. Eski (modern öncesi) üretim modelinden çağdaş üretim modeline geçiş sürecinde gerçeklik unsurunun ortadan kalktığı düşünülmektedir. Bu düşünce simülasyon dünyasının en temel özelliği olarak ifade edilmektedir. "Bugün, gerçeklik artık küçük matrisler, hücreler ve komut modelleriyle inşa edilmektedir. Böylelikle gerçeklik sınırsız bir şekilde tekrar tekrar üretilebilmektedir" (Baudrillard, 2018, s. 13). Baudrillard'ın çalışmalarında, medyanın ve tüketim kültürünün etkisiyle simülasyonların yaygınlaştığı vurgulanmaktadır. Medya, simülasyonları üretip yayımlayarak gerçeklik algısını şekillendirmekte ve yönlendirmektedir. Karşılıklı olarak tüketim kültürü ise simülasyon deneyimini güçlendirmekte ve insanların kendilerini simgesel değerler üzerinden ifade etmelerini sağlamaktadır (Baudrillard, 2016; Baudrillard, 2019).

Postmodernizm, Baudrillard'ın simülasyon teorisi ile birleşerek gerçeklik algısına temelden eleştiri getirmektedir. Gerçekliği nesnel bir olgu olarak görmeyi reddetmekte ve gerçekliğin sosyal, kültürel, dilbilimsel ve göstergebilimsel yapısını vurgulamaktadır. Bu anlamda, postmodernizm, gerçeklik ve temsil arasındaki bulanık sınırları yeniden keşfederek farklı paradigmlar aracılığıyla açıklamaya çalışmaktadır (Görgülü, 2022). Gerçeklik algısını sorgulayan bu perspektif, gerçekliğin inşa edildiği ve simülasyonların gerçekliği taklit ettiği bir yapıyı işaret etmektedir. Simülasyon teorisi, gerçeklik ve temsil arasındaki bulanık sınırları ele alan bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşım, gerçekliğin tam anlamıyla algılanamayacağını ve aslolanın taklit edilen veya temsil edilen bir göstergeden ibaret olduğunu öne sürmektedir (Odabaş, 2023; Nebioğlu, 2023,

s. 415). Bu kapsamda simülasyonlar, yapay yapılar veya imajlar olarak gerçekliği doğrudan temsil etmek yerine onu taklit etmektedir.

Jean Baudrillard, üstgerçeklik/hipergerçeklik kavramını "gerçeklik ve temsilin arasındaki ayrımın bulanıklaştığı bir nokta" olarak tanımlamaktadır (Baudrillard, 1981, s. 2). Bu görüşe göre modern toplumda artık gerçeklikle doğrudan bağlantılı olan bir temsil değil, gerçeklikten kopmuş bir bağlantı vardır. Öyle ki üstgerçeklik/hipergerçeklik kavramıyla, gerçekliği yansıtan simgesel dünyanın gerçek dünyayı aşırı derecede gölgelediğini, göstergelerle oluşturulan yapay dünyanın insan algısında gerçek dünyadan daha etkili olduğunu savunmaktadır (Baudrillard, 2016). Baudrillard'a göre, Disneyland'daki düşsellik gerçek değildir, ancak tamamen sahte de değildir. Bu mekân, gerçeğe özgü düşselliği simetrik bir şekilde yeniden üretebilmek amacıyla tasarlanmış bir caydırma makinesi olarak ifade edilmektedir. Disneyland, tüm simülakrın birleştiği eşsiz bir model olarak öne çıkmaktadır. Bu düşsel evrende, insanlar Amerika'nın bir minyatürünü buldukları için büyük ilgi görmektedir. Her türlü oyuncakların bulunduğu Disneyland, insanları düşsel bir dünyada sürükleniyormuş hissini yaşatırken, ayrıldıklarında kendi araçlarına binip ikametlerine gitmeleri, bir düşten uyanma algısı yaratmaktadır (Baudrillard, 1998; Baudrillard, 2016, s. 29; Limon ve Geniş, 2011; Dever ve Ateşoğlu, 2011). Gerçekliği taklit eden bu yapıdaki tüm bileşenler "simülakr" olarak adlandırılmaktadır (Baudrillard, 2016, s. 13).

Bireyler, tüketim eylemi sırasında gözle görünen ürünleri tüketmekten ziyade, aslında bu ürünlerin arkasında gizlenen şekilleri, fikirleri, simgeleri ve hayalleri tüketme eğilimindedir. Günümüzdeki tüketim anlayışı, kültürel bir modele dayanarak şekillenmiştir ve bu modele göre gerçeklik değerini kaybetmiştir. İnsanlar, giderek daha fazla gelişmiş iletişim araçlarıyla etkileşim halindedir ve bu araçlar aracılığıyla karşılıklı ilişkilere geçmektedir. Gerçekçi yüz yüze iletişim ortamı, elektronik nesnelere etkisiyle kaybolmuş ve dijital iletişimin hâkimiyeti ortaya çıkmıştır. Bu yeni, gerçekçi olmayan kültür, Baudrillard'a göre, gerçekten daha gerçektir. (Baudrillard, 2009, ss. 10-11). Örneğin temalı oteller, belirli bir konsept etrafında tasarlanmaktadır. Bu oteller, mimari, iç dekorasyon, hizmetler ve etkinlikler gibi unsurlarıyla temaya uygun bir deneyim sunmaktadır (Chang ve Lin, 2022). Tüketicilere hipergerçeklik hissiyatı yaratmak ve belirlenmiş temaya özgü gerçeklik unsurlarının kullanılmasıyla kurgulanmış mekânların gerçeklik duygusunu uyandırmaya çalışmak amaçlanmaktadır. Bu kapsamda tüketicilere hipergerçek bir deneyim yaşatmak için çeşitli yöntemler kullanılmaktadır. Mimari tasarım, dekorasyon ve tema ile uyumlu ayrıntılar, tüketicilerin belirli bir konsept veya dünya içindeymiş gibi hissetmelerini sağlamaktadır (Limon ve Geniş, 2011, s. 10). Örneğin, bir deniz altı temasına sahip bir otel, odaların sualtı atmosferini yansıtan dekorasyon ve sualtı sesleri gibi öğelerle tüketicilere hipergerçek bir deneyim sunabilmektedir. Bu kapsamda benzer durum etnik restoranlarda da görülmektedir. Nitekim etnik restoranlar, zaman

ve mekânın atmosferik unsurlar, ambiyans ve birtakım fiziksel kanıtlar aracılığıyla aslında var olan bir kültürün veya mekânın yeniden üretilmesi ile kurgulanmaktadır. Dolayısıyla tüketicilere restoran içerisinde sunulan hizmetle birlikte başka bir mekân, zaman veya kültürün deneyimi de servis edilmektedir.

1. 1. Etnik Restoranlarda Kurgulanan Atmosfer, Tüketim Kültürü ve Simülasyon İlişkisi

Kotler (1973) çalışmasında bireylerin tüketim davranışları içerisinde atmosferik doğrudan kurgulanmış mekânların etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla atmosferi “satın alma olasılığı arttırılabilir tüketici üzerinde etkili olabilmek ve belirli duygusal dürtülerini uyandırabilmek için kurgulanmış satın alma ortamı” olarak ifade etmektedir (Kotler, 1973, s. 50). Restoran atmosferi, mekânın iç tasarımı, aydınlatması, müzik, mobilyalar ve hizmet kalitesi gibi çeşitli faktörlerin birleşimiyle oluşturulan bir duygusal ortamı ifade etmektedir (Karaca ve Köroğlu, 2018). Bu atmosfer, restoranın misafirler üzerinde algısal etkiler yaratmakta ve dolayısıyla işletme performansı üzerinde önemli bir destek oluşturmaktadır (Bitner, 1992, s. 60). Nitekim yiyecek ve içecek sektöründe kimi zaman kurgulanan atmosfer aracılığıyla hizmet profili, hedef tüketici kitlesi, ürün ve hizmet kategorisi gibi önemli unsurlar tamamen farklılaşabilmektedir (Wakefield ve Baker, 1998, s. 524). Nihai ürün ve hizmet kategorilerinin diğer restoranlara kıyasla belirgin farklılığını atmosfer aracılığıyla oluşturan önemli örneklerden biri de etnik restoranlardır.

Etnik restoranlar, farklı kültürlerin yemeklerini sunan, bu yemeklerin tarihi, kültürel bağlamları ve gastronomik özellikleri üzerine odaklanarak kurgulanan mekânlar olarak ifade edilmektedir (Munoz ve Wood, 2009, s. 270; Cledes, Gan ve Sriwongrat, 2013). Bu restoranlar, müşterilere birbirinden farklı ve orijinal lezzet deneyimleri sunmanın yanı sıra, kültürel çeşitliliği kutlamak ve toplumlar arasında anlayışı arttırmak gibi önemli bir rol üstlenmektedir. Yerel halkın, göçmenlerin ve turistlerin farklı kültürlere ait yemeklerin deneyimlemesine olanak sağlayan bu mekânlar; gün geçtikçe insanların etnik gruplarla farklılaşan yapısı, etnik yemeklere olan talebin de artmasıyla birlikte hızla gelişim göstermiştir (Choi ve Henneberry, 2000, s. 28; Jang, Liu ve Namkung, 2011, s. 664). Aynı zamanda insanların yeni deneyim elde etme arayışı (Cohen ve Avieli, 2004, s. 760; Bell, Adhikari, Chambers IV, Cherdchu, Suwonsichon, 2011, s. 268; Roseman, 2006, s. 29) ve sağlıklı besinleri tüketme eğilimleri (Sukalakamala ve Boyce, 2007, s. 70) de tüketicileri etnik restoran işletmelerine yönlendirmektedir. Bireylerin giderek artan yeni ve farklı deneyim arayışları, alışılgedik lezzetlerin dışında yeni tatlarla karşı duydukları merak ve seyahat etme motivasyonları gibi unsurlar etnik restoran tercihlerindeki artışta önemli rol oynamaktadır (Roseman, 2006).

Etnik restoranlar, nihai ürün olarak sadece yiyecek ve içecek servisi değil aynı zamanda müzik, dekorasyon ve genel ambiyans gibi unsurlarla da ziyaretçilere hedef kültürün bir parçası olma hissiyatını verme amacı gütmektedir (Sukalakamala ve Boyce, 2007; Cohen ve Avieli, 2004). Örneğin, bir İtalyan restoranı, İtalya'ya özgü bir dekorasyon ve İtalyan müziğiyle ziyaretçilere İtalyan kültürünü simüle eden bir deneyim sunabilmektedir. Bu amaç doğrultusunda etnik restoranlar kültürel temsillerin sahnelenmesine aracılık eden mekânlar haline gelmektedir. Yemeklerin sunumu, iç mekânın tasarımı ve çalışanların kostümleri gibi unsurlarla, ziyaretçilere bir kültürün yüzeyine ait bir deneyim sunulmaktadır. Ancak bu deneyimler, gerçek bir kültürel deneyimden ziyade, kültürel kodların basitleştirilmiş ve hatta stereotipleştirilmiş bir temsili olarak değerlendirilmektedir. Etnik restoranlar, bu temsiller yoluyla bir illüzyon yaratmakta ve ziyaretçilere bir kültüre ait olduğu hissini vermektedir. Bu noktada restoranın temsiller aracılığıyla yarattığı illüzyon Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisi ve hipergerçeklik perspektifiyle uyum sağlamaktadır.

Jean Baudrillard, simülasyon teorisiyle gerçeklik ve simülasyon arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Baudrillard'a göre modern toplumda gerçeklik kavramı giderek kaybolmuş ve yerini simülasyonlar almıştır. Baudrillard, simülasyonun gerçeğin taklidinden hatta gerçeğin kendisinden daha fazlası olduğunu ileri sürmektedir (Baudrillard, 1998; Baudrillard, 2016). Simülasyon, gerçeğin kendisini kopyalayarak ürettiği bir illüzyon veya kurgu olmakla birlikte gerçeği taklit ederken aynı zamanda onu da değiştirmekte ve gerçeklikle simülasyon arasındaki sınırları belirsizleştiren bir durumu ifade etmektedir (Baudrillard, 1998; Hegarti, 2004). Etnik restoranlar, Baudrillard'ın simülasyon teorisiyle bağlantılı olarak değerlendirildiğinde kültürel temsillerin yalnızca bir yüzey sunumundan ibaret olduğunu göstermektedir. Ziyaretçiler, bu restoranlarda farklı bir kültüre ait olduğu hissine kapılsa da aslında sadece bir taklit veya simülasyonla karşı karşıya olduklarını fark etmemektedir. Dolayısıyla restoran ziyaretçileri gerçek bir kültürel deneyim yerine kurgulanan bir mekânsal deneyim elde etmektedir.

2. YÖNTEM

Bu araştırmada araştırmanın amacı doğrultusunda etnik restoranların birer simülasyon unsuru (simülakr) olarak göstergelerinin ve işlevlerinin belirlenmesi amacıyla restoranların görsel metinleri göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur. Göstergebilim hem sözlü hem de sözsüz göstergelerin ve iletilerin, anlamın oluşturulması ve yeniden yapılandırılmasındaki rollerini inceleyen akademik disiplin olarak tanımlanmakta olup dil ve mantık arasındaki ilişkileri inceleyerek göstergelerin birbiriyle kurdukları yapıyı analiz etmeyi hedeflemektedir (Altınbüken, 2014, s. 239). Göstergebilim; anlatıların ifade edilmesi, yorumlanması, anlatı metotlarının ortaya çıkarılması ve teorik ile uygulamalı araştırmalarda kullanılmasıyla önemli bir

çalışma alanı oluşturmaktadır. Göstergebilimsel çözümlenmelerde üç temel öge önem arz etmektedir. Bunlar gösterge, gösterilen (göstergenin gönderme yaptığı şey) ve gösteren (göstergenin fiziksel varlığı) olarak ifade edilmekte olup gösterge kuramlarının temelini oluşturmaktadır (Atabek ve Atabek, 2007, s. 68). Göstergebilim, anlam oluşturma amacıyla kullanılan ve sembollere dayanan bir etkinlik biçimini ifade etmekte ve iletişim, bireyler arasında gerçekleşen ve göstergelere dayanan bir sürece karşılık gelmektedir.

Göstergebilimin ilk kurucuları, İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913) ve Amerikalı mantıkçı Charles Saunders Peirce (1839-1914) olarak bilinmektedir (Parsa, 1999, s. 16). Göstergebilim, betimsel ve açıklayıcı disiplinlerarası bir bilim olarak kabul edilmekte ve insanların nesnelere nasıl anlam verdiğini araştırmaktadır (Güneş, 2012, s. 32). Evrendeki göstergeleri anlamlandırmak için kullanılan göstergebilimsel yöntem, insanlar arasında işleyen kodları açıklayan metinsel yapılar olarak bilinmektedir. Bireyler için dünya, tahmin edilemez sayıda anlam ifade etmekte ve her şey insanlar için birer gösterge olarak anlamlandırılmaktadır (Tuncer, 2020, s. 75). Göstergebilim, görünenin gerçeği tam olarak yansıtmadığı gerçeği üzerinden hareketle, temelde neyin gösterilmek istendiğini araştırmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, farklı yöntemler aracılığıyla kendine özgü bir terimler dizgesi oluşturularak gözlemlerini bilimsel bir temele oturtmaktadır (Çiçek, 2014, s. 215).

Araştırmada gerçeği tam yansıtmayan görünenin temelde hangi gerçekliği temsil ettiğinin ortaya çıkarılması ve araştırmada etnik restoranların hipergerçeklik unsurlarının belirlenmesi amacıyla, İstanbul ilinde etnik imgelerin iç mekân tasarımında göstergeler aracılığıyla ön plana çıkarıldığı Hint ve Osmanlı mutfağı olmak üzere iki etnik restoranın iç mekân görselleri göstergebilimsel analize tabi tutulmuştur. Araştırmada ele alınan etnik restoran iç mekân görsel verileri 2023 yılı Haziran – Ağustos aylarında elde edilmiştir. Mekân oturma düzeni, masa düzeni ve genel ambiyansı yansıtan üç görsel ele alınarak hipergerçek mekân kurgulamasında kullanılan gösterge, gösteren ve mesajlar tasniflenmiştir. Bu doğrultuda hipergerçeklik uygulamaları kapsamında etnik restoranın mekânsal kurgusunda simüle edilmiş olan temsiller Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisi kapsamında incelenerek öneriler geliştirilmiştir.

3. BULGULAR

Araştırma kapsamında ele alınan etnik restoran görsellerinin analiz edilmesi ve bulguların çözümlenmesi amacıyla izlenen göstergebilimsel çözümlenme; görsel seçimi, görselin içeriğinin ayrıştırılması, gösterge ve gösterenlerin belirlenmesi, mekân analizi ve değerlendirme, teorik altyapı aracılığıyla bulguların irdelenmesi aşamalarından oluşmaktadır.

3. 1. Hint Mutfağı Etnik Restoranı Göstergebilimsel Analizi

Şekil 1 'de Hint mutfağı restoranı girişinin servis alanı istikametindeki ara kat merdiven boşluğu görülmektedir. Korkuluk paralelinde iki yöne açılan ahşap kapaklı pencere bulunmaktadır. Pencere pervaz kısmına renkli hasır kumaş parçası yerleştirilmiştir. Merdiven basamakları ahşap kaplama ile dekore edilmiştir. Merdiven girişinde iki oyma bir balkon raf bulunmaktadır. Soldaki raf içerisinde fil biblosu, sağdaki raf içerisinde ahşap çaydanlık bulunmaktadır. İki oyma raf arasında minyatür bulunmakta ve hemen üzerinde balkon raf üstünde sarı renkli çiçek konumlandırılmıştır.

Şekil 1. Hint Mutfağı Etnik Restoranı Görseli

| Görsel | Gösterge | Gösteren | Gösterilen |
|---|----------|-----------|----------------------|
|  | Mekân | Pencere | Özgürlük, İnanç |
| | Mekân | Minyatür | Bilgelik, Aydınlanma |
| | Obje | Fil | Kutsallık, İlahi Güç |
| | Obje | Çaydanlık | Ritüel |

Kaynak: (Dubb Indian, 2020)

3. 1. 1. Mekân Analizi ve Değerlendirme

Gösteren olarak yerleştirilen pencerede oyma sanatı ile şekillendirilen rock-cut tekniği kullanılmıştır. Bu teknikle şekillendirilen yapılara Hindistan tapınak giriş kapıları ve pencerelerinde sıklıkla rastlanmaktadır (Singh, 2021). Hint mitolojisinde fil, tanrı ve tanrıçalarla sık sık ilişkilendirilmektedir. Özellikle Ganesh, bilgelik, zenginlik ve başarı tanrısı olarak bilinen bir tanrı olup, fil kafasına sahip bir figürle betimlenmektedir. Ganesh, Hindistan'da en çok tapılan tanrılardan biri olup ve başlangıçların koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Fil, Ganesh'in sembolik olarak taşıdığı kutsallık ve ilahi gücü temsil etmektedir (Bist vd., 2002). Gösteren olarak gömülü raf içerisindeki çaydanlık Hindistan'da çay hazırlama ve sunma süreci ritüelinin simülakrını oluşturmaktadır. Bu ritüel, geleneksel çay seremonileri ve özel törenlerle birlikte uygulanmaktadır. Özellikle bitki çayları, Hindistan'da sağlık ve iyilik haliyle bağlantılıdır. Geleneksel Hint tıbbı olan Ayurveda'da çeşitli bitki çaylarının sağlık faydaları vurgulanmaktadır (Avan, 2021, s. 145).

Hint minyatürleri genellikle mitolojik hikâyeleri, klasik metinleri, tarihi olayları, saray yaşamını ve doğal manzaraları betimlemektedir. Bu eserler, tanrı ve tanrıçalar, kral ve kraliçeler, dansçılar, av sahneleri gibi çeşitli

temaları ele almaktadır. Gösteren olarak yerleştirilen minyatürde Hindistan'ın yüce tanrılarından biri olan Şiva betimlenmiş olup sembolik anlamı neticesinde Ganesh'in hemen yanında konumlandırılmıştır. Şiva, yogi ve tapınma figürü olarak da tanınmaktadır (Yıldız, 2022, s. 407). Onun meditasyon hali ve yogi pozisyonu, içsel huzur, bilgelik ve ruhani aydınlanma arayışını sembolize etmektedir.

3. 1. 2. Hint Mutfağı Etnik Restoranında Hipergerçeklik


Şekil 1 göz önünde bulundurulduğunda görselde yer alan mekânsal gösteren ve gösterilenlerin kurgulanmasında etnik ve kültürel öğelerin belirli canlandırmalar aracılığıyla aktarıldığı görülmektedir. Jean Baudrillard'ın simülasyon teorisinde ifade edilen gerçeklik ile temsil arasındaki ilişkinin yanı sıra gerçekliğin giderek simülasyonlarla değiştirildiğini ileri süren simülasyonlar, gerçeklikten bağımsız bir şekilde var olan ve gerçeğin yerine geçen yapay yapıları ifade etmektedir (Baudrillard, 1998). Bu bağlamda, Hint etnik restoranındaki unsurların kullanımı, Baudrillard'ın simülasyon teorisine paralel bir yorum oluşturmaktadır. Restoranın mekân tasarımında kullanılan ve Hint kültüründe sıklıkla kullanılan rock-cut tekniği, Hint mitolojisinde önemli bir tanrı olarak kabul edilen Ganesh figürü, çay ritüeli temsilini ifade eden göstergeler Hint kültürünü ve etnolojisini taklit etme ve simüle etme amacını taşımaktadır. Nitekim Baudrillard'a göre, simülasyonlar gerçeklikle ilişkisiz bir şekilde yeniden üretilmekte ve gerçekliğin yerini almaktadır. Bu durumda etnik restoranda kullanılan fiziksel kanıtlarla birlikte mekânsal olarak Hint kültürü, ritüelleri ve etnolojisinin simülasyonu servis edilmektedir.

Ayrıca bu temsil unsurlarının kilometrelerce uzaklıkta farklı gösteren ve göstergelerle bir araya gelmesiyle Hint kültürünü bir başka ülkede/mekânda yansıtma amacı, Baudrillard'ın simülasyon teorisinde açıklamış olduğu gerçekliğin birtakım göstergelerle yeniden canlandırılması yorumunu desteklemektedir. Restoran, Hint kültürünü taklit etmek ve sunmak için simülasyonları kullanarak bir atmosfer yaratmakta ve tüketicilerine toplam hizmet içerisinde servis etmektedir. Bu şekilde, restoranın iç mekânı ve unsurları, gerçek Hint kültürünün yerine geçen bir hipergerçeklik sunmaktadır. Söz konusu hipergerçeklik bileşenleriyle dizayn edilen atmosfer unsurları ve simülasyonlar, müşterilerin restoran deneyimlerini etkileyebilmekte ve atmosfer algılamalarını zenginleştirebilmektedir. Hint kültürüne ilgi duyan veya Hint kültürünü deneyimlemek isteyen müşterilerin, restoranın atmosferindeki unsurlarıyla etkileşimleri atmosfer algısını artıracığından deneyim ve memnuniyet davranışlarını etkileyebilmektedir. Bunun yanı sıra restoranın simülasyon öğeleri aracılığıyla kurguladığı iç mekân tasarımı, atmosferdeki unsurlara yönelik otantiklik algısını güçlendirebilmektedir. Müşteriler, Hint mimarisine, dekorasyona ve minyatürlere maruz kaldıkça, farklı bir kültüre adım atma algıları dolayısıyla yaşanan yenilikçi ve farklı deneyim, restoranın cazibesini artırabilmektedir.

3. 2. Osmanlı Mutfağı Etnik Restoranı Gösterebilimsel Analizi

Şekil 2’de Osmanlı Mutfağı etnik restoranı karşılama salonu ve servis alanı yer almaktadır. Gösteren olarak çoklu ve az mesafeli masa düzeniyle kurgulanmıştır. Duvar kenarı servis masaları koltuk ve ahşap sandalyeler ile karşılıklı yapıda oluşturulmuştur. Bitişik düzende tertip edilen koltuklar kırmızı-sarı motiflerle bezenmiştir. Benzer motifler sandalye döşemelerinde de kullanılmıştır. Koltuk üzeri duvarda motif süslemeli altın varaklı aynalar yer almaktadır. Aynı zamanda gömme raflar sergi kileri olarak kullanılmıştır. Ayna ve raf aralarına konumlandırılmış simetrik yapıda aplik lambalar yer almaktadır. Salona hâkim konumda büyük boyutta çini tableti yer almaktadır. Masalar beyaz ve som altın sarısı örtülerle kapatılmıştır.

Şekil 2. Osmanlı Mutfağı Etnik Restoran Görseli

| Görsel | Gösterge | Gösteren | Gösterilen |
|--|----------|--------------|-----------------------|
|  | Mekân | Masa Düzeni | Birliktelik, Topluluk |
| | Mekân | Motifler | Güç/Cesaret - Estetik |
| | Obje | Çini | Şatafat, Zenginlik |
| | Mekân | Duvar Kâğıdı | Cömertlik, Bereket |

Kaynak: (Bab-ı Hümayün, 2016)

3. 2. 1. Mekân Analizi ve Değerlendirme

Gösteren olarak dar mesafeli sandalye ve bitişik nizamla oluşturulan ahşap oturma alanları servis salonunda birliktelik ve topluluk algısını uyandırmaktadır. Osmanlı sarayları ve önemli devlet törenlerinde sıklıkla kullanılan kırmızı renk; sarayların iç mekânlarında, tahtlar, koltuklar, perdeler ve döşemeler gibi lüks ve gösterişli mobilyalarda tercih edilmiştir (Algan, 2006). Koltuk ve sandalye döşemelerinde kırmızı fon üzerine bezenmiş olan “tekrarlayan kaplan” ve “çintemani” motifleri yer almaktadır. Kumaşlarda, özellikle kaftanlar, feraceler ve başörtüler gibi giysilerde sıkça kullanılan bu desenlerin kullanımıyla 15. yy. Osmanlı bezeme sanatlarının göstergesi olarak giysilere görsel bir çekicilik ve zenginlik katması amaçlanmıştır. Zenginliği ve estetiği temsil eden önemli bir motif olarak kabul edilen “çintemani” motifleriyle birlikte, kaplanın stilize edilmiş bir temsili olan tekrar eden desenler şeklinde tasvir edilen “tekrarlayan kaplan” motifi; güç, kudret, cesaret ve estetiğin birlikteliğini sembolize etmektedir.

Servis masası görüş mesafesinde duvar kâğıdı olarak tekrarlayan lale motifleri kullanılmıştır. Osmanlı kültüründe estetik açıdan çekici ve zarif bir görünüm sağlayan lale motifleri, saraylarda, camilerde, türbelerde ve iç mekân yapılarının süslemelerinde sıklıkla kullanılırdı (Dolunay, Kahraman ve Nuhoğlu, 2019). Bu kapsamda lale; cömertlik, bereket, aşk ve romantizm duygularının algılanmasıyla yemek deneyimine simgesel anlamıyla yakın mesafede eşlik etmektedir. Osmanlı süsleme sanatlarının önemli gösterenlerinden olan çini restoran genel düzeni içinde göze çarpan yapıyla konumlandırılmıştır. Kaplama olarak kullanılan devasa tavus kuşu tasvirine restoranın diğer alanlarında yer alan tablo kullanımlarında da rastlanmıştır. Anadolu efsanelerinde yer alan tavus kuşu tasvirleriyle kötü enerjiyi uzaklaştırdığı inancı hâkimdir. Osmanlı kültüründe zenginlik, lüks ve şatafatla özdeşleştirilmiştir (Çetin, 2017). Etnik restoran genel alanındaki atmosfer içerisinde kontrast yapıda kurgulanarak dikkat çekiciliği artırılmıştır.

3. 2. 2. Osmanlı Mutfağı Etnik Restoranında Hipergerçeklik

Şekil 2 incelendiğinde restoranın tasarımı ve dekorasyonunun, Osmanlı kültürünü taklit etmek ve müşterilere dönemin atmosferini sunmak amacıyla oluşturulmuş bir simülasyon alanı olarak oluşturulduğu görülmektedir. Restoran işletmesinin simülakr ve simülasyon perspektifinde orijinal gerçekliğinden koparılmış olan ancak onu tekrar sahneye alan bir tarihi ve kültürel bağlama ait bir temsil oluşturduğu görülmektedir. Restoranın iç mekânı, Osmanlı saraylarından, tören ve ritüellerinden esinlenerek tasarlanmıştır. Osmanlı saraylarındaki gösterişli atmosferi yansıtma maksadının yanı sıra ahşap oturma alanları ve dar mesafeli sandalyelerle birliktelik ve topluluk algısının uyandırılması söz konusu olabilmektedir. Aynı zamanda Osmanlı bezeme sanatının bir göstergesi olarak kullanılmıştır. Bu desenlerin kullanımıyla, geçmişin görsel zenginliği ve estetiği modern bir şekilde yeniden canlandırılmıştır. Bezeme sanatında kullanılan tasvirler dönemin Osmanlı kültüründeki mitolojik ve sembolik anlamları yansıtılmaktadır. Bu motiflerin desteğiyle müşterilere sunulan mistik atmosfer hipergerçeklik deneyimini artırabilmektedir.

Restoranda kullanılan fiziksel kanıtlar, motifler, süslemeler ve genel ambiyans geçmişin simgelerini çağrıştırarak Jean Baudrillard'ın deyimiyle müşterilere bir tür "gerçeklikten daha gerçek" deneyim yaşatmayı amaçlamaktadır. Restoranın iç tasarımı, Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilendirilen otantiklik ve geleneksel bir atmosferi canlandırmayı hedefleyen çeşitli unsurları içermekte olup gerçek anlamının dışında bir algı uyandırarak tekrar servis edilen bir taklit olarak görülmektedir. Osmanlı kültürüne atıfta bulunan simgeler ve fiziksel kanıtlar kullanarak, bir geçmişe, bir kültürel mirasa ve bir estetik anlayışa işaret etmeye çalışılmaktadır. Ancak Baudrillard'a göre, bu işaretler ve semboller artık gerçekliği temsil etme işlevini yitirmiş ve yalnızca bir simülasyon haline gelmiştir.

Orijinal bağlamından soyutlanmış olan bu semboller, anlamını kaybederek yalnızca dışsal bir gösteri ve hipergerçek bir deneyim sunmaktadır. Ancak Osmanlı motifleri, renkler ve tasarımlarla elde edilen bu hipergerçek deneyimin müşterilere geçmişe bir yolculuk hissi verebilmesi restoran deneyiminin kalitesini arttırabilmektedir. Restoranın detaylı ve özenli dekorasyonu, görsel olarak etkileyici bir ortam yaratır ve müşterilerin kendilerini özel hissetmelerini sağlayabilmektedir. Temsil edilen gerçekliğin farklı bir zamana ait olması algısına sahip olan tüketicilerin otantik deneyimleri üzerinde etkileri söz konusu olabilmektedir. Etnik restoran işletmesinin iyi deneyim sunma arzusu aracılığıyla kurguladığı bu ambiyans; etnik restoranda geçirilen zaman, tekrar ziyaret etme niyeti ve müşteri sadakat davranışları üzerinde olumlu etkiler oluşturabilmektedir.

Sonuç

Tüketim davranışlarının giderek farklılaştığı günümüz toplumlarında modernizm sonrası her türlü nesnenin ve mekânın kültürel tüketim ürünü olarak kullanıldığı bilinmektedir. Bireylerin yeni tüketim eğilimlerinde geleneksel tüketim alışkanlıkları, yerini deneyimsel tüketim alışkanlıklarına bırakmıştır. Ürün veya hizmetleri satın alıp fonksiyonel faydasını elde etmek yerine, deneyimler yaşamaya ve hatıralar biriktirmeye odaklanmaktadır. Bununla birlikte tüketiciler, mekânları sadece birer fiziksel alan olarak değil, yeni deneyimler yaşayacakları, sosyal etkileşimlerde bulunacakları ve kimliklerini ifade edecekleri sahneler olarak görmektedir. Urry (2015); Covent Garden vb. dünya fuarları ve alışveriş merkezlerinin tüketim için yaratılmış ve simüle edilmiş mekânlar olarak kurgulandığını ve bu mekânların bireylerin rutin tüketim kültürünün bir parçası haline geldiğini savunmaktadır. Söz konusu bu mekânların tüketim sürecine etkisi; mekânların sosyal, kültürel ve sembolik anlamları ön plana çıkarabilmesi avantajını sağlamaktadır (Urry 1999, s. 37). Jean Baudrillard mekânsal gösterenlerin gerçeklik boyutuyla eş zamanlı dönüşümünü benzer perspektifte incelemektedir. Baudrillard'a göre göstergeler tarihsel olarak dört aşamadan geçmektedir. İlk aşamada, gösterge gerçekliğin bir yansıması olarak işlev görmüştür. İkinci aşamada ise gösterge gerçekliği gizleyen bir yapı izlenmektedir. Üçüncü aşamada, gösterge gerçekliğin yokluğunu tamamen örtmekte ve gizlemektedir. Son aşamada ise gösterge, bir gerçeklikle herhangi bir ilişkisi olmayan, tamamen kendi benzetisi olan bir simülakr haline gelmektedir. Jean Baudrillard göstergelerin artık gerçeklikle hiçbir ilgisi olmadığı noktada hipergerçeklik kavramını öne sürmüştür (O'Connor 2001, ss. 81-82). Baudrillard'ın mekânsal perspektifiyle yeniden üretilmiş olan mekânlar birtakım göstergeler yardımıyla gerçekliğin yerini almakta ve onu simüle etmektedir. Bu kapsamda ürün veya hizmetin fonksiyonel faydasının ötesinde anlamların tüketildiği postmodern dönem içerisinde yiyecek içecek işletmelerinin de birtakım göstergeler yardımıyla anlamlar üretip servis etmektedir. Etnik restoranlar bu anlamların üretilip birtakım zaman, mekân, kültür ve etnolojinin hipergerçeklik aracılığıyla

yeniden üretildiği simülakrlara örnek olarak verilebilmektedir. Bu kapsamda bu araştırmada İstanbul ilinde faaliyet gösteren iki etnik restorana ait mekânsal göstergeler göstergebilimsel analize tabi tutularak birtakım fiziksel kanıtlar aracılığıyla yaratılan atmosfer içerisindeki hipergerçeklik unsurlarının ve bu unsurların işlevlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Araştırmada Hint ve Osmanlı etnik restoranlarına ait mekân görselleri ele alınmış olup gösterge, gösteren ve gösterilen unsurlar tasniflenerek Jean Baudrillard'ın hipergerçeklik perspektifiyle analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda Osmanlı etnik restoranının mekân göstergelerinin (masa düzeni, motifler, çini, duvar kâğıdı) ve genel atmosferin Osmanlı kültürünün farklı dönemlerine ait mimari öğeleri, el sanatları, sosyal yapısı, günlük yaşantıda kullanılan soyut semboller ve kültürel bileşenleri sergileyerek yemek yeme deneyimini hipergerçeklik unsurlarıyla simüle ettiği görülmektedir. Bu düşsel simülasyon içerisinde tüketici gruplarının kendilerini zamanın ötesinde algılayarak yiyecek ve içecek hizmet deneyimlerini güçlendirmesi, bu düşsel evrenin bir parçası olarak hissetmesi söz konusu olabilmektedir. Araştırma kapsamında incelenen Hint etnik restoranında ise benzer durumda farklı gösterge ve kültürlerin farklı gösterenlerle dizayn edildiği görülmektedir. Genel servis alanının dışında restoran girişinden itibaren birtakım fiziksel kanıtlar aracılığıyla Hint kültürüne ait dini inanç öğeleri, motifler, mimari tasarım unsurları, mitolojik unsurlar kilometrelerce uzakta gerçeklikten öteye geçen bir perspektifle tekrar canlandırılarak mekânsal göstergelerle taklit edilmektedir. Turizm sektöründe hipergerçeklik unsurları kullanılarak benzer temsil ve taklitlerin bilinçli olarak yeniden canlandırıldığı mekânsal simülasyonlarla sıklıkla karşılaşmaktadır. Bunun yanı sıra alanyazında temalı otellerin, temalı park, alışveriş merkezleri ve havalimanı terminallerinin de birer simülakr olarak değerlendirildiği, tüketicilerin hazcı tüketim deneyimlerinin göstergeler yardımıyla kontrol edildiği örneklerle karşılaşmaktadır (Limon ve Geniş, 2011; Elgün vd. 2013). Bu durumda benzer şekilde etnik restoranların da birer simülakr olarak değerlendirilmesi ve göstergeler yardımıyla kurgulanmış sözde belirlenen etnik grubun kültür, ritüel, tarih, günlük yaşam, sanat vb. öğelerinin yeniden canlandırılarak servis edilmesi Jean Baudrillard ve simülasyon teorisi perspektifinde birer hipergerçeklik olarak ifade edilebilmektedir.

İlgili alanyazında etnik restoranların simülasyon teorisi kapsamında değerlendirildiği, aynı zamanda yiyecek ve içecek sektöründe mekânsal tüketim unsurlarının göstergeler aracılığıyla değerlendirildiği bir araştırmaya rastlanmamış olması çalışmanın önemini artırmaktadır. Çalışmada etnik restoranların yalnızca mekânsal göstergeleri ve hipergerçeklik unsurları göstergebilimsel analize tabi tutularak değerlendirilmiştir. Bu göstergelerin tüketici algısı, restoran deneyimi ve tüketici davranışları üzerindeki rolünün belirlenmesi amacıyla nicel olarak benzer çalışmalar yürütülebilir. Bu çalışmadan elde edilen bulguların gelecekte yiyecek ve içecek işletmelerinde

postmodern tüketim ve simülasyon teorisinin ilişkilendirileceği yeni çalışmalara önemli bir veri kaynağı olacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Kağan Çağrı Karaca: %50, Özlem Köroğlu: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Balıkesir Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan (15.11.2021/ 2021/05 / E-20381301 -108.02-92381) izin alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Kağan Çağrı Karaca: 50%, Özlem Köroğlu: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (15.11.2021/ 2021/05 / E-20381301 -108.02-92381) was obtained from Balıkesir University Social and Humanities Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Karaca, K. Ç. & Köroğlu, Ö. (2023). Yiyecek ve içecek işletmelerinde hipergerçeklik uygulamaları: Etnik restoranlar. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 249-268. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1332493>

Kaynakça

- Algan, Ö. (2006). 19. yy. *Batılılaşma etkisiyle Osmanlı sarayına giren mobilyanın gelişimi: Dolmabahçe Sarayı örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Kocaeli Üniversitesi.
- Altınbüken, B. (2014). Göstergibilim yöntemiyle görsel sözce çözümlemesi. A. Güneş (Ed.), *İletişim araştırmalarında göstergibilim: Yazınsaldan görsele anlam arayışı* içinde (s. 239-257). Literatür Academia.
- Atabek, G. Ş. ve Atabek, Ü. (2007). *Medya metinlerini çözümlemek: İçerik, göstergibilim ve söylem çözümleme yöntemleri*. Siyasal Kitabevi.
- Avan, M. (2021). Türkiye’de ve Dünya’da görülen önemli tıbbi ve aromatik bitkiler, özellikleri ve hastalıkları üzerine araştırmalar. *Uluslararası Doğu Anadolu Fen Mühendislik ve Tasarım Dergisi*, 3(1), 129-156.
- Bab-1 Hümayün (2016). 10 Haziran 2023 tarihinde <http://haciabdullah.com.tr/wp-content/uploads/2016/03/1bab-%C4%B1-h%C3%BCmayun-salonu5.jpg>/adresinden edinilmiştir.

- Baudrillard, J., ve Adanır, O. (1998). *Simülakrlar ve simülasyon*. Ankara, Türkiye: Dokuz Eylül Yayınları.
- Baudrillard, J. (2009). Sizin aynanız olacağım. (*E. Karataş Trans.*), *K.Dergisi, Kasım*, 8-11.
- Baudrillard, J. (2016). *Simülakrlar ve simülasyon* (Çev. Oğuz Adanır). Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2018). *Amerika*. Ayrıntı Yayınları
- Baudrillard, J. (1981). *Simulacra and simulations*. In Crime and Media. Routledge.
- Baudrillard, J. (2019). *Tüketim toplumu*. Ayrıntı Yayınları
- Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş toplum*. (Çev. Y. Alogan). Ayrıntı Yayınları.
- Bell, B., Adhikari, K., Chambers IV, E., Cherdchu, P., & Suwonsichon, T. (2011). Ethnic food awareness and perceptions of consumers in Thailand and the United States. *Nutrition & Food Science, 41*(4), 268-277. <https://doi.org/10.1108/00346651111151401>
- Berger, P. & Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası / Bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. Paradigma Yayıncılık
- Bitner, M. J. (1992). Servicescape: The impact of physical surroundings on customers and employees. *The Journal of Marketing, 56*(2), 57-71. <https://doi.org/10.2307/1252042>
- Bist, S. S., Cheeran, J. V., Choudhury, S., Barua, P., & Misra, M. K. (2002). The domesticated asian elephant in India. In *Giants on Our Hands. Proc. Int. Workshop on the Domesticated Asian Elephant*, (Bangkok: *FAO Regional Office for Asia and the Pacific*) (pp. 129-148).
- Chang, T. Y., & Lin, Y. C. (2022). The effects of atmosphere on perceived values and customer satisfaction toward the theme hotel: The moderating role of green practice perception. *Sustainability, 14*(15), 9153. <https://doi.org/10.3390/su14159153>
- Choi, S. C., & Henneberry, D. M. (2000). Ethnic food marketing: Korean kimchi in world markets. *Journal of Food Products Marketing, 5*(4), 19-44. https://doi.org/10.1300/J038v05n04_02
- Clemes, M. D., Gan, C., & Sriwongrat, C. (2013). Consumers' choice factors of an upscale ethnic restaurant. *Journal of Food Products Marketing, 19* (5), 413-438. <https://doi.org/10.1080/10454446.2013.724364>
- Cohen, E., & Avieli, N. (2004). Food in tourism: Attraction and impediment. *Annals of Tourism Research, 31*(4), 755-778. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2004.02.003>
- Çetin, Y. (2017). Türk sanatı bezeme ikonografisi açısından tavus kuşu figürlerinin bir değerlendirmesi. *Kesit Akademi Dergisi, (9)*, 1-17.

- Çiçek, M. (2014). Dilbilim/göstergebilim ayrımında gösterge türleri üzerine. *Literatürk Academia İstanbul*.
- Dever, A., & Ateşoğlu, S. (2021). Mcdonaldlaştırma ve simülasyon teorileri bağlamında postmodernizm ve spor. *Mavi Atlas*, 9(1), 28-41.
- Dolunay, A., Kahraman, M., & Nuhoglu, M. (2019). Lalenin Osmanlı ve Hollanda sanatındaki yansımaları. *Kalemşi Dergisi*, 7(15).
- Dubb Indian (2020). 10 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.dubbindian.com/wp-content/uploads/2020/01/pencere.jpg>/adresinden edinilmiştir.
- Elgün, A., Babacan, E., Kozak, M., & Babat, D. (2013). Yeni tüketim mekânları olarak havalimanı terminalleri. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 70-82.
- Ferhat, S. (2016). Dijital dünyanın gerçekliği, gerçek dünyanın sanallığı bir dijital medya ürünü olarak sanal gerçeklik. *TRT Akademi*, 1(2), 724-746.
- Fifield, P. (2012). *Marketing strategy*. Routledge.
- Görgülü, E. (2022). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramı bağlamında metaverse ve gerçeklik. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(74), 727-738.
- Günes, A. (2012). Çağdaş bir çözümleme yöntemi: Göstergebilim. *Humanities Sciences*, 7(2), 31-43.
- Hegarty, P. (2004). *Jean Baudrillard: Live Theory*. A&C Black.
- Jang, S., Liu, Y., & Namkung, Y. (2011). Effects of authentic atmospherics in ethnic restaurants: Investigating Chinese restaurants. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*. 23 (5),662-690. <https://doi.org/10.1108/095961111111143395>
- Karaca, K. Ç., & Köroğlu, Ö. (2018). Restoran Atmosferinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: Akış Deneyiminin Aracılık Rolü. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 776-797.
- Kotler, P. (1973). Atmospherics as a marketing Tool. *Journal of Retailing*, 49(4), 48-64.
- Limon, S. & Geniş, A. (2011). Simulation applications at the tourism sector: thematic hotels. *Journal of Current Researches on Social Sciences*. (1)1. 9-23.
- Liotard, J.F. (1984). The Postmodern condition: A report on knowledge, Trans. Geoff Bennington and Brian Massumi, Manchester: Manchester University Press.
- Mitchell, C. (2002). Selling the brand inside. *Harvard Business Review*, 80(1), 99-101.
- Munoz, C.L. & Wood, N.T. (2009). A recipe for success: Understanding regional perceptions of authenticity in themed restaurants. *International*

- Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*. 3(3), 269-280.
<https://doi.org/10.1108/17506180910980564>
- Nebioğlu, G. (2023). Görsel bir anlatım olarak gerçeklik algısı temelinde “Madame Tussauds Müzesi”nin incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (54), 415-429.
- O'Connor, D. (2001). Media cultures: Assemblages of motion. *Space and Culture*, 4(7-9), 4-20.
- Odabaş, Y. (2023). Haritalama ve mekân kavramından hareketle Jean Baudrillard’ın simülasyon kuramı. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (54), 391-418.
- Parsa, S. (1999). Televizyon göstergebilimi. *Kurgu Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 16(16), 15-28.
- Poster, M. (1979). Semiology and Critical Theory: From Marx to Baudrillard. *Boundary 2*, 275-288. <https://doi.org/10.2307/303152>
- Roseman, M.G. (2006). Changing times: Consumers choice of ethnic foods when eating at restaurants. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*. 14(4): 5-32. http://dx.doi.org/10.1300/J150v14n04_02
- Singh, V. (2021). Study of Indian rock-cut architecture. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(7), 167-172. <http://dx.doi.org/10.5958/2249-7137.2021.01740.7>
- Steinmann, S. (2011). *Kundenkontakte und kundenkontaktsequenzen im multi channel marketing* (s. 7-51). Gabler.
- Sukalakamala, P., & Boyce, J. B. (2007). Customer perceptions for expectations and acceptance of an authentic dining experience in Thai restaurants. *Journal of Foodservice*, 18(2), 69-75. <https://doi.org/10.1111/j.1745-4506.2007.00048.x>
- Tuncer, E. S. (2020). Göstergebilimin çözümleme modelleri ışığında reklam anlatıları. *Atatürk İletişim Dergisi*, (20), 73-102.
- Urry, J. (2015). *Mekânları tüketmek (Çev: R. G. Öğdül)*. Ayrıntı Yayınları
- Wakefield, K. L., & Baker, J. (1998). Excitement at the mall: Determinants and effects on shopping response. *Journal of Retailing*, 74(4), 515-539. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(99\)80106-7](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)80106-7)
- Wohlfeil, M., & Whelan, S. (2006). Communicating brands through engagement with ‘Lived’ experiences. *Journal of Brand Management*, 13, 313-329. <https://doi.org/10.1057/palgrave.bm.2540274>
- Yanıklar, C. (2010). Tüketim kültürü, kapitalizm ve insan ihtiyaçları arasındaki ilişki üzerine bir tartışma. *Journal of Social Sciences*, 34 (1).
- Yıldız, A. (2022). Hindu kutsal metinlerinde geçen Şiva efsanelerine dair bir inceleme. *Dini Araştırmalar*, 25(63), 401-422.

Extended Abstract

Within the food and beverage industry, ethnic restaurants, as spaces created through physical evidence, atmospheric elements, and tangible products, are increasingly on the rise. Ethnic restaurants stage the intangible and concrete components of the target culture through physical evidence and atmospheric elements within the framework of the determined theme, and "simulate" according to the perspective of the French sociologist Jean Baudrillard, introducing a "hyperreality" that replaces the original reality. The aim of this study was to examine the hyperreality elements in ethnic restaurants from the perspective of Baudrillard, to reveal the indicators that transform ethnic restaurants into simulacra, and to expose the functions of these indicators.

Postmodernism constitutes a new consumer paradigm that diverges from the influences of modernism, establishing a hedonistic, ostentatious, and experiential-oriented consumption pattern for individuals. Today's consumers demonstrate distinct tendencies and expectations compared to traditional food and beverage consumption habits and functional benefit-seeking. Consequently, ethnic restaurants within the food and beverage industry, created as spaces with tangible products alongside various physical evidences and atmospheric elements, are on the rise. These restaurants stage and "simulate" the abstract and concrete components of the target culture within a predetermined theme, according to the perspective of French sociologist Jean Baudrillard, giving rise to a phenomenon of "hyperreality" that replaces the original reality. Baudrillard's concept of simulation conceals the absence of reality through appearances that aspire to be perceived as reality. Simulacra arise through the reproduction of objects or events (Baudrillard, 2005). Hence, in the postmodern era, there is a frequent encounter with simulacra reproducing past events or places.

The postmodern era is characterized as an information age dominated by spectacle and signs, replacing models that emphasize reality with imitations that shape the social order and hyperreality in postmodern society. Consequently, themed hotels, ethnic restaurants, themed parks, and similar hyperreal spaces have experienced rapid growth in the postmodern consumer era.

In the introduction of the study, Baudrillard's "Simulation Theory" and the concept of "Hyperreality" are explained, and their theoretical connection to ethnic restaurants is examined. The atmospheric elements of ethnic restaurants, representing simulations that replace the reality of the respective ethnic culture, are analyzed through semiotic analysis. Three fundamental elements hold significance in semiotic analysis: the sign, the signified (the thing to which the sign refers), and the signifier (the physical presence of the sign). Semiotics represents an activity based on symbols used for meaning creation and corresponds to a process based on signs that occur in communication between individuals. In semiotic analysis, the ultimate goal is

to reveal the underlying reality behind what is perceived and does not fully reflect reality. Within this scope, three visual elements of ethnic restaurants - seating arrangement, table settings, and general ambiance - are taken into account, and the signs, signifiers, and messages used in the construction of hyperreal spaces are identified and categorized. The identified signifiers include "window, miniature, elephant, teapot, table setting, motifs, tiles, and wallpaper." The messages conveyed by these signifiers are classified as "freedom-belief, wisdom, sacred-divine power, ritual, togetherness-community, power-courage, grandeur-wealth, and generosity-abundance."

Within the framework of the relationship between the codes established and the signified, the elements of hyperreality are determined and discussed. Consequently, the spatial indicators of the Ottoman ethnic restaurant (table settings, motifs, tiles, and wallpaper) and the overall ambiance are observed to simulate the experience of dining through hyperreality elements, showcasing architectural elements, handicrafts, social structure, abstract symbols used in daily life, and cultural components associated with various periods of Ottoman culture. This simulation aims to provide consumers with an experience that goes beyond reality, as Jean Baudrillard puts it, allowing consumer groups to perceive themselves beyond time and enhancing their food and beverage service experiences by being part of this dreamlike simulation.

Similarly, when examining the Indian ethnic restaurant, it becomes evident that the combination of different signifiers and cultures from miles away seeks to reflect Indian culture in a different country or space, supporting Baudrillard's interpretation of reviving reality through various signifiers in his simulation theory. The restaurant creates an atmosphere using simulations to imitate and present Indian culture and serves consumers with an all-encompassing experience. Thus, the interior design and elements of the restaurant present a hyperreality that replaces the real Indian culture.

This research is unique in its evaluation of ethnic restaurants within the context of hyperreality and simulation theory. However, there seems to be a scarcity of similar studies focusing on spatial consumption elements through signifiers in the food and beverage sector. To understand the role of these signifiers in consumer perception, restaurant experience, and consumer behavior, further quantitative studies can be conducted. The findings from this research are expected to be a valuable data source for future studies.

THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL TRUST AND WHISTLEBLOWING TENDENCY: A STUDY ON HEALTH PROFESSIONALS

Tekin SANCAR*

Abstract

The mistakes made in the provision of healthcare services can have significant negative consequences for healthcare professionals and patients. Whistleblowing is seen as an important tool to eliminate these errors and to reveal the main source of errors. This study aims to reveal the relationships between health professionals' perceptions of organizational trust and whistleblowing tendencies with structural equation modeling. Quantitative research method was used in the study. The main population of the study consisted of all health professionals working in a training and research hospital providing secondary health care services in Istanbul. The number of questionnaires collected by convenience sampling technique, which is one of the random sampling methods in the research, is 400. The data were collected via internet survey technique (using Google forms infrastructure). IBM SPSS 27 and AMOS package programs were used to analyze the data. Descriptive analysis, correlation analysis and structural equation modeling were applied. Findings: According to the results of the correlation analysis, it was determined that there was a positive relationship between health professionals' perceptions of organizational trust and their whistleblowing tendencies and that health professionals' perceptions of organizational trust had a statistically significant and positive effect on their attitudes towards whistleblowing tendencies. This study is important in that health professionals can report negative situations and then reduce the negative situations that may happen to them due to being a whistleblower and create an organizational trust environment that will turn into a corporate culture.

Keywords: Organizational Trust, Whistleblowing Tendency, Health Professionals.

ÖRGÜTSEL GÜVEN VE İHBARCILIK EĞİLİMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: SAĞLIK PROFESYONELLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Sağlık hizmetlerinin sunumunda yapılan hatalar sağlık profesyonelleri ve hastalar açısından önemli derecede olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Yapılan bu hataları ortadan kaldırmak ve hataların ana kaynağını ortaya çıkarabilmek adına ihbarcılık önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu çalışma ile sağlık

* Dr. Öğr. Üyesi, İğdır Üniversitesi İİBF Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, tekin.sancar@igdir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5277-3449>

profesyonellerinin örgütsel güven algıları ile ihbarcılık eğilimleri arasındaki ilişkilerin yapısal eşitlik modellemesi ile ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın ana kütlesini İstanbul'da ikinci basamak sağlık hizmeti sunan bir eğitim ve araştırma hastanesinde çalışan tüm sağlık profesyonelleri oluşturmuştur. Araştırmada tesadüfi örnekleme yöntemlerinden olan kolayda örnekleme tekniği ile toplanan anket sayısı ise 400'dür. Veriler internet üzerinden anket tekniği ile (Google formlar altyapısı kullanılarak) toplanmıştır. Verilerin analizinde IBM SPSS 27 ve AMOS paket programları kullanılmıştır. Araştırmada betimleyici analizler, korelasyon analizi ve yapısal eşitlik modellemesi uygulanmıştır. Bulgular: Yapılan ilişki analizi sonuçlarına göre sağlık profesyonellerinin örgütsel güven algıları ile ihbarcılık eğilimleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu ve sağlık profesyonellerinin örgütsel güven algılarının, ihbarcılık eğilimlerine yönelik tutumlarını istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu çalışma, sağlık profesyonellerinin olumsuz durumları ihbar edebileceği ve sonrasında ihbarcı olma nedeniyle başına gelebilecek olumsuz durumları azaltacağı ve kurum kültürüne dönüştürülecek bir örgütsel güven ortamı oluşturacağı hususunda önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Güven, İhbarcılık Eğilimi, Sağlık Profesyonelleri.

Introduction

Institutions try to create an ideal working environment away from wrong, bad, unethical and difficult behaviors, and they do their best to prevent any injustice, misconduct, illegal and unethical actions. The concept of whistleblowing, which has been discussed in organizational behavior in recent years and has no direct meaning in many languages; Disclosure of illegal, immoral or illegitimate practices under the control of their employers to persons or organizations that may commit the act (Near and Miceli, 1985, pp. 4-5), a voluntary action aimed at reporting inappropriate operations within an organization to external authorities (Courtemanche, 1988, pp. 36-37), negative impact on the institution. It is defined as reporting illegal and unethical actions in order to prevent their effects (Aktan, 2015, p. 35). The concept of whistleblowing; it is examined in five different dimensions as formal, informal, internal, external, confidential and open whistleblowing. Internal whistleblowing refers to employees who use internal channels and report these situations to their supervisors when an unethical situation, behavior or abuse is detected in the workplace (Hwang et al., 2008, pp. 504-526; Park et al., 2008, pp. 91-99). External whistleblowing; contrary to internal whistleblowing, it means reporting the situation to parties outside the institution, and it is stated that those who use this method have used the internal whistleblowing method before and they think that problems can no longer be tolerated through internal reporting (Lavena, 2016, pp. 113-136). Formal whistleblowing means reporting the action through official organizational protocols or communication channels. While informal whistleblowing means informing close colleagues, colleagues or someone

they trust about the situation (Toker, 2014). On the other hand, whistleblowing is also referred to as "confidential whistleblowing" when people make reports by hiding their identities due to factors such as retaliation by employees, job loss, exclusion, etc. as a result of whistleblowing (Park et al., 2008, p. 931).

However, as a result of whistleblowing, due to factors such as employee retaliation, job loss, ostracization, etc., people who report whistleblowing by hiding their identities are considered as "confidential whistleblowing", while reporting their identities openly is considered as "open whistleblowing". It is seen that whistleblowing is an ethical practice, an appropriate way to prevent the consequences of mistakes and future misconduct; (Shahinpoor and Matt, 2007, pp. 55-61; Mansbach and Bachner, 2010, pp. 483-490) can be considered as an action that enables employees to contribute to organizational integrity, ethics and quality (Berry, 2004). Although whistleblowing may seem like a negative situation in many organizations when it is done in good faith, when the public interests are respected, and when it aims to prevent or overcome threats to public security, it has many positive effects on institutions (Ciasullo et al., 2017, pp. 13-23). Although whistleblowing is a desirable ethical behavior and has potential positive consequences for organizations, many of the members of the organization seem to remain passive when faced with wrongdoing (Zakaria, 2015). In recent years, whistleblowing has become an increasingly common issue in healthcare systems and institutions, and is seen as a key tool for combining patient safety and organizational quality (Holt, 2015, pp. 70-77). In the health system, it is possible to experience many ethical problems with the individual practices of the employees such as treatment method, communication, wrong medication, wrong report writing, and organizational practices such as billing, unnecessary hospitalizations and examinations. In the healthcare system, unlike other sectors, failure to report errors and problems is of particular importance as it will result in consequences that may cost human life beyond just economic and moral problems.

Since the studies (Aydan and Kaya, 2018; Filiz, 2002; Kelekçioğlu and Alper Ay, 2022) on "whistleblowing" in the health sector in Turkey, notification of medical errors and reporting of incidents are intense, there are a limited number of studies on direct whistleblowing. For this reason, it is important to reveal the intentions of health professionals about whistleblowing and the factors affecting it. The positive sense of trust developed by the employees towards the organization has an important role in the whistleblowing process, in ensuring that the problem is resolved within the organization without leaving the organization. In other words, it is seen that employees who trust the organization can convey unethical behaviors to their superiors in order to protect the interests of the organization (Özdemir, 2015, p. 33). Therefore, organizational trust plays an important role in whistleblowing. In this study, the tendencies of health professionals working in a training and research hospital providing secondary health care services in

Istanbul to report unethical situations they encounter in the hospital, their perceptions of organizational trust and the relations between them were examined. The study was carried out on health professionals, since they are thought to be at the forefront in the provision of health services, and they are more likely to encounter events and behaviors that will be the subject of whistleblowing.

1. ORGANIZATIONAL TRUST

The most important factor in the formation of organizational commitment and organizational efficiency is organizational trust. An organization can develop a sense of trust in the organization by including its employees in the decision-making processes, expanding its areas of responsibility and authority, providing effective communication with two-way information flow, creating its own control areas. Organizational efficiency and success can be sustained by minimizing the level of organizational conflict and stress with employees who are highly motivated and moral, open to innovation, and have high task and role performance (Halis et al., 2007, pp. 187-205). organizational trust; Although those who work on decision makers cannot have influence, it means that the organization will work for their own benefit, at least they should know that they are not responsible for situations that they cannot control by not harming them (Dursun, 2015, pp. 134-156). Employees who are emotionally attached to their organizations, who can define themselves within their organizations, who are satisfied with their jobs, who do not want to leave their organizations, and who, in return, show more citizenship behaviors for the development of their organizations, will increase their level of job achievement in the organization by establishing relationships based on trust in organizations and trusting their leaders, institution and friends (Özdevecioğlu, 2003). While the economic, social and political causes of the crises experienced in organizations today are the reflections of the severe crisis of trust under water, it can be said that the stories of successful organizations are formed by key characteristics such as trust in the institution, trust in the leader/manager, trust in the corporate vision, and trust in colleagues (Erdem, 2003, p. 66).

Organizational trust increases communication by raising the morale of the employee, and improves team spirit and teamwork by strengthening the sharing among employees. Team spirit also enables employees to be more effective in their work, reduces stress and exhaustion in the work environment, and enables them to be more creative and productive (Aykan, 2007, p. 15). One of the most important factors affecting employee satisfaction is the interaction of employees with each other and with their managers. In order for this interaction to be positive and for healthcare professionals to produce services with the expected quality and efficiency, they must first be managed professionally and have confidence in the institution they work for, their managers and colleagues. Health administrators need to create personnel

policies that will enable healthcare professionals to work more satisfactorily and efficiently and ensure their implementation (Altuntaş, 2008, p. 23).

2. WHISTLEBLOWING TENDENCY

Researchers have been working since the 1980s on whistleblowing, which has started to be seen as one of the effective methods of preventing malpractices in the workplace (Vandekerckhove and David, 2012, pp. 254-255). With its widely accepted international definition, whistleblowing is defined as the reporting of illegal, unethical or unethical actions that occur in the organizations of former or current employees in an organization to people or institutions that can prevent these actions (Miceli and Janet, 1984, pp. 690). If these wrong practices in organizations are not identified or reported, they can have significant economic, social, environmental and health costs.

Whistleblowing is the type of behavior that expresses the reporting or revealing of ethical and unethical behaviors by employees or management within the enterprises. Whistleblowing is the reporting of illegal and unethical behaviors and actions within an organization to internal and external authorities who have the power and authority to solve problems by people with information (employees or stakeholders) so that they do not harm other people or institutions within and outside the organization (Aktan, 2015, p. 33). The purpose of the individual who carries out the act of whistleblowing is to prevent the continuation of wrong practices, to inform the authorities that can intervene and change the situation within or outside the organization, and to try to prevent the organization from experiencing problems in the following periods. The individual who carried out the act of whistleblowing has knowledge about the subject. The issue should be handled by reporting or disclosure method. The person who carried out the action may be an individual within the organization, or it may be someone who has had a relationship with the organization in the past and has disconnected (Özdemir and Erçelik, 2022, p. 67). Whistleblowing is diversified internally and externally. Internal whistleblowing, as the name suggests, is when an individual or individuals who are whistleblowers reveal the ethical or legal problem they encounter within the organization. Disclosure of the encountered moral/unethical problem to the management of the organization and keeping the situation within the organization is called internal whistleblowing. The whistleblower first goes to the manager above him, requesting the correction of the illegal or unethical situation from the managers. If his manager (such as supervisor, group leader, department manager, etc.) is aware of the situation but does not or cannot make a correction, the whistleblower can go to a higher management and report the problem and request help. Any notification made within the organization to stop or terminate the illegal/unethical event within the organization is internal whistleblowing (Eren and Orhan, 2013, pp. 455-468).

External whistleblowing is the situation where the whistleblower (whisterblower) discloses the unethical behavior he/she sees or encounters

within the organization to external administrations, which are state or supervisory, outside the competent authorities in the organization. It is also possible that the units outside the organization are the police or media organs, apart from the executive or supervisory units. It is not correct to use external whistleblowing without resorting to the tendency of internal whistleblowing. Therefore, in cases where internal whistleblowing is not sufficient, external whistleblowing should be used (Eren and Orhan, 2013, pp. 455-468). Written or verbal communication of illegal and/or unethical behavior and actions is called public notification. The whistleblower can also reveal the event by hiding his name. Reporting illegal and/or unethical behavior and actions by hiding the identity is called implied notification (Saygan and Bedük, 2013).

3. THE RELATIONSHIP BETWEEN ORGANIZATIONAL TRUST AND WHISTLEBLOWING TENDENCY

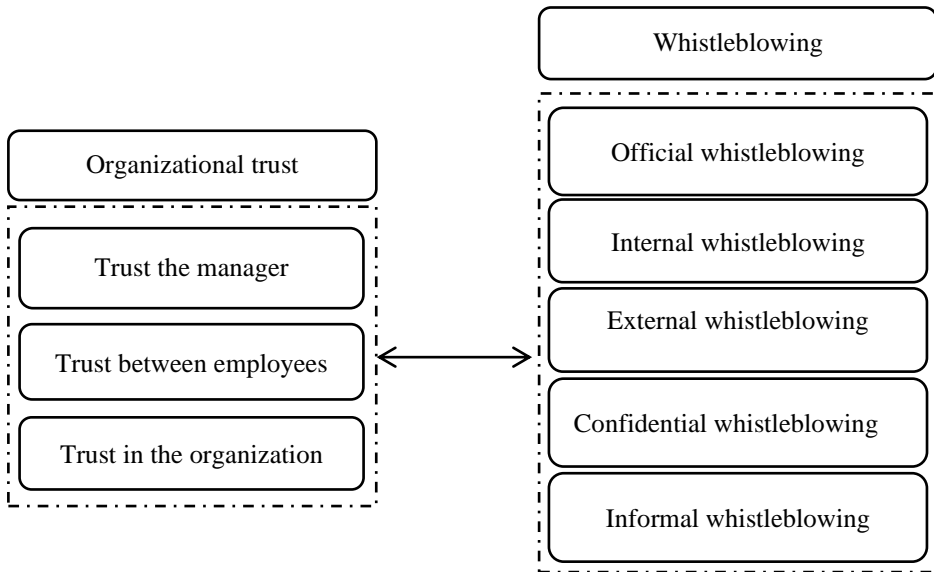
Whistleblowing is seen as an ethical practice, an appropriate way to prevent the consequences of mistakes and future misbehavior, and an action that enables employees to contribute to organizational integrity, ethics and quality (Shahinpoor and Matt, 2007, p. 37; Mansbach and Bachner, 2010, p. 485). The positive sense of trust that employees develop towards the organization has an important role in the whistleblowing process to ensure that the problem is solved within the organization without going outside the organization. In other words, it has been observed that employees who trust the organization report unethical behaviors to their superiors in order to protect the interests of the organization (Özdemir, 2015).

In addition, the internal whistleblowing channel is preferred when there is support from senior managers or coworkers (Mesmer-Magnus and Viswesvaran, 2005, pp. 280). Sims Randi and Keenan (1998, pp. 415-416) found that there is a strong and positive relationship between perceived managerial support and whistleblowing, and that there is a strong relationship between gender and external whistleblowing, with males having a higher tendency to whistleblower than females. King (1999), on the other hand, found that nurses who felt a sense of closeness to managers had higher intrinsic whistleblowing tendencies. Perks and Smith (2008) also argue that a supportive organizational environment is seen as an important determinant for whistleblowing.

Since there are few studies examining the relationship between organizational trust and whistleblowing in the literature, it is thought that this study will contribute to the related literature. In this study, it is aimed to determine the relationships between the organizational trust perceptions of health professionals and their whistleblowing tendencies. In addition, it is another aim of the research whether the whistleblowing tendency and organizational trust perceptions of health professionals differ according to their socio-demographic characteristics. For this purpose, it is thought that there is a relationship between the levels of trust in the manager, trust among employees

and trust in the organization, which creates the perception of organizational trust, and whistleblowing. The relationship between the organizational trust perceptions of health professionals and their whistleblowing tendencies is the subject of the research. Therefore, the main hypothesis of this study is; "H₁: There is a statistically significant relationship between health professionals' perceptions of organizational trust and their whistleblowing tendencies". The model of the research discusses the causal relationship between the main variables of the research (organizational trust and whistleblowing tendency). Based on this idea, the model in Figure 1 and the following hypotheses were developed.

Figure 1. Research Model



4. METHODOLOGY

Quantitative research method was used in the study. A cross-sectional research design was applied. The research data were collected by convenience sampling technique, one of the non-random sampling techniques.

4.1. Population and Sample of the Research

The main population of the study consisted of all health professionals working in a training and research hospital providing secondary health care services in Istanbul. At the time of the study, there were approximately 2300 health workers in the hospital. Convenience sampling method was preferred in the study. In convenience sampling, data are collected from the main population in the easiest, fastest and most economical way (Malhotra, 2004, p. 321; Aaker et al., 2007, p. 394). The data were collected via the internet

survey technique. The total number of questionnaires that were evaluated and used in the analysis of the data is 400.

4.2. Data Collection Method

Online survey technique was used as data collection method. The study was carried out as a cross-sectional study of healthcare professionals working in a training and research hospital providing secondary healthcare services in Istanbul. The developed questionnaire form was discussed in detail with academicians and sector experts in the field of health management and the final version was created in this context. After the necessary adjustments were made in line with the criticisms made about the expressions in the questionnaire, a pilot application (pre-test) was carried out on 30 people in order to ensure the structural validity of the updated questionnaire. The questionnaire form consists of three parts in total. In the first part, there are statements about the basic characteristics of the participants, while in the second part, there are statements consisting of 18 propositions about the organizational trust perceptions of health professionals. In the last part, there are statements to determine the whistleblowing tendency, which consists of 14 propositions.

4.3. Scales Used in the Research

For the "whistleblowing tendency", Park et al. (2008) and consists of 14 questions: internal (3 questions), external (3 questions), formal (2 questions), informal (2 questions), open (2 questions) and confidential (2 questions) whistleblowing dimensions used. Organizational Trust Inventory (Organizational Trust Inventory), developed by Nyhan and Marlowe (1997) and consisting of 12 statements, for the measurement of trust in the manager (8 questions) and trust in the organization (4 questions), which are sub-dimensions of organizational trust; For the measurement of trust among employees, the "Interpersonal Trust Scale", which was developed by Cook and Wall (1980) and consists of 6 statements, was used.

4.4. Data Analysis

In the study, the structural equation model (AMOS) was used to determine the effect of organizational trust perceptions of health professionals on whistleblowing tendency. In addition, frequency analyses, reliability analyses, descriptive statistics and correlation analyses were conducted to reveal the socio-cultural characteristics of the participants.

5. FINDINGS

In the next chapter, the findings of the study will be presented.

5.1. Demographic Findings

The socio-demographic characteristics of the health professionals participating in the research are given below. According to this; 64.7% of the health professionals within the scope of the research are women and 35.3% are men. 36.7% of the health professionals are in the age range of 36 and over, 58.7% of them have a bachelor's degree, 33.5% of them have worked in the profession for 4 years or less, 52.3% of them have 4 years of experience. And it is seen that they have worked in the institution they have been in for less than 10 years. In addition, 52.0% of health professionals work in clinical units and 72.2% are permanent staff. And also, 81.4% of health professionals state that they do not fear being fired, while 44.6% state that finding a new job is "easy" in case of dismissal.

5.2. Reliability Analysis

The factors of organizational trust perceptions of health professionals, which constitute the variables of the research, were analyzed with 18 questions and the factors of whistleblowing tendencies were subjected to reliability analysis with 14 questions. The reliability analysis results are given below.

Tablo 1. Reliability Analysis Results

| Scale and Dimensions | Number of Expressions | Cronbach Alpha |
|------------------------------|-----------------------|----------------|
| Official whistleblowing | 4 | 0,645 |
| Internal whistleblowing | 3 | 0,626 |
| External whistleblowing | 3 | 0,741 |
| Confidential whistleblowing | 2 | 0,705 |
| Informal whistleblowing | 2 | 0,690 |
| General whistleblowing | 14 | 0,876 |
| Trust the manager | 8 | 0,942 |
| Trust between employees | 6 | 0,944 |
| Trust in the organization | 4 | 0,877 |
| Overall organizational trust | 18 | 0,971 |

Alpha coefficient was used to test the reliability of the scales used in the study. Table 1 shows the reliability coefficient results of the whistleblowing scale and its sub-dimensions, and the organizational trust scale and its sub-dimensions. The results obtained show that the scale is reliable.

5.3. Descriptive Statistics

The evaluations of the participants regarding the dimensions of whistleblowing and organizational trust are given in Table 2. Accordingly, the general average score of whistleblowing is 3.84 ± 0.51 , the highest official whistleblowing dimension (4.29 ± 0.73) and the lowest one in confidential whistleblowing (2.47 ± 0.92). When we examine the evaluations of health professionals about the organizational trust dimension, the general average score of organizational trust is 3.95 ± 0.63 , the highest level of trust in the manager (4.23 ± 0.57) and the lowest level of trust in the organization (3.35 ± 0.85).

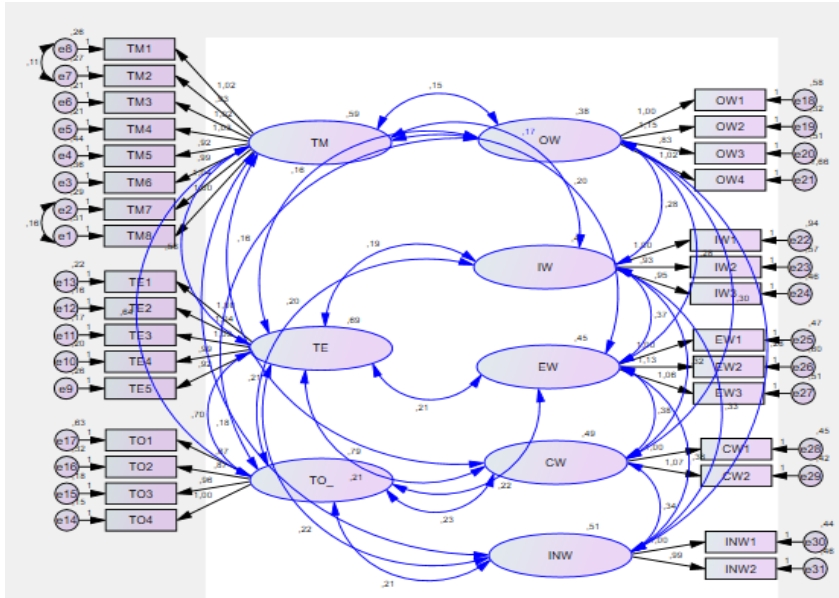
Table 2. Evaluations of The Participants on Whistleblowing and Organizational Trust

| Constructions | Factors | Mean | Std. Deviation | Variance | Reliability Coefficient |
|----------------------|-----------------------------|------|----------------|----------|-------------------------|
| Whistleblowing | Official whistleblowing | 4.29 | 0.73 | 0.61 | 0,645 |
| | Internal whistleblowing | 4,28 | 0.74 | 0.56 | 0,626 |
| | External whistleblowing | 4,16 | 0.81 | 0.65 | 0,741 |
| | Confidential whistleblowing | 2.47 | 0.92 | 0.74 | 0,705 |
| | Informal whistleblowing | 4.08 | 0.83 | 0.69 | 0,690 |
| | General | 3.84 | 0.51 | 0.72 | 0,876 |
| Organizational Trust | Trust the manager | 4.23 | 0.57 | 0.63 | 0,942 |
| | Trust between employees | 4.11 | 0.55 | 0.64 | 0,944 |
| | Trust in the organization | 3.35 | 0.85 | 0.70 | 0,877 |
| | General | 3.95 | 0.63 | 0.71 | 0,971 |

5.4. Relationship Analysis

Factor analysis is applied in two different ways, exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis. In exploratory factor analysis, factor structures are not known beforehand and it is aimed to define these structures, while in confirmatory factor analysis, it is aimed to confirm previously known factor structures. For this purpose, CFA for organizational trust and whistleblowing scales used in the research was used. The DFA analysis model is shown in Figure 2.

Figure 2. Health Professionals' Perceptions of Organizational Trust - Whistleblowing Tendencies (Research Model and Goodness of Fit Results)



*CMIN/DF: 2,780; GFI: 0,845; NFI: 0,883; IFI: 0,922; RFI: 0,866; TLI: 0,910; CFI: 0,922; AGFI: 0,810; RMSA: 0,067 [(Official Whistleblowing(OW), Internal Whistleblowing(IW), External Whistleblowing(EW), Confidential Whistleblowing(CW), Informal Whistleblowing(INW), Trust the Manager™, Trust between Employees(TE), Trust in the Organization(TO)]

The fit values obtained show that the model fit is achieved. There is a positive relationship between the organizational trust perceptions of health professionals and their whistleblowing tendencies. As the organizational trust perceptions of health professionals increase, whistleblowing tendencies increase positively. Findings obtained with content validity and confirmatory factor analyzes show that the construct validity of the model is provided. The χ^2 , RFR, GFI, NFI, CFI, IFI, TLI, AGFI, RMSA values given above show that model fit is achieved.

Table 3. DFA Results for The Improved Measurement Model

| Constructs | Items | Standardized Regression Coefficients | Estimate | Standard Error (SE) | T value (CR) | P |
|------------------------|-------|--------------------------------------|----------|---------------------|--------------|-----|
| Trust the Manager (TM) | TM8 | ,808 | 1,000 | | | |
| | TM7 | ,828 | 1,043 | ,036 | 28,678 | *** |
| | TM6 | ,785 | ,986 | ,055 | 18,047 | *** |
| | TM5 | ,730 | ,921 | ,056 | 16,358 | *** |
| | TM4 | ,868 | 1,034 | ,050 | 20,866 | *** |

| | | | | | | |
|----------------------------------|------|------|-------|------|--------|-----|
| | TM3 | ,861 | 1,020 | ,049 | 20,639 | *** |
| | TM2 | ,807 | ,929 | ,050 | 18,730 | *** |
| | TM1 | ,839 | 1,019 | ,051 | 19,842 | *** |
| Trust between Employees (TE) | TE5 | ,832 | ,919 | ,041 | 22,297 | *** |
| | TE4 | ,877 | ,990 | ,040 | 24,733 | *** |
| | TE3 | ,903 | 1,032 | ,039 | 26,333 | *** |
| | TE2 | ,909 | 1,038 | ,039 | 26,676 | *** |
| | TE1 | ,871 | 1,000 | | | |
| Trust in the Organization (TO) | TO4 | ,916 | 1,000 | | | |
| | TO3 | ,897 | ,957 | ,033 | 29,155 | *** |
| | TO2 | ,809 | ,872 | ,038 | 22,850 | *** |
| | TO1 | ,601 | ,670 | ,048 | 13,902 | *** |
| (Official Whistleblowing (OW)) | OW1 | ,629 | 1,000 | | | |
| | OW2 | ,781 | 1,147 | ,104 | 10,990 | *** |
| | OW3 | ,581 | ,827 | ,090 | 9,206 | *** |
| | OW4 | ,438 | 1,016 | ,139 | 7,297 | *** |
| Internal Whistleblowing (IW) | IW1 | ,552 | 1,000 | | | |
| | IW2 | ,619 | ,926 | ,106 | 8,701 | *** |
| | IW3 | ,667 | ,947 | ,104 | 9,075 | *** |
| External Whistleblowing (EW) | EW1 | ,697 | 1,000 | | | |
| | EW2 | ,698 | 1,133 | ,093 | 12,167 | *** |
| | EW3 | ,702 | 1,060 | ,087 | 12,222 | *** |
| Confidential Whistleblowing (CW) | CW1 | ,721 | 1,000 | | | |
| | CW2 | ,756 | 1,074 | ,088 | 12,256 | *** |
| Informal Whistleblowing (INW) | INW1 | ,731 | 1,000 | | | |
| | INW2 | ,721 | ,990 | ,087 | 11,345 | *** |

SEM (Structural Equation Modeling) results for the research model; Standardized regression coefficients (β), critical ratio (C.R.) and significance level p values for structural relationships are shown in Table 2. The results of the correlation analysis (the relationships between health professionals' perceptions of organizational trust and their whistleblowing tendencies) are given in Table 4.

Table 4. Correlations Between Variables (With Confirmatory Factor Analysis)

| | Variables | | Correlation Coefficients |
|----|-----------|-----|--------------------------|
| TM | <--> | OW | ,312 |
| TM | <--> | IW | ,345 |
| TM | <--> | EW | ,388 |
| TM | <--> | CW | ,394 |
| TM | <--> | INW | ,325 |
| TE | <--> | OW | ,302 |
| TE | <--> | IW | ,348 |
| TE | <--> | EW | ,379 |
| TE | <--> | CW | ,370 |
| TE | <--> | INW | ,364 |
| TO | <--> | OW | ,287 |
| TO | <--> | IW | ,357 |
| TO | <--> | EW | ,378 |
| TO | <--> | CW | ,377 |
| TO | <--> | INW | ,326 |

*[(official whistleblowing(OW), internal whistleblowing(IW), external whistleblowing(EW), confidential whistleblowing(CW), informal whistleblowing(INW), trust between employees(TE), trust in the organization(TO)]. SEM results for the research model; standardized regression coefficients (β), critical ratio (C.R.) and significance level p values for structural relationships are shown in Table 3.

Conclusion

In this study, the relationships between the organizational trust perceptions of health professionals and their whistleblowing tendencies were examined. The main population of the study consisted of all health professionals working in a training and research hospital providing secondary health care services in Istanbul. The number of questionnaires collected by convenience sampling technique, which is one of the random sampling methods in the research, is 400. The data were collected through internet survey technique (using google forms infrastructure).

The mean general whistleblowing score of the health professionals participating in the study was found to be 3.84 ± 0.51 . When examined in terms of sub-dimensions; the highest official whistleblowing dimension (4.29 ± 0.73) and the lowest one in confidential whistleblowing (2.47 ± 0.92). When we examine the evaluations of health professionals about the organizational trust dimension, the general average score of organizational trust is 3.95 ± 0.63 , the highest level of trust in the manager (4.23 ± 0.57) and the lowest level of trust

in the organization (3.35 ± 0.85). In the study conducted by Taş (2015) on nurses, it was observed that the level of intrinsic whistleblowing was higher than this study and the level of extrinsic whistleblowing was lower than this study. In a study conducted by Aydan and Kaya (23) on nurses and secretaries, it was observed that the averages of extrinsic whistleblowing and general whistleblowing were lower than this study, while the average of intrinsic whistleblowing was higher than this study. In the study of Yılmaz and Bayram (2019) conducted on healthcare professionals, it was observed that the averages in all dimensions were higher than this study.

When examined with studies in the field of health; in Taş (2015)'s study on nurses, it is seen that the level of internal whistleblowing is higher than this study, and the level of external whistleblowing is lower than this study. In Aydan and Kaya's (2018) study on nurses and secretaries, it is seen that the average of external whistleblowing and general whistleblowing is lower than this study, and the mean of internal whistleblowing is higher than this study. In the study of Yılmaz and Bayram (2019), conducted on healthcare workers, it is seen that the average in all dimensions is higher than this study. The general organizational trust score average of the health professionals participating in the study was found to be 3.91; trust in the manager (4.33 ± 0.76), trust among employees (3.87 ± 0.78) and trust in the organization (3.35 ± 0.89). When the studies on the organizational trust level of health professionals are examined; while the results of this study have a similar organizational trust average with Top's (2012) study, it is seen that they have a higher organizational trust level average than other studies.

It is thought that communicating any ethical problem in the institution to the top managers and resolving it within the institution is an indication of the development of institutional trust, and similarly (Binikos, 2008) low level of trust may lead to not reporting. However, people with high organizational trust do not hesitate to report because they think that whistleblowing will not affect them negatively, but people with high organizational trust may not feel the need to report because they think that their organizations will not allow negative/unethical behaviors (Binikos, 2008). This situation can be considered as both positive and negative effects of organizational trust on whistleblowing. In Aydan and Kaya's (2018) study, organizational trust had a direct negative effect on whistleblowing intention, while its indirect effect was positive when the ethical climate was a mediator. Developing whistleblowing as an invisible control mechanism within the institution will prevent many mistakes, since the result of an error or misapplication in healthcare services, which has a complex structure, is of vital importance. In this way, the quality of service delivery will be increased as well as the errors will be reduced, it will be ensured that the existing and undeclared errors can be determined and analyzed correctly. From this point of view, a notification system should be established to report errors in health institutions.

Işık et al. (2020) examined the relationship between organizational trust and whistleblowing and found a statistically significant relationship between general organizational trust and trust in manager and formal, internal and general whistleblowing; between trust in the organization and external, internal and general whistleblowing; and between trust among employees and internal and general whistleblowing. However, people with high organizational trust do not hesitate to whistleblower because they think that whistleblowing will not affect them in a negative way, but in the same way, people with high organizational trust may not feel the need to whistleblower because they think that their organizations will not allow negative behaviors (Binikos, 2008).

Considering the relationship between organizational trust and whistleblowing tendency; an environment of trust should be created that will eliminate the fear of negative situations that may happen to employees after reporting and turn into a corporate culture. In addition, in-service training should be planned, emphasizing that reporting inappropriate situations they encounter will protect patients from many harms and save human life, and encourage them to report.

When the relationship between organizational trust and whistleblowing tendency is analyzed; an environment of trust that will eliminate the fear of negative situations that may happen to employees after whistleblowing and turn into a corporate culture should be created. In addition, in-house trainings and studies that emphasize that reporting unethical situations they encounter will protect patients from many damages and have the importance of saving human life and encourage them to report should be planned. In addition, managers' giving importance to the opinions of their employees, giving them a say in decisions, being sensitive to their needs and establishing friendly relations with them can also contribute to the formation of a climate of trust and an increase in whistleblowing tendencies against unethical situations.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Tekin Sancar: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval (06.04.2023 / 7) was obtained from Iğdır University Scientific Research and Publication Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Tekin Sancar: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Iğdır Üniversitesi Etik Kurulu'ndan izin alınmıştır (06.04.2023 / 7).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Sancar, T. (2023). Örgütsel güven ve ihbarcılık eğilimi arasındaki ilişki: Sağlık profesyonelleri üzerine bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 269-286. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1387882>

References

- Aaker, D.A., Kumar, V. & Day, G.S., (2007). *Marketing research* (Ed. 9.). Danvers: John Wiley & Sons.
- Aktan, C.C. (2015). Organizasyonlarda yanlış uygulamalara karşı bir sivil erdem, ahlaki tepki ve vicdani red davranışı: whistleblowing. *Mercek Dergisi*, 7(2), 19-36.
- Altuntaş, S. (2008). *Hemşirelerin örgütsel güven düzeyleri ile kişisel mesleki özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki* [doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi
- Aydan, S. & Kaya, S. (2018). Sağlık sektöründe ihbarcılık: bir üniversite hastanesinde çalışan hemşire ve sekreterler üzerine bir uygulama. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 21(1), 41-63.
- Aykan, E. (2007, Mayıs). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel güven ve tükenme davranışı arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma, 5. *Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*, Sakarya Üniversitesi İİBF Fakültesi, Sakarya.
- Berry, B. (2004). Organizational culture: A framework and strategies for facilitating employee whistleblowing. *Empl. Responsib. Rights J.*, 16(1), 1-11.
- Binikos, E. (2008). Sounds of silence: Organisational trust and decisions to blow the whistle. *SA J. Ind. Psychol*, 34(3), 48-59. <https://doi.org/10.4102/sajip.v34i3.728>
- Ciasullo, M. V., Cosimato, S. & Palumbo, R. (2017). Improving health care quality: The implementation of whistleblowing. *Total Qual. Manag.*, 29(1), 167-183. <https://doi.org/10.1108/TQM-06-2016-0051>
- Courtemanche, G. (1988). The ethics of whistleblowing. *The Internal Auditor*, 45(1), 36-41.
- Dursun, E. (2015). The relation between organizational trust, organizational support, and organizational commitment. *African Journal of Business Management*, 9(4), 134-156.
- Erdem, F. (2003). *Örgütsel yaşamda güven, sosyal bilimlerde güven*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Eren, V. & Orhan, U. (2013). Kurumsal sosyal sorumluluğun çalışanların kötü yönetimi ifşa düzeylerine etkisi üzerine bir araştırma. *The Journal of Academic Social Science Studies. International Journal of Social Science*, 6(2), 455-468.
- Filiz, M. (2022). Sağlık çalışanların ihbarcılık eğilimlerini belirlemeye yönelik yapılan çalışmaların sistematik derleme yöntemi ile analizi. *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 74-86.
- Halis, M., Gökgöz, G. & Yaşar, Ö. (2007). Örgütsel güvenin belirleyici faktörleri ve bankacılık sektöründe bir uygulama. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 17, 187-205.
- Holt, K. (2015). Whistleblowing in the NHS. *British Medical Journal*, 1, 350. <https://doi.org/10.1136/bmj.h2300>.
- Hwang, D., Staley, B., Ying, T. C. & Jyh-Shan, L. (2008). Confucian culture and whistle-blowing by professional accountants: An exploratory study. *Manag. Audit. J.*, 23(5), 504–526.
- Kelekçioglu, L. & Alper Ay, F. (2022). Örgütsel adalet algılamasının ifşa niyetine ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: hastane çalışanlarına yönelik alan araştırması. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(1), 44-65.
- King, G. (1999). The implications of an organization's structure on whistleblowing. *Journal of Business Ethics*, 20(4), 316-326.
- Lavena, C. F. (2016). Whistle-blowing: Individual and organizational determinants of the decision to report wrongdoing in the federal government. *Am. Rev. Public Adm*, 46(1), 113–136.
- Malhotra, N. K. (2004). *Marketing research an applied orientation* (Ed. 4.), New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Mansbach, A. & Bachner, G. Y. (2010). Internal or external whistleblowing: Nurses' willingness to report wrongdoing. *Nurs. Ethics*, 17(4), 483-490.
- Mesmer-Magnus, R. & Viswesvaran, C. (2005). Whistleblowing in organizations: An examination of correlates of whistleblowing I-intentions, actions, and retaliation. *Journal of Business Ethics*, 62(3), 277-297.
- Miceli, M. P. & Janet, P. N. (1984). The relationships among beliefs, organizational position, and whistleblowing status: A discriminant analysis. *Academy of Management Journal*, 27, 687-705.
- Near, J. P. & Miceli, M. P. (1985). Organizational dissidence: The case of whistle-blowing. *J. Bus.Ethics*, 4(1), 1-16.
- Özdemir, N. E. & Erçelik, M. A. (2022). *Whistleblowing (bilgi ifşası) ve örgütsel güven*. İstanbul: Eğitim Yayınevi.

- Özdemir, N. E. (2015). *Whistleblowing (bilgi ifşasının) örgütsel güvene etkileri üzerine bir alan araştırması* [yüksek lisans tezi]. Dumlupınar Üniversitesi.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile üniversite öğrencilerinin bazı demografik özellikleri ve akademik başarıları arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 117-135.
- Park, H., Blenkinsopp, J., Oktem, M. K. & Omurgonulsen, U. (2008). Cultural orientation and attitudes toward different forms of whistleblowing: A comparison of South Korea, Turkey, and the U.K. *J. Bus.Ethics*, 82(4), 929–939.
- Perks, S. & Smith, E. E. (2008). Employee perceptions regarding whistleblowing in the workplace: A south african perspective. *South African Journal of Human Resorce Management*, 6(2), 15-24.
- Saygan, S. & Bedük, A. (2013). Ahlaki olmayan davranışların duyurulması (whistleblowing) ve etik iklimi ilişkisi üzerine bir uygulama. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28(1), 1-23.
- Shahinpoor, N. & Matt, B. F. (2007). The power of one: Dissent and organizational life. *J. Bus.Ethics*, 74, 37–48.
- Sims Randi, L. & Keenan, John P. (1998). Predictors of external whistleblowing: organizational and intrapersonal variables. *Journal of Business Ethics*, 17(4), 411-421.
- Taş, F. (2015). *Özel ve kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerin izharcılık (whistleblowing) tutumları üzerine bir çalışma* [yüksek lisans tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Toker, G. A. (2014). Okullarda bilgi uçurma: iş doyumu ve örgütsel bağlılık ilişkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 261-282.
- Vandekerckhove, W. & David, L. (2012). The Content of Whistleblowing Procedures: A Critical Review of Recent Official Guidelines. *Journal of Business Ethics*, 108, 253-264.
- Yılmaz, E. Z. & Bayram, A. (2019). Sağlık çalışanlarında örgütsel vatandaşlık davranışı ile etiksel ifşa arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 246-267.
- Zakaria, M. (2015). Antecedent factors of whistle-blowing in organizations. *Procedia Economics and Finance*, 28, 230–234.

İLETİŞİM SÜREÇLERİNİN DİJİTALLEŞMESİ BAĞLAMINDA BOŞ ZAMAN SOSYOLOJİSİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Ahmet ELNUR*

Öz

Dijital teknolojilerin boş zaman değerlendirme etkinlikleri çerçevesinde gerçekleşen sosyal etkileşimler üzerindeki etkisinin her geçen gün artması, boş zaman sosyolojisinin kapsamının iletişim süreçlerini de kapsayacak şekilde genişletilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. İletişim süreçlerinin dijitalleşmesinin boş zaman sosyolojisi alanı üzerindeki etkilerinin keşfedilmesinin amaçlandığı bu çalışma kapsamında; iletişim süreçlerindeki dönüşümün boş zaman üzerindeki etkilerini ele alan iletişim çalışmaları, sosyoloji ve boş zaman çalışmaları disiplinlerinde gerçekleştirilmiş olan çalışmalar kapsamlı bir alanyazın taraması ışığında sentezlenmektedir. Bu doğrultuda öncelikle geleneksel iletişim yöntemlerinden sosyal medya gibi dijital platformlara doğru yaşanan değişimin ortaya çıkardığı sonuçlar irdelenmekte, dijitalleşme sonucunda iletişim süreçlerinde yaşanan hız ve erişim artışının yanı sıra ortaya çıkan zorluklar ortaya konulmaktadır. İkinci bölümde boş zamanın dijital ortamda değerlendirilmesi ve dijital çağa özgü çeşitli sorunlar da dâhil olmak üzere dijitalleşmenin toplum ve boş zaman üzerindeki etkileri mercek altına alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise dijital iletişimin yaygınlaşmasının dijital boş zaman alanı üzerindeki dönüştürücü etkileri incelenmekte, bu bağlamda boş zaman sosyolojisi alanının dijital çağda nasıl yeniden yapılandırıldığı gözler önüne serilmektedir. Dijital çağda yaşanan teknolojik gelişmeler; boş zaman sosyolojisi alanında sanal etkileşimlerin, dijital eşitsizliğin, oyun deneyimlerinin, dijital boş zaman ve sosyal medyanın etkilerinin derinlemesine incelenmesi doğrultusunda yeni kuramsal çalışmaların gerçekleştirilmesini gerekli hale getirmektedir. Boş zaman ve dijitalleşme olguları arasındaki etkileşimsel ilişkinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması ve boş zamanın sürdürülebilirliğinin sağlanması bağlamında daha etkili stratejilerin ortaya konulması noktasında; iletişim, sosyoloji, turizm ve teknoloji alanlarının bir araya getirildiği disiplinlerarası yaklaşımın benimsenmesi oldukça mühim bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Boş Zaman Sosyolojisi, Dijital İletişim, Dijital Boş Zaman, Teknolojik Dönüşüm.

THE TRANSFORMATION OF THE SOCIOLOGY OF LEISURE IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION OF COMMUNICATION PROCESSES

Abstract

The need to expand the scope of the sociology of leisure to incorporate communication processes, given the increasing impact of digital technologies on social interactions during leisure activities, is explored in this study through a comprehensive literature review synthesizing research from communication studies, sociology, and leisure studies on the transformation of communication processes and their effects on leisure time. In this direction, firstly, the results of the shift from traditional communication methods to digital platforms such as social media are examined, revealing both the challenges that arise and the increase in speed and access in communication processes as a result of digitalization. In the second part, the effects of digitalization on society and leisure time are explored, encompassing the evaluation of leisure time in the digital environment and various problems specific to the digital age. In the last part of the study, the transformative effects of the spread of digital communication on the field of digital leisure are analyzed, revealing how the field of the sociology of leisure is restructured in the digital age. Technological advancements in the digital age necessitate new theoretical studies in the sociology of leisure, examining the effects of virtual interactions, digital inequality, gaming experiences, digital leisure time, and social media. An interdisciplinary approach, combining fields such as communication, sociology, tourism, and technology, is crucial for comprehensively understanding the relationship between leisure and digitalization and developing effective strategies to ensure the sustainability of leisure.

Keywords: *Digital Communication, Digital Leisure, Sociology of Leisure, Technological Transformation.*

Giriş

Dijital teknolojilerin yaygınlaşması, bireylerin boş zaman etkinliklerine katılma ve sosyal etkileşimde bulunma biçimlerini dönüştürmektedir. Dijitalleşme sürecinin boş zaman üzerindeki etkilerinin günümüzde özellikle boş zaman çalışmaları alanında önemli araştırma konularından biri haline geldiği görülmektedir. Bu bağlamda bireylerin boş zaman deneyimleme biçimleri ve boş zaman etkinliklerinin toplumsal etkilerinin anlaşılmasını amaçlayan boş zaman sosyolojisi, dijital çağda yeni çalışma alanlarıyla karşılaşmaktadır. Sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla iletişim süreçlerinin dijitalleşmesi, boş zaman etkinliklerinin ve toplumsal ilişkilerin dijitalleşme bağlamında nasıl şekillendirildiğinin araştırılması açısından boş zaman sosyolojisi alanı için yeni konuların gündeme gelmesini sağlamaktadır.

Dijital medyanın ve çevrimiçi platformların her geçen gün daha da yaygınlaşan etkisi, geniş bir yelpazede gerçekleşen boş zaman etkinliklerine

hızlı bir şekilde entegre olmalarına ve gündelik hayatın vazgeçilmez bir bileşeni haline gelmelerine yol açmaktadır. Dijital boş zamanın gündelik hayata bu şekilde eklenmesi, sanal alanların ve aracılanmış etkileşimlerin boş zaman sosyolojisi alanına dâhil edilmesi gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde dijital iletişimin yükselişinin toplumsal etkileri üzerine yapılmış birçok çalışmanın olduğu gözlenmektedir. Ancak özellikle yeni iletişim teknolojileri, dijital boş zaman ve boş zaman sosyolojisinin dönüşümünün kesişimsel olarak ele alındığı çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu keşifsel alanyazın araştırması ile iletişim, sosyoloji ve boş zaman çalışmaları gibi çeşitli disiplinlerde gerçekleştirilmiş olan makale, kitap ve lisansüstü tez çalışmalarının kesişimsel bir şekilde sentezlenmesi suretiyle söz konusu boşluğun doldurulması hedeflenmektedir. Daha önce yapılmış çalışmalarda sınırlı bir şekilde ele alınmış olan bu konuya odaklanılması, dijital teknolojilerin boş zaman etkinliklerini yeniden şekillendirme biçimleri ve sosyokültürel etkilerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

İletişim süreçlerinin dijitalleşmesinin boş zaman etkinlikleri ve boş zaman sosyolojisi alanını nasıl yeniden şekillendirdiğinin irdelenmesinin amaçlandığı bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle, geleneksel iletişim biçimlerinden sosyal medya gibi dijital yöntemlere geçişin iletişimin hızını ve kapsamını nasıl genişlettiği ve aynı zamanda nasıl sorunlar yarattığı ele alınmaktadır. İkinci bölümde dijitalleşmenin toplum ve boş zaman üzerindeki etkisi, dijital araçlar üzerinden değerlendirilen bir boş zamanın ortaya çıkışı ve dijital çağa özgü yaşanan zorluklar ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde ise dijital iletişimin yaygın kullanımının dijital boş zaman alanını nasıl dönüştürdüğü, dijital çağda boş zaman etkinlikleri ve boş zaman sosyolojisi alanının nasıl yeniden şekillendiği incelenmektedir. Çalışma kapsamında iletişim süreçlerinin dönüşümünün boş zaman etkinlikleri ve sosyolojisi üzerindeki etkilerine ilişkin çalışmalar, kapsamlı bir alanyazın taraması ışığında sentezlenmektedir. Mevzubahis araştırma alanının aydınlatılması; iletişim çalışmaları, boş zaman sosyolojisi ve aynı zamanda teknoloji çalışmaları alanlarına katkı sağlamaktadır. Dijital teknolojilerle aracılanmış boş zamanın dönüşümsel yönlerinin ele alınması, ileride bu alanda gündeme gelecek olan yeni konu başlıklarının belirlenmesi noktasında önem arz etmektedir. Özetle bu çalışmada günümüz toplumunda boş zamanın dijitalleşmesinin sosyokültürel boyutlarına ilişkin kavramsal çerçevenin genişletilmesine odaklanılmaktadır.

1. DİJİTAL ÇAĞDA İLETİŞİM: BİR PARADİGMA DEĞİŞİMİ

Teknolojik gelişmeler ve toplumsal değişimler çerçevesinde, geleneksel formlardan dijital yöntemlere doğru gerçekleşen iletişim süreçlerinin evrimi, her geçen gün daha karmaşık bir hal alarak bireylerin etkileşim ve bilgi paylaşımı biçimlerini önemli ölçüde etkilemiştir. Geleneksel iletişim yöntemleri arasında; insanlık tarihi boyunca temel bir iletişim biçimi

olan yüz yüze görüşmeler, konuşmalar gibi sözlü iletişim ve yazı sistemlerinin, matbaanın icadıyla ortaya çıkan, bilginin korunmasına ve yayılmasını sağlayan mektuplar ve kitaplar gibi araçlar üzerinden gerçekleştirilen yazılı iletişim yer almaktadır (Eisenstein, 1980, s. 71, 113; Isolatus, 1998, s. 175; Pilgrim ve Bledsoe, 2015, s. 4807). 19. yüzyılda telgrafın icadı ile iletişim alanında önemli bir değişim yaşanmış ve uzak mesafeler arasında anında iletişim kurulmasına olanak sağlanmıştır (Standage, 1999, s. VIII). Bu gelişmeleri takiben telefon, radyo ve televizyonun icadı ile anında iletişim ve kitle iletişim araçlarının olanakları daha fazla genişlemiştir (Marvin, 1988, s. 3-4). Teknolojik yeniliklerin yol açtığı söz konusu gelişmeler, insanların küresel ölçekte etkileşim ve bilgiye erişim biçimlerini dönüştürmeye başlamıştır.

Dijital çağın gelişimiyle birlikte internet ve mobil cihazların ortaya çıkması, iletişim süreçlerine yeni bir boyut kazandırmış, gerçek zamanlı etkileşim ve küresel ağların oluşturulması sayesinde insanların bilgiye erişme ve paylaşma şekilleri değişmiş, böylece iletişimsel devrim yaşanmıştır. Bilgisayar ve akıllı telefonlar gibi internet ve dijital teknolojilerin gelişimi, e-posta, sosyal medya ve anlık mesajlaşma gibi dijital iletişim yöntemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Castells, 2013, s. 66-69). Bu dijital iletişim yöntemleri, küresel ölçekte anlık etkileşimli iletişimi mümkün kılmış ve bireylerin çalışma, öğrenme ve sosyalleşme şekillerini dönüştürmüştür (Rainie ve Wellman, 2012, s. 36, 218). Geleneksel iletişimden dijital iletişime doğru gerçekleşen evrimsel dönüşüm doğrultusunda iletişim süreçlerinin hızı ve kapsamı artış göstermiş fakat aynı zamanda gizlilik, yanlış bilgilendirme ve dijital uçurum gibi konularla ilgili endişeler de gündeme gelmeye başlamıştır (Cover, 2023, s. 78; Van Dijk, 2006, s. 40). Özetle, iletişimin geleneksel yöntemlerden dijitalle doğru evrimi, teknolojik ilerlemeler ve toplumsal değişimler tarafından yönlendirilen karmaşık bir süreç olmuş ve insanların etkileşimde bulunma ve bilgi paylaşma şekillerini önemli ölçüde etkilemiştir.

Dijitalleşme süreçleri, toplum ve boş zaman üzerinde derin etkiler yaratmış, bireylerin yaşama, çalışma ve boş zaman değerlendirme biçimlerini tamamen yeniden şekillendirmiştir. Başka bir deyişle dijital teknolojiler, gündelik hayatımıza derinlemesine entegre olmuş; etkileşim, öğrenme ve çalışma süreçlerimizi doğrudan etkilemiştir (Lupton, 2015, s. 2). Dijital teknolojiler tarafından kolaylaştırılan uzaktan çalışma ve çevrimiçi öğrenmenin yükselişi, daha fazla esneklik ve erişilebilirlik sunarak iş ve eğitim anlayışımızda önemli bir değişime yol açmıştır. Mevzubahis süreçler, aynı zamanda boş zaman alanının dönüşüme uğramasını beraberinde getirmiş; sanal oyunlar, çevrimiçi canlı yayınlar, sosyal medya platformları gibi dijital araçlar üzerinden değerlendirilen bir boş zamanın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Crawford, 2012, s. 148; Pizzo, 2023, s. 11). Bu platformlar, kullanıcılara çeşitli eğlence alternatifleri sunarak boş zaman deneyimlerini bireysel tercihlerine göre uyarlamalarına olanak tanımaktadır. Öte yandan dijitalleşmenin etkileri, beraberinde dijital uçurum, gizlilik endişeleri,

teknoloji bağımlılığı gibi dijital çağa özel bazı zorlukları da beraberinde getirmektedir (Dhiman, 2023, s. 3; Singh ve Singh, 2019; Van Dijck vd., 2018, s. 3). Ayrıca dijital teknolojiler nedeniyle iş ve boş zaman ayırımının bulanıklaşması, bireylerin profesyonel ve kişisel yaşamlarını ayırmalarını zorlaştırmakta, böylece iş-yaşam dengesizliği gibi sorunlar ortaya çıkmaktadır (Gregg, 2013, s. 5; Howe, vd., 2020). Bu zorluklara rağmen dijitalleşmenin toplum ve boş zaman üzerindeki etkilerinin sürekli devam eden teknolojik ilerlemelerin itici gücüyle artmaya devam ettiği günümüz koşullarında dijitalleşmenin faydalarının toplumun tüm kesimleri tarafından erişilebilir kılınması önemli hale gelmektedir.

Dijital iletişim ve boş zaman sosyolojisinin kesişimselliği, dijital teknolojilerin boş zaman etkinliklerini nasıl dönüştürdüğüne ve bu dönüşümlerin toplumsal sonuçlarına dair perspektifler sunan bir çalışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Boş zaman, pasif tüketimden aktif katılıma, bireysel deneyimlerden sosyal etkileşimlere kadar geniş bir faaliyet yelpazesini kapsayan karmaşık bir sosyal olgudur (Denovan ve Macaskill, 2017, s. 452-454; Mizuno, 2017, s. 90; Stanfors ve Jacobs, 2023, s. 3). Boş zaman sosyolojisi ise boş zamanın toplumdaki rolüne, toplumsal yapılar ve süreçler tarafından nasıl şekillendirildiğine odaklanan sosyolojinin bir alt alanıdır (Dorsey ve Collier, 2018, s. 22; Shim, 2004, s. 25-27). Boş zaman çalışmalarının bir alt alanı olarak düşünüldüğünde boş zaman sosyolojisi; bireyler, toplumsal gruplar, toplum ve boş zaman arasındaki ilişkinin açığa çıkarılması doğrultusunda boş zamanın sosyal yapılar ve durumlardan etkilenme biçimlerinin derinlemesine irdelenmesine odaklanmaktadır (Spracklen, 2013, s. 3). Boş zaman sosyolojisi, boş zaman ve toplum arasındaki etkileşimsel ilişkinin boş zamanın toplumsal yapı içerisindeki rolü ve sosyoloji disiplininin geçirdiği değişimler bağlamında incelendiği çok katmanlı bir alandır (Provonost, 2000, s. 362). Özetle boş zaman sosyolojisi, toplumsal yapı ve süreçlerin boş zaman etkinlikleri üzerindeki etkilerinin toplum ve boş zaman arasındaki dinamik ilişki çerçevesinde, aynı zamanda sosyoloji ve boş zaman çalışmaları alanlarının evrimsel yapısının göz önünde bulundurulması suretiyle irdelendiği disiplinlerarası bir alandır.

Veblen'in (1899) boş zaman etkinliklerini gösterişçi tüketimin bir biçimi olarak kavramsallaştırması, sosyal medya platformlarının bireylerin çevrimiçi kimlikler oluşturarak boş zaman deneyimlerini sosyal statülerinin bir göstergesi olarak sergilediği modern alanlar haline gelmesiyle birlikte dijital çağda yeni bir öneme kavuşmuştur (Albrechtslund ve Albrechtslund, 2014; Haferkamp vd., 2012, s. 91-92; Thurson, 2021, s. 11). Rojek'in (2010, s. 1-6) boş zamanı kültürel, sosyal ve ekonomik faktörler tarafından şekillendirilen bir kavram olarak ele aldığı çerçeve, dijital iletişim teknolojilerinin etkisini de kapsayacak şekilde daha da genişlemektedir. Bu noktada dijital eğlence platformlarının erişilebilirliğinin artması sayesinde boş zaman alanının çeşitlendirilerek yeniden yapılanması, boş zaman etkinliklerinin kapsamını önemli ölçüde genişletmiş, daha önce sadece belirli kesimlere özel veya erişilemez olanlar etkinliklere daha fazla insanın

katılmasına olanak tanımıştır (Backlund ve Kuentzel, 2013, s. 296; Cavalcante, 2020, s. 369). Buna ilaveten dijital boş zaman etkinliklerinin düzenli ve sürekli bir şekilde artış göstermesinin teknoloji bağımlılığı ve yüz yüze sosyal etkileşimlerin azalması gibi endişelere yol açtığı düşünüldüğünde, dijital boş zaman için dengeli bir yaklaşımın gerekliliği öne çıkmaktadır.

2. BOŞ ZAMAN ALANININ DİJİTALLEŞME SÜRECİNDE YENİDEN YAPILANMASI

Dijital iletişim alanında önemli bir dönüşümü meydana getiren sosyal medya ve anlık mesajlaşma uygulamalarının yükselişi, yalnızca nasıl iletişim kurduğumuzu değil, aynı zamanda nasıl sosyal ilişkiler oluşturup sürdürdüğümüzü de yeniden şekillendirmiştir. İnternet ve diğer dijital iletişim biçimleri, özellikle de Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medya platformları, çevrimiçi kimliklerimizi oluşturup sunduğumuz, diğer insanlarla bağlantı kurduğumuz ve boş zaman sürelerinin büyük bir bölümünü değerlendirdiğimiz alanlar olarak gündelik hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Ho ve Cho, 2021, s. 1; Milton vd., 2023, s. 56; Tewatia ve Majumdar, 2022, s. 52). Bu platformlar, iletişim kurma şeklimizi temelden değiştirerek daha geniş kitlelerle iletişime geçmemizi ve bağlantılarımızı sürdürebilmemizi sağlamıştır. WhatsApp, Viber ve WeChat gibi anlık mesajlaşma platformları, gerçek zamanlı iletişim olgusunu yeniden şekillendirmiş, coğrafi konumdan bağımsız olarak anlık, birebir veya grup konuşmalarına olanak sağlamıştır (Ahad ve Lim, 2014, s. 192; Church ve Oliveira, 2013, s. 352). Bu platformlar, basit metin mesajlaşmasının ötesine geçmiş, sesli ve görüntülü aramalar, dosya paylaşımı ve hatta finansal işlemler gibi yeni özelliklerin eklenmesi sayesinde bireylerin başkalarıyla etkileşimde bulunma yollarını daha da genişletmiştir.

Öte yandan sosyal medyanın ve anlık mesajlaşmanın yükselişi, politik hareketler ve doğal afetlere müdahale gibi daha farklı alanlarda önemli etkilere yol açmış, dijital iletişimin kolektif eylemin harekete geçirilmesi ve kritik bilgilerin hızlı bir şekilde yayılması gücünü ortaya koyarak daha geniş kapsamlı toplumsal etkilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır (de Vere Hunt ve Linos, 2022; Dong vd., 2021, s. 2100; Tüfekçi, 2017, s. 270). Bununla birlikte dijital iletişimin kamuoyunun şekillendirilmesi üzerindeki rolü, sosyal medyada yanlış bilgi ve "sahte haberlerin" yayılmasıyla birlikte demokratik süreçleri sekteye uğratabilecek bir dizi zorluğu da beraberinde getirmektedir (Lazer vd., 2018, s. 1094). Bu noktada bireylerin genellikle kendi görüşleriyle uyumlu olan bakış açılarına maruz kaldığı "yankı odası" etkisinin kamuoyunu kutuplaştırarak toplumsal bölünmelere neden olma tehlikesinin altının çizilmesi önem arz etmektedir (Sunstein, 2017, s. 5-6).

Dijital iletişim teknolojileri, bireylerarası ilişkiler üzerinde dönüşümsel etkilere neden olmuş, yeni bağlantıların kurulması ve sürdürülmesi biçimlerini yeniden şekillendirmiştir. Çevrimiçi topluluklar aracılığıyla ortak ilgi alanları üzerinden yeni bağlantıların kurulması, aynı zamanda coğrafi mesafeye

bakılmaksızın ilişkilerin sürdürülmesinin sağlanması, dijitalleşmenin bireylerarası ilişkiler açısından getirdiği yenilikler arasında yer almaktadır (Baym, 2010, s. 148; Walter, 2021). Dijital iletişimin asenkron doğası, bireylerin mesajlara uygunluklarına göre yanıt verebilmeleri açısından iletişimi geliştirebilecek bir esneklik katmaktadır. Bununla birlikte dijital iletişim, bireylerarası ilişkiler konusunda bir dizi zorluğu da beraberinde getirmektedir. Dijital iletişimin sağladığı sürekli bağlantılılık durumu, bireylerin bilgi akışını yönetme, çevrimiçi ve çevrimdışı yaşamları arasında sınırlar oluşturma konusunda sorunlarla karşılaşmalarına, dolayısıyla aşırı yüklenme ve stres yaşamalarına neden olabilmektedir (Martzoukou vd., 2022, s. 755; Misra ve Stokols, 2012, s. 737; Rapp vd., 2019). Bu zorluklara rağmen sürekli bir şekilde gelişim gösteren, bireylerarası ilişkilerin dönüşümü noktasında önemli rol oynayan dijital iletişim teknolojilerinin her geçen gün daha farklı yeniliklerle karşımıza çıktığı görülmektedir.

Boş zamanın doğasında önemli dönüşümlere neden olan dijital platformlar, bireylerin rekreasyonel faaliyetlere katılım biçimlerini şekillendirmektedir. Boş zaman alanının dönüşümü noktasında merkezi bir konuma evrilen bu platformlarda sunulan çeşitli eğlence alternatifleri sayesinde kullanıcılar, boş zaman deneyimlerini kendi tercihlerine göre özelleştirebilme olanağına kavuşmakta, böylece boş zaman etkinlikleri, daha kişiselleştirilebilir ve erişilebilir hale gelmektedir (Chang ve Lee, 2022; Gammon ve Ramshaw, 2021, s. 132; O'Sullivan ve Carr, 2011, s. 1172). Dijital teknolojilerin boş zaman etkinliklerini yeniden şekillendirme potansiyeli, esporun yükselişi ile video oyunlarının geleneksel olarak tek başına yapılan bir boş zaman aktivitesinden bir seyirci sporuna dönüştürülmesi örneğinde açıkça gözlenmektedir (Jenny vd. 2017, s. 1; Wood vd., 2019, s. 430-431). Sosyal medya platformlarının kullanıcıların bir rekreasyon biçimi olarak içerik oluşturması ve paylaşımlarda bulunmasıyla boş zaman faaliyetlerinin gerçekleştirildiği dijital alanlar haline geldiği görülmektedir (Adeyemi ve Ise-Oluwa Ige, 2022, s. 501; Ho ve Cho, 2021, s. 9). Görüldüğü üzere bireylere herhangi bir yerden ve herhangi bir zamanda çeşitli eğlence etkinliklerine katılım imkânı sağlayan dijitalleşme, sunduğu erişilebilir ve çeşitli eğlence biçimleri sayesinde boş zaman faaliyetlerinin kapsamını önemli ölçüde genişletmiştir.

Bireylerin çalışma, iletişim kurma, boş zaman değerlendirme biçimlerini şekillendiren dijital teknolojiler, tarihsel süreç boyunca en önemli teknolojik devrimlerden birini beraberinde getirmiştir (Kellner, 2021, s. 1-2). Dijital dönüşüm, önceden belirli eğlence biçimlerine erişimi engelleyen kısıtlamaları ortadan kaldırarak boş zaman etkinliklerinin yelpazesini genişletmiştir. Farklı ilgi alanları ve tercihlere hitap eden dijital platformlar, boş zaman etkinliklerini daha kapsayıcı ve daha geniş kitleler için erişilebilir hale getirmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere dijital teknolojilerin boş zaman etkinliklerine entegre edilmesi, iş ve boş zaman arasındaki çizgilerin bulanıklaşmasına, dolayısıyla iş-yaşam dengesizliğinin bireysel sonuçlarının

daha da tartışmalı hale gelmesine neden olmuştur (Schnauber-Stockmann ve Mangold, 2020, s. 467-468). Uzaktan çalışma ve dijital iletişim araçlarının kullanımının artmasına paralel olarak, bireylerin çalışma dışı zamanlarında işle ilgili görevlerden uzaklaşmalarının daha zor hale gelmesi, mevzubahis olumsuzlukların daha fazla yaşanmasına yol açmıştır (Mbokota ve Padayachee, 2021, s. 18; Törhönen vd., 2020, s. 2564). Sonuç olarak boş zamanın dijitalleşmesinin potansiyel olumsuz sonuçlarının farkına varılması ve bu olumsuz etkilerin hafifletilmesi için teknoloji kullanımıyla ilgili sınırlamalar belirlemek, iş-yaşam dengesinin daha sağlıklı bir şekilde yapılandırılması açısından önem ifade etmektedir.

Yeni teknolojilerle aracılanmış boş zaman etkinlikleri, her geçen gün daha çok dijitalleşen gündelik hayatın önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu noktada boş zaman faaliyetlerinin kapsamın genişletilmesi sayesinde bireylere aralarından seçim yapabilecekleri çok çeşitli seçenekler sunulmuştur (Bai ve Gao, 2021, s. 571; Nevolina vd., 2022, s. 5722). Yeni teknolojiler, bireylerin daha önce coğrafi ve/veya finansal kısıtlamalar nedeniyle erişemedikleri boş zaman etkinliklerine katılmalarını mümkün kılmıştır (Asimah vd., 2022, s. 1872; Choi ve DiNitto, 2013, s. 13). Ayrıca bu süreçte boş zaman etkinlikleri, yapısal ve işlevsel olarak önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu bağlamda çevrimiçi oyunlar, eğlence işlevinin yanı sıra sosyal etkileşimi de kolaylaştıran popüler bir boş zaman etkinliği olarak öne çıkmaya başlamıştır (Granic vd., 2014, s. 67). Öte yandan Netflix ve YouTube gibi dijital platformlar, medya tüketim biçimlerini devrim niteliğinde değiştirmiş, istenilen zamanda geniş bir içeriğe erişilmesini mümkün kılmıştır (Cunningham ve Craig, 2019, s. 4). Başka bir deyişle içerik tüketimi biçimleri, çeşitli medya içeriklerinin erişilebilirliğinin artırılmasını sağlayan dijital teknolojilerin sunduğu yeni olanaklar doğrultusunda dönüşüme uğramıştır.

Dijital çağda sosyal ve kültürel yaşamlarımızın ayrılmaz bir parçasını oluşturan dijital boş zaman etkinlikleri, aynı zamanda sanal varoluşumuzun temel bir unsurunu oluşturmaktadır. Sanal oyunlardan çevrimiçi canlı yayınlara ve sosyal medyaya uzanan geniş bir yelpazede bu etkinlikler, bireylere boş zaman deneyimlerini kişisel tercihlerine göre şekillendirebilecekleri birçok eğlence seçeneği sunarak, rahatlama, eğlenme ve sosyalleşme için çeşitli olanaklar sağlamaktadır. Ayrıca dijital platformlar, ortak ilgi alanlarına dayalı çevrimiçi topluluklar oluşturmak ve bağlantıları kolaylaştırmak suretiyle sosyal etkileşimlerin yapısını da dönüştürmektedir (Boyd ve Ellison, 2007, s. 210; Mittal ve Pani., 2020, s. 210). Özetle dijitalleşme, boş zamanın yapısını önemli ölçüde etkilemiş, kapsamını genişletmiş, doğasını dönüştürmüş ve boş zamanla ilgili içerik tüketimi biçimlerini dönüştürmüştür. Bu noktada dijital boş zaman etkinliklerinin ortaya çıkardığı faydalar ve taşıdıkları potansiyel riskler arasında bir denge kurulması, olumsuz etkilerinin azaltılması açısından ayrıca önem taşımaktadır.

3. İLETİŞİMİN DİJİTALLEŞMESİNİN BOŞ ZAMAN SOSYOLOJİSİNE YANSIMALARI

Dijital iletişimin yaygınlaşmasıyla birlikte bireylerin boş zaman faaliyetlerine katılım biçimlerinde önemli bir dönüşüm yaşanması, yeni bir dijital boş zaman alanının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kullanıcılara tercihlerine uygun etkinliklere katılabilecekleri geniş bir platform sunan internet, sağladığı çeşitlilik sayesinde boş zaman için bir odak noktasına dönüşmüştür (Mittal, 2016, s. 267; Stafford vd., 2004, s. 279). Özellikle sosyal medya platformları, kullanıcılara yalnızca içerik tüketmek için değil, aynı zamanda kendi içeriklerini oluşturup paylaşmak için de bir platform sağladığından, pasif tüketicileri aktif katılımcılara dönüştüren önemli bir boş zaman alanı olarak öne çıkmıştır (Aguilera-Carnerero ve Azeez, 2016, s. 22; Garg ve Pahuja, 2020, s. 176). Bu değişim; blog, vlog ve diğer içerik oluşturma biçimleri gibi yeni boş zaman etkinliklerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ayrıca esporun yaygınlaşması, video oyunlarını bireysel bir etkinlikten takımlar halinde yarışan oyuncuların bulunduğu ve seyircilerin bu yarışmaları izlediği bir etkinliğe dönüştürmüştür (Seo ve Jung, 2016, s. 637; Xue vd., 2019, s. 847). Böylece çevrimiçi oyunların dijital teknolojilerin yeniden şekillendirdiği alanlardan biri haline gelmesi, boş zaman etkinliği olarak video oyunlarının kapsamını genişletmekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir boş zaman değerlendirme biçiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Sosyal medya ve boş zaman arasındaki karşılıklı etkileşimsel ilişki, her iki alanı da büyük ölçüde yeniden şekillendirerek, yeni bilgi teknolojilerinin gündelik hayat ve insan ilişkileri üzerindeki yaygın ve dönüştürücü etkilerini ortaya koymuştur. Facebook, Instagram, Twitter ve YouTube gibi platformlar sayesinde boş zaman deneyimlerini kişisel tercihlerine göre özelleştirme olanağı elde eden bireyler, canlı yayın ve etkileşimli oyunlar da dâhil olmak üzere çeşitli çok çeşitli eğlence seçeneklerine erişime sahip olmaktadır. Aynı zamanda kullanıcıların ortak ilgi alanları üzerinden bağlantı kurabilecekleri çevrimiçi toplulukların oluşmasını sağlayan bu platformlar, sanal toplumsal mekânlara dönüşmektedir (Gallistl ve Nimrod, 2020, s. 253; Lopez vd., 2019, s. 215). Sosyal medyanın bu yönü, boş zamana yeni bir boyut ekleyerek onu daha etkileşimli ve toplumsal bir deneyim haline getirmektedir. Ayrıca içerik oluşturma ve tüketme olanakları sayesinde sosyal medya kullanıcıları, hazırladıkları fotoğraf, video ve blog yazıları gibi çeşitli içerikleri paylaşarak veya başkaları tarafından üretilen içeriklerle etkileşime girerek daha aktif ve yaratıcı boş zaman deneyimi elde etmektedirler (Blanco, 2015, s. 165-166; Heath, 2020, s. 29; Velez-Mandes, 2021, s. 18). Kullanıcıların içerik oluşturma ve tüketimine aktif katılımının bir sonucu olarak sosyal medyanın boş zaman etkinlikleri için dinamik bir alana dönüşmesi, platformlarda katılım ve etkileşimin artmasını sağlamaktadır.

3.1. Boş Zamanın Yeniden Tanımlanması

Günümüzde sosyal ağ platformlarının ulaştığı kullanım ve yaygınlık, bu araçlardan yapıcı bir şekilde yararlanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Bu noktada bireylere sürekli bir şekilde değişen dijital ortamı etkili bir şekilde kullanmaları için gerekli becerileri edinme ve geliştirme sunan sosyal ağ platformları, dijital okuryazarlığın teşvik edilmesi için de değerli bir araç olarak işlev görme potansiyeline sahiptir (Sweitzer, 2019, s. 165). Sosyal medyanın bu yönü, kullanıcıların dijital rekreasyonel faaliyetlerde bulunurken yeni yetkinlikler geliştirebilmelerini sağlayarak boş zamanı daha verimli hale getirebilmektedir. Sonuç olarak dijital ve gerçek yaşam alanları arasında sürdürülebilir bir denge sağlanması açısından bazı zorlukları beraberinde getiren sosyal medya platformları, aynı zamanda çeşitli eğlence seçenekleri sunarak, sosyal bağlantıları geliştirerek ve dijital okuryazarlığı teşvik ederek boş zaman etkinliklerini zenginleştirmektedir.

Dijital teknolojilerin boş zaman etkinliklerini ve bu etkinlikler içinde gerçekleşen sosyal etkileşimleri nasıl şekillendirdiği konularının her geçen gün daha fazla gündeme gelmesi, boş zaman sosyolojisinin kapsamının iletişim süreçlerini de ele alacak şekilde genişlemesini gerekli kılmıştır. Boş zaman etkinliklerinin daha geniş bir yelpazeye yayılması ve bireylerin bu etkinliklere katılım biçimlerinin değişime uğraması, boş zaman sosyolojisi açısından önemli dönüşümlere yol açmıştır. Bu noktada özellikle çevrimiçi oyunlar, sosyal medya ve mobil uygulamalar, sanal alanlarda sosyal etkileşime olanak tanıyan yeni boş zaman biçimlerini ortaya çıkarması nedeniyle öne çıkmıştır (Pedrozo, 2013, s. 144; Reed vd., 2023, s. 189). Boş zaman sosyolojisi, dijital teknolojilerin mevcut boş zaman faaliyetlerinin çeşitliliğini genişletmesi, iş ve boş zaman arasındaki sınırları bulanıklaştırması ve boş zamanın sosyal yönünü yeniden şekillendirmesi ile dijital çağda önemli dönüşümler geçirmiştir.

Boş zaman etkinliklerine katılım biçimlerinde önemli değişimlere yol açan dijital teknolojiler, yalnızca mevcut boş zaman etkinliklerinin çeşitliliğini genişletmekle kalmamış, aynı zamanda bu etkinlikler içindeki sosyal dinamikleri de değiştirmiştir (De Bruijn, 2014, s. 319; Parveen vd., 2022, s. 239). Akıllı telefonlar ve diğer taşınabilir dijital cihazların ortaya çıkmasıyla birlikte, insanların çalışma saatlerinde boş zaman etkinliklerine katılabilmesi ve bunun tam tersine boş zamanlarında çalışabilmeleri, boş zamanın kavramsal çerçevesinin yeniden düşünülmesine yol açmıştır (Kelly, 2017, s. 101; Silk vd., 2016, s. 713). Çevrimiçi platformlar sayesinde farklı sosyoekonomik geçmişlerden gelen bireyler, onlar için daha önce erişilemez olan geniş bir boş zaman etkinlik yelpazesinde kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu noktada insanların boş zaman deneyimleme biçimleri ve boş zaman etkinliklerinin toplumsal etkilerini anlamayı amaçlayan boş zaman sosyolojisinin dijital çağda yeni araştırma alanlarıyla karşılaştığı gözlenmektedir.

Gündelik hayatımızı şekillendiren dijital teknolojiler gelişim göstermeye devam ederken, boş zaman faaliyetlerimiz ve bunları çevreleyen

sosyal dinamiklerin mevzubahis koşullarda nasıl etkilendiğinin anlaşılması önemlidir. Dijital teknolojilerin yükselişi, aynı zamanda yalnız boş zaman etkinliklerinde artışa yol açarak boş zamanın bireyselleşme potansiyelini artırmaktadır (Muroga, 2022, s. 21-22). Söz konusu bireyselleşme eğiliminin toplumsal uyum ve bireysel refah açısından ne gibi sonuçları olduğunu anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu dikkat çekmektedir. Dijital çağda boş zaman sosyolojisinin kapsamı, dijital teknolojilerin hem boş zaman etkinliklerinin doğasını hem de insanların bu etkinliklerle sosyal olarak ilişki kurma biçimlerini nasıl dönüştürdüğüne dair araştırmalar sayesinde şekillenmektedir. Öte yandan boş zaman sosyolojisi kapsamında gerçekleştirilen araştırmalar; sosyoekonomik statü, toplumsal cinsiyet, ırk ve diğer faktörlere dayalı olarak farklı boş zaman etkinliklerine erişim ve bu etkinliklerin deneyimlenmesindeki eşitsizlik konularını incelemektedir. Bu bağlamda dijital çağ, boş zaman deneyimleri üzerinden teknolojinin bu toplumsal eşitsizliklerle nasıl kesiştiğini ve bunları nasıl dönüştürdüğünü keşfetme imkânı vermektedir.

3.2. Dijital Çağda Boş Zaman Sosyolojisinin Dönüşümü

Boş zaman sosyolojisi alanı, özellikle dijital çağda değişen toplumsal normlar ışığında önemli değişimler yaşamaktadır. Bu dönüşüm süreçlerine paralel olarak boş zaman, bir dinlenme veya rahatlama deneyiminin ötesine geçerek bir dijital deneyim biçimine dönüşmektedir. Bu durum, özellikle boş zaman faaliyetlerinin genellikle sosyal medya paylaşımları veya çevrimiçi oyunlar gibi dijital içerik üretimi ve tüketimini kapsadığı dijital çağda açıkça görülmektedir (Gee ve Tran, 2016, s. 239; Silk vd., 2016, s. 712). Öte yandan dijital teknolojilerin her geçen gün gelişmesinin bireylerin iş ve boş zamanı nasıl ele aldıklarını önemli ölçüde etkilediği gözlenmektedir. Gündelik hayatın bu iki yönü arasındaki sınırların bulanıklaşması, bireylerin çalışma saatlerinde boş zaman faaliyetlerinde bulunması veya boş zaman sürelerinde çalışması durumunu ortaya çıkarmaktadır (Bassiyouny ve Wilkesmann, 2023, s. 3-4; Milošević, 2020, s. 22). Bu bağlamda hem zaman hem de mekân açısından boş zamanın işten ayrı bir olgu olarak ele alındığı geleneksel sosyolojik perspektiflerin yeniden değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmektedir. Sınırlardaki bu bulanıklaşmanın iş ve boş zaman arasındaki ilişkinin farklı düşünme şekillerine yol açtığı, bu olguların birbirleriyle bağlantılı oldukları, aynı zamanda birinin diğerini geliştirebileceğini kabul eden bir yaklaşımı ortaya çıkardığı görülmektedir (Duerden vd., 2018, s. 645; Smith vd., 2022, s. 563). Buna ilaveten dijital platformların boş zaman faaliyetlerinde sağladığı çeşitlilik ve kapsayıcılıktaki artış, boş zaman sosyolojisi alanını da etkilemektedir. Bu platformlar, çeşitli ilgi alanları ve tercihlere hitap eden geniş bir içerik yelpazesi sunmakta ve boş zaman etkinliklerini daha geniş bir demografik kesime ulaştırabilir hale getirmektedir.

Dijital çağ öncesi dönemde boş zaman sosyolojisi çalışmalarında bireylerin boş zamanlarında eğlence ve dinlence faaliyetlerine katılım biçimleri sosyolojik bağlamda incelenmiştir. Teknolojik gelişmeler

doğrultusunda iletişim süreçlerinin dijitalleşmesi, bireylerin boş zaman faaliyetlerine katılım biçimlerini radikal bir biçimde değiştirerek daha çok çeşitli, erişilebilir ve karmaşık hale getirmiştir. Ancak internetin ve dijital teknolojilerin ortaya çıkışı, insanların boş zaman faaliyetlerinin önemli bir kısmının çevrimiçi alana taşınmasına yol açmıştır (Gellmers ve Yan, 2023, s. 4). Bu durum, boş zaman sosyolojisinde sanal boş zaman, dijital oyunlar ve sosyal medya kullanımı gibi kavramların da ele alınmasına yönelik bir değişimi gerekli kılmıştır (Schultz ve McKeown, 2018, s. 233). Dolayısıyla boş zaman sosyolojisi alanının dijital boş zaman odaklı yeni çalışma alanlarını kapsayacak şekilde genişlemesi söz konusu olmuştur. Daha önce de belirtildiği üzere, boş zaman etkinliklerindeki en önemli değişimlerden biri çevrimiçi oyunların yaygınlaşmasıdır. Çevrimiçi oyunların dünya çapında milyonlarca insanın katıldığı popüler bir boş zaman etkinliği haline gelmesi, dijital oyunların sosyal, kültürel ve psikolojik yönlerini inceleyen ve "oyun çalışmaları" olarak bilinen yeni bir çalışma alanının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ebrahim vd., 2016, s. 2; Fung, 2018, s. 6; Hjorth, 2011, s. 7). Oyun çalışmaları; oyun bağımlılığı, çevrimiçi sosyal etkileşimler ve oyunların bilişsel gelişim üzerindeki etkisi gibi konuları incelemektedir.

Dijital teknolojilerin gündelik hayatta her geçen gün daha fazla kullanılmaya başlanmasıyla birlikte, bu teknolojilerin boş zaman etkinlikleri üzerindeki etkilerinin anlaşılması önem kazanmaktadır. Bu noktada dijitalleşme bağlamında ortaya çıkan bir diğer yeni çalışma alanı da dijital teknolojilerle aracılanmış boş zaman etkinliklerini ifade eden "dijital boş zaman"dır (López-Sintas vd., 2015, s. 80; López-Sintas vd., 2017, s. 4). Dijital boş zaman etkinlikleri arasında çevrimiçi oyunlar, müzik ve video yayınları, sosyal medya ve mobil uygulama kullanımı yer almaktadır (Cousineau vd., 2023, s. 457; Pizzo, 2023, s. 11). Bu çalışma alanı, dijital teknolojilerin geleneksel boş zaman etkinliklerini nasıl dönüştürdüğünü, bireysel ve toplumsal etkilerini irdelemektedir. Öte yandan sosyal medyanın gündelik hayatın bireysel ve toplumsal bağlamında giderek daha fazla yer edinmesiyle birlikte "sosyal medya çalışmaları" olarak bilinen yeni bir çalışma alanının ortaya çıktığı görülmektedir (Erden, 2019, s. 309; Gerges, 2015, s. 79-81) Bu disiplinlerarası alan; sosyal medya bağımlılığı ve çevrimiçi kimlik konularından siber zorbalığa ve sosyal medyanın kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkilerine uzanan konuları inceleyerek sosyal medya kullanımının kendine özgü sosyal, kültürel ve psikolojik boyutlarını araştırmaktadır (Kapoor vd., 2018, s. 537-542; Ngai vd., 2015, s. 42; Pellegrino vd., 2022, s. 12; Schwartz ve Halegoua, 2015, s. 1653). Sosyal medya alanında gerçekleştirilen çalışmalar, boş zaman deneyimlerini şekillendiren bu olguya dair değerli içgörüler sunmaktadır.

Sosyal medya ve diğer dijital platformlar aracılığıyla iletişim süreçlerinin dijitalleşmesi, boş zaman etkinlikleri ve toplumsal ilişkilerin dijitalleşme bağlamında nasıl biçimlendiğinin araştırılması hususunda boş zaman sosyolojisi alanı için yeni konular ortaya çıkarmaktadır. Dijital medya ve çevrimiçi platformların giderek yaygınlaşan etkisi, boş zaman

etkinliklerinin geniş bir yelpazesine kolaylıkla entegre olmalarına ve gündelik hayatın neredeyse vazgeçilmez bir bileşeni haline gelmelerine yol açmaktadır (Spracklen, 2015, s. 195; Tully ve Ekdale, 2014, s. 71). Dijital boş zamanın gündelik hayata bu şekilde entegre olması, sanal mekânların ve aracılanmış etkileşimlerin boş zaman sosyolojisinin çalışma sahasına dâhil edilmesi gerekliliğini gündeme getirmektedir. Dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan dönüşümsel süreçler; boş zaman, kimlik ve toplumsal yapının iç içe geçme biçimini yeniden şekillendirmektedir. Dijital boş zaman; özellikle benlik sunumu, sosyal dışavurum ve kimlik inşası açısından yeni olanaklar sunmaktadır (Bullingham ve Vasconcelos, 2013, s. 110; Chen vd., 2023, s. 857). Bununla birlikte çevrimiçi etkileşimler, çevrimdışı ilişkileri ve boş zaman faaliyetlerini ayrıntılı bir biçimde şekillendirmektedir. Mevzubahis çevrimiçi ve çevrimdışı alanları kapsayan bu "hibrit boş zaman" pratiklerinin araştırılması noktasında daha kapsamlı boş zaman sosyolojisi çalışmalarının gerçekleştirilmesi önemli hale gelmektedir.

Günümüz toplumunda dijital teknolojilerin yaygınlığının artmasıyla birlikte, dijitalleşmenin olumsuz etkilerinin de göz önünde bulundurulması oldukça mühimdir. Beck'in (1998, s. 11) "risk toplumu" kavramsallaştırması bağlamında riskler; kitle iletişim araçları, teknolojik gelişmeler, kültürel normlar gibi gündelik hayatın çeşitli öğelerinin sentezlenmiş bir şekilde bir araya gelmesinden oluşmaktadır. Teknolojik alanda yaşanan hızlı gelişmelerin belirleyici olduğu, özellikle sosyal medya ve diğer medya araçlarının etkisinin her geçen gün daha yoğun bir şekilde hissedildiği, hipermodernite olarak tanımlanan günümüz toplumunda teknolojinin toplum üzerinde olumsuz etkileri de söz konusu olabilmektedir (Özmen Akalın, 2021, s. 110-114). Zira dijitalleşme; aşırı bilgi yükü, sürekli bağlantılılık, veri gizliliği gibi risk ve tehditleri de beraberinde getirmektedir (Marguba, 2023, s. 126-127). Söz konusu hususlar, boş zaman etkinliklerine katılım olanaklarını sınırlandırarak genel olarak iyi olma halini olumsuz yönde etkileme potansiyeline sahiptir. Dijitalleşmenin olumsuz etkilerinin incelenmesi, bilgi teknolojisi araçlarının faydacı ve hedonik boyutlarının bireysel kullanıcıları nasıl etkilediğini ve hangi olumsuz sonuçlara yol açtığına anlaşılması açısından önemlidir (Turel vd., 2021, s. 127). Boş zaman sosyolojisi, dijital boş zamanın "karanlık" yönlerinin açığa çıkarılması, elde edilen faydaların en üst düzeye çıkarılması ve ortaya çıkan olumsuzlukların en aza indirgenmesi noktasında yeni çözümler sunulması açısından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Özetle dijitalleşme süreci, bireylerin boş zaman etkinliklerine katılma ve başkalarıyla bu bağlamda etkileşime girme biçimlerini temelden dönüştürmektedir. Bu noktada boş zaman sosyolojisinin geleceği açısından; çevrimiçi ortamların, hibrit boş zaman pratiklerinin, dijital boş zamanın risk ve tehditlerinin günümüz boş zaman deneyimlerinin incelenmesi ve kavramlaştırılması sürecine dâhil edilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. Bu şekilde genişletilmiş çerçeve, günümüzün dijitalleşen toplumlarında boş zamanın rolüne ilişkin yeni teorik ve pratik içgörüler sağlama olanağına sahiptir.

Sonuç

Günümüzde teknolojik olanakların her geçen gün daha fazla çeşitlilik kazanması, boş zaman değerlendirme biçimlerini ve aynı zamanda bireylerin bu etkinlikler sırasında birbirleriyle iletişim kurma biçimlerini doğrudan etkilemiştir. Çevrimiçi oyunlar ve sosyal medya gibi dijital ortamlar, çeşitli eğlence seçenekleri ve sosyal etkileşim imkânları sunarak boş zaman faaliyetlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Söz konusu dijital araçların yaygınlaşması, daha etkileşimli dijital boş zaman deneyimlerinin yaşanmasına ve çevrimiçi topluluklar oluşturulmasına olanak sağlamıştır. Fakat bu durum, aynı zamanda yüz yüze sosyal etkileşimlerin azalmasına da yol açarak teknoloji bağımlılığına ilişkin endişelerin artmasına neden olmuştur. Teknolojinin boş zaman faaliyetlerinde ortaya çıkardığı bu dönüşümler, boş zaman sosyolojisi alanında sanal etkileşimler, dijital eşitsizlik, oyun deneyimleri, dijital boş zaman ve sosyal medya gibi konuların etkilerinin incelenmesi doğrultusunda yeni kuramsal çalışmaların yapılmasını gerekli hale getirmiştir. Boş zaman sosyolojisi çalışmalarında dijitalleşmenin boş zaman üzerindeki etkilerinin incelenmesi, dijital boş zamanın olumsuz yönlerinin ortaya çıkarılması ve etkilerinin azaltılması noktasında çözümler sunabileceğinden dolayı oldukça önemlidir. Ayrıca dijital boş zamana ilişkin risklerin ele alındığı daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğunun altını çizmek önemlidir.

Çalışma kapsamında daha önce yapılmış çalışmalarda sınırlı bir şekilde ele alınmış olan dijitalleşmenin boş zaman etkinlikleri ve boş zaman sosyolojisi üzerindeki etkileri konusuna odaklanılmıştır. Günümüz toplumunda boş zamanın dijital dönüşümüne ilişkin temel konular ve tartışmalar hakkında kapsamlı bir değerlendirme yapılmak üzere gerçekleştirilen bu çalışmada iletişim ve boş zaman çalışmaları alanlarını birleştiren disiplinlerarası bir yaklaşım benimsenmiştir. Teknolojinin rekreasyon ve toplumsal yaşam üzerindeki iki yönlü etkisinin daha iyi anlaşılması doğrultusunda boş zamanın dijitalleşmesinin taşıdığı önemli nüanslar ortaya konmuş, ileride yapılacak olan araştırmalar açısından kilit öneme sahip olan hususların altı çizilmiştir. Özetle dijital gelişmelerin boş zaman etkinlikleri üzerindeki etkileri çok yönlü olup, çeşitli faydalar sağlamakla birlikte birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir. Teknolojinin iyi olma halinden ödün vermeksizin boş zaman deneyimlerini zenginleştirmesinin sağlanması bağlamında teknoloji kullanımında bir denge gözetilmesi ve gerekli önlemlerin alınması elzemdir. Bu noktada ileride yapılacak olan araştırmalarda teknolojiyle aracılanmış boş zamanın uzun vadeli sosyal etkileri ve kişiselleştirilmiş boş zaman deneyimlerinin sonuçlarına odaklanılmasının faydalı olacağı öngörülmektedir. Dijital teknoloji ve boş zaman arasındaki karmaşık ilişkinin daha geniş bir bakış açısından anlaşılması, dijital çağda sağlıklı ve tatmin edici boş zaman etkinliklerinin teşvik edilmesi için etkili stratejilerin geliştirilmesi açısından

iletişim, sosyoloji, turizm ve teknoloji alanlarının kesişimselliği üzerinden disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesi önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ahmet Elnur: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ahmet Elnur: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Elnur, A. (2023). İletişim süreçlerinin dijitalleşmesi bağlamında boş zaman sosyolojisinin dönüşümü. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 287-311. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1351469>

Kaynakça

- Adeyemi, A., & Ise-Oluwa Ige, I. (2022). Exploring digital media as a technology tool for leisure among Nigerian university students. *International Journal of the Sociology of Leisure*, 5(4), 489-503. <https://doi.org/10.1007/s41978-022-00119-5>
- Aguilera-Carnerero, C., & Azeez, A. H. (2016). 'Islamonausa, not Islamophobia': The many faces of cyber hate speech. *Journal of Arab & Muslim Media Research*, 9(1), 21-40. https://doi.org/10.1386/jammr.9.1.21_1
- Ahad, A. D., & Lim, S. M. A. (2014). Convenience or nuisance?: The 'WhatsApp' dilemma. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 155, 189-196. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.10.278>
- Albrechtslund, A. M., & Albrechtslund, A. (2014). Social media as leisure culture. *First Monday*, 19(4). <https://doi.org/10.5210/fm.v19i4.4877>
- Asimah, V. K., Hurriyati, R., Gaffar, V., & Wibowo, L. A. (2022). Virtual leisure and recreation reality and well-being during COVID-19 pandemic-the future of Ghana tourism: Does technological self-

- efficacy matter? *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 11(6), 1860-1877. <https://doi.org/10.46222/ajhtl.19770720.329>
- Backlund, E. A., & Kuentzel, W. F. (2013). Beyond progression in specialization research: Leisure capital and participation change. *Leisure Sciences*, 35(3), 293-299. <https://doi.org/10.1080/01490400.2013.780543>
- Bai, H., & Gao, K. (2021). The study of social media alienation in the digitized world. *5th International Seminar on Education, Management and Social Sciences*.
- Bassyouny, M., & Wilkesmann, M. (2023). Going on workation – Is tourism research ready to take off? Exploring an emerging phenomenon of hybrid tourism. *Tourism Management Perspectives*, 46, 101096. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2023.101096>
- Baym, N. K. (2010). *Personal connections in the digital age*. Polity.
- Beck, U. (1998). Politics of risk society. J. Franklin (Ed.), *The politics of risk society* içinde (s. 9–22). Polity.
- Blanco, A., (2016). The transformation of leisure in the digital age. B. Çoban (Ed.), *Social media and social movements: The transformation of communication patterns* içinde (s. 165-179). Lexington Books.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social network sites: Definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210-230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>
- Bullingham, L., & Vasconcelos, A. C. (2013). ‘The presentation of self in the online world’: Goffman and the study of online identities. *Journal of Information Science*, 39(1), 101-112. <https://doi.org/10.1177/0165551512470051>
- Castells, M. (2013). *Communication power*. Oxford University Press.
- Cavalcante, F. R. (2020). Aplicativos para smartphones que possibilitam o lazer em tempos de lockdown: entre a socialização, o entretenimento e as práticas corporais. *LICERE-Revista Do Programa De Pós-graduação Interdisciplinar Em Estudos Do Lazer*, 23(3), 369-390. <https://doi.org/10.35699/2447-6218.2020.25449>
- Chen, Y., Sherren, K., Smit, M., & Lee, K. Y. (2023). Using social media images as data in social science research. *New Media & Society*, 25(4), 849-871. <https://doi.org/10.1177/14614448211038761>
- Choi, N. G., & DiNitto, D. N. (2013). The digital divide among low-income homebound older adults: Internet use patterns, ehealth literacy, and attitudes toward computer/Internet use. *Journal of Medical Internet Research*, 15(5), e93. <https://doi.org/10.2196/jmir.2645>
- Church, K., & de Oliveira, R. (2013). What's up with WhatsApp?: comparing mobile instant messaging behaviors with traditional SMS. *Proceedings*

*of the 15th International Conference on Human-computer Interaction
with Mobile Devices and Services.*

- Cousineau, L. S., Kumm, B. E., & Schultz, C. (2023). Surveillance, capitalism, leisure, and data: Being watched, giving, becoming. *Leisure Sciences*, 45(5), 451-474. <https://doi.org/10.1080/01490400.2023.2197455>
- Cover, R. (2023). *Identity and digital communication: Concepts, theories, practices*. Taylor & Francis.
- Crawford, G. (2012). *Video gamers*. Routledge.
- Cunningham, S., & Craig, D. (2019). *Social media entertainment: The new intersection of Hollywood and Silicon Valley*. NYU Press.
- de Bruijn, M. (2014). Connecting in mobile communities: An African case study. *Media, Culture & Society*, 36(3), 319-335. <https://doi.org/10.1177/0163443714521088>
- de Vere Hunt, I., & Linos, E. (2022). Social media for public health: Framework for social media-based public health campaigns. *Journal of Medical Internet Research*, 24(12), e42179. <https://doi.org/10.2196/42179>
- Denovan, A., & Macaskill, A. (2017). Building resilience to stress through leisure activities: A qualitative analysis. *Annals of Leisure Research*, 20(4), 446-466. <https://doi.org/10.1080/11745398.2016.1211943>
- Dhiman, D. B. (2023). Key issues and new challenges in new media technology in 2023: A critical review. *Journal of Media & Management*, 5(1), 1-4.
- Dong, Z. S., Meng, L., Christenson, L., & Fulton, L. (2021). Social media information sharing for natural disaster response. *Natural Hazards*, 107, 2077-2104. <https://doi.org/10.1007/s11069-021-04528-9>
- Dorsey, A. & Collier, R. (2018). *Origins of sociological theory*. ED-Tech Press.
- Duerden, M. D., Courtright, S. H., & Widmer, M. A. (2018). Why people play at work: A theoretical examination of leisure-at-work. *Leisure Sciences*, 40(6), 634-648. <https://doi.org/10.1080/01490400.2017.1327829>
- Ebrahim, A. F., Behrouz, M. B., & Morteza, V. N. (2016). Legal and juridical aspects of virtual games: An overview of Islamic and Iran's Law. *Social Crimonol*, 4(153), 2. <https://doi.org/10.4172/2375-4435.1000153>
- Eisenstein, E. L. (1980). *The printing press as an agent of change*. Cambridge University Press.
- Erden, K. (2019). The evaluation of social media within the context of the silencing system. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 308-322.

- Fung, A. Y. (2018). *Cultural policy and East Asian rivalry: The Hong Kong gaming industry*. Rowman & Littlefield.
- Gallistl, V., & Nimrod, G. (2020). Media-based leisure and wellbeing: A study of older Internet users. *Leisure Studies*, 39(2), 251-265. <https://doi.org/10.1080/02614367.2019.1694568>
- Gammon, S., & Ramshaw, G. (2021). Distancing from the present: Nostalgia and leisure in lockdown. *Leisure Sciences*, 43(1-2), 131-137. <https://doi.org/10.1080/01490400.2020.1773993>
- Garg, P., & Pahuja, S. (2020). Social media: Concept, role, categories, trends, social media and AI, impact on youth, careers, recommendations. S. Alavi & V. Ahuja (Ed.), *Managing social media practices in the digital economy* içinde (s. 172–192). IGI Global.
- Gee, E. R., & Tran, K. M. (2016). Video game making and modding. B. Guzzetti & M. Lesley (Ed.), *Handbook of research on the societal impact of digital media* içinde (s. 238-267). IGI Global.
- Gellmers, J., & Yan, N. (2023). Digital leisure engagement and positive outcomes in the workplace: A systematic literature review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(2), 1014. <https://doi.org/10.3390/ijerph20021014>
- Gerges, M. (2015). *Paradigms in social media studies* [yüksek lisans tezi]. Uppsala University.
- Granic, I., Lobel, A., & Engels, R. C. (2014). The benefits of playing video games. *American Psychologist*, 69(1), 66-78. <https://doi.org/10.1037/a0034857>
- Gregg, M. (2013). *Work's intimacy*. John Wiley & Sons.
- Haferkamp, N., Eimler, S. C., Papadakis, A. M. & Kruck, J. V. (2012). Men are from Mars, women are from Venus? Examining gender differences in self-presentation on social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 15(2), 91–98. <https://doi.org/10.1089/cyber.2011.0151>
- Heath, R. (2020). *Branding in a digitally empowered world: The role of user-generated content* [doktora tezi]. Auckland University of Technology.
- Hjorth, L. (2011). *Games and gaming: An introduction to new media*. Berg.
- Ho, C. H., & Cho, Y. H. (2021). Social media as a pathway to leisure: Digital leisure culture among new mothers with young children in Taiwan. *Leisure Sciences*, 1-19. <https://doi.org/10.1080/01490400.2021.2007823>
- Howe, L. C., Whillans, A. & Menges, J. I. (2020, 24 Ağustos). How to (actually) save time when you're working remotely. *Harvard Business Review*. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://hbr.org/2020/08/how-to-actually-save-time-when-youre-working-remotely> adresinden edinilmiştir.

- Isotalus, P. (1998). Television performance as interaction. *Nordicom Review*, 19(1), 175-184.
- Jenny, S. E., Manning, R. D., Keiper, M. C., & Olrich, T. W. (2017). Virtual(ly) athletes: Where eSports fit within the definition of “Sport”. *Quest*, 69(1), 1-18. <https://doi.org/10.1080/00336297.2016.1144517>
- Kapoor, K. K., Tamilmani, K., Rana, N. P., Patil, P., Dwivedi, Y. K., & Nerur, S. (2018). Advances in social media research: Past, present and future. *Information Systems Frontiers*, 20, 531-558. <https://doi.org/10.1007/s10796-017-9810-y>
- Kellner, D. (2021). *Technology and democracy: Toward a critical theory of digital technologies, technopolitics, and technocapitalism*. Springer Nature.
- Kelly, J. P. (2017). *Time, technology and narrative form in contemporary US television drama: Pause, rewind, record*. Springer.
- Lazer, D., Baum, M., Benkler, Y., Berinsky, A., Greenhill, K. M., Menczer, F., Metzger, M., Nyhan, B., Pennycook, G., Rothschild, D., Schudson, M., Sloman, S., Sunstein, C. R., Thorson, E., Watts, D., Zittrain, J. (2018). The science of fake news. *Science*, 359(6380), 1094–1096. <https://doi.org/10.1126/science.aao2998>
- Lopez, K. J., Muldoon, M. L., & McKeown, J. K. (2019). One day of #Feminism: Twitter as a complex digital arena for wielding, shielding, and trolling talk on feminism. *Leisure Sciences*, 41(3), 203-220. <https://doi.org/10.1080/01490400.2018.1448022>
- López-Sintas, J., Rojas-DeFrancisco, L., & García-Álvarez, E. (2015). The nature of leisure revisited: An interpretation of digital leisure. *Journal of Leisure Research*, 47(1), 79-101. <https://doi.org/10.1080/00222216.2015.11950352>
- López-Sintas, J., Rojas-DeFrancisco, L., & García-Álvarez, E. (2017). Home-based digital leisure: Doing the same leisure activities, but digital. *Cogent Social Sciences*, 3(1), 1309741. <https://doi.org/10.1080/23311886.2017.1309741>
- Lupton, D. (2015). *Digital sociology*. Routledge.
- Marguba, B. (2023). The impact of digital technology. *Наука и Инновация*, 1(17), 126-128. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8166772>
- Martzoukou, K., Kostagiolas, P., Lavranos, C., Lauterbach, T., & Fulton, C. (2022). A study of university law students’ self-perceived digital competences. *Journal of Librarianship and Information Science*, 54(4), 751-769. <https://doi.org/10.1177/09610006211048004>
- Marvin, C. (1988). *When old technologies were new: Thinking about electric communication in the late nineteenth century*. Oxford University Press.

- Mbokota, G., & Padayachee, M. S. (2021). *The impact of mandatory work from home on employee engagement* [yüksek lisans projesi]. University of Pretoria.
- Milošević, J. (2020). *Digital nomads: A cultural view* [lisans tezi]. University of Rijeka.
- Milton, T., Kumar, S., Manju, Kumar, M. & Goyal, P. (2023). Analysis of social media networks as a strategic tool for business management. *Korea Review of International Studies*, 16(3), 54-62.
- Misra, S., & Stokols, D. (2012). Psychological and health outcomes of perceived information overload. *Environment and Behavior*, 44(6), 737-759. <https://doi.org/10.1177/0013916511404408>
- Mittal, M., & Pani, A. K. (2010). An empirical investigation into the perceived usefulness of socio-technical exchange in India: Social identity, social exchange, and social vicinity. *Journal of Internet Commerce*, 9(3-4), 208-221. <https://doi.org/10.1080/15332861.2010.526486>
- Mittal, N. (2016). Cyber-d subjects: DeLillo's Cosmopolis and Shteyngart's Super Sad True Love Story. *Anafora-časopis za znanost o književnosti*, 3(2), 267-279.
- Mizuno, F. R. (2007). Processos educativos desvelados em prática social de trabalhadores de uma indústria de grande porte de São Carlos: Na perspectiva da convivência e do diálogo. *Cadernos de Pós-graduação*, 6(1), 77-92. <https://doi.org/10.5585/cpg.v6n1.1873>
- Muroga, K. (2022, 12 Ağustos). *No time for love? The impact of ICTs on time allocation and relationships in Japan*. 20 Ağustos 2023 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=4186416> adresinden erişilmiştir.
- Nevolina, V. V., Volkova, V. B., Shatskaya, I. I., Prokhodtsev, K. A., Zharkova, A. A., Karpenko, G. V., & Yudina, A. M. (2022). Managing students' social activity in the context of digital transformations: Socio-cultural determinants and constructive basis. *Journal of Positive School Psychology*, 6(2), 5718-5725.
- Ngai, E. W., Tao, S. S., & Moon, K. K. (2015). Social media research: Theories, constructs, and conceptual frameworks. *International Journal of Information Management*, 35(1), 33-44. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2014.09.004>
- O'Sullivan, P. B., & Carr, C. T. (2018). Masspersonal communication: A model bridging the mass-interpersonal divide. *New Media & Society*, 20(3), 1161-1180. <https://doi.org/10.1177/1461444816686104>
- Özmen Akalın, F. A. (2021). Modernitenin yeni evresi olan hipermodernite döneminde değişen toplumsal tutum ve davranışlar hakkında sosyolojik bir değerlendirme. H. Babacan (Ed.), *İktisadi, idari ve sosyal bilimler: Teori, güncel araştırmalar ve yeni eğilimler 3* içinde (s. 110-127). İVPE.

- Parveen, S., Ahmad, B., Iram, T., & Rasool, Y. (2022). Women empowerment in inherited land rights: End of violence in rural areas. *The Journal of Adult Protection*, 24(5/6), 231-242. <https://doi.org/10.1108/JAP-05-2022-0009>
- Pedrozo, S. (2013). New media use in Brazil: digital inclusion or digital divide? *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 3(1), 144-162.
- Pellegrino, A., Stasi, A., & Bhatiasevi, V. (2022). Research trends in social media addiction and problematic social media use: A bibliometric analysis. *Frontiers in Psychiatry*, 13, 1017506. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2022.1017506>
- Pilgrim, J., & Bledsoe, C. (2015). The role of technology in the transformation of twenty-first century literacy skills. M. Khosrow-Pour (Ed.), *Encyclopedia of information science and technology* içinde (s. 4805-4813). IGI Global.
- Pizzo, A. D. (2023). Hypercasual and hybrid-casual video gaming: A digital leisure perspective. *Leisure Sciences*, 1-20. <https://doi.org/10.1080/01490400.2023.2211056>
- Pronovost, G. (2000). The collapse of the leisure society? New challenges for the sociology of leisure. S. R. Quah & A. Sales (Ed.), *International handbook of sociology* içinde (s. 355–365). Sage.
- Rainie, L., & Wellman, B. (2012). *Networked: The new social operating system*. MIT Press.
- Rapp, A., Tirassa, M., & Ziemke, T. (2019). Editorial: Cognitive aspects of interactive technology use: From computers to smart objects and autonomous agents. *Frontiers in Psychology*, 10, 1078. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.01078>
- Reed, J., Dunn, C., Beames, S., & Stonehouse, P. (2023). E ‘Ride on!’: The Zwift platform as a space for virtual leisure. *Leisure Studies*, 42(2), 188-202. <https://doi.org/10.1080/02614367.2022.2088836>
- Rojek, C. (2010). *The labour of leisure: The culture of free time*. Sage.
- Schnauber-Stockmann, A., & Mangold, F. (2020). Day-to-day routines of media platform use in the digital age: A structuration perspective. *Communication Monographs*, 87(4), 464-483. <https://doi.org/10.1080/03637751.2020.1758336>
- Schultz, C. S., & McKeown, J. K. (2018). Introduction to the special issue: Toward “digital leisure studies”. *Leisure Sciences*, 40(4), 223-238. <https://doi.org/10.1080/01490400.2018.1441768>
- Schwartz, R., & Halegoua, G. R. (2015). The spatial self: Location-based identity performance on social media. *New Media & Society*, 17(10), 1643-1660. <https://doi.org/10.1177/1461444814531364>

- Seo, Y., & Jung, S. U. (2016). Beyond solitary play in computer games: The social practices of eSports. *Journal of Consumer Culture*, 16(3), 635-655. <https://doi.org/10.1177/1469540514553711>
- Shim, J. M. (2004). *The evolution of leisure studies in North America and South Korea: A study of cultural consensus* [doktora tezi]. The Pennsylvania State University.
- Silk, M., Millington, B., Rich, E., & Bush, A. (2016). (Re-) thinking digital leisure. *Leisure Studies*, 35(6), 712-723. <https://doi.org/10.1080/02614367.2016.1240223>
- Singh, A. K., & Singh, P. K. (2019). Digital addiction: A conceptual overview. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*, 3538.
- Smith, T. A., Butts, M. M., Courtright, S. H., Duerden, M. D., & Widmer, M. A. (2022). Work–leisure blending: An integrative conceptual review and framework to guide future research. *Journal of Applied Psychology*, 107(4), 560–580. <https://doi.org/10.1037/apl0000924>
- Spracklen, K. (2013). *Leisure, sports and society*. Palgrave Macmillan.
- Spracklen, K. (2015). *Digital leisure, the internet and popular culture: Communities and identities in a digital age*. Springer.
- Standage, T. (1999). *The Victorian internet: The remarkable story of the telegraph and the nineteenth century's online pioneers*. Berkley Books.
- Stanfors, M., Jacobs, J., 2023. Unpaid caregiving and stress among older working-age men and women in Sweden. *SSM - Population Health*, 23, 101458. <https://doi.org/10.1016/j.ssmph.2023.101458>
- Stafford, T. F., Stafford, M. R., & Schkade, L. L. (2004). Determining uses and gratifications for the Internet. *Decision Sciences*, 35(2), 259-288. <https://doi.org/10.1111/j.00117315.2004.02524.x>
- Sunstein, C. (2018). *#Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.
- Sweitzer, A. (2019). *A phenomenological study exploring the adoption of social networking platforms to achieve digital literacy for all learners* [doktora tezi]. Nova Southeastern University.
- Tewatia, M., & Majumdar, S. (2022). Humans of Instagram: Exploring influencer identity discourses on Instagram. *Journal of Digital Social Research*, 4(4), 52-75. <https://doi.org/10.33621/jdsr.v4i4.120>
- Thurson, K. M. (2021). *Parenting, vaccines, and COVID-19: A machine-learning approach* [yüksek lisans tezi]. Clemson University.
- Törhönen, M., Hassan, L., Sjöblom, M., & Hamari, J. (2019). Play, playbour or labour? The relationships between perception of occupational activity and outcomes among streamers and YouTubers. *Proceedings of the 52nd Hawaii International Conference on System Sciences*.

- Tufekci, Z. (2017). *Twitter and tear gas: The power and fragility of networked protest*. Yale University Press.
- Tully, M., & Ekdale, B. (2014). Sites of playful engagement: Twitter hashtags as spaces of leisure and development in Kenya. *Information Technologies & International Development*, 10(3), 67–82.
- Turel, O., Qahri-Saremi, H., & Vaghefi, I. (2021). Dark sides of digitalization. *International Journal of Electronic Commerce*, 25(2), 127-135. <https://doi.org/10.1080/10864415.2021.1887694>
- Van Dijk, J. (2006). *The network society: Social aspects of new media*. Sage.
- Van Dijk, J., Poell, T., & De Waal, M. (2018). *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford University Press.
- Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class*. Macmillan.
- Velez-Mandes, E. L. (2021). *Enterprise social network systems implementation model for knowledge sharing among supply chain IT professionals* [doktora tezi]. Nova Southeastern University.
- Walter, A. M. (2021). The self in a time of constant connectivity. *American Ethnologist*, 48(4), 446–461. <https://doi.org/10.1111/amet.13039>
- Wood, L., Hoeber, O., Snelgrove, R., & Hoeber, L. (2019). Computer science meets digital leisure: Multiple perspectives on social media and eSport collaborations. *Journal of Leisure Research*, 50(5), 425-437. <https://doi.org/10.1080/00222216.2019.1594466>
- Xue, H., Newman, J. I., & Du, J. (2019). Narratives, identity and community in esports. *Leisure Studies*, 38(6), 845-861. <https://doi.org/10.1080/02614367.2019.1640778>

Extended Abstract

The spread of digital technologies is changing the way people engage in leisure activities and social interactions, making the effects of the digitalization process an important research topic, particularly in the field of leisure studies. The sociology of leisure, a field aiming to understand how individuals experience leisure and the social impacts of leisure activities, is exploring new research areas in the digital age. The digitalization of communication processes through social media and other digital platforms poses new questions for the sociology of leisure, investigating how leisure activities and social relationships are shaped in the context of digitalization. The increasing socio-cultural influence of digital media and online platforms has rapidly integrated them into diverse leisure activities, becoming an essential part of daily life. This integration emphasizes the need to incorporate virtual spaces and mediated interactions into the realm of the sociology of leisure. While there are numerous studies on the societal impacts of the rise of digital communication, limited research intersects with the transformation of new communication technologies, digital leisure, and the sociology of leisure.

This work aims to fill this gap by synthesizing studies conducted in various disciplines such as communication sciences, sociology, and leisure studies through an extensive literature review in the sociology of leisure. Focusing on this previously limited topic is crucial for understanding how digital technologies are changing leisure activities and their sociocultural impacts.

The paradigm shift in communication brought about by technological advancements and societal changes in the digital age is discussed in the first part of the study. The evolution of communication processes from traditional forms to digital methods with the invention of the Internet has revolutionized human interaction and information exchange, providing instant global communication and access to information. The development of digital technologies, such as computers and smartphones, gave rise to digital communication methods like email, social media, and instant messaging, transforming the way people work, learn, and connect. However, concerns regarding privacy, misinformation, and the digital divide have also emerged as a result of this shift. At this point, it is crucial to highlight the emerging field of research at the intersection of digital communication and the sociology of leisure, examining how digital technologies are reshaping leisure activities and their social consequences.

The impact of digitalization on leisure activities and the blurring of boundaries between work and leisure is discussed in the second part. It is highlighted how individuals' engagement in leisure activities has been transformed by digital platforms, offering personalized and accessible options. The potential of digital technologies in reshaping leisure experiences is exemplified by the rise of e-sports and the transformation of video games into spectator sports. Digital platforms have become spaces where recreational content is created and shared by users. The integration of digital technologies in leisure has also resulted in the merging of work and leisure, making it challenging for individuals to disconnect from work-related tasks during their leisure time. Under these circumstances, there is a need to be aware of the potential negative consequences of digitalization and strive for a healthier work-life balance by identifying limitations and mitigating negative impacts.

The field of the sociology of leisure is undergoing significant changes in the digital age as societal norms and the use of digital technologies transform leisure activities. Leisure is increasingly becoming a digital experience, involving activities such as social media sharing and online gaming. The boundaries between work and leisure are becoming blurred, with individuals engaging in leisure activities during work hours or working during leisure time. This shift challenges traditional sociological perspectives that view leisure as a separate phenomenon from work. Due to the increasing diversity and inclusiveness of digital platforms, leisure activities are becoming more accessible, thus expanding the scope of the sociology of leisure. With the digitalization of communication, new research fields like game studies and digital leisure studies have emerged to examine online gaming, virtual leisure,

and the impacts of social media. As social media becomes essential in daily life, social media studies provide insights into its effects on leisure experiences and relationships. New issues arise regarding how digital technologies integrate into and transform leisure activities and social connections. For this purpose, potential negative impacts like information overload and privacy concerns must also be considered. Overall, digitalization has profoundly changed how people participate in leisure, requiring the sociology of leisure to expand its framework to fully conceptualize contemporary leisure experiences in digital societies. At this point, the field of the sociology of leisure plays a vital role in studying and comprehending these transformations, including the integration of virtual spaces and mediated interactions into leisure practices.

This interdisciplinary study explores how digitalization has influenced leisure activities and the field of the sociology of leisure, contributing to the expansion of the conceptual framework regarding the socio-cultural dimensions of the digitalization of leisure in contemporary society. The sphere of the sociology of leisure has undergone a significant shift in recent years, with a growing emphasis on the role of new communication technologies and digital platforms in shaping individuals' leisure experiences, highlighting the need for further research in this area. The discussion has expanded to cover a range of topics, including the transition from traditional to digital forms of communication, the far-reaching impact of digitalization on society and leisure, and the dynamic nature of digital leisure. Overall, the need to comprehend the effects of digitalization on leisure activities and the sociology of leisure is underscored in this study. The crucial role of new communication technologies and digital platforms in shaping the field of the sociology of leisure has been highlighted, underscoring the significance of continued exploration in this area. By acknowledging the transformative nature of leisure influenced by digital technologies, researchers can identify emerging research topics and contribute to a broader conceptual understanding of the socio-cultural implications of the digitalization of leisure in today's society.

SOSYAL MEDYADA SİYASAL İLETİŞİM: 46. ABD BAŞKANI JOE BİDEN'İN SOSYAL MEDYA KULLANIMI VE ABD 2020 DİJİTAL SEÇİM KAMPANYASININ ANALİZİ*

Mahassine MERABET** & Fatma Zeynep ÖZKURT DÖRDÜNCÜ***

Öz

Gelişen teknoloji ile birlikte sosyal ağlar kısa sürede insanların aktif olarak kullandığı bir alan haline gelmiş, yaygın olarak kullanılmaya ve siyasi hayata dahil olmaya başlamıştır. Böylece siyasi aktörler sosyal medya uygulamaları hakkında bilgilendirmeleri içeren mesajları seçmenlerine aktarmaya ve hedef kitle ile iletişim kurmaya başlamıştır. Bu çalışmada 46. ABD Başkanı Joe Biden'ın dijital seçim kampanyası kapsamında sosyal medya kullanım pratiklerini sosyal medyayı hangi amaçlar için ve hangi düzeyde kullandığını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, sosyal medya kullanımının seçim kampanyasının sonuçları üzerinde etkili olup olmadığının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın verileri iki aşamadan oluşacak şekilde elde edilmiştir. İlk aşamada, detaylı bir literatür taraması yapılarak araştırmaya kavramsal ve kuramsal zemin oluşturacak teorik bilgiler elde edilmiştir. Bu doğrultuda daha önce yayınlanmış olan makale, tez, kitap ve bildiri gibi kaynaklar taranarak araştırmanın amacına uygun şekilde araştırma, araştırmacı tarafından desteklenen bağlantıları ve ifadelerle anlamlandırılmıştır. Daha sonra Demokrat Parti Adayı Joe Biden'ın 21 Ağustos-03 Kasım 2020 tarihleri arasında kişisel Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar içerik yoklamasıyla kaydedilmiş ve elde edilen veriler tablolama ile anlamlı hale getirilmiştir. Araştırmada Biden'ın seçim kampanyası döneminde Twitter'ı giderek artan yoğunlukta ve etkin olarak kullandığı, seçmenlerle yoğun etkileşim içerisine girdiği ve tematik mesajlarını aktif olarak seçmene iletebildiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal İletişim, Sosyal Medya, Joe Biden, Seçim Kampanyası.

* Bu makale Mahassine MERABET'in "Sosyal Medyada Siyasal İletişim: 46. ABD Başkanı Joe BİDEN'in Sosyal Medya Kullanımı ve ABD 2020 Dijital Seçim Kampanyasının Analizi" adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

** Yüksek Lisans, Bağımsız Araştırmacı, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, mahassinemerabet1@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0002-6931-7711>

*** Dr. Öğretim Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası İlişkiler Bölümü, zeynep.ozkurt@nisantasi.edu.tr, <http://orcid.org/0000-0003-1284-0210>

POLITICAL COMMUNICATION IN SOCIAL MEDIA: SOCIAL MEDIA USAGE OF THE 46TH USA PRESIDENT JOE BIDEN AND ANALYSIS OF USA 2020 DIGITAL ELECTION CAMPAIGN

Abstract

With the developing technology, social networks have become an area that people use actively in a short time, and they have started to be widely used and included in political life. Thus, political actors began to convey messages containing information about social media practices to their voters and to communicate with the target audience. This study aims to analyze the social media usage practices of the 46th US President Joe Biden, within the scope of the digital election campaign, for which purposes and at what level he uses social media. The study also aimed to examine whether social media use affects the election campaign results. The data of the research was obtained in two stages. In the first stage, a detailed literature review was made, and theoretical information was obtained to form a conceptual and theoretical basis for the research. In this direction, previously published sources such as articles, theses, books and papers were scanned, and the study was interpreted with connections and statements supported by the researcher by the purpose of the research. Later, the posts of Democratic Party Candidate Joe Biden from his personal Twitter account between 21 August and 03 November 2020 were recorded by content survey. The data obtained were made meaningful by tabulation. In the research, it has been determined that Biden used Twitter increasingly intensely and effectively during the election campaign, interacted powerfully with the voters and was able to actively convey his thematic messages to the voters.

Keywords: *Political Communication, Social Media, Joe Biden, Election Campaign, Digitalization, Twitter.*

Giriş

Çok yönlü ve karmaşık kavramlardan olan “iletişim” ve “siyaset” ile bu kavramların birleşmesi ile ortaya çıkan “siyasal iletişim” kavramı, farklı kullanım ve yaklaşımlar çerçevesinde literatürde farklı tanımlamalar ile açıklanmaktadır. Buna göre siyasal iletişim, seçmeni ikna etme paradigması olarak tanımlanmaktadır (Dan Nimmo ve Swanson, 1990, s. 8). Siyasal iletişim, toplumun farklı kesimleri tarafından yaşanan iktidar ve güç mücadelesinin ortak bir zeminde uzlaştırılmasını sağlayan siyaset ile ortak simge oluşturma ve bu simgeler üzerinde diyalektik bir anlaşmaya varabilme süreci olarak adlandırılan iletişim kavramlarının ortaklığıyla ortaya çıkmış bir kavramdır (Oktay, 2002, s. 7). Günlük hayatın tüm ayrıntılarında ve siyasetin olduğu her alanda yaşanan iktidar mücadelesi içerisinde siyasal iletişimin de olduğu belirtilmektedir. Bu bağlamda, siyasal iletişimi sosyal gerçekliğe sirayet eden ve iktidarı takip eden etkileşim çabaları olarak tanımlanmaktadır (Kılıçarslan, 2008, s. 8-9). Siyasal iletişim, belirli ideolojik hedefleri toplumdaki belirli gruplara, ülkelere veya kitlelere kabul ettirebilmek ve gerektiğinde eyleme dönüştürebilmek amacıyla siyasal aktörlerin farklı

iletişim türleri ve tekniklerini kullanarak yaptıkları bir iletişimdir (Aziz, 2017, s. 3). Siyasal aktörler siyasal iletişim çalışmaları sürecinde farklı araç ve tekniklerden faydalanmaktadırlar. Siyasal aktörlerin bu anlamda kullandıkları araçlardan biri de sosyal medyadır. Sosyal medya, günümüzde kullanım alanı genişleyen ve birçok çeşidi olan yeni medya araçlarından biridir. Literatürde, sosyal medya kavramı hakkında birçok tanımlama yapıldığı görülmektedir. Ancak en yalın ifadesiyle sosyal medya, internet kullanıcılarının birbirleriyle çevrimiçi bir şekilde iletişim kurmalarına, kişisel yorum ve paylaşım yapmalarına imkan tanıyan sosyal ağlar olarak tanımlanmaktadır (Kırtış ve Karahan, 2011, s. 265). Sosyal medya kullanımının temel amacı, bireylerin veri ve içerikler ile birbirleriyle iletişim kurmalarıdır. Böylece sosyal medya, sosyal yapı ile çalışma şekillerini biçimlendirmektedir.

Sosyal medyanın son yıllarda toplumdaki kamusal söylem ve iletişim üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Sosyal medya giderek özellikle, politik bağlamda kullanılmaktadır. Dolayısıyla, Twitter gibi mikroblog hizmetlerinin ve Facebook gibi sosyal ağ sitelerinin siyasi katılımı artırma potansiyeline sahip olduğuna inanılmaktadır. Twitter, kullanıcıların yalnızca genel olarak bilgi değil, aynı zamanda ağları üzerinden siyasi görüşleri kamuya yaymak için ideal bir platform olsa da politikacılar, siyasi partiler, siyasi vakıflar gibi siyasi kurumlar Facebook sayfalarını veya gruplarını vatandaşlarla doğrudan diyaloga girme ve daha fazla siyasi tartışmayı teşvik etme amacıyla kullanılmaktadırlar (Stieglitz ve Dang-Xuan, 2013, s. 1277). Böylece, medyanın dijitalleşmesiyle ve sosyal medyanın yükselişi ile birlikte siyasal iletişim dinamiklerinin değiştiği ve dijital seçim kampanyalarının gündeme geldiği görülmektedir. Bu gelişmeler, her açıdan dijital seçim kampanyaları açısından bir milat niteliğindeki 2008 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) seçimlerinde ilk defa yaşanmıştır. 2008 ABD seçimlerinde, adayların seçim kampanyası merkezlerini Google ve Facebook başta olmak üzere toplum üzerinde pazarlama ve etki faaliyeti yürüten teknoloji şirketlerine kaydırması dijital seçim kampanyalarının habercisi olmuştur (Yücel, 2020).

Demokrat Parti adayı Barack Obama'nın 2008 ABD başkanlık seçimlerinde kullandığı dijital seçim stratejisi, o yıl ilk defa oy kullanacak genç seçmenleri dışarıda bırakmayacak bir şekilde kurgulanmıştır. Öyle ki Facebook'un sosyal paylaşım ağı kurucularından birisi olan Chris Hughes, o dönem kampanyanın çevrimiçi direktörü olarak görevlendirilmiştir. Daha sonra Obama'ya ait bir web sitesi kurulmuş ve buradan üretilen içerikler ile genç seçmenler organize edilerek bu etkinliklere katılımı sağlanmıştır (Sadakaoğlu ve Korkmaz, 2020, s. 38). Benzer durum 2016 seçimlerinde de yaşanmış ve Cumhuriyetçi Parti adayı Donald Trump yürüttüğü dijital seçim kampanyasıyla seçmenin dikkatini dijital alana çekmeye çalışmıştır. Öyle ki 2016 ABD başkanlık seçimlerinde Donald Trump'ın Cumhuriyetçi ön seçimlerde çoğu Cumhuriyetçi Parti'den gelen 16 adayı mağlup etmesi ve seçimleri kazanmasının en önemli nedenlerinden birisinin kullandığı dijital

seçim stratejisidir (Maddalena, 2016, s. 245). Trump benzer şekilde 2020 seçimlerindeki stratejisini de dijital alana ve sosyal medya kampanyalarına ağırlık verecek şekilde kurgulamış; dijital reklam harcamasına 41 milyon dolarlık yüksek bir bütçe ayırmıştır (Yücel, 2020).

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde, siyasal iletişim kavramı ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, siyasal iletişimde sosyal medyanın kullanımı başlığı altında sosyal medya kavramının tanımı ve tarihsel gelişimi, özellikleri, sosyal medyanın avantajları ve dezavantajlarıyla geleneksel medya ve sosyal medya arasındaki farklar açıklanmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümü, metodoloji bölümüdür. Çalışmada, geçerliliği ve güvenilirliği sağlamak adına araştırmada takip edilen yöntem ayrıntılı şekilde açıklanmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümü, analiz bölümüdür. Bu bölümde, 46. ABD Başkanı Joe Biden'ın bir kampanya aracı olarak sosyal medyayı ne ölçüde kullandığı, sosyal ağlar üzerinden seçmenlere iletilen mesajlarda hangi duygu ve düşüncelerin ön planda olduğu içerik analizi yöntemi ile analiz edilmekte elde edilen sonuçlar çalışmanın amacı ve temel problemi üzerinden yorumlanmaktadır.

1. SİYASAL İLETİŞİM

Siyasal iletişim, siyasal aktörler ve seçmenler arasında medya araçlarıyla gerçekleşen interaktif bilgi paylaşımı sürecidir. Bu interaktif süreç içinde bilgi, siyasal aktörlerden seçmenlere doğru gerçekleştiği gibi seçmenlerden siyasal aktörlere doğru da gerçekleşmektedir (Norris, 2004, s. 1). Siyasal iletişim farklı disiplinleri içerisinde barındıran, iletişim ve siyaset faaliyeti arasında var olan ilişkileri ortaya koymayı amaçlayan bir disiplindir. Bu kavram, politikacıların siyasal bir fikri kabul ettirme çabasıyla ve iktidara gelme amacıyla yürüttükleri kamuoyunu etkileme, propaganda ve iletişim faaliyetlerini ifade etmektedir (Uslu, 1996, s. 790). Aziz'e (2017, s. 3) göre siyasal iletişim kavramını bir tanımlamaya sığdırmak güçtür. Bu bağlamda siyasal iletişim; belirli ideolojik amaçları toplumun belli gruplarına, kitlelere ve bloklara kabul ettirme ve gerektiğinde bu davranışı eyleme dönüştürmek üzere politikacılar tarafından farklı iletişim araç ve yöntemlerinin kullanılmasıyla gerçekleşen bir iletişim türüdür (Trevisan, 2018, s. 337).

Seçim kampanyalarında siyasal iletişim çalışmalarının ilk defa kullanılması, 1948 ABD seçimlerinde gerçekleşmiştir. Bu tarihte gerçekleşen seçim sırasında adayların kullandığı yöntemler siyasal iletişim kampanyası açısından oldukça önemlidir. ABD 33. Başkanı Harry Truman tarafından seçim döneminde kullanılan "Onlara cehennemi ver, Harry" (Give'em hell, Harry!) sloganının kullanılan kelimeler bakımından yürütülen agresif siyasal iletişim kampanyasının başarılı olmasında etkili olduğu belirtilmektedir (Demir, 2018, s. 96). Televizyonun bu yıllarda siyasal iletişim açısından rolü oldukça büyüktür. ABD'de gerçekleştirilen 1956 seçimlerinde Demokrat Parti adayı Adlai Stevenson televizyonun önemini vurgulayarak televizyon aracılığıyla oturduğu yerden milyonlarca kişiye ulaşabildiğini bu nedenle

televizyonun önemli bir araç niteliğinde olduğunu vurgulamıştır. Siyasal iletişim açısından televizyonun önemi 1960 ABD seçimlerinde de ortaya çıkmıştır. Bu tarihteki seçim kampanyasının en temel özelliği, adayların ilk defa televizyon ekranında kendilerini ifade etme fırsatı elde etmeleridir (Çankaya, 2019, s. 81). O tarihlerden bu yana siyasal aktörler topluma kendini ifade etme, görüş, program ve vaatlerini seçmenlere aktararak seçmenin desteğini sağlamak amacıyla farklı siyasal iletişim yöntemlerini kullanmışlardır.

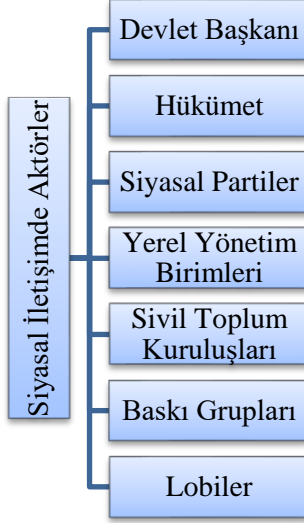
1.1. Siyasal İletişimin Amacı, Araçları ve İşlevi

Siyasal iletişim; taraftar toplama, ikna etme, siyasal düşüncüyü yayma ve oy kazanma gibi amaçlarla gerçekleştirilen iletişim faaliyetleridir. Farklı iletişim araçları ve teknikleri kullanılarak gerçekleştirilen siyasal iletişim, insanların karar verme eylemlerini yönlendirmektedir. Yönetilenlerin görüş, öneri ve düşüncelerini yöneticilere aktarabilecekleri araçların bulunması demokrasilerin önemli bir şartıdır. Seçim kampanyaları ise bu araçlardan en önemlisidir. Seçmenler seçim döneminde adaylar hakkında çözümleme yapabilmek için bilgi ihtiyacı hissetmektedirler. Seçmenlerin ihtiyaç duydukları bu bilgiler kitle iletişim araçlarıyla kendilerine ulaştırılmaktadır (Uztuğ, 2004, s. 81-82). Seçim dönemlerinde siyasal partiler ve adaylar seçmenlerin tercihlerini kendi lehine yönlendirerek başarılı olmak için kitle iletişim araçları aracılığıyla seçmenlere ulaşmaktadırlar. Seçim kampanyalarının seçim kazanma açısından öneminin fark edilmesi ile birlikte siyasal partiler hem kitlesel mitinglerle hem de yüz yüze görüşmelerle seçmenle iletişime geçmektedirler. Bu süreçte ayrıca broşür, billboard ilanı, afiş, televizyon, gazete, radyo ve internet gibi iletişim araçları seçmenlerle iletişim kurma açısından yoğun şekilde kullanılan diğer araçlardır (Kalender, 2003, s. 31).

1.2. Siyasal İletişimde Aktörler

Siyasal iletişim, iletişim sürecinin tüm öğeleri ile uygulandığı bir olgudur. Bu nedenle iletişim sürecinde bulunan kaynak, alıcı, kanal, ileti ve geri bildirim gibi öğeler siyasal iletişim sürecinde de bulunmaktadır. Bu öğeler içerisinde en önemlilerinden birisi iletişim sürecinin “kaynak” olarak adlandırılan ve siyasal iletişimde “aktör” konumunda olan öğedir. Siyasal iletişim sürecinde aktörler bağlı oldukları grubun veya örgütün kuralları ve ilkeleri doğrultusunda hareket ederek rollerini en iyi şekilde oynamaları gerektiği için aktör adını almaktadır (Aziz, 2017, s. 19). Siyasal iletişim sürecinde bağlı buldukları gruba veya örgüte ait kurallar ve ilkeler doğrultusunda hareket ederek rollerini en iyi şekilde oynaması gereken bu aktörler genel olarak yedi kategoride ele alınmaktadır. Siyasal iletişimdeki aktörler Şekil 1’de sunulmaktadır.

Şekil 1. Siyasal İletişimde Aktörler

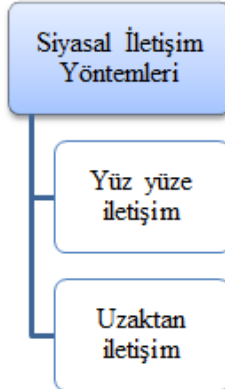


Kaynak: Bostancı, 2015, s. 29

1.3. Siyasal İletişim Yöntemleri

Bir siyasal iletişim faaliyetinin başarılı olmasını etkileyen en temel faktör şüphesiz ki mesajın verilmesinde kullanılan yöntemdir. Bu doğrultuda mesajın iletileceği hedef kitlenin bütün özelliklerinin dikkatle irdelenmesi ve hedef kitleye yönelik en ulaşılabilir ve en kolay yöntemin seçilmesi siyasal iletişim faaliyetinin başarılı olması açısından hayati önem taşımaktadır. Bu süreçte farklı yöntemler kullanılsa da literatürde siyasal iletişim sürecinde kullanılan yöntemler genellikle iki kategoride ele alınmaktadır. Şekil 2’de siyasal iletişimde kullanılan yöntemler sunulmaktadır.

Şekil 2. Siyasal İletişimde Kullanılan Yöntemler



Bireyler arasında kanaat oluşturmada, arkadaşlar arasındaki sohbetlerde, küçük çaplı toplantılarda yüz yüze temas oldukça önemlidir. Bu

tür ilişkiler haberlerin, yorumların, rivayetlerin ve dedikoduların daha hızlı yayılmasına neden olmaktadır. Bunun etkisini ölçmek zor görünse de genel anlamıyla yüz yüze iletişimin insanların kanaatleri üzerinde etkili olduğu görülmektedir (Fidan, 2016, s. 93). Yüz yüze siyasal iletişim sürecinde de kaynak ve alıcı aynı alanda yer almaktadır. Böyle bir ortamda mesajlar çoğu zaman sözlü olarak verilmektedir ve daha hızlı geri bildirim alınmaktadır. Yüz yüze iletişim sürecinde alınan geri bildirim, hedef kitlenin sayısına ve alanın genişliğine göre değişiklik gösterse de çoğu zaman anında alınabilmektedir. Buna göre geniş katılımın sağlandığı bir mitingde tezahüratlar ve alkışlar geri bildirimini oluştururken daha küçük çaplı bir toplantıda geri bildirim soru-cevap tarzında gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda seminerler, mitingler, konferanslar, konserler, sempozyumlar ve hasta ziyareti gibi muhatabın yakın konumda olduğu etkinlikler yüz yüze siyasal iletişim etkinliklerine örnek olarak gösterilebilir (Baran, 2014, s. 88).

Uzaktan siyasal iletişim, adından da anlaşılabilir üzere hedef kitle ile kaynağın yakın bir ortamda veya yüz yüze olmadığı durumlarda gerçekleşen siyasal iletişimdir. Siyasal aktörler daha geniş hedef kitleye ulaşabilmek amacıyla farklı iletişim yöntemleri ve araçlarına ihtiyaç duymaktadırlar. Geçmişte mektup, telefon, telgraf ve faks gibi eski yöntemler kullanılırken günümüzde teknoloji ve internet ağında yaşanan gelişmeyle kitle iletişim araçları kullanılmaktadır (Aydın, 2021, s. 33). Kitle iletişim araçları demokratik toplumlarda yönetenler ile yönetilenler arasındaki bilgi akışını sağlamada oldukça kritik rol oynamaktadır. Nitekim kitle iletişim araçlarının kamuoyunda kanaat oluşturma sürecindeki en önemli faktör olduğu belirtilmektedir (Bekiroğlu ve Bal, 2014, s. 128).

1.4. Seçim Kampanyalarında Siyasal İletişim

Siyasal iletişimin en etkili ve yaygın şekilde planlandığı dönemler seçim kampanyaları dönemidir (Duman ve İpekşen, 2013, s. 119). Siyasi seçimler, kamuoyunun memnuniyetini veya memnuniyetsizliğini ifade eden bir ifade biçimidir. Seçim zamanları tamamen siyasi bir ortam oluşturularak seçmenler oy vermeye yönlendirilmektedirler (Karaçor, 2013, s. 83). İşte bu gibi durumlarda seçim kampanyalarının olduğu kadar siyasal iletişimin de önemi artmaktadır. Seçim kampanyalarında siyasal iletişim, reklam ve ikna modelini kullanır. Siyasi partiler, seçim kampanyalarında siyasal iletişim yöntemleriyle seçmenlere yönelik misyon, vizyon, amaç ve planlarını duyururlar. Ayrıca, ideolojileri, eylemleri ve içerikleri açısından ikna edici görünerek seçmenleri kendilerine oy vermeye ikna ederler (Amenyeawu, 2021, s. 12-13).

Seçim kampanyaları, herhangi bir demokratik seçim sürecinde önemli rol oynamaktadır. Bu kampanyalar siyasi şahsiyetler ve adaylara seçmenler ve genel halkla ilişki kurmaları için bir yol yaratmaktadır. Her siyasi kampanya bir planla başlar. Siyasi aktörler mesajlarını etkili bir şekilde iletmek için bir plan çizer ve kampanyaları için stratejiler ve taktikler çizerler. Etkili bir şekilde kampanyalar, seçmenlerin düşünce ve beklentilerini, sosyo-ekonomik

ve siyasi ihtiyaçları ve siyasi yelpazedeki muhtemelen tüm paydaşların isteklerini göz önünde bulundurarak, diksiyonda, mesajlarda, iletişim kanallarında açıkça dile getirmelidir (Asante, 2020).

2. SİYASAL İLETİŞİMİN DİJİTALLEŞMESİ

Günümüzde siyasal kurumlar ile toplumsal yapı arasındaki iletişimsel bağı sağlayan en önemli araç medyadır. Medya aracılığıyla kurulan iletişimin amacı sadece bilgi akışı sağlamak değil, bunun yanında yönlendirmek, ikna etmek ve duygulara hitap etmektir. Bu süreçte, toplumu yönetmeye aday olan siyasal parti ve temsilcileri medya kanalları aracılığıyla mesajlarını hedef kitleye iletmektedirler (Özkan, 2004, s. 28). Son zamanlarda iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle değişen medyanın kullanım alanları siyasal kurumların iletişim biçimlerini de etkilemektedir. Geleneksel medya araçları ile yeni medya araçlarının birbirlerine farklı şekillerde eklenmesi sonucu ortaya çıkan yeni kullanım alanları, politikacıların topluma daha farklı iletişim araçları ve içeriklerle ulaşmasını sağlamıştır (Kaya ve Çakmur, 2012, s. 518). Politikacıların topluma yeni iletişim araçları ve içeriklerle ulaşması siyasal iletişim tekniklerinde köklü değişikliklere neden olmuş (Temel vd., 2014, s. 323) ve siyasal iletişimin dijitalleşmesini sağlamıştır. Siyasal iletişimin dijitalleşmesi ile birlikte siyasal partiler ve adaylar yeni medya araçları üzerinden yürüttükleri seçim kampanyaları ile hedef kitleyi bilgilendirme, video, metin ve diğer görsel öğeler ile doğrudan ve etkili iletişime geçme imkanına sahip olmuşlardır. Diğer taraftan seçmenler ise aday ve parti hakkındaki görüş ve düşüncelerini yeni medya araçları ile doğrudan dile getirerek içerik üretimine katkı sağlamışlardır (Akyol, 2015, s. 99).

Siyasal iletişimde geleneksel medyanın aksine, sosyal ağların oldukça aktif bir katılım ve tarafsız bir medya sunduğu tartışılmaz bir gerçektir. Ayrıca sosyal ağlar, kullanıcılara kendi politik içeriklerini oluşturma, çevrimiçi olarak paylaşma ve yorum yapma fırsatı sunmaktadır (Madsar, 2021, s. 69). Bu anlamda sosyal medya, mesajlarını daha çok seçmeye ulaştırmak ve seçmeli mikro alanda yakalamak isteyen politikacılara yeni fırsatlar sunmuştur. Sosyal Medya politikacıların seçmenleri ile etkileşime geçtikleri, birlikte eğlendikleri, yeni bağlantılar kurdukları yeni kişilere ulaştıkları bir alan olmasının yanında politikacıların hedef kitleye kendisinden bahsedebilmesi için yeni nedenler yarattığı, seçmenle diyaloga girdiği bir ilişki biçimidir (Barlas, 2018, s. 274).

Sosyal ağlar, siyasal davranışın oluşmasında önemli etkenlerden biridir. Twitter ve Facebook gibi sosyal ağlarda yayınlanan video, fotoğraf veya siyasi yazılar, kişinin siyaset alanına ilgi duymasına ve bu alan hakkında bilgi sahibi olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu bilgilere dayanarak birey yeni bir siyasi davranış geliştirerek mevcut siyasi görüş ve davranışlarını revize etmektedir. Bu nedenle, sosyal ağlarda hem siyasi partilerin liderleri hem de temsilcileri ve parti destekçileri arasında yoğun bir siyasi bilgi alışverişi yapılmaktadır. Bu platformlarda kullanıcıya yani seçmene iletilen her bilgi,

onları ikna etmeye yönelik siyasi bir mesaj niteliğindedir (Dursunoğlu, 2017, s. 1582-1583).

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu başlığında araştırmanın temelini oluşturan bilgiler yer almaktadır. Bu doğrultuda yöntemin ne olduğu ile veri toplama araçları ve veri analizi gibi ayrıntılar açıklanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

İnternet teknolojileri kullanılarak oluşturulan ve yeni medya ortamında kullanılan sosyal ağlar, geleneksel medyadan farklı özellikleriyle siyasi aktörlerin ilgisini çekmeye başlamış ve siyasal iletişim araçlarından biri haline gelmiştir.

Bu doğrultuda siyasal iletişim süreçlerinde adaylar, seçmenlere ulaşmak için her gün sosyal medyayı daha etkin kullanmakta ve seçmenler de sosyal medya aracılığıyla ihtiyaç duydukları siyasi bilgi ve adaylara daha etkin bir şekilde ulaşabilmektedir. Diğer bir deyişle, siyasi seçim süreçlerinde politikacılar, hedef kitlelerine ulaşmak, çeşitli konularda görüş alışverişinde bulunmak ve faaliyetlerini duyurmak için yaygın sosyal ağları kullanmaktadır. Bu nedenle sosyal ağlar, siyasal iletişim sürecinde önemli bir araç olarak yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle sosyal medya araçlarından birisi olan Twitter, anlık mesajlaşma ve etkin iletişim nedeniyle çevrimiçi seçim kampanyalarında tercih edilmektedir. Siyasi aktörler, Twitter'ı hedef kitlelerindeki seçmenlerini ve bireyleri etkilemek ve vaatlerde bulunmak gibi birçok amaçla kullanmaktadır (Irak, 2022, s. 207). Bunun en önemli örneklerini, ABD başkanlık seçimlerinde kullanılan dijital kampanyalarda görmek mümkündür. Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin 46. Başkanı Joe Biden'in dijital seçim kampanyası kapsamında sosyal ağları hangi amaçlarla ve ne düzeyde kullandığını incelemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Araştırmanın Soruları

Bu araştırmanın temel amacı kapsamında, 46. ABD Başkanı Joe Biden'in bir kampanya aracı olarak sosyal medyayı ne ölçüde kullandığı, sosyal ağlar üzerinden seçmenlere iletilen mesajlarda hangi duygu ve düşünceleri ön plana çıkardığı incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Joe Biden'in sosyal medya hesaplarının genel görünümü nasıldır?
- Joe Biden'in Twitter paylaşımlarının genel dağılımı nasıldır?
- Joe Biden'in Twitter paylaşımlarında hangi içerikler ön plana çıkmaktadır?
- Joe Biden'in Twitter paylaşımlarında ön plana çıkardığı duygular nelerdir?
- Joe Biden'in Twitter paylaşımlarında hangi anahtar kelimeler ön plana çıkmaktadır?

3.3. Yöntem

Bu çalışmada, Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın resmi olarak başkan adayı olduğu tarih olan 21.08.2020 ile seçimlerin yapıldığı 03.11.2020 tarihleri arasındaki 75 günlük sürede sosyal medya kanalı olan Twitter üzerinden yaptığı paylaşımlar içerik analizi kullanılarak analiz edilmektedir. İçerik analizi farklı medya mesajlarını sistematik olarak incelenmesine imkan tanıyan ve medya mesajlarını analiz etmede sıkça kullanılan bir yöntemdir. Bu nedenle içerik analizinin gazetecilik, iletişim, sosyoloji, psikoloji ve iş alanlarında uzun bir kullanım geçmişi vardır (Neuendorf, 2017). İçerik analizi, metinsel, görsel ve işitsel verilere uygulanabilecek kadar çok yönlü bir analiz yöntemidir (Stemler, 2015). Bu kapsamda içerik analizi sosyal medya içerikleri gibi web üzerinden elde edilen verilerin analiz edilmesinde başvurulan iyi bir seçenek olarak ön plana çıkmaktadır.

3.4. Araştırma Verilerinin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri iki aşamadan oluşacak şekilde elde edilmiştir. İlk aşamada, detaylı bir literatür taraması yapılarak araştırmaya kavramsal ve kuramsal zemin oluşturacak teorik bilgiler elde edilmiştir. Bu doğrultuda daha önce yayınlanmış olan makale, tez, kitap ve bildiri gibi kaynaklar taranarak araştırmanın amacına uygun şekilde araştırma araştırmacı tarafından desteklenen bağlantıları ve ifadelerle anlamlandırılmıştır. Daha sonra ise Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın resmi olarak başkan adayı olduğu tarih olan 21.08.2020 ile seçimlerin yapıldığı 03.11.2020 tarihleri arasındaki 75 günlük sürede kişisel Twitter hesabından yaptığı paylaşımlar incelenmiştir. Twitter, kullanıcılarına yalnızca genel olarak bilgi değil, aynı zamanda ağlar üzerinden siyasi görüşleri kamuya yaymak için ideal bir platform olarak politikacılar, siyasi partiler, siyasi vakıflar gibi siyasi kurumlar tarafından vatandaşlarla doğrudan diyaloga girme ve daha fazla siyasi tartışmayı teşvik etme amacıyla kullanılmaktadırlar (Stieglitz ve Dang-Xuan, 2013, s. 1277). Bu özelliğinden dolayı Twitter gibi mikroblog hizmetlerinin siyasi katılımı artırma potansiyeline sahip olduğuna inanılmaktadır. Bu nedenle araştırmada Joe Biden'ın Twitter paylaşımları içerik yoklamasıyla kaydedilmiş ve elde edilen veriler tablolaştırma ile anlamlı hale getirilmiştir. Veri analizi sürecinde söz konusu veriler araştırma amacına uygun şekilde nitel analiz ve yorumlama süreci ile aktarılmıştır.

4. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde, Demokrat Parti adayı Joe Biden'ın resmi olarak başkan adayı olduğu tarih olan 21.08.2020 ile seçimlerin yapıldığı 03.11.2020 tarihleri arasındaki 75 günlük sürede kişisel Twitter hesabından yaptığı paylaşımların incelenmesi sonucunda ulaşılan bulgular raporlanmaktadır.

4.1. Joe Biden'in Biyografisi

Joe Biden, 20 Kasım 1942'de Pensilvanya eyaletinin Scranton kentinde İrlanda kökenli Katolik bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1953 yılında ailesiyle beraber Delaware eyaletinin Claymont kentine taşındı. Delaware Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü'nden 1965'te mezun oldu, ardından Syracuse Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni 1969'da bitirdi ve Wilmington'da avukatlık yaptı. Henüz 31 yaşındayken 1972 yılında ABD Senatosuna seçilen Biden, en genç senatörlerden biri olarak kayıtlara girdi. 2009 yılının ocak ayında başkan yardımcısı olarak yemin edene kadar bu görevini sürdüren Biden, aralıksız olarak 37 yıl boyunca Delaware eyaletinin senatörlüğünü yaptı. Biden, 2008 yılında yapılan ABD başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'den başkanlığa adaylığını koydu ancak Iowa'daki ön seçimlerde başarısızlığa uğrayınca adaylıktan çekildi. 23 Ağustos 2008 tarihinde Demokratik Parti'nin başkan adayı Barack Obama tarafından başkan yardımcılığına aday gösterilen Biden, 4 Kasım'da yapılan seçimleri Demokratların kazanmasıyla birlikte 20 Ocak 2009'da 47. Başkan Yardımcısı olarak yemin etti. 8 Kasım 2016'daki seçimleri Trump'ın kazanmasının ardından 20 Ocak 2017'de görevini Mike Pence'e devretti. ABD'de 3 Kasım'da yapılan başkanlık seçimlerini, mevcut Cumhuriyetçi Başkan Donald Trump'ı geride bırakarak kazandı ve ABD'nin 59. Başkanı oldu. İlk eşi Neilla Hunter 1972 yılında vefat eden Biden, 1977 yılında Jill Jacobs ile evlendi. Beau adlı oğlu beyin kanserinden 2015 yılında vefat eden Biden'ın 3 çocuğu bulunmaktadır (Çopur ve Baykan, 2020).

4.1. Joe Biden'in Twitter Hesabının Genel Görünümü

ABD'de 3 Kasım 2020'de yapılan başkanlık seçimlerini kazanarak ABD'nin 59. Başkanı olan Joe Biden'in kişisel Twitter hesabı biçimsel olarak incelendiğinde; hesabın, "@JoeBiden" kullanıcı adıyla Mart 2007 tarihinde açıldığı ve isminin yanında Twitter tarafından onaylanan hesap olduğunu gösteren mavi rozet yer aldığı görülmektedir. Ekran görüntüsünün alındığı 24 Ekim 2022 tarihine kadar toplam 8.613 tweet paylaştığı, toplam 36.226.283 takipçisi olduğu ve 48 kişiyi takip ettiği görülmektedir. Profil fotoğrafının altında öncelikle bir koca, baba ve büyükbaba olarak gururunu ifade etmektedir. Ardından, "Tüm Amerikalılar için daha iyisini inşa etmeye hazır" olduğuna ilişkin mesaj paylaşılmaktadır. Daha sonra, ABD Başkanı olarak resmi Twitter web sayfasına yönlendirmeyi sağlayan "@POTUS" linki yer almaktadır. Bunun altında ise seçim kampanyasının resmi sayfasına yönlendiren "joebiden.com" linki bulunmaktadır. Ayrıca kapak fotoğrafında başkan yardımcısı Kamala Harris ile çekilmiş fotoğrafı yer alırken, profil fotoğrafında ise gülümseyen, enerjik bir imaj yer almaktadır.

Şekil 3. Joe Biden'ın Twitter Hesabının Genel Görünümü



Kaynak: Twitter, 2023.

4.2. Joe Biden'ın Twitter Kullanımına Dair Veriler

Joe Biden'ın resmi olarak başkan adayı olduğu tarih olan 21.08.2020 ile seçimlerin yapıldığı 03.11.2020 tarihleri arasındaki 75 günlük sürede kişisel Twitter hesabından yaptığı paylaşımlara ilişkin veriler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Joe Biden'ın Twitter Kullanımına Dair Veriler

| Kullanım | Veri |
|-------------------|---|
| Twitter Hesabı | https://twitter.com/JoeBiden |
| Tarih Aralığı | 21.08.2020-03.11.2020 |
| Paylaşım Sayısı | 1180 |
| Beğeni Sayısı | 100.635.985 |
| Retweet Sayısı | 15.289.571 |
| Mention Sayısı | 184 |
| Retweet Kullanımı | 105 |
| Hashtag Sayısı | 56 |
| Fotoğraf Sayısı | 102 |
| Video Sayısı | 310 |

Kaynak: Twitter, 2023.

Joe Biden, araştırma dâhilindeki 75 günlük zaman diliminde toplam 1180 tweet atmıştır. Bu tweetler takipçileri tarafından toplam 100 milyondan fazla beğeni alırken, 15 milyondan fazla retweet edilmiştir. Biden, bu süreçte 184 mention, 105 retweet, 56 hashtag, 102 fotoğraf ve 310 video kullanmıştır. Paylaşımlarla ilgili daha detaylı incelemelere ilerleyen başlıklarda yer verilecektir.

4.3. Joe Biden'in Twitter Kullanımının Aylık ve Günlük İncelenmesi

Bu başlıkta, Joe Biden'in araştırma kapsamında ele alınan 21 Ağustos-03 Kasım 2020 tarihleri arasında yaptığı Twitter paylaşımlarının aylara ve günlere göre tweet sayısı, dağılımı, en az ve en çok paylaşım yapılan ay ve gün sayısı analiz edilmiştir. Söz konusu verilerin daha kolay anlaşılması için elde edilen bulgular grafiklere aktarılmıştır.

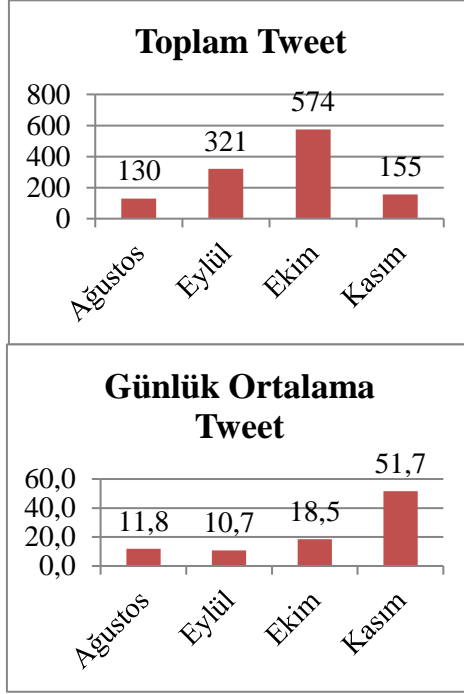
Adayların Twitter'ı kullanma sıklığı ele alınırken araştırmaya dahil olan zaman dilimindeki paylaşımların aylık paylaşım oranlarını tespit etmek önem taşımaktadır. Bu araştırmada 2,5 aylık bir sürecin verileri ele alındığından yapılan paylaşımların aylık oranları üzerinde durulmuştur. Tablo 2 ve Şekil 4'te araştırma kapsamını oluşturan Ağustos, Eylül, Ekim ve Kasım aylarına ait paylaşım verileri yer almaktadır.

Tablo 2. Joe Biden'in Aylara Göre Tweet Sayısı

| Ay | Gün Sayısı | Toplam Tweet | Günlük Ortalama |
|---------|--------------------|--------------|-----------------|
| Ağustos | 11 (21-31 Ağustos) | 130 | 11,8 |
| Eylül | 30 (01-30 Eylül) | 321 | 10,7 |
| Ekim | 31 (01-31 Ekim) | 574 | 18,5 |
| Kasım | 3 (01-03 Kasım) | 155 | 51,7 |
| Toplam | 75 | 1180 | 15,7 |

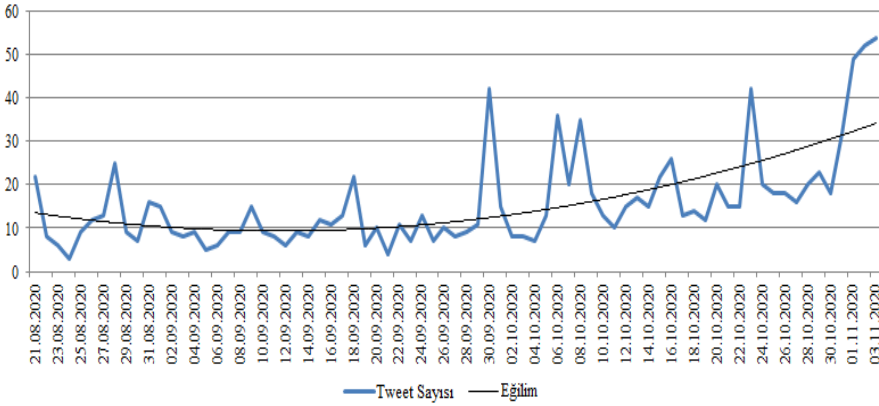
Kaynak: Twitter, 2023

Şekil 4. Joe Biden'ın Aylara Göre Tweet Sayısı



Tablo 2 ve Şekil 4 incelendiğinde Joe Biden'ın araştırma kapsamındaki 75 günlük süre boyunca toplam 1180 tweet atarak günlük ortalama 15,7 tweet sayısına ulaştığı görülmektedir. Belirtilen tweetlerin aylara göre dağılımı incelendiğinde; Ağustos ayındaki 11 günlük sürede günde 11,8 ortalama ile toplam 130 tweet atıldığı, Eylül ayında da benzer yoğunlukta günde ortalama 10,7 tweet ile toplam 321 tweet atıldığı görülmektedir. Ekim ayına gelindiğinde ise tweetler yoğunlaşarak günde ortalama 18,5 tweet ile toplam 574 tweet atılmıştır. Seçimin gerçekleştiği Kasım ayının sadece ilk üç gününde ise toplam 155 tweet atıldığı ve günlük 51,7 tweet ortalamasına ulaşıldığı görülmektedir. Bu bulgulara dayalı olarak yapılacak genel bir değerlendirmede Biden'ın seçim kampanyasına Ekim ayında hız verdiği belirtilebilir. Siyasal parti ve adayların seçime günler kala seçim kampanyalarına hız verdikleri ve daha fazla seçmene ulaşmak için adeta birbirleriyle yarıştıkları bilinen bir gerçektir. Bunun için gerek sosyal medyada gerekse geleneksel medyada daha fazla görünür olmak için yoğun bir paylaşım trafiğine girerler. Dolayısıyla Joe Biden'ın Twitter üzerinden yürüttüğü seçim kampanyasının da seçime az bir süre kala hız kazandığı, yapılan paylaşımlardan anlaşılmaktadır.

Şekil 5. Joe Biden'in Günlere Göre Tweet Sayısı



Kaynak: Twitter, 2023

Şekil 5'te Biden'in günlük paylaştığı tweet sayısının Ağustos ve Eylül aylarında nispeten stabil bir grafik izlediği, Ekim ve Kasım aylarında ise yükseliş trendinde olduğu görülmektedir. Bunun yanında, Joe Biden tarafından bu 75 günlük süreçte yapılan en az paylaşım 3 tweet ile kampanyanın ilk günleri olan 24 Ağustos 2020 tarihinde, en çok paylaşım ise 54 tweet ile kampanyanın son günü olan 03 Kasım 2020 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu grafik ışığında Biden'in seçime doğru yaklaştıkça seçim kampanyasına ağırlık vererek paylaşım sayısında artışa gittiği ve en fazla paylaşımı da seçime birkaç gün kala Kasım ayında yaptığı anlaşılmaktadır.

4.4. Joe Biden'in Seçmenlerle Olan Etkileşimi

Siyasal parti ve adayların sosyal medya üzerinden yürüttükleri seçim kampanyalarında bir diğer önemli nokta da adayların seçmenlerle olan etkileşim durumlarıdır. Miting, açılış, esnaf ziyaretlerinde veya toplantılarda adaylar ile seçmenler fiziksel olarak aynı ortamda bulundukları için birincil derecede bir etkileşim ortamı oluşmaktadır. Böylelikle seçmenler, adaylar veya partilerle ilgili tutumlarını, tepki veya onaylarını tezahürat, alkış veya afişler yardımıyla ortaya koymaktadırlar. Ancak geleneksel ve sosyal medya araçlarında birincil etkileşim durumu olamadığından sosyal medya ortamlarında seçmenler aday ve partiler hakkındaki tutum ve algılarını, tepkilerini, desteklerini beğeni, yorum, retweet gibi yollarla iletmektedirler. Bu sayede adaylar, seçmenler nezdinde ne derecede kabul görüp görmediklerine dair bilgi sahibi olabilmektedirler. Dolayısıyla adaylar ile seçmenler arasındaki etkileşimi öğrenmek bakımından adayların paylaşımlarına yapılan beğeni ve retweet sayıları önem taşımaktadır. Bu bakımdan sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı günümüzde, miting ve seçim meydanlarındaki sloganların,

tezahüratların, afişlerin ve pankartların yerini artık Twitter ortamında retweet ve beğenilerin aldığı belirtilebilir. Bu başlık altında, Joe Biden'ın yaptığı paylaşımların takipçileri/seçmen tarafından ne derecede kabul gördüğü, yapılan beğeni ve retweet verilerine göre değerlendirilecektir.

4.4.1. Beğenilerin İncelenmesi

Tablo 3. Joe Biden'ın Twitter Paylaşımlarının Beğeni Sayıları

| Açıklama | Değer |
|----------------------|-------------|
| Toplam Tweet Sayısı | 1180 |
| Toplam Beğeni Sayısı | 100.635.985 |
| En Çok Beğeni Sayısı | 1.737.977 |
| En Az Beğeni Sayısı | 2.394 |

Kaynak: Twitter, 2023

Tablo 4'te, Joe Biden'ın 75 günlük zaman diliminde yaptığı 1180 paylaşımın toplam 100.635.985 beğeni aldığı görülmektedir.

Joe Biden'ın en fazla beğenilen tweeti (1.737.977 adet beğeni) 30 Eylül 2020 tarihinde yaptığı “*Donald Trump, sahip olduğumuz en kötü başkandır*” (Şekil 6) şeklindeki paylaşımıdır.

Şekil 6. Joe Biden'ın En Çok Beğeni Alan Tweeti



Kaynak: Twitter, 2023

Şekil 7. Joe Biden'ın En Az Beğeni Alan Tweeti

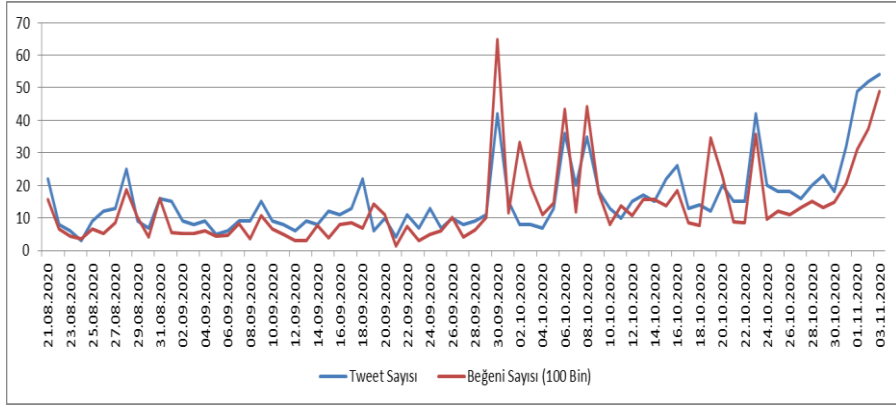


Kaynak: Twitter, 2023

Biden'in en az beğeni alan twiti ise 11 Eylül temalıdır. Paylaşımında 200.000 kayıp olduğunu ve yeniden bu şekilde kayıp için Amerikalıların tehlike altında oldukları ifade edilmektedir.

Joe Biden'in seçim kampanyası döneminde attığı tweetler ve bu tweetlerin beğenilme sayılarının günlere göre dağılımı Şekil 8'de sunulmuştur.

Şekil 8. Joe Biden'in Tweetlerinin Günlere Göre Beğeni Sayısı



Kaynak: Twitter, 2023

Biden'in günlük toplam tweet sayısı ile günlük toplam beğenilme sayılarının paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Biden'in Twitter üzerinde yürüttüğü seçim kampanyasının temposuna paralel olarak seçmenlerden etkileşim aldığı belirtilebilecektir. Bunun yanında en çok beğenin başkanlık münazarasının yapıldığı 30 Eylül 2020 tarihinde alındığı (6.480.627 beğeni) görülmektedir.

4.4.2. Retweetlerin İncelenmesi

Twitter üzerinden yürütülen siyasal iletişim kampanyalarında, siyasal aktörler ile seçmenler arasındaki iletişim ve etkileşimi sağlayan, adayların yaptığı paylaşımlara seçmenlerin nasıl tepki verdiklerini, paylaşılan mesaj içeriklerini onaylayıp onaylamadıklarına dair ipuçları veren bir diğer önemli unsur da retweet sayılarıdır. Adayın kendi hesabından yaptığı paylaşımın takipçileri tarafından kendi sayfalarında tekrar paylaşması anlamına gelen retweet (rt), aynı zamanda o paylaşımın seçmen tarafından onay gördüğü, desteklendiği anlamı taşımanın yanı sıra o mesajın tekrar paylaşılmasıyla beraber daha fazla seçmene ulaşma fırsatı da doğmaktadır. Joe Biden'in twitter paylaşımlarının retweet sayıları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Joe Biden'ın Twitter Paylaşımlarının Retweet Sayıları

| Açıklama | Değer |
|-----------------------|------------|
| Toplam Tweet Sayısı | 1180 |
| Toplam Retweet Sayısı | 15.289.571 |
| En Çok Retweet Sayısı | 279.186 |
| En Az Retweet Sayısı | 587 |

Kaynak: Twitter, 2023

Tablo 4'te, Joe Biden'ın 75 günlük zaman diliminde yaptığı 1180 paylaşımın toplam 15.289.571 defa retweet edildiği görülmektedir.

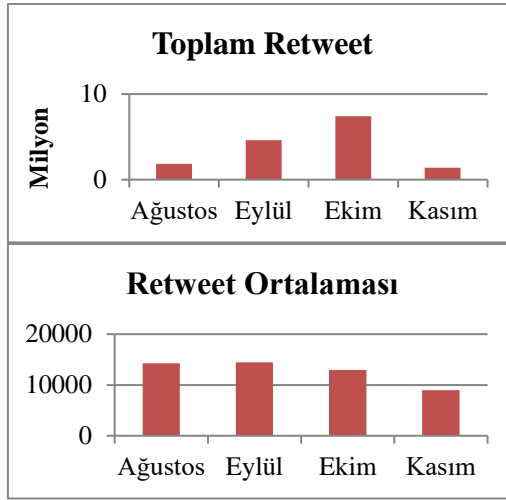
Joe Biden'ın en fazla retweet edilen tweeti (279.186 adet retweet), daha önce en çok beğenilen tweet olarak da ele alınan, 30 Eylül 2020 tarihinde yaptığı "*Donald Trump, sahip olduğumuz en kötü başkandır*" şeklindeki paylaşımıdır. En az retweet edilen (587 adet retweet) paylaşım ise, yine daha önce en az beğenilen tweet olarak ele alınan, 11 Eylül 2020 tarihinde paylaştığı ve Covid-19 krizi ile 11 Eylül saldırılarının yıldönümünü birlikte ele aldığı tweettir. Bu çerçevede Biden'ın tweetlerinin beğenilme ve retweet edilmelerinin uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Joe Biden'ın Tweetlerinin Aylara Göre Retweet Sayısı

| Ay | Toplam Tweet | Toplam Retweet | Retweet Ortalaması |
|---------|--------------|----------------|--------------------|
| Ağustos | 130 | 1.852.587 | 14.250,7 |
| Eylül | 321 | 4.631.952 | 14.429,8 |
| Ekim | 574 | 7.411.155 | 12.911,4 |
| Kasım | 155 | 1.393.877 | 8.992,8 |
| Toplam | 1180 | 15.289.571 | 12.957,3 |

Kaynak: Twitter, 2023

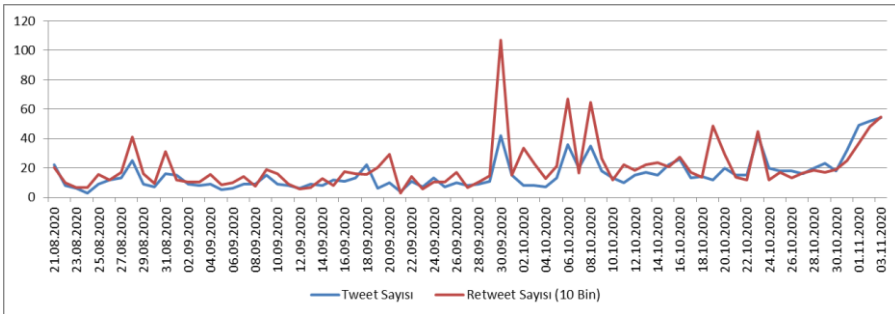
Şekil 9. Joe Biden'ın Tweetlerinin Aylara Göre Retweet Sayısı



Kaynak: Twitter, 2023

Tablo 5 ve Şekil 9'da Joe Biden'ın 75 günlük süreçteki toplam 1180 tweetinin toplam 15.289.571 defa retweet edildiği ve tweet başına retweet ortalamasının 12.957,3 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Beğeni sayılarının aylara göre dağılımı incelendiğinde ise Ekim ayının toplam retweet sayısı açısından (7.411.155 adet) dikkat çektiği görülmektedir. Buna göre, Ekim ayında kampanyasını hızlandıran Biden'ın buna paralel olarak retweet edildiği belirtilebilecektir.

Şekil 101. Joe Biden'ın Tweetlerinin Günlere Göre Retweet Sayısı



Kaynak: Twitter, 2023

Tablo 10'da Biden'ın günlük toplam tweet sayısı ile günlük toplam retweet sayılarının paralel bir seyir izlediği görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Biden'ın Twitter üzerinde yürüttüğü seçim kampanyasının temposuna paralel olarak seçmenlerden etkileşim aldığı belirtilebilecektir. Bunun yanında en çok

retweetin başkanlık münazarasının yapıldığı 30 Eylül 2020 tarihinde yapıldığı (1.070.630 retweet) görülmektedir.

Tablo 6. Joe Biden'ın Kullandığı Mention Sayıları

| Mention | n | Mention | n | Mention | n | Mention | n |
|------------------|----|----------------|---|------------------|---|------------------|-----|
| @KamalaHarris | 50 | @DJCassidy | 2 | @chloexhalle | 1 | @JLo | 1 |
| @JoeBiden | 20 | @ewarren | 2 | @IAMJHUD | 1 | @SaraGideon | 1 |
| @BarackObama | 18 | @PadmaLakshmi | 2 | @cristela9 | 1 | @ABC | 1 |
| @DrBiden | 13 | @Karamo | 1 | @iamwill | 1 | @BobbyBerk | 1 |
| @realDonaldTrump | 10 | @mPinoe | 1 | @luisanaperezf | 1 | @Amtrak | 1 |
| @jomalleydillon | 5 | @MayaRudolph | 1 | @NRA | 1 | @TanFrance | 1 |
| @StephenCurry30 | 3 | @AmyKlobuchar | 1 | @MichaelB4Jordan | 1 | @UDelaware | 1 |
| @MichelleObama | 3 | @taylorswift13 | 1 | @PeteButtigieg | 1 | @theebillyporter | 1 |
| @DouglasEmhoff | 3 | @Antoni | 1 | @CindyMcCain | 1 | @US_FDA | 1 |
| @JulianCastro | 3 | @ladygaga | 1 | @S10Bird | 1 | @ChadwickBoseman | 1 |
| @MindyKaling | 2 | @CNN | 1 | @NBC | 1 | @AbeShinzo | 1 |
| @TheRock | 2 | @blmnational | 1 | @StaceyAbrams | 1 | @ayeshacurry | 1 |
| @HillaryClinton | 2 | @FDACBER | 1 | @StevieWonder | 1 | @JVN | 1 |
| @CP3 | 2 | @DougJones | 1 | @JeffFlake | 1 | Toplam (Tweet) | 133 |
| @katieporteroc | 2 | @CoryBooker | 1 | @AROD | 1 | Toplam (Mention) | 184 |

Kaynak: Twitter, 2023

Daha önce belirtildiği üzere Biden'ın, bu 75 günlük süreçte toplam 105 retweet paylaştığı görülmektedir. Biden'ın retweet ettiği hesaplar Tablo 6'da sunulmuştur. Biden'ın en çok @KamalaHarris ve @TeamJoe hesaplarını retweet ettiği görülmektedir.

Tablo 7. Joe Biden'ın Kullandığı Hashtagler

| Hashtag | n | Hashtag | n | Hashtag | n |
|-------------------------------|----|-----------------|---|---------------------|---|
| #BidenTownHall | 10 | #BlackVoterDay | 1 | #DVAM | 1 |
| #VoteEarlyDay | 6 | #DayOfTheGirl | 1 | #AmariForPresident | 1 |
| #NationalVoterRegistrationDay | 5 | #PromisesBroken | 1 | #FabFive | 1 |
| #DemConvention | 5 | #LaborDay | 1 | #NationalDessertDay | 1 |
| #RoshHashanah | 2 | #gapol | 1 | #IASen | 1 |
| #WomensEqualityDay | 2 | #Muharram | 1 | #NationalDogDay | 1 |

| | | | | | |
|------------------------|---|----------------------------|---|---------------------------|----|
| #ImVotingFor | 2 | #NVRD | 1 | #WorldTeachersDay | 1 |
| #NationalBlackVoterDay | 2 | #WorldMentalHealthDay | 1 | #NationalComingOutDay | 1 |
| #SpiritDay | 1 | #OnlyTheYoung | 1 | #NationalDayOfTheDeported | 1 |
| #OctoberVoter | 1 | #WorldSuicidePreventionDay | 1 | Toplam | 55 |

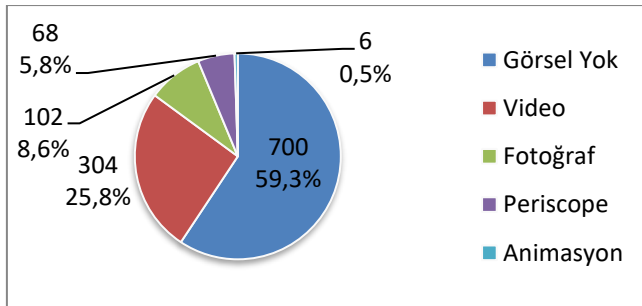
Kaynak: Twitter, 2023

Twitter’da bir konuyu belirleyip kategorileştirerek daha çok kitleye, daha hızlı ulaşmayı sağlayan ve o konu ile ilgili gündem oluşturmak, daha fazla takipçi kazanmak gibi bir çok avantaj sunan hashtag (#) kullanımına ilişkin veriler incelendiğinde ise, Biden’ın belirlenen bu süre zarfında 55 hashtag kullandığı belirlenmiştir. Biden’ın kullandığı hashtagler Tablo 7’de sunulmuştur. Biden’ın en çok #BidenTownHall ve #VoteEarlyDay hashtaglerini kullandığı görülmektedir.

4.4.3. Joe Biden’ın Görsel Öge Kullanımı

Birçok sosyal medya platformunda olduğu gibi Twitter’da da sadece metinsel mesajlar değil, aynı zamanda fotoğraf, video, resim, periscope yayını, afiş, inografi gibi çeşitli görsel içerikler de paylaşılabilir. Görsel öğeler daha çok dikkat çekmekte ve çoğu zaman etkili bir görsel öğe, yazılı mesajlara göre daha çok ön plana çıkmakta, kelimelerden daha etkili olabilmektedir. Bunun farkında olan siyasal aktörler, seçmenlerin dikkatini çekmek, onlarda etki bırakmak adına sıklıkla görsel içeriklere başvurumaktadırlar. Özellikle son yıllarda Twitter’ı seçim kampanyalarında sıklıkla kullanan siyasal parti ve adayların metinsel içeriklerin yanı sıra fotoğraf, resim, periscope yayını, kısa video, inografi ve afiş gibi görsel unsurlara büyük ölçüde yer verdikleri dikkat çekmektedir. Bu bakımdan adayların görsel öğelere ne derecede yer verdikleri önem taşımaktadır.

Şekil 11. Joe Biden’ın Tweetlerinde Görsel Öge Kullanma Durumu



Kaynak: Twitter, 2023

Şekil 11'de görüldüğü üzere Biden 75 günlük süreçteki toplam 1180 tweetinden 700'ünde (%59,3) görsel kullanmazken toplam 480 tweetinde (%40,7) ise görsel kullanmıştır. Kullanılan görsel tipleri incelendiğinde sırasıyla video (n=305; %25,8), fotoğraf (n=102; %8,6), periscope yayını (n=68; %5,8) ve animasyon (n=6; %0,5) tercih edildiği görülmektedir. Buna göre Biden'ın tweetlerinde sıklıkla görsel kullandığı (yaklaşık olarak her iki tweetten birisinde) ve daha çok video paylaşmayı tercih ettiği belirtilebilecektir. Biden'ın paylaştığı görsel öge örnekleri Şekil 12'de (sırasıyla video, fotoğraf) sunulmuştur.

Şekil 12. Joe Biden'ın Kullandığı Görsel Öge Örnekleri



Kaynak: Twitter, 2023

4.4.4. Joe Biden'ın Tweetlerinde Öne Çıkan Konular

Joe Biden'ın 21 Ağustos-03 Kasım 2020 tarihleri arasındaki toplam 1180 tweetini incelendiğinde bazı konuların ön plana çıktığı görülmektedir. Biden'ın ön plana çıkardığı konular birlik, beraberlik, eşitlik, özgürlük, demokrasi, adalet gibi kavramlardır. Biden'ın bu kapsamda yaptığı paylaşımlarda tüm vatandaşların eşit olduğunu ve ülkenin birlik olarak zorlukları aşabileceğini vurguladığı görülmektedir. Bu paylaşımların, seçmenleri temel değerler üzerinde ikna etme gayreti olduğu değerlendirilmektedir.

İkinci olarak, Biden'ın tweetlerinde ırkçılığın reddinin ve farklılıkların kabulünün ön plana çıktığı görülmektedir. Temel değerlere ilişkin paylaşımlarına uyumlu olarak Biden'ın bu tweetlerde ırkçılığın ortadan kaldırılması ile farklı köken, ten, din ve cinsel yönelimlere sahip bireylerin

insan hakları çerçevesinde kabulü şeklinde bir vizyon ortaya koyduğu görülmektedir. Biden'ın ırkçılığı reddettiği ve farklılıkları kucakladığı tweet örnekleri Şekil 13'te sunulmuştur.

Şekil 13. Joe Biden'ın Irkçılık ve Farklılıklara İlişkin Tweet Örnekleri

Tweet 1 (Top Left): As our Muslim friends and neighbors mark the start of the Islamic New Year and honor the sacrifice made during the holy month of #Muharram, let us all recommit to standing together in the struggle for compassion, equality, and justice. 3:30 AM - Aug 21, 2020 - TweetDeck. 10.4K Retweets, 1,498 Quote Tweets, 72.9K Likes.

Tweet 2 (Top Right): To everyone celebrating the Hindu festival of Ganesh Chaturthi in the U.S., India, and around the world, may you overcome all obstacles, be blessed with wisdom, and find a path toward new beginnings. 5:25 PM - Aug 22, 2020 - TweetDeck. 17.4K Retweets, 1,895 Quote Tweets, 139.1K Likes.

Tweet 3 (Middle Left): We can be the generation that finally wipes out the stain of racism from our national character. I believe the American people are up to it. 12:45 AM - Aug 23, 2020 - Twitter Media Studio. 5,878 Retweets, 483 Quote Tweets, 33.2K Likes.

Tweet 4 (Middle Right): I believe LGBTQ+ rights are human rights — and they are on the ballot tomorrow. Vote: iwillvote.com. 7:35 AM - Nov 3, 2020 - Twitter Media Studio. 14.3K Retweets, 2,292 Quote Tweets, 99.8K Likes.

Tweet 5 (Bottom Left): I don't see our country in terms of blue states and red states. We are the United States. 4:42 AM - Oct 23, 2020 - Twitter Media Studio. 3,802 Retweets, 837 Quote Tweets, 31.4K Likes.

Tweet 6 (Bottom Right): Together, united in our love for America and each other, we'll overcome this season of darkness and restore the soul of our nation. 3:30 AM - Aug 25, 2020 - Twitter Media Studio. 10K Retweets, 777 Quote Tweets, 36.1K Likes.

Kaynak: Twitter, 2023

Üçüncü olarak, Biden'ın tweetlerinde başkan olarak seçilmesi halinde yerine getireceği vaatler ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede ekonomi, çalışma hayatı, sağlık, Covid-19'la mücadele, vergiler, iklim değişikliği gibi bir çok konuda vaate bulunduğu görülmektedir. Bunun yanında, Biden'ın, başkan seçilmesi halinde sadece seçmenlerinin değil, tüm ABD'nin başkanı olacağını vadettiği görülmektedir. Biden'ın vaatlerine ilişkin tweet örnekleri Şekil 14'te sunulmuştur.

Şekil 14. Joe Biden'ın Seçim Vaatlerine İlişkin Tweet Örnekleri



Kaynak: Twitter, 2023

Dördüncü olarak, Biden'ın tweetlerinde, rakibi olan Donald Trump'a ilişkin olumsuz ifadeler içeren paylaşımlar ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede Trump'ı ülkenin birlik ruhunu zedelemek, ülkenin çıkarlarını korumamak, gerilimi tırmandırmak, Covid-19 pandemisi ile etkin mücadele etmemek, ekonomiyi kötüleştirmek, polis şiddeti ve ırkçılığı körüklemek gibi olumsuzluklarla itham ettiği görülmektedir. Biden'ın Trump'ı suçladığı tweet örnekleri Şekil 15'de sunulmuştur.

Şekil 15. Joe Biden'ın Trump'ı Suçladığı Tweet Örnekleri



Kaynak: Twitter, 2023

Beşinci olarak, Biden'ın tweetlerinde, doğrudan seçim kampanyasına ilişkin paylaşımlar ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede oy istediği, bağış istediği, yardımcısını ön plana çıkardığı ve seçim süreci ile oy kullanma sürecine ilişkin bilgiler içeren paylaşımlar yaptığı görülmektedir. Biden'ın seçim kampanyasına ilişkin tweet örnekleri Şekil 16'da sunulmuştur.

Şekil 16. Joe Biden'ın Seçim Kampanyasına İlişkin Tweet Örnekleri



Kaynak: Twitter, 2023

Şekil 17 ve Tablo 8’de kelime sıklıkları incelendiğinde, Biden’ın en çok kullandığı kelimelerin başkan, Trump, oy, Amerikalı, seçim, Amerika olduğunu görmek mümkündür. dikkat çekici olarak rakibi hakkında ve Amerika hakkında vurgunun oldukça çok yapıldığı görülebilir.

Sonuç

Medyanın dijitalleşmesiyle ve sosyal medyanın yükselişi ile birlikte siyasal iletişim dinamiklerinin değiştiği ve dijital seçim kampanyalarının gündeme geldiği görülmektedir. Bu gelişmeler, her açıdan dijital seçim kampanyaları açısından bir milat niteliğindeki 2008 Amerika Birleşik Devletleri (ABD) seçimlerinde ilk defa yaşanmıştır. 2008 ABD seçimlerinde adayların seçim kampanyası merkezlerini Google ve Facebook başta olmak üzere toplum üzerinde pazarlama ve etki faaliyeti yürüten teknoloji şirketlerine kaydırması, dijital seçim kampanyalarının habercisi olmuştur (Yücel, 2020). Demokrat Parti adayı Barack Obama’nın 2008 ABD başkanlık seçimlerinde kullandığı dijital seçim stratejisi o yıl ilk defa oy kullanacak genç seçmenleri dışarıda bırakmayacak bir şekilde kurgulanmıştır. Obama’ya ait bir web sitesi kurulmuş ve buradan üretilen içerikler ile genç seçmenler organize edilerek bu etkinliklere katılımı sağlanmıştır (Sadakaoğlu ve Korkmaz, 2020).

Görüldüğü gibi internet teknolojileri kullanılarak gelişen ve yeni medya ortamında kullanılan sosyal ağlar, geleneksel medyadan farklı özellikleri ile siyasi aktörlerin ilgisini çekmeye başlamış ve siyasal iletişim araçlarından biri haline gelmiştir. Bu doğrultuda siyasal iletişim kampanya süreçlerinde adaylar, seçmenlere ulaşabilmek için sosyal medyayı her geçen gün daha etkin bir şekilde kullanmakta ve seçmenler ise sosyal medya sayesinde ihtiyaç duydukları siyasal bilgilere ve adaylara daha etkin bir şekilde ulaşabilmektedirler. Diğer bir deyişle siyasi seçim süreçlerinde politikacılar, yaygın sosyal ağları hedef kitlelerine ulaşmak, çeşitli konularda görüşlerini paylaşmak ve faaliyetlerini duyurmak için kullanmaktadır. Dolayısıyla sosyal ağlar, siyasal iletişim sürecinde önemli bir araç olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Özellikle sosyal medya araçlarından birisi olan Twitter, anlık mesajlaşma ve etkin iletişim nedeniyle çevrimiçi seçim kampanyalarında tercih edilmektedir. Siyasi aktörler, Twitter’ı hedef kitlelerindeki seçmenlerini ve bireyleri etkilemek ve vaatlerde bulunmak gibi birçok amaçla kullanmaktadır (Irak, 2022). Bunun en önemli örneklerini ABD başkanlık seçimlerinde kullanılan dijital seçim kampanyalarında görmek mümkündür.

Siyasal parti ve adayların sosyal medya üzerinden yürüttükleri seçim kampanyalarında bir diğer önemli nokta da adayların seçmenlerle olan etkileşim durumlarıdır. Miting, açılış, esnaf ziyaretlerinde veya toplantılarda adaylar ile seçmenler fiziksel olarak aynı ortamda bulundukları için birincil derecede bir etkileşim ortamı oluşmaktadır. Böylelikle seçmenler, adaylar veya partilerle ilgili tutumlarını, tepki veya onaylarını tezahürat, alkış veya

afişler yardımıyla ortaya koymaktadırlar. Ancak geleneksel ve sosyal medya araçlarında birincil etkileşim durumu olamadığından sosyal medya ortamlarında seçmenler aday ve partiler hakkındaki tutum ve algılarını, tepkilerini, desteklerini beğeni, yorum, retweet gibi yollarla iletmektedirler. Bu sayede adaylar, seçmenler nezdinde ne derecede kabul görüp görmediklerine dair bilgi sahibi olabilmektedirler. Dolayısıyla adaylar ile seçmenler arasındaki etkileşimi öğrenmek bakımından adayların paylaşımlarına yapılan beğeni ve retweet sayıları önem taşımaktadır. Bu bakımdan sosyal medyanın siyasal iletişim aracı olarak yoğun bir şekilde kullanıldığı günümüzde, miting ve seçim meydanlarındaki sloganların, tezahüratların, afişlerin ve pankartların yerini artık Twitter ortamında retweet ve beğenilerin aldığı belirtilebilir. Bu kapsamda, Joe Biden'ın yaptığı paylaşımların takipçileri/seçmen tarafından ne derecede kabul gördüğü, yapılan beğeni ve retweet verilerine göre incelenmiştir.

Çalışmada son olarak Joe Biden'ın tweetlerinde öne çıkan konular incelenmiştir. Bu kapsamda Biden'ın tweetlerinde öncelikli olarak birlik, beraberlik, eşitlik, özgürlük, demokrasi, adalet gibi kavramlar ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu kapsamda yaptığı paylaşımlarda tüm vatandaşların eşit olduğunu ve ülkenin birlik olarak zorlukları aşabileceğini vurguladığı görülmüştür. Bu paylaşımların, seçmenleri temel değerler üzerinden ikna etme gayreti olduğu değerlendirilmektedir. İkinci olarak, Biden'ın tweetlerinde ırkçılığın reddi ve farklılıkların kabulü ön plana çıkmaktadır. Temel değerlere ilişkin paylaşımlarına uyumlu olarak Biden'ın bu tweetlerde ırkçılığın ortadan kaldırılması ile farklı köken, ten, din ve cinsel yönelimlere sahip bireylerin insan hakları çerçevesinde kabulü şeklinde bir vizyon ortaya koyduğu görülmüştür. Biden'ın bu paylaşımlarda tüm kesimleri kapsayan bir başkan profili lanse etmeye gayret ettiği değerlendirilmektedir. Kamala Harris'in, ABD'nin ilk Afrika-Asya kökenli ve kadın başkan yardımcısı olmasının da bu yaklaşımı yansıttığı düşünülmektedir. Üçüncü olarak, Biden'ın tweetlerinde başkan olarak seçilmesi halinde yerine getireceği vaatler ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede ekonomi, çalışma hayatı, sağlık, Covid-19'la mücadele, vergiler, iklim değişikliği gibi birçok konuda vaate bulunduğu görülmüştür. Bu paylaşımların pozitif bir gelecek vaadiyle seçmenin ikna edilmesi gayreti olduğu değerlendirilmektedir. Dördüncü olarak, Biden'ın tweetlerinde, rakibi olan Donald Trump'a ilişkin olumsuz ifadeler içeren paylaşımlar ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede Trump'ı ülkenin birlik ruhunu zedelemek, ülkenin çıkarlarını korumamak, gerilimi tırmandırmak, Covid-19 pandemisi ile etkin mücadele etmemek, ekonomiyi kötüleştirmek, polis şiddeti ve ırkçılığı körüklemek gibi olumsuzluklarla itham ettiği görülmüştür. Biden'ın bu paylaşımlarda rakibe yönelik olumsuz söylem geliştirme stratejisi izleyerek hem rakibi itibarsızlaştırmaya hem de seçmeni "korku" temelli etki altına almaya gayret ettiği değerlendirilmektedir. Son olarak, Biden'ın tweetlerinde, doğrudan seçim kampanyasına ilişkin paylaşımlar da ön plana çıkmaktadır. Biden'ın bu çerçevede oy istediği, bağış istediği, yardımcısını ön plana çıkardığı ve seçim

süreci ile oy kullanma sürecine ilişkin bilgiler içeren paylaşımlar yaptığı görülmüştür. Bu paylaşımların ise seçmenlerle etkileşimde kalma, seçmenleri sandığa çekme ve seçmenleri bilgilendirme gayreti taşıdığı değerlendirilmektedir.

Twitter, kullanıcıların birbirleri ile etkileşime geçtikleri bir sosyal medya ağı olmasının yanı sıra politikacıların da siyasi görüşlerini ve seçim propagandalarını vatandaşlarla doğrudan diyaloga girerek aktarabildikleri önemli bir platform haline gelmiştir (Stieglitz ve Dang-Xuan, 2013). Bu çalışmada da özetle, Biden'ın seçim kampanyası döneminde Twitter'ı giderek artan yoğunlukta ve etkin olarak kullandığı, seçmenlerle yoğun etkileşim içerisine girdiği ve tematik mesajlarını aktif olarak seçmene iletebildiği belirlenmiştir. Seçim sonuçlarının ise Biden'ın izlediği sürecin başarılı olduğunu gösterdiği değerlendirilmektedir. Literatürde yer alan benzer çalışmalarda (Abbas, 2021; Abbas ve Zahra, 2021; Akbar vd., 2021; Bağcan vd., 2021; Siregar, 2021) da siyasal iletişim kapsamında benzer bulgulara ulaşıldığı görülmektedir. Bu çerçevede sosyal medyanın önümüzdeki günlerde de seçim dönemlerinde siyasal iletişim aracı olarak aktif bir şekilde kullanılmaya devam edeceği değerlendirilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mahassine Merabet %50, Fatma Zeynep Özkurt Dördüncü %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Mahassine Merabet 50%, Fatma Zeynep Özkurt Dördüncü 50%,

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Merabet, M. & Özkurt Dördüncü, F. Z. (2023). Sosyal medyada siyasal iletişim: 46. ABD başkanı Joe Biden'ın sosyal medya kullanımı ve ABD 2020 dijital seçim kampanyasının analizi. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 312-345. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1332858>

Kaynakça

- Abbas, A. (2021). *Joe Biden's skilful rhetoric: A critical discourse analysis*. 17 Ekim 2022 tarihinde https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3830027 adresinden edinilmiştir.
- Abbas, A., & Zahra, T. (2021). Corpus driven critical discourse analysis of 2020 presidential election campaign tweets of Donald Trump and Joe Biden. *Hayatian Journal of Linguistics and Literature*, 5(1), 26-47.
- Akbar, P., Irawan, B., Taufik, M., ve Nurmandi, A. (2021, July). Social media in politic: Political campaign on united states election 2020 between Donald Trump and Joe Biden. In *International Conference on Human-Computer Interaction* (s. 359-367). Springer, Cham.
- Akyol, M. (2015). Seçim kampanyalarında sosyal medya kullanımı: Facebook ve 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 98-114.
- Amenyeawu, B. E. (2021). *Social media and political campaign communication in Ghana*. [Yüksek Lisans tezi]. Clark University.
- Asante, J (2020). *African politics in the digital age: A study of political parties- social media campaign strategies in Ghana*. 12 Eylül 2022 tarihinde <https://www.westminster.ac.uk/> adresinden edinilmiştir.
- Aydın, T. (2021). *Siyasal iletişimde sosyal medya kullanımı: milletvekilleri örneği*. [Yüksek Lisans tezi]. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi.
- Aziz, A. (2017). *Siyasal iletişim*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bağcan, S., Savaş, S., & Tunçay, E. (2021). Sosyal medyada demokrasiye lider müdahalesini gözlemek: 2020 ABD başkanlık seçimleri'nde Trump ve Biden'ın tweetlerinin içerik ve duygu analizi açısından incelenmesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1073-1097.
- Baran, M. (2014). *Siyasal iletişim çalışmalarında yeni medya teknolojilerinin kullanımı*. [Yüksek Lisans tezi]. İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Barlas, N. (2018). Siyasal iletişimde dijitalleşme: 24 Haziran 2018 cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerine karşılaştırmalı bir twitter analizi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(3), 269-285.
- Bekiroğlu, O., & Bal, E. (2014). *Siyasal reklamcılık*. İstanbul: Literatürk Academia.
- Bostancı, M. (2015). *Sosyal medya ve siyaset*. Konya: Palet Yayınları.
- Çankaya, E. (2019). *Siyasal iletişim - dünyada ve Türkiye'de*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Çopur, H., & Baykan, D. (2020). *ABD'de 59. başkanlık yarışının galibi Joe Biden kimdir?* 17 Ekim 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/abd->

baskanlik-secimleri-2020/abdde-59-baskanlik-yarisinin-galibi-joe-biden-kimdir/2035759# adresinden edinilmiştir.

- Dan Nimmo ve Swanson, D. L. (1990). *New directions in political communication: A resource book*. SAGE Publications, Incorporated.
- Demir, M., İ. (2018). Siyasal iletişim: Kavramsal bir derleme. *Near East University International Journal of Art, Culture & Communication*, 1(1),79-104.
- Duman, D., & İpekşen, S. S. (2013). Türkiye'de genel seçim kampanyaları (1950-2002). *Electronic Turkish Studies*, 8(7), 117-135.
- Dursunoğlu, İ. (2017). Sosyal medya ve siyasal davranış ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(15), 1579-1585.
- Fidan, Z. (2016). *Teknoloji ve siyasal iletişim seçim kampanyalarında yeni iletişim teknolojilerinin kullanımı*. İstanbul: Literatürk Academia.
- Irak, H. (2022). Siyasal iletişimin dijitalleşmesi: 2018 cumhurbaşkanlığı seçiminde siyasal partilerin Twitter üzerinden karşılaştırmalı analizi. *ARTS: Artuklu Sanat ve Beşeri Bilimler Dergisi*, (7), 203-234.
- Kalender, A. (2003). *Siyasal iletişim seçmenler ve ikna stratejileri*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Karaçor, S. (2013). *Seçmen siyasal kampanyadan ne bekler?*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kaya, R., Çakmur, B. (2012). Siyaset bilimi ve medya çalışmaları. Ed. AYTEKİN E.A., ATILGAN G., *Siyaset bilimi kavramlar, ideolojiler disiplinler arası ilişkiler* (s. 517-529). İstanbul: Yordam Kitap.
- Kılıçaslan, E. (2008). *Siyasal iletişimde ideolojik dil*. [Yüksek Lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Kırtış, A. K., & Karahan, F. (2011). To be or not to be in social media arena as the most cost-efficient marketing strategy after the global recession. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 24, 260-268.
- Maddalena, G. (2016). Political communication in the (iconic) Trump epoch. *European View*, 15(2), 245-252.
- Madsar, S. (2021). Politik iletişim aracı olarak sosyal medya: 2018 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde adayların Twitter kullanımı. *mediarts: Medya ve Sanat Çalışmaları Dergisi*, 1, 61-85.
- Neuendorf, K. A. (2017). *The content analysis guidebook second edition*. Los Angeles: Sage.
- Norris, P. (2004). *Harvard University, for the encyclopedia of the social sciences*. Harvard University, Cambridge.
- Oktay, M. (2002). *Politikada halkla ilişkiler*. Derin Yayınları.
- Özkan, A. (2004). *Siyasal iletişim partiler, seçimler, stratejiler*. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Sadakaoğlu, M. C., & Korkmaz, Ö. E. (2020). Geleneksel ve dijital kitle iletişim araçları bakımından 1952 ve 2008 ABD başkanlık seçim kampanyaları. *İnsan ve İnsan*, 7(25), 29-45.
- Siregar, T. M. (2021). The critical discourse analysis on Joe Biden's elected president speech. *Journal of Applied Studies in Language*, 5(1), 79-86.
- Stemler, S. E. (2015). Content analysis. R. A. Robert A. Scott, S. M. Kosslyn ve M. C. Buchmann. *Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource* (s. 1-14). Wiley Online Library.
- Stieglitz, S., & Dang-Xuan, L. (2013). Social media and political communication: A social media analytics framework. *Social network analysis and mining*, 3(4), 1277-1291.
- Temel, F., Önürmen, O., & Köprü, M. (2014). Seçim kampanyalarında dijital araçlar ve internetin yeri: üniversite öğrencilerine yönelik bir araştırma. *Global Media Journal: Turkish Edition*, 5(9), 322-337.
- Trevisan, P. (2018). 'Tweeting engagement'. Strategies of identity construction and 'alignment-disalignment'in Donald Trump's use of social media. *Lingue e Linguaggi*, 28, 337-353.
- Twitter [@JoeBiden]. (2023). <https://twitter.com/JoeBiden>
- Uslu, K.Z. (1996). Siyasal iletişim ve 24 aralık 1995 genel seçimleri, *Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı*, 11 (2): 793-794.
- Uztuğ, F. (2004). *Siyasal iletişim yönetimi*. İstanbul: Mediacat Yayınları.
- Yücel, G. (2020). 11 Şubat 2022 tarihinde <https://kriterdergi.com/dosya-abd-baskanlik-secimleri/dijital-secim-kampanyalari-baglaminda-amerikan-secimlerini-kim-nasil-kazanacak>, adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

Twitter, one of the social media tools, is preferred in online election campaigns due to instant messaging and effective communication. Political actors use Twitter for many purposes, such as influencing voters and individuals in their target audience and making promises (Iraq, 2022: 207). It is possible to see the most important examples of this in the digital campaigns used in the US presidential elections. This study examines for what purposes and to what extent Joe Biden, the 46th President of the United States of America, uses social networks within the scope of his digital election campaign.

Within the scope of the main purpose of the research, the extent to which the 46th US President Joe Biden used social media as a campaign tool and which emotions and thoughts he brought to the fore in the messages conveyed to the voters via social networks were examined. In this direction, answers to the following questions were sought in the study:

- What is the general view of Joe Biden's social media accounts?

- What is the general distribution of Joe Biden's Twitter posts?
- Which content stands out in Joe Biden's Twitter posts?
- What emotions does Joe Biden bring to the fore in his Twitter posts?
- Which keywords are prominent in Joe Biden's Twitter posts?

In this study, the shares of Democratic Party candidate Joe Biden on Twitter, which is a social media channel, during the 75 days between 21.08.2020, the date when he was officially a presidential candidate, and 03.11.2020 when the elections were held, are analyzed using content analysis. Content analysis is a method that allows systematic analysis of different media messages and is frequently used in analyzing media messages. Therefore, content analysis has a long history of use in journalism, communication, sociology, psychology and business (Neuendorf, 2017). Content analysis is a versatile method applied to textual, visual and audio data (Stemler, 2015). In this context, content analysis is a good option for analyzing data obtained from the web, such as social media content.

The data of the research was obtained in two stages. In the first stage, a detailed literature review was done, and theoretical information that would form the conceptual and theoretical basis of the research was obtained. In this direction, previously published sources such as articles, theses, books and papers were scanned, and the research was interpreted with links and expressions supported by the researcher following the purpose of the research. Then, the posts of Democratic Party candidate Joe Biden on his personal Twitter account during the 75 days between 21.08.2020, when he was officially a presidential candidate, and 03.11.2020, when the elections were held, were examined. Twitter is used by political institutions such as politicians, political parties, and political foundations to engage in direct dialogue with citizens and to encourage more political discussion, as an ideal platform for its users not only for general information but also for disseminating political views to the public through networks (Stieglitz and Dang-Xuan, 2013: 1277). Because of this feature, microblogging services such as Twitter are believed to have the potential to increase political participation. For this reason, in the research, Joe Biden's Twitter shares were recorded by content survey and the data obtained were made meaningful by tabulation. In the data analysis process, the data in question were transferred through qualitative analysis and interpretation processes following the purpose of the research.

In the study, concepts such as unity, solidarity, equality, freedom, democracy and justice come to the fore in Biden's tweets. In his posts in this context, it was seen that Biden emphasized that all citizens are equal and that the country can overcome difficulties as a unit. The rejection of racism and accepting differences come to the fore in Biden's tweets. In line with his posts on core values, Biden's tweets revealed a vision of eliminating racism and accepting individuals of different origins, skins, religions and sexual orientations within the human rights framework. Biden's tweets highlight the

promises he would fulfill if elected as President. In this context, it was seen that Biden made promises on many issues, such as the economy, working life, health, the fight against Covid-19, taxes, and climate change. In Biden's tweets, posts containing negative statements about his opponent, Donald Trump, come to the fore. In this context, it was seen that Biden accused Trump of harming the country's unity spirit, not protecting its interests, escalating the tension, not fighting effectively with the Covid-19 pandemic, worsening the economy, and fueling police violence and racism. In these posts, it is considered that Biden tried to discredit the opponent and influence the voters based on "fear" by developing negative discourse towards the opponent. Finally, in Biden's tweets, posts directly related to the election campaign come to the fore. In this context, it was seen that Biden asked for votes, asked for donations, highlighted his assistant and shared information about the election process and voting process. It is evaluated that these posts are an effort to interact with the voters, draw them to the ballot box and inform them.

As a result of the study, it was determined that Biden used Twitter with increasing intensity and effectiveness during the election campaign, interacted intensely with the voters and was able to actively convey his thematic messages to the voters. The election results, on the other hand, show that the process followed by Biden was successful. In this context, it is evaluated that social media will continue to be actively used as a political communication tool during election periods in the coming days.

TÜRKİYE'DE CAFERİLERİN MEZHEBİ KİMLİKLERİNDEN DOLAYI YAŞADIKLARI DIŞLANMA VE AYRIMCILIK*

Neriman MORKOÇ**

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşayan Şii mezhep ailesine bağlı dini gruplardan biri olan Caferilerin yaşadıkları dışlanma ve ayrımcılık duygusunu, Iğdır ili örneği üzerinden incelemektir. Türkiye'deki Caferi nüfus sayısı ve yoğunluğu, illere ve bölgelere göre değişmektedir. Caferilerin mensup olduğu Şii mezhebinin hâkim olduğu İran ve Caferi - Azerbaycan Türkü nüfusunun ağırlıklı olduğu Azerbaycan'a sınırı olan Iğdır ili araştırmanın örnekleme için seçilmiştir. Iğdır'da yoğun Caferi nüfusu yaşadığı için Türkiye'de yaşayan Caferilerin mezhebi olarak yaşadıkları ayrımcılık duygusu, Iğdır ili örneği üzerinden araştırılmıştır. Hem literatür üzerinden yapılan kapsamlı araştırmalar hem de Iğdır'da yaşayan Caferi mezhebi mensuplarıyla yapılan görüşmelerden hareketle, Iğdırlı Caferilerin Türkiye'de ait oldukları mezhebi inançtan dolayı nasıl bir ayrımcılık hissettikleri analiz edilmiştir. Bu çalışmada; Caferiliğin ne olduğu, Iğdırlı Caferilerin Sünni camilerinde ibadet edebilme durumu, sosyal hayatta ve ibadetlerde yadırganmaları, Caferi mezhebine saygı duyulmaması, namaz kılarken mühür kullanımına alaycı bakma ve Türkiye'de Caferi olmanın zorluğu gibi başlıca konular analiz edilmiştir. Katılımcılar ile yapılan görüşmeler sonucunda anlaşıldığı üzere Caferilerin toplumsal hayatta beledikleri kadar rahat yer alamadıkları ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Caferilik, Iğdır, Ayrımcılık, Dışlanma.

EXCLUSION AND DISCRIMINATION OF JAFARI PEOPLE IN TÜRKİYE DUE TO THEIR SECRET IDENTITY

Abstract

The aim of this study was to examine the sense of exclusion and discrimination experienced by the Jafari religious group, a part of the Shia sect family living in Turkey, through the example of Iğdır. The Jafari population in Turkey varies in number and density across different provinces and regions. The study focuses on the province of Iğdır, which borders Iran—a country where the Shia sect that Jafaris belong to is dominant—and Azerbaijan, where the Jafari-Azerbaijani Turk population is concentrated. This choice was due to the high concentration of Jafaris in Iğdır,

* "Iğdır Caferilerinin Mezhebî Kimlik Algısı ve Yönelimleri: Konuya Din ve Kültür Sosyolojisi Bağlamında Bir Yaklaşım" isimli doktora tezi verilerinin analiz edilmesinden üretilmiştir."

** Öğr. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi Bulanık MYO Sosyal Hizmetler Bölümü,
n.irec@alparslan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7431-529X>.

making it an ideal location to investigate their experiences of sectarian discrimination. The study adopted comprehensive research, including literature reviews and interviews with members of the Jafari sect in Iğdır, to explore the ways in which Jafaris feel marginalized and discriminated against in Türkiye due to their religious beliefs. It examined key issues such as the definition of Jafarism, the ability of Jafaris in Iğdır to worship in Sunni mosques, their social and religious isolation, the lack of respect for the Jafari sect, ridicule of their prayer practices, and the challenges of being a Jafari in Turkey. The findings from the interviews suggested that Jafaris did not feel as comfortably integrated into social life as they would like, highlighting the presence of sectarian discrimination they face.

Keywords: *Jafari, Iğdır, Discrimination, Exclusion.*

Giriş

Toplumda hayatı düzenleyen birçok kurum vardır ve bu kurumlardan biri dindir. Din, bireylerin inanç ve ibadetlerini belirler. Bireyin toplum içindeki davranışlarını belirleyen din için mezhep önemlidir. Dine ait mezhebin üyelerinin inançlarından dolayı mezhebi kimlikleri olur. İslam mezheplerinin, kimliklerinin oluşumu tarihsel süreçteki halifelik seçimiyle ilişkilidir.

İslam dinine bağlı Şii mezhebine mensup Caferi nüfus sayısı ve yoğunluğu ülkeden ülkeye değişmektedir. Türkiye’de son otuz yılda mezheplerin görünürlüğünün arttığı görülmektedir. Bu görünürlüğü artan mezheplerden biri Caferiliktir. Türkiye’de başta Kars, Iğdır ve İstanbul olmak üzere bazı illerde yoğun Caferi nüfusu bulunmaktadır. Türkiye’de adrese dayalı nüfus sayımı yapıldığı için Caferi nüfus sayısı için net bir rakam söylenememektedir. Fakat Türkiye’deki Müslüman nüfusun çoğunluğunun Sünni olmasından dolayı Caferiler azınlıkta kalmaktadır.

Türkiye’de Şii mezhebine bağlı farklı düşünce ve inançlarda olan alt kollar bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın daha netleştirilmesi için araştırmanın evreni Iğdır ili ile sınırlı tutulmuştur. Iğdır ilinde bulunan Caferi din adamları, ev hanımları, esnaf, öğrenci ve memur gibi toplumun farklı kesimlerinden kişilerle görüşme yapılmıştır. Bu görüşmeler, literatür de takip edilerek derinlemesine analiz yapılmıştır. Bu araştırmaya başladığımda kafamdaki sorunun ham hali şuydu: Iğdır’daki Caferiler herhangi bir ayrımcılığa uğramakta mıdır? Ayrımcılığa uğrayanlar varsa bunu nasıl deneyimlemektedirler ve bu durum gündelik hayatlarını nasıl etkilemektedir?

Bu çalışmada üç temel konu üzerinden değerlendirilme yapılmaya çalışılacaktır. Birincisi Türkiye’de dini ve etnik olarak Caferiliğin ne olduğunu açıklamaktır. İkincisi Caferilerin mezhebi kimliğinden dolayı hissettikleri duygular, damgalama konusu üzerinden analiz edilmeye çalışılacaktır. Üçüncüsü ise Caferilerin kamusal alanda yaşadıkları problemleri, ibadet mekânlarında kullandıkları mühür ile ilgili sorunları, dini/mezhepsel görünümünün toplumsal alanda kimliklerini nasıl etkilediği ve

bu görünümün söylem/eylem alanlarına nasıl yansıdığı değerlendirmeye çalışılacaktır.

Bu çalışmada din ve kültür sosyolojisinin yöntem ve teknikleri kullanılmaya çalışılarak Caferilerin dinî inançlarının, kimlik oluşumlarına etkisi araştırılmıştır. “Sosyal yaşamda Sünnilerle ilişkilerinin, mezhebi algılarını nasıl etkiledikleri”, “Aşura törenlerinin mezheplerinin görünür kılınmasındaki etkisi” vb. konular araştırılmıştır.

1. BİR “HZ. ALİ YORUMU” OLARAK CAFERİLİK

Caferilik, Şiiliğin her döneminde en kalabalık mezhebidir. İmam Cafer-i Sadık'ı mezhebin kurucusu saydıkları için bunlara Caferiler dendiği gibi On İki İmam'ı kabul ettikleri için İmamiyye veya İsna aşeriyye (On iki imamcı Şiiler) ismi de verilir (Hilmi, 2009, s. 366). İmam Cafer-i Sadık, hicretin sekizinci yılında doğmuştur (Gölpınarlı, 2007, s. 419). İmam Caferi Sadık, Şii düşüncesine göre imamların en büyüğüdür. İmamiyye Şia'sı, kendini Caferiyye olarak mezhep tanımına koyar (Fıglalı, 2008, s. 172).

Diğer Şii kaynaklarında Caferilik; İmam Cafer Sadık'ın mezhebine mensup olmak, Hz. Ali başta olmak üzere on iki imamın İslam dünyasının lideri olduğuna inanmaktır. Türkiye’de daha çok Şiilik denilmekle birlikte İran, Irak, Afganistan, Azerbaycan, Lübnan ve Bahreyn gibi bazı ülkelerde Şiilik ve Caferilik denilmektedir. Burada Caferi mezhebi derken, Caferiler kendilerini klasik İslam mezhepleri olan Hanefilik, Şafilik ve bu mezheplerin kurucuları olan İmam Hanefi, İmam Şafii gibi İslam âlimlerinin yorum ve fetvaları olarak görmemektedirler. Caferiliği, mektep olarak kast etmektedirler. Yani Caferilik mektebinde imamların, Allah'ın emri ve Hz. Peygamber'in açıklaması ile tayin edildiğine ilahi hüccet (kanıt) olarak inanmaktadırlar. Bundan dolayı, İmam Cafer Sadık dahil olmak üzere on iki imamın dini konulardaki açıklamaları Allah'ın, Hz. Peygamber'e indirdiği dini öğretilerin özüne dayanmaktadır (Türkiye Caferileri Sitesi, 2023).

Abbassiler döneminde (Hicri 111) Şiiler, parlak ve gelişen bir dönem yaşamışlardır. Abbassiler döneminde Şii İmam Muhammed Bakır ve İmam Cafer Sadık öğrencilerini yetiştirmişlerdir. Bu dönemde İmam Cafer Sadık, üniversite gibi olan ders halkası kurmuştur. Bu üniversitede İslam ilimleri okutulmuş, öğrenciler yetiştirilmiştir. Şii kaynaklarda nakledildiğine göre İmam Cafer Sadık'ın ders oturumlarına, farklı bölgelerden filozoflar, öğrenciler katılmaktaydı. İmamdan aldıkları ilimleri, kendi topraklarına dönünce Müslümanları etrafında toplayarak Şiiliğin yayılması için anlatmaya çalışıyorlardı. Hanefi mezhebinin kurucusu İmam Hanefi ve birçok Ehlisünnet âliminin, İmam Cafer Sadık'ın derslerine katıldıkları söylenmektedir (Muharremi, 2013, s. 63).

Daftary'e göre İmam Caferi Sadık, İmam Bakır'ın öğretilerini, yetkin çevresi ile birlikte çalışıp belli ilkelere bağlı hale getirmiştir. Bu ilkeler, Caferiliğin bugün devam eden inancının temelidir. Birinci ilke nassla imamet

idi. Yani Hz. Peygamber'in vefatından önce ilahi kaynaklı olarak nassla tayin edilen Ehl-i Beyt üyesi bir halefinin bulunmasıydı. Tayin ilahi kaynaklı olduğu için kişinin tercih edip etmemesi veya kabul edip etmemesi durumu söz konusu değildi. Çünkü bu halef olma görevi ilahi bir buyruk olarak kabul edilir. Mesela İmam Cafer Sadık'ın Şii cemaatini yönetip yönetmemesi önemli değildi. Çünkü kendi döneminin meşru imamı olduğu için bu görev ona ilahi kaynakla verilmişti. Ayrıca, görevin ilahi kaynakla, nass ile tayin edilmesi Hz. Ali'ye dayanmaktaydı. Nass ile tayin edilen bir imamın, kendi otoritesini meşrulaştırmak için içinde bulunduğu dönemin siyasi erki ile mücadele etmesi gerekmemekteydi. Bu ilkenin yapısı, imamet ve halifelik kurumunun ayrımının temeli olmuştur (Daftary, 2016, s. 77).

İmam Caferi Sadık'ın geliştirdiği ikinci ilke ise imamet ile özdeşleşen, imamın özel dinsel bilgiye sahip olduğu düşüncesi idi. Bu bilgi ilahi kaynaklı nass ile verilmişti. Bu bilgiyi Hz. Ali Peygamber'den almış, İmam Caferi Sadık'a kadar nass ile bilgi aktarılmıştı. İmama verilen dinsel bilgi, İmam Caferi Sadık tarafından ismet öğretisiyle güçlendirilmiştir. İsmet, peygamberlerin özelliği olan günahattan ve yanlıştan muaf olmak demektir. Ayrıca İmam Caferi Sadık, takiyyeyi (önlem olarak mezhebini gizleme) imanın bir gerekliliği olarak belirledi. Takiyye, inançlarının devamlılığı için önemli bir şart olarak görülmekteydi. Çünkü halife dışında bir kişinin, kendisini Müslümanlara nass ile tayin edilen lider olarak atandığını iddia etmesi hem imam için hem de taraftarları için tehlike oluşturabilmekteydi. Takiyye kuralı, imamları ve taraftarlarını, zulümden korumaktaydı. Takiyye ile dinsel kimlik gizlenmektedir. Böylece kısa süreliğine de olsa uzun süreli de olsa takiyye kuralı dinsel kimlikleri için hizmet etmekteydi (Daftary, 2016, s. 78).

Caferi inancında, imamların (halifelerin) Allah ve Peygamber tarafından tayin edildiğine inanmak mükemmel iman gereğidir. Ayrıca imametın kıyamete kadar Hz. Hüseyin'in soyundan devam edeceğine inanmak gerekir (Mutlu, 1995, s. 84). Caferilikte imamlara itaat farz olarak kabul edilmektedir. Bu konuda, Kuleyni, İmam Caferi Sadık'ın sözlerini rivayet eden eserinde; hadislerle temellendirmeye çalışarak imamet konusunu ele almıştır. Kuleyni bahsettiği rivayetlerde; Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in imam olduğunu ve Allah'ın onlara itaati farz kıldığını belirtmektedir. Kuleyni'nin ele aldığı rivayetlere göre İmam Caferi Sadık'ın (Nisa, 54) ayeti hakkında şu şekilde rivayet ettiği bildirilmektedir:

"Biz Ehl-i Beyt, öyle bir topluluğuz ki, Allah Azze ve Celle, insanlara bize itaat etmelerini farz kılmıştır. Bize ganimetten pay verilir. Malın en seçkini bize verilir. Biz, ilimde rasihun (derinleşen) kimseleriz. Bizler kıskanılan kimseleriz ki, bizim hakkımızda şöyle buyrulmuştur: "Yoksa Allah lütfundan onlara verdi diye insanlar onları kıskanıyorlar mı?" (Nisa, 54)" (Kuleyni, 2002, s. 504).

Buradan imamların ayrıcalıklı ve kendilerinin insanlar tarafından itaat edilmesi gereken bir merci olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ayrıcalık malın ve ilmin en iyisi olarak verilir. Bu nedenle de Nisa suresinin 54. Ayeti delil gösterilerek kendilerinin ayrıcalıklı kullar olduğu için kıskanıldıklarını belirtmektedirler. Kuleyni'nin yazdığı rivayetlerde, İmam Caferi Sadık'a göre, imamları Allah tayin eder. Onlar yeryüzünde Allah'ın ilminin bekçileridir. İmamların Allah tarafından tayin edildiğine dair hadislerle temellendirilmiştir. Buna göre Hz. Ali ve onun devamındaki imamların terk edilmesi, Hz. Peygamber'in ümmetini bedbahtlığa düşürmüştür. Caferilere göre bu durum Allah'tan Hz. Peygamber'e gelen ve Hz. Peygamber'in ifade ettiği hadisle şu şekilde rivayet edilir:

“Resûlullah (sallallahu aleyhi ve âlihi) dedi ki: Allah Tebareke ve Teâlâ şöyle buyurdu: "Senin ümmetinden bedbaht olanların Ali'nin ve senden sonraki vasilerin velayetini terk etmeleri nedeniyle, onların aleyhindeki kanıtım tam anlamıyla gerçekleşmiştir. Çünkü Ali ve diğer vasilerde, senin ve senden önceki peygamberlerin sünneti bulunur. Onlar, senden sonra benim ilmimin bekçileridir” (Kuleyni, 2002, s. 504).

“Resûlullah buyurdu ki: Andolsun ki, Cebrail, benden sonraki vasilerin adlarını ve babalarının adlarını bana bildirmiştir” (Kuleyni, 2002, s. 504).

Nasıl ki peygamberlerin belirlenmesi Allah tarafından ise imamın belirlenmesi de insanlara bağlı olmayıp Allah tarafından tayin edilir (Mutlu, 1995, s. 204). Halife seçiminin iki yolu vardır. Bunlar; nass yani ayet ve hadis ya da ümmetin seçimi ile mümkündür. Halifeliğin ayet ve hadislerle seçildiğine dair İslam inancında kesin bir delil yoktur (Mutlu, 1995, s. 274). Fakat Şii geleneğinde bu durum farklıdır. Yani imam nass ile tayin edilmiştir. Doğrudan Allah tarafından seçildiği için bu durum hadislerle rivayet edilip aktarılmaktadır. İlk imam Hz. Ali'dir. Hz. Ali'nin yolunda olmak, Caferiliğin temel yapıtaşlarından biridir. Hz. Peygamber'in yolunda olmak ve kurtuluşa ermek isteyenlerin, Hz. Ali'nin imamlığını ve velayetini kabul etmesi gerekir. Kuleyni, Ebu Hamza es-Sumali'den bu durumu şöyle nakletmiştir;

Ebu Cafer (Muhammed Bakır aleyhisselâm)'ın şöyle dediğini duydum, Resûlullah (sallallahu aleyhi ve âlihi) buyurdu ki:

“Allah diyor ki: Senin ümmetinden bedbaht olanların aleyhindeki kanıtımın tamamlanması, onların, Ali'nin velayetini terk etmeleri, onun düşmanlarını velî edinmeleri, onun ve ondan sonraki vasilerin üstünlüklerini inkâr etmeleri şeklinde gerçekleşir. Çünkü senin üstünlüğün, onların üstünlüğüdür, sana itaat, onlara itaattir. Senin hakkın, onların da hakkıdır. Sana başkaldırmak onlara da başkaldırmaktır. Onlar senden sonraki doğru yol önderleridir. Senin ruhun onların içindedir. Senin ruhun ise Allah tarafından içine konulmuştur. Onlar senin yaratıldığın topraktan ve senin itret (zürriyet) indendirler. Senin

etinden ve kanındandırlar. Allah Azze ve Celle onlarla ilgili olarak senin ve senden önceki peygamberlerin sünnetini uygulamıştır. Onlar senden sonra benim ilmimin bekçileridir. Bunlar benim üzerimde haktır. Onları seçtim, kendime has kıldım ve onlardan razı oldum. Onları seven, onları veli edinen ve onların üstünlüklerini kabul eden kurtuldu. Cebrail, bana onların ve babalarının adlarını, onları sevenleri ve üstünlüklerini kabul edenleri haber vermiştir” (Kuleyni, 2002, s. 35).

Kerbela olayından sonra Müslümanlar arasında Hz. Ali ve oğullarına siyasi taraftarlık başlamıştır. Bu durum Şiiiliğin ortaya çıkışına temel oluşturmuştur. Şii fırkalar içinde en çok taraftarı olan İmamiyye’dir (Sarıkaya ve Ümit, 2020, s. 95). İmamiye, Hz. Peygamberin bıraktığı Kur’an’a ve Ehl-i Beyt’e inanan helal ve haramı bilen, şeriata uyan bir mezheptir. Ehl-i Beyt’e uyanlar gerçek Caferi’dir (Gölpınarlı, 2007, s. 189). Bugün İran’ın resmi mezhebidir.

Caferi Şiiiler, Hz. Muhammed’in hadislerine dayanarak Hz. Fatıma’nın evlatlarından olan on ikinci imam olan imam Mehdi’nin yaşadığına inanırlar. İmam Hüseyin’in sekizinci oğlu İmam Hasan Askeri, hicri 260 yılında vefat edince ismi Muhammed olan imamın, Hz. Mehdi’den başka çocuğu yoktu. Rivayetlere göre, güvenilir Müslümanlardan bir kısmı onu görmüştür ve babası Hz. Mehdi’yi imam olarak tanıtmıştır. Doğduktan beş yıl sonra düşmanlardan zarar görmemek için kaybolmuştur. Yeryüzünde tekrar düzen sağlamak için geri geleceğine inanılmaktadır (El-Hadi, 2011, s. 30). Mehdi, hidayete ermiş demektir. Dünyayı düzenlemek için geleceğine inanılan imama Mehdi denir (Eröz, 1990, s. 46). Caferilikte mehdi inancı bugün devam etmektedir. Şiiilere göre on birinci İmam Hasan el- Askeri’nin oğlu olan Muhammed Mehdi (MS 256/ 870) yılında doğmuş, babası tarafından tehditlerden dolayı saklanmış ve halen yaşamakta olup kıyamet kopmadan gelip dünyanın adaletini sağlayacaktır (Mutlu, 1995, s. 369).

Caferi inancında Mehdi’nin gelmesine kadar işleri idare edecek bir otorite gerekir. Bunu da velayet-i fakih kavramı ile açıklamaktadırlar. Mesela İran Devrim lideri Humeyni, on ikinci imam gelene kadar İslam âleminde Müslümanları idare edecek kimse yani velayet-i fakih olması gerektiğini söylemiştir. Bu kişi akıllı, adil ve siyasetin inceliklerini bilen yaptırıma sahip biri olmalıdır (Mutlu, 1995, s. 402).

Mutlu’ya göre Caferilerde bütün imamlara çok üstün bir değer verilir. Zaman zaman bu durum peygamberleri dahi geçebilir. İnsanın bir özelliği olarak sevdiği birini aşırı methetmesi, Caferilerde imamlara karşı görülebilmektedir. İmamlara insanüstü varlık muamelesi yapılmıştır. İfrat olarak aşırılık olabilmektedir (Mutlu, 1995, s. 413). Caferilere göre imamlar ilahi bilgilerle donatılmış ve kimseden bir şey öğrenmemişlerdir. Bilgilerini Peygamber aracılığıyla ya da kendisinden önce gelen imam vesilesi ile almaktadırlar. Bu bilgilere okuma ve yazma da dâhildir. Peygamberlere gelen

vahiy gibi Allah bazı kullarına ilhamda bulunur. Bunlardan biri de imamlardır (Mutlu, 1995, s. 424).

Caferi Şiiler; İran, Irak, Pakistan, Afganistan, Türkiye, Suriye, Lübnan, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa, Amerika, Doğu Asya ve Afrika ülkelerinde yaşamaktadırlar (El-Hadi, 2011, s. 11). Türkiye’de ise ağırlıklı olarak İstanbul, Kars ve Iğdır illerinde yaşamakta olup Iğdır’dan ve Kars’tan diğer metropol şehirlere de göç vermişlerdir.

Caferi Şiiler namaz, oruç, zekât ve hac konusunda Sünnilerden farklılık göstermezler. Fakat günlük farz namazlarında öğle ve ikindi namazı ile akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kırlarlar çünkü Hz. Muhammed’in herhangi bir mazeret, hastalık, yağmur, sefer olmasa da ümmetin kolaylığı için namazlarını birleştirerek kıldığına inanmaktadırlar. Bu durumda günümüze kadar gelerek Caferi Şiiler arasında mezhebi bir duruma dönüşmüştür (El-Hadi, 2011, s. 34).

Caferilerin, Sünnilerden farklı olarak kendi camileri bulunmaktadır. Camiler, Caferiler için sadece bir ibadet alanı olmamakla birlikte örgütlenme, mobilizasyon, sosyal ve kültürel paylaşım, dini ve siyasi bilinçlenme merkezleridir. Caferilere göre camilerin Diyanete bağlı olması çok hoş karşılanmamaktadır ve Diyanete bağlı olan camiler, bağımsızlıklarını yitirmiş olarak görülmektedir. Mollaların maaşlarını devletten alması, din adamlarının bağımsızlıklarını kaybetmeleri olarak görülmektedir ve Caferi fihına göre imamların adil olması şartını zayıflattığı düşünülmektedir. Bu nedenle Caferiler, vergi ödeyen vatandaşlar olarak Diyanet işleri bütçesinden kendileri için pay ayrılmasını, camilerini diyanete devretmeden, Caferi cemaatinin de Diyanette temsil edilmesini istemektedirler (Güngör, 2017, s. 76). Mollaların maaşını Diyanetten almalarına hoş bakılmasa da bazı gelişmeler olabilmektedir. Artık Diyanet İşleri Başkanlığı Caferi camilerinde görev yapan kişilerin başvuruları sonucunda sınav yaparak Sünnilerdeki imam statüsünde atama yapabilmektedir. Bu durum Caferiler arasında olumsuz düşüncelere sebep olsa da küçük camilerde çalışan ve bağışın az olduğu yerlerdeki din görevlileri için önemli bir durumdur (Bakırlı, 2019, s. 49). Ancak henüz tüm Caferi camileri Diyanete bağlı değildir, kendi vakıf ve dernekleri aracılığıyla hizmetlerini yürütmektedirler.

Caferilerde ibadet için üç esas vardır. Bunlar içtihat, taklit ve İhtiyat. İhtiyat, ihtilafı olan meselelerde doğruya en yakın olanı seçmektir. Eğer ihtiyata kişinin gücü yetmiyorsa müctehidi taklit etmesi gerekir. Caferi fihına göre secdenin toprağa yapılması farzdır. Bu nedenle camilerde mühürler vardır ve mühürler Kerbela toprağından yapılmıştır (Mutlu, 1995, s. 497). Namazlarında üzerinde secde edilen toprağın (mühürün) bulunmadığı çok az Şii evi vardır. Şii inancında giyilen, dikilen nesnelere üzerine secde olmaz. Mühürlerin Kerbela toprağından yapılması şart değildir. Önemli olan toprağın temiz olmasıdır. Fakat toprağın Kerbela, Meşhed ve Kum gibi değerli topraklardan olması tercih edilir (Kaplan, 2003, s. 280).

Caferilerde üç tane çok önemli olan ve ziyaret edilmesi gereken mekân vardır. Bunlar; imamların kabirleri, Kerbela ve Meşhed’dir. Caferiler için imam kabirlerini ziyaret etmek hem çok önemli hem de onların vasiyetini yerine getirmiş olmaktır. Bu kabirleri ziyaret aynı zamanda Allah’a yakınlaşmak için, duaların kabulü için bir vesiledir. Hz. Hüseyin’in kabri Kerbela şehrinde bulunmaktadır. İran’ın kuzey doğusunda bulunan Meşhed ise On iki İmam’ın sekizincisi olan İmam Ali Rıza’nın kabrinin bulunduğu şehirdir (Mutlu, 1995, s. 495-498).

Caferilerin önemli gördüğü günlerden biri Muharrem ayının birinci gününden başlayıp onuncu gününe kadar tüm Şii kentlerinde yas tutulan ve onuncu günü matem günü kabul edilen Aşura günüdür. Kum ve Necef gibi dini kentlerde ise bu 40 gün sürer. Buralarda erbain yürüyüşleri yapılır. Aşura gününde Hz. Hüseyin için ağlamanın, üzülmünün kıyamette gülen gözler olarak karşılık bulacağı inancı vardır (Mutlu, 1995, s. 498). Bugünde Caferiler siyah giyinerek anma törenleri yaparlar. Kerbela olayını canlandıran tiyatrolar sergilerler.

2.ARAŞTIRMANIN METODU VE ARAŞTIRMA SÜRECİ

Türkiye’de İslam dininin altında Şii olan Caferi cemaatine mensup bireylerin dinî inançlarını, sosyal yaşamlarını, din ve kültür sosyolojisi açısından ele alarak mezhebi kimlik algılarını araştırmak, çalışmanın konusudur. Türkiye’deki Caferiler, Azeri Türklerinden oluşmaktadır. Kars Akyaka başta olmak üzere, Kars Arpaçay, Kars merkez, Iğdır’ın merkezi ve ilçeleri Caferi Azeri Türklerinin yaşadığı bölgelerdir. Iğdır, otuz-kırk yıl öncesine kadar yüzde seksenlere varan Caferi nüfusa sahip iken büyük şehirlere artan göçlerle birlikte bu oran yüzde ellilere kadar gerilemiştir. Iğdır’ın Tuzluca, Aralık, Karakoyunlu ilçelerinde nüfusun yarısını Caferiler oluşturmaktadır. Nüfusun geri kalanını ise Kafkasya kökenli vatandaşlar, Terekemeler ve Kürtler oluşturmaktadır. Caferiler dışında kalan nüfus, Ehlisünnet mezhebine mensuptur (Büyükkara, 2013, s. 17).

Araştırma nitel verilere dayanılarak yapılmıştır. Araştırmada, nitel araştırma tekniği olan derinlemesine görüşme tekniğinden yararlanılmıştır. Katılımcılarla yarı yapılandırılmış sorular üzerinden görüşmeler sağlanmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular, araştırma sorularının derinlemesine incelenmesini sağlamıştır.

Bu görüşmeler Iğdır’da katılımcıların kendi mekânları olan evleri, iş yerleri, bahçeleri veya camilerinde gerçekleşmiştir. Görüşmeler, katılımcıların kendi doğal ortamında olmuştur. Görüşmelerin tamamı Iğdır ilindeki Caferilerle yapılmıştır. Bazı görüşmecilerden izin alınarak yanıtları ses kaydına alınmıştır fakat ses kaydına izin vermeyen görüşmecilerin yanıtları detaylı olarak not alınmıştır. Bazı kişiler görüşmeyi kabul etmemiştir. Mezhep ile ilgili sorulara şüpheli yaklaşmış, görüşmenin amacının bilimsel çalışma olması güven vermemiştir. Bazıları görüşmeyi kabul etse de aile üyeleri tarafından engellenmiş, araştırmacıya sert tepki konulmuştur. Bu

nedenle bazı Caferilerle görüşme sağlanamamıştır. Ses kaydı alınması, bulguların analizinde kayıtların detaylı şekilde tekrar dinlenilmesini sağlamıştır. Katılımcıların isimleri analizlerde kullanılmamış, onları korumak adına isimler yerine numaralandırılmış kodlar verilmiştir.

Araştırma kapsamında Iğdır ili ve Caferilik ile ilgili yazılı kaynaklar incelenmiş, bölge halkı ile görüşmeler yapılmıştır. Bölgedeki Caferi halkından 62 kişi ile yüz yüze ve telefonla görüşmeler yapılarak araştırmanın bulguları bölümünde analiz edilmiştir. Görüşmeler 5 Eylül 2021- 20 Nisan 2022 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında Caferilere ayrımcılık ve dışlanmaya yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu sorular; “Şii olduğunuz için Sünnilerce yadırgandığınızı düşünüyor musunuz?”, “Bir Sünni camisinde çekinmeden ibadet edebiliyor musunuz?”, “Türkiye’de Caferi olmanın zorluğu var mıdır? Varsa nelerdir?”. Bu sorular aracılığıyla katılımcılardan yaşadıkları problemleri var mı? Varsa değerlendirmeleri istenmiştir. Türkiye’de Caferilerin mezhebi kimliklerin dolayı sosyal ve dini hayatlarında yaşadıkları zorluklar incelenmeye çalışılmıştır.

Katılımcılardan görüşme sırasında alınan ses kayıtları ve notlar, tüm detayları ile yazıya geçirilmiştir. Deşifre edilen ses kayıtları ve alınan notlar, çeşitli temalara ayrılmıştır. Araştırmanın problemi ışığında temalar başlıklar halinde toplanarak detaylı bir şekilde incelenip analiz edilmiştir. Daha sonra belli başlıklar altında bulunan temalar, mantık süzgecinden geçirilerek sosyolojik bir bakış açısı ile yorumlanmıştır.

Tablo 1. Araştırmadaki Katılımcı Profilleri

| GÖRÜŞMECİ KATILIMCI BİLGİSİ | | | | | | | |
|-----------------------------|------|----------------------|------|----------------------------|------|-------------|------|
| CİNSİYET | SAYI | MESLEK BİLGİSİ | SAYI | TAHSİL DURUMU | SAYI | YAŞ ARALIĞI | SAYI |
| KADIN | 28 | Din Adamı | 4 | Doktora Öğrencisi | 1 | 15-25 | 7 |
| ERKEK | 34 | Akademisyen | 5 | Yüksek Lisans Mezunu | 4 | 26-45 | 4 |
| | | Lise Öğrencisi | 5 | Lisans Mezunu | 10 | 36-45 | 10 |
| | | Esnaf | 7 | Ön Lisans Mezunu | 2 | 46-55 | 21 |
| | | Memur | 3 | Üniversite Öğrencisi | 2 | 56 ve üzeri | 20 |
| | | Köylü | 5 | Lise Mezunu | 6 | | |
| | | Ev Hanımı | 16 | Lise Öğrencisi | 5 | | |
| | | Üniversite Öğrencisi | 2 | Ortaokul Mezunu | 4 | | |
| | | Muhasebeci | 1 | İlkokul Mezunu | 20 | | |
| | | İşçi | 6 | Tahsili Yok | 7 | | |
| | | Mühendis | 3 | İran'da Yüksek Dini Eğitim | 1 | | |
| | | Müdür | 1 | | | | |
| | | Öğretmen | 2 | | | | |

| | |
|----------------|---|
| Serbest Meslek | 1 |
| Tekniker | 1 |

2.1. Etik İzin

Bu araştırmanın yapılabilmesi için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın etiği Kurulu Prof. Dr. Cevad Selam Başkanlığında 01/07/2021 tarihinde, oturum no: 08 ile etik ilkelere uygundur kararı vermiştir.

3. BULGULAR

Görüşmecilerin demografik özelliklerine bakıldığı zaman 18-65 yaşları arasında değişmektedir. Görüşmecilerin demografik dağılımına bakıldığı zaman akademisyen, esnaf, din adamı, ev hanımı, işçi, memur, öğrenci ve köylüden oluşmaktadır. Araştırmanın bilimselliği için örneklem grubu farklı tabakalardan oluşturulmuştur. Örneklem her araştırma için bir problem teşkil etmektedir. Örneklemin, tüm araştırma için gerekli olan her durumu kapsamaması mümkün değildir. Çünkü bilimsel araştırmalar, belli bir örnek üzerine çalışarak genele ulaşmaya çalışmaktadır (Becker, 2019, s. 121). Katılımcılar bölgede yaşadığı için, Caferiliğin etnik ve dini kültürüne hakimdir.

3.1. Caferi Mezhebine Saygı Duyulmama ve Kâfir Olarak Damgalanma

Goffman, damgayı toplumsal kimliği zedeleyen bir faktör olarak tanımlar. Toplum, kişinin içinde yaşadığı çevresi, ait olduğu din ve ırktan dolayı bireyi damgalar. Bu damgalar, doğuştan ya da sonradan kazanılabilir (Slattery, 2020, s. 189). Görüşmeciler, Caferi olmanın getirdiği damgalanmaları ifade etmektedirler. K1 toplumun mezhebine saygı göstermesini istemektedir. Türkiye’nin Batı illerinde öğretmen olarak görev yapan K1, yadırganma olayları yaşadığını belirtir. Bunun eğitim ve bilgi eksikliği kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Hatta kendilerine kâfir diyenlerin olduğunu söylemektedir. Caferiliğe mensup olmaktan dolayı kâfir olarak damgalandığı görülmektedir:

“Tabii toplumun büyük bir kesimi tabii ki okumayan bir kesim. Gönül ister ki herkes birbirinin mezhebine saygı göstere, herkesin birbirinin mezhebi hakkında bilgisi olsun, dolayısıyla kimse kimseyi yargılamasın. Ön yargı ile hareket etmesin, e bu şekilde yadırganma olayları var. Ben batıda da çalıştım. E işte kâfir diyenler de var. Farklı gözle görür çünkü adam okumamıştır, yani ne diyelim sadece duymayla yani. İşte birisi ne demişse herkes onun yöntemi ile hareket ediyor. Oysa herkes okusa, işte Hanefiliktir, Hanbeliliktir işte Şafiliktir hepsi Allah’a ibadet etmek için kendisine bir araç olarak seçmişlerdir ve öyle bir yadırganma olayı da var, yok değil yani. Toplumun bir

kısmı ön yargı ile hareket ederek suçlayabiliyor yani. Fakat günümüzde de Ehl-i Beyt hakkında fazla bilgi yok yani. İşte diyelim Sünni kesim daha fazladır, camilerde hutbelerde Ehl-i Beyt'ten fazla bahsetmiyorlar. E ben kendim de öğrencilik yıllarımda hep Sünni camilerine giderdim, yani öyle bir ayrımcılığımız yok. Ama maalesef Peygamberimiz ve Ehl-i Beyt hakkında fazla bilgi vermiyorlar yani. Kendileri de itiraf ediyor zaten, keşke gönül isterdi ki dediğim gibi herkes herkesin mezhebi hakkında bilgili olsa ön yargılı olmasın, kimse kimseyi de kırmassın” (K1, 46, Öğretmen).

K1 İslam'daki tüm mezhepleri, Allah'a ibadet etmek için bir araç olarak seçtiklerini belirtir. Toplumun bir kısmının kendilerini yargıladığını, bunun var olduğunu ifade etmektedir. Sünni camilerde, Peygamber ve Ehl-i Beyt hakkında yeteri kadar bilgi verilmediğini de eklemektedir. Burada mezhebinin yeteri kadar bilinmemesinden dolayı, yaşadığı yadırganma ve dışlanmaya yönelik damgalanmalar olduğu anlaşılmaktadır.

K4 üniversite okurken yaşadığı zorlukları önyargı üzerinden ifade ediyor. Kendilerini tanıyan, bilgileri olan insanların zaman içinde önyargılarının kaybolduğunu hatta kendilerini diğer önyargılı insanlara karşı savunduklarını ifade etmektedir. Ayrıca kendilerinin karalama politikalarına maruz kaldığını da eklemektedir. Ön yargılar, Caferilerle iletişim kurularak, bir araya gelinip sosyal faaliyetlerde bulunularak kaybolmaktadır.

“Fazlasıyla. Mesela ben de Erzurum'da okudum. Bunun şeyini hep yaşadım ama bilenle bilmeyen arasındaki fark var. Ya da işte yine diyorum, kulaktan dolma olan şeylerle insanların önyargularıyla ama tanıdıkları zaman özellikle ilahiyat fakültesinden falan çok arkadaş edindim üniversitede. Sonrasında hepsinin o aşırı önyargısı kırıldı, ne kadar da yanlış öğrenmişiz ya da işte bizim burada kendi arkadaşlarımızdan Sünni arkadaşlarımızdan, bizimle beraber iç içe yaşayan arkadaşlarımızdan aslında Batıdaki önyargının ne kadar yanlış olduğunu, yeri geldiği zaman onların bizi savunduğuna bile tanık oldum. Ne açıdan? Bizimle ilgili bir karalama politikası olduğu zaman bilinmeyen kulaktan dolma sözlerle işte çeşitli kötü atıflarda bulunduğu zaman biz hiç sesimizi çıkarmadığımız halde Sünni arkadaşlarımız hayır onlar öyle değil ya da işte bu tarz şeyler yanlış vs. böyle samimi şeyler duyduk. Bence insanlar konuşarak bir araya gelerek yani bu bir dernekler vasıtasıyla da olabilir yani ortak bir kültürel noktada buluşabilerek önyargısız konuştukları zaman birçok şeyin zaten aynı olduğunu anlayacaklardır. Hakka hizmet olduğunu anlayacaklardır” (K4, 30, Üniversite Öğrencisi).

3.2. Sosyal Hayatta ve İbadetlerde Yadırganmak

Katılımcılar, sosyal hayatta karşılaştıkları yadırganmaları, çeşitli nedenlere bağlamaktadırlar. K7, İslam düşmanlarının Sünni ve Şii halkları birbirine düşürmek için ayırım odaklı müdahalelerin yapıldığını düşünmektedir. Kendisi İğdır'da Caferiler arasında din adamı olarak hizmet eden K7, Caferilik diye bir mezhep olmadığı söylemlerinin olduğunu ifade eder. Fakat Sünni il ve ilçe müftülerinin Caferi imamları ile iletişim ağı güçlendikçe Caferilere karşı yadırganmanın giderek azaldığını da eklemektedir. Günümüzde yadırganmanın azaldığını, bunda muharrem ayında aşura matemi sırasında Sünni imamların ve müftülerin halka yaptığı konuşmaların etkili olduğunu söylemektedir:

“Yani eskilerden düşünüyorduk bazen düşünüyorduk. Eskilerden bazen ya işte “ya bunlar Şia'dır” bunlar Caferi'dirler deyip. Ben yine buna bağlıyorum ta eskiden beri İslam düşmanları ne yapabiliriz bunları ayırabiliriz. Bizi size kötilediler, sizi bize kötilediler. Yadırgadı yani ya ne Şia'sı kardeşim, Caferi diye bir mezhep yoktur. Onun için bu uydurma bir mezheptir sözü olmuştur ama bu vatandaşın sözü. Fakat imamlarla, hocalarla oturup konuştuğumuz zaman bunu kesinlikle çözmüşlerdir. Özellikle son yirmi yılda müftülerle olan iyi ilişkilerimizde nerdeyse mesela aşura zamanında olaylarında ve diğer olaylarında Caferilik, Şialık, Şia'nın varlığı anlatılmıştır. Onlarda insandır, bunlar Caferi'dir fıkhı budur inancı budur demiş. Bu yadırganmaları ve küçümsemeleri ortadan kaldırmışlardır. Onun için yadırganmışız ama bu yadırganmadan da biz rahatsız olmamışız, niye bize bu denilmiştir. Belki de bizim insanlarımızda bir Sünni'yi yadırganmıştır. “Kardaş Sünni nedir ki? Felan gibi” bu cümleleri kullanmış. Ama bizde bugün biz Sünni'nin varlığını, Sünni vardır. Peygamber efendimiz zamanında sünnet olayı vardır. Bunlar bir mezheptir, bir görüştür. Bu bir fıkhıdır. Bunlar olabilir. Mesela bizlerde bir müçtehit diyor ki ay görülecektir böyle oruç tutacaksın, öbürü diyor ki teleskopla görüldüğü zaman oruç tutacaksın. Bunlar iki Şia müçtehidinin de arasında farklı fıkıhlarda görüşler vardır. Onun için bunlar bu demek değil ki iki müçtehid birbiri ile düşmandır. Benim eğer fikhim farklıysa, Sünni'nin farklı ise bu demek değildir bir birimizle düşmanız hayır, biz ne kadar özgürüz ne kadar dinimiz özgürdür ve çok iyidir ki bize tartışılır oturup konuları bir yere varacak, şüphelerimizi giderecek noktalarda bırakmıştır. Bundan dolayı yani yadırgandığımız olmuştur. Ama bundan rahatsız olmamışız kesinlikle. Yadırganmalarda yavaş yavaş yok olmuştur yani bence. Ortak noktalarımıza varmışız elhamdülillah” (K7, 55, Din Adamı).

Grup lideri, grubun düşünceleri ve davranışları üzerinde doğrudan etkilidir. Bir grubun siyasi, ekonomik, dini, kültürel konulardaki davranışları lider tarafından değiştirilebilmektedir. Bu nedenle, Sünnilerin müftülerinin, imamlarının Caferilere karşı yaklaşımı, diğer Sünni cemaat üyelerinin üzerine tesir etmektedir. Ötekileştirmeyen, ayrıştırmayan ve bütünleştirici söylem ve davranışlar, toplum üyelerini barışçıl ortamda bir arada tutmaktadır.

Caferilerin toplumda yadırgandıklarını düşündükleri bir diğer durum, Sünni camilere gittikleri zaman ibadet ederlerken diğer insanların rahatsız eden tavırlarıdır. Namazın kılınma şekli, Caferilerin yadırganma, eleştirilme ve sorgulanmasına neden olabilmektedir.

“Yadırganıyoruz. Yaşadığım şey oldu. Örneğin; bekâr iken İstanbul’da camide namazı kol açık kıldık. Kol açık kıldığımız için tepki ile baktılar” (K9, 55, İşçi).

“Oldu tabi. Birçok dönem olmuştur. Iğdır’da fazla fark etmiyorum. Büyük şehirde camiye gidince el açık namaz kılıp mühür koyunca tedirginlik yaşıyor. Korku ile değil de. Ona cevap vermekten ibadete konsantre olamıyorsunuz (K19, 57, Akademisyen).

K19, ibadetinin olumsuz derecede etkilendiğini ve konsantresinin bozulduğunu belirtiyor. Iğdır’da Caferi nüfus fazla olduğu için ve Caferilerin kendi camileri de bulunduğu için ibadet olarak daha rahat edebilmektedirler. Fakat bu durum, Türkiye’nin her ilinde aynı değildir. Bu nedenle, farklı illere gittikleri zaman, ibadet ederken tedirginlik yaşamaktadırlar.

Şekil 1. Caferi Camisinde Hz. Ali ve Hz. Hüseyin’in Resmi



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Caferiliğe karşı önyargının günümüze nazaran eskiden olduğunu düşünenlerde vardır. Bunun bölgesel olduğunu da eklemektedirler.

Görüşmeciler, Caferi nüfusun ağırlıklı olduğu bir ilde yaşamaktadırlar. Bu durum, yaşadıkları bölgede yadırganmamalarını kolaylaştırmaktadır.

“Eskiden vardı. Otuz kırk yıl önce vardı. Bizim bölgede yok. Ehlisünnet'in olduğu yerde yadırganıyoruz. Bugün ki Selefiler ve Vahhabilerin düşmanlığı var. Anadolu'da Ehlisünnet'in genel itibarı var. Şia'nın tanınmadığı bölgelerde yadırganma oluyor” (K23, 47, Din Adambı).

Üniversite okuyan görüşmecilerden bazıları, okurken özellikle ilahiyat öğrencileri tarafından yadırganıldığını ifade etmektedir. Önyargı ötekileştirmenin olduğu yerde ortaya çıkmaktadır. Ben ve öteki düşüncesi olduğu zaman, önyargı daha fazla olabilmektedir.

“Özellikle üniversitede (Atatürk üniversitesinde okudum). Bir şeyi öğrenmeden yani böyle ön yargılı olmaları çok fazlaydı. Oradaki öğrenciler. Sanki ben kelime-i şahadeti bile bilmiyordum gibi davranıyorlardı. Bir şeyin özünü bilmeden ön yargı fazlaydı. Özellikle bu dini ilahiyat milahiyat bölümleri falan. Kantinde yurtta baya karşılaştım. Ön yargılı olanlar bu işi irdeleyenlerde, ırkçı yani dini kesimden ırkçı, mezhep olarak tutucu olanlarda vardı. Bu yoksa benim gibi bir ailede yetişen birisi yapmıyordu. Benim arkadaşlarımda böyle bir sıkıntı yoktu, diğerlerinde vardı” (K24, 40, Mühendis).

“Yer yer dışlandığımız, yadırgandığımız olmuştur. Ben mesela üniversiteyi Elazığ'da okudum. Malatya, Elâzığ falan o çevreler Batıya göre biraz daha tutucu. Aşırı dışlamasalar bile sonuçta Şii olduğunu öğrendiğinde farklı gözle davranabiliyor. Yani derin sorular sorabiliyor seni kendi tarafına çekmek için çok uğraşiyor. Anlatabiliyor muyum?” (K25, 46, Mühendis).

K26 toplum olarak, Caferi toplumu bazında yadırgandıklarını düşünmektedir. Eskiden günümüze nazaran daha fazla yadırganma olduğunu belirtirken, radikal düşünenlerinde kendilerinin Müslüman olmadıklarına inandıklarını ifade etmektedir.

“Be be be yadırganıyoruz. Toplum olarak yadırganıyoruz. Yani zaten bize Müslüman gözüyle bakmıyorlar. Yani radikaller öyle ama ılımlıları öyle düşünmüyor tabii ki. Ama genelde bir yargılanma var hem siyasi anlamda hem şey. Ama yeni yeni önceden daha kötüydü. Mesela bir yirmi, otuz yıl önce hatırlıyorum da Şii dediğin zaman böyle herkes afalliyordu. Ama şimdi bu medya, sosyal medya, televizyonlar falan herkesin elinde ya araştırıyor, eğitim düzeyi yükseldi. Yavaş yavaş kırılmaya başlandı ama tamamen değil. Yadırganma var yani. Bazı ailelerde var tabii ki” (K26, 55, Mühendis).

“Düşünüyorum, kişiden kişiye fark eder. Zaman zaman oluyor. Evet, gençliğimde yaşamışımıdır. Ama şimdi değil,

insanların hepsi okumuş, cahil değil, zaman zaman oluyor yani, O bağınaz olanlar var ya, kurallılar, bilmem o öyle olucak bu böyle olacak, kızımı vermem oğlunu almam, valla oğlanı da kızı da öyle alırsın yana yana alırsın, yalan mı deyirem. Hhaahahaha, baka baka kalırsen” (K27, 36, İşçi).

“İnanç bağlamında değil de kültürel bağlamında düşünüyorum. Amerika'nın Irak'ı işgali ile Caferilik dünyaya tanındı. Mesela üniversitede namaz kılarken (Ege Üniversitesinde) yadırganıyordum” (K28, 36, Akademisyen).

Türkiye’de Caferiliğin orantısız dağılımı toplumsal yapıyı, Sünniliğin hâkim olduğu inanç topografyasına çevirir. Caferiler, Türkiye’nin belli başlı bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bu bölgelerde yaşayan Sünni halk dışında, Türkiye’de Caferiler hakkında eksik veya yanlış bilgiler hâkim olabilmektedir. Türkiye’de Sünnilik, ampirik tanım olarak muhafazakarlık ve halk arasında Hanefî, Şafîi mezhepleri üzerinden temel alınabilir. Yaygın kültürel yapı, Sünnilik üzerine kurulmuştur. Türkiye’deki dini kimlik için kültürel yapısalcılık sorunu, hâkim mezhebin diğer mezhep ve inançları öteki olarak varsaymasıdır.

Toplumda insanların Caferileri kendinden (din kardeşi) veya öteki olarak görme, yetersiz bilgiden veya yanlış bilgiden kaynaklanabilmektedir. Küreselleşme, teknolojinin etkisi insanların farklı kimliklere bakış açısını değiştirmiştir. Ayrıca farklı kimlikler hakkında eksik veya yanlış olan bilgiler, teknoloji aracılığıyla kolay bir şekilde doğru bilgiye dönüşebilmektedir. Caferiler, otuz yıl öncesine oranla bugün kimliklerini daha rahat bir şekilde ortaya çıkardıklarını belirtmektedirler. Caferiler bugün mevcut durumdan memnun görünüyor fakat hala ibadetlerini yerine getirirken Sünnilerden farklı şekilde namaz kılmalarından dolayı yadırganabilmektedirler. Sünnilerin zihinlerindeki Müslüman profili ile uyuşmadığı zaman ayırım ve yadırganma olabilmektedir. Mevcut toplumun durumu geçmişle kıyaslandığı zaman, eğitim oranının artmasıyla da yadırganmanın azalacağı düşünülüyor. İdeal duruma karşı yakınlığın artması, Caferilerin Sünnilerle Müslüman kimliği çatısı altında oldukları inancını güçlendiriyor.

3.3. Sünni Camisinde İbadet Edebilme Durumu

Caferilerin Sünni bakış açısından, kimliklerinin nasıl yadırgandığını görebilmek için, katılımcılara Sünni camilerde ibadet edebilmeleri hakkında fikirlerini sorduk. Türkiye’deki camiler Sünni inanç sistemi üzerine inşa edilmiştir bu nedenle Caferiler ibadetlerini yerine getirebilmek için kendi bütçeleri ile camilerini inşa etmişlerdir. Camilerdeki din hizmetini molla olarak adlandırdıkları din adamları vermektedir. Mollalar maaşını humuslardan ve vakıflardan almaktadır. Ayrıca mollalar sadece din hizmeti vermeyip evlendirme, cenaze işlemleri, aile sorunları, miras konuları, insan ilişkilerindeki sorunlar gibi konularla ilgilenmektedirler (Kara, 2019, s. 52).

Caferi camileri, Caferi inancının öğretildiği dini mekânlardır. Türkiye’deki camilerde Sünniliğe göre ibadet yapıldığı için Caferiler kendi camilerini inşa etmişlerdir. Camilerin yapımı, masrafları devlet tarafından karşılanmamaktadır. Her caminin kendine ait vakfı bulunup halktan toplanan yardımlarla vakıf, caminin giderlerini karşılamaktadır. Vakıf gelirleri ile molla maaşları da ödenir. Caferiler camilerinin Diyanet’e bağlanmasına sıcak bakmaz çünkü dinin özgürlüğünün zedelendiğini düşünmektedirler. Bu nedenle dinin özgürlüğü için humusu, önemli bir konu olarak görürler (humus ve vakıf gelirleri ile maaşlar karşılanır) (Kara, 2019, s. 52).

Şekil 2. Iğdır’da Bir Caferi Camisinin İç Görünümü



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Iğdır’da yaklaşık olarak 55 Şii camisi bulunmaktadır. Burada çalışan mollalar diyanete bağlı değildir ve çoğunlukla İran’da Şii medrese geleneğinde eğitim almıştır. Şii ve Sünni camileri ayrıdır. Çoğunlukla cami isimleri On iki imam ve Ehl-i Beyt’in isimlerini taşır. Katılımcılarla yapılan mülakatlarda, görüşmecilerin bir kısmı Sünni camilerinde ibadet ederken bir kısmı ibadet edememektedir veya ibadet etmekten çekinmektedir. Bunun nedeni, Caferilerin ibadet şekillerinin yadırganmasıdır.

Şekil 3. Iğdır'da Bir Caferi Camisi



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Şekil 4. Caferi Camisinin İbadet İçin Mekânsal Kurulumu



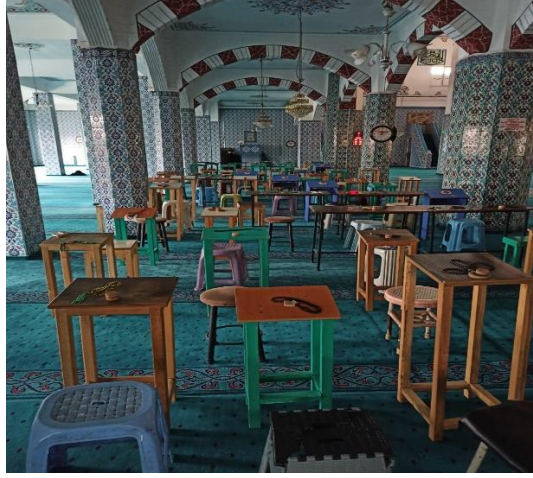
Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

K4, Sünni camisinde ibadet etmelerinde bir sorun yaşamadıklarını fakat belli bir muhafazakâr kesimden çekindiklerini ifade etmektedir. Bunun sebebi olarak da Sünnilerin kendilerine karşı ön yargısı olduğunu söylemektedir:

“Bir Sünni camisinde tabii ki ilk gördüklerinde bazen yadırganabiliyor ama çekinmeden ibadet edebiliyoruz. Çok aşırı mutaassıp kesimler hariç. Oralarda tabii ki, yani bugün şunu söyleyemem. Bi otuz kırk yıl öncesinde can güvenliği problemi bile varken bugün kesinlikle böyle bir durum söz konusu değil. Ancak tanımayan bir insan açısından tabii bunu normal görüyorum. Bilmediği için, farklı geldiği için. İnsanın gördüğünden ötesini hayal etmesi çok güç olur. İllaki bize karşı

bir önyargılı oluyorlar ancak çekinmeden ibadetimizi edebiliyoruz” (K4, 30, Üniversite Öğrencisi).

Şekil 5. Caferi Camisinde Yaşlılar İçin İbadeti Kolaylaştıran Tabure ve Masalar



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Aslında Caferilerin Sünni camilerinde ibadet etme problemi yoktur. Fakat namaz kılariken ayakta durdukları zaman ellerini birleştirmeden kıldıkları için bu durum diğer namaz kılmak için camiye gelen Sünnilerin dikkatini çekiyor. Namazın yanlış ya da bozularak kılındığı düşüncesi, Caferilerin yadırganmasına sebep olmaktadır. Caferi camilerinin bulunmadığı veya Caferi camisine ulaşma imkânı olmayan şehirlerde, Caferiler Sünni camisini kullanmak zorunda kalabiliyor. Bu da acaba bana farklı bakarlar mı düşüncesini stresle beraberinde getiriyor. Bu durumda K10 gibi bazı Caferiler, Sünnilerle namazda aynı safa girmeme çözümünü bulabilmektedir. Çünkü aynı safta herkes eli bağlı namaz kılariken, safta bir kişinin eli açık namaz kılması son derece dikkatlerini çekebilmektedir.

“Ediyorum. Çok sefer de etmişim ama tabii ki onlarla aynı safa girmiyorum çünkü onlar eli bağlı kıldığı için biz eli açık kıldığımız için. Ama çok girip kılmışım. Defalarca olmuş. Merkez camide kılmışım, Aralık'ta kılmışım, Karakoyun 'da kılmışım. O an için ezan okunduğu an orda eğer yakınsam orda kılarım. Benim için fark etmiyor” (K10, 55, Tekniker).

İğdır'daki Caferiler, Sünni camilerde ibadet edebildiklerini fakat zaman zaman bir takım ön yargılar ile karşılaşabildiklerini görüşmelerde ifade etmişlerdir.

3.4. Mühür Kullanımına Alaycı Bakma, Taşa mı Tapıyorsunuz?

Şiiler toprak, taş, kaya ve hasır gibi yerden biten şeylerin üzerine secde ederler. Hz. Muhammed toprakta secde ettiği için Müslümanların böyle yapmalarını emrettiğine inanmaktadırlar. İbadetlerini toprak üzerinde yapınca daha fazla manevi haz vereceği inancındadırlar. Toprağa secde etmek, insanın topraktan gelip toprağa gideceğini hatırlatmaktadır. Secde edilen toprağın temiz olması gerekir. Tercihen de yeryüzünün en kutsal yeri olarak görülen Hz. Hüseyin'in şehit edildiği Kerbela topraklarından almaktadırlar (El-Hadi, 2011: 36). Caferiler namaz kılarken seccadenin üzerine, topraktan yapılan ve "mühür" denilen taşı alınlarının secdeye değdiği yere koymaktadırlar. Bu mührün toprağı, kutsal olduğuna inanılan Kerbela toprağından yapılmaktadır. Sünni camide ibadet eden ve bu mührü kullanan bir kişi, çeşitli yadırgayıcı yorumlara maruz kalabilmektedir. Caferiler, Sünni camilerde, yere mühür koyup namaz kıldıkları zaman oradaki diğer namaz kılan Sünniler tarafından "din dışı" olarak etiketlenmektedirler. İbadet ederken şekilsel değişiklikler, Caferileri çeşitli adlandırmalarla, dini etiketlere maruz bırakmaktadır.

"Öncelikle mühür konusunda bazen böyle bir yan bakışları, alaycı bakışlarına çok şahit olmuşum. Iğdır'da alışkın, toplum biliyor ne olduğunu. Genellikle başka şehirlere gittiğimde çok karşılaşmışım. Bazen hatta mühür yerine topraktan yapılmış tespihler var onları kullanmışım ki öyle yan baksa rahatsız olmiydim diye. Maalesef o konuda bir şeyimiz var. Sormuyor, alaycı bakıyor, insan böyle sanki din dışı gibi" (K12, 44, Memur).

Şekil 6. Caferi Camilerindeki Mühürler



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Mühür yerine topraktan yapılmış tespih kullanmak zorunda kalınması, olası bir etiketlemeye karşı mezhebi kimliğin gizlenmesidir. Çünkü kişi içinde yaşadığı toplumun minimum tepkisini çekmek ister. Diğer Sünni inananların benzeri olarak namaz kılmama veya namazda şekil değişiklikleri olması Caferileri, sapkın, kâfir gibi etiketlenmelere maruz bırakabilmektedir. Toplumun genelinin yaptığının dışında farklı davranışlarla ibadet etmek aynı zamanda etiketlenmeleri de beraberinde getirebilmektedir. Grubu tanımlayan işaretler ve kalıplaşmış damgalar görülmektedir. Mesela Sünni ve Şiiilerin günlük namazlarını kılararken kollarını tutma tarzları arasındaki farklar örnek verilebilir (Paden, 2012, s. 93). K12, namaz kılararken uyguladıkları farklılıkların Sünniler tarafından damgalanmasını anlatmaktadır. Türkiye’de Caferiler İğdır’da yoğun olarak yaşadıkları için İğdır’daki Sünniler alıştıktır. Fakat K12, diğer illerde kimliğinden dolayı toplumsal kabul görmemektedir. Bu durumdan çekindiği için Sünni camilerde kimliğini gizlemek için mühür yerine topraktan yapılmış tespihler kullandığını söylüyor. Sünniler tarafından yadırganan Caferilerde, takiyye yapıldığı görülüyor fakat bu duruma da yine Sünnilerin alaycı bakışları sebep olabilmektedir. K12 alaycı bakışlara değinirken mühür konusunda sözlerine şöyle devam ediyor;

“Yani insanlara başta dediğim gibi mühür konusunda şey yapamıyorsun onu bir taş olarak görüyorlar. Hâlbuki bizim içtihadımızda toprağa secde edilmesine inandığımız için bir toprak parçası. Topraklar içerisinde en üstün olanı Kербela toprağıdır. O toprak normal bir toprak değil. Kербela’da yapılmış, sadece kalıp basıyorlar. Halının üzerine secde etmek namazı bozar. Namazın olmazsa olmazlarından biri toprağa secde etmek olduğuna inandığımız için ona ederiz. Onu kullandığımızda dediğim gibi diğer şehirlerde bu şeylerden çok karşılaşılıyor. İşte taşa tapıyorlar, bu ne, işte eli açık niye namaz kılıyor. Bunların şeyini, başka şehirlerde rahatsızlığını çok duyuyoruz. Bu bizim inancımızı değiştirmez ama ülkede insanlar istediği gibi özgür ibadetlerini yapabilmeli. Hristiyan olunca geliyor bakıyorsun boynunda haç, hepimiz onunla resim çektiriyoruz. Mesela aynı şey şeyde de var. Birisi Kürtçe konuştuğu zaman şey yapıyoruz rahatsız oluyoruz. İngilizce konuştuğu zaman aaa ne güzel lisanı var. Lisanı ne güzel bilmem ne. Ayrıştırıyorlar. Maalesef toplumu ayrıştırıyorlar, Kürtleri de ayrıştırıyorlar, Caferileri de ayrıştırıyorlar. Bunun eksikliklerini yaşıyoruz yani” (K12, 44, Memur).

İğdır bölgesinde Caferilerin kendilerine ait camileri bulunduğu için orada yaşayan Sünniler, mührün kullanımına yabancı değillerdir. Fakat Türkiye’nin her ilinde böyle bir durum söz konusu olmadığı için farklı illerdeki camilerde ibadet eden Caferiler yadırganabilmektedir. Caferiler, mühürü inançlarının gereği olarak kullanmaktadırlar. Çünkü K12’nin ifade

ettiği gibi Caferilikte, toprağa secde etmek gerektiğine inanılır. Bu toprak da Kербela toprağından yapılan mühür aracılığıyla gerçekleştirilir.

Şekil 7. Namaz Kılarken Mühür Kullanan Caferiler



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

K12 ideolojik bariyerlerden dolayı endişeli söylemlerde bulunmaktadır. Çünkü K12'ye göre toplum etnik ve dini kimlikler bağlamında ayrıştırılmaktadır. İnsanların onlara karşı yargılayıcı tavır ve tutum sergilemesine rağmen onların inançlarının değişmeyeceğini belirtiyor ve ülkede ibadetlerin özgürce yapılması gerektiğini de ekliyor. K12'nin mezhebi kimliğinin dışlanmasına yönelik, ideolojik kaygılar taşıdığı görülmektedir.

Sünni camilere gitmekten çekinme durumu, yukarıda değinilen dini ve kültürel öğelerin birleşmesinin ortaya çıkardığı sorunların bir çıktısı olarak görülüyor. Caferiler ve Sünniler çok uzun yıllardır bir arada yaşamaktadır. K12'ye göre Caferiler ve Sünniler ayrıştırılmaya çalışıldığı için Sünni camilerinde Caferiler, özgürce ibadetlerini yapamamaktadır. Bazı Caferiler de hiç Sünni camisine gitmemiştir. Bunlardan biri olan K24, hiç Sünni camisine gitmediğini ifade etmektedir. Bunun sebebi Caferilerin, bulunduğu bölge itibarıyla kendi mezheplerindeki kişilerin gittiği Şii camilerin sayılarının fazla olmasından kaynaklanabilir.

“Gitmedim ki. Gitseydim bildiğim gibi kılardım. Annemler falan gittikleri zaman başka şehire, kılarlar. Cami Allah'ın evidir” (K24, 40, Mühendis).

K11 benzer olarak Sünniler tarafından ibadet ederken yadırgandığını düşünmektedir:

*“Biz alnımızı şeye koyarak (mühür) kılıyoruz onlar
(Sünniler) mesela bunu hor görüyorlar”* (K11, 24, Memur).

K13 ise farklı bir yaklaşım sergileyerek mezhebi kimliğin görünür kılındığı camilerin Sünni veya Şii olması fark etmeksizin ibadet edebileceği anlaşılmaktadır:

*“Tabii ki. Benim için cami Sünni’dir, Azer’idir fark etmez
Allah’ın evidir”* (K13, 61, Ev Hanımı).

3.5. Türkiye’de Caferi olmanın Zorluğu

Caferiler, inanç sahalarında geçmişte birtakım baskılar ve dışlanmalar yaşadıklarını ifade etmektedirler. Bir kısım görüşmeciler geçmişte baskıların fazla olduğunu, günümüzde azaldığını ifade ederken bazı görüşmeciler bugün de devam ettiğini belirtmektedirler. K1’e göre genel olarak mezhepler konusunda ayrımcılık durumu yaşanmaktadır. Osmanlı’dan beri hâkim mezhep Hanefilik olduğu için sadece Caferilik değil Şafii ve Hanbeli gibi mezhepler de kabul görmemektedir:

“...Bu mezhepler konusunda tabii çok ayrımcılık yaşıyor, yaşanmıyor desek yalan olur. Yani o da insanlar birbirlerine saygı gösterecek ve mezhepler evet bir araç olarak kullanılır ama kimse kimsenin yoluna çıkmaması lazım yani engellemesi gerekir. Özellikle Türkiye’de Osmanlı’dan bu tarafa genellikle Hanefi mezhebi üzerine inşa edilmiş. Şafiiiler işte Hanbeli bunlar da fazla kabul görmüyor gibi çünkü en yaygın şu an da Hanefi mezhebidir. İşte Alevilerdir, Caferilerdir bunlar sıkıntı yaşıyor yani, yaşamıyor desek yalan olur. Benim bir hocam vardı, Ağrılydı. Kendisi Şafii idi. Bir Hanefi mezhebine tabii hocamızla tartışmışlardı o zaman münakaşa yani. O gittikten sonra dedi ki; yeter ki ibadet edelim, bende dedi Şafii mezhebindenim dedi. Hepimiz neye hizmet etmeye çalışıyoruz, Allah’a ulaşmak için ibadetimizi yapıyoruz, yani herkes farklı farklı ibadetleri yapabilir yani. Onun için bu önyargı var yani. Tüm mezheplere karşı, Hanefi mezhebi olarak daha yaygın daha güçlü olduğu için, hâkim tabii yani çünkü tarafı fazla. Tarafı da fazla olunca diğer mezhepleri önyargılı olarak yargılayabiliyorlar yani işin doğrusu” (K1, 46, Öğretmen).

K1’in mezheplerin ayrımcılık durumunu, çoğunluğun hakimiyetine dayandırdığı görülmektedir. Caferilerin sayı olarak az olması kendilerini azınlık durumuna getirmekte ve bundan dolayı kendilerine karşı önyargı ile yadrganmanın olabildiğini belirtmektedir. K3 de tarihsel olarak geçmişe oranla günümüzde mezhebi kimliklerini görünür kılan aşura etkinlikleri gibi faaliyetleri daha rahat yerine getirebildiklerini söylemektedir.

“Daha önceleri vardı ama son zamanlarda hiçbir zorluğu yoktur. İstedığı gibi mesela ibadetini yapabiliyor, camisine gidebiliyor. Daha önceden cumhuriyetin ilk yıllarında devrim yasaları uygulandığı zaman mecliste çıkarılan bir kanun vardır; tekke ve zaviyelerin kapatılması. Bu kanun kapsamında Caferilerde diyelim ki muharremlikte matem, yas tuttıkları zaman onlara da yasak getirdiler. Zaman içinde ne tekke kaldı ne zaviye kaldı. Herkes kendi yolunu buldu, cemaatler var. Şia’da da şu anda hiçbir sıkıntı yoktur. Çok şükür” (K3, 60, Köylü).

K7 din adamı olmasının etkisiyle Caferi mezhebi faaliyetlerinde aktif rol almaktadır. Mezhebi inançtan dolayı 12 Eylül döneminde yaşadığı sorunları dile getirmektedir. Ancak son yirmi yılda bu durumun oldukça azaldığını ve şu an mezheplerin daha özgür bir ortamda yaşatıldığını düşünmektedir. Ayrıca dernek faaliyetleri ve yurt dışı seyahatlerini hiçbir kısıtlama olmadan yerine getirebildiklerini eklemektedir:

“Eskiden vardı eskiden vardı. Bizde derler yiğidi öldür hakkını yeme. Eskiden geçmiş hükümetlerde vardı. Mescitlerimizde camilerde sıkıntı vardı. Ondan sonra İran’a gittiğimiz zaman mesela 12 Eylül’de bizi tuttular. Niçin İran’a okumaya gittiniz, siz İran rejimini buraya getireceksiniz. Bir sürü bize işkence çektirdiler içeride tuttular, hapis verdiler bizi olumsuz şeyle, pasaport vermediler, kimlik vermediler, dairelere gittiğimiz zaman işlerimizi görmediler. Bizim sicilimize bunu işlediler. Hep böyle şeylerle bizi tahkir etmeye çalıştılar. Ama bu son yirmi yılda dedim ya yiğidi öldür hakkını yeme bu 20 yılda ben demokrasinin özellikle mezheplerde özgür olup, daha iyi davranmada daha iyi hakkını savunma noktasında daha iyi hakkını savunma. Daha iyi tebliğ etme, İran’a gitme. Ben bir müftüyü alıp İran’a götüreceğim kadar özgür hissettim. Onun için zorluklarımız önceden vardı artık yavaş yavaş zorluklarımız eski zorluklarımız yoktur. Ben bugün dernek açabiliyorum, eğitim verebiliyorum. Ben bugün bir fıkımla ilgili öğrenci yetiştirebiliyorum. Bunun eğitimini İran’a gönderebiliyorum. İran’da götürüp gezdirebiliyorum. Oradaki her türlü siyasi veya ibadi şeyleri ziyaret edip görüp gösterebiliyorum. Dönüp geldiğim zaman sıkıntı olmuyor. Bugün devletin belki diyorum Sünni’ye vermediği izni bana veriyor. Ben aşuramı yapıyorum...” (K7, 55, Din Adamı).

“Dünyada diyebilirim ki en rahat ülkedeyiz” (K5, 36, Serbest Meslek).

K7’ye göre Türkiye’de Caferilerin Cumhuriyetten sonra kimliklerinden dolayı problem yaşadıkları, dışlandıkları dönemler olduğu gibi günümüzde bu durum oldukça azalmıştır. K7’ye göre yapılan kimlik ötekileştirmesi ve

dışlanması, siyasi kanat aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. K5’e göre ise dünyada mezhebin yaşanması açısından belki de en rahat ülkede olduklarını ifade etmektedir. Yapılan görüşmelerde katılımcılar, bugün eskisi gibi mezhebi kimliklerinden dolayı problem yaşamadıklarını ifade etmektedirler. Daha önce yukarıda ele alınan ibadetlerde yadırganma durumu, devlet veya siyasi erkler aracılığıyla değil Sünni vatandaşların bireysel davranışlarından dolayı olmuştur.

3.5.1. “Zincirle Kendini Dövme” İfadesinden Rahatsız Olunması

Bir kişi model alma ve pekiştirme yoluyla ödül almak ya da cezadan kaçınmak amacıyla belli davranışları yapabilir. Mesela bir çocuk anne babasını örnek alıp yemek yemeye başlamadan dua okuyabilir. Eşini memnun etmek için farklı bir inancı anlayabilir. Bir insanla özdeşleştiğimiz zaman, kendisi gibi olmaya önem verebiliriz. Onunla özdeşleştiğimizi göstermek için davranışlarımızla tasdik etmek isteriz. Mesela onun gibi düşünmek, onun gibi davranmak isteriz (Batson vd., 2017, s. 62). Caferilikte Kerbela matemini anmak için Hz. Hüseyin ile kendilerini özdeşleştirmektedirler. Oradaki katliamın acısını hissetmeye çalışmaktadırlar. Çeşitli anma etkinlikleri her yıl Muharrem ayında düzenlenmektedir.

Durkheim’in din analizinde, her ibadetin iki yönü vardır: biri negatif biri pozitif. Bir insanın büyüklüğü, acıya meydan okumasıyla belli olur. Kişinin tanrıya hizmet etmek için kendini unutmaması gerekir. O nedenle pozitif ibadet, ancak insana kendi haklarından vazgeçme, feragat etme; nefisinden ayrılma, bundan dolayı ancak acı çekmede eğitildiği zaman mümkündür. İnsanın acıdan korkmaması cesur olması gerekir. Kutsal olan, diğer varlıklardan ayrılmış olan varlıklardır. Bu varlıkları diğerlerinden ayıran şey, onlarla din dışı varlıklar arasında devamlılık bağının kopmuş olmasıdır. Bunlar inanan tarafından yerine getirilen emirleri yüklenemezler. Kutsal din dışı şeylerden ayıran engel sebebiyle ancak insan kendisinde bulunan din dışı şeylerden kurtulursa, kutsal şeylerle yakın ilişkiye girebilir. Her şeyden önce, seküler hayattan az çok tam bir şekilde çekilmedikçe herhangi bir yoğunlukta dini bir hayat yaşanmaz. Negatif ibadet, bir anlamda hedefe götüren bir araçtır; pozitif ibadete varmanın ön koşuludur (Durkheim, 2005, s. 63-65). Negatif ibadet günümüz toplumlarında, dinin gerekliliklerini yerine getirmek için araçtır. Durkheim negatif ibadeti şöyle açıklar:

“Negatif ibadet, pozitif ibadet için giriş hazırlığındadır. Bazen yasaklar sistemini bütün varlığı kapsayacak kadar abarttığı olur. Saf asketik, kendisini sıradan insanların üstüne yükselten ve oruçlarla, iradi uykusuzluklarla, inziva ve sessizlikle ya da kısacası pozitif dindarlık eylemlerinden daha çok sıkıntılarla hususi bir kutsallık elde eden kimsedir. Kaçınmalar ve sıkıntılar ıstıraplı olmaz. Tabiatımızı zorlamaksızın ve doğal eğilimlerimizle acı verecek bir şekilde çatışmaksızın kendimizi bu dünyadan kurtaramayız. Başka bir ifadeyle, negatif ibadet acıya

sebeb olmaksızın gelişemez. Acı onun zorunlu şartlarından biridir. Böylece insanlar, bizatihi acıyı bir tür ayin olarak kabul etmeye başladılar” (Durkheim, 2005, s. 66).

Zincir dövme, Hz. Hüseyin’in acısını anlamak için pozitif ibadete evrilen, acı vererek gerçekleşen negatif ibadetin bir adımıdır. Ayin görünümünü andıran aynı anda siyah giyinen erkeklerin sırtına zincirle vurması, bunu tempolu bir şekilde zikirlerle gerçekleştirmesi, asketik ayinleri andırır. Muharrem ayında Kerbela matemini anma amacıyla İğdır’da bir takım anma törenleri düzenlenmektedir. Hz. Hüseyin’in çektiği acıyı anmak amacıyla, erkeklerden oluşan “deste” denilen grup sırtlarına zincirle vurmaktadırlar.

Gölpınarlı’ya göre; göğüs dövmek, sırtını zincirlerle yaralamak, kefenler giyip baş yararak kan dökmek, Hz. Hüseyin’i ve diğer şehitleri, düşmanları, katilleri, Ehl-i Beyt esirlerini temsil ederek canlandırarak dini bir tiyatro sahnesi meydana getirmek akla uymayan şeylerdir. Çünkü Hz. Hüseyin bizzat kız kardeşine; başını ve yüzünü dövmemesini, ağlarken sesini yükselterek düşmanları sevindirmemesini emretmiştir (Gölpınarlı, 2005, s. 11). Elbette yürekleri yanan yüreklerin ağlaması tabiidir. Bu nedenle Caferilerin Hz. Hüseyin’e olan sevgilerinden dolayı matemlerinde ağlamaktadırlar. Aşura olarak adlandırılan bu matem ayininde Caferiler göz yaş dökerek üzüntülerini bedensel olarak tepkiye dönüştürmektedirler.

Caferiler, Aşura günü yaptıkları yürüyüş sırasında kendilerine eşlik eden büyük hoparlörle dolu arabalar ile müzik çalarak yürüyüşe ritim vermektedir. Okunan mersiyeler ile baş dövme (ellerin başa vurulması), sine dövme (ellerin göğüse vurulması) ve deste çekme (zincirlerle sırta vurulması) hareketleriyle mezhepsel bir ayine dönüşmektedir. Sine vurma, kadınların okunan ritimlere eşlik olarak sağ elleriyle göğüs kafeslerine hafif bir şekilde vurması, erkeklerin ise ayakta durarak daha sert bir şekilde iki elinin ritmik hareketleriyle göğüs kafeslerine vurmasıdır (Bakırlı, 2019, s. 53). Bu matem ayininde, Hz. Hüseyin’e ve birlikte şehit edilenlere ağıt yakmak için sine dövülür ve zincirlerden yapılan destelerle sırta vurulur, kılıçla baş bölgesi yaralanıp kan akıtılır. Bu durum dışarıdan son derece şaşkınlık ve korku verebilir. Fakat matem ayinini gerçekleştirenler için duygusal ve cesaret vericidir. Dışarıdan gelen ve ilk defa bu durumla karşılaşan insanlar bu görüntüyü yadırgadığı için K10, bu durumdan olan rahatsızlığını dile getirmektedir.

“Caferi olmanın zorluğu var. Mesela bir yabancı geliyor, biz burda deste dövüyoruz. Onu aşağılıyor. Zincir dövmeyi hor gördüklerinde ben rahatsız oluyorum” (K11, 25, Memur).

İğdır Caferileri muharrem ayı boyunca koyu renkli kıyafetler giyerler. Deste denilen grupların ise kıyafetleri özel olarak terzide dikilir. Kıyafetler siyah renklidir. Zincir vurulacağı için sırtın açık olması gerekir. Soğuk havalarda üzerine kazak ya da mont giyilir. Zincir vurulacağı zamanda bu kıyafetler çıkarılır. Aşura günü herkes cenazeye gidiyormuş gibi giyinir (Kara,

2019, s. 64). Bakırlı’nın Iğdır’daki Caferilerle yaptığı çalışmada, desteye katılan kişiler ile eğitim seviyeleri arasında bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır. Deste çekmek, Hz. Hüseyin’in acılarını anlamının bir yolu olarak görülürken eğitim seviyesi artıçça deste çekmenin azaldığı görülmektedir. Mesela lise ve üniversite mezunu olan katılımcılar, deste çekmeyi yanlış anlaşılan bir konu olarak görmektedir ve yine bu katılımcılara göre deste çekilmese de Hz. Hüseyin’in acıları anlaşılabilir (Bakırlı, 2019, s. 189).

K11, matemlerinin hor görülmesinden rahatsız. Fakat dışarıdan Iğdır’a ilk defa gelen ve bu matem töreni ile ilk kez karşılaşan birinin normalleştirilmesi biraz zordur. Çünkü daha önce hiç karşılaşmadığı için tedirginlik ve şaşkınlık yaşayabilir. Caferiler, Iğdır’da yaşayan Sünnilerin de mateme katılmasını istemektedir. Aynı Peygamber’e inanmış Müslüman olmanın gereği olarak, Hz. Hüseyin’in ve yakınlarının şehit edilmesinin yasını tutmaları gerekir. Matemde, kılıçla baş yarma gibi kan dökülen ve Caferilere karşı olumsuz intiba oluşturan davranışlara engel olmak için, Caferi liderler tarafından Aşura günü Caferiler, Kızılay’a kan bağına yönlendirilmektedir.

3.5.2. Aşura Mateminde Hz. Hüseyin’i Öldürdükleri İçin Ağıt Yakıyorlar

Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesi Caferiler için çok önemli ve acı bir hadisedir. Aynı zamanda Kerbela, sembolik anlamlar içeren ideolojik bir simgedir. Hz. Hüseyin’in şehit olması aynı zamanda haksızlığa direnmenin sembolüdür. Hz. Hüseyin’in şehit edildiği, Kerbela matemini anmak için her sene Caferiler anma törenleri düzenlemektedir.

Hz. Hüseyin, Kufelilerin davet mektubu neticesinde yola çıkmıştı ve Kerbela’da şehit edilmişti. Bu durumdan vicdan azabı duyup, Kerbela’da yas tutan, gözyaşı dökken Kufelilerin, Şiiler olduğunu iddia eden inançlar bulunmaktadır (Algül, 2009). K13 kendilerine bu imada ve söylemde bulunan kişilerden rahatsızlığını dile getirmektedir. K13’e göre bu matem öneminin yeteri kadar anlaşılmadığı ve diğer insanlar tarafından çeşitli önyargılı açıklamalara bağlanması K13’ün ifadelerinden anlaşılmaktadır:

“Yaptığımız ibadetleri yani saçma bulmaları. Mesela İmam Hüseyin’in matemine karıştırmızda kendiniz öldürürsünüz kendiniz de ağlıyorsunuz, matem yaparsınız. Tabii ki var. Yani zorlukları da var” (K13, 61, Ev Hanımı).

3.5.3. Caferiliğin Yanlış Tanıtılması ve Bunda Diyanetin Rolü

Türkiye’de Diyanet, Ehlisünnet mezhebi üzerine kurulmuştur. Caferilerden bazı görüşmeciler, Türkiye’de Caferi olmanın zorluğunu, Diyanetin rolüne de vurgu yaparak açıklamaktadır. K18 Caferilerin Türkiye’de topluma yeteri kadar tanıtılmadığını düşünmektedir. Türkiye’deki Caferiler, kendilerine karşı olan önyargıların Türk olmaları hasebiyle kırıldığını düşünmektedirler.

“Temelde tanınırlığın düşük olduğunu düşünüyorum. Caferiliğin yeteri kadar tanıtılmadığını düşünüyorum. Caferiliğe mensup vatandaşların topluma tanıtılmasıyla o yönde önyargının kırıldığını biliyorum. Etnik olarak Caferilerin Türk olmaları bu önyargıyı kırıyor. Zorluk olan tanınır olmamaları. Diyanet ve ilahiyatın, Şiiliği yanlı ve yanlış tanıtımalarının bu durumu kuvvetlendirdiğini düşünüyorum” (K18, 56, Akademisyen).

Mezhebi kimlik, ötekileştirmeye maruz kalabiliyor. Fakat mezhebi kimlik farklı olsa da etnik kimliğin ortak olması, Caferilere yönelik ayrıştırmayı ve ötekileştirmeyi azaltabilmektedir. K18’e göre Caferiler yeteri kadar tanınmamaktadır. Bu nedenle önyargı devam etmektedir.

“Tabii son yıllarda bu biraz kırıldı. Yayınlar kitaplar kullanılarak. Caferiliğin orijinalliği anlatılmaya çalışılınca önyargı kırıldı ama zorluğu var entegrasyon ve empati noktasında” (K19, 57, Akademisyen).

K19, Caferiliğin yeteri kadar tanıtıldığı zaman önyargının kırıldığını belirtmektedir. Bu tanıtım, kitaplar, kaynaklar aracılığıyla olabilir. Toplum, bilmediğini öğrendikçe önyargısı da azalmaktadır.

“Çok şükür galiba sistemden kaynaklansa gerek rahatça ibadetimizi yapıyoruz. Biraz daha geriye gidince son 30 yıldır zorluk yok” (K23, 47, Din Adamı).

Dönemsel olarak kanunların Caferileri etkilediği anlaşılmaktadır. Şu an günümüzde farklı etnik ve dini kimliklerin çoğulcu yaşamları hoşgörü ve birlikteliği geliştirmektedir. Türkiye’de bunun yansımaları görebilmekteyiz. Zaman zaman dini anlamda ön yargılı Sünni kesimlerce Şiilere yönelik olumsuz söylemlerle karşılaşabilmektedir. Fakat Iğdır bölgesinde bu daha esnek biçimde görülebilmektedir. Farklı mezheplerin bir arada yaşaması hoşgörüyü artırmaktadır.

3.5.4. Gözle Görülmeyen Dışlanma ve Ayrıştırma

Erving Goffman, sosyal etkiyi anlatmak için, sosyal hayat ile sahne oyunu arasında benzetme yapmıştır. Bu dramatik benzerlik ile sosyal etkiyi ifade etmeye çalışmıştır (Batson vd., 2017). Goffman sahnenin görünen yüzü ve görünmeyen kulis kısmı üzerinden benzetme yaparak, sosyal etkiyi açıklamıştır. Aynı sosyal etkinin yapılan görüşmelerde Caferilerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Toplumda Caferilere karşı, sahnenin önünde olan görünen ve kuliste olan görünmeyen dışlanma olduğu katılımcılarla yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır.

K25 Türkiye’de Caferi olmanın zorluğunu, geçmişten gelen İslam’daki derin siyasi ayrışmaya bağlamaktadır. Ortadoğu’daki ülkelerde mezhepsel dışlanmanın bariz olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Türkiye’de Caferilere karşı görünen bir dışlanma olmasa da sosyal alanda sahnenin

arkasında kalan dışlanma bazen ortaya çıkıyor. Bu dışlanmalardan biri de K25 ve K4’ün ifadelerine göre kamudaki atamalarıdır. Atamalar yapılırken kendisine mezhebi kimliğini anlamaya yönelik sorular sorulduğunu belirtir:

“Valla Caferi olmasının zorluğu yine başta hani dedim ya İslam’ın başı siyasetle devam etti. Siyaset olarak gittiği için bu şekilde mezheplere bölündü. Bu şekilde ayrışmalar oldu. Mesela şu an ülkemizde de çok hissetmesek de diğer ülkelere göre çok çok iyi. Gözle görülen bir şey olmasa da derinlemesine bir şey var. Hissettirilmese de bu tür şeyler var. Mesela “senin köken ne”, “muharrem ayına katılıyor musunuz”, “Ankara’da sordular muharrem ayını tasvip ediyor musunuz”, sizin görüşünüz ne diye sordular. Ama Ortadoğu ile kıyaslarsanız çok açık bariz baskı yok. Güncel hayatta sosyal hayatta olmasa da bu tür şeylerde var (mülakat tarzı yerlerde var)” (K25, 46, Mühendis).

“Türkiye’de Caferi olmanın hiçbir zorluğu yok bana göre. Sadece şey bakımından söyleyemem. Resmî kurum ve kuruluşlara girmek konusunda tabii o gerçi artık belli zümrelere hitap ediyor, belli cemaatlere falan. Sadece bizimle alakalı da değil. Yani kısmi olarak o noktada oluyor” (K4, 30, Üniversite Öğrencisi).

3.5.5. Büyük Kentlerde Kendi Gettosunu Kurma Mecburiyeti

Modernleşme ile ortaya çıkan kent homojen bir yapıya sahip olmamıştır. Kentin daimî sakinlerinin dışında, kenti ziyaret edecek veya kentin içinden geçecek yabancıların tipine göre tanımlanan farklı nitelikteki bölgelerin toplamı kenti oluşturmaktaydı. Kenti oluşturan bölgelerin sınırları bazen net bir şekilde çiziliyor bazen birbirine karışıyordu. Çağdaş kentlerde, yaşanabilir alanlar çevrenip gettolaştırılarak kent sakinleri de bu sınırların dışında tutulmaktadır. Bu gettolar sahiplenerek damgalanıyor ve giriş yasaktır işareti asılıyor. Yasak bölgelerde yabancılar yaşayıp kent sakinleri uzak duruyor (Bauman, 2018, s. 182). Farklı dinlere, etnik kökene, mezhebe sahip insanlar ya da kırsal alanda yaşayan insanlar, metropol şehirlere göç ettiği zaman çoğunlukla homojen yapılarını korumaya devam ederler. Bunun yanı sıra belli bölgelerde kendileri ile aynı aidiyete sahip olan insanlarla bir arada yaşamaktadırlar. Bu durum Caferiler için de geçerlidir. Iğdır bölgesinden farklı illere taşınan Caferiler, gittikleri şehirde birbirlerine yakın bölgelerde yaşamaktadırlar. Zaman içinde kendi camilerini yaşadıkları bölgede inşa etmektedirler.

“İstanbul’da, İzmir’de, Ankara’da, Turgutlu’da, Iğdır’da, Kars’ta yani Caferilerin yoğun yaşadığı yerlerden bahsediyorum. İşte Bursa, buralarda yoğunluk var. Diğer yerlerde az ama. En çok yoğunluklu olduğu yerler buralar. Tabii ezanı garipsiyorlar, eli açık namaz kılmayı garipsiyorlar. Dar

bir alanda mesela Halkalı' da oturuyorlar Tuzlucalılar. Arkadaşım dedi ki;" ya şu insanları tanıyor musun?", dedim Tuzluca'ya benziyor. Hepsi Tuzlucalı. Yani adam mecburiyetten oraya gidip başka yerde sosyal statü bulamıyorlar. Dışlıyorlar. İzmir'de, İstanbul'da mecburen gidip halkalı'da Güngören'de Bağcılar'da mahalle mahalle birikiyorlar. Camilerini yapıyorlar, derneklerini yapıyorlar, düğünleri var, sünnetleri var. Adamlar, orda bir sosyal şey bulmuşlar. Diğer sosyal şeyler dini yönden kabul etmiyorlar yoksa ırk yönünden sıkıntı yok. Mezhep yönünden kabul etmiyorlar. Diyorlar bunlar İrancı falan. İşte bunlar İran'a yakın falan filan Öyle diyorlar yani" (K26, 55, Mühendis).

Şekil 8. Caferi Bir Camide Eli Açık Namaz Kılınması



Kaynak: Fotoğraflar yazar tarafından çekilmiştir.

Caferilerin yoğun olarak göç ettiği illerin başında İstanbul, İzmir, Ankara gibi metropoller gelmektedir. Caferilerin hem dini hem de etnik kimliğine dayanan ortak aidiyet duygusu, mekânsal olarak da göçlere tesir etmektedir. İstanbul'da Caferiler, Halkalı semtinde bir arada yaşamaktadır. K26'ya göre birlikte yaşamak, zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Çünkü kendileri gibi Caferilerin olmadığı bölgelerde sosyal statü bulamamaktadırlar. Caferilerin, Sünniler gibi namaz kılınmaları ve mezhebi kimliklerinin farklı olması, etnik kimlikleri Sünnilerle ortak olsa da bu durumun önüne geçmektedir. Kendi gettolarını kurmak zorunda kalan Caferiler, göç ettikleri illerde kümeler halinde yaşamaktadırlar. Yaşadıkları semtlerde camilerini inşa etmektedirler ve bu camilerin etrafında yerleşim alanı sağlamaktadırlar.

Sonuç

Hangi kültürel seviyede olduğuna bakılmaksızın, din ve dinsel gruplar toplumsal durumların etkisinde olur. Dinin kültürel yaşamda; aile, ekonomi, toplumsal kurumlar ve toplumsal yapı gibi birçok alanla ilişkisi vardır. Bu ilişkiler karşılıklıdır yani toplumsal hayat dini etkiler, dinde toplumsal hayatı etkiler. Zaten her dinin, başlangıç olarak içinde doğduğu toplumun etkisinden uzak kalması zordur. Farklılaşmayan toplumlarda; inançlar ve ibadetler toplumsal yapının etkilerini gösterebilir. Yani dinler belli şartlarda ortaya çıkar ve toplumun belli kesimleri tarafından da yaşatılır. Bu dinlerden biri İslam'dır. İslam dinine bağlı Caferilerin hem dini hem de toplumsal yapının sonucunda mezhebi bir kimliğe sahip olmuşlardır. Bu kimliğin üzerinde tarihsel arka planındaki İslam olayları dışında günümüzde yaşanan sosyolojik durumlar da etkili olabilmektedir.

Toplumda kimlikleri zedeleyen damgalamalar, Caferilere karşı mezheplerinden dolayı görülebilmektedir. Ancak Caferilerin İslam mezheplerine yönelik bakışı daha bütünleştiricidir. Caferilere göre İslam'daki tüm mezhepler Allah'a ibadet etmektedir. Fakat Caferilere göre, Sünni camilerinde, Sünni ibadet merkezlerinde Caferiler hakkında bilgi verilmediği için bilgisizlikten kaynaklanan önyargı oluşmaktadır.

Caferilerin damgalanıp önyargıya maruz kaldıkları konulardan biri namazdaki ibadet şekilleridir. Caferiler ikindi ve yatsı namazlarını birleştirerek (cem ederek) kılmaktadırlar. Bu durum Caferilerin namazı beş vakit yerine üç vakit kıldıkları söylemlerine neden olmuştur. Caferilerin fıkhıya dayanan farklılıkları, sosyal ve dini hayatta dışlanmalarına sebebiyet verebilmektedir. Bazı Caferilere göre Müslümanlar arasında inanç ve ibadet temelli ayrılık ve önyargılar, İslam düşmanları tarafından Müslümanları Şii ve Sünni olarak birbirlerine düşürmek için kasıtlı yapılmaktadır.

Caferilerin yoğun olarak göç ettiği iller arasında başta İstanbul, İzmir, Ankara gibi metropol kentler gelmektedir. Caferilerin hem dinî hem de etnik kimliğine dayanan ortak aidiyet duygusu, mekânsal olarak da göçlere tesir etmektedir. Kırsal alandan kentlere göç eden Caferiler, belli bölgelerde ve semtlerde gettolaşmaktadırlar. Katılımcıların ifadelerinden çıkarılan sonuca göre bu durum göç eden kişilerin sosyal alan bulmak için mecburi olarak bir araya gelmelerinden kaynaklanmaktadır.

Caferilerin ifadelerinden çıkarılan bir diğer sonuç ise kamusal alanda karşılaştıkları zorluklardır. Mesela üniversite okuyan bazı Caferiler, Sünni öğrenciler tarafından önyargı ile karşılaşabilmektedirler. Çoğunlukla kırk yaş üzeri olan Caferiler, geçmişe oranla mezheplerini özgürce yaşadıklarını belirtmektedirler. Zaman zaman kamusal alanda yaşanan dışlanma ve yadigarınmaların, geçmişe oranla az olduğunu ifade etmektedirler.

Caferilere göre kendilerine karşı dışlanmayı azaltacak önemli yollardan biri, Sünni din adamlarının Caferilere karşı yaklaşımlarıdır. Örneğin, muharrem ayında yapılan Aşura etkinliklerinde müftülerin halka yaptığı konuşmalar, Sünniler ile Caferiler arasında birlik ve beraberlik mesajı

vermektedir. Din liderlerinin kendilerinden olmayan ötekiye olan davranışları, cemaat üyelerinin tutum ve davranışlarını etkilemektedir.

Caferilerin ayrımcılığa uğradıklarını düşündükleri bir diğer konu, namaz kılariken mühür kullanımı ve eli açık namaz kılmadır. Kamusal alanda kendilerinin inşa ettiği camiler dışında bir camide ibadet etmek isteyen bir Caferi, meraklı sorulara veya yadırgayıcı bakışlara maruz kalabildiği görüşmelerden anlaşılmaktadır. Caferiler kendi camileri dışında bir camide namaz kıldıkları zaman secde edince alınlarına denk gelecek şekilde koydukları mühür denilen taş, diğer ibadet eden kişilerin ilgisini çekmektedir. Bunun sonucunda iki davranış gelişmektedir. Birincisi merak edici ve anlamaya çalışan sorular sorma ikincisi alaycı bakışlar ile incelemelerdir. Her ikisi de ibadet etmek isteyen bir Caferi için son derecede dikkat dağıtıcıdır. Bu durumla karşılaşmak istemeyen bazı Caferiler, mühür yerine topraktan yapılmış tespih kullanılmaktadırlar. Caferilerin mezhepsel kimliğini gizleme çabası, olası bir dışlama ve ayrımcılık içindir. Böylece mezhebi aidiyet, sosyal alanda kültürel ve dini sonuçlar doğurmaktadır.

Tüm bunların sonucu olarak Caferiler; siyasal, sosyal ve toplumsal alanda ayrımcılık ile karşılaşabilmektedirler. Türkiye’de Caferi olmanın zorluğu Caferilerin hayatında karşılaştığı zorluklara göre değişmektedir. Sosyalizasyon sürecinde biz ve öteki kavramı oluşan bireyler, Caferileri öteki olarak algılayabilmektedir. Caferilerin yaşadığı ayrımcılık ve dışlanma duygusu bir takım sosyolojik sonuçları beraberinde getirmektedir.

Diyanetin Caferiler için maddi ve manevi çalışmaları yoğunlaştırılarak din hizmetlerinin genişletilmesi faydalı olacaktır. Araştırma sırasında görülen eksikliklerden biri Caferilerin dinî hizmetlerini kendi çabalarıyla yürütmeleridir. Caferi dinî liderlerle doğru şekilde iletişime geçilmelidir. Caferiliğin Diyanet kanalıyla doğru tanıtılması, toplum içinde mezhepsel çoğulculuğu uyumlu hale getirecektir.

Türkiye’de Caferilik yeteri kadar bilinmemektedir. Bu durum Caferilerin dışlanılmasına sebep olduğu için halkın Caferilik hakkında bilgilendirilmesi ön yargıları kıracaktır.

Türkiye’nin sosyal bir devlet olmasının gereği olarak Caferilerin mağdur olduğu konularda ilgili kamu kurumlarının hassasiyet ve ilgi göstermesi toplumsal düzen için önemli olacaktır. Caferilerin yaşadığı bölgede toplumsal farklılaşma fazladır bu nedenle bu bölgelerde hassasiyetin daha çok gözetilmesi gerekir.

Özelde Iğdır’da Sünni ve Caferi din liderleri bir araya gelse de Türkiye genelinde Sünni ve Caferi liderler farklı yollarla bir araya gelmelidir. Liderlerin yakın iletişimi, toplumsal bütünlük için örnek olacaktır. Caferiler Iğdır ve Kars bölgesi başta olmak üzere yoğun yaşadığı bölgelerin dışındaki diğer bölgelerde bilinmemektedir veya Caferilik hakkında ön yargıya dayanan yanlış bilgiler hâkim olabilmektedir.

Okullarda MEB müfredatına Caferilik dini bilgisi ve Caferi kültürü hakkında bilgilerin dahil edilmesi faydalı olacaktır. Bu müfredat hazırlanırken Caferilik üzerine araştırma yapan araştırmacıların katkılarından yararlanılabilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Neriman Morkoç %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu araştırmanın yapılabilmesi için Muş Alparslan Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Başkanlığı’ndan 01/07/2021 tarih ve 15935 sayı ile Etik Kurul izni alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Neriman Morkoç 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics Committee approval was obtained from Muş Alparslan University Ethics Committee on 01.07.2021 with the meeting number of 15935.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Morkoç, N. (2023). Türkiye’de Caferilerin mezhebi kimliklerinden dolayı yaşadıkları dışlanma ve ayrımcılık. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 346-380. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1338154>

Kaynakça

- Algül, H. (2009). *Kanayan bir yara gönül sızlatan bir facia Kerbela*. Ensar Neşriyat.
- Bakırlı, H. (2019). *Kars Caferilerinde dini hayat*. [yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.
- Batson, C. D., Schoenrade, P., Ventis, W.L. (2017). *Din ve birey, sosyal psikolojik bir yaklaşım*, (Çev. A. Kuşat, A. Taştan). Kayseri: Kimlik.
- Bauman, Z. (2018). *Parçalanmış hayat*, (Çev. İ. Türkmen). İstanbul: Ayrıntı.
- Becker, H. S. (2019). *Mesleğin incelikleri sosyal bilimlerde araştırma nasıl yürütülür*, (Çev. L. Ünsaldı vd.). Ankara: Heretik.
- Büyükkara, M. A. (2013). İslam kaynaklı mezheplerin Ortadoğu’daki coğrafi dağılımı ve tahmini nüfusları. M. Okumuş, C. Hakyemez (Ed.), *Ortadoğu’nun geleceği açısından Şii-Sünni ilişkileri* içinde (s. 209-233). Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.
- Daftary, F. (2016). *Şii İslam tarihi*, (Çev. A. F. Yıldırım). İstanbul: Alfa.

- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*, (Çev. F. Aydın). İstanbul: Ataç.
- El Hadi C. (2011). *Caferi Şiileri tanıyalım*, (Çev. C. Bendiderya). İstanbul: Kevser.
- Eröz, M. (1990). *Türkiye’de Alevilik Bektaşilik*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Fırlalı, E. R. (2008). *İmamiye Şiası*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2005). *Yeni Gülizar-ı Haseyn Kerbela vakası*. Ataç Yayınları.
- Gölpınarlı, A. (2007). *Tarih boyunca İslam mezhepleri*. Pınar Yayınları.
- Güngör, A. (2017). Türkiye’de Caferi topluluğun konumu ve değişim dinamikleri üzerine değerlendirmeler. *İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(1), 69-88. <https://dx.doi.org/10.12658/human.society.7.13.M0211>
- Hilmi, F. A. (2009). *İslam tarihi*. Ağaç Kitabevi Yayınları.
- Kaplan, D. (2003). Geçici nikah/mut’a ve Hz. Hüseyin’in toprağı üzerine secde etme: Şiiliğe eleştirel bakış. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15(15), 273-283.
- Kara, A. (2019). *İğdır Caferileri halk bilimi araştırması* [yüksek lisans tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Kuleyni, İ. (2002). *Usul-u kâfi (1. Cilt)*. Dar’ul Hikem.
- Muharremi, G. H. (2013). *Şia tarihi*, (Çev. H. Karacan). Kevser Yayınları.
- Mutlu, İ. (1995). *Tarihte ve günümüzde Caferilik*. Mutlu Yayıncılık.
- Paden, W. (2012). Durkheim’in din araştırması ve öğretilerini yeniden değerlendirme, Clarke P. (Der.), “Din Sosyolojisi Kuram ve Yöntem”, (ss. 75-99), (Çev. İhsan Çapcıoğlu). İmge Kitabevi.
- Sarıkaya, M. & S., Ümit, M. (2020). *İslam mezhepleri tarihi*. Nobel Yayıncılık.
- Slattery, M. (2020). *Sosyolojide temel fikirler*. Sentez Yayıncılık.
- Türkiye Caferileri Sitesi. 9 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.caferilik.com/caferilik-nedir/> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

Religion is a social institution that encompasses the behaviors of individuals who organize society. It not only shapes people's beliefs and practices of worship but is also one of the key institutions that guide human behavior. Sects associated with a religion have social and cultural effects on both society and the individual. In order to understand the impact of religion, the sect and sectarian identity researched in this study are the Ja'faris. The predominance of the Sunni sect in Turkey reduces the visibility of the Ja'fari population. The Ja'faris live in different provinces of Turkey.

The scope of the research included all adult Ja'fari Muslims living in İğdır, which is the province in Turkey with the highest concentration of Ja'fari

population. The Ja'faris in Turkey consist of Azerbaijani Turks. Regions such as Kars Akyaka, Kars Arpaçay, Kars, and Iğdır are areas where Azerbaijani Turkish Ja'faris reside. While Iğdır had a substantial Ja'fari population up to thirty or forty years ago, this proportion decreased due to increasing migration to larger cities. Currently, Ja'faris make up half of the population in the Iğdır districts of Tuzluca, Aralık, and Karakoyunlu.

The sociological behavior of individuals based on their sectarian identity is important to consider when studying this group, including factors such as age, economic status, social status, and education levels. This research focused on Ja'faris of all genders and social classes. A stratified sampling technique was used for selecting the sample. Semi-structured interviews were in data collection.

Ja'faris are the largest sect of Shi'ism. They are called Ja'faris because they consider Imam Ja'far al-Sadiq as the founder of their sect and also because they accept the Twelve Imams, which is why they are also known as Imamiyyah or Ithna-Ashariyyah. The Ja'fari sect is derived from the Ithna-Ashariyyah, and it is named after Imam Ja'far al-Sadiq. Ja'farism is based on the major branch of Shi'ism called Imamiyyah, which is a common heritage of the Twelvers and Ismailis. The Imami Shi'ites accept the imams who are descendants of Husayn ibn Ali. After the death of Zayn al-Abidin, son of Husayn, his son Muhammad al-Baqir established the Imamiyyah as an important sect. After Muhammad al-Baqir, his son Imam Ja'far al-Sadiq developed the teachings he inherited, laying the foundation for Imami Shi'ism. The teachings and rituals of Ja'farism were shaped around these two Imams. During the time of Imam Ja'far al-Sadiq, the Imamiyyah became a major religious community.

Ja'faris differ from other Muslim sects on some jurisprudential and practical matters, such as prayer. They combine the afternoon and evening prayers as well as the sunset and night prayers for their daily obligatory prayers because, according to Ja'fari belief, Prophet Muhammad combined prayers for the convenience of his community even when there was no specific reason. This belief has persisted to this day and has created a religious difference between Ja'faris and Sunnis. Additionally, it is obligatory in Ja'fari belief to perform prostration on the ground during prayer. Ja'faris have their own mosques, which are not affiliated with the Directorate of Religious Affairs, and the clerics in these mosques are trained in Iran and serve the community. The needs of these mosques and the salaries of the clerics serving in them are funded by the Ja'fari community.

Goffman defines stigmatization in his Stigma theory as a factor that harms society. Ja'faris experience stigmatization and consequent exclusion in society due to their sectarian identity. Interviews with Ja'faris suggested that this situation is linked to several reasons. The first is ignorance and lack of knowledge. Individuals with low education levels and no knowledge about the sect may stigmatize Ja'faris as infidels. Ja'faris believe that this prejudice can

be eliminated by communicating with them and having sufficient knowledge about their sect. The second reason was that when Ja'faris go to a mosque to pray in cities other than Iğdır, they hesitate to pray with their hands open and to use a seal while praying. This is not due to fear, but rather because of the disapproving looks and curious questions from others, which prevent them from concentrating on their worship.

Ja'faris in Turkey believed that they have become more free regarding their sect in the last twenty years. Ja'faris commemorate the tragedy of the martyrdom of Husayn ibn Ali, known as the Battle of Karbala, every year during the month of Muharram. They observe this mourning period through various ceremonies and rituals in public spaces, squares, and mosques, during which men and women dress in black. They remember the martyrdom of Husayn ibn Ali with elegies, prayers, and tears. As Ja'faris grow up surrounded by their sect's culture and rituals from childhood, they are quite accustomed to these events. However, for people who are not Ja'faris, these practices can seem unusual or even unsettling. Ja'faris are bothered by other people's thoughts and attitudes towards their practices.

Ja'faris believed that their sectarian identity is not adequately recognized by the Directorate of Religious Affairs. One of the difficulties of being Ja'fari in Turkey, according to them, is the presence of incomplete or incorrect information about them within the society. This situation also affects the settlement patterns of the Ja'fari population in Turkey. Due to societal prejudices and discrimination, Ja'faris feel the need to establish their own enclaves when they migrate to larger cities. In major cities like Istanbul, Ankara, and Izmir, it is common to see Ja'faris clustering in specific neighborhoods, building their own mosques. Living with people who share their sectarian identity makes it easier for Ja'faris to find social status.

The exclusion and discrimination faced by Ja'faris have decreased compared to thirty or forty years ago. However, according to the Ja'faris, this issue has not been completely resolved. They believe that adversaries of Islam are intentionally sowing seeds of division within society to pit Sunnis against Shi'ites. Ja'faris think that the jurisprudential differences between them and Sunnis should not be a cause for enmity.

CLIMATE CHANGE AND THE GULF: REPERCUSSIONS, ACTIONS, AND COMPETITION*

Mehmet RAKİPOĞLU**

Abstract

The Gulf countries have traditionally been categorized as rentier states due to their economic reliance on fossil fuels such as oil and gas and their immediate impact on the political system. By exploiting natural sources, Gulf countries design their foreign and economic politics. However, the intense extraction of fossil resources and overconsumption of energy sources worsened the impacts of climate change in these countries. Thus, these states are forced to transform their policies. In addition to climate reasons, such as increased temperatures, it has been revealed that oil and gas-based economies are in danger since the world is expected to rely on renewable resources daily. This study seeks to analyze how climate change transformed the geopolitics in the Gulf and argues that Gulf countries began to change their foreign policies by diversifying actors in foreign policy. Moreover, they are more eager to increase their income alternatives. For example, they launch visions encouraging investment in sports, music, and modern cultural events. Furthermore, Gulf countries have given more attention to green energy to preserve relations with Western countries, which seem sensitive to climate change. In this regard, competition has risen within the Gulf and contest in several fields, such as becoming a trade hub and leading the regional order by increasing soft power accelerated among Riyadh, Abu Dhabi, and Doha.

Keywords: Climate Change, Gulf, Geopolitics, Rivalry, Competition.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE KÖRFEZ: ETKİLER, EYLEMLER VE REKABET

Öz

Geleneksel olarak, Körfez ülkeleri rantiyer devletler olarak bilinir. Bu ülkelerin ekonomik yapıları, petrol ve gaz gibi fosil yakıtlardan elde edilen gelire bağlıdır. Doğal kaynaklardan elde edilen bu gelirler, siyaseti doğrudan etkilemektedir. Örneğin Körfez ülkeleri doğal kaynakları kullanarak dış ve ekonomik politikalarını şekillendirmektedir. Ancak iklim değişikliği sıcaklık artışı gibi sorunlarla ortaya çıktığı için Körfez ülkelerinin politikalarını dönüştürmeye zorlamıştır. Bu durum Körfez ülkelerinin dış ve ekonomi politikaları açısından geleneksel konumlarını doğrudan olumsuz etkilemiştir. Ayrıca petrol ve doğalgaza

* The abstract was presented at the BRISMES Conference on 3-5 July 2023 and later prepared as a full text.

** Dr., Batman University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, mehmet.rakipoglu@batman.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6287-6943>

dayalı ekonomilerin de tehlikede olduğu ortaya çıkmıştır. Nitekim bu kaynakların sona erdiğine dair raporlar yayımlanmıştır. Bu süreç Körfez ülkelerinin ekonomi politikalarını değiştirmiştir. Bu makale, iklim değişikliğinin Körfez'deki jeopolitiği nasıl değiştirdiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Makale, Körfez ülkelerinin dış politikada aktör çeşitlendirerek politikalarını değiştirmeye başladığını öne sürmektedir. Ayrıca bu süreç, Körfez ülkelerini gelir alternatiflerini artırma konusunda daha istekli hale getirmiştir. Bu anlamda Körfez ülkeleri spora, müziğe ve modern kültürel etkinliklere yatırımı teşvik eden vizyonlar ortaya koymaktadır. Ayrıca, iklim değişikliğine duyarlı Batılı ülkelerle ilişkileri korumak için Körfez ülkeleri yenilenebilir enerji, nükleer enerji, maden arama gibi faaliyetlere daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu durum Körfez'deki rekabeti artmıştır. Riyad, Abu Dabi ve Doha yönetimleri ticaret merkezi olma ve yumuşak gücü artırarak bölgesel düzene liderlik etme gibi birçok alanda yarışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Körfez, Jeopolitik, Rekabet, Yarışma.

Introduction

Gulf Cooperation Council (GCC) states have accumulated wealth thanks to their hydrocarbon resources (Whiteaker, 2022). Since the 1930s (Al-Sarihi, 2018a), Gulf states have been for a long time defined by oil and gas wealth, resulting in a discussion about whether oil is a curse (Soto and Haouas, 2016, p. 373). These revenues have contributed to the economic stability of Gulf countries. Moreover, these revenues strengthened industrial developments and enabled Gulf countries to grow economically. Similarly, GCC countries, particularly the UAE, have become active in various areas such as politics, investment, and tourism thanks to oil revenues (Baycar, 2020; Henderson, 2014). However, reports published over the last decades have shown that these incomes revealed severe environmental problems. Among these problems, climate change and global warming have posed challenges to the Gulf states. In addition to environmental problems caused by oil and gas extraction, these states have been a target of international criticism.

Having faced criticism from the Western countries regarding human rights and democracy, the GCC countries found themselves in a dilemma whether they change their economic policies or encounter an increase of Western criticisms since they pollute the environment due to the production of carbon fuels. It has been stated that the Arab world has not yet grasped the significance of climate change since it is a systematic change affecting all aspects of life. Many Arab countries did not consider climate change a game-changer until the repercussions prevailed (Lazard, 2023, p. 37). Therefore, climate change has been a matter of politics for GCC members.

Table 1. Dependency of Oil and Gas on Gulf Countries' GDP

| Country | Oil and Gas Dependency Ratio on GDP |
|--------------------------|-------------------------------------|
| Saudi Arabia | 25 |
| The United Arab Emirates | 25 |
| Qatar | 35 |
| Kuwait | 45 |
| Oman | 35 |
| Bahrain | 15 |

Source: Moody's Report in 2019. Ratios are Approximately Written.

Table 1 shows that GCC members' wealth, to a certain degree, depends on oil and gas. Several reports have revealed that oil and gas reserves are about to run out soon, making the GCC members nervous regarding income. Moreover, the clock is starting to tick with climate change to end their excessive dependence on fossil fuels (Aljazeera, 2021). In this regard, it is not a rational choice to make the economy dependent on resources such as oil and gas since it has been reported that the reserves or stocks of these profits are about to end in the upcoming decades (The World Counts). Likewise, given the fluctuations in energy prices and markets, being dependent on oil and gas does not provide a stable outcome. For example, the oil price, which was \$165 in 2008, fell below \$20 in 2020, creating problems for the oil-based economy. It is commonly acknowledged that the economies of the Gulf Cooperation Council (GCC) are not just reliant on oil but also encompass several industries due to the investments of GCC member states in international firms.

Conversely, the rise in oil prices leads to increased hydrocarbon revenues for the Gulf region. Still, the decline in global economic activity diminishes the returns on Gulf investments worldwide. The decline in oil prices negatively impacts the hydrocarbon earnings of the Gulf region. However, there is a compensatory effect in the form of improved returns on Gulf investments worldwide, which can be attributed to the heightened global economic activity. There may exist notable disparities among the respective positions of each country in this context. Therefore, all GCC countries share a similar mentality to transform their economic model: a diversified economy away from oil and gas hegemony. In this sense, to deal with the challenges and geopolitical threats resulting from climate change, GCC countries actively participated in global platforms to recover from the adverse effects. In other words, since global warming has revealed that being a rentier state is not a pragmatic or rational choice, GCC members are determined to transform their economic policies. This process resulted in a boost in competition among GCC countries in terms of diversification policies.

It is more likely that the Gulf's geopolitical atmosphere has significantly changed due to the impacts of climate change. Even though many argued that climate change is expected to bring Gulf countries together (Hashemi, 2022) and boost cooperation bilaterally or within the scope of the GCC, this paper

argues that the geopolitics in the Gulf paths through an environment has brought more competition to the region. Therefore, climate change accelerated the transformation of the economic model in GCC, resulting in a boost of rivalry. In this sense, all GCC countries are devoted to diversifying their incomes, creating a competitive region. Harvey argued that significant competition in climate action had been observed between Saudi Arabia and the UAE (Harvey, 2023). Both are set to reduce emissions per capita by more than 30% by 2030 (Al-Sarihi, 2018b).

Similarly, the UAE and Saudi Arabia announced net-zero targets in terms of emissions by 2050 and 2060, respectively. This study's primary objective is to examine climate change's effects on the Gulf region. This paper investigates the impact of global warming on the region's geopolitical dynamics and posits that this phenomenon contributes to the escalation of intra-Gulf competition. In this sense, even though the GCC countries cooperate to a certain degree to tackle climate change, global warming pushes them to vie for diversification policies. Therefore, the study expounds that climate change and diversification are interconnected (Al-Sarihi, 2019a; Al-Sarihi, 2018a; Al-Sarihi and Mason, 2020). The paper starts with a discussion of how climate change affects the Gulf countries and continues with the actions or plans implemented by the members of the GCC. Lastly, the study attempts to analyze the areas of competition, such as the transition to green energy and investments in different non-oil sectors.

1. CLIMATE CHANGE AND GCC

By over-consuming and producing oil and gas, Gulf countries are considered to their footprints in global warming. Similarly, these states are more exposed to climate change/global warming than other regional actors since high temperatures, high humidity, and arid lands characterize the region. Several challenges are posing a threat to the GCC countries. Among the challenges of climate change, desertification, extreme weather or higher temperatures, more storms, biodiversity loss or lack of biodiversity, water scarcity, and sea level rise are prominent. Coral reefs and other marine species are particularly vulnerable to the effects of rising temperatures. The cities in the Gulf frequently experience temperatures above 50 degrees Celsius throughout the summer. These extreme weather conditions pose significant challenges to the residents, making their living conditions inhospitable. Furthermore, excessively high temperatures adversely affect the tourism industry, limiting the duration of tourist visits. Additionally, the scorching heat threatens the annual Islamic pilgrimage known as the Hajj (Chandler, 2019). Between 2003-2018, the sea surface temperature rose by 0.7 degrees. The IPCC states that anything above 1.5 degrees is dangerous climate change, such as 54 in Kuwait.

On the other hand, sea level rise occurs due to climate change in two dimensions. First, seawater expands since the world warms. Additionally, an

increased volume of water is introduced into the Earth's seas and oceans due to the melting of glaciers and ice caps (Hausfather, 2019). Hausfather claims that Bahrain would be the first country to be affected by the rise in sea level since the country consists of islands. Kuwait and Dubai would also be damaged by this change caused by climate change (Zafar, 2023). To deal with challenges brought by climate change, Kuwait attempts to have a renewable energy situation (Zafar, 2022).

The main challenges that climate change poses to the Gulf include an exacerbation of an area with already scarce water sources, increasing aridity, and higher temperatures (Krane, 2019). Rising temperatures create an even more need for energy to cool down buildings, refrigerate food, and cool water. All GCC countries have to deal with environmental issues such as desertification, biodiversity loss, pollution of the ocean and shoreline, air pollution, and poor water quality and availability (Raouf, 2008, p. 1). Industrialized countries may import less oil and gas from GCC countries, reducing revenues—similarly, less secure food supplies because of climate change effects in producer countries. The GCC countries highly depend on food imports, with over 85% of their total food consumption sourced from external markets. Cereals account for a significant portion of these imports, constituting approximately 95% of the total cereal consumption within the GCC region. As a result, the GCC is impacted by how climate change affects the food supply. Climate change has made food security more sensitive, as has been addressed since 2008 (Akkaş, 2018, p. 70).

The Gulf suffers a lot from high humidity and arid lands. These come up with degraded soil and land damage—moreover, the food security threat increases since salt intrudes more into small-scale agricultural lands. Regarding the Gulf countries' low agricultural capacity, it can be stated that climate change disabled the possibility of an increment in agricultural activities. Since agriculture is collapsing, the farmers are moving to the cities, making them more crowded and pressuring the water supply. 70% of MENA is dependent on life in agriculture, and rain-fed agriculture is the most sensitive economic sector to climate change. If these countries do not move from rain-fed agriculture to a more competent agriculture production system like drip irrigation, climate change will severely affect them. Therefore, urban planning and migration exert an influence on the impacts of climate change.

Climate change is a crucial urban dimension in the Gulf. There is a critical need for city planning and urban governance in the region to address the threat of sea level rise in urban areas (Lambert and D'Alessandro, 2019). More than 80% of the population is urban. This figure is 99% in Qatar. Important cities and capitals are on the coast. Therefore, infrastructure along the coastal areas is subject to either inundation or damage from the waves of storms.

Ecologic disasters such as sand and dust storms (Cafiero, 2022) prove that the Gulf region has been exposed to climate change. The issues impact

sectors other than oil, including agriculture, water fisheries, and tourism, which are deemed crucial for the economic transformation of the GCC countries. Therefore, GCC countries are dramatically affected by climate change. As estimated by Moody, the real GDP of Saudi Arabia will reduce by 10% by 2048, whereas Bahrain will face a 4% reduction because of global warming (Christian, 2019). The three key energy powers in the Gulf region, namely Qatar, Saudi Arabia, and the UAE, are autocratic regimes grappling with a sustained reduction in worldwide demand for fossil fuels. Additionally, these nations are experiencing adverse effects from climate change, including decreased rainfall and elevated temperatures (Economist, 2022). Therefore, not only for the sake of having or keeping good relations with Western countries but also to adapt themselves against the realities or challenges regarding the environment, the GCC nations have actively participated in international climate change debates for at least three decades. 1990s. In 2015, all GCC members ratified the Paris Climate Agreement.

2. GCC ACTIONS AND PLANS

To tackle climate change, GCC countries have taken several steps, including playing an active role in at least three dimensions. Firstly, they are eager to contribute to international actions. For example, GCC members make severe efforts in global initiatives such as the Carbon Sequestration Leadership Forum, Oil and Gas Climate Change Initiative, and Global Methane Pledge. Secondly, GCC members are active in regional initiatives such as the Middle East Green Initiative, aiming to increase the amount of planting trees and decrease carbon emissions. Lastly, Gulf states have their plans to achieve. In this sense, these countries launched initiatives, regulations, programs, and national development strategies to mitigate the effects of climate change. GCC governments have extensive, capital-intensive climate change programs due to rising temperatures, decreasing arable land, and declining water supplies. The UAE's "Energy Strategy 2050" seeks to use 50% clean energy and boost efficiency. Qatar is also building "one of the world's largest sustainable cities" and spending extensively on solar power. Similar developments are happening around the GCC.

A Joint National Committee on Climate Change was formed in 2007 in Bahrain to observe climate issues. This committee cooperates with the UN in terms of preparing reports and communicating. Kuwait is another GCC member that has taken strides to prepare itself for climate change (Al-Sarihi, 2023). In this sense, the Environment Public Authority inspects the climate change issues in Kuwait. By 2030, the body plans to reduce greenhouse gases through the National Adaptation Plan.

Moreover, this plan is to improve community livelihood and achieve sustainability. Oman announced the 2020-2040 National Strategy for Adaptation and Mitigation to Climate Change in 2019, and Muscat pledged to reach a carbon-zero policy by 2050. Establishing the 'Oman Sustainability

Centre' responsible for developing and implementing carbon zero strategy, Oman has launched different initiatives actively. In 2021, Qatar also ratified the National Climate Change Plan. Moreover, the Doha administration authorized the Environment and Climate Change Ministry to deal with global warming. Saudi Arabia offered a circular carbon economy proposal during G-20 leadership, and the other members endorsed this plan. This plan aims to mitigate climate change effects, and it attempts to sort out greenhouse gas emissions.

Likewise, with this plan, Saudi Arabia tries to achieve three things. First, it targets greater energy efficiency and uses green energy resources. Second, it promotes using carbon to produce feedstocks and fuels. Last but not least, removal uses carbon capture, utilization, and storage techniques to deal with excess carbon (Al Shehri and others, 2023, p. 155). The UAE is another Gulf country that fights climate change institutionally. Abu Dhabi established the UAE Council on Climate Change and Environment in 2016. The organization oversees monitoring the execution of the 2015-released Green Agenda 2015-2030 and developing private-sector-academia relationships between ministries and local governments. In 2017, the UAE announced the National Climate Change Plan 2017-2050, making the country first in the Gulf. Through this plan, the UAE is committed to managing greenhouse gas emissions, maintaining economic growth, minimizing risks, improving climate adaptation capabilities, and boosting UAE economic diversification.

3. COMPETITION AND DIVERSIFICATION

Climate change altered the geopolitics in the Gulf. It galvanized the diversification of Gulf economies and triggered competition among the regional states. From media to tourism, GCC countries are highly interested in the non-oil and gas sector. Therefore, high-level competition has emerged with the rise of climate change since it has affected all GCC countries at high stake. Because all GCC countries are eager to alter the course of action regarding the economic model, intra-Gulf competition picks up in a wide range of dimensions. The first competition area is on green energy, where almost all GCC members itch to reach enough extent. The second is about investment and enlarging international partnerships.

3.1. Transition to Green Energy

A renewable energy system is almost an obligation to transform the GCC countries' economies and reduce emissions. New energy-saving methods are introduced to reduce atmospheric carbon dioxide. The members of the GCC swiftly vie to shift to more carbon-neutral policies. GCC countries are increasingly using renewable energy sources like wind and solar electricity. Thus, GCC nations commit to reducing global warming by

adopting renewable energy and green technologies (Wehrey and Fawal, 2022).

Gulf nations rush to net zero, whereas Saudi Arabia seeks to lead hydrogen exports. Because Gulf nations, including Saudi Arabia, exhibit notably elevated per capita energy consumption levels. The pursuit of transitioning towards clean and sustainable energy sources is partly motivated by the need to manage the escalating population and the growing domestic energy use. As an illustration, Saudi Arabia expends a daily quantity of 1.5 million barrels of oil alone to desalinate seawater. Hence, the pursuit of green and renewable energy sources is driven by the objective of managing rapidly escalating domestic energy consumption.

This plan is endorsed by the megaproject, 'NEOM'. With this plan for building a city, Riyadh hopes to produce and export hydrogen since the city was created to be the world's largest green hydrogen production plant with modern infrastructure. Similarly, Saudi Arabia could have two more green hydrogen plants since ACWA offered to help. Aramco will make two million tons of blue hydrogen by 2030, just like ACWA. Lastly, Saudi Arabia wants the Middle East's largest solar power facility. These plans are almost the same for the UAE. Abu Dhabi's hosting of COP28 in 2023 (Mazzucco and Alexander, 2023) signals that the UAE aims to represent itself as a clean and green energy leader. In other words, Abu Dhabi wants to be known as a Middle Eastern country working hard for decarbonization, pledging net-zero emissions.

In addition, many Emirate firms are dedicated to getting ahead of Saudi rivals. The activities of the Abu Dhabi National Oil Company and Emirates Water and Electricity Company exemplify this argument. Therefore, the transition to green or renewable energy is a concern that all GCC members have been conducting at the national level with little coordination. This process prevails over the competition among the GCC members. In this sense, it can be stated that there is a race between Gulf countries to increase cooperation and trade with China (Harvey, 2023a), Asian countries (Bettis, 2023), and the EU (Harvey, 2022) on green and renewable energy issues. For example, South Korea and Japan are countries where GCC members compete to cooperate more (Harvey, 2023b). In this regard, the UAE is prominent since Abu Dhabi received a 1 billion USD investment from South Korea and agreed to cooperate with Japan on green energy.

Similarly, the UAE leads the cooperation with EU members. An Emirate and four Dutch companies decided to create a green hydrogen supply network between the two countries. The UK, Italy, and Germany are also European countries where the UAE work together on green energy. Regarding global power, the UAE is one step ahead of its competitors in the Gulf since Abu Dhabi can simultaneously keep the balance in energy relations with the US, China, and Russia. Even though Saudi Arabia is also successful in having deep and institutional cooperation with the US, China, and Russia triangle, it

is easily seen that the UAE has remained remarkably close to being the leader in the Gulf regarding diversification. In this sense, Dubai comes first in building significant renewable energy capacity today (Whiteaker, 2021). In Dubai, a green hydrogen facility that uses renewable energy to produce eco-friendly hydrogen was piloted in 2021. It is the first in the Middle East and North Africa.

Similarly, besides Oman, the UAE was the only GCC country that established national climate action plans, making it more potent in the race to net zero (Al-Sarihi, 2019b). There is intensified competition among GCC countries, especially between Riyadh and Abu Dhabi, regarding transitioning to green energy. All Gulf countries are determined to transform the rentier state economy model. Still, Riyadh and Abu Dhabi are the most competitive capitals to obtain the most significant portion of the green energy market.

3.2. Diversification Policies

In response to mounting pressure to address climate change, GCC countries are committed to reducing their dependency on oil and gas, making them find alternative sources of income. This policy could be implemented by only diversifying the income alternatives.

3.2.1. Clashing Visions

In this regard, all GCC members have launched visions and programs to augment the non-oil sector incomes. For example, promulgated in 2016, the Vision 2030 of Saudi Arabia presents a strategic plan to reduce the state's dependency on oil. As a result of the ascension of MBS as crown prince two years ago, it has been implemented. It altered the situation by creating the chance for Saudi Aramco's IPO, which no one had anticipated being possible. Saudi Aramco, the largest global corporation in the oil and gas industry, underwent an initial public offering. It became publicly listed on the Saudi stock exchange and valued at 1.7 trillion dollars when it raised 25.6 billion. Kuwait's Vision of 2035, Projects of the 50 of the UAE or the UAE's Vision 2021 (Schneider, 2021), Qatar's National Vision (Al-Kuwari, 2012) 2030, Oman's Vision 2040, and Bahrain's Economic Vision 2030 have almost similar goals like introducing major legal reforms to attract talent and business from abroad (Mogielnicki, 2022) but not all these countries receive the same rate. The Gulf countries compete extensively across various sectors, including finance, trade, business centers, tourism, and soft-power representation. These competitions involve supply and demand as governments strive to secure portions of a diminishing pool of foreign direct investment, multinational corporations, and international talent. Additionally, they also compete to market and sell similar goods and services on a global scale. Hence, the competitiveness among the Gulf Cooperation Council (GCC) states is readily apparent across all sectors.

3.2.2. Investment, Tourism and Aviation

Gulf states engage in overseas investments to acquire a competitive edge. Therefore, the Gulf states strategically utilize their financial resources to engage in competitive investment endeavours with other entities. The Gulf nations aspire to project a particular image and employ a specific approach to establish themselves as more proficient than other governments, enhancing their prestige and fortifying their position by deterring potential investments from other states. The competition between the national airlines of Abu Dhabi, Dubai, and Doha revolves around pursuing greater influence among the Gulf Cooperation Council (GCC) governments. Development trajectories will inevitably intersect and overlap as regional governments persist in diversifying their economies away from oil. One illustrative instance of this phenomenon of competitive overlap can be observed within the aviation and tourism sectors.

In June 2021, the Crown Prince of Saudi Arabia, Mohammed Bin Salman, officially declared the intention to establish a second national airline. This initiative is set to be implemented through the Public Investment Fund. This plan was implemented in March 2023, increasing the non-oil growth of the kingdom. Riyadh Air, a Saudi type of national airline, is compatible with the 2030 Vision. Owned by the Public Investment Fund (PIF), the new airline is set to diversify Saudi Arabia's income rather than oil and tries to reduce dependency on oil and gas (Lawson, 2023).

What is more attractive about the new airline is how this affects the geopolitics in the Gulf. In this sense, creating Riyadh Air will increase the competition among GCC countries. Saudi Arabia intends to establish itself as a formidable competitor in the regional aviation industry alongside established leaders such as Qatar Airways and Emirates. Therefore, aviation is another dimension in which GCC countries compete. By creating a national airline, Saudi Arabia aims to make the kingdom more cosmopolitan and attract tourists (The New Arab, 2023). Therefore, tourism is another topic that reveals the intra-GCC competition. Saudi Arabia is ambitious to establish itself as a prominent global tourism destination by establishing cruise companies and developing new luxury tourism resorts along the Red Sea, including the notable NEOM project (Hassan, 2020) and other entertainment and cultural offerings. In this sense, Saudi Arabia's will to be the leader in terms of tourism will directly affect Dubai and Abu Dhabi since these two cities attract more tourists. Domestic tourism will significantly influence the early development of Saudi Arabia's tourist sector. However, as this developing sector progresses, it will inevitably face competition from international tourism industries in nearby countries such as the UAE, Bahrain, and Oman (Allison, 2021).

3.2.3. Sport and Trade

The Gulf region has strategically invested in sporting events to enhance its global awareness within the worldwide media landscape to foster lucrative economic prospects with Western nations (Baycar, 2021). A broader investment portfolio subsequently encompasses more enduring investment prospects. Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Qatar express a keen interest in hosting sporting activities within their respective nations to showcase their accessibility and dispel any perception of being distant or unfamiliar destinations. Some speculated that Gulf countries' diversification policies in terms of sports could be defined as a move of sports washing. In this race, the UAE is one of the most prominent actors, and the Premier League is the league where the investment race of the Gulf is most concentrated (Yüçetürk and Keskin, 2022, p. 123). The Abu Dhabi United Group, based in the United Arab Emirates, made a sizable investment in 2008. In this regard, Abu Dhabi United Group has overseen managing Manchester City since 2008.

In addition to Manchester City, the Abu Dhabi United Group invested financially in New York City, a team in Major League Soccer (MLS), by acquiring an 80% ownership interest. The Abu Dhabi United Group has also obtained full ownership of Melbourne City FC in Australia and Manchester City and New York City football clubs. Khaldoon Al Mubarak, a prominent Emirati entrepreneur, assumed the club's managerial position.

Saudi Arabia joined this race later than the English Premier League teams Sheffield United, Manchester United, and Newcastle United. They are now ahead of those teams. The Saudi government has only been able to buy the whole of Sheffield United until February 2020. The talks about buying Newcastle United have been going on for a long time. Along with the problem with Newcastle United, Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman's long-awaited purchase of Manchester United is now stuck. Qatar has also been eager to get the most out of sports investments. In this way, Qatar Sports Investments has overseen PSG since 2011. There is a race among GCC countries to put money into sports. They are also trying to host sports events that are known all over the world. People will go to the Gulf for the FIFA 2022 World Cup, important fighting games, and essential race platforms. This will make the Gulf states solid and independent. GCC countries are trying to host many foreign sports events, which shows how fierce the competition has become (Telci and Erel, 2021, p. 7).

To diversify the economy, almost all GCC countries target to be the trade hub in the region. In this sense, it is easy to say that they are in deep competition. Economic competition has increased recently in Gulf countries, especially the UAE and Saudi Arabia. While trying to reduce its dependence on oil in line with its 2030 targets, Saudi Arabia continues its efforts to become a regional commercial center at full speed. This is what the Abu Dhabi administration has been doing and trying to do for years. However, the Riyadh administration's rapid implementation of these decisions led to the formation

of new tension points between the two countries. For example, even though both countries are known as an ally, their regional policies clash in several areas, such as Yemen (Akkaş, 2021, p. 718).

In 2021, the Kingdom of Saudi Arabia unveiled a strategic initiative known as Programme HQ, which stipulates that any foreign corporation seeking to engage in governmental endeavors must build regional headquarters within the nation. In other words, the Riyadh administration decided not to award government tenders to companies that do not move their Middle East logistics center or commercial headquarters within the borders of Saudi Arabia. With this, the only way to get a tender from the Riyadh administration is to move regional centers to Saudi territory. This is an attempt by Saudi Arabia to cut the dominance of the UAE (Bohl, 2021) since the regional office of 45 of the world's 500 largest companies announced are in the UAE (Acar, 2021).

The kingdom wants to be the trade and business hub of the Gulf. Multinational companies operating in technology, food and beverage, consultancy, and construction sectors, including Unilever, Baker Hughes, and Siemens, also have their share of these decisions and must move the company's regional headquarters to Riyadh or another Saudi city until 2024. Like Saudi Arabia, the UAE announced the removal of the obligation of international companies wishing to do business in the UAE to choose a local partner. Although it is seen as a development that can weaken the social contract between family companies and managerial families in the kingdom, it would be easier for international companies to do business, increasing the power of the UAE. Another reason for the UAE's activity is breaking the monopoly of family companies in specific sectors and making room for international companies and, thus, foreign direct investment. These sectors and topics prove that GCC countries, especially Saudi Arabia and the UAE, are racing to diversify their economy and prepare themselves for climate change.

Conclusion

Gulf economies rely on revenue from fossil resources like gas and oil. These natural resource-derived profits have a direct impact on politics. For instance, Gulf nations crafted their foreign and economic policies using natural resources. However, due to issues such as a rise in temperatures and climate change, Gulf countries are pushed to adjust their approach. Even though climate change is a global concern for all countries, it is considered a severe challenge to the Gulf countries since global warming directly affects their economy and policies. This directly impacted the Gulf nations' established diplomatic and economic policy positions.

Additionally, it has been found that economies dependent on oil and gas are at risk because these sources are nearing the end. This process transformed the economic politics of the Gulf nations. Therefore, the members of GCC are

almost the same in terms of the transformation of the economic models. In this sense, the post-oil economic models of Gulf countries are clashing. In nearly every non-oil sector, such as tourism, investment, green energy, and sports, GCC countries are in a race and compete. Therefore, the similarity among GCC members brings them into the competition. Even though they seem to be allies under the GCC, each country planned for its own growth that put national interests first because of economic worries. In this way, the primary goal of countries like Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Qatar is to broaden their economies based on oil and natural gas.

This study revealed that climate change has evolved Gulf geopolitics in a competitive direction. Policies carried out within this framework reveal the processes of competition among the countries of the Gulf. In this framework, the diversification of their economies based on the export of hydrocarbon resources has been put forward as the main objective of the countries' development plans. Saudi Arabia and the UAE also carry out activities to research, examine, and implement their development plans with diversified economic resources instead of an economy based on hydrocarbon exports. This study found that the Gulf countries, especially Saudi Arabia and the UAE, were seriously affected by climate change and revealed with many examples that the Gulf countries have entered the competition in many areas from the media to trade in the context of their economic diversification policies.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study. The author thanks Hamdullah Baycar for his remarks, making the paper riper.

Ethics Approval: This study does not contain human or animal research requiring ethical approval.

Conflict of Interest: No conflict of interest exists with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır. Yazar, Hamdullah Baycar'a makaleyi daha kaliteli yapan görüşleri için teşekkür eder.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Rakipoğlu, M. (2023). Climate change and the gulf: Repercussions, actions, and competition. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 381-398. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1346885>

References

- Acar, N. (2021, March 16). *Suudi Arabistan-BAE rekabeti ekonomik sahaya taşınıyor*. Retrieved on 2021, March 17 from <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/suudi-arabistan-bae-rekabeti-ekonomik-sahaya-tasiniyor/2176133>
- Aljazeera (2021, 21 June). *Gulf states show 'limited' progress kicking oil & gas dependency*. Retrieved on 2023, March 3 from, <https://www.aljazeera.com/economy/2021/6/21/gulf-states-show-limited-progress-kicking-oil-gas-dependancy>
- Allison, S. (2021, October 11). *Saudi Arabia and the UAE – partners or rivals in tourism?*. Retrieved on 2023, July 9 from <https://www.arabianbusiness.com/opinion/comment/469560-saudi-arabia-the-uae-partners-or-rivals-in-tourism>.
- Al-Kuwari, A. (2012). The visions and strategies of the GCC countries from the perspective of reforms: the case of Qatar. *Contemporary Arab Affairs*, 5(1), 86-106. <https://doi.org/10.1080/17550912.2011.647417>
- Al-Sarihi, A. (2018a, August 13). *Integrating climate change policies with economic diversification strategies: Challenges and opportunities in oman and the UAE*. Retrieved on 2023, June 07 from <https://agsiw.org/integrating-climate-change-policies-economic-diversification-strategies-challenges-opportunities-oman-uae/>.
- Al-Sarihi, A. (2018b, August 2). *Saudi Arabia and climate change: From systematic obstructionism to conditional acceptance*. Retrieved on 2023, April 12 from <https://agsiw.org/saudi-arabia-and-climate-change-from-systematic-obstructionism-to-conditional-acceptance/>
- Al-Sarihi, A. (2019a, March 20). *Climate change and economic diversification in Saudi Arabia: Integrity, challenges, and opportunities*. Retrieved on 2023, June 26 from <https://agsiw.org/climate-change-and-economic-diversification-in-saudi-arabia-integrity-challenges-and-opportunities/>.
- Al-Sarihi, A. (2019b, December 18). *The Gulf Arab States' mixed record on climate action*. Retrieved on 2023, May 16 from <https://agsiw.org/the-gulf-arab-states-mixed-record-on-climate-action/>.
- Al-Sarihi, A. (2023, March 2). *The GCC and the road to net zero*. Retrieved on 2023, May 28 from <https://www.mei.edu/publications/gcc-and-road-net-zero>.
- Al-Sarihi, A. and Mason, M. (2020), Challenges and opportunities for climate policy integration in oil-producing countries: the case of the UAE and Oman. *Climate Policy*, 20(10), 1226-1241. <https://doi.org/10.1080/14693062.2020.1781036>

- Al Shehri, T. (2022). Saudi Arabia's climate change policy and the circular carbon economy approach. *Climate Policy*, 23(2), 151-167. <https://doi.org/10.1080/14693062.2022.2070118>
- Akkaş, B.D. (2021). The UAE's foreign policymaking in Yemen: From bandwagoning to buck-passing. *Third World Quarterly* 42(4), 717-735. <https://doi.org/10.1080/01436597.2020.1842730>
- Baycar, Hamdullah. (2020). *The Sudden Cost of Unexpected Threats: The Novel Coronavirus and Dubai*. Retrieved on 2023, May 1 from http://www.qu.edu.qa/static_file/qu/research/Gulf%20Studies/documents/Gulf%20Insights%2018.pdf
- Baycar, Hamdullah. (2021). *Saudi Arabia's Foray into the World of English Football*. Retrieved on 2023, June 5 from <https://amwaj.media/article/dreams-of-diversification-saudi-arabia-forays-into-the-world-of-premier-league>
- Bettis, T. (2023, June 27). *The emerging contours of Saudi-Emirati competition in southeast asia*. retrieved on 2023, jun 29 from <https://thediplomat.com/2023/06/the-emerging-contours-of-saudi-emirati-competition-in-southeast-asia/>
- Bohl, R. (2021, April 29). *Saudi Arabia & UAE: Competition among allies*. Retrieved on 2023, July 09 from <https://newlinesinstitute.org/saudi-arabia/saudi-arabia-uae-competition-among-allies/>.
- Cafiero, G. (2022, June 2), *Vicious cycle: Storms intensify in the Gulf as climate changes*. Retrieved on 2023, June 30 from <https://www.aljazeera.com/news/2022/6/2/a-vicious-cycle-intensifying-storms-in-gulf-as-climate-changes>
- Chandler, D. (2019, August 22). *Study: Climate change could pose danger for Muslim pilgrimage*. Retrieved on 2023, July 09 from <https://news.mit.edu/2019/climate-muslim-hajj-0822>
- Christian, M. (2019, July 3). *Moody's: Climate change to hit emerging economies, oil producers hardest*. Retrieved on 2023, May 10 from https://www.spglobal.com/marketintelligence/en/news-insights/trending/CQAJL_LhZe7gc464uU_Kgw2
- Hassan, O. (2020). Artificial intelligence, neom and Saudi Arabia's economic diversification from oil and gas. *The Political Quarterly*, 91(1), 222-227. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12794>
- Hausfather, Z. (2019, September 23). *Explainer: How climate change is accelerating sea level rise*. Retrieved on 2023, June 16 from <https://www.carbonbrief.org/explainer-how-climate-change-is-accelerating-sea-level-rise/>
- Harvey, J. (2023a, June 26). *The Gulf States are pinning their renewable energy hopes on China*. Retrieved on 2023, July 1 from

- <https://www.worldpoliticsreview.com/china-renewable-energy-climate-change-middle-east-gcc/>
- Harvey, J. (2022, October 6). *EU-GCC energy partnerships: A turning point in ties?*. Retrieved on 2023, July 02 from <https://www.newarab.com/analysis/eu-gcc-energy-partnerships-turning-point-ties>
- Harvey, J. (2023b, April 28). *The race to net zero: Saudi Arabia and the UAE compete over climate action*. Retrieved on 2023, April 30 from <https://gulfif.org/the-race-to-net-zero-saudi-arabia-and-the-uae-compete-over-climate-action/>
- Hashemi, M. (2020, August 18). *Dust diplomacy and climate change may bring gulf states together*. Retrieved on 2023, April 19 from <https://gulfif.org/dust-diplomacy-and-climate-change-may-bring-gulf-states-together/#:~:text=Gulf%20States%20Together-,%E2%80%9CDust%20Diplomacy%E2%80%9D%20and%20Climate%20Change%20May%20Bring%20Gulf%20States%20Together,changes%20in%20the%20long%20term>
- Henderson, S. (2014, March 31). *Understanding the Gulf States*. Retrieved on 2022, April 05 from <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/understanding-gulf-states>
- Krane, J. (2019). *Energy kingdoms: Oil and political survival in the Persian Gulf*, Columbia University Press.
- Lazard, O. (2023). *climate change in the Arab world requires more holistic reforms*, In Frederic Wehrey (Ed.), *Disruptions and dynamism in the Arab world* (pp.37-48). Carnegie Endowment for International Peace.
- Lambert, L. and D'Alessandro, C. (2019, February 12). *Climate change, sea level rise, and sustainable urban adaptation in Arab coastal cities*. Retrieved on 2023, May 18 from <https://www.mei.edu/publications/climate-change-sea-level-rise-and-sustainable-urban-adaptation-arab-coastal-cities>
- Lawson, H. (2023, March 14). *Saudi Arabia launches new national airline*. Retrieved on 2023, July 09 from <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/saudi-arabia-launches-new-national-airline-2023-03-12/>
- Mazzucco L. and Alexander, K. (2023, June 25). *A different shade of green policy: the UAE's bold vision for the world climate summit*. Retrieved on 2023, May 20 from <https://gulfif.org/a-different-shade-of-green-policy-the-uaes-bold-vision-for-the-world-climate-summit/>
- Mogielnicki, R. (2022). *Competing economic visions in the gulf*. *The Cairo Review of Global Affairs*, 40. Winter.
- Raouf, M. (2008). *Climate change threats, opportunities, and the GCC countries*, *The Middle East Institute Policy Brief*.12.

- Soto, R. and Haouas, I. (2016). Has the UAE Escaped the Oil Curse? In Ibrahim Elbadawi and Hoda Selim (Eds.), *Understanding and avoiding the oil curse in resource-rich Arab economies* (pp.373-421). Cambridge University Press: Cambridge.
- Schneider, F. (2021, May 21). *The stalling visions of the gulf: the UAE's vision 2021*. Retrieved on 2023, May 22 from <https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/stalling-visions-gulf-uaes-vision-2021>
- Telci, İ. N. and Ereli G. (2021). Investment as foreign policy instruments: The cases of Saudi Arabia, the UAE and Qatar, *Osram Report*. 26.
- The Economist (2022, September 22). *An energy crisis and geopolitics are creating a new-look Gulf*. Retrieved on 2023, April 09 from [economist.com/leaders/2022/09/22/an-energy-crisis-and-geopolitics-are-creating-a-new-look-gulf](https://www.economist.com/leaders/2022/09/22/an-energy-crisis-and-geopolitics-are-creating-a-new-look-gulf)
- The New Arab, (2023, March 12). *Saudi Arabia unveils new 'Riyadh Air' airline to compete with Gulf rivals*. Retrieved on 2023, July 09 from <https://www.newarab.com/news/saudi-unveils-riyadh-air-airline-compete-gulf-rivals>
- The World Accounts (no date). *The end of oil is coming*. Retrieved on 2023, September 17 from <https://www.theworldcounts.com/challenges/climate-change/energy/the-end-of-oil>.
- Whiteaker, J. (2021, May 10). *Dubai's open policy pays FDI dividends*. Retrieved on 2023, June 29 from investmentmonitor.ai/features/dubai-global-trend-boosting-fdi/
- Wehrey, F. and Fawal, N. (2022, February 24). *Cascading climate effects in the middle east and north Africa: Adapting through inclusive governance*. Retrieved on 2023, June 29 from <https://carnegieendowment.org/2022/02/24/cascading-climate-effects-in-middle-east-and-north-africa-adapting-through-inclusive-governance-pub-86510>
- Whiteaker, J. (2022, April 21). *Is the GCC serious about averting climate catastrophe?*. Retrieved on 2022, May 03 from <https://www.investmentmonitor.ai/sectors/energy/gcc-serious-averting-climate-change-catastrophe/>
- Yücetürk, C. and Keskin, Y. (2022). Sportswashing as a method of exoneration of authoritarian regimes: The case of the kingdom of Saudi Arabia, *karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*. 14(26), 118-134. <https://doi.org/10.38155/ksbd.1097935>
- Zafar, S. (2023, March 12). *Climate change impacts in Kuwait*. Retrieved on 2023, June 25 from <https://www.ecomena.org/climate-change-kuwait/>

Mehmet Rakipoğlu

Zafar, S. (2022, November 18). *Renewable energy situation in Kuwait*. Retrieved on 2023, June 28 from <https://salmanzafar.me/renewable-energy-kuwait/> .

ABD-ÇİN İLİŞKİLERİNE DAİR TEORİK BİR ANALİZ

Murat CİNGÖZ*

Öz

Bu çalışmada, özellikle Çin'in yükselişini göz önüne alarak, Çin ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki ilişkilerin gelişimine dair teorik açıklamalar irdelenmiştir. Teorik açıklamaların sunmuş olduğu perspektiften yola çıkarak bu iki ülke arasındaki ilişkilerin hem bugününe hem de yarınına ışık tutulmaya çalışılmıştır. Çalışmada uluslararası ilişkiler teorilerinin bu iki devlet arasındaki ilişkileri, hangi yaklaşım ve doneler üzerinden yorumladığı, teorilerin tutarlı olduğu ya da eksik kaldığı noktaların neler olduğu ve hangi yaklaşımın daha açıklayıcı bir düzlem sunduğu gibi sorulara cevaplar aranmıştır. Bu anlamda öncelikle geleneksel teoriler olan realizm ve liberalizmin Amerika Birleşik Devletleri ile Çin arasındaki ilişkilere yönelik yaklaşımlarına bakılmış ardından sosyal inşacı yaklaşım çerçevesinde Amerika Birleşik Devletleri-Çin ilişkileri değerlendirilmiştir. Bu minvalde, realist öngörünün güvensizlik ve sıfır toplamlı oyun temelli bakış açısının ve liberal öngörünün iş birliği temelli iyimser bakış açısının, bazı önemli noktalara dikkat çekmekle birlikte, Amerika Birleşik Devletleri-Çin ilişkilerini analiz etmede eksik olduğu ileri sürülmüştür. Sosyal inşacı yaklaşımın ise düşünsel unsurları dahil ederek, Amerika Birleşik Devletleri-Çin ilişkilerinin analizinde daha kapsayıcı ve doğru bir bakış açısı sunduğu belirtilmiştir. Bu minvalde iki ülke arasındaki ilişkilerin küresel düzen kurma, ideolojik üstünlük sağlama ve sosyal kimliklerini teyit etme gibi düşünsel unsurlar üzerinden şekillendiği belirtilmiştir. Çalışmada yöntemsel olarak ise belge ve söylem analizinden yararlanılmış; teoriler karşılaştırmalı olarak irdelenmiş, nicel ve nicel yöntemler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Realizm, Liberalizm, Sosyal İnşacılık, Çin, Amerika Birleşik Devletleri.

A THEORETICAL ANALYSIS OF US-CHINA RELATIONS

Abstract

In this study, theoretical explanations about the development of relations between China and the United States of America are examined, especially considering the rise of China. Based on the perspective presented by the theoretical explanations, an attempt has been made to shed light on the present and the future of the relations between these two countries. The study sought answers to questions such as which approaches and data interpret the relations between these two states by international relations theories, the points where the theories are consistent or lacking, and which

* Dr. Ar. Gör. Murat CİNGÖZ, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, mcingoz@atu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5995-8713>

approach offers a more explanatory platform. In this sense, first of all, the approaches of realism and liberalism, which are traditional theories, towards the relations between the United States of America and China were examined. Then the United States-China relations were evaluated within the framework of the social constructivist approach. It was argued that the distrust and zero-sum game-based perspective of realist forecasting and the cooperative optimistic perspective of liberal forecasting, although drawing attention to some crucial points, are lacking in analyzing the United States-China relations. The social constructivist approach, by including ideational elements, offers a more inclusive and correct perspective in the analysis of the United States-China relations. In this respect, it was stated that the relations between the two countries are shaped by ideational elements such as establishing a global order, gaining ideological superiority, and confirming their social identities. The study used Document and discourse analysis methodically; theories were examined comparatively, and qualitative and quantitative methods were used.

Keywords: *Realism, Liberalism, Social Constructivism, China, United States of America.*

Giriş

Çin'in yükselen bir güç olarak uluslararası sistemde yer edinmesi yirmi birinci yüzyılın en önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Bu anlamda Çin; 2003 yılında dünyanın en büyük üreticisi, 2009 yılında da ekonomik olarak dünyanın ikinci büyük gücü haline gelmiştir (Shirzad, 2018, s. 2). Üstelik kimilerine göre çok da uzak olmayan bir zaman diliminde Çin'in Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ekonomisini dâhi geçeceği öngörülmektedir (Layne, 2008, s.13). Çin'in ekonomik yükselişine jeopolitik anlamda süper güç olma motivasyonu eşlik etmektedir. Böylece Çin öncelikle yakın çevresinde sonrasındaysa Asya Pasifik, Orta Asya ve Afrika'da etkili bir aktör hale gelme yönünde önemli adımlar atmıştır (Michta, 2019). Tüm bunların yanında Çin'in askeri kapasitesinin de özellikle iki binli yıllardan itibaren dikkate değer bir şekilde arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca bu süreçte Çin'in uluslararası kurumlarla yapıcı ilişkiler kurma konusunda daha ilerici adımlar attığı da görülmektedir. Bu anlamda Çin; 2001 yılında Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) katılmanın yanı sıra Güneydoğu Asya Ülkeler Birliği (ASEAN), Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) gibi kurumlarla ilişkilerini geliştirerek küresel liberal ekonomiye daha çok eklenmiştir.

Askerî ve ekonomik kapasite açısından bakıldığında Çin'in en azından bölgesel bir güç olduğu görülmektedir. Ayrıca küresel güce dönüşme potansiyeli açısından ABD'nin en önde gelen alternatifi/rakibi olarak yer almaktadır. Nitekim iki ülke arasındaki rekabet Uzak Doğu'dan Afrika'ya ve Orta Asya'ya kadar uzanmış durumdadır (Vahdi ve Attar, 2022, s. 239). Yine de Çin bu zamana kadar, açık bir küresel hegemonya iddiasıyla yola çıkmadığı gibi bölgesel bir hegemonya da tam olarak tatbik etmiş değildir (Lanteigne, 2009, s. 2). Çin'in kapasitesi ile etkinliğinin eşit uzantıda olmaması aslında

bölgedeki statükonun (status quo) yakın zamanda değişmeye başlayacağını habercisidir (Thayer ve Friend, 2018). Bu değişikliğin çatışma odaklı mı yoksa iş birliği odaklı mı olacağı ise teorik tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmada ise ABD ile Çin arasındaki ilişkileri anlamlandırmak ve doğru bir şekilde çözümlenmek adına ana akım teorik yaklaşımlar irdelenmiştir. Bu minvalde de uluslararası ilişkilerdeki realizm, liberalizm ve sosyal inşacılık gibi ana akım teorilerin ABD ile Çin arasındaki ilişkilere dair nasıl açıklamalar sunduğu, bahsi geçen teorik yaklaşımların tutarlılıklarının ya da eksikliklerin neler olduğu ve hangi yaklaşımın ABD-Çin ilişkilerine dair daha kapsayıcı ve doğru bir analiz perspektifi sunabileceği gibi sorulara yanıtlar aranmıştır.

Uluslararası ilişkilerdeki ana akım teoriler ABD ile Çin arasındaki ilişkilere dair farklı perspektifler sunmaktadır. Her bir perspektifinde önemli noktalara dikkat çektiği ve ikili ilişkileri anlamaya katkı sağladığı görülmektedir. Realizmdeki hâkim görüş; Çin'in artan askeri ve ekonomik gücünün uluslararası yapının güvenlik mimarisini istikrarsızlaştıracağı ve beraberinde Çin ile ABD arasındaki ilişkilerin kuşku ve güvenlik ikilemi temelinde seyredeceği yönündedir. Liberalizm ise ekonomik karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlardaki iş birliği olanakları temelinde bir açıklama sunarak iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu bir atmosferde seyretmesinin mümkün olduğunu savunmaktadır. Ancak bu çalışmaya göre Çin ile ABD arasındaki ilişkiler, ne realistlerin öngördüğü kadar katı güç mücadelesine ve güvenlik ikilemine mutlak anlamda bağımlı ne de karşılıklı bağımlılık ve uluslararası rejimler üzerinden iş birliğine vurgu yapan iyimser liberal bakış açısına uygun görünmektedir. Sosyal inşacı yaklaşım ise işin içine düşünsel boyutları da katarak ABD-Çin arasındaki ilişkileri daha doğru şekilde analiz etme potansiyeline sahip görünmektedir. Bu anlamda çalışmada, sosyal inşacılığın ABD-Çin ilişkilerine analiz etme açısından, realizm ve liberalizmin göz ardı ettiği noktaları açıklamakta daha başarılı olduğu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bugününe ve yarınına dair daha kapsamlı ve yerinde bir şablon ortaya koyduğu iddiası benimsenmiştir. Bu minvalde çalışmanın temel savı ABD-Çin ilişkilerinde hâkim paradigmanın ne katı güç mücadelesi ve sıfır toplamlı oyun ne de mutlak iş birliği düzlemi üzerinden okunabileceği, iki ülke arasındaki mücadelede sosyal meşruiyet sağlama, kendi düzenlerini kurma, siyasi ya da kimliksel değerlerini koruma gibi düşünsel unsurların belirleyici olduğu şeklindedir. Bu minvalde iki ülke arasındaki ilişkilerde Alexander Wendt'in anarşik yapılarından olan Lockecu rekabet kültürünün belirleyici olduğu da çalışmanın bir diğer iddiasıdır.

1. REALİZM VE ABD-ÇİN İLİŞKİLERİ: SIFIR TOPLAMLILIK OYUN MU?

Realizm uluslararası siyaseti güç mücadelesi ve çatışma düzlemi üzerinden okumaktadır. Realizmde devletlerin birbirlerine güvenemeyeceği ve uluslararası ilişkilerin de bu güvensizlik temelinde şekilleneceği öngörülür

(Ersoy, 2019, s. 165). Realizmin entelektüel kökenlerini bulabileceğimiz Tukidides, Makyavel ve Hobbes gibi isimler insan doğasındaki olumsuz özelliklerin ve güvensizliğin aktörler arasında güvenlik ikilemi ve çatışma gibi sorunlara yol açacağına işaret etmiştir (Rendeci, 2019). Bu anlamda realizmde insanda bulunan olumsuz özelliklerin onların davranış biçimlerini belirlediği ve küresel sistemde belirleyici faktörün güç mücadelesi olduğu varsayımı öne çıkmıştır. Carr, Morgenthau gibi modern dönemin siyaset bilimi çalışanları bu varsayımlar üzerinden realizmin bütüncül bir teori haline gelmesini sağlamış, çalışmalarında diplomasi, ittifak, caydırıcılık, dengeleme ve güç dengesi gibi kavramlara açıklık getirmişlerdir. Özellikle XX. yüzyılda Wilsoncu idealizme eleştiri olarak belirginleşen realizm zamanla uluslararası ilişkileri açıklama konusunda önde gelen yaklaşım olarak öne çıkmıştır (Morgenthau, 1948; Carr, 1939).

Waltz, Walt, Mearsheimer gibi siyaset bilimi çalışanları ise realizmin daha sistemik, bilimsel ve pozitivist bir yola girmesi yönünde adımlar atmıştır. Neo-realizm ya da yapısal realizm olarak da adlandırılan bu yaklaşımla birlikte anarşinin düzenleyiciliği ilkesi ön plana çıkarken devletler maddi kapasitesiyle ölçülen somut varlıklar haline gelmiştir. Davranışsalcılardan etkilenen neo-realistler bilim felsefesinin ilkelerini temel alarak bireysel davranışlarından ziyade uluslararası yapı üzerine odaklanmıştır. Her ne kadar gücün amaç mı araç mı olduğu devletlerin gücü mü yoksa tehdidi mi dengelediği gibi nüans farklılıkları olsa da anarşinin devletler arasındaki ilişkileri düzenleyen temel olgu olduğu, gücün temelde kaba maddi kuvvetler tarafından meydana geldiği ve katı güç mücadelesinin kaçınılmaz bir olgu olduğu neo-realistlerin hemfikir olduğu noktalar (Waltz, 2015; Walt, 1998; Mearsheimer, 2007).

Waltz'ın deyişiyle bize “az sayıdaki büyük ve önemli şeylerden bahseden neorealizm” ABD Çin arasındaki mücadeleye dair bazı önemli noktalara açıklık getirmektedir (Waltz, 2015). Bu anlamda anarşi, kendi kendine yeterlilik (*self-help*), güvenlik ikilemi, güç dengesi ve dengeleme gibi kavramlar iki ülke arasındaki ilişkilerin rekabet ve çatışma boyutuna vurgu yapmaktadır. Uluslararası politikada genel olarak kötümser bir bakış açısına sahip olan realistler güvenlik yarışının ve çatışmaların neredeyse kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 43). Bu minvalde pek çok realist Çin'in artan ekonomik ve askeri kapasitesiyle birlikte küresel ve bölgesel statükoyu bozacağını ifade ederek, ABD ile Çin arasındaki ilişkilerde güvenlik ikileminin belirleyici olacağını altını çizmektedir (Shirzad, 2018, s. iii). Örneğin Mearsheimer, Çin'in artan askeri ve ekonomik kapasitesiyle Çin ile ABD arasında güvenlik yarışının tırmanmasının muhtemel olduğunu belirtmektedir. Mearsheimer ayrıca, ABD'nin Çin'e karşı bir dönem yürüttüğü bütünlüşme/dahil etme (*engagement*) stratejisinin başarısız olmaya mahkûm olduğuna inanmaktadır (Mearsheimer, 2001, s. 28). Benzer şekilde pek çok realiste göre yükselen bir güç kaçınılmaz olarak sınırlarının güvenliğini sağlama stratejisinin ötesine geçerek ticaret yollarını, marketleri

ve değerli ekonomik kaynakları kontrol etme girişiminde bulunacaktır. Böylece yükselen güç mevcut statükoda değişiklik talep ederek hegemon güçle karşı karşıya gelecektir (Friedberg, 2005, s. 19). Bu bağlamda çatışma odaklı realist bakış açısıyla Çin'in statükoya meydan okuyarak ilk adımda bölgesel hegemonyasını kurmaya çalışacağı akabindeyse de küresel hegemonya için mücadele edeceği öngörüsü öne çıkmaktadır (Shirzad, 2018, s. 4). Çin ile rakipleri arasında ekonomik ve siyasi yarış ön plana çıkarken bu durum bölgenin güvenlik mimarisini aşındıracaktır (Denker, 2000, s. 4). Ayrıca, Çin'in ekonomik kapasitesi ile orantılı olarak iki binli yıllarla birlikte askeri kapasitesini de artırması ve beraberinde Doğu Asya'nın baskın bir gücü haline gelmek istemesi ABD ile Çin arasında güvenlik ikilemini derinleştirmektedir (Friedberg, 2005, s. 22). Nitekim Batı çevrelerinde Çin tehdidi söylemi giderek güç kazanmaktadır. Çin şu ana kadar görece ihtiyatlı bir dış politika izlese bile yakın zamanda en azından bölgesel bir hegemon olma mücadelesi içerisine girmesi muhtemel görünmektedir. Bu durumu ABD'nin tehditkâr bir hamle olarak görmesi ve neticede güvenlik yarışının tırmanması ise realistlere göre muhtemeldir.

Çin ile ABD arasındaki ilişkilerde realistlerin kötümser bakış açısını destekleyebilecek bazı olgu ve veriler de bulunmaktadır. Çin'in komşusu olan birçok ülkeyle anlaşmazlık yaşaması, Çin'in status quo'dan duyduğu memnuniyetsizliği göstermektedir. Bu sorunlar Çin'in revizyonist bir dış politika yönündeki eğilimlerini artırma potansiyelini barındırdığı gibi bölgedeki ülkelerin Çin'e yönelik kaygılarını da derinleştirmektedir (Gao, 1994). Bu durum Çin ve ABD'nin birbirlerini dengeleme yolunda mücadele etmesine ve beraberinde kısır bir çekişme döngüsüne kapılmalarına yol açabilecektir. Çin ile ABD arasındaki ilişkileri olumsuz etkileyecek en önde gelen konular ise şunlardır: Çin'in komşularıyla yaşadığı anlaşmazlıklar, Çin'in enerji ve hammadde bağımlılığı, Uzak Doğu'daki silahlanma yarışı ve Çin'in dünya ekonomisindeki artan payı.

Çin'in komşularıyla olan anlaşmazlıkları bağlamında ABD-Çin ilişkilerine önemli derecede etki eden üç temel çatışma alanı bulunmaktadır. Bunlar; Senkaku/Diayou Adaları, Güney Çin Denizi'nin paylaşımı ve Tayvan meselesidir (Grandre, 2019). Japonya ile Çin arasında zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının bulunduğu Senkaku/Diayou Adaları üzerinde paylaşım anlaşmazlığı bölgenin güvenlik yapısını çatışma lehine değiştirmektedir (Akçadağ, 2010, s. 10). Japonya, Çin'in askeri modernizasyonunu ve adalar üzerindeki iddialarını kuşkuyla izlemektedir. Bu sebeple Tokyo yönetimi Doğu Asya'daki askeri kapasitesini arttırmanın yanında ABD ile askeri iş birliğini de ilerletmek istemektedir (Bush, 2009, ss. 2-3). Bu durum Çin'in çevrelenmeye yönelik endişelerini derinleştirerek güvenlik ikilemine yol açmaktadır. ABD-Çin ilişkilerine tesir edecek bir diğer çatışma alanı ise Güney Çin Denizi'nin paylaşım sorunudur. Çin Orta Krallık anlayışının bir yansıması olarak Güney Çin Denizi'ni kendi etki alanı görmektedir (Umbach, 2000, s. 175). Bu doğrultuda, ASEAN ülkeleri ile Çin

arasındaki ilişkilerde korku ve endişenin mi yoksa karşılıklı anlayışın mı hâkim olacağı hâlen belirsizdir. Örneğin Çin Mischief Kayalıkları sorununda komşularınca istenen düzeyde barışçıl bir pozisyon takınmamış ve bu durum başta Filipinler olmak üzere ASEAN ülkelerinin Çin'e yönelik kuşkularını arttırmıştır (Denker, 2000, s. 4-5). Diğer taraftan, Çin'in Güney Çin Denizi politikası, komşularının Çin tehdidi algılarını tırmandırmaktadır (Shannon ve Kowert, 2015, s. 68). ASEAN ülkelerinin; Çin'i tehdit olarak görmesi onların ABD ile ilişkilerini askerî açıdan da geliştirmelerine yol açmakta ve bu durum Çin'in güvenlik algılarına olumsuz yansımaktadır. Üstelik, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki tutumu ABD nezdinde Çin yayılmacılığına yönelik kuşku ve güvensizliği de beslemektedir. ABD ile Çin arasındaki ilişkilere olumsuz olarak etki etmekte olan bir diğer sorun ise Tayvan meselesidir. Çin tarafından "hain bir eyalet" olarak görülen Tayvan, aynı zamanda ABD'nin Uzakdoğu'daki kırmızı çizgilerinden birini oluşturmaktadır. Bu anlamda Tayvan meselesi; ABD ile Çin arasındaki olası askeri anlaşmazlığın en büyük adayı konumundadır. Bu durum Çin ile ABD arasındaki ilişkileri daha da hassas hale getirmektedir. Çin barışçıl ya da zorlayıcı yöntemlerle Tayvan'ın birleşmesini sağlamayı amaçlamaktadır. Bu anlamda Çin Tayvan'ın anakaradan ayrık mevcut statüsünü geçici bir durum olarak görmektedir (Wasserstrom, 2015, s. 170). Diğer yandan ABD, Çin'in askeri güç kullanarak Tayvan'ı topraklarına dâhil etme durumuna kesinlikle karşı çıkmaktadır. Tayvan'ın bağımsızlığı konusunda katı bir şekilde kendi çıkarlarını takip edecek olması durumunda Çin ile ABD arasında önemli sorunların yaşanması kaçınılmaz görünmektedir (Grandre, 2019).

Üstelik başta Çin olmak üzere Uzak Doğu Asya'daki pek çok ülkenin son zamanlarda hızlı bir silahlanma yarışına girdiği görülmektedir. Çin'in şeffaflıktan uzak bir şekilde askeri kapasitesinin artırma yoluna gitmesi ABD'nin kuşkularını derinleştirirken, iki ülke arasında istihbarat ve ajanlık faaliyetleri de artmıştır (Dumbaugh, 2009, s. 6). Ayrıca Çin'in askeri harcamalarındaki artış başta Japonya olmak üzere Çin'in çevresindeki ülkelerin tehdit algılarını tırmandırmaktadır. Çin'in yükselişini tehdit olarak gören bu ülkeler askeri harcamalarını arttırmanın yanı sıra ABD ile olan ilişkilerine de daha çok önem vermeye başlamıştır. Bu süreçte Asya Pasifik bölgesi dünyada en fazla silah satışının yapıldığı yerlerden biri haline gelmiştir (Denker, 2000, s. 3).

Öte yandan Çin muazzam bir kapasiteye erişmiş ekonomik gücünün yansımaları olarak enerji ve hammadde ihtiyacı duymaktadır. Pekin yönetimi, enerji ve hammadde konusunda büyük ölçüde dışa bağımlıdır (Güneş, 2013, s. 184). Bu durum Çin'in en önde gelen handikaplarından biri olarak yer alırken, Çin dış politikasında enerji güvenliğinin en önemli gündemlerden biri haline gelmesine yol açmıştır. Hızlı ekonomik büyümenin ve şehirleşmenin yol açtığı enerji talebindeki artış Çin'in çatışmacı bir dış politika izlemesine yol açabilecek temel sebeplerden birini oluşturmaktadır. ABD'nin enerji tüketiminin de artmakta olduğu dikkate alındığında Çin ile ABD arasında

petrol kaynaklarına erişim konusunda ciddi bir rekabet yaşanması olasıdır (Sandıklı, 2010, s. 60). ABD'nin dünya enerji piyasasını kontrolündeki hâkim konumu Çin'in enerji ihtiyacının artmasıyla birlikte daha çok sorgulanmaya başlanacaktır. Japonya'nın II. Dünya Savaşına katılmasında maruz kaldığı petrol ambargosunun ne derece önemli rol oynadığı göz önüne alınır, enerji meselesinin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Samuel Huntington'un Medeniyetler Çatışması adlı çalışmasında bir senaryo olarak bahsi geçen Çin ile ABD arasındaki savaşın, Güney Çin Denizindeki petrol kaynakları sebebiyle çıkması da bu konunun önemine dikkat çekmektedir (Huntington, 1997, s. 313).

Çin'in komşularıyla yaşadığı siyasi ve jeopolitik sorunlar Çin ile ABD arasındaki ilişkileri bozmaya yönelik önemli bir zemin oluşturmaktadır. Bunun yanında ekonomik rekabet de iki ülke arasındaki ilişkilere zarar verme potansiyeli barındırmaktadır. Nitekim ABD başkanı Trump dönemiyle birlikte görünür hale gelen ticaret savaşları söylemi realist iddiaların daha çok gündeme gelmesine yol açmıştır. Aslında Trump yönetimi Çine karşı mücadelesinde jeopolitik meselelerden ziyade ekonomik meseleleri ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda Trump'un temel amacı Uzak Doğu'daki jeopolitik anlaşmazlıklara dahil olmaktan ziyade ekonomik üstünlüğünü korumaktır (Miura, 2019). ABD çevrelerinde, Çin'in ekonomik yükselişinin ABD iş olanaklarına ve ekonomik gücüne zarar verdiği görüşü gittikçe daha çok dile getirilmektedir (Lanteigne, 2009, s. 103). Bunun yanında ticari ilişkilerde ticaret açığının ABD aleyhine büyümesi ABD'nin duyduğu memnuniyetsizliği artırmaktadır. Bu bağlamda realist çevreler ticaretin kazan-kazan ilişkisinden ziyade haksız kazanç rekabetine doğru evrildiğine dikkat çekerek bu durumun uzun vadede iki ülke arasındaki olumsuz mücadeleyi körükleyeceğini belirtmektedir (Dumbaugh, 2009, s. 10). Bununla bağlantılı olarak da ABD dış politika yürütücülerinde özellikle son yıllarda Çin'e yönelik olumsuz bir yaklaşım trendinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu anlamda Çin'in ABD liderliğindeki dünya düzenine karşı koyan totaliter bir rejim olarak “şeytanlaştırılması” (Lee, 2019) ve Çin fobisinin (*Sinophobia*) yükselişe geçmesi söz konusudur (Moss, 2019). Her ne kadar Çin karşıtı retorik ABD için yeni bir söylem olmasa da Trump'la birlikte, Çin'in önemli bir tehdit olduğu ve bu bağlamda çevrelenmesi gerektiği görüşü ABD dış politikasında daha çok yer edinmeye başlamıştır. Bu sürecin Trump iktidarını kaybetse dahi süreceği de söylenebilir.

Tüm bunların üstüne Covid 19 pandemi sürecinin yıkıcı etkileri ve ticaret savaşları iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açmıştır. Özellikle ABD kamuoyunda Covid 19 pandemisinden Çin'i sorumlu tutan bir yaklaşımın belirginleşmesi iki ülke arasındaki propaganda savaşlarını şiddetlendirmiştir. Trump yönetimi pandemi sürecinde ABD'nin yaşadığı kayıplardan Çin'i sorumlu tutarken Çin'i bir nevi “günah keçi”si haline getirmiştir (Bhardwaj, 2020). Trump'un söylemlerinde sürekli “Çin virüsü” ifadesini kullanması bunu açık bir şekilde göstermektedir (Hood,

2020). Covid 19 pandemi sürecinde Çin'in ya da ABD'nin ne kadar hatalı olduğu tartışması bu çalışmanın kapsamının dışındadır. Ancak belirtilmesi gereken Covid 19 pandemi sürecinin özellikle iki boyutuyla Çin-ABD ilişkilerine olumsuz etki edeceğidir. Birinci boyut özellikle Trump'ın Çin virüsü söylemi ile belirgin hale gelen karşılıklı suçlayıcı ifadelerin kamuoylarında daha çok duyulmaya başlaması ve bu durumun taraflar arasındaki olumsuz algıları ve güvensizliği derinleştirmesidir. İkinci boyut ise Covid 19 pandemi sürecinin gerek ABD ve Çin ekonomisinde gerekse küresel ekonomide yol açacağı ekonomik kırılmalardır. Hâlihazırda Çin ile ABD arasındaki ticari savaşların gündemde olduğu günümüzde yaşanacak ekonomik sıkıntıların taraflar arasındaki sorunları daha da büyüteceği açıktır.

2. LIBERALİZM VE ABD-ÇİN İLİŞKİLERİ: İŞ BİRLİĞİ NE DERECE MÜMKÜN?

Felsefî kökleri ve temelleri Locke, Hume, Adam Smith ve Kant gibi isimlere kadar uzanan liberalizm temel olarak bireylerin doğasına ilişkin iyimser bakış açısının uluslararası politikaya yansımasıdır. Uluslararası ilişkilerdeki liberal yaklaşım devletler arasında yardımlaşma ve iş birliğinin mümkün olduğu düşüncesini benimser. Bu anlamda devlet dışı aktörlerin, uluslararası rejimlerin/kurumların ve uluslararası ticaretin karşılıklı bağımlılık ve ortak ihtiyaçlar yaratarak barış ve istikrar ortamına katkı sağlayacağı düşüncesi öne çıkar (İşgören, 2022).

Uluslararası ilişkiler disiplininin modern anlamını kazanması liberalizmin etkinliği ile eş güdümlüdür. Zira Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde uluslararası ilişkiler disiplininin ana teması kalıcı bir barışın nasıl sağlanabileceği üzerine olmuştur. O döneme damgasını vuran iyimser liberal/idealist düşünce yapısı uluslararası sistemde uluslararası örgütler aracılığıyla devletler arasında barış ve düzenin sağlanabileceği bir ortam yaratabileceği fikri üzerinde durmuştur. ABD başkanı Wilson ve Milletler Cemiyeti fikri ile bu görüşün öncüsü olmuştur. Ancak 1930'lu yıllardaki gelişmeler sonrasında liberal görüşler Carr gibi realistler tarafından sert eleştirilere tabi tutulmuş ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ise iyimser liberal yaklaşımın iyiden iyiye gözden düşmesine yol açmıştır. Bir süreliğine arka planda kalan liberalizm ilerleyen dönemlerde işlevselcilik, demokratik barış teorisi, ticari liberalizm ve neoliberalizm gibi yaklaşımlarla yeniden öne çıkmaya başlamıştır (Yanık, 2015).

İşlevselcilik devletler arasındaki ortak ihtiyaçların daha örgütlü bir iş birliğine yol açacağını ve nihayetinde uluslararası hükümetin yolunu açabileceğini savunmaktadır (Mitrany, 1948). Demokratik barış teorisi ise liberal- demokratik devletlerin kendileri gibi olan devletlerle savaşa girmeyecekleri fikrini benimsemiştir (Doyle, 1983). Diğer yandan ticarî liberalizm ekonomik karşılıklı bağımlılığın uluslararası ilişkilerde savaşı önleyeceği bir rol oynayacağına vurgu yapmıştır. Bu yaklaşımın önemli isimlerinden Richard Rosecrance'ın artan askeri harcamaların getireceği yük

yüzünden devletlerin rasyonel hareket ederek ticari devlet olmaya doğru evrileceğini belirtmiştir (Rosecrance, 1986).

Nye ve Keohane ise uluslararası ilişkiler disiplinine ve liberal kurama damgasını vuracak önemli eserler ortaya koyarak neoliberalizmin etkili bir fikrinsel yaklaşım haline gelmesini sağlamışlardır. Nye ve Keohane gibi neoliberaler liberalizmdeki birçok düşünceyi teorik bir temelde bir araya getirmiş, ayrıca neorealizmin temel kavramları olan anarşi, devlet merkezcilik gibi varsayımları da kabul etmişlerdir. Son kertede ise anarşiye rağmen uluslararası kurumlar ve karşılıklı bağımlılık yoluyla çatışmaların minimuma indirgenebileceğine dikkat çekmişlerdir. (Keohane ve Nye, 1972; Keohane ve Nye, 1973). Bu anlamda neo-liberaler karmaşık karşılıklı bağımlılık ve ulus aşırı etkileşim gibi kavramlar üzerinden uluslararası ticaretin yanı sıra uluslararası rejim ya da örgütlerin devletler arasında çatışmayı önleme ve barışa katkı sağlamadaki rolüne vurgu yapmışlardır. (Yirmibeşoğlu ve Dinçer, 2018, s. 125)

Özellikle iyimser liberaller ABD ile Çin arasındaki ekonomik karşılıklı bağımlılığa dikkat çekerek, iki taraf arasındaki ortak çıkarların ve ihtiyaçların varlığının iyi ilişkiler için katalizör olacağı görüşünü savunmaktadır (Friedberg, 2005, s. 12). Bu anlamda liberaller Çin'in ekonomik anlamdaki liberalleşme çabalarına ABD'nin bütünleşme/dahil etme stratejisiyle cevap vermesi gerektiği fikrini desteklemektedir. Liberallere göre Çin açık kapı politikasıyla birlikte sosyalist ekonomi modelinden giderek uzaklaşırken küresel liberal ekonomik değerleri hızlı bir şekilde içselleştirmeye başlamıştır. Böylece Çin doksanlı yıllardan itibaren küresel liberal ekonomik sistemin önemli bir parçası haline gelmiştir. Üstelik serbest ticaret mantığını iyiden iyiye benimseyen Çin, küresel ekonominin liberalleşmesini de desteklemeye başlamıştır. Örneğin Dünya Ticaret Örgütü'ne 2001 yılında dahil olan Çin bu örgütün faaliyetlerinin önemli bir savunucusu haline gelmiştir (Feng, 2006, s. 2). Çin'in ekonomik liberalleşme ve küresel ekonomiyle entegre olma çabaları, ABD ile Çin arasındaki ticari ilişkileri genişletmekle kalmamış iki devletin ekonomisini de birbirine bağımlı hale getirmiştir. Bunun yanında kimi liberaller; Çin'in, ekonomik liberalleşmenin ön ayak olmasıyla, yavaş da olsa demokratikleşme sürecinin içerisine girebileceğini ifade etmektedir (Friedberg, 2005, s. 15). Bu anlamda ekonomik büyüme amacıyla liberal dünya düzenine eklenen Çin, ilerleyen süreçte uluslararası güvenlik ve istikrar temelinde daha şeffaf ve demokratik bir rejime sahip olabilecektir (Zhao, 2004, s. 3). Ayrıca Çinli akademisyen ve yetkililer Çin'in hiçbir zaman emperyalist yayılmacı bir süreç yaşamadığını ve bunun yanında Çin bürokrasisinde önemli etkisi olan Konfüçyüsçü felsefenin askeri mücadele yerine barış ve düzene önem verdiğine dikkat çekmektedir (Ungor, 2010, s. 129).

Çin yükselen bir güç haline geldiği dönemde dış politikasında liberallerin iyimserliğini destekleyecek iki önemli konsepti ön plana çıkarmıştır. Bunlar: “barışçıl yükseliş” (*peaceful rise*) ve “uyumlu dünya”

(*harmonious world*)dir. Barışçıl yükselişten kasıt; Çin'in artan ekonomik gücünün silahlanma yarışına doğru evrilmeyeceği ve geçmişte diğer ülkeleri yaptığı gibi maddi kazançlar için kısır bir mücadele içerisine girmeyeceğidir. Bu anlamda Çinli yöneticiler çok taraflı güvenlik görüşmelerin barış içinde bir arada yaşama ilkesi çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini dile getirmektedir. Barış içinde bir arada yaşamının ilkeleri ise; bütün ülkelere eşit davranılması, diğer devletlerin içişlerine karışılmaması, askeri blokların kurulmaması, silahlanma yarışına son verilmesi gibi prensiplerden oluşmaktadır (Denker, 2000, s. 2). Çin'in bir diğer önemli konsepti olan uyumlu dünyadan kasıt ise uluslararası sistemin geçmişteki gibi katı güç çerçevesinde şekillenen ittifak sistemlerinden ziyade karşılıklı iş birliği ve topluluklar arasında istikrarlı ilişkiler çerçevesinde sürdürülmesi talebini ifade etmektedir. Çin'in bu anlayışı "barışı sürdürmek" ve "Soğuk Savaş mantığını terk etmek" gibi ifadeler içeren 1998 yılında yayımlanmış Beyaz Kitap'ta açık bir şekilde görülebilir (Lanteigne, 2009, s. 87). Çin, dünya barışını tehdit etmeden ve küresel hegemonya mücadelesi içerisine girmeden dengeyi gözetken bir yükseliş içerisinde olacağı mesajını vermektedir. Bu anlamda Çinli yetkililer, Japonya ve Almanya'nın yükselen güçler olarak uluslararası sistemi güç kullanarak değiştirme mücadelelerinin başarısızlıkla sonuçlandığının farkında görünmektedir. (Ungor, 2010, s. 129).

Çin'in barışçıl yükseliş söylemi ABD'deki bütünleşme/dahil etme stratejisinin kalıcı olmasını isteyenler tarafından ön plana çıkarılmaktadır. Bu bağlamda karşılıklı bağımlılığın iki taraf açısından kazançlı olduğunu vurgulayan liberaller, ticari ilişkilerde kazan kazan mantığını işleyeceğini ileri sürmektedir. Nitekim ABD ucuz üretilen Çin mallarından faydalanırken, Çin ihraç mallarını ABD pazarlarına satarak kazançlı çıkmaktadır. Bu anlamda liberaller Çin'in ABD için "stratejik ortak" olduğu vurgusunu yapmaktadır (Ungor, 2010, s. 126). Bunun yanında özellikle neoliballer Çin'in uluslararası kurumlara entegre olması halinde çatışma ve anlaşmazlık alanlarının daralacağını vurgulamaktadır. Bu anlamda neoliballer, Çin'in mevcut küresel sisteme adapte olmasında ABD'nin yapıcı bir iş birliğini benimsemesinin daha yararlı olacağını düşünmektedir (Shirzad, 2018, ss. 7-8). Ayrıca neoliballer Çin'in küresel kurumlara yönelik ilgisine de dikkat çekmektedir. Nitekim Çin DTÖ'ye katılmanın yanı sıra Birleşmiş Milletler (BM), APEC, Şangay Birliği, gibi pek çok uluslararası örgüt içerisinde etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Çin DTÖ'de küresel ticaretin aktif bir üyesi haline gelmekle kalmamış, Asya-Pasifik ülkeleri arasındaki serbest ticaretin de itici gücü olmuştur. Liberallere göre uluslararası kurumlar üzerinden ABD ile Çin arasında kurulan ticari ilişkiler karşılıklı etkileşimi arttıracak böylece istikrarlı bir barışa yelken açılacaktır.

İyimser liberallerin bakış açısını destekleyecek bir diğer konu ise küresel terörle mücadeledir. 11 Eylül olaylarının hemen öncesinde bozulma trendine giren Çin-ABD ilişkileri küresel teröre karşı iş birliği vurgusu yoluyla değişmeye başlamıştır. Bu anlamda Çin, Batı için küresel teröre karşı stratejik

bir müttefik olarak dikkate alınmıştır. Özellikle 2001 yılından sonra Çin ile ABD küresel teröre karşı iş birliği mekanizması geliştirirken terör tehditlerine karşı ortak bilgi paylaşımını da içeren anlaşmalar imzalamışlardır (Lanteigne, 2009, s. 100). Böylece ABD ile Çin stratejik iş birliğine yönelik bir zemin kazanmışlardır.

Aslında bazı jeopolitik meseleler de Çin ile ABD arasındaki ilişkilere olumlu katkı sağlama imkânına sahiptir. Bunların ilki Çin'in jeopolitik kısıtlamalarıdır. ABD'nin aksine Çin jeopolitik güvenliği açısından oldukça dezavantajlı bir konumdadır. Etrafında Rusya, Hindistan, Japonya, Güney Kore gibi güçlü ülkelerin yer alması Çin'in çevrelenme ve kuşatılma algılarını canlı tutmaktadır. Bu durum Çin'in saldırgan ya da revizyonist bir tutum benimsemesini de zorlaştırmaktadır. Çin ile ABD'nin birbirlerine uzak komşular olması ve aralarında ortak bir sınırın bulunmaması da iki ülke arasındaki çatışma alanlarını daraltmaktadır. Bu anlamda Çin ile ABD arasında kendilerinden kaynaklı direk bir toprak ihtilafı söz konusu değildir (Zhao, 2004, s. 17). Üstelik, Hong Kong'un barışçıl bir şekilde Çin'e devredilmesi bölgedeki diğer anlaşmazlıkların için de iyi bir örnek teşkil etmiştir (Erdiren, 2017, s. 9).

Son olarak belirtilmesi gereken husus Covid 19 pandemi sürecidir. Her ne kadar Covid 19 virüsü Çin kaynaklı olarak dünyaya yayılmış ve Çin'e karşı negatif bir algıya yol açmış olsa da virüse karşı etkin mücadelede küresel iş birliğinin önemi daha açık görülmüştür. Çin'in Covid 19 pandemi sürecinde izole bir dış politikadan ziyade aktif ve küresel yönetişimi önemseyen bir dış politika izlemeye çalıştığı görülmektedir (Blanco ve Rosales, 2020). Liberal bir bakış açısıyla bu durum ABD ile Çin arasında küresel yönetişim odaklı bir yakınlaşma fırsatını da beraberinde getirebilir.

3. SOSYAL İNŞACILIK VE ABD-ÇİN İLİŞKİLERİ: LOCKECU REKABET

Realizm ve liberalizm her ne kadar birçok önemli noktaya dikkat çekse de Çin ile ABD arasındaki ilişkileri kapsamlı ve doğru bir şekilde açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Rasyonalist düşünce anlayışının kimlik ve çıkarları verili kabul etmesi yapısal değişimleri ihmal etmesine yol açmaktadır. Ayrıca kimlik, düzen, ideoloji, norm ve söylem gibi düşünsel faktörlerin rasyonalist teori geleneğinde gözden kaçırılması ve güç kavramının somut materyal unsurları imleyen askeri ve ekonomik kapasite dağılımı olarak görülmesi ABD-Çin ilişkilerini açıklamada birçok eksikliği beraberinde getirmektedir. Üstelik, ABD-Çin ilişkileri ne realizmin ve sıfır toplamlı oyun yaklaşımı kadar katı güç mücadelesine bağımlıdır ne de liberallerin iş birliğine yönelik iyimser bakış açısına uygundur. Bu minvalde sosyal inşacı yaklaşım realizm ve liberalizmin bazı noktalardaki açıklayıcılığını da dikkate alarak daha esnek ve kapsayıcı bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

Realizm ve liberalizm gibi teorilerin uluslararası sistemde yaşanan sistemsel dönüşümleri açıklamakta yetersiz kalması ve düşünsel unsurları

ihmal etmesi önemli eleştirileri beraberinde getirmiştir. Bu minvalde Nicholas Onuf, Friedrich Kratochwil, Alexander Wendt gibi isimler maddi olgulara dayanan rasyonalist teorilere (realizm ve liberalizm) eleştiriler yönelterek yeni bir yaklaşımın önünü açmışlardır (Rumelili, 2014). Sosyal inşacılar rasyonalist teorilerin yaşanan yapısal dönüşümleri açıklamakta yetersiz kaldığını, düşünsel unsurları dikkate almadan maddi olgulara ontolojik bir anlam atfettiklerini ve sosyal ilişkileri göz ardı ederek uluslararası sistemi anlamakta başarısız olduklarını ileri sürmüştür (Küçük, 2015, s. 338). Sosyal inşacılar kendi içerisinde farklı yaklaşımlar barındırsa da iki temel görüş üzerinde mutabık kalmışlardır. İlk görüş, gerek uluslararası sistemi oluşturan gerekse de devletlerin iç dinamiklerini belirleyen yapıların öncelikle düşünsel faktörler tarafından belirlendiği ve maddi olguların da bu düşünsel düzlem üzerinden anlam kazandığıdır. İkinci önemli görüş ise aktörlerin kimlik ve çıkarları sabit ve verili kabul edilmeyip düşünceler tarafından oluşmakta/oluşturulmakta olduğu, uluslararası sistemin de yine sabit ve değişmez bir şekilde kabul edilemeyeceği ve düşünceler temelinde değişebileceği anlayışıdır (Reus-Smit, 2014, s. 286). Bu durum en somut biçimde Wendt'in anarşi devletler ne anlıyorsa odur sözünde vücut bulmuştur (Wendt, 1992).

Sosyal inşacılık, değişimi öngörmesi ve maddi unsurların yanında düşünsel unsurlara da önem atfetmesi sebebiyle Çin-ABD ilişkilerini açıklamakta oldukça donanımlıdır. Nitekim; Çin ile ABD arasındaki mücadelenin maddi(materyal) boyutu olduğu gibi düşünsel boyutu da önemli bir yere sahiptir. Bu düşünsel boyut her iki tarafta da liderlerin davranışlarına ve devletlerin dış politika eğilimlerine yön vermektedir. Bu anlamda iki ülke arasındaki ilişkilerin yalnızca bölge üzerinde kontrol sağlamak ya da ortak ihtiyaçlarını karşılamakla ilgili olmadığını kimliksel istikrarını sağlama gayesinin de iki ülke arasındaki mücadelede önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür. Daha açık bir ifadeyle hem Çin hem de ABD bölgesel ve küresel anlamda kendi tercih ettikleri düzenleri empoze etmeye, kendi kural ve normlarını dayatmaya çalışmaktadır. Çin, “yeniden ortaya çıkan güç kimliğini” doğrulamak, ulusal aşağılanma yüzyılıının travmasını hafifletmek ve en azından bölgesel düzeyde bir hegemonya kurmak istemektedir. Bu anlamda Çin'in çağdaş projesi, Amerikan düzenini bozmak ve onun yerine Çin merkezli Uluslararası Doğu Asya Topluluğu'nun modern bir versiyonunu koymaktır. Öte yandan ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası yerleşik liberal hegemon kimliğini sürdürmek ve korumak için Çin'in yükselen güç imajına ve düzen inşa etme projesine karşı koymaktadır. ABD Çin'in otoriter kalkınmacılık modelini ve bu minvaldeki retorik anlatımlarını yerleşik kimliğine yönelik bir varoluşsal tehdit algılamaktadır. Ayrıca iki ülke arasındaki, düzen mücadelesi kaçınılmaz olarak sadece maddi bir güç mücadelesini değil aynı zamanda uluslararası toplum nezdinde meşruiyet arayışını da içermektedir (Heritage ve Lee, 2020, s. 4-20).

Çin açısından bakıldığında son zamanlarda “yeniden ortaya çıkan güç” kimliğine uygun olarak Orta Krallık mitinin canlandırıldığı göze çarpmaktadır. Kendini öteden beri dünyanın merkezi olarak gören Çin’in Orta Krallık retoriği özellikle iki binli yıllarla birlikte daha belirgin hale gelmiştir (Thayer, 2019). ABD’nin doksanlı yıllarda gündeme getirdiği “Yeni Dünya Düzeni” tasavvurundan memnun olmayan Çin, tek kutuplu ABD hegemonyasından çok kutuplu dünya düzenine geçiş yolları aramaktadır. Nitekim Çinli liderler; büyük güçler arasında eşitliğe, güvene, iş birliğine, denge-denet sistemine dayanan çok kutuplu bir sistemin sözcülüğünü üstlenmektedir (Zhao, 2004, s. 14). Pekin yönetimi; barışçıl kalkınma gibi söylemlerle Batı tipi demokratik sistemlere karşı otoriter ama kendine has kalkınma modelini sunmaktadır (Erdiren, 2017, s. 8). Bu anlamda Çin; Vestfalya Düzeninin ötesine geçerek küresel hegemonyaya, askeri ittifaklara, güç politikalarına ve silahlanma yarışına karşı çıkmayı ifade eden “Four No” söylemini canlı tutmaktadır (Lanteigne, 2009, s. 11).

Çin aslında küresel sistemdeki konumunu iyileştirerek daha etkin bir aktör olma amacındadır. Şi Jinping’in “Tek bir Dünya, Tek bir Hayal” sözü bir anlamda Çin’in ideolojisini yansıtmaktadır (Thayer ve Friend, 2018). Çin’in küresel ideolojisi, özellikle ortak çıkar teması üzerinden şekillenmektedir. Bunun en somut örneklerinden biri Şi Jinping’in Tek Yol Tek Kuşak söylemi üzerinden gündeme getirdiği Yeni İpek Yolu Projesidir. Yeni İpek Yolu projesi Çin’in ortak çıkar ve ortak kazanç teması üzerinden hareketle barışçıl yoldan uluslararası sistemde kendi lehine değişiklikler yapma mücadelesinin açık bir göstergesidir. Pekin bu projeye ekonomik konumunu yükseltmeyi, yükselen güç kimliğinin teyit etmeyi, hammadde ihtiyacını karşılamayı ve dünya pazarına daha çok eklenmeyi hedeflemektedir (Özdaşlı, 2015, s. 586). Açıktır ki Çin uluslararası yapıda ABD ile rekabet içerisinde olacağı stratejiler izlemektedir. Ancak bu stratejileri mümkün olduğunca, uluslararası norm ve değerlere uygun bir şekilde ve zorlayıcı güçlerin kullanımından kaçınarak yapmaktadır.

Diğer yandan ABD; özgürlük, demokrasi gibi liberal değerlerin koruyuculuğu rolünü bırakmak istememektedir. Nitekim; kuruluşundan itibaren düşünsel değerler ABD iç ve dış politikasında önemli bir yere sahip olagelmiştir. ABD; dış politikasında Amerikan istisnacılığı ve Açık Yazgı gibi değerler üzerinden yükselen misyoncu anlayış halen etkisini korumaktadır (Sümer, 2008, s. 132). İdeolojik anlamda Çin’in otokratik Orta Krallık modeliyle ABD’nin dünyayı “özgürleştirme” ve “kurtarma” misyonları arasında da bir rekabet olduğu görülmektedir.

Yine de Çin henüz uluslararası yapının mevcut kural ve normlarını tersine çevirme ya da ortadan kaldırma yönünde bir tutum içerisinde değildir. Zira Çin uluslararası topluma katılım sağlamış durumdadır. Bu anlamda Batı merkezli uluslararası norm ve değerlerinin pek çoğunu benimsemekle

kalmamış uluslararası kurumlara da entegre olma çabalarını hızlandırmıştır.¹ Öte yandan Çin Batı hakimiyetindeki uluslararası kurumları kendi çıkarlarına uygun bir şekilde dizayn etme amacındadır. Örneğin, ekonomik açıdan ABD ile Çin arasında karşılıklı bağımlılık olsa da Çin kendi liberal değerlerini ve modelini (Pekin Konsensusu) ABD'nin Washington Konsensusu'nun yerine ikame etmek istemektedir (Thayer ve Friend, s. 2018). Diğer yandan ABD, Çin'in yükselişine dair kuşkularına rağmen, Çin'i uluslararası düzenin sorumlu bir paydaşı olarak dikkate almaktadır (Ungor, 2010, s. 127).

Tüm bu açıklamalar dikkate alınarak ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin hangi düzlemde olduğunu anlamak da bilhassa önemlidir. Bu anlamda Alexander Wendt'in sunmuş olduğu anarşik yapılar ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin şimdiki ve gelecekteki düzlemini anlamak için oldukça yararlıdır. Wendt uluslararası sistemin yapısını “kültür” olarak belirtmiş, anarşik yapıların da bu kültürler çerçevesinde oluşacağını öne sürmüştür (Wendt, 2016, s. 309). Wendt'in varsayımlarına göre üç tip anarşik kültür yapısı mevcuttur. Bunlar: Hobbesçu, Lockeçu ve Kantçı kültürlerdir. Wendt devletlerin yer aldıkları anarşik kültür içindeki norm ve değerlere uygun davranacağını ileri sürmüştür. Bu anlamda aktörler Hobbesçu kültürde düşman, Lockeçu kültürde rakip, Kantçı ülkelerde ise dost rol yapısına sahip olacaktır (Küçük, 2015, s. 363). Devletlerin arasında hangi kültürün yani hangi norm ve değerlerin kabul gördüğü önemlidir. Zira aktörlerin iş birliği arayışı ya da düşmanlık derecesi yer aldıkları anarşik yapı çerçevesinde şekillenecektir. Wendt'e göre Hobbesçu kültür sıfır toplamlı oyunu ifade etmektedir ve bu kültürde kuşku, güvensizlik ve güvenlik ikilemi belirgindir (Wendt, 2016, s. 327). Wendt'in “herkesin herkese savaşı” olarak adlandırdığı bu yapıda devletler diğer aktörlere güvensizlik duyar ve en kötü durumu varsayar. Böyle bir durumda devletler arası ilişkiler de Hobbesçu normların tahakkümüne bağlı kalır. Hobbesçu kültürdeki bir diğer önemli nokta ötekinin varoluşsal tehdit olarak görülmesidir. Bu anlamda Hobbesçu yapıda devletlerin nihai amacı birbirlerini yok etmek ya da ortadan kaldırmaktır. Anarşik yapıların bir diğeri olan Lockeçu kültürde ise düşmanlıktan ziyade rekabet öne çıkmaktadır. Devletler arasındaki mücadele halen bulunmaktadır ancak bu kültürde devletler karşı tarafın egemenliğini hak olarak kabul etmekte ve “yaşa ve yaşamasına” izin ver mantığını benimsemektedir (Wendt, 2016, s. 344). Rakipler bu yapıda zaman zaman şiddet kullansalar dahi bunu karşı tarafın egemenliğini tamamen yok etme amacıyla yapmaz. Daha ziyade kendi etki ve gücünü arttırmaya çalışır. Bu anlamda Lockeçu kültürde tehditler varoluşsal değildir. Lockeçu kültür iş birliğine giden yolun ilk adımındır. Lockeçu kültürün bir sonraki ileri aşaması şiddetin terkedildiği ve takım oyunu normlarının baskın olduğu Kantçı kültürdür. Kantçı kültürde devletler arasındaki ilişkilerde dostluk teması öne çıkmaktadır.

¹ Batı merkezli uluslararası toplumun gelişimi, hangi norm ve değerlerin nasıl kabul gördüğü gibi konular için; (Cingöz, 2022)

Genel anlamda bakıldığında, Çin ile ABD arasındaki ilişkilerin Locke'cu anarşik kültür üzerinden şekillendiği/şekilleneceği söylenebilir. Nitekim; Çin ile ABD arasında jeopolitik ve ekonomik rekabet mevcutsa da bu iki ülkenin en azından soğuk savaş dönemindeki gibi katı bir ideolojik mücadele içerisine girmediği görülmektedir. Ekonomik karşılıklı bağımlılık, Çin'in önemli jeopolitik kısıtlamalara sahip olması, uluslararası kurumlarda karar alma mekanizmalarına birlikte katılım sağlanması, benzer uluslararası norm ve değerlerin benimsenmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin Hobbesçu anarşik yapıdan uzak kalmasına katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan; Uzak Doğu Asya'daki silahlanma, jeopolitik anlaşmazlıklar, son zamanlarda dile getirilen ticaret savaşları söylemi, rejim farklılıkları, Çin'in maddi kapasitesiyle etkinliğinin eş güdümlü olmaması ve bu bağlamda en azından bölgesel hegemon olmak için harekete geçme ihtimalinin yüksek olması gibi unsurlar iki ülke arasındaki iş birliği zeminine zarar vermekte dolayısıyla Kantçı bir anarşik yapıya yol alınmasına engel olmaktadır.

Sonuç

Çin'in yükselen bir güç olarak ortaya çıkması bölgesel ve küresel güç dengelerini yeniden şekillendirmiştir. Bu durum yalnızca Uzak Doğu'daki güç dengelerini değiştirmekle kalmazken, ABD ile Çin arasındaki ilişkilerin gidişatını da belirsiz hale gelmiştir. Demokrasi ve insan hakları gibi liberal değerlere dair yaklaşım farklılıkları, ticaret savaşları, silahlanma yarışı, Covid 19 pandemi süreci ve jeopolitik anlaşmazlıklar üzerinden güvensizlik temelli söylem ve açıklamalar ön plana çıkmıştır. Çin'in büyüyen gücünün yanında bir de askeri yatırımlarını arttırması ABD nezdinde Çin fobisini (*Sinophobia*) yeniden canlandırmıştır. Diğer yandan Çin, bölgesel aktör olma motivasyonu doğrultusunda daha iddialı dış politika stratejileri izlemeye başlamıştır. Tüm bunlar bölgede ABD-Çin odaklı yeni bir çatışma dinamiğinin ortaya çıkmaya başladığına dair iddiaları güçlendirmiştir. Ancak realistlerin kötümser bakış açısını destekleyecek tüm olgu ve verilere rağmen ABD ile Çin arasında ilişkilerin tamamen Tukidides Tuzağı çerçevesinde şekillendiği/şekilleneceği de söylenemez. Her ne kadar ABD ile Çin arasında jeopolitik ve ekonomik bir mücadele söz konusu olsa da iki ülkenin sadece güvenlik ikileminin belirleyici olduğu bir eksende yol almasına engel olacak önemli unsurlar da yer almaktadır.

Nitekim liberallerin dikkat çektiği; iki taraf arasındaki karşılıklı bağımlılık ve küresel liberal ekonominin varlığı, Soğuk Savaş dönemindeki gibi katı ideolojik bir kutuplaşmanın olmayışı, Çin'in – en azından şimdiye kadar- rasyonel ve görece ihtiyatlı bir dış politika izlemesi, uluslararası kurumların varlığı ve küreselleşme gibi dinamikler Çin ile ABD arasındaki ilişkilerde realist öngörülerin mutlak hâkim olmasını engellemektedir. Ayrıca etrafı önemli güçteki devletlerle çevrili Çin, hegemon güç olmaya yönelik bir ivme kazandığı takdirde komşularının tehdit algılarını tırmandırarak kuşatılacağı farkındadır. Ancak her ne kadar liberallerin argümanları bazı

noktalarda önemli açılımlar sunsa da liberal yaklaşımın Çin-ABD ilişkileri bağlamında haddinden fazla iyimser görünmektedir. Zira, Çin ve Uzak Doğu Asya ülkelerinin hızlı bir silahlanma yarışına girmesi ekonomik karşılıklı bağımlılığın her zaman iş birliğini ve barışı tetiklemeyeceğini açık bir şekilde göstermektedir. Bunun yanında her ne kadar Çin Batı'nın liberal ekonomik anlayışını benimsemiş olsa da Batı'nın demokrasi, özgürlük gibi liberal değerlerini benimseme konusunda oldukça isteksizdir. Üstelik ABD, Çin ile ticaretinde kendisi aleyhine büyüyen ticaret açığından giderek daha çok hoşnutsuz olmaktadır. Ticaret savaşları da bunun yansıması olmuştur.

Realizmin dikkat çektiği güvenlik ikilemi ve jeopolitik anlaşmazlıklar elbette ki önemlidir. Diğer taraftan liberalizmin vurguladığı karşılıklı bağımlılık ve uluslararası kurumlardaki artan iş birliği de dikkate alınmaya değerdir. Ancak son kertede iki ülke arasındaki ilişkilerde hâkim paradigma ne katı güç mücadelesi ve sıfır toplamlı oyun ne de liberallerin sunmuş olduğu iş birliği düzlemi olacak gibi görünmektedir. Zira iki ülke arasındaki mücadele zemininde düşünsel unsurlar en az maddi unsurlar kadar önemli olup dikkate alınmayı gerektirmektedir. ABD ile Çin arasındaki ilişkilerde karşılıklı bağımlılık, jeopolitik anlaşmazlıklar ve güç dengesi arayışı kadar iki ülkenin kendi hegemonik düzenini kabul ettirme, kendi belirlediği kural ve normları hâkim kılma ve sosyal meşruiyet sağlama gibi düşünsel mücadele düzlemi de önemli bir yere sahiptir. Bir tarafta Çin “yeniden ortaya çıkan/yükselen güç” imajını öne çıkarmakta ve bu minvalde Orta Krallık mitine yaslanmaktadır. Orta Krallık miti çerçevesinde Çin ABD'nin Yeni Dünya Düzeni projesine ve küresel hegemonyasına karşı çıkmaktadır. Bu anlamda Çin ABD merkezli küresel düzeni kendi lehine çevirmenin yollarını aramaktadır. Çin'in küresel ideolojisi ise ortak çıkarları vurgulayan otoriter kalkınmacı Pekin Konsensüsü modeli ile anılmaktadır. Diğer yandan ABD liberal hegemon kimliğini sürdürmek ve özgürlük, demokrasi ve market ekonomisi gibi liberal değerlerin koruyuculuğunu devam ettirmek istemektedir. ABD nezdinde Çin'in Pekin Konsensüsü modeli kendi kimliğine yönelik büyük bir tehdittir. Bu minvalde ABD'nin Çin'e karşı koymasında maddi unsurlar ya da jeopolitik anlaşmazlıkların yanı sıra mevcut uluslararası düzeni sürdürmek, norm ve değerlerini korumak gibi amaçlarda önemli rol oynamaktadır.

ABD'nin liberal hegemon kimliği ve liberal demokratik değerlere yönelik vurgusu ile Çin'in yeniden yükselen güç kimliğine dayanan Orta Krallık vizyonu dikkate alındığında, iki ülke arasındaki ilişkilerin Lockecu kültür çerçevesinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira iki ülke arasındaki ilişkilerin Lockecu kültürün norm ve değerleri üzerinden temellendiği görülmekte birbirlerinin egemenliklerini tanıyan ancak aşındırmaya çalışan bir rekabet ilişkisi biçimi öne çıkmaktadır. Nitekim Çin; Sovyetler Birliği gibi ABD ve Batı dünyasının tamamen ikamesi ya da alternatifi olacak bir düzen iddiasından ziyade, küresel düzeni kendi lehine değiştirmenin yollarını aramaktadır. Bu anlamda Çin'in artık uluslararası toplumun bir parçası haline geldiği açıktır. Ancak gerek düzen kurma mücadelelerinin gerek ideolojik

karşıtlığın gerekse de jeopolitik anlaşmazlıkların etkisinde iki ülke arasındaki anarşik kültürün Kantçı anarşik yapıdan ziyade Hobbesçu anarşik yapıya daha yakın bir konumda olduğunu/olacağını söylemek de mümkündür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Murat Cingöz: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Murat Cingöz: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Cingöz, M. (2023). ABD-Çin ilişkilerine dair teorik bir analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 399-421. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1342651>

Kaynakça

- Akçadağ, E. (2010). Yumuşak güç Japonya'nın sert güç arayışları, *Bilge Strateji*, 2(3), Güz, 1-28.
- Bhardwaj, A. (2020). COVID-19 and US–China tussle, *Economic & Political Weekly*, 55(17), 10-12.
- Blanco, M. L. & Rosales, A. (2020, 6 Mayıs). *Global governance and COVID-19: The implications of fragmentation and inequality*, 5 Nisan 2022 tarihinde <https://www.e-ir.info/2020/05/06/global-governance-and-covid-19-the-implications-of-fragmentation-and-inequality/> adresinden edinilmiştir.
- Bush, R. C. (2009). *China Japan security relations*. Brookings.
- Carr, E. H. (1939). *The twenty years crisis 1919-1939*. Palgrave Macmillan.
- Cingöz, M. (2022). Osmanlı Devleti ve uluslararası toplum, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 3(2), 88-119.

- Denker, M. S. (2000). 2000’li yıllarda Asya Pasifik bölgesinde büyük güç etkileşimi ve bazı mümkün gelişmeler, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 5(1), 1-26.
- Doyle, M. W. (1983). Kant, liberal legacies and foreign affairs, *Philosophy and Public Affairs*, 12(3), 323-353.
- Dumbaugh, K. (2009). China-US relations: current issues and implications for US policy, *Congressional Research Service*, 1-52.
- Erdiren, C. (2017). Duygunun jeopolitiği kitap özeti, Dış İlişkiler ve Projeler Koordinatörlüğü.
- Ersoy, E. (2019). Realizm, R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (s. 159-186). İletişim Yayınları.
- Feng, H. (2006). *The politics of China’s accession to the World trade Organization: the Dragon Goes Global*. Routledge.
- Friedberg, A. L. (2005). The future of US-China relations: is conflict inevitable?, *International Security*, 30(2), Autumn, 7-45.
- Grandre, N. (2019, 23 Nisan). *Conflict with China is not inevitable*, 2 Ocak 2022 tarihinde <https://nationalinterest.org/blog/skeptics/conflict-china-not-inevitable-53897> adresinden edinilmiştir.
- Güneş, E. (2013). Yeni yüzyıldaki Çin-Amerika rekabeti, *Toplum ve Demokrasi*, 3(6-7), Mayıs-Aralık, 175-188.
- Heritage, A. & Lee, P. K. (2020). *Order, contestation and ontological security-seeking in the South China Sea*. Palgrave Macmillan.
- Hood, L. (2020, 21 Nisan). *Donald Trump’s ‘Chinese virus’: the politics of naming*, The Conversation, 12 Ağustos 2022 tarihinde <https://theconversation.com/donald-trumps-chinese-virus-the-politics-of-naming-136796> adresinden edinilmiştir.
- Huntington, S. P. (1997). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Simon Schuster Inc.
- İşgören, P. (2022). Geçmişten günümüze liberalizm teorisi, N. K. Özsoy (Ed.), *Uluslararası İlişkilerde Teoriler ve Yaklaşımlar* içinde (s. 47-63). Astana Yayınları.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1972). *Transnational relations and world politics*. Harvard University Press.
- Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1973). Power and interdependence, *Survival*, 15(4), 158-165.
- Küçük, M. (2015). Uluslararası ilişkilerde sosyal inşacılık, R. Gözen (Ed.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (s. 771-795). İletişim Yayınları.
- Layne, C. (2008). China’s challenge to US hegemony, *Current History*, January.
- Lanteigne, M. (2009). *Chinese foreign policy: an introduction*. Routledge,

- Lee, A. (2019, 26 Nisan). *The road to war with China*, 5 Nisan 2022 tarihinde <https://www.project-syndicate.org/commentary/america-hostile-foreign-policy-toward-china-by-ann-lee-1-2019-04> adresinden edinilmiştir.
- Mearsheimer, J. J. (2001). *The tragedy of great power politics*, W. W. Norton & Company.
- Mearsheimer, J. J. (2007). Structural realism, *International relations theories: Discipline and diversity*, 83.
- Mitrany, D. (1948). The functional approach to world organization, *International Affairs*, 24(3).
- Miura, L. (2019, 10 Nisan). *U.S.-China Cold War narrative is misleading*, the Japon Times, 12 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2019/04/10/commentary/japan-commentary/u-s-china-cold-war-narrative-misleading/#.XNa-QI4zZPY> adresinden edinilmiştir.
- Michta, A. (2019, 22 Nisan). *Will China drive a wedge between the US and Europe?*, 24 Mayıs 2022 tarihinde <https://www.the-american-interest.com/2019/04/22/will-china-drive-a-wedge-between-the-us-and-europe/> adresinden edinilmiştir.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics among nations: the struggle for power and peace*. Alfred A. Knopf.
- Özdaşlı, E. (2015). Çin'in yeni ipek yolu projesi ve küresel etkileri, *Electronic Turkish Studies*, 10(14), 579-596.
- Rendeci, A. T. (2019). *A conceptual analysis of war in Thucydides and Hobbes* [doctoral dissertation], Institute of Social Sciences, İstanbul Technical University.
- Reus-Smit, C. (2014). Konstrüktivizm, S. Burchill & A. Linklater (Ed.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde. Küre Yayınları.
- Roberts, M. (2019, 19 Nisan). *Rethinking US Sinophobia*, *Asia Times*, 7 Haziran 2022 tarihinde <https://www.asiatimes.com/2019/04/opinion/rethinking-us-sinophobia/> adresinden edinilmiştir.
- Rosecrance, R. (1986). *The rise of trading state: commerce and conquest in the modern World*. Basic Books.
- Rumelili, B. (2014). İnşacılık-konstrüktivizm, E. Balta (Ed.) *Küresel Siyasete Giriş* içinde (s. 151-171). İletişim.
- Sandıklı, A. (2010). China's growing need of energy and changing balances, A. Sandıklı (Ed.), *China A New Superpower: Dimensions of Power, Energy and Security* içinde (s. 54-64). BİLGESAM Publications.
- Shannon, V. & Kowert, P. (2015). *Psychology and constructivism in international relations*. Michigan Press.

- Shirzad, M. A. (2018). *Çin'in yükselişine neoliberal kuramsalci yaklaşım* [yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Sümer, G. (2008). Amerikan dış politikasının kökenleri ve Amerikan dış politik kültürü, *Uluslararası İlişkiler*, 5(19), Güz, 119-144.
- Thayer, B. (2019, 14 Nisan). *Why America must maintain ideological dominance*, 18 Temmuz 2022 tarihinde <https://nationalinterest.org/feature/why-america-must-maintain-ideological-dominance-52082> adresinden edinilmiştir.
- Thayer, B. A. & Friend, J. M. (2018, 18 Kasım). The World according to China, 12 Nisan 2022 tarihinde <https://thediplomat.com/2018/10/the-world-according-to-china/> adresinden edinilmiştir.
- Tuncer, F. F. (2022). The spread of fear in the globalizing world: The case of COVID-19, *Journal of Public Affairs*, 20(4), 1-9.
- Umbach, F. (2000). ASEAN and major powers: Japan and China changing balance of power?, *International Relations in the Asia-Pacific*, 171-213.
- Ungor, Ç. (2010). Countering US hegemony: A viable option for China, A. Sandıklı (Ed.), *China A New Superpower: Dimensions of Power, Energy and Security* içinde (s. 119-144). İstanbul, BİLGESAM Publications.
- Vahdi, R. & Attar, S. (2022). Reqabete Çin ve Amerika der Asyayi merkezi ve peyamede an ber revende sulhe Afganistane (2001-2020), *Journal of Politics and International Relations*, 5(10).
- Walt, S. M. (1998). *International relations: one world, many theories*. Foreign Policy.
- Waltz K. (2015). *Uluslararası politika teorisi*. Phoenix Yayınevi.
- Wasserstrom J. N. (2015). *21. yüzyılda Çin: Çin hakkında bilmek isteyeceğiniz herşey*. İletişim Yayınları.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is what states make of it: the social construction of power politics, *International Organization*, 46(2), 391-425.
- Wendt, A. (2016). *Uluslararası siyasetin sosyal teorisi*. Küre Yayınları.
- Yanık, L. K. (2015). Liberalizm: bir yazın değerlendirmesi, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 34-55.
- Yirmibeşoğlu, Ş. G. & Dinçer, F. C. Y. (2018). Uluslararası ticaret bağlamında klasik realizm, neo-realizm ve neo-liberalizm, *AKSOS, Bahar*, 3, 115-130.
- Zhao, S. (2004). *Chinese foreign policy: pragmatism and strategic behaviour*. Routledge

Extended Abstract

Mainstream theories in international relations provide different perspectives on the relations between the USA and China, each highlighting crucial aspects that contribute to our understanding of bilateral relations. The dominant view in realism posits that China's increasing military and economic power will destabilize the international security architecture, resulting in relations between China and the USA being characterized by suspicion and a security dilemma. Liberalism, conversely, emphasizes the role of economic interdependence and the opportunities for cooperation within international institutions, suggesting that relations between the two countries can be more harmonious. However, this study contends that the relations between China and the United States are neither solely dictated by the rigid power struggle and security dilemma outlined by realists nor entirely in line with the optimistic liberal perspective that underscores interdependence and cooperation through international regimes.

Moreover, the social constructivist approach offers a potentially more accurate analysis of the relations between the USA and China by incorporating ideational dimensions. This study embraces the idea that social constructivism is more adept at explaining aspects overlooked by realism and liberalism in their analyses of US-China relations, presenting a more comprehensive and suitable framework for understanding the present and future of the relations between the two countries. The central argument of this study is that the dominant paradigm in US-China relations cannot be reduced to a strict power struggle and zero-sum game or absolute cooperation. Instead, ideational elements, such as establishing social legitimacy, creating order, and preserving political or identity values, play a crucial role in the dynamics between the two nations. Additionally, the study asserts that the Lockean culture of competition, one of Alexander Wendt's anarchic structures, is instrumental in shaping the relations between the two countries.

The rise of China as a global power has significantly altered regional and international power dynamics, shifting the balance of power in the Far East and creating uncertainty in the relationship between the USA and China. Distrust and differing approaches to liberal values have become increasingly prominent in the discourse between the two countries. Moreover, China's growing power and increasing military investments have reignited Sinophobia in the USA. At the same time, China has adopted more assertive foreign policy strategies, seeking to assert itself as a regional actor, which has fueled claims of a new US-China conflict dynamic in the region. However, despite the evidence supporting a realist perspective of pessimism, it is not accurate to say that the relationship between the USA and China is/will be determined solely by the Thucydides Trap. While there is a geopolitical and economic competition between the USA and China, various crucial factors will prevent the two nations from becoming entangled in a security dilemma that dominates their relationship.

Liberals drew attention to dynamics such as the interdependence between the two sides, the existence of a global liberal economy, the absence of rigid ideological polarization as in the Cold War era, China's rational and relatively cautious foreign policy, at least until now, the presence of international institutions, and globalization. These factors prevent the absolute dominance of realistic predictions in relations. In addition, China, surrounded by powerful states, is aware that if it gains momentum to become a hegemonic power, it will be surrounded by escalating threat perceptions of its neighbors. However, although the arguments of liberals offer important openings at some points, the liberal approach seems overly optimistic in the context of China-U.S. relations. The rapid arms race between China and Far East Asian countries shows that economic interdependence will not always trigger cooperation and peace. In addition, although China has adopted the liberal economic understanding of the West, it is quite reluctant to adopt the liberal values of the West, such as democracy and freedom. Moreover, the United States is increasingly dissatisfied with the growing trade deficit with China to its detriment. Trade wars have also been a reflection of this.

The level of cooperation that has been pursued will be significant. This is because the struggle between the two countries involves ideational elements that are at least as essential as material ones. In the relations between the USA and China, the level of ideational struggles, such as mutual dependence, geopolitical disagreements, and the search for a balance of power, along with the two countries' hegemonic order, which involves dominating the rules and norms determined by themselves and providing social legitimacy, plays a crucial role. On the one hand, China presents itself as a "reemerging/rising power," drawing on the myth of the Middle Kingdom. Within the framework of the Middle Kingdom myth, China opposes the US's New World Order project and its global hegemony. In this sense, China is seeking ways to shift the US-centered global order in its favor. On the other hand, China's global ideology is characterized by the authoritarian developmentalist Beijing Consensus model, which emphasizes common interests.

Considering the USA's liberal hegemon identity, its emphasis on liberal democratic values, and China's Middle Kingdom vision based on its reemerging power identity, it can be argued that the relations between the two countries fall within the framework of the Lockean culture. This is because the relations between the two countries appear to be based on the norms and values of the Lockean culture, leading to a competitive relationship that acknowledges each other's dominance but seeks to undermine it. Indeed, China seeks ways to alter the global order in its favor rather than establishing an order that completely replaces or offers an alternative to the US and the Western world, as the Soviet Union did. In this sense, it is evident that China has now become an integral part of the international community. However, the anarchic culture between the two countries is/will be closer to the Hobbesian anarchic structure than the Kantian anarchic structure, influenced

by struggles to establish order, ideological opposition, and geopolitical disputes.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİ VE İTİCİ BİR GÜÇ OLARAK ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU

Emine ERDEN KAYA*

Öz

Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihi birçok kırılmalara şahit olmuş ve bu kırılmalar demokratik konsolidasyon açısından gerilemeleri ve ilerlemeleri beraberinde getirmiştir. "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" olarak adlandırılan, iktisadi bir politika da bu kırılmalardan en önemli olanlarından birine öncülük etmiştir. Bu politikanın kanun tasarısının görüşülmesi sırasında meclis içi muhalefet, alışılan aksine kendini daha şiddetle göstermiş ve bu durum tek parti döneminden çok partili hayata geçişle sonlanan bir dönemin kapılarını açmıştır. İlk kez iktisadi bir politikanın siyaseti şekillendirdiği bu dönemin iç-dış dinamikleri ve gelişmeleri de yine bu önemli kırılmanın yaşanmasında pek çok faktörün etkili olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amacı çok partili hayata geçişte etkili olan iç ve dış faktörlerin, tek parti yönetiminin son dönemini nasıl biçimlendirdiğini ve hangi dinamiklerin etkili olduğunu incelemektir. Ayrıca, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının dönemdeki belirleyici rolünü de analiz etmektir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasi, sosyal ve ekonomik önemli dönüşümleri ve değişimleri de beraberinde getiren bu olaylar silsilesi, Türk siyasal yaşamında önemli ölçüde etkili olmuştur. Çalışmada genel olarak tarihsel karşılaştırmalı ve tanımlayıcı yöntemlerden faydalanılmıştır. Çalışmanın en önemli bulgusu ise dönemde konjonktürel dalgalanmaların etkisiyle, özlemi duyulan muhalefet olgusunun güdümlü bir durum yerine, bağımsız ve doğal şekilde ortaya çıkması ve yükselmesidir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Dönemi, Milli Şef, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Muhalefet, Toprak Reformu.

THE TRANSITION TO MULTI-PARTY POLITICS AND THE LAW FOR PROVIDING LAND TO FARMERS AS A DRIVING FORCE

Abstract

The political history of the Republic of Türkiye has witnessed many breaks, which have brought about regressions and advances in democratic consolidation. An economic policy called the "Law for Providing Land to Farmers" also caused one of the most important of these ruptures. While the draft law was under discussion, opposition within the parliament manifested itself more strongly than usual. This law marked the beginning of a period that ultimately led to the transition from a single-party system to a multi-party system. The internal and external dynamics and the

* Dr. Öğr. Üyesi, Amasya Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emineerdenkaya@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1225-2382>

developments during this period, where economic policy began to shape politics for the first time, indicate that numerous factors played a significant role in this pivotal transformation. This study aims to investigate how internal and external factors influenced the transition to a multi-party system, shaping the final years of single-party rule and the dynamics at play. It also analyzes the pivotal role played by the Law for Providing Land to Farmers during this period. These events, which brought about substantial political, social, and economic transformations, left a profound impact on the history of the Republic of Türkiye and significantly altered Turkish political life. The study primarily employs historical, comparative, and descriptive methods. One of the most noteworthy findings is that, influenced by cyclical fluctuations during the period, the phenomenon of genuine opposition emerged and flourished organically and independently, rather than being orchestrated.

Keywords: *Single Party Period, National Chief, Law for Providing Land to Farmers, Opposition, Land Reform.*

Giriş

Çok partili hayata geçiş süreci, Türk siyasi hayatında hem bir kuruluş hem de bir olgunlaşma dönemidir. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçişle birlikte siyasi kültür dönüşüm süreci de hızlanmıştır ve kültür kodlarında var olmayan “tebaadan o ülkenin yurttaşlarına olan geçiş” durumu yönetim kademelerinin her noktasına sirayet etmiştir. Demokrasinin pekişmesi için olmazda olmaz, otoriter ve totaliter bir devlet yönetimi görünümünden uzaklaşmayı ve muasır medeniyetler seviyesine ulaşmayı şiar edinen erken cumhuriyet elitleri tarafından da bu durum zaten bir hedef olarak benimsenmiştir. Ancak hem I. Dünya Savaşı'nı henüz deneyimlemiş hem de II. Dünya Savaşı'na girmeyerek, bir şekilde gelecekteki iki kutuplu dünyanın rolleri belirlenirken, denge ve çıkar politikasını uygulamayı mevcut şartlar nedeniyle yeğlemiş genç Cumhuriyet için bu evreye geçiş birçok iç ve dış etkene bağlı olarak gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada bahsi geçen etkenler, özellikle Tek Parti Dönemi'ne damgasını vurmuş “Milli Şef” yani Cumhurbaşkanı İsmet İnönü döneminin iktisadi, sosyal ve siyasal yapısına odaklanılarak ve dış gelişmelerle birlikte analiz edilmiştir. Çalışmanın amacı, çok partili hayata geçişte önemli bir nüans olan bu iç ve dış nedenlerinin etkisiyle zaten olgunlaşan sürecin, adeta itici gücü olarak betimlenebilecek bir iktisadi politika olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerinden nasıl neticelendiğini aktarmaktır. Zira bu kanun tasarısı üzerinde yapılan tartışmalar neticesinde, meclis içinde yirmi yıla yakın süredir oluşmayan muhalefet olgusu ilk kez kendisini göstermiştir. Yaşanan kırılmanın ardından ise Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde demokratik konsolidasyon açısından önemli bir dönüşüm yaşanmış ve süreç çok partili hayata geçiş ile sonuçlanmıştır.

Dönemin iç ve dış gelişmeleri ışığında, çalışmada ilk olarak bir dönemi kapatmaya zorlayan birikimler ve tarihsel gelişmeler analiz edilecektir. İç gelişmeler incelenirken özellikle İsmet İnönü dönemine tekabül eden

süreçteki genel yapı, uygulanan Milli Korunma Kanunu, Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi gibi iktisadi politikaların ve halk-basın üzerindeki kısıtlamaların toplum üzerinde oluşturduğu olumsuz etki ve tepkilere yer verilecektir. Dış gelişmeler bölümünde ise özellikle demokrasinin gelişmesi açısından çok partili hayata geçişe zorlayan dış etkenler incelenecektir. Sonrasında, Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili hayat olarak adlandırılan döneme geçişte önemli rolü olan ve bir kopuşun simgesi haline gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu üzerine odaklanılacaktır. Kanun tasarısı üzerinde sürdürülen tartışmaların, alınan karar ve neticelerin Türk siyasi hayatını nasıl etkilediği ise tarihsel bir analiz ile sunulmaya çalışacaktır. Çalışmada tarihsel karşılaştırmalı ve tamamlayıcı yöntem kullanılacaktır. Bu metodoloji sayesinde döneme ait farklı kaynaklar arasında karşılaştırmalı okumalar yapılması vesilesiyle ve incelenen birincil kaynakların katkısıyla yeni betimsel bir analiz ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.MİLLİ ŞEF DÖNEMİ GENEL YAPISI

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından, rejim konusunda ve Cumhuriyetin akıbetine dair çeşitli spekülasyonlar yaygınlaşmış, ancak kısa sürede İsmet İnönü'nün, Atatürk'ün temel siyasi çizgisini sürdüreceği anlaşılmıştı. Aralık 1938'deki olağanüstü bir parti kongresinde lider olan İnönü, parti tüzüğünde değişiklikle “değişmez genel başkan” yapılmış, aynı zamanda Milli Şef deyimini, artık İnönü'nün resmi unvanı haline gelmişti (Zürcher, 2010, s. 274).

İnönü'nün Cumhurbaşkanı olmasından kısa bir süre sonra başlayan II. Dünya Savaşı'na, Türkiye, her ne kadar tarafsız kalarak girmese de savaştan oldukça fazla etkilenmiştir. Savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar, Türk toplumunu derinden etkilemiş ve hükümetlerin savaş yılları boyunca uyguladıkları ekonomi politikaları ve alınan sert tedbirler, toplumun geniş kesimlerinde yönetime karşı hoşnutsuzluk yaratmıştır. Ayrıca iç siyasetteki baskıcı politikalar ve bunların uygulanmasında görülen keyfi tutumlar tepkileri artırmıştır (Akandere, 1998, s. 145). Diğer taraftan, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrası değişen dengelerle, iç siyaseti de şekillenmiş ve güçlü devletlerin yanında olma isteği, çok partili hayata geçişini kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki fikir ayrılıkları ve demokratikleşme yolunda bir muhalefet olgusuna ihtiyaç duyulması, Tek Parti Dönemi'nin sonunu hazırlayan başlıca etkenler olmuştur. Kısaca, Türkiye Cumhuriyeti'nin tek partili sistemden çok partili sisteme geçişine 1938-1945 yılları arasındaki meydana gelen gelişmeler ve sonuçları önemli ölçüde tesir etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, Milli Şef İsmet İnönü dönemine tekabül eden bu sürecin siyasi, sosyal ve ekonomik politikaları, Türkiye'de çok partili hayata geçişini kolaylaştırmış ve etkili olan zemini hazırlamıştır.

1.1. Milli Şef Döneminde Uygulanan İktisadi Politikalar

Tek parti yönetimine karşı halkı harekete geçiren tepkilerin dayandığı iç etkenler, Türkiye’de çok partili hayata geçişi kolaylaştıran önemli unsurlardır. Bu iç etkenlerden ilki daha önce de kısaca bahsettiğimiz gibi II. Dünya Savaşı yıllarında uygulanan hükümet politikalarıdır. Bu politikalarından en önemlisi iktisadi alanda yapılan politikalar ve bu bağlamda halkın hayat şartlarının ağırlaşmasıdır. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye’de “Savaş Ekonomisi”ne geçilmiş (Akandere, 1998, s. 146) ve ülke savaş yılları boyunca bu iktisat politikasıyla yönetilmiştir. Ancak bu politikanın temel çelişkisi, enflasyonist girişimlerle baskıcı ve kontrollü tedbirleri bir arada yürütme çabası olduğu için bu durum toplumsal dengeyi sarsıcı sonuçlar yaratmıştır. Bu dönemde izlenen enflasyonist politika ve bu politikanın doğal sonuçları olan fiyat artışları, baskı ve zabıta yöntemleri ile önlenmeye çalışılmıştır (Timur, 1994, s. 18). Bu bağlamda uygulanan politikaların en önemli ayaklarını halktan çeşitli adlarda alınan vergiler ve kanun düzenlemeleri oluşturur.

1.1.1. Milli Korunma Kanunu

Milli Şef Dönemi’nde, hükümetlere göre ekonomi politikaları savaş yıllarında farklılık arz etmiştir. Refik Saydam’ın başbakan olarak görev yaptığı hükümet döneminde (1939-1942) ekonomide temel esaslar “mevcut bütçe imkanları ile ordu ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamak, ticareti devlet denetimine almak, sıkı kontroller ve polisiye tedbirlerle fiyat artışlarına mâni olmak” şeklinde belirlenmiştir. Bu politikanın amaçları ise, “ticaret ve fiyatları sıkı bir şekilde denetlemek, karaborsaya mâni olmak, ordunun ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaktır”. Bu arzuları gerçekleştirebilmek için 18 Ocak 1940 tarihinde, Milli Korunma Kanunu (MKK) kabul edilmiş ve hükümet ekonomiyi yeniden düzenleme yetkinliği edinmiştir (Akandere, 1998, s. 148). Milli Korunma Kanunu, 1940-1945 döneminin en önemli iktisadi kanunudur. Bu kanuna dayanılarak çeşitli kararname çıkarılmış ve bu kararname savaş yılları iktisat politikalarının ana unsurlarını oluşturmuştur (Boratav, 1982, ss. 245-246).

Bir çeşit ekonomik olağanüstü haller rejimini içeren bu kanun, içeriği ve verdiği yetkilerle pek çok tartışmaya yol açmış, yine Saydam hükümeti zamanında, üç kez elden geçerek, kanunun 72 maddesinden 51’i değiştirilmiştir (Akin, 2010, s. 323). MKK’ya dayanarak çıkarılan kararnamelerle, köylünün ve üreticinin ürünlerine, iç ve dış ticaret yapan tüccarların mallarına, iş adamları ve sanayicilerin fabrikalarına, sanayi tesislerine ve madenlerine el konulmuştur. Bu uygulamalardan en çok etkilenen kesim, dar ve sabit gelirli köylü ve üreticiler olmuştur. Savaş yıllarında, Türk köylüsünün ve çiftçisinin üzerine ağır yükler yüklenmiştir. Zabıta ve jandarma zoruyla ve keyfi uygulamalarla bazen ekmeçlik buğdayı bile zorla elinden alınan köylü ve çiftçi zor durumda bırakılmıştır. Toplumun büyük bir bölümü bu uygulamaların sorumlusu olarak CHP’yi görmüştür ve

tek partiye karşı giderek büyüyen bir tepki ve memnuniyetsizlik hali oluşmuştur (Akandere, 1998, ss. 188-192).

Savaş ekonomisinin şartlarını ve MKK'yı uygulamak için oluşturulan teşkilatların uyum içinde çalışmaması, düzensiz alınan kararlar ve tedbirler yüzünden bu politika, Saydam döneminde işe yaramamıştır. Belirlenen hedeflere ulaşamamış ve ekonomik bunalıma çare bulunamamıştır (Akandere, 1998, s. 149). Ayrıca karaborsa, stokçuluk, rüşvet ve ihtikar artmış, bu durumdan toplumunun büyük bir bölümü ağır şekilde etkilenmiş ve gitgide ağırlaşan dönem şartları, yine halkın yönetime karşı hoşnutsuzluğunu ve öfkesini artırmıştır.

1942'de Refik Saydam'ın ani ölümünden sonra Şükrü Saraçoğlu Başbakan olmuştur. Saraçoğlu, o zamana kadar ki ekonomik uygulamaların tersine, piyasa üzerindeki denetimi, gevşetme yoluna gitmiş ve fiyatları serbest bırakmıştır. “Yüzde 25 Kararı” olarak adlandırılan uygulamayla, “çiftçiye ürününün yüzde 25'inden fazlasını piyasa fiyatlarından satma olanağı” tanınmış ancak bu durum temel gıda fiyatlarını hızla artırarak, savaş döneminin en yüksek enflasyonuna neden olmuştur (Akın, 2009, s. 11). Genel fiyat düzeyi 1942'de %90, 1943'te %75 artmış, çiftçi, tüccar ve sanayicinin durumunun iyileşmesine karşı dar gelirlilerin durumu iyice zorlaşmıştır. Enflasyona alışkın olmayan halk ise bu gelişmeleri tepkiyle karşılamıştır (Akşin, 2007, s. 236). Bütçe açığını kapatmak için çalışmalar yapılmış, Saydam hükümeti döneminde ihracat mallarının fiyatının artmasından ve ithalat mallarının kıtlığından yararlanarak zenginleşen kesimlerin aşırı kazançları için Varlık Vergisi uygulaması başlatılmıştır. Öte yandan, tarım ürünlerinin fiyatlarının artmasından dolayı gelirleri artan büyük çiftçilerin fazla kazançları için Toprak Mahsulleri Vergisi konulmuştur (Akın, 2009, s. 40). Çiftçiyi Topraklandırma tasarısı da yine Saraçoğlu hükümeti döneminin en önemli uygulamalarından biridir. Aşağıda detaylarına sırasıyla değineceğimiz bu iktisadi politikalarından sonra Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısına da ayrıca yer verilecektir.

1.1.2.Varlık Vergisi Kanunu

Varlık Vergisi Kanunu, “temelde savaşın başından beri geçen süre içinde elde edilen servet ve kazançlara, bir ölçüde el koyma biçiminde hükümete yetki veren bir düzenlemedir” (Ekinci, 2007, s. 181). Kasım 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu ile burjuvazinin serveti bir defa olmak üzere ağır biçimde vergilendirilecekti (Akşin, 2007, s. 236). “Tüccarlar, emlak sahipleri ve büyük çiftçiler”, Varlık Vergisinin Saraçoğlu'na göre en önemli üç matrahtıydı. Çünkü, savaş yıllarında, en çok tüccarlar kazanç elde ettiği için de Varlık Vergisi'nin büyük bölümünü onların ödemesi düşüncesi hakimdi (Ekinci, 2007, s. 183). Daha çok dışsatım ağırlıklı çalışan söz konusu tüccarlar, gayrimüslim İstanbul tüccarlarıydı. Matrahi belirleme yetkisi maliye bakanlığının elindeydi ve itiraz hakkı yoktu. Yabancılar Müslümanlar kadar, dönmeler Müslümanların iki katı kadar, gayrimüslimler ise on katına

kadar vergi ödediler (Akin, 2009, s. 41). Belirlenen vergileri ödeyemeyenler önce toplama merkezlerine, sonrasında çalıştırılmak üzere Erzurum, Aşkale'ye sevk edildi. Gönderilen 1400 kişinin neredeyse tamamı vergiyi ödeyemeyen gayrimüslimlerden oluşuyordu (Akşin, 2007, s. 236). Cumhuriyet döneminin en ağır uygulamalarından biri olarak kayıtlara geçen bu uygulama, sınıflar arası eşitlik durumunu sarsmış ve savaş sonrası döneme de etki edecek önemli siyasi sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçları değerlendiren Bernard Lewis, Türk vatanseverler için Varlık Vergisi'nin en affedilmez yönünün Türkiye'nin egemenliğine ve haysiyetine verdiği zararlar olduğunu ve yabancı vatandaşlara yüklenen adaletsiz ve ayrımcı vergilerin, yabancı güçlerin Türkiye içişlerine müdahale etmesine sebebiyet verdiğini iddia eder (Lewis, 2008, s. 403). Bundan başka Varlık Vergisi'nden en çok etkilenen grup, her ne kadar gayrimüslim azınlıklar olsa da ana mal sahibi grupların hükümete ve tek parti yönetimine karşı olan güvenlerinde de önemli bir sarsıntı meydana gelmiştir (Akin, 2009, s. 42).

1.1.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

Haziran 1943'te çıkarılan Toprak Mahsulleri Vergisi ise yine Milli Şef Döneminde, savaş ortamının olağanüstü yasalarından biri olarak uygulanmıştır. Toprak Mahsulleri Vergisi, “aşarın kaldırılmasından sonra tarıma yönelik büyük çapta ilk dolaysız vergi” olarak önem taşır (Boratav, 1988, s. 67). Verginin ekonomik amacı; “II. Dünya Savaşı esnasında devlet hazinesine gelir sağlamak” tı. Sosyal amacı ise; “1942 yılında tarım dışı kesimde uygulanan ve büyük tepki çeken Varlık Vergisi'nin bir uzantısı sayılabilecek bu vergiyle köylü kesimini vergilendirerek söz konusu tepkileri bir ölçüde hafifletmekti” (İnci, 2009, s. 116). Çiftçilerin yetiştirdikleri ürünün %10'unu nakden veya aynen ödeyecekleri vergi, Osmanlı dönemindeki aşara benzeyen, fakat mültezime başvurmadan doğrudan devlet tarafından toplanan bir vergidir (Akşin, 2007, s. 237). Bu vergi vesilesiyle amaç; “büyük çiftçilerin toprak mahsullerinden elde ettikleri aşırı kazançların bir kısmını bütçeye kazandırmak” olmuş ancak toplanırken büyük ve küçük çiftçi arasında bir fark gözetilmemiştir. Bu nedenle, verginin esas yükünü, piyasaya az açılmış ve savaş şartlarından dolayı üretimi düşmüş küçük çiftçi ve köylüler üstlenmiştir. Aynı zamanda bu vergi, geçimini sağlayabilecek düzeyde üretim yapan kesimleri, yaşam şartları açısından olumsuz şekilde etkilemiş ve büyük tepkilere neden olmuştur (Akandere, 1998, s. 168-169).

Toprak Mahsulleri Vergisi'yle birlikte devlet hububat ve baklagillerden de ek bir vergi almaya başlamış ve 1943-1946 döneminde, bu vergiden hükümet 233 milyon liralık vergi geliri elde etmiştir. Üç mahsul dönemi uygulanan bu vergi ile bütçe gelirlerinin yaklaşık yüzde 8'lik bir oranı elde edilmiştir (Şener, 2004, s. 90). Uygulamadan beklenen sonucun alınmaması nedeniyle 1946 yılında vergi yürürlükten kaldırılmıştır.

1.2. Milli Şef Dönemi'nde Sosyal Yapı

Belirtilen gelişmelerinde etkisiyle böyle bir sıkıyönetim ortamında hürriyetler ve demokrasi değerlerinin de zarar gördüğü aşikârdı. Toplumun her kesiminin baskı ve ağır yaptırımlara maruz kaldığı bu dönemde dikkat çeken bir diğer uygulama, basın özgürlüğünün kısıtlanması ve devlet kontrolü altında tutulmasıdır. Tek parti yönetiminin basına kısıtlamalar getiren Matbuat Kanunu'nun en önemli maddesi olan 50. maddedir. 50. Madde: "Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararı ile gazeteler, mecmualar muvakkaten tatil olunabilir. Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri, tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz" hükümlerini getirmektedir. Bu madde ile hükümet basın üzerinde geniş yetkilere sahip olmuş ve bu gücü bir baskı unsuru olarak kullanmıştır. Basın üzerinde denetim organı olarak Matbuat Umum Müdürlüğü bulunmaktaydı ve basının ne zaman, neyi, nasıl ve hangi sayfada, ne büyüklükte yazacağı bu kurum tarafından belirlenmekteydi. Gazetelerin daha çok dış politika konularında haber yapmalarına izin veriliyor, iç politika konularında ise ancak hükümet tarafından yapılan resmî açıklamalar ve tebliğler haber olarak yazılıyordu. Sadece iç ve dış politika haberlerinde değil, gönderilen direktiflerle ekonomik meselelerden sosyal meselelere halkın çektiği sıkıntılardan, zam haberlerine, intihar haberlerinden meteoroloji haberlerine kadar her alan ve konuda yasaklama ve kısıtlama tedbirleri getirilmişti. Bütün savaş yılları boyunca basın, hükümetlerin ve partinin verdiği emir ve direktiflerle yönetilmiştir. Ayrıca, gazete kapatma, gazeteciler ve gazeteler aleyhine dava açılma, sıkıyönetim bölgesinin dışına çıkartılma, yazı yazmaktan menedilme ve gazete ve dergilerin toplatılması gibi çeşitli yaptırımlara maruz kalmıştır. Ancak bütün bu uygulamalar sonucunda, bir tepki olarak basın, yönetimdeki demokratikleşme çabalarının başlamasıyla, her yönüyle tek parti yönetimini ve yöneticileri eleştirecek ve muhalefet hareketinin başlamasında öncü rol oynayacaktır (Akandere, 1998, ss. 211-224).

Diğer taraftan, savaşa girilmemesine rağmen uygulanan ekonomi politikaları ve hayat şartlarının ağırlaşmasının olumsuz sonuçlarından en fazla işçi, köylü ve küçük memur gibi toplumun geniş kesimini oluşturan dar ve sabit gelirliler etkilenmiştir. Açlık, yokluk, pahalılık gibi ekonomik sıkıntılar ile beslenme yetersizliğinden kaynaklanan salgın hastalıklar, yine dönemin halk kesimlerini mağdur etmiş ve derinden etkilemiştir. Hayat şartlarının ağırlaşması, tek parti yönetimine ve Milli Şef'e karşı memnuniyetsizliği artırmış ve halk savaş yıllarında çektiği açlık, sıkıntılar ve sefaletten ülkeyi idare edenleri sorumlu tutmuştur. Bu sıkıntı ve tepkiler tek partili hayattan çok partili hayata geçiş sonucunu doğuran en önemli etkenlerdendir. Öyle ki CHP, II. Dünya Savaşı'nın sonunda geniş halk kesimlerinin desteğini kaybeden, her meslekten ve sınıftan insan tarafından her ortamda açıktan açığa eleştirilen bir parti haline gelmiştir. Yaşanan ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığından şikayetçi halkın, parti kuruluşundan itibaren halka dayanan yapısıyla

Demokrat Parti'yi yükseltmesi de dönemin en önemli sonuçlarından biridir (Akandere 1998, ss. 161-166).

2.ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞİ ZORLAYAN DIŞ ETKENLER

II. Dünya Savaşı sona erdikten sonra Türkiye'de her yönüyle yeni bir dönem başlamıştır. 1938-1945 yılları boyunca uygulanan “Tek Partili Milli Şeflik Rejimi” savaşın son döneminde sona ermiş ve çok partili hayata geçilmiştir. Çok partili siyasal hayata II. Dünya Savaşı'nın son döneminde geçilmesi, Türkiye'de siyasal muhalefetin başlaması ve savaş yıllarında alınan sert ve kısıtlayıcı önlemlerin sona ermesi, bu sonuçlar üzerinde dış etkenlerin ve baskıların da (Akandere, 1998, s. 266) olduğu ve iç siyaseti yönlendirdiği sonucuna bizi ulaştırır. Zira iç tesirler kadar bu dış tesirlerde demokratik hayata geçişte önemli roller oynamıştır. Bu etkenlerden en önemlileri hiç şüphesiz savaşın “demokrasi cephesi” olarak adlandırılan grubun (Erdem, 2001, s. 79) zaferiyle sonuçlanması ve değişen yenedünya dengeleridir. Bu durum ve Sovyet tehdidine karşılık Türkiye'nin Batılı devletlerin ve özellikle ADB'nin güvenini kazanma gibi Milli Şef Dönemi'nin dış politika kayguları da çok partili hayata geçiş sürecini başlatan en önemli öğelerdir (Akin, 2009, s. 27). Öne çıkan bazı önemli başlıklar altında bu dış etkenler çalışmanın devamında incelenecektir.

2.1. Sovyet Tehdidi

Atatürk döneminde izlenen “çok yönlü dış politika”nın bir gereği olarak Sovyetlerle iyi komşuluk ilişkilerinin belli bir düzey altına düşmediği görülmektedir (Akin, 2009, s. 27). İki önemli dünya savaşı arasında da Sovyetler, Türkiye'nin bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygılı görünmüştür. 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk ve İş birliği Anlaşması” ve 1925 yılı aralık ayında imzalanan “Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması” ise Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun belgeleridir. II. Dünya Savaşı yıllarında değişkenlik gösteren bu ilişkiler, taraflar arasında devam etmiştir. Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye takındığı dostça tavır, savaşın ilerleyen yıllarında yerini yavaş yavaş soğumaya bırakmış ve II. Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasına az bir zaman kala Türk-Sovyet ilişkilerinde ciddi bir gerginlik oluşmuştur (Karlı, 2008, s. 29). İlişkilerin bu noktaya gelmesinde hiç şüphesiz II. Dünya Savaşı başında Türkiye'nin İngiltere ve Fransa ile ittifak yaparak tercihini Batı dünyasından yana kullanmasının tesiri büyüktür. Her ne kadar bu ittifakı yapsa da savaş yılları boyunca tarafsız kalmaya çalışmış ve dış politikada denge politikası izlemiş olan Türkiye, yine bu politikanın bir sonucu olarak, savaş sonrasında ise büyük bir yalnızlık içerisinde kalmıştır. Bu yalnızlık durumu ise Sovyetler tarafından fark edilmiş ve Türkiye Sovyet tehdidi ve istekleri ile karşı karşıya kalmıştır (Akandere, 1998, s. 315).

Sovyetler Birliği, 1925 yılından beri yürürlükte olan Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması'na 19 Mart 1945 tarihinde son vermiş, bu durumun şaşkınlığı Türkiye'de sürerken 7 Haziran 1945 tarihli bir başka nota verilerek Türkiye'den başka isteklerde bulunulmuştur. Doğu Anadolu'dan bazı bölgelerin (Kars ve Ardahan'ın) Sovyetlere bırakılması, Boğazlarda üs verilmesi ve burasının iki devletçe ortaklaşa savunulması ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin iki devletçe yeni bir anlaşma ile değiştirilmesi bu istekler arasında yer almıştır. Türkiye ise bu istekleri reddetmiştir. Ayrıca Sovyetler Birliği, bu yayılcı ve emperyalist isteklerini öne sürmeden önce, tek parti döneminin iç ve dış siyasal uygulamalarından ötürü, İngiltere'nin ve ABD'nin savaşın başlarında ortaya çıkan ve sonlarına doğru daha da belirginleşen Türkiye'ye karşı oluşan olumsuz görüşlerini de değerlendirmiştir. Bu görüşlerden yola çıkarak, Türkiye'nin tek parti ve şefe dayanan siyasal rejiminin demokratik olmayan niteliklerini öne çıkarmış ve uluslararası düzeyde yoğun bir propaganda ve baskı kampanyası başlatmıştır (Ekinci, 2007, ss. 266-267).

Sovyetlerin tehdidi ve istekleri karşısında, bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma endişesi içerisinde olan Türkiye, Batı dünyasına yaklaşımaya ve destek bulmaya çalışmıştır (Akandere, 1998, s. 315). Hatta denilebilir ki, Sovyet tehdidi Türkiye'nin savaş sonrasında izlediği politikanın bir nedeni değil, bir bahanesidir (Bıçakçı, 1991, s. 14). Bu bahane özellikle ABD ve İngiltere'nin desteği kazanmak ve Sovyet tehdidini dengelemek için kullanılmıştır. Bu amaçları gerçekleştirmenin yolu da elbette çok partili hayata geçerek demokratikleşmeden geçmektedir. Ayrıca yenedünya düzeninde kapitalist ve komünist sistemlerin başat rol oynayacağı da ortaya çıkmış, Sovyet tehdidine karşı Türkiye, kapitalist sistemle bütünleşme sürecine girmiş ve çok partili siyasi hayata geçiş süreci hızlanmıştır (Koçak, 2005, s. 83).

2.2. San Francisco Konferansı ve İsmet İnönü'nün Demokrasi Sözü

25 Nisan 1945'te, Almanya'nın her an teslim olması beklenirken "Müttefik devletlerin, totaliter diktatörlüklere karşı, uğruna savaşılan kutsal değerler olarak dile getirdikleri demokratikleşme ve demokrasi ilkelerini, tüm dünya uluslarının siyasal yapılarında egemen kılmak için" San Francisco'da Birleşmiş Milletler Konferansı toplanmıştır (Ekinci, 2007, s. 270). Faşizm ve benzeri totaliter rejimler, tüm demokrat ülkelerin kamuoylarında mahkûm edilirken, bu dönemde Türkiye'nin demokratik olmayan bir yapıya sahip olması ve bunun yanında totaliter diktatörlükleri anımsatan bazı siyasal kurumları hala taşıyor olması kurulmakta olan bu yenedünya düzeni ile zıt bir durum oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda müttefiklerin tepkilerine neden olmuştur. Savaşın son yıllarında müttefiklere yaklaşma çabaları içinde, ülkenin iç ve dış politikalarında geniş çaplı önlemler alınmıştır. Mevcut dış gelişmeler iç siyaseti yönlendirmeye devam etmiş ve daha önce de değindiğimiz gibi tek parti yönetiminde sınırlı da olsa bir takım liberalleşme belirtileri görülmeye başlamıştır. San Francisco Konferansı'nın öncesine denk

gelen bu “liberalleşme” girişimleri elbette Sovyet tehdidi karşısında Batılı demokrat devletlerin eleştirilerini en aza indirmek ve destekleri almak için gösterilen çabalardan biriydi (Ekinci, 2007, ss. 270-274). Ayrıca aynı dönemde çok partili hayatla demokratik görünmenin özdeşleşeceğini ve bu devletler nezdinde itibar kazanılacağını iyi kavrayan İnönü, geçiş süreci ve bu düzenin niteliğini de ayrıntıları ile planlamaya ve belirlemeye başlamıştır.

Demokratik olmayan devletlere karşı Batı dünyasında oluşan nefret ve bu nefret sonucu oluşmuş bulunan ortak politika, San Francisco Konferansı ile evrensel bir nitelik kazanmıştır. 1 Ocak 1942’de, Mihver’le savaşmakta olan 26 devlet, Birleşmiş Milletler Beyannamesi’ni imzalamış, bunlara 1945 Martına kadar Mihver’e savaş açan, aralarında Türkiye’nin de bulunduğu, 20 devlet daha eklenmiştir (Ekinci, 2007, ss. 274-277). 26 Haziran 1945 San Francisco Konferansı sonunda ise Birleşmiş Milletler Antlaşması imzalanmış, Birleşmiş Milletler Antlaşması’nı kabul etmekle Türkiye, antlaşmanın demokratik prensiplerine uygun, daha hür ve demokratik bir rejime geçmeyi taahhüt etmiştir (Karlı, 2008, s. 34). Zira bu durum Sovyetler Birliği karşısında Batılı devletlere, yakında çok partili hayata geçileceğini güvencesini gösterme adına, İnönü için bir fırsata dönüşmüştür (Ekinci, 2007, s. 276).

19 Mayıs 1945, Gençlik ve Spor Bayramı söylevinde çok partili hayata geçişin ilk ipucunu veren ve kamuoyundaki söylentilere bir açıklık getiren İnönü, Türk gençliğine şöyle seslenmişti:

“...Memleketimizin siyasi idaresi; Cumhuriyetle kurulan halk iradesinin her istikamette ilerlemeleri ve şartlarıyla gelişmeye devam edecektir. Harp zamanlarının ihtiyatlı tedbirlere lüzum gösteren darlıkları kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecektir. En büyük demokrasi müessesemiz olan Büyük Millet Meclisi, ilk günden itibaren ele almış ve memleketi demokrasi yolunda mütemediyen ilerletmiştir.”

Konuşmasının bu bölümüyle İnönü, ülkede demokratik gelişimin olduğu ve bu gelişimin savaş koşullarının ortadan kalmasıyla daha da artacağı mesajlarını vermiştir. Ayrıca tek parti yönetiminin totaliter yönetimlerden farkını göstermek ve Batı kamuoyunun tepkilerini azaltmayı ve desteklerini kazanmayı amaçlayan İnönü (Ekinci, 2007, ss. 278-279), Türkiye’de yeni bir dönemin başladığına işaret etmiştir.

2.3. Batılı Devletlerin Politikalarında Değişiklikler ve Türkiye-ABD Yakınlaşması

Batılı devletler nezdinde yer etmek için iç siyasette yeni bir dönem başlatan erken cumhuriyet elitleri, savaş sonrası ortaya çıkan Sovyet tehdidi ve isteklerine karşı, özellikle İngiltere ve ABD’nin diplomatik desteğini kazanma yollarına girişmişlerdi. Bu durum Batılı devletlerin dikkatini çekmiş,

17 Temmuz- 2 Ağustos 1945 tarihinde İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında düzenlenen Postdam Konferansı'nda görüşülen önemli konulardan birisi de Türk Boğazları konusu ve Sovyetlerin talepleri olmuştu. Ancak Sovyetlerin Boğazlarda üs talepleri ve Montreux rejiminin değiştirilmesi konusunda taraflar, Postdam Konferansı'nda bir ilerleme kaydedememişler ve dolayısıyla Türkiye, Postdam Konferansı'nda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlayamamıştı. ABD Başkanı Truman, İngiltere'nin de desteğiyle Boğazları bir uluslararası su yolu statüsüne koymak gibi Sovyetlerden farklı bir amaçla da olsa Moskova ile Montreux'ü değiştirme konusunda anlaşmış, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesi konusunun iki ülkeyi ilgilendiren bir konu olduğunu belirtmişti (Ertem, 2009, ss. 379-380).

Türk Devlet adamları bu gelişmeler karşısında Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruma adına ABD ve İngiltere ile görüşmelerini sıklaştırmış ve nihayet bu devletlerin desteklerini kendi lehine çevirmeyi başarmıştı. Özellikle ABD'nin Türkiye hakkında görüşlerinin Potsdam Konferansı sonrası değişmesi ve 1945 yılı sonbaharından itibaren Türkiye'nin toprak bütünlüğü ile ilgili yakından ilgilenmesinde iki önemli olay etkili olmuştu. Birincisi, Sovyetlerin Türkiye'den talep ettiği toprak meselesi ve Sovyetler'in gizli emellerinin fark edilmesidir. ABD Başkanı Truman bir yazısında, "Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi istila ederek Boğazlar Bölgesi'ni ele geçirmek istediğine dair artık hiç şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatıp 'dur!' demezsek yeni bir savaş çıkacak" diyerek durumun vahimliğine dikkati çekmekte ve bu tehdide karşı Türkiye'yi korumanın önemine vurgu yapmaktaydı. ABD'nin Türk politikasının değişmesinde etkili olan ikinci olay ise 1945-1946 kışı boyunca dünya gündeminde yer eden "İran Meselesi"dir. ABD yönetimi bu meseleyi özellikle petrol çerçevesinde değerlendirmekte ve Sovyetler'in bölgedeki durumu ve Türkiye'nin güvenliği bakımından ise yine dış politikada çıkarları doğrultusunda bir değişikliğe gitmekte idi (Akandere 1998, ss. 325-326).

Türkiye, Sovyet tehdidine karşı ABD desteğini sağlamaya çalışırken aynı zamanda savaş döneminde uygulanan ekonomi politikalarının olumsuz etkilerini savaş sonrası yeni bir kalkınma plan ve programı hazırlayarak azaltmaya ve ekonomik durumu iyileştirme çabasına girişmişti (Bıçakçı, 1991, s. 15). Bu amaçla da birçok kaynakta çok partili hayata geçişte önemli rol oynayan dış etkenler arasında yer alan ve "Amerikan Yardımı" denilen, Amerika'dan kredi alınarak ekonomiyi düzeltme yoluna başvurulmuştu. İlerleyen yıllarda ise Amerika'nın ekonomik desteğini sağlamak Türkiye için giderek daha da önemli bir hal almıştı. 1945 yılı sonlarında başlayan bu ekonomik yakınlaşma, 1947 yılı Truman Doktrini çerçevesinde gelişmiş ve Marshall yardımıyla doruğa ulaşmıştı (Akandere, 1998, s. 329). Bu yardımların devamı, hiç şüphesiz demokratik rejimlerin temsilcileri ve savunucuları olan Batılı devletlerin kesintisiz destek ve hoşgörüsünü kazanmaktan geçiyordu. Dolayısıyla ülke iç siyaseti, demokrasi ekseninde

yeniden şekillendirilmeye muhtaçtı. Bütün bu dış gelişmeler ülke içerisinde Türk siyasi tarihinde yer edecek önemli olaylar cereyanına sebebiyet vermiş ve dış politikanın değişmesinin yankıları iç siyasete ister istemez sirayet etmişti. Batılı devletlerin desteğini kazanma ve sürdürme arzusu ile pratiğin aksine Türkiye’de birden fazla partinin siyasal hayata katılmasına imkân verecek uygulamalar dizisi başlatılmış ve ülke yeni dönemde demokratikleşme ve liberalleşme dalgaları ile yeniden şekillendirilmiştir.

3. ÇİFTÇİYİ TOPRAKLANDIRMA KANUNU VE CHP İÇİNDEKİ MUHALEFET

II. Dünya Savaşı sonunda gerek ekonomik olarak egemen sınıflar gerekse yoksul halk kitleleri ve geniş aydın zümre, CHP’ye karşı kesin ve olumsuz bir tutum içinde bulunuyorlardı. Uluslararası arenada demokratik rejimler büyük itibar sağlamış ve bu durum Türkiye’yi önemli ölçüde etkilemişti. Artık “demokrasi” kelimesi sihirli bir formül halinde dilden dile dolaşmaktaydı. Öyle ki Timur’un söylemiyle; demokrasi demek tek parti, tek şef sistemine “artık yeter!” diyebilmektir ve bunu söyleyecek bir örgütün işareti bekleniyordu (Timur, 1994, s. 22). Geniş halk kitlelerinin, özellikle memur zümresinin ve liberal aydınların desteğini kaybeden CHP, çok partili hayata geçiş konusunda ılımlı bir siyaset izlemeye başlamıştı. 1944 yılından başlayarak tek parti yönetiminde görülen gevşemenin, basın ve CHP Meclis Grubu’na yansımaları, Milli Şef’in direktifi üzerine, San Francisco’da verilen “demokratikleşme” demeçleri ve 19 Mayıs 1945 tarihindeki İnönü’nün söylevi, Türkiye’de yeni bir dönemin başladığını gösteren önemli gelişmelerdi (Ekinci, 2007, s. 288). Ancak demokrasi anlayışı, kavramının mahiyetinden farklı olan Milli Şef, önemli çevrelerin desteğini kaybettiğini hissedince yakın geçmişin tecrübelerine dönmüş, Serbest Fırka hareketine benzeyen bir girişimi günün koşullarına uygun bir biçimde yeniden canlandırma çabasına girişmişti. Bunun içinde laiklik ve devrim kanunlarında titizliği ile kendisine güven veren Celal Bayar’ı uygun görmüştü. Başlangıçta bu suretle, Türkiye’de otoriter rejim, bir yandan iç huzursuzluğa, diğer yandan da uluslararası gelişmelere yine Timur’un ifadesiyle “güdümlü demokrasi” ile cevap vermeye çalışmıştı (Timur, 1994, ss. 23-26). Ancak bunun sağlıklı ve kalıcı bir çözüm olmadığı, 1945 yılının mayıs ayında, mecliste Saraçoğlu hükümetinin Çiftçi Topraklandırma Kanunu tasarısı görüşmeleri sırasında esen muhalif rüzgarlarla artık daha iyi anlaşılmağa başlanmıştı.

Çiftçi Topraklandırma Kanunu, cumhuriyet kurulduktan sonra “toprak reformu” söylemlerinin ve çalışmalarının ilk ciddi girişimidir. Kanunun çıkarılma nedenlerinden biri de geçmiş hükümetlerin tarım ve toprakla ilgili bir dizi girişim ve çabalarının, artık ciddi bir adımla somutlaştırılmasıdır. Ancak kanunun, dönemin mevcut sosyal durumu, özellikle fakir, savaş ekonomisi uygulamalarından önemli ölçüde zarar görmüş, yönetime öfkeli ve çoğunluğu tarım sektöründen geçinen halkın gönlünü alma, desteğini kazanma çabaları ile atılmış büyük bir adım olduğu

daha fazla kabul gören bir görüştür. Ancak meclis içerisinde nüfuzu olan büyük toprak sahiplerinin bu kanuna tepkileri, dönem şartlarında göz ardı edilmiş ve özellikle kanun tasarısı görüşülürken süren uzun, sert tartışmalar ve itirazlar, gelecekte Türk siyasal hayatının seyrini değiştirecek etkin bir muhalefet olgusunun doğmasına sebebiyet vermiştir.

3.1. Toprak Reformu

Osmanlı İmparatorluğu'nun ardından verilen kurtuluş mücadelesi sonunda, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş ve genç cumhuriyet Osmanlıların iyice bozulan toprak düzenini de miras olarak almıştır (Dinler, 2008, s. 22). Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardan itibaren de CHP ve üst yönetiminin, özellikle Mustafa Kemal Atatürk ve İnönü'nün gündeminde, Toprak Reformu konusu önemli yer teşkil etmiştir. Toprak reformu kavramı, dar manada; "toprak mülkiyet dağılımının düzenlenmesini" ifade etmektedir. Bu manada toprak reformu, "büyük mülklerin parçalanarak topraksız çiftçilere dağıtımı için devletçe alınan tedbirleri" içine alır. Geniş anlamda toprak reformu ise, "tarımla ilgili ekonomik ve sosyal kurumların ıslahı için alınan her türlü önlemi" içermektedir (İnci, 2010, s. 345). 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu toplumun büyük bir kısmını ilgilendiren bir kanundu. Kanun tasarısının görüşülmesine 14 Mayıs 1945'te başlandı ve 11 Haziran 1945 günü tasarı kanunlaştı. Kanun ile ilk hedef "topraksız ve toprağı az olan köylüler ile çiftçilik yapmak isteyenlere, geçimlerine yetecek kadar toprak dağıtmak ve dağıtılan toprağın sürekli işletilmesi için de gerekli donanımı sağlamaktır". Bu kanun, Karpat'ın ifadeleriyle, aynı zamanda toplumsal bir reform niteliğı taşımaktaydı. Bu nedenle, kanunun bir diğer hedefi ise köylünün durumunu iyileştirmek ve Türkiye'de sosyal demokrasinin gelişimine katkıda bulunmaktı (Karpat, 2010, ss. 207-208).

Toprak reformunda özellikle küçük çiftçiyi ve köylüyü koruma yönünde söylemlerde bulunan Atatürk, 1923 İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasındaki; "Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. Binaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz" (Dinler, 2008, s. 23) söylemiyle de tarım sektöründe yapılacak değişikliklerin önemini vurgulamıştır. Yine bir başka konuşmasında; "Memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır" (Çamuroğlu, 2009, s. 167) diyerek dönemi içerisinde tarım sektörünün reformlara ihtiyacını sürekli yinelemiş, özellikle küçük çiftçilerin desteklenmesi yönünde tavır ortaya koymuştur. Ancak toprak reformu konusunda uygulanan politikaların sonuçlarını görmeye ömrü yetmemiştir. İnönü ise, 9 Kasım 1929'da yaptığı bir konuşmada, konuyu ele almanın zamanın geldiğini belirtmiş ayrıca TBMM'de sayıları ve gücü azımsanmayacak kadar önemli olan büyük toprak sahiplerine, topraklarının güvence altında olduğunu ifade etmiştir. 12 Aralık 1936'da ki bir nutkunda ise "Türk köyünün bugünkü usul ve vasıtalarla verebileceğinin azamisini verdiğini, ondan daha fazlasını almak için ancak radikal tedbirlere başvurulması gerektiğini" söylemiştir. İnönü, savaş yıllarında 1941 ve 1943

yılı TBMM açılış konuşmalarında toprak meselesine yine değinmiş ve bu sorunun Meclis'e sunulacak bir yasayla çözümlenebileceğinden söz etmiştir (İnan, 2005, s. 46).

Atatürk ve İnönü zamanlarında gündemden düşmeyen toprak reformu konusunda, çeşitli kanunlar da çıkarılmıştır. Bu kanunlar özellikle “mübadil ve muhacirleri topraklandırmak için çıkarılan, meseleyi ülke çapında almaktan uzak ve ağırlıklı olarak mahalli uygulamalar” düzeyinde olmuştur. Yine de bu kanunlarla önemli miktarda toprak dağıtımı yapılmıştır. Diğer taraftan, “1940-1944 yılları arasına bakıldığında, Maliye Bakanlığı'na bağlı komisyonlar tarafından 619 köyde, 197.000 nüfuslu, 53.000 aileye, 875.000 dekar arazi” dağıtılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren önemli bir konu olan toprak meselesinde her ne kadar çeşitli düzenlemeler ve girişimlerde bulunulsa da özellikle toprak mülkiyeti konusunda önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de Tek Parti Dönemi'nde, devlete mal edilmiş, açık sağlam, ana prensipleri belli ve hangi istikametlerde nasıl tamamlanacağı açıklanmış düzenli bir tarım siyasetinin olmayışdır (Yetim, 2006, ss. 218-221). Toprak reformu konusu, ilerleyen yıllarda savaş ekonomisinden ağır darbeler almış halkta CHP'ye yönelik muhalefetin ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir ve çok partili hayata geçişte kilit rolü oynayacak Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ise meclis içindeki resmi muhalefeti ortaya çıkarmıştır.

3.2. 4753 Sayılı Çiftçiye Topraklandırma Kanunu

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru gündeme gelen ve sonraki yıllarda Türk siyasi hayatını derinden etkileyecek kanun, Tarım bakanlığı tarafından hazırlanarak "Çiftçiye Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları kurulması" hakkında kanun tasarısı olarak Bakanlar Kurulu'nun 17 Ocak 1945 ve 6/143 sayılı yazısıyla Meclis başkanlığına sunulmuştur. Türkiye o güne kadar hala Zürcher'in ifadeleriyle ezici çoğunlukta bir “küçük çiftçiler ulusu” idi ve toprak sahipliğinin %99,75'i, 500 dönümden az olan küçük çiftliklerden oluşuyordu. 5000 dönümün üstündeki toprak sahiplerinin oranı %0,01 di ve çoğu çiftçi 500 dönümden çok daha az toprağa sahipti. 25 ile 50 dönüm arası mülk yaygındı. Yaklaşık 3 milyon köylünün ailesini yaşatacak yeterli ekilebilir toprağı yoktu ve 25 ile 50 dönümlük mülk, fakirlik çizgisinde yaşamak demekti. Yani, yine Zürcher'in ifadeleriyle çok sayıda çiftçi, uzun süreden beri ve savaş ekonomisinin etkisiyle, çok düşük yaşam düzeyine sahip ortakçılar haline gelmişti. Bunların tohumları ve aletleri büyük toprak sahibi ya da zengin kentliler tarafından sağlanıyor, bu kişiler karşılık olarak hasadın ¼ ila ½'sini alıyorlardı (Zürcher, 2010, ss. 308-309). Tasarı ile kamu mülkiyetinde olan fakat kullanılmayan, köy ve mahallelerin ortak kullanımında bulunan fakat hükümlere göre gereğinden fazla olan, sahibi bilinmeyen topraklarla, özel mülkiyette olup da kamulaştırılacak olan toprakların, topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılması öngörülüyordu (Kepenek, 1987, s. 116). Bu tasarı, o güne kadar toprak ve tarım alanında

yapılmış girişimlerden sıyrılarak toprak reformunun en ciddi başlangıcı olarak tarihe geçmiştir. Kanunun amaçları özetle şu şekildedir (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 144):

-Çiftçiye ve ailesini (toprağı olmayan veya yetmeyen), kanunun topraklandırılmasını kabul ettiği diğer kişileri geçindirecek kadar toprağa sahip kılmak

-Çiftçiye aynı ve nakdi yardımlarda bulunmak

-İşletme kredileri vermek, canlı cansız demirbaş vermek

-Yurt topraklarının devamlı olarak işletilmesini sağlamak

-Ortakçılık ve kiracılık rejimlerini düzenlemek

-Tapu ve kadastro işlerinde yenilik getirmektir.

Temel ilkeleri ise sırasıyla şöyledir (Uludağ ve Arıcan, 2003, s. 144):

Dağıtılacak Toprak Kaynağı: Çok partili hayata geçildikten sonra 1950 ve 1955'te yapılan değişikliklerle meralar, vakıf ve sanayi arazileri dağıtılacak toprak kaynağı olmuştur. Özel mülkiyetteki toprakların kamulaştırılması hemen hemen olanaksızlaştırılmıştır. Oysa kanunda belirtilen hüküm gereğince, 50 dönümü aşan özel mülkler belirtilen şartlarda kamulaştırılarak gerekli toprak rezervini oluşturacaktı. Fakat bu madde 22 Mart 1950'de çıkarılan 5148 no'lu kanunla iptal edilmiştir. Geniş topraklı bölgeler için bu kamulaştırma sınırı 5000, dar topraklı bölgeler için 2000 olarak kabul edilmiştir.

Toprak Dağıtılacak Topluluk Sınıfları: Tarımla uğraşan çiftler, fiilen uğraşmasalar bile veteriner fakülteleri, tarım okulları veya kurslarını bitirenlerden toprağı olmayan veya yetmeyenler, tarım işçileri, göçebeler (hepsinin Türk vatandaşı olması şartı ile) dir.

Kamulaştırma Bedeli: Kanunun ilk kabulünde kamulaştırma bedeli için değer 1944'teki arazi vergisi matrahının 4 katı yüksekliğindeki bir değer esas alınması ve kamulaştırılacak taşınmaz bedelinin (1955 tarihli ve 6603 no'lu kanunla) nakit olarak ve peşin ödenmesi saptanmıştır.

Dağıtılacak Toprak Miktarı ve Bunun İçin Ödeme: Burada temel alınan işletme büyüklüğü çiftçi ailesine yıllık 10 ton buğday (1968'deki değişiklikle 13,8) sağlayan gelire eşit işlemlerdir. Bu da toprağın ve iklimin bölgedeki şartlarına bağlıdır. Dağıtılacak topraklar "arazi norm protokolüyle" sağlanmıştır.

Kredi Durumu: Çiftçiye gerekli kredi, T.C. Ziraat Bankası'nca kurulacak fondan sağlanacaktır. Zirai Donatım Kurumunca küçük işletmelere yetecek ölçüde canlı ve cansız

demirbaş ve üretim malzemesi taksitle verilecektir. Tarım Bakanlığı İslah İstasyonlarından da iyi cins tohumluk, fidan ve damızlık dağıtımında öncelik sağlanacaktır.

Yasanın ilk hazırlanış biçimi olan; “Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı”, geçici alt kurul tarafından “Çiftçi Ocakları” bölümü çıkarılarak “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu” olarak hazırlanmıştır (İnce, 2006, s. 66). Kanun meclis içi muhalefetin etkin bir şekilde görüldüğü, uzun meclis görüşmeleri ve sert tartışmalardan sonra “11 Haziran 1945 tarihinde oylamaya katılan 351 milletvekilinden 345'inin oyuyla” kabul edilmiştir. 6 adet boş çıkmış ve 104 milletvekili ise oylamaya katılmamıştır. Kanunun kabul edildiği 11 Haziran'ı takip eden ilk pazar gününün "Toprak Bayramı" olarak kutlanması da ayrıca kabul edilmiştir (Yetim, 2006, s. 229).

Çiftçiyi topraklandırma uygulaması daha çok kamu mülkiyetindeki toprakların dağıtımı biçiminde gerçekleşmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2008, s. 108). Kanun yürürlükte kaldığı 28 yıl içerisinde, köylüye dağıtılan 2,2 milyon hektar arazinin ancak 5,4 bin hektarı yani yaklaşık %4'ü özel mülkiyete ait olup kamulaştırılan arazidir. 13,2 bin hektarı Vakıflardan, Özel İdareler'den ve Ziraat Bankası'ndan kamulaştırılmıştır. Kalan kısmı ise Hazine arazisinden dağıtılan topraklardır. Toprak dağıtılan aile sayısı 432.117'dir ve aile başına dağıtılan toprak ortalama 51,6 dönümdür (Dinler, 2008, s. 28).

3.3. Mecliste Kanun Görüşmeleri Sırasında Kendini Gösteren Muhalefet ve Çok Partili Hayata Geçiş

Türkiye'nin tek partili bir yönetimden çok partili bir siyasal rejime geçişi, Türk siyasi hayatının ve Türkiye'nin demokrasi serüveninin en önemli gelişmelerinden biridir. Halkın siyasal katılım olanaklarını önemli ölçüde artıran bu gelişme, toplumsal yaşamın birçok alanını derinden etkilemiş, çok partili hayatla birlikte, siyasal rejimin kendisi değilse bile, “ideal çerçevesi” demokrasi olmuştur. Çok partili hayatın ilk “tartışmasız” seçimi sonucunda siyasi iktidar değişirken, “halk ilk defa seçmen olarak kendi siyasal tercihini dile getirmiş ve yüzyılların devletçi geleneğine karşı oy kullanmıştır (Bıçakçı, 1991, s. 1).

Türkiye, çok partili bir düzenle ilk kez 1945 yılında tanışmamıştır. Osmanlı Devleti döneminde, özellikle II. Meşrutiyetin ilanından sonra “İttihat ve Terakki, Osmanlı Ahrar Fırkası, İttihad-ı Muhammedî Cemiyeti, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası, Ahali Fırkası, Osmanlı Sosyalist Fırkası, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Milli Meşrutiyet Fırkası” başta olmak üzere irili ufaklı pek çok siyasi parti kurulmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Partileri arasında dişe diş bir iktidar- muhalefet savaşına tarih ayrıca şahit olmuştur (Akın, 2009, s. 11). Cumhuriyet kurulduktan sonra ise yeni bir döneme girilmiş, çok partili hayat, yerini tek partili döneme bıraksa da demokrasinin bir gereği olan çok seslilik ilkesi için çabalar bu dönemde de devam etmiştir. Çok partili düzene geçme arzusunun iki örneklerini ise

1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fıkrası ve 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fıkrası ile görüyoruz. Ancak bu denemeler kısa sürmüş, dönemin şartları ve yaşanan sorunlar çok partili hayata geçişi geciktirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de yaşanan iç ve dış gelişmeler ancak 1945 yılında çok partili hayata geçişi mümkün kılmıştır.

II. Dünya Savaşının bitmiş olduğu Mayıs 1945 günlerinde, bütün dünyada olumlu bir hava hâkimken, Türkiye'de "siyasal güç" ile "ekonomik güç" arasındaki savaş yeni boyutlar kazanmıştır (Toköz, 2007, s. 127). Tek Parti Dönemi'nin en önemli göstergelerinden biri, her çeşit eleştiri CHP Meclis Grubu'nda yapıldıktan, hükümet eleştirildikten sonra Meclis Genel Kurulunda tesanüt havası bozulmadan gündemdeki yasanın çıkarılması geleneği olmuştur. Siyasi mekanizma genelde böyle çalışmaktaydı, ancak hükümetin toprak reformu adına attığı ilk ciddi adım olarak değerlendirilen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısının görüşmeleri sırasında kendini gösteren muhalefet, devletin kuruluşuna omuz veren sınıfların artık tek parti rejimini taşıyamaz ölçüde geliştiklerini ve kendilerine yeni bir yol çizmeye hazır olduklarını gösteriyordu (Akın, 2010, s. 337).

İlk kez 19 Ocak 1945 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi gündemine sunulan, iki kez görüşülmesi ertelenen ve nihayet 14 Mayıs 1945'te Meclis gündemine tekrar gelen Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısı, son şekli verilmek üzere görüşülmeye başlanmıştı. Bu kanun tasarısının yanı sıra mecliste 7 Aylık Bütçe görüşülmeleri de devam etmekteydi. Bu kanun teklifi ve bütçe konusunda çok şiddetli tartışmalar yaşanmakta ve aynı zamanda 7 Haziran seçimleri içinde bu devrede çalışmalar hızla sürdürülmekteydi. 7 Aylık Bütçenin görüşülmesi sonunda, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun 29 Mayıs 1945 tarihinde meclisten güvenoyu istemesi ve yapılan oylamanın sonucunda 359 mebusun Saraçoğlu hükümetine oy vermesi ve 7 mebusun ret oyu vermesi zaten beklenen muhalefeti ortaya çıkardı. Ret oyu verenler, Hikmet Bayur, Recep Peker, Celal Bayar, Emin Sazak, Refik Koraltan, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü idi (Haytoğlu, 1993, s. 52). Daha sonra Demokrat Parti'nin çekirdek kadrosunu oluşturacak bu vekiller, ayrıca Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmeleri sırasında da meclis içi muhalefeti ortaya koymaktan çekinmediler. Bu kanunla daha önce de belirttiğimiz gibi topraksız veya az toprağa sahip çiftçilerin topraklandırılması ve beş bin dönümden fazla toprağa sahip olan çiftçinin sahip olduğu fazla miktarın kamulaştırılması düşünülmüyordu. Ancak CHP'nin tek parti olması nedeniyle yıllardır bünyesinde bürokratlardan toprak ağalarına, sermayedarlardan eşrafa kadar farklı eğilimlerden temsilcileri barındırması, bu kanuna karşı doğal bir tepkiye yol açmıştı. Çoğunluğu büyük toprak sahiplerinden oluşan ve tasarıya karşı çıkan grup, bu kanunun uygulanmasının özel mülkiyet hakkına aykırı olduğunu ve birçok olumsuz sonuçla birlikte üretimin düşmesine neden olacağını savunmuşlardı (Erdem, 2001, ss. 81-82). Tartışmaların ve eleştirilerin odağında ise 17. ve 21. Maddeler vardı. Tasarının 17. Maddesine göre ülkede üst toprak mülkiyet

sınırı, beş bin dönüm olarak yer almış fakat toprağın yetersiz ve kıt olduğu bazı yerlerde bu sınır elli dönüme kadar düşürülmüştü. Tasarının 21. Maddesinde de “kamulaştırma gerçek bedelden değil, arazi vergi matrahına göre yapılacaktır” denmişti. Bu durum özellikle büyük toprak sahibi milletvekillerini rahatsız etmişti. Örneğin; Adnan Menderes 17. Maddeye, Refik Koraltan ise 21. Maddeye karşı sert bir muhalefet sergilemişlerdi (Kaştan, 2006, s. 134).

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun görüşmeleri sırasında muhalefetin lideri konumunda olan Adnan Menderes, “Türkiye’de toprak darlığının mevcut olmadığını, sorunun; toprağın sermaye, teknik bilgi ve emek ile verimli bir şekilde işlenememesinden kaynaklandığı” dile getirmiştir ve sürecin ekonomik yönüne vurgu yapmıştı. Ona göre (TBMM Zabıt Ceridesi, 1945, s. 113):

“Bizim gibi arazisi mevcut nüfusun üç mislini toprağın verimiyle kolayca ve müferrih olarak barındırabilecek bir memlekette çiftçiyi topraklandırma davasında, haydi büyük işletmeyi bir tarafa bırakalım, iki bin dönüme kadar olan orta işletme bile sayılmayacak durumda bulunan işletmelerin dahi parçalanmasına gitmek ve esasen işletilmekte olan topraklar üzerinde bir nevi, sahip değiştirme mahiyetinde kalacak mülkiyet ıslahlarıyla uğraşmak yerine, yeni toprakların ziraata alınmasını ve yeni yeni işletmelerin kurulmasını ve iyi işlenmesini sağlayacak prensiplerin yapılacak Toprak Kanununda hakim olmasında fayda vardır.”

Ayrıca Menderes; “Bu tasarı ile kurulmak istenen ocaklar, geri bir zihniyete dayanmaktadır. Bunlar Nasyonal Sosyalist Sistemin Erihhof Kanunu'ndan (İskan Toprak Kanunu) hemen hemen aynen alınmış düşünce ve hükümlerdir” eleştirisini yapmıştı. Bu eleştiriler Adnan Menderes’in politika hayatında bir anda ön plana çıkmasına, kamuoyu ve basında geniş yer alarak popüler olmasına sebep olmuştur (Yetim, 2006, s. 236). Hatta Toprak Kanunu müzakeresi, Toker’in ifadeleriyle; “ismi kamuoyunca hemen hiç bilinmeyen, hatta meclis çevrelerinde bile fazla tanınmayan Adnan Menderes adında bir politikacıyı sahne ışıklarının önüne çıkarmıştı” (Toker, 1990, s. 59).

Diğer taraftan muhaliflerden Refik Koraltan da tasarının mülkiyet haklarına zararına dikkat çekerek şu sözleri sarf etmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1945, s. 70):

“(…) Arkadaşlar, bu tasarının ruhu, kim ne derse desin, Ali'nin malını alıp Veli'ye vermektir. Bir vatandaş babasından ve ecdadından kalan bir mülkünü şahsi emekleriyle de arttırdıktan ve böylece çocuklarına ve yuvasına, dolayısıyla içinde yaşadığı camiaya faydalı olmuş. Günün birinde bu adamın mülkünün bir kısmını elinden alıyorsunuz, yani hazıra konuyorsunuz. Böyle bir hareketin başka bir deyimle bu yoldan yapılacak bir amelîyenin o vatandaş hayatında, durumunda ve

bütün aile efradı üzerinde yapacağı depremi düşünmek bile insanı derinden sarsmaz mı? Bu sarsıntıların hududunu genişletiniz. O insanların kurduğu cemiyetin bünyesine sağlam olarak bakılabilir mi? (...)"

Eskişehir milletvekili Emin Sazak ise Milli Şef'in otoritesini ilk kez meclis kürsüsünden tartışma konusu yapmış ve şu ifadeleri ile oldukça dikkat çekmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, 1945, s. 90):

"Padişah devirdik, halife kovduk, şapkayı giydik, Latin harflerini kabul ettik, tekkeyi kapattık. En sonra bazı esbabı mucibelerle varlık vergisini de kabul ettik. Fakat bunu kabul edemiyorum. (...) Arkadaşlar, bu iktisadi işler şakaya gelmez. Kendi kafasını yormalı, Şefim böyle emretti diye böyle gelinmez. Şefe hürmet etmesini Türk milleti bilir, hepimiz biliriz. Amma biraz kendi kafasını yormalı, bu lazım mıdır, değil midir? (...) Bence orta çiftlikleri kaldırmak memleket için muzırdır. Bu böyle olmakla beraber bilerek karar verirsiniz, siz de gidin daha iyi olur dersiniz o başka. Yalnız ben istiyorum ki; Şef böyle istedi, falan bey böyle istedi diye değil. Hepimiz vicdanımıza müracaat ederiz, bu haktır, mülkü almak lazımdır deriz ve bunu yapar, çıkarız."

Çiftçiyi Topraklandırma Kanun Tasarısı görüşmeleri sırasında, tek parti yönetimine yönelik sert eleştirilerde bulunan Hikmet Bayur ve Emin Sazak gibi muhalif milletvekilleri, diğer muhalifleri de cesaretlendirmiştir. Tartışmaların seyri hükümet programına da yönelmiş, eleştiriler özellikle bütçe açığı nedeniyle artan devlet borçları, ölçsüz emisyon, hayat pahalılığı, vurgunculuk, karaborsa, adaletsiz ve verimsiz vergi sistemi üzerine yoğunlaşmıştır (Kaştan, 2006, s. 135). Bu tartışma ortamında 7 Haziran 1945 tarihinde CHP'li dört Milletvekili Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan, sonradan "dörtlü karar" diye ünlü olacak önergeyi CHP Meclis Grubu Başkanlığı'na verdiler. Dörtlü Karar'ın başlangıç kısmında şu ifadelerle yer verilmektedir (Akandere, 2003, s. 9):

"Daha kuruluşundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin en esaslı ilkesini teşkil eden demokrasi prensiplerine inanmış ve Türk milletinin ancak bu prensiplerinin tam olarak uygulanması ile refah ve saadete kavuşacağı kanaatin bağlamış olan vatandaşların bütün memlekette ve özellikle partimizin mensupları arasında en büyük ekseriyeti teşkil ettikleri şüphesizdir. İşte bu kanaatlerdir ki, milletçe özlenen bu amacın gerçekleşmesi için lüzumlu gördüğümüz tedbirleri, Partimizin meclis grubuna arz ve teklif etmeyi borç bildik."

Önergede talep edilen temel unsur özetle, demokratik prensiplerin hayata geçirilmesiydi. Ancak bütün sert tartışmalar ve etkili muhalefete rağmen 11 Haziran'da Toprak Kanunu kabul edilmiş ardından parti içinde bu

çıkışın bastırılması gerektiği yönünde görüşler savulmuştu. Nitekim 12 Haziran'da CHP Meclis Grubu, Dörtlü Taktir'i reddetmiştir. Bu karar üzerine Menderes ve Köprülü hükümete yönelik eleştirilerini basında dile getirmeye başlamışlar ve partiye yönelik tenkitlerin ağırlaşması, her ikisinin de CHP'den çıkarılmasına yol açmıştır. Onların ardından Refik Koraltan partiden uzaklaştırılmış, Celal Bayar da kendi isteği ile milletvekilliğinden ayrılmıştır (Erdem, 2001, ss. 82-83). Çiftçiye Topraklandırma Kanunu ile istenilen sonuçlar elde edilememiş, küçük çiftçiye tam anlamıyla büyük toprakların dağıtımını sağlayamamıştır. Ancak bu kanun, önemli siyasi sonuçlar doğurmuş, Adnan Menderes, Emin Sazak gibi büyük toprak sahiplerinin, diğer muhaliflerle birlikte, Demokrat Parti'nin kuruluşuna öncülük etmesine neden olmuştur (Kayıkçı, 2005, s. 75).

CHP'den bu milletvekillerinin ayrılışı, yeni bir partinin doğuşu ve fiilen çok partili hayata geçiş için önemli bir adım olabilirdi ancak onlardan önce 18 Temmuz 1945'te iş adamı ve sanayici Nuri Demirağ'ın önderliğinde, Milli Kalkınma partisi (MKP) kurulmuş ve çok partili dönem için bir adım atılmıştı. Fakat bu oluşum siyasal yaşamda etkili bir rol oynayamadı, sadece hükümetin yeni kurulacak siyasi partileri kabulleneceğini göstermesi adına sembolik önem taşıyordu (Erdem, 2001, s. 83). Nitekim MKP'yi ciddi bir muhalefet oluşumu olarak görmeyen İsmet İnönü de 1 Kasım 1945 söylevinde hala "Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır." söyleminde bulunmuştu. Buna karşılık 7 Ocak 1946 tarihinde, Demokrat Parti tam da Milli Şef'in istediği gibi Celal Bayar başkanlığında kurulmuş, yönetici zümrenin onayı ve desteği ile çok daha müsait bir gelişme ortamı bulmuştur (Timur, 1994, s. 27). Bu olumlu bakışın nedeni ise yeni partinin önderlerinin, muhalifleriyle aynı temel felsefeyi savunan eski Kemalistler olmasıydı. Anayasa gereğince onlar da Kemalizm'in altı ilkelerini benimsediklerini ifade ediyor ancak bu ilkelerin zamanın gereklerine göre güncelleneceğini vaat ediyorlardı. En önemli amaçları ise birey hak ve özgürlüklerini artırarak demokrasinin gelişimine katkıda bulunmaktı (Ahmad, 1995, ss. 149-151). DP'nin kurucu kadrosunun CHP'den gelenlerden oluşması ve bu yeni muhalefet partisinin, Cumhuriyet'in temel ilkeleri ile ters düşmeyeceği, siyasal ve sosyal gerilim yaratmayacağı ve getireceği yeni öneriler ile iktidarı kontrol işlevi üstleneceği düşünceler bir süre daha bu olumlu bakış açılarını değiştirmede (Erdem, 2001, s. 84). Ancak ilerleyen yıllar bunun böyle olmadığını göstermiş, Çiftçiye Topraklandırma Kanunu görüşmeleri sırasında ilk kez sert bir şekilde kendini gösteren muhalefet, Türk siyasal yaşamında tahminlerin aksine etkin ve önemli bir rol oynamıştır.

Sonuç

Milli Şef ve tek partili Türk siyasal hayatının son döneminde, II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle uygulanan savaş ekonomisi ve korumacı anlayış halk üzerinde önemli etkiler oluşturan çeşitli iktisadi politikaları da gündeme

getirmiş ve bu politikaların ağır faturaları yine savaş yorgunu halk sınıfları tarafından ödenmiştir. Yaşanan olayların sorumlusunu, tek parti politikaları ve yöneticileri olarak gören bu dezavantajlı sınıflar, ülke iç ve dış siyasetinde yaşanan gelişmelerin etkileriyle, yeni bir döneme ve zihniyete özlemlerini ilerleyen yıllarda daha açık bir şekilde ifade etmişlerdir. Aynı zamanda bu istekler CHP içerisindeki muhalif çevreler tarafından da destek görmüştür. Durumun farkında olan Milli Şef ve tek parti yöneticileri savaş sonrasında küskün sınıfların başında gelen fakir köylünün desteğini yeniden sağlamak ve eşitlik adına bir şeyler yapmak arzusu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren gündemde olan toprak reformunun bir uzantısı olarak, ilk ciddi adımı atmış ve 1945'te mecliste görüşülmek üzere Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu gündeme getirmiştir.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprak reformu adına dönemde ilk ciddi ve büyük adım niteliğinde olmuştur. Ancak meclis içinde, çoğunluğu büyük toprak sahiplerinden oluşan, başını Adnan Menderes'in çektiği ve geniş bir destekçi kitlesi olan bir grup, bu kanuna şiddetle muhalefet etmiştir. Bu ise tek parti geleneğine aykırı, ilk kararlı ve sert bir muhalefetin ortaya çıkışı ve yükselişini hızlandırmıştır. Kanun tasarısı sırasında yapılan tartışmalarla kendine yeni bir rota belirleyen muhalefet, kanun tasarısının bütün itirazlarına rağmen yasalaşmasından sonra partiden kopmuş ve yeni bir parti bünyesinde Türk siyasal yaşamına yön vererek, bir dönemi kapatıp yeni bir dönem başlatmıştır. Bütün bu gelişmeler ışığında bu çalışmanın en önemli bulgusu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez bir iktisadi politikanın, iç-dış etkenler ve belirli bir birikimin de etkisiyle, Türk siyasi hayatına yön vermesidir. Bu noktada Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, Türk demokrasi tarihinde önemli bir kırılmanın ve çok partili hayata geçişin simgesi haline gelmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: : Emine Erden Kaya: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Emine Erden Kaya: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atf: Erden Kaya, E. (2023). Çok partili hayata geçiş süreci ve itici bir güç olarak çiftçiyi topraklandırma kanunu. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 422-446. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1347008>

Kaynakça

- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin oluşumu*. Sarmal Yayınevi.
- Akandere, O. (1998). *Milli Şef Dönemi çok partili hayata geçişte rol oynayan iç ve dış tesirler 1938-1945*. İz Yayıncılık.
- Akandere, O. (2003). Bir demokrasi beyannamesi olarak Dörtlülük Takrir 'in amacı ve mahiyeti. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9, 5-26.
- Akın, F. (2009). *Türkiye'de çok partili hayata geçiş*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Akın, R. (2010). *Türk siyasal hayatı 1908-2000*. On İki Levha Yayıncılık.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Bıçakçı, B. (1991). *Türkiye'de çok partili hayat ve dış politika (1946-1954)* [yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de devletçilik*. Savaş Yayınevi.
- Boratav, K. (1988). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985*. Gerçek Yayınevi.
- Çamuroğlu, G. (2009). Türkiye Cumhuriyeti'nin toprak reformu ve milli burjuvazi yaratma çabası. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 161-178.
- Demirci, E. (2007). *Çok partili sisteme geçiş sürecinde CHP'de ideolojik arayışlar (1945-1950)* [yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Dinler, Z. (2008). *Tarım ekonomisi*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ekinci, N. (2007). *İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'de çok partili düzene geçişte dış etkenler*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Erdem, D. F. (2001). *Türkiye'de 1945-1950 dönemi çok partili siyasal hayata geçiş ve din* [yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Ertem, B. (2009). Türkiye-ABD ilişkilerinde Truman Doktrini ve Marshall Planı. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 377-397.
- Goloğlu, M. (1974). *Milli Şef dönemi (1939-1945)*. Goloğlu Yayınları.
- Haytoğlu, E. (1997). Türkiye'de demokratikleşme süreci ve 1945'te çok partili siyasal hayata geçişin nedenleri (1908-1945). *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(3), 46-56.
- İnan, S. (2005). Toprak reformunun en çok tartışılan maddesi: 17. madde. *Journal of Historical Studies*, 3, 45-57.
- İnce, E. (2006). Köylüyü topraklandırma kanununun Türk siyasal yapısının oluşumu üzerindeki etkileri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 59-78.

- İnci, İ. (2009). 1923-1960 döneminde Türkiye’de tarım faaliyetleri üzerinden alınan vergiler. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, 11 (1), 109-130.
- İnci, İ. (2010). Atatürk dönemi Türkiye’inde toprak mülkiyet dağılımı ile ilgili bazı düzenlemeler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 44, 345-359.
- Karpat, K. (2010). *Türk demokrasi tarihi*. Timaş Yayınları
- Kaştan, Y. (2006). Türkiye Cumhuriyeti’nde tek partili dönemden çok partili döneme geçişte CHP’nin yönetim anlayışındaki gelişmeler (1938-1950). *Afyon Kocatepe Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (1), 123-140.
- Kayıkçı, S. (2005). Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar köye ve köylüye yönelik olarak izlenen politikalar. *Türk İdare Dergisi*, 448, 69-99.
- Kepenek, Y. (1987). *Gelişimi, üretim yapısı ve sorunlarıyla Türkiye ekonomisi*. Teori Yayınları.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (2008). *Türkiye ekonomisi*. Remzi Kitapevi.
- Lewis, B. (2008). *Modern Türkiye’nin doğuşu*. Arkadaş Yayınevi.
- Şener, S. (2004). İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de tarım politikası arayışları. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 73-92.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1945). Dönem: VII. Cilt: 17. Toplantı: 2. 54. Birleşim. 14 Mayıs.
- TBMM Zabıt Ceridesi (1945). Dönem: VII. Cilt: 17. Toplantı: 2. 55. Birleşim. 16 Mayıs.
- Timur, T. (1994). *Türkiye’de çok partili hayata geçiş*. İletişim Yayınları.
- Toköz, E. (2007). *Türkiye’nin iktisadi gelişme tarihi (1914-2007)*. İmaj Yayınevi.
- Toker, M. (1990). *Tek partiden çok partiye 1944-1950*. Bilgi Yayınevi
- Uludağ, İ. & Arıcan, E. (2003). *Türkiye ekonomisi (teori-politika-uygulama)*. Der Yayınları.
- Yetim, G. (2006). *1939-1950 arasında Türkiye’deki sosyo-ekonomik durumun çok partili hayata etkileri* [yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Zürcher, E. J. (2010). *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. İletişim Yayınları.

Extended Abstract

In the political history of the Republic of Türkiye, there have been many significant developments in terms of democratic consolidation. The most important of these critical developments is the transition period to the multi-party political system. With the establishment of the Democrat Party, the single-party period ended, and the first opposition movement in the history of the Republic of Türkiye emerged. The absence of an opposition party, which was an essential factor in the consolidation of democracy in the Early Republican Period, was a situation that was constantly criticized.

Developments in domestic and foreign policy in this process have prepared the necessary ground for the internalization and better functioning of the phenomenon of democracy. However, the opposition within the parliament that emerged during the deliberations of an economic bill called the “Law of Giving Land to the Farmer” opened the doors of a period that ended with the transition from the single-party period to the multi-party system.

In Turkish political life, the transition to a multi-party system can be described as a period of establishment and growth. Political and cultural transformation accelerated with the transition from the Empire to the Republic. The early republican elites had already set a goal to move away from an authoritarian and totalitarian state administration to consolidate democracy. However, while the effects of the First World War and the Second World War continued, the transition to this stage was due to many internal and external factors for the young Republic, which preferred to implement the policy of balance and interest due to the current conditions. These internal and external factors developed together with the economic, social and political structure of the "National Chief", that is, President İsmet İnönü, who left his mark on the Single Party Period, and with external developments. During the period of the National Chief, the war economy, which was implemented with the effect of the Second World War, had significant adverse effects on the people. Disadvantaged groups saw single-party policies and administrators as responsible for these harmful effects. For this, as an extension of the land reform, which has been on the agenda since the establishment of the Republic of Türkiye, the “Law for Providing Land to Farmers” was brought to the agenda to be discussed in the parliament in 1945. The “Law for Providing Land to Farmers” was the first severe and significant step in land reform. However, a group within the parliament, the majority of which consisted of large landowners, led by Adnan Menderes and had a large supporter base, strongly opposed this law. This accelerated the emergence and rise of the first determined and stiff opposition against the single-party tradition. The opposition, which set a new course for itself with the debates during the draft law, broke away from the party after the bill became law despite all objections. At the same time, they founded a new party and shaped Turkish political life by closing an era and starting a new one. The most crucial point to be noted is that for the first time in the history of the Turkish Republic, an economic policy has given direction to political life with the influence of internal-external factors and a particular accumulation. For this reason, the “Law for Providing Land to Farmers” has become the symbol of an essential break in the history of Turkish democracy and the transition to a multi-party system.

The study aims to convey the importance of the “Law for Providing Land to Farmers” in transitioning to multi-party life. As a result of the discussions on this draft law, the opposition phenomenon, which has not occurred in the parliament for nearly twenty years, has shown itself for the first time. After these developments, a critical transformation was experienced

in democratic consolidation in the political history of the Republic of Türkiye, and the process resulted in the transition to a multi-party system. Historical, comparative and descriptive methods were generally used in the study. Thanks to this methodology, a new descriptive analysis has been put forward by comparing different sources of the period and with the contribution of the primary sources examined. In this study, first of all, in light of the internal and external developments of the period, the accumulations and historical developments that forced a period to close will be included. Afterwards, the focus will be on the “Law for Providing Land to Farmers”, which has a vital role in the transition to the so-called multi-party life in the Republic of Türkiye and has become the symbol of a break. It will present a historical analysis of how the discussions on the draft law, decisions, and results affected the Turkish political system. The study's most important finding is that with the effect of cyclical fluctuations in the period, the longed-for opposition phenomenon emerged and rose independently and naturally instead of in a guided situation.

TÜRKİYE'NİN YÜKSELEN ASKERİ CAYDIRICILIĞININ DİNAMİKLERİ (2016-2023)

Emre GÜNDOĞDU*

Öz

Türkiye, jeopolitik olarak, ulusal güvenliğini sağlayabilmek için hem simetrik hem de asimetrik tehditlere eş zamanlı karşı koymayı gerektiren bir güvenlik ortamında bulunmaktadır. Türkiye'nin bölgesel ve küresel güvenliğe ilişkin gelişmeler karşısındaki oyun kurucu konumunu güçlendirebilmesi askeri caydırıcılığının artmasına bağlı olup Türkiye'nin bu konuda önemli mesafe kat ettiği dikkati çekmektedir. Çalışma bu bakımdan Türkiye'nin son yıllarda yükselen askeri caydırıcılığının temel dinamiklerini caydırıcılık teorisinin metodolojik yol göstericiliğinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde hem bir teori hem de bir askeri strateji olarak caydırıcılığın kavramsal analizi yapılmakta ve caydırıcılığın terörizm, başarısız devletler, etnik/mezhеспel çatışmalar gibi faktörleri içeren yeni güvenlik ortamındaki işlerliği değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin 2016-2023 yılları arasındaki yükselen askeri caydırıcılığının dinamikleri değerlendirilmektedir. Bu noktada, ilk olarak, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası Türkiye'nin gerçekleştirdiği askeri reformlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin caydırıcı kabiliyetlerinin artmasındaki rolü bakımından ele alınmaktadır. İkinci olarak, Türkiye'nin savunma sanayii alanında yüksek teknoloji içeren sistemlerde millileşme yönünde attığı adımlar ele alınmaktadır. Üçüncü olarak müttefiklerin savunma yeteneklerinin geliştirilmesi, askeri işbirliğinin artırılması ve terörizmle mücadelede önemli rol oynaması bakımından Türkiye'nin kurduğu yeni askeri üsler ele alınmaktadır. Dördüncü olarak, Türkiye'nin yakın dönemde ortaya çıkan bölgesel güvenlik tehditleri karşısında meşru hak ve menfaatlerini korumaya yönelik olarak başarıyla icra ettiği askeri operasyonlar ele alınmaktadır. Çalışmada, caydırıcılığın işlevsel bir biçimde uygulanabilmesi için gerekli olan adımların belirlenmesi süreçlerinden, etkili bir caydırıcılık için gerekli olan milli savunma sanayii ürünlerinin geliştirilmesine kadar tüm süreçlerin birbiriyle eşgüdüm içerisinde olmasının önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Caydırıcılık, Savunma Sanayii, Askeri Harekat, Askeri Reform, Terörizm.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, egundogdu@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6114-4484>

THE DYNAMICS OF TURKIYE’S RISING MILITARY DETERRENCE (2016-2023)

Abstract

Türkiye finds itself in a geopolitical environment that requires simultaneous resistance to both symmetric and asymmetric threats to ensure national security. The strengthening of Türkiye's pivotal role in regional and global security, in response to unfolding developments, is closely tied to the increase in military deterrence. Notably, Türkiye has made significant strides in this regard. This study aimed to analyze the fundamental dynamics of Türkiye's rising military deterrence in recent years within the methodological guidance of deterrence theory. The first section of the study conducted a conceptual analysis of deterrence, both as a theory and a military strategy. It evaluated the effectiveness of deterrence in the new security environment, encompassing factors such as terrorism, failed states, and ethnic/sectarian conflicts. In the second section, the dynamics of Türkiye's increasing military deterrence between 2016 and 2023 were assessed. This included an examination of the role of military reforms undertaken by Türkiye after the attempted coup on July 15, the steps taken towards indigenization in high-tech defense industry systems, the establishment of new military bases for enhancing defense capabilities and cooperation, and successful military operations executed by Türkiye to protect its legitimate rights and interests amid emerging regional security threats. The study concluded that achieving effective deterrence required the coordination of processes from identifying the necessary steps for functional deterrence to developing national defense industry products essential for effective deterrence. The findings are expected to serve as a valuable resource for future studies on the subject.

Keywords: *Deterrence, Defense Industry, Military Operation, Military Reform, Terrorism.*

Giriş

Türkiye Soğuk Savaş sonrası dönemde kendisini Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu'nun bölgesel istikrarsızlıklarının kesiştiği noktada bulmuştur. Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren Sovyet maceracılığını caydırmak için NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) çatısı altında stratejik savunmada olan Türkiye'nin karar vericileri Soğuk Savaş sonrası dönemin belirsizliği karşısında Türkiye'nin çıkarlarını korumaya çalışırken artık daha iddialı güvenlik politikalarına yönelmişlerdir (Hickok, 2000, s. 105).

Türkiye jeopolitik olarak devletlerarası çatışma potansiyelinin yükseldiği, devlet dışı silahlı aktörlerin çeşitlenerek devlet egemenliğinin hiyerarşik işleyişini sekteye uğrattığı ve terör örgütlerinin nicelik olarak çeşitlendiği bir çatışma alanıyla çevrilidir. Bu tehditlerin tümü Türkiye'yi doğrudan ya da dolaylı bir biçimde etkileyecek türdendir (Yeşiltaş, 2016). Azerbaycan-Ermenistan çatışmasından Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon kaynakları ve Suriye iç savaşına kadar pek çok gerilim konusu Türkiye'nin içerisinde bulunduğu coğrafyanın çevresinde ortaya çıkmaktadır. Türkiye

ayrıca PKK (*Kürdistan İşçi Partisi Terör Örgütü*) ve onun YPG (*Halk Koruma Birlikleri Terör Örgütü*) gibi uzantıları tarafından savunulan etnik-ayrılıkçı terörizmden DAESH (*Irak ve Şam İslam Devleti Terör Örgütü*) ve El Kaide'nin selefi aşırılık yanlısı terör ağlarına kadar çeşitli tehditlerle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu nedenle, *Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)*, bu türden geniş bir yelpazedeki ulusal güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmek için yüksek düzeyde hazırlıklı olma ihtiyacı duymaktadır. Bu doğrultuda TSK hızla seferi yeteneğini güçlendirmektedir. TSK'nın günümüzdeki faaliyetleri, Türkiye'nin ulusal sınırlarının çok ötesine uzanan yeni savunma politikasını gözle önüne sermektedir. Türkiye'nin *İnsansız Hava Araçları (İHA'lar)* Suriye hava sahasında dolaşmakta, donanma muhripleri Libya kıyılarında faaliyet göstermekte, Türkiye'nin Trablus'taki askeri danışmanları *Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne (UMH)* bağlı güvenlik güçlerini eğitmekte, Türk komando birlikleri Kuzey Irak'ta terörizm ile mücadele etmekte ve Türk subayları Katar ve Somali birliklerini eğitmektedir (Kasapoğlu, 2020, s. 116-117).

TSK, son yıllarda özellikle İHA'ları başarılı bir şekilde kullanmasıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. İHA'lar Türkiye'nin bölgesel güvenliği sağlamaya yönelik operasyonlarının yalnızca bir boyutu olmakla birlikte günümüz internet bağlantıları çağında dikkatleri üzerine çeken güçlü semboller olmuşlardır. Diğer yandan, İHA programı, Türkiye'nin ekonomik, diplomatik ve stratejik etkileri olan yenilenmiş ulusal güvenlik yaklaşımının sadece bir parçasıdır. Genişleyen Türk askeri anlaşmaları ağı ve sınır ötesi üsler, savunma sanayiinin İHA'ların ötesine genişlemesi, yeni silahların entegre edilmesine yönelik askeri doktrin ve dış ilişkilerde risk toleranslı bir siyasi iradenin geliştirilmesi Türkiye'nin Orta Doğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar, Karadeniz ve Akdeniz'de bir sert güç oyuncusu olmasını sağlamıştır (Outzen, 2021, s. 1-2).

Bu bilgiler ışığında çalışma Türkiye'nin son yıllarda yükselen askeri caydırıcılığının temel dinamiklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu noktada çalışma 15 Temmuz darbe girişiminden günümüze kadar olan süreçte Türkiye'nin caydırıcılığını artıran dinamiklerin incelenmesine odaklanmaktadır.

Caydırıcılık, düşmanlara kabul edilemez maliyetler yükleyebilecek etkili bir askeri kapasiteye sahip olunmasına ve düşmanların bu kapasitenin gerektiğinde kullanılabileceğine inanmasına dayanmaktadır (Morgan, 2003, s. 4). Çalışma, bu doğrultuda, metodolojik bakımdan caydırıcılık teorisinin varsayımları temelinde Türkiye'nin askeri kapasitesi ve caydırıcı tehditlerinin etkinliğine odaklanmaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin caydırıcı kapasitesini verimli bir biçimde kullanmasını sağlayabilecek ulusal güvenlik ve savunma doktrininin oluşturulmasına zemin hazırlayan kurumsal reformlar, yurt dışındaki operasyonel gücüne katkı sağlayan savunma sanayiindeki atılımlar ve sınır ötesi üsleri, askeri kapasitenin dinamikleri olarak ele alınmaktadır. Türkiye'nin güvenliğini sağlamak amacıyla askeri kapasitesini gerektiğinde

kullanabileceği mesajını ileten resmî açıklamalar ve başarıyla icra ettiği askeri hareketlar ise Türkiye'nin ulusal menfaatleri söz konusu olduğunda ulusal güvenliğini tehdit eden aktörlere kabul edilemez ölçüde yüksek maliyetler yüklemekten çekinmeyeceğini gösteren caydırıcı mesajlar olarak ele alınmaktadır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde hem bir teori hem de bir askeri strateji olan caydırıcılığın kavramsal analizi yapılarak, Soğuk Savaş döneminin koşullarında ortaya konulan bir kavram olarak caydırıcılığın terörizm, başarısız devletler, etnik/mezhepsel çatışmalar gibi faktörler ile nitelendirilen yeni güvenlik ortamındaki işlerliği teorik düzlemde değerlendirilmektedir. İkinci bölümde ise Türkiye'nin 2016-2023 yılları arasındaki yükselen askeri caydırıcılığının dinamikleri; askeri reformlar, savunma sanayii, sınır ötesi üsler ve askeri hareketlar şeklindeki dört başlık halinde sistematik bir biçimde değerlendirilmektedir.

1. CAYDIRICILIĞIN KAVRAMSAL ANALİZİ

Caydırıcılığı ilk olarak teorileştirme dalgası, atom bombasının icadı gibi bir soruna yanıt verme ihtiyacı çerçevesinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. İkinci dalga 1950'lerde ortaya çıkmış ve nükleer strateji hakkındaki anlayışı geliştirmek için oyun teorisi gibi araçları kullanmıştır. 1960'larda başlayan ve 1970'lerde hız kazanan üçüncü dalga, caydırıcılık teorisini ampirik olarak test etmek için istatistiksel ve vaka çalışmasına dayalı yöntemleri kullanmıştır. Vaka çalışması literatürü, ikinci dalganın teorik çalışmalarındaki rasyonel aktör varsayımına meydan okumuştur. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden ve haydut devletler ve terörizmle ilgili endişelerin artmasından sonra ise bilim adamları, ilk üç dalgadaki çalışmalara eklenen araştırmalar üretmeye devam etmişlerdir. Dördüncü dalga ise tıpkı birinci dalganın atom bombasının icadına yönelik olarak ortaya çıkmasına benzer bir şekilde 11 Eylül saldırıları gibi önemli bir gelişme sonucunda doğmuştur. Bu nedenle, son dalga, caydırıcılık teorisinden çok caydırıcılık stratejisi geliştirmeye odaklanmıştır. Dördüncü dalga fikirlerini ampirik olarak test etme girişimleri sınırlı kalmış; çalışmalar esas olarak kavramsal ve politika odaklı olmuştur (Knopf, 2010, s. 1).

Caydırıcılık, bir tarafın diğer tarafı statükoyu bozmaması konusunda ikna etmek amacıyla tehdit kullanmasını ifade etmektedir. Acil ve genel olmak üzere iki temel caydırıcılık durumu tanımlanmaktadır. Acil caydırıcılık, en az bir tarafın ciddi olarak bir saldırıyı düşündüğü, diğer tarafın ise bunu önlemek için misilleme tehdidinde bulunduğu karşıt devletler arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Genel caydırıcılık ise aksine, her ikisi de bir saldırı düzenlemeye yakın olmasa bile, tarafların ilişkilerini düzenlemek için silahlı gücünü sürdürmesini ifade etmektedir (Quackenbush, 2010, s. 60-61). Caydırıcılık teorisyenlerinin belirttiği üzere, tehditlerin inandırıcılığı caydırıcılığın başarısı ya da başarısızlığının birincil belirleyicisidir; çünkü tehdit ne kadar inandırıcıysa caydırıcılık o kadar başarılı olacaktır. Bir

tehdidin inandırıcılığı, caydırıcı devletin rakiplerine yüksek maliyetler yükleyebilecek askeri kapasiteyi elinde bulundurmasını ve meydan okuyucunun caydırıcı devletin bu kapasiteyi kullanma konusunda istekli olduğunu düşünmesini gerektirmektedir (Huth vd., 1993, s. 612).

Diğer yandan, devletlerin, rekabetçi uluslararası ortamda taahhütlerini nasıl inandırıcı bir şekilde iletebileceği caydırıcılık açısından bir sorunsaldır. Karar vericiler, uluslararası politikada gelecekteki eylem planlarını taahhüt ettiklerinde bu taahhütlere inanılmasını isteseler de gerçek tercihleri ve niyetleri diğer aktörler tarafından doğrudan gözlemlenemez. Bu nedenle karar vericiler, tercihlerini ve niyetlerini karşı tarafa iletmek için çeşitli mesajlar kullanma ihtiyacı duyarlar (Fuhrmann ve Sechser, 2014, s. 919). Karar vericiler, revizyonistleri statükocu görünmeye veya zayıf iradelileri kararlı görünmeye teşvik edebilen bir uluslararası sistemde diğerlerinin kapasitelerini, niyetlerini ve kararlılıklarını doğru bir şekilde değerlendirme konusunda güçlük çekebilir. Uluslararası ilişkilerde aktörlerin birbirlerinin kararlılığını anlamaya yönelik bu belirsizliğin çözümü iletilen sinyallerin maliyetli olmasıyla ilgilidir. Yalnızca belirli türden bir aktörün katlanmayı göze alabileceği kadar maliyetli mesajlar bu noktada inandırıcılığı artırmaktadır. Örneğin orduyu seferber etme girişimi yalnızca bir sorunun gerçekten savaşmaya değer olduğunu düşünen karar vericilerin katlanmaya istekli olduğu bir tür maliyetli işarettir (Yarhi-Milo vd., 2018, s. 2150-2151).

Caydırıcılık teorisinin en temel varsayımlarından biri, devletlerin rasyonel aktörler olduğu ve bir çatışmayı başlatıp başlatmamak ve ne zaman başlatacakları konusunda maliyet-fayda hesaplamaları yaptıklarıdır. Mantıksal olarak, eğer maliyetler bir tür girişimin üreteceği faydalardan daha yüksekse, devletler rakiplerine karşı agresif bir hamle yapmaktan caydırılacaktır. Ne var ki zayıf bürokrasiler, iç çekişmeler veya ideolojik heveslerle sınırlanan aktörler, politikaları rasyonel bir şekilde uygulayamıyor veya çıkarlarını teorisinin varsaydığı şekilde hesaplayamıyorsa caydırıcılığın işlemesi güçleşecektir. Diğer taraftan, aktörler, rasyonel karar verme modelini takip etmeyen devlet dışı aktörler veya başarısız devletler ise caydırıcılığın işlemesi yine güçleşecektir. Caydırıcılık Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ortaya çıkan uluslararası sistemin yeni güvenlik ortamında karmaşık hale gelmiştir. Çünkü uluslararası sistem, küçük olayların büyük değişiklikler üretebileceği fakat bunu öngörmenin güç olduğu doğrusal olmayan olaylar dizisi ve farklı birimler arasındaki çoklu ve koordine olmayan etkileşimlere dayalı bir niteliğe sahiptir (Paul, 2009, s. 5-8).

Günümüzün savaşları yalnızca devletler arasında ve savaş alanlarıyla sınırlı bir biçimde yapılmamakta olup savaşın birçok yeni tanımı veya türevi ortaya çıkmıştır. Hibrit savaş, vekalet savaş ve asimetrik savaş gibi kavramlar askeri-politik terminolojide sıradan hale gelmiştir. Devletlerin askeri operasyonlarını yalnızca kendi başarılarına yürütmekle kalmayıp aynı zamanda özel askeri şirketlerin ve devlet dışı silahlı grupların kullanımı yoluyla yürütebildikleri gözlemlenmektedir (Mevlütöğlü, 2020, s. 154). Bu bakımdan

caydırıcılık teorisini terörizm tehdidi, başarısız devletler ve etnik çatışmalar gibi alanlara uygulamaya yönelik bir eğilim belirlemiştir (Lupovici, 2010, s. 718). Bu noktada uyarlanmış caydırıcılık kavramı ön plana çıkmaktadır. Uyarlanmış caydırıcılık, caydırıcılığın belirli potansiyel saldırganlara karşı belirli şekillerde çalıştığını kabul ederek herkese uyan tek bir caydırıcılık olmadığını ifade etmektedir. Etkili caydırıcılık için gereksinimler, farklı potansiyel saldırganların kendilerine özgü algıları, hedefleri, çıkarları, güçleri, planları ve savunmasız yönleri göz önüne alındığında değişecektir (Mazarr, 2021, s. 23).

Davis ve Jenkis (2002, s. xi-15), terörizm ile mücadele konusunda terörist sistemlerin bileşenlerini dikkate almayı hedefleyen bir sistem perspektifi benimsemektedir. Bu noktada yazarlar terörist sistemi oluşturan bileşenlerin örgütlerin elebaşları, dış tedarikçileri, finansörleri, terörist grupların eleman topladığı bölgeler, örgütün ideolojik destek kaynakları, sığınakları gibi faktörler olduğunu belirterek teröristlerin caydırılmasının ilgili sistemi oluşturan parçaların hedef alınmasıyla mümkün olduğunu vurgulamaktadır. Bu noktada caydırıcılığın başarısı, caydırıcı etkileri, terörist sistemi oluşturan parçalara göre uyarlayan çok yönlü/geniş cepheli bir strateji izlemeye dayanmaktadır.

2. 2016-2023 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE’NİN ASKERİ CAYDIRICILIĞININ DİNAMİKLERİ

Çalışma, Türkiye’nin son yıllardaki askeri caydırıcılık kapasitesindeki pozitif dönüşüme odaklandığından askeri dönüşüm kavramına kısaca değinmek gerekmektedir. Askeri dönüşüm özü itibarıyla bir devletin içerisinde bulunduğu güvenlik ortamında karşılaştığı simetrik ve asimetrik tehditler karşısında ordunun verimliliği, etkinliği ve stratejik caydırıcılığının sağlamaştırılmasına ilişkin süreklilik gösteren bir hazır olma sürecidir. Devletlerin içerisinde bulunduğu güvenlik komplekslerinin farklılığı nedeniyle karşılaştıkları tehditlerin niteliği de birbirinden farklılaşabilmektedir. Bu bakımdan askeri kuvvetlerin çeşitliliği, hızlı reaksiyon ve müdahale kapasitesi bağlamında hazırlılık durumu, içeride ve dışarıda olmak üzere operasyonel alanlar ile teknolojik üstünlük seviyesi gibi faktörler de değişiklik göstermektedir. Türkiye de bu noktada simetrik ve asimetrik tehditler ile eş zamanlı karşılaşan bir aktör olarak askeri dönüşümünü bu tehditlerin niteliğine göre revize etme ihtiyacı duymaktadır (Yeşiltaş, 2016). Bu ihtiyaç doğrultusunda Türkiye’nin askeri caydırıcılığının yükselmesini sağlayan temel dinamikler aşağıda sistematik bir biçimde gözden geçirilmektedir.

2.1. Askeri Reformlar

Planlanış şekli, icrası ve hedefleri açısından 15 Temmuz darbe girişimi, eş zamanlı olarak darbe, işgal ve terörü içeren bir yapıdadır. 15 Temmuz,

seçilmiş hükümete karşı şiddet kullanarak Türkiye Cumhuriyeti devletini ele geçirmeyi amaçlamak, devlet kurumlarını işgal etmek, halka yönelik silahlı şiddet kullanmak ve seçilmiş siyasetçilerle üst düzey bürokratlara yönelik infaz girişimleri gerçekleştirmek suretiyle darbe, işgal ve terör unsurlarını bir arada içeren bir darbe girişimi olarak okunabilir. 15 Temmuz darbe girişimi, Türkiye'nin ulusal, bölgesel ve küresel ekseninde önemli güvenlik riskleri altında olduğu bir tarihsel süreçte ortaya çıkmıştır. Türkiye, bir taraftan PKK terör örgütü ile mücadele ederken ve diğer taraftan sınırlarındaki Suriye ve Irak'ta yaşanan çökmüş devlet sorunlarından kaynaklanan terör saldırıları gibi meydan okumalara karşılık verme çabası içindeyken, *FETÖ (Fetullahçı Terör Örgütü)* 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştirmiştir. Bu bakımdan daha önceki askeri darbelerden farklı olarak 15 Temmuz darbe girişimi, Türk devletinin güvenlik ve toprak bütünlüğüne yönelik varoluşsal tehditlerin ortaya çıktığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. 15 Temmuz, diğer yandan, devletin kurumsal yapısı temelinde önemli derslerin alınması gereken bir darbe/işgal/terör saldırısıdır. 15 Temmuz darbe girişimi, başta üst düzey karar vericiler olmak üzere tüm topluma, devletin kurumsal anlayışının bu tür meydan okumalara karşı güçlendirilmesi gerektiğini göstermiştir (Keyman ve Gürcan, 2017, s. 9).

Bu ihtiyaç doğrultusunda, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası önemli reformlar gerçekleştirilmiştir. Bu reformlar Cumhurbaşkanı ile Savunma ve İçişleri Bakanlarına TSK üzerinde yeni yetkiler vermiştir. 31 Temmuz 2016'da yayımlanan olağanüstü hal kanun hükmünde kararnamesi Türkiye'de sivil-asker ilişkilerinde tarihi bir revizyon başlatmıştır. İlgili kanun hükmünde kararnama ile Kara Kuvvetleri, Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri komutanları doğrudan Savunma Bakanı'nın denetimine girmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır. Ayrıca Türk ordusunun tüm eğitim kurumlarını kapsayan bir şemsiye yapı olarak hizmet etmesi öngörülen bir Milli Savunma Üniversitesi kurulmuştur. Diğer yandan, kanun hükmünde kararnama ile sivil üniversitelerden mezun olan sözleşmeli subay sayısı da önemli ölçüde artırılmıştır. Askeri terfiler, emeklilik ve disiplin cezaları ile ilgili tüm kararların alındığı bir forum olan *YAŞ'ın (Yüksek Askeri Şura)* yapısı daha fazla sivil denetime tabi hale gelmiştir. YAŞ'ın yeni yapısında Başbakan Yardımcısı ile Dışişleri, Adalet ve İçişleri Bakanları da yer bulmuştur. Savunma Bakanı, YAŞ Genel Sekreterliği görevini Genelkurmay İkinci Başkanı'ndan devralmıştır (Flanagan vd., 2020, s. 27-28).

Diğer yandan, 15 Temmuz darbe girişimine katılan ve FETÖ ile bağlantıları tespit edilen asker ve polisler kamu görevinden ihraç edilmiştir. Bu süreçte bir güvenlik zaafının ortaya çıkmaması için daha önce TSK'dan ayrılan pilotlara geri dönme hakkı tanınmıştır. Emniyet Genel Müdürlüğü'nün ihtiyaçları doğrultusunda Polis Akademisi tarafından kısa sürede çok sayıda amir ve memur yetiştirilerek kolluk hizmetindeki eksiklikler giderilmiştir. Kısa süre zarfında gerek meslek içinden yükseltmeler gerekse de sivil

üniversite mezunlarından alımlar ile amir sınıfı büyük oranda yenilenecek nicel açıklar kapatılmıştır (Beriş, 2022). Bu süreçler Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın şu ifadeleriyle açıklanmıştır:

“FETÖ’cü alçakların 15 Temmuz’da ordumuzdan gasp ettikleri silahları milletimize yöneltmesinin ardından diğer alanlarla birlikte askeri personel yetiştirme sistemimizi de baştan sona değiştirdik. Evvela tüm askeri eğitim ve öğretim kurumlarımızı tek çatı altında topladık. Bu ortak bünyede hem dünyadaki örneklerine hem de günümüz ihtiyaçlarına uygun maziden atıye uzanan birikimi yansıtan ve aynı zamanda modern bir eğitim öğretim sistemi oluşturduk. Birileri Türk Silahlı Kuvvetlerinin uzunca bir süre kendini toparlayamayacağı beklentisiyle ellerini ovuştururken biz, hızla yeni eğitim öğretim sistemimizi devreye aldık.” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022).

Sivil-asker ilişkilerinin dinamiklerindeki dönüşüm sonucunda ordu bir yandan eski yıllardaki dış politikayı “şekillendirme” imtiyazlarını kaybederken, diğer yandan dış politikanın ve yeni savunma politikasının sivil kontrol altında yürütülmesinde önemli bir aktör haline gelmiştir. Böylece Türkiye dış politikada sert güç kullanırken, ordunun siyasi gücü ele geçirme ve pekiştirme riski ortadan kaldırılmıştır (Yaşar, 2021, s. 11). 15 Temmuz darbe girişimi ve ardından gelen reformlar, ordunun sivil kontrolden bağımsız yapısını azaltmış; kuvvet komutanlıklarını profesyonelleştirmiş ve kurumu yeniden dış tehditlere, zorluklara ve fırsatlara odaklamıştır. 2016 öncesi Türk ordusu, özellikle Kuzey Irak'ta sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirmiş; Balkanlar ve Afganistan'daki çok taraflı misyonlara katkıda bulunmuştur. Ancak bunların hiçbiri, 2016'dan itibaren birden fazla cephede icra edilen eş zamanlı, sürdürülebilir ve kararlı Türk muharebe operasyonları ve angajmanlarını içeren güç projeksiyonlarıyla karşılaştırılmaz (Outzen, 2022). Bu durum Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“Kamunun her alanında gerçekleştirdiğimiz, yakın tarihimizin en büyük tasfiyesi ve hukuk önünde halen süren hesaplaşma bir anlamda ülkemizin önündeki mayınları, taşları, dikenleri de temizlemiştir. Türkiye sınır ötesi hareketlerinden bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında oyun kurucu konumunu güçlendirmesine kadar tüm önemli başarılarını bu temizliğin ardından hızlandırmış veya gerçekleştirmiştir.” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2022).

2.2. Savunma Sanayii

Türkiye günümüzde savunma sanayii alanındaki yerli araştırma ve geliştirme projelerini desteklemenin önemi konusunda her zamankinden çok daha bilinçli hale gelmiştir. Bunun bir göstergesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti

Savunma Sanayii Başkanlığı'nın (SSB) kapasitesinin son yıllarda kalifiye insan kaynakları, finansal varlıklar ve teknik yetenekler bakımından kat kat arttığı görülmektedir. Ekim 2018'de *TÜBİTAK SAGE'nin (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu Savunma Sanayii Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü)* Ankara'daki yerleşkesinde düzenlenen törende Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin savunma, havacılık ve uzay teknolojilerinin her alanında söz sahibi olma yolunda hızla ilerlediğini belirterek savunma sanayiinde yerlilik oranının yüzde 20'den yüzde 65'e çıktığını açıklamıştır (Kıbaroğlu, 2019, s. 10).

TSK, mevcut jeopolitik ortamdaki karmaşık güvenlik sorunlarıyla başa çıkmak için kapsamlı bir yeniden yapılanma ve reform sürecinden geçmektedir. Türk Hava Kuvvetleri de bu noktada etkinliği ve caydırıcı gücü artırmak ve modern muharebe sahasının gereksinimlerini karşılamak için yenilikçi teknolojiler, doktrin ve teçhizatı bünyesine katma ihtiyacı içindedir. Türkiye, bir dizi eşzamanlı harekatta ve denizaşırı konuşlandırmada aktif olarak yer alan az sayıda NATO ülkesinden biridir. TSK son 40 yıldır terörle mücadele operasyonlarında yer almakta ve Türk Hava Kuvvetleri yakın hava desteği, hassas vuruşlar, istihbarat ve keşif görevleriyle bu operasyonlara aktif olarak katılmaktadır. Türk Hava Kuvvetleri iç savaşın patlak vermesinden bu yana Türkiye-Suriye sınırı boyunca hava sahası ihlallerini ve güvenlik tehditlerini önlemek için süreci takip etmektedir. Türkiye, diğer yandan, dünyanın en aktif jeopolitik fay hatlarından biri olan üç kıtanın keşiştiği noktada yer almaktadır. Özellikle Suriye ve Libya'daki iç savaşların bölgesel ve küresel siyaset ile güvenlik üzerinde ciddi etkileri olmuştur. Türkiye'nin çevresinde Rusya Federasyonu ve İsrail olmak üzere iki nükleer güç bulunmakta olup, İran da son yıllarda aktif olarak iddialı bir nükleer program yürütmektedir. Ayrıca Yunanistan ve Mısır gibi ülkelerin Doğu Akdeniz'de iddialı gündemleri bulunmakta olup Karadeniz havzası NATO ile Rusya arasındaki cephelerden biri haline gelmiştir. Böylesine karmaşık bir güvenlik ortamında, bölge ülkelerinin savunma harcamalarını ve hava gücüne yatırımlarını önemli ölçüde artırması şaşırtıcı değildir (Mevlütöğlu, 2020, s. 149-151).

Bu noktada Anka-S ve Bayraktar TB-2 Türk askeri sanayiinde en çok bilinen insansız hava araçları olarak dikkat çekmektedir. Her iki araç da ilk görevini 2016 yılında Türkiye'nin güneydoğusunda PKK terör örgütü hedeflerine karşı gerçekleştirmiştir. Türk İHA'ları kısa sürede uluslararası piyasada da dikkat çekmeye başlamıştır. 2018'de Katar ve ardından Ukrayna, İHA tedarik etmek için anlaşma imzalamıştır. Mart 2020'nin başlarında İdlip kentinde düzenlenen Bahar Kalkanı Harekatı'nda da İHA'lar kilit bir rol oynamıştır. Libya'da Ulusal Mutabakat Hükümeti'ne destek amacıyla gönderilen Türk Bayraktarları, Mayıs ayında Rus yapımı Pancir-Sz1 hava savunma sistemini imha ederek manşetlere taşınmıştır. Diğer yandan, İHA'lar Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ'daki askeri başarısına büyük katkı sağlamıştır. Günümüze kadarki deneyimler, İHA'ların oldukça etkili olduğunu ve bu

araçların geniş çapta kullanılması karşısında hazırlıksız yakalanan, etkili hava savunması ve güçlü elektronik müdahale yeteneğine sahip olmayan aktörler karşısında büyük fayda sağladığını göstermiştir (Besenyo ve Malnassy, 2022, s. 15-17).

Türkiye, daha büyük yük/menzilli İHA'lar (Akıncı ve Aksungur), uçak gemisinden gönderilebilen İHA'lar (Bayraktar TB3) ve kamikaze İHA'lar ile (Kargu-2 ve Alpago) yeteneklerini geliştirmeye devam etmektedir. Türkiye'nin amfibi hücum gemisi TCG Anadolu'ya İHA eklenmesi özellikle istihbarat toplama, karşı denizaltı muharebesi ve kıyı müdahalesi için deniz menzilinı artıracaktır. Türkiye, İHA'ları diğer silah sistemleriyle entegre bir biçimde kullanarak çok daha etkili hale getirmektedir. Bora gibi Türk taktik balistik füzeleri, İHA'ların yardımıyla hedeflenebilirken, lazer güdümlü TRLG-230 radar mevzilerini hedef alabilmektedir. Türkiye, T-122 Sakarya ve TRG-300 Kasırga roketatarları ve T-155 Fırtına obüsü gibi yerli topçu ve roket sistemlerine sahip olup; müttefiklerine de ihracat yapmakta ve onları bu sistemler üzerinde eğitmektedir. Türkiye'nin savunma sanayii, gemi savar füzeleri (Atmaca), hava savunma füzeleri (Hisar füzeleri ve Sungur portatif füze sistemi), hava savunma silah sistemi (Korkut) ve tanksavar füzeleri (OMTAS ve UMTAS) dahil olmak üzere bir dizi yerli hassas mühimmat geliştirmiştir. Türkiye ayrıca görüntüleyici kızılötesi arayıcı başlığa sahip ve kısa menzilli Gökdoğan ile radar arayıcı başlığa sahip ve uzun menzilli Bozdoğan gibi havadan havaya yerli füzeler geliştirmiş ve test etmiştir (Outzen, 2021, s. 12).

Türk donanması da son on yılda teçhizatını ve doktrinini geliştirmiştir. Türk deniz kuvvetlerinin modernizasyonu Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki en büyük ve en güçlü deniz kuvveti haline getirmiştir. Fırkateynler yeni hava savunma, radar, silah ve muharebe yönetim sistemleriyle güncellenmiş ve kara kuvvetleri veya kıyı operasyonları için gelişmiş hava savunma yeteneklerine sahip özel fırkateynlerin inşasına başlanmıştır. *Milli Gemi (Milgem)* projesi Türkiye'nin yanı sıra günümüze kadar Endonezya, Ukrayna ve Pakistan gibi yabancı müşteriler için de korvet ve fırkateyn üretmekte olup, ulusal gemi yapımında bağımsızlığa doğru önemli bir adım atılmıştır. Türkiye, TCG Anadolu'yu faaliyete geçirmiş olup, bu gelişme Türk donanmasının deniz kabiliyetinin gelişmesine ve Doğu Akdeniz'deki deniz dengesinde önemli bir değişikliğe işaret etmektedir. Türkiye'nin coğrafyası ve savunma sanayiindeki ilerlemeler göz önüne alındığında, bu donanma araçları ve doktrini, Türkiye'nin gücünde büyük bir ilerlemeye işaret etmektedir. Türkiye'nin ekonomik, diplomatik ve kara konulu faaliyetlerinin hepsi deniz gücü tarafından daha güvenilir ve sürdürülebilir hale getirilmiştir (Outzen, 2021, ss. 13-14).

2021 yılında *CAATSA (ABD'nin Hasımlarına Yaptırımlar Yoluyla Karşılık Verme Yasası)* kapsamında SSB ve kurum yetkililerine "Rusya ile kurulan ilişkiler" gerekçe gösterilerek yaptırım uygulanmıştır. ABD'nin açıkladığı yaptırımların özellikle kritik teknolojiler bazında Türk savunma

sanayii üzerinde etkiler yaratması hedeflenmiştir. Türkiye'ye dayatılan bu tür yaptırımlar; elektronik harp, radar, insansız sistemler, aviyonik sistemler, mühimmatlar, füzeler gibi birçok yüksek teknoloji içeren sistemlerde millileşmenin zorunlu olduğunu göstermiştir (Görgün, 2022, ss. 503-504).

Silah sanayiinin ileri bir seviyeye taşınabilmesi bakımından Ar-Ge'ye verilen önem bu noktada oyun değiştirici niteliktedir. Milli muharip uçak, helikopter, milli uydu fırlatma sistemi, milli mikro gözlem uydusu, İHA, SİHA, elektromanyetik top, turbojet motorlar, zırhlı araçlar, Altay tankı, gelişmiş füze sistemleri, donanma savaş gemileri, denizaltılar, yerli hücum botları ve hassas radarlar gibi araçların tümü Ar-Ge çalışmasının ürünleridir. Bu tür gelişmiş savunma sanayii ürünlerinin ortaya çıkmasında üniversiteler, imalat sanayii ve teknoparklar arasında yürütülen iş birliğinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Üniversitelerde sektörün ihtiyaç duyduğu iş gücü yetiştirilirken imalat sanayiiyle ortak çalışmalar yürütülmekte ve teknoparklarda ilgili taraflar bir araya getirilmektedir. SSB'nin bünyesinde oluşturulan eleman yetiştirme programı üniversitelerle koordineli bir şekilde yürütülmekte olup enstitülerde savunma sanayiinin ihtiyaçlarına yanıt verebilecek bölümler açılmaktadır. Sektörel bağlantılar TSK'nın güvenlik için ihtiyaç duyduğu ürünleri yerli imkan ve kabiliyetlerle üretme, geliştirme ve ihraç etmeye yardımcı olmaktadır. Türk savunma sanayii, TSK'yı güçlü, caydırıcı ve yüksek teknolojiyle uyumlu konuma taşıyan girişimleriyle Türkiye'nin bağımsız politika izleme kabiliyetini ciddi düzeyde artırmaktadır (İstikbal, 2022, s. 45-50).

2.3. Sınır Ötesi Üsler

Günümüzde askeri üslerin müttefiklerin savunulması, caydırıcılık ve dengeleme işlevleri, ana ülkenin savunulması ve istihbarat toplama gibi geleneksel rolleri geçerliliğini korumakla birlikte sınır ötesi üsler terörle mücadelede de önem kazanmıştır (Lachowski, 2007, s. 3). Denizaşırı askeri üsler, silahlı kuvvetlerin muharebe, savunma ve eğitim operasyonlarının hazırlık noktaları oldukları için yüksek stratejik değere sahiptir. Geleneksel jeopolitik perspektiften bakıldığında, anlamlı bir stratejik etki yaratma ve denizaşırı çıkarlarını koruma kapasitesine sahip büyük bir güç olmaya giden yolda sınırların ötesinde askeri üsler inşa etmek önem arz etmektedir (Guifang ve Jie, 2019, s. 503).

Türkiye'nin sınır ötesindeki askeri varlığı; barışı destekleme faaliyetleri kapsamında katıldığı uluslararası gözlemci görevleri ve barışı destekleme hareketleri, ikili ya da çok taraflı antlaşmalar çerçevesinde yürütülen savunma işbirliği faaliyetleri, terörizmle mücadele etmek amacıyla sınır ötesinde konuşlandığı birimler, *Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ndeki (KKTC)* askeri varlığı ve Türk Deniz Kuvvetleri tarafından icra edilen ulusal veya uluslararası nitelikteki görevler şeklinde farklı kategorilere ayrılmaktadır. Son yıllarda Türkiye'nin savunma ve güvenlik anlayışında kapsamlı bir dönüşüm göze çarpmakta olup ileri üs stratejisini de içeren bu dönüşüm TSK'nın hem

kuvvet ve teşkilat yapısı hem de konuşlanma gibi konularda önemli adımlar atmasını beraberinde getirmiştir (Özgen, 2019, ss. 390-391).

2016 yılında Türkiye sınırlarının ötesinde ortaya çıkan tehditleri etkisiz hale getirebilmek için yeni bir güvenlik konsepti duyurmuştur. Tehditlere yönelik önleyici strateji vurgusu yapan yeni konsept Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Türkiye'nin *Yeni Güvenlik Konsepti Konferansı*'ndaki şu sözleriyle ifade edilmiştir: "Artık tehditlerin kapımıza dayanmasını, canımızı acıtmasını beklemeyeceğiz. İçeride ve dışarıda hangi tehdit söz konusu olursa olsun biz üzerine gidecek, sorunları bizzat kaynağında çözeceğiz, kapıya geldikten sonra değil" (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2016). Yeni güvenlik konsepti bu doğrultuda yurt dışı operasyonel kapasiteleri geliştirmenin yanı sıra yeni askeri üsler kurmak için ordunun yeniden yapılandırılmasının da zeminini hazırlamıştır. Nitekim Türkiye Nisan 2016'da Katar'da ve Eylül 2016'da Somali'de yeni askeri üsler kurmuştur (Flanagan vd., 2020, ss. 39).

Katar askeri üssünün misyonu Katar'ın savunma yeteneklerinin geliştirilmesini desteklemek ve askeri işbirliğini yoğunlaştırmaktır. Katar askeri üssünde Türk ordusunun hava ve deniz birliklerinin yanı sıra eğitimcileri ve özel hareket kuvvetleri de bulunmaktadır. Üssün ayrıca terörle mücadele ve uluslararası barışı koruma operasyonlarına da katkıda bulunması hedeflenmiştir. Mogadişu'daki TURKSOM askeri eğitim üssü ise Somali Silahlı Kuvvetleri'nin subay ve askerlerini eğitmekte ve Somali hükümetinin ulusal bir askeri güç oluşturmaya yardım etmektedir. Bu askeri üs aynı zamanda ülkenin sahil güvenlik ve donanması için gerekli teçhizatı sağlamaktadır (Aksoy, 2021). Türkiye'nin Mogadişu üssü, Anadolu dışındaki en büyük eğitim tesisi olarak dikkat çekmektedir ve 10.000 Somali askerini eğitmesi beklenmektedir. Türkiye'nin üssü Ankara'ya, Türkiye-Katar ortaklığının işleyişi için kritik öneme sahip Kızıldeniz'in doğu girişi olan Aden Körfezi'ne oldukça yakın bir konum sağlamaktadır. Mogadişu üssünün eklenmesiyle Türkiye, Akdeniz kıyılarından Kızıldeniz-Aden Körfezi koridorundan Afrika Boynuzu'na ve oradan Basra Körfezi'ndeki Katar'a kadar uzanan *Deniz İletişim Hatları (SLOC)* kurmuştur. TCG Heybeliada ile *Milgem Projesi* tarafından üretilen diğer üç Ada sınıfı korvet, Türkiye'nin Akdeniz'den Mogadişu'ya ve Mogadişu'dan Katar'a uzanan yeni SLOC'larına hizmet vermek için kritik kapasite sağlamaktadır (Tanchum, 2020, s. 47).

2.4. Askeri Harekatlar

Türkiye'nin stratejik dönüşümünde 2015 baharından 2016 yazına kadar olan 15 aylık dönemde meydana gelen bir dizi olay belirleyici rol oynamıştır. Türkiye'nin uyarılarını dikkate almayan ABD, Mart 2015'te PKK'nın Suriye kolu olan YPG terör örgütüne hava koruması ve silah sağlamaya başlamıştır. ABD'nin desteğinden cesaret alan YPG terör örgütü, 15 Haziran 2015'te Tel Abyad şehrini ele geçirmiş ve Fırat'ın doğusundaki Türkiye sınırı boyunca

bitişik bir koridor oluşturmuştur. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan bu durum üzerine uluslararası camiayı uyararak Suriye'nin kuzeyinde oluşturulacak bir terör devletine asla izin verilmeyeceğini açıklamıştır. ABD başta olmak üzere Türkiye'nin NATO ortaklarının duymazdan gelmesiyle Türkiye, Ağustos 2016'da "*Fırat Kalkanı Harekati*"nı başlatmıştır. Cerablus kentini ve çevresindeki toprakları kontrol altına alan operasyon, Fırat'ın batısında YPG terör örgütünün kontrolünde bitişik bir bölgenin oluşumunu engellemiştir. Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyindeki dört ayrı hareketinden ilki olan Fırat Kalkanı Harekati, Türkiye'nin yeni güç projeksiyonunun ilk tezahürünü temsil etmektedir. Türkiye'nin stratejik dönüşümünün doruk noktası ise 15 Temmuz darbe girişiminin hemen ardından gerçekleşmiştir. ABD başta olmak üzere Türkiye'nin NATO müttefiklerinden hükümete güçlü bir desteğin gelmemesi bir güven eksikliği oluşturmuş ve Türkiye'nin bağımsız bir bölgesel güç olarak hareket etme kararlılığını pekiştirmiştir (Tanchum, 2020, s. 44-45). Fırat Kalkanı Harekati, YPG terör örgütünün batıya doğru hareketini engellemek ve DAES'İ Türkiye-Suriye sınır kentlerinden uzaklaştırmak suretiyle her iki amacına da ulaşmıştır. DAES'in 2014 ile 2015 yılları arasında elinde tuttuğu bir kent olan Cerablus'un kontrol altına alınması, YPG terör örgütünün Türkiye sınırına doğru kuzeye ilerlemesini engellerken aynı zamanda DAES'İ Türkiye yakınlarındaki son sığınaklarından da uzaklaştırmıştır (Stein, 2017, s. 4).

Türkiye, Ocak 2018'de PKK/YPG terör örgütünün Afrin'den sınır karakollarına yönelik saldırı ve tacizlerini engellemek ve bölge halkını terör örgütünün zulmünden kurtararak istikrarı sağlamak amacıyla "*Zeytin Dalı Harekati*"nı başlatmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2021). Siyasi ve askeri zemininin hazırlanışı ve icra edilişi bakımından Zeytin Dalı Harekati'nde da büyük bir başarı elde edilerek Afrin şehir merkezi ve kırsalı kısa süre zarfında PKK-YPG terör örgütü unsurlarından temizlenmiştir. Bu bakımdan Zeytin Dalı Harekati Türkiye'nin sınır ötesi operasyonları tarihi içindeki en başarılı askeri hareketlerden biri olmuştur. Diğer yandan, hareketin askeri ve diplomatik düzleminde ortaya koyulan caydırıcılık, etkinlik ve temponun Türkiye'nin ulusal güvenliği çerçevesinde belirlediği stratejik önceliklerini önemli ölçüde karşıladığı görülmüştür. Harekatın başarılı bir biçimde icrasında etkin rol oynayan faktörler olarak teknolojik üstünlük ve saha istihbaratı oyun değiştirici birer faktör olarak dikkatleri çekmiştir. Zeytin Dalı Harekati bu doğrultuda TSK'nın hazırlılık, etkinlik ve caydırıcılık kapasitesini gözler önüne sermesi bakımından önem arz etmektedir (Özçelik ve Acun, 2018, s. 10).

Türkiye, Ekim 2019'da sınır güvenliğini sağlamak, Suriye'nin kuzeyinde bir terör koridoru oluşturulmasını engellemek, DAES ve PKK/YPG başta olmak üzere ulusal güvenliği tehdit eden terörist unsurları etkisiz hale getirmek, güvenli bölge oluşturarak bölgedeki istikrarı sağlamak amacıyla Fırat'ın doğusunda "*Bariş Pınarı Harekati*" başlatmıştır. Harekatta,

605 meskun mahal, 4.219 kilometrekare alan kontrol altına alınmıştır. Milli Savunma Bakanlığı, diğer kamu kurum ve kuruluşlarıyla koordineli olarak bölgede hayatın normalleşmesine yönelik faaliyetler yürütmüştür. Bu bağlamda, Barış Pınarı Harekat alanında onlarca okul, cami ve kilise hizmete açılmış, devlet hastaneleri ve mobil sağlık birimleri sağlık hizmetine başlamış, yardım kolisi dağıtımı sağlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2021).

Türkiye, Şubat 2020’de bölgede istikrarın sağlanmasına yönelik garantör devletler tarafından imzalanan mutabakatlar ve ilan edilen ateşkeslere rağmen, Suriye rejiminin saldırgan tutumunu devam ettirmesi üzerine, insani krizin derinleşmesinin önlenmesi, yerinden edilen bölge halkının can güvenliğinin sağlanması ve evlerine dönmelerini sağlamak amacıyla “Bahar Kalkanı Harekatı”nı başlatmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2021). Türkiye İHA’ları daha önce 2018 yılındaki Zeytin Dalı Harekatı sırasında kullanmıştır, ancak Bahar Kalkanı Harekatı Türkiye’nin İHA’larını ilk kez büyük ölçekte kullandığı bir hareket olmuştur. Bahar Kalkanı Harekatı sırasında, Türk İHA’ları İdlib bölgesinin hemen her yerinde faaliyet göstermiş; Anka-S ve Bayraktar TB2 yoğun bir şekilde sahada test edilmiştir. Türkiye’nin İdlib’deki stratejik başarısı yadsınamaz; zira Suriye güçleri bölgeden çekilmiş, Rusya ise Türkiye’nin etkileyici ilerleyişini durdurmak için çatışmaya askeri ve diplomatik olarak müdahale etmek ve Suriye’deki durumunu yeniden gözden geçirmek zorunda kalmıştır (Urcosta, 2020). Bahar Kalkanı Harekatı’nın getirdiği jeopolitik ve insani istikrar ve önlediği şiddet göz önüne alındığında bölgede olumlu bir etki yarattığı değerlendirilmektedir (Veen, 2021, s. 11).

Türkiye 2020 yılında Libya’da gayrimeşru oluşumların uluslararası meşruiyete sahip olan *Ulusal Mutabakat Hükümeti*’ne karşı gerçekleştirdiği saldırıların bölgenin güvenlik ve istikrarını sarsması, insanlığa karşı işlenen tehditleri artırması ve masum insanların ölümüne ve göç etmesine sebep olması karşısında harekete geçmiştir. Libya devletinin egemenliğini sarsan gelişmeler karşısında gerekli önlemlerin alınarak bölgesel istikrarın ve Türkiye’nin ulusal menfaatlerinin korunması ihtiyacı doğmuştur. Bu çerçevede, Libya’nın uluslararası meşruiyete sahip olan hükümetinin davet etmesi üzerine Libya’ya asker göndermeye yetki veren tezkere 2 Ocak 2020 tarihinde TBMM’de kabul edilmiştir. Tezkere’nin amacı şu şekilde belirlenmiştir:

“Milli çıkarlara yönelik her türlü tehdide karşı önlem almak, Libya’daki gayrimeşru grupların Türkiye’nin menfaatlerine yönelik saldırılarını bertaraf etmek, kitlesel göç gibi risklere karşı önlem almak, Libya halkına insani yardımların ulaşmasını sağlamak, Türkiye’nin yüksek menfaatlerini etkili bir şekilde korumak ve gelişmelerin seyrine göre ileride telafisi güç bir durumla karşılaşmamak için süratli ve dinamik bir politika

izlenmesine yardımcı olmak” (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 2020, s. 38).

Bu doğrultuda, *Libya Görev Grubu (LGG)* Komutanlığı; Libya Silahlı Kuvvetleri’ni yeniden yapılandırmak, barış, huzur ve istikrarın tesisine katkı sağlamak amacıyla Libya Silahlı Kuvvetleri’ne eğitim ve danışmanlık desteği vermeye başlamış olup bu destek sayesinde Libya’da çatışmalar sonlanmış, ateşkes sağlanarak siyasi süreç başlamıştır. Libya Görev Grubu Komutanlığı’nda yer alan Kara Kuvvetleri Komutanlığı unsurları ve komando unsurları, muharebe destek ve muharebe hizmet destek unsurları ile desteğini devam ettirmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2021).

Türkiye ayrıca Azerbaycan’ın icra ettiği “*Tek Vatan*” hareketinin zaferle sonuçlanması neticesinde; Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri’ni yeniden yapılandırmak ve müşterek yetenekleri geliştirmek amacıyla; planlama, eğitim desteği, lojistik destek vermekte ve Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri ile ortak tatbikatlar yapmaktadır. Bu doğrultuda, harp silah araçlarından teşkilata, personel yetiştirmeden atama sistemine kadar bir bütün olarak iş birliği ile bir modernizasyon hamlesine başlamanın önemine binaen faaliyetler yürütülmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı, 2021).

Sonuç

Çalışmada TSK’nın son yıllarda yükselen askeri caydırıcılığını analiz etmeye yönelik olarak caydırıcılık teorisinin metodolojik yol göstericiliğinde caydırıcılığın başarılı bir biçimde işlemlenmesini mümkün kılan unsurlara odaklanılmıştır. Bu doğrultuda düşmanlara kabul edilemez ölçüde yüksek maliyetler yükleyebilecek etkili bir askeri kapasiteye sahip olunması ve düşmanların bu kapasitenin gerektiğinde kullanılabileceğini gözlemlemesi gibi unsurların işlerliği değerlendirilmiştir.

Kapasite bağlamında ilk olarak uygun politika, strateji, doktrin, prosedür ve taktiklerin geliştirilmesini ve icra edilmesini mümkün kılacak bir kurumsal mekanizmanın mevcudiyetinin gerekliliğinden hareketle askeri reformlar değerlendirilmiş; sivil-asker ilişkilerinin demokratik bir zeminde işlemlenmesini askeri kapasiteye sağladığı katkı ortaya konulmuştur. Diğer yandan, geçmişte TSK bünyesine sızan FETÖ’cülerin tespit edilip kamu görevlerinden ihraç edilmeleri ve yargılanmaları süreci sonrasında Türkiye’nin sınır ötesi hareketlerinden bölgesel ve küresel gelişmeler karşısında oyun kurucu konumunu güçlendirmesine kadar birçok konuda ilerleme kaydettiği vurgulanmıştır.

Kapasitenin ikinci unsuru olarak Türkiye’nin, stratejik caydırıcılığını artırmaya yönelik olarak askeri teçhizat konusunda dışa bağımlılığını minimize edecek şekilde yerli savunma sanayii alanında gerçekleştirdiği atılımlar ele alınmıştır. Bu noktada, İHA, muharip uçak, zırhlı araçlar, tanklar,

füze sistemleri, donanma savaş gemileri, denizaltılar, hücum botları vb. gibi askeri kapasiteye katkı sağlayan araçların üretiminde önemli gelişmeler kaydedildiği vurgulanmıştır.

Kapasitenin üçüncü unsuru olarak, Türkiye'nin sınır ötesi coğrafyalardaki güvenlik ve istikrara yönelik tehditlere hızlı ve kaynağında müdahale edebilmesi hedefi çerçevesinde ikili anlaşmalar yoluyla oluşturduğu sınır ötesi üslerin Türkiye'nin jeopolitik olarak izole edilmesini engellemesi ve asimetrik tehditlere hızlı ve etkin müdahale edebilmesini sağlaması bakımından askeri kapasiteye sağladığı katkı ortaya konulmuştur.

Caydırıcı tehditlerin inandırıcılığı bağlamında ise Türkiye'nin bölgesel barış ve güvenliğe yönelik tehditler ile mücadeleyi sürdürme konusundaki kararlılığını ilettiği resmi açıklamaların yanı sıra terörizmle mücadele ve barışı destekleme hareketleri mercek altına alınmıştır. Bu bakımdan Türkiye'nin güvenlik konseptine ilişkin gerek Cumhurbaşkanlığı'ndan yapılan resmi açıklamalar gerekse bu açıklamaları uygulamaya geçirme noktasında barış, huzur ve istikrarın tesisine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilen askeri hareketler değerlendirilmiştir. Türkiye'nin, meşru hak ve menfaatlerine yönelik saldırılar karşısında askeri kapasitesini kullanmaktan çekinmeyeceğine dair inancı pekiştirmesi bakımından hem saldırgan aktörlere hem de onları birer vekalet unsuru olarak kullanan güçlere karşı caydırıcılığını artırdığı değerlendirilmiştir.

Caydırıcılığın maksimum seviyeye ulaşması güvenlik sektörünün yukarıda belirtilen tüm bileşenlerinin bütüncül bir sistem bünyesinde birbirine başarılı şekilde entegre olmasına bağlıdır. Caydırıcılık stratejisinin işlevsel bir tarzda oluşturulması ve uygulanması için gerekli adımların belirlenmesi süreçlerinden, etkili bir caydırıcılık için ihtiyaç duyulan askeri faaliyetlere ve ilgili faaliyetler için gerekli milli savunma sanayii ürünlerinin geliştirilmesine kadar tüm süreçlerin birbiriyle eşgüdüm içerisinde olması önem arz etmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin askeri caydırıcılığına katkı sağlayan dinamiklerin özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrası süreçte optimal bir noktaya doğru taşındığı ve gelişen bir çizgide ilerlediği görülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Emre Gündoğdu: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Emre Gündoğdu: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Gündoğdu, E. (2023). Türkiye'nin yükselen askeri caydırıcılığının dinamikleri (2016-2023). *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 447-468. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1350887>

Kaynakça

- Aksoy, H. A. (2021, 20 Ağustos). *Excursus: Turkey's military engagement abroad: military bases*. 23 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/excursus-turkeys-military-engagement-abroad#c4311> adresinden edinilmiştir.
- Beriş, H. E. (2022, 1 Temmuz). 15 temmuz sonrası güvenlik sektörü reformu. *Kriter*. 22 Ağustos 2023 <https://kriterdergi.com/dosya-15-temmuz/15-temmuz-sonrasi-guvenlik-sektoru-reformu> adresinden edinilmiştir.
- Besenyő, J. & Málnácssy, A. (2022). Future expansion and prospects of Turkish defense industry. *Insights Into Regional Development*, 4(2), 10-21. [https://doi.org/10.9770/IRD.2022.4.2\(1\)](https://doi.org/10.9770/IRD.2022.4.2(1))
- Davis, P. K. & Jenkins, B. M. (2002). *Deterrence and influence in counterterrorism: A component in the war on al Qaeda*. RAND.
- Flanagan, S. J., Larrabee, F. S., Binnendijk, A., Costello, K., Efron, S., Hoobler, J., Kirchner, M., Martini, J., Nader, A. & Wilson, P. A. (2020). *Turkey's nationalist course: Implications for the U.S.-Turkish strategic partnership and the U.S. army*. RAND.
- Fuhrmann, M. & Sechser, T. S. (2014). Signaling alliance commitments: Hand-tying and sunk costs in extended nuclear deterrence. *American Journal of Political Science*, 58(4), 919-935. <https://doi.org/10.1111/ajps.12082>
- Görgün, H. (2022). Türk savunma sanayii, ambargolar, millileştirme çalışmaları ve aselsan. *Türkiye Bilimler Akademisi*, 497-510. <http://dx.doi.org/10.53478/tuba.978-625-8352-16-0.ch23>
- Guifang, X. & Jie, Z. (2019). China's building of overseas military bases: Rationale and challenges. *China Quarterly of International Strategic Studies*, 5(4), 493-510. <https://doi.org/10.1142/S237774001950026X>
- Hickok, M. R. (2000). Hegemon rising: The gap between Turkish strategy and military modernization. *Parameters*, 30(2), 105-119. <https://doi.org/10.55540/0031-1723.1979>
- Huth, P., Gelpi, C. & Bennett, D. S. (1993). The escalation of great power militarized disputes: Testing rational deterrence theory and structural

- realism. *American Political Science Review*, 87(3), 609-623.
<https://doi.org/10.2307/2938739>
- İstikbal, D. (2022). *Türk savunma sanayii modeli ve teknolojik dönüşüm*. Seta Yayınları.
- Kasapoğlu, C. (2020). Turkey's burgeoning defense technological and industrial base and expeditionary military policy. *Insight Turkey* 2020, 22(3), 115-130. <http://dx.doi.org/10.25253/99.2020223.08>
- Keyman, E. F. & Gürcan, M. (2017). 15 Temmuz'dan on beş ay sonra: Ordunun reformu, devletin dönüşümü. İstanbul Politikalar Merkezi, 7-34.
- Kıbaroğlu, M. (2019). On Turkey's missile defense strategy: The four faces of the S-400 deal between Turkey and Russia. *Center for Strategic Research*, (16), 1-13.
- Knopf, J. W. (2010). The fourth wave in deterrence research. *Contemporary Security Policy*, 31(1), 1-33.
<https://doi.org/10.1080/13523261003640819>
- Lachowski, Z. (2007). Foreign military bases in eurasia. *Stockholm International Peace Research Institute*, (18), 3-68.
- Lupovici, A. (2010). The emerging fourth wave of deterrence theory - Toward a new research agenda. *International Studies Quarterly*, 54(3), 705-732. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2478.2010.00606.x>
- Mazarr, M. J. (2020). Understanding deterrence. F. Osinga & T. Sweijjs (Ed.), *Deterrence in the 21st century-insights from theory and practice* içinde (s. 13-28). Springer.
- Mevlütöğlü, A. (2020). The future of Turkey's airpower: The fifth generation challenge. *Insight Turkey*, 22(3), 131-159.
<http://dx.doi.org/10.25253/99.2020223.09>
- Morgan, P. M. (2003). *Deterrence now*. Cambridge University Press.
- Outzen, R. (2021). Deals, drones, and national will: The new era in Turkish power projection. *The Washington Institute for Near East Policy*, (108), 1-24.
- Outzen R. (2022, 22 Aralık). Turkey's global military footprint in 2022. *Defense Journal by Atlantic Council in Turkey*. 24 Ağustos <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/ac-turkey-defense-journal/turkeys-global-military-footprint-in-2022/> adresinden edinilmiştir.
- Özçelik N. & Acun, C. (2018). *Terörle mücadelede yeni safha: Zeytin dalı harekatı*. Seta Yayınları.
- Özgen, C. (2019). Türkiye'nin denizasıırı askeri üs kurma girişimleri: Tespitler ve geleceğe yönelik öneriler. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 381-408.
<https://doi.org/10.28956/gbd.646388>

- Paul, T. V. (2009). Complex deterrence: An introduction. T. V. Paul, P. M. Morgan, J. J. Wirtz (Ed.), *Complex deterrence: strategy in the global age* içinde (s. 1-27). The University of Chicago Press.
- Quackenbush, S. L. (2010). General deterrence and international conflict: Testing perfect deterrence theory. *International Interactions*, 36(1), 60-85. <https://doi.org/10.1080/03050620903554069>
- Stein, A. (2017). Reconciling U.S.-Turkish interests in northern Syria. *Council on Foreign Relations*, 1-17.
- Tanchum, M. (2020). The logic beyond lausanne: A geopolitical perspective on the congruence between Turkey's new hard power and its strategic reorientation. *Insight Turkey*, 22(3), 41-54. <http://dx.doi.org/10.25253/99.2020223.03>
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2022, 1 Temmuz). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Türkiye'nin inşasında en büyük desteği ordumuzun caydırıcı kabiliyetlerinden alıyoruz*. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://iletisim.gov.tr/turkce/Haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-turkiyenin-insasinda-en-buyuk-destegi-ordumuzun-caydirici-kabiliyetlerinden-aliyoruz> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2020). *Doğu akdeniz denkleminde stratejik adım: Türkiye-Libya mutabakatı*. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2016, 22 Kasım). *Türkiye'nin yeni güvenlik konsepti konferansında yaptıkları konuşma*. 25 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/61114/turkiyenin-yeni-guvenlik-konsepti-konferansinda-yaptiklari-konusma> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2021). *Barişi destekleme harekatı*. 11 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.kkk.tsk.tr/bdh.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2021). *Terörle mücadele: Bahar kalkanı harekatı*. 10 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.kkk.tsk.tr/bahar-kalkani.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2021). *Terörle mücadele: Barış pınarı harekatı*. 10 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.kkk.tsk.tr/baris-pinari.aspx> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Milli Savunma Bakanlığı Kara Kuvvetleri Komutanlığı (2021). *Terörle mücadele: Zeytin dalı harekatı*. 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.kkk.tsk.tr/zeytin-dali.aspx> adresinden edinilmiştir.

- Urcosta, R. B. (2020, 31 Ağustos). *The revolution in drone warfare: The lessons from the idlib de-escalation zone*. The Air Force Journal of European, Middle Eastern, and African Affairs. 15 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.airuniversity.af.edu/JEMEAA/Display/Article/2329510/the-revolution-in-drone-warfare-the-lessons-from-the-idlib-de-escalation-zone/> adresinden edinilmiştir.
- Veen, E. V. (2021). Turkey's interventions in Its near abroad: The case of Idlib. *Clingendael Institute*, 1-11.
- Yarhi-Milo, K., Kertzer, J. D., & Renshon, J. (2018). Tying hands, sinking costs, and leader attributes. *Journal of Conflict Resolution*, 62(10), 2150-2179. <https://doi.org/10.1177/0022002718785693>
- Yaşar, N. T. (2021). Syria and Libya's contributions to the evolution of the Turkish "forward defence" doctrine. *Geneva Centre for Security Policy*, (7), 1-19.
- Yeşiltaş, M. (2016, 1 Eylül). Türkiye'nin askeri dönüşümü. *SETA*. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.setav.org/turkiyenin-askeri-donusumu/> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

The study consists of two parts. In the first part of the study, the conceptual analysis of deterrence as both a theory and a military strategy is made and the functionality of deterrence in the new security environment, which includes factors such as terrorism, failed states, ethnic/sectarian conflicts, is evaluated. Deterrence refers to the use of threats by one party to persuade the other not to challenge the status quo. As deterrence theorists point out, the credibility of threats is the primary determinant of the success or failure of deterrence; because the more credible the threat, the more successful the deterrence will be. The credibility of a threat requires that the deterrent state has military capability that can impose high costs on its opponents, and that the challenger considers the deterrent state's willingness to use that capability. For this reason, states need to use costly messages to convey their true preferences and intentions to the other party. Because messages that are so costly that only a certain type of actor can afford to bear increase credibility. On the other hand, today's new security environment is characterized by factors such as terrorism, failed states, ethnic/sectarian conflicts. In this respect, an academic tendency has emerged to apply the theory of deterrence to this new security environment. At this point, some authors state that for the success of deterrence against terrorism, various components such as the leaders of the terrorist organizations, their external suppliers, financiers, the ideological support sources of the terrorist organization, and their shelters should be targeted.

In the second part, the dynamics of Türkiye's rising military deterrence between the years of 2016-2023 are evaluated. At this point, firstly, the military reforms carried out by Türkiye after the 15 July coup attempt are examined in terms of these reform's role in increasing the deterrent capabilities of the Turkish Armed Forces (TAF). The July 15 coup attempt has shown to the entire society and also decision makers, that the state's institutional structure should be strengthened against such challenges. In line with this need, important reforms were carried out after the July 15 coup attempt. As a result of the transformation in the dynamics of civil-military relations, the TAF has become an important actor in the execution of the new defense policy under civilian control. Secondly, the steps taken by Türkiye in the direction of nationalization in systems containing high technology in the field of defense industry are examined. The Turkish defense industry significantly increases Türkiye's ability to follow an independent policy with its initiatives that put the TAF in a strong, deterrent and high-tech position. Sanctions such as CAATSA, which aim to create negative effects on the Turkish defense industry, have shown the importance of Türkiye's support of national research and development projects on high-tech systems. Thirdly, the new military bases established by Türkiye in terms of improving the defense capabilities of the allies, increasing military cooperation and playing an important role in the fight against terrorism are examined. The new security concept adopted by Türkiye has made it possible to develop overseas operational capacities and establish new military bases. In this context, Türkiye established new military bases in Qatar and Somalia in 2016. Fourthly, Türkiye's successful military operations to protect its legitimate rights and interests in the face of emerging regional security threats are examined. Türkiye launched the "Operation Euphrates Shield" in August 2016. This operation prevented the formation of a region under the control of the YPG terrorist organization in the west of the Euphrates. Operation Euphrates Shield has been an example of Türkiye's new power projection that shows the rise of Türkiye's deterrence. In January 2018, Türkiye launched the "Operation Olive Branch" in order to prevent the attacks of the PKK/YPG terrorist organization and to ensure stability by saving the people of the region from the persecution of the terrorist organization. In October 2019, Türkiye launched the "Operation Peace Spring" in order to ensure border security, to prevent the creation of a terror corridor in the north of Syria, to establish a safe zone and ensure stability in the region. Upon the continuation of the aggressive stance of the Syrian regime, Türkiye launched the "Operation Spring Shield" in February 2020 in order to prevent the the humanitarian crisis and to ensure the safety of the displaced people of the region. Upon the invitation of Libya's government, which has international legitimacy, the resolution authorizing the sending of troops to Libya was accepted by the The Grand National Assembly of Türkiye on January 2, 2020. In order to develop joint capabilities with the Azerbaijan Armed Forces; Türkiye provides

Emre Gündoğdu

planning, training support, logistical support and conducts joint exercises with the Azerbaijan Armed Forces.

CUMHURİYET'İN YENİ YÜZYILINDA DIŞ POLİTİKADA TÜRK DÜNYASI VİZYONU

Yusuf Ziya BÖLÜKBAŞI*

Öz

Bu çalışmada, Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'daki (KOA) bağımsız Türk devletleriyle olan ilişkilerine odaklanmaktadır. Bu çerçevede ilişkiler kronolojik açıdan incelenmekte ve yaşanan kırılmaların neler olduğu üzerinde durulmaktadır. Doksanların başında başlayan ilişkiler, o dönem Türkiye'nin model ülke olma, ağabeylik yapma ve uluslararası sisteme yeni katılan ülkelerin entegrasyonu meseleleri etrafında şekillenmiştir. Türkiye'nin ilk etapta duyduğu heyecan, daha sonra izlenen hatalı politikalar, zayıf ekonomik araçlar ve küresel politikadaki değişimler nedeniyle hayal kırıklığına dönüşmüştür. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye'nin ilgi alanı daha çok Ortadoğu ve eski Osmanlı coğrafyasına kaydı. Orta Asya'ya ilişkin ilgi azalırken Kafkasya'ya yönelik ilgi enerji ve ekonomik nedenlerle arttı. Ancak 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası Türk dış politikasında paradigma değişimi yaşanarak güvenlikçi politikalara tekrardan geri dönüldü. 15 Temmuz sonrası yükselen milliyetçilik, ABD ve Batı dünyasının Fetullahçı Terör Örgütü'ne verdikleri açık ve örtülü destek ile Neo-Osmanlıcı siyasetin iflas etmesi nedeniyle Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin bozulması, Türkiye'nin yüzünü tekrardan Türk dünyasına dönmesine neden oldu. Bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatı'nın kurulması ve II. Karabağ Savaşı KOA politikasında göze çarpan unsurlar olmuşlardır. TDT vasıtasıyla Türk dünyası arasındaki ilişkilerin ivme kazanacağı düşünülmektedir. II. Karabağ Savaşı ve Azerbaycan'ın elde ettiği zafer hem Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kurumsallaşmanın yaşanmasına hem de bunun olası sonuçları bağlamında Türk dünyası ülkeleri arasında ekonomik ve siyasal entegrasyonun gerçekleşmesine hizmet etmesi bakımından önemlidir. Ancak bunun için, Türkiye'nin Atlantikçi politikalardan uzak durması ve Türkiye tarafından KOA ülkelerinin başına bela edilen Fetullahçı Terör Örgütü'ne karşı etkin bir mücadele yapılması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya ve Orta Asya (KOA), Türk Dış Politikası (TDP), II. Karabağ Savaşı, Soğuk Savaş, Türk Devletleri Teşkilatı.

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, yzb@anadolu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0003-4723-5977.

THE VISION OF THE TURKISH WORLD IN FOREIGN POLICY IN THE NEW CENTURY OF THE REPUBLIC

Abstract

This study explores Türkiye's post-Cold War relations with the independent Turkic states in the Caucasus and Central Asia (CCA). Relations, initiated in the early nineties, were initially shaped by Türkiye's ambition to be a model country, a mentor, and an integrator of new countries into the global system. However, initial enthusiasm waned due to ineffective policies, economic weaknesses, and global political shifts. Upon the Justice and Development Party's rise to power, Türkiye's focus pivoted towards the Middle East and former Ottoman regions. While Central Asia's significance diminished, the Caucasus gained prominence for energy and economic interests. The 15 July Coup Attempt marked a pivotal moment, leading to a Turkish foreign policy shift back to security priorities, fueled by surging nationalism, Western backing for the Fetullahist terrorist organization, and strained Middle Eastern relations stemming from a failed Neo-Ottomanist policy. Consequently, Türkiye reoriented towards the Turkic world. In this context, the establishment of the Organisation of Turkic States and Karabakh War II became key policy elements. The latter, punctuated by Azerbaijan's triumph, was crucial for solidifying Türkiye-Azerbaijan ties and promoting economic and political cohesion among Turkic nations. However, to fully realize these objectives, Türkiye must eschew Atlanticist policies and intensify efforts to combat the Fetullahist Terrorist Organization, which has been detrimental to the CCA countries.

Keywords: *Caucasus and Central Asia (CCA), Turkish Foreign Policy (TFP), Karabakh War II, Cold War, Organisation of Turkish States.*

Giriş

Dış politika, klasik anlamıyla, 1648 Vestfalya Anlaşması'ndan beri egemen devletlerarasındaki ilişkilerin cereyan ettiği uluslararası sistemde bir devletin milli güvenlik ve milli çıkarını maksimize etmesini sağlayan araç olarak görülmektedir. Haliyle dış politika kavramının birçok olgu tarafından şekillendirilmeye müsait bir yapısı bulunmaktadır. Bunların başında ise ideoloji ve kimlik gelmektedir. Devletler, ulusçuluk çağından itibaren gerek jeopolitik gerekse de iktisadi çıkarları ve ulusal güvenlikleri için olsun, dış politika vasıtasıyla bunları belirli bir kimlik ve ideolojik formatta dizayn edip uygularlar. Özellikle iki dünya savaşı arası dönem, Roberts'a (2015) göre dış politika olgusunun tamamen ideolojik hale geldiği bir süreci işaret etmektedir. Bu dönemde birçok devlet, başta İtalya, Almanya, İspanya ve Sovyetler olmak üzere bütün politik reflekslerinin dayanak noktasını ideolojileri oluşturmuştu. İdeolojik devletler uluslararası alanda da ideolojik duruşlarını devam ettirmişler ve dış politika davranışları sahip oldukları fikir sistemlerine göre şekillendirmişlerdir. Benzer şekilde devletler, aynı insanlar ve toplumlar gibi bir kimliğe sahip olurlar. Bu kimlik çoğunlukla ulusal kimliklerince belirlenir. Dış politika kavramının bir diğer tanımı, içeride inşa edilen kimliğin

dışarıdaki kodlarını oluşturulması süreci şeklindedir. Böylece ulusal kimlik inşasındaki “biz/öteki” ayrımı dışarıda da devam eder ve devletler hareket biçimini buna göre belirlerler. Kimlik inşasının en önemli vurgusu “öteki”yi tanımlamaktır çünkü “biz” “öteki”ye göre kendimizi anlamlandırırız. Dolayısıyla içeride inşa edilen milli kimlik ve devletin ideolojik tutumları -bir dönem benimsenen bir ideoloji olabilir ya da karar vericilerin ideolojik yönelimleri olabilir- dış politikanın belirlenip uygulanması sürecinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimlik ve ideoloji olguları üzerinden dış politikanın şekillenmesi bağlamında üzerinde durulması gereken örneklerden biri Türk dış politikasıdır. Erken Cumhuriyet döneminde Kemalist devrimlerle inşa edilen Batılı-Türk kimliği ve Kemalist ideoloji, yeni devleti ve ulusu oluşturduğu gibi TDP’yi de biçimlendirmiştir. Esasında Cumhuriyet rejimi birçok şeyi Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralmıştır. TDP de bunlardan birini oluşturmaktadır. Otuz Yıl Savaşları’ndan sonra kurulan ve 1713 Utrecht Anlaşması’yla konsolide olan uluslararası sisteme karşı Osmanlı’nın küçümseyici bir tavırla yaklaşım diplomasisinden uzak durması, 18. yüzyılda İmparatorluğu Avrupa’nın ikinci sınıf devletlerinden biri olmasına neden oldu. 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra imzalanan Küçük Kaynarca Anlaşması’yla beraber artık diplomasi ve güç dengesi olmaksızın ayakta kalamayacağını anlayan İmparatorluk, yıkıldığı tarihe kadar, politik, askeri ve ekonomik zayıflığını ikame edecek şekilde dış politikayı kullandı (Mckay ve Scott, 2019). Yaklaşık 150 yıl boyunca denge siyasetiyle varlığını koruyan Osmanlı, I. Dünya Savaşı sonrası ömrünü tamamlayarak yerini Türkiye Cumhuriyeti’ne bıraktı. Osmanlı’dan ulus-devlete geçişte tevarüs eden niteliklerden biri de dış politikaydı. Yeni devlet dış politikasını, ulusal kimliği, Kemalist doktrin, Osmanlı mirası ve reel politik çıkarları üzerine tesis ederek uzun yıllar boyunca genel ilke ve esaslarını değiştirmeden uyguladı. TDP şu iki ilkeyle açıklanmaktadır: statükoculuk ve batıcılık (Oran, 2011, s. 46). Batıcılık ilkesi, Türklerin siyasal-kültürel kodlarına dayalı bir şekilde uluslararası sistemde batılı ülkelerle iş birliği yapıp batı ittifakı içinde bulunulmasını öngören ilkedir. Bu ilke aslında 1839’da başlayan Osmanlı-Türk modernleşmesinin ve bunun Cumhuriyet devrindeki tecessümü olan Kemalizmin kimlik tasavvuruyla -batılı etno-seküler Türk- şekillenen bir anlayış olarak telakki edilebilir. Atatürk’ün “muassır medeniyetler seviyesi” şeklinde gösterdiği hedefin nihai noktası budur. TDP’nin statükoculuk ilkesi, Osmanlı’dan beri devam eden güç dengesi siyasetinin bir izdüşümü olup güvenlik paradigması biçiminde tezahür etmektedir. Devletin varlığının sürdürüğü mevcut dengenin korunması hususu statükoculuğun özünü oluşturmaktadır. Nitekim Atatürk’ün en bilinen vecizelerinden biri olan “yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı Kemalizmin barışçı ve statükocu dış politikası bağlamında tanımlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti, dönemin büyük emperyalist devletleriyle yapılan savaşlarda, imkânsızlıklar içinde yürütülen bir büyük bir mücadelenin neticesinde ortaya çıktı ve bağımsız bir devlet oldu. İmparatorluğun yıkılması ve Anadolu’nun bir bölümünün işgal

altına alınması, Türk karar vericilerde büyük bir travma yaratarak güvenlik ve bağımsızlık ekseninde politik reaksiyonlar geliştirmelerine neden oldu. Bu minvalde modern Türkiye Cumhuriyeti'ni yürüttüğü bağımsızlık mücadelesi ve devrimleriyle kuran Mustafa Kemal Atatürk için en önemli mesele güvenlik ve modernleşme konuları olmuştur. Nitekim kendisi bir Türk milliyetçisi olup ulus inşasında birçok sembol ve söylem üreten Atatürk için dışarıdaki temel prensip savaştan ve çatışmadan uzak durulmasıydı. Bu yüzden Pantürkizm ve Panislamizm'i maceracı ve ulusun istikbalini tehlikeye atabilecek politikalar olarak değerlendirmiştir (Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2006, s. 209). Bu düstur çerçevesinde, birkaç istisna haricinde -Hatay'ın ilhakı ve Kıbrıs- Türkiye çok uzun yıllar boyunca Türkistan ve Kafkasya'daki Türk topluluklarına açık bir ilgi göstermedi. Bu bölgeleri yöneten SSCB'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin en büyük güvenlik problemi olduğunun da altı çizilmelidir. Ancak SSCB'nin çöküşüyle Türkiye'nin bölgeye yönelik politikasında önemli bir dönüşüm yaşandı. Bunun neticesinde Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya'da kurulan Türk devletlerine yönelik aktif bir dış politika izlemeye başladı.

Mevcut çalışma Türkiye'nin, Soğuk Savaş'ın bitişinden günümüze kadar Türk dünyasına yönelik yaklaşımını incelemeye odaklanmaktadır. Bu çerçevede önce TDP'de Türk dünyası yaklaşımı incelenecektir. Daha sonra Cumhuriyetin yeni yüzyılında Türk devletleri teşkilatı ve II. Karabağ Savaşı temelinde Türk dünyasına ilişkin vizyon irdelenecektir. Sonuç bölümünde ise bulgular tartışılıp yeni dönemde TDP'nin Türk dünyası yaklaşımının ne olacağı sorusu cevaplanacaktır. Mevcut çalışmada nitel araştırma deseni çerçevesinde olay ve olguları kronolojik bir sırada neden-sonuç ilişkisi içinde açıklayan karşılaştırmalı tarihsel araştırma yöntemi kullanılmış olup ulusal ve uluslararası akademik literatürden istifade edilmiştir.

1. SOĞUK SAVAŞ'IN BİTİŞİ VE BAĞIMSIZLAŞAN TÜRK DÜNYASI: TDP'DE YENİ AÇILIMLAR

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte iki kutuplu dünya düzeninin yıkılması, uluslararası sistemde ve devletlerin dış politikalarında köklü değişiklikleri beraberinde getirdi. Dünyanın liberal ve komünist bloklara ayrıldığı devrin kapanmış olması, birçok ülkede dış politika karar vericilerini yeni döneme gerekli hazırlık ve planlamadan yoksun bıraktı. Ayrıca bu süreç, kapitalizmin derinleştiği ve hala devam etmekte olan ikinci küreselleşme dalgasının başladığı periyoda denk gelmesi, her alanda ve her yapıda büyük değişim-dönüşüm hareketlerinin görülmesine neden oldu. Uluslararası ilişkiler disiplini de bundan nasibini aldı. Her ne kadar güç ve çıkar kavramlarına dayalı klasik realist paradigma ile uluslararası sistemin belirleyici olduğu neo-realist anlayış devam ediyor olsa da post-pozitivist yaklaşımlar yaşanan dönüşüm sürecinin bir yansıması olarak kendilerini gösterdi. Bu yaklaşımlardan biride Konstrüktivist -inşacı- yaklaşım olup dış politikada etnisite, dil, kültür, din gibi kavramları içeren kimlik olgusunun

önemine dikkat çekiyordu. Nitekim Sovyetlerin yıkılmasından sonra önce post-Sovyet coğrafyasında -Kafkasya- ve Balkanlarda başlayan etnik çatışmalar zamanla Ortadoğu, Güney Asya ve Afrika'ya sıçradı. İşte böyle belirgin bir değişimin etkileri Türk dış politikasında da hissedildi çünkü yıkılan Sovyetler, Çarlık Rusya'sından beri Kafkasya ve Orta Asya'daki -KOA- Türk soylu halkların topraklarını elinde tutuyordu.

Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte Türk soylu topluluklar olan Kazaklar, Kırgızlar, Türkmenler, Özbekler ve Azerbaycan Türkleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Türk kamuoyunda dış Türkler olarak bilinen mesele, Mart 1921'de imzalanan anlaşma ve 1922'de Enver Paşa'nın Basmacı hareketinin başarısızlığa uğramasıyla uzun yıllar dış politika gündeminde yer almadı. Sadece dar ve küçük bir Türkçü entelijansiyanın dergilerinde, kitaplarında, şiirlerinde ve romanlarında bahsettiği bir konuydu (Aydın, 2010, s. 366; Çakmak, 2013, s. 207). Gerçi bu doğal bir durumdu. Zira hem TDP'nin statükoculuk ve baticılık ilkeleriyle biçimlenmiş olması hem de Sovyetlerden kaynaklanan güvenlik endişesi, Türkistan coğrafyasına karşı ilgisizliğin oluşmasında önemli etkenlerdi. Ancak Türk topluluklarının bağımsızlıklarını elde etmeleri Türkiye için büyük bir fırsat ortaya çıkardı. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Türkiye'nin 400 yıl aradan sonra yine bir dünya gücü olabileceğini ve bunda Türk dünyasının bağımsızlığının ehemmiyet arz ettiğini dile getirdi (Aydın, 2010, s. 370). Yine TBMM'de bölgeye ilişkin yapılan tartışmalarda, Türkiye'nin bu ülkeler açısından bir model olması gerektiği üzerinde durularak bu ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanması konuları sıklıkla işlendi (Yenigün, 2004, s. 499). Nitekim uluslararası sistemde güçlü ülkelerin her biri kimliksel bağlamda kendisine yakın olan ülkelerle kurduğu güçlü ittifak bağlantıları sayesinde kuvvetlerini konsolide edip yaşadıkları sorunlar karşısında uluslararası sistemde yalnız kalmadan etkili adımlar atma kabiliyetine erişebilmektedir. Türkiye ise bu konuda, haklı olduğu birçok sorunda uluslararası alanda yalnız kalmış, Batı Trakya, Bulgaristan Türkleri, Musul-Kerkük, Ege Adaları ve Kıbrıs gibi meselelerde bunu derinden hissetmişti. İşte Türkistan ve Kafkasya'daki Türk soylu toplulukların bağımsız devletler kurmaları Türkiye'nin bu tarz sorunlardaki uluslararası destek ihtiyacını karşılayabilirdi (Ayata, 2010, s. 643-644). Zaten Soğuk Savaşın bitişi Türkiye açısından çok sayıda krizin vuku bulmasına neden olmuştu. Komünist bloğun yıkılması nedeniyle stratejik önemi azalan Türkiye, komşularıyla yaşadığı sorunların - Suriye ile su ve terör, Irak ile terör, İran ile rejim, Yunanistan ile Kıbrıs ve Ege, Bulgaristan ile Türk azınlık- yanında yükselen PKK terörü meselesi, ekonomik kriz ve Avrupa Birliğinden dışlanmasıyla birlikte, her ne kadar Sovyetlere dayalı güvenlik endişesi sona erse de daha büyük problemlerle karşılaştı. Bu minvalde KOA'da yeni kurulan cumhuriyetler Türkiye açısından büyük fırsatlar ve açılımlar sunmaktaydı.

Türkiye'nin KOA'da yukarıda bahsedilen politik konjonktür içinde aktif siyaset izlemesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Öncelikle bu

devletlerle Türkiye arasında ortak soy, kardeşlik, kan, dil, din ve kültür bağı bulunmaktadır. Bunun yanında Hazar'ın hidrokarbon enerji kaynakları ve bunların Batı pazarlarına ulaştırılması meselesi Türkiye açısından hem enerji sorununu çözmede hem de ekonomik kaynak oluşturmadaki etkileri bağlamında öncelik taşımaktadır. Ayrıca bu dönemde bölgede bir güç boşluğu yaşanmakta, Rusya'nın zayıflığının yanı sıra diğer aktörlerin bekle-gör politikaları sayesinde Türkiye için bölgesel aktör olabilmenin kapısı aralanmaktadır. Yine bu ülkelerin devlet tecrübelerinin olmayışı ve Türkiye'nin sahip olduğu demokratik sistemi, dünyayla entegre ekonomisi ve kurumsal yapısıyla KOA için model olarak ön plana çıkması da hesaba katılmalıdır (Ayata, 2010, s. 645). Bütün bu faktörler ve gelişmeler ışığında KOA ülkelerinin 1991 yılındaki bağımsızlık ilanlarının hemen ardından Türkiye bu ülkeleri tanıyan ilk devletlerden biri oldu. Akabinde 1991-1993 arasında KOA'ya başta Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel olmak üzere çok sayıda üst düzey ziyaret gerçekleştirilerek 140 adet anlaşma imzalanmıştır (Yalçınkaya, 2013, s. 25). Türkiye'nin bu denli hızlı bir giriş yapması, dış politikanın geleneksel ilkelerinden yani statükoculuk ve Batıcılık niteliklerinden bir kopuş olarak görülmüş, özellikle Pantürkist ve milliyetçi yaklaşımın dış politika yapımında belirleyici olduğuna ilişkin çeşitli yorumlar yapılmıştır (Türk, 2013, s. 1). Orta Asya ve Kafkasya'nın Türk devletleri, Türkiye'nin batısında değil doğusunda bulunmakta hem coğrafi hem de kültürel açıdan Batıcılık ilkesi çiğnenmektedir. Bunun yanında sınırların dışına çıkılması ve bu bağlamda çeşitli rollere bürünülmesi statükoculuk ilkesinin çiğnenmesi demektir. Daha önce bahsedilen nedenlerden dolayı Türkiye'nin Batı ittifakından uzaklaşarak yüzünü doğuya dönmesi ve Türkçü bir yaklaşımla bölgede siyaset ürettiğine ilişkin yaklaşımlar Sander'e göre yanlış yorumlardır. O, Türkiye'nin KOA'daki aktif siyasetini, Batı ile olan ilişkilerinin bir ikamesi ya da eksen dönüşümü olmasından ziyade daha çok tamamlayıcısı niteliğinde addetmektedir. Çünkü Türkiye'nin geleneksel dış politika yönelimi olan Batıdan kopması mümkün değildir. Ayrıca Türkiye'nin bu bölgelerde oluşturacağı etki Batı değerlerinin KOA'da yayılmasını sağlayacaktır. Burada en önemli mesele Türkiye'nin bunlar için bir model ülke olması hususudur. Türkiye, kurumsallaşmış bürokrasisi, ordusu, siyasal kurumları ve ekonomik sistemiyle konsolide ettiği demokratik rejimi gibi çeşitli nedenlerle KOA ülkeleri açısından model bir ülke olarak addedilmektedir. Kemalist modernleşme ve seküler-demokratik devlet yapısı, etnik ve dinsel bir iş birliğinden ziyade bu ülkelerin modernleşmesi ve uluslararası sitemdeki meşruiyetlerini arttırması bakımından önem arz etmektedir. Türkiye gibi Müslüman ancak Kemalist bir devlet yapısına sahip olan ülkenin bu toplumlara örnek olması bir taraftan KOA'daki yeni cumhuriyetlerin kurumsallaşmasını sağlayacak diğer taraftan Kemalist modernleşmenin dünyadaki diğer Müslüman ülkeler açısından cazip bir örnek olmasını da beraberinde getirecektir (Sander, 2006, s. 263-270). Ancak bu model ülke olma meselesi ve bu konuda başta ABD olmak üzere Rusya ve Avrupa'nın da Türkiye'yi radikal İslamcı İran rejiminin yayılma tehlikesi

karşısında desteklemesi, kısa sürede hüsrana uğrayacaktır. Aydın'a (2010, s. 394) göre Türkiye'nin sanıldığı gibi aksine şeklen batıya benzeyen ancak içerik olarak devletçi-otoriter devlet modeli şu nedenlerden dolayı başarısız oldu: (1) Bölgenin sosyo-ekonomik ihtiyaçlarına uygun olup olunmadığının bilinmemesi, (2) AB'den dışlanan Türkiye'nin bu ülkeler için model olamayacağı, (3) Türkiye'nin zayıf ekonomisinin KOA'da oluşturduğu hayal kırıklığı, (4) Türkiye'de devam eden kimlik bunalımları ve (5) Türk karar vericilerin Türkiye modeli kavramını KOA ülkelerine dayatmaları ve bunun vermiş olduğu rahatsızlık. Bu nedenlerden dolayı Türkiye modeli tatbik edilebilir olmaktan çıktı ve KOA politikası birçok açıdan eleştirildi. Ancak bunları anlayabilmek ve yorumlayabilmek için kısaca yaşanan hadiseler ve TDP'nin KOA politikasına bakmak gerekmektedir.

1.1. Siyasal İlişkiler

Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından bağımsızlıklarını ilan eden KOA ülkeleri ile tarihi, kültürel ve etnik yakınlıktan kaynaklanan nedenlerden dolayı Türkiye bu ülkelerin uluslararası sistemle entegrasyonunda çeşitli görevler üstlendi. Bu süreç, belirli bir planlamadan uzak, devletlerin bağımsızlıklarını ve devlet niteliklerini pekiştirecek destek arayışları arasındaki diyalektik çerçevesinde gerçekleşti (Karpat, 2012, s. 291). Daha öncede bahsedildiği üzere Türkiye proaktif bir siyaset izleyerek bu devletlerin yanında yer aldı. Aydın (2010, s. 371-372) Türkiye'nin KOA politikasını ilk etapta üç döneme ayırdığını belirtmektedir. İlk dönem, 1991-1993 yılları arasını kapsayan, Türkiye'nin blok sisteminin çökmesinden sonra ortaya çıkan yenedünya düzeninde bölgesel aktör olma isteğiyle hareket edip bölgeye yönelik aktif siyaset izlediği sürece tekabül etmektedir. Burada Türklük hassasiyeti ön plana çıksa da Türkiye'nin KOA politikası salt milliyetçi duyguların ötesinde ekonomik ve siyasal çıkarların rol oynadığı bir yapıyla izah edilebilir. İkinci dönem 1993-1995 yılları arasını kapsayan, Rusya'nın eski topraklarında yeniden güç kazandığı ve Türkiye'nin zafiyetlerinin belirgin olduğu yıllardır. Üçüncü dönem ise 1995 sonrasını işaret etmekte ve Türkiye'nin daha çok realist yaklaşımlarla bölgede varlığını korumaya çalıştığı dönem olarak tanımlanmaktadır.

KOA ülkeleri, küçük ve parçalı etnik yapıları, zayıf ekonomileri, uzun süre devlet geleneğinden kopuk olmaları, karalarla çevrili coğrafi konumları ve sert bürokrasileri nedeniyle buldukları jeopolitik konumunda etkisiyle birden iç ve dış baskılarla karşı karşıya kaldılar. Bu ülkelerin varlıklarını koruyabilmeleri, güvenliklerini sağlayabilmeleri ve devlet kurumlarını oluşturabilmeleri için yardıma ve uluslararası örgütlere ihtiyaçları vardı (Karpat, 2012, s. 319). Türkiye tam bu vakitte devreye girdi. Bu ülkelere yapılan üst düzey ziyaretler ve imzalanan anlaşmaların yanı sıra Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi gibi yapılarla politik ilişkileri tesis etti. Ancak bu Türkiye'nin "Ağabeylik" rolü oynadığına ilişkin çeşitli tartışmalar başlattı. Esasında Türkiye'nin kuruluş aşamasında bu ülkelere uzattığı el ve

unutulan dış politikada unutulan Türklüğün keşfi açısından önem arz etmekteydi. Bu madalyonun olumlu tarafıydı, diğer tarafı ise Türk karar vericilerin bölge hakkında doğru dürüst bilgiye sahip olmadan ürettikleri politikalar, model ülke anlayışı dayatmaları ve ekonomik zayıflık neticesinde tutulamayan sözler bulunmaktaydı. Bu minvalde Türkiye'yi sükût-u hayale uğratan ilk olay, 30-31 Ekim 1992'de Ankara'da toplanan I. Türkçe Konuşan Devletler Devlet Başkanları Zirvesinde yaşandı. Türkiye'nin kendi gücü ve kapasitesi üzerinde supranasyonel yapılar oluşturma gayreti karşısında diğer ülkelerin göstermiş oldukları olumsuz tepkiler toplantıya damgasını vurdu. Azerbaycan'ın Türkçü lideri Elçibey hariç diğer bütün devlet başkanları Türkiye'nin politikalarına karşı durdular. Özbekistan lideri İslam Kerimov ülkesinin egemenlik yetkilerini devretmeyeceğini ifade ederken, Kazakistan lideri Nazarbayev ülkesinin hassas etnik ve dini yapısı gereği etnik vurgulara sahip oluşumlarda bulunamayacağını belirtti. Türkiye'nin sınırlı ekonomik kaynakları ve güvenlik sorunlarını fark eden liderler, Tacikistan'da başlayan çatışmaların çözümü için Rusya'nın devreye girmesini beklerlerken, Türkiye ve Azerbaycan'ın bütün taleplerine karşın Orta Asya cumhuriyetleri Rusya'yı kızdırmamak için Karabağ çatışmasına hiçbir surette zirve bildirisinde yer vermediler. Buradaki başarısızlık 21-23 Mart 1993'de Antalya'da toplanan Türk Devletleri ve Toplulukları, Dostluk ve Kardeşlik İş Birliği kurultayı ile çözülmeye çalışılmış, buradaki organizasyon Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan Demirel'in siyasi rakibi MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş tarafından yürütülmüştü. Fakat yine istenilen sonuçlar elde edilemedi. II. Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi Bakü'de toplandı. Buradan önce Bağımsız Devlet Topluluğu zirvesinde Rus lider Boris Yeltsin'in Kerimov'a telkinleri ve Elçibey'in milliyetçi retoriği, Orta Asyalı devlet başkanlarının zirveye katılmamalarına ve Ermenistan'a karşı Azerbaycan'ı desteklememelerine neden oldu (Aydın, 2010, s. 389-397).

Doksanlı yılların başında başlayan siyasi ilişkiler, her ne kadar istenilen ivme yakalanamasa da hızlı bir şekilde izleyen seyre sahipti. Bu minvalde Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'la iyi ilişkiler tesis edildi. Ancak Özbekistan ve Türkmenistan'la ilişkiler bozuldu. Özbekistan lideri Kerimova'a düzenlenen suikastın sorumluları olarak gösterilen muhalefetin Türkiye'de yapılması ve Türkmenistan'ın uluslararası ilişkilerde tarafsızlık politikasına geçmesi bu ülkelerle Türkiye'nin arasını açtı (Türk, 2013, s. 3). Bir ara Azerbaycan'la da ilişkiler kötüleşme eğilimindeydi. Azerbaycan'ın Türkçü lideri Elçibey'in bölgede İran ve Rusya karşıtı politikalar yürütmesi sonucunda iktidardan devrilerek yerini Sovyetler döneminde Komünist Parti Sekreteri olan Haydar Aliyev'e bıraktı. Bu durum, yani her konuda Türkiye ile hareket eden Elçibey'in iktidarda tutulamaması Türkiye'nin zayıflığı ve imkânlarının kısıtlılığını göstermekteydi (Karpas, 2012, s. 306). Ancak Aliyev'le de ilişkiler kısa sürede eski yapısına kavuşturuldu.

İki binli yılların başında Türkiye'nin KOA politikası hem içerideki politik yapı hem de uluslararası konjonktür nedeniyle farklılaştı. Burada

öncelikle politik aktörleri incelemek gerekir. Türk'e (2013, s. 1-4) göre Türkiye'nin KOA politikasında Turgut Özal ve Süleyman Demirel gibi sağ siyasetten gelen liderlerin kişisel çabalarının rolü büyüktür. Ancak Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer döneminde ilişkiler gerilemiş, daha sonra iktidara gelen AKP ile birlikte ilişkiler tekrar yoğunlaşmaya başlamıştır. Hatta Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, yurtdışına gerçekleştirdiği 96 ziyaretin 19'unu bu bölgeye yönelik olması bunun kanıtı niteliğinde gösterilmektedir. Ama Çakmak bu konuda farklı düşünmekte, Türkiye ile KOA ülkeleri arasındaki ilişkinin istenilen düzeyde olmamasının nedenini karar vericiler bağlamında açıklamaktadır. Ona göre ilişkiler İslamcı kökenden gelen Turgut Özal döneminde başlamış olması büyük bir şanssızlıktı. Özal'ın "Türklük" vurgusunun hiç olmadığı, hatta Azerbaycan için 'onlar Şii, bize değil İran'a yakınlar' açıklamasını yapması büyük hatadır. Daha sonradan Türk dünyasına yüzünü dönmesi ise batı adına gerçekleşmiş, Türklük şuuru ve bölgeye yönelik gönül bağı hiçbir zaman bulunmamıştır. AKP iktidarı da bu minvalde benzer niteliklere sahiptir. İdeolojik bağlamda sosyalistler ve İslamcıların anlaşabileceği nadir konulardan biri Türk karşıtlığı olmakta, bunun da dış politika yansımasının Türk dünyasına sırt dönmek olduğunu söyleyen Çakmak, doksanların başından itibaren son yirmi yılda Türkiye'de siyasal iktidarların Türk coğrafyasını cemaatler ve tarikatlara teslim ettiğini ve hiçbir surette Türklük bilinciyle hareket etmedikleri yönünde eleştirilerde bulunmaktadır (Çakmak, 2013, s. 207-210). Nitekim AKP'nin iktidara gelmesiyle beraber TDP'de önemli değişimler yaşanmış, karar vericiler dış politikada belirgin bir şekilde ön plana çıkarken, Türkiye'nin İslami eğilimli bir yönelime sürüklendiği, Ortadoğu toplumları için model ülke olmaya çalıştığı ve Osmanlı romantizasyonu çerçevesinde bir anlayış geliştirerek eski Osmanlı coğrafyasında proaktif politikalar yürüttüğüne ilişkin tartışmalar yapılmaktadır (Ünsal, 2013, s. 193). Keyman (2014) ise AKP dış politikasını temelde İslamcı ama pratikte Osmanlı coğrafyasını esas alan bir yapıda olduğunu düşünmektedir. Nihayetinde Aydın'a (2013, s. 470) göre de KOA ülkeleri AKP'li karar vericilerin ilgi odağında hiçbir surette bulunmuyordu.

AKP iktidarıyla birlikte Türkiye'nin Orta Asya politikası rutinleşti ama Kafkasya politikası daha fazla önem kazanarak burada aktif siyaset yürütüldü. Bu politik değişimin iç ve dış nedenleri bulunuyordu. Öncelikle KOA coğrafyasında Rusya'nın hâkimiyeti kabul edildi. Zaten, 11 Eylül Saldırıları sonrası ABD'nin Afganistan'ı işgal etmesi, yine Batı sermayesi tarafından Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da yapılan renkli devrimler, Rusya'nın 2008'de Gürcistan'ı işgal etmesi ve 2014'de aynısını Ukrayna'ya yapması gibi gelişmelerin gösterdiği olgu Türkiye'nin küresel güçlerin etki alanına giren bölgede reel politik çıkarları peşinde koşması gerekliliği idi. Bu ortamda Türkiye, büyük ortağı ABD-NATO çizgisini bölgede kabullenmek ve ilişkilerini ekonomi ve enerji konularına göre tesis etmek arzusundaydı. Nitekim Orta Asya ile ilişkilerde bu dönemde kurumsallaşma görülmedi, Çin-ABD-Rusya arasındaki rekabetin odağı haline gelen coğrafyadan Türkiye uzaklaştı. Sadece Türkçe Konuşan Ülkeler ve Hükümet Başkanları Zirvesi

“Türk Konseyi”ne dönüştü ve bu ilişkilerdeki rasyonelleşmenin bir adımı olarak görüldü. Buna rağmen Özbekistan’la yaşanan Türkiye kaynaklı irtica sorunu ve Türk okullarının¹ kapatılması meselesi nedenleriyle ilişkiler kötü seyrederken, Türkmenistan’ın Azerbaycan ile yaşadığı Hazar doğalgazını paylaşım sorunu ve Türkiye’nin söz vermesine rağmen Rus doğalgazını satın alması sebepleriyle ilişkilerde soğukluk devam etti. Ancak Gurbanguli Berdimuhammedov’un Türkmenistan Cumhurbaşkanı seçilmesi ve Başbakan Erdoğan’ın ziyareti Türkmenistan’la ilişkileri yumuşatmıştır. Buna karşın AKP iktidarı döneminde Türkiye Kafkasya’da etkin bir pozisyon elde etti. Rusya-Gürcistan Savaşı, NATO’nun Kafkasya ve Karadeniz’e genişleme çabaları ve ABD’nin bölgede üsler elde etme politikaları arasında Türkiye hem Rusya hem de ABD ile ilişkilerini iyi tutma stratejisini uyguladı. Özellikle bölgenin hidrokarbon enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması ve ticaretin geliştirilmesi için uygulamaya konan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru hattı ile Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu projelerine odaklanan Türkiye, 2009 yılında bölgede Ermenistan’la ilişkileri normalleştirmek adına Azerbaycan’ı hayal kırıklığına uğrattı. Esasında Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkiler gerek tarihsel nedenler gerek Ermeni soykırım iddiaları gerekse de Karabağ’ın işgali nedeniyle bozulmuş, Türkiye sınır kapılarını kapatarak adeta Ermenistan’ın batıya açılmasını engellemiştir. İşte bu dönemde Türkiye, Davutoğlu’nun dış politika ilkelerinden biri olan komşularla sıfır sorun politikasının bir yansıması bağlamında İsviçre’nin de arabuluculuğunu yaptığı anlaşmayla Ermenistan’la diplomatik ilişkilerini yeniden başlatma kararı aldı. Her iki ülke tarafından 31 Ağustos 2009’da ilan edilip 10 Ekim 2009’da Zürih’te imzalanan ve kamuoyunda ‘Protokoller’ olarak bilinen anlaşmanın içeriği, Ermenistan’ın mevcut sınırları kabul etmesi, uluslararası alanda Türkiye aleyhine hareket etmekten kaçınması ve iki ülkenin soykırım iddiaları için tarihçilerden oluşan bir komisyon kurup arşivlerini açmalarını içeriyordu. Ancak bu protokoller, her iki ülkenin meclisleri ve kamuoylarında oluşturduğu tepki, Karabağ ve tarihi arşivlerin açılması konuları nedeniyle yürürlüğe giremedi. Yine de bu durum ve Protokoller döneminde oynan Türkiye-Ermenistan futbol müsabakasına Azerbaycan bayraklarının sokulmaması, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açtı (Aydın, 2013, s. 470-505).

Protokollerin hayata geçirilmemesi ve Türk siyasetçilerin yaptıkları ziyaretlerle ilişkiler iyileşse de Türkiye açısından bu çok hatalı bir adımdı. Bu dönem Türkiye’de özür dileme furiasının yaşandığı (Dersim, Ermeni, Alevi, Roman vs.), dış politikada stratejiden yoksun adımların atıldığı (Kıbrıs), Kürt açılımının yapıldığı ve Fetullahçı terör örgütünün hemen her alanda güçlü ve meşru olduğu bir süreçti. Bu süreç sonunda Türkiye çok büyük bedeller ödemek zorunda kaldı. En azından Ermenistan ile yapılan protokollerin hayata

¹ Bu okullar Fetullahçı Terör Örgütüne ait okullar olup, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde tekrar değinilecektir.

geçirilmemiş olması, bugün Kafkasya'daki yeni statükonun biçimlenmesinde, yani Azerbaycan'ın işgal altındaki bölgeleri kurtarıp Kafkasya'da güçlü bir Türkiye-Azerbaycan bloğunun oluşmasına etkili oldu.

1.2. İktisadi ve Kültürel İlişkiler

Türkiye'nin KOA politikasının iki parametresi bulunmaktadır: Kültürel münasebetler -özellikle eğitim- ve ekonomi (Türk, 2013, s. 2). Bölge ülkeleri ve Türkiye arasındaki siyasi ilişkilerin tamamlayıcısı hatta çoğu zaman siyasi ilişkilerden de önce gelen kültürel ilişkilerin çok boyutlu olduğunu ifade etmek gerekir. Bu minvalde önce TÜRKSOY teşkilatına bakmak elzemdir. 1993 yılında Türk dünyası ve Türkiye arasında Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan iştirakiyle kurulan TÜRKSOY, kültür, sanat, bilim vs. alanlarında faaliyet gösteren bir nevi Türk UNESCO'suna benzemektedir. Faaliyetleri üye ülkelerin kültür bakanları tarafından tayin edilen TÜRKSOY'a, KKTC, Tataristan, Gagavuzya, Tuva, Saha-Yakut, Altay ve Başkurdistan Özerk Cumhuriyetleri gözlemci üye olarak bulunmaktadır (turksoy.org). Bunun yanında 2010'da açılan TRT Avaz ve TRT Türk kanallarının bölgeye yönelik yaptığı yayınlar, Türk dizileri ve gazeteler vasıtasıyla dil birliğinin sağlanmasına yönelik adımlar atılmaktadır. Bu çerçevede KOA ülkelerinin yavaş yavaş Latin alfabesine geçtikleri görülmektedir. Yine de Türkiye'nin bölgeye yönelik yürüttüğü bu politikalar en çok Azerbaycan'da karşılık bulmakta, diğer ülkelerle dil hususunda yaşanan ayrılığın aşılması için biraz daha zaman ihtiyaç duyulmaktadır (Aydın, 2013, s. 509).

Kültürel ilişkilerin en önemli bölümünü eğitim oluşturmaktadır. 1992'de başlayıp 2010'a kadar devam eden "Büyük Öğrenci Projesi" eğitim alanındaki en uzun soluklu program oldu. Bu program kapsamında 2009 yılı sonuna kadar 29.000 bin öğrenci Türkiye'ye getirilirken, bunlardan 7500'ü mezun oldu. Gelen öğrenci ile mezun olan öğrenci arasındaki farklara bakılacak olursa, Büyük Öğrenci Projesinin istenilen sonuçlara ulaştığını söylemek mümkün değildir. KOA'dan gelen öğrencilerin intibak sorunları yaşamaları, verilen bursların az oluşu ve Türk eğitim sisteminin zorluğu bunda etken olmuştur (Aydın, 2013, s. 506-507). 2010 yılında YÖK tarafından yapılan TCS -Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Topluluklar Sınavı- kaldırılmış ve onun yerine "Türkiye Bursları" olarak bilinen öğrenci değişim programı Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığı vasıtasıyla yürürlüğe koyulmuştur (Yalçınkaya ve Beşirli, 2022, s. 368). Bundan sonra 2021 yılına kadar Türkiye'ye KOA'dan gelen öğrenci sayıları şu şekildedir:

Tablo 1. KOA'dan Gelen Öğrenci Sayısı

| | 2015-2016 | 2016-2017 | 2017-2018 | 2018-2019 | 2019-2020 |
|--------------|-----------|-----------|-----------|-----------|-----------|
| Azerbaycan | 12.504 | 14.878 | 17.088 | 19.383 | 21.069 |
| Türkmenistan | 9.903 | 10.418 | 12.247 | 17.571 | 18.016 |

| | | | | | |
|-------------|-------|-------|-------|-------|-------|
| Kazakistan | 1.986 | 2.015 | 2.065 | 2.191 | 2.349 |
| Kırgızistan | 1.994 | 2.032 | 1.926 | 1.937 | 1.792 |
| Özbekistan | 652 | 736 | 840 | 1.075 | 1.598 |

Kaynak: Yalçınkaya ve Beşirli, 2022: 369.

Görüldüğü üzere Türkiye'ye gelen öğrenci sayısında muazzam bir artış olmuş ve bu rakam her geçen sene yükselme eğilimi göstermiştir. Hususiyetle Azerbaycan ve Türkmenistan'dan gelen öğrenci sayısının diğer ülkelerden gelenlere nazaran belirgin bir sayıya sahip olduğu ifade edilebilir. Bunun dışında Türkiye'den resmi ve gayri resmi kanallar aracılığıyla KOA'da açılan eğitim kurumları bulunmaktadır. Burada 2016 yılına kadar resmi okulların sayısında bariz bir düşüklük göze çarpmakta, Kazakistan'daki Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi ile Kırgızistan'da yer alan Manas Üniversitesi'nin dışında MEB'e bağlı az sayıda okul bölgede faaliyet göstermekteydi. Bunun dışında KOA'da okul açıp faaliyet sürdüren yapı Fetullahçı terör örgütüdür. Bu yapının bölgede okullar açmasına kişisel referanslarını sunan siyasetçi ve devlet adamlarının etkisiyle Balbay'ın (2005, s. 255-256) tespitine göre 94 adet eğitim kurumuna sahiplerdir. Aydın (2013, s. 508) ise bu yapıya ait lise ve ilkokulun 95, üniversite sayısının ise 4 olduğu ve çok sayıda dil ve eğitim etüt merkezlerine sahip olduklarını, ayrıca 2009 yılına kadar 45.000 öğrenci mezun ettiklerini işaret etmektedir. Ancak 15 Temmuz Darbe Girişiminin ardından bu okullar Türkiye ile KOA ülkeleri arasındaki ilişkilerde sorun oluşturmuş, bunların bazıları kapatılırken bazıları da Türkiye'nin uhdesine bırakılmıştır. Gazeteci Nedim Şener'in yapmış olduğu incelemede, Azerbaycan'da 27 okulun 13'ü 2013, geri kalanları 2018'de, Kazakistan'daki 37 okul 2017'de ve Türkmenistan'daki 15 okul ise 2015 yılında Türkiye'ye devredilmiştir. Özbekistan'da bulunan Fetö'ye ait 16 okul 2000 yılında kapatılmıştı. Ancak Kırgızistan'da bulunan 23 okul hala faaliyetlerini sürdürmekte, diğer ülkelerde de özellikle Kazakistan ve Azerbaycan'da çeşitli maskeler altında Fetullahçı terör okullarda varlığını devam ettirmektedir (Hürriyet, 2020). Türkiye, kapatılan okulları Maarif Vakfı aracılığıyla tekrar açıp millileştirmeye çalışmaktadır. Okulların bu terörist grubun elinden alınması meselesi 2016 sonrası dönemin en önemli diplomatik faaliyetlerinden biri haline dönüşmüş, bizzat Cumhurbaşkanı Erdoğan yapmış olduğu ziyaretlerde bu durumu dile getirerek acilen çözülmesini istemiştir. KOA'ya emperyalizmin taşeronluğunu yapmak ve bölge ülkelerinde terörist faaliyetler sürdürmek amacıyla giden Fetö dışında ve onun karşısında, Türkistan'a milliyetçi ilkelerle gidip faaliyet sürdüren yapılar da bulunmaktadır. Bunun başında 2012 yılında vefat eden Turan Yazgan'ın kurduğu Türk Dünyası Araştırma Vakfı gelmektedir. Bu vakfa bağlı kültür merkezleri, liseler ve üniversiteler bulunmaktadır. Kültür merkezleri daha çok özerk Türk cumhuriyetlerinde yer almaktadır. TD Bakü Atatürk Lisesi, TD Korkut Ata Kazak-Türk Lisesi ve TD Reşad Anadolu Lisesi ile TD Bakü İşletme Fakültesi ve TD Kırgız-Türk Sosyal Bilimler

Enstitüsü bu vakfa ait lise ve üniversiteleri oluşturmaktadır (Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 2023).

Türkiye'nin KOA politikasının bir diğer sacayağını ekonomi oluşturmaktadır. Başta inşaat ve hizmet sektörü olmak üzere çok sayıda alanda bölgeye yatırım yapmasına karşın siyasi ve kültürel ilişkilerde gösterdiği ivmeyi ekonomik ilişkilerde en başta gösterememişti. Ancak bu durum iki binli yılların başında değişmeye başladı. Enerji kaynakları dışarıda tutulduğunda, 1992'de 305 Milyon Dolar olan ticaret hacmi, 2011 yılına gelindiğinde 10 Milyar Dolar'ı aşmıştı (Aydın, 2013, s. 510-511). Bu sayı 2019 yılı itibariyle 13 Milyar Dolar'a yükseldi (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2019 ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2020). 2023 yılı itibariyle bu rakamın 17 Milyar Dolar'ı geçmesi beklenmekte, buradaki aslan payını ise 6 Milyar Dolar ticaret hacminin yakalandığı Azerbaycan oluşturmaktadır (Orta Asya Araştırmaları Merkezi, 2023). Bunun yanında Türkiye'nin KOA politikasındaki en önemli unsur enerji meselesidir. Hazar'ın zengin hidrokarbon enerji kaynaklarından hem yararlanma hem de pazarlama noktasında hareket eden Türkiye'nin nihai dış politika hedeflerinden biri enerji merkezi olmaktır. Bu şekilde enerji ihtiyacını karşılayıp ayrıca bunların dağıtımını vasıtasıyla gelir elde etmek isteyen Türkiye stratejik önemini de arttırmak istemektedir. Bu minvalde bölgeye yönelik en önemli proje BTC boru hattı olup bunun bir diğer proje olan Nabucco ile desteklemektedir (Aydın, 2013, s. 517-522). Bunun yanında BTK Demiryolu hattı vasıtasıyla Çin'in "Bir kuşak, bir yol" politikası çerçevesinde Pekin'den yolun çıkıp Londra'ya kadar ulaştırmak istediği kara ticaret ağında önemli bir adım atmaktadır. Nihayetinde 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin Kafkasya'ya daha çok yönelmesinin ardında yatan en önemli saik ekonomiyle alakalı olup, Azerbaycan'la olan ilişkilerin bir boyutunu bu minvalde okumak gerekir.

2. TDP'DE PARADİGMA DEĞİŞİMİ VE TÜRK DÜNYASI

Türk dış politikasının geleneksel çizgisi çok uzun yıllar boyunca birkaç istisnai durum haricinde ki -bunlarda genel ilkelerle uyumludur- değişmeden istikrarlı bir şekilde sürdürülmüştü. Özal döneminde yapılan değişim denemeleri ise olumlu sonuçlanmayarak daha büyük sorunlara neden oldu. Benzer bir durumla AKP iktidarı döneminde de karşılaşıldı. TDP'nin geleneksel çizgisi aşılarak başta Kıbrıs, Kuzey Irak ve Kafkasya'daki hayati çıkarlar -ve tabii güvenlik- neredeyse hiçe sayılarak yapılan açılım siyaseti ve Davutoğlu stratejisi Türkiye'yi, bugün bile etkileri ve varlıkları devam eden sorunlar yumağı ile karşı karşıya bıraktı. Ancak mevcut çalışma bağlamında bunları irdelemeye gerek duyulmamaktadır. Burada önemli olan husus, AKP iktidarı döneminde tekrardan TDP'de kurucu kodlara dönülmesidir. Bunun tamamen erken Cumhuriyet dönemine benzediği iddia edilmemektedir. Ancak güvenlik temelli, çok boyutlu ve kısmen da bağımsız bir dış politika - bunun aksini gösteren bazı emareler olsa da- izlenmeye başlaması ehemmiyet arz etmektedir. Burada milat 15 Temmuz Darbe Girişimi olarak görünse de

bunun öncesinde “Kürt Açılımı” olarak bilinen sürecin sona erdirilip Temmuz 2015’de Kuzey Irak’taki PKK terör örgütü kamplarına yapılan hava operasyonu bulunmaktadır. 15 Temmuz ise küresel emperyalizmin Türkiye’nin bağımsızlığını ve egemenliğini yok etme girişimi olmuş ancak ulusun direnişi ve güvenlik bürokrasisinde Fetöcü olmayan kişilerin dirayetiyle başarısızlığa mahkûm edilmiştir. Bundan sonra TDP’de önemli değişimler olmuş, Rusya ile ilişkiler iyileşirken Batı ve ABD -Fetöcülerini himaye edenler- ilişkiler kötüleşmiştir. Darbe girişiminden çok kısa bir süre sonra Suriye’nin kuzeyine yapılan operasyonla yeni dönemin bağımsız ve güvenlikçi çizgisi ortaya konulmuş, bunu Libya ile yapılan anlaşma ve Mavi Vatan kavramları izlemişlerdi. İşte bu süreç KOA ülkeleriyle ilişkileri değiştirmeye başladı. Aslında Türkiye’nin KOA politikası, daha önce değinildiği üzere, istediği şekilde seyretmemiştir. Bunun çeşitli nedenleri vardı. Çakmak (2013, s. 210) sorunun temelinde birlik iradesi olmayan idarecileri görürken, Ayata (2010, s. 653) ise Türkiye’nin bölge ülkelerine yaklaşımını adeta Batılı ülkelerin sömürgelerine yaklaşımına benzeterek üstenci bir bakışla bölgeye girilmesinin olumsuz yansımalarıyla karşılaştığını belirtmiştir. Karpat’a (2012, s. 304) göre Türkiye, zaten zayıf ekonomik ve siyasi gücüyle bu ülkeleri kendi istediği şekilde yönlendirme ve bölgesel güç olma kapasitesinden yoksundu. AKP iktidarıyla birlikte Kafkasya’da daha aktif ancak Orta Asya’da daha sükunetli ilişkiler 15 Temmuz sonrası değişti. Bu dönem milliyetçiliğin reaktif bağlamda güçlenmesi ve birçok alana sirayet etmesini beraberinde getirdi. Bu alanlardan biri de Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerdi. Bu ilişkilerde, Fetullahçı terör örgütünün KOA ülkelerinde kurduğu hâkimiyetin kırılması, Fetöcü teröristlerin iadesi, bu yapıya ait okulların kapatılması ve Türkiye’nin mücadelesine destek olunması ana esaslardı. Yine bu terör örgütünü kendi ülkelerinde barındırmayan Özbekistan’la ilişkiler darbe girişimi sonrası hızla iyileşmeye başladı. Ancak bunların ötesinde, kurumsal bağlamda yaşanan değişim ve II. Karabağ Savaşı, Türkiye’nin KOA’daki aktif siyasetinin önemli sacayaklarını oluşturdu.

2.1. Türk Devletleri Teşkilatı

Türkiye ile KOA ülkeleri arasındaki ilişkilerin tesisi ve geliştirilmesinde kullanılan araçlardan biri de uluslararası örgütlerdir. Oluşturulan bu yapılar sayesinde siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler üye devletler arasında tesisi hedeflenmektedir. Mevcut çalışmada daha önce Türk dünyasının kültürel açıdan bütünleşmesini sağlamak amacıyla kurulan TÜRKSOY’dan bahsedilmiştir. Bunun dışında, Türk İş Konseyi, Uluslararası Türk Akademi ve TÜRKPA ile Türk Devletleri Teşkilatını yer vermek gerekmektedir. Gerçi TDT diğer bütün yapılar açısından şemsiye bir yapıyı oluşturmaktadır. Bu bağlamda önce TÜRKPA ve UTA’ya kısaca değinip daha sonra TDT’ye geçmek faydalı görülmektedir.

Türk Devletleri Parlamenterler Asamblesi olan TÜRKPA, 21 Kasım 2008 tarihinde İstanbul'da kurulması kararlaştırılmıştır. 29 Eylül 2009 tarihinde Bakü'de yapılan anlaşmayla kurulan TÜRKPA'nın sekretaryasının daimî Azerbaycan'ın başkentinde kalması, iç tüzüğü ve işleyişi Bakü Beyannamesi ile kabul edilmiştir. Kurucu devletler, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan olup temel amacı bu ülkelerin parlamentoları ve onun mensupları arasındaki ilişkileri geliştirmek suretiyle politik bağları kuvvetlendirmektir (Türk Devletleri Parlamenterler Asamblesi, 2023). Uluslararası Türk Akademisi ise Cumhurbaşkanı Gül'ün 25 Mayıs 2010 tarihinde Kazakistan'a yapmış olduğu ziyarette Kazak lider Nazarbayev ile birlikte açılışını yaptığı, amacı Türk dünyasının bilimsel açıdan ilerlemesi, Türkçe'nin uluslararası bir bilim dili haline gelmesi ve Türk toplulukları arasındaki ortak kültürel değerlere vurgu yapmak olan kuruluştur. UTA kapsamında belirlenen amaçları yerine getirmek için yüksek lisans ve doktora programları olan bir enstitü açılmıştır (Yalçınkaya, 2013, s. 37).

Türk Devlet Başkanlarının 1992 yılından beri bir araya geldiği ve çeşitli isimlerle anılan Zirveler, 1998 yılından itibaren "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları" zirvesine dönüşmüştü. 2009 yılında Azerbaycan'da yapılan Zirve sonrası imzalanan Nahcivan Anlaşması ile bu yapı "Türk Dili Konuşan Ülkeler İş Birliği Konseyi" daha kısa ifadesiyle "Türk Konseyi" adını alarak 2010'dan itibaren zirveler bu şekilde sürdürdü. Türkiye, Azerbaycan, Kırgızistan ve Kazakistan üye olduğu Türk Konsey'ine 2019 yılında Bişkek'teki zirvede Özbekistan'da katıldı. İstanbul'da yapılan 8. Zirvede yapının adı "Türk Devletleri Teşkilatı"na dönüştürülerek kurumsal yapısı değiştirildi. Fatih semtinde bulunan tarihi Arif Paşa Konağı TDT'ye tahsis edildi. Bu zirveye Türkmenistan ve Macaristan gözlemci üye statüsüyle katılmışlardır (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). İstanbul Zirvesi'nin ardından yayınlanan bildiri de çok dikkat çekici ibareler yer almaktadır. Nahcivan Anlaşması'ndaki amaçların korunacağını yanı sıra TDT'nin kurumsallaştırılması, genişlemesi, 2040 Türk Dünyası Vizyonu'nun geliştirilmesi, Azerbaycan'ın Karabağ Savaşı'nda elde ettiği zaferden dolayı kutlanıp hem Azerbaycan'a hem de Kırgızistan'a -Tacik-Kırgız çatışması nedeniyle- destek verildiğinin deklare edilmesi, iktisadi ilişkilerin canlanması, ziyaretlerin sıklaştırılması ve Türk dünyasını ilgilendiren sorunlarda ortak karar alınması gibi birçok olguya burada yer verilmektedir (Türk Devletleri Teşkilatı Sekizinci Zirve Bildirisi, 2023). TDT'nin yeni yapısı, Devlet Başkanlı Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Komitesi ve Genel Sekreterlikten oluşmakta, hâlihazırda dönem başkanlığı Özbekistan tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan üye; Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci üye devletleridir. Ayrıca daha önce bahsedilen bütün diğer yapılar TDT'ye bağlanmış vaziyettedir (Türk Devletleri Teşkilatı, 2023). KOA ülkeleriyle kurumsallaşma ve ilişkilerin daha yoğun ve etkili bir şekilde yürütülmesi gayesiyle biçimlenen TDT, yeni dönemde siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve belirlenen

hedeflere ulaşmada kullanılan daha efektif bir kuruluş olacağı izlenimi uyandırmaktadır.

2.2. II. Karabağ Savaşı

Karabağ meselesi, güney Kafkasya'da dondurulmuş etnik çatışmalardan biri olarak bilinmektedir. Sorunun temelinde Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında Karabağ üzerinde vuku bulan hâkimiyet olgusu yer alsa da jeopolitik, ekonomi-enerji ve küresel-bölgesel güçler arasındaki rekabet gibi birçok unsura dayanmaktadır. Karabağ'ın bir sorun haline dönüşmesi, bölgenin Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği döneminde izlenen politikalar neticesinde bölgenin yapay bir şekilde Ermenileştirilmesine dayanmaktadır. Çarlık rejimi ve Kaçar Hanedanlığı arasında 1828'de imzalanan Türkmençay Anlaşması'yla Kafkasya'yı ele geçiren Rusya, bölgede Osmanlı İmparatorluğu'na bir set çekmek ve rahatça Doğu Anadolu'ya saldırmak için en uygun konumlardan biri olan Karabağ'a Ermeni nüfusunun göçünü teşvik etti. Bu göç daha sonra genişleyerek Kafkasya'da bir Ermeni devletinin kurulmasına zemin hazırlayacak boyutlara ulaştı. Ancak Karabağ'da Türkler bu süreçte de çoğunluğa sahipti. Sovyetler döneminde ise uygulanan milliyetler politikası çerçevesinde ülkenin bazı bölgelerinde demografik yapı değiştirildi. Çoğunlukların içine azınlıklar yerleştirildi ve yönetim azınlıklara bırakıldı. Güney Kafkasya'daki etnik çatışmaların neredeyse tamamının -Abhazya, Güney Osetya ve Karabağ-kaynağı bu politikadır. Sovyetler yıkılınca oluşturulan etnik husumetler gün yüzüne çıktı ve büyük katliamların ve savaşların yaşanmasına neden oldu.

I. Karabağ Savaşı, yukarıda bahsedilen olgular üzerinde cereyan etti. Sovyetler Birliği'nin son dönemlerinde Kafkasya'da Türkler ve Ermeniler arasında etnik çatışmaların kıvılcımı baş gösterdi. Azerbaycan SC'ne bağlı olan Dağlık Karabağ Özerk Oblastı'nda yaşayan Ermeniler, Ermenistan SC'ne bağlanmak için ayaklandı. Bu durum karşısında Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın doğrudan Azerbaycan'a bağlandığını belirten bir karar aldı. Bu durum karşısında Ermenistan SC ile Karabağ Konseyi ortak bir kararla Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlandığını iddia ettiler. Böylece savaş başladı. 1988-1994 arasında yaşanan I. Karabağ Savaşı'nın en kanlı yılları 1992-1993 yılları arasında yaşandı. Bu dönemde Azerbaycan'ın Kelbecer, Laçın, Gubatlı, Zengilan, Cebrayıl, Fizuli ve Ağdam illeri işgal edilerek topraklarının yaklaşık %20'si Ermenilerin eline geçti. Sahada Rusya'dan, diplomatik açıdan da başta ABD olmak üzere Avrupalı güçlerden destek alan Ermenistan, işgal ettiği yerlerde etnik temizliğe ve soykırıma başladı. Bunun en bilinen örneği Hocalı'da yaşandı. Binlerce Azerbaycan Türk'ü hayatını kaybetti, yüz binlercesi ise mülteci konumuna düşerek Karabağ'ı terk etmek zorunda kaldı. Karabağ Savaşı'nda 1994 yılında imzalanan Bışkek Protokolü ile ateşkes sağlandı ancak Ermenistan bunu sürekli deldi. BM Güvenlik Konseyi, 1993 yılında aldığı kararla Ermenistan'ın işgalci olduğunu ve Karabağ'dan çekilmesi gerektiğini belirten bir karar aldı. Avrupa Güvenlik ve İş Birliği

Teşkilatı -AGİT- bünyesinde 1992 yılında bu sorunu çözmek için ABD, Rusya ve Fransa'nın eş başkanlığında Minsk grubu oluşturuldu. Ancak bu yapının mevcut sorunu çözemeyeceği aşikârdı ve öyle oldu (Sarıkaya, 2020, s. 7-8). Karabağ Savaşı TDP açısından çok önemli sonuçlar ortaya çıkardı. Savaşın en başından beri Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye, 1993 yılında Kelbecer'in işgalinden sonra Ermenistan'la olan sınırı kapattı. Azerbaycan'a bu süreçte tek destek veren ülke Türkiye olmasına rağmen bu durum Rusya, ABD, Fransa ve İran gibi ülkelerin Ermenilere verdiği desteğin yanında sönük kaldı. 1993'ten itibaren Türkiye'nin Kafkasya politikası ve Ermenistan'la ilişkileri şu üç politikayla özetlenebilir: (1) Ermenistan'ın soykırım söyleminden vazgeçmesi, (2) Türkiye ile olan sınırlarını resmi bir şekilde tanınması ve (3) Dağlık Karabağ'daki işgaline son vermesi (Aydın, 2013: 499). Dolayısıyla Karabağ Savaşı ve bunun neticesinde yaşanan işgal ve katliamlar, Türkiye'nin Ermenistan'la olan diplomatik ilişkilerini kesmesine ve sınır kapısını kapatmasına neden oldu.

Dağlık Karabağ meselesi, 1994 yılından sonrada Kafkasya'daki dondurulmuş çatışmalardan biri olarak gündemdeki yerini korudu. Özellikle 2008 yılında Abhazya ve Güney Osetya'daki durumun alevlenip Rusya'nın Gürcistan'ı işgal etmesiyle son bulan süreçten sonra Ermenistan tarafından Haziran 2010, Ağustos 2014, Kasım 2014, Aralık 2015, Nisan 2016 tarihlerinde yapılan tacizlerle Karabağ meselesi tekrardan konuşulmaya başladı (Zengin, 2021, s. 46). 2018'de Nahcivan sınırında yaşanan ve Azerbaycan'ın mutlak üstünlüğü ile biten çatışmalardan sonra savaşın ilk adımını Tovuz Provokasyonu oluşturdu. 12 Temmuz 2020'de Ermenistan'ın Azerbaycan'a ait askeri jipi vurmasıyla başlayan ve 13-14 Temmuz'da artan çatışmalarda 100'den fazla Ermeni askerin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanan Tovuz saldırısı, Paşinyan hükümetini zor bir sürece soktu. Ermenistan'da halk hükümete karşı verilen kayıplardan dolayı ayaklandı (Sarıkaya, 2020, s. 9-10). Böylece II. Karabağ Savaşı'na giden süreç başladı. 27 Eylül 2020'de Ermenistan'ın saldırısıyla başlayan bu savaş 44 gün sürdü ve 10 Kasım 2020 tarihinde ateşkes ilan edildi. II. Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın mutlak zaferiyle neticelenerek 5 il, 4 kasaba ve 286 köyü Ermenistan'dan geri aldı (Anadolu Ajansı, 2020).10 Aralık'ta Rusya'nın öncülüğünde Moskova'da yapılan Üçlü Anlaşma -Moskova Mutabakatı- ile Azerbaycan'a Karabağ çevresindeki yedi rayonun ve Şuşa'nın geri verilmesiyle Ermenistan'ın buralardan çekilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca bazı bölgelere Rus Barış Gücü askerlerinin yerleştirilmesi ve Azerbaycan ile Nahcivan Özerk Cumhuriyetini birbirlerine bağlayan bir koridorun oluşturulması kabul edildi.

Azerbaycan'ın elde ettiği bu zaferi, Azerbaycan'daki dönüşüm, Türkiye'nin katkıları ve Türk dünyasına muhtemel etkileri üzerinden değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda Azerbaycan'ın zaferini iç, dış ve enerji-ticaret koridorları boyutları bağlamında değerlendirmek gerekir. I. Karabağ Savaşı zamanında istikrarsız ve zayıf bir Azerbaycan'a karşı güçlü radikal milliyetçiliği ve diaspora desteğine sahip Ermenistan vardı. Ancak geçen

zaman içinde Azerbaycan istikrarlı ve güçlü bir devlet yapısı inşa ederken Ermenistan zayıfladı. 2018 yılında Kadife devrim sayesinde iktidara gelen Nikol Paşinyan Atlantikçi politikalar izleyerek Sarkisyan-Koçaryan ikilisini pasifize etmiş ve ülkede cadı avı başlatmıştı. Bunun dışında iktisadi göstergelerde iki ülke arasındaki güç farkını gösteriyordu. Azerbaycan'ın GSYİH 50 milyar dolarken bu rakam Ermenistan'ın 14 milyar dolar civarındadır. Buna karşın Ermenistan'ın askeri harcamaları Azerbaycan'dan fazladır. Yine de bu fark Azerbaycan'ın toplum refahı ve gelişimine daha çok kaynak aktarmasına ve Ermenistan'dan daha güçlü bir devlet haline gelmesine neden olmuştur. Dış boyuta bakılacak olursa, doksanların başında yaşanan birinci savaşta Ermenistan hem Rusya hem de batılı ülkelerce desteklenmiş, ayrıca İran da onun yanında yer almıştı. Azerbaycan ise sadece Türkiye tarafından desteklenmişti. Türkiye her ne kadar Şuşa ve Zengilan şehirlerinin işgal edildiği dönemde arabuluculuk yapmaya çalışmışsa ve askeri, ekonomik ve siyasi destek sunmuşsa da bunda başarılı olamamış ve bölgede diğer güçler karşısında yalnızlığa itilmek durumunda kalmıştır. II. Karabağ Savaşı döneminde kadar geçen süreçte gerek Azerbaycan gerekse Türkiye uluslararası politikadaki güçlerini ve bölgedeki etkilerini arttırarak durumu tersine çevirmeyi başarmışlardır. Hazar'ın hidrokarbon enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınması ve burada izlenilen diplomasi, Azerbaycan'ın başta ABD olmak üzere Birleşik Krallık ve Fransa gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmesine vesile oldu. Gerçi Fransa yine ülkesinde Ermeni diasporasının baskısıyla Ermenistan'ın yanında yer alsada aynı durum ABD, Birleşik Krallık ve Almanya gibi ülkeler açısından geçerli değildi. Türkiye ise Kafkasya'da artan gücü ve ABD ile Rusya arasındaki stratejik konumunu kullandı. Özellikle 15 Temmuz sonrası Libya ve Suriye'de Rusya ile geliştirilen ilişkiler II. Karabağ Savaşında işe yaradı. Bunun karşısında ilk savaşta Ermenistan'ı destekleyen İran, ikinci savaşta da desteğini sürdürmesine rağmen Türkiye karşısında çok işlevsel olmadı. Üçüncü boyut ise enerji ve ticaret yolları oluşturmaktadır. Esasen Tovuz saldırısı, yakın bölgede yer alan Kafkasya Boru Hattını -SCP- tehdit etmişti ama buna batı dünyası herhangi bir tepki vermedi çünkü ABD ve batı için SCP eski stratejik önemini kaybetmişti. Ama genel olarak II. Karabağ Savaşı BTC hattı açısından bir risk oluşturmakta, bu risk ise başta Türkiye ve İtalya olmak üzere Avrupa'yı etkilemekteydi. Bu yüzden Avrupa II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan tezlerine yakın durmayı tercih etti. Bunun yanında Batı Azerbaycan ve Nahcivan arasında kurulması kararlaştırılan ulaşım hattı -Zengezur koridoru- Çin'in 'Bir kuşak bir yol' projesi ve doğu-batı ile güney-kuzey ticaret yollarını bağlaması açısından önem arz etmekteydi (Aslanlı, 2020, s. 9-11). Zengezur koridoru, BTK demiryolu aracılığıyla canlandırılması planlanmaktadır. Bunun vasıtasıyla Azerbaycan'ın bir taraftan Çin ve Orta Asya'yla, diğer taraftan Türkiye vasıtasıyla Avrupa'daki son varış noktası olan Londra'ya bağlayacak, böylece jeostratejik, jeopolitik, ekonomik ve siyasal açıdan bölgenin önemi yükseltecek bir proje olduğu kabul edilmektedir. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda güzergâh üzerinde

kargo taşıma kapasitesi 13 yıl içerisinde 10 milyon tona ulaşabilir. Azerbaycan ve Türkiye'nin ticaret hacimleri mevcudun kat be kat üstüne çıkacak ve bölge ülkelerinin hepsi bundan karlı çıkacaktır. Bu yüzden bölgeye barışın gelmesi ve bu projenin gerçekleşmesi, başta Türkiye ve Azerbaycan olmak üzere bütün Türk dünyası açısından ehemmiyet arz etmektedir. Türkiye, bu projenin hayata geçirilmesi için savaştan sonra 3+3 modeli - Türkiye, İran, Rusya + Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan- iş birliği meselesini gündeme taşımıştır. Tarihi İpek Yolunun canlandırılması ve Avrupa-Kafkas Ulaşım Koridorunun (TRACECA) işlevsel hale getirilmesi, Çin-Avrupa Merkez Koridoru boyunca Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri ekonomilerini kalkındıracaktır (Turgonov, 2021). Azerbaycan lideri İlham Aliyev, Zengezur koridorunu oluşturan demiryolunun %40, karayolunun ise %70'inin tamamlandığını ve 2024 sonunda her iki ulaşım yolunun bitirileceğini belirtmiş, bu projeye Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan arasındaki siyasi ve ticari ilişkilere büyük ivme kazandıracığının altını çizmiştir (Anadolu Ajansı, 2022).

Türkiye'nin II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a vermiş olduğu siyasi ve askeri destek zafere ulaşmada çok etkili oldu. Savaşın en başından beri uluslararası alanda örgütler ve devletler nezdinde Azerbaycan'ın haklı davasını savunmuş, özellikle savaşta kullanılan ve son dönemlerde Türk Savunma Sanayisinin adından en çok sözü edilen İnsansız Hava Araçları -İHA ve SİHA- burada ön plana çıkmıştır. Bayraktar Grup tarafından üretilen TB2'nin Ermenistan savunmasını kırmada işlevi büyük oldu (BBC Türkçe, 2020). Bunun yanında yıllardan beri Azerbaycan ordusunun modernizasyonunda üstlendiği rol ve Azerbaycan'ın gösterdiği gelişime de dikkat çekmek gerekir. Daha önce çeşitli insanlık ve savaş suçlarına imza atan Ermenistan, bu savaşta da Türkiye'nin Özgür Suriye Ordusu milislerini Azerbaycan'a getirdiği yönünde suçlamalarda bulunarak, radikal İslami örgütler üzerinden Türkiye ve Azerbaycan'ı suçlamış, ayrıca İsrail'in verdiği desteği de eleştirmişti. Ancak bu suçlamanın yersiz olduğu kısa sürede dünya kamuoyu tarafından anlaşılmış ve Azerbaycan ordusunun gücü kabul edilmiştir. Bunun yanında TDT ülkelerinin bu savaştaki tutumlarına yer vermek gerekir. TDT, Tovuz Provakasyonu karşısında Ermenistan'ın mütecaviz davranışları eleştirilirken, başlayan II. Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın uluslararası hukuktan kaynaklanan haklarının korunması ve işgal edilen topraklarının geri alınmasında kayıtsız şartsız desteklediği deklare edilmiştir. TDT'yi oluşturan ülkelerin davranışlarına bakılacak olursa; KKTC, Azerbaycan'ı tamamen desteklediğini ifade etmiş, Türkmenistan ise arabuluculuk faaliyetlerine önem vererek KKTC'nin aksine cılız bir tepki göstermiştir. Özbekistan ise Azerbaycan'ın yanında yer aldığını vurgulayarak, diğer Orta Asya ülkelerinin aksine Ermenistan ile şu ana kadar diplomatik ilişki tesis etmeyen tek ülke olmuştur. Kazakistan ve Kırgızistan ise I. Karabağ Savaşı zamanında da arabuluculuk ve savaşın sona erdirilmesi yönünde aktif siyaset izleyen, aynı durumu bu savaşta da sürdüren ülkeler olmuştur. Özellikle Kazakistan lideri Nazarbayev Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü

konusunda hassasiyet göstererek bu sorunun çözümü noktasında gerekli diplomatik hamleleri yapmaya çalışmıştı. Ancak her iki ülke bu savaşta daha fazla destek sunmadılar (Şeyban, 2022, s. 46-51). Bir diğer gözlemci üye olan Macaristan'dan ise Azerbaycan'ı destekleyen açıklamalar yapılmıştır (Habertürk, 2020). Genel olarak bakılacak olursa, TDT'nin bir bütün olarak ortaya koyduğu irade önemli ve değerli görünmekle birlikte bazı Orta Asya ülkelerinin çekingen tavrının devam ettiğini söylemek gerekir.

II. Karabağ Savaşı'ndan sonra 19 Eylül 2023 tarihinde Azerbaycan ordusu bölgeye bir terör operasyonu başlattı. 24 saat süren askeri operasyonun ardından Ermeni terör grupları teslim olurken taraflar arasında Yevlah'ta görüşmeler gerçekleştirildi. Sorunun kaynağı ise Ermenistan'ın imzalandığı taahhütlere uymaması ve Karabağ'da Azerbaycan'a yönelik bir terör kuşağı oluşturmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Yıllar boyunca Ermenileştirilen Karabağ bölgesinde Azerbaycan'ın topraklarını geri almasıyla bölgedeki Ermeniler sorun oluşturmaya başladı. Azerbaycan'ın bütün iyi niyeti ve bölgede kalıp suça bulaşmamış olanların Azerbaycan vatandaşı olabileceğini belirtmesine karşılık, Laçin koridoru üzerinden bölgedeki terör unsurlarına silah sağlanmakta, ayrıca Ermenistan verdiği sözlerin aksine bölgeye uluslararası güçleri davet etmekte ve Zengizur koridoruna ilişkin adım atmamaktadır (Anadolu Ajansı, 2023). Azerbaycan savunma güçlerinin şehit edilmesinin ve bölgedeki sözde yönetimin başkanlık seçimi yapmasından sonra yapılan operasyonlarda bölgedeki terörist unsurların önemli bir bölümü temizlenirken Ermeniler başta Fransa olmak üzere Avrupalı güçler ve ABD'den destek umarak bölgedeki istikrarı baltalamaya çalışmaktadır.

Sonuç

TDP, Osmanlı'dan tevarüs eden ilkeler ile yeni kurulan ulus-devlet ve kimlik çerçevesinde geliştirdiği nitelikler uzun bir dönem boyunca Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk topluluklarıyla ilişkilerin tesis edilmemesine neden oldu. Burada, erken Cumhuriyet döneminde bizzat Atatürk tarafından Pantürkizmin maceracı ve tehlikeli bir politik yaklaşım olduğunun belirtilmesi de önemliydi. Ancak şu unutmamalıdır ki Atatürk bir Türk milliyetçisiydi. Onun milliyetçiliği ve inşa ettiği devlet düzeni dönemin şartlarına uygun ve rasyonaliteye dayanıyordu. Nitekim imkân olduğunda, daha doğru bir tabirle konjonktür müsait olduğunda Türk topluluklarıyla ilgilenildiği görülmektedir. Bunun ilk örneğini Hatay oluşturmaktadır. Atatürk'ün hayatının son dönemlerinde bütün mesaisini Hatay meselesine harcadığı ve vefatından kısa bir süre sonra Hatay'ın anavatana katıldığı görülmektedir. Aynı durum Kıbrıs için de geçerlidir. ABD ve Batılı müttefiklerin bütün itirazlarına karşın yapılan operasyon ve elde edilen zafer bu anlamda kıymetlidir. Buna karşın, durum KOA coğrafyası söz konusu olunca Sovyet-Rus tehdidinden ve güç farklılığından dolayı tam tersi bir görünüme sahiptir. II. Dünya Savaşı'nın son zamanlarda cereyan eden Boraltan hadisesi ve Stalin'in tehditleri, Türkiye'nin neden bu coğrafyaya yönelik bir politika geliştiremediğini izah etmek için

yeterli bir kanıt sunmaktadır. Zaten bu konuda sadece Cumhuriyet dönemine değil, Osmanlı dönemine bakıldığında da benzer bir durum görünmekte, Türkistan coğrafyasına sadece İttihat ve Terakki iktidarı döneminde ilgi duyulduğu bilinmektedir. Ancak Sovyetlerin çöküşünün ardından Türkiye gerek dış politikada yaşadığı sıkışmışlıktan kurtulmak gerekse de Türkistan'ın bağımsız devletlerine yardımcı olmak için bölgeye yönelik aktif bir siyaset izlemiştir. Bu dönemde TDP genel ilkelerinden esasen kopmamış, milliyetçilik ise retorik düzeyde ilişkilerin tesisine hizmet etmiştir. Türkiye'nin ilk dönemlerde yaşadığı heyecan ve umut, izlenen politikaların aceleciliği, Batı değerleri adına bölgeye yaklaşım, bölge toplumları hakkında yeterli bilgiye sahip olunmaması, gerekli ekonomik araçlardan mahrum bulunması ve model ülke tartışmaları nedeniyle kısa sürede kaybolmuştur.

İki binli yıllara gelindiğinde, yaşanan hayal kırıklığı, dış politika gündeminin değişmesi ve AKP iktidarıyla beraber KOA politikası daha stabil hale geldi. Özellikle ilişkiler Orta Asya ülkeleriyle rutinleşirken Kafkasya'ya yönelik ilgi, ekonomi ve enerji gibi nedenlerle arttı. Yine de daha çok Ortadoğu toplumlarına yüzünü dönen ve İslamcı-Osmanlıcı anlayışla yönetilen dış politika KOA ülkelerine sırtını döndü. Bu durum 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası değişmeye başladı. Ülkede yükselen milliyetçi dalga, dış politikada da Türkiye'nin tekrardan yüzünü Türk dünyasına çevirmesine neden oldu. Bunda, ayrıca Fetullahçı teröristleri destekledikleri için başta ABD olmak üzere Batı dünyasıyla ilişkilerin bozulması ile Arap Baharı ve Suriye iç Savaşı'yla birlikte Körfez ülkeleriyle ilişkilerin gerilmesine dayalı olarak Ortadoğu politikasının iflası etkili oldu. Kısacası Türk dünyasına dönüş, dış politikada yaşanan sıkışmışlığın ve güvenlikçi paradigmanın hâkim olmasının bir sonucuydu. Bu minvalde Türk Konseyi'nin Türk Devletler Topluluğuna dönüşerek ilişkilerin kurumsal zemininin güçlendirilmesi önem arz etmektedir. KOA ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yapılan çeşitli zirveler bunu sağlayamamıştı. Ama TDT, Türk dünyasındaki, iktisadi, siyasi ve kültürel ilişkilerin her geçen daha fazla ivme kazandıracağı iddia edilebilir. Ancak bu beklentiler için henüz erken olduğunun altı çizilmelidir. Çünkü gerek II. Karabağ Savaşı gerekse de Kazakistan'da yaşanan olaylar sırasında verilen tepkilerin cılızlığı ve geç kalınmışlığı, bu ülkeler arasındaki iş birliğinin istenilen düzeye gelmesi için beklenilmesi gerektiğini göstermektedir. Türk dünyası açısından bu dönemde yaşanan bir diğer önemli hadise II. Karabağ Savaşı'dır. Bu savaşın Azerbaycan'ın mutlak zaferiyle sona erip 30 yılın ardından işgal altındaki topraklarını geri kazanması, sadece Azerbaycan adına değil bütün Türk dünyası adına büyük bir kazanımdır. Bu savaşta Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek hem siyasi hem de askerî açıdan Türkiye'nin gelmiş olduğu seviyeyi göstermesi bakımından mühimdir. Bu savaşla beraber Türkiye-Azerbaycan ilişkileri kurumsallaşmış, adeta doksanların başındaki "tek millet, iki devlet" söylemi hayata geçmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Azerbaycan lideri İlham Aliyev, neredeyse savaştan beri bütün açılışlar ve milli günlerde yan yana gelmekte, ülkeler arasındaki ilişkiler diğer Türk Cumhuriyetlerine nazaran çok hızlı bir

ivmeyle yükselmektedir. Savaşta alınan zafer ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin boyutu bölgede artık Ermenistan'a geri adım attırmakta, Ermeni milliyetçiliğinin iddialarına dayalı politikalardan vazgeçmek zorunda kalmaktadırlar. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kazandığı 2023 Genel Seçimlerinden sonra Külliye'ye davet edilen Ermenistan lideri Paşinyan'ın açıklamalarından bu durum rahatlıkla anlaşılabilir. Buna karşın Ermenistan özellikle Karabağ'daki Emeni nüfusu bahane edip anlaşma yükümlülüklerine uymamayı ve Batılı devletlerden destek görmeyi beklemekte ve Kafkasya'yı istikrarsızlaştırabilecek bir terör kuşağı oluşturmaya çalışmaktadır. Azerbaycan bunu antiterör operasyonu ile durdurmuş olsa da Ermenilerin tutumu güvenilmez görülmektedir. Bunların dışında, Moskova Mutabakatında hayata geçirilmesi kararlaştırılan Zengezur Koridoru, Türk dünyasının bütünleşmesi ve iktisadi ilişkilerin daha fazla canlanıp siyasal ve kültürel ilişkileri olumlu yönde etkilemesi bakımından değerli bir projedir. Ancak KOA ülkeleriyle ilişkilerde dikkat edilmesi gereken bazı sorunlar vardır. Bunların başında Fetö terör örgütü gelmektedir. Türkiye vasıtasıyla doksanların başında bölgeye sokulan ve iki binli yıllarda aşırı büyüyen bu yapı, hem bu ülkelerin elitleri üzerindeki etkisi hem de emperyalizmin bu bölgedeki varlığını devam ettirmesi bakımından tehlikeli bir durum oluşturmaktadır. Yapılması gereken şey, Türk hükümeti Türkiye içinde ağır aksak ilerleyen bu terör örgütüyle mücadeleyi daha efektif hale getirip KOA ülkeleriyle koordineli bir şekilde yürütmelidir. Bölgede Fetö terörünün etkin olmadığı tek ülke Özbekistan'dır, zaten ikili ilişkilerin 15 Temmuz sonrası gelişmeye başladığı bilinmektedir. Bir diğer sorun da Türkiye'nin Atlantikçi politikalara dönüp bölgeyle ilişkilerini bozma ihtimalidir. Buna örnek olarak İsveç'in NATO'ya alınmasına yeşil ışık yakılması verilebilir. 15 Temmuz'dan sonra Rusya ile geliştirilen ilişkilerin KOA coğrafyasına olumlu yansıdığı ve bölgedeki ülkeler ve toplumlar nezdinde en önemli aktör Rusya'nın olmadığı unutulmamalıdır. Türkiye KOA ülkeleriyle ilişkilerini olumsuz etkileyecek her adıma dikkat etmelidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Yusuf Ziya Bölükbaşı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Yusuf Ziya Bölükbaşı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Bölükbaşı, Y. Z. (2023). Cumhuriyetin yeni yüzyılında Türk dış politikasında Türk dünyası vizyonu. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 469-495. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1356851>

Kaynakça

- Anadolu Ajansı (2020, 25 Kasım). *AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı*. 31 Ağustos 2023 tarihinde aa.com.tr adresinden edinilmiştir.
- Anadolu Ajansı (2022, 14 Aralık). *Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev: Zengezur Koridoru 2024'te tamamlanacak ve yeni nakliyat koridoru oluşturulacak*. 31 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/azerbaycan-cumhurbaskani-aliev-zengezur-koridoru-2024te-tamamlanacak-ve-yeni-nakliyat-koridoru-olusturulacak/2763617#> adresinden edinilmiştir.
- Anadolu Ajansı (2023, 20 Eylül). *Azerbaycan: Karabağ'daki Ermeni gruplar silah bıraktı, antiterör operasyonu durduruldu*. 14 Ekim 2023 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-karabagdaki-ermeni-gruplar-silah-birakti-antiteror-operasyonu-durduruldu/2996659> adresinden edinilmiştir.
- Aslanlı, K. (2020). Karabağ Meselesi için “3 boyutlu” analitik perspektif önerisi. *Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar (Ulisa) Enstitüsü-Ulisa 12*, 8, 9-13. 12 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.aybu.edu.tr/yulisa/tr/sayfa/1402/UL%C4%B0SA%2D12> adresinden edinilmiştir.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III* (2006). Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu. 2. Baskı, Atatürk Araştırmaları Merkezi.
- Ayata, A. (2010). Türkiye'nin Orta Asya politikası. M. C. Yenigün ve E. Efeğil (Ed.), *Türkiye'nin değişen dış Politikası* içinde (s. 641-657). Nobel Yayınevi.
- Aydın, M. (2010). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası cilt II 1980-2001* (12. Baskı) içinde (s. 366-440). İletişim Yayınevi.
- Aydın, M. (2013). Kafkasya ve Orta Asya ile ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası cilt III 2001-2012* içinde (s. 463-532). İletişim Yayınevi.
- Balbay, M. (2005). *Orta(daki) Asya ülkeleri* (3. Baskı). Cumhuriyet Kitapları.
- BBC News Türkçe (2020, 12 Kasım). *Dağlık Karabağ: İHA ve SİHA'ların rolü ne oldu, Azerbaycan'a nasıl avantaj sağladı?*. 30 Ağustos 2023

- tarhinde <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54917938> adresinden edinilmiştir.
- Çakmak, H. (2013). Türkiye ile Türk kökenli cumhuriyetler arasındaki ilişkilerin geleceği: Öngörüler ve yeni bir yol haritası. H. Çakmak ve M. S. Erol (Ed.), *Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkileri içinde* (s. 203-212). Barış Kitabevi.
- Habertürk (2020, 3 Ekim). *Macaristan'dan Azerbaycan açıklaması!*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.haberturk.com/son-dakika-azerbaycan-macaristan-dan-azerbaycan-aciklamasi-2823154> adresinden alınmıştır.
- Karpat, K. H. (2012). *Türk dış politikası tarihi*. Timaş Yayınları.
- McKay, D. ve Scott, H. M. (2019). *Büyük devletlerin yükselişi 1648-1815* (2. Baskı). (Çev. E. B. Özbilen), Dergâh Yayınları.
- Oral, S. (2006). *Türkiye'nin dış politikası* (3. Baskı). İmge Kitabevi.
- Keyman, F. (2014, 27 Ağustos). *Davutoğlu Pan-İslamist mi?*. *Radikal*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/fuat-keyman/davutoglu-pan-islamist-mi-1209165/> adresinden edinilmiştir.
- Oran, B. (2011). Giriş: Türk dış politikasının teori ve pratiği. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası Cilt I: 1919-1980 içinde* (s. 17-94). İletişim Yayınları.
- Orta Asya Araştırmaları Merkezi-Orasam (2023, 13 Temmuz). *Türkiye-Azerbaycan ticaret hacmi altı milyar dolara yaklaşıyor*. 28 Ağustos 2023 tarihinde <https://orasam.manas.edu.kg/index.php/tr/azerbaycan/6958-turki-ye-azerbaycan-ti-care-t-hacmi-alti-mi-lyar-dolara-yaklasiyor> adresinden edinilmiştir.
- Roberts, J. M. (2015). *Avrupa tarihi*. (Çev. F. Aytuna,). İnkılap Yayınevi.
- Sarıkaya, Y. (2020). *44 Gün Savaşı: Azerbaycan'ın Karabağ zaferi*. Türk Akademisi Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Vakfı (TASAV).
- Şener, N. (2020, 12 Ekim). *Türkiye'nin Orta Asya'da Fetö ile mücadelesi*. *Hürriyet*. <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/nedim-sener/turkiyenin-orta-asyada-feto-ile-mucadelesi-41633512> adresinden edinilmiştir.
- Şeyban, S. (2022). Etki ve sonuçları bakımından İkinci Karabağ Savaşı'nı farklı açıdan okumak: Türk dünyası ve dönüşen iş birliği. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 11(38), 32-62.
- Turgunov, E. (2021). Zengezur Koridorunun Azerbaycan ve bölge için önemi. *Eurasian Research Institute*, 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr> adresinden alınmıştır.
- Türk, F. (2013). Türkiye ve Orta Asya arasındaki ilişkiler (1992-2012). F. Türk (Ed.), *Türk dış politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan günümüze içinde* (s. 1-25). Paradigma Akademi Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (2020, 25 Şubat). *Azerbaycan ile ticaret hacmimizi 2023 yılında 15 milyar dolara çıkaracağız*. 28 Mart

- 2023 tarihinde <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/116798/-azerbaycan-ile-ticaret-hacmimizi-2023-yilinda-15-milyar-dolara-cikaracagiz-> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. *Orta Asya ülkeleri ile ilişkiler*. 28 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa> adresinden edinilmiştir.
- Türk Dünyası Araştırma Vakfı. 29 Ağustos 2023 tarihinde <https://turandevletleri.org/> adresinden edinilmiştir.
- Türk Devletleri Teşkilatı. *Organizasyon tarihi*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.turkicstates.org/en/organizasyon-tarihcesi> adresinden edinilmiştir.
- Türk Devletleri Teşkilatı. *Türk Devletleri Teşkilatı 8. Zirvesi İstanbul bildirisi*. 30 Ağustos 2023 tarihinde https://turkicstates.org/tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-8-zirvesi-istanbul-bildirisi_2395 adresinden edinilmiştir.
- TÜRKPA. *TÜRKPA hakkında*. 30 Ağustos 2023 tarihinde <https://turkpa.org/about> adresinden edinilmiştir.
- TÜRKSOY. *Tarihçe*. 28 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.turksoy.org/tarihce> adresinden edinilmiştir.
- Ünsal, Ü. (2013). Dönemin Bilançosu. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası cilt III 2001-2012* içinde (s. 13-249). İletişim Yayınevi.
- Yalçınkaya, F. (2013). Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkiler-Hükümetler üstü kuruluşlar (1992-2012). F. Türk (Ed.), *Türk dış politikasında Orta Asya ve Ortadoğu 1990'lardan günümüze* içinde (s. 25-45). Paradigma Akademi Yayınları.
- Yalçınkaya, M. ve Beşirli, H. (2022). Türk Cumhuriyetleri arasındaki uluslararası öğrenci hareketliliği ve bu hareketliliğin yükseköğretimin uluslararasılaşma sürecindeki rolü. *Karadeniz Araştırmaları*. 19(74), 363-382.
- Yenigün, M. C. (2004). *Soğuk Savaş sonrasında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve dış politika, belgeler ve yorumlar*. Nobel Yayınevi.
- Zengin, A. K. (2021 Nisan). II. Karabağ Savaşı'nda Türk kazanımları. *MSÜ Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Bülteni*, 3, 46-49. 16 Ağustos 2023 tarihinde <https://atasaren.msu.edu.tr/bulten> adresinden edinilmiştir.

Extended Abstract

This study aims to provide a panoramic perspective on Türkiye's foreign policy towards the Turkish communities in the Caucasus and Central Asia. Turkish foreign policy, with the principles inherited from the Ottoman Empire and the qualities developed within the framework of the newly established nation-state and identity, has for a long time been characterised by a lack of engagement with the Turkic communities in the Caucasus and Central Asia. It was also important to note that in the early Republican period,

Atatürk himself labelled Panturkism as an adventurous and dangerous political approach. However, it must be remembered that Atatürk was a Turkish nationalist. His nationalism and the state order he built were appropriate to the conditions of the time and based on rationality. In fact, Turkish communities have been engaged opportunistically, particularly during favorable junctures. This is exemplified by the case of Hatay, where Atatürk focused intensely towards the end of his life, resulting in its annexation to the motherland shortly after his demise. Similarly, the situation with Cyprus echoes this pattern. However, the context for the Caucasus and Central Asia (CCA) region is different, largely due to the Soviet-Russian threat and power imbalances. Events like the Boraltan incident at the end of World War II and Stalin's threats underscore why Türkiye couldn't implement policies towards this region. Nonetheless, post-Soviet Union collapse, Türkiye adopted a proactive approach towards the region, aiming to alleviate foreign policy stagnation and assist the newly independent Turkestan states. During this phase, the Turkish Foreign Policy (TFP) largely adhered to its fundamental principles, using nationalism to forge rhetorical ties. The initial enthusiasm and optimism Türkiye harbored for the region quickly faded, attributed to hasty policies, an approach to the region colored by Western values, insufficient understanding of regional societies, lack of necessary economic means, and debates surrounding the country's model status.

By the 2000s, following initial disappointments and a shift in foreign policy focus under the Justice and Development Party (JDP) government, Türkiye's CCA policy stabilized. While relations with Central Asian countries became more routine, interest in the Caucasus grew due to economic and energy considerations. However, foreign policy, predominantly oriented towards Middle Eastern nations with an Islamist-Ottomanist approach, distanced itself from CCA countries. This began to shift after the 15 July Coup Attempt. A surge in nationalism prompted Türkiye to realign its foreign policy towards the Turkic world. Contributing factors included deteriorating relations with the Western world, particularly the U.S., due to their support for FETO terrorists, and a failed Middle East policy marked by strained ties with Gulf countries post-Arab Spring and the Syrian civil war. In essence, this pivot back to the Turkic world resulted from a foreign policy impasse and the predominance of a security paradigm. Accordingly, it's crucial to solidify relations by transitioning the Turkic Council into the Community of Turkic States. Various summits held post-independence for CCA countries have not fully realized their goals. Yet, it is anticipated that economic, political, and cultural relations within the Turkic world will progressively strengthen. However, caution is advised as these expectations might be premature. A pivotal moment for the Turkic world was the Second Karabakh War. Türkiye's support for Azerbaijan in this conflict underscored its advancements politically and militarily. The war served to institutionalize Türkiye-Azerbaijan relations, breathing life into the early nineties' "one nation, two states" discourse. Since the war, President Erdogan and Azerbaijani leader

Ilham Aliyev have presented a united front at numerous events, accelerating the pace of their relationship compared to other Turkic Republics. The triumph in the war and the prominence of Turkish-Azerbaijani ties are now causing Armenia to reassess its regional stance, leading it to abandon policies grounded in Armenian nationalism. Furthermore, the Zangezur Corridor, agreed upon in the Moscow Memorandum, holds significant potential for integrating the Turkic world, revitalizing economic relations, and positively influencing political and cultural ties. However, some challenges remain in relations with CCA countries. The Fetullahist terrorist organization is a primary concern. Introduced to the region by Türkiye in the early nineties and having expanded significantly in the 2000s, it poses a threat both through its influence on regional elites and the perpetuation of imperialism in the area. The Turkish government needs to intensify and coordinate its fight against this organization, progress within Türkiye is currently slow. Uzbekistan is the sole country in the region where FETO terrorism is inactive, and relations have improved post-15 July. Another challenge is Türkiye potentially reverting to Atlanticist policies, which could harm its relations with the region. A case in point is Türkiye's approval of Sweden's NATO membership. It's important to remember that post-15 July, improved relations with Russia positively impacted the CCA geography. Moreover, Russia is not viewed as the most significant actor by regional countries and societies. Türkiye must be cautious not to take any steps that could detrimentally affect its relations with CCA countries.

PERIODIC ANALYSIS OF THE COMPETITIVE DYNAMICS OF TURKISH CIVIL AVIATION IN THE 100TH ANNIVERSARY OF THE TURKISH REPUBLIC*

Mehmet YAŞAR** & Ender GEREDE***

Abstract

The aim of this study is to evaluate the development of Turkish civil aviation in the context of competitive dynamics. The research divides the 100-year history of the Republic into different periods, taking as milestones the major events affecting Turkish civil aviation. The research was based on archival sources, recent industry reports and supported by an extensive literature review. The results of the research indicate the existence of a small number of factors that constitute the dynamics of competition in Turkish civil aviation, which was still in its developmental stage in the early years of the Turkish Republic. During this period, foreign airlines first tried to enter the market through concessions. In the 1930s, the Turkish Airlines State Management Administration (THY) was established, which later continued its activities under the Turkish Airlines brand, and THY continued to exist on its own, except for small initiatives, until the 1980s. This situation led to the continuation of Turkish civil aviation in a monopolistic structure. With the liberalisation movements of 1983 and 2003, the nature of competition changed, the number of airlines increased and the competitive dynamics of the sector started to develop. The research is important in terms of presenting the competitive dynamics of Turkish civil air transport in a systematic way within the history of the Turkish Republic.

Keywords: Competition, Airline Transportation, History of Turkish Republic, Competitive Dynamics.

CUMHURİYET’İN 100. YILINDA TÜRK SİVİL HAVAYOLU TAŞIMACILIĞININ REKABET DİNAMİKLERİNİN DÖNEMSEL ANALİZİ

Öz

Bu araştırmanın amacı cumhuriyet tarihi içerisinde Türk sivil havayolu taşımacılığının gelişimini rekabetçi dinamikler bağlamında değerlendirmektir.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Ender Gerede danışmanlığında Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde Mehmet Yaşar tarafından hazırlanan “Havayolu İşletmeleri Arasındaki Rekabetçi Dinamiklerin Belirleyicileri: Türkiye Dış Hatlar Havayolu Pazarında Panel Regresyon Analizi Uygulaması” isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu Havacılık Yönetimi Bölümü, myasar@kastamonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7237-4069>

*** Prof. Dr., Eskişehir Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü, egerede@eskisehir.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8211-8875>

Araştırma kapsamında 100 yıllık Cumhuriyet Tarihi Türk sivil havacılığını etkileyen önemli olaylar milat kabul edilerek çeşitli dönemlere ayrılmıştır. Araştırmada arşiv kaynaklara, günümüz sektör raporlarına başvurulmuş ve bulgular geniş kapsamlı literatür taraması ile desteklenmiştir. Araştırma sonuçları erken dönem cumhuriyet yıllarında henüz gelişim aşamasında olan Türk sivil havacılığında rekabetin dinamiklerini oluşturan az sayıda unsurun varlığına işaret etmektedir. Bu dönemde ilk olarak yabancı havayolu işletmeleri elde etmeye çalıştıkları imtiyazlar yoluyla pazara giriş yapmaya çalışmışlardır. 1930'lu yıllarda daha sonraları Türk Hava Yolları markası altında faaliyetlerini sürdüren Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi kurulmuş ve 1980'lere gelinceye kadar ufak girişimler dışında THY tek başına varlığını devam ettirmiştir. Bu durum Türk sivil havayolu taşımacılığının tekelci bir yapıda devam etmesine neden olmuştur. 1983 ve 2003 serbestleşme hareketleri ile birlikte rekabetin doğası değişime uğramış ve havayolu işletmesi sayısı artarak sektörün rekabetçi dinamiklerinin geliştiği dönem başlamıştır. Araştırma cumhuriyet tarihi içerisinde Türk sivil havayolu taşımacılığının rekabetçi dinamiklerini sistematik bir biçimde sunması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Rekabet, Havayolu Taşımacılığı, Cumhuriyet Tarihi, Rekabet Dinamikleri.*

Introduction

Competitive dynamics refers to firms in a competitive market environment, the competitive actions of firms and the interactions between firms (Baum and Korn, 1996; Smith et al., 1992). The objectives are to achieve profits above the industry average, to gain a sustainable competitive advantage and to gain more market share than competitors. Firms seeking to achieve these goals do so through their strategies, competitive behaviour and responses to actions that threaten them (Chen and Miller, 2012). Competitive dynamics has received considerable attention in the field of management and strategy because of its importance in understanding how firms gain and sustain competitive advantage (Zahra et al., 2006). Competitive dynamics has deepened Porter's concreteness of strategy, brought a micro aspect to strategic management research, and extended beyond large established firms to entrepreneurial organisations and small firms (Chen and Miller, 2012). It has also incorporated interdisciplinary perspectives such as psychology and economics to provide a comprehensive understanding of competitive behaviour (Tsai et al., 2002, Brandenburger and Nalebuff, 1996; Freeman et al., 1983).

Air transport, which became more important after the First World War, was an area in which important breakthroughs were made for our country. In the early years of the Turkish Republic, the attempts of foreign companies to enter the market through the concessions they tried to obtain stand out as the first steps in the development of Turkish civil aviation in the history of the Republic. Türkiye's geographical location at the crossroads of Europe, the Middle East and Asia provided an advantageous position for Turkish Airlines

and other private airlines to strengthen their fleets and expand their operations (Tümer et al., 2019). The 1930s stand out as the years when the foundation of Turkish Airlines was laid in line with the nationalisation steps and many initiatives took place. Although there were initiatives in the following years, significant breakthroughs did not occur until the 1980s, and the most important steps for Turkish civil aviation were taken with the liberalisation movements of 1983 and 2003. The liberalisation steps have allowed the sector to grow over time and today Türkiye has become an important hub due to its advantageous geographical location (Avcı and Ateş, 2022).

Air transport is a preferred area for studying competitive dynamics because of its different market characteristics, the fact that there are many firms in a market at the same time, firms in the industry have similar resources and the ability to allocate them (Gimeno and Woo, 1996, p. 327). Airlines engage in many competitive actions in order to achieve the sustainable competitive advantage and superior profits discussed above. While some of these actions can be easily imitated by competitors (tactical actions such as price reduction, market entry, adding a new aircraft to the fleet, etc.), some of them (strategic actions such as creating a new hub, mergers and acquisitions, etc.) are very difficult to imitate (Chen and MacMillan, 1992; Chen et al., 1992). Such strategic and tactical actions are among the factors that determine the competitive dynamics of an industry.

The aim of this study is to present the development of Turkish civil aviation in the 100-year history of the Republic of Türkiye in different periods and to evaluate each period in terms of competitive dynamics.

When analysing the research on competitive dynamics, it is found that there are few studies conducted in the field of civil aviation in Türkiye. In these studies, the determinants of competitive dynamics, competitive moves that constitute competitive dynamics (Sönmez and Eroğlu, 2017; 2021) and competitive tensions (Gündüz and Semerciöz, 2012; Gündüz, 2013; Yaşar and Gerede, 2020) have been discussed in line with the developments after the domestic liberalisation of 2003. Unlike the previous studies, this study analyses the developments in the history of the Republic in a longitudinal manner. In this context, the research seeks to answer the following basic question:

What are the factors that constitute competitive dynamics in the history of the Republic of Türkiye?

Do different periods in the history of the Republic have different competitive dynamics?

In order to achieve the research objectives and answer the research questions, the developments in this context were analysed in different periods and the developments of each period were evaluated in terms of the competition structure and companies in the relevant period.

The continuation of the research is designed as follows. In the first part, the initiatives taken in the field of Turkish civil aviation in the early years of the Turkish Republic will be presented. In the second part, information on the state airlines that still exist today under the name of Turkish Airlines will be given and the activities carried out during the period in question will be included. In the third section, the first step towards the privatisation of the Turkish civil air transport will be the liberalisation in 1983 and the developments of this period will be given. In the fourth section, the liberalisation of domestic air transport in 2003, which has played an important role in the development of today's air transport market, is evaluated with regard to its effects on competition. The last section presents the competitive dynamics of today's airline market.

1. LITERATURE REVIEW

It is well known that the first research on competitive dynamics in air transport started after the liberalisation movements in the US. This was undoubtedly due to the fact that with the liberalisation of markets, airlines became more flexible in terms of entry, access, price and capacity, and the research started during this period. One study that looked at this possibility of retribution by analysing the manoeuvres' features inside the US airline sector was Chen et al. (1992). The study's findings indicate that the timing of a shift affects when retaliation is implemented, and that the significance of the market and the number of enterprises impacted by a move both raise the frequency of retaliation. Chen and Miller (1994) examined market entrance and came to the conclusion that there is less risk of reprisal when entering decentralized marketplaces, which receive little attention. Additionally, Chen and Hambrick (1995) evaluated the impact of company size on competitive behaviour for 28 US airline companies as well as competitive behaviour in relation to firm size. Small airlines are less likely to counterattack when attacked and are slower to do so, according to the study's findings, which also indicate that they are more inclined to participate in discreet and even clandestine competitive behaviour. Firms with more competitive interaction had bigger competitive repertoires, according to Miller and Chen's (1996) analysis of the competitive repertoires of various move types in the US airline market.

Baum and Korn (1996; 1999) investigated the relationship between numerous market relationships and market entry and exit in two separate research and scenarios. In their analysis of US regional airlines, they discovered that an increase in multiple market interactions had a negative influence on the number of entrances and leavers (Baum and Korn, 1996). In their other analysis of Californian regional airlines, they discovered a declining and then growing association throughout the two-year time indicated (Baum and Korn, 1999). Gimeno and Woo (1996) investigated the effects of multiple market ties and strategic similarity on competitive interactions in the US airline industry and discovered that many market

relationships lower competitive interactions, which is consistent with Evans and Kessides (1994) findings. Furthermore, strategic similarity is viewed as a feature that boosts inter-firm competitiveness in a way that is distinct from the influence of various market linkages.

In another study, Gündüz and Semercioz (2012) looked into the connection between strategic innovation and tension by including airlines in the Turkish domestic market, and Gündüz (2013) reviewed the regulatory effect of competitive tension on strategic innovation decisions in the Turkish domestic market. Based on Albers and Heuermann's (2013) study on dual cross-competition between German airlines and railroads, Yaşar (2017) investigated triple cross-competition on a single route in the Turkish context.

Yaşar and Gerede (2020) investigated the factors that contribute to competitive tension in the Turkish domestic airline sector. They discovered that increasing market share and market concentration increased perceived tension among airline operators, but that competitive asymmetry and resource similarity had no influence on tension. The researchers developed a novel approach to analyzing competitors based on resource similarities.

When the studies are evaluated as a whole, it can be seen that they focus on a specific market and a specific period. Unlike other studies, this study has analysed the development of Turkish civil aviation throughout the history of the Republic in a longitudinal manner.

2. METHODOLOGY

In this study, the competitive dynamics of Turkish civil aviation throughout the Republic's history were examined using content analysis. A study technique called content analysis is used to examine and evaluate the textual, spoken, or visual content of a variety of communication mediums. The methodical investigation of written texts' content to find themes, patterns, and trends is known as content analysis. The approach is frequently used in marketing, the humanities, and the social sciences to acquire an understanding of the traits, significance, and ramifications of the content being examined (Stemler, 2015). The general purpose of the content analysis studies is to guide the academic studies to be carried out later on the same topic and to provide general information on the topic (Ültay et al., 2021, p. 190).

In the research, Turkish civil aviation in the history of the Republic is first divided into periods. In determining these periods, events that are important for Turkish civil aviation are used as criteria. These periods are the early republican period, the period of state airlines, the first liberalisation period, the second liberalisation period and the present. Then, each period was evaluated in the context of the actors in the market and their actions. For the content analysis, official documents of the airlines, websites and news sites were used.

3. PERIODIC ANALYSIS OF THE COMPETITIVE DYNAMICS OF TURKISH CIVIL AVIATION

This section presents the competitive dynamics of Turkish Civil Airline Transport by dividing them into various periods from the foundation of the republic to the present day.

3.1. Turkish Civil Aviation in The Early Years of Turkish Republic and The First Competitive Initiatives

Since the early years of the Republic, Turkish civil aviation has continued its historical development, also under the influence of global developments. In the context of civil airline transport, the biggest breakthrough that has had an impact on the development of the sector is undoubtedly the establishment of Turkish Airlines, but when considered as a whole, the foundations of the Turkish civil aviation system coincide with the years of the First World War (Gerde and Orhan, 2015, pp. 164-165). The Tripolitan War of 1911-1912, which began with the Italian invasion of the Ottoman city of Tripolitania on the African continent, is the first war in which aircraft were used. As a result of the aerial bombardments suffered by the Ottoman Empire during this war, the importance of air power recognized and it was decided to establish an air force school as a matter of urgency. In this context, the *Ayastefanos Tayyare School* was established in 1912 in Istanbul, which is now located within the boundaries of Yeşilköy (Yusufoğlu and Pilehvarian, 2017, p. 250; Kurt, 2017, p. 122). Two years after the establishment of the school, the first airmail service was launched on the Istanbul-Bilecik-Eskişehir-Cairo route (Kline, 2002, p. 12; Haytoğlu, 2018, p. 79).

The first activities related to air transport in Türkiye started with the initiatives of foreign airline companies in the early years of the Republic (Yalçınkaya, 2019, p. 407). After the end of the First World War, airline companies from various European countries wanted to obtain concessions for passenger and cargo transport. Türkiye's current location and potential made the country attractive for such concessions. As a result of the international civil aviation relations initiated with France, the first international flight between Bucharest and Istanbul was operated by the *Franco-Romanian Air Navigation Company* in 1924 (Gerde and Orhan, 2015, p. 165; Haytoğlu, 2018, p. 81; İzer, 2002, p. 111). The agreement for this route was signed on 3 October 1922, the day of the Mudanya ceasefire negotiations. The agreement granted the newly established *Compagnie Franco-Roumaine de Navigation Aérienne* (CFRNA) a concession to operate commercial flights between Paris and Istanbul (Yeşilköy) on the Prague-Vienna-Budapest-Bucharest route. Although the company requested a long-term agreement, this request was not accepted because Yeşilköy was a military air base (Gülten, 2011, p. 85).

After World War I, civil air travel began with the importance given to aviation in Türkiye after the proclamation of the Republic. This importance

was due to the need to quickly connect Ankara to the world with the establishment of the Republic. Seeing this, the Germans, French and Italians took action before the Turkish government in order to obtain concessions for flights to and from Türkiye (Haytoğlu, 2018, p. 82).

The first concession for international commercial air transport was granted to the Italian company *Aero Espresso Italiana* (A.E.I.) (Karacagil and Çıtır, 2023, p. 29). The first company to operate a domestic flight was "*Junkers Luftverkehr Türkei*" with German capital. Germany was initially ahead of other countries in the construction of military and civil aircraft (Nergiz, 2018, p. 114).

The concessions granted to foreign companies in Türkiye are based on the objective of strengthening the air defence system. In addition, concession applications and passenger aircraft production were dealt with together. Air transport in Türkiye began to gain importance with the concession granted to A.E.I. in 1924. Franco-Roman and Junkers, the other companies that received concessions, were informed that if they did not submit a proposal to the government for the establishment of an aircraft factory in Türkiye after the signing of the air transport contract and an engine factory two years later, their air transport contract would lose its validity (Haytoğlu, 2018, p. 83).

The first test flight for the transport of mail and freight took place on Sunday morning, 1 August 1926. The first flight on the Brindisi-Athens-Istanbul route was made on 1 August. The first direct flight from Brindisi to Istanbul was successfully completed on 4 August (Karacagil and Çıtır, 2023, p. 29).

In international air transport, Türkiye signed agreements with *Aero Espresso Italiana* and *Air France* in 1926 and *Lufthansa* in 1930, and started reciprocal flights between Istanbul-Rome, Istanbul-Paris and Istanbul-Berlin (Yurtoğlu, 2016, p. 305; Nergiz, 2018, pp. 114-115; Haytoğlu, 2018, p. 83).

After the First World War and the War of Independence, breakthroughs and innovations were made in many fields to increase economic prosperity and eliminate the effects of the economic and psychological crises caused by these wars on the Turkish people. During the war years, Gazi Mustafa Kemal Atatürk personally witnessed the effectiveness of aeroplanes and once again understood the importance of aviation for the newly established Republic of Türkiye to reach the desired level of prosperity. The Turkish Aeronautical Society (TAS), which played an important role in the development of Turkish civil aviation during the republican years, was established with the objectives of its foundation set by Atatürk himself, such as creating a flying Turkish youth, ensuring the development of military, civil and tourist aviation, and explaining the importance of aviation in all dimensions to the public (Yalçın, 2012, p. 270). The TAS, which is the institutional equivalent of Atatürk's assessment that investments in aviation would not be reciprocated without the support of the public, especially in the years when the country's economic

situation was poor, continues its activities today as the Turkish Aeronautical Association (Aydın, 2011, p. 73).

After the establishment of TAS, the new Turkish state, which also wanted to produce aircraft, realised that it would be difficult to do so alone due to financial impossibilities and established the *Tayyare Otomobil ve Motor Türk Anonim Şirketi* (TOMTAŞ) factory in Kayseri with the German *Junkers* company in 1926 (Bocutoğlu and Dinçaslan, 2014, p. 160). In the same years, the Aircraft maintenance and repair facilities were established in Eskişehir (Gerede and Orhan, 2015, p. 165). Due to problems such as the failure of the *Junkers* company to fulfil the terms of the contract and wage differences between Turkish and German workers, the factory could not reach the desired level and the company was liquidated in 1928 (Güneşşen, 2003, p. 22). During the liquidation process, the German company transferred its shares to TAS for a certain price. TOMTAŞ under TAS was reopened in 1931 under the Ministry of National Defence under the name of Kayseri Aircraft Factory (Bocutoğlu and Dinçaslan, 2014, p. 160).

An analysis of the early history of the Republic shows that the first attempts at civil aviation in Türkiye were made by foreign companies. The companies did this by obtaining concessions. In this context, it can be seen that the first elements that formed the dynamics of competition in Turkish civil aviation were formed by foreign capital companies such as *CFRNA (CIDNA)*, *A.E.I.*, *Junkers*, *Lufthansa*, *Air France* and these companies tried to take place in the Türkiye-Europe market. Considering the positional advantage of Türkiye, these companies made new market entry moves and wanted to benefit from the advantages of being the first to enter the market. On the other hand, the Republic of Türkiye has not yet had an airline of its own, but in order to ensure the development of air transport in the country, it has given permission to foreign companies wishing to enter the market. However, this permission has been linked to conditions such as aircraft production and the development of the country's air defence system.

3.2. Nationalisation of Airlines: Airlines State Management Administration Period

In the economic history of the Republic of Türkiye, the 1930s were the years when the economy was nationalised according to the decisions of the Izmir Economic Congress (Yalçınkaya, 2019, p. 408). As a result of the nationalisation of the economy, the Airways State Administration, originally named *Havayolları Devlet İşletme İdaresi (HYDİİ)*, was established under the Ministry of Defence on 20 May 1933 with Law No. 2186 on the Organisation of the Airways State Administration (Yurtoğlu, 2016, p. 306).

HYDİİ was placed under the Ministry of Public Works in 1935 by Law No. 2744, and finally under the Ministry of Transport in 1938 by Law No. 3424, as the General Directorate of State Airlines (originally named *Devlet Hava Yolları Umum Müdürlüğü- DHYUM*). During its foundation and the first

ten years of its existence, it operated mainly on domestic routes. On 3 February 1933, the first flight was made on the Ankara-Eskişehir route, and the Ankara-Eskişehir-İstanbul scheduled flights started in the same year. İzmir was added to the network in 1936. In 1942, domestic routes such as Elâzığ and Erzurum were opened (Türk Hava Yolları, 2009, pp. 59-60). DHYUM continued its activities and opened the Sivas, Afyon, Diyarbakır route for the first time in 1944. In addition, two separate routes, Ankara-Konya-Antalya-Adana and Adana-Gaziantep-Urfa-Diyarbakır-Van-Erzurum, were launched on 10 July 1944 (Yurtoğlu, 2016, p. 309). As the fleet grew, so did the number of passengers carried and revenues. DHYUM, which had 460 passengers in 1933 and earned approximately 7500 TL in revenues, earned more than 4 million TL in revenues with 86.000 passengers in 1950 (Türk Hava Yolları, 1983, p. 72).

With the significant growth of the fleet, the first international flights to Athens via Ankara-Istanbul were made on 12 February 1947 with DC-3s (Türk Hava Yolları, 2009, p. 62; BCA, 1947). From 5 aircraft and 28 seats in 1933-1935, the fleet grew to 52 aircraft and 845 seats in 1946 (Türk Hava Yolları, 1983, p. 52).

In the years when the foundations of THY were being laid, Turkish civil aviation was also marked by entrepreneurs. The first of these entrepreneurs was Vecihi Hürkuş, who took part in World War I and the War of Independence and was a test pilot for the aircraft produced by TOMTAŞ. Hürkuş founded Türkiye's first flying school in 1932, where he trained pilots. He also produced the Vecihi XIV, XV and XVI training aircraft, which he designed himself, at the factory in Kadıköy (Aydın, 2011, pp. 74-75). In 1954, he founded Hürkuş Airlines, the first private airline in Türkiye (Gerede and Orhan, 2015, p. 166). Hürkuş Airlines, founded by Vecihi Hürkuş in 1954, was the only competitor of the state-owned airline (THY) during this period. However, this company was only able to continue its commercial air transport activities for five years (Hürkuş, 2016, p. 387; Kozlu, 2013, p. 394).

Nuri Demirağ was another prominent entrepreneur in the early years of Turkish civil aviation. In 1935, together with engineer Selahattin Alan, he participated in the TAS tender for the supply of aircraft and, after winning the tender, took the initiative to build a survey workshop, an aircraft factory and an airport for the production of aircraft. Nuri Demirağ's factory produced Nu.D.36 and Nu.D.38 aircraft (Aydın, 2011, p. 76; Taşkesen, 2006, p. 82).

Although these developments in the early years of the Turkish Republic were promising for Turkish civil aviation, the negative developments that followed paved the way for the loss of the exciting situation that had emerged in the early years. Among these negative developments were the closure of TOMTAŞ and its incorporation into Ministry of Defence, the inability of Vecihi Hürkuş to obtain a flight landing for its own aircraft, the closure of flight schools due to financial insufficiency and lack of support (Bocutoğlu and Dinçaslan, 2014, p. 161), and the cancellation of Nuri Demirağ's aircraft

by TAS (Bocutoğlu and Dinçaslan, 2014, p. 161), and were not allowed to be sold to other countries (Aydın, 2011, p. 77), and the first private airline, Hürkuş Airlines, was closed (Erdemli, 2011, p. 55).

For a long time after the establishment of the national airline system in 1933, the government of the Republic of Türkiye maintained a protectionist policy in the aviation sector and kept the entry of foreign companies into the Turkish market under strict control. In the following years, in accordance with the statist principles of the time, all concessions held by foreign airlines were withdrawn and the foundations of a state monopoly were laid, with only state-owned airlines allowed to operate on domestic routes (Nergiz, 2008, p. 67).

In 1950, during the period of the Democratic Party, which came to power after the general election, this approach changed to some extent and the national airline system was restructured (Nergiz, 2018, p. 117).

Law No. 6623, adopted on 21 May 1955 and published in the Official Gazette No. 9016 of 31 May 1955, authorised the Government to establish a joint stock company under the name of Turkish Airlines Joint Stock Company (THY) to carry out all kinds of air transport and related works and to be managed according to the provisions of this law and private law. The capital of the new company was divided into 600,000 shares of 100 TL each, for a total of 60 million TL. After the preparations, the first ordinary general assembly of the new company established to replace DHYUM was held on 1 March 1956 and THY officially started its operations (Nergiz, 2008).

It can be said that there was no significant development in terms of air transport in the 30 years from the 1950s. However, the foundations of today's aviation industry were laid during this period with the establishment of Turkish Aerospace Industries (TAI) in Ankara and Turkish Aerospace Engine Industries (TEI) in Eskişehir (Gerede and Orhan, 2015, p. 166).

In Turkish civil aviation, where foreign companies were the driving force of competition until the 1930s when the foundations of THY were laid, a protectionist attitude was adopted with the establishment of HYDİİ and the privileges granted to foreign companies were withdrawn, moving the aviation market away from a competitive structure. Although some steps were taken, such as the establishment of the first private airline by Vecihi Hürkuş, they did not last long. This period was marked by nationalisation moves and THY took over market dominance. Until 1983, when the Turkish Civil Aviation Law No. 2920 came into force and the obstacles to the establishment of private airlines were removed, Turkish civil aviation was characterised by a monopoly market.

3.3. Following The World: 1983 Liberalisation

Until the early 1980s, air transport was subject to very strict regulations worldwide and the competitive dynamics in the market were kept under control. It is noteworthy that the airline transport sector, which should be the

most global sector given the benefits it provides, has been subject to strict regulations while other sectors have been gradually liberalised (Gerede, 2015, p. 100). The reasons for this include the fact that states consider air transport to be a public service, airlines serve the political and military objectives of countries, and flag carriers are seen as a means of protecting and strengthening the image of the country (Button, 2001, p. 256).

Liberalisation movements in international air transport were initiated by the US in 1978. The then US President Jimmy Carter campaigned on a platform of deregulating the airline market and, after winning the election, took steps to fulfil this promise (Goetz and Vowles, 2009; Brown, 2014). Following a free market policy, the US, having liberalised its domestic routes, adopted the same policy for international routes. In this context, it renegotiated the previously signed BIT agreements with the partner countries in order to liberalise economic regulations (Oum, 1998, p. 128). In the following years, it is noted that bilateral liberalisation trends spread to Europe, with the UK liberalising its markets with the Netherlands, Germany, France, Belgium, Luxembourg, Switzerland and Ireland between 1984 and 1985 (Doganis, 2006, pp. 33-34).

The 1980s stand out as the years when the liberalisation of Turkish civil aviation began. In 1983, with the inauguration of the 45th government of Türkiye under the Prime Minister Turgut Özal, liberalisation policies were pursued in many sectors, especially in tourism, transport and communication (Yalçınkaya, 2019, p. 417). In this context, in order to revitalise tourism, the aviation sector, which is its most important complement, was also included in the scope of sectors to be liberalised. For this purpose, the Turkish Civil Aviation Law No. 2920 was enacted in 1983 and the SHY 6-A Commercial Air Transport Enterprises Regulation came into force in 1984, allowing private airlines to establish and enter the market (Gerede, 2011, p. 510).

After the liberalisation in 1983, many new airlines started to take their place in the history of Turkish civil aviation as a result of the regulations (Gerede and Orhan, 2015, p. 189). Table 1 provides information about these airlines.

Table 1. 1983 Information on Airlines Established After Liberalisation

| Airline | Entry Date | Scope | Type of Transport | Operation Type | Exit Date | Period (Years) |
|-------------------|------------|----------------------------|---------------------|---------------------------|-----------|----------------|
| Bursa Airlines | 1984 | Domestic | Passenger | Scheduled and Unscheduled | 1987 | 3 |
| İstanbul Airlines | 1986 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Scheduled and Unscheduled | 2001 | 15 |
| Marmara Airlines | 1986 | International | Passenger | Unscheduled | 1987 | 1 |

Periodic Analysis of the Competitive Dynamics of Turkish Civil Aviation in the 100th Anniversary of the Turkish Republic

| | | | | | | |
|-----------------------|------|----------------------------|---------------------|---------------------------|------------|----|
| Sönmez Airlines | 1987 | Domestic | Passenger | Scheduled and Unscheduled | 1998 | 11 |
| Boğaziçi Airlines | 1987 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Scheduled and Unscheduled | 1989 | 2 |
| Talia Airlines | 1987 | International | Passenger | Unscheduled | 1988 | 1 |
| NESU Airlines | 1987 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Scheduled and Unscheduled | 1989 | 2 |
| Toros Airlines | 1988 | International | Passenger | Unscheduled | 1989 | 1 |
| Tur Avrupa Airlines | 1988 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1994 | 6 |
| Bodrum İmsık Airlines | 1988 | Domestic | Passenger | Scheduled and Unscheduled | 1991 | 3 |
| Birgen Air | 1989 | International | Passenger | Unscheduled | 1996 | 7 |
| Noble Airlines | 1989 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1991 | 2 |
| Türk Hava Taşımacılık | 1989 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Scheduled and Unscheduled | 1993 | 4 |
| Sultan Airlines | 1989 | International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1993 | 4 |
| Sun Express | 1990 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | In service | |
| Pegasus Airlines | 1990 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | In service | |
| Green Air | 1990 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1995 | 5 |
| VIP Air | 1991 | International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1992 | 1 |
| Onur Air | 1992 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 2022 | 30 |
| Bosporus Airlines | 1992 | Domestic and International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1994 | 2 |
| Albatros Airlines | 1992 | International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 1996 | 4 |
| Alfa Airlines | 1992 | International | Passenger and Cargo | Unscheduled | 2002 | 10 |

Source: Gerede, 2010.

Although price and capacity restrictions persisted to some extent, the removal of the barrier to entry, which is the main factor in ensuring a

competitive market structure, led to a very rapid revival of the sector. Between 1983 and 1992, 22 private airlines entered the sector. However, many of the private airlines that started operations during this period soon ceased operations (Gerede and Orhan, 2015, p. 173). Considering the lifespan of these companies, it can be said that the removal of obstacles to the establishment of private airline companies did not produce the desired results in the first phase (Yaşar and Gerede, 2018, p. 172). In addition, it can be seen that the liberalisation in 1983 increased the international air transport market more than the domestic routes, while the number of airlines operating in Europe, especially in the country and city pair markets where ethnic populations live, increased the competition in the non-scheduled air transport market accordingly (Gerede, 2010, p. 88). Another factor in the failure to achieve the desired result was the Gulf War that took place at the time. The decline in tourism demand as a result of the war also affected air transport, and many of the established airlines had to cease operations and declare bankruptcy within a few years (Yalçınkaya, 2019, p. 425).

Although the 1983 liberalisation removed the barriers to market entry, a number of decisions were made in favour of Turkish Airlines with a circular issued by the DGCA in 1996. Accordingly, private airlines other than THY (Gerede, 2011, p. 511; Çetin and Benk, 2011, p. 200):

- If they have operated a scheduled service in the summer season, they must operate it in the winter season,

- If they have operated one or more scheduled domestic flights from the airports of Istanbul, Ankara, Antalya, Izmir, Dalaman, Adana and Trabzon, they must operate flights to at least one other airport in the eastern and south-eastern regions outside these airports,

- If they fail to comply with the first two points, they will not be allowed to operate scheduled domestic flights in two consecutive tariff periods,

- Finally, if they wish to enter the domestic market, they will be allowed to do so (i) on days when THY does not operate at all, (ii) only on the days when THY does not operate flights to the destinations to which THY operates flights, or (iii) on days when THY operates but cannot meet demand.

These decisions, known as the 1996 DGCA decisions, were undoubtedly taken with the instinct to protect the country's national airline and stand out as decisions that directly affect competition and lead to monopoly by tightening the market structure of domestic routes (Gerede, 2011, p. 511).

The liberalisation movements that started in the US and spread around the world also found a response in Türkiye, and the first step in this context was the enactment of the Turkish Civil Aviation Law No. 2920 in 1983 and the removal of obstacles to the establishment of private airlines. Subsequently, many new airlines were established and many developments took place that created a competitive dynamic. Although the 22 airlines established during this period seemingly created an environment in which competition could be

revitalised and airlines could move towards each other, the short lifespan of these airlines and the fact that very few of them have survived to the present day have prevented the desired competitive environment from developing. The most important factor shaping the competitive dynamics of this period was undoubtedly the state's authorisation of the establishment of private airlines and the subsequent entry of many airlines into the market. During this period, the airline companies mainly focused on the ethnic market on international routes with non-scheduled flights. Unfortunately, the airlines that tried to gain a competitive advantage by offering flights to Europe and by entering the market were not able to make this sustainable and to remain in the market for a long time and stopped their activities after a while.

3.4. Rewriting The Rules of Competition: 2003 Domestic Liberalisation

In 1996, the liberalisation introduced in 1983 was restricted by a number of regulations that hindered the creation of the desired competitive environment in the domestic market, and in 2003 the second wave of liberalisation initiatives took place in Türkiye. The government of the time liberalised the domestic market by repealing the decisions taken in 1996 in order to increase the market share of air transport among transport modes and to allow private airlines to freely enter the domestic market in addition to THY (Yalçinkaya, 2019, p. 432).

In order to revive the domestic market, not only were the restrictions on market entry removed, but arrangements were also made in favour of the airlines in matters such as fuel charges, taxes and airport fees (Gerede and Orhan, 2015, p. 187). Table 2 provides information on the airlines that entered the domestic aviation market after the liberalisation, as well as their current status.

Table 2. Information on Airlines Entering the Market After 2003 Domestic Liberalisation

| Airline | Est. | Entrance Date to Domestic Market | Current Status |
|--------------------------|------|----------------------------------|--------------------------|
| Fly Air | 2002 | 20 October 2003 | Ceased operations (2007) |
| Onur Air | 1992 | 9 December 2003 | Ceased operations (2022) |
| Atlas Jet (Atlas Global) | 2001 | 1 July 2004 | Ceased operations (2020) |
| Pegasus Airlines | 1990 | 1 November 2005 | In service |
| Sun Express | 1990 | 26 March 2006 | In service |
| Anadolu Jet | 2008 | 23 April 2008 | In service |
| Borajet | 2008 | 7 May 2010 | Ceased operations (2017) |
| Turkuvaz Airlines | 2006 | 22 November 2010 | Ceased operations (2010) |
| Sky Airlines | 2000 | 15 January 2011 | Ceased operations (2013) |

Source: Özsoy, 2010.

The 2003 liberalisation broke the monopolistic structure in the market and increased the market share of private airlines, which was also reflected in the demand for domestic routes. In other words, the liberalisation of the market paved the way for the formation of a larger pie rather than dividing the slices of the existing pie among several firms (Yaşar and Gerede, 2018, p. 193). This move began to bear fruit within a short period of time. When the calendar points to 2005, it can be seen that a high growth rate of 53% was achieved in the sector (Yalçınkaya, 2019, p. 432).

Following the domestic liberalisation of 2003, the domestic market experienced significant growth in the first years of liberalisation as a result of the entry of companies into the domestic market. During this period, the existing airlines focused on the domestic market rather than the international market, to which they organised non-scheduled flights. However, this period also saw the establishment of new airlines such as Turkuaz, Anadolu Jet and Borajet. The removal of barriers to entry in the domestic market has had a direct impact on the competitive dynamics of the market, paving the way for competitive actions such as market entry and frequency increases, which could generate short-term returns for airline operators. At the same time, the loosening of price restrictions has also allowed airlines to make the price moves that they can most easily exploit. In addition, airline operators have responded to the 2003 domestic liberalisation in different competitive ways. Orhan and Gerede (2013) list these responses as adopting new business models, redesigning their network structures, using outsourcing, creating a new sub-brand under their own brand, and expanding their marketing strategies.

During this period, Pegasus Airlines was acquired by Esas Holding in 2005, changing its ownership structure and choosing Sabiha Gökçen International Airport as its base as a highly strategic move. With a fleet of 14 aircraft, the airline started its flights to 6 domestic destinations. In 2006, the airline made a move to enter the international airline market by organising flights to Stuttgart, Germany. A year later, the airline increased the number of destinations in Europe and made new market entry moves with Amsterdam, London, Zurich, Düsseldorf, Copenhagen and Munich. In 2008, Pegasus added new destinations to its flight network and continued its market entry initiatives, and also started to focus on different competitive activities such as eco-parking, online car rental and pre-order meal. In the 2010s, Pegasus increased its capacity by adding new aircraft to the fleet. In addition, a flight training center was established and moves to reduce costs continued. In 2011, domestic and international market entry efforts continued and destinations in the Balkans and the Middle East were added to the flight network (Pegasus, 2023).

Sun Express, another airline, increased the number of aircraft in its fleet to 10 in 2005, thus increasing its capacity. The airline added a new hub to its

previous Antalya hub and designated Izmir as its second base in 2006. In the same year, with the liberalisation of economic regulations, the airline started domestic flights. In 2008, Sabiha Gökçen Airport was added to its Antalya and Izmir bases. During this period, Sun Express continued to increase its capacity and added 2 new aircraft to its fleet. Making strategic moves in the 2010s, Sun Express established Sun Express Deutschland GmbH, a 100% owned subsidiary, in 2011 in order to enter new markets and fly to more destinations. In 2012, it started to operate short and medium distances with THY and Anadolu Jet through wet-lease agreements. In 2015, an agreement was signed with Eurowings for wet-lease operations on long-haul flights (Sun Express, 2023).

The fact that Pegasus had adopted a new business model and started to grow in domestic and some international markets through price-driven moves attracted the attention of THY, which was looking for a way to compete with it in a different way without damaging its own business model. In this context, Anadolu Jet was established in 2008 by creating a sub-brand under its own structure. With the establishment of Anadolu Jet, Anadolu Jet started to offer flights on domestic routes at affordable prices like Pegasus and took steps to counter Pegasus' price moves. In addition, Anadolu Jet opened up to the international market and started to compete with Pegasus not only on domestic routes but also on international routes (Airporthaber, 2008).

Table 3. Competitive Actions After 2003 Liberalisation

| Action Types | Airlines |
|------------------------|-----------------------------------|
| Market Entry | Pegasus, Anadolu Jet, Sun Express |
| Price Discount | Pegasus, Anadolu Jet, Sun Express |
| New Services | Pegasus |
| Capacity Increase | Pegasus, Anadolu Jet, Sun Express |
| Creating New Hub | Sun Express, Pegasus |
| New Agreements | Sun Express |
| Creating New Sub-brand | Turkish Airlines |
| New Business Models | Pegasus, Anadolu Jet |

Source: Authors

3.5. Competitive Dynamics of Today's Turkish Civil Airline Transport

Finally, this section presents some statistical information on air carriers and airports providing air transport services in Türkiye. In this context, information on the air carriers operating in Türkiye with a licence issued by the competent authority is presented in Table 4.

Table 4. Information on Airlines

| Airline | Est. | Type of licence | Number of Aircrafts | Passengers (Millions) |
|-------------------------|------|---------------------------------|---------------------|-----------------------|
| Türk Hava Yolları | 1933 | | 381 | 71,8 |
| Pegasus | 1990 | | 96 | 26,9 |
| Sun Express | 1989 | | 62 | 10,7 |
| Corendon | 2004 | | 20 | N/A |
| Onur Air* | 1992 | Scheduled and Non- | 0 | - |
| Freebird Airlines | 2000 | Scheduled | 10 | N/A |
| Tailwind Airlines | 2006 | Passenger and Freight Transport | 5 | N/A |
| Southwind Airlines | 2022 | | 3 | N/A |
| Mavi Gök Havacılık A.Ş. | 2022 | | 4 | N/A |
| Air Anka | 2021 | | 2 | - |
| BBN Airlines | 2021 | | - | - |

*Onur Air has ceased its operations.

Source: SHGM, 2022

In the light of the data in Table 4, information is first given on the establishment times of the companies. When analyzing the establishment times, there is a large historical gap between THY and other airlines. The reasons for this are explained in detail in the previous sections, and Table 3 provides information on the active airlines. The oldest of the airlines is THY, which was established in 1933 under the name of HYDİİ. A number of airline companies were established in the late 1980s and early 1990s following the removal of barriers to the establishment and market entry of private airlines after Law No. 2920 entered force in 1983 (Gerede and Orhan, 2015, p. 189). Pegasus and Sun Express, established in 1990, and Onur Airlines, established in 1992, are the ones that have survived to the present day. In the early 2000s, Freebird (2000), Atlas Global (2001), Corendon (2004) and Tailwind (2006) Airlines were among the newly established airlines. However, Atlas Global and Onur Air went bankrupt and ceased operations. The bankruptcy of Atlas Global and Onur Air reduced the number of players in the Turkish air transport market and strengthened the oligopolistic structure of the sector. In the last two years, new initiatives have emerged and the number of airlines has started to increase again with the establishment of Air Anka and BBN Airlines in 2021 and Southwind and Mavi Gök Airlines in 2022. Among these airlines, Izmir-based Air Anka focused on the cargo market, while Istanbul-based BBN Airlines focused on charter and ACMI (Aircraft, Crew, Maintenance, and

Insurance) services (BBN, 2023). Mavi Gök Aviation was established in 2007 to provide maintenance services and obtained its own AOC license in 2022 and started operating charter flights based in Antalya (MGA, 2023). Southwind Airlines, like Mavi Gök, is an airline that organizes charter operations based in Antalya and then offers services to various destinations in Europe, especially Germany (Seet, 2022).

THY ranks first in terms of passengers carried, with 71.8 million. Pegasus follows THY with 26.9 million passengers. As can be seen from the figures, THY is well ahead of other airlines in terms of passenger numbers, carrying more than twice as many passengers as even its nearest competitor. Although there are many reasons for this, the number of aircraft it owns is just one of the reasons that stands out in the table. Sun Express ranks third in terms of passengers carried, with 10.7 million.

Looking at the number of aircraft owned by the airlines, the number of aircraft is similar to the number of passengers, with a few exceptions. THY has the largest number of aircraft with 381. THY is followed by Pegasus with 100 aircraft and then Sun Express with 62 aircraft. Sun Express is followed by Corendon with 20 aircraft, Freebird with 10 aircraft and Tailwind Airlines with 5 aircraft.

Airports are the arena in which airline operators compete after obtaining permission to enter the market and in which competition between airline operators takes place. State Airports Authority is an organization that has been operating as a state economic enterprise since 1984 under the Decree Law No. 233 and its main statute, which performs the duties of operating airports in Türkiye and regulating and controlling air traffic in Turkish airspace (DHMI, 2020).

There is at least one airport in 51 of Türkiye's 81 provinces. There are 57 airports where air transport is carried out and in some cities there are more than one airport. The size of the airports generally corresponds to the size of the cities in which they are located, and it can be seen that the busiest airports in terms of aircraft and passenger traffic are those located in Türkiye's most populous provinces or in the tourist regions favoured by foreign tourists (SHGM, 2022, p. 42).

According to the SHGM's 2022 Annual Report, passenger traffic in Türkiye totaled 182.3 million passengers, of which 78.6 million were on domestic routes, 103.27 million on international routes and 0.4 million in transit. In terms of increase and decrease, there was an increase of 14.9% on domestic routes compared to the previous year, while there was an increase of 73% on international routes. Total passenger traffic increased by 42.1%. According to data on commercial aircraft traffic at the end of 2022, approximately 789.000 aircraft landed and took off on domestic routes and 699.000 aircraft landed and took off on international routes. The rates of increase and decrease were parallel to the passenger traffic, with an increase of 6.9% on domestic routes, 49.9% on international routes and 28.4% in total.

In 2022, Istanbul and Sabiha Gökçen Airports in Istanbul, Antalya Airport, Izmir Adnan Menderes Airport, Antalya Esenboğa Airport and Izmir Adnan Menderes Airport are the leading airports in terms of passenger and aircraft traffic (DHMI, 2022, p. 18-19).

Looking at the Turkish air transport sector from a broad perspective, it will be necessary to look at the total market shares of airline operators throughout the country. In this respect, both the information provided by the DGCA on the market shares of airline operators in the annual reports published by the DGCA every year and the academic research carried out on the basis of the said data will provide information on the country-wide market structures. For example, Turkish Airlines (THY) (together with Anadolu Jet), Pegasus (PGT) and Sun Express (SXS) accounted for 66.12%, 27.24% and 6.59% respectively of domestic passenger traffic in 2022. The remaining companies have a market share of less than 1% (DHMI, 2022, p. 21). In a study conducted using data with the same characteristics, it was found that the concentration level of Turkish airline transport is quite high and shows oligopolistic market characteristics (Sarıbaş and Tekiner, 2015). This situation can be clearly seen by analyzing the year-end data for 2022.

At another level of analysis, market structures are identified by allocating passenger traffic at airports to airlines. In this context, the result of the proportional distribution of traffic at airports to airline operators provides information on the market structures in airport markets. The desired result here is to provide an overview of the airport by revealing the share of airline operators actively involved at an airport. In this regard, Kiracı et al. (2017) examined the concentration levels in the context of major airports in Türkiye and concluded that the analyzed markets are far from competitive. In other words, when the market structures are analyzed on an airport basis, similar results to the previous situation are observed.

Based on Chen's (1996) assumption that "each market is unique with its own characteristics", Yaşar and Gerede (2018) analyzed the Turkish domestic airline market at the city-pair level and found that most of the markets exhibit monopoly and near-monopoly characteristics, and competition is relatively intense in very few city-pair markets. In this context, it can be said that airline transport in Türkiye is not competitive at the city-pair market level, except for certain markets.

Both the data published by the authorities and studies of the market at different levels of analysis show that competitive market structures have not yet been fully formed, despite the 1982 and 2003 (domestic) liberalization measures aimed at making the market more competitive. Many factors may be effective in the formation of this situation, but if we look at the part related to competition, the reasons may be the presence of a small number of players, the difference in size between players, the use of different bases by airline operators, and the formation of different city pair markets (Yaşar and Gerede, 2018). Although the market appears to be far from competitive in terms of the

number of companies and market shares, when examining the competitive actions, it is found that companies often take competitive steps against each other. For example, if one airline reduces fares on certain routes, the other airline will respond within a short time. Similarly, in terms of in-flight services, if an airline with a similar business model starts offering a new service or improves an existing service, the other airline can respond according to its resources. The competitive dynamics of today's Turkish civil air transport are formed by the airline operators listed in Table 4, the authority, which sometimes affects competition with its decisions, and the competitive actions of the airline operators.

Conclusion

Competitive dynamics is a field that has gained a place in strategic management research and examines the firms in an industry, their competitive actions and the responses to these actions. In this study, the developments relevant to Turkish civil aviation in the 100-year history of the Republic of Türkiye, from the early republican period to the present, are presented in the context of competitive dynamics.

Air transport activities in Türkiye, which started with the initiatives of foreign companies in the early years of the republic, began to be carried out under state administration with the establishment of HYDİİ in 1933 (Haytoğlu, 2018, p. 97). During this period, there were attempts to build the first Turkish aircraft, which were successful in terms of production, but failed to reach the desired level in terms of demand, and activities in this direction were discontinued (Aydın, 2011, 75-78). The 1950-1980 period stands out as the years when the foundations of the aviation industry were laid and companies such as TAI and TEI were established during this period (Gerede and Orhan, 2015, p. 166).

In the 1980s, steps were taken to liberalize civil air transport in Türkiye and private companies were allowed to establish and enter the market with TSHK No. 2920 (Gerede, 2011, p. 506). As a result of the steps taken, many private enterprises were established and operated in the sector during this period, but many of them could not last long due to the conditions of the time (Korul and Küçükönel, 2003, p. 25).

The other development that brought the market to its current state and increased the volume of the sector is the 2003 domestic liberalization, which completely liberalized the domestic market. With this step, the DGCA decisions of 1996 that made the sector monopolistic and difficult to enter were abolished and a number of incentives were offered to airline operators (Gerede and Orhan, 2015, p. 169; Yalçınkaya, 2019, p. 432).

In the early years of the Republic of Türkiye, the competitive dynamics of Turkish civil aviation were dominated by foreign airlines and the concessions granted to them. During this period, these companies tried to enter

the Turkish market with certain domestic and international flights. In the 1930s, the air transport sector was nationalized and with the establishment of HYDİİ, the concessions granted to foreign companies were abolished and the market structure became monopolistic. Although there were some initiatives such as Hürkuş Airlines in this period, they could not last long and the elements that constituted the competitive dynamics of the sector lost their power. In the 1980s, private airlines started to take their place in the sector and the competitive dynamics were reshaped. During this period, many airline companies were established and they focused on the Türkiye-Europe market, competing with non-scheduled flights. In the 2000s, the domestic air transport market gained momentum and the competitive dynamics of the air transport industry developed into its current form.

The state has undoubtedly played an important role in shaping the competitive dynamics in the Turkish context since the establishment of the republic. In the first years of the republic, since there was no domestic initiative for the development of air transport in the country, foreign companies were allowed to operate, and then with the establishment of Turkish Airlines, foreign airlines had to withdraw from the market. The protective attitude of the state continued until the 1980s and the first liberalization attempt came in these years. In an environment where the dynamics of the market were largely determined by the state, private airline companies found a more limited field of action in terms of competition and could not enter every market they wished.

When we look at the theoretical implications of the research, the first prominent factor is that it analyses competition dynamics in the longer term. Firstly, Turkish Civil Aviation is analysed in the context of competition dynamics and the players in the market and their actions in each period are presented.

In future research, in addition to archival data, the results of the research can be extended by obtaining more in-depth findings through interviews with industry managers. In addition, a periodic examination of the impact of competitive dynamics on airline operations is among the research that can be conducted in the future.

Author Contributions: Mehmet Yaşar: 50%, Ender Gerede: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Mehmet Yaşar: %50, Ender Gerede: %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Yaşar, M. & Gerede, E. (2023). Periodic analysis of the competitive dynamics of Turkish civil aviation in the 100th anniversary of the Turkish Republic. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 496-522. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1349811>

References

- Airporthaber. (2008, April). *Anadolujet haberleri*. Retrieved on 2023, October 7 from <https://www.airporthaber.com/arama/?keyword=Anadolujet&cat=&p=29>
- Albers, S. and Heuermann, C. (2013). Competitive dynamics across industries: An analysis of inter-industry competition in German passenger transportation. *Schmalenbach Business Review*, 65(4), 431-453. <https://doi.org/10.1007/BF03396865>
- Avci, C. and Ates, S. S., (2022). The effects of airport slot allocation method on competition: Empirical analysis of competition through slots at JFK International Airport. *Research Journal of Business and Management (RJBM)*, 9(3), 114-121. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2022.1623>
- Aydın, A. F. (2011). Tayyareden-uçağa; milli hava sanayinin kuruluşunda Türk halkının yaptığı bağışlar. *Karadeniz Araştırmaları*, (31), 51-84.
- Baum, J. A. and Korn, H. J. 1996. Competitive dynamics of interfirm rivalry. *Academy of Management Journal*, 39, 255-255.
- Baum, J. A. and Korn, H. J. (1999). Dynamics of dyadic competitive interaction. *Strategic Management Journal*, 20, 251-278. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-0266\(199903\)20:3<251::AID-SMJ23>3.0.CO;2-H](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-0266(199903)20:3<251::AID-SMJ23>3.0.CO;2-H)
- BBN. (2023, October). *About BBN airlines*. Retrieved on 2023, October 10 from <https://bbnairlines.aero/>
- BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi). (1947). *Ankara-İstanbul-Atina hava seferlerine başlanacağı*. (61- 410-41,10.03.1947).
- Bocutoğlu, E. and Dinçaslan, M. (2014). 1925-1950 döneminde Türk havacılık endüstrisi ve İkinci Dünya Savaşı sonrası konjonktürün Türk havacılık endüstrisine etkileri. *KTÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 7, 157-173.

- Brandenburger, A. M. and Nalebuff, B. J. 1996. *Co-opetition*. New York: Currency Doubleday.
- Brown, J. H. (2014). Jimmy Carter, Alfred Kahn, and airline deregulation: Anatomy of a policy success. *The Independent Review*, 19(1), 85-99.
- Button, K. (2001). Deregulation and liberalization of European air transport markets. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 14(3), 255-275.
<https://doi.org/10.1080/13511610120102619>
- Chen, M. J. (1996). Competitor analysis and interfirm rivalry: Toward a theoretical integration. *Academy of Management Review*, 21(1), 100-134.
- Chen, M. J. and Hambrick, D. C. (1995). Speed, stealth, and selective attack: How small firms differ from large firms in competitive behavior. *Academy of Management Journal*, 38(2), 453-482.
<https://doi.org/10.5465/256688>
- Chen, M.-J. and MacMillan, I. C. (1992). Nonresponse and delayed response to competitive moves: The roles of competitor dependence and action irreversibility. *Academy of Management Journal*, 35(3), 539-570.
<https://doi.org/10.2307/256486>
- Chen, M. J. and Miller, D. (1994). Competitive attack, retaliation and performance: an expectancy-valence framework. *Strategic Management Journal*, 15(2), 85-102.
<https://doi.org/10.1002/smj.4250150202>
- Chen, M. and Miller, D. (2012). Competitive dynamics: themes, trends, and a prospective research platform. *Academy of Management Annals*, 6(1), 135-210. <https://doi.org/10.1080/19416520.2012.660762>
- Chen, M.-J., Smith, K. G. and Grimm, C. M. (1992). Action characteristics as predictors of competitive responses. *Management Science*, 38(3), 439-455.
- Çetin, T. and Benk, S. (2011). Regulation, deregulation, and competition in the Turkish airline industry. In Tamer Ç. and Fuat O. (Ed.), *Political economy of regulation in Turkey*, New York: Springer.
- DHMİ. (2020, May). *Hakkımızda*. Retrieved on May 5 from <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/hakkimizda.aspx>
- DHMİ. (2022). *Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü 2022 Havayolu Sektör Raporu*. Ankara: DHMİ.
- Doganis, R. (2006). *The airline business in the twenty-first century*. London: Routledge.
- Erdemli, M. G. (2011). *Dünden bugüne Türk havacılık tarihi ve Eskişehir*. [Master thesis]. Eskişehir Osmangazi University.

- Evans, W. N. and Kessides, I. N. (1994). Living by the 'Golden Rule': multimarket contact in the U.S. airline industry. *The Quarterly Journal of Economics*, 109(2), 341-366. <https://doi.org/10.2307/2118466>
- Freeman, J., Carroll, G. R. and Hannan, M. T. (1983). The liability of newness: Age dependence in organizational death rates. *American Sociological Review*, 48, 692-710. <https://doi.org/10.2307/2094928>
- Gerede, E. (2010). The evolution of Turkish air transport industry: Significant developments and the impacts of 1983 liberalization. *Journal of Management and Economics*, 17(2), 63-91.
- Gerede, E. (2011). Türkiye'deki havayolu taşımacılığına ilişkin ekonomik düzenlemelerin havayolu işletmelerine etkisinin değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 505-537.
- Gerede, E. (2015). Uluslararası havayolu taşımacılığında liberalleşme süreci. In E. Gerede (Ed.), *Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması* (pp. 99-117). Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gerede, E. and Orhan, G. (2015). Türk Havayolu Taşımacılığındaki Ekonomik Düzenlemelerin Gelişim Süreci. E. Gerede içinde, *Havayolu Taşımacılığı ve Ekonomik Düzenlemeler Teori ve Türkiye Uygulaması* (s. 163-208). Ankara: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Gimeno, J. and Woo, C. Y. (1996). Hypercompetition in a multimarket environment: The role of strategic similarity and multimarket contact in competitive de-escalation. *Organization science*, 7(3), 322-341. <https://doi.org/10.1287/orsc.7.3.322>
- Goetz, A. R. and Vowles, T. M. (2009). The good, the bad, and the ugly: 30 years of US airline deregulation. *Journal of Transport Geography*, 17(4), 251-263. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2009.02.012>
- Gülten, Z. (2011, 8-10 Şubat). *Havacılık tarihinde Yeşilköy* [Bildiri sunumu]. Uluslararası Tarih Sempozyumu, Genel Kurmay Başkanlığı, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Ankara.
- Gündüz, E. (2013). The competitive tension as a moderator for strategic innovation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 553-561. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.525>
- Gündüz, E. and Semerciöz, F. (2012). The relation between competitive tension and strategic innovation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 58, 29-39. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.975>
- Güneşşen, N. M. (2003). *Cumhuriyetten günümüze Türk kara havacılığı*. [Master thesis]. Hacettepe University.
- Haytoğlu, E. (2018). Cumhuriyetin ilk yıllarında ticari havayolu taşımacılığında imtiyazlı ilk şirket: Aero Espresso Italiana (1924-1935). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*, 14(28), 75-109.
- Hürkuş, V. (2016). *Bir tayyarecinin anıları*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- İzer, D. A. (2002). *Air transportation policy of European Union and Turkey*. [Master thesis]. Marmara University.
- Karacagil, Ö. K. and Çıtır, S. (2023). Türkiye’de sivil havacılık ve Lufthansa şirketinin faaliyetleri (1928-1933). *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 12(1), 19-49. <https://doi.org/10.26650/jes.2023.002>
- Kiracı, K., Yaşar, M., Kayhan, S. and Ustaömer, T. C. (2017). Türkiye iç hat hava taşımacılığı üzerine Herfindahl-Hirshman endeksi ve CRm yoğunlaşma oranı analizi ile piyasa yoğunlaşmasının tespit edilmesi. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(3), 687-704. <https://doi.org/10.21547/jss.287910>
- Kline, S. (2002). *Türk havacılık kronolojisi*. Ankara: Havaş Yayınları.
- Korul, V. and Küçükönel, H. (2003). Türk sivil havacılık sisteminin yapısal analizi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 3(1), 24-38.
- Kozlu, C. (2009). *Bulutların üstüne tirmanırken: THY, bir dönüşüm öyküsü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kurt, E. (2017). Türk havacılarının millî mücadeleye katılma girişimi: Maltepe firarı (7 Haziran 1920). *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* (60), 119-142.
- MGA. (2023, October). *Our company*. Retrived on 2023, Ocotber 10 from <https://mga.aero/our-company>
- Miller, D. and Chen, M. J. (1996). Nonconformity in competitive repertoires: A sociological view of markets. *Social Forces*, 74(4), 1209-1234. <https://doi.org/10.2307/2580349>
- Nergiz, A. (2008). *Türkiye’de sivil havacılığın gelişimi ve THY*. [Master thesis]. Marmara University.
- Nergiz, A. (2018). Türkiye’de sivil havacılığın kuruluş yıllarında yabancı havayolu şirketleri ve ortaklık girişimleri, *Efil Journal of Economic Journal*, 1(3), 108-121.
- Orhan, G. and Gerede, E. (2013). A study of the strategic responses of Turkish airline companies to the deregulation in Turkey. *Journal of Management Research*, 5(4), 34-63. <https://doi.org/10.5296/jmr.v5i4.4201>
- Oum, T. H. (1998). Overview of regulatory changes in international air transport and Asian strategies towards the US open skies initiatives. *Journal of Air Transport Management*, 4(3), 127-134. [https://doi.org/10.1016/s0969-6997\(98\)00021-0](https://doi.org/10.1016/s0969-6997(98)00021-0)
- Özsoy, G. (2010). *Türk havayolu işletmelerinin 2003 iç hat serbestleşmesine verdikleri stratejik tepkiler*. [Master thesis]. Anadolu University.
- Pegasus. (2023, October). *Dünden bugüne Pegasus*. Retrieved on 2023, October 10 from <https://www.pegasusyatirimciiliskileri.com/tr/hakkimizda/dunden-bugune-pegasus>

- Sarıbaşı, H. and Tekiner, I. (2015). Türkiye sivil havacılık sektöründe yoğunlaşma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 52(610), 21-33.
- SHGM. (2022). *Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu 2022*. Ankara: SHGM.
- Smith, K. G., Grimm, C. M. and Gannon, M. J. 1992. *Dynamics of competitive strategy*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Seet, C. (2022). *Airline Startup: Southwind Begins Operations in Georgia*. <https://simpleflying.com/southwind-airlines-georgia-launch/>
- Sonmez, R. and Eroglu, U. (2017). Firmalar arası rekabetçi etkileşim: Rekabetçi hamlelerin özellikleri ve misilleme arasındaki ilişki. *Journal of Management Research*, 13(4), 1-69.
- Sönmez, R. and Eroğlu, U. (2021). Havayolu sektöründe rekabetçi hamlelerin belirlenmesi: Sektöre özgü bir tipoloji önerisi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 52-69.
- Stemler, S. E. (2015). Content analysis. Emerging trends in the social and behavioral sciences: An Interdisciplinary, Searchable, and Linkable Resource, 1-14.
- Sun Express. (2023, October). *30 yılda Sun Express*. Retrieved on 2023, October 10 from <https://30years.sunexpress.com/tr/sunexpress-tarihi/>
- Taşkesen, G. (2006). *Türk Havacılık Tarihine Eleştirel Yaklaşım*. [Doctoral thesis]. İnönü University.
- Tsai, W. 2002. Social structure of ‘coopetition’ within a multiunit organization: Coordination, competition, and intra-organizational knowledge sharing. *Organization Science*, 13, 179-190. <https://doi.org/10.1287/orsc.13.2.179.536>
- Tümer, M., Aghaei, I., Eddine, Y. and Öney, E. (2019). The impact of traditional and social media marketing on customers’ brand trust and purchase intentions in the Turkish airline market. *Journal of Research in Emerging Markets*, 4(1), 55-68. <https://doi.org/10.30585/jrems.v1i4.344>
- Türk Hava Yolları. (1983). *Dünden Bugüne Türk Hava Yolları (1933-1983)*. İstanbul: Cem Offset.
- Türk Hava Yolları. (2009). *75. Yılında Türk Hava Yolları 1933-2008*. İstanbul: Kesişim Yayıncılık.
- Ültay, E., Akyurt, H. and Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.
- Yalçın, O. (2012). Kuruluşundan günümüze Türk Hava Kurumu. *Gazi Akademik Bakış*, (11), 267-292.

- Yalçınkaya, A. (2019). Türk havayolu taşımacılığı sektörünün tarihsel gelişimi ve devlet müdahaleleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 15(29), 405-442.
- Yaşar, M. (2017). Analysis of the competition between transportation modes from the perspective of competitive dynamics: a study on Ankara-Istanbul transportation line. *The International Journal of Transport and Logistics*, 17(42), 9-19.
- Yaşar, M. and Gerede, E. (2018). Türkiye havayolu iç hat şehir çiftlerindeki pazar yapılarının piyasa yoğunlaşması ölçütleri ile belirlenmesi. *Journal of Management and Economics*, 25(1), 171-197. <https://doi.org/10.18657/yonveek.332119>
- Yaşar, M. and Gerede, E. (2020). Identification of factors affecting competitive tension in the domestic air transport market in Turkey. *International Journal of Management and Economics*, 56(2), 118-139. <https://doi.org/10.2478/ijme-2020-0009>
- Yurtoğlu, N. (2016). Sivil havacılık sektörü içerisinde yer alan Türk Hava Yollarının tarihi gelişimi (1933-1960). *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12(23), 303-336.
- Yusufoğlu, N. T. and Pilehvarian, N. K. (2017). Beşiktaş tayyare fabrikası (1936-1943). *Megaron*, 12(2), 249-262. [doi:10.5505/megaron.2017.87004](https://doi.org/10.5505/megaron.2017.87004)
- Zahra, S., Sapienza, H. and Davidsson, P. (2006). Entrepreneurship and dynamic capabilities: a review, model and research agenda*. *Journal of Management Studies*, 43(4), 917-955. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.2006.00616.x>

KAMU POLİTİKASI ANALİZİNDE REFERANS ÇERÇEVELERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ: “YERLİ VE MİLLİ” YENİ TÜRKİYE’DE YÜKSELEN MİLLİ SAVUNMA SANAYİİ POLİTİKALARI

Fethi Ufuk ÖZİŞİK*

Öz

Bu çalışmada kamu politikaları analizindeki referans çerçeveleri yaklaşımı çerçevesinde Türkiye’de Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısı ve Milli Savunma Sanayii alanındaki söylem ve politikaların bu anlatı içerisindeki konumu ve önemi açıklanmaya çalışılacaktır. Referans çerçeveleri yaklaşımında global referans çerçevesi ve ilgili sektör arasındaki uyumlaşmanın anlatılmasında bu iki seviye arasında bulunan ve her ikisi arasındaki koordinasyonu ve bütünleşmeyi sağlayan medyatörler önemli bir yere sahiptir. Bu doğrultuda özellikle Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan ve BAYKAR-Selçuk Bayraktar’ın medyatörlük işlevine odaklanılacaktır. Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısı, AK Parti ve onu destekleyen toplumsal kesimler için aynı zamanda Eski Türkiye olarak tarif edilen zihniyet ve aktörleri ile olan hegemonya mücadelesinde kullanılan önemli bir araç olma özelliği taşımaktadır. Çalışmada bu hegemonya mücadelesine de odaklanılacaktır. Milli Savunma Sanayii alanındaki gelişmelerin analizi de bu hegemonya mücadelesi içerisinde açıklanacaktır. Bununla birlikte tüm bu söylem ve icraatlar, tarihsel bir perspektif dâhilinde ele alınacaktır. Bu bağlamda kurumsal ve stratejik arka plana yer verilecek, konunun dış politika, ekonomi ve teknoloji alanına dair politikalar ile olan ilişkisinin ortaya konması ile de sunumda bir bütünsellik sağlanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Kamu Politikası, Milli Savunma Sanayii, Referans Çerçevesi Yaklaşımı, Yeni Türkiye.

REFERENTIEL APPROACH IN PUBLIC POLICY ANALYSIS AND A TURKISH CASE: THE RISE OF THE DEFENSE INDUSTRY THROUGH NEW TURKEY (NATIVE AND NATIONAL) NARRATIVE

Abstract

Within the framework of the référentiel approach in public policy analysis, the main objective of this work would be to set up an analysis concerning the emergence of the New Turkey (“native” and “national”) narrative and the relationship of the National Defense Industry policies with the latter. With regard to the référentiel approach, the role of médiateurs who seek to constitute coordination and integration between the global level and the sectoral level is important. In this perspective, the

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ufuk.ozisik@marmara.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1633-5043>

role of President R.T. Erdoğan and the sectoral activities of the Baykar company and its CEO Selçuk Bayraktar will be explained and described. The New Turkey (native and national) narrative also presents itself as a discursive and strategic tool for AK Party and its supporters in their hegemonic struggle with the defenders and the supporters of the Old Turkey. The evolution and development of the National Defense Industry will be explained in the context of this hegemonic struggle. In addition, attention will also be paid to the historical perspective while looking at the institutional and strategical developments that have marked the evolution of the National Defense Industry. In this context, the explanation of the relations between the National Defense Industry and foreign policy as well as economic and technological policies will strengthen the analytical approach of this work.

Keywords: *Hegemony, National Defense Industry, New Turkey, Public Policy, Référentiel in Public Policy Analysis.*

Giriş

Türkiye’de AK Parti’nin 2002 yılında iktidara gelmesinden itibaren günümüze uzanacak şekilde önemli değişimler gerçekleşmiştir. Bu değişimler demokratikleşme, asker-sivil ilişkileri, kamu yönetimi, ekonomik kalkınma, Kürt Sorunu ve dış politika gibi birçok alanı etkilemektedir. Yaklaşık yirmi bir yıldır süren kesintisiz iktidar olma süreci boyunca AK Parti’nin siyasetinde, söylemlerinde, devlet algısında, değer ve normlar hiyerarşisinde ve de en önemlisi uyguladığı kamu politikalarında da kayda değer kırılmalar ve değişimler yaşanmıştır. Kamu politikaları üzerinden bu değişimleri açıklamak ve analiz etmek önem arz etmektedir. Çünkü siyasetin, söylemlerin ve sosyal, ekonomik ve ideolojik hedeflerin en somut şekildeki yansımalarını kamu politikaları özelinde teşhis etmek mümkündür. Kamu politikası analizi çalışmalarının en çok yoğunlaştığı sorunsallardan biri de değişimdir (Hassenteufel, 2021, s. 223-224). Neden, nasıl ve niçin kamu politikalarında değişim yaşanmaktadır? Bu değişime neden olan faktörler nelerdir? Değişim sürecinde rol alan aktörlerin işlevi, kendi aralarındaki etkileşimleri nasıl bir rol oynamaktadır? Fikirler ve bilişsel unsurlar bağlamında değişimin kökenlerinde neler yer almaktadır? Bir kamu politikasında yaşanan değişime etki eden bağlamsal unsurlar (politik bağlam, ekonomik bağlam, kültürel bağlam, jeopolitik bağlam vb.) nelerdir?

Kamu politikası analizinde değişim sorunsalına odaklanan en önemli yaklaşımlardan biri referans çerçeveleri yaklaşımıdır. Kamu politikalarının siyasal doğasını açıklamaya odaklanan referans çerçevesi yaklaşımı Fransa’da Kamusal Eylem ekolünün bünyesinde geliştirilmiş bir analiz yöntemidir. Buna göre politika süreci aslında bir global referans çerçevesinin (*référentiel*) etkisinde şekillenmektedir. Politika sürecinden bulunan aktörlerin yönelimleri sadece bünyesinde buldukları örgüte (~kurum/yapı) özel bir norm dizgesine ya da diğer aktörlerle süregiden pazarlıklara indirgenemez. Aktörlerin sadece reaktif tutum ve stratejilere sahip olmadığı, diğer aktörlerden (ve buldukları örgütünden) bağımsız olarak sahip oldukları bazı normlar, tercihler ve

öncelikler olduğu savı ortaya konur. Aktörlerin sahip oldukları bu değerler de devletin eylemleri ile üretilen bir kavram çerçevesi tarafından şekillenir. Dolayısıyla, aktörlerin algısal ve bilişsel özelliklerinin devletin eylemlerinin etkisinde olduğu iddia edilir (Bayraktar, 2013, s. 119). Yerleşik bir makro referans çerçevesinin sadece aktörlerin eylem, düşünüş ve davranışlarına değil sektörler düzeyinde kamu politikalarına da etki edeceği öne sürülür.

Yukarıda da değinildiği üzere Türkiye’nin son yirmi yılı birçok kamu politikası alanında önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. Ancak ilgili alandaki literatür incelendiğinde bu sürecin genellikle indirgemeci ve had safhada politize ve ideolojik bir kavrayışla ele alındığı gözlemlenmektedir. AK Parti politikalarını 1980’lerde yükselişe geçen neo-liberal düşünce ve pratiklerin “devamı”, “taşyıcısı” olarak gören çalışmalar (Altıok, 2007; Ataay, 2015; Bedirhanoglu, 2009; Yıldırım, 2009) bunun bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır. Devamında, özellikle Gezi olaylarının ertesinde ortaya konan söylem ve politikaları “otoriter sapma”, “popülizm”, “neo-liberal popülizm”, “hibrit rejim” veya “rekabetçi otoriteryanizm” gibi kavramlara indirgeyen çalışmaların bir takım yerli ve yabancı akademik çevrelerde – elbette medyada da- önemli bir yer kapladığı rahatlıkla saptanabilir. (Eissenstat, 2017; Esen ve Gümüşçü, 2016; Özbudun, 2015; Somer, 2016). Oysa hem bu tezleri çürütebilecek birçok toplumsal, siyasal ve ekonomik veri bulunmaktadır hem de sözü edilen bu değişimlerin politik ve ideolojik kaygılardan arınmış, nesnel bir gözleme dayalı ve çok boyutlu bir biçimde analiz edilmesine ve kayda geçirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu değişimleri kamu politikası analizi ve referans çerçevesi yaklaşımıyla açıklamaya çalışmanın önemi de tam da burada belirginleşmektedir.

AK Parti hükümetlerinin söylem ve politikalarına bakıldığında birbirini takip eden iki temel dönem karşımıza çıkmaktadır. 2002 ve 2013/2015/2016 dönemi olarak belirlenebilecek ilk dönemde, siyasal sistemin normalleşmesini-demokratikleşmesini önceleyen, Avrupa Birliği (AB) sürecini arkasına alan, yerleşme ve kamu yönetimi reformlarını kapsayan, en nihayetinde demokratikleşme, liberalleşme ve Avrupalılaştırma eksenine oturan bir global referans çerçevesi benimsenmiştir. 2013 (Gezi olayları) / 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri / 2016 (15 Temmuz Darbe ve İşgal Girişimi) ile başlayıp günümüze uzanan ikinci dönem ise Yeni Türkiye söyleminin yerleşmeye başladığı, milliyetçi-muhafazakâr/devletçi değer ve normların ön plana çıkarıldığı, bunun doğrultusunda da “Yerli ve Milli Yeni Türkiye” anlatısını ve vizyonunu öne çıkaran bir referans çerçevesinin ortaya konduğu bir dönemdir (Özışık, 2021).

Yerlilik ve millilik kavramları aslında Türk siyasal hayatında farklı dönemlerde hem siyasi aktörlerin hem de muhafazakâr ve milliyetçi fikir insanlarının üzerinde durmuş oldukları kavramlardır. Tepeden inme ve dayatmacı bir Batılılaşma siyaseti ve söyleminin karşısında yerlilik ve millilik özellikle muhafazakâr düşünürlerin (Cemil Meriç, İsmet Özel, Remzi Oğuz Arık vb.) önemle üzerinde durdukları kavramlar olmuşlardır. Yerlilik ve

millilik anti-emperyalist çizgideki sol kesimler tarafından da belli dönemlerde atf yapılan kavramlardır. Günümüz itibariyle ABD-NATO karşıtı bir çizgide bulunan Vatan Partisi'nin doğrudan ya da dolaylı biçimde siyasi iktidarın belli politikalarına destek vermesi bu çerçevede bir ilintiye örnek olarak gösterilebilir. Yine AK Parti'ye nazaran daha ileri düzeyde muhafazakâr ve İslamcı bir çizgide bulunan Yeniden Refah Partisi'nin de son seçimlerde iktidarla ittifak kurmasının arkasında “içerideki ve dışarıdaki tehditlere” karşı yerli ve milli bir duruş sergileme çizgisinde işbirliği kurmak amacının yattığı gözlemlenebilmektedir. Bora'ya (2017, s. 446) göre, “yerliliğin kökü, Cumhuriyet döneminin ilk evresine kadar geri giden, milli oluşun otantisitesine dayalı muhafazakâr milliyetçilik düşüncesi içinde aranabilir. Öte yandan, bu mefhumla ilgili olarak konumlandırma müşküllerinin varlığı fark edilir. Yerlilik, milliyetçilik ile muhafazakârlığın kesişimine müsait olduğu gibi, yerleşik milliyetçi-muhafazakâr sentezler karşısında, onları doğal bulmayan bir tedirginliği üzerinde taşır. Öte yandan, sağcı olmayan politik duruşlar açısından da, otantikliği ve sağlam/nesnel bir zemine dayanmayı ima edişyle pekâlâ cazibeli bir mefhumdur.” Yine Bora'ya (2017, s. 452-453) göre, “İslamcı ve milliyetçi-muhafazakâr söylemdeki yerlilik izleğinde de milliyetçiliğin popüler yanı görülebilir. Yerlilik mefhumu, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal düzeninde Müslüman halkın horlanarak seçkinler katından dışlanmış olmasını belirtmek gibi bir işlevi de üstlenmiştir.” AK Parti'nin yerlilik ve milliliğe yapmış olduğu vurgunun içinde önceki dönemlerde bu kavramlara yüklenen önem ve anlamların belli oranda var olduğu ifade edilebilir. AK Parti'nin Yeni Türkiye'deki yerlilik ve millilik kendi içinde bir yandan muhafazakâr düşünce geleneğinde önemli bir yer tutan Batılılaşma siyasetine dair eleştirel tutumu barındırırken diğer yandan anti-emperyalist sol siyasi söylemlerde kendine yer edinmiş “Tam Bağımsız Türkiye” iddiasıyla da bazı paralellikler göstermektedir. Ancak, AK Parti döneminde özellikle MHP ile kurulan Cumhur İttifakı sonrasında daha yoğun şekilde üzerinde durulan yerlilik ve milliğin kendi döneminin siyasi ve ekonomik koşulları ile birlikte açıklanması önemlidir. Yerlilik ve millilik hem yurt içindeki siyasi ve ideolojik mücadele bağlamında hem de dış politika ve uluslararası arenadaki duruş ve tutumlar çerçevesinde işlevsel bir nitelik taşımaktadır. İç siyasette yerlilik ve millilik üzerinden Carl Schmitt'in dost/düşman ayırımına benzer bir siyasi kamplaşma oluşurken, dış siyasette bunun yansımaları metnin devamında ifade olunacağı üzere “Türkiye Yüzyılı” ve “Türkiye Ekseni” gibi söylem ve stratejilerde kendini göstermektedir.

“Yerli ve Milli Yeni Türkiye” olarak giderek yerleşik hale gelen ve toplumun birçok kesiminde karşılık bulma iddiasında olan bu global referans çerçevesi ile sektörel boyutta en yoğun şekilde uyumlaşması gerçekleşen alanlardan biri olarak karşımıza Milli Savunma Sanayii çıkmaktadır. Yerlilik ve millilik oranının bu alanda 2002'den günümüze uzanacak şekilde sıçramalı ve düzenli bir artış göstermiş olması bu yoğunluğu kanıtlar niteliktedir. Milli Savunma Sanayiinin AK Parti hükümetleriyle birlikte yaşamış olduğu dönüşüm Yerli ve Milli Yeni Türkiye'nin sadece bir söylem veya politika

anlatısı olarak kalmayıp kamu politikalarına doğrudan etki eden bir global referans çerçevesi haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada Yerli ve Milli Yeni Türkiye’nin, Milli Savunma Sanayii politikaları ve uygulamaları özelinde global bir referans çerçevesi olarak kamu politikaları üzerindeki belirleyiciliği ortaya konulacaktır. Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısı ile savunma sanayinin ilişkisi nasıl tanımlanabilir? Global-sektörel referans çerçevesi uyumlaşması nasıl sağlanmaktadır? Yerli ve milli savunma sanayiinin yükselişinin tarihsel, kurumsal ve stratejik arka planında neler yer almaktadır? Dış politika ve ekonomideki ihtiyaç ve yönelimlerin Milli Savunma Sanayii’ndeki politikalara etkisi nasıl açıklanabilir? AK Parti ve R.T. Erdoğan ile onları destekleyen toplumsal kesimlerin hegemonya mücadelesinde Milli Savunma Sanayii’ndeki atılım ve başarıların ne tür bir işlevi vardır? Çalışmada bu sorulara yanıt aranacaktır. Bu bağlamda ilk olarak referans çerçevesi yaklaşımı genel olarak tanımlanacak ve teorik çerçeve sunulacaktır. Bunu takiben Yerli ve Milli Yeni Türkiye’nin 2002’den günümüze nasıl egemen bir referans çerçevesi olarak yerleşik hale geldiği açıklanacaktır. Devamında ise global referans çerçevesi ile Milli Savunma Sanayii politikalarının “uyumlaşması” global referans çerçevesi-sektörel referans çerçevesi ilişkileri üzerinden tespit edilecektir. Bu noktada öncelikle Türkiye’deki Milli Savunma Sanayii politikaları ve uygulamaları tarihsel bir perspektif dâhilinde ele alınacak, kurumsal ve stratejik düzenlemeler ile belli kırılma noktalarına odaklanılacaktır. Bu alana en çok etki eden dış politika dinamikleri ve konjonktürel gelişmeler de incelemede kendine yer bulacaktır. Son olarak, sektörün global referans çerçevesine uyumlaşması noktasında “medyatör” işlevini yürüten iki önemli aktörün (Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve BAYKAR – Selçuk Bayraktar) söylem ve faaliyetleri incelenerek analiz tamamlanacaktır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerine öncelik verilmiştir. Tarihsel veriler ve gelişmelere önem verilmiş, kalkınma planları ve benzeri kaynaklardan yararlanılarak kritik önemdeki değerlendirmelere de vurgu yapılmıştır. Aktörlerin söylemleri de metin içinde alıntılanarak çalışmada öne çıkarılmaya çalışılan tespit ve analizlere katkıda bulunulması hedeflenmiştir.

1. REFERANS ÇERÇEVELERİ YAKLAŞIMI İŞİĞİNDA AK PARTİ HÜKÜMETLERİ DÖNEMİNDE SÖYLEM VE KAMU POLİTİKALARINDAKİ DÖNÜŞÜM

Bu bölümde ilk olarak kamu politikası analizinde referans çerçeveleri yaklaşımı genel özellikleriyle tanımlanacaktır. Sonrasında ise AK Parti hükümetleri döneminde geliştirilen Yeni Türkiye söyleminin ortaya çıkış dinamiklerini ve bu söylemin kamu politikalarına olan yansımalarına değinilecektir.

1.1. Kamusal Eylemler (Grenoble) Ekolü ve Referans Çerçevesleri Yaklaşımının Temel Özellikleri

Devleti, eylemleri ve etkinlikleri üzerinden okumaya soyunan bu akım Grenoble'daki Mekân Düzenlemesi Hakkında Etütler ve Araştırmalar Merkezi – CERAT bünyesinde doğmuştur. CERAT, örgüt sosyolojisi yaklaşımının aktörlere atfettiği belirleyici özerkliğin, kamu politikalarının siyasal doğasını görmezden geldiği savından hareket eder. Bayraktar'a (2013) göre, Kamusal Eylem ekolü, sürecin aslında makro bir referans çerçevesinin (*référentiel* - referansiyel) etkisinde şekillendiği iddiasında bulunur. Bu referans çerçevesi kavramı bilişsel ve normatif bir bütüne uzanan planlama, sosyalleştirme mekanizmaları geliştirme gibi bazı süreçlerin kamu politikalarını etkilediğini göstermeye yarar (Surel, 2006, s. 81). Referans çerçevesi örgütten ve örgüt içi ilişkilerden özerk olabilecek daha makro bir boyuta işaret eder. Bu anlamda referans çerçevesi ile kamu politikalarının bireysel tutumların basit toplamı olmadığı, aktörlerin de içinde buldukları evrenin nesnesi olduklarını, ondan doğrudan etkilendiklerini savunur. Bu evren, somut bir gerçeklikten öte, referans çerçevesinin normatif filtresinden geçen gerçeğin temsilidir. Aktörlerin gerçekliği, bu gerçeklik içindeki yerlerini ve dünyanın aslında nasıl olması gerektiği yönündeki algılarının tümü bireysel olarak oluşmaz. Aksine bunlar kamusal eylemlerin bilişsel ve normatif nitelikleri ile bağlantılıdır. Başka bir deyişle, aktörlerin olanla, olması gerekeni yorumlama tarzı devletin eylemleri ile üretilir (Muller, 2000, s. 195). Bu yaklaşımın aynı zamanda "bilişsel" yaklaşım olarak adlandırılmasının sebebi de budur. Başka bir deyişle, dünyayı nasıl gördüğümüzü belirleyen bir değerler dizgesidir referans çerçevesi (Bayraktar, 2013, s. 119).

Muller referans çerçevesini şekillendiren ve her zaman da politikanın doğasının dört farklı unsur üzerinden şekillendiğini iddia eder. Referans çerçevesini ilk başta etkileyen en önemli faktör haliyle o toplumun sahip olduğu değerler silsilesidir. İyinin, kötünün, arzu edilenin ve kaçınılanın ne olduğu referans çerçevesinin karakterini doğrudan etkiler. Bu değerler, belli eylemler üzerinden hayata geçtiğinde referans çerçevesinde etkili olan normlara dönüşürler. Normlar, eylemleri doğuracak ve temellendirecektir. Bu eylemlerin üzerinden ortaya çıkan nedensellik bağları bir eylem kuramı oluşturan algoritmaları hayata geçirir. Algoritmalar değer ve normlara dayanan nedensellik bağına ortaya koyar. Son olarak imgeler de referans çerçevesinin oluşumunda etkilidir ve önceki üç boyutun da bir nevi dışavurumunu yansıtır. İmgeler, çeşitli görüntüler, karikatürler, reklamlar ve semboller aracılığıyla diğer üç unsuru da kapsayan ve yansıtan "kısaltmalardır". İşte bu dört bileşen, referans çerçevesinin nasıl şekillendiğini ortaya koymanın yanı sıra, bunun analitik olarak nasıl inceleneceğine dair de ipuçları verir (Muller, 2013, s. 56-57). Bu dört katmanlı yapının bütününe veya belli boyutlarına odaklanarak, politikanın temelindeki referans çerçevesine bir araştırma nesnesi olarak yaklaşmak mümkün olacaktır.

Örneğin Muller (2013), Fransa’daki tarım politikalarının 1950’li ve 1960’lı yıllardaki dönüşümünü incelerken bu politikaları biçimlendiren modernleşme referansiyelini (global referans çerçevesi) öne çıkarır. Buna göre toplumu ve ekonomiyi modernleştirme hedefi içinde tarım alanındaki kimliklerin, ekipmanların ve önceliklerin de modernleştirme hedefiyle uyumlu hale gelmesi gereğine olan inanç tarım sektörünü de yeniden biçimlendirmiştir.

Referans çerçeveleri yaklaşımında dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli konu da, referans çerçevesinin sadece fikirler düzeyinde açıklanmasının eksik kalacak olmasıdır. Referans çerçevesi, toplumsal ve siyasi çatışmalar çerçevesinde gerçekleşen bir inşa etme/var olanı değiştirme çalışmasının sonucu olarak ortaya çıkar. Egemen ve baskın bir referans çerçevesinin yerleşik hale gelmesi ilgili konu ve sektörde güçlü ve dominant pozisyona geçen/geçmekte olan aktör ve aktör gruplarının iktidar mücadelesi bağlamında gerçekleşir. Sektör düzeyinde gerçekleşen bir referans değişimini sağlayan esas şey, sektörel düzeyde makro referans çerçevesi ile uyumlu şekilde çalışan aktörlerin “hegemonik” eylemleridir. Jobert ve Muller, bu aktörleri “medyatörler” (*médiateurs*) olarak tanımlamaktadırlar. Medyatörler, referans tanımlanma sürecine aktif olarak katılırlar. Fikri düzeyde bu sürece etki etmelerinin yanında, medyatörler kendi konumlarını da baskın ve egemen hale getirirler. Medyatörlerin siyasi ve toplumsal kimlikleri ile referansın genel karakteristik özellikleri birbiriyle iç içe geçecektir. Medyatörlerin normatif ve bilişsel düzeydeki çalışmaları, yine aynı medyatörlerin ilgili sektörde güçlü ve baskın konuma gelmeleriyle paralel şekilde gerçekleşir. Bu bakımdan, referans çerçevesi oluşturmak aslında her zaman hegemonik bir arayış ve mücadeleyi de kapsar. Bir aktör/aktör grubu sektörün liderliğini referans çerçevesini tanımladığı için almaktadır ancak aynı zamanda bu aktör/aktör grubu ilgili sektörde güçlü ve baskın hale geldiği için de onun taşıyıcısı olduğu fikirler ve dünya görüşü yeni normlar haline gelirler. Dolayısıyla hem global referans çerçevesinin oluşumu hem de sektörel uyumlaşma sadece fikirler düzeyine indirgenemez. Fikri ve bilişsel boyutun çıkarlar ve çıkar mücadeleleri ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Referans çerçevesinin oluşum ve baskın hale gelmesi sürecinde güç/iktidar mücadelelerini şekillendiren çıkar ilişkileri ve çatışmalarının da merkezi bir rol oynadığını gözden kaçırmamak gerekir. Her bir sektör ve kamu politikası global referans çerçevesinin genel yönelimleri ile uyumlu hale gelme baskısı ile karşı karşıya kalır. Global ve sektörel arasındaki bu uyumlaşma ilişkisinde de medyatörler en önemli işlevi görürler (Jobert ve Muller, 1987, s. 71-72).

1.2. AK Parti Hükümetleri Döneminde Hegemonik Bir Mücadele Aracı Olarak Yerli ve Milli Yeni Türkiye Anlatısı ve Kamu Politikaları

AK Parti’nin 2002 yılından beri devam eden iktidarları boyunca en sık ve verimli şekilde kullandığı araçlardan biri siyasal iletişim ve propaganda faaliyetleri olmuştur. AK Parti’yi ve R.T. Erdoğan’ı belki de diğer siyasi partilerden olumlu yönde en çok ayırıştıran özelliklerinden biri seçmenlerle

sürekli ve başarılı şekilde kurulan ve yeniden üretilen bu siyasal iletişim faaliyetidir. Bu siyasal iletişimin en önemli özelliği, toplumun önemli bir kesiminin duyarlılıkları, hassasiyetleri ve hedefleriyle örtüşen, partinin ilintili olduğu toplumsal kesimlerin bir “parçası” hatta “savunucusu” olduğu algısını yaratan ve üreten bir iletişim becerisinin varlığıdır. Parti ve toplum arasında, “duygu birliği” ya da “duygudaşlık” olarak da ifade edilebilecek bu olguyu, söz ve eylem arasındaki bütünleşme de beslemektedir. Yıldırım’a (2012, s. 218) göre de “AK Parti, sadece bir siyasal parti olmayıp, aynı zamanda bir sosyal hareket özelliği de taşıdığından, mesajında her zaman mahalli değerleri yedeğine almak suretiyle millileşen (toplumsallaşan) bir kitle hareketinin dili ve üslubu bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle olan şey, mahalli olanın millileşmesinden daha fazla şekilde milli kavramının Türk modernleşirmecilerinin soyut ve müphem kullanımından farklı olarak, kültürel ve sosyal olarak gerçeklik kazanmasıdır.” AK Parti’nin 2002 yılından günümüze uzanan seçim kampanyalarında ve reklam filmlerinde geleneksel değer ve sembollerden, Türk-İslam tarihinin önemli anlarından ve şahsiyetlerinden yararlanılmakta ve bu iletişim stratejisi ile Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısına görsel bir boyut da eklenmektedir. Son olarak 2023 milletvekilliği genel seçimleri ve başkanlık seçimi kampanyası kapsamında Mustafa Kemal Atatürk’ün de ön planda olduğu bir reklam filmi kullanılmış ve burada AK Parti’nin icraatları ve vizyonu ile kurucu lider arasında bir ilişki sağlanmaya çalışılmıştır (Ulusal Kanal, 2023). Bütün bunlar aslında partinin siyasal stratejisinin pragmatik ve esnek bir biçimde toplumun farklı kesimlerini kapsama iddiasında olduğunu da göstermektedir.

Bu bağlamda hem kendi kimliğini inşa etme hem de bu kimliği ve devamında icraatlarını kamuoyuna ve halka duyurma noktasında AK Parti ve Recep Tayyip Erdoğan’ın bu faaliyetlerini “Yeni Türkiye” anlatısı çerçevesinde ele almak önemlidir. Bunun sebeplerinden biri Yeni Türkiye anlatısının AK Parti’nin iktidar mücadelesi çerçevesinde hem araçsal hem de ideolojik bir fonksiyonunun olmasıdır. AK Parti’nin Yeni Türkiye anlatısının temelinde “Eski Türkiye” olarak tanımlanan yapı ve onun siyasal, kurumsal, askeri ve toplumsal unsurlarıyla girilen mücadele ve çatışma yer almaktadır. AK Parti’nin yukarıda sözü edilen ilk dönemi boyunca (2002-2013/2015/2016) öncelikli olarak yoğunlaştığı konular olarak askeri vesayet ve “statüko” ile mücadele karşımıza çıkmaktadır. İktidarın ilk döneminde gerçekleşmemiş darbe girişimleri (Balyoz ve Kafes vb.), Ergenekon davaları, Cumhuriyet mitingleri ve parti kapatma davası gibi olaylar ve gelişmeler, AK Parti’nin aslında kendini sürekli olarak tehdit altında hissettiği bir dönemi tarif eder. Askeri vesayet ve statüko ile girilen bu mücadelede ise karşı hamleler olarak sistemin demokratikleştirilmesi yönünde atılan sürekli adımlar, AB süreci ve başarılı ekonomi politikaları yer almıştır. Batılı ülkeler ve AB ile olan ilişkiler, istikrarlı ekonomik büyüme ve seçim başarıları bu sancılı dönemin aşılmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönem boyunca AK Parti, Eski Türkiye olarak tanımladığı yapı/zihniyet karşısında hem kendi varlığını konsolide etme hem de sürekli olarak bir meşruiyet kazanma arayışı içinde

olmuştur. Bu meşruiyet krizlerinin aşılmasında kendilerini liberal sol olarak tanımlayan entelektüel çevrelerin de katkısı olmuştur. Eski Türkiye’nin ideolojik dokusunu belirleyen otoriter Kemalist politika ve statükocu uygulamalar, askeri vesayet ve “bürokratik oligarşi” ile girilen mücadeleye, demokratikleşme alanında atılan adımlara bu çevreler 2011 Anayasa Referandumu’nda da “Yetmez ama evet” sloganıyla destek vermişlerdir. 2013 Gezi olaylarına kadar iktidarın kurmuş olduğu bu ittifaklar hem ülke içinde hem ülke dışında meşruluk krizlerinin aşılması noktasında katkıda bulunmuştur. Bu dönemi genel olarak karakterize eden temel değerler olarak Avrupa Birliği (AB’ye uyum, Avrupalılaşma), demokratikleşme, sivilleşme-normalleşme ve refahın artırılması karşımıza çıkmaktadır. Bu değerler, bunlarla uyumlu olan/uyumlu hale gelen birçok kamu politikası ve uygulama ile rıza ve meşruluk üretiminin temel unsurları olmuştur. Bu dönemde elde edilen başarı ve kazanımlar “Yeni Türkiye”nin oluşumunda öncü adımlar olarak değerlendirilebilir. Yeni Türkiye söylemi de 2013 yılından itibaren iktidar ve destekçileri tarafından dillendirilmeye başlanmıştır. Bu söylem bütün bu dönem boyunca yapılanları ve yaşananları anlamlandırma ve “hikâyelendirme” işlevi görmüştür. Eski Türkiye olarak “öncesini” ve “kötüyü”, bununla girilen mücadeleleri ve kazanımları, devamında da “takip edilmesi gereken yolu ve geleceği” tasvir eden bir kavram olarak hem bir siyasal iletişim aracı hem de iktidar mücadelesinde söz üstünlüğü kurma arayışı olarak Yeni Türkiye anlatısını özetleyebiliriz. Ancak 2013 Gezi olayları ve devamında MİT Krizi ve 17-25 Aralık kumpası ile beraber önemli bir kırılmanın eşiğine gelinmiştir. Bu hadiseler, ilk olarak AK Parti’nin de içinde yer aldığı yukarıda ifade edilen iktidar bloğunun bazı unsurlarının devre dışı kalmasını beraberinde getirmiştir. Hem liberal sol olarak tarif edilen entelektüel çevreler hem de “cemaat” olarak bilinen yapı ile olan ilişkiler geri dönülemez bir biçimde bozulmuştur. Parti içinde de ilk ayrışmalar ve bölünmeler bu dönemde başlamıştır. Bu süreç aynı zaman çok hassas bir mesele olan Kürt sorunu ile ilgili olarak Çözüm Süreci’nin de yaşandığı bir dönemi kapsamıştır. Demokratikleşme adımlarının belki de en meşakkatli ve tartışmalı adımlarından biri olan Çözüm Süreci, Yeni Türkiye söyleminin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Ancak 7 Haziran 2015 seçimleri sonucu iktidarın ilk kez mecliste tek başına hükümet kuracak çoğunluğu sağlayamaması ve devamında bölgede yaşanan terör eylemleri nedeniyle Çözüm Süreci politikası da durdurulmuştur. Bu kriz dönemini taçlandıran en mühim hadise de 15 Temmuz 2016’da FETÖ kaynaklı darbe ve işgal girişimi olmuştur. Halkın direnişi ile başarısız kılınan bu girişimin devamında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), iktidara olan desteğini belirtmiş ve 2017’de gerçekleşecek olan hükümet sistemi değişikliğini içeren Anayasa referandumunun fitilini de ateşlemiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’nin yürürlüğe girmesiyle öncesinde AK Parti ve MHP tarafından kurulan Cumhur İttifakı egemen iktidar bloğunun yapısının dönüşümünü taçlandırmıştır. Başarısız darbe ve işgal girişiminin yarattığı travma devletin bekasına verilen öncelik etrafında daha güvenlikçi, devletçi ve milliyetçi

unsurlara öncelik veren bir söylemi Yeni Türkiye anlatısına entegre etmiştir. “Yerlilik” ve “millilik” kavramlarının ön plana çıkarıldığı bu ikinci dönem ise FETÖ ile girilen mücadele, ekonomik sorunlar (döviz kurundaki dalgalanmalar, enflasyon, faiz tartışmaları), Kuzey Suriye’deki TSK operasyonları ve harekâtlar, S-400 Krizi, Doğu Akdeniz’deki doğalgaz kaynakları üzerinden Yunanistan ve Fransa gibi ülkelerle tırmanan gerilimler ile şekillenmiştir. Yerli ve Milli söyleminin ön plana çıkması ile beraber ülke içindeki muhalefet unsurlarına karşı söylemler sertleşmeye başlamıştır (Özışık, 2021, s. 226-230). Bunun yanında Batı ittifakı ile olan ilişkilerde yaşanan gerilimler ve çıkar çatışmaları sonucunda “Türkiye Ekseni” kavramı etrafında daha bağımsız ve pragmatist bir dış politika anlayışı da benimsenmeye başlanmıştır. Ekonomi anlayışında da “Türkiye Ekonomi Modeli” ön plana çıkarılmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar alanında da ülkenin dış piyasalara olan bağımlılığını azaltmak amacıyla Berat Albayrak’ın bakanlığı döneminden başlayarak daha sonra devam ettirilen yatırım ve projeler uygulamaya konulmuştur (Karadeniz’deki doğalgaz keşifleri, Doğu Akdeniz’deki gaz arama faaliyetleri vb.). Türkiye’nin ilk yerli ve milli otomobili olarak TOGG Projesi de hayata geçirilmiştir. Bu çalışmanın konusu olan Milli Savunma Sanayinde de yerli-milli atılımlar ve projelerin sayısında da hızlı bir artış gerçekleşmiştir.

Bütün bu gelişmeleri Gramsci’nin hegemonya kavramı ve referans çerçevesi yaklaşımı ile ele almak mümkündür (Özışık, 2021, s. 217). Referans çerçevesi yaklaşımına göre hâkim bir referans çerçevesinin hem makro düzeyde hem de sektörel düzeyde tesis edilmesinin hegemonik eylemler ve ilişkiler ile gerçekleştiği yukarıda ifade edilmişti. AK Parti’nin Yeni Türkiye söylemini de bu hegemonik eylemlerin odağında görmek mümkündür. Yeni Türkiye söyleminin zaman içinde yerlilik ve millilik kavramlarına yoğunlaşması da bu hegemonya mücadelesinin bir yansıması olarak görülebilir. Tam da bu noktada Yeni Türkiye söylemi ve bu söylemin içeriğini dolduracak kamu politikaları ve uygulamalar anlam kazanmaktadır. Özellikle 15 Temmuz’dan sonra AK Parti’nin ve ona destek veren kesimlerin bu dönemde sivil toplum, sosyo-kültürel alanlarda, semboller ve medya alanlarında buldukları girişimler önemlidir. Yerli ve Milli Yeni Türkiye’de milliyetçi/muhafazakâr değerlere dayalı, sadece Cumhuriyet dönemiyle sınırlı kalmayan bin yıllık Türk/İslam medeniyetini ve bunun çeşitli unsurlarını da (Malazgirt ve Kut-ül Amare gibi askeri zaferlerin kutlanmaya ve anılmaya başlanması gibi) ön plana çıkararak bir tarih anlayışı ortaya konmaktadır. Hem devletin hem de sivil toplum unsurlarının bu anlayışı benimsenip yaygınlaştırmaya çalışması gözlemlenmektedir. Çeşitli özel kanallarda ve TRT bünyesinde yapılmış gerçekleştirilen, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu döneminin önemli dönemlerini ve şahsiyetlerini konu alan yapımlar da bu çerçevede düşünülebilir. 15 Temmuz’un Demokrasi ve Şehitleri Anma Günü olarak belirlenmesi hatta 15 Temmuz’daki direnişi “İkinci Kurtuluş Savaşı” olarak benimseyen söylemlerin ileri sürülmesi de bu anlamda manidardır. Beştepe’de inşa edilen yeni Cumhurbaşkanlığı yerleşkesinin İslami köklere

dayanan ve Osmanlı dönemini çağrıştıran “Cumhurbaşkanlığı Külliyesi” olarak adlandırılması da bir tesadüf değildir. Yabancı devlet başkanlarının ağırlanması sırasında Osmanlı-Türk imparatorluklarında bulunan askeri üniformalar taşıyan askerlerin arka planda görünüyorması da anlamlıdır. Mimari alanda ise İstanbul Boğazı’nda inşa edilen üçüncü köprünün Yavuz Sultan Selim Köprüsü olarak adlandırılması, Osman Gazi Köprüsü, Çanakkale Köprüsü, Büyük Çamlıca Camii gibi hamleler de önemli sembolik anlamlar taşımaktadır. Yerli ve Milli Yeni Türkiye’nin “büyük, güçlü, muasır medeniyetler seviyesini aşacak, müreffeh ve yerli-millî değerlere dayalı tam bağımsız bir ülke olma” iddiasını güçlendirecek ve “kanıtlayacak” önemli hamleler arasında şunlar sıralanabilmektedir: Şehir Hastaneleri, Millet Bahçeleri ve Kütüphaneleri, büyük ölçekli altyapı ve ulaşım projeleri, İstanbul Finans Merkezi, TEKNOFEST etkinlikleri... Tüm bu hamleler ve politikalar yoluyla söylem düzeyinde kendini göstermiş olan Yeni Türkiye’nin özellikle 2016’dan itibaren hemen hemen her alanda, her kamu politikasında ve farklı toplumsal kesimlerin anlam ve duygu dünyasında “belirleyici”, “yönlendirici” ve “etkileyici” bir global referans çerçevesi haline dönüştüğünü ileri sürmek mümkündür (Özışık, 2021, s. 233-236). Bu çerçevenin değerler sistemi, normları, algoritmaları ve imgeleri artık net bir şekilde ortaya çıkmış haldedir. Her bir sektörde devletin hem söylem hem de politikalarıyla desteklediği, “uyulması ve benimsenmesi beklenen” norm olarak sabitlediği yerlilik ve milliliğin ve tabii ki Yeni Türkiye ile özdeşleştirilen bütün değer ve anlam dünyalarının “arzu edilen” ve “hedeflenen” ilkeler olarak hâkim ve dominant bir konuma geldiği söylenebilmektedir. Gramsci’ye göre iktidar somut olan, doğrudan gücünü hissettiren ve uygulayan bir yapıyken hegemonya rızanın kazanılması ile ilgili bir süreçtir. Devletin ve hâkim sınıfın gücünün kaynağı hegemonya dışı ve hâkimiyet altında bulunan sivil toplumun ve toplumsal sınıfların rızasının sağlanmasındadır (Gramsci, 1971, s. 238). Bu bağlamda hegemonya kurma, rıza üretme ve meşruluk kazanma becerisi toplumun farklı ve birbiriyle çatışabilen kesimlerini belirli bir toplumsal hedef, birliktelik hali ve duygusunda birleştirebilmekten ve tüm bunları sadece zor kullanarak değil ikna yoluyla da sağlayabilmekten geçmektedir. “Yerli ve Milli Yeni Türkiye” referans çerçevesinin bu noktada sektörel düzeyde en belirgin, yaygın ve etkin şekilde yansımalarının olduğu alanların başında da Milli Savunma Sanayii ve bu alandaki başarılı icraatlar gelmektedir. Milli Savunma Sanayii alanı belki de toplumsal kabul ve birlikteliğin en somut olarak karşımıza çıktığı alanların başında yer almaktadır.

2. TARİHSEL PERSPEKTİF, DIŞ POLİTİKA VE KURUMSAL DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA TÜRKİYE’DE MİLLİ SAVUNMA SANAYİİ POLİTİKALARI

Bu bölümde AK Parti döneminde yükselişe geçen savunma sanayii politikalarının tarihsel süreç içerisindeki gelişimiyle birlikte son dönemde bu

yükselişin altyapısını oluşturan düzenlemeler ve stratejiler ortaya konacaktır. Ayrıca savunma sanayii politikaları ile dış politikadaki yaklaşımlar arasındaki ilişkiye de vurgu yapılacaktır.

2.1. Erken Cumhuriyet Döneminden 2002'ye Tarihsel Gelişmeler ve Batı ile İlişkiler Bağlamında Dışa Bağımlı Savunma Sanayii

Milli Savunma Sanayii politikalarında son dönemde yaşanan stratejik dönüşüm ile birlikte yerli ve milli üretimde gözlemlenen kayda değer artışın arkasında Cumhuriyet döneminde yaşanan birçok kritik gelişme ve dış politikaya ilişkin hususlar da yer almaktadır. AK Parti dönemi icraatlarını (2002'den günümüze) ve bu dönemde yaşanan olumlu ilerlemeleri tetikleyen bu tarihsel birikimin bu bölümde kısaca özetlenmesi önemlidir. Kamu politikalarında yaşanan sıçramalı ve üst düzeyde yaşanan değişimlerin açıklanmasında tarihsel, jeopolitik, siyasi, ekonomik ve kurumsal bağlamların birbirleriyle eklektik bir biçimde bu değişimlerin önünü açabildiği sıklıkla gözlemlenebilmektedir. AK Parti'nin yerli ve milli Yeni Türkiye anlatısı ile uyumlu şekilde Milli Savunma Sanayi sektöründe 2000'li yıllardan itibaren gerçekleşen bu değişimlerin de sözü edilen bağlamlar ve bunların özelinde yaşanan kırılmaların bir sonucu olarak da ele alınabilmesi mümkündür. Bu çerçevede özellikle dış politikada benimsenen önceliklerin ve hedeflerin doğrudan ve dolaylı olarak Milli Savunma politikalarını etkilemesi de farklı kamu politikaları arasında giderek artan etkileşimlerin belirleyiciliğine de vurgu yapılmaktadır.

Erken Cumhuriyet Dönemi olarak adlandırılan 1923-1945 yılları arasında Kurucu Lider Mustafa Kemal Atatürk'ün en çok önem verdiği konulardan biri de Milli Savunma alanında yerli ve milli imkânlarla askeri teçhizat ve araçların geliştirilmesi olmuştur. Bu dönemde önemli ve kayda değer girişimler ortaya çıkmış ve desteklenmiştir. Tam bağımsız Türkiye hedefini şiar edinen Atatürk için bu bağımsızlığın en önemli sacayaklarından biri de bu alanda atılacak adımlar olarak görülmüştür. Pınar (2018, s.2350)'a göre de sanayileşmenin bir devlet politikası olduğu 1923-1950 yılları arası dönemde Türkiye, savunma sanayinin geliştirilmesi için gerekli olan alt yapı yatırımlarının gerçekleştirilmesini desteklemiş ve bu sanayi türüne kurumsal bir nitelik kazandırmak amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Nitekim bu dönemde silah ve mühimmat ihtiyacının milli imkânlarla karşılanabilmesi için Türkiye'de bizzat devlet eliyle birçok fabrika kurmuştur.

Seren (2018)'e göre, Atatürk 17 Şubat 1923'teki İzmir İktisat Kongresi'nde savunma endüstrisinin öneminden bahsetmiş ve dahası Kırıkkale'de hafif silah ve mühimmat fabrikası kurulmasına ilişkin ilk karar, bu Kongre'de alınmıştır. Bu dönemde hükümet farklı endüstri dallarında fabrikalar kurulmasını teşvik etmiştir. 1924'te hafif silah ve top tamir atölyeleri ile marangozhaneler ve fişek fabrikaları, 1925'te Eskişehir Hava Tamirhanesi, 1925'te Şakir Zümre Fabrikası, 1926'da Kayseri Uçak Fabrikası, 1927'de Kırıkkale Mühimmat Fabrikası, 1928'de ise piriç

fabrikası kurulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'ni farklı kılan iki belirgin unsur vardır. Birincisi, özel firmaların teşekkülüdür. İkincisi ise havacılık sektöründe kaydedilen gelişmelerdir. Atatürk Dönemi'nde doğrudan devlet eliyle ya da desteğiyle kurulan fabrikaların yanı sıra özel savunma sanayii firmaları da kurulmuştur. Bu bağlamda 1930'da İstanbul Haliç'te üretime başlayan Nuri Killigil tesisleri (Tabanca, Havan ve Mühimmat Üretim Tesisleri) dönemin savunma sanayii alanında hizmet veren ilk özel firmalarındandır. Bu şirket, İkinci Dünya Savaşı esnasında TSK'ya ihtiyaç duyduğu silah araç, gereç ve teçhizatı sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı'dan kalan gemi tersaneleri bu kuruluş tarafından modernize edilmiştir. 1929'da savaş gemisi Yavuz'un tamirati için Haliç'teki tersane Gölcük'e taşınmıştır. Ayrıca Gölcük'te yeni bir tersane inşa edilmiş ve 1941 yılında da Taşkızak Tersanesi yeniden açılmıştır. Yine 1930'da Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931'de Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası ile 1939'da da barut, tüfek ve top fabrikalarının tesis edildiği vurgulanmalıdır (Seren, 2018).

Bu dönemde yaşanan olumlu gelişmeler ve yatırımlar ise İkinci Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında gerçekleşen ekonomik, siyasal ve uluslararası gelişmeler nedeniyle peyderpey gerileme ve sonrasında da duraklama eğilimine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle birlikte Batılı devletler ve özellikle ABD için öncelikli tehdidi SSCB ve SSCB'nin yayılmacı politikaları ve askeri gücü oluşturmaya başlamıştır. SSCB'nin dağılmasına kadar süregiden Soğuk Savaş döneminde Türkiye gerek jeostratejik konumu gerekse de askeri kapasitesi sebebiyle Batı Bloğunun bölgedeki en önemli müttefiklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye de SSCB'yi kendisi için bir tehdit olarak kabul etmiş ve dış politika konularında Batı Bloğu ile uyumlu bir çizgide durmaya özen göstermiştir. Buna karşın, savaş sonrası ABD'den alınan Marshall Yardımları (1948), 1952 yılında NATO'ya girilmesi ile birlikte NATO'yla ve özellikle de ABD'yle olan ilişkiler zaman içinde işbirliği ve destek alma gibi formlardan sıyrılarak giderek bir bağımlılık ilişkisi niteliği kazanmaya başlamıştır (Cengiz, 2018, s. 103). 1954 yılında yaşanan Kıbrıs olaylarını takiben Türkiye'nin Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin haklarını ve can güvenliklerini güvence altına almak amacıyla harekât başlatma iradesini göstermesinin ardından ABD ve diğer Batılı müttefikler ile 1964 yılında Johnson Mektubu olarak bilinen kriz yaşanmıştır (Eksilmez, 2020, s. 46). Bu mektupta ABD, Türkiye'nin olası müdahalesi söz konusu olursa Türkiye'nin ABD'den temin ettiği askeri teçhizatı kullanamayacağını bir şantaj unsuru olarak kullanmıştır. İşte bu olay, Türkiye'nin kendi imkânlarıyla üreteceği askeri malzemelerin stratejik öneminin farkına varmasına imkân vermiştir. Nitekim 1974 yılında Bülent Ecevit'in başbakan olduğu hükümetin Kıbrıs Barış Harekâtını gerçekleştirmesinin hemen ardından ABD, Türkiye'ye 1978 yılına kadar sürecek bir silah ambargosu uygulamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı ve devamında özellikle ABD ile yaşanan bu sorunlar sebebiyle Türkiye'nin yerli ve milli imkânlarla dayanacak olan bir savunma sanayiine sahip olması gerekliliği çok net bir şekilde ortaya çıkmıştır (Cengiz, 2018, s. 110). Bunu takiben 1978

yılında yine Bülent Ecevit, Ulusal Savunma ve Dış Politika Doktrini gibi önemli bir girişimde bulunmuş ancak dönemin siyasi gelişmeleri ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi nedeniyle bu doktrin uygulanamamıştır. Bununla beraber bu çabalar, Milli Savunma Sanayii adına düşünsel altyapının kurulmasında kritik öneme sahip olmuştur. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesini takip eden dönemde ABD ile olan ilişkiler farklı şekiller sürdürülmüştür. Darbeden kısa bir süre önce 29 Mart'ta ABD ile imzalanan Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması (SEİA) ve devamında gerçekleşen işbirliği uygulamaları da bir ölçüde Türkiye'nin kendi savunma sanayiini kurmasına katkı vermiştir. Bu programın en göze çarpan yanı, ABD şirketi General Dynamics ile ilk uçağını 1987'de imal edecek olan F-16 avcı uçağı fabrikasının kurulması olmuştur (Eksilmez, 2020, s. 51-52).

1980'li yıllardan itibaren, Türkiye'nin hem iç güvenlik hem de dış politikasında belirleyici bir unsur haline gelecek olan PKK'nın ortaya çıkışı ve 1985'ten itibaren kanlı silahlı eylemlere girişmeye başlaması çok mühim bir gelişme olmuştur (Eksilmez, 2020, s. 53). PKK ile mücadele doğrultusunda Irak ve Suriye ile gerilimli ve tansiyonu yüksek ilişkilerin başlaması da söz konusu olmuştur. Bunu Birinci Körfez Savaşı sırasında ABD'nin Çekiç Güç politikasıyla bölgeye yerleşmesi, Türkiye'deki üslerini faal olarak kullanması gibi gelişmeler takip etmiştir. Bu dönemi kapsayan Turgut Özal ve Anavatan Partisi (ANAP) hükümetleri döneminde Milli Savunma Sanayii'nde ABD ile bağlantılı adımlar ve montaj odaklı faaliyetler belirleyici olmuştur. 1990'lı yıllar ise Özal dönemi sonrası çalkantılı koalisyon hükümetleri dönemi olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde PKK ile mücadele yoğun bir biçimde sürdürülmüş, Yunanistan ile kıta sahanlığı, Adalar Denizi'nde ve Akdeniz'de sondaj faaliyetleri, Kardak Krizi gibi sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Avrupa Birliği ile ise Gümrük Birliği anlaşması imzalanmış ancak birliğe adaylık statüsünün tanınması için 1999 yılı, tam üyelik müzakerelerine başlanması kararının alınması için ise 2004 yılının beklenmesi gerekmiştir. Gerek ABD, gerekse Avrupa Birliği ve birliğe üye olan Batılı ülkeler ile silah temini ve bunların kullanılması noktasında ihtilaflar yaşanagelmıştır. Türkiye'nin özellikle PKK ile olan mücadelesi ve bu doğrultuda gerçekleştirdiği sınır ötesi harekâtlar sebebiyle bu Batılı "müttefikler" Türkiye'nin kendilerinden temin ettiği askeri malzemelerin kullanılması veya bunların kendisine teslim edilmesi konularında Kıbrıs meselesi, Kürt sorunu, insan hakları ve benzeri kriterleri bahane ederek ciddi sorunlar çıkarmışlardır (Eksilmez, 2020, s. 55). Örneğin, Türkiye'nin ödemesini yapmış olduğu bazı silahların alımında güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu konuda Seren'in (2020, s. 365) çalışmasında ortaya koymuş olduğu ve sonraki dönemlerde de karşılaşılan bazı örnekler çarpıcıdır:

"Türkiye, NATO merkezli güvenlik ve savunma strateji ve politikalarını ulusal, bölgesel ve küresel nitelikli güvenlik tehditlerinin artış göstermesi nedeniyle yeniden gözden geçirme gerekliliğiyle karşı karşıya kalmıştır. Örneğin, 2000'li yıllarda,

Türk Silahlı Kuvvetleri’nin hava kaynaklı uyarı ve kontrol sistemi (AWACS) uçağına acil ihtiyacı nedeniyle, Ankara doğrudan tedarik çağrısında bulunmuş ve daha sonra ABD’deki en önemli savunma sanayii şirketlerinden biri olan Boeing ile sözleşme yapmıştır. Bununla birlikte, AWACS projesinde önemli gecikmeler yaşanmıştır ve Boeing ilk AWACS’ları Ocak 2014’te, 4 yıl sonra gecikmeli bir şekilde teslim etmiştir. Türkiye benzer şekilde ABD merkezli Sikorsky Aircraft projesinde yaşanan beklenmedik gecikmeler nedeniyle de T-70 Genel Maksat Helikopteri projesinde de önemli sorunlarla karşılaşmıştır.”

Özellikle Güneydoğu’da kullanılabilecek bazı silahların satışı konusunda Kongre’nin engellemelerine şahit olunmuştur (Eksilmez, 2020, s. 55). Bu gelişmelerin yanında, Türkiye, 1980’li yılların ortasından itibaren dünyada hem oransal hem de silah ithalatı açısından en çok kaynak ayıran ülkeler arasında yer almıştır. Son kertede, doksanlı yıllara gelindiğinde Türkiye’nin silah envanterinin %80’ini ABD yapımı silah ve teçhizatlar oluşturmaktaydı. Devamında çeşitli nedenlerle silah alım yerlerini çeşitlendirme yoluna gidildi. Bu sırada içeride devam eden ulusal savunma sanayii kurma çabaları sonucu Türkiye sınırlı da olsa silah ihraç edebilir konuma geldi. Ancak ortak üretim nedeniyle parça bakımından dışa bağımlılık bu yıllarda da sürmüştür. Türkiye, 1999 yılında 9,5 milyar dolarlık silah alımıyla dünyada on üçüncü sırada yer almıştır (Eksilmez, 2020, s. 62).

2.2. Yerli ve Milli Savunma Sanayii Politikalarında Gerçekleşen Yükselişin Kurumsal, Yasal ve Stratejik Altyapısı

Milli Savunma Sanayii alanında “yerli ve milli” anlayışı doğrultusunda özellikle AK Parti hükümetleri döneminde yaşanan gelişmeler 2010’lu yıllar ve devamında kamuoyunda ciddi yankı bulmuş ve genel itibariyle sahiplenilmiştir. Ancak bu dönemdeki sıçramanın gerisinde önceki hükümetlerin iktidarları döneminde de bazı önemli adımlar atılmış, önemli kurumsal düzenlemelere gidilmiş ve bugün hem ülke içinde hem de yurtdışında saygıdeğer bir konuma gelmiş olan şirketlerin de temeli atılmıştır. AK Parti döneminde gerçekleşen başarılı icraatlar bunların üzerinde yükselmiştir.

Özellikle Kıbrıs krizi, Türkiye’de bağımsız ve modern bir savunma sanayii oluşturmak için bağımsızlık politikaları için teşvik sağlamıştır. 1963’te OTOGAR, 1964’te BMC Sanayi ve Ticaret A.Ş., yine 1967’ de NETAŞ ortaya çıkmıştır. 1967’de Kalekalıp Makine ve Kalıp Sanayi A.Ş., 1969’da Meteksan Sistem, 1974’te Asil Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. kurulmuştur. 1972’de TUSAŞ, 1973’te de HEMA Endüstri A.Ş. faaliyete geçmiştir. Bu bağlamda, Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (1970), Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (1972) ve Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (1974) kurulmuştur. 1987 yılında bu vakıf Türk Silahlı Kuvvetlerini

Güçlendirme Vakfı çatısı altında toplanmıştır. 1985'te Savunma Sanayi Müsteşarlığı kurulmuştur. Türk halkı Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı'na önemli bağışlar yapmıştır. Kısa sürede bu vakıflarda toplanan gelirlerle, ASELSAN (1975), İŞBİR (1979), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982), ROKETSAN (1988) gibi ulusal savunma sanayine yatırım yapan firmalar kurulmuştur. Bugün, bu savunma sanayii kuruluşları hala sektörde önemli bir yere sahiptir (SASAD, 2017).

1985 yılında, 3238 sayılı yasa ile Ar-Ge faaliyetlerinin teşviki ve TSK'nın ileri teknolojiler çerçevesinde modernizasyonu amacıyla, Millî Savunma Bakanlığı bünyesinde "Savunma Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı" (SAGEB) kurulmuştur. Ulusal savunma sanayi açısından önemli politikalar geliştiren ve uygulanmasını sağlayan SAGEB, 1989 yılında Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. SSM'nin karar alma mekanizması olarak aynı yıl oluşturulan Savunma Sanayii İcra Komitesi (SSİK), Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında toplanır ve bünyesinde Başbakan, Genelkurmay Başkanı, İçişleri Bakanı ve Millî Savunma Bakanı'ni de içeren bir yapılanmadır (Özaydın ve Albayrakoğlu, 2021, s. 27). Diğer yandan, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savunma sistem ve ürünlerini modern teknolojiye dayalı olarak geliştirmek için kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları, 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 Sayılı Yasayla birleştirilerek, "Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" (TSKGV) kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde faaliyete başlamıştır. TSKGV, kuruluşu itibarıyla ulusal savunma sanayi alanında stratejik yatırımlar gerçekleştirmiştir. TSKGV, her biri savunma sanayinde önemli alanlarda faaliyet göstermekte olan altı bağlı ortaklık ile yedi iştirak olmak üzere 13 şirkette pay sahibidir (Özaydın ve Albayrakoğlu, 2021, s. 28).

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1996-2000), "savunma sanayii alanında ülkenin araştırma ve geliştirme yeteneğini geliştirici kamu alım politikalarının yeniden düzenlenmesi gerektiği, Millî Savunma Sanayii'ni geliştirmeye yönelik girişimlerin ülkenin teknoloji yeteneğini yükseltmenin ana eksenlerinden biri olacak şekilde planlanması" öngörülmüştür. Kaynak tahsisinin bu plan hedeflerine göre yapılmasının sağlanacağı ve araştırma kapasitesinden daha iyi faydalanabilmek adına araştırma ile uygulama arasındaki işbirliğini güçlendirici bir yaklaşım izlenerek kamu satın alım politikalarında yerli Ar-Ge çalışmalarını teşvik edecek düzenlemeler yapılacağı belirtilmiştir". Bu kararlar doğrultusunda Bakanlar Kurulu tarafından 1998 yılında "Türk Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi Esasları" adlı bir kararname çıkarılmıştır. 2001-2005 yılları arasında kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, "savunma sanayiinde yerli girdi payının artırılması yönündeki çalışmaların devam ettiği ancak savunma sanayii ürünlerinde büyük ölçüde dışa bağımlılığın devam ettiği" tespiti yapılmıştır. Yine plan içerisinde "savunma sanayiinde ihtiyaçların güvenli ve istikrarlı bir biçimde karşılamak amacıyla rekabete açık, ihracat potansiyeline sahip, teknoloji üretebilen ve ülke sanayiine entegre bir yapı içinde yurtiçi

üretimin güçlendirilmesi ve gerekli olan teknoloji tabanının oluşturulması” öngörülmüştür. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013) ve Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018) kapsamında Ar-Ge’ye ayrılan payın artırılarak savunma sanayinin uluslararası alanda rekabetçi bir yapıya kavuşturulmasına yönelik amaçlar belirtilmiş ve savunma sanayinin ülke sanayisi ile bütünleşmiş bir yapıya kavuşturulmasının önemi vurgulanmıştır. On Birinci Kalkınma Planı’nda (2019-2023) ise TSK’nın ve diğer güvenlik güçlerinin artan ihtiyaçlarının karşılanması noktasında gelişime açık ve “ileri teknolojik” yapıya sahip ve “yerli” olanakların kullanılması, savunma alanında ihracatın artırılması ve savunma sanayindeki gelişmelerin sivil sanayiye de yayılması hedeflenmiştir (Özaydın ve Albayrakoğlu, 2021, s. 31-32).

AK Parti’nin 2002’de iktidara gelmesi ile birlikte yukarıda sözü edilen önemli adımların yakalanan siyasi istikrar ve özellikle dış politikada takip edilmeye başlanan pro-aktif siyasetin de etkisiyle hızlandırıldığı gözlemlenmektedir. AK Parti hükümetlerinde önce Dışişleri Bakanlığı sonrasında da Başbakanlık görevlerini üstlenen Ahmet Davutoğlu’nun “Stratejik Derinlik (2001)” isimli eserinden de yola çıkılarak dış politikada benimsenen söylem ve pratiklerin beraberinde getirdiği yeni dinamiklerin de bir ölçüde bu gelişmelere bir altyapı hazırlamış olduğu ifade edilebilmektedir. Eser, soğuk savaş öncesi ve sonrası dünyadaki uluslararası sistemi incelemekte ve bu değişen yapıda Türkiye’nin konumunu tartışmaktadır. Sağlıklı bir anlayışın, bir ülkenin üzerinde yükseldiği temelleri kavrayışla mümkün olduğu kanısında olan Davutoğlu, Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu mirasıyla ilişkilerini göz önüne almış ve medeniyet havzasının yattığı Balkanlar, Anadolu, Kuzey Afrika ve Batı Asya bölgesiyle tarihi ve organik bağlarının yüklediği sorumluluklar dairesinde bir gelecek tasavvuru geliştirmeye çalışmıştır. Her ne kadar hem muhalefet partileri hem de iktidar yapısı içinden özellikle Suriye İç Savaşı sebebiyle yaşanan savrulmaya bağlı olarak ciddi eleştirilerle karşılaşmış olsa da, bu dönemde başlatılan yeni yaklaşım ve uygulamalar ile birlikte dış politikada etkisi bugünlere uzanan bir paradigma değişiminin hayata geçirilmeye çalışıldığını da teslim etmek gerekir. Bazı konjonktürel gelişmeler ile güncellenen bu paradigma ve uygulamalar bir sonraki bölümde Türkiye Ekseni olarak tanımlanacak olan dış politika doktrininin de bir bakıma kökenlerini oluşturmuştur.

3. GLOBAL-SEKTÖREL REFERANS ÇERÇEVESİ UYUMLAŞMASI: DIŞA BAĞIMLILIKTAN “YERLİ VE MİLLİ” SAVUNMA SANAYİİNE

Bu bölümde savunma sanayiindeki yerleşmenin altyapısını oluşturan politik kararlara ve dış politikada benimsenin “Türkiye Ekseni” yaklaşımının bu sürece olan etkisine odaklanılacaktır. Son olarak savunma sanayii sektörünün global referans çerçevesi olan uyumlu hale gelme süreci ilgili medyatörlerin söylem ve faaliyetleri ile açıklanmaya çalışılacaktır.

3.1. 15 Mayıs 2004 Kararları, Stratejik Dönüşüm ve Dış Politikada “Türkiye Eksenli” Perspektifinin Etkileri

Türk savunma sanayiindeki en büyük kırılma noktalarından biri de 15 Mayıs 2004'teki Savunma Sanayii İcra Komitesi toplantısıyla birlikte meydana gelmiştir. Dönemin Başbakanı R. T. Erdoğan başkanlığında toplanan komitenin aldığı kararlar sonucunda 15 milyar dolarlık modern tank, insansız hava araçları ve taarruz taktik keşif helikopteri projelerinin mevcut ihalelerinin iptal edilmesine karar verilmiştir. Söz konusu projelerin yerli firmalar ya da yerli ve yabancı ortak girişimler tarafından yapılmasına karar verilmiştir. Kararlara yönelik olarak yerli üretimi gerçekleştirecek firmalar ise Koç Holding'e bağlı Otokar, Nurol Makine A.Ş.'ye ait FNSS, Çukurova Grubuna ait BMC ile ASELSAN ve TUSAŞ'ın ortak veya yabancı ortak ile birlikte üretimi gerçekleştirmesi hedeflenmiştir. İnsansız hava aracı üretimi için Türk Havacılık ve Uzay Sanayii'nin (TUSAŞ/TAI) çalışmalarına başlaması kararlaştırılmıştır (Eksilmez, 2020, s. 66). Bu gelişmeyle birlikte savunma sanayiinde yeni bir döneme girilmiştir. 2005 yılında TÜBİTAK tarafından Türkiye Araştırma Alanı Programı kapsamında “Savunma Ar-Ge Destek” ve “Uzay Ar-Ge Destek” programları başlatılmıştır. 2006 yılında hazırlanan Dokuzuncu Kalkınma Planı'nda (2007-2013) savunma ve uzay teknolojilerinin öncelikli alan olarak destekleneceği belirtilmiş; Milli Savunma Sanayii'ni geliştirmek amacıyla mevcut altyapı ve teknolojiden azami düzeyde yararlanan, verimliliği Ar-Ge'ye dayalı, tedariki yurtdışı teknoloji ve kabiliyet edinimini esas alan bir sistem ve mevzuatın oluşturulması hedeflenmiştir. Savunma Sanayii Müsteşarlığı tarafından 2007-2011 dönemini kapsayan bir stratejik plan da hazırlanmıştır. 2012-2016 Stratejik Planı'nda, birinci plandaki stratejilerin gerçekleştirilme oranı %76,2 olarak tespit edilmiştir. Bu ikinci planda, savunma sanayii liginde ilk on ülke arasına girmek hedef olarak belirlenmiştir. 2017-2021 Stratejik Planı'nda bir önceki dönem planındaki stratejik hedeflerin büyük oranda gerçekleştirildiği kaydedilmiş yeni stratejik hedefler ortaya konmuştur. 2017 yılında gerçekleştirilen bir düzenleme ile Savunma Sanayii Müsteşarlığı, Cumhurbaşkanlığına bağlanmıştır. 2018 yılında ise 703 sayılı “Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı olarak yeniden yapılandırılmış; 7 numaralı “Savunma Sanayii Başkanlığı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi” ile de kuruluş, görev, yetki ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na (TSKGV) bağlı ortaklık statüsünde olan Türk savunma sanayiinin lokomotif şirketlerinin ASELSAN, TUSAŞ, HAVELSAN, ROKETSAN, İŞBİR VE ASPİLSAN'ın yönetimlerinde hem müteveli heyet kapsamında hem de 3388 sayılı kanunun ikinci maddesine getirilen fıkra ile Cumhurbaşkanının vakfın yönetimine doğrudan etkisi söz konusu olmuştur. 24 Haziran 2018 Cumhurbaşkanlığı ve Genel Seçimlerin ardından oluşturulan yeni sistemin ilk kabinesinin “100 Günlük İcraat Programı” olarak

uygulanacak eylem planı 3 Ağustos 2018’de yayınlanmıştır. Bu programda en geniş alan savunma sanayiine ayrılmıştır. Savunma Sanayii Başkanlığı’na ayrılan bölümde sözleşmeler, envantere katılma, teşvikler, proje başlatılması ve çalışmaların tamamlanması konularıyla ilgili olarak 45 madde yer almaktadır. 13 Aralık 2018’de yayınlanan “İkinci 100 Günlük İcraat Programında” da yine savunma sanayiine ağırlık verilmiş, Taslak Eylem Sayısı tablosunda Savunma Sanayii Başkanlığı 52 eylem sayısı ile ilk sırada yer almıştır. Son yayınlanan 2019-2023 Stratejik Planı’ndaki verilere göre önceki stratejik planın genel gerçekleşme oranı %90 olarak hesaplanmıştır. (Eksilmez, 2020, s. 69-70).

Bu çerçevede 2000’li yıllardan itibaren Milli Savunma Sanayii’nde gerçekleşen atılımlara dair birkaç rakamsal ve istatistiki verinin sunulması da faydalı olacaktır. 2006 yılında 1.855 milyar dolar olan toplam savunma sanayii cirosu 2017 yılına gelindiğinde 6.693 milyar dolara ulaşmıştır. 2006 yılında 487 milyon dolar olan savunma sanayii ihracatı 2017 yılına gelindiğinde 1.824 milyar dolara ulaşmıştır. 2006 yılında 115 olan savunma projeleri sayısı, 2017 yılında 553 adet olarak artış göstermiştir (SASAD, 2017). Yine SASAD’ın 2022 yılı toplam performans verileri dikkat çekicidir. Savunma sanayiindeki toplam ciro 2022 yılında 12.196.447.259 dolara ulaşmıştır. Bir önceki yıla göre %20,05 artış gerçekleşmiştir. 2022 yılında yurtdışı toplam satış gelirleri bir önceki yıla göre %36,32 oranında bir artışla 4.395.997.000 dolara ulaşmıştır. 2022 yılında toplam ürün ve strateji geliştirmeye aktarılan kaynaklar da bir önceki yıla göre %25,72 oranında bir artışla 2.061.312.707 dolar olarak gerçekleşmiştir. Toplam teknoloji geliştirme harcaması da 2022 yılında bir önceki yıla göre %73,68’lik bir artışla 372.445.439 dolar seviyesine çıkmıştır (SASAD, 2022). Bu veriler ışığında savunma sanayii alanındaki gelişmelerin istikrarlı bir şekilde ve artan oranda olumlu yönde seyrettiği ifade edilebilmektedir.

Bütün bu kurumsal ve stratejik düzenlemeler ile birlikte özellikle 2004 yılında alınan kritik kararların devamında Milli Savunma Sanayii’nde yerleşme ve millileşmenin önü açılmıştır. Burada iki önemli husus belirleyici olmuştur. Birinci olarak önce Başbakan sonrasında Cumhurbaşkanı olarak yürütmenin başında bulunan R. T. Erdoğan’ın bu konuyu göreve geldiği ilk dönemden itibaren sahiplenmesi ve sektörün hızlı dönüşümünün sağlanması yönünde ortaya koyduğu siyasi irade istikrarlı ve verimli politikaların ortaya konmasına imkân vermiştir. Türkiye’de Milli Savunma Sanayii’nin stratejik önemi Cumhuriyet’in kurulmasından itibaren fark edilmiştir ancak 2002’den itibaren sağlanan siyasi istikrar ve bu yöndeki siyasi iradenin etkinliğinin altı çizilmelidir. İkinci olarak, dış politikada 2002 yılından itibaren benimsenen çok boyutlu yaklaşımlar ve stratejik değişikliklerin önemi de vurgulanabilmektedir. Son dönemde “Türkiye Eksenli” olarak tanımlanan bu dış politika vizyonunun (Yeşiltaş, 2023) ortaya çıkışının da aslında yine yerli ve milli Yeni Türkiye anlatısı içerisinde kendine yer edindiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda “tam bağımsız yerli ve milli Yeni

Türkiye'nin" en önemli dayanaklarından biri tam da bu geliştirilmeye çalışılan dış politika vizyonudur. AK Parti hükümetleri de Türkiye'nin bekasını ilgilendiren üniter yapının korunması ve terörle mücadele gibi birçok önemli meselede tıpkı önceki hükümetler gibi Türkiye'nin müttefikleri olarak tanımlanan Batılı devletler ve özellikle de ABD'nin olumsuz ve çelişkili siyasetleri nedeniyle hayal kırıklığı yaşamıştır. Bu anlaşmazlıklar ve beklenen desteklerin alınamaması savunma sanayiinde yerleşme ve millileşmenin öneminin farkına varılmasını sağlamıştır (Seren, 2021, s. 94). Türkiye, terörle mücadelesinde (PKK-FETÖ-İŞİD ve diğerleri) olduğu gibi sınır komşusu olan Yunanistan ile olan ihtilaflarında (Kıbrıs Meselesi, Mavi Vatan, Kıta sahanlığı vb.) da ABD, NATO ve AB tarafından ya yalnız bırakılmış ya da Türkiye karşısında Türkiye'nin muhatapları açık seçik Türkiye'ye karşı desteklenmiştir. AK Parti hükümetleri döneminde özellikle de 15 Temmuz 2016 FETÖ Darbe ve İşgal girişiminden sonra bu duruma karşılık olarak çok-yönlü ve derinlikli bir dış politika izlenmeye başlanmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu güvenlik sorunları, caydırıcı ve hareket kabiliyeti yüksek bir ordunun ve askeri gücün geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır (Seren, 2020, s. 364). Ancak bu yönde Batılı müttefik devletler, Türkiye'ye destek vermek bir yana birçok kritik anda ve meselede (FETÖ ile mücadele, *Patriot* Füze Savunma Sistemi ve F-35 Krizi, PKK/YPG/SDP gibi oluşumların desteklenmesi, Doğu Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz arama faaliyetleri vb.) doğrudan Türkiye'nin karşısında yer almışlardır. Bütün bu sorunların giderilmesi, Türkiye'nin bölgesel bir güç olarak bölgedeki etkinliğinin tesis edilmesi ve dünyanın farklı noktalarında (Afrika, Orta Asya, Balkanlar ve Orta Doğu vb.) kendi çıkarları doğrultusunda hareket edebilmesi amacı Türkiye Ekseni olarak tanımlanan dış politika vizyonunun en temel ilkeleri olarak görülmektedir. Bunların sağlanabilmesi için de Milli Savunma Sanayii'nde dışa bağımlılığının en aza indirgenmesi ve Türkiye'nin askeri gücünü kendi imkânları ile donatabilmesi hayati bir önem taşır hale gelmiştir. Dış politika, silahlı kuvvetler ve savunma sanayi arasında iç içe geçmiş bir ilişki ağı bulunmaktadır ve bu ağın niteliği, devletlerin diğer uluslararası politik aktörlere yönelik tutum ve davranışlarının sonuçlarını etkilemektedir (Pınar, 2018, s. 2349). Bu bağlamda Rusya'dan S-400 füze savunma sisteminin temin edilmesi, Rusya-Ukrayna Savaşı'nda tarafsız tutum alınabilmesi, Kuzey Suriye'deki harekâtların gerçekleştirilebilmesi, İsrail, Mısır, İsrail ve Birleşik Arap Emirlikleri ve diğer Körfez ülkeleri ile ulusal çıkarlar doğrultusunda esnek ve dinamik ilişkilerin tesisi, Azerbaycan'a Karabağ Savaşı'nda yardım edilebilmesi mümkün hale gelebilmiştir. Milli Savunma Sanayii kapsamında üretilen ve bu çerçevede en çok göze batan insansız hava araçlarının NATO üyesi bir ülke olan Polonya'ya satışı sembolik değeri yüksek atılımlardır. Ukrayna'nın Rusya ile olan mücadelesinde yine bunları kullanmaya başlaması, Tahıl Koridoru anlaşmasının Türkiye'nin arabuluculuğu ile hayata geçirilmesi gibi birçok örnekte görülebileceği gibi Türkiye pasif ve statik bir konumdan çok daha aktif ve dinamik bir dış politika anlayışına geçişi sağlamaktadır. Tam da bu noktada, bölgesel güç olma yolundaki jeo-stratejik hamleler, dış politikada

benimsenen Türkiye Ekseni perspektifi ile Milli Savunma Sanayii'ndeki yerli-millî atılımlar birbirine eklenmektedir. Türk Savunma Sanayii'nin gelişimi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güç ve etkinlik düzeyinin artmasına, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin güç ve etkinlik düzeyinin artması ise, Türk dış politikasının ciddi bir gelişme eğilimi içerisine girmesine neden olmuştur (Pınar, 2018, s. 2354). Dolayısıyla, Yerli ve Milli Yeni Türkiye global referans çerçevesinin de sektörel olarak en yoğun uyumlaşma yaşadığı alanların dış politika ve Milli Savunma Sanayii olması bir tesadüf olmanın ötesindedir. Bu durum Türkiye'nin ulusal çıkarlarının hem içeride hem dışarıda savunulabilmesinde bir zorunluluk haline gelmiştir. Çalışmanın başında da değinildiği üzere referans çerçevesi yaklaşımı fikirler ve bilişsel boyutun yanında bunları besleyen çıkarların da analizde önemli yer tutmasını gerektirmektedir. Eğer yerli ve milli Yeni Türkiye global çerçevesi yerleşik hale gelmekteyse bu sadece ideolojik ve düşünsel eylemlerin değil Türkiye'nin siyasi, stratejik ve askeri anlamdaki önceliklerinin ve bu alanlardaki çıkarlarının da bir sonucudur. Dış politikada Türkiye Ekseni perspektifinin benimsenmesiyle, Milli Savunma Sanayii'nde de yerlilik ve millilik vurgusunun baskın hale gelmesiyle global referans çerçevesine uyum gerçekleştirilmektedir.

3.2. Sektörel Uyumlaşma ve Medyatörlerin Rolü: R.T. Erdoğan'ın Liderliği, BAYKAR ve TEKNOFEST Örneği

Referans çerçevesi yaklaşımında global-sektörel ilişkisi ve etkileşimi analizin önemli bir yerini tutmaktadır. Bir ülkede belli bir zaman aralığında hakim hale gelen bir global referans çerçevesinin bu konuma geldiğinin en önemli kanıtı, birden fazla kamu politikası alanının (sektörünün) aktör yapılanması, kurumsal örgütlenmesi, hedefleri, kaynakları ve düşünsel bileşenleri ile bu global referans çerçevesi ile uyumlu hale gelmesidir. Yerli ve milli Yeni Türkiye global referans çerçevesinin en yoğun ve somut bir biçimde sektörel yansımalarının olduğu alanlardan biri olarak Milli Savunma Sanayii karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda global-sektörel ilişkisinin sağlanmasında, her iki kısımda da etkinliği olan ve bu ikisinin uyumlaşmasını bütünlüğünü tesis eden medyatörlerin varlığı ve işlevi önem kazanmaktadır. Bu bölümde bu medyatörler arasından Cumhurbaşkanı R.T. Erdoğan ile sektörde en etkin şekilde faaliyet gösteren firmalardan biri olan BAYKAR'ın faaliyetleri üzerinde durulacaktır. Elbette bu ilişkinin tesis olunmasında başka paydaşların da belirtilen medyatörlük işlevini üstlendiği bilinmektedir. Ancak Cumhurbaşkanı ve BAYKAR'a odaklanılmasının önemli birkaç sebebi vardır.

R.T. Erdoğan'ın 2002'de AK Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'deki birçok değişimin hızla hayata geçirilmesi ve bunların çoğunda da öncü bir kimlikle yer alması önemlidir. Max Weber'in otorite tipleri arasında bulunan karizmatik otoritede lider meşruiyetini geleneklerden almaz. Burada liderin kahramanlığı, başarısı, kişisel özellikleri ön plana çıkar. Toplumun lideri otorite olarak kabul etmesinde onun kişisel özelliklerine

müthiş bir beğeni ve bağlılık vardır. Ancak bu bağlılık ve beğenin ortaya çıkmasında toplumdaki kargaşa ve kriz ortamının etkisi büyük olmaktadır. Bu durumda toplum bir önder arar ve karizmatik otorite bu arayışa bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkar. Burada aranan özellik liderin sosyal statüsünden ya da mesleki uzmanlık bilgisinden çok toplumu söylemleriyle etkileme gücü önemlidir. Bu söylemde de toplumun beklentisi liderin halkına olan bağlılığına inanmasıdır (İpek, 2021, s. 72-73). Cumhurbaşkanı, Max Weber'in tabiriyle "karizmatik otorite" tipinin doğrudan karşılığını veren bir kişilik ve yönetim becerisine sahiptir. Bu konuma da 1994 yılında üstlendiği İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı görevinden başlayarak günümüze uzanan bir başarı hikâyesiyle gelebilmiştir. Hem toplumla olan bağları ve iletişimi hem de ülke dışında da özellikle son dönemde artan saygınlığı ile beraber düşünüldüğünde bu liderliğin diğer birçok meselede olduğu gibi Milli Savunma Sanayii'ndeki atılımların da en önemli itici güçlerinden birisi olması söz konusu olmaktadır. Bu liderliğin en çok önem verdiği konulardan biri de Türkiye'nin ve Türk toplumunun 19. yüzyıldan itibaren yaşadığı özgüven kaybı ve bunun sonucu olarak da özellikle Batı karşısında yaşanan aşağılık kompleksidir. Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısının ortaya konması ve yaygın hale getirilmesindeki en önemli motivasyonlardan biri de tam da bu özgüven bunalımının aşılması ve Türkiye'nin Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren kendisine şiar edindiği muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmak misyonunun artık tüm hızıyla hayata geçirilmesidir. Cumhurbaşkanı ve AK Parti'nin bu hedefe ulaşılmasında en stratejik hamlelerinden biri anlatıdaki yerlilik ve millilik vurgusudur. Burada Batılılaş(tır)ma ile bir tutulan modernleşme politikalarının yönetici elitler ve toplum arasında yaratmış olduğu yabancılaşmanın olumsuz etkilerinden sıyrılma amacı da yatmaktadır. Bu anlatıda aslında reddedilen modernleşme değil bu yabancılaşmaya neden olan, milli-manevî değerlerden kopuk ve geleneği yadsıyan tepeden inmece Batılılaş(tır)ma zihniyeti ve pratikleridir. Özgüven bunalımının bir diğer önemli sebebi de bu politikalar sonucu toplumun kendi kimliğine ve özellikle de yakın tarihine dair yaşadığı yabancılaşmadır. Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısının en önemli işlevlerinden biri bu "sakatlanmış" kimlik algısının, toplumun öz değerleri ve tarihiyle olan ilişkisinin daha sağlıklı bir biçimde yeniden tesis edilmesi arayışıdır. Arzu edilen ve geç kalındığı düşünülen atılımların gerçekleştirilebilmesi ancak bir medeniyet tasavvuru ve geçmiş ile gelecek arasında köprü olabilecek yeni bir "hikâyenin" kurulması ile mümkün olabilecektir. Bu hikâyede arzu edilen tam bağımsız, müreffeh ve demokrasiyi içselleştirilmiş bir Türkiye'nin inşasıdır. Hikâyenin "sabıkalıları" Eski Türkiye olarak tanımlanan dönemin zihniyeti, aktörleri ve politikalarıdır (Özışık, 2021, s. 216). Bunlarla birlikte Türkiye'nin tam bağımsızlık mücadelesi kapsamında dış politika, güvenlik, ekonomi ve savunma sanayii gibi birçok alanda Türkiye'nin önüne "engeller çıkararak veya doğrudan Türkiye'ye karşı tutum takınan Batılı devletler" de anlatı kapsamında sabıkalılar arasındadır. Hikâyeyi "anlamlandırarak" olan temel değerler ise modernleşmeyi de içeren milliyetçi-muhafazakâr anlam dünyası

ve referanslardır. Bu referanslar ile önemli bir arıza teşkil eden özgüven bunalımının aşılması mümkün olacaktır. Hikâyenin başarıya ulaşması için gereken formüller olarak da milli iradeyi yansıtan demokratik bir sistemin tesisi ve muhafazası, güçlü bir ekonominin tesis edilmesi ve bu doğrultuda maneviyat noktasındaki bütün marazların ve yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, bunun devamında da stratejik bir planlama doğrultusunda yerli ve milli imkânların seferber edilmesi hedefi karşımıza çıkmaktadır. 2010'lu yıllarda dolaşıma sokulan bu anlatının en önemli mimarlarından biri olan R.T. Erdoğan, Milli Savunma Sanayii'nin bu anlatıdaki konumunun ve işlevinin belirlenmesinde de bilfiil önemli bir rol oynamaktadır.

R. T. Erdoğan, aşağıdaki açıklamasında Milli Savunma Sanayii'ndeki atılımlardaki başarı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında bağ kurmaktadır. Geçmiş yadsıyan ya da geçmişine yabancılaşan bir söylem yerine, sürekliliğe yapılan vurgu kayda değerdir:

"Hâlbuki biz dünyanın en güçlü kara ve deniz orduları kurmuş sadece Osmanlı ile 24 milyon kilometrekareye ulaşan hâkimiyet alanları tesis etmiş bir ülkeyiz. Dünya harp tarihine baktığınızda hem eğitim ve taktik hem de araç, gereç bakımından en önemli yeri ecdadımızdan aldığımızı görürsünüz. Son dönemde yaptığımız atılımlar işte bu tarihi süreklilik içinde okunmalıdır, ele alınmalıdır" (Ak Parti Onikişubat İlçe Başkanlığı, 2019).

Cumhurbaşkanı'na göre özellikle insansız hava araçları konusunda geçmişte müttefik devletler ile yaşanan tedarik sorunları ve Türkiye'nin önüne çıkarılan engeller savunma sanayiinde yerleşme ve millileşmenin fitilini tetiklemiştir. Devletin himayesi ve teşvikleriyle sektördeki dönüşümün düşünsel kökenlerine ve gerekçelerine dair Erdoğan'ın aşağıdaki ifadeler açıklayıcıdır:

"Terörle mücadelede bu araçlara ihtiyaç duyduğumuzda yine ilk iş gidip müttefiklerimizden yardım istedik. Onlardan herhangi bir destek alamayınca dolaylı bir yola başvurup bölgemizdeki bir ülkeden bu araçları edindik. Bu şekilde aldığımız insansız hava araçlarının çalıştırılması ve bakımı konusunda bize yaşatılan sıkıntıların hiç de iyi niyetli olmadığını görünce hemen kolları sıvadık. Bir yandan özel sektörümüzü diğer yandan kamunun kontrolündeki savunma sanayisi kuruluşlarımızı bu işte görevlendirdik. Sonuçta bugün Türkiye silahlı ve silahsız insansız hava araçları konusunda dünyada söz sahibi bir konuma gelmiştir" (Ak Parti Onikişubat İlçe Başkanlığı, 2019).

Aşağıdaki ifadeler ise 2002'den bu yana sektördeki gelişmeleri rakamsal verilerle de özetlemekte ve Milli Savunma Sanayii'ndeki başarı hikâyesini betimlemektedir. Belirtilen rakamlar, yerlilik ve milliliğin bir söylem olmanın ötesine geçerek somut şekilde sektörde yansımalarının olduğunu ortaya koymaktadır. Bütün bu süreçte devlet ve sektörde faaliyet

gösteren firmalar arasında sıkı bir işbirliği ve entegrasyonun olduğu da gözlemlenmektedir.

"2002'de savunma sanayi sektöründe sadece 56 firma faaliyet gösterirken, bugün bu sayı 2 bini aştı. 62 olan proje sayısı 750'yi geçti. Toplam 5,5 milyar dolar bütçeli savunma projeleri yürütülürken, bugün bu rakam 60 milyar doların üzerine çıktı. İhale sürecinde olan projeleri dâhil ettiğimizde bütçe büyüklüğümüz 75 milyar doları buluyor. Savunma sanayinde araştırma geliştirmeye ayrılan bütçenin yıllık 49 milyon dolardan, 1,5 milyar dolara yükseldiğini gördüğümüz günlere kavuştuk. Allah'a hamdolsun" (Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, 2023).

"Bundan 20 yıl önce sadece 248 milyon dolar olan savunma ihracatımız geçen sene ne oldu biliyor musunuz? 4 milyar 400 milyon dolarla rekor kırdık. Bundan 5-6 yıl öncesine kadar dünyanın ilk 100 savunma şirketi listesinde 2 firmamız varken bugün aynı listede 7 firma ile temsil ediliyoruz. İHA, SİHA ve taarruzi insansız hava araçlarının üretiminde ise dünyanın ilk 3-4 ülkesi arasında yer alıyoruz" (Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, 2023).

Yukarıdaki açıklamalarda dikkati çeken bir diğer önemli vurgu da Milli Savunma Sanayii'ndeki yerli ve milli imkânlarla üretilen askeri teçhizat ve malzemelerin ihracatı konusuna yapılmıştır. Dış politikadaki gerekliliklerle birlikte ülke ekonomisinin cari açık sorununun giderilmesi noktasında da savunma sanayiindeki yerleşme ve millileşmenin öneminin altı çizilmektedir. Hem dış politikadaki hedefler hem de ekonomideki ihtiyaçlar bir arada düşünüldüğünde, yerli ve milli Yeni Türkiye söyleminin sadece ideolojik ve düşünsel bir motivasyonla değil ülkenin stratejik hedef ve ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla da dolaşıma sokulduğu yönünde bir çıkarsama yapmak mümkün hale gelmektedir. Cumhurbaşkanı'nın global ve sektörel arasındaki medyatörlük işlevi, kendisinin doğrudan sektöre ilişkin yönlendirmeleri ve sektör adına ortaya koyduğu hedefler vasıtasıyla da rahatlıkla gözlemlenebilmektedir:

"Savunma sanayisindeki kritik teknolojilerin kazanımı için rollerin belirlenmesi, mevcut kabiliyetlerin doğru yönetilmesi, yatırımların planlanması ve kapasitenin etkin kullanımı gerekiyor. (...) İhtiyaç makamı, kullanıcılar ve üreticiler arasındaki bilgi akışının net bir şekilde sağlanması, savunma sanayisinin sürdürülebilir gelişimi için en başta gelen şartlardan biridir. Sadece teknolojinin değil, yatırımların da doğru planlanması, mükerrer yatırımlardan kaçınılması kaynak israfının önlenmesi şarttır. Bu çerçevede, Savunma Sanayii Başkanlığımızın koordinasyonu dışında yapılan alternatif alımlar mutlaka, eldeki imkânlarla ve kabiliyetlere öncelik verilen bir

değerlendirmeye gerçekleştirilmelidir. Hayati öneme sahip kritik durumlar dışında, en ideali olmasa bile kendimizin üretmesi veya geliştirmesi mümkün olan her şeyi içeride yapmalıyız. Her kurum, Savunma Sanayii Başkanlığımızın uzmanlığını bir kenara bırakıp, kendi ürün tedarikini kendisi yapmaya kalkarsa, mükerrerlik ve israf kaçınılmaz hale gelir. Savunma Sanayii Başkanlığımızın da hızlı ve etkin karar alma, tasarım ve üretim planlaması ile tedarik ve teslim yapma kabiliyetini geliştirmesinde fayda görüyorum." (Türkiye Cumhuriyeti İletişim Başkanlığı, 2023).

Milli Savunma Sanayii'nde ortaya konan yerleşme ve millileşme perspektifi bağlamında iç kamuoyunda ve ülke sınırları dışında da en çok ses getiren ve belki de en çok bilinen firmaların başında BAYKAR gelmektedir. Bunun birkaç anlaşılabilir sebebi bulunmaktadır. En başta BAYKAR'ın geliştirdiği insansız hava araçlarını (İHA) ve silahlı insansız hava araçlarını (SİHA) anmak yerinde olacaktır. Yukarıda Cumhurbaşkanı'nın ifade etmiş olduğu üzere özellikle terörle mücadele kapsamında Türkiye'nin bu askeri teçhizata olan ihtiyacı oldukça eskilere dayanmaktadır. Bu ihtiyacın karşılanması için Türkiye uzun yıllar dış alımlar yapmaya mecbur kalmıştır. İsrail'den HERON (Milliyet, 2009) isimli insansız hava araçlarının alınması konusu ve başka girişimler bu dönemde en fazla hatırdaki kalanlar olmuştur. Ancak başvuruda bulunulan ülkeler Türkiye'ye bu konuda her zaman sorun çıkarmışlardır. İşte BAYKAR'ın 1990'lı yıllardan başlayarak öz kaynakları ile bu sorunun giderilmesi yolunda faaliyetlere başlaması ve 2000'li yıllardan itibaren İHA ve devamında SİHA üretimine geçmesi bir kırılma noktası olmuştur. Son olarak insansız savaş uçağı KIZILELMA'nın üretim sürecine başlanması da önemli bir girişimdir. BAYKAR ve diğer ulusal firmaların bu teknolojiye başarıları zaman içinde yurtdışına da taşınmış, Türkiye dünyadaki insansız hava aracı piyasasında en önde gelen oyuncular arasında yer almaya başlamış ve bu konumunu da istikrarlı bir biçimde güçlendirmeye başlamıştır (Ekonomim, 2023). BAYKAR'ın kamuoyunda diğerlerine oranla biraz daha fazla ön plana çıkmasını sağlayan bir başka neden de Selçuk Bayraktar'ın Cumhurbaşkanı'nın damadı olması vesilesiyle medya organlarıncı belki daha fazla mercek altına alınmasıdır. Ancak BAYKAR'ı esas ön plana çıkaran ve çoklarıncı "ulusal gurur" vesilesi olarak nitelendirilmesine neden olan konuların başında bu insansız hava araçlarının özellikle PKK ve uzantılarıyla olan mücadelede hem TSK'ya hem de MİT'e sahada çok önemli avantajlar sağlamaya başlamasıdır. Bu avantaj ile birlikte terörle mücadelede önceki dönemlere göre çok daha hızlı ve verimli sonuçlar alınmaya başlanmış ve bu durum da terörden yıllardır canı yanan Türk toplumu nezdinde BAYKAR'ı daha da kıymetli bir hale getirmiştir. TRT ekranlarında seyirciyle buluşan "Teşkilât" isimli dizide İHA ve SİHA'ların bu mücadelede nasıl kullanıldığının canlı bir biçimde seyirciye aktarılması ile birlikte bu sahiplenme daha da artmıştır. BAYKAR Yönetim Kurulu ve T3 Vakfı Mütevelli Heyeti'nin başkanı olan Selçuk Bayraktar, eğitiminin önemli bir

kısmını ABD’de tamamlamıştır. Batı’da üstün başarılarla eğitimini tamamlamış olmakla birlikte Selçuk Bayraktar’ın yerli ve milli Yeni Türkiye referans çerçevesi kapsamında kişisel olarak tam bir uyumluluk halinde olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Aslında bir mühendis ve geliştirici olarak Selçuk Bayraktar figürü tam da Yerli ve Milli Yeni Türkiye’nin ihtiyacı olan genç girişimci profiline tekabül etmektedir. Selçuk Bayraktar, küresel teknolojik ve bilimsel gelişmelere hâkim, bunları takip eden, dışa açık ancak milli-manevi değerleri de içselleştirmiş ve milletin çıkarları doğrultusunda çalışan bir girişimci modelini sunmaktadır. Toplumun ekseriyeti de bu profili yüksek oran da sahiplenmiş gibi görünmektedir.

"Geçmişe baktığımızda biz temel bilimlerin en temelinde kurucusu olan bir medeniyetiz. El Cezeri robotik biliminin kurucusu, bugün ne kadar hesap yapıyorsak diferansiyel denklem çözmekten tutun basit aritmetik işlemlere bunların hepsini Harezmi’ye borçluyuz. Ama şunu görüyoruz havacılıkta da ilklerden medeniyetimiz, Takiyüddin rasathane kurmuş bunu maalesef kendi elimizle yıkmışız. Bunun ciddi bir paradigma dönüşümü ile yani bu teknoloji araştırıp geliştirip üretme meselesinin, buna Milli Teknoloji Hamlesi diyoruz, ancak toplumsal bir seferberlik haliyle yapılabileceğini gördük. Yani bütün toplum buna inanacak en gencinden yediden yetmişe en ihtiyarına kadar. Yüksek katma değer üretmenin bu devirde hayati olduğunu bu teknolojileri tüketmenin değil üretmenin sadece üretmek değil araştırıp geliştirip üretmenin bir toplumsal mesele olduğunu ve toplumun içinden ancak bir dip dalgası gibi çıktığında başarılı olabildiğini gördük. Bu nedenle toplumsal bir hale getirebilmek için bu mücadeleyi Türkiye Teknoloji Takımı Vakfını (T3) kurduk. (...) TEKNOFEST çocukların teknolojiyle tanışıp merak etmelerini sağlayacak. TEKNOFEST, havacılık, uzay ve teknoloji geliştirme araştırma meselesini tutkuya dönüştürmek amacıyla yapılmış bir etkinlik." (CNN Türk, 2018)

Selçuk Bayraktar’ın bu ifadeleri global-sektörel referans çerçevesi uyumlaşmasına dair önemli veriler barındırmaktadır. El Cezeri, Harezmi ve Takiyüddin gibi İslâm medeniyetinin tarihte bilimle olan sıkı ilişkisine vurgu yapılmış, temel bilimlerin kurucusu olarak yine bu İslâm medeniyetinin altı çizilmiştir. Türk toplumunun yaşadığı özgüven kaybının giderilmesi için önce geçmişte elde edilmiş bu başarıların öğrenilmesi/öğretilmesi gerekmektedir. Bunun devamında da TEKNOFEST gibi etkinlikler aracılığıyla toplumsal sahiplenmenin sağlanmasının gerekliliğine önem verilmiştir. Türkiye’nin tam bağımsız ve müreffeh bir ülke olabilmesinin katma değer üretilmesiyle, teknoloji alanında da ciddi bir atılımın gerçekleştirilmesi ve bilinçlenmeyle mümkün olabileceğine atıf yapılmıştır. Sektörün en göz önünde olan oyuncularından biri olan Selçuk Bayraktar’ın bu ifadeleri ile global referans çerçevesinin unsurlarının yüksek oranda bir örtüşme olduğunu ileri sürmek

mümkündür. Selçuk Bayraktar'ın bu açıklamaları ile Cumhurbaşkanı'nın konuya dair yaklaşımları arasındaki benzerlik ve söz birliği de her iki aktörün global-sektörel uyumlaşmasındaki etkinliklerine ve koordinasyonuna işaret etmektedir.

İlki 20-23 Eylül 2018'de Türkiye Teknoloji Tanıtımı Vakfı (T3) ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce İstanbul'da düzenlenen TEKNOFEST, ilk yılında dünyanın en büyük ikinci havacılık etkinliği olarak kabul görmüştür. Etkinliğin ikincisi Eylül 2019'da Atatürk Havalimanı'nda düzenlenmiş ve 1 milyon 720 bin ziyaretçi sayısıyla TEKNOFEST dünyanın en büyük havacılık etkinliği statüsünü kazanmıştır. TEKNOFEST sayesinde hem Milli Savunma Sanayii kapsamında geliştirilen silahlar ve diğer ürünler katılımcıların dikkatine sunulmuştur hem de düzenlenen yarışmalarla vatandaşların teknoloji ve savunma sanayii alanındaki atılımların doğrudan bir örneği haline gelmeleri sağlanmıştır. Festivalin kısa sürede bu denli büyük çaplı hale gelmesi, uluslararası kamuoyunda da yankı uyandırmıştır. Bu gelişme, "Yerli ve Milli Yeni Türkiye" anlatısı çerçevesinde hem Türkiye'nin itibarını ve saygınlığını artırmış hem de Türkiye'nin özellikle teknoloji ve askeri teçhizatın üretimi noktasında yetkinliğini yurt içi ve yurt dışında yaymaya başlamış ve teyit etmiştir. Bu noktada altı çizilmesi gereken bir diğer önemli husus da, hem içeride hem dışarıda bir takım İslamofobik söylem ve siyasetlerin TEKNOFEST gibi bir etkinlikle boşa çıkarılmasıdır. "İslâm, gericedir. İslâm bilimsel ve teknolojik gelişmelere karşıdır" ve benzeri ifadelerle yaygınlaştırılan İslamofobik söylemin karşısında "milliyetçi-muhafazakâr" değerleri benimsemiş bir siyasi iktidarın ve bu karakterdeki toplumsal kesimlerin böylesine bir festivalin düzenlemesindeki öncü rolleri ve bunu olabilecek en üst düzeyde benimseyip sahiplenmeleri ezber bozan bir gelişmedir ve kayıt altına alınması gerekmektedir.

"Başarının yolu bir ama siz önündeki engelleri kaldırmadığınız sürece akamete uğraması çok kolay her bir serüvenin. Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıyoruz havacılıkta. Ciddi bir atılım görüyorsunuz. 1950'lere varıncaya kadar hepsinin yok olduğunu görüyorsunuz. Çok acı gerçeklerle karşılaşılıyor. Elbette bir kısmı toplumla alakalı. Tam bağımsızlık, müreffeh olmanın yolu teknolojiyi geliştirmekten geçtiğini biliyoruz. Tüm toplumun buna inanması gerekiyor. Nasıl ki futbol şampiyonasında başaracağımıza inanıyorsak, aynı şekilde bu mesele de bu kadar hayati. İnanmak yetmiyor. İnanmak için bir şeylerin olması gerekiyor. Bir kere kültürel dünyamızda bir yeri olması gerekiyor. Biz TEKNOFEST'te bu dönüşümü sağlamaya çalışıyoruz. İnsanlar kendi geleceği, çocuklarının, torunlarının için bunun çok önemli olduğunu farkında. Bugün 110 bin ziyaretçi geldi. Alan çok coşkulu duydu bugün." (Habertürk, 2022)

Selçuk Bayraktar'ın yukarıdaki ifadelerine bakıldığında da daha önce belirtilen özgüven sorununa vurgu yapıldığı görülmektedir. Tam bağımsızlık ve refah artışı gibi hedeflerin gerçekleştirilmesi için teknoloji alanının öneminin de altı çizilmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki atılımlara yapılan atıf ve günümüzdeki olumlu gelişmeler arasında da bir bağ kurma arayışının olduğu görülmektedir. TEKNOFEST etkinlikleri ile sağlanan başarı aslında tam da sektördeki dönüşüm ve atılımların toplumla paylaşılmasının sağlanmasında ve daha da önemlisi, bu festivaller vasıtasıyla katılımcıların da bu sürecin bir öznesi haline getirilmesinde saklıdır. Medyatörlük işlevinin en somut karşılığı burada karşımıza çıkmaktadır. Hem Yerli ve Milli Yeni Türkiye anlatısına hem de topluma dokunarak global-sektörel uyumlaşmasına katkı verilmektedir.

Bu bölümde, hem R.T. Erdoğan'ın hem de BAYKAR ve BAYKAR özelinde Selçuk Bayraktar'ın global-sektörel ilişkisinin uyumlaşmasındaki rolü ortaya konmaya çalışılmıştır. Medyatörlük işlevini yürüten ve birçok kurumsal yapının da paydaşı olan farklı medyatörler de bulunmaktadır. Burada yer kısıtı nedeniyle bu ikisine odaklanılmıştır. Ancak buradaki en önemli hususlardan biri, sektörde bulunan tüm oyuncular arasında (kamu ve özel sektör) etkin bir koordinasyon sağlanmaya çalışılmasıdır. Burada aynı zamanda bir söz ve eylem birliğinden de bahsetmek gerekir. Cumhurbaşkanı'nın önderliğinde ve devletin himayesinde bir bakıma tüm imkânların yerli ve milli savunma sanayiinin geliştirilmesinde seferber edildiğini ifade etmek mümkündür. Sonuç olarak sektörel referans çerçevesi Yerli ve Milli Yeni Türkiye global referans çerçevesi ile tamamen uyumlu hale gelmiştir. Değerler boyutu olarak savunma sanayiinde yerlilik ve milliliğin ön plana çıkarılması, bunun hem maddi altyapısının oluşturulması hem de milli-manevi değerlerle bu atılımın kuşatılması ileri sürülebilir. Norm olarak dışa bağımlılık oranının tedricen en düşük düzeye indirilmesi en başta ortaya konabilir. Özellikle dış politika ve ekonomi alanında tam bağımsız ve rekabetçi şekilde davranabilmek ve katma değeri yüksek ve teknoloji-yoğun ürünleri üretebilmek için bu yerleşme ve millileşmenin bir zorunluluk olması da buna eklenebilir. Algoritmalar olarak da milli savunma sanayiinde bu yerleşme ve millileşmenin sağlanması için gerekli olan devlet teşviklerinin, oyuncular arası koordinasyonun sağlanmasının ve savunma sanayii ile paralel şekilde milli bir teknoloji hamlesinin de gerçekleştirilmesinin birer formül şeklinde ortaya konması mümkündür. TEKNOFEST ve benzeri festival ve fuarlar aracılığıyla kamuoyundaki algının ve ilginin dönüştürülmesi, televizyon dizileri, reklam ve benzeri kampanyalarla da savunma sanayiindeki üstün özellikli askeri teçhizatın lanse edilmesi/tanıtilmesi da sektörel referans çerçevesinin imgeler boyutunu oluşturmaktadır. Günümüz itibarıyla, Milli Savunma Sanayii'ne ilişkin sektörel referans çerçevesini de "Kendi kendine yeten, yerli-milli, teknoloji üreten ve rekabetçi savunma sanayii" olarak tanımlamak mümkündür.

Sonuç

Türkiye’de özellikle 2000’li yıllardan itibaren Milli Savunma Sanayii’nde gerçekleşen gelişmeler ve olumlu anlamda yakalanılan ivme, hem medyada, hem siyasette hem de akademik çevrelerde dikkat ve ilgiyle karşılanmıştır. Bu ilgi ve alakanın oluşmasında AK Parti iktidarlarının söylem ve icraatları önemli bir itici güç olmakla birlikte, savunma sanayiinin sadece güvenlik politikaları ile değil, dış politika ve ekonomi gibi alanlarla olan kritik önemdeki ilişkilerinin de bunda payı vardır. Ülkenin güvenliği, jeopolitik ve jeostratejik hamleler ile ekonomideki ihtiyaçlar kapsamında savunma sanayiinin önemi son yıllarda giderek artış göstermektedir. Akademik çalışmalarda savunma sanayiine ilişkin tarihsel bakış açısından güncel politikalara, sayısal ve istatistikî veri analizlerinden sektörel faaliyetlere uzanan geniş yelpazede bir literatür oluşmuş durumdadır. Bu çalışmada da sözü edilen eserlerin bazılarında yararlanılmış olmakla birlikte savunma sanayiindeki gelişmeler esasen kamu politikası analizi çerçevesinde ele alınıp işlenmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede de referans çerçevesi yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu yaklaşımın sunmuş olduğu kuramsal ve analitik araçlar sayesinde savunma sanayii alanındaki gelişmeler sadece sektörel açıdan ve diğer politika alanları ile siyasetten soyutlanmış bir biçimde değil aksine bunlarla ilişkilendirilerek incelenmeye çalışılmıştır. Teknik ve niceliksel verilere dayalı “apolitik” bir değerlendirme yerine Türkiye’nin özellikle son yirmi yılda yaşamış olduğu siyasi, ideolojik ve kurumsal dönüşümler ve siyasi söylemler ile bir bütünlük yakalanması amaçlanmıştır. Tam da bu noktada Türkiye’de bir anlatı olmanın ötesine geçerek global bir referans çerçevesine dönüşen Yerli ve Milli Yeni Türkiye kavramı ve savunma sanayiinin bununla olan bağıntıları ve entegrasyonu açıklanmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken savunma sanayii alanındaki tarihsel arka plana, AK Parti iktidarları döneminden önceki kurumsal, yasal ve stratejik gelişmelere de önem verilmiştir. Eğer bir değişimden söz ediliyorsa geçmişin buradaki işlevi de göz ardı edilmemiştir. AK Parti hükümetlerinin bu alandaki politikalarını ayırıştırıcı özelliği ise geçmişte de benimsenmeye çalışılmış olan stratejik planlama ve eylemlerin daha hızlı ve yoğun bir biçimde hayata geçirmeyi başarmış olmasında gizlidir. Değişimin işaret edileceği yer burasıdır. Yerli ve Milli Yeni Türkiye global referans çerçevesi ile sektörel düzeyde belki de en ileri düzeyde uyumlaşmanın sağlandığı alanlardan biri savunma sanayii olmuştur. Burada daha da cesur bir ifadeyle bir “başarı hikâyesinin” yazıldığını ifade etmek herhalde abartılı olmayacaktır. Siyasi iktidarın topluma teklif ettiği “yerliliğe” ve “milliliğe” dayalı bir kalkınma ve siyaset anlayışının ikna ediciliğini ve kapsayıcılığını ortaya koyma noktasında savunma sanayii en çok yararlanan alanlardan biri olarak karşımızda durmaktadır. Global referans çerçevesi ve sektör arasında sağlanan bu başarılı bütünlüşme aynı zamanda hegemonik eylemlerin de bir sonucu ve bir bakıma da yansımasıdır. Referans çerçevesi yaklaşımında da bu hegemonik eylemlerin önemine çalışmanın ilk kısmında değinilmiştir. AK Parti 2002 yılından itibaren iktidarını güçlendirebildiği ve sürdürülebilir kılabildiği

ölçüde savunma sanayii gibi alanlarda önemli atılımları gerçekleştirebilmiştir. Siyasi iktidarın güçlenmesine paralel olarak sektörel düzeyde de siyasi iktidarın söylem ve stratejileri ile uyumlu hareket edebilen aktör ve oyuncuların rolünün artması ve bunların savunma sanayii sektörünü global referans çerçevesine entegre edebilmeleri söz konusu olmuştur. Çalışmanın son bölümünde global ile sektörel arasındaki bu “medyasyon” faaliyetine örnek olarak her iki düzlemde de eylem ve söylem üreten aktörlere örnek verilmiştir.

Siyasi iktidarın 2002’den itibaren artan orandaki meşruiyetinin ve biriktirdiği gücün hegemonik bir niteliğe kavuşturulmasında Yerli ve Milli Yeni Türkiye referans çerçevesinin yerleşik ve baskın hale gelmesinin önemi ve işlevi büyüktür. Enerji politikalarından dış politikaya, kalkınma ve altyapı projelerinden kültür alanındaki arayışlara kadar ortaya konulmaya çalışılan birçok politikanın ikna ve rıza üretim kapasitesinin oluşumunda bu işlev en net şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmanın da değeri siyaseti, siyaset (policy) ve siyaset (politics) arasındaki ilişki üzerinden okumaya çalışması olarak ortaya çıkmaktadır. Referans çerçevesi yaklaşımının benimsenip tatbik edilmesiyle göz önünde olan bir kamu politikasının arkasında bulunan siyasal, kurumsal, tarihsel ve bilişsel (fıkrî, ideolojik) unsurların analize dâhil edilebilmesi mümkün hale gelmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında 2002’den itibaren siyasi iktidarın benimsediği ve geliştirdiği söylem ve bu doğrultudaki politikalarının dönemsel ve konjonktürel ihtiyaçlara uygun bir biçimde değişkenlik arz ettiği ifade edilmişti. İktidarın ilk dönemlerinde (2002-2013/2015/2016) küresel ölçekte de egemen konumda olan liberal politikaları önceleyen ve piyasa odaklı olan global referans çerçevesi ile bir uyumun arandığını belirtmiştik. Ancak 2013’ten itibaren ve de özellikle 15 Temmuz 2016 Darbe ve İşgal Girişimi’ni takiben Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle birlikte milliyetçi-muhafazakâr değerlerin daha ön plana çıkarıldığı hatta liberal söylem ve değerlerden milliyetçi-muhafazakâr bir çizgiye geçildiğini ifade etmiştik. Günümüz itibarıyla ulusal ölçekte finans, ekonomi ve benzeri alanlarda neoliberal politika ve uygulamalardan tamamen uzaklaşıldığını söylemek güçtür. Ancak yukarıda da değinildiği üzere güvenlik ve dış politika gibi alanlarda, enerji politikalarında, kültür ve sivil toplum gibi alanlarda yerlilik ve millilik iddiasının güçlü bir biçimde hayata geçirilmeye çalışıldığı ifade edilebilir. Dışa bağımlılığın hem ekonomik hem de sosyal bakımdan yönetilmesinin giderek güçleştiği alanlarda yerlilik ve millilik ön planda tutulurken, yüksek ölçekli altyapı projeleri ve şehir hastaneleri gibi konularda neoliberal pratik ve çözümlerin (Kamu-Özel Ortaklığı / *Public-Private Partnership* vb.) de tercih edilmeye devam edildiğinin de altının çizilmesi önemlidir. Bu çerçeveden bakıldığında hâlihazırdaki çalışmanın, Yerli ve Milli Yeni Türkiye iddiasını ve söylemini ulusal ölçekte daha eleştirel bir biçimde ele alabilecek ve bu global referans çerçevesinin farklı sektörlerde nasıl bir etkide bulunduğunu açıklayabilecek çalışmalarla birlikte, diğer ülke

örneklerinde buna benzer söylem ve politikaları karşılaştırmalı bir biçimde inceleyecek çalışmalara da ışık tutabilmesi temenni edilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Fethi Ufuk Özışık: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Fethi Ufuk Özışık: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özışık, F. U. (2023). Kamu politikası analizinde referans çerçevesi ve Türkiye örneği: “yerli ve milli” yeni Türkiye’de yükselen milli savunma sanayii politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 523-559. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1351462>

Kaynakça

AK Parti. (2018). *Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve genel seçimler seçim beyannamesi*. 18 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.akparti.org.tr/media/318779/24-haziran-2018-cumhurbaskanligi-secimleri-ve-genel-secimler-secim-beyannamesi-sayfalar.pdf> adresinden edinilmiştir.

Ak Parti Onikişubat İlçe Başkanlığı (2019, 30 Nisan). *Cumhurbaşkanımız Erdoğan, IDEF’19 14. Uluslararası Savunma Sanayii Fuarı’nda konuştu*. Erişim. 18.08.2023 <https://akpartionikisubat.org/article.php?i=28>

Altıok, M. (2007). Neoliberal yapısal uyum sürecinde son evre: AKP hükümeti. *Toplum ve Demokrasi*, 1(1), 57-72.

Ataay, F. (2015). Neoliberal reformlar, devletin yeniden yapılandırılması ve kamu hizmetlerinde dönüşüm. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (30) 20-39.

Bayraktar, U. (2013). Özgün bir siyasal bilim ekolü geliştirmek adına bir ilham kaynağı olarak Fransız kamu politikası analizi yazını. M. Yıldız,

- M. Z. Sobacı (Ed.). *Kamu politikası* içinde (s.114-128). Adres Yayınları.
- Bedirhanoglu, P. (2009). Türkiye’de neo-liberal otoriter devletin AKP’li yüzü. İ. Üzgel, B. Duru (Ed.). *AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (s. 39-64). Phoenix Yayınevi.
- Bora, T. (2017). Muhafazakâr yerlilik söylemi. T. Bora, M. Gültekingil (Ed.). *Modern Türkiye’de siyasi düşünce Cilt:5 Muhafazakârlık* içinde (s. 445-465). İletişim Yayınları.
- Cengiz, F. Ç. (2018). The politics of development of Turkey’s indigenous and national (*yerli ve milli*) defense industry. L. Bilici., R. Pehlivanlı , D. Zorlutuna (Ed.). *Innovation and global issues with multidisciplinary perspectives* içinde (s. 99-112). Peter Lang GmbH.
- CNN Türk. (2018, 16 Eylül). *Selçuk Bayraktar, Türkiye'nin milli teknoloji hamlesini anlattı.*
<https://www.youtube.com/watch?v=I4gXhOEIHiE&t=3272s>
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik Türkiye'nin uluslararası konumu* (107. Basım). İstanbul: Küre Yayınları
- Eissenstat, H. (2017, 12 Nisan). *Erdoğan as autocrat: A very Turkish tragedy (Report)*. *POMED*. 18 Ağustos 2023 tarihinde <https://pomed.org/publication/report-erdogan-as-autocrat-a-very-turkish-tragedy/> adresinden edinilmiştir.
- Ekonomim. (2023, 24 Eylül). *Türkiye silah satışını en çok artıran ikinci ülke.*
<https://www.ekonomim.com/sectorler/savunma-sanayi/turkiye-silah-satisini-en-cok-artiran-ikinci-ulke-haberi-709184>
- Eksilmez, İ. (2020). *Bir referans çerçevesi olarak “yerli ve milli” ve Milli Savunma Sanayii sektörüne yansımaları* [yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Esen, B & Gümüşçü, Ş. (2016). Rising competitive authoritarianism in Turkey. *Third World Quarterly*, 37(9), 1581-1606, <https://doi.org/10.1080/01436597.2015.1135732>
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks of Antonio Gramsci*: Ed. and Transl. By Quintin Hoare and Geoffrey Nowell Smith. G. Nowell-Smith, & Q. Hoare (Eds.). International Publishers.
- Habertürk. (2022, 30 Ağustos). BAYKAR Teknoloji lideri Selçuk Bayraktar'dan Habertürk TV'e açıklamalar.
<https://www.haberturk.com/baykar-teknoloji-lideri-selcuk-bayraktar-dan-haberturk-tv-e-aciklamalar-3516202-ekonomi>
- Hassenteufel, P. (2021). *Sociologie politique de l'action publique*. 3ème Edition. Armand Colin.
- İpek, İ. (2021). Türkiye’de siyasetin kutuplaşması ve karizmatik otorite. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 17(1), 65-80

- Jobert, B. & Muller, P. (1987). *L'Etat en action, politiques publiques et corporatismes*. Presses Universitaires de France.
- Milliyet. (2009, 19 Mayıs). *İsrail'le Heron krizi*.
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/israil-le-heron-krizi-1096446>
- Muller, P. (2013). *Les politiques publiques*. Presses Universitaires de France. 10ème Edition.
- Muller, P. (2000). L'analyse cognitive des politiques publiques. Vers une sociologie d'action publique. *Revue Française de Sciences Politiques*, 50(2), 235-254
- Özaydın, M. H. ve Albayrakoğlu, E.P. (2021). Türkiye'de değişen güvenlik algıları ve dönüşen savunma sanayi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 12(1), 18-37
- Özbudun, E. (2015). Turkey's judiciary and the drift toward competitive authoritarianism. *The International Spectator*, 50(2), 42-55, <https://doi.org/10.1080/03932729.2015.1020651>
- Özışık, F. U. (2021). The new Turkey narrative and the hegemonic struggle of justice and development party and Erdoğan: A gramscian perspective (2002-2019). *Liberal Düşünce Dergisi*, Yıl:26 Sayı:102 215-240 <https://doi.org/10.36484/liberal.894173>
- Özışık, F. U. (2012). *L'eupéanisation de la politique de développement régional en Turquie* [doktora tezi]. Université Aix-Marseille, Institut d'Etudes politiques d'Aix-en-Provence.
- Pınar, L. (2018). Türkiye'nin savunma sanayii alanındaki gelişiminin Türk dış politikasına olan etkisi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 7(4), 2356-2369.
- SASAD. (2017). *Savunma ve havacılık performans raporu*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.sasad.org.tr/storage/reports/bPIYjWH9pM8Wz6jSUA9SqB9IFhkuYRGf9RML0Nuk.pdf> adresinden edinilmiştir.
- SASAD. (2022). *Savunma ve havacılık performans raporu*. 27 Eylül 2023 tarihinde <https://www.sasad.org.tr/storage/reports/GWW934fpmW0pAIVdQjrluSwPvXaGRblGP7UEcNw5.pdf> adresinden edinilmiştir.
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı. (t.y.). *2012-2016 Stratejik plan*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/61/Savunma+Sanayi+Baskanligi> adresinden edinilmiştir.
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı. (t.y.). *2017-2021 Stratejik plan*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <http://www.sp.gov.tr/tr/stratejik-plan/kurum/61/Savunma+Sanayi+Baskanligi> adresinden edinilmiştir.
- Seren, M. (2020). The rise of the Turkish defense industry in the AK Party era: Causes, context and strategic implications. Kılıç B. Kanat, B.

- Duran (Ed.). *AK Party years in Turkey domestic and foreign policy* içinde (s. 363-395). Seta Publications.
- Seren, M. (2018, 14 Mayıs). Osmanlı'dan günümüze savunma sanayii. 26 Ağustos 2023 tarihinde <https://m5dergi.com/kapak/osmanlidan-gunumuze-savunma-sanayii/> adresinden edinilmiştir.
- Seren, M. (2021). Politics, industry and academia: Examining dynamics of Turkish defense industry's great leap forward in the post- 2002 Era. *Bilig*, 96, 93-119. <https://doi.org/10.12995/bilig.9604>
- Somer, M. (2016). Understanding Turkey's democratic breakdown: old vs. new and indigenous vs. global authoritarianism. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16(4), 481-503.
- Surel, Y. (2006). Approche cognitive. Bussaguet, Jacquot, Ravinet (Ed.), *Dictionnaire des politiques publiques*. Paris Sciences Po içinde (s. 90-97).
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2000). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Ankara.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2020, 12 Kasım). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'ASELSAN Yeni Sistem Tanıtımları ve Tesis Açılışları Töreni'ne katıldı*. 19 Ağustos tarihinde https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yemel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-aselsan-yeni-sistem-tanitimlari-ve-tesis-acilisleri-torenine-katildi adresinden edinilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı (2023, 9 Ocak). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Yeni Nesil Fırtına Obüsleri Teslimat Töreni"nde konuştu*. 18 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-yeni-nesil-firtina-obusleri-teslimat-torende-konustu> adresinden edinilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı. (2019). *2019-2023 Stratejik plan*. 19 Ağustos 2023 tarihinde https://www.ssb.gov.tr/Images/Uploads/MyContents/V_20191213172155589241.pdf adresinden edinilmiştir.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). *On birinci kalkınma planı (2019-2023)*. 19 Ağustos 2023 tarihinde https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Plani-2019-2023.pdf adresinden edinilmiştir.

- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu kalkınma planı (2014-2018)*. Ankara.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). *2023 sanayi ve teknoloji stratejisi*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/SanayiStratejiBelgesi2023> adresinden edinilmiştir.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2020, 13 Kasım). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, 'ASELSAN Yeni Sistem Tanımları ve Tesis Açılışları Töreni'ne katıldı*. https://www.iletisim.gov.tr/turkce/yerel_basin/detay/cumhurbaskani-erdogan-aselsan-yeni-sistem-tanitimlari-ve-tesis-acilisleri-torenine-katildi
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı. (2023, 9 Ocak). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Yeni Nesil Fırtına Obüsleri Teslimat Töreni"nde konuştu*. <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-yeni-nesil-firtina-obusleri-teslimat-torende-konustu>
- Ulusal Kanal (2023, 30 Mayıs.) *AK Parti'den onuncu yıl nutku videosu* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=Frh2AurOL1Q&ab_channel=Ulus alKanal
- Yeşiltaş, M. (2023, 22 Nisan). *Türkiye eksenli ve güçlendirilmiş stratejik özerklik*. 19 Ağustos 2023 tarihinde <https://www.setav.org/turkiye-eksenli-ve-guclendirilmis-stratejik-ozerklik/> adresinden edinilmiştir
- Yıldırım, D. (2009). *AKP ve neo-liberal popülizm. AKP kitabı: Bir dönüşümün bilançosu* içinde (s. 66-107). Phoenix Yayınevi.
- Yıldırım, Y. (2012). İletişimsel eylem kuramı ışığında siyasal iletişim ve AK Parti örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)*, 7(1), 195-226.

Extended Abstract

The AK Party and President Erdoğan has always given great importance to the definition and spread of the ideological and cognitive aspect of their political action as soon as they came to power in 2002. From 2002 to the present day, it is possible to summarize this effort in terms of communication and political propaganda in two major periods. The first episode is marked by the democratic, administrative and economic reforms that allowed the AK Party to overcome the obstacles led by the status quo which brings together the military and bureaucratic elites as well as the main opposition party, the CHP (Republican People's Party). The economic, political and electoral successes of this first episode can be described as the emergence of "New Turkey" in the face of the political and elitist *establishment* baptized as "Old Turkey". All these democratic and economic

advances were also supported by the good relations carried out with the European Union and the Western countries. While with the Gezi protests of 2013, followed by the elections of June 7, 2015 and then following the missing military *coup* of 2016 led by the FETÖ, a second episode entered into force. This period, unlike the liberal values adopted during the previous period, is marked by the adoption and dissemination of norms and discourses referring rather to nationalist and conservative values. Consequently, one of the main objectives is the defense of national unity and the survival of the state in the face of various dangers and threats. Then the New Turkey narrative will be modified with the integration of "native" and "national" adjectives. The coalition formed with the Nationalist Party (MHP) and the adoption of the presidential system accentuates this new political posture. Therefore, the "New Turkey, native and national" will be used as a discursive weapon in the hegemonic struggle of the AK Party and its supporters with the former elites and defenders of Old Turkey. At the same time, the New Turkey narrative goes beyond its discursive capacity by influencing many public policies. From now on, all public policies and all sectoral actors are forced to adapt to this global *référentiel*. From economic policies to energy policies, from foreign policy to technological policies, sectoral objectives and orientations must align with nationalist and conservative references. The reduction of dependence on international markets in many sectors is promoted. Being able to act in a "strategically autonomous" way now makes the main objective of foreign policy. From the production of an automobile with national resources to military operations in Syria, it is possible to observe the realization of these political ambitions. In this context, the National Defense Industry presents itself as the pupil of these sectoral transformations. Based on the decisions adopted in 2004 by the Government of the AK Party and its President R.T. Erdoğan, the campaign to reduce the dependence on the sector to the Western countries as well as to the other suspected partners has been launched. In two decades, the objectives defined in the five -year plans and in strategic documents have been successfully achieved. This sector has indeed become the most mentioned subject in the AK Party electoral campaigns by its significant advances in order to seduce populations. Two other sectors of public policy also played a catalyst role in this evolution. The paradigm shift concerning foreign policy which aims to qualify Turkey as a great regional power has played an important role. This vision of foreign policy requires a powerful army whose arsenal and equipment must come from national resources and initiatives. Second, the Turkish economy, in the context of the economic crisis, must rely on exports. With considerable advances, the National Defense Industry began to contribute to this vital objective of the economy by exporting equipment and military products abroad.

Indeed, in this work, the main interest would be to analyze the emergence of the New Turkey narrative as a new *référentiel global* in Turkey. In this perspective, the National Defense Industry will be the subject of this analysis as a public policy sector which is gradually adapting to this

référentiel. To what extent and how does this sectoral adaptation become possible and efficient? What are the historical processes in this sector that determined this change made from the 2000s? How to interpret the conjunction of these developments with other public policies such as foreign policy and economic policies? What are the "*médiateurs*" who constitute the global-sectoral report? What is the contribution of these sectoral successes in the hegemonic struggle of the AK Party and President R.T. Erdoğan?

Theoretically, the approach of "*référentiel*" has adopted in this analysis. The text will be made up of three parts. In the first part, attention will be paid to the definition and emergence of the New Turkey narrative as well as to its impact on public policies. Second, it will be a question of presenting policies concerning the National Defense Industry in a historical perspective by referring to the institutional and strategic aspects as well as the regulations which determine political action in this area. Finally, the attention will be paid to the integration of the defense industry sector into the *référentiel global* through the analysis of the selected *médiateurs* (R.T. Erdoğan and Baykar-Selçuk Bayraktar) which constitute the global-sectoral report. On the methodological level, qualitative analysis has been applied. The historical perspective has been implemented. At the same time, quantitative data relating to the defense industry sector were mentioned by referring to the five -year plans and strategic documents. The demonstration was also based on different extracts from the speeches made by the actors who played the role of *médiateurs*.

ÇEVİK LİDERLİK ÖZELLİKLERİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE KARARLARA KATILIMIN ARACILIK ROLÜNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Pelin ÖZGÜNAY* & Serdar EGELİ**

Öz

Çeviklik kavramına önem veren pazar şartlarında karmaşıklığın farkında olan yaratıcılığa ve inovasyona önem veren liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Verimli bir iş tatmini için tüm dünyanın kabul ettiği vizyona ve iletişim becerilerine sahip olma, hızlı hareket etme ve karar alma gibi konular çevik liderliğin konuları arasında yer almaktadır. Bu noktada işletmelerce daha fazla vurgulanması gereken kararlara katılımın çalışanların çevik liderlik davranış özellikleri ile harmanlanması önemlilik teşkil etmektedir. Bu araştırma çevik liderlik özelliklerinin, iş tatmini ve kararlara katılmadan ne ölçüde etkileneceğini ortaya koymaktadır. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde ya çevik liderliğin ne olduğunun anlaşılmasına veya ortaya konulmaya çalışıldığı araştırmalar ya da geleneksel liderlik yaklaşımlarının çeşitli yönetim kavramlarıyla ilişkilendirildiği araştırmalara rastlanmıştır. Araştırma hipotezleri için ortaya konulan testlerin analizleri neticesinde çalışanların çevik liderlik özelliklerinin iş tatminini etkilediği; çalışanların çevik liderlik özellikleriyle iş tatmini ilişkisine kararlara katılımın kısmi aracılık ettiği tespit edilmiştir. Bulgulara bağlı olarak bankalarda iş tatmininin en yüksek seviyeye çekilmesinin, çevik liderlik özelliklerinin güçlendirilmesinin ve kararlara katılımın aktif bir rol göstermesi açısından önemliliği ve konuya ilişkin öneriler ortaya konmuştur. Buna göre; Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar, bankaların işletme verimliliği, çalışan memnuniyeti ve geleneksel yönetim anlayışlarının yetersizliği gibi sorunlara çözüm niteliğindedir. Çevik liderlik özellikleri ile nitelikli çalışan istihdamının devamlılığı; iş tatmininin optimum seviyelere çıkarılması ve kararlara katılım ile iş tatminin artırılması; kararlara katılıma bağlı olarak fikir ve önerilerin geliştirilmesi ile katımlı, yenilikçi bir yönetimden söz edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevik liderlik, İş Tatmini, Kararlara Katılım.

* Bu makale doktora tezinden çıkarılmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, SHMYO Yönetim ve Organizasyon Bölümü/Sağlık Kurumları İşletmeciliği Pr., pozgunay@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2146-3181>

** Doç. Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF Turizm Rehberliği Bölümü, scop@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-1101-5676>

A STUDY ON THE MEDIATING ROLE OF PARTICIPATION IN DECISIONS IN THE EFFECT OF AGILE LEADERSHIP TRAITS ON JOB SATISFACTION

Abstract

In market conditions that attach importance to the concept of agility, leaders who are aware of complexity and attach importance to creativity and innovation are needed. Subjects such as having the vision and communication skills accepted by the whole world for an efficient job satisfaction, acting quickly and making decisions are among the subjects of agile leadership. At this point, it is important to blend the participation in the decisions that should be emphasized more by the enterprises with the agile leadership behavior characteristics of the employees. This research reveals the extent to which agile leadership characteristics will be affected by job satisfaction and participation in decisions. When the studies in the literature are examined, it has been found that either the researches that try to understand or reveal what agile leadership is, or the studies that associate traditional leadership approaches with various management concepts. As a result of the analyzes of the tests put forward for the research hypotheses; It has been determined that participation in the decisions partially mediates the relationship between the agile leadership characteristics of the employees and their job satisfaction. Depending on the findings, the importance of maximizing job satisfaction in banks, strengthening agile leadership characteristics and participation in decisions in terms of showing an active role and suggestions on the subject were presented. According to this; The results of the research are solutions to problems such as the operational efficiency of banks, employee satisfaction and the inadequacy of traditional management approaches. Continuity of qualified employee employment with agile leadership characteristics; increasing job satisfaction to optimum levels and increasing job satisfaction through participation in decisions; It is possible to talk about a participatory, innovative management with the development of ideas and suggestions depending on participation in decisions.

Keywords: Agile Leadership, Job Satisfaction, Participation in Decisions.

Giriş

Günümüzde işletme verimliliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkan çevik liderlik kavramı işletme biliminin bütün dallarında tüm çalışanlar tarafından sıkça kullanılan bir yaklaşım haline gelmiştir. Çevik liderliğe yönelik bir takım özellikler söz konusudur. Değişim odaklı, hızlı, esnek, yetkin takım odaklı, sonuç odaklı gibi özellikler çevik liderlik yaklaşımına bir bakış açısı kazandırmaktadır. Çevik liderliğin bu davranışsal paradigmaları ve bu paradigmanın çevre ile uyumu işletmelerce dikkate alınmaktadır.

Örgütlerde çeviklik kavramının ortaya çıkmasında farklı nedenler söz konusudur. Fakat örgütlerdeki bu süreçte en önemli unsurun lider olduğu düşünülmektedir. Örgütlerde, güçlü, etkin, hızlı, esnek öngörülü liderlere ihtiyaç duyulmaktadır. Etkili liderlerin başarısını örgütün diğer çalışanları ortaya koymaktadır. Liderin iş görenlerle olan etkileşimi, işletmenin temel

amaçları etrafında buluşmayı, bu amaç için en iyisini gerçekleştirme isteğiyle yön bulmaktadır. Örgütlerde lider ile çalışanlar arasındaki etkileşimin iş tatminini olumlu ya da olumsuz olarak etkilediği düşünülmektedir. Çevik liderlik anlayışında, liderin çalışanlarla kaliteli ve başarılı etkileşim içerisinde olması üzerinde durulmuştur. Buradan yola çıkarak, örgütlerde liderlerin çalışanlarla güçlü iletişim ve yakınlık geliştirmesinin iş tatminini oldukça etkileyeceği düşünülmektedir.

Çevik liderlik özellikleri ile birlikte iş tatmini üzerinde etkisi araştırılan diğer temel değişken kararlara katılımıdır. Çalışanlar, kendi görev tanımını ilgilendiren konularda başkalarından daha çok bilgi sahibidirler. Görevi ile yapılması gerekenleri ilk fark edecek olanlar çalışanlardır. Kararlara katılım, çalışanların düşünsel olarak gelişmesini, sorumluluk bilincinin artmasını gerektirir. Kararlara katılımın bireysel olarak çalışanların kendini geliştirmesine de olanak tanımaktadır. Bu olanağın ortaya çıkması çalışanları motive etmektedir. Çalışanların kendileriyle ilgili konularda kararlar üretmesi, seçenekler oluşturması sıklıkla bağlılığı peşinden getirmektedir. Aslında buradan yola çıkarak çalışanların kendi başlarına seçim yaparak karar verme yetkisine sahip olduğu durumlarda daha fazla sorumluluk bilincine sahip olmaktadır. Karar yetkisini bir başkasına devretmek, başkasının karar vermesini beklemek kararlara katılmayı gerçekleştirmemektedir. Tam tersi kararların paylaşılması kararlara katılımı ortaya çıkarmaktadır.

Araştırmada çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini etkileşimi ve kararlara katılımın aracılık rolü üzerinde durulmuştur. Çalışanların karşılıklı olarak değer ortaya koymaları işletmelerde arzulanan ve işletmeyi başarıya götüren bir unsur olmaktadır. Çalışanların süreç odaklı davranışları, samimiyetleri, yetki paylaşımı gibi üzerinde durulacak birçok faktör çevik anlayışın hızla ilerlemesine neden olmaktadır. Bu noktadan hareketle hızla gelişim ve değişim gösteren banka sektöründe, çalışanların çevik liderlik özelliklerinin üzerinde durulduğu bankaların çoğalmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini arasında kararlara katılımın aracılık rolünü belirlemeye yönelik ortaya konulan araştırmanın literatüre katkı sağladığı düşünülmektedir. Literatürde konu ile ilgili var olan teoriler banka sektörü içerisinde gerçekleştirilen araştırma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle hem literatüre hem de sektör açısından bankalara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

1. ÇEVİK LİDERLİK KAVRAMININ İNCELENMESİ

Yusuf vd. (1999) çevikliği, tekrar düzenlenen kaynakların uyumuyla hızla değişim gösteren pazar koşullarında müşteri odaklı ürün ve hizmetler ortaya koyabilmek, bilgi yönünden verimli bir çevrede en iyi uygulamaları gerçekleştirmek olarak tanımlamıştır. Bunun yanı sıra, süreçlerin yürütülmesi esnasında, esneklik, yenilikçilik, hız, kalite, karlılık, proaktiflik gibi rekabet faktörlerinin de dikkate edilmesi gerektiği ortaya koyulmaktadır.

Çevik liderlik, ekiplerin başarılı olması için uygun ortamı geliştirmekle ilgilenmektedir. Çevik liderler, sürekli değişen ve belirsiz bir ortama uyum sağlayabilmektedirler. Zihniyetleri daima yenilik ve fırsata odaklanmaktadır. Odakları şekillendirebilmektedirler. Her yönüyle çeviklik, sürekli kalite iyileştirme fikri ortaya koymaktadır (Cestou, 2020, s. 16). Çevik liderlik modeli, hızlı özelliği olan duyarlı, karar alıcı, risk alan, krizlerle başa çıkabilen bir özellik göstermektedir. Çevik lider yeni endüstriyel uygulamalara uyum sağlamaktadır. Karşılaşılan tüm değişikliklere rağmen; üretkenlik nasıl en üst düzeye çıkarılır ve takım çalışması nasıl oluşturulur gibi sorulara ustalıklı cevap vermektedir. Ayrıca çevik liderlik, inovasyona sahip; değişikliklerle, krizlerle başa çıkmak için çözümler ve her an gelebilecek baskılar karşısında atik bir tavır sergilemektedir. (Prasongko ve Adianto, 2019, s. 130).

2. ÇEVİKLİK KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Çevikliğin tedarik zincirindeki değişikliklere uyumu hem esneklik hem de imalat endüstrisine dayanmaktadır. 1990'ların başlarında konsept, dinamik ve gelişen piyasa koşulları karşısında organizasyonel adaptasyon ihtiyacı, hızlılık gerektiren girişimlerdeki uygulayıcılar ve araştırmacılar arasında kabul görmüştür. Çeviklik adaptasyonu günümüzün rekabet ortamında giderek artan bir şekilde kurumsal başarıyla ilişkilendirilmektedir. Çevikliğin iki sabit bileşeni olan hız ve yanıt verme, rekabet için kritik bir önem teşkil etmektedir. Rekabetin değişen doğası ve aynı zamanda bir rekabet ortamına duyulan temel ihtiyaç nedeniyle çevikliğin temelleri, bir kuruluşun gelişen dış pazara uyulanabilirliği, hızı ve duyarlılığı için bir ölçüt olarak kullanılmaktadır (Harraf vd., 2015, s. 677).

Christopher ve Towill'e (2002) göre çeviklik; organizasyonel yapıları kapsayan işletme çapında bir yetenek anlamına gelmektedir. Bilgi sistemleri, lojistik süreçler ve zihniyetleri kapsamaktadır. Çevik bir organizasyonun özelliği olarak esneklik temel kavramlardan biri olmaktadır. Başlangıçta, üretim esnekliğine giden yolun, hızlı geçişleri mümkün kılan otomasyonlar olduğu düşünülmekteydi. Daha sonra üretim esnekliği fikri, daha geniş bir iş bağlamı ve bir tedarik zinciri felsefesi olarak çeviklik kavramı doğmuştur.

Worley ve Lawler III (2010), yeni bir model geliştirmek için oluşturulmuş bir çeviklik çerçevesi önermektedir. Kuruluşların geleneksel tasarımdan koptuğu varsayımlarını ortaya koyarak, her bir tasarım ögesinin veya özelliğinin nasıl olması gerektiğinin altını çizmektedir. Esnekliğin göz önünde bulundurularak tasarlanmasını gerektiğini ve ardından bunların sırayla somutlaştırılması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Performans seviyelerinin hem uyulanabilirliği hem de sürdürülebilirliği desteklemek için dinamik bir süreç olduğunu açıklamaktadır. Stratejik liderlik kavramlarıyla uyulanmış ve entegre edilmiş bir sistemin yeni bir model oluşturmak için gerekli olduğunu ortaya koymaktadır.

3. ÇEVİKLİK KAVRAMININ İŞLETMELER AÇISINDAN ÖNEMİ

Yönetimde çeviklik kavramının öne çıkması ve bunun neticesinde hızlıca kararların ortaya çıkması, işlerin etkili ve güçlü bir şekilde neticelenmesi sağlamaktadır. Son yıllarda Türkiye'deki işletmelerin çevik anlayışa doğru geçiş yapması gelecek yıllarda çevik anlayışının çok daha ilerleyeceğinin bir göstergesi olmaktadır. Yönetimde çevik anlayışın ilerleyebilmesi için ilk başta esneklik göstermeyen işletmelerin yönetim anlayışında toplu bir değişiklik yapılması gerekmektedir. Çünkü ortaya çıkan çevik anlayış ancak buna inanan liderler ve takım üyeleriyle gerçekleştirilebilmektedir. Küresel piyasalarda etkili ve güçlü olabilmek için seri bir değişime adapte olmak gerekmektedir ve bu da ancak çevik yönetici ve çalışanlarla olmaktadır (Şanal, 2018, s. 1137).

Şirketlerin ortamına göre ortaya çıkan çeviklik gereksinimiyle çeviklik düzeyi arasındaki fark, şirketlerin gereksinimi olan çeviklik yetersizliğinin düzeyini ortaya çıkarmaktadır. Şirketlerin çeviklik yetersizliği kadar çeviklik ortaya çıkarması gerekmektedir. Çeviklik ortaya çıkarmak için şirketlerin çeviklik kabiliyetlerinin çok üstünde olmasına dikkat etmeleri gerekmektedir. Var olan kaynakları çerçevesinde ve mevcut durumda daha fazla çeviklik elde edemeyecek olması ise, çeviklik elde etmede şirketlerin güçsüz noktalarını tespit etmeleri gerekmektedir (Durmuşoğlu ve Ersoy 2016, s. 163).

Gelecekteki belirli gelişmelerin kesin olarak öngörülmesi gittikçe zorlaşsa da değişimin hızı artmaya devam etmektedir. Karmaşıklık ve karşılıklı bağımlılık büyümeye devam etmektedir. Değişim uzmanları on yıldan fazla bir süredir organizasyonel güçlü eğilimlerin farkında olmaktadır. Hızla değişmeyi öngören ve bunlara yanıt veren kuruluşlar çevik şirketler geliştirmektedir. Sürdürülebilir başarının tadını çıkarmak için şirketlerin kurumsal çeviklik düzeyini geliştirmesi gerekmektedir. Hala şirketlerin büyük çoğunluğu için tam teşekküllü stratejik ve operasyonel çeviklik, gerçeklikten ziyade daha çok bir istek şeklinde gözlemlenmektedir. Öyleyse üst düzey yöneticilerin çevikliğin en kritik konulardan biri olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım olmaktadır. Bugün şirketlerde ihtiyaç duyulan liderlik kapasiteleri esas alınarak hızlı değişim koşulları altında etkin bir şekilde liderlik etme becerisi olarak ortaya çıkmaktadır (Joiner ve Josephs, 2007, s. 36).

4. ÇEVİKLİĞİN BOYUTLARI

Çeviklik, hızlılık, cevap verme, esneklik, proaktiflik, yenilikçilik, yetkinlik olarak boyutlandırılmaktadır.

4.1. Hızlılık

Çeviklik kelimesi hız tanımından daha büyük bir kavram olmakla birlikte hız kelimesiyle de eş değer kullanılmaması gerekmektedir. Çeviklik büyük düzen ve yapısal değişiklikleri ortaya koymayı gerektirmektedir. Çevik üretimin, esneklik ya da tepki hızıyla eş değer ortaya konulması kısıtlı anlamda kullanılması anlamına gelmektedir (Baki, 2003, s. 298).

Liderliğinizin tarzı ve stratejilerin, iletişimin, karar vermenin hızı, işletmelerin çeviklik düzeyini arttırmaktadır. İnanır (2020) şöyle bahsetmektedir: Hızlılık boyutu örgütlerin faaliyetleri sırasında hızlı hareket etmesiyle ilgili durumu ortaya koymaktadır. Özellikle müşterilerin beklentilerini hızlı bir şekilde karşılayan örgütler önemli bir rekabet avantajı elde etmektedirler. Hızlı ve esnek olmak çevik şirketlerin karakteristik iki özelliği olmaktadır. Hızlılık, işi tamamlama hızını, esneklik ortamlardaki değişikliklere adapte olma yeteneklerini belirtmektedir. Çeviklik kavramı ise süratli bir şekilde hareket etmek ve ortamlardaki değişimlere hızlıca uyum sağlamak anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle çeviklik eş zamanlı olarak hem hızlı hem de esnek olabilmek olarak ifade edilmektedir.

4.2. Cevap Verme

Farklı sektörlerdeki şirketler değişikliklere farklı yanıt vermektedir. İşletmeler değişikliklere karşı stratejik yeteneklerini de göz önünde bulundurarak özel durumlara cevap vermektedir. Bu noktada müşterilere odaklanmak çoğu katılımcı tarafından vurgulanmaktadır. Yanıt verebilirlik çevik bir yetenek olarak listelenmektedir. Yanıt verebilirlik, değişiklikleri tanımlama, yanıt verme becerisi olarak açıklanmaktadır. Hızlı bir şekilde reaktif veya proaktif olarak değişikliklere yanıt verebilmektir. Yanıt verme; değişiklikleri algılama, tahmin etme, değişikliklere anında tepki, değişikliklerden kurtarma olarak ifade edilmektedir (Zhang ve Sharifi, 2000, s. 506). Değişiklikler ve fırsatlar belirlenerek ve onlara karşı tepkisel yanıt verilmektedir. Değişim kültürü, tüm organizasyon düzeylerindeki insanların değişikliklere, farklı fikirlere, yeni fikirlere ve teknolojiye karşı olumlu ve korkusuz bir tavır sergilediği bir ortam olarak tanımlanmaktadır. Değişim kültürü, yönetim ve işçilerdeki değişikliklere yanıt vermek için her seviyede, sürekli olarak işletmeyi taramaları gerekmektedir. Müşteriler, tedarikçiler ve rakiplerle ilgili değişiklikleri ve fırsatları belirlemek için çalışma ortamı işletme tarafından istismar edilebilmektedir. Bu açıdan yeni teknolojileri, uygulamaları ve yöntemleri belirlemek gerekmektedir. Üretime, yönetime ve organizasyona başarılı bir şekilde yanıt vermek için işletme tarafından etkin kullanılması ve değişikliklere uyum sağlanması gerekmektedir (Sherehiy vd., 2007, s. 457).

4.3. Esneklik

Esneklik, bir firmanın uzun vadeli piyasa ortamında temel değişikliklerini ayarlamaktadır. Böylece, bir firmanın çevresel değişikliklere, teknolojik değişikliklerine, talep değişikliklerine ve arza cevap verme kapasitesi açısından esneklik anlam kazanmaktadır. Esneklik aynı zamanda yetenek olarak da tanımlanabilmektedir. Esneklik ve çeviklik kavramı bir ilişki kurduğunda, çeviklik bir organizasyonun dış belirsizliklerine hızlı bir şekilde yanıt vermektedir. Esneklik ise, belirsizliklere değişim yoluyla verilen yanıt olarak tanımlanabilmektedir. Esneklik ve çeviklik işletmelerde yüksek

tedarik zinciri seviyeleri için bir itici güç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda esneklik daha yüksek seviyelerde çevikliğe yol açmaktadır. Dolayısıyla işletmelerin esneklik seviyelerini arttırmak için daha çok yatırım yapmaları ön görülebilir bir varsayım olmaktadır. Ek olarak esneklik, bir üretim, teslimat miktarlarında uyarlanabilirliği ele alma konsepti ve müşteri talebindeki değişimlere, değişikliklere cevap verecek nitelikler açısından arzı etkilemektedir (Shekarian vd., 2019, s. 2).

4.4. Proaktiflik

Proaktif faaliyetler fırsat ve tehditleri ortaya çıkmadan fark etmek, ortaya çıkacakları tahmin etmek ve tedbir almak amacıyla yapılan yöntem ve teknikler olarak tanımlanmaktadır (Ertikin, 2017, s. 78). Etkili yanıt verme becerisine sahip şirketler, var olan ve muhtemel değişimlere karşı hazırlıklı olmaktadır ve kaynaklarını en etkili şekilde tasarlayarak hızlı ve etkili bir şekilde bu değişikliklere karşı yanıt verebilmektedirler. Bu durum da şirketin proaktif eylemler ortaya koymasını desteklemektedir. İşletmelerin ortamlardaki değişikliklere adapta olması ile birlikte değişimlere proaktif bir şekilde yanıt verebilmeleri de önemlilik teşkil etmektedir (İmamoğlu vd., 2021, 3s. 111).

4.5. Yenilikçilik

Küresel anlamda devam eden süratli değişiklikler insanların yeni ortaya çıkan duruma çok kısa sürede adapte olması, insanların benzerlik gösterdikleri arasından ayrılabilmesi için yenilikçi bir davranış ortaya koyması zorunluluğunu getirmektedir. 21. yüzyılda elverişli iş gücü ortaya konulabilmesi için kalifiye işçilerin yetişmesinde yenilikçi bir tavır sergilemek temel koşullardan biri olmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü'ne göre bir toplumun refah seviyesinin, istihdam gücünün artış göstermesi, o toplumun inovasyon ortaya koyma ve yenilikleri kavrama becerisine bağlı olmaktadır. Yenilikçilik var olduğumuz yüzyılda insancıl, kurumsal, toplumsal olarak bütün alanlarda fark yaratmanın, katma değer ortaya koymanın başlıca durumu haline gelmektedir (Öztürk ve Summak, 2014, s. 844-846).

4.6. Yetkinlik

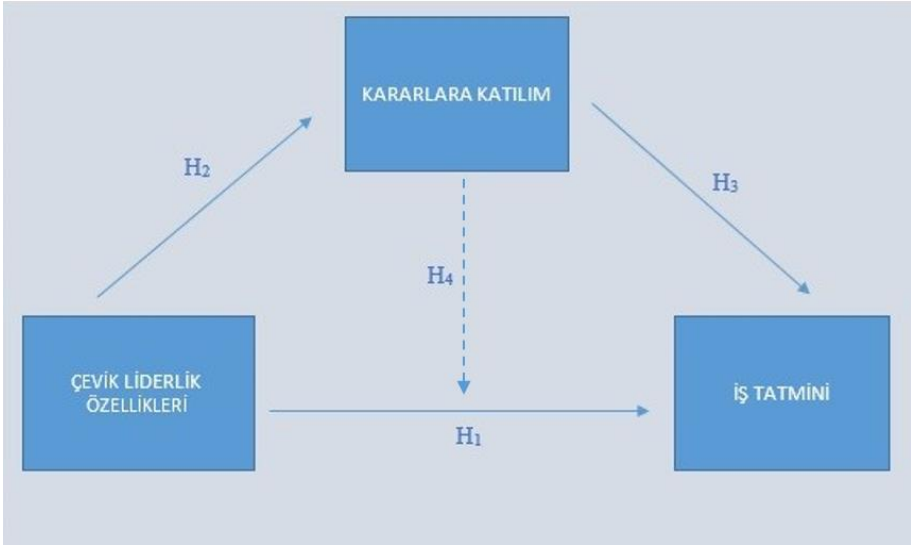
Yetkinlik özelliği örgütsel çevikliğin başka üç becerisini kullanabilme yeteneği olarak ortaya konulmaktadır. Bu sebeple şirketin bir olayı ortaya koyabilme becerisi o şirketin yetkinliğini kullanabilmesiyle ilgili olmaktadır. Yetkinlik, şirketin hızlı ve esnek olmasını ortaya koyma yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Eğer şirket bu durumu gerçekleştirirse, hızlı, esnek ve değişikliklere yanıt verebilecek uzmanlığa sahip anlamına gelmektedir. Belli olmayan durumların üstesinden gelebilmek için belli olmayan ve hareketli olan bir pazarda şirketin mevcut becerileriyle hareket etmesi, devamlılığını

koruması güç olabilmektedir. Bu sebepten bu ortamlarda bilgisini test edip devamlı yenilik ortaya koyması ve çevresel durumlarda doğabilecek belirsizlikleri tahmin etmesi, öğrenmesi ve mevcut bilgileriyle şirkete uyarlaması gerekmektedir (Akkaya vd., 2019, s. 26).

5. ARAŞTIRMA MODELİ

Araştırma modeli ile ilgili literatürde daha çok liderlik özelliklerini etkileyen kavramları ve bunların etkilerini belirlemeye yönelik araştırmaların olduğu görülmüştür. Cestou (2020), liderlerin başarılarını artırmak için cinsiyet faktörünün nasıl kullanıldığını araştırmıştır. Liderlerin başarıyı artırmak için cinsiyet ifadesini nasıl kullandıklarını ele almak için bir model oluşturulmuştur. Modelin temel yapıları arasında marka tanınırlığı, katılım motivasyonu, cinsiyet ifadesi farkındalığı ve motive edici öğrenme çevikliği kavramları yer almaktadır. Prasongko ve Adianto (2019), Sanayi Devrimi 4.0 döneminde çevik liderliğin rolünün tartışılmasıyla ilgili bir araştırma ortaya koymuştur. Rzepka ve Bojar (2020) ise organizasyonlarda liderlik sorunlarını ele almıştır. Çevik organizasyon kavramı ve nitelikleri belirtilmiş, çevik bir organizasyonda liderin rolü ayrıca özetlenmiştir. Akkaya vd. (2020), farklı sektörlerdeki katılımcılara uygulanabilecek Çevik Liderlik Ölçeği geliştirmeye yönelik bir araştırma ortaya koymuşlardır. Dai vd. (2013) araştırmalarında, en başarılı olan çalışanların ve yöneticilerin yüksek düzeyde öğrenme çevikliğine sahip olduklarını göstermişlerdir. Literatürde, firma çalışanları ve yöneticilerinin başarılı bir çevik liderlik özellikleri gösterebilmeleri için modeller geliştirilen araştırmalar görülmüştür. Aynı zamanda araştırmalarda çeviklik kavramı öğrenme ve liderlik özellikleri açısından daha sık ele alınmıştır. Hızlı değişim gösteren belirsiz iş çevrelerinde liderlik yapılarını, davranışlarını inceleyen araştırmaların çoğu, günümüze gelene kadar çevik olmaya çalışan geleneksel yönetimlere ya da genç şirketlere odaklanmıştır. Bunun yanı sıra, şirketleri dinamikleştiren, faaliyetlerine devam etmesine katkıda bulunanların liderler olduğu araştırmalarda vurgulanmaktadır. Bu vurgu, yönetime konu olan liderlik davranışları, kurum kültürü, etik, bireysel ve örgütsel performans, motivasyon, örgütsel bağlılık gibi konularla ele alınmıştır. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde bu araştırma, daha önce yapılmış araştırmalara ek olarak çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini ve kararlara katılıma olan etkilerinin incelendiği bir araştırmadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli



Araştırma modeli ve araştırma sorularından yola çıkılarak oluşturulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H1: Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde etkisi vardır.

H2: Çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde etkisi vardır.

H3: Kararlara katılımın iş tatmini üzerinde etkisi vardır.

H4: Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkilerinde kararlara katılımın aracılık rolü vardır.

5.1. Araştırmanın Evreni

Araştırma evrenini İstanbul'da bulunan kamu ve özel bankaların genel müdürlük ve şube çalışanları oluşturmaktadır.

Evreni temsil edecek örneklem sayısı (n);

$$n = \frac{82200 \cdot (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)}{82200 \cdot (0,05)^2 + (1,96)^2 \cdot (0,5) \cdot (0,5)}$$
$$n = 384,169$$

Evrenin bütününe erişilememesi durumunda, veri toplanması için gerekli olan örneklem sayısının ilgili formülüyle 384 ve üstü olarak tespit edilmiştir. Bu çalışmada anket sayısının 384'ün üzerinde olması hedeflenmiş, 420 adet örneklem sayısı ile araştırma tamamlanmıştır.

5.2. Araştırmanın Veri Toplama Tekniği

Veri toplama tekniğimiz çevrimiçi ortamda doldurtulan anket soru formlarıdır. Formu oluşturan ölçeklerin tercih edilmesinde ücretsiz ve kısa

sürede doldurulabilir olması, direkt istenen kavramları ölçmesi, açık ve anlaşılır olması, güvenilir ve geçerli ölçümler yapması, sayısal veri oluşturması ve tek seferde uygulanabilmesi gibi özellikler aranmıştır.

Araştırmanın birinci bölümünde yer alan çevik liderlik özelliğini ölçmek amacıyla çevik liderlik ölçeği kullanılmıştır. Akkaya, Kayalidere, Aktaş ve Karğın (2020), yönetim anlayışını yansıtan çevik liderlik özelliklerini açıklayıp, farklı sektörlerde üretim faaliyetlerinde bulunan şirketler üzerinde araştırma yaparak 6 boyut ve 31 ifade içeren Çevik Liderlik Ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçeğin, araştırmanın amacına ve alanına uygunluğu incelenmiş, kabul edilmiş ve araştırmada kullanılmaya uygun görülmüştür.

Araştırmanın ikinci bölümünde yer alan iş tatminini ölçmek amacıyla Macdonald and MacIntyre (1997), tarafından geliştirilen ve on ifadeden oluşan tek boyutlu bir ölçek kullanılmıştır. Ölçek, ulusal ve uluslararası alanlarda olmak üzere daha önce pek çok araştırmada kullanılmış, geçerlilik ve güvenilirlikleri kanıtlanmış olan orijinal kaynaktan alınmıştır.

Anketin üçüncü bölümünde çalışanların kararlara katılımına dair, katılıma yönelik tutumlarını ölçmek için Stale ve Vogel (1997) tarafından geliştirilen Katılım Atmosferi ve Katılıma Yönelik Tutum Ölçeklerinden sadece Katılıma Yönelik Tutum Ölçeğinin kullanılması uygun görülmüştür. Çalışanların katılıma yönelik tutumları 5 ifade ile ölçülmüştür. Ölçeğin orijinal kaynağına ulaşılmıştır.

6. ÖLÇEKLERİN GÜVENİLİRLİK VE FAKTÖR ANALİZİ

Araştırmada ölçeğe ait güvenilirlik değerinin bulunmasında, tek bir ölçeğin bir defa uygulanması dolayısıyla Cronbach Alpha güvenilirlik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği şu şekilde yorumlanır (Kalaycı, 2008, s. 405);

- $0.00 \leq \alpha < 0.40$ ise ölçek güvenilir değildir,
- $0.40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçeğin güvenilirliği düşük,
- $0.60 \leq \alpha < 0.80$ ise ölçek oldukça güvenilir,
- $0.80 \leq \alpha < 1.00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin Cronbach Alpha kat sayıları 0,8'den büyük çıktığı için ölçekler yüksek derecede güvenilir kabul edilebilir.

Açımlayıcı faktör analizi araştırmada yer alan ölçeklerin faktör analizlerini ölçmek için kullanılmıştır. Analiz neticesinde, ölçeklerin faktör analizine uygunluğunu test etmek amacıyla KMO ve Bartlett testi yapılmıştır. KMO testi hesaplanması sonucunun 60 ve üzeri olması, Bartlett küresellik testi hesaplamasının ise istatistiksel olarak anlamlı bulunması beklenmektedir. Faktör yükü değerlerinin en az 0,40 olması gerekmektedir (Kozak, 2018, s. 136). Faktör analizi hesaplanmasında ölçek maddelerinin ilgili faktörlerle

ilişkilendirilmesi ya da gerekli ise ölçekten çıkarılması durumlarında faktör yükü değerlerine bakılarak ve tespit edilen sonuçlar ortaya konmuştur.

İş tatmini ölçeğine yönelik yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,942 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur (KMO>0,600). Bartlett testi kapsamında X^2 değeri 4425,232 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına göre ilgili verilen faktör analizi yapılabilmesi için gereken şartları sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçeğin faktör yükleri 0,781 ile 0,920 arasında değişen 10 ifade ve tek faktörden oluştuğu analiz sonucunda ortaya konmuştur. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %74,610 olarak hesaplanmıştır.

Kararlara katılım ölçeğine yönelik yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,917 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur (KMO>0,600). Bartlett testi kapsamında X^2 değeri 3536,2924 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına göre ilgili verilen faktör analizi yapılabilmesi için gereken şartları sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçeğin faktör yükleri 0,942 ile 0,977 arasında değişen 5 ifade ve tek faktörden oluştuğu analiz sonucunda ortaya konmuştur. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %92,730 olarak hesaplanmıştır.

Çevik Liderlik ölçeğine yönelik yapılan faktör analizinde KMO değeri 0,979 olarak hesaplanmıştır. Buna göre örneklem sayısı faktör analizi için uygundur (KMO>0,600). Bartlett testi kapsamında X^2 değeri 17999,042 ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$). KMO ve Bartlett Testi sonuçlarına göre ilgili verilen faktör analizi yapılabilmesi için gereken şartları sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan faktör analizi sonucuna göre ölçeğin faktör yükleri 0,653 ile 0,891 arasında değişen 32 ifade ve tek faktörden oluştuğu analiz sonucunda ortaya konmuştur. Ölçeğin toplam varyansı açıklama oranı %74,610 olarak hesaplanmıştır.

7. BİREYSEL BULGULAR

Tablo 1. Araştırmaya Katılanların Bireysel Özelliklerine İlişkin Yüzde Ve Frekans Dağılımları

| Bireysel Özellikler | f | % |
|---------------------|-----|-------|
| Cinsiyet | | |
| <i>Erkek</i> | 218 | 51,9 |
| <i>Kadın</i> | 202 | 48,1 |
| <i>Toplam</i> | 420 | 100,0 |

| | | |
|---------------|-----|-------|
| Yaş Grubu | | |
| 18-25 | 48 | 11,4 |
| 26-35 | 174 | 41,4 |
| 36-49 | 164 | 39,0 |
| 50 ve üzeri | 34 | 8,1 |
| Toplam | 420 | 100,0 |
| Eğitim | | |
| Lise | 12 | 2,9 |
| Önlisans | 53 | 12,6 |
| Lisans | 235 | 56,0 |
| Yüksek lisans | 97 | 23,1 |
| Doktora | 23 | 5,5 |
| Toplam | 420 | 100,0 |
| Medeni Durum | | |
| Bekar | 162 | 38,6 |
| Evli | 258 | 61,4 |
| Toplam | 420 | 100,0 |

Katılımcıların bireysel özelliklerine ait frekans ve yüzde dağılımlarına göre araştırmaya katılanların % 51,9'u erkek, % 48,1'i kadın olup, % 61,4'ü evli, % 38,6'sı bekindir. Yaş grupları arasındaki dağılıma bakıldığında çoğunluk % 41,4 ile 26-35 yaş aralığındakilerden oluşmaktadır. Diğer yaş grupları dağılımı, % 39,0 ile 36-49 yaş, % 11,4 ile 18-25 yaş, % 8,1 ile 50 ve üzeri yaş olarak tespit edilmiştir. Katılımcıların, % 56,0'nın lisans, % 23,1'inin yüksek lisans, % 12,6'sının önlisans, % 5,5 doktora, % 2,9 lise düzeyinde eğitim aldığı tespit edilmiştir. Mesleki yeterliliklerin standarda bağlanması ve yasa çerçevesinde korunması, banka sektöründe eğitilmiş çalışan sayısının artması böylelikle de kalitenin yükselmesi sağlanabilir.

8. İŞ ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların İşleriyle İlgili Özelliklerine İlişkin Yüzde Ve Frekans Dağılımları

| İş Özellikleri | f | % |
|----------------|-----|------|
| Birim | | |
| Genel Müdürlük | 164 | 39,0 |
| Şube | 256 | 61,0 |

Hizmet Süresi

| | | |
|------------------------|-----|------|
| 0-5 Yıl | 110 | 26,2 |
| 6-10 Yıl | 103 | 24,5 |
| 11-15 Yıl | 99 | 23,6 |
| 16-20 | 51 | 12,1 |
| 21 Yıl | 57 | 13,6 |
| Pozisyon | | |
| Müdür | 100 | 23,8 |
| Müdür yardımcısı | 96 | 22,9 |
| Müfettiş/Müfettiş | 8 | 1,9 |
| Servis elemanı | 59 | 14,0 |
| Uzman/Uzman yardımcısı | 150 | 35,7 |
| Diğer | 7 | 1,7 |

Tablo 2’de araştırmaya katılanların işleriyle ilgili değerler gösterilmiştir. Verilere göre, katılımcıların % 61,0’ı bankaların şubelerinde, % 39,0’ı bankaların genel müdürlüklerinde çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların pozisyonlarına bakıldığında % 35,3’ü uzman/uzman yardımcısı, % 23,8i müdür, % 22,9’u müdür yardımcısı, % 14,0’ı servis elemanı, %1,9’u müfettiş/müfettiş yardımcısıken %1,7’sinin diğer pozisyonlarda çalıştıkları tespit edilmiştir. Katılımcıların banka sektöründeki hizmet sürelerine bakıldığında, % 26,2’sinin 0-5 yıllık, % 24,5’inin 6-10 yıllık, % 23,6’sının 11-15 yıllık, % 13,6’sının 21 yıllık, % 12,1’inin 16-20 yıllık banka sektörü deneyimine sahip olduğu tespit edilmiştir.

9. ARAŞTIRMAYA KATILANLARIN ÇEVİK LİDERLİK ÖZELLİKLERİ İŞ TATMİNİ VE KARARLARA KATILIM ÖZELLİĞİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK BULGULAR

Araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon katsayıları ortaya konmuştur. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişki korelasyon analizi ile tespit edilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

| | | Çevik Liderlik | İş Tatmini | Kararlara Katılım |
|----------------|---------------------|----------------|------------|-------------------|
| Çevik Liderlik | Pearson Correlation | 1 | ,780** | ,603** |
| | Sig.(2-tailed) | - | 0,000* | 0,000* |
| | N | 420 | 420 | 420 |
| İş Tatmini | Pearson Correlation | ,780** | 1 | ,669** |
| | Sig.(2-tailed) | 0,000* | - | 0,000* |
| | N | 420 | 420 | 420 |

| | | | | |
|-------------------|---------------------|--------|--------|---|
| Kararlara Katılım | Pearson Correlation | ,603** | ,669** | 1 |
| | Sig.(2-tailed) | 0,000* | 0,000* | - |

*p<0,001

**0.01 düzeyinde korelasyon anlamlıdır (2-uçlu).

Tablo 3'e göre değişkenlerin arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Çevik liderlik ve iş tatmini arasındaki ilişki 0,780, iş tatmini ve kararlara katılım arasındaki ilişki 0,669, kararlara katılım ve çevik liderlik arasındaki ilişki ise 0,603 olarak hesaplanmıştır.

10. ÇEVİK LİDERLİK ÖZELLİKLERİNİN İŞ TATMİNİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE KARARLARA KATILIMIN ARACILIK ROLÜNE İLİŞKİN REGRESYON ANALİZİ SONUÇLARI

Çalışanların, çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ölçmek için, çevik liderlik bağımsız değişken, iş tatmini ise bağımlı değişken olarak basit doğrusal regresyon analizine tabii tutulmuştur. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 4'de sunulmaktadır.

Tablo 4. Çevik Liderlik Özelliklerinin İş Tatmini Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

| Model | Bağımsız Değişken | St. | | t | p | R | R ² | F/p sig |
|------------|-------------------|-------|-------|--------|-------|------|----------------|-------------------|
| | | B | Hata | | | | | |
| İş Tatmini | Sabit Etki | 0,838 | 0,109 | 7,670 | 0,000 | ,780 | 0,609 | 650,922 0,000* |
| | | 0,786 | 0,031 | 25,513 | 0,000 | | | |
| | Çevik Liderlik | | | | | | | |

*p<0,001

H₁: Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 4'de elde edilen bilgilere göre çalışanların çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu (F=650,922; p=0,000) görülmektedir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişken çevik liderlik özelliklerini ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu (R=0,780), bağımsız değişkenin iş tatmininin % 60,9'unu açıkladığı söylenebilir (R²=0,609). Çevik liderlik özelliklerinin (t=7,670; p=0,000) modele katkı sağladığı görülmektedir.

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda çalışanların iş tatminini açıklayan tahmin modeli aşağıda ifade edilmektedir.

$$\text{İş Tatmini} = (0,838) + (0,786)(\text{Çevik Liderlik})$$

Çalışanların, çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ölçmek için, çeviklik liderlik bağımsız değişken, kararlara katılım ise bağımlı değişken olarak basit doğrusal regresyon analizine tabii tutulmuştur. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 5’de sunulmaktadır.

Tablo 5. Çevik Liderlik Özelliklerinin Kararlara Katılım Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

| Model | Bağımsız Değişken | B | St. Hata | t | p | R | R ² | F/p sig |
|-------------------|-------------------|-------|----------|--------|-------|-------|----------------|-------------------|
| Kararlara Katılım | Sabit Etki | 1,622 | 0,156 | 10,374 | 0,000 | 0,603 | 0,364 | 239,363 0,000* |
| | Çevik Liderlik | 0,682 | 0,044 | 15,471 | 0,000 | | | |

*p<0,001

H₂: Çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 5’de elde edilen bilgilere göre çalışanların çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu (F=239,363; p=0,000) görülmektedir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişken çevik liderlik özelliklerini ile kararlara katılım arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu (R=0,603), bağımsız değişkenin iş tatmininin % 36,4’ünü açıkladığı söylenebilir (R² =0,364). Çevik liderlik özelliklerinin (t=10,374; p=0,000) modele katkı sağladığı görülmektedir.

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda çalışanların kararlara katılımı açıklayan tahmin modeli aşağıda ifade edilmektedir.

$$\text{Kararlara Katılım} = (1,622) + (0,682)_{(\text{Çevik Liderlik})}$$

Çalışanların, kararlara katılımın iş tatmini üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı bir etkisinin olup olmadığını ölçmek için, kararlara katılım bağımsız değişken, iş tatmini ise bağımlı değişken olarak basit doğrusal regresyon analizine tabii tutulmuştur. Regresyon analizinin sonuçları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6. Kararlara Katılımın İş Tatmini Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

| Model | Bağımsız Değişken | B | St. Hata | t | p | R | R ² | F/p sig |
|------------|-------------------|-------|----------|--------|-------|-------|----------------|-------------------|
| İş Tatmini | Sabit Etki | 1,160 | 0,133 | 8,724 | 0,000 | 0,669 | 0,447 | 337,988 0,000* |
| | Kararlara Katılım | 0,596 | 0,032 | 18,384 | 0,000 | | | |

*p<0,001

H₃: Kararlara katılımın iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Tablo 6’da elde edilen bilgilere göre çalışanların kararlara katılımın iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu (F=337,988; p=0,000) görülmektedir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişken kararlara katılım ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu (R=0,669), bağımsız değişkenin iş tatmininin % 44,7’ünü açıkladığı söylenebilir (R²=0,447). Kararlara katılımın (t=8,724; p=0,000) modele katkı sağladığı görülmektedir.

Yapılan basit doğrusal regresyon analizi sonucunda çalışanların iş tatminini açıklayan tahmin modeli aşağıda ifade edilmektedir.

$$\text{İş Tatmini} = (1,160) + (0,596)(\text{Kararlara Katılım})$$

Araştırmanın bu bölümünde çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde kararlara katılımın aracı (mediatör) rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Çevik liderlik özelliklerine bağlı olarak iş tatmininin meydana gelip gelmemesi ve bu iki değişken arasındaki ilişkide kararlara katılımın aracı bir rol üstlenip üstlenmediği ortaya konulmuştur. Aracı etkiyi ortaya çıkartmak için regresyon analizinden yararlanılmıştır. SPSS Process uzantısı ile Mediator ya da aracı değişken diye ifade edilen hipotez 4 test edilmiştir. Elde edilen bulgulara geçmeden önce aracı değişken üzerinde durulmuştur.

Araştırmada çalışanlara ilişkin olarak, kararlara katılımın aracılık rolüne bakılmıştır. Çalışanların çevik liderlik özellikleri algısı ile iş tatmini algısı arasında öz denetimin aracılık rolünü ölçmeye yönelik regresyon analizi sonuçları Tablo 7’de gösterilmiştir.

Tablo 7. Kararlara Katılımın Aracılık Rolüne İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

| Model | Bağımsız Değişken | B | St. Hata | t | p | R | R ² | F/p sig |
|-------------------|-------------------|-------|----------|--------|--------|-------------------|----------------|-------------------|
| Kararlara Katılım | Sabit Etki | 1,622 | 0,156 | 10,374 | 0,000 | 0,603 | 0,364 | 239,363 0,000* |
| | Çevik Liderlik | 0,682 | 0,044 | 15,471 | 0,000 | | | |
| İş Tatmini | Sabit Etki | 0,838 | 0,109 | 7,670 | 0,000* | 0,78 | 0,609 | 650,922 0,000* |
| | Çevik Liderlik | 0,786 | 0,031 | 25,513 | 0,000* | | | |
| İş Tatmini | Sabit Etki | 0,388 | 0,112 | 3,450 | 0,001 | ,819 ^a | 0,670 | 424,185 0,000* |
| | Çevik Liderlik | 0,597 | 0,035 | 16,812 | 0,000* | | | |

| | | | | |
|---------------|-------|-------|-------|--------|
| Kararlar a | 0,277 | 0,031 | 8,822 | 0,000* |
| Katılım | | | | |

H₄: Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkilerinde kararlara katılımın aracılık rolü bulunmaktadır.

Tablo 7’de çevik liderlik özellikleri ile kararlara katılımın birlikte analize alınması ile beta katsayısında düşme meydana gelmesine rağmen anlamlılığın devam ettiği görülmektedir. Beta değerinin düşmesi, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide, çevik liderlik özelliklerinden başka değişkenlerin de aracılık etkisi ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini arasında kararlara katılımın kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.

Regresyon analizi sonuçlarına göre elde edilen iki regresyon eşitliği aşağıda yer almaktadır;

$$\text{İş Tatmini} = (0,838) + (0,786)_{(\text{Çevik Liderlik})}$$

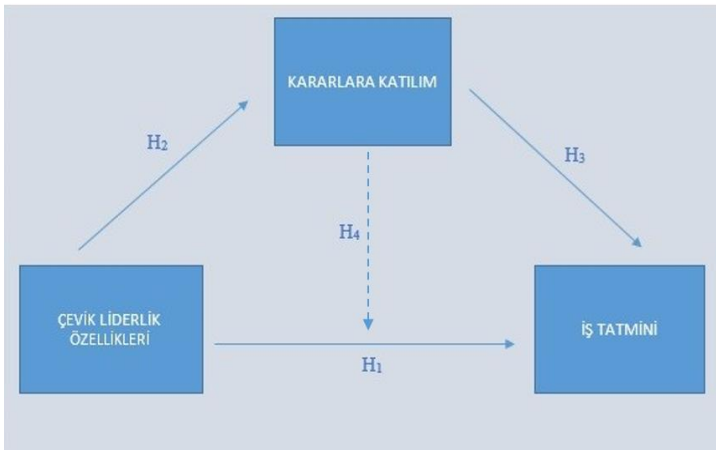
$$\text{Kararlara Katılım} = (1,622) + (0,682)_{(\text{Çevik Liderlik})}$$

$$\text{İş Tatmini} = (0,388) + (0,597)_{\text{Çevik Liderlik}} + (0,277)_{(\text{Kararlara Katılım})}$$

Regresyon analizi sonuçlarına göre, çevik liderlik özellikleri ve iş tatmini arasındaki ilişki B=0,786 iken, kararlara katılımın analize dahil edilmesi ile bu ilişki B=0,597 olarak tespit edilmiştir. Bu tespite göre, kararlara katılımın kısmi aracılık rolü ortaya çıkmaktadır. Çevik liderlik özelliklerinde meydana gelen bir birimlik artış iş tatminini 0,786 birim azaltırken, kararlara katılımın aracılık rolü ile çevik liderlikteki bir birim artış iş tatmini 0,597 birim arttırmaktadır.

Bulgulara göre ortaya atılan dört hipotezin kabul ya da ret durumu Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2. Araştırma Hipotezlerine İlişkin Kabul-Ret Durumu



H₁ “Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

H₂ “Çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

H₃ “Kararlara katılımın iş tatmini üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.”

H₄ “Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkilerinde kararlara katılımın aracılık rolü bulunmaktadır.”

H₁, H₂, H₃ ve H₄ hipotezlerine ilişkin yokluk hipotezleri (H₀) reddedilmiştir.

Sonuç

Küresel gelişimin ve değişimin hızla yaşandığı günümüzde ekonomik sektörler çetin bir rekabet ve karlılık yarışına girmişlerdir. Kıyasıya bu rekabette en önemli unsurun insan olduğu görülmektedir. İşletmelerde insan kaynağı, işletme başarısının en önemli faktörüdür. Örgütlerdeki çalışan verimliliğini en yüksek seviyelere çıkarmak için de insanın algı, tutum ve davranışlarını yeniden gözden geçirmek ve yönetmek gerekmektedir. Literatürde de ortaya konulduğu gibi çalışanların deneyim ve öngörülerinin paylaşılması, insan kaynağına dayalı başarının artması anlamına gelmektedir.

Bankalarda çeşitli görevler yapan çalışanların çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisi ve bu etkide kararlara katılımın aracılık rolünün belirlenmesinin sektöre ve literatüre önemli katkılar sağlayacağı öngörülmektedir. Buradan hareketle ortaya konulan hipotezlerin testi için çeşitli pozisyonlarda görev yapan 420 banka çalışanlardan toplanan veriler kapsamında, istatistiksel analizler yapılarak çeşitli bulgular elde edilmiştir. Bulgular çerçevesinde ortaya konulan sonuçlar şu şekildedir:

Araştırmanın temel amacı olan çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisi ve bu etkide kararlara katılımın aracılık rolünün belirlenmesi için Pearson Korelasyonu yapılmıştır. Ortaya çıkan bulgulara göre, çevik liderlik ve iş tatmini arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. İş tatmini ve kararlara katılım arasında güçlü düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Kararlara katılım ve çevik liderlik arasında ise orta düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir.

Araştırmada regresyon analizi ile banka sektöründeki çalışanların çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir. Tespit edilen bulgulara göre, çalışanların çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Buna göre birinci hipotez; “Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerinde etkisi vardır” kabul edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişken çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, bağımsız değişkenin iş tatmininin % 60,9’unu açıkladığı görülmüştür. Ayrıca çevik liderlik özelliklerinin modele katkı sağladığı görülmektedir. Çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerindeki etkisi incelendiğinde elde edilen

bilgilere göre, çalışanların çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Buna göre ikinci hipotez; “Çevik liderlik özelliklerinin kararlara katılım üzerinde etkisi vardır” kabul edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi sonuçlarına göre bağımsız değişken çevik liderlik özellikleri ile kararlara katılım arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, bağımsız değişkenin iş tatmininin % 36,4’ünü açıkladığı görülmüştür. Kararlara katılımın iş tatmini üzerindeki etkisi incelendiğinde edilen bilgilere göre çalışanların kararlara katılımın iş tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür. Basit doğrusal regresyon analizi neticelerine göre bağımsız değişken kararlara katılım ile iş tatmini arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu, bağımsız değişkenin iş tatmininin % 44,7’ünü açıkladığı görülmüştür. Buna göre üçüncü hipotez; “Kararlara katılımın iş tatmini üzerinde etkisi vardır” kabul edilmiştir. Kararlara katılımın modele katkı sağladığı görülmektedir. Son olarak çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde kararlara katılımın aracı (mediatör) rolü tespit edilmeye çalışılmıştır. Çevik liderlik özelliklerine bağlı olarak iş tatmininin meydana gelip gelmemesi ve bu iki değişken arasındaki ilişkide kararlara katılımın aracı bir rol üstlenip üstlenmediği ortaya konulmuştur. Aracı etkiyi ortaya çıkartmak için regresyon analizinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara geçmeden önce aracı değişken üzerinde durulmuştur. Araştırmada çalışanlara ilişkin olarak, kararlara katılımın aracılık rolüne bakılmıştır. Çalışanların çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini arasında kararlara katılımın aracılık rolünü ölçmeye yönelik regresyon analizi sonuçlarına göre; Çevik liderlik özellikleri ile kararlara katılımın birlikte analize alınması ile beta katsayısında düşme meydana gelmesine rağmen anlamlılığın devam ettiği görülmektedir. Beta değerinin düşmesi, bağımlı ve bağımsız değişken arasındaki ilişkide, çevik liderlik özelliklerinden başka değişkenlerin de aracılık etkisi ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, çevik liderlik özellikleri ile iş tatmini arasında kararlara katılımın kısmi aracılık rolü üstlendiğini göstermektedir.

Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini ve kararlara katılımı etkilemesi araştırmanın öne çıkan sonuçlarından. Araştırmada ortaya çıkan sonuçlar, bankaların işletme verimliliği, çalışan memnuniyeti ve geleneksel yönetim anlayışlarının yetersizliği gibi sorunlara çözüm niteliğindedir. Çevik liderlik özellikleri ile nitelikli çalışan istihdamının devamlılığı; iş tatmininin optimum seviyelere çıkarılması ve kararlara katılım ile iş tatmininin artırılması; kararlara katılıma bağlı olarak fikir ve önerilerin geliştirilmesi ile katılımlı, yenilikçi bir yönetimden söz edilebilir. Çevik liderlik özelliklerinin anlamlı düzeyde güçlendirilmesi, kararlara katılımı yüksek çalışanlar istihdam edilmesi ve iş tatmininin en yüksek seviyelere çekilmesi gibi çalışma sonuçlarının uygulanması, şirket, bölge ve ülke bakımından fayda ortaya koyacaktır. Araştırmanın temelinde ortaya konulan literatür çalışmasında çevik liderlik özellikleri, iş tatmini ve kararlara katılım ile ilgili sınırlı sayıda araştırmaya rastlanmıştır. Çevik liderlik özellikleri, iş tatmini ve kararlara katılımı bir arada ele alan herhangi bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Literatürde, firma

çalışanları ve yöneticilerinin başarılı bir çevik liderlik özellikleri gösterebilmeleri için modeller geliştirilen araştırmalar görülmüştür. Aynı zamanda araştırmalarda çeviklik kavramı öğrenme ve liderlik özellikleri açısından daha sık ele alınmıştır. Buna göre; liderlerin başarılarını artırmak için cinsiyet faktörünün nasıl kullanıldığı araştırılırken marka tanınırlığı, katılım motivasyonu, cinsiyet ifadesi farkındalığı ve motive edici öğrenme çevikliği kavramları yer verilmiştir. Organizasyonlarda liderlik sorunları Çevik organizasyon kavramı ve nitelikleri belirtilmiş, çevik bir organizasyonda liderin rolü ayrıca özetlenmiştir. Çevik liderlik ölçeği geliştirmeye yönelik araştırma, en başarılı olan çalışanların ve yöneticilerin yüksek düzeyde öğrenme çevikliğine sahip olduklarını ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, şirketleri dinamikleştiren, faaliyetlerine devam etmesine katkıda bulunanların liderler olduğu araştırmalarda vurgulanmaktadır. Bu vurgu, yönetime konu olan liderlik davranışları, kurum kültürü, etik, bireysel ve örgütsel performans, motivasyon, örgütsel bağlılık gibi konularla ele alınmıştır. Literatürdeki araştırmalar incelendiğinde bu araştırma, daha önce yapılmış araştırmalara ek olarak çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini ve kararlara katılıma olan etkilerinin incelendiği bir araştırmadır. Gerçekleşen araştırmada bulgulara göre ortaya çıkan sonuç ve geliştirilen önerilerin, hem örgütsel davranış, stratejik yönetim literatürüne hem de banka sektöründe çalışanların davranışlarının daha iyi algılanıp yönetilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Pelin Özgünay %50 Serdar Egeli %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Gelişim Üniversitesi'nin Etik Kurulu'ndan izin (30.06.2021 / 2021-23) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Pelin Özgünay: 50% Serdar Egeli: 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (30.06.2021 / 2021-23) was obtained from İstanbul Gelişim University Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Özgünay, P. & Egeli, S. (2023). Çevik liderlik özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkisinde kararlara katılımın aracılık rolüne ilişkin bir araştırma. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 560-583. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1336593>

Kaynakça

- Akkaya, B., Kayalidere, U. A. K., & Tabak, A. (2019). Endüstriyel alanda üretim yapan firmaların örgütsel çevikliği ile firma yöneticilerinin sahip olduğu dinamik yetenekler arasındaki ilişki: manisa organize sanayi bölgesinde (mosb) faaliyet gösteren firmalar üzerine bir araştırma. *Yeni Nesil Girişimcilik ve Ekonomi*, 1(2), 19-54.
- Akkaya, B., Kayalidere, U. K., Aktaş, R., ve Karğın, S. (2020). Çevik liderlik yaklaşımı ve çevik lider davranışlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1605-1621. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.932>
- Baki, B. (2003). 21.yüzyılın üretim paradigması: Çevik üretim, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(1-2), 291-305.
- Cestou, J. (2020). *The role of gender expression in agile leadership* [Doktora tezi]. Benedictine University
- Christopher, M. ve Towill, D. R. (2002). Developing market specific supply chain strategies. *International Journal of Logistics Management*, 13(1), 1-14.
- Dai, G., De Meuse, K. P. ve Tang, K. Y. (2013). The role of learning agility in executive career success: the results of two field studies. *Journal Of Managerial Issues*, 25(2), 108-131.
- Durmuşoğlu, K. ve Ersoy, A. Y. (2016). *Çevik tedarik zinciri: zaman ve üretim maliyetinin azalması* [Bildiri sunumu]. Uluslararası İşletme Öğrencileri Kongresi, Sakarya.
- Ertikin, K. (2017). Hile denetimi: kırmızı bayrakların tespiti için kullanılan proaktif yaklaşımlar. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1(75), 71-94.
- Harraf, A., Wanasika, I., Tate, K. ve Talbott, K. (2015). Organizational agility. *The Journal of Applied Business Research*, 31(2), 675-686. <https://doi.org/10.19030/jabr.v31i2.9160>
- İmamoğlu, S. Z., İnce, H. ve Türkcan, H. (2021). Endüstri 4.0 uygulamalarının örgütsel çeviklik üzerindeki etkisi: kavramsal bir çalışma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 103 – 124.
- İnanır, A. (2020). *Modern işletmecilikte yönetsel konular*. Eğitim Yayınevi.
- Joiner, B. ve Josephs, S. (2007). Developing agile leaders. *Industrial and Commercial Training*, 39(1), 35-42. <https://doi.org/10.1108/00197850710721381>
- Macdonald, S. ve MacIntyre, P. (1997). The generic job satisfaction scale: Scale development and its correlates. *Employee Assistance Quarterly*, 13(2), 1-16.
- Prasongko, A. ve Adiando, T. (2019). The role of the agile leadership model as a competitive advantage for the future leader in the era of globalization and industrial revolution 4.0. *Jurnal Pertahanan*, 5(3), 126-133.

- Shekarian, M., Nooraiea, S. V.R. ve Parast, M. M. (2019). An examination of the impact of flexibility and agility on mitigating supply chain disruptions. *International Journal of Production Economics*, 220 (2020), 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2019.07.011>
- Sherehiy, B., Karwowski, W. ve Layer, J.K. (2007). A review of enterprise agility: concepts, frameworks, and attributes. *International Journal of Industrial Ergonomics*, 37(2007) 445–460.
- Stale, R. N. ve Vogel, R. E. (1997). Participative management and correctional personel: a study of the perceived atmosphere for participation in correctional decision making and its impact on employee stres and thoughts about quitting. *Journal of Criminal Justice*, 25(5), 401.
- Şanal, M. (2018). Küresel pazarda parlayan çevik şirketler. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 4(14), 1130-1138.
- Worley, C. G.ve Lawler, III E. E. (2010). Agility and organization design: a diagnostic framework. *Center for Effective Organizations*, 39(2), 94–204. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2010.01.006>
- Yılmaz Öztürk, Z. ve Summak, M. (2014). İlköğretim okulu öğretmenlerinin bireysel yenilikçiliklerinin incelenmesi. *International Journal of Sport Culture and Science*, 2(1), 844 – 853.
- Yusuf, Y.Y, Sarhadi, M. ve Gunasekaran, A. (1999). Agile manufacturing: the drivers, concepts and attributes. *International Journal of Production Economics*. 62(1-2), 33-43.
- Zhang, D. ve Sharifi, H. (2000). A methodology for achieving agility in manufacturing organizations. *International Journal of Operations & Production Management*, 20(4), 496-513. <https://doi.org/10.1108/01443570010314818>

Extended Abstract

In market conditions that attach importance to the concept of agility, leaders who are aware of complexity and attach importance to creativity and innovation are needed. Subjects such as having the vision and communication skills accepted by the whole world for an efficient job satisfaction, acting quickly and making decisions are among the subjects of agile leadership. At this point, it is important to blend the participation in the decisions that should be emphasized more by the enterprises with the agile leadership behavior characteristics of the employees. This research reveals the extent to which agile leadership characteristics will be affected by job satisfaction and participation in decisions.

In the literature, there are separate studies on agile leadership, job satisfaction and participation in decisions. However, no study has been found that examines the relationship between agile leadership characteristics, job satisfaction and participation in decision making. When the studies in the

literature are examined, this research is a research that examines the effects of agile leadership characteristics on job satisfaction and participation in decisions, in addition to previous studies.

The main purpose of the research is to determine the intermediary role of the interaction between agile leadership characteristics and job satisfaction and participation in decisions in this interaction. Within the framework of the purpose of the research, a detailed literature review was conducted on agile leadership characteristics, job satisfaction and participation in decisions. Data were collected from 420 employees working in banks operating in Turkey using the survey technique. The prepared questionnaires were delivered to the employees through online channels. In the analysis of the collected data, percentage and frequency distributions related to individual characteristics and work, Pearson Correlation analysis was used to determine the linear relationship between the variables, and simple linear regression analyzes were used for hypothesis testing.

When the studies in the literature are examined, it has been found that either the researches that try to understand or reveal what agile leadership is, or the studies that associate traditional leadership approaches with various management concepts. As a result of the analyzes of the tests put forward for the research hypotheses; It has been determined that participation in the decisions partially mediates the relationship between the agile leadership characteristics of the employees and their job satisfaction. Depending on the findings, the importance of maximizing job satisfaction in banks, strengthening agile leadership characteristics and participation in decisions in terms of showing an active role and suggestions on the subject were presented. According to this; The results of the research are solutions to problems such as the operational efficiency of banks, employee satisfaction and the inadequacy of traditional management approaches. Continuity of qualified employee employment with agile leadership characteristics; increasing job satisfaction to optimum levels and increasing job satisfaction through participation in decisions; It is possible to talk about a participatory, innovative management with the development of ideas and suggestions depending on participation in decisions.

The rapid leadership understanding of businesses reveals a continuous process today. This development aims as a transition from the traditional management approach brought by a great success to the management style that aims to continue to exist in the coming years by valuing innovation, customer satisfaction, sustainability, quality and comprehensive different criteria as a requirement of the competitive environment of our age.

However, in this process in organizations, the most important element is the Sevens, where the leader is. Organizations need strong, effective, fast, flexible and foresighted leaders. The success of effective leaders lays out the other defense. The interaction of the leader with the employees leads the meeting around all the main goals with the most directing motives for this

purpose. To maintain the positive or negative job satisfaction of the interaction between the leader and the employees in organizations. In the understanding of agile leadership, it is emphasized that the leader has quality and successful interaction with his employees. From this point of view, the leaders in organizations, developing strong communication and intimacy with their employees will greatly affect their job satisfaction.

Along with agile leadership characteristics, the other main variable whose effect on job satisfaction is investigated is participation in decisions. Employees are more knowledgeable than others on matters concerning their job description. Employees are the first to notice what needs to be done with their job. Participation in decisions requires the intellectual development of employees and an increase in their sense of responsibility. Participation in decisions also allows individual employees to develop themselves. The emergence of this opportunity motivates employees. The fact that employees make decisions about their own issues and create options often leads to commitment. In fact, starting from this, employees have a greater sense of responsibility when they have the authority to make decisions by choosing on their own. Transferring the decision authority to someone else, waiting for someone else to make a decision does not make participation in decisions. On the contrary, sharing the decisions reveals participation in the decisions.

In the research, the interaction between agile leadership characteristics and job satisfaction and the mediating role of participation in decisions were emphasized. Mutual value creation by employees is a desirable factor in businesses and leads to success. From this point of view, there is a need to increase the number of banks that emphasize the agile leadership characteristics of employees in the banking sector, which is rapidly developing and changing.

It is thought that the research conducted to determine the mediating role of participation in decisions between agile leadership characteristics and job satisfaction contributes to the literature. The existing theories on the subject in the literature have been tried to be put forward with the research carried out in the banking sector. For this reason, it is thought that it can contribute to both the literature and the sector in terms of banks.

In the research, information about the problem, purpose, hypotheses, importance and limitations of the research was revealed within the scope of agile leadership characteristics, job satisfaction, participation in decisions. The results determined at the end of the research were evaluated, and a conceptual framework was put forward by mentioning the discussions and suggestions.

DİJİTAL ÖDEME SİSTEMLERİNİN FİNANSAL KURUMLARIN ERİŞİM VE DERİNLİĞİNE ETKİSİ: TÜRK BANKACILIK SEKTÖRÜNDEN KANITLAR

Serkan DEMİREL* & Ahmet ULUSOY** & Gökhan ÖZBİLGE***

Öz

Günümüzde dijital ödeme sistemleri birçok insanın günlük yaşantısında giderek vazgeçilmez hâle gelmektedir. Dijital ödeme sistemlerinin artan kullanımı ise hem finansal sistem içerisinde işlem yapabilme kabiliyetini hem de finansal sistemin gelişimini etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Çünkü geleneksel finansal işlemlerde kullanılan nakit veya diğer fiziksel ödeme araçlarına kıyasla, dijital ödemelerin yaygınlaşmasıyla birlikte finansal kurumlara erişim kolaylaşırken derinlikleri de artmaktadır. Bu bağlamda çalışmada, Türk Bankacılık Sektörü tarafından hizmete sunulan dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumların erişim ve derinliğine olan etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Ampirik bulguların dayanakları ise IMF, BKM ve WB'den Türkiye örnekleme için yıllık olarak 1990-2021 dönemi aralığında derlenen veri setine dayanmaktadır. EKK yöntemi kullanılarak elde edilen bulgular, dijital ödeme sistemleri olarak ele alınan Kredi Kartı Sayısı, Banka Kartı Sayısı, ATM Cihazı ve POS Cihazı değişkenlerinin tümünün, finansal kurumların derinliğine pozitif yönde etki edebileceğini göstermektedir. Ayrıca, kredi ve banka kartlarının kullanımının finansal kurumlara erişim açısından etkili olmadığı ancak ATM ve POS cihazı sayılarında meydana gelecek artışların finansal kurumlara erişimi artırabileceği anlaşılmaktadır. Bir bütün halinde bu bulgular, finansal kurumlara erişim için yalnızca ilgili araçlara sahip olmanın yeterli olmadığı; bu araçları daha etkin kullanabilecek hizmetlere de ihtiyaç duyulduğu yönünde ipuçları sunmaktadır. Neticede dijital ödeme sistemlerinde gerçekleştirilecek finansal inovasyonların, finansal kurumların erişim ve derinliğini, dolayısıyla da ekonomik gelişmeyi teşvik edebileceği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Dijital Ödeme Sistemleri, Finansal Erişim, Finansal Derinlik, Finansal Kurumlar.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, sdemirel@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7285-1504>

** Prof. Dr., Yükseköğretim Denetleme Kurulu, ahmet.ulusoy@yok.gov.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8407-2770>

*** Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, gozbilge@gelisim.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9060-091X>

IMPACT OF DIGITAL PAYMENT SYSTEMS ON THE ACCESS AND DEPTH OF FINANCIAL INSTITUTIONS: EVIDENCE FROM THE TURKISH BANKING SECTOR

Abstract

Today, digital payment systems are becoming increasingly indispensable in the daily lives of many people. The increasing use of digital payment systems has the potential to affect both the ability to make transactions within the financial system and the development of the financial system. Compared to cash or other physical payment instruments used in traditional financial transactions, with the widespread use of digital payments, access to financial institutions becomes more accessible, and their depth increases. In this context, the study aimed to investigate the effects of digital payment systems offered by the Turkish Banking Sector on the access and depth of financial institutions. The basis of the empirical findings is based on the data set compiled annually for the Türkiye sample from the IMF, BKM, and WB for the period 1990-2021. The results obtained using the OLS method show that all of the variables of the Number of Credit Cards, Number of Debit Cards, ATM Devices, and POS Devices, considered digital payment systems, can positively affect the depth of financial institutions. In addition, it is understood that using credit and debit cards could be more effective regarding access to financial institutions. Additionally, using credit and debit cards does not affect access to financial institutions. However, the increase in ATM and POS devices may increase access to financial institutions. Taken as a whole, these findings show that more than simply having the relevant tools is needed to access financial institutions and that services that can use these tools more effectively are needed. As a result, financial innovations in digital payment systems can support the access and depth of financial institutions and, therefore, economic development.

Keywords: *Banking, Digital Payment Systems, Financial Access, Financial Depth, Financial Institutions.*

Giriş

Dünya genelinde bilgi ve iletişim teknolojisindeki son gelişmeler, kamu ve özel sektördeki bankacılık işlemlerinin önemli kısmını elektronik ortama taşımıştır. E-bankacılık, internet bankacılığı, telefon bankacılığı ve ATM'ler gibi müşterilere günün her saati hizmet verilmesini sağlayan bir dizi yeni hizmet kanalları geleneksel bankacılık ihtiyacını önemli ölçüde azaltmıştır. Bu sistemler işlemlerin hızını, doğruluğunu ve gizliliğini artırmakla beraber müşterilerin hizmetten yararlanmasını kolaylaştırmıştır. Bu doğrultuda, birçok banka internet, intranet ve extranet üzerinden veri ve multimedya hizmetleri sunabilen modern bilgisayar sistemleri kurmuştur.

İnternetin gelişmesi ve e-ticaretin yaygınlaşması, ödeme kartları (kredi ve banka), dijital ve mobil cüzdanlar, elektronik nakit, temassız ödeme yöntemleri vb. dâhil olmak üzere çeşitli elektronik ödeme seçenekleri ödeme süreçlerinde dijitalleşmeyi yaygınlaştırmıştır. Nakit ödemeler, çekler, ödeme

emirleri ve banka havaleleri gibi klasik bankacılık işlemleri maliyetli ve zaman alıcıdır. Bu işlemler için müşteriler fiziki ortamda (bankada) uzun süre beklemek zorunda kalmakta ve bankacılık saatlerindeki sınırlama işlem sürecini daha da zorlaştırmaktadır. Dijital sistemler ise, kişilerin online alışverişlerini ve para transferlerini daha hızlı, kolay ve güvenli bir şekilde yapmalarını sağlamaktadır. Ayrıca, dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumlara erişim ve derinlik konusunda da önemli etkileri vardır. Bu etkiler; finansal hizmetlere erişimin kolaylaşması, paranın devir hızını artırması, mevzuat ve yasalarla güvenlik ve koruma sağlanması, ekonomide dolaşan nakit miktarını azaltması, bankacılık işlemleri ve elektronik ödemelerin artmasına katkıda bulunabilmesi şeklinde ifade edilebilir.

Bu çalışmanın amacı bankacılık sektörü tarafından sağlanan dijital ödeme hizmetlerinin finansal kurumların erişimi ve derinliğine olan etkilerini incelemektir. Çalışmanın literatüre yaptığı en önemli katkı, Türkiye’den ampirik kanıtlara dayanmasıdır. Bu anlamda elde edilen bulguların, Türkiye’deki ilgili politika oluşturma sürecine katkı sağlaması beklenmektedir. Diğer yandan literatür araştırmasından da anlaşılacağı üzere, konu ile ilgili çok az sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Dolayısıyla çalışmanın bir diğer katkısı da literatürdeki bu boşluğu dolduracağı düşüncesidir.

Çalışmada öncelikle bankacılık sektörü tarafından sunulan dijital ödeme sistemleri kavramsal olarak ele alınmıştır. Bunun nedeni, Türkiye örneklemini için ele alınan dijital ödeme sistemlerinin çoğunlukla bankacılık sektörü tarafından hizmete sunulmasıdır. Akabinde ise ele alınan dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumların erişim ve derinliği ile olan bağlantısı tartışılmıştır. Daha sonra konuyla ilgili literatür incelenmiştir. Ardından 1990-2021 dönemi için yıllık olarak oluşturulan veri seti ve kaynakları ile çalışmada kullanılacak olan EKK modeli açıklanmıştır. Sonraki bölüm olan bulgular kısmında, analiz sonuçları ortaya konulmuş ve çalışma sonuç bölümüyle tamamlanmıştır.

1. DİJİTAL ÖDEME SİSTEMLERİ

Dijital ödeme sistemi, şifreleme ve iletişim ağları da dâhil olmak üzere, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanan ve elektronik paranın bir hesaptan diğerine, hesap sahibinin şubesine veya konumuna bakılmaksızın aktarılabilirdiği mekanizma olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca ister satıcı ister alıcı olsun, taraflar arasındaki ödemelerin mutabakatı ve özel olarak alacaklı ile borçlu arasındaki bankalararası enstrümanların takas edilmesi ve genel olarak ödeme sistemi olarak da bilinmektedir (Khosravani, 2008, s. 1).

Elektronik ödeme olarak da adlandırılan dijital ödeme, ekonomi literatüründe farklı şekillerde tanımlanmıştır. Chapman vd.ne (2007) göre elektronik ödeme, bir işletmenin veya organizasyonun önemli bir parçasıdır. Elektronik ödeme sistemi, kuruluşlar ve bireysel kullanıcılar arasında para alışverişi için iletişim kuran bir tür bankalararası bilgi alışveriş sistemidir. Bu sistem paydaşlar, teknoloji ve çevre arasında karmaşık bir etkileşim

gerektirebilir. Dijital ödeme, alıcılar ve satıcılar arasındaki çevrimiçi bir finansal işlem olarak da tanımlanmaktadır (Harelimana, 2018, s. 58). Bu işlemler genellikle kredi kartı numaraları, elektronik veya dijital nakit gibi bir banka veya yasal yolla desteklenen bir tür dijital finansal araç kullanılarak yapılır.

Dijital ödeme sistemleri, para transferleri ve finansal işlemleri gerçekleştirmek için elektronik cihazlar ve internet kullanarak yapılan ödeme yöntemleridir. Bu sistemler; kart okuyucular, akıllı telefonlar, tabletler ve bilgisayarlar gibi elektronik cihazlar üzerinden gerçekleştirilebilir. Dijital ödeme sistemleri farklı yöntemlerle çalışır, müşterilere kolay ve hızlı bir ödeme deneyimi sunar.

Dijital ödeme sistemleri, kriptografi ve telekomünikasyon ağları da dâhil olmak üzere Enformasyon Teknolojilerini (Information Technologies- (IT) kullanan bir ödeme hizmeti olarak tanımlanmaktadır (Raja ve Seetharaman, 2008, s. 2). Dijital ödeme sistemleri, nakit benzeri sistemler (e-nakit), çek benzeri sistemler (kredi kartı ve kredi kartı tabanlı sistemler) ve hibrit sistemler (depozitolu kart tabanlı sistemler) olarak sınıflandırılmaktadır (He ve Mykytyn, 2007, s. 3). Bu sistemin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için kullanıcıların farkındalığının artırılması, sistemin kullanımının teşvik edilmesi, sistemin güvenli ve kapsamlı olduğundan emin olunması gerekmektedir (Khosravani, 2008, s. 2).

2. DİJİTAL ÖDEME SİSTEMLERİ, FİNANSAL KURUMLARA ERİŞİM VE DERİNLİK

Finansal sistem, sermaye piyasası ve kredi (para) piyasası olmak üzere iki kısma ayrılır. Finansal piyasalar; fonların aktarılması, risk yönetiminin dağıtılması, finans ve ticaret konularının kolaylaştırılması yoluyla ekonomik büyümeyi etkiler. Finansal sektörlerden biri olan bankacılık sistemi, elektronik alanında artan insan bilgisinden de faydalanmaktadır. Günümüzde gelişmiş ülkelerdeki bankalar pazar lideri veya profesyonel danışman olarak hareket etmektedir. Bankalar kurumsal finansmanı artırma ve müşterileri için bilgi toplama uzmanlaşmışlardır. Bankalar ülke ekonomilerinin arkasındaki önemli itici güçlerden biri olarak kabul edilirler. Finansal kurumların rekabet ortamında banka yöneticileri müşteri mevduatını çekmek için modern bankacılık hizmetlerini geliştirmek ve rakiplerinin hizmetlerinden farklılaşmaya yönelik önlemler almak durumundadır. Bu farklılaşma arayışı ise, bugün Türkiye’de yaklaşık yüz milyon kişinin dijital bankacılık yoluyla (zaman ve mekân fark etmeksizin) işlemlerini gerçekleştirebilmesine olanak sağlamaktadır (TBB, 2023).

Finansal pazarlar borç, hisse senedi, tahvil, döviz ve emtia gibi çeşitli finansal varlıkların alım-satım işlemlerinin yapıldığı yerlerdir. Bu pazarlarda işlem yapmak, yatırımcıların portföylerini çeşitlendirerek risklerini azaltmalarına ve finansal varlıkların fiyat hareketlerinden kazanç sağlamalarına olanak tanır (Kanberoğlu ve Kara, 2016, s. 310). Finansal

pazarlarda yer almak isteyen aktörler ise işlemlerini finansal kurumlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir. Bu açıdan finansal kurumlar, finansal sistemin en önemli parçalarından birini teşkil etmektedir.

Finansal kurumlara erişim, yatırımcıların ilgili kurumlarla işlem yapabilme yeteneklerini ifade eder. Dijital ödeme sistemleri finansal kurumlara erişimi kolaylaştırır ve finansal varlıkların alım-satım işlemlerini daha hızlı ve kolay hale getirir (Kaya, 2017, s. 112). Dijital ödeme sistemleri ayrıca finansal kurumlara erişimi sınırlı olan kişilerin ve bölgelerin finansal hizmetlere daha kolay erişebilmesini sağlayarak hem finansal kurumların hem de pazarların derinliğini artırabilir. Bu da ekonomik büyüme ve refahın artırılmasına yardımcı olur. Dijital ödeme sistemleri, finansal kurumlara erişim konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Geleneksel ödeme yöntemlerinde ödeme işlemleri genellikle bankalar aracılığıyla gerçekleştirilir ve bu işlemler için belirli bir süre gereklidir. Ancak, dijital ödeme sistemlerinde ise ödemeler anında gerçekleştirilebilir. Bu nedenle, dijital ödeme sistemleri finansal kurumlara erişim konusunda önemli bir avantaj sağlar.

Dijital ödeme sistemleri, finansal kurumlara erişimi de kolaylaştırır. Geleneksel bankacılık sistemi, banka hesabı açmak için birçok belgeye ihtiyaç duyar. Ayrıca, bankalar genellikle yüksek ücretler talep ederler ve işlemler günlerce sürebilir. Dijital ödeme sistemleri ise, banka hesabına gerek duymadan, sadece bir mobil cihaz veya internet bağlantısı aracılığıyla işlemlerin gerçekleştirilmesine olanak tanır. Bu sayede, finansal kurumlara erişim daha hızlı ve kolay hale gelir. Finansal sektör, gelirlerinden tasarruf eden bazı ekonomik aktörlerden, gelirlerinden daha fazla harcamak isteyen diğer aktörlere kaynak transferi mekanizması olarak tanımlanabilir (Özcan, 2007, s. 5). Finansal sektörün ortaya çıkmasındaki en önemli teorik neden, bazı aktörlerin gelirlerinden daha fazla tasarruf etmesi ve bazılarının gelirlerinden daha fazla harcamak istemesidir.

Finansal derinlik kısaca, finansal varlık ve hizmetlerin karmaşık bir piyasa grubu olan finansal sektörün nitelik, nicelik ve etkinliğindeki gelişme olarak tanımlanabilir. Ayrıca, bankalar, hisse senedi piyasaları ve finansal araçlar gibi finansal kurumların, ekonominin genişleme oranına göre gelişimi ve genişlemesi olarak da tanımlanmaktadır (Kularatne, 2001, s. 302). Finansal derinlik, bir ekonomide finansal varlıkların çeşitliliği, likiditesi ve fiyat belirleme sürecindeki katılımcıların sayısı ile ölçülür ve bir ekonomideki finansal pazarların gelişmişliğinin bir göstergesi olarak kabul edilir. (Mollaahmetoğlu, 2016, s. 32). Bir ekonominin finansal derinliği arttıkça, finansal varlıkların fiyat belirleme sürecinde daha fazla katılımcı olması nedeniyle daha adil ve doğru fiyatlar elde edilmesine yardımcı olur. Aynı şekilde, finansal derinliğin artması, yatırımcıların daha farklı yatırım fırsatlarına erişmelerini ve portföylerini çeşitlendirmelerini sağlar. Böylece yatırımcıların riskleri azalır ve finansal varlıkların fiyat hareketlerinden daha fazla kazanç sağlanması mümkün olur.

Dijital ödeme sistemleri, finansal derinliği artırmak için önemli bir araçtır. Dijital ödeme sistemleri, finansal hizmetlere daha fazla kişinin erişimini kolaylaştırabilir. Banka hesabına gerek duymadan, sadece bir mobil cihaz veya internet bağlantısı aracılığıyla yapılan işlemler, finansal hizmetlerin sınırlı olduğu bölgelerdeki kişilerin finansal kurumlara erişimini kolaylaştırabilir. Dijital ödeme sistemleri ayrıca, finansal kurumlara katılımcı sayısını ve likiditeyi artırabilir. Daha fazla katılımcı; finansal varlıkların fiyatlarının daha adil ve doğru bir şekilde belirlenmesine, daha yüksek likiditeye, finansal varlıkların daha hızlı ve kolay bir şekilde alınıp satılabilmesine olanak tanır.

Bazı bölgelerde geleneksel bankacılık sistemleri yetersiz kalmaktadır. Dijital ödeme sistemleri ise bu bölgelerde finansal derinliği artırabilir. Örneğin, mobil ödeme sistemleri sayesinde, finansal hizmetlere erişimi sınırlı ve geleneksel bankacılık sistemlerine erişimi zor olan kişiler, finansal hizmetlere daha kolay erişebilirler. Finansal pazarlardaki derinlik, finansal enstrümanların likiditesi ile de ilgilidir. Likidite, bir finansal enstrümanın değerini muhafaza ederek ne kadar hızlı ve kolay bir şekilde nakde çevrilebileceğinin bir ölçüsüdür. Dijital ödeme sistemleri, ödemelerin hızlı ve kolay bir şekilde gerçekleştirilmesini sağladığından finansal enstrümanların likiditesini artırabilir.

Özetle, dijital ödeme sistemlerinin finansal hizmetlere erişimi, finansal katılımı ve finansal derinliği arttırdığı söylenebilir. Bu konuda yapılan çalışmalar, literatür tarama sonuçlarının verildiği üçüncü bölümde anlatılacaktır.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Elektronik ödeme sistemleri, bir ülkedeki finans sektörünün performansı üzerinde en etkili faktörler arasında yer almaktadır. Bu bağlamda, dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumların erişim ve derinliğine etkilerinin ele alındığı bu çalışmaya ilişkin literatür taramasının çerçevesi, dijital ödeme sistemlerini ele alan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Bu çalışmalar aşağıda yer almaktadır.

Hernando ve Nieto (2007), 1994-2002 döneminde İspanya'daki 72 mevduat bankasından oluşan bir örneklem kullanarak, işlemsel bir web sitesi uyarlamasının finansal performans üzerindeki etkisini belirlemeye ve tahmin etmeye çalışmıştır. Sonuçlar, web siteleri için işlemsel yöntemlerin benimsenmesinin bankaların performansı üzerindeki etkisinin ortaya çıktığını göstermiştir. İnternetin bir dağıtım kanalı olarak benimsenmesi, genel giderlerde kademeli bir azalmayı içermektedir. Bu etki, internetin benimsenmesinden bir buçuk yıl sonra istatistiksel olarak anlamlıdır. Maliyetlerdeki azalma, bankaların kârlılığında bir iyileşmeye dönüşmekte ve bu iyileşme aktif kârlılığı açısından bir buçuk yıl sonra, öz kaynak kârlılığı açısından ise üç yıl sonra anlamlı hale gelmektedir.

Maiyaki ve Mokhtar (2010) Nijerya'nın Kano Eyaletindeki 33 kuruluşta 407 banka müşterisi ile yaptıkları ankette diğer faktörlerin yanı sıra elektronik bankacılık olanaklarının mevcudiyetinin etkilerini incelemişlerdir. Çalışma bulguları ATM, internet bankacılığı ve telefon bankacılığı gibi elektronik bankacılık olanaklarının mevcudiyetinin müşterinin banka seçim kararı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Abubakar (2014) elektronik bankacılığın Nijerya'daki mevduat bankalarının büyümesi üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elektronik bankacılığı internet ve mobil bankacılığın toplam değerini kullanarak ölçerken, büyümeyi Nijerya'daki mevduat bankalarının toplam mevduat ve toplam varlıklarının değerini kullanarak ölçmüştür. Çoklu regresyon tekniği kullanılarak toplam mevduat internet ve mobil bankacılık üzerine, toplam varlık ise internet ve mobil bankacılık üzerine regresyona tâbi tutulmuştur. Çalışma, mobil bankacılık, toplam mevduat ve internet bankacılığı ile toplam varlıklar arasında pozitif ilişkiler olduğunu, diğer yandan internet bankacılığı, toplam mevduat ve mobil bankacılık ile toplam varlık arasında anlamlı bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle, mevduat büyüme performanslarını artırmak isteyen bankaların, cep telefonları aracılığıyla çok sayıda ürün/hizmeti etkin, verimli ve uygun maliyetli bir şekilde sunmalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca, Java özellikli cep telefonu alamayan müşterilerin de bu ürünü kullanabilmesi için mobil bankacılık uygulamasını tüm cep telefonları için etkin hale getirmeleri gerekmektedir. Ayrıca, aktif varlıklarını artırmak isteyen bankaların internet üzerinden çok sayıda, etkin ve uygun maliyetli güvenli işlem sunmalarını tavsiye etmektedir.

Iwedi ve Igbani (2015), Nijerya'da bankaların finansal aracılık fonksiyonları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi modellemiştir. Tahmin ettikleri modelin görece istatistikleri, özel sektöre verilen kredilerin kısa vadede Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ile negatif ve önemsiz bir ilişki içinde olduğunu, banka mevduat yükümlülüklerinin ise %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak önemsiz olsa da GSYİH ile pozitif bir ilişki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, para arzının kısa vadede GSYİH ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içinde olduğunu bulmuşlardır. Analizleri, Nijerya'da banka finansal aracılık göstergeleri ile GSYİH arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Granger Nedensellik Testi sonuçları ise GSYH'den Özel Sektöre Kredi'ye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Mevduat Yükümlülükleri, Para Arzı ve GSYİH arasında ise çift yönlü nedensellik saptanmıştır. Sonuçlar, mevduat yükümlülükleri hacmindeki büyümenin bankaların ekonomideki finansal aracılık işlevlerini artırabileceğini ve verimlilik düzeyi üzerinde olumlu bir etki yaratabileceğini, dolayısıyla ekonomideki mal ve hizmetlerin çıktısı düzeyi üzerinde bir etkiye sahip olabileceğini göstermektedir.

Tijani ve Ilugbemi (2015) Elektronik Ödeme Kanallarının (Electronic Payment Channels-EPC) Ulusal Kalkınma üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, elektronik ödeme kanallarının ekonomiyi etkilediğini ve

dolayısıyla ulusal kalkınmaya olumlu katkıda bulunduğu ortaya koyulmuştur. Nijerya Merkez Bankası'nın, Nijerya'da ticaretin geliştirilmesi için diğer e-ödeme ürünlerini de devreye sokmasını tavsiye etmişlerdir.

Mazini ve Hozoori (2017), çalışmalarında elektronik bankacılığın yaygınlaşmasının bankacılık sisteminin operasyonel maliyetlerinin azaltılması üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Kanıtlar, İran'daki elektronik bankacılık genişlemesinin özel ve kamu bankacılığının maliyetini düşürdüğünü göstermektedir.

Jenevive ve Anyanwaokoro (2017), çalışmalarında elektronik ödeme sisteminin Nijerya'daki bankacılık sektörünün kârlılığı üzerindeki etkisini panel veri yöntemi ile araştırmışlardır. Geniş hedeflere ulaşmak için, çalışma özellikle ATM'ler, POS terminalleri ve mobil ödemelerin Nijerya'daki ticari bankaların kârlılığı üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Sonuçlar, ATM'ler ve mobil ödemeler aracılığıyla yapılan ödemelerin Nijerya'daki ticari bankaların kârlılığı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir.

Praise Rueben ve Mike (2019), çalışmalarında elektronik ödeme sistemlerinin Nijerya'daki finansal derinleşme göstergeleri üzerindeki etkisini, özellikle popüler ATM'lere odaklanarak değerlendirmeyi amaçlamıştır. Çalışmada ex-post faktör araştırma tasarımı benimsenmiş ve Granger Nedensellik Testi, korelasyon analizleri ve diğer ön testler kullanılmıştır. Araştırma bulguları, Nijerya'da ATM ile özel sektör kredisi arasında çift yönlü bir nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Nijerya'da ATM ile geniş para arzı arasında tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Nijerya'da finansal derinleşme ile elektronik ödeme kanalları arasında bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur.

Torki vd. (2020) çalışmalarında, İran, Endonezya, Ürdün, Kuveyt, Malezya, Mısır, Fas, Umman, Suudi Arabistan, Senegal, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri gibi seçilmiş İslam ülkelerinde elektronik ödeme sistemlerinin finans sektörünün performansı üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Sonuçlar, mobil banka, internet bankası, banka kartı, POS makinesi ve ATM dâhil olmak üzere tüm elektronik ödeme göstergelerinin finansal sektör performansını olumlu ve anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, ekonomik büyüme ve nüfusun finansal sektör performansı üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu, enflasyon ve faiz oranının ise negatif ve anlamlı bir şekilde etkilediği bulunmuştur.

Misati vd. (2022) çalışmalarında Kenya'da dijital finansal inovasyonun finansal derinlik ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Çalışmada, dağıtılmış gecikme (ARDL) modeli kullanılmıştır. Çalışmanın temel bulgularına bakıldığında dijital finansal inovasyon ile finansal derinlik arasında pozitif bir ilişki olduğuna dair kanıtlar mevcuttur. Ancak en güçlü etki internet kullanımı ve mobil finansal hizmetlerden kaynaklanırken en düşük etki banka şubelerinden kaynaklanmaktadır. Sonuçlar finansal derinliğin ekonomik büyüme üzerinde arz öncüsü finans teorisiyle tutarlı olarak önemli bir pozitif etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Daud vd. (2022), çalışmalarında dijital finans, dijital pazarlama ve dijital ödeme değişkenlerinin finans performansı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Veri analizi sonuçları, dijital finansın finans performansı üzerinde, dijital ödemenin finans performansı üzerinde ve dijital pazarlamanın finans performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Netice olarak ele alınan çalışmalar, dijital ödeme sistemlerinin finansal piyasalara erişimi ve finansal derinliği olumlu yönde etkileyebileceğini işaret etmektedir. Bu açıdan ele alınacak olan ampirik kanıtlar ise sonraki bölümlerin içeriği kapsamındadır.

4. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumların erişim ve derinliğine olan etkilerini tespit etmek amacıyla kullanılan veri seti, Türkiye örneklemini için, değişkenlerin mevcudiyeti doğrultusunda 1990-2021 dönemi yıllık verileri kullanılarak, aşağıda belirtilen açıklamalar doğrultusunda oluşturulmuştur.

Bu kapsamda IMF (Uluslararası Para Fonu) tarafından yayınlanan “Finansal Gelişme Endeksi (FD)” veri tabanından elde edilen “Finansal Kurumlar Derinlik Endeksi (FID)” ve “Finansal Kurumlar Erişim Endeksi (FIA)” değişkenleri kullanılmıştır. Böylece finansal sistemin ekonomik büyümeyi destekleme kapasitesini ölçen finansal derinlik ile hanehalklarının ve firmaların finansal hizmetlere erişiminin bir ölçüsü olan finansal erişim (Levine, 2005) kavramları, dijital ödeme sistemlerinin hizmet sağlayıcıları olan finansal kurumlar açısından ayrıntılı olarak incelenebilir. Çünkü dijital ödeme sistemlerinin yani kredi kartı, banka kartı, ATM ve POS cihazı vb. sayılarındaki artış hanehalklarının ve firmaların finansal hizmetlere erişimini kolaylaştırırken (Sarıgül, 2015), yarattığı ürün çeşitliliği ile de finansal derinliği etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Bu açıdan çalışmada kullanılan kredi kartı sayısı, banka kartı sayısı, ATM sayısı ve POS cihazı sayısı değişkenlerine ait veriler, Bankalararası Kart Merkezi (BKM) resmî web sitesinden, elde edilebilirlikleri ve çalışma dönemine uygunlukları gözetilerek seçilmiştir. Diğer yandan modele kontrol değişkenleri olarak eklenen makroekonomik göstergeler hem finansal erişim ve derinliği etkileyebilir hem de finansal kurumlar vasıtasıyla tercih edilebilecek olan dijital ödeme sistemlerine etki edebilir. Bu açıdan ilgili literatürü takip ederek seçilen (Bozkurt ve Altın, 2018; Poghosyan, 2022) ekonomik büyüme, finansal derinleşmeyi teşvik edebilmesi; enflasyon, finansal sistemin gelişimini engelleyebilmesi; tasarruflar ise finansal derinliğe katkı sağlayabilecek olması açıdan gözlemlenmektedir. Değişkenler Dünya Bankası (WB) veri tabanından

elde edilmiştir. İlgili değişkenler, değişkenleri temsil eden simgeler ve elde edildikleri kaynaklar aşağıda yer alan Tablo 1’den izlenebilir.¹

Tablo 1. Değişken Tanımları

| Değişken Adı | Simge | Veri Kaynağı |
|---------------------------------|---------|---|
| Finansal Kurum Erişim Endeksi | fa | Uluslararası Para Fonu Finansal Gelişme Endeksi Veri Tabanı |
| Finansal Kurum Derinlik Endeksi | fd | Uluslararası Para Fonu Finansal Gelişme Endeksi Veri Tabanı |
| Kredi Kartı Sayısı | cc | Bankalararası Kart Merkezi |
| Banka Kartı Sayısı | dc | Bankalararası Kart Merkezi |
| ATM Sayısı | atm | Bankalararası Kart Merkezi |
| POS Cihazı Sayısı | pos | Bankalararası Kart Merkezi |
| Ekonomik Büyüme Oranı (%) | growth | Dünya Bankası Veri Tabanı |
| Enflasyon Oranı (%) | inf | Dünya Bankası Veri Tabanı |
| Tasarrufların GSYİH’ye Oranı | savings | Dünya Bankası Veri Tabanı |

Çalışmada finansal kurumların derinliği ve erişimi üzerine bankacılık sektörünün sunmuş olduğu dijital ödeme sistemlerinin ve makroekonomik faktörlerin etkisinin tespit edilmesi amacı ile çoklu regresyon analizi gerçekleştirilmiştir. Regresyon analizi, bağımlı değişken ile bir ya da daha fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkinin incelendiği istatistiksel bir yöntemdir (Gujarati, 2003). Tek bağımsız değişkenli modellerde tekli regresyon analizi, iki ya da daha fazla bağımsız değişkenli modellerde ise çoklu regresyon analizi kullanılmaktadır (Hair vd., 2010).

Regresyon analizinde incelenen değişkenler arası ilişkinin doğrusallık düzeyi, kullanılacak analiz türünü belirlemektedir. Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişki doğrusal ise, doğrusal regresyon analizi uygulanır (Norusis, 2012). Doğrusal regresyon modellerinde parametre tahminleri En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak elde edilmektedir (Greene, 2012). Regresyon modellerinde bağımsız değişkenlerin katsayıları olan β değerleri (Gujarati, 2003), bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasındaki doğrusal ilişkiyi ifade etmektedir. β_0 sabiti modelin y-kesişimi olarak yorumlanırken (Johnston vd., 1990), β_1 katsayıları modelin eğim katsayılarını belirlemektedir (Draper ve Smith, 1998). Hata terimi ε ise gözlem değerleri ile model tahminleri arasındaki farkı ifade etmektedir (Montgomery vd., 2015). Bu bağlamda çalışmaya uyarlanan model denklemleri aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

¹Değişkenlere ait karşılaştırmalı zaman serisi grafikleri için EK[1].

$$fia = \beta_0 + \beta_1 \ln(cc) + \beta_2 \ln(dc) + \beta_3 \ln(atm) + \beta_4 \ln(pos) + \beta_5 (growth) + \beta_6 (inf) + \beta_7 (savings) + \varepsilon \quad (1)$$

$$fid = \beta_0 + \beta_1 \ln(cc) + \beta_2 \ln(dc) + \beta_3 \ln(atm) + \beta_4 \ln(pos) + \beta_5 (growth) + \beta_6 (inf) + \beta_7 (savings) + \varepsilon \quad (2)$$

Yukarıdaki modelde cc, dc, atm ve pos değişkenleri logaritmaları alınarak modele eklenmişken diğer değişkenlerin ham değerleri kullanılmıştır. Nitekim Kredi Kartı Sayısı, Bankamatik Kartı Sayısı, ATM Sayısı ve POS Cihazı Sayısı değişkenlerinin modelde kullanılan diğer değişkenlere göre nispeten daha büyük değerlere sahip olması sebebiyle modelde logaritmik değerleri kullanılmıştır. Ekonomik Büyüme Oranının bazı yıllarda negatif değer alması ve Enflasyon Oranı (%) ile Tasarrufların GSYİH'ye Oranı değişkenlerinin de yüzdelik değerler olması sebebiyle bu değerler ham değerleri olarak modele eklenmiştir.

Regresyon modellerinde, bağımlı değişken üzerinde etkili olduğu düşünülen ancak ölçümü mümkün olmayan ya da basitlik sağlamak için modele dâhil edilmeyen diğer tüm değişkenleri temsil etmek üzere modellere hata terimi (ε) eklenmektedir. Hata terimi, modelin stokastik olduğunu göstermekte ve rastgele faktörleri yansıtmaktadır. Bu çalışmada, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkilerini belirlemek için, tüm değişkenlerin aynı anda modele dâhil edildiği enter yöntemi kullanılmıştır.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmada regresyon modelinin tahmininde EKK yöntemi kullanılmıştır. EKK, bağımlı değişkenin gerçek değerleri ile tahmin edilen değerler arasındaki hata kareleri toplamını en küçük yapan modeli belirlemek amacıyla kullanılır (Greene, 2012). Böylece bağımlı değişkenin gerçek değerine en yakın tahminler elde edilir (Judge vd., 1991). Ancak, EKK tahminlerinin geçerliliği bazı varsayımların karşılanmasına bağlıdır. Bu nedenle, EKK yöntemini kullanmadan önce veri setinin bu varsayımlara uygunluğu kontrol edilmelidir (Hoetker, 2007). Aksi takdirde elde edilen sonuçlar güvenilir olmayabilir.

İlk olarak, EKK yönteminin temel varsayımlarından biri olan hata terimlerinin normal dağılıma uygunluğunun test edilmesi önem arz etmektedir (Gujarati ve Porter, 2009). Hata terimlerinin normal dağılım sergilemesi, EKK tahminlerinin güvenilirliği açısından büyük önem taşımaktadır (Greene, 2012). Normal dağılım varsayımını test etmek amacıyla çarpıklık, basıklık gibi testler kullanılabilir (Mudholkar vd., 1995). Aşağıda yer alan Tablo 2'den görülebileceği gibi değişkenlerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin Tabachnick ve Fidell (2007) tarafından belirtilen ± 1 aralığında olması normal dağılımı desteklemektedir. Elde edilen çarpıklık ve basıklık değerlerine göre çalışmada kullanılan değişkenlerin tümünün normal dağılım sergilediği belirlenmiştir.

Tablo 1. Değişken Betimsel İstatistikleri

| | fia | fid | lnc | lndc | lnatm | lnpos | growth | inf | saving |
|----------------|-------|--------|--------|--------|--------|--------|--------|---------|--------|
| Ortalama | 0.310 | 0.048 | 16.617 | 17.421 | 9.631 | 12.723 | 6.093 | 35.797 | 23.375 |
| Medyan | 0.299 | 0.052 | 17.255 | 17.743 | 9.657 | 14.005 | 6.800 | 16.480 | 23.550 |
| Maksimum | 0.588 | 0.072 | 18.243 | 18.826 | 10.878 | 14.686 | 13.700 | 125.490 | 31.600 |
| Minimum | 0.095 | 0.023 | 13.417 | 13.785 | 7.380 | 6.954 | -5.500 | 6.160 | 17.000 |
| Standart Sapma | 0.200 | 0.013 | 1.530 | 1.266 | 1.052 | 2.304 | 4.576 | 33.591 | 3.482 |
| Çarpıklık | 0.186 | -0.243 | -0.861 | -0.209 | -0.488 | -0.178 | -0.936 | 0.905 | 0.083 |
| Basıklık | 2.272 | 2.915 | 2.341 | 3.097 | 2.162 | 3.136 | 3.737 | 2.711 | 2.677 |
| Jarque-Bera | 4.164 | 1.885 | 4.535 | 4.413 | 2.207 | 4.425 | 5.406 | 4.480 | 0.176 |
| p | 0.124 | 0.389 | 0.103 | 0.190 | 0.3316 | 0.244 | 0.066 | 0.106 | 0.9157 |
| Gözlem | 32 | 32 | 32 | 32 | 32 | 32 | 32 | 32 | 32 |

Bir diğer yaygın test olan Jarque-Bera istatistiği, hata terimlerinin normal dağılımının olasılık değerleri ile teste tabi tutulmasını sağlamaktadır (Jarque ve Bera, 1980). Çalışmada p değerinin 0,05'den büyük çıkması normal dağılım varsayımının sağlandığını göstermektedir. Elde edilen sonuçlar hata terimlerinin normal dağılım sergilediğini göstermiştir.

Ayrıca, regresyon analizinde kullanılan değişkenlerin durağanlık durumlarının incelenmesi de önem arz etmektedir. Durağan olmayan serilerin kullanımı sahte regresyon sorununa yol açabildiği için tahminlerin geçerliliğini zedeleyebilmektedir (Granger ve Newbold, 1974). Çalışmada, değişkenlerin durağanlık analizleri Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) birim kök testi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenlerle ilgili KPSS test sonuçları Tablo 3.'te sunulmuştur. Serilerin durağanlıkları sabitli ve sabitli-trendli biçimlerde incelenmiştir. Sonuçlar incelendiğinde, çalışmada kullanılan tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan oldukları tespit edilmiştir.

Tablo 3. KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

| | Sabit | | Sabit ve Trend | |
|--------|-------------|----|----------------|----|
| | t-Statistic | p. | t-Statistic | p. |
| fia | 0.5694 | ** | 0.1250 | ** |
| fid | 0.6631 | ** | 0.1014 | ** |
| lnc | 0.6878 | ** | 0.1949 | ** |
| lndc | 0.7220 | ** | 0.1955 | ** |
| lnatm | 0.7346 | ** | 0.1650 | ** |
| lnpos | 0.6426 | ** | 0.2018 | ** |
| growth | 0.3953 | * | 0.1155 | ** |

| | | | | |
|--------|--------|----|--------|----|
| inf | 0.4637 | ** | 0.1405 | * |
| saving | 0.6983 | ** | 0.1848 | ** |

*: % 10; ** %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Gerekli ön varsayımlar sağlandıktan sonra modeller tahmin edilmiştir. Modeller için elde edilen tahmin sonuçları Tablo 4’te görülmektedir.

Tablo Hata! Belgede belirtilen stilde metne rastlanmadı.. EKK Tahmin Sonuçları

| | Model I | Model II |
|---------------------|------------------------------|------------------------------|
| | <i>Bağımlı Değişken(fia)</i> | <i>Bağımlı Değişken(fid)</i> |
| sabit(β_0) | -0.684950** | 0.422153* |
| lncc(β_1) | 0.119385 | 0.003686* |
| lndc(β_2) | 0.008221 | 0.0023597* |
| lnatm(β_3) | 0.004138* | 0.0028359* |
| lnpos(β_4) | 0.005927** | 0.0019718* |
| growth(β_5) | 0.002988** | 0,00004 |
| inf(β_6) | 0.002421* | 0.000132** |
| saving(β_7) | 0.000836 | 0.001069 |
| R ² | 0,91 | 0,89 |
| F-statistic | 37.51265 | 27.90117 |
| Prob(F-stat) | 0.000 | 0.000 |
| Durbin-Watson | 1,73 | 1,61 |

*: %10; ** %5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Modellere ilişkin çıktılar yorumlanmadan önce model uyum iyiliği ve güvenilirliği açıklanmalıdır. Regresyon analizinde model kalitesinin değerlendirilmesinde kullanılan önemli istatistiklerden biri belirlilik katsayısı (R²) değeridir (Gujarati, 2003). Çalışmada hesaplanan R² değerlerinin Model I için (%91 düzeyinde) ve Model II için (%89 düzeyinde) bağımlı değişkenin bağımsız değişkenler tarafından etkin bir şekilde açıklandığını göstermektedir. Bununla birlikte, modellerin anlamlılığını test etmek amacıyla F istatistiğinden yararlanılmaktadır (Judge vd., 1988). Elde edilen sonuçlar, Model I ve Model II'in F değerinin anlamlılık düzeyinden büyük olması nedeniyle bir bütün halinde anlamlı olduğunu işaret etmektedir.

Sınırlı veri seti nedeniyle bazı değişkenler model dışı bırakılmış olsa da hata terimleri üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Dolayısıyla hata terimlerinin varsayımlarına uygunluğu tahminlerin geçerliliği açısından daha önem kazanmaktadır (Greene, 2012). Bu doğrultuda, modelde

otokorelasyonun olup olmadığı Durbin-Watson istatistiğiyle incelenmiştir. Elde edilen değerin 2 değerine yakın olması modelde otokorelasyon bulunmadığını göstermektedir (Tillman, 1975).

Regresyon analizinde model tahminlerinin güvenilirliği, bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal ilişkinin olup olmadığıyla yakından ilişkilidir. Aksi takdirde sahte istatistiksel anlamlılıklar ortaya çıkabilmektedir (Gujarati ve Porter, 2009). Bu çalışmada, bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal ilişkinin tespiti amacıyla Varyans Büyütme Faktörü (VIF) testinden faydalanılmıştır. Her iki model için bağımsız değişkenlerin aynı olması nedeniyle VIF değerleri her iki model için de geçerlidir. VIF değerlerinin Tablo 5'te sunulmuştur. Tablodaki değerlerin 10'un altında çıkması, modellerde önemli bir çoklu doğrusal bağlantı problemi olmadığını göstermektedir (García vd., 2015).

**Tablo 5. Bağımsız Değişkenler için Çoklu Doğrusal Bağlantı
VIF Test Sonuçları**

| Değişken | VIF | Katsayı Varyansı |
|----------|---------|------------------|
| Incc | 3.22320 | 0.000111 |
| Indc | 7.34481 | 3.77E-05 |
| Inatm | 8.40887 | 6.43E-05 |
| Inpos | 7.79370 | 3.07E-05 |
| growth | 1.60837 | 6.32E-08 |
| inf | 6.34717 | 4.63E-09 |
| saving | 8.20728 | 5.57E-07 |

Elde edilen sonuçlara göre, bağımsız değişkenlerin hiçbirinin diğerine göre anlamlı oranda açıklanamadığı ve dolayısıyla model tahminlerinde çoklu doğrusal ilişki kaynaklı bir sapmanın söz konusu olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu durum model tahminlerinin güvenilirliğini desteklemektedir.

Gerekli tahmin varsayımlarının sağlanması sonucunda elde edilen regresyon katsayılarının yorumlanmasında bir sorun olmayacağı anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda Model I için elde edilen tahmin sonuçlarına göre Kredi Kartı Sayısı (Incc), Banka Kartı Sayısı (Indc) ve Tasarruf (saving) değişkenleri finansal erişim (fia) üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir. ATM Sayısı (Inatm), Pos Cihazı Sayısı (Inpos), Enflasyon (inf) ve Ekonomik Büyüme (growth) değişkenleri ise anlamlı bir etkiye sahiptir. Elde edilen bu bulgular ekonomik büyüme açısından ilgili literatürü takip ederken (Bozkurt ve Altner, 2018; Ergün ve Ergün, 2021) ilgili literatür için ATM ve POS sayılarının önemine de dikkat çekmektedir. Ayrıca kart sayıları anlamsız iken ATM ve POS sayılarının anlamlı olması, bireylerin finansal kurumlara erişimi için yalnızca ilgili araçlara sahip olmasının yeterli olmadığı, bu araçları

kullanabilecek hizmetlere de ulaşabilmeleri gerektiğine dair ipuçları sunmaktadır. Model I katsayılarına bakıldığında, sabit terimin negatif değeri, diğer tüm değişkenlerin etkisi ortadan kalktığında Finansal Erişim Endeks değerinin negatif yönde etkilenebileceğini göstermektedir. Daha ayrıntılı olarak, ATM sayısındaki bir birimlik artışın finansal erişimi yaklaşık %0,4 oranında artırabileceği belirlenmiştir. Ayrıca pos sayısında ortaya çıkacak bir birimlik artış karşısında finansal erişim üzerinde %0,6'lık bir artış etkisi ortaya çıkarmaktadır. Ekonomik faktörler olan ekonomik büyüme ve enflasyon değişkenleri üzerinde meydana gelecek %1 birimlik değişimin ise finansal erişim üzerinde sırasıyla %0,3, %0,2 oranında bir artışa neden olacağı anlaşılmaktadır. Bu bulgular finansal erişimin ekonomik büyümeyi (Emara ve El Said, 2021) desteklediği yönündeki bulgulara eklenilerek, ekonomik büyümenin de finansal erişimi artırabileceğine vurgu yapmaktadır. Diğer yandan finansal erişimin enflasyon (Inoue ve Hamori, 2016) üzerine olan düzeltici etkilerini vurgulayan literatür için farklı bir bakış açısı sunmaktadır. Bu açıdan yüksek enflasyon beklentisinin şimdiki tüketimi artırma olasılığı finansal kurumlara olan erişimi bu yönde neden pozitif etkileyebileceğine dair olası bir açıklama sunabilir.

Model II için elde edilen sonuçlara göre ise Ekonomik Büyüme (growth) ve Tasarruflar (saving) değişkenleri dışında diğer tüm değişkenlerin finansal derinlik (fid) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular özellikle nedenselliğin yönü tartışılmalı olsa da ekonomik büyüme, tasarruf ve finansal derinlik arasında bir ilişki bulunduğunu vurgulayan literatürle (Odhiambo, 2008) uyumlu olmamakla beraber, bunun muhtemel bir sebebi örneklem ve veri kümesi farklılığı olabilir. Model katsayılarına göre sabit terim olan β_0 pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Bu durum diğer değişkenlerin etkisi ortadan kalktığında Finansal Derinlik Endeks değerinin pozitif yönde etkilenebileceğini göstermektedir. Kredi Kartı Sayısı (Incc) değişkeninin β_1 katsayısı pozitif ve anlamlıdır. Kredi kartı sayısında meydana gelen 1 birimlik artışın finansal derinliği yaklaşık %0,37 oranında artırabileceği belirlenmiştir. Elde edilen katsayı değerlerine göre banka kartı sayısında meydana gelen 1 birimlik artışın finansal derinlik üzerinde %0,23 oranında pozitif etki edeceğini göstermektedir. Diğer yandan elde edilen katsayı değerlerine göre ATM sayısında meydana gelen 1 birimlik artışın %0,28; POS sayısında meydana gelen 1 birimlik artışın ise finansal derinlik üzerinde %0,19'lük pozitif bir etki ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Sonuçlar, Wu'nun da (2023) vurguladığı gibi finansal derinlik ve finansal inovasyonlar arasında çift yönlü bir nedensellik bulunduğunu bildiren literatüre, dijital ödeme sistemleri açısından ilgili bazı büyüklükleri görebilme imkânı sunmaktadır.

Sonuç

Dijital ödeme sistemleri, banka hesabına gerek duymadan sadece bir mobil cihaz veya internet bağlantısı aracılığıyla yapılan işlemlerle finansal

hizmetlere erişimi kolaylaştırabilir. Bu sayede özellikle finansal kurumlara erişimde güçlük çekilen bölgelerde kişilerin finansal hizmetlere erişimini artırabilir. Dijital ödemeler, finansal kurumlara dolayısıyla da finansal pazarlara katılımı, likiditeyi ve finansal derinliği artıracak, finansal varlıkların fiyatlarının daha âdil ve doğru bir şekilde belirlenmesine katkı sağlayacaktır.

Çalışmada esas olarak Türk Bankacılık Sektörü tarafından hizmete sunulan dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumlara erişimine ve derinliğine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yıllık olarak 1990-2021 dönemi için IMF, BKM ve WB'den derlenen veri setine ait bulgular EKK yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmanın ilgili literatürü genişletmeye yönelik katkısı aynı zaman da elde edilen bulgular neticesinde ele alınabilecek politika önerilerine de hizmet etmektedir. Böylece hükümet ve başta ticari bankalar olmak üzere özel sektörün, finans inovasyonu destekleyen yeni programlar/araçlar tasarımları beklenebilir.

Elde edilen bulgular ışığında finansal kurumlara erişim için irdelenmesi gereken temel nokta, dijital ödeme sistemlerine ait araçlarla beraber ilgili araçların kullanımına yönelik sistemlerinde geliştirilmesi gerektiğidir. Çünkü finansal katılım kavramına göre yalnızca finansal araçların varlığı değil bu araçların kullanım oranı da yeterli düzeyde olmalıdır. Bunun için gereken ön şartlardan birinin ise finansal kurumlara erişim olduğunun, göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Böylece finansal kurumlara erişim ve dolayısıyla artan finansal katılım, düzeyi ekonomilerin iyileştirilebilmesine katkı sunabilecektir. Dahası ekonomik büyümenin de finansal kurumlara erişimi olumlu yönde etkilediğine dair elde edilen bulgular, finansal kurumlara erişim-ekonomik büyüme döngüsünün süreklilik kazanmasının önemli ve mümkün olabileceğine dair öngörüler sunmaktadır. Politika yapımcıların bu açıdan; dijital ödeme sistemleri için gerekli altyapı ve hukuki düzenlemeler için bankalara destek vermesi önerilebilir. Bankaların ise dijitalleşen ödeme sistemlerine alternatif geliştirmenin yanında özellikle bu alternatiflerin işlevselliğini sağlayan hizmetlere de bir o kadar özen göstermesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Finansal derinlik açısından elde edilen bulgular ise finansal derinliğin açıkça, dijital ödeme sistemlerinin ihtiva ettiği çeşitlilikle alakalı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir noktanın ayrıntıları da dijital ödeme sistemleri için elde edilen katsayılar da bulunabilir. Şöyle ki, kredi kartlarının banka kartlarından ve ATM cihazlarının ise POS cihazlardan daha fazla finansal derinlik oluşturması, diğer şartlar sabitken, muhakkak ki ilgili finansal araçların özellikleriyle ilgilidir. Yani, kredi kartlarının borçlanma, taksit veya her ikisini birden kullanmak gibi imkânlar sağlayan yapısı ile ATM cihazlarının içerdiği işlem çeşitliliği gibi nedenler, kullanım ve dolayısıyla da finansal derinliği daha fazla etkileyebilmelerine yol açabilir. Bu durum, geliştirilecek dijital ödeme sistemlerinde fonksiyonelliğin önemini vurgulayabilecek olması açısından önemlidir. Bu açıdan geliştirilecek sistemlerin fonksiyonel ve inovatif bir yapıya sahip olması gerektiği

anlaşılmaktadır. Ayrıca bu durum finansal kurumlara erişimle entegre edildiğinde, finansal gelişme üzerindeki bazı engellerin alışabileceği de vurgulanmalıdır. Böylece hem finansal kurumlara erişim hem derinlik dolayısıyla artan finansal katılım ülke ekonomilerine katkı sağlamaya elverişli hale gelebilecektir.

Bununla birlikte çalışma bazı sınırlılıklara sahiptir. İlgili değişkenlere erişilebildiğinde dijital ödeme sistemleri için eft/transfer, online kredi kartı, dijital cüzdan gibi tüm faktörlerin finansal derinliğe ve erişime etkisi araştırılabilir. Ayrıca özellikle pandemi dönemi için ve gelişmekte olan ülkeler için ilgili etkiler incelenebilir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Serkan Demirel %70, Ahmet Ulusoy %10, Gökhan Özbilge %20

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Serkan Demirel 70%, Ahmet Ulusoy 10%, Gökhan Özbilge 20%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Demirel, S., Ulusoy, A. & Özbilge, G. (2023). Dijital ödeme sistemlerinin finansal kurumların erişim ve derinliğine etkisi: Türk bankacılık sektöründen kanıtlar. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 584-607. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1309343>

Kaynakça

- Abubakar, A. (2014). The effects of electronic banking on growth of deposit Money banks in Nigeria. *European Journal of Business and Management*, 6(33), 79-89.
- Bozkurt, E. ve Altınar, A. (2018). Finansal erişimin belirleyicileri. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 295-308. <https://doi.org/10.29029/busbed.454034>
- Chapman, S. J., Akın, E. ve Orhan, A. (2007). *Elektrik makinalarının temelleri*. Çağlayan Kitabevi.

- Daud, I., Nurjannahe, D., Mohyi, A., Ambarwati, T., Cahyono, Y., Haryoko, A. E., ... ve Jihadi, M. (2022). The effect of digital marketing, digital finance and digital payment on finance performance of Indonesiansmes. *International Journal of Data and Network Science*, 6, 37-44. <https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2021.10.006>
- Draper, N. R. ve Smith, H. (1998). *Applied regression analysis* (Vol. 326). John Wiley & Sons.
- Emara, N. ve El Said, A. (2021). Financial inclusion and economic growth: The role of governance in selected MENA countries. *International Review of Economics & Finance*, 75, 34-54. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.03.014>
- Ergün, H. O. ve Ergün, T. (2021). Türkiye’de finansal erişimin belirleyici faktörleri üzerine bir araştırma. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 13(24), 111-128. <https://doi.org/10.14784/marufacd.880617>
- García, C. B., García, J., López Martín, M. M. ve Salmerón, R. (2015). Collinearity: revisiting the variance inflation factor in ridge regression. *Journal of Applied Statistics*, 42(3), 648-661. <https://doi.org/10.1080/02664763.2014.980789>
- Granger, C. W. ve Newbold, P. (1974). Spurious regressions in econometrics. *Journal of Econometrics*, 2(2), 111-120.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric analysis*. Journal of Boston: Pearson Education.
- Gujarati, D. (2003). *Basic econometrics* (4th Ed.). New York: McGraw Hill.
- Gujarati, D. ve Porter, D. C. (2009). *Basic econometrics* (5th edition). West Point: McGraw-Hill Education.
- Hair, J., Black, W.C., Babin, B. J. ve Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis (7th Edition)*. NJ: Prentice-Hall Publication.
- Harelimana, J. B. (2018). The Role of electronic payment system on the financial performance of financial institutions in Rwanda. *Global Journal of Management and Business Research*, 18(1), 53-60. <https://doi.org/10.15408/ess.v9i2.12273>
- He, F. ve Mykytyn, P.P. (2007). Decision Factors for the adoption of an online payment system by customers. *International Journal of E-Business Research (IJEER)*, 3(4), 1-32. <https://doi.org/10.4018/jebr.2007100101>
- Hernando, I. ve Nieto, M. J. (2007). Is the Internet delivery channel Changing banks’ performance? The case of Spanish banks. *Journal of Banking & Finance*, 31(4), 1083-1099. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.10.011>
- Hoetker, G. (2007). The use of logit and probit models in strategic management research: Critical issues. *Strategic Management Journal*, 28(4), 331-343. <https://doi.org/10.1111/j.1813-9682.2002.tb01185.x>

- Inoue, T. ve Hamori, S. (2016). Financial access and economic growth: Evidence from Sub-Saharan Africa. *Emerging Markets Finance and Trade*, 52(3), 743-753. <https://doi.org/10.1080/1540496X.2016.1116282>
- Iwedi, M. ve Igbaniho, D. S. (2015). Modeling financial in termediation functions of banks: Theory and empirical evidence from Nigeria. *Journal of Finance and Accounting*, 6(18), 159-174.
- Jarque, C. M. ve Bera, A. K. (1980). Efficient tests for normality, homoscedasticity and serial independence of regression residuals. *Economics Letters*, 6(3), 255-259. [https://doi.org/10.1016/0165-1765\(80\)90024-5](https://doi.org/10.1016/0165-1765(80)90024-5)
- Jenevive, O. C. ve Anyanwaokoro, M. (2017). Electronic payment methods and profitability of banking firms in Nigeria: A panel data analysis. *International Journal of Finance and Accounting*, 6(3), 67-74. <https://doi.org/10.5923/j.ijfa.20170603.01>
- Johnston, C. A., Detenbeck, N. E. ve Niemi, G. J. (1990). The cumulative effect of wetlands on stream water quality and quantity. A landscape approach. *Biogeochemistry*, 10, 105-141.
- Judge, G. G., Griffiths, W. E., Hill, R. C., Lütkepohl, H. ve Lee, T. C. (1991). *The theory and practice of econometrics* (Vol. 49). John Wiley & Sons.
- Kanberoğlu, Z. ve Kara, O. (2016), Finansal sektör gelişimi ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi, *Electronic Journal of Social Sciences*, 15(57), 309-318. <https://doi.org/10.17755/esosder.84176>
- Kaya, H. D. (2017). Financial crises, income levels and access to finance. *Studies in Business and Economics*, 12(2), 112-124. <https://doi.org/10.1515/sbe-2017-0025>
- Khosravani, A. (2008). The modern integrated payment system: the iran experienceto date, *Journal of Internet Banking and Commerce*, April 2008, 13(1), 1-7.
- Kularatne, C. (2002). An examination of the impact of financial deepening on long-run economic growth: an application of a vecm structure to a middle-income country context. *South African Journal of Economics*, 70(4), 300-319.
- Levine, R. (2005). *Finance and growth: theory and evidence*. NBER Working Paper No. 10766: Handbook of economic growth, 1, 865-934.
- Maiyaki, A.A. ve Mokhtar, S.S.M. (2010). Effects of electronic banking facilities, employment sector and age-group on customers' choice of banks in Nigeria. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 15(1), 1-8.

- Mazini, A. ve Hozori, A. (2017). Evaluating the effect of electronic banking expansion on reducing operating costs of the banking system. *Journal of Banking*, 19, 29-54.
- Misati, R., J. Osoro, M. Odongo ve F. Abdul (2022). Does digital financial innovation enhance financial deepening and growth in Kenya?. *International Journal of Emerging Markets*, 1746-8809. <https://doi.org/10.1108/IJOEM-09-2021-1389>
- Mollaahmetoğlu, E. (2016). Finansal derinleşme: Türkiye'nin finansal derinliği ve panel veri analizi. *Ekonometri ve İstatistik*, 25, 32-54.
- Montgomery, D. C., Jennings, C. L. ve Kulahci, M. (2015). *Introduction to time series analysis and forecasting*. John Wiley & Sons.
- Mudholkar, G., Srivastava, D. ve Lin, C. (1995). Some p-variate adaptations of the Shapiro-Wilk test of normality. *Communications in Statistics-Theory and Methods*, 24(4), 953-985. <https://doi.org/10.1080/03610929508831533>
- Noruşis, M. J. (2012). *IBM SPSS statistics 19 advanced statistical procedures companion*. Prentice Hall.
- Odhiambo, N. M. (2008). Financial depth, savings and economic growth in Kenya: A dynamic causal linkage. *Economic Modelling*, 25(4), 704-713. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2007.10.009>
- Özcan, F. (2007). *Finansal kalkınma ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki: Dünya ülkeleri ve Türkiye örneği*. Ankara, TC Merkez Bankası Bankacılık ve Finansal Kuruluşlar Genel Müdürlüğü.
- Poghosyan, M. T. (2022). *Financial development and growth in the Caucasus and Central Asia* (No. 2022-2134). International Monetary Fund.
- Praise Rueben, E. ve Mike, A. (2019). Electronic payment system and financial deepening in Nigeria, 2009-2017. *South Asian Journal of Social Studies and Economics*, 4(1), 1-14. <https://doi.org/10.9734/sajsse/2019/v4i130119>
- Raja, J. ve Seetharaman, A. (2008). E-payments: problems and prospects. *The Journal of Internet Banking and Commerce*, 13(1), 1-17.
- Sarıgül, H. (2015). Finansal okuryazarlık tutum ve davranış ölçeği: geliştirme, geçerlik ve güvenilirlik. *Journal of Management and Economics Research*, 13(1), 200-218. <https://doi.org/10.11611/JMER408>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.
- TBB (Türkiye Bankalar Birliği), (2023). *Dijital, internet ve mobil bankacılık istatistikleri*, Rapor Kodu: DT22.
- Tijani, J.A. ve Ilugbemi, A.O. (2015). Electronic payment channels in the Nigeria banking Sector and its impacts on national development. *Asian Economic and Financial Review*, 5(3), 521-531. <https://doi.org/10.18488/journal.aefr/2015.5.3/102.3.521.531>

- Tillman, J. A. (1975). The power of the Durbin-Watson test. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 959-974. <https://doi.org/10.2307/1911337>
- Torki, L., Rezaei, A. ve Razmi, S.F. (2020). The effects of electronic payment systems on the performance of the financial sector in selected Islamic Countries. *International Journal of New Political Economy*, 1(1), 113-121. <https://doi.org/10.29252/JEP.1.1.113>
- Wu, J. (2023). Nexus analysis of financial management, digital finance and new technologies. *Global Finance Journal*, 57, 100869. <https://doi.org/10.1016/j.gfj.2023.100869>

Extended Abstract

Digital payment systems have significant impacts on access and depth to financial institutions. Because these systems enable financial transactions to be carried out using electronic currencies instead of cash, they offer faster, safer, and easier payment transactions than traditional payment methods. These systems allow users to make payments from their accounts or from the financial institutions they are affiliated with. There are various digital payment methods, such as POS and ATM devices, credit cards, bank transfers, electronic wallets, and cryptocurrencies.

Access to financial institutions is the ability of individuals or institutions to invest in financial instruments or use financial services. Digital payment systems and technological developments have made access to financial markets even more accessible. The depth of financial institutions indicates the concrete contributions of these institutions to economic growth. Financial depth depends on the volume and frequency of transactions that can occur quickly between supply and demand in the market. Financial depth is vital to the efficiency and soundness of a market. It offers the advantage of a deeper financial market, price, transaction costs, and stability and provides better risk management by diversifying investments.

In this article, the effects of digital payment systems offered by the Turkish Banking Sector on access and depth to financial institutions are analyzed. For this purpose, digital payment systems were first conceptualized, and their relationship with the reach and depth of financial institutions was conceptually discussed. The findings of the data set compiled annually from IMF, BKM, and WB for the period 1990-2021 were analyzed using the OLS method.

According to the findings, the variables Number of Credit Cards (Incc), Number of Debit Cards (Indc) and Savings do not have a significant effect on financial access (fia). The number of ATMs (Inatm), Number of POS Devices (Inpos), inflation (inf), and Economic Growth (growth) variables have a significant effect. While these findings follow the relevant literature in terms of economic growth (Bozkurt and Altiner, 2018; Ergün and Ergün, 2021), they

also draw attention to the importance of ATM and POS devices for the relevant literature. In addition, the fact that ATM and POS devices are meaningful while number of cards are meaningless provides clues that it is not enough for individuals to have the relevant tools to access financial institutions. They also need to be able to access services that can use these tools. More specifically, it has been determined that a one-unit increase in the number of ATMs can increase financial access by approximately 0.4%. In addition, a one-unit increase in the number of POS creates a 0.6% increase in financial access. It is understood that a 1% unit change in the economic factors, economic growth, and inflation variables will cause an increase of 0.3% and 0.2% in financial access, respectively. These findings add to the findings that financial access supports economic growth (Emara and El-Said, 2021) and emphasizing that economic growth can also increase financial access. On the other hand, it offers a different perspective for the literature that emphasizes the corrective effects of financial access on inflation (Inoue and Hamori, 2016). In this respect, the possibility that high inflation expectations will increase current consumption may offer a possible explanation as to why access to financial institutions may have a positive impact in this direction.

On the other hand, it has been determined that all variables except Economic Growth and Savings have a statistically significant effect on financial depth (fid). Although these findings are incompatible with the literature highlighting the relationship between economic growth, savings, and financial depth (Odhiambo, 2008), and the direction of causality is controversial, a possible reason for this may be the difference in sample and data set. According to the model coefficients, the constant term β_0 was positive and significant. The β coefficient of the Number of Credit Cards (Incc) variable is positive and significant. It was determined that a 1-unit increase in the number of credit cards could increase financial depth by approximately 0.37%. According to the coefficient values obtained, a 1-unit increase in the number of bank cards will have a positive effect of 0.23% on financial depth. On the other hand, according to the coefficient values obtained, a 1-unit increase in the number of ATMs increases financial depth by 0.28. It was observed that a 1-unit increase in the number of POS had a positive effect of 0.19%. The results give clues about the relationship between financial depth and financial innovations, as emphasized by Wu (2023), and provide the same literature with the opportunity to see some coefficients related to digital payment systems. Another point to consider can be found in the coefficients of variables involving digital payment systems. In other words, the fact that credit cards create more financial depth than debit cards and ATM devices create more financial depth than POS devices, other conditions being equal, is undoubtedly related to the features of the relevant financial instruments. In other words, reasons such as the structure of credit cards that allow borrowing, installments or both, and the variety of transactions available in ATM devices can further affect their use and

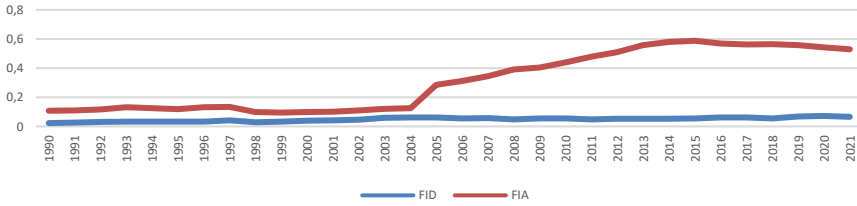
therefore financial depth. This is vital as it can emphasize the importance of functionality in digital payment systems to be developed.

In this respect, policymakers should support banks with the infrastructure and legal regulations for digital payment systems. It is understood that banks, in addition to developing alternatives to digital payment systems, should also pay particular attention to the services that provide the functionality of these alternatives. The importance of this situation for our topic is that it emphasizes the importance of functionality in the digital payment systems to be developed. From this perspective, it is understood that the systems to be developed must have a functional and innovative structure. It should also be emphasized that when this is integrated with access to financial institutions, some barriers to financial development can be adjusted. Thus, increasing financial participation due to access and depth to financial institutions will contribute to the country's economy.

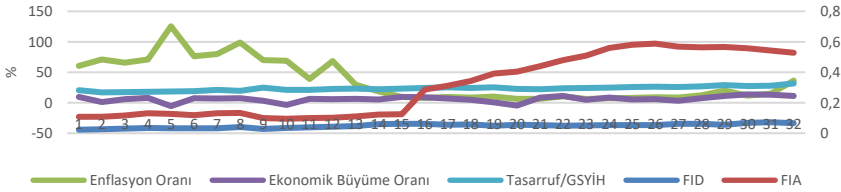
EKLER

1. Zaman Serilerine Ait Karşılaştırmalı Grafikler

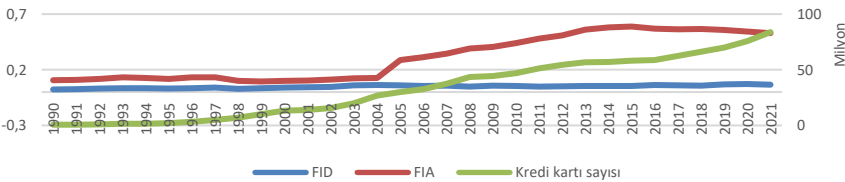
Şekil 1. Türkiye İçin FID ve FIA Değerleri (1990-2021)



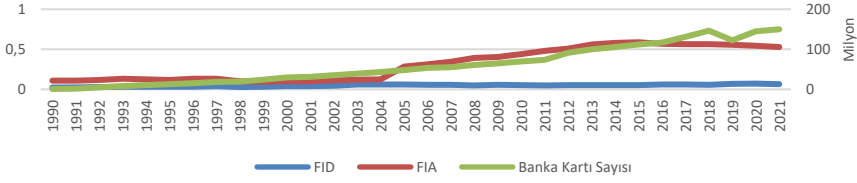
Şekil 2. FID ve FIA Değerlerine Karşılık Enflasyon Ekonomik Büyüme ve Tasarruf Oranlarının Değişimi



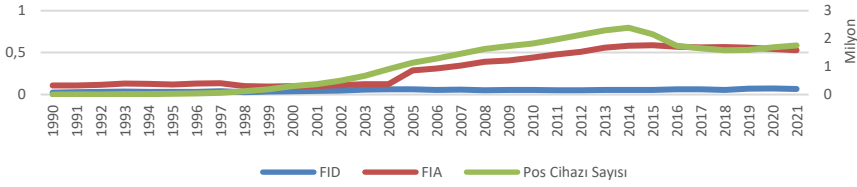
Şekil 3. FID ve FIA Değerlerine Karşılık Kredi Kartı Sayısı



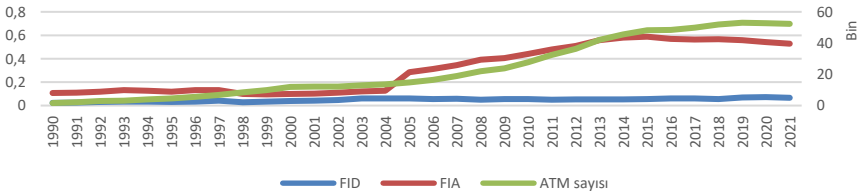
Şekil 4. FID ve FIA Değerlerine Karşılık Banka Kartı Sayısı



Şekil 5. FID ve FIA Değerlerine Karşılık Pos Cihazı Sayısı



Şekil 6. FID ve FIA Değerlerine Karşılık ATM Sayısı



**RESEARCH ON 21ST-CENTURY SKILLS COMPETENCY
PERCEPTIONS OF GENERATION Z*****Eray Rafet KARABAŞ** & Ebru YILDIZ*******Abstract**

Nowadays, Generation Z is the most discussed generation both in the world and in Türkiye. With its unique aspects and skills, this generation is known to have a high potential to impact many areas of life, particularly education and work life. One way Generation Z representatives can be successful and maintain this success in a rapidly changing world is to empower themselves in a field of competency called 21st-century skills. This study aims to determine the level of 21st-century skills competency perceptions of Generation Z representatives (born between 2000-2018) and reveal whether these perceptions differ according to various demographic factors. The research covers a total of 402 Generation Z representatives who are mainly students in two foundation universities in Istanbul and one foundation university in Izmir and, other than the relevant universities, who are from the specified provinces. They were reached using the convenience sampling method. The data were collected by the survey method, and statistical analyses were conducted with the SPSS software. The research results indicate that the 21st-century skills competency perceptions of Generation Z representatives are quite high. Moreover, these perceptions of competency differ in some skill dimensions in terms of gender, age, and studied/graduated field variables. The study is expected to contribute to Generation Z representatives and individuals and institutions that assume the role of guiding these individuals. Furthermore, it is thought that the study will also be useful for the development of the literature covering a limited number of studies that have focused on Generation Z in the context of 21st-century skills.

Keywords: Generation, Generation Z, 21st-Century Skills, Competency Perception.

* This study was produced from the Master's Thesis prepared by Eray Rafet KARABAŞ under the supervision of Asst. Prof. Ebru YILDIZ and presented to Istanbul Beykent University Institute of Graduate Studies.

** Corresponding Author, Master of Science in Business Administration, Istanbul Beykent University, Institute of Graduate Studies, erayrafetkarabas@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0002-9032-6391>

*** Asst. Prof., Istanbul Beykent University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration (Turkish), ebruyildiz@beykent.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8493-6479>

Z KUŞAĞININ 21. YÜZYIL BECERİLERİ YETERLİK ALGILARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öz

Günümüzde Z Kuşağı gerek dünyada gerekse ülkemizde üzerine en çok tartışılan kuşak olma özelliğini taşımaktadır. Kendilerine özgü yönleri ve becerileri ile bu kuşağın, eğitim ve iş hayatı başta olmak üzere yaşamın birçok alanında etki yaratma potansiyelinin yüksek olduğu bilinmektedir. Z Kuşağı temsilcilerinin, hızla değişen bir dünyada başarılı olması ve bunu sürdürebilmesinin bir yolu, 21. yüzyıl becerileri olarak adlandırılan yetkinlik alanında kendilerini güçlendirmekten geçmektedir. Çalışmanın amacı, Z Kuşağı temsilcilerinin (2000-2018 yılları arasında doğanlar) 21. yüzyıl becerileri yeterlik algılarının ne düzeyde olduğunu belirlemek ve bu algının çeşitli demografik faktörler itibarıyla farklılık gösterip göstermediğini tespit etmektir. Araştırma, ağırlıklı olarak İstanbul'da 2, İzmir'de 1 vakıf üniversitesinin öğrencileri ve ilgili üniversiteler dışında, belirtilen illerden Z Kuşağı temsilcisi toplam 402 kişiyi kapsamaktadır. Katılımcılara, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Veriler, anket yöntemi ile toplanmış; istatistiki analizler SPSS programı ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçları, Z Kuşağı temsilcilerinin 21. yüzyıl becerileri yeterlik algılarının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Ayrıca, bu yeterlik algısı, bazı beceri boyutlarında cinsiyet, yaş ve okunan/mezun olunan alan değişkenleri itibarıyla farklılaşmaktadır. Çalışmanın Z Kuşağı temsilcilerine ve bu bireylere rehberlik etme rolünü üstlenen kişilere ve kurumlara katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca, Z Kuşağını 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelemiş sınırlı sayıda araştırmayı kapsayan literatürün gelişmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuşak, Z Kuşağı, 21. Yüzyıl Becerileri, Yeterlik Algısı.

Introduction

Nowadays, Generation Z is the most mentioned and discussed generation. The number of studies conducted in the field of social sciences to understand Generation Z, which has a significant percentage in the population of the world and Türkiye, is increasing. Generation Z plays a significant role in changing and shaping social dynamics with its unique characteristics and draws the attention of enterprises since it is the leading labor force source of the future in working environments. Therefore, one way to better understand this generation and make the most of its potential is to conduct research in this field.

Another phenomenon that is most mentioned and makes itself felt in almost every area of life nowadays is change. Adapting to change requires individuals to acquire and develop skills, which will ensure empowerment, by constantly evaluating themselves. This competency area, called 21st-century skills, which covers various skills such as information and technology literacy, critical thinking and problem-solving, entrepreneurship and innovation, social responsibility and leadership, and career awareness, is particularly important

for Generation Z, as it is important for all individuals. The 21st-century skills play a highly important role in the fact that representatives of this generation, whose characteristics different from those of the previous generations are constantly emphasized, can participate in society more actively and be successful in the education and business world.

The study aims to determine the level of 21st-century skills competency perceptions of Generation Z and reveal whether these perceptions differ in terms of various demographic factors. The results obtained from the research are expected to help Generation Z representatives plan and implement effective studies in terms of self-evaluation, recognizing their deficiencies, discovering whether there is a difference between perception and reality, and improving relevant skills. Likewise, it is believed that the study will contribute to individuals and institutions that this generation has been together with and that assume the role of guidance. On the other hand, considering that there are few studies on the 21st-century skills of Generation Z in the literature, the study can be said to be also important for the development of the literature.

The study reveals the 21st-century skills competency perceptions of Generation Z and whether these perceptions differ in terms of various demographic factors, with a research involving 402 Generation Z members mainly from two foundation universities in Istanbul, one foundation university in Izmir, and other than the relevant universities, individuals from the specified provinces. The research was conducted using the survey method, and the data were collected using the “Personal Information Form” prepared to learn some demographic characteristics and the “Multidimensional 21st-Century Skills Scale” developed by Çevik and Şentürk (2019) between 14/10/2021 and 14/03/2022. The questionnaire form was sent to the participants via electronic communication channels. Statistical analyses of the data were carried out with the SPSS software.

First, the concepts of generation and Generation Z are discussed in the study. Then, 21st-century skills are addressed. In the next section, the findings of some domestic and foreign studies on the 21st-century skills of Generation Z are stated. In the following sections, the research method, data analysis, and findings are mentioned. In the conclusion section, an evaluation is made in light of the findings obtained, and recommendations for research and implementation are given.

1. CONCEPTUAL FRAMEWORK

This section of the study includes the headings of the concept of generation and Generation Z, 21st-century skills and studies on 21st-century skills of Generation Z. Detailed explanations concerning each heading are given in the following sections.

1.1. The Concept of Generation and Generation Z

The phenomenon of generation refers to communities formed by individuals who are born in a similar period of time and are affected by the social, economic, cultural, and political events and existing values of the time they live in. It is known that generations are affected by the societies they live in and affect societies with their ideas and actions (Altuntuğ, 2012, p. 204). The Turkish Language Association defines the concept of generation as “the group of individuals who form the age clusters of about twenty-five to thirty years” and “the group of people who are born in about the same years, who share the conditions of the same period and therefore similar problems and fates, and who are obliged to do similar duties” (Turkish Language Association Dictionary, n.d.). Generational theory was first proposed by Karl Mannheim in the study titled “The Problem of Generations” in 1928. The study, which was updated in 1952, is considered the most comprehensive and systematic study on the subject since it addresses the concept of generation from a historical and sociological perspective. Mannheim describes the concept of generation as “a group of people of a certain age who have experienced major historical events in a certain period of time and share a similar worldview” (Bayramoğlu, 2018, pp. 15-16; Kavak & Şener, 2021, p. 2). Maurice Debesse defines the concept of generation as “individuals around the same age and not related to each other by kinship but with similarities in their ways of living and thinking” (Okur & Öz, 2021, p. 433). Scott and Marshall (2005) explain this concept as “an age group consisting of members of a society born in almost the same time period” (Kanbur & Şen, 2017, p. 120). Straus and Howe refer to it as “a community of individuals born and raised mostly in the same time period and whose lifestyles are similar” (Bayındır et al., 2020, p. 3952), and Kupperschmidt expresses it as “an identifiable group that shares their birth years, ages, places, and major life events in critical development stages” (Parry & Urwin, 2011, p. 79).

When the literature is reviewed, it is seen that there is no standard terminology used to classify generations, there is no consensus on the names and age boundaries used to define generations, and these issues are shaped according to the sources that researchers refer to. The common classification in the literature mentions five different generations: the Silent Generation (1925-1944), the Baby Boom Generation (1945-1964), Generation X (1965-1979), Generation Y (1980-1999), and Generation Z (2000-2018) (Yıldız, 2021, p. 218). The childhood and youth periods of the Silent Generation were spent during wars. This generation, which experienced the Great Depression/Economic Crisis in the world, the Second World War, and the first years of the establishment of the Republic in Türkiye, suffered from great economic difficulties. The unemployment and economic problems caused the members of this generation to save money, and the savings led to a decrease in the birth rate and a decline in the population growth rate (Mücevher & Erdem, 2018, p. 62; Gündüz & Pekçetaş, 2018, p. 92). Nowadays, the representatives of this generation, the majority of whom are retired and few of

whom are working, are also called “Traditionalists,” “War Generation,” and “Veterans” (Kuran, 2018, p. 42; Anbar & Anbar, 2020, p. 102). The Baby Boom Generation was given such a name since it was born in the years of the population boom called the Golden Age of Radio, when about 1 billion babies were born following the Second World War. The individuals of this generation took care of their own children and then their elderly parents under the same roof with their families (Kuyucu, 2014, p. 57). Due to the large number of individuals, this generation was seen as a demographic increase that played a significant role in the reshaping of society. The Baby Boom Generation was characteristically part of the counterculture of the 1960s during its youth and university years and highly committed to basic values such as racial equality, gender equality, and environmental awareness (Levickaite, 2010, p. 171). Generation X is also called “Bridge Generation,” “Invisible Generation,” “Lost Generation,” “Survivor Generation,” “Why Me?,” “Slacker Generation,” “MTV Generation,” and “Boomerang.” The individuals of this generation with divorced and/or two-income families are also called “Latchkey Children.” This generation, which experienced the first color television, the first mobile phone, and the first e-mail writing in our country, forms approximately 20% of the country’s population (Yıldız, 2021, p. 219; Çetin & Karalar, 2016, p. 160). Generation Y, named after “Why?” (Göncü, 2018, p. 594) that refers to investigation, is also called “Millennial Generation,” “Internet Generation,” “Lonely Generation,” “Digital Generation,” “Eco Explosion,” and “Next Generation” (Onurlubaş & Öztürk, 2018, pp. 986-988). The representatives of this generation witnessed unforgettable events such as the fall of the Berlin wall separating East and West Germany in 1989, the dissolution of the Soviet Union in 1991, terrorism, natural disasters and armed school attacks, the Gulf wars and the obesity epidemic (Akgemci & Kalfaoğlu, 2018, p. 236; Bulgan & Göktaş, 2016, p. 27).

Generation Z, which was born between 2000 and 2018, is given many different names in the literature, referring to period events and developments like other generations. “The Internet Generation,” “Next Generation,” “Net Generation,” and “The New Silent Generation” are some of the names given to this generation (Levickaite, 2010, p. 173). In some sources, Generation Z is named “Digital Natives” due to the integration of technology into every area of their lives, “The Homeland Generation” due to the September 11 events, “Post Millennials” for those born after the millennium, and “Founders” by MTV to reconstruct the footprints of Generation Y labeled as destructors (Seemiller & Grace, 2018, p. xx).

Deniz and Gemlik (2022, p. 4) state that some studies on Generation Z have obtained the following findings:

- Compared to previous generations, family ties of individuals are not strong.
- Despite their intelligence, their emotional intelligence is not developed much.

- They have narcissistic personalities; their main purpose is to leave their “digital footprint” only for others.
- Visual thinking is dominant, followed by imagination and creativity.
- Since they do not want to miss anything on social media, most Generation Z representatives complain about chronic sleep deprivation.

According to the Pew Research Center, Generation Z students spend an average of nine hours on their phones. Generation Z students learn not by reading and listening to PowerPoint presentations, but by observing and practicing more than the current generations. Their affinity to Google information is remarkable. However, they may lack the ability to fully criticize the validity of this information (Shatto & Erwin, 2016, p. 253). Mohr and Mohr (2017, p. 89) state that this generation can easily access news and music owing to technology in the information age when individuals of this generation were born, but they need guidance on how to classify and synthesize information, how to protect it from overload, and how to assess the accuracy of information.

As of 2021, Generation Z constitutes around 30% of Türkiye’s population (TurkStat, 2022). According to the study titled “Türkiye’de Z Kuşağı” (“Generation Z in Türkiye”) conducted by Twentify, a research company, on 1998 people between 15-24 years of age in 2021, the mood and expectations of Generation Z are summarized as follows (Twentify, 2021):

- Generation Z members are strong, determined, and eager. Although the degrees of satisfaction/dissatisfaction with their current lives seem to be equal, half of Generation Z state that they will be happy after a year.
- They do not attach importance to comparing their earnings with the earnings of other individuals. The first of their next five-year goals is to construct a solid career.
- Generation Z members, who are happy with themselves, know that they have the key to what they can achieve in their lives and that their efforts will bring profit, are determined for socialization.
- Although they do not consider themselves a definite part of society, they do not consider themselves excluded from society as well. More than half of them think that their dreams can come true.
- Generation Z members do not think that the young people they see on social and visual media resemble them.
- They expect trademarks to oppose violence against women, not to harm nature and to support education.

Generation Z representatives are individuals who can easily express themselves, like to act individually (Taş et al., 2017, p. 1033), use an informal and plain communication language, are more entrepreneurial, reliable, tolerant, more realistic about job expectations, less motivated by money, and optimistic about their future when compared to Generation Y (Singh & Dangmei, 2016, pp. 2-3). On the other hand, there are also evaluations

indicating that members of this generation may be a problem for enterprises since they are not loyal, they reverse their decisions quickly, and they exhibit individual-oriented behavior (Yıldırım & Güvenç, 2020, p. 62).

Generation Z's expectations from working life are expressed as flexibility, freedom, transparency, face-to-face communication, mentor-style communication, appreciation of their ideas, being informed and listened to, being provided with learning and development opportunities, being offered satisfactory wages and fringe benefits, management approach focusing on work outputs rather than working hours, efficiency of work results, being presented with tasks they find reasonable, being provided with a work environment where imagination is combined with technology, autonomy regarding working hours and environment, creation of work areas that allow individual work, and being shown that the enterprise has social responsibility. Generation Z members, who are born into a period when technology is used extensively, find a fair working environment where communication and projects are technology-based, where their thoughts are used due to their innovative, unique, collaborative, and entrepreneurial nature, where they can easily express themselves, and where horizontal relationships prevail, more motivating (Uğurbulduk & Efeoğlu, 2021, pp. 66-68; Kavak & Şener, 2021, pp. 30-31).

Due to the structure of social media that allows connection with people from different origins, cultures, and conditions, the concept of diversity in working life forms a characteristic value of Generation Z. Hence, this generation is the first generation that expects cultural, racial, and gender-based diversity in working life. Furthermore, this generation is driven by traditional opportunities for progress and development in working life; they like to feel a certain economic security and seek better opportunities. If managers and leaders present more frequent feedback on business results to create meaningful communication and relationships and encourage business goals by creating an environment that allows innovation and autonomy, it will be possible to benefit from employees of this generation in business life in a better way (Pauli et al., 2020, p. 11).

1.2. 21st-Century Skills

21st-century skills are a subject that has started to cover a wide place in the literature. Skills such as creative, critical, and analytical thinking were studied by countless educators and philosophers, from Socrates two thousand years ago to John Dewey in the 20th century. Therefore, it is assumed that these skills do not belong only to the 21st century. The real reason why these skills, which have been used for many years, are called 21st-century skills is that it has become necessary to make use of skills with advancing technology and teach them (Çelebi & Altuncu, 2019, p. 232).

The century we live in is characterized by an intense process of change in which business processes are globalized and the importance of knowledge,

mobility, and business partnership in the main professional competencies increases every day. For employees to integrate into this ongoing change, not only their technical preparations are inadequate, but many skills are also needed to fulfill the constantly changing demands of society and the labor market. “21st-Century Skills” describe high-level skills and learning tendencies, which should be strengthened and make the information transfer successful (Karadaş et al., 2021, p. 233). Many attributes such as being hardworking, fair and honest, establishing good relations with others, professionalism and expertise are crucial for today’s working environments, but they are not adequate (Atik & Yetkiner, 2021, p. 747). Beyond the diplomas and skills they have acquired, individuals should also have the skills defined as 21st-century skills (Kurudayıoğlu & Temur, 2021, p. 4).

Nowadays, individuals are expected to be creative, reflective, critical, able to find solutions to the problems of daily living, produce, market what they produce, and make use of information technologies well. These skills are defined as “21st-Century Skills.” Moreover, 21st-century skills are also considered the skills that children should have today and in the future, paying attention to the requirements of our age (Benek & Akcay, 2022, pp. 26-27). These skills include a lifelong learning environment in addition to a compulsory education period (Altınpulluk & Yıldırım, 2021, p. 440). 21st-century skills are also defined as a general concept that involves the knowledge, skills, mind and personality qualities needed by individuals to contribute to the information society (Çetin & Çetin, 2021, p. 236).

21st-century skills are classified in various ways by some institutions and organizations. For example, the OECD mentions issues such as interacting with heterogeneous groups, establishing good relations with others, working in teams in cooperation, managing and solving complex events, use of technological tools, language, symbol and text use, use of information and use of technology within the scope of 21st-century skills. On the other hand, the European Union considers aspects such as learning to learn, communication, communicating in the mother tongue and foreign language, cultural awareness, social and citizenship competence, entrepreneurial sensitivity and digital competence as 21st-century skills (Tuğluk & Özkan, 2019, pp. 31-32).

In the literature, mostly the Partnership for 21st Century Skills (P21) classification is mentioned. P21, which is a strategic educational design developed by institutions such as Apple, AOL (America Online), Microsoft, Cisco and NEA (National Education Association) in the United States, is an important example of teaching 21st-century skills (Altunkaya & Çelik, 2021, p. 814; Kurudayıoğlu & Soysal, 2019, p. 484). According to the P21 classification, 21st-century skills are gathered under three headings: learning and innovation skills, information, media and technological skills, and life and career skills. Learning and innovation skills are recognized as extremely important skills in today’s living and working environments, which become more complex. These skills consist of creativity and innovation, critical

thinking and problem-solving, communication and collaboration. In the 21st century, individuals live in a technology and media-oriented world where information and communication technology develops rapidly, there is a lot of information, and the ability to collaborate and make individual contributions is improved. In this scope, it is critical for influential individuals of the 21st century to have functional and critical thinking skills regarding information, media, and technology. Information, media, and technology skills include information literacy, media literacy, and information and communication technologies literacy. Furthermore, more than content knowledge and thinking skills are required for today's living and business environments. The ability to be a part of a complex environment in a global information age, where there is intense competition, requires individuals to improve their life and career skills (flexibility and adaptability, taking initiative and self-management, social and intercultural skills, productivity and accountability, leadership and responsibility) (BattelleforKids, 2019).

Different institutions, organizations, and initiatives have also used 21st-century skills within the boundaries of education policies (Devrani, 2021, p. 7). In a study performed by TÜSİAD (1999) to identify the business requirements of the new age, 21st-century skills were referred to as "individual requirements of the new age" for the first time in Türkiye (Zeybek, 2019, p. 144). The Turkish Qualifications Framework (TQF), which shows all the qualification bases obtained through vocational, general, and academic education and training programs and other forms of learning in primary, secondary, and higher education institutions in our country, in integration with the European Qualifications Framework, can also be considered among the initiatives made within the framework of 21st-century skills in Türkiye. With the decision of the Council of Ministers numbered 2015/8213, it was decided to put into effect the "Regulation on the Procedures and Principles for the Implementation of the Turkish Qualifications Framework" in the Official Gazette No. 29537 on November 19, 2015 (Özmutlu & Özmutlu, 2021, p. 139). The teaching of 21st-century skills is frequently emphasized in the 2023 Vision Document of the Ministry of National Education, and it is stated that there is a need for support to develop these skills. Additionally, it was decided to open design and skill workshops in schools in order for schools to progress, particularly in terms of skills and practice. It is of extreme importance to identify whether 21st-century skills are included in the program achievements or how much they are included in programs (Dilekçi & Karatay, 2021, p. 1432).

1.3. Studies on 21st-Century Skills of Generation Z

When the literature is reviewed, it is seen that 21st-century skills are the subject of a limited number of studies in the Generation Z sample. These studies are mentioned in the following sections.

The study by Azizi-Fini et al. (2015) aimed to compare the critical thinking skills, which are among the 21st-century skills, of first-year and final-year nursing students. The study was conducted on 150 first-year and final-year nursing students studying at Kashan University of Medical Sciences in 2012. In the analyses carried out within the scope of the study, both first-year and final-year nursing students were revealed to have low levels of critical thinking skills. Moreover, no significant correlation was found between students' critical thinking skills scores and age, gender, high school grade point average, university entrance exam ranking, and their interest in the nursing profession.

The study by Turner et al. (2016) aimed to determine the level of competency perceptions of nursing students at Boromarajonani Nursing College in Chonburi regarding 21st-century skills. Seventy-five nursing students studying in the second year took part in the study. As a result of the analysis performed within the scope of the study, nursing students' competency perceptions regarding 21st-century skills were found to be at high levels.

A total of 272 students at the 1st, 2nd, 3rd, and 4th class levels participated in the study conducted by Chaikongkiat et al. (2019) to identify the level of 21st-century skills of nursing students. The results showed that nursing students' overall mean scores concerning 21st-century skills were high. In the study, the mean score of intercultural understanding was found to be at the highest level, whereas reading, writing, and arithmetic were found to be at the lowest level, particularly for reading and writing in English. The results also revealed a statistically significant correlation between the class level and the overall mean score of 21st-century skills.

The study by Suwannakeeree et al. (2019) aimed to examine and compare the 21st-century skills of nursing undergraduate students. The study sample consisted of 445 nursing students at all class levels receiving education at Naresuan University in 2017. The analyses carried out within the scope of the study revealed that the 21st-century skills of nursing students at all class levels were at high levels. Furthermore, it was determined that 21st-century skills differed significantly according to class level. Accordingly, it was concluded that the 21st-century skill levels of 4th-year students were higher than those of students at other class levels.

The results of the research conducted by Gökbulut (2020) on 233 preservice teachers from all class levels studying at the Faculty of Education of a state university in the 2018-2019 academic year indicate that the 21st-century skills of preservice teachers are at high levels. As a result of the analysis conducted to check whether 21st-century skill levels of preservice teachers differed significantly according to their gender, no significant difference was found. It was elucidated that the overall mean 21st-century skill levels of preservice teachers did not differ significantly according to the class level. However, it was determined that the level of information, media, and

technological skills differed significantly according to the class level. The study found that the level of information, media, and technological skills of 3rd-year students was higher than that of 1st- and 4th-year students.

The results of the study carried out by Özoğlu and Kaya (2021) on 397 preservice teachers studying in the first year at the Faculty of Education of a state university in the 2018-2019 academic year indicate that preservice teachers' lifelong learning tendencies and digital literacy are at high levels. The study found that the lifelong learning tendency differed significantly according to gender, and the lifelong learning tendency scores of female preservice teachers were higher than those of male preservice teachers. Moreover, it was observed that the digital literacy competencies of preservice teachers differed significantly in terms of gender, and the digital literacy scores of male preservice teachers were higher than those of female preservice teachers.

In the study conducted by Kayalı et al. (2021) on 150 Generation Z students who were receiving their undergraduate education at different state universities, the technology literacy scores of students were found to be "sufficient" with a value above the average.

The study by Karadaş et al. (2021) aimed to investigate the 21st-century skills of midwifery and nursing students in terms of various variables. The study participants consisted of 625 nursing and midwifery students studying at the Faculty of Health Sciences affiliated with a state university. In the study, students' critical thinking and problem-solving skills scores were found to be close to the average, whereas information and technology literacy, entrepreneurship and innovation, social responsibility and leadership skills, and career awareness scores were observed to be above the average. The study also revealed that the 21st-century skills of final-year students were higher compared to other class levels. Moreover, male students' mean scores of information and technology literacy, critical thinking and problem-solving, and 21st-century skills were higher than those of female students.

The study by Becel and Alptekin (2021) aimed to identify the information literacy levels of university students. The study group comprised 111 students studying at the Department of Turkish Language Teaching at the Faculty of Education of a state university in the 2020-2021 academic year. In the study, students' perceptions of information literacy level were found to be high. The study revealed that information literacy did not differ significantly according to gender and class level. On the other hand, information literacy was determined to differ significantly according to the type of school the participants graduated from. It was elucidated that accessing information, ethical and legal regulations in using information and scale total mean scores of students who graduated from Anatolian High School and other high schools (Science High School, Teacher High School, Imam Hatip High School, Vocational High School, and Open High School) were significantly higher than mean scores of students who graduated from regular high school.

The study by Kahraman (2021) aimed to determine whether the entrepreneurship and innovation skills of female students differed according to various sociodemographic factors. The study sample consisted of a total of 255 female students studying in the 9th, 10th, 11th, and 12th grades at Imam Hatip High School in Bursa province. In the study, the mean score of entrepreneurship and innovation skills of students was found to be high. In general, it was determined that the variables of age, father's educational status, and parents' employment status affected female students' entrepreneurship and innovation skills, whereas the variables of the number of siblings, birth order, mother's educational status, parents' marital status, and perceived socioeconomic level did not affect their entrepreneurship and innovation skills.

The study by Korkmaz (2022) aimed to identify the digital literacy levels of Generation Z university students. The study was conducted on a total of 872 associate and undergraduate students at 3 state and 6 foundation universities in Istanbul province during the 2020-2021 academic year. The study found that students considered themselves digitally literate at a high level. Within the scope of the difference analysis, a significant difference was determined between the general digital literacy levels of female and male students, and the digital literacy levels of male students were higher than those of female students. Moreover, students' general digital literacy levels differ significantly by age. Accordingly, students in the age group of 20 and below and students in the 21-25 age group consider themselves more competent in terms of digital literacy than students in the age group of 26 and above. The general digital literacy levels of students also differ significantly according to the university where they receive education. In the study, it was revealed that foundation university students considered themselves more competent than students studying at state universities in terms of digital literacy. The faculty where students studied also caused a significant difference in their general digital literacy levels. Accordingly, students studying in social sciences, life sciences, and vocational schools consider themselves more competent than students studying in health sciences in terms of digital literacy. The study also found that monthly expenditure levels caused a significant difference in general digital literacy levels. Students with an average monthly expenditure level of 4,001 TL and above consider themselves more competent than students with an average monthly expenditure of 1,001 TL and below in terms of digital literacy levels.

2. METHOD

This section of the study includes the headings of the purpose and importance of the study, conceptual model, questions, population and sample selection, data collection method, and tool. Detailed explanations concerning each heading are given in the following sections.

2.1. Purpose and Importance of the Study

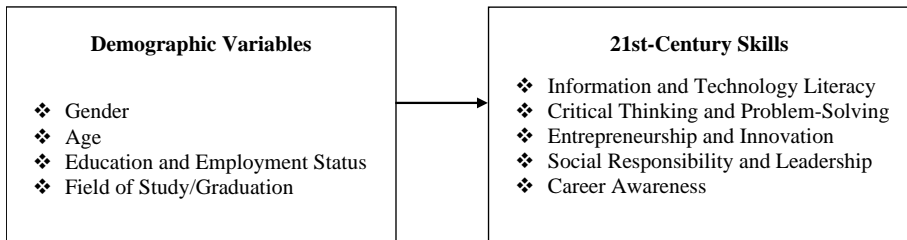
The purpose of this study is to determine the level of 21st-century skills competency perceptions of Generation Z representatives (born between 2000-2018) and reveal whether the competency perceptions regarding 21st-century skills differ according to various demographic factors.

Considering that Generation Z representatives correspond to approximately 30% of Türkiye's population, it is thought that investigating how the members of this generation, which has a high potential to impact almost every area of life, see themselves in terms of 21st-century skills, which make it possible to be successful in today's world, and whether their competency perceptions regarding these skills differ in terms of various variables, will primarily provide benefits to the members of this generation, their families, educators, managers, and what kind of studies should be carried out in the development of relevant skills along with the determination of the existing situation. Furthermore, based on the literature review, there are many studies on Generation Z, but it draws attention that the number of studies examining Generation Z in the context of 21st-century skills is low. In this respect, the study is expected to contribute significantly to the literature.

2.2. Conceptual Model of the Study

Figure 1 shows the conceptual model of the study.

Figure 1. Conceptual Model of the Study



2.3. Research Questions

In line with the purpose of the study, the research questions were determined as follows:

- What is the level of 21st-century skills competency perceptions of Generation Z participants?
- Are the mean values regarding 21st-century skills competency perceptions of Generation Z participants significantly different from the expected mean value?
- Do the 21st-century skills competency perceptions of Generation Z participants differ significantly in terms of demographic variables

(gender, age, education and employment status, field of study/graduation)?

- What is the relationship between the 21st-century skill dimensions of Generation Z participants?

2.4. Population and Sample Selection

The study population consists of Generation Z individuals from Istanbul and Izmir provinces. The research involved a total of 432 Generation Z members who were mainly students in two foundation universities in Istanbul and one foundation university in Izmir and, other than the relevant universities, who were from the specified provinces and could be reached using the convenient sampling method. Due to the participants' incomplete responses, 402 individuals were included in the data analysis. It is stated in the literature that if the population size is 10 million, the sample size should be at least 384 (Altunışık et al., 2002, p. 59). Based on this information, it can be said that the number of participants reached is quite sufficient.

2.5. Data Collection Method and Tool

A questionnaire was used as the method of data collection. The questionnaire consists of two parts. In the first part, there are questions to determine the participants' demographic characteristics (gender, age, education and employment status, and field of study/graduation). The second part involves the "Multidimensional 21st-Century Skills Scale." The scale developed by Çevik and Şentürk (2019) is a 5-dimensional, 41-item, and 5-point Likert scale, including Information and Technology Literacy Skills (15 items), Critical Thinking and Problem-Solving Skills (6 items), Entrepreneurship and Innovation Skills (10 items), Social Responsibility and Leadership Skills (4 items), and Career Awareness (6 items). Items 16, 17, 18, 19, 20, 21, and 35 are reversely scored on the scale. The score that can be received from the scale varies between 41 and 205. A score of 41-82 obtained from the scale is evaluated as low-level, 83-123 as moderate-level, 124-164 as good-level, and 165-205 as high-level 21st-century skills. Cronbach's alpha internal consistency coefficients were determined to be .84 for the Information and Technology Literacy Skills dimension, .79 for the Critical Thinking and Problem-Solving Skills dimension, .76 for the Entrepreneurship and Innovation Skills dimension, .73 for the Social Responsibility and Leadership Skills dimension, .75 for the Career Awareness dimension, and .86 for the overall scale. The participants received the questionnaire form in the form of an online questionnaire link.

3. DATA ANALYSIS AND FINDINGS

The research data were collected between 14/10/2021 and 14/03/2022. Four hundred thirty-two individuals participated in the study. However, 402

forms were included in the data analysis due to incomplete answers in 30 questionnaire forms. Statistical analyses of the data were performed with the SPSS 21 software.

Frequency and percentage analyses were carried out to determine the distribution related to the participants' demographic characteristics. Exploratory factor analysis was performed to identify the construct validity of the scale used in the study. The one-sample t-test was conducted to check whether the mean values of the participants' 21st-century skills differed significantly from the determined mean value (test value), the pairwise t-test for independent samples was conducted to make intergroup comparisons, the one-factor intergroup ANOVA test and Kruskal-Wallis test were carried out for three or more groups. Scheffe's test was used to reveal the source of the difference in the ANOVA test when variances were homogeneous and the sample sizes were not equal (Kayri, 2009, p. 56). In the Kruskal-Wallis test, the source of the difference was found by calculating the median values. Correlation analysis was performed to reveal the relationship between the variables. The data and findings of the analyses are presented in the following sections.

3.1. Descriptive Information

Table 1 contains descriptive information on the gender, age, education, and employment status of the participants, and the field they studied/graduated from. Of the participants, 55.5% were female, 44.5% were male, 51.2% were 19-20 years old, and 91.1% were university students. Among the participants continuing their education in different fields or at the graduate level, the two highest rates belonged to the participants of the Faculty of Engineering-Architecture with 30.6% and Vocational School with 29.8%, respectively.

Upon evaluating the findings together, it can be said that more than half of the sample comprised female and 19-20 years old, the majority were university students and more than 60% were participants who continued their education at the Faculty of Engineering-Architecture and Vocational School or graduated from these fields.

Table 1. Descriptive Information of the Participants

| Gender | N | % |
|--------------------------|-----|-------|
| Female | 223 | 55.5 |
| Male | 179 | 44.5 |
| Total | 402 | 100.0 |
| Age | N | % |
| 18 years old and younger | 65 | 16.2 |
| 19-20 | 206 | 51.2 |
| 21-22 | 131 | 32.6 |

| | | |
|--|------|-------|
| Total | 402 | 100.0 |
| <hr/> | | |
| Educational and Employment Status | N | % |
| High school student | 15 | 3.7 |
| High school graduate, employed | 7 | 1.7 |
| University student | 366 | 91.1 |
| University graduate, employed | 14 | 3.5 |
| Total | 402 | 100.0 |
| <hr/> | | |
| Field of Study/Graduation | N | % |
| Faculty of Dentistry | 5 | 1.3 |
| Faculty of Medicine | 3 | .8 |
| Faculty of Science and Letters | 32 | 8.4 |
| Faculty of Fine Arts | 22 | 5.8 |
| Faculty of Law | 32 | 8.4 |
| Faculty of Economics and Administrative Sciences | 32 | 8.4 |
| Faculty of Communication | 15 | 3.9 |
| Faculty of Engineering-Architecture | 116 | 30.6 |
| Faculty of Health Sciences | 8 | 2.1 |
| School of Applied Sciences | 2 | .5 |
| Vocational School | 113 | 29.8 |
| Total | 380* | 100.0 |

* The number obtained by excluding a total of 22 participants in the positions of “high school student” and “high school graduate, employed” from the analysis.

3.2. Exploratory Factor and Reliability Analysis Regarding the Research Scale

The construct validity of the Multidimensional 21st-Century Skills Scale used in the study was examined by exploratory factor analysis, and the results are presented in Table 2.

In the literature (Hair et al., 2014; Pallant, 2017), a Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value higher than .6 and a significant Bartlett’s test of sphericity value ($p < .05$) are the criteria showing the suitability of the data for factor analysis. As a result of the analysis, the KMO value was calculated as .875, and Bartlett’s test of sphericity result was found to be significant ($p < 0.01$). According to these results, the scale was suitable for exploratory factor analysis.

The research scale was first subjected to Direct Oblimin rotation with all 41 items. However, no solution could be reached, and the pattern matrix table was not formed. Afterward, the scale was subjected to Varimax rotation with 41 items. The scale exhibited a 30-item and 7-factor structure due to the overlapping items and the items removed since there was only one item under

one factor at various stages of the analysis. However, the solution obtained was not considered appropriate due to both the high number of items removed from the scale and the low reliability of some factors. On the other hand, each of the scale dimensions was analyzed separately in Direct Oblimin and Varimax rotation. However, it was concluded that this solution was also not appropriate due to the low values obtained from the reliability analysis. As a result, it was decided to analyze the scale by taking into account its original 5-factor structure in the Varimax rotation. In the analysis where the lower limit of factor load was taken as .40 (Gerek & Kurt, 2011, p. 66; Karadağ & Kapusizoğlu, 2022, p. 54), 4 items (information and technology literacy skills items 11, 12, 14, and critical thinking and problem-solving skills item 6) were excluded from the scale since they were below the relevant factor load. As is seen in Table 2, the five-factor structure explains 46.82% of the total variance. While Çevik and Şentürk (2019) found the total variance explained as 42.14% in their study, it can be said that the variance value obtained in this study is similar to the value found in the relevant study. The results show that the scale is a valid measurement tool.

Moreover, Cronbach’s alpha (α) values calculated to examine the reliability of the research scale are presented in the table. In the literature, it is reported that Cronbach’s alpha coefficient should ideally be above .70 for a scale to be considered reliable (Muchinsky, 2006, p. 91; Howitt & Cramer, 2011, p. 260). Upon examining the results, it is seen that the reliability coefficients of all dimensions are higher than .70. On the other hand, Cronbach’s alpha coefficient of the overall scale, which included 37 items, was found to be .897. Accordingly, it is possible to say that the scale is reliable both in terms of dimensions and as a whole.

Table 2. Exploratory Factor and Reliability Analysis Results of the Multidimensional 21st-Century Skills Scale

| Item | Initial Eigenvalue | Explained Variance | Cronbach’s Alpha | Factor | | | | |
|-------|--------------------|--------------------|------------------|--------|---|---|---|---|
| | | | | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
| EIS8 | | | | .657 | | | | |
| EIS2 | | | | .653 | | | | |
| EIS5 | | | | .642 | | | | |
| EIS1 | | | | .611 | | | | |
| EIS9 | | | | .592 | | | | |
| EIS6 | 8.601 | 23.245 | .838 | .573 | | | | |
| EIS7 | | | | .569 | | | | |
| EIS4 | | | | .547 | | | | |
| EIS3 | | | | .506 | | | | |
| EIS10 | | | | .480 | | | | |

| | | | | |
|---|-------|-------|------|------|
| ITLS5 | | | | .670 |
| ITLS4 | | | | .662 |
| ITLS13 | | | | .604 |
| ITLS7 | | | | .603 |
| ITLS6 | | | | .594 |
| ITLS15 | 3.179 | 8.592 | .845 | .565 |
| ITLS3 | | | | .516 |
| ITLS9 | | | | .488 |
| ITLS2 | | | | .485 |
| ITLS10 | | | | .446 |
| ITLS1 | | | | .437 |
| ITLS8 | | | | .411 |
| CA4 | | | | .705 |
| CA2 | | | | .685 |
| CA5 | 2.132 | 5.762 | .740 | .678 |
| CA3 | | | | .662 |
| CA1 | | | | .538 |
| CA6 | | | | .472 |
| CTPSS4 | | | | .791 |
| CTPSS1 | | | | .773 |
| CTPSS5 | 1.786 | 4.826 | .786 | .741 |
| CTPSS3 | | | | .645 |
| CTPSS2 | | | | .631 |
| SRLS4 | | | | .799 |
| SRLS3 | 1.625 | 4.391 | .715 | .798 |
| SRLS2 | | | | .623 |
| SRLS1 | | | | .576 |
| Total Variance Explained: 46.816 | | | | |
| KMO: .875; Approx.Chi-Square: 5884.019; Sig: .000 | | | | |

EIS: Entrepreneurship and Innovation Skills, ITLS: Information and Technology Literacy Skills, CA: Career Awareness, CTPSS: Critical Thinking and Problem-Solving Skills, SRLS: Social Responsibility and Leadership Skills

3.3. Research Scale Evaluation Criteria

Following the exploratory factor analysis, the criteria for the evaluation of the variables in the scale are presented in Table 3.

Table 3. Evaluation Criteria for the Multidimensional 21st-Century Skills Scale

| Variable | Number of Items | Score Range | Result |
|--|-----------------|-------------|----------------------|
| Information and Technology Literacy Skills | 12 | 12-24 | Low-Level Skill |
| | | 25-36 | Moderate-Level Skill |
| | | 37-48 | Good-Level Skill |
| | | 49-60 | High-Level Skill |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills | 5 | 5-10 | Low-Level Skill |
| | | 11-15 | Moderate-Level Skill |
| | | 16-20 | Good-Level Skill |
| | | 21-25 | High-Level Skill |
| Entrepreneurship and Innovation Skills | 10 | 10-20 | Low-Level Skill |
| | | 21-30 | Moderate-Level Skill |
| | | 31-40 | Good-Level Skill |
| | | 41-50 | High-Level Skill |
| Social Responsibility and Leadership Skills | 4 | 4-8 | Low-Level Skill |
| | | 9-12 | Moderate-Level Skill |
| | | 13-16 | Good-Level Skill |
| | | 17-20 | High-Level Skill |
| Career Awareness | 6 | 6-12 | Low-Level Skill |
| | | 13-18 | Moderate-Level Skill |
| | | 19-24 | Good-Level Skill |
| | | 25-30 | High-Level Skill |
| Overall Scale | 37 | 37-74 | Low-Level Skill |
| | | 75-111 | Moderate-Level Skill |
| | | 112-148 | Good-Level Skill |
| | | 149-185 | High-Level Skill |

3.4. Central Tendency and Distribution Measures Regarding the Variables

Table 4 contains the arithmetic mean and standard deviation values for the research scale. The mean value of information and technology literacy skills was 50.33 ± 5.479 in the range of 12-60 points. The mean value of critical thinking and problem-solving skills was 20.30 ± 3.768 in the range of 5-25 points. The mean value of entrepreneurship and innovation skills was 35.99 ± 6.525 in the range of 10-50 points. The mean value of social responsibility and leadership skills was 16.40 ± 2.032 in the range of 4-20 points. The mean value of career awareness was 26.86 ± 3.117 in the range of

6-30 points, and the mean value of 21st-century skills was 149.87 ± 14.888 in the range of 37-185 points.

In light of the findings, it can be said that the participants think they have a good level of competency in critical thinking and problem-solving, entrepreneurship and innovation, social responsibility and leadership skills and a high level of competency in information and technology literacy, career awareness, and 21st-century skills as a whole.

Table 4. Arithmetic Mean, Standard Deviation, Minimum and Maximum Values Regarding the Multidimensional 21st-Century Skills Scale

| Variable | N | Mean | sd. | Min. | Max. |
|--|-----|--------|--------|------|------|
| Information and Technology Literacy Skills | 402 | 50.33 | 5.479 | 12 | 60 |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills | 402 | 20.30 | 3.768 | 5 | 25 |
| Entrepreneurship and Innovation Skills | 402 | 35.99 | 6.525 | 10 | 50 |
| Social Responsibility and Leadership Skills | 402 | 16.40 | 2.032 | 4 | 20 |
| Career Awareness | 402 | 26.86 | 3.117 | 6 | 30 |
| Overall Scale | 402 | 149.87 | 14.888 | 37 | 185 |

3.5. Normality Analysis of the Variables

In the study, it was checked whether the data were suitable for normal distribution to perform parametric tests, and the results related to the skewness and kurtosis values indicate that the skewness and kurtosis values of all variables were in the range of ± 3 (between -1.469 and 2.891). Since there are studies asserting that these values meet the assumption of normality in the literature (Güneş & Ataç, 2022; Taşgın et al., 2021; Onurlubaş & Öztürk, 2020; Çuhadar et al., 2019; Güğərçin & Ay, 2017), it was accepted that the data in the study were normally distributed.

3.6. One-Sample T-Test Analysis of the Variables

The results of the one-sample t-test conducted to reveal whether the mean scores of the participants regarding 21st-century skills differed significantly from the determined mean value are presented in Table 5. According to the analysis results, it was determined that the mean score of the participants' information and technology literacy skills ($\bar{x}=50.33$; $sd=5.479$) was significantly higher than the test value of 36. The mean score of critical thinking and problem-solving skills ($\bar{x}=20.30$; $sd=3.768$) was significantly higher than the test value of 15. The mean score of entrepreneurship and innovation skills ($\bar{x}=35.99$; $sd=6.525$) was significantly higher than the test value of 30. The mean score of social responsibility and leadership skills ($\bar{x}=16.40$; $sd=2.032$) was significantly higher than the test value of 12. The mean score of career awareness ($\bar{x}=26.86$; $sd=3.117$) was significantly higher

than the test value of 18, and the mean score of 21st-century skills (\bar{x} =149.87; sd =14.888) was significantly higher than the test value of 111 ($p<0.05$).

Table 5. One-Sample T-Test Results

| | Mean | sd. | Test Value | t | P | Mean Difference | 95% Confidence Interval of the Difference | |
|--|--------|--------|------------|--------|-------|-----------------|---|-------|
| | | | | | | | Lower | Upper |
| Information and Technology Literacy Skills | 50.33 | 5.479 | 36 | 52.423 | .000* | 14.326 | 13.79 | 14.86 |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills | 20.30 | 3.768 | 15 | 28.209 | .000* | 5.301 | 4.93 | 5.67 |
| Entrepreneurship and Innovation Skills | 35.99 | 6.525 | 30 | 18.390 | .000* | 5.985 | 5.35 | 6.62 |
| Social Responsibility and Leadership Skills | 16.40 | 2.032 | 12 | 43.410 | .000* | 4.400 | 4.20 | 4.60 |
| Career Awareness | 26.86 | 3.117 | 18 | 56.994 | .000* | 8.861 | 8.56 | 9.17 |
| Overall Scale | 149.87 | 14.888 | 111 | 52.352 | .000* | 38.873 | 37.41 | 40.33 |

* $p<0.05$

3.7. Difference Analysis Regarding the Variables

In this section of the study, to examine whether the 21st-century skills perception levels of the participants differed according to demographic variables, of the parametric tests, the independent sample t-test was carried out for two groups, and the ANOVA test was carried out for more than two groups. On the other hand, the Kruskal-Wallis test, one of the non-parametric tests, was applied to the related variables since some subgroups included fewer than 30 participants in the variables of “education and employment status” and “field of study/graduation” and it was impossible to recode the groups.

Table 6 contains the results of the t-test performed to reveal whether the 21st-century skills perception levels of the participants differed by gender. According to the analysis results, it was determined that the entrepreneurship and innovation skills levels of the participants differed significantly according to their gender ($t=-2.033$; $p<0.05$). The entrepreneurship and innovation skills level of male participants ($\bar{x}=36.72$; $sd=6.15$) was significantly higher than that of female participants ($\bar{x}=35.39$; $sd=6.77$). In the study, the level of career awareness was also found to differ significantly according to gender ($t=2.399$; $p<0.05$). Accordingly, the career awareness level of female participants ($\bar{x}=27.19$; $sd=2.86$) was significantly higher than that of male participants ($\bar{x}=26.45$; $sd=3.38$). On the other hand, it was determined that the level of information and technology literacy, critical thinking and problem-solving,

social responsibility and leadership, and 21st-century skills in general did not differ significantly according to gender ($p>0.05$).

Table 6. Comparison of the Participants’ 21st-Century Skills Perception Levels by Gender

| Variable | Gender | N | Mean | sd. | t | p |
|--|--------|-----|--------|-------|--------|-------|
| Information and Technology Literacy Skills | Female | 223 | 49.94 | 5.73 | -1.590 | .113 |
| | Male | 179 | 50.81 | 5.12 | | |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills | Female | 223 | 20.40 | 3.29 | .592 | .554 |
| | Male | 179 | 20.17 | 4.29 | | |
| Entrepreneurship and Innovation Skills | Female | 223 | 35.39 | 6.77 | -2.033 | .043* |
| | Male | 179 | 36.72 | 6.15 | | |
| Social Responsibility and Leadership Skills | Female | 223 | 16.26 | 2.16 | -1.575 | .116 |
| | Male | 179 | 16.58 | 1.85 | | |
| Career Awareness | Female | 223 | 27.19 | 2.86 | 2.399 | .017* |
| | Male | 179 | 26.45 | 3.38 | | |
| Overall Scale | Female | 223 | 149.19 | 15.14 | -1.029 | .304 |
| | Male | 179 | 150.73 | 14.57 | | |

* $p<.05$

The results of the ANOVA test, which was conducted to determine whether the 21st-century skills perception levels of the participants differed according to age, are presented in Table 7. According to the analysis results, it was elucidated that the information and technology literacy skills levels of the participants differed significantly according to age ($F=5.805$; $p<0.05$). As a result of Scheffe’s test performed to investigate between which groups the difference was, it was observed that the difference between the participants aged 18 years and below ($\bar{x}=48.23$; $sd=6.22$) and the participants aged 19-20 years ($\bar{x}=50.72$; $sd=5.09$), and 21-22 years ($\bar{x}=50.74$; $sd=5.49$) was significant. The level of information and technology literacy skills of the group aged 18 and below was significantly lower than those of the 19-20 and 21-22 age groups. On the other hand, it was found that the level of critical thinking and problem-solving, entrepreneurship and innovation, social responsibility and leadership, career awareness, and overall 21st-century skills did not differ significantly according to age ($p>0.05$).

Table 7. Comparison of the Participants’ 21st-Century Skills Perception Levels by Their Age

| Variable | Age | N | Mean | sd. | F | p | Different Groups |
|--|------------------------------|-----|--------|-------|-------|-------|------------------|
| Information and Technology Literacy Skills | (1) 18 years old and younger | 65 | 48.23 | 6.22 | 5.805 | .003* | 1<2 1<3 |
| | (2) 19-20 | 206 | 50.72 | 5.09 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 50.74 | 5.49 | | | |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills | (1) 18 years old and younger | 65 | 19.82 | 4.56 | .797 | .451 | - |
| | (2) 19-20 | 206 | 20.49 | 3.48 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 20.25 | 3.78 | | | |
| Entrepreneurship and Innovation Skills | (1) 18 years old and younger | 65 | 34.94 | 7.13 | 1.469 | .231 | - |
| | (2) 19-20 | 206 | 35.91 | 5.86 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 36.62 | 7.16 | | | |
| Social Responsibility and Leadership Skills | (1) 18 years old and younger | 65 | 16.31 | 2.07 | .580 | .561 | - |
| | (2) 19-20 | 206 | 16.33 | 2.09 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 16.56 | 1.93 | | | |
| Career Awareness | (1) 18 years old and younger | 65 | 27.11 | 2.98 | .540 | .583 | - |
| | (2) 19-20 | 206 | 26.92 | 3.30 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 26.65 | 2.89 | | | |
| Overall Scale | (1) 18 years old and younger | 65 | 146.40 | 16.51 | 2.159 | .117 | - |
| | (2) 19-20 | 206 | 150.37 | 14.01 | | | |
| | (3) 21-22 | 131 | 150.82 | 15.26 | | | |

*p<.05

Table 8 contains the results of the Kruskal-Wallis test, which was conducted to determine whether the 21st-century skills perception levels of the participants differed according to the field they studied/graduated from. Due to the low number of participants, the participants within the Faculty of Medicine, Faculty of Dentistry, and Faculty of Health Sciences were combined under the title of “Field of Health Sciences,” and the participants within the School of Applied Sciences were excluded from the analysis since it was not found appropriate to include them in other fields.

As is seen in Table 8, the career awareness level of the participants differed significantly according to the field they studied/graduated from (p<0.05). The median values calculated to identify between which groups there was a difference are presented in Table 9. Accordingly, the career awareness level of the participants in the Vocational School was significantly higher than that of students/graduates from other fields.

Table 8. Comparison of the Participants' 21st-Century Skills Perception Levels by Their Field of Study/Graduation

| | Information and Technology Literacy Skills | Critical Thinking and Problem-Solving Skills | Entrepreneurship and Innovation Skills | Social Responsibility and Leadership Skills | Career Awareness | Overall Scale |
|-------------|--|--|--|---|------------------|---------------|
| Chi-Square | 10.257 | 5.238 | 7.752 | 5.059 | 15.466 | 7.474 |
| sd | 7 | 7 | 7 | 7 | 7 | 7 |
| Asymp. Sig. | .174 | .631 | .355 | .653 | .030* | .381 |

*p<.05

Table 9. Median Values Regarding the Career Awareness Level

| Career Awareness Total Score | | |
|--|-----|--------|
| Field of Study/Graduation | N | Median |
| Faculty of Science and Letters | 32 | 27.00 |
| Faculty of Fine Arts | 22 | 28.50 |
| Faculty of Law | 32 | 27.00 |
| Faculty of Economics and Administrative Sciences | 32 | 27.00 |
| Faculty of Communication | 15 | 26.00 |
| Faculty of Engineering-Architecture | 116 | 27.00 |
| Field of Health Sciences | 16 | 26.00 |
| Vocational School | 113 | 29.00 |
| Total | 378 | 28.00 |

According to the results of the analysis conducted to identify whether the 21st-century skills perception levels of the participants differed according to their education and employment status, it was observed that the 21st-century skills levels of the participants did not differ significantly according to their education and employment status in terms of each dimension and overall scale.

3.8. Correlation Analysis of the Variables

The results of the correlation analysis performed to determine the relationships between the 21st-century skills dimensions are presented in Table 10.

The correlation coefficient (r) takes values between (-1) and (+1). Positive values indicate a linear correlation in the same direction, whereas negative values indicate a linear correlation in the opposite direction. If this

coefficient takes the value (0), it means that there is no linear correlation between the variables (Pallant, 2017, p. 138). Although there are different opinions in the literature about the strength of the correlation, Mohamad and Mustapha (2022, p. 57) state that the correlation coefficient represents the presence of a weak correlation between 0.01-0.29, a moderate correlation between 0.30-0.49, and a high-level correlation between 0.50-1.00.

Upon examining the correlation analysis results in Table 10, it is seen that there is a low-level positive correlation between information and technology literacy skills and critical thinking and problem-solving skills ($r=.205$; $p<0.01$), a high-level positive correlation between information and technology literacy skills and entrepreneurship and innovation skills ($r=.638$; $p<0.01$), a moderate positive correlation between information and technology literacy skills and social responsibility and leadership skills ($r=.414$; $p<0.01$), and a moderate positive correlation between information and technology literacy skills and career awareness ($r=.346$; $p<0.01$). A low-level positive correlation was found between critical thinking and problem-solving skills and entrepreneurship and innovation skills ($r=.120$; $p<0.01$), a low-level positive correlation was found between critical thinking and problem-solving skills and social responsibility and leadership skills ($r=.098$; $p<0.05$), and a low-level positive correlation was found between critical thinking and problem-solving skills and career awareness ($r=.296$; $p<0.01$). A moderate positive correlation was found between entrepreneurship and innovation skills and social responsibility and leadership skills ($r=.439$; $p<0.01$), and a moderate positive significant correlation was found between entrepreneurship and innovation skills and career awareness ($r=.409$; $p<0.01$). A low-level significant positive correlation was found between social responsibility and leadership skills and career awareness ($r=.258$; $p<0.01$).

Table 10. Correlation Analysis Results of 21st-Century Skills

| Variable | (1) | (2) | (3) | (4) | (5) |
|--|--------|--------|--------|--------|-----|
| Information and Technology Literacy Skills (1) | 1 | | | | |
| Critical Thinking and Problem-Solving Skills (2) | .205** | 1 | | | |
| Entrepreneurship and Innovation Skills (3) | .638** | .120** | 1 | | |
| Social Responsibility and Leadership Skills (4) | .414** | .098* | .439** | 1 | |
| Career Awareness (5) | .346** | .296** | .409** | .258** | 1 |

** Correlation is significant at the 0.01 level (1-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (1-tailed).

Conclusion

Nowadays, a considerable change is experienced in all areas of life due to dynamics such as technological developments, escalating competition, and globalization. Being able to comply with this change requires the review and

development of competencies for all individuals. These skills, which are called 21st-century skills and assume an extremely important role in order to succeed in a rapidly changing world, are crucial for Generation Z. The competence of this generation, which constitutes a significant part of the population of the world and Türkiye, in relevant skills will bring about major achievements in terms of individual, organizational, and social aspects.

In this context, it is thought that the study, which aims to determine the level of 21st-century skills competency perceptions of Generation Z representatives and reveal whether these competency perceptions differ according to various demographic factors, will contribute to individuals and institutions in relation to these individuals, and particularly the members of this generation, in terms of conducting a situation analysis, recognizing which demographic variables are effective in the competency perception regarding the relevant skills, determining whether there is a difference between the competency perception regarding the skills and reality, and performing studies to improve these skills.

The scores obtained in the study regarding a good level of critical thinking and problem-solving, entrepreneurship and innovation, social responsibility and leadership skills and a high-level competence in information and technology literacy, career awareness and 21st-century skills as a whole show that Generation Z representatives perceive themselves as highly competent in relevant skills. Moreover, the study revealed that these skills were significantly higher than the value specified as the test value.

In the study, the perception of 21st-century skills competency differed in terms of some skill areas and demographic variables. Gender is one of these variables. The study determined that the entrepreneurship and innovation skills levels of the participants differed significantly according to their gender, and the entrepreneurship and innovation skills level of males was significantly higher than that of females. Another result related to this variable is that the level of career awareness was significantly higher in females than in males. Therefore, there was a significant difference according to gender in two skill areas, entrepreneurship and innovation skills and career awareness, but there was no significant difference in other skill areas. The difference in favor of male participants at the level of entrepreneurship and innovation skills can be explained by factors such as the risk-taking nature of men in general, the fact that they are more supported by their environment and families in their activities, and the existence of cultural codes that encourage entrepreneurship and assertiveness. An important reason for the difference in favor of female participants at the level of career awareness may be that the obstacles faced by women in working life lead them to look for ways to better structure their careers.

Age is another variable in which the difference was seen in the study. Accordingly, it was observed that the information and technology literacy skills levels of the participants differed significantly according to age, and the

level of information and technology literacy skills of the group aged 18 and below was significantly lower than that of other age groups. On the other hand, it was found that other skill areas did not differ significantly according to age.

Another result of the study was the significant difference in the 21st-century skills of the participants according to the field they studied/graduated from. In the career awareness dimension of 21st-century skills, it was revealed that the competency perception of the participants in the Vocational School was significantly higher than that of students/graduates from other fields. In this variable, no significant difference was observed in other skill areas. One of the reasons for the difference in the level of career awareness in favor of the participants in Vocational School may be the training programs of Vocational Schools designed to provide the skills needed in business life. In addition, Vocational Schools may make career development and planning issues a priority for individuals with their structure that covers graduation after two years of education and offers the opportunity to enter business life in a shorter period of time. All these explanations may help to understand the relevant result.

In light of the results above, it can be said that the variables of gender, age, and field of study/graduation differ significantly in terms of some dimensions of 21st-century skills. Education and employment status seem to be the only variables that do not differ significantly in the study.

The results of the correlation analysis conducted to identify the correlation between the 21st-century skill dimensions indicate that the skill areas are positively correlated with each other at low, medium, and high levels. When compared in terms of the relationships of other dimensions with each other, the low-level correlation of critical thinking and problem-solving skills with all dimensions is remarkable.

Some of the research results can be said to be similar to the results of the studies by Turner et al. (2016), Chaikongkiat et al. (2019), Suwannakeeree et al. (2019), Gökbulut (2020), Kayalı et al. (2021), Karadaş et al. (2021), Becel and Alptekin (2021), and Korkmaz (2022).

In light of the results, the study makes some recommendations to Generation Z, families involved in the upbringing and development of this generation, educational institutions, and current and/or potential managers. Generation Z representatives, who are born into a very different and rapidly changing world compared to previous periods, are essentially born with mechanisms facilitating their adaptation to change. However, there is always a need for the improvement of this potential and its effective use in various areas of life. Thus, representatives of this generation need to constantly update themselves on 21st-century skills and work in areas where they feel they have shortcomings. Generation Z representatives should benefit from more resources in the relevant fields, take part in activities that will enable improving their skills, and establish and strengthen relationship networks. Families, educational institutions, enterprises and, in a wider perspective,

administrations need to provide this generation with all the resources they need to make them stronger in individual, organizational, and social contexts and to be in closer contact with them. To improve the information and technology literacy skills of Generation Z representatives aged 18 and below, workshops equipped with the technology of today and the future should be established in educational institutions that can draw their attention, trips to places such as museums with technology content should be organized frequently, informative and entertaining seminars should be held by inviting experienced people to institutions, technological activities should be supported, and information and technology competitions should be organized. Institutions should attach more importance to Generation Z representatives. Changes should be made in the working environments in line with their wishes and needs. Generation Z representatives who support institutions with their ideas and practices should be rewarded financially and morally.

The study focuses on Generation Z's competency perception in 21st-century skills. However, self-perception and reality related to a particular issue may differ from each other. Due to their tendency to be self-serving, individuals often tend to see themselves and their competencies as greater than they are. Hence, it is thought that it will be useful to reach more concrete data by supporting the relevant skills with some questions about quantity and quality in areas such as following changes and innovations in the world, participation in group work, taking part in social responsibility projects, proposing different and useful suggestions and/or doing different and useful practices, conducting personal development and career-oriented activities in future studies. However, the level of competency of Generation Z in the relevant skills should be assessed from the perspective of the families, educators, and managers of this generation; these sample groups should also be involved in the research. Furthermore, it is assumed that conducting research with more variables (demographic, academic, etc.) will contribute to the understanding of the relevant skills of this generation. It is believed that using sampling methods that make generalization possible and conducting research that includes quantitative and qualitative studies together in this direction will also be useful in evaluating the subject from a broader perspective.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Eray Rafet Karabaş %50, Ebru Yıldız %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, İstanbul Beykent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler için Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin (08/10/2021 / 75) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Eray Rafet Karabaş 50%, Ebru Yıldız 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (08/10/2021 / 75) was obtained from Istanbul Beykent University Social Sciences and Humanities Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Karabaş, E. R. & Yıldız, E. (2023). Research on 21st-century skills competency perceptions of generation Z. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 608-641, <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1384395>

References

- Akgemci, T. & Kalfaoğlu, S. (2018). X ve Y kuşaklarının kariyer uyum yetenek düzeylerini belirlemeye yönelik bir araştırma: Lise öğretmenleri örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 8(2), 231-247. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.470434>
- Altınpulluk, H. & Yıldırım, Y. (2021). 2010-2019 yılları arasında yayınlanan 21. yüzyıl becerileri araştırmalarının incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 438-461. <https://doi.org/10.18039/ajesi.734426>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Yıldırım, E. & Bayraktaroğlu, S. (2002). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* (2nd Edition). Sakarya Kitabevi.
- Altunkaya, H. & Çelik, M. E. (2021). Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenenlerin 21. yüzyıl becerileri yeterlikleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(3), 813-826.
- Altuntuğ, N. (2012). Kuşaktan kuşağa tüketim olgusu ve geleceğin tüketici profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 203-212.
- Anbar, D. & Anbar, A. (2020). İş yaşamında kuşaklar ve kuşaklararası çatışmalar. In Y. Akçi (Ed.), *Yönetim ve işgücü* (pp. 99-124). İksad Yayınevi.
- Atik, A. D. & Yetkiner, A. (2021). Biyoloji öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, 11(2), 745-765. <https://doi.org/10.24315/tred.707904>
- Azizi-Fini, I., Hajibagheri, A. & Adib-Hajbaghery, M. (2015). Critical thinking skills in nursing students: a comparison between freshmen and senior students. *Nursing and Midwifery Studies*, 4(1), 1-5. 10.17795/nmsjournal25721
- BattelleforKids. (2019). *Frameworks & Resources*. Retrieved on 2022, March 3 from <http://www.battelleforkids.org/networks/p21/frameworks-resources>

- Bayındır, M. S., Bayındır, B. & Önçel, S. (2020). X, Y ve Z kuşağı tüketicilerin kahve dükkanlarını tercih etme alışkanlıklarının incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3949-3963. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.600>
- Bayramoğlu, G. (2018). X ve Y kuşağının liderlik davranışı açısından karşılaştırılması. *Ege Akademik Bakış*, 18(1), 15-29. [10.21121/eab.2018132202](https://doi.org/10.21121/eab.2018132202)
- Becel, A. & Alptekin, T. K. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının bilgi okuryazarlık düzeyinin belirlenmesi: Kilis 7 Aralık Üniversitesi örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 10(4), 1493-1506.
- Benek, I. & Akcay, B. (2022). The effects of socio-scientific STEM activities on 21st century skills of middle school students. *Participatory Educational Research*, 9(2), 25-52. <https://doi.org/10.17275/per.22.27.9.2>
- Bulgan, G. & Göktaş, P. (2016). X, Y ve Z kuşağı engellilerinin turizme erişebilirliğinin karşılaştırılması. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 24-49.
- Chaikongkiat, P., Niha, S. & Chantarasiripoot, B. (2019). 21st century learning skills of nursing students: A survey research in Yala. *The Southern College Network Journal of Nursing and Public Health*, 6(1), 112-120.
- Çelebi, M. & Altuncu, N. (2019). 21. yüzyıl becerilerinin İngilizce öğretim programındaki yeri. In M. Kılıç & M. Eraslan (Ed.), 6. *Uluslararası Multidisipliner Çalışmaları Kongresi Eğitim Bilimleri Tam Metin Bildiri Kitabı* (pp. 231-244). Asos Yayınevi.
- Çetin, C. & Karalar, S. (2016). X, Y ve Z kuşağı öğrencilerin çok yönlü ve sınırsız kariyer algıları üzerine bir araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 157-197.
- Çetin, M. & Çetin, G. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından MEB okul öncesi eğitim programına eleştirel bir bakış. *Yaşadıkça Eğitim*, 35(1), 235-255.
- Çevik, M. & Şentürk C. (2019). Multidimensional 21th century skills scale: Validity and reliability study. *Cypriot Journal of Educational Science*, 14(1), 11-28.
- Çuhadar, A., Er, Y., Demirel, M. & Demirel, D. H. (2019). Bireyleri rekreasyonel amaçlı egzersize motive eden faktörlerin incelenmesi. *Spormetre*, 17(3), 153-161. <https://doi.org/10.33689/spormetre.562233>
- Deniz, D. & Gemlik, N. (2022). Z kuşağı öğrencilerinin kişilik özellikleri bağlamında iş hayatına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-11.

- Devrani, A. E. P. (2021). Gençler için 21. yüzyıl becerileri ve dijitalleşen dünyanın gereklilikleri: Yeni okuryazarlıklar. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 9(24), 5-24.
- Dilekçi, A. & Karatay, H. (2021). Türkçe dersi öğretim programlarında 21. yüzyıl becerileri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 10(4), 1430-1444.
- Gerek, S. & Kurt, A. A. (2011). Ekonomi okuryazarlığı ölçeğinin geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 59-73.
- Gökbulut, B. (2020). Öğretmen adaylarının eğitim inançları ile 21. yüzyıl becerileri arasındaki ilişki. *Turkish Studies*, 15(1), 127-141. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.40164>
- Göncü, S. (2018). Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde Y kuşağının Whatsapp kullanımı üzerine bir inceleme. *TRT Akademi*, 3(6), 590-612.
- Gügerçin, U. & Ay, Ü. (2017). Etik konum ölçeği'nin faktör analitik yapısı: Banka çalışanları üzerine bir araştırma. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(4), 53-78. <https://doi.org/10.17065/huniibf.372386>
- Gündüz, Ş. & Pekçetaş, T. (2018). Kuşaklar ve örgütsel sessizlik/seslilik. *İşletme Bilimi Dergisi*, 6(1), 89-115. <https://doi.org/10.22139/jobs.399952>
- Güneş, H. N. & Ataç, L. O. (2022). Kariyer tatmini ile işe adanmışlık ilişkisi: Kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(Özel Sayı), 109-122. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.1081570>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J. & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (7th Edition). Pearson Education Limited, Pearson New International Edition.
- Howitt, D. & Cramer, D. (2011). *Introduction to research methods in psychology* (3th Edition). Pearson Education Limited.
- Kahraman, S. N. (2021). *21. yüzyıl becerileri bağlamında kız çocuklarının girişimcilik ve inovasyon becerilerinin incelenmesi* [master's thesis]. Bursa Teknik Üniversitesi.
- Kanbur, E. & Şen, S. (2017). X ve Y kuşağı çalışanlarının kariyer uyum yetenekleri ve kariyer tatmini açısından karşılaştırılması. *Turkish Studies*, 12(12), 115-134. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12008>
- Karadağ, A. & Kapusizoğlu, M. (2022). Vatandaşlık okuryazarlığı ölçeği: Geliştirme, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 37-71.

- Karadaş, A., Kaynak, S., Ergün, S. & Karaca, P. P. (2021). Hemşirelik ve ebelik öğrencilerinin 21. yüzyıl becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Ordu Üniversitesi Hemşirelik Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 232-239. <https://doi.org/10.38108/ouhcd.906190>
- Kavak, A. B. & Şener, İ. (2021). *İşte Z kuşağı* (1st Edition). Nobel Yayın.
- Kayalı, B., Balat, Ş. & Yavuz, M. (2021). Üniversite öğrencilerinin teknoloji okuryazarlığı düzeylerinin salgın dönemi uzaktan eğitim faaliyetlerine yönelik tutumlarına etkisi [Paper presentation]. *Uluslararası Covid-19 Kongresi Eğitimde Yeni Normlar-II*, 687-693.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda gruplar arası farkın belirlenmesine yönelik çoklu karşılaştırma (post-hoc) teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(1), 51-64.
- Korkmaz, D. (2022). *Postmodern tüketim kültüründe Z kuşağı üniversite öğrencilerinin dijital okuryazarlık alışkanlıkları sorunu* [doctoral thesis]. Maltepe Üniversitesi.
- Kuran, E. (2018). *Telgraftan tablete* (1st Edition). Destek Yayınları.
- Kurudayıoğlu, M. & Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe dersi öğretim programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 483-496. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.621132>
- Kurudayıoğlu, M. & Temur, N. (2021). 21. yüzyıl becerileri çerçevesinden Türk atasözlerine bir bakış. *Bilig*, (99), 1-24. <https://doi.org/10.12995/bilig.9900>
- Kuyucu, M. (2014). Y kuşağı ve Facebook: Y kuşağının Facebook kullanım alışkanlıkları üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(49), 55-83. <https://doi.org/10.17755/esosder.75785>
- Levickaite, R. (2010). Generations X, Y, Z: How social networks form the concept of the world without borders (the case of Lithuania). *LIMES: Cultural Regionalistics*, 3(2), 170-183. <https://doi.org/10.3846/limes.2010.17>
- Mohamad, N. H. & Mustapha, R. (2022). Relationship between 21st century learning understanding toward teaching practice among teachers trainee in Eastern Zone: The IPGM trainee perspectives. *Journal of Contemporary Social Science and Education Studies (JOCSSSES)*, 2(1), 52-59.
- Mohr, K. A. & Mohr, E. S. (2017). Understanding generation Z students to promote a contemporary learning environment. *Journal on Empowering Teaching Excellence*, 1(1), 84-94. <https://doi.org/10.15142/T3M05T>
- Muchinsky, P. M. (2006). *Psychology applied to work: An introduction to industrial and organizational psychology* (8th Edition). Thomson/Wadsworth.

- Mücevher, M. H. & Erdem, R. (2018). X kuşağı akademisyenler ile Y kuşağı öğrencilerin birbirlerine karşı algıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 9(22), 60-74. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.391745>
- Okur, M. E. & Öz, Y. (2021). Y kuşağı davranışlarının kariyer yönetimi üzerindeki etkisi: İstanbul Avrupa yakasında golf sektöründe bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 430-449. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1143>
- Onurlubaş, E. & Öztürk, D. (2020). Hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisi: Butik oteller üzerine bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 756-766.
- Onurlubaş, E. & Öztürk, D. (2018). Sosyal medya uygulamalarının Y kuşağı satın alma davranışı üzerine etkisi: Instagram örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9(16), 984-1016. <https://doi.org/10.26466/opus.471771>
- Özmutlu, A. & Özmutlu, E. B. (2021). Grafik tasarımı bölümü öğrenme çıktılarının 21. yüzyıl becerileri temelinde incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 27(46), 138-152. <https://doi.org/10.32547/ataunigsed.844115>
- Özoğlu, C. & Kaya, E. (2021). Z kuşağı öğretmen adaylarının yaşam boyu öğrenmeleri ve dijital okuryazarlıkları arasındaki ilişki. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 11(1), 415-437. <https://doi.org/10.18039/ajesi.824040>
- Pallant, J. (2017). *SPSS kullanma kılavuzu: SPSS ile adım adım veri analizi* (trans. S. Balcı & B. Ahi). Anı Yayıncılık.
- Parry, E. & Urwin, P. (2011). Generational differences in work values: A review of theory and evidence. *International Journal of Management Reviews*, 13(1), 79-96. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2370.2010.00285.x>
- Pauli, J., Guadagnin, A. & Ruffatto, J. (2020). Values relating to work and future perspective for generation Z. *Revista de Ciências da Administração*, 22(57), 8-21.
- Seemiller, C. & Grace, M. (2018). *Generation Z: A century in the making*. Routledge.
- Shatto, B. & Erwin, K. (2016). Moving on from millennials: Preparing for generation Z. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 47(6), 253-254. <https://doi.org/10.3928/00220124-20160518-05>
- Singh, A. P. & Dangmei, J. (2016). Understanding the generation Z: The future workforce. *South-Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 3(3), 1-5.

- Suwannakeeree, W., Suwanasod, S., Chairat, R., Chaiem, O. & Tongsaard, T. (2019). Exploring 21st century learning skills of nursing students, Naresuan University. *Journal of Nursing and Health Sciences*, 13(1), 89-98.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M. & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048. <https://doi.org/10.26466/opus.370345>
- Taşğın, Ö., Uzun, S., Demir, B. & Kaya, A. (2021). Pedagojik formasyon öğrencilerinin öğretmenlik mesleğine yönelik akademik öz yeterlikleri ve gelecek beklentilerinin incelenmesi. *Sportive*, 4(1), 30-42.
- Tuğluk, M. N. & Özkan, B. (2019). MEB 2013 okul öncesi eğitim programının 21. yüzyıl becerileri açısından analizi. *Temel Eğitim Dergisi*, 1(4), 29-38.
- Turkish Language Association Dictionary. (n.d.). “kuşak”. Retrieved on 2022, January 22 from <https://sozluk.gov.tr/>
- TurkStat. (2022). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2021*. Retrieved on 2022, April 10 from <https://data.tuik.gov.tr/>
- Turner, K., Rakkwamsuk, S. & Leungratanamart, L. (2016). The perception on 21st century skills of nursing instructors and nursing students at Boromarajonani College of Nursing, Chonburi. *International Journal of Nursing and Health Sciences*, 10(6), 1935-1938. doi.org/10.5281/zenodo.1124781
- Twentify. (2021). *Türkiye’de Z Kuşağı*. Retrieved on 2022, March 2 from <https://www.twentify.com/>
- Uğurbulduk, H. & Efeoğlu, İ. E. (2021). Z kuşağı, değerleri ve çalışma hayatından beklentileri. In V. Temel (Ed.), *INSAC academic developments on social and education sciences* (pp. 55-73). Duvar Kitabevi.
- Yıldırım, S. & Güvenç, D. (2020). “Z kuşağı”nın çalışma ortamı beklentilerine ilişkin bir araştırma. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 57-76.
- Yıldız, E. (2021). Çalışma yaşamında X ve Y kuşağının motivasyonunu etkileyen faktörler üzerine nitel bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 216-234. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1130>
- Zeybek, G. (2019). Lise öğrencilerinin 21. yüzyıl öğrenme becerileri kullanım düzeylerinin belirlenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 142-156. <https://doi.org/10.24289/ijsser.505263>

NOMOFOBİ VE KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE SOSYAL MEDYA BAĞIMLILIĞININ ARACI ROLÜ

Ayşe ELİÜŞÜK BÜLBÜL*

Öz

Bu çalışmada üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeylerini açıklayabilmek için sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özelliklerini içeren aracı model kurulmuştur. Çalışmanın çalışma grubunu Selçuk Üniversitesinde öğrenim görmekte olan formasyon öğrencilerinden oluşturmuştur. Araştırma ilişkisel tarama yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya Selçuk üniversitesi formasyon öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 565 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların nomofobi düzeylerini belirlemek amacıyla "Nomofobi Ölçeği" sosyal medya bağımlılığını belirlemek amacıyla "Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği" kişilik özelliklerini belirlemek amacıyla "Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)" ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın sonucuna göre nomofobi ile sosyal medya bağımlılığı arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum nomofobi ile sosyal medya bağımlılığı; sosyal medya bağımlılığı ile kişilik özellikleri arasında ve sosyal medya bağımlılığı, kişilik özellikleri arasında pozitif yönde ilişkili olduğu göstermektedir. Çalışmada dolaylı etkinin anlamlılığını test etmek için bootstrapping yöntemi kullanılmıştır. Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının, nomofobi ve kişilik özellikleri arasında kısmi aracı role sahip olduğu görülmüştür. Buradan hareketle Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının ile kişilik özellikleri ile birlikte nomofobiyi artıracığı söylenebilir. Aynı zamanda kişilik özelliklerinin, sosyal medya bağımlılığını etkilediği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Psikoloji, Nomofobi, Sosyal Medya Bağımlılığı, Kişilik Özelliği, Aracılık.

THE INTERMEDIATE ROLE OF SOCIAL MEDIA ADDICTION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN NOMOPHOBIA AND PERSONAL CHARACTERISTICS

Abstract

In this study, a mediating model incorporating social media addiction and personality traits has been established to explain the levels of nomophobia among university students. The study group consists of pre-service teachers studying at Selçuk University. The research was conducted using a relational survey method and

*Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü, ayseeliusuk@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-5587-2203>

included pre-service teachers from Selçuk University. A convenience sampling method was employed, and the study comprised 565 participants. To determine participants' nomophobia levels, the "Nomophobia Scale" was used, the "Bergen Social Media Addiction Scale" was employed to measure social media addiction, and the "Adjective-Based Personality Test" was utilized to determine personality traits. According to the results of the study, a significantly positive relationship with a high level was found between nomophobia and social media addiction. This indicates that nomophobia is positively correlated with social media addiction and that there is a positive relationship between social media addiction and personality traits. The bootstrapping method was used to test the significance of the indirect effect. It was found that social media addiction in university students plays a partial mediating role between nomophobia and personality traits. Therefore, it can be stated that social media addiction in university students, along with personality traits, may contribute to an increase in nomophobia. Additionally, it can be argued that personality traits influence social media addiction.

Keywords: *Psychology, Nomophobia, Social Media Addiction, Personality Trait, Mediation.*

Giriş

Günümüzde dijital teknolojinin hızla gelişimi, bireylerin yaşamlarını etkileyen çeşitli dinamikleri de beraberinde getirmiştir (Cortés ve Herrera-Aliaga, 2022). Özellikle mobil cihazların yaygınlaşmasıyla birlikte, sosyal medya platformları bireyler arasındaki iletişimi kolaylaştırmakla birlikte, bazı olumsuz etkileri de beraberinde getirmiştir (Frassini vd., 2021).

Nomofobi, akıllı telefonda uzak kalma halinde yaşanan korku, endişe ve huzursuzluk olarak tanımlanabilir (King vd., 2013). İngilizce “no mobilephone phobia” ifadesinden türetilen nomofobi'nin en temel sebebi, akıllı telefonların bireye sağladığı dikkat çekici birçok imkânın olması ve bu imkanların alışkanlığa dönüşmüş olmasıdır (Erdem vd., 2017). Kavram ilk olarak İngiltere Posta İdare'sinin (2008) yaptığı araştırmayla hayatımıza girmiş ve araştırma sonuçlarına göre 2100 katılımcının yarısından fazlasının mesaj alma hissiyatı ile telefonlarını sürekli kontrol ettikleri gözlemlenmiştir (Daily Mail, 2008).

Nomofobi, DSM V'de belirli fobi türlerini tanımlayan ölçütler arasında yer almaktadır. Bu ölçütler şu şekilde sıralanmaktadır: İlk olarak, bireyin belirli bir nesne veya durum karşısında kaygı yaşaması veya korku hissetmesi gerekmektedir. İkinci ölçüt, fobik nesne veya durumun neredeyse her zaman korku veya endişeye neden olmasıdır. Üçüncüsü, bireyin fobik durum veya objeden yoğun korku veya endişeyle uzak durmaya çalışması gerekmektedir. Dördüncüsü, bu korkunun sosyokültürel bağlamda oluşturduğu gerçek tehlikeyle orantısız olması gerekmektedir. Beşinci ölçüt, bu korku, endişe veya kaçınmanın kalıcı olarak altı aydan uzun süre devam etmesidir. Altıncı ölçüt, bu belirtilerin sosyal, mesleki veya diğer önemli alanlarda klinik olarak belirgin bir sıkıntıya veya bozulmaya neden olmasıdır. Son olarak, yedinci

ölçüt, bu belirtilerin diğer ruhsal bozuklukların belirtileriyle açıklanamamasıdır (APA, 2013).

Bragazzi ve Del Puente (2014) ise nomofobi belirtilerini şu şekilde sıralamaktadır: Bir veya birden fazla mobil cihazın sahibi olma ve bu cihazlarla geçirilen zamanın fazla olması, akıllı telefonu bir gün boyunca sürekli açık tutma alışkanlığı, mobil cihaza ulaşılama, şarjın bitmesi veya hattın çekmemesi gibi durumlar karşısında kaygılanma, akıllı telefon kullanımının yasak olduğu yerlerde bulunmama, akıllı telefonu mesaj veya arama bildirimi için sık sık kontrol etme, akıllı telefonla birlikte uyuma eğilimi gösterme ve sanal iletişimi yüz yüze iletişime tercih etme (Bragazzi ve Del Puente, 2014). Akıllı telefon kullanımı nedeniyle harcamaların artması Nomofobinin DSM-V'e eklenme önerisinin olduğu zamanlarda nomofobinin bazı araştırmacılar tarafından çeşitli tanımlamalarla ifade edildiği görülmüştür.

Sırakaya (2018) yaptığı çalışmada akıllı telefonu sık sık kontrol edenlerin etmeyenlere göre, şarj aleti taşıyanların taşımayanlara göre, gece uyumadan önce akıllı telefon kullananların kullanmayanlara göre akıllı telefon kullanım amaçları alışveriş yapmak, oyun oynamak ve sosyal ağları takip etmek olan bireylerin diğerlerine göre daha yüksek nomofobi daha yüksek düzeyde nomofobiye sahip oldukları bulunmuştur. Burucuoğlu (2018) yaptığı çalışmada kadınların erkeklere göre daha fazla nomofobi eğilimi gösterdikleri saptanmıştır. Apak ve Yaman'ın (2019) yaptığı çalışmada nomofobi ile sosyal fobi arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin saptandığı çalışmada, öğrencilerin %41'inin nomofobik olduğu bulunmuştur. Jena'nın (2015) problemlili akıllı telefon, kompulsif akıllı telefon kullanımı ve nomofobi arasındaki ilişkiye baktığı çalışmada bu üç değişken arasında pozitif ilişki bulunmuştur. Erkekler kadınlara göre daha fazla nomofobik özellik gösterdiği ortaya konulmuştur. Adnan ve Gezgin'in (2016) yaptığı çalışmada yaş sınıfı düzeyi ve cinsiyete göre anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Tavalacci vd. (2015) nomofobi ve akademik performans ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelemiş ve anlamlı sonuçlar bulmuşlardır. Yorulmaz, Kıracı ve Sabırlı (2018) nomofobi düzeyleri ile öğrencilerin uyku erteleme davranışları arasındaki ilişkinin anlamlı olduğu saptanmıştır. Güllüce vd. (2019) kadınların erkeklere göre daha fazla nomofobik olduğu görülmüş ve nomofobi alt boyutlarından bağlantıyı kaybetme korkusu ile mutluluk düzeyleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Yaman ve Kavuncu'nun (2019) yaptığı araştırma sonucuna göre nomofobi arttıkça sosyal ağ kullanımının da arttığı görülmüştür. Baloğlu vd. (2020) yaptığı çalışmadan yalnızlık, dikkat dağınıklığı ve depresyonun nomofobi ile anlamlı bir ilişkisinin olduğu, dürtü kontrolünün azalması ile nomofobi arasında ise pozitif yönlü anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.

Nomofobi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki, psikolojik literatürde önemli bir araştırma alanını oluşturmuştur (Asensio vd., 2018). Ancak, bu ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı rolü henüz yeterince

anlaşılabilir. Bu makale, nomofobi ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının nasıl bir aracı rol oynadığını anlamaya odaklanacaktır.

Sosyal medya bağımlılığı: Sosyal medya, bireylerin kendilerini ifade etmeleri, diğer insanlarla bağlantı kurmaları ve bilgi alışverişinde bulunmaları için önemli bir platform sağlamaktadır (Dien vd., 2023). Ancak, aşırı sosyal medya kullanımı, bireylerin günlük yaşamlarını olumsuz etkileyebilir ve nomofobi gibi bağımlılıklara neden olabilir. Bu bağlamda, sosyal medyanın nomofobi ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkide nasıl bir aracı rol oynadığını anlamak, hem bireylerin dijital teknolojiyle ilişkilerini anlamak hem de psikolojik müdahaleler geliştirmek için önemlidir. Çırak'ın (2021) üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeylerini bazı değişkenler açısından incelemeyi amaçladığı araştırmada kadınların nomofobi düzeyi erkeklere göre anlamlı düzeyde yüksek bulunmuş ve sosyal medya bağımlılık düzeyi arttıkça nomofobi düzeyinde de artış görüldüğü tespit edilmiştir. Bir diğer sonuca göre dijital bağımlılığın alt boyutu olan sosyal medya bağımlılığı üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığı görülmüştür. Bu konuda yapılmış bir diğer çalışma ise Babayigit vd. (2019) nomofobi ile sosyal medya bağımlılığı arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmüştür. Ünver vd. (2021) yaptığı çalışmaya göre sosyal medya bağımlılığı ile nomofobi arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya bağımlılığı arttıkça akıllı telefonda uzak kalma korkusunun da artacağı söylenebilmektedir. Buradan hareketle sosyal medya bağımlılığını tanımlamak yerinde olacaktır.

Sosyal medya çok amaçlı bir kullanım alanı vardır. Özellikle sosyalleşme alanı eğlence iletişim, kişisel sunum ve paylaşım yapmak ve kişiler hakkında daha çok bilgi edinmek için kullanılan bir araçtır (Çömlekçi ve Başol, 2019). Ayrıca insanların güncel tartışmalar yaptığı bir iletişim ortamı haline gelmiştir (Demir ve Kumcağız, 2019). Çok amaçlı bir kullanım alanı olan sosyal medya kişiden kişiye farklı amaçlar göstermektedir (Aksoy, 2020). Kullanım amaçlarının bir hayli fazla ve çok yönlü olması sosyal medyada geçirilen sürenin de artmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda da çağımızın sorunlarından biri olan 'sosyal medya bağımlılığı' gün yüzüne çıkmaktadır (Çömlekçi ve Başol, 2019). Andreassen vd. (2014) ise sosyal medya bağımlılığını, 'sosyal medyaya bağlı kalmaya karşı yoğun istek duyma, sosyal medyada çok fazla vakit harcama, harcanan vaktin kişilerarası ilişkileri, psikolojik sağlığı, okul, iş ve sosyal hayatı olumsuz etkilemesi' olarak tanımlamıştır.

Young'a göre sosyal medya bağımlılığı belirtileri bireyin sosyal medyayı düşünerek fazla vakit geçirmesi, sosyal medya kullanma ihtiyacının artması, başarıyla sonuçlanmayan sınırlama girişimleri, sosyal medya kullanımının azaldığında olumsuz duygular hissetme ve planlanan süreden daha uzun süre sosyal medya kullanımınıdır. Bu belirtilerin varlığı durumunda, bireyde sosyal medya bağımlılığı riski bulunabilir.

Sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özellikleri yakından ilişkilidir. Bu konuda yapılan birçok çalışma vardır. Liao ve Wan (2010), yaptığı çalışmada akıllı telefon bağımlılığının kişilik özellikleriyle yüksek düzeyde ilişkili olduğu bulunmuştur. Augner ve Hacker (2012) yaptığı çalışmada kişilik özelliklerinden dışadönüklüğün problemlili akıllı telefon kullanımı ile ilişkili olduğu tespit etmiştir. Öz ve Tortop (2018), Nomofobi ile kişilik arasında düşük düzeyde ilişki tespit edilmiştir. Işık ve Kaptangil (2018) yaptığı çalışmada sorumluluk, uyumluluk ve nevroitik kişilik özelliği sahip olan bireylerin akıllı telefon bağımlılıkları yüksek; dışa dönük ve deneyime açık kişilerin akıllı telefon bağımlılıkları düşük çıkmıştır. Buradan hareketle kişilik özelliklerini tanımlamak yerinde olacaktır.

Kişilik özellikleri: Kişilik Türkçe “yüze takılan maske” anlamına gelen Latince “persona” kelimesinden gelen bir kavramdır (Liebert, 1995). Kişilik psikolojisine ilişkin altı farklı kuram yer almaktadır (Burger, 2006).Biyolojik ve Fizyolojik Kuramlar bireylerin birtakım özelliklerinin kendinden sonraki nesillere aktarıldığı, bazı kişilik özelliklerinin kalıtsal benzerlik taşıdığı doğrultusundadır (Burger, 2006). Psikanalitik Kişilik Kuram psikanalistlere göre birey doğuştan cinsellik ve saldırganlık dürtüsüyle gelirken Adler kişilik gelişiminde sosyal faktörlerin önemine değinmiştir Hümanistik Yaklaşım İnsanın özünde iyi olduğu varsayımını kabul eden hümanistik yaklaşım aynı zamanda, kişileri sosyal ve ileri doğru sürekli gelişmek isteyen biricik varlıklar olarak görmektedir (Corey, 2015). Davranışçı yaklaşım bu yaklaşıma göre kişilik, bireyin geçmiş deneyimlerinde uyarıcılara verdikleri birbirinden farklı tepkilerle gerçekleşen koşullanmaların tümünden elde edilen alışkanlıkların bir sonucu olarak kabul edilir. Bilişsel Yaklaşım kişiliği bireylerin göstermiş olduğu tutarlı davranış örüntülerinin ve bireysel farklılıklarının bilişsel yapılarıyla ilişkili olduğu yönündedir (Burger, 2006). Ayırıcı Özellik Yaklaşımı Kişiliğin sadece kişilik özelliklerini irdeleyerek betimlenebileceğini savunan bu yaklaşım, bireyin kendine özgü oluşturduğu bu kişiliği, sahip olduğu özelliklerin bir sonucu olarak kabul etmektedir. Kişiliğin özellikleri ve boyutları, yapılan bu analizler sayesinde Cattell tarafından on altı faktörlü, Eysenck tarafından iki faktörlü ve “Büyük Beşli” olarak isimlendirilen beş faktörlü olarak farklı şekillerde modellendirilmiştir (McCrae ve Costa, 1987). Büyük Beşli/Beş Faktör Kişilik Modeli, kişilik psikolojisi literatüründe ayırıcı özellik yaklaşımı içerisinde ele alınır (Burger, 2006).

Dışadönüklük, bireyin sosyal, girişken ve konuşkan yapısını ifade eder. Dışadönük bireyler, kolay iletişim kurabilen, enerji dolu, sıcakkanlı, neşeli ve eğlenceli kişilerdir (Larsen ve Ketelaer, 1991). İçedönüklük ise utangaç, sessiz, içe kapanık özellikleri ifade eder. İçedönük bireyler, sosyalleşmekten kaçman, insanlara karşı mesafeli ve yalnız kalmayı seven kimselerdir (McShane ve Von Glinow, 2005). Sorumluluk, disiplinli, görev bilinci yüksek ve kararlı olma özelliklerini içerir. Sorumluluk sahibi bireyler, hedeflerine yönelik plan yapmayı seven, azimli, sabırlı ve başarılı olmaya eğilimli

kimselerdir (Costa ve McCrae, 2006). Amaçsızlık ise sorumluluk sahibi olmanın tam tersi özellikleri barındırır. Amaçsız bireyler, dürtülerini kontrol edemeyen, hedeflere odaklanmayan ve güvenilmez kişilerdir (Costa ve McCrae, 2006).

Uyumluluk veya yumuşak başlılık, yardımseverlik, düşüncelilik, nezaket ve arkadaş canlısı olma kavramlarını içerir. Uyumlu bireyler aynı zamanda esnek, şefkatli, empatik, merhametli, özgeci, sakin, bağışlayıcı, saygılı, anlayışlı ve sevecen kimselerdir (McCrae ve John, 1992). Hırçınlık veya dik başlılık ise uyumluluk özelliği düşük kişilerde kindarlık, kibirlilik, huysuzluk gibi özellikleri içerir. Bu bireyler düşmanca, rekabetçi ve sinirli tavırlar sergiler (McCrae ve John, 1992). Duygusal dengelilik veya tutarlılık, bireyin sakinlik, dengelilik, istikrarlılık gibi duygusal olarak daha az değişkenlik gösteren özelliklerini ifade eder. Duygusal tutarsızlık veya nevrozizm ise kronikleşen olumsuz duyguları yaşama eğilimini içerir. Nevrotik bireyler endişeli, öfkeli, korkulu, depresif ve gergin olabilirler (McCrae ve Costa, 1992). Deneyime veya gelişime açıklık, bireyin yeniliklere açık, maceracı, meraklı ve öğrenmeye istekli yönlerini ifade eder (McCrae ve John, 1992). Gelişmemişlik veya muhafazakarlık ise yeniliklere kapalı, tutucu, geleneksel ve rutinelere bağlı olma eğilimini içerir (Soto vd., 2016).

Yukarda da belirttiğimiz gibi kişilik özellikleri ve sosyal medya bağımlılığı arasında yakından ilişki vardır. Bu konuda yapılan çalışmaların bir kısmını yukarıda belirtmiştik burada ise yurt dışında yapılan birkaç çalışmaya değinilecektir. Glass vd. (2013) dışadönüklüğün, problemler cep telefonu kullanımı Takao (2014) internet bağımlılığı Servidio (2014), dışadönüklük, nevrozizm, deneyime açıklık ile arasında pozitif bir ilişki bulunurken, uyumluluk ve sorumluluk alanları ile bir ilişki bulunamamıştır.

Her geçen gün dijitalleşen dünyada yaşamımıza sirayet etmesiyle sosyal medya ve internette geçirilen süre artmaktadır. Hatta bağımlılık haline gelmektedir. Sadece sosyal medya değil özellikle cep telefonlarına bağımlılık da artmaktadır. Burada kişilik özelliklerinin de ciddi payı olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda hayatımızın büyük bir parçası haline gelen, hatta bağımlılık oluşturabilen teknoloji, internet, sosyal medya ile ilgili yapılacak araştırmaların öneminin büyük olduğu düşünülmektedir. Yaygınlığı gün geçtikçe artan, bağımlılıklara neden olan akıllı cihazların bireylere etkisini belirlemek, alınabilecek önlemleri genişletmek amacıyla nomofobi, sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluşlarının incelenmesinin alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bunların yanı sıra bu araştırma sonucunda ulaşılan sonuçların okul rehberlik çalışmalarına yön vermesi ve farklılaşmalar incelenerek rehberlik çalışmalarında çalışılacak grupların önem sırasının belirlenmesi açısından önemli olacaktır.

Yöntem: Araştırma ilişki tarama yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmada T.C. Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Etik Kurulu etik kurulu 26.06.2023 Tarihli E.543373 sayılı kararına göre etik kurul izni alınmıştır. Araştırmaya Selçuk üniversitesi 2021-2022 ve 2022-2023 öğretim

yılında eğitim alan formasyon öğrencilerinden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya katılanların %60,2'si (340) kadın %39,8'i erkektir (225). Örneklemin yaşa göre dağılımı ise 20-24yaş arasındadır yaş ortalaması 22,71'dir (Ss:1,90).

Araştırma kapsamında, aşağıda belirtilen sorulara yanıt alınması beklenmektedir.

1.Üniversite öğrencilerinin nomofobi, sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özellikleri cinsiyetlere göre farklılaşmakta mıdır?

2. Üniversite öğrencilerinin nomofobi, sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özellikleri yaşlara göre farklılaşmakta mıdır?

3. Üniversite öğrencilerinin nomofobi, sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özellikleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?

4. Üniversite öğrencilerinin nomofobi ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki ilişkide kişilik özellikleri aracı role sahip midir?

1.VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Bu çalışmada, bireylerin belirli özelliklerini değerlendirmek ve analiz etmek amacıyla kullanılan çeşitli veri toplama araçları kullanılmıştır.

1.1. Nomofobi Ölçeği

Araştırmada bireylerin nomofobi düzeylerini belirlemek için kullanılmış olan Nomofobi Ölçeği (NMP-Q), Yildirim ve Correia (2015) tarafından geliştirilmiş, Yildirim vd. (2015) tarafından da Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin 'bilgiye erişememe', 'rahatlıktan feragat etme', 'iletişime geçememe' ve 'bağlantıyı kaybetme' olmak üzere 4 alt boyutu bulunmaktadır. 20 ifadenin bulunduğu ve alınabilecek minimum puanın 20, maksimum puanın 140 olduğu ölçek likert tipi yedi basamaklı dereceleme sistemiyle (1=Kesinlikle Katılmıyorum ve 7=Kesinlikle Katılıyorum) oluşturulmuştur. 0-20 puan aralığı nomofobinin olmadığını, 21-60 puan aralığı düşük düzeyde nomofobi olduğunu, 61-100 puan aralığı orta düzey nomofobi olduğunu, 101-140 puan aralığı yüksek düzeyde nomofobi olduğunu göstermektedir.

1.2. Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği

Araştırmada Andreassen vd. (2016) tarafından geliştirilmiş ve Demirci (2019) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 'Bergen Sosyal Medya Bağımlılığı Ölçeği' kullanılmıştır. Ölçekten alınabilecek puanlar 6 ile 30 arasında değişmektedir. likert tipinde (1=Kesinlikle Katılmıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum) hazırlanan ölçek 6 maddeden oluşmaktadır.

1.3.Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT)

Bacanlı vd. (2009) tarafından beş faktör kişilik modeline yönelik geliştirilmiştir. Ölçek, birbirinin tam tersi 40 maddelik sıfat çiftlerinden oluşan 7'li likert tipli bir kişilik test formudur. Yapılan faktör analizi sonucunda dışadönüklük, yumuşak başlılık sorumluluk, duygusal dengesizlik ve deneyime açıklık olmak üzere beş faktörlü bir yapı elde edilmiştir.

2. VERİLERİN ANALİZİ

Verilerin normallik dağılımlarına bakılmıştır. Bu bağlamda verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayıları ile incelenmiştir.

Tablo 1. Değişkenlerin Çarpıklık Ve Basıklık Değerleri

| Değişkenler | Çarpıklık | Basıklık |
|--------------------------|-----------|----------|
| Kişilik Özellikleri | .42 | .96 |
| Nomofobi | -1.18 | .94 |
| Sosyal media bağımlılığı | -.74 | .21 |

Daha sonra üniversite öğrencilerinin değişkenler arasındaki ilişkileri test etmek için Pearson Momentler Çarpım Korelasyon Katsayısı hesaplanmıştır. Değişkenlerin cinsiyet ve yaşa göre farklılaşma olup olmadığını test etmek için bağımsız gruplar t-testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki aracılık rolünü test etmek için aracılık testi yapılmıştır. Aracılık rolünü test etmek amacıyla bootstrap yöntemiyle regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerde Hayes (2018) tarafından geliştirilen Process makro kullanılmıştır. Araştırmada önerilen modele ait doğrudan ve dolaylı etkinin anlamlı olduğunu ispatlamak için bootstrapping tekniği kullanılmıştır. Bootstrapping yeniden örnekleme yöntemi ile üst ve alt sınır değerleri belirlenmektedir (Hayes, 2018). Uygulanan bootstrapping işlemi sonucunda incelenen etkinin anlamlı olabilmesi için güven derecesinin alt ve üst sınırının sıfırı kapsamaması gerektiği belirtilmektedir. Bu çalışmada aracı rol etkisini test etmek amacıyla 565 örneklem üzerinden %95 güven aralığında bootstrapping işlemi ile 5000 yeniden örnekleme yoluyla gerçekleştirilen aracılık modeli oluşturulmuştur.

2.1. Bulgular

Bu bölümde araştırmanın amacına uygun olarak, araştırmanın alt problemlerine yönelik analiz sonuçlarına ilişkin bulgulara ve yorumlara sırasıyla yer verilmiştir. Üniversite öğrencilerinin yaşa ve cinsiyete göre yapılan t-testleri sonucunda araştırma değişkenleri açısından gruplar arasında anlamlı farklılık bulunmamıştır. Nomofobi ölçeğinin maddelerinin Cronbach alfa değerleri (0.69-0.95). $\chi^2 (80) = 351.30$; genel Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Bergen sosyal medya ölçeğinin maddelerinin Cronbach alfa'ları 0.75 ile 0.96; $\chi^2 (80) = 383.04$; genel

Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .87olarak bulunmuştur. Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT) maddelerinin Cronbach alfaları 0.70 ila 0.95. $\chi^2 (80) = 353.30$; genel Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı .92 olarak bulunmuştur.

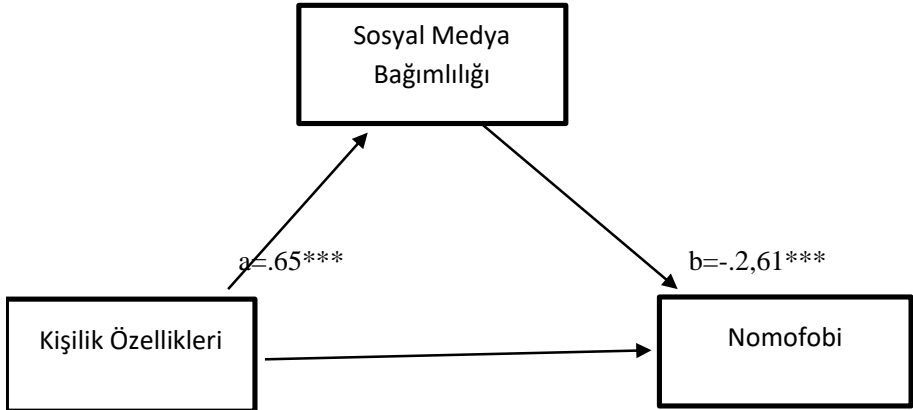
Tablo 2. Üniversite Öğrencilerinin Nomofobi, Sosyal Medya Bağımlılığı ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Pearson Korelasyonu Bulguları

| Değişkenler | 1. | 2. |
|-----------------------------|--------|--------|
| 1.Nomofobi | | |
| 2. Kişilik özellikleri | .56*** | |
| 3. Sosyal medya bağımlılığı | .50*** | .83*** |

* $p < .05$, ** $p < .01$, *** $p < .001$

Nomofobi ile kişilik özellikleri arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum nomofobisi olan bireylerde kişilik özelliklerini pozitif yönde etkileneceğini göstermektedir ($r = -.56$; $p < .001$). Kişilik özellikleri ile sosyal medya bağımlılığı arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum kişilik özelliklerinin bireylerdeki sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönde ilişkili olduğu göstermektedir ($r = .83$; $p < .001$). Sosyal medya bağımlılığı ile nomofobi arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum nomofobisi olan bireylerin sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönde ilişkili olduğu göstermektedir ($r = .50$; $p < .001$).

Şekil 1. Nomofobi Ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkide Sosyal Medya Bağımlılığının Aracı Rolü



Şekil 1’de sunulan üniversite öğrencilerinin kişilik özelliklerinin sosyal medya bağımlılığı aracılığıyla nomofobiyi etkilemesinde yapılan aracılık modelinde tüm yol katsayılarının anlamlı olduğu görülmektedir.

kişilik özellikleri ,Sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde ($\beta = .65, p < .001$), Kişilik özellikleri, nomofobiye pozitif yönde ($\beta = 2,62, p < .001$), sosyal medya bağımlılığı nomofobiye pozitif yönde yönde ($\beta = 2.62, p < .001$) yordamaktadır. Dolaylı etkiye bakıldığında ise (Dolaylı etki=.91 %95 GA [.67, 1,15]) olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak yukarıdaki değerlere bakıldığında üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı, kişilik özellikleri ve nomofobi arasında kısmi aracı role sahip olduğu görülmüştür. Buradan hareketle üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığı ve kişilik özellikleri ile nomofobiye artıracığı söylenebilir. Aynı zamanda sosyal medya bağımlılığı kişilik özellikleri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Ayrıca bootstrapping güven aralıklarının alt ve üst sınırlarına ilişkin bulgular Tablo 3’de yer almaktadır.

Tablo 3. Kişilik Özellikleri ve Sosyal Medya Bağımlılığı Arasındaki İlişkide Nomofobinin Aracı Rolüne İlişkin Bulgular.

| Değişkenler | Sosyal medya bağımlılığı | | | | Nomofobi | | | |
|------------------------------|--------------------------|---|------|------|----------|------------------------|------|------|
| | β | SH | LLCI | ULCI | β | SH | LLCI | ULCI |
| Kişilik özellikleri (X) | .65*** | .05 | .56 | .75 | .91*** | .12 | .67 | 1,15 |
| Sosyal medya bağımlılığı (M) | | | | | 2.61** | 0.4 | 2.43 | 2.80 |
| | | R ² =.25 | | | | R ² =.72 | | |
| | | F(1;536) 179.72 ;p<.001 | | | | F(2;537) 678.62;p<.001 | | |
| | | Kişilik özellikleri → Sosyal Medya Bağımlılığı → Nomofobi | | | | | | |
| | Bootstrap dolaylı etki | $\beta=31$ % 95 GA [.14,.52] | | | | | | |

*p<.05, **p<.01, ***p<.001

Üniversite öğrencilerinin kişilik özellikleri ve nomofobi arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı rolünü test etmek amacıyla bootstrap yöntemiyle regresyon analizi yapılmıştır. Analizlerde Process makro kullanılmıştır. Analiz sonuçları tablo 2’de verilmiştir. Buna göre kişilik özelliklerinin nomofobi üzerinde dolaylı etkisinin anlamlı olduğu bulunmuştur. Buradan hareketle sosyal medya bağımlılığının, kişilik özellikleri ve nomofobi arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir Dolaylı etki=.91 %95 GA [.1,15, 27,58]. Bootstrap güven aralığı değerleri “0”ı kapsamaktadır. Dolayısıyla araştırmamızın hipotezi desteklenmiştir.

Sonuç

Üniversite öğrencilerinin yaşa ve cinsiyete göre yapılan t-testleri sonucunda araştırma değişkenleri açısından gruplar arasında anlamlı farklılık

bulunmamıştır. Literatür incelendiğinde kadın ve erkeklerin nomofobi düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı yönünde de çalışmalar bulunduğu görülmüştür (Adnan ve Gezgin, 2016). Bazı çalışmalar ise bizim çalışmamızdan farklı olarak kızların nomofobi düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu bulan çalışmalar vardır. Bu çalışmalar Akhoroz (2019), Yıldırım vd. (2016), Burucuoğlu (2017). Cinsiyet ve sosyal medya bağımlılığı arasındaki bu fark Çömlekçi ve Başol (2019) ile Baz'ın (2018) çalışma bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Booker, Kelly ve Sacker'ın (2018) yaptığı araştırmaya göre ise sosyal medya kullanımının kadınlarda daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Perrin (2015) tarafından yapılan bir araştırmaya göre kadınların ilk birkaç yılda sosyal ağları erkeklerden daha fazla kullandığı ancak bu farklılıkların zamanla azaldığı tespit edilmiştir Yaş değişkenine göre de anlamlılık bulunmadığını yukarıda belirtmiştik Yıldırım vd. (2016) benzer yönde bulgular bulmuşlardır. Yaş ve sosyal medya bağımlılığı arasında da anlamlı ilişki olmadığı görülmüştür. Oktan (2015) bulguları paralellik göstermektedir.

Nomofobi ile kişilik özellikleri arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum nomofobisi olan bireylerde kişilik özelliklerini pozitif yönde etkileneceğini göstermektedir. Kişilik özellikleri ile sosyal medya bağımlılığı arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum kişilik özelliklerinin bireylerdeki sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönde ilişkili olduğu göstermektedir. Sosyal medya bağımlılığı ile nomofobi arasında yüksek düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Bu durum nomofobisi olan bireylerin sosyal medya bağımlılığı arasında pozitif yönde ilişkili olduğu göstermektedir Babayigit vd. (2019) yaptığı çalışmada da sosyal medya bağımlılığı ve nomofobi arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ünver vd. (2021) yaptığı çalışmaya göre sosyal medya bağımlılığı ile nomofobi arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya bağımlılığı arttıkça akıllı telefonda uzak kalma korkusunun da artacağı söylenebilmektedir. Çırak'ın (2021) yaptığı çalışmada sosyal medya bağımlılık düzeyi arttıkça nomofobi düzeyinde de artış görüldüğü tespit edilmiştir. Bir diğer sonuca göre dijital bağımlılığın alt boyutu olan sosyal medya bağımlılığı üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyini anlamlı ve pozitif yönde yordadığı görülmüştür.

Kişilik özellikleri, Sosyal medya bağımlılığını pozitif yönde, Kişilik özellikleri, nomofobiyi pozitif yönde, sosyal medya bağımlılığı nomofobiyi pozitif yönde yönde yordamaktadır. Buradan hareketle sosyal medya bağımlılığının, kişilik özellikleri ve nomofobi arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Öz ve Tortop (2018) yaptığı çalışmada iki değişken arasında ilişki bulmuştur. Terlemez (2019) yaptığı çalışmada herhangi bir ilişki bulamamıştır. Liao ve Wan (2010) ilişki bulmuştur. Işık ve Kaptangil (2018) sorumluluk, uyumluluk ve nevrotik pozitif ilişki; Bianchi ve Philips (2005), dışadönüklük arasında pozitif ilişki Augner ve Hacker (2012), dışadönüklük

pozitif ilişki; Glass vd. (2013) dışa dönüklük pozitif ilişki; Takao (2014), dışadönüklük, nörotiklik, deneyime açıklık arasında pozitif ilişki; Servidio (2014) dışadönüklük ve yumuşak başlılık arasında negatif ilişki vardır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Ayşe Eliüşük Bülbül: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Selçuk Üniversitesi Bilimsel Etik Değerlendirme Kurulu'ndan 55-23.06.2023 toplantı no ve karar tarihi ile onay alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Ayşe Eliüşük Bülbül: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Approval was obtained from the Selçuk University Scientific Ethics Review Board with meeting number and decision date 55-23.06.2023.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Eliüşük Bülbül, A. (2023). Nomofobi ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkide sosyal medya bağımlılığının aracı rolü. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 642-660. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1335069>

Kaynakça

- Adnan, M., ve Gezgin, D. M. (2016). Modern çağın yeni fobisi: üniversite öğrencileri arasında nomofobi prevalansı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 49(1), 141- 158. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000001378
- Akhoroz, M. (2019). *Öğretmen adayları arasındaki kişilik özellikleri ile nomofobi arasındaki ilişkiyi inceleyen* [Yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Aksoy, S. (2020). *Üniversite öğrencilerinde sosyal medya bağımlılığının, sosyal kaygı ve kişisel iyi oluş ile arasındaki ilişkinin incelenmesi*. [Yüksek lisans tezi]. Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- American Psychiatric Association, DSM-5 Task Force. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5™* (5th ed.). American Psychiatric Publishing, Inc.
- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem:

- Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Andreassen, C. S., Billieux, J., Griffiths, M. D., Kuss, D. J., Demetrovics, Z., Mazzoni, E., & Pallesen, S. (2016). The relationship between addictive use of social media and video games and symptoms of psychiatric disorders: A large-scale cross-sectional study. *Psychology of Addictive Behaviors*, 30(2), 252–262. <https://doi.org/10.1037/adb0000160>
- Apak, E., ve Yaman, Ö. M. (2019). Üniversite öğrencilerinde nomofobi yaygınlığı ve nomofobi ile sosyal fobi arasındaki ilişki: Bingöl Üniversitesi örnekleme. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 6(3), 611-629. <http://dx.doi.org/10.15805/addicta.2019.6.3.0078>
- Asensio Chico, I., Díaz Maldonado, L., & Garrote Moreno, L. (2018). Nomophobia: Disorder of the 21st Century. *Semergen*, 44(7), e117–e118. <https://doi.org/10.1016/j.semerg.2018.05.002>
- Augner, C., & Hacker, G. W. (2012). Associations between problematic mobile phone use and psychological parameters in young adults. *International Journal of Public Health*, 57(2), 437-441. <https://doi.org/10.1007/s00038-011-0234-z>
- Babayiğit, A., Buran, A., Müezzini, E. E., Çakıcı, M., Fatmaoğulları, T., ve Balkır, F. (2019). KKTC’de nomofobi yaygınlığı, saldırganlık ve öfkenin sosyal medya bağımlılığı ile ilişkisinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20, 87-90.
- Bacanlı, H., T. İlhan & Aslan, S. (2009). Beş Faktör Kuramına Dayalı Kişilik Ölçeğinin Geliştirilmesi: Sıfatlara Dayalı Kişilik Testi (SDKT). *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 70(2), 261-279. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tebd/issue/26107/275060>
- Baloğlu, M., Şahin, R., & Arpacı, I. (2020). A review of recent research in problematic internet use: Gender and cultural differences. *Current Opinion in Psychology*, 36, 124–129. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.05.008>
- Baz, F. Ç. (2018). Sosyal medya bağımlılığı: Üniversite öğrencileri üzerine çalışma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 9(16), 276- 295. <https://doi.org/10.26466/opus.470118>
- Bianchi, A., & Phillips, J. G. (2005). Psychological predictors of problem mobile phone use. *CyberPsychology & Behavior*, 8(1), 39–51. <https://doi.org/10.1089/cpb.2005.8.39>
- Booker, C. L., Kelly, Y. J., ve Sacker, A. (2018). Gender differences in the associations between age trends of social media interaction and well-being among 10-15 year olds in the UK. *BMC Public Health*, 18(1), 1-12. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5220-4>

- Bragazzi, N. L., ve Del Puente, G. (2014). A proposal for including nomophobia in the new DSM-V. *Psychology Research and Behavior Management*, 7, 155. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S41386>
- Burger, Jerry M. (2006). *Kişilik*. (Çev.İ. Deniz & E. Sarioğlu,). Kaktüs Yayınları.
- Burucuoğlu, M. (2017). Meslek yüksekokulu öğrencilerinin nomofobi düzeyleri üzerinde bir araştırma. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 482-489. https://dergipark.org.tr/tr/pub/joiss/issue/32387/360207#article_cite
- Corey, G. (2015). *Psikolojik danışma kuram ve uygulamaları* (T. Ergene, Çev.). Metis Yayıncılık.
- Cortés, M. E., & Herrera-Aliaga, E. (2022). Nomophobia: The smartphone addiction. Impact and recommendations for their proper use in healthcare teaching environment, *Revista Medica De Chile*, 150(3), 407–408. <https://doi.org/10.4067/S0034-98872022000300407>
- Costa, P. T., Jr., & McCrae, R. R. (2006). Age changes in personality and their origins: Comment on Roberts, Walton, and Viechtbauer. *Psychological Bulletin*, 132(1), 26–28. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.1.26>
- Çırak, M. (2021). *Üniversite öğrencilerinde nomofobi: dijital bağımlılık, sosyal bağlılık ve yaşam doyumunun rolü*. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çömlekçi, M. F., ve Başol, O. (2019). Gençlerin sosyal medya kullanım amaçları ile sosyal medya bağımlılığı ilişkisinin incelenmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 173-188.
- Daily Mail (2008). *Nomophobia is the fear of being out of mobile phone contact-and it's the plague of our 24/7 age*. <http://www.dailymail.co.uk/news/article-550610/Nomophobia-fear-mobile-phone-contact-plague-24-7-age.html>, 21.12.2015.
- Demir, Y., ve Kumcağız, H. (2019). Üniversite öğrencilerinin sosyal medya bağımlılığının farklı değişkenler açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 9(52), 23-42. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/44557/550132#article_cite
- Demirci, İ. (2019). Bergen sosyal medya bağımlılığı ölçeğinin türkçeye uyarlanması, depresyon ve anksiyete belirtileriyle ilişkisinin değerlendirilmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry/Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 20, 15-22. <http://dx.doi.org/10.5455/apd.41585>
- Dien, T. M., Chi, P. T. L., Duy, P. Q., Anh, L. H., Ngan, N. T. K., & Hoang Lan, V. T. (2023). Prevalence of internet addiction and anxiety, and factors associated with the high level of anxiety among adolescents in Hanoi, Vietnam during the COVID-19 pandemic. *BMC public health*, 23(1), 2441. <https://doi.org/10.1186/s12889-023-17348-2>

- Erdem, H., Kalkın, G., Türen, U., ve Deniz, M. (2016). Üniversite öğrencilerinde mobil telefon yoksunluğu korkusunun (nomofobi) akademik başarıya etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(3). https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/24697/261196#article_cite
- Frassini, S., Giovannini, D., Biondi, A., Rocchi, M. B. L., Rasori, S., Nardella, N., & Capalbo, M. (2021). Nomophobia and the connection anxiety dimensions: a cross-sectional study among students and nurses, *Recenti progressi in medicina*, 112(9), 587–593. <https://doi.org/10.1701/3658.36423>
- Glass, R., Prichard, J., Lafortune, A., & Schwab, N. (2013). The influence of personality and facebook use on student academic performance. *Issues in Information Systems*, 14(2), 119-126. <https://doi.org/10.1109/ICRIIS.2017.8002518>
- Güllüce, A. Ç., Kaygın, E., ve Borekci, N. E. (2019). Üniversite öğrencilerinin nomofobi düzeyi ile öznel iyi olma durumları arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Ardahan örneği. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 37(4), 651-673. <https://doi.org/10.17065/huniibf.482061>
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A Regression-based approach*. The Guilford Press.
- Hoşgör, H., Tandoğan, Ö., ve Gündüz-Hoşgör, D. (2017). Nomofobinin günlük akıllı telefon kullanım süresi ve okul başarısı üzerindeki etkisi: Sağlık personeli adayları örneği. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(46), 573-595. <https://doi.org/10.16992/ASOS.12266>
- Işık, M. & Kaptangil, İ. (2018). Akıllı telefon bağımlılığının sosyal medya kullanımı ve beş faktör kişilik özelliği ile ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerinden bir araştırma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(2), 695-717. <https://doi.org/10.15869/itobiad.361081>
- Jena, R. K. (2015). Compulsive use of smartphone and Its effect on engaged learning and nomophobia, *Smart Journal of Business Management Studies*; 11(1): 42-52.
- King, A. L. S., Valença, A. M., Silva, A. C. O., Baczynski, T., Carvalho, M. R., ve Nardi, A. E. (2013). Nomophobia: Dependency on virtual environments or social phobia? *Computers in Human Behavior*, 29 (1), 140-144. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2012.07.025>
- Larsen, R.J. & Ketelaar, T. (1991). Kişilik ve olumlu ve olumsuz duygusal durumlara yatkınlık. *Kişilik ve Sosyal Psikoloji Dergisi*, 61(1), 132-140.
- Liao, C.H., & Wan, Y. B., (2010). Personality trait, social interaction and mobile phone usage dependence. *Social Science Research Network*, 1, 1- 13. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1724286>

- Liebert, R. (1995). *Personality*, Brooks/Cole Pub. McGraw Hill.
- McCrae, R. R. & Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 81-90. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.1.81>
- McCrae, R. R. & John, O. P. (1992). An introduction to the five-factor model and its applications. *Journal of Personality*, 60(2), 175–215. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1992.tb00970.x>
- McShane, S.L., Von Glinow, M.A. (2005), *Organizational behavior: Emerging realities for the workplace revolution*, McGraw Hill Companies, Inc., New York.
- Oktan, V. (2015). Üniversite öğrencilerinde problemlı internet kullanımı, yalnızlık ve algılanan sosyal destek. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 23(1), 281-292. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kefdergi/issue/22600/241460>
- Öz, H., & Tortop, H. S. (2018). Üniversite okuyan genç yetişkinlerin mobil telefon yoksunluğu korkusu (nomofobi) ile kişilik tipleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 2(3), 146-159. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejnm/issue/38604/447997>
- Perrin, A. (2015). Social media usage. *Pew research center*, 52-68.
- Servidio, R. (2014). Exploring the effects of demographic factors, internet usage and personality traits on Internet addiction in a sample of Italian university students. *Computers in Human Behavior*, 35, 85–92. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2014.02.024>
- Sırakaya, M. (2018). Ön lisans öğrencilerinin nomofobi düzeylerinin akıllı telefon kullanım durumlarına göre incelenmesi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 714-727. <https://doi.org/10.17860/mersinefd.359458>
- Soto, C.J., Kronauer, A. & Liang J.K., (2016). *Five-factor model of personality, in Encyclopedia of adulthood and aging*, Whitbourne, S.K. (Eds.). Hoboken, (pp. 506-510) Wiley.
- Takao, M. (2014). Problematic mobile phone use and big-five personality domains. *Indian Journal of Community Medicine*, 39(2), 111-113. <https://doi.org/10.4103%2F0970-0218.132736%5D>
- Tavolacci, M. P., Meyrignac, G., Richard, L., Dechelotte, P. ve Ladner, J. (2015). Problematic use of mobile phone and nomophobia among French college students. *The European Journal of Public Health*, 25(3), <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckv172.088>
- Terlemez, C. (2019). *Dijital oyun bağımlılığı ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki* [Yüksek lisans tezi]. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi'nden alınmıştır.
- Ünver, H., Benli, T. E., ve Ünver, Z. (2021). Sağlık profesyoneli adaylarında sosyal medya bağımlılığının nomofobiye etkisi. *Türkiye Klinikleri*

- Journal of Nursing Sciences*, 13(3).
<https://doi.org/10.5336/nurses.2020-79138>
- Yaman, Z., ve Kavuncu, B. (2019). Üniversite öğrencilerinin sosyal gelişmeleri kaçırma korkusunun ve sosyal ağ kullanım amacının nomofobi düzeyine etkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 555-570. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gopsbad/issue/51614/641584>
- Yıldırım, C., Sumuer, E., Adnan, M., & Yıldırım, S. (2016). A growing fear: Prevalence of nomophobia among *Turkish College Students. Information Development*, 32(5), 1322-1331. <https://doi.org/10.1177/0266666915599025>
- Yıldırım, C., ve Correia, A. P. (2015). Exploring the dimensions of nomophobia: Development and validation of a self-reported questionnaire. *Computers in Human Behavior*, 49, 130-137. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.02.059>
- Yorulmaz, M., Kırac, R., ve Sabırlı, H. (2018). Üniversite öğrencilerinde nomofobinin uyku ertelemeye etkisi. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(27), 2988-2996. <https://doi.org/10.26450/jshsr.598>
- Young KS. (1998). *Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction and a winning strategy for recovery*. New York: John Wiley ve Sons

Extended Abstract

Information technologies have developed very rapidly. Smartphones and mobile devices have taken the biggest share from this development (Yıldırım & Correia, 2015). The introduction of smart devices into our lives has become a necessity for almost everyone (Hoşgör, Tandoğan, & Gündüz-Hoşgör, 2017). The increase in the time spent with smartphones has brought some problems with it. One of these problems is nomophobia. nomophobia; It can be defined as the fear, anxiety and restlessness experienced when staying away from the smartphone (King et al., 2013). In In DSM V, nomophobia symptoms are classified within the criteria for specific phobia. These symptoms are outlined as follows: experiencing anxiety or fear related to a specific object or situation, where the phobic object or situation consistently induces fear or anxiety. Individuals attempt to avoid the phobic situation or object with heightened fear or anxiety. The fear associated with the phobic situation or object is deemed disproportionate to the actual danger within the sociocultural context. For a diagnosis, the fear, anxiety, or avoidance must persist for over six months, leading to clinically significant distress or impairment in social, occupational, or other important areas of functioning. Additionally, these symptoms cannot be attributed to other mental disorders according to the American Psychiatric Association (APA, 2013). Social media has many uses. In particular, the socialization area is a tool used for entertainment communication, personal presentation and sharing, and to learn more about

people (Çömlekçi and Başol, 2019). It has also become a communication environment where people have current discussions (Demir & Kumcagiz, 2019). Young (1998) identified eight symptoms associated with social media addiction, suggesting that the presence of at least five of these may indicate an individual's susceptibility to this form of addiction. These symptoms encompass spending excessive time ruminating about social media, an escalating need for its use, unsuccessful attempts to limit usage, experiencing restlessness or negative emotions when usage is restricted, exceeding planned usage durations, encountering challenges in familial and social relationships as well as missed educational or career opportunities, misrepresenting time spent on social media, and using social media as a coping mechanism to alleviate negative emotions or escape from problems. This framework provides insights into the multifaceted aspects of social media addiction and aids in recognizing individuals who may be affected by its adverse impacts.

Extraversion highlights sociability, energy, and friendliness (Larsen & Ketelaer, 1991). In contrast, Introversion reflects shyness, avoidance of socializing, and a preference for solitude (McShane & Von Glinow, 2005). Responsibility signifies discipline, goal setting, and determination (Costa & McCrae, 2006). Conversely, Purposelessness denotes traits like laziness and impulsivity, with a lack of goal prioritization (Costa & McCrae, 2006). Agreeableness includes helpfulness and friendliness, while Avarice-Headedness indicates low agreeableness, featuring vindictiveness and arrogance (McCrae & John, 1992). Emotional Stability-Determination characterizes calmness and optimism (McCrae & Costa, 1992), whereas Emotional Inconsistency-Neuroticism portrays chronic negative emotions (Soto et al., 2016). Openness to Experience-Development reflects openness to innovation, encompassing adventurousness and curiosity (McCrae & John, 1992). Conversely, Immaturity-Conservatism represents resistance to change, featuring conservatism and routine attachment (Soto et al., 2016). Nomophobia Scale: Bergen Social Media Addiction Scale and Adjective-Based Personality Test (SDKT) were used. In the analysis, the Process macro developed by Hayes (2018) was used. The bootstrapping technique was used to prove that the direct and indirect effects of the proposed model were significant. As a result of the t-tests of university students according to age and gender, no significant difference was found between the groups in terms of research variables. It was determined that there was a high level of positive and significant relationship between nomophobia and personality traits. This shows that the personality traits of individuals with nomophobia will be positively affected. It has been determined that there is a highly positive and significant relationship between personality traits and social media addiction. This shows that personality traits are positively related to social media addiction in individuals. It has been determined that there is a high level of positive and significant relationship between social media addiction and nomophobia. This situation shows that individuals with nomophobia are positively related to social media addiction. Personality traits predict social

media addiction positively, Personality traits predict nomophobia positively, and social media addiction positively predict nomophobia. From this point of view, it has been determined that social media addiction mediates the relationship between personality traits and nomophobia.

In the study conducted by Öz and Tortop (2018), a relationship between two variables was found. Terlemez (2019) did not find any relationship in the study conducted. Liao and Wan (2010) found a relationship. Işık and Kaptangil (2018) found a positive relationship between responsibility, compatibility, and neuroticism. Bianchi and Philips (2005) found a positive relationship between extraversion. Augner and Hacker (2012) found a positive relationship with extraversion. Glass et al. (2013) found a positive relationship with extraversion. Takao (2014) found a positive relationship between extraversion, neuroticism, and openness to experience. Servidio (2014) found a negative relationship between extraversion and agreeableness.

TÜKETİCİLERİN SATIŞ GELİŞTİRME UYGULAMALARINA YÖNELİK TUTUMLARININ ÖLÇÜLMESİ: BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI

Aykut YILMAZ* & Hayrettin ZENGİN**

Öz

Tutundurma karması elemanlarından biri olan satış geliştirme firmaların tüketicilerle etkileşime girdiği başlıca faaliyetlerden biridir. Satış geliştirme uygulamaları ile işletmeler tüketicileri ürünlerini satın almaları için ikna etmeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı satış geliştirme faaliyetlerine yönelik tüketici tutumlarının ölçümünü sağlayacak bir araç geliştirmektir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde literatürde yer alan ölçeklerden alınan 13, çalışma kapsamında geliştirilen 22 ifade ile anket taslak formu ortaya çıkarılmıştır. Araştırmada veri toplama İstanbul, Kocaeli ve Sakarya illerinde, yaş ve cinsiyete göre kota örnekleme yapılarak gerçekleştirilmiştir. Analizde 2.527 katılımcı verisi yer almakta olup, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri ile yapının ortaya çıkarılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen ölçekte toplam 11 ifade yer almakta ve bu ifadeler bilişsel (3 adet), duygusal (4 adet) ve davranışsal (4 adet) öğeleri temsil etmesi nedeniyle de özgünlük taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Satış Geliştirme, Tutum, Ölçek Geliştirme.

MEASURING CONSUMERS' ATTITUDES TOWARDS SALES PROMOTION PRACTICES: A SCALE DEVELOPMENT STUDY

Abstract

Sales development, one of the elements of the promotion mix, is one of the main activities in which companies interact with consumers. With sales promotion practices, companies try to persuade consumers to buy their products. The purpose of this study is to develop a tool to measure consumer attitudes towards sales promotion activities. In the process of developing the scale, a draft questionnaire form was created with 13 items taken from the scales in the literature and 22 items developed within the scope of the study. Data collection was carried out in İstanbul, Kocaeli and Sakarya provinces by quota sampling according to gender and age. The

* Bu çalışma "Tüketici tutumları temelinde tutundurma karması ölçeği geliştirilmesi: Catprom ölçeği" başlıklı doktora tez çalışmasından üretilmiştir. Sakarya Üniversitesi Etik Kurulunda 61923333/050.05/ sayılı ile onay alınmıştır.

* Dr. Öğretim Üyesi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Sakarya MYO Toptan ve Perakende Satış Bölümü, aykuty@subu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8076-0349>

** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme Bölümü, hzenigin@sakarya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5094-5622>

analysis included 2,527 participant data, and the structure was revealed through explanatory and confirmatory factor analyses. The scale obtained as a result of the research includes 11 items in total, and these statements are unique as they represent cognitive (3), emotional (4) and behavioral (4) elements.

Keywords: Sales Promotion, Attitude, Scale Development.

Giriş

İşletmelerin tutundurma karması unsurlarını tercih etmelerinin birincil hedefi, hedef kitlenin katılımını ve mübadele etkinliğine teşvik etmektir. Bu hedefe ulaşmak için, bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerin teşvik edilmesi ve yönlendirilmesi gerekir (Erdoğan, 2014, s. 17). Tutumun yapısında yer alan üç temel öğeden ilk olarak, bilişsel bileşenin, algı ve farkındalık gibi zihinsel süreçlerden evrilerek öne çıktığı gözlemlenir. Duygusal unsura geçildiğinde, bireyin konuya olan ilgisi ve beğenisi gibi etkenlerin rol oynadığı görülür. Son aşamada, davranışsal öğenin, bireyin eylemleri ile - deneme, satın alma veya satın almama gibi - etkinleştiği belirtilebilir (Altunışık, Özdemir ve Torlak, 2014, s. 412).

Satış geliştirme, tüketicilerin gözünde promosyonel veya kampanya bazlı bir ürün olarak kabul edilen bir tutundurma çabasıdır. Satış geliştirme etkinlikleri, ürün tanıtımları için stantlar oluşturmaktan, numune ürün dağıtımına ve bayiler için toplantılar organize etmeye kadar çeşitlilik arz eder. Başka bir ifadeyle, bu faaliyetler, maddi ya da maddi olmayan ek değerlerin sağlandığı ve ürünleri veya hizmetleri daha çekici hale getirdiği pazarlama stratejileri olarak tanımlanabilir (Oyman, 2013, s. 65).

Ölçme, bireyin yaşam çevresindeki canlıları, nesnelere veya olayları gözlemleyerek ve bu gözlemler sonucunda topladığı verileri sayılar ve sembollerle ifade etmesi sürecini tanımlar (DeVellis, 2003, s. 2; Kalaycı, 2014, s. 379; Karagöz, 2017, s. 6). Bu süreç, nesnelere, canlıların, olayların ve bireylerin özelliklerinin tanımlanması ve açıklanması ile ilgilidir (Altunışık vd., 2012, s. 110). Biliş, duygu, davranış, eğilim, tepki, tutum gibi soyut özellikleri nicel olarak ifade etmek için tasarlanmış ölçüm araçlarına ölçek adı verilir. Bu araçlar, bireylerin gelenekleri, çevresel etkenler, eğitim ve bilgi düzeyleri, duyguları ve düşünceleri gibi çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Bu araçların temel amacı, bireylerin çeşitli olgulara karşı tutumlarını sayısal bir biçimde dönüştürmektir (Özdamar, 2016, s. 28).

Bu çalışmada satış geliştirme uygulamalarına yönelik tüketici tutumlarının ölçülmesini sağlayacak bir araç geliştirilmesi amaçlanmaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇEVÇEVE

Çalışmanın bu başlığında satış geliştirme ve tutum kavramları açıklanmaya çalışılmıştır.

1.1. Satış Geliştirme

Satış geliştirme stratejileri, çeşitli amaçlarla tüketiciye yönelik olarak kullanılır. Yeni bir markanın tanıtımında, deneme amaçlı satın almayı teşvik etmek için bu stratejiler uygulanırken, ürün yaşam döngüsünün ilerleyen aşamalarında, tekrarlanan alımların yapılmasını sağlamak için de başvurulur. Satış geliştirme çabaları, tüketicileri daha fazla miktarlarda satın almaya teşvik etmenin yanı sıra, ürün veya hizmetlere dikkat çekmek ve talep oluşturmak gibi hedefleri başarıyla gerçekleştiren stratejilerdir (Kaser, 2013, s. 226).

Satış geliştirme stratejileri genellikle iki ana kategoride ele alınır: tüketici merkezli ve iş merkezli (Belch ve Belch, 2004, s. 21). Fiyat bazlı olmayan girişimler kategorisi şeklinde de nitelendirilen nihai tüketici merkezli satış geliştirme eylemleri arasında; çekilişler, örnek ürün dağıtımı, yarışmalar ve sadık müşteri programları sayılabilir. Diğer yandan, fiyat bazlı girişimler şeklinde tanımlanan iş merkezli satış geliştirme stratejileri arasında; para iade teklifleri, kuponlar ve fiyat indirimleri bulunmaktadır (Huff, Alden ve Tietje, 1999, s. 79).

Satış geliştirme stratejileri, tutundurma faaliyetlerinin diğerlerine kıyasla daha hızlı sonuçlar elde etme amacını taşır. Aslında, doğru bir şekilde kullanıldığında, satış geliştirme stratejileri, hemen hemen tüm diğer tanıtım stratejilerine göre daha hızlı bir yanıt süreci sağlar (Yeshin, 2006, s. 4). Hatta kişisel satış faaliyetleri ile eşzamanlı olarak uygulandığında, hızlı sonuç alma hedefine daha kolay ulaşılabilir.

Hedef kitleye ek değer sunmayı amaçlayan ve diğer tanıtım faaliyetlerinden ayrılan satış geliştirme aktiviteleri; para iadeleri, kuponlar, fiyat indirimleri, çekilişler, hediye dağıtımları, yarışmalar gibi aktiviteleri kapsar (Oyman, 2013, s. 65; Blattberg ve Neslin, 1989). Ayrıca, ürünlerin mağaza içinde sergilenmesi, ücret ödemedi yapılan denemeler (Shi, Cheung ve Prendergast, 2005, s. 469), değişim teklifleri, müşteri ödülleri, satın alma noktaları (Neha ve Manoj, 2013, s. 10) ve kazı kazan kartı uygulamaları (Mittal ve Sethi, 2011, s. 170) gibi çeşitli faaliyetlerle satış geliştirme stratejileri uygulanabilmektedir.

Son yıllarda gerçekleştirilen ampirik araştırmalar ışığında, satış geliştirme stratejilerinin nasıl işlediği ve hedeflerin nasıl gerçekleştirildiği ile ilgili dokuz genelleme belirlenmiştir (Shimp ve Andrews, 2013, s. 538):

1. Kısa süreli perakende fiyat iskontolarının satışlarda belirgin bir artışa neden olduğu görülmüştür.
2. Sunulan fırsatların frekansı arttıkça, alıcıların bu fırsatlara olan coşkusu azalmaktadır.
3. Fırsatların sıklığı, tüketicilerin referans fiyat algısını değiştirmektedir.

4. Aracılar, kendilerine sunulan fırsatların tamamını son tüketicilere aktarmamaktadırlar.
5. Bir markanın pazardaki payı arttıkça, bu markanın fırsatlara olan duyarlılığı azalmaktadır.
6. Bir satış geliştirme aktivitesinin aynı zamanda reklamı da yapılıyorsa, mağazalardaki müşteri trafiğinde bir yükseliş görülmektedir.
7. Özellik taşıyan reklamlar ve görsel malzemeler, indirimli sunan markaların satışlarında sinerji etkisi göstermektedir.
8. Promosyonların bir ürüne ait kategorideki etkisi, tamamlayıcı ve rekabetçi ürün kategorilerindeki satışları da etkilemektedir.
9. Yüksek kaliteye sahip ürünlerdeki satış geliştirme stratejileri, düşük kaliteye sahip ürünlerin müşterilerini çekmektedir. Ancak, düşük kaliteli ürünler için yapılan promosyonlar bu etkiyi göstermemektedir.

Bu uygulamaların her biri, tutundurma faaliyetlerinin genel hedeflerine ulaşmayı kolaylaştıran araçlardır. Ancak, her bir satış geliştirme stratejisinin kendi özgün hedefleri vardır. Önceden belirtildiği gibi, bir ana sistem, bileşen alt sistemlerin uyumlu bir şekilde işlemesi sonucunda düzgün bir şekilde çalışabilir. Bu bağlamda, satış geliştirme stratejilerinin entegre bir perspektiften ve birlikte uygulanması, tanıtım faaliyetleriyle belirlenen hedeflere ulaşmayı kolaylaştırır.

1.2. Tutum

Bir bireyin tutumları genellikle biliş, duygu ve davranış olmak üzere üç temel unsurdan oluşur ve bu unsurlar arasında genellikle bir organizasyon ve iç tutarlılık var olduğu kabul edilir. Bu anlayışa göre, bireyin bir konu hakkındaki bilgileri bilişsel bileşeni, konuya karşı hislerini duygusal bileşeni ve sergilediği tavırları ise davranışla ilgili olan bileşeni temsil eder (İnceoğlu, 2011, s. 29). Tutumun bu üç bileşenini göz önünde bulundurarak, bireyler konuları olumlu veya olumsuz bir şekilde değerlendirebilir ve tepkilerini bu doğrultuda sergileyebilirler. Bu değerlendirmeler, bireylerin duygularını, inançlarını ve davranışlarını uyumlu bir şekilde şekillendirebilmek için yapılmaktadır (Maio, Olson, Bernard ve Luke, 2006, s. 289). Eğer bu üç öğe arasında bir koordinasyon ve organizasyon eksikliği varsa, yani bu öğeler arasındaki uyum sağlanamıyorsa, bir tutumun oluşması muhtemel değildir (İnceoğlu, 2011, s. 30).

Tutumlar, diğer birçok psikolojik faktör gibi, direkt olarak gözlemlenemeyen ve genellikle bireylerin sözel veya davranışsal eylemlerinden çıkarılan soyut kavramlardır. Yani, tutumlar, bireylerin belirli tepkilerini ve davranışlarını yansıtmaktadır (Tavşancıl, 2014, s. 85). Bir meta-analiz yapan Kraus (1995), tutumların ve davranışların arasındaki ilişkiyi incelemiş ve 88 farklı çalışmanın sonuçlarını analiz etmiştir. Bu analiz sonucunda, tutumların gelecekteki davranışları büyük ölçüde öngördüğü sonucuna varmıştır. Ayrıca, tutumların hafızada kolaylıkla erişilebildiği ve

kararlı olarak görüldüklerinde, gelecekteki davranışlarla aralarındaki ilişkinin daha kuvvetli olduğu gözlemlenmiştir (Glasman ve Albarracín, 2006).

Tutum, bir bireyin kendisine, çevresindeki bir nesneye, sosyal bir konuya ya da olaya karşı duygusal, bilişsel ve davranışsal bir yanıt önyargısı olarak tanımlanabilir. Bu yanıt önyargısı, bireyin deneyimlerine, bilgilerine, duygularına ve dürtülerine dayanmaktadır (İnceoğlu, 2011, s. 22). Tutumlar belirli bir yoğunluğa (veya kuvvete) sahiptir. Bu yoğunluk, tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin yoğunluklarının toplamı şeklinde düşünülebilir. Genel olarak, aralarında bir uyuma sahip olan bu üç öğeye tutumun bileşenleri denir. Örneğin, aynı konuda olumlu ya da olumsuz tutumları olan iki farklı kişi olabilir, ancak bu kişilerden birinin tutumu diğerinden daha yoğun olabilir. Bu yoğunluk, bir kişinin tutumunun sadece bir öğeden oluşurken, diğer kişinin tutumunun iki veya üç öğenin birleşiminden oluşması durumunda belirlenebilir (Kağıtçıbaşı, 1999, s. 104-110).

2. YÖNTEM

Çalışmanın amacı, tüketicilerin satış geliştirme uygulamalarına yönelik tutumlarının ölçümünü gerçekleştirecek bir ölçeği literatüre kazandırmaktır. Ölçek geliştirilirken tutumun bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenleri detayında çalışılmış olup, ortaya çıkacak ölçeğin 3 boyuttan oluşması hedeflenmiştir. Çalışmaya ölçülmek istenen yapının tanımlanmasıyla başlanmış ve devamında literatür inceleme sürecinde tespit edilen ve ifade geliştirme sürecinde faydalanılan kaynaklara Tablo 1’de, bu kaynaklardan alınan ifadelere ise Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 1. Çalışma Kapsamında İncelenen Satış Geliştirme Ölçekleri

| Çalışmanın İçeriği | Kaynak |
|---|-------------------------------------|
| Broşürlere, kuponlara ve mağaza içi kampanyalara göre psikografik faktörlerin farklılıklarının incelenmesi | (Martinez ve Montaner, 2006) |
| Satış geliştirme faaliyetlerinin faydacı ve hedonik motivasyonlara göre incelenmesi | (Chandon, Wansink ve Laurent, 2000) |
| Tüketicilerin satış geliştirme faaliyetlerine nasıl baktıklarını ve satış geliştirmeden ne tür faydalar gördüklerinin belirlenmesi. Bunlar arasında kalite, fiyat, kolaylık, keşfetme, eğlence ve heyecan, değer ve takdir bulunur. | (Oyman, 2004) |

Tablo 2. Çalışma Kapsamında İncelenen Ölçeklerden Alınan İfadeler

| İfadenin Durumu | Tutum Öğesi | İfade | Kaynak |
|-----------------|-------------|---|---------------------|
| Değiştirilmeyen | Biliş | Kampanyalar ihtiyacım olan ürünü bana hatırlatır. | (Chandon vd., 2000) |

| | | | |
|-----------------|----------|--|------------------------------|
| Değiştirilmeyen | Biliş | Kampanyalar satılmayan ürünler için yapılır. | (Oyman, 2004) |
| Değiştirilmeyen | Davranış | Benzer ürünler arasından kampanyalı olanı seçerim. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Biliş | Kampanyalar ürünlerle ilgili yeni bilgiler edinmemi sağlar. | (Chandon vd., 2000) |
| Uyarlanan | Biliş | Kampanyaları takip etmek alışverişte zaman kazandırır. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Biliş | Ürün görselleri/broşürleri satın alma kararında etkilidir. | (Martinez ve Montaner, 2006) |
| Uyarlanan | Davranış | Alışveriş yaparken kampanyalı ürünleri tercih ederim. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Davranış | Alışverişe çıkmadan kampanyaları kontrol ederim. | (Martinez ve Montaner, 2006) |
| Uyarlanan | Davranış | Kampanyalar marka tercihimı değiştirir. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Davranış | Kampanyalar sayesinde normalde alamayacağım ürünleri alırım. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Davranış | Kampanyalar sayesinde tasarruf yaparım. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Duygu | Kampanyaları kaçırdığımda üzülürüm/pişman olurum. | (Oyman, 2004) |
| Uyarlanan | Duygu | Kampanyaları takip etmeyi severim. | (Oyman, 2004) |

Çalışmanın üçüncü aşamasında odak grup görüşmeleri yapılarak mevcut ölççeklerden elde edilen ifadelerin yanı sıra yeni ifadeler oluşturularak ifade havuzunda ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Sonraki aşamada ölçüm türünün Likert tipi olmasına karar verilmiştir. Bu kararı verirken literatürde en fazla rastlanılan türlerden biri olması etkili olmuştur. Beşinci aşamada ise 35 ifadeden oluşan havuz taslak formda bir araya getirilmiştir. Sonrasında en önemli adımlardan biri olan pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Burada 393 katılımcının cevapları analize tabi tutulmuş ve 8 ifadenin yapı içerisinde uyumsuz kalması nedeniyle son anket formundan çıkartılmasına karar verilmiştir. Yedinci aşama olan saha uygulamasında ankette 27 adet ifade yer almış ve 2.527 kişinin katılımı ile veri toplama işlemi tamamlanmıştır. Bulgular kısmında da görüleceği üzere elde edilen verilere; açıklayıcı faktör analizi ve doğrulayıcı faktör analizi sırasıyla uygulanarak nihai ölççeğe ulaşılmasına çalışılmıştır.

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, üzerinde genellemeler yapmayı planladığımız ve örneklemin seçildiği grup olarak tanımlanabilir (Altunışık vd., 2012, s. 132).

Örneklem, belirli kurallar çerçevesinde seçilen ve evrenin özelliklerini temsil etme kapasitesine sahip bir alt grup olarak kabul edilir. Çeşitli nedenlerle, örneğin zaman, maliyet ve işgücü kısıtlamaları nedeniyle, tüm evrende bir araştırma yürütmek genellikle mümkün olmayabilir. Bu yüzden, en az çaba ile gerekli bilgiye ulaşmayı sağlayacak şekilde bir örneklem üzerinde çalışılır (Karagöz, 2017, s. 54). Gerçekte, evrende bulunan bireyler genellikle tamamen homojen olmadığından, örneklemin evren içerisinden uygun bir şekilde alınması önemlidir (Kurtuluş, 2008, s. 84).

Bu çalışmanın ideal evreni, 15 yaşın üzerindeki ve Türkiye’de ikamet eden tüketicilerdir. Ancak, ekonomik kısıtlamalar nedeniyle, araştırma evreni Marmara bölgesi olarak belirlenmiştir. İstanbul, Kocaeli ve Sakarya’da yaşayan tüketiciler araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. Bu illerin seçilmesinin nedeni, çeşitli kimliklere sahip bireylerin bu bölgelerde yaşaması ve bu durumun, örneklemin evreni temsil etme kabiliyetini artırmasıdır.

Kota örnekleme tekniği, bu araştırma için seçilen örnekleme tekniğidir. Bu, tesadüfi olmayan bir örnekleme tekniği olup, belirlenen farklılıkların örnekleme bulunmasını garanti eder (Neuman, 2014, s. 322). Araştırma kapsamında, bu örnekleme tekniği cinsiyet ve yaş dağılımları için uygulanmıştır. Bu bağlamda, Türkiye İstatistik Kurumu’nun Nüfus ve Demografi verilerine dayanarak, cinsiyetin yanı sıra farklı yaş gruplarının nüfustaki paylarına göre örneklem belirlenmiştir. Böylece, ulaşılan örneklemin cinsiyet ve yaş ölçütlerine göre evrenle uyumunu sağlayacağı ve evreni temsil yeteneğini yükselteceği düşünülmüştür.

Belirlenen çerçevede, katılımcılara tablonun gösterdiği dağılıma göre toplamda 3.000 adet anket dağıtılmıştır. Tamamlanan ve analiz sürecine dahil edilen anketlerin sayısı 2.527’dir. Bu durum, anketlere verilen yanıt oranının %84 olduğunu göstermektedir. Tablo 3’te, yaş ve cinsiyet kategorilerine göre nüfus dağılımını, bu dağılıma dayalı olarak dağıtılan anketlerin sayısını ve geri dönüş alınan anketlerin miktarını sunmaktadır. Tablodan da anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin yaş ve cinsiyet temelli nüfus dağılımını yansıtan bir örneklem grubu oluşturulması hedeflenmiştir.

Tablo 3. Türkiye Nüfus Dağılımı, Hedeflene ve Ulaşılan Anket Sayıları

| Cinsiyet | Yaş | Nüfus | Nüfustaki Oranı (%) | Dağıtılan Anket Sayısı | Ulaşılan Anket Sayısı | Ulaşılan Anket Oranı (%) |
|----------|-------------|-----------|---------------------|------------------------|-----------------------|--------------------------|
| Erkek | 15 - 19 | 3.351.043 | 5,84% | 175 | 161 | 6,37% |
| | 20 - 29 | 6.458.225 | 11,25% | 338 | 324 | 12,82% |
| | 30 - 39 | 6.497.488 | 11,32% | 340 | 233 | 9,22% |
| | 40 - 49 | 5.448.163 | 9,49% | 285 | 193 | 7,64% |
| | 50 - 59 | 4.326.467 | 7,54% | 226 | 178 | 7,04% |
| | 60 ve üzeri | 2.840.201 | 4,95% | 148 | 110 | 4,35% |

| | | | | | | |
|--------|-------------|------------|---------|-------|-------|---------|
| Kadın | 15 - 19 | 3.175.544 | 5,53% | 166 | 201 | 7,95% |
| | 20 - 29 | 6.229.827 | 10,85% | 326 | 409 | 16,19% |
| | 30 - 39 | 6.360.132 | 11,08% | 332 | 238 | 9,42% |
| | 40 - 49 | 5.347.810 | 9,32% | 280 | 210 | 8,31% |
| | 50 - 59 | 4.315.715 | 7,52% | 226 | 181 | 7,16% |
| | 60 ve üzeri | 3.042.941 | 5,30% | 159 | 89 | 3,52% |
| Toplam | | 57.393.556 | 100,00% | 3.000 | 2.527 | 100,00% |

Kaynak: TÜİK Nüfus ve Demografi,2017.

3. BULGULAR

Katılımcıların cinsiyet oranlarına bakıldığında, Türkiye nüfus dağılımına benzer şekilde, erkeklerin %52,55 ile biraz daha fazla temsil edildiği görülmektedir. Yaş gruplarına bakıldığında, en büyük katılımcı yoğunluğunun %29,01 ile 20-29 yaş grubunda ve %18,64 ile 30-39 yaş grubunda olduğunu ortaya çıkmaktadır. Tüm bu demografik dağılımların ayrıntıları Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Katılımcıların Demografik Dağılımı

| Demografik Özellikler | | | Frekans | Yüzde (%) | Demografik Özellikler | | | Frekans | Yüzde (%) |
|-----------------------|-------------|--|---------|-----------|-----------------------|----------|-------|---------|-----------|
| Cinsiyet | Erkek | | 1.199 | 47,45 | Eğitim Durumu | İlkokul | 266 | 10,53 | |
| | Kadın | | 1.328 | 52,55 | | Ortaokul | 383 | 15,16 | |
| Yaş | 15 - 19 | | 362 | 14,33 | Lise | 1.006 | 39,81 | | |
| | 20 - 29 | | 733 | 29,01 | Önlisans | 295 | 11,67 | | |
| | 30 - 39 | | 471 | 18,64 | Lisans | 470 | 18,6 | | |
| | 40 - 49 | | 403 | 15,95 | Yüksek Lisans | 98 | 3,88 | | |
| | 50 - 59 | | 359 | 14,21 | Doktora | 9 | ,36 | | |
| | 60 ve üzeri | | 199 | 7,87 | Toplam | 2.527 | 100 | | |
| | Toplam | | 2.527 | 100 | | | | | |

3.1. Açıklayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Faktör analizi, ölçek geliştirme çalışmalarında temel bir tekniktir. Bu analiz, değişkenlerin birbirleri arasındaki ilişkilere bağlı olarak faktör gruplarına ayrılmasını mümkün kılar (DeVellis, 2003, s. 137). Bu teknik, çok sayıdaki değişkeni gruplar içerisinde toplayarak, grup içi ilişkileri maksimize

ederken, gruplar arası ilişkileri minimize etme amacını güder. Ayrıca, değişkenlerin bir araya gelerek oluşturduğu grupları yeni değişkenlere dönüştürmeyi hedefler. Bu gruplara faktör denmektedir (Karagöz, 2017, s. 402). Bu işlemin yapılmasındaki ana prensip, çok sayıdaki değişkenle açıklamanın zor olduğu bir olgunun, daha az sayıdaki faktörle daha anlaşılır hale getirilebileceği fikri üzerine dayanmaktadır. Böylece, araştırmacıların değişkenlerin birleştiği faktörlerle bir durumu ifade etmeleri ve anlamaları kolaylaşmaktadır (Altunışık vd., 2012, s. 264).

Ölçek ifadeleri için açıklayıcı faktör analizi uygulanmış ve faktör yükü yetersiz seviyede kalan 3 adet ifade çıkartıldıktan sonra kalan ifadeler Tablo 5'te alt boyutlarına göre belirtilmiştir.

Tablo 5. Satış Geliştirme Ölçeği Açıklayıcı Faktör Analizi Sonucu

| Faktörler ve İfade Kodları | Faktör Yükleri | Açıklanan Varyans Yüzdesi | Cronbach Alpha |
|----------------------------|----------------|---------------------------|----------------|
| 1. Faktör: Duygusal | | 38,7 | ,94 |
| sgduy50 | ,784 | | |
| sgduy53 | ,771 | | |
| sgduy52 | ,765 | | |
| sgduy66 | ,760 | | |
| sgduy65 | ,740 | | |
| sgduy67 | ,735 | | |
| sgduy57 | ,686 | | |
| sgduy49 | ,675 | | |
| sgduy63 | ,646 | | |
| sgduy47 | ,644 | | |
| sgduy69 | ,622 | | |
| sgduy68 | ,620 | | |
| sgduy51 | ,619 | | |
| sgduy64 | ,601 | | |
| sgduy48 | ,506 | | |
| sgduy54 | ,461 | | |
| 2. Faktör: Davranışsal | | 8,6 | ,68 |
| sgdav58 | | ,734 | |
| sgdav60 | | ,719 | |

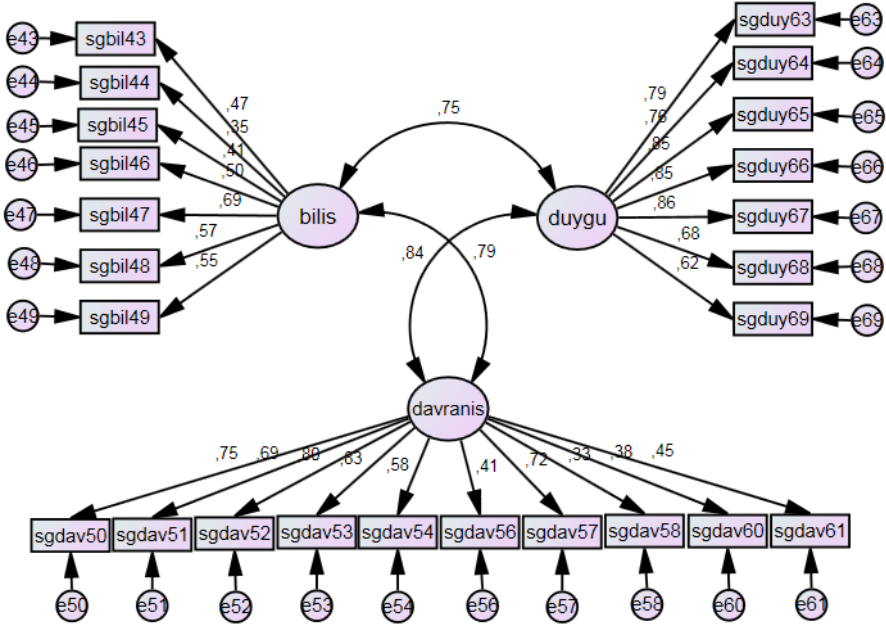
| | | |
|---------------------|------|------|
| sgdav56 | ,588 | |
| sgdav61 | ,537 | |
| 3. Faktör: Bilişsel | 6,5 | ,77 |
| sgbil43 | | ,797 |
| sgbil44 | | ,791 |
| sgbil45 | | ,785 |
| sgbil46 | | ,610 |

3.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Doğrulayıcı faktör analizi, genellikle bir yapıyı doğrulama hedefiyle ölçek geliştirme ve geçerlilik analizlerinde tercih edilen bir araçtır (Karagöz, 2017, s. 459; Bayram, 2013, s. 42; Yaşlıoğlu, 2017, s. 78). Bu analiz, açıklayıcı faktör analizi sonuçlarıyla ortaya çıkan faktör yapılarının, literatürden elde edilen faktör yapılarının, yaygın olarak kabul edilmiş mevcut ölçüm araçlarının faktör yapılarının veya teorik olarak öngörülen faktör yapılarının doğrulanmasını test etmek için kullanılan bir yaklaşımdır. Bu şekilde test edilen yapılar genellikle eğilimler, beğeniler ve tutumlar gibi konuları kapsar (Özdamar, 2016, s. 231).

Ölçek ifadelerine dayanarak oluşan model, Şekil 1'de sunulmuştur ve bu model, Doğrulayıcı Faktör Analizi yardımıyla oluşturulmuştur.

Şekil 1. Satış Geliştirme Ölçeği İfadelerine Ait DFA Modeli



Doğrulamalı faktör analizi uygulamasının neticesinde, biliş, duygu ve davranış boyutlarını temsil eden ifadelerin standart regresyon katsayıları ve hata payları, Tablo 6'da sunulmaktadır.

Tablo 6. Satış Geliştirme İfadelerinin DFA Modelinin Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları ve Hata Katsayıları

| Boyutlar | İfade Kodları | Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (λ) | Hata Katsayıları ($\epsilon=1-\lambda^2$) |
|-------------|---------------|---|---|
| Bilişsel | sgbil47 | ,685 | ,531 |
| | sgbil48 | ,566 | ,680 |
| | sgbil49 | ,547 | ,701 |
| | sgbil46 | ,500 | ,750 |
| | sgbil43 | ,471 | ,778 |
| | sgbil45 | ,412 | ,830 |
| | sgbil44 | ,351 | ,877 |
| Davranışsal | sgdav53 | ,829 | ,313 |
| | sgdav52 | ,805 | ,352 |
| | sgdav50 | ,748 | ,440 |
| | sgdav57 | ,724 | ,476 |
| | sgdav51 | ,693 | ,520 |

| | | | |
|----------|---------|------|------|
| | sgdav54 | ,579 | ,665 |
| | sgdav61 | ,448 | ,799 |
| | sgdav56 | ,411 | ,831 |
| | sgdav60 | ,381 | ,855 |
| | sgdav58 | ,327 | ,893 |
| | sgduy67 | ,860 | ,260 |
| | sgduy65 | ,852 | ,274 |
| | sgduy66 | ,851 | ,276 |
| Duygusal | sgduy63 | ,790 | ,376 |
| | sgduy64 | ,765 | ,415 |
| | sgduy68 | ,680 | ,538 |
| | sgduy69 | ,620 | ,616 |

Doğrulamalı faktör analizi sonucunda Satış Geliştirme ifadelerine dair ulaşılan uyum indekslerine ait değerler Tablo 7'de sunulmuştur.

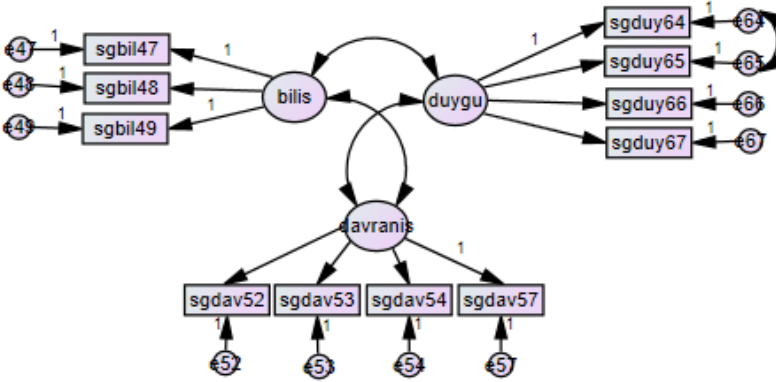
Tablo 7. Satış Geliştirme Ölçeği İfadelerine Ait DFA Modeline İlişkin Uyum İndeksi Değerleri

| χ^2/df | RMSEA | GFI | AGFI | CFI | TLI |
|-------------|-------|------|------|------|------|
| 24,609 | ,097 | ,799 | ,758 | ,810 | ,789 |

Tablo 7'de sunulan analiz sonuçları doğrultusunda, uyum indeks değerlerinin yeterli seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, ifadelerin modifikasyon indekslerine ve standartlaştırılmış regresyon katsayılarına dayanarak düzenlenmesini gerektirmiştir. Modifikasyon indeksleri tablosu, çok sayıda ifadenin benzer anlamları taşıdığını ve yüksek hata kovaryansı değerleri ile ilişkili olduğunu ortaya koydu. Bu kapsamda, sgbil44, sgbil45 ve sgbil43 kodlu ifadeler hata kovaryansları nedeniyle sırasıyla ölçekten çıkarılmış ve analiz her çıkarmadan sonra tekrar uygulanmıştır. Dördüncü kez gerçekleştirilen doğrulamalı faktör analizi sonucunda, farklı bir boyuttaki sgbil49 ifadesi ile yakın ilişkili olan sgdav50 kodlu ifadenin çıkarılmasına karar verildi. Bu adımın ardından sgdav60 ifadesi, sgdav58 ve sgdav61 kodlu ifadelerin hata kovaryansı değerleri yüksek olduğu için ölçekten çıkarılmıştır. Sonrasında, standartlaştırılmış regresyon katsayısı düşük olması nedeniyle sgdav58 (0,307), sgbil46 (0,400), sgdav56 (0,404) ve sgdav61 (0,426) ölçekten çıkartılmıştır. Analizin bir sonraki adımında, farklı boyutlarda yer alan ifadelerle hata kovaryansı değerleri yüksek bulunan sgdav69 (sgbil68 ve sgdav49 ile bağlantılı), sgdav51 (sgduy66, sgdav64 ve sgdav67 ile bağlantılı) sgdav68 (sgbil48 ile bağlantılı) ve sgdav63 (sgduy66 ve sgdav51 ile

bağlantılı) kodlu ifadelerin elenmiştir. Böylelikle, modifikasyon işlemlerine göre ölçekten ifade çıkarma kısmı tamamlanmıştır. Ek olarak, aynı boyutta yer alan ve anlamları gereği ölçekte bir arada olması beklenen sgdüy64 ile sgdüy65 kodlu ifadelerin hatalarının arasına kovaryans tanımlanmıştır. Bu düzenlenmiş model Şekil 2'de sunulmuştur.

Şekil 2. Modifikasyondan Sonra Satış Geliştirme İfadelerinin DFA Modeli



Aşağıda modifikasyonlardan sonra oluşturulan modelin standartlaştırılmış regresyon katsayılarına ve hata katsayılarına ait değerler görülmektedir (Tablo 8). Ayrıca, modelin uyum iyiliği değerleri de Tablo 9'da belirtilmiştir.

Tablo 8. Satış Geliştirme Ölçeği İfadelerinin Modifikasyonlardan Sonraki DFA Modeline İlişkin Standardize Edilmiş Regresyon ve Hata Katsayıları

| Boyutlar | İfade Kodları | Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (λ) | Hata Katsayıları ($e=1-\lambda^2$) |
|-------------|---------------|---|--------------------------------------|
| Bilişsel | sgbil47 | ,672 | ,548 |
| | sgbil49 | ,640 | ,590 |
| | sgbil48 | ,583 | ,660 |
| Davranışsal | sgdav53 | ,857 | ,266 |
| | sgdav52 | ,822 | ,324 |
| | sgdav57 | ,730 | ,467 |
| | sgdav54 | ,567 | ,679 |
| Duygusal | sgdüy66 | ,895 | ,199 |
| | sgdüy65 | ,855 | ,269 |
| | sgdüy67 | ,834 | ,304 |
| | sgdüy64 | ,722 | ,479 |

Tablo 9. Modifikasyonlar Sonrasında Satış Geliştirme Ölçeği İfadelerinin DFA Modeline Ait Uyum İndeksleri

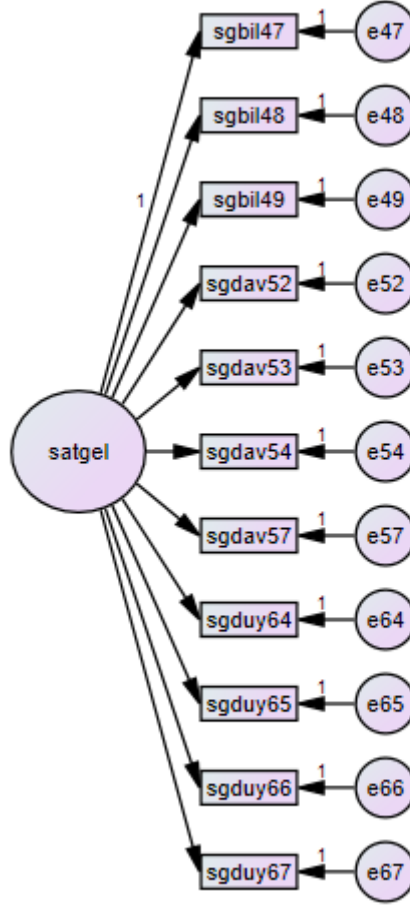
| χ^2/df | RMSEA | GFI | AGFI | CFI | TLI |
|-------------|-------|------|------|------|------|
| 8,393 | ,054 | ,975 | ,960 | ,980 | ,973 |

Modifikasyonlar sonrasında modelin uyum iyiliği değerlerinin yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna göre, ortaya çıkan ölçeğin 3 boyuttan oluştuğu 3 adet bilişsel, 4' er adet duygusal davranışsal ifadeyle ölçeğin ortaya çıktığı görülmektedir.

Örneklemin büyüklüğünün artması, χ^2 değerinin de artmasına sebep olur ve bu durum, nadiren de olsa mantıklı modellerin reddedilmesine sebep olabilir. Tersine, örneklem küçük olduğunda uygun olmayan modellerin kabul edilebilir olarak görülmesi de mümkün olabilir. Bu nedenle, χ^2 istatistiğine aşırı bir önem atfedilmemelidir. χ^2 değerinin örnekleme karşı duyarlılığı nedeniyle alternatif uyum indekslerinin geliştirilmesini gerektirir (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003, s. 33-35). Diğer uyum indeksleri tatmin edici olduğundan, model düzeltme işlemleri bu noktada sona erdirilmiştir ve sonraki aşamaya geçilmiştir.

Bu çalışmada ölçeğin, bilişsel, duygusal ve davranışsal olmak üzere üç alt boyuta ayrılması hedeflenmiştir. Ancak, ayırım geçerliliği analizlerinde beklendiği gibi değerlere ulaşılamamıştır. Bu durum, ölçeğin tek bir boyut olarak düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Tek boyutlu haliyle uygulanan doğrulayıcı faktör analizi modeli Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. Satış Geliştirme Ölçeği İfadelerinin Tek Boyut DFA Modeli



Doğrulayıcı faktör analizi sonrasında oluşan tek boyutlu ölçek ifadelerin standart regresyon katsayıları ve hata payları, Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. Satış Geliştirme Ölçeğine Ait İfadelerin Tek Boyut DFA Modeline İlişkin Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları ve Hata Katsayıları

| İfade Kodları | Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (λ) | Hata Katsayıları ($e=1-\lambda^2$) |
|---------------|---|--------------------------------------|
| sgduy65 | ,849 | ,279 |
| sgduy66 | ,846 | ,284 |
| sgduy67 | ,809 | ,346 |
| sgdav53 | ,755 | ,430 |
| sgduy64 | ,743 | ,448 |

| | | |
|---------|------|------|
| sgdav52 | ,729 | ,469 |
| sgdav57 | ,689 | ,525 |
| sgbil47 | ,620 | ,616 |
| sgdav54 | ,528 | ,721 |
| sgbil49 | ,490 | ,760 |
| sgbil48 | ,477 | ,772 |

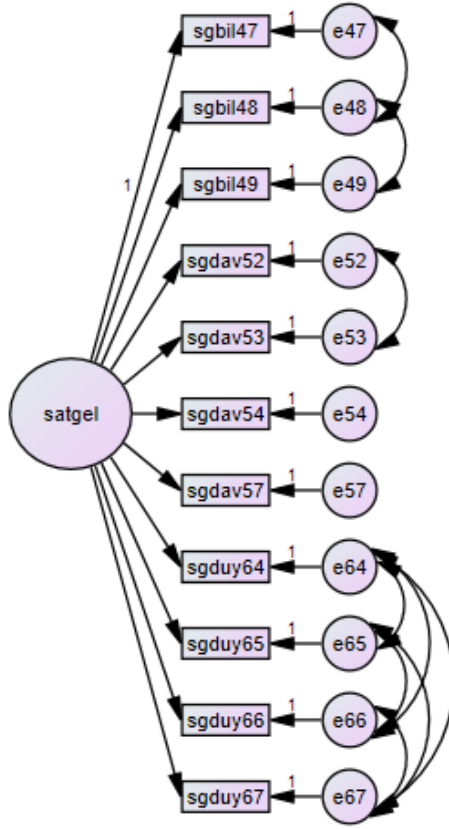
Satış geliştirme ölçeğinin tek boyutlu ifadelerine uygulanan doğrulayıcı faktör analizi neticesinde ulaşılan uyum iyiliği indeksleri, Tablo 11'de sunulmaktadır.

Tablo 11. Satış Geliştirme Ölçeğinin Tek Boyutlu İfadelerin DFA Modeline Ait Uyum İndeksleri

| χ^2/df | RMSEA | GFI | AGFI | CFI | TLI |
|-------------|-------|------|------|------|------|
| 41,765 | ,127 | ,861 | ,791 | ,882 | ,853 |

Tablo 11'deki analiz sonuçlarına dayanarak, uyum iyiliği değerlerinin memnuniyet verici seviyede olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, ifadelerin modifikasyon indekslerine ve standartlaştırılmış regresyon katsayılarına dayalı olarak yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Modifikasyon indeksleri tablosunda, çok sayıda ifadenin yakın anlamları içerdiği ve yüksek hata kovaryans değerleriyle ilişkili olduğu görülmüştür. Buna göre, modifikasyon indeksleri tablosunda yüksek değerlere sahip ifadelerin hataları arasına kovaryans tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımlamalar sırasıyla yapıлып analiz tekrar çalıştırılmıştır. Yapılan işlemlerin gerçekleştirilme sırasına göre modifikasyon indeksleri ile birlikte şöyledir; sgdav53 ve sgdav52 (441,542) kodlu ifadeler, sgduy64 ve sgduy65 (241,610) kodlu ifadeler, sgduy65 ve sgduy66 (142,521) kodlu ifadeler, sgduy66 ve sgduy67 (188,902) kodlu ifadeler, sgbil48 ve sgbil49 (102,553) kodlu ifadeler, sgduy65 ve sgduy67 (43,208) kodlu ifadeler, sgduy64 ve sgduy66 (42,685) kodlu ifadeler, sgduy64 ve sgduy67 (91,871) kodlu ifadeler, sgbil47 ve sgbil48 (34,690) kodlu ifadeler hataları arasına kovaryans tanımlaması yapılarak işlem tamamlanmıştır. Her bir aşamasında değerler değişime uğradığı için en yüksek değerden başlanarak işlem gerçekleştirilmiştir. Açıklanan işlemler sonucunda ulaşılan model Şekil 4'te verilmiştir.

Şekil 4. Modifikasyonlardan Sonra Satış Geliştirme Ölçeğine Ait İfadelerin Tek Boyut DFA Modeli



Modifikasyon işlemlerinden sonra geliştirilen modelin standartlaştırılmış regresyon ve hata katsayıları, Tablo 12'de paylaşılmıştır. Ayrıca, modelin uygunluk indeksleri de Tablo 13'te verilmiştir.

Tablo 12. Satış Geliştirme Ölçeğine Ait İfadelerin Modifikasyonlardan Sonra Tek Boyut DFA Modeline İlişkin Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları ve Hata Katsayıları

| İfade Kodları | Standardize Edilmiş Regresyon Katsayıları (λ) | Hata Katsayıları ($e=1-\lambda^2$) |
|---------------|---|--------------------------------------|
| sgdav53 | ,807 | ,349 |
| sgdav52 | ,774 | ,401 |
| sgdav57 | ,745 | ,445 |
| sgduy66 | ,732 | ,464 |
| sgduy65 | ,731 | ,466 |
| sgduy67 | ,714 | ,490 |
| sgbil47 | ,646 | ,583 |

| | | |
|---------|------|------|
| sgduy64 | ,628 | ,606 |
| sgdav54 | ,565 | ,681 |
| sgbil49 | ,516 | ,734 |
| sgbil48 | ,485 | ,765 |

Tablo 13. Modifikasyonlar Sonrasında Satış Geliştirme Ölçeğine İlişkin İfadelerin Tek Boyut DFA Modeline Ait Uyum İndeksi Değerleri

| Skewness | Kurtosis | χ^2/df | RMSEA | GFI | AGFI | CFI | TLI |
|----------|----------|-------------|-------|------|------|------|------|
| -.469 | -.102 | 6,150 | ,045 | ,984 | ,970 | ,988 | ,981 |

Ölçeğin tek boyutlu analizleri sonrasında uyum iyiliği değerlerinin yeterli seviyede olduğu Tablo 13’te görülmektedir. Ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği için hesaplanan CR değeri (0,94), AVE değeri (0,59), Cronbach Alpha değeri (0,91) ve McDonalds Omega değeri (0,91) olup, tatmin edici seviyelerde olduğu tespit edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık değerleri -1 ve +1 arasında gerçekleşmiştir. Bu ise verinin normal dağılım sergilediğini göstermektedir (Hair, Black, Babin ve Anderson, 2014, s. 34).

Sonuç

Tüketicilerin davranışları üzerinden etkisi olması nedeniyle pazarlama ölçeklerinde tutumun ölçülmesi ile sıkça karşılaşılmaktadır. Satış geliştirme faaliyetleri ise tutundurma karması elemanları içerisinde çoğu zaman firmaların en fazla bütçe kullandıkları alan olmaktadır. Tüketicilerin satış geliştirme uygulamalarına yönelik tutumları da satın alma davranışı üzerinde etkili olması sebebiyle pazarlama alanı için oldukça önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, satış geliştirme faaliyetlerine yönelik tüketici tutumlarını ölçümünü sağlayacak bir ölçek geliştirmektir. Ölçek ifadelerinin geliştirilmesinde bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerin dikkate alınmış olması tutumun daha isabetli ölçülmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Başlangıçta hedeflenen tutumun öğelerine göre 3 alt boyutlu bir ölçek ortaya çıkartmak olması iken yapılan analizler sonucunda bu boyutların birbirinden ayrılmadığı görülmüş ve tek boyutlu bir ölçeğin daha doğru bir ölçüm aracı olacağına karar verilmiştir.

Ölçeğin geliştirilme sürecinde literatürdeki ölçeklerden faydalanılıp ve tutumun öğeleri göz önünde alınarak 3 farklı çalışmadan toplam 13 ifadeye havuzda yer verilmiştir. Sonrasında gerçekleştirilen odak grup görüşmeleri ile ifade havuzuna 22 ifade daha eklenerek 35 ifadeden oluşan bir taslak forma ulaşılmıştır. Pilot uygulama ile 8 ifadenin yapı içerisinde tutunamadığı görülmüş ve saha uygulamasına toplam 27 ifadeden oluşan bir form ile çıkılmıştır.

Örneklemin belirlenmesinde evreni daha iyi temsil edeceği düşüncesiyle kota örnekleme tercih edilmiştir. TÜİK'in nüfus verilerine göre yaş ve cinsiyete göre dağılıma uygun bir şekilde veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Ekonomik kısıtlar nedeniyle olasılığa dayalı bir örnekleme yöntemi seçilememiş olması çalışmanın sınırlılığı olarak görülmektedir. Veri toplama işlemi sonrasında istatistiki analizler gerçekleştirilmiştir.

Açıklayıcı faktör analizi sonucunda, ölçekten iki davranışsal ve bir duygusal ifade çıkarılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde ise 24 ifade üzerinde yapılan analizle, bilişsel ifadelerden dört adet, duygusal ifadelerden üçer adet ve davranışsal ifadelerden altı adet çıkarılmıştır. Ölçeğin 3 boyutlu halinin uyum iyiliği endeksleri yeterli seviyede olmasına rağmen ayırım geçerliliğinde tatmin edici sonuçlar elde edilemediği için tek boyutlu olarak ifadeler tekrar ele alınmıştır. Tek boyutlu analizde, herhangi bir ifadenin çıkarılmasına gerek görülmediğinden 3 bilişsel ve dörder duygusal ve davranışsal ifade ile ölçek elde edilmiştir. Ölçek ifadeleri ekte yer almaktadır.

Literatüre kazandırılan bu ölçekle satış geliştirme faaliyetlerine yönelik tüketici tutumlarının ölçülmesi ve farklı değişkenlerle etkilerinin ortaya çıkartılabilmesinin mümkün olacağı düşünülmektedir. Mevcut ölçeklerde tutumun ölçümü gerçekleştirilirken öğelerinin göz ardı edilmesi söz konusu iken bu ölçekte bilişsel, duygusal ve davranışsal etkenlerin dikkate alınması bu ölçeği diğerlerine göre farklı kılmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda birbirine rakip olan markaların satış geliştirme faaliyetlerinin etkinliğinin ölçümünde bu ölçek kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca kişilik tipleri ya da tüketicilerin karar verme tarzları gibi değişkenlerle ölçeğin kullanılması durumunda da hem akademisyenlerin hem de uygulamacıların önemli çıktılar sağlayacağı beklenmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Aykut Yılmaz %50, Hayrettin Zengin %50

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışma etik onay gerektiren herhangi bir insan veya hayvan araştırması içermemektedir. / Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Etik Kurulu'ndan izin (03.05.2018 / 61923333/050.05) alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Aykut Yılmaz 50%, Hayrettin Zengin 50%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: This study does not contain any human or animal research that requires ethical approval. / Ethics committee approval (03.05.2018 /

61923333/050.05) was obtained from Sakarya University Rectorate Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Yılmaz, A. & Zengin, H. (2023). Tüketicilerin satış geliştirme uygulamalarına yönelik tutumlarının ölçülmesi: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 661-683. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1334383>

Kaynakça

- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2012). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş., & Torlak, Ö. (2014). *Pazarlama ilkeleri ve yönetimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Bayram, N. (2013). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş AMOS uygulamaları*. İstanbul: Ezgi Kitabevi.
- Belch, G. E., & Belch, M. A. (2004). *Advertising and promotion: An integrated marketing communications perspective*. Boston: McGraw-Hill.
- Blattberg, R. C., & Neslin, S. A. (1989). Sales promotion: The long and the short of it. *Marketing Letters*, 1(1), 81-97. <https://doi.org/10.1007/BF00436151>
- Chandon, P., Wansink, B., & Laurent, G. (2000). A benefit congruency framework of sales promotion effectiveness. *Journal of Marketing*, 64(4), 65-81. <https://doi.org/10.1509/jmkg.64.4.65.18071>
- DeVellis, R. F. (2003). *Scale development - theory and application*. California: Sage Publications Inc.
- Erdoğan, B. Z. (2014). *Pazarlama ilkeler ve yönetim*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Glasman, L. R., & Albarracín, D. (2006). Forming attitudes that predict future behavior: A meta-analysis of the attitude-behavior relation. *Psychological Bulletin*, 132(5), 778-822. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.5.778>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis*, Seventh Edition. Harlow, Essex: Pearson Education Limited.
- Huff, L. C., Alden, D. L., & Tietje, B. C. (1999). Managing the sales promotion mix: brand managers' response to sales promotions. *Journal of Promotion Management*, 5(1), 77-89. https://doi.org/10.1300/J057v05n01_06

- İnceoğlu, M. (2011). *Tutum algı iletişim*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni insan ve insanlar*. İstanbul: Evrim Yayınevi.
- Kalaycı, Ş. (2014). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve AMOS uygulamalı nitel-nicel-karma bilimsel araştırma yöntemleri ve yayın etiği*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaser, K. (2013). *Advertising & sales promotion*. South-Western: Cengage Learning.
- Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the prediction of behavior: A meta-analysis of the empirical literature. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21(1), 58-75. <https://doi.org/10.1177/0146167295211007>
- Kurtuluş, K. (2008). *Pazarlama Araştırmaları*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Maio, G. R., Olson, J. M., Bernard, M. M., & Luke, M. A. (2006). *Ideologies, Values, Attitudes and Behavior*. J. Delameter (Ed.), *Handbook of Social Psychology* içinde (s. 283-308). New York: Springer Science+Business Media, LLC.
- Martinez, E., & Montaner, T. (2006). The effect of consumer's psychographic variables upon deal-proneness. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 13(3), 157-168. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2005.08.001>
- Mittal, M., & Sethi, P. (2011). The effectiveness of sales promotion tools among indian consumers: An empirical study. *Journal of Promotion Management*, 17(2), 165-182. <https://doi.org/10.1080/10496491.2011.580693>
- Neha, S., & Manoj, V. (2013). Impact of sales promotion tools on Consumer's purchase decision towards white good (refrigerator) at Durg and Bhilai region of CG, India. *Research Journal of Management Sciences*, 2(7), 10-14.
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri*. Ankara: Yayıncı Yayıncılık Hizmetleri.
- Oyman, M. (2004). Tüketicilerin satış tutundurma etkinliklerine yönelik tutumları ve yarar algılamaları. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 55-75.
- Oyman, M. (2013). *Bütünleşik pazarlama iletişimi*. Ankara: Anadolu Üniversitesi.
- Özdamar, K. (2016). *Ölçek ve test geliştirme yapısal eşitlik modellemesi*. Eskişehir: Nisan Kitabevi.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.

- Shi, Y.-Z., Cheung, K.-M., & Prendergast, G. (2005). Behavioural response to sales promotion tools. *International Journal of Advertising*, 24(4), 469-489. <https://doi.org/10.1080/02650487.2005.11072939>
- Shimp, T. A., & Andrews, J. (2013). *Advertising promotion and other aspects of integrated marketing communications*. South-Western: Cengage Learning.
- Tavşancıl, E. (2014). *Tutumların ölçülmesi ve SPSS ile veri analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TÜİK. (2017, Haziran 21). *Nüfus ve Demografi*. TÜİK. 11 Mayıs 2018 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> adresinden erişildi.
- Yaşlıoğlu, M. M. (2017). Sosyal bilimlerde faktör analizi ve geçerlilik: Keşfedici ve doğrulayıcı faktör analizlerinin kullanılması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46, 74-85.
- Yeshin, T. (2006). *Sales promotion*. London: Thomson Learning.

Ekler

Ek 1. Satış Geliştirme Ölçeği İfadeleri

| İfade Kodları | İfadeler |
|---------------|---|
| sgdav53 | Kampanyalar satın almamı kolaylaştırır. |
| sgdav52 | Benzer ürünler arasından kampanyalı olanı seçerim. |
| sgdav57 | Kampanyalar sayesinde tasarruf yaparım. |
| sgduy66 | Kampanyalı ürün almak hoşuma gider. |
| sgduy65 | Kampanyalı ürün aldığımda mutlu olurum. |
| sgduy67 | Kampanyalı ürünlerle ilgilenmeyi severim. |
| sgbil47 | Kampanyalı ürün almak akıllıcadır. |
| sgduy64 | Kampanyalı ürün aldığımda kendimle gurur duyarım. |
| sgdav54 | Kampanyalar marka tercihimı değiştirir. |
| sgbil49 | Deneme amaçlı ücretsiz verilen ürünler yeni ürünlerin tanınmasında etkilidir. |
| sgbil48 | Ürün görselleri/broşürleri satın alma kararımda etkilidir. |

Extended Abstract

The primary objective of businesses' choice of promotion mix elements is to encourage target audience participation and exchange activity. To

achieve this goal, cognitive, emotional and behavioral responses need to be encouraged and directed (Erdoğan, 2014, s. 17). Of the three basic elements in the structure of attitude, it is first observed that the cognitive component comes to the fore by evolving from mental processes such as perception and awareness. When we move on to the emotional component, it is seen that factors such as the individual's interest in and liking for the subject play a role. At the last stage, the behavioral component is activated by the individual's actions - such as trying, buying or not buying (Altunışık vd., 2014, s. 412).

The aim of the study is to develop a scale to measure consumer attitudes towards sales promotion practices. While developing the scale, it was tried to consist of cognitive, emotional and behavioral components of attitude. The study started with the definition of the structure to be measured. Appropriate items from the existing scales identified during the literature review process were added to the pool. Then, focus group interviews were conducted and new items were created in addition to the items obtained from the existing scales and tried to be revealed in the item pool. In the next stage, it was decided that the measurement type would be Likert type. This decision was influenced by the fact that it is one of the most common types in the literature. As a result of these studies, a pool of 35 items was brought together in a draft form. Afterwards, one of the most important steps, a pilot study was conducted. Here, the answers of 393 participants were analyzed and it was decided to remove 8 items from the final questionnaire form due to their incompatibility within the structure. In the seventh stage, the field application, 27 items were included in the questionnaire and the data collection process was completed with the participation of 2,527 people. As can be seen in the findings section, explanatory factor analysis and confirmatory factor analysis were applied to the data obtained respectively to reach the final scale.

The quota sampling technique is the sampling technique chosen for this research. This is a non-random sampling technique that guarantees that the identified differences are present in the sample (Neuman, 2014, s. 322). In determining the sample, quota sampling was preferred as it was thought to better represent the population. According to the population data of the Turkish Statistical Institute, data collection was carried out in accordance with the distribution by age and gender. The fact that a probability-based sampling method could not be chosen due to economic constraints is seen as a limitation of the study. Statistical analyses were performed after the data collection process.

Factor analysis is a fundamental technique in scale development studies. This analysis allows variables to be grouped into factor groups based on their relationships with each other (DeVellis, 2003, s. 137). This technique aims to maximize intra-group relationships and minimize inter-group relationships by dividing a large number of variables into fewer groups. It also aims to transform groups of variables into new variables. These groups are called factors (Karagöz, 2017, s. 402). The basic principle here is based on the

idea that a phenomenon that is difficult to explain with a large number of variables can be made more understandable with fewer factors. Thus, researchers are facilitated in expressing and understanding a situation with factors that combine variables (Altunışık vd., 2012, s. 264). Confirmatory factor analysis is a tool generally preferred in scale development and validity analysis with the aim of validating a construct (Karagöz, 2017, s. 459; Bayram, 2013, s. 42; Yaşlıoğlu, 2017, s. 78). This analysis is an approach used to test the validation of factor structures obtained from exploratory factor analysis results, factor structures extracted from the literature, factor structures of widely accepted original scales, or theoretically predicted factor structures. The constructs tested in this way usually cover topics such as tendencies, likes and attitudes (Özdamar, 2016, s. 231).

As a result of the exploratory factor analysis, two behavioral and one emotional item were removed from the scale. In confirmatory factor analysis, four cognitive items, three affective items and six behavioral items were removed from the scale with the analysis performed on 24 items. Although the goodness of fit indices of the 3-dimensional version of the scale were at an adequate level, the items were reconsidered as unidimensional since satisfactory results could not be obtained in discriminant validity. In the unidimensional analysis, since there was no need to remove any item, the scale was obtained with 3 cognitive and 4 emotional and behavioral items each.

With this scale introduced to the literature, it is thought that it will be possible to measure consumer attitudes towards sales promotion activities and to reveal their effects with different variables. While the existing scales ignore the elements of attitudes while measuring attitudes, the cognitive, emotional and behavioral factors are taken into consideration in this scale, which makes this scale different from the others. It is thought that this scale can be used in future research to measure the effectiveness of sales promotion activities of competing brands. In addition, it is expected that both academicians and practitioners will provide important outputs if the scale is used with variables such as personality types or decision-making styles of consumers.

TÜRK BASININDA YERLEŞİK ŞİDDET: 3. SAYFA HABERLERİNE İLİŞKİN BİR TARTIŞMA

Nur Esra ATMACA*

Öz

Polis, adliye, cinayet, kaza gibi şiddet içerikli haberler Türkiye’de uzun yıllardır günlük gazetelerin 3. sayfasında yayımlanmaktadır. Dolayısıyla “3. Sayfa”, yazılı basında bir haber kategorisinin, bulunduğu sayfa adıyla özdeşliği tek örnek olarak gazetelerde yerleşik bir şiddet sayfası konumundadır. Bugüne kadar konuyu bu bağlamda ele alan bir akademik çalışma yapılmamıştır. Bu önemle çalışmada öncelikle medya ve şiddet olgusu ele alınmış; medyanın şiddeti nasıl alımladığı ve farklı mecralarda şiddetin yeri üzerinde durulmuştur. Ardından, 3. sayfa haberciliği özelinde konunun profesyonelleriyle bir tartışma ortamı yaratılması faydalı görülmüştür. Bu kapsamda yazılı basında şiddetin yerleşik bir alanı olarak 3. sayfa haberciliği, hem haber seçimleri hem de medya ve şiddet olgusu üzerinden profesyonel gazetecilerin değerlendirmeleriyle ele alınmıştır. Çalışmaya Akşam, Hürriyet, Posta, Takvim, Türkiye ve Yeni Birlik gazetelerinin yazı işleri müdürleri ve haber müdürleri katılmıştır. Böylece, şiddet haberlerinin topluma sunumunun bizzat gazeteciler tarafından irdelenmesi sağlanmıştır. Çalışmadan elde edilecek sonuçların hem gazetecilik hem de medya okuryazarlığı bağlamında önemli aktarımlar olması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: 3. Sayfa Haberleri, Şiddet Haberleri, Medya ve Şiddet, Gazetecilik, Gazeteler ve Şiddet.

SETTLED VIOLENCE IN THE TURKISH PRESS: A DISCUSSION ON PAGE 3 NEWS

Abstract

News related to violence such as police reports, judiciary cases, crimes, and accidents have been published on the third page of daily newspapers in Türkiye for many years. As a result, the “3rd Page” has become a recognized category of news that is synonymous with its page name, establishing itself as a violence section in newspapers. To date, there has been no academic work addressing this topic in this context. In this study, the phenomenon of media and violence was first examined, focusing on how the media perceives violence and the role of violence in different channels. Subsequently, it was considered beneficial to create a discussion environment with professionals regarding 3rd page journalism specifically. In this

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Topkapı Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Yeni Medya ve İletişim Bölümü, nuresraatmaca@topkapi.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-3731-5642>

context, 3rd page journalism, which is an established area of violence in print media, was analyzed through the evaluations of professional journalists both in terms of news selections and the phenomenon of media and violence. The study included the participation of the editors-in-chief and news directors of Akşam, Hürriyet, Posta, Takvim, Türkiye, and Yeni Birlik newspapers. Thus, the presentation of violence news to the public was examined by the journalists themselves. The study aimed to provide significant insights for both journalism and media literacy.

Keywords: *Page 3 News, Violence News, Media and Violence, Journalism, Newspapers and Violence.*

Giriş

Medyada şiddetin sunumu başlı başına bir tartışma konusudur. Medyanın alıcı kitle üzerindeki etkisinin yüzyıla ulaşan araştırma geçmişinde sunulan modeller temel olarak medyanın etkisiz olmadığı sonucunun altını çizmiştir; bu konu, medyasız bir yaşam düşünülmediği içindir ki, daha çok araştırmayı kaldıracak potansiyele sahiptir. Özellikle de şiddet içeriklerinin toplum üzerindeki etkileri; “şiddete karşı duyarsızlaştırması”, “şiddeti normalleştirilmesi” üzerinde durulmaktadır. Medyanın şiddet temelinde yarattığı tüm sonuçlara, en eski kitle iletişim aracı olan günlük gazetelerle yaklaşık 300 yıllık katkısı olduğunu dikkate alarak başlamak gerekmektedir. Eski adıyla kitle iletişim araçları, zaman içindeki çeşitlenmeyle medyaya evrilen yapının yaklaşık 300 yıllık tarihini toplumların tarihinden ayırmanın imkansızlığı üzerinde düşünüldüğünde; medya, şiddet ve toplum ilişkisinde çerçevenin daha geniş tutulması gerektiği sonucuna varılabilir. Medya ve toplum dinamikleri tarihsel süreçte, eş zamanlı ve iç içe ilerlerken bu çalışma kapsamında özellikle Türk yazılı basınında şiddet haberleri üzerine odaklanılmıştır.

Nihayetinde gazeteler birer endüstriyel üründür ve kendi tüketicisini çekmek için yöntemler kullanması kaçınılmaz bir gerçektir. Dolayısıyla yazılı basında şiddet haberlerinin nasıl sunulduğu ve medyanın şiddete yaklaşımına gazetecilerin nasıl eleştiriler getireceği önemlidir. Medyanın insanları suça teşvik edip etmediği üzerinde tartışılan konulardandır. Ancak yazılı basında mesleki etik mekanizmasının özdenetim ilkesi doğrultusunda, kendi içindeki etik tartışmaların dışarıdan gelen yorumlarla karşılaştırıldığında daha etkili olduğunu söylemek gerekir. Bu durumun belki de en dikkat çeken örneği 7 Ekim 2011 tarihli Habertürk gazetesinin, fotoğrafını mozaiklemeden yayımladığı bir kadın cinayeti haberidir. Gazetenin sürmanşetten verdiği haber fotoğrafında Şefika Etik sırtına saplanmış bıçakla görülmektedir. Fotoğrafın bu kullanımı gazeteciler tarafından da eleştirilmiş ve Basın Meslek

İlkeleri'nin ihlal edildiği gerekçesiyle Basın Konseyi tarafından kınanmıştır (Cumhuriyet, 2011; Akşam, 2011; Medyaradar, 2011)¹.

Profesyonel gazetecilerin, içinde bulunduğu topluma karşı mesleki sorumluluklarını, Basın Meslek İlkeleri çerçevesinde sürdürmeleri hayati önem taşımaktadır. Bu önemle çalışmada, Türk yazılı basınında şiddetin yerleşik bir alanı olarak üçüncü sayfa haberciliği, hem haber seçimleri hem de medya ve şiddet olgusu üzerinden profesyonel gazetecilerin değerlendirmeleriyle ele alınmıştır. Çalışmaya Akşam, Hürriyet, Posta, Türkiye, Takvim ve Yeni Birlik gazetelerinin yazı işleri müdürleri ve haber müdürleri katılım sağlamıştır. Böylece, şiddet haberlerinin topluma sunumu bizzat gazeteciler tarafından irdelenmiştir. Bu bağlamda çalışmadan elde edilecek sonuçların hem gazetecilik hem de medya okuryazarlığı bağlamında önemli aktarımlar olması amaçlanmıştır.

1. ŞİDDETİN KULLANIMI VE MEDYA

Şiddet olgusu canlılarla var olan, dolayısıyla hayata içkin bir olgudur. Trend, şiddetin hikâye anlatımındaki yerine işaret etmiştir: “Mısır, Sümer, Minos ve Babil halklarının tümü şiddet olaylarını resmetmiştir. Bu, Eski Mısır'ın 3,000 yıl önce yazılan klasik eserlerinde de aynıdır. Hepsi anlatımlarını geliştirmek için şiddete güvenir.” (2008, s. 21-22). Han ise, şiddetin kılıktan kılığa giren bir oyuncu olduğunu söyler:

“Günümüzde aşıkârlıktan mahremiyete, cephesel karşılaşmadan viral bulaşmaya, kaba güçten medyatiğe, fiziksellikten ruhsallığa, olumsuzdan olumluya kayıyor ve derinin altına, satır aralarına, kılcal damarlara ve sinir uçlarına doğru geri çekiliyor - öyle ki tamamen ortadan kaybolduğu yarılsamasına kapılabiliyoruz. Karşıtı özgürlükle örtüştüğü anda ise, iyice görünmez hale geliyor.” (2017, s. 9).

Eğlencede şiddet, medeniyetin kendisi kadar eskidir. Romalılar, Hıristiyanların aç aslanlarla savaşmasını izlemekten zevk alıyorlardı. Antik Yunanlılardan Shakespeare'e ve Andrew Lloyd Webber'e kadar dramatik tiyatro her zaman kıskançlık, intikam ve şiddetle dolu olmuştur. Ancak, yirminci yüzyıldaki kitle iletişim araçları patlamasına kadar, ağır dozda şiddet herkese açık hale getirilmemiştir (Lindsey vd., 2014, s. 1).

Şiddet olgusunu medyanın nasıl alımladığını ele almak için farklı medya mecralarında şiddetin yerini göz önüne çıkarmak gerekir. Zaman içinde kitle iletişim araçları yeni mecralarla çeşitlendikçe, şiddetin

¹ Habertürk Genel Yayın Yönetmeni Fatih Altaylı o günlerde yazdığı bir köşe yazısında “Annemin fotoğrafı olsa yine basardım” demişti. Sekiz yıl sonra söz konusu haberi aynı şekilde yayınlayıp yayınlamayacağı sorulduğunda Altaylı, “Ben bu haberi kadın cinayetlerine dikkat çekmek için yaptığımı defalarca kez söyledim. Ama bugün aynı haber yazı işlerinde nasıl bir hava oluşturur, bilmiyorum. O yüzden bugün yapar mıydım, bilemiyorum” demiştir (Suat, 2019).

sunulabileceği yeni ortamlar doğmuştur. Böylece şiddet gazeteden sonra televizyonda, dijital oyunlarda, internet ortamında daha çok üretilmeye başlanmış; günlük yaşamın vazgeçilmez olarak insanların her an her yerde karşısına çıkarak, adeta şiddetle kuşatılmış bir dünya yaratılmıştır.

19. yy.'da fotoğraf makinesinin icadının ardından hareketli filmlere geçildiğinde, ilk filmlerin içeriğinde de şiddet kendini göstermiştir. Önce Edison 30 saniyelik kafa kesme klibi olan Kinetoskop filmi *The Execution of Mary, Queen of Scots* (1895) ile yeni teknolojiyi sergiler. Bir boks maçı filmi olan *The Corbett-Fitzsimmons Fight* (1896) ise medyada şiddetin tartışıldığı ilk filmlerden biri olur. Bu duyarlılık 1912'de ödüllü dövüşlerin filmlerde gösterilmesi konusunda yasak getirilmesine yol açar (Trend, 2008, s. 24).

Medya olmasa toplumlar ne bu düzeyde bir şiddetten haberdar olacaklar ne de bu yoğunlukta bir şiddet içeriğini alımlamak zorunda kalacaklardı. Dolayısıyla medyadaki şiddet içeriğinin saldırganlığı arttırma riski; şiddetin normalleştirilmesi ve şiddet içeriğinin ona maruz kalanlar üzerindeki etkileri, üzerinde çok çalışılan konular haline geldi.

Trend, medyada şiddet sorusunun kısmen çözümsüz kaldığını savunurken yeni sorular sorar:

“... çoğu insan, bir polisiye program, korku filmi ya da video oyunundaki şiddet içerikli bir görüntüyü hatırlamakta zorlanmaz. Ama medyada şiddet yalnızca fiziksel zararın tasviri midir? Saldırgan ve kasti olması mı gerekir? Peki ya kazalar ve doğal felaketler? Psikolojik işkence de sayılır mı? Ya sözlü ya da zımnî şiddet? Şiddetin dereceleri var mıdır? İzleyiciler için, haklı gösterilen şiddet, keyfi şiddet türlerinden daha mı iyidir? Peki ya mizahi şiddet? Spor? Ya şiddet içerikli belgeseller? Ya da gece haberleri? Sorunun bir kısmı şiddet betimlemelerinin kültürümüze yerleşmiş olmasıdır. Şiddet, yüzyıllardır, hikâye anlatımının önemli bir unsurudur ve şiddet temaları birçok ulusun mitolojisinde, edebiyat ve sanat şaheserlerinde, folklor ve masallarında, opera ve tiyatrolarında bulunmaktadır. *Kitab-ı Mukaddes* ve *Kuran* gibi dini metinler ahlaki dersler vermek ve insanların birbirlerini sevmeleri gerektiğini öğretmek için şiddet içeren olayları kullanmaktadır. Masallar çocukları yetişkinlerin söylediği gibi davranmadıkları takdirde karşılaşacakları şiddet dolu sonuçlar konusunda uyarır. Muazzam tablolar ve anıtlar, insanlık tarihini şiddet tasvirleriyle kaydeder.” (2008, s. 10).

Baudrillard'a göre ise kitle iletişim araçları kitleleri büyülerken, bir yandan da kitleler, kitle iletişim araçlarını yönlendirmekte ve istedikleri gösteri için zorlamaktadır. Dolayısıyla bu karşılıklı ve içi içe geçmiş bir süreçtir. Bu noktada bir ayırım yapabilmek mümkün görünmemektedir (Kurtdaş, 2018, s. 2021). Medyanın etkisi ve toplumdaki şiddetle ilgili doğru soruların nadiren sorulduğunu söyleyen Halloran şu soruyu sorar: “Medyanın toplumumuzdaki hüsrana ve -bunun aracılığıyla- saldırganlığa ve şiddete

herhangi bir katkısı varsa, ne olur?” (1978, s. 820 -821). İçinde şiddet olmayan bir medya içeriğinin mümkün olmadığı bu zamanda, Halloran'ın sorusu doğrultusunda çok sayıda çalışma yapılmıştır. Şiddet içeren medyanın saldırganlık üzerindeki etkilerine ilişkin 51 binden fazla katılımcıyı içeren 280'den fazla bağımsız test yapıldığına dikkat çeken Gentile ve Anderson, bu çalışmaların büyük çoğunluğunun televizyon ve sinema üzerine odaklandığını belirtmiştir; meta analizler çok fazla şiddet içerikli eğlence izlemenin dört ana etkisini göstermiştir. Bu etkiler saldırgan etkisi, kurban etkisi, seyirci etkisi ve iştah etkisi olarak adlandırılmıştır (2003, s. 133-134).

1960 ortalarında “Kültürel Göstergeler” araştırma projesine başlayan George Gerbner ise, televizyon izlemenin izleyicilerin yaşam hakkındaki düşünceleri üzerindeki etkisini araştırmıştır. Buna göre televizyonun etkisi uzun dönemlidir ve bu “ekme kuramı” olarak adlandırmıştır; “Çok fazla televizyon izlemenin gerçek hayattan çok televizyon programlarındaki dünya ile tutarlı tutumlar ektiği düşünülür. Televizyon izlemek doğrudan şiddet davranışına sebep olmaksızın dünyadaki şiddet hakkında insan zihnini biçimlendirebilir.” (Yaylagül, 2013, s. 74). Burada medya etkisini örneklendirmek için gündem belirleme kuramıyla bir benzerlik kurulabilir; medyanın insanların ne düşüneceğini değil, ne hakkında düşüneceğini etkilemesi gibi, yoğun şiddet içerikleri de insanların daha endişeli hale gelmesine neden olabilir. George Gerbner bu etkiyi “acımasız dünya sendromu” olarak tanımlamıştır.

Gerbner'in modeli Özer tarafından lise öğrencileri üzerinde yapılan bir saha araştırmasıyla test edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, insanların tehlikeli dünya algılamaları ve kişisel güvensizlik duyumsamalarının şiddet yoğun yerlerde yaşamaya mı yoksa televizyonun onlar üzerindeki rolüne mi bağlı olduğunun ortaya çıkartılmasıdır. “Araştırmanın sonucu, George Gerbner'in önermelerini doğrulanmıştır. Başka bir açımla söylendiğinde, televizyonun şiddet görüntüleri şiddet yoğun yerlerde yaşayanlar üzerinde çifte etkide (double dose) bulunmaktadır. Bu yörelerde yaşayanlar üzerinde ‘tavan etkiye’ sahip olmaktadır.” (Özer, 2005, s. 157).

Şiddetin medya tarafından tasviri, medya şiddetinin doğası ve kapsamı ülkeden ülkeye farklılık gösterse de, açıkça belirli sosyal işlevlere hizmet eder. Finlandiyalı akademisyen Veikko Pietilä, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'ndeki televizyon şiddetini karşılaştırırken, iki ülkede şiddetin farklı bağlamlarda sunulduğunu ve farklı işlevlere hizmet ettiğini anlatmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ana amaçlardan biri, heyecan yaratmak ve kâr elde etmek zorunda olunan kıyasıya rekabetin olduğu bir sistemde bir izleyici kitlesini çekmek ve elde tutmaktır. Pietilä'ya göre Sovyetler Birliği'nde amaçlar daha çok propaganda ve eğitim amaçlıdır (Halloran, 1978, s. 31).

Yapılan çalışmalar televizyon ve filmlerdeki şiddet içerikli görüntülerin özellikle çocuklar üzerinde zararlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Çocukların video oyunları oynadıkları sürenin artması ve birçok çocuğun şiddet içeren video oyunları oynamayı tercih etmesi göz önüne alındığında,

araştırmacılar şiddet içeren video oyunlarının benzer etkileri olup olmadığını da araştırmaya başlamışlardır (Gentile & Anderson, 2003, s. 133-134). Bu noktada söz konusu oyunların tarihçesine de bakmak gerekir. Video oyunları ilk ortaya çıktığında, basit ve görünüşe göre zararsızdı. 1970'lerde Atari, masa tenisi oyununun basit bir video versiyonu olan Pong adlı bir oyunu tanıttı. 1980'lerde Pac-Man gibi atari oyunları baskın hale geldi. 1990'larda video oyunlarının yüzü dramatik olarak değişti. 1993'ün en popüler video oyunu Mortal Kombat'tı. Anderson ve Dill, şiddet içeren video oyunlarının çocukların gerçekte olduğundan daha fazla şiddet algılamasına ve sorunlarını saldırgan yöntemlerle çözülmeye ittiğine dikkat çekmiştir (2000, s. 775). Literatürde, oyunlardaki şiddet içeriğinin çocuk ve ergenler üzerinde psikolojik etkilerine ilişkin çok sayıda çalışma mevcuttur; çalışmalar şiddet içeren ve içermeyen oyunlar arasındaki etki farkını ortaya koymaktadır.

Bu sonuçların gerçek hayata yansımaları ise haberlerle karşımıza çıkmaktadır. Mavi Balina oyunu nedeniyle dünyanın birçok bölgesinde çocuk ve gençler arasında gerçekleşen intiharların sayısı bilinmemektedir (BBC, 2017). Dolayısıyla şiddet içerikli medyanın özellikle çocuk ve ergenler üzerindeki olumsuz etkisi dikkate alınması gereken bir sonuçtur.

Şiddet içeriği teknolojinin sağladığı etkileyici görselleme medya holdingleri için tüm piyasalarda rahatça satılan, ucuz ve vazgeçilmez bir ürün konumundadır. Ayrıca dijital oyunlar interaktif özelliği ile “öğretici makineler” olarak diğer mecralardan daha etkili görülmektedir (Trend, 2008, s. 16-17). Diğer taraftan, şiddet içeren medyaya maruz kalmanın acı çeken insanlara sunulan yardımı azalttığı hipotezi Bushman ve Anderson tarafından iki çalışma ile test edilmiştir. Çalışmalar, şiddet içeren medyaya maruz kalmanın, yardım etme davranışını yardım ve duyarsızlaştırma teorilerinin öngördüğü şekilde azaltabileceğini açıkça göstermektedir. Medya şiddetine maruz kalan insanlar, başkalarının acı ve ıstırabı karşısında “rahatça uyusur” ve sonuç olarak daha az yardımcı olurlar (2009, s. 277). Dolayısıyla medyada sunulan şiddet içeriklerinin etkisizliğinden söz edilmez. Tüm bunların yanı sıra çeşitli alan araştırmaları ışığında, insanların medyadan oldukça kişiselleşmiş yollarla etkilendikleri; şiddet içerikli medyayla şiddet seven insanların daha bütünsel düşünölmeye başladığı bilinmektedir (Trend, 2008, s. 8).

2. YAZILI BASINDA ŞİDDET HABERLERİ

Matbaanın icadıyla şiddet içeriği daha hızlı çoğalmaya ve yayılmaya başlamıştır. Fotoğraf makinesinin icadı ise habere kanıt niteliği kazandıran bir unsurun eklenmesi açısından başlı başına önem taşır. Haber fotoğrafçılığının 1855 Kırım Savaşı'nda İngiltere Prensi Albert tarafından Kırım'a gönderilen Roger Fenton'la başladığı kabul edilir:

“Görevi savaşı fotoğraflamaktı - ölüleri ya da yaralıları değil. İngilizler, İngiliz ordusunu en iyi halinde gösteren fotoğraflarla, gazete hikâyelerinde çıkan korkunç savaş

haberlerinin önüne geçmek istiyorlardı. Bu yüzden Fenton'un orduya girmesine izin verildi ve Fenton çoğunlukla askerlerin muharebeye hazırlık fotoğraflarını çekti. Fakat asla savaşın kendisini fotoğraflamadı.” (Trend, 2008, s. 107).

Bugünün haber medyasına baktığımızda şiddet içeriği görsel ve işitsel yoğunluğu ile dikkat çekmektedir. Nitekim, şiddet olaylarının haberleştirilmesinde, olumsuzluk bir haber değeri kriteri olarak öne çıkar. Haber medyası her gün yeni içeriklerle insanlara ulaşmak zorundadır ve bu ihtiyaç hayattaki her türden şiddet içeriği (kaza, cinayet, doğal felaket vb.) ile kolaylıkla giderilir. Yaşanan herhangi bir şiddet olayını, insanların merak duygusuyla olay yerinde durup izlemesi de şiddete yönelik ilgiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Girgin, gazetecinin temel görevinin, toplumun dünyanın gerçek (!) yüzünü görüp öğrenme gereksinimini dengelemek olduğunu söylerken, bu denge de meslek etik'i ilkeleri çerçevesinde “bilgi aktarma ve örnek olma” ölçütlerinin özenle değerlendirilerek kurulması gerektiğinin altını çizer. Bu çerçevede gazetecinin temel görevi, kendi kendilerini özgürce yönetebilmeleri amacıyla bireylere gereksinim duydukları bilgiyi sunmaktır (2014, s. 148).

Şiddet içerikli haberlerin geçmişine baktığımızda, “Amerika Birleşik Devletleri'nde halkın şiddet suçu hikâyelerine olan açlığını gidermek için ilk kez 1833'de basılan The National Police Gazette (Ulusal Polis Gazetesi) ortaya çıkar.” (Trend, 2008, s. 23). Türkiye'de ise günlük gazetelerde şiddet haberlerine yıllardır süregelen bir uygulama ile gazetelerin 3. sayfalarında yer verilmektedir. Tarihsel süreçte gazetelerin gösterdiği gelişim ve değişimin yanı sıra, Türkiye'nin çok partili yaşama geçişi ve onu takip eden yıllarda genç demokrasinin aralıklarla aldığı darbeler basının gelişiminde iz bırakan süreçlerdir. İlk olarak 1948'de Sedat Simavi tarafından çıkarılmaya başlanan Hürriyet gazetesi yazılı basında bir milat olarak dikkat çekmiştir:

“Hürriyet her şeyden önce çok modern bir baskı makinesiyle işe başlamıştır. S. Simavi Hürriyet'in ilk hazırlıklarını yaparken, daha 1946'da Amerika'ya, saatte beş renk üzerinden 44 bin sayı basabilecek bir rotatif ısmarlamıştır... Kazaları, cinayetleri, heyecanlı olayları en canlı resimlerle gösteren hep Hürriyet olmuştur. O zamana kadar ülkedeki bayi örgütünü de bir yana bırakıp kendi öz dağıtım örgütünü kurmuş ve bayilerin kölesi olmaktan kurtulmuştur. 1950'lere doğru Hürriyet'i Türkiye'nin en büyük gazetesi yapan etkenler bunlardır galiba.” (Topuz, 2003, s.187).

Hürriyet gazetesini kardeşi Erol Simavi ile birlikte çıkaran Haldun Simavi Hürriyet'ten ayrılarak, daha çok kişiye hitap edecek yenilikçi bir gazete hedefiyle 1966 yılında Son adlı bir gazete çıkartmıştır. İlginç haberler ve bol resimlerle magazin ağırlıklı bu gazetenin ardından Haldun Simavi 1968'de Günaydın'ı yayımlamaya başlamıştır. İnuğur, Günaydın'ın dönemin en ileri teknolojisinin kullanıldığı ilk günlük renkli gazete olduğuna dikkat

çekmiştir. Dönemin en yüksek tirajlı gazetelerinden biri olan Günaydın, heyecan uyandıran, dehşet verici haberleri ilk sayfada büyük başlıklarla vermeyi ilke olarak benimsemiş, haberleri okuyucu için ilginç hale getirmiştir (İnuğur, 1992, s. 411-413).

Kitle gazeteciliğine geçişle birlikte çeşitlenen gazeteler yayın politikalarını okurun ilgisini çekme hedefiyle belirlemektedir. İspirli, Günaydın'ın basına girişinin, yeni bir gazetecilik tarzını gündeme getirdiğini söylemiştir. Türkiye'de magazin basınının miladı, Günaydın gazetesinin ortaya çıkışı olarak değerlendirilmektedir (İspirli, 2000, s. 51).

Şiddet, iki önemli haber değeri olan olumsuzluk ve ilgi çekicilik kriterini karşılamasıyla haber içeriklerinde her daim özel bir yer edinmiştir; Türk basınında haber sınıflaması içerisinde her haberin kendine ait sayfası olması gibi şiddet haberlerine de genel bir eğilim olarak günlük gazetelerin 3. sayfalarında yer verilmektedir. Yaptığı haber seçimleriyle gündemin belirlenmesini sağlayan medyanın yapısı, ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır; basının günümüze gelinceye dek geçirdiği süreçler onun içinde bulunduğu toplumdaki ve zamandan bağımsız hareket etmesini mümkün kılmamıştır. Bulunduğu ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı içinde karakterize olan basın kuruluşları medyanın ekonomi politikasında sınırlı istisnalar yaratabilmektedir.

Özellikle, 1980 sonrası hızla değişerek basın mülkiyetinin holdingler bünyesinde eklenmesi haber içeriğine yön vermiştir. Neoliberalizm etkisinin başlangıç tarihi olan bu yıllar, sadece Türkiye için değil, dünya çapında bir değerler dönüşümünün tarihidir. Sermayenin gücünü artırmak için basını kullanmaya başladığı neoliberal dönem, haberin değeri açısından da bir kırılma noktasıdır (Atmaca, 2019, s. 182). Ancak diğer mecralarla karşılaştırıldığında, yazılı basının şiddet içerikleri üzerinden önemli bir farkına dikkat çekmek gerekir; günlük gazeteler televizyon programları ya da sosyal medya gibi dijital ortamların sahip olmadığı bir kontrol mekanizmasına sahiptir. Medyada şiddet haberlerinin verilmesinde, özellikle yazılı basın düşünüldüğünde bir tartışma ortamının yaratılarak etik bağlılığın sorgulanabildiği, belirli bir denetim sisteminde ilerleyen bir yapıyı ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, günlük gazetelerin 2000'li yıllardan itibaren tiraj düşüşü nedeniyle finansal bir krizle karşı karşıya olduğu da bilinmektedir. Gazete tirajlarındaki düşüş çok boyutlu değerlendirildiğinde; okuyucunun ilgisinin azalmasını sadece haberi internet üzerinde sosyal medyadan ya da farklı haber sayfalarından almayı tercih etmesi ile açıklamak yetersiz kalabilir. Türkiye'de medya mülkiyetinin siyasi iktidarla yakın ilişkiler içinde bulunması –medya patronlarının devletten ihale alması ya da havuz medyası gibi mülkiyetin siyasal iktidarların yönlendirmesiyle oluşturulmuş olması- son yirmi yıldır üstesinden gelinemeyen bir sorun olarak ortadadır. Nitekim medya mülkiyetindeki değişim adım adım gazete içeriklerinin de değişmesine neden olmuştur (Atmaca, 2019). Gazete tirajlarındaki düşüşün dünya genelinde yaşandığını söylemek gerekir, ancak Türkiye'de çok daha dramatik bir tablo

söz konusudur; 2021 verilerine göre gazetelerin yıllık tiraj toplamı 881,2 milyon olmuştur. 2011 yılında gazetelerin yıllık tirajı 2 milyar 130 milyon idi. Bu da son 10 yılda tiraj toplamının yüzde 59 düşmesi anlamına gelmektedir. 2016-2021 yılları arasını kapsayan 5 yılda ise ulusal gazetelerin tirajı yüzde 45 düşmüştür (Euronews, 2022).

Sıradan bir okuyucunun haberin amacı nedir sorusuna verebileceği ilk cevap bilgilendirme olabilir ancak, medyanın, ekonominin yönetiminde bir yapı olduğu unutulmamalıdır. Kendi ekonomik sistemi içinde varlığını sürdürebilmesi için, gazeteler sayfalarını sürekli yeni gelişmelerle doldurma ihtiyacı duymaktadır. Peki medyanın bu ekonomik durumunda şiddet haberlerinin iktisadi bir boyutundan söz edilebilir mi? Özer (2017, s. 5) şiddetin kolay elde edilen ve satan bir içerik olduğu için medyada ön plana çıktığına değinmiştir.

Endüstri, reklamcılar için en çok izleyiciyi toplamak istemektedir. Hedefteki kitle 18- 34 yaş arasındaki insanlardır. Bu grup için en uygun araç ise şiddettir (akt. Özer, 2017, s. 6) Şiddet bir yandan kolay bulunan diğer yandan haber değeri ölçütleri içinde ilgi çekici özelliği ile okuyucuya rahatça satılan bir içeriktir. Bu noktada şiddetin okuyucu üzerindeki etkisine dair medya profesyonellerinin sorumluluğunun üzerinde durmak gereklidir. Ulusal basında günlük gazetelerin 3. sayfaları ağırlıklı olarak şiddet içerikli haberlerin bulunduğu yerdir. Bazı gazetelerde ise şiddet içerikli haberlerin başta ilk sayfa olmak üzere farklı sayfalara dağıtılmış olduğu görülmektedir. İstisnaları olsa da, yazılı basında yaygın bir kullanım olarak 3. sayfada yayımlanan şiddet içerikli (polis-adliye, kaza vb.) haberlerin seçimi ve sunumu; basının şiddet haberlerindeki toplumsal sorumluluğunun gazeteciler tarafından tartışılması konuya perspektif kazandıracaktır.

3. TÜRK BASININDA ŞİDDETİN SUNUMUNA GAZETECİLERİN BAKIŞI

Çalışmaya 15 ulusal gazetenin karar verici pozisyonundaki yazı işleri müdürleri ve haber müdürleri telefon ve elektronik posta ile davet edilmiştir. Bu kapsamda Akşam, Hürriyet², Posta, Türkiye, Takvim ve Yeni Birlik gazetelerinin yazı işleri müdürleri ve haber müdürleri olumlu cevap vererek çalışmaya katılmayı kabul etmişlerdir. Katılımcıların yapılandırılmış sorulara elektronik posta ile verdikleri cevaplar çalışmaya eklenmiştir. Çalışmanın Etik Kurul Onayı, İstanbul Topkapı Üniversitesi'nin 28.07.2023 tarih 2023/08 sayılı toplantısında alınmıştır.

Böylece, yazılı basında şiddet haberlerinin topluma sunumu bizzat gazeteciler tarafından irdelenmiştir. Oluşturulan dokuz soru şunlardır:

1. Üçüncü sayfada haber seçimini nasıl yapıyorsunuz?

² Hürriyet gazetesinden sorularımızı cevaplayan gazeteci anonim kalmak istediği için çalışmada Katılımcı A olarak anılacaktır.

2. Şiddet haberlerinin yazımında sunumunda, dil seçiminde ilgiyi artırma amacı olduğunu düşünüyor musunuz?
3. Haberde şiddetin anlatımında kelime seçimi açısından bir filtreleme söz konusu mu?
4. Şiddet haberlerinin ağırlıklı olarak tek sayfada sunulması Türk basınında uzun zamandır süregelen bir uygulama. Sizin 3. Sayfa uygulamasına dair kişisel görüşünüz nedir?
5. Şiddet haberlerinin tek sayfada toplanmasının nedeni, amacı nedir?
6. 3. Sayfa uygulamasının okuyucunun dünyayı algılaması açısından olumsuz bir etkisi olacağını düşünüyor musunuz?
7. Türk yazılı basınında şiddet haberlerinin sunumunda benzerlik söz konusu olduğunu düşünüyor musunuz?
8. Meslek etiği bağlamında şiddet haberlerinin yazımında, kullanılan fotoğraflarla sunumunda göz ardı edilen hususlar var mı?
9. Yakın zamana kadar neredeyse tüm gazetelerde şiddet içerikli haberler 3. sayfada iken bugün bazı gazetelerin 3. sayfalarında şiddet değil, magazin, tarım, kültür-sanat gibi farklı içeriklerle oluşturduğunu görüyoruz. Zaman içinde genel bir eğilimle 3. Sayfa haberciliğinin terk edileceğini düşünüyor musunuz?

Keane, kitle iletişim araçlarıyla medeni toplumlardaki iletişim özgürlüğünün başkalarına yönelik şiddetin eğlenceye dönüşebilmesini yani halkın büyülenme, heyecan ve zevk nesnesi olmasını mümkün kıldığını söyler (2010, s. 141). Ancak Keane medyadan gelen şiddet içeriklerine karşılık yaratılan kamusal alana da dikkat çekmiştir: “Medyada şiddet temasının bunca yoğun işlenmesi, şiddet eylemlerine ve bunlarla başa çıkma çabalarına tanık olunup okuyarak, dinleyerek, seyrederek ve yurttaşlarla konuşarak şiddetsizce izlenen müstakil kamusal alanların gelişmesini destekler.” (2010, s. 259). Bu kamusal alanın yaratılmasında gazetecinin çabası başlıca önem taşımaktadır. Bu minvalde profesyonel gazetecilerin sorulara yanıtları iki başlık altında sunulacaktır: 3. Sayfa İçeriklerinin Oluşturulması ve Yazılı Basında Şiddet Haberleri Üzerine Gazetecilerin Görüşleri.

3. 1. Üçüncü Sayfa İçeriklerinin Oluşturulması

Bugüne kadar yazılı basında şiddet haberlerine yönelik çalışmaların ağırlıklı olarak haber metinleri üzerinden yapıldığı görülmektedir. Haberlerin okuyucu üzerindeki etkisine ilişkin saha çalışmaları ise sınırlıdır. 1935'te Northwestern Üniversitesi Gazetecilik Okulu'ndan Floyd G. Arpan, Amerika çapında bir araştırma yapmıştır. Bu ankette gazeteciler, gardiyanlar, psikologlar, sosyologlar ve emniyet müdürlerinin görüşleri yer almıştır. Dikkat çeken sonuçlar şöyledir: Ankete katılanların % 47'si, suç haberlerinin basılmasının daha fazla suçu kontrol etme işlevi gördüğüne inanıyordu. %13'ü suç haberlerinin basılmasının daha fazla suçu kışkırttığına inanıyordu, % 40'ı kararsızdı, % 71'i mevcut suç haberlerinin halka faydalı olacağına inanıyordu. % 59'u cinsel suçların, çocuk suçlarının, kriminal deliliklerin, ahlaksızlıkların

ve intiharların gazetelerde yer almaması gerektiğini düşünüyordu. Tüm gruplar arasında suç haberlerinin gazetelerden çıkarılmasını onaylayan bir çoğunluğun olmaması ilginçtir (Baker, 1943, s. 464). Medya etkileri üzerine yapılmış bir başka araştırma Florida’da 2.092 yetişkin üzerinde yapılan bir ankete dayanmaktadır. Buna göre, yaş, cinsiyet, ırk, mağdur deneyimi ve diğer suç algıları kontrol edildiğinde; televizyon haberlerini izleme ve radyoda haber dinleme sıklığı Korku ile önemli ölçüde ilişkili çıkarken; Gazeteleri ve haber dergilerini okumak Korku ile ilgisiz çıkmıştır (Chiricos vd., 1997, s. 342).

Bu noktada gazete haberlerinin suça teşvik etme ya da toplumsal bir bilinç geliştirme üzerindeki etkisini arttıran neler olabilir sorusu akla gelmektedir. Habere nasıl ve nerede yer verildiği üzerine daha çok soru sorulması önem kazanmaktadır. Her gazete haber seçimini kendi yayın politikası doğrultusunda belirlemektedir. Bu tarz haberlerin sunumunun neden olabileceği sorunları ele alırken konunun diğer tarafı olarak gazetecilere de kulak vermek gerekmektedir.

Ulusal basında şiddet içerikli haberler istisnaları olsa da yaygın bir uygulama olarak gazetelerin 3. sayfasında yer almaktadır. Batı ülkelerinde ise 3. sayfa yakın zamana kadar tamamen farklı bir içerikle oluşturulmaktaydı; özellikle İngiliz tabloid gazetelerinde magazin ağırlıklı ve üstsüz kadın fotoğraflarının yer aldığı bir sayfa içeriği söz konusuydu. Eleştiriler ve protestolar üzerine 40 yılı aşkın süredir devam eden uygulamaya son verildi (The Guardian, 2019).

Türk basınında gazetelerin sayfa sayısı farklılık göstermektedir. Dolayısıyla ekonomi, dış politika, kültür sanat vb. haberlere her gazetede aynı sayfada yer verilmesi genel bir eğilim değildir (2. sayfadaki magazin haberleri bir istisna olarak gösterilebilir), ancak bulunduğu sayfa ile tanımlanan tek haber kategorisi 3. Sayfa haberleridir. Çalışmaya katılan gazeteciler, 3. Sayfayı, Babıali’nin yazılı olmayan, genel kurallarına dayalı süregelen ve polis-adliye haberlerinin ağırlıklı olarak yer aldığı sayfa olarak ifade etmektedir.

Türkiye Gazetesi Haber Müdürü Fatih Selek 3. Sayfa haberciliğinin Türk basınında değişmez bir kural durumunda olduğunu belirtmektedir:

“İkinci sayfa magazin, üçüncü sayfa asayiş haberleri girer. Sayfaların dağılımı ekonomi, siyaset, dış haberler, kültür, spor diye devam eder. İki haber ajansına abone olan bir gazetenin havuzuna, 24 saatte binden fazla haber düşer. Gazetede bunun ancak onda biri yer bulur. Dolayısıyla devreye seçicilik girer. Her birimin bir sorumlu editörü bulunur. Üçüncü sayfa sorumlusu haberlerini bilir. Polis operasyonları, hırsızlık, gasp, cinayet, soygun, trafik kazası, yangın, tüp patlaması vb. adli olaylar üçüncü sayfa haberidir. Bazen asayiş kaynaklı olduğu halde başka sayfalara da koyabileceğiniz haberler olabilir. Mesela, Ekim ayında Bartın’da bir maden kazası

yaşandı. 42 madenci hayatını kaybetti. Olay grizu patlamasıydı. Fakat haberin unsurları çok fazlaydı. Üçüncü sayfayı tek haberle bitirmek istemediğimiz için arka sayfalara aldık.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Yeni Birlik Gazetesi Haber Müdürü Gülay Yücel söz konusu alışkanlığın diğer gazeteler tarafından takip edildiğini söylemektedir:

“...yerleşik bir “uygulama olmaktan ziyade ‘okur alışkanlıklarına’ yönelik bir tercih. Yeni bir gazete yayın hayatına hazırlarken, ‘Türkiye gibi muhafazakâr toplumların alışkanlıklarından kolay kolay vazgeçemedikleri’ göz önünde bulundurulmaktadır. Dolayısıyla yeni olan gazeteler de, eskinin bir tür süregideni olarak ortaya çıkmaktadır. Genel hatlarıyla aynı, ancak farklılıkları ile değişik. Peşi sıra kendinden öncekinin yolundan giden medya organları için ‘Amerika’yı yeniden keşfetmenin manası yok’ anlayışının ürünüdür.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Diğer taraftan Posta Gazetesi Haber Müdürü Cem Kerpiççiler Türk basınında askeri darbelerin etkisine dikkat çekmektedir:

“Ülkede 3. sayfa ve magazin haberlerinin artışında 12 Eylül 1980 darbesinin etkisi vardır. Darbenin ardından dış dokunur haberler yapılamadığı için yapıldığında da medyada yer bulamadığı için bu tür haberlerin sayısı artmıştır. 3. Sayfa haberleri hayatın bir gerçeğidir. Fakat bu haberleri verirken şiddete asla özendirilmemek, insan haklarına duyarlı olmak, kadın, çocuk ve aileyi koruyucu davranmak elzem. Hiç yokmuş gibi davranmak daha büyük zarar görmemize neden olur. Görmek ve karar alıcıları çözüm için yönlendirmek de gazeteciliğin kamu görevleri arasındadır. Dördüncü Kuvvet Medya bu özelliğe de haizdir.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Ortak görüş ise 3. Sayfa haberciliğinin toplumsal alanda farkındalık yarattığıdır. Akşam Gazetesi Yazı İşleri Müdürü İsmail Bezirci, üçüncü sayfa haberciliği konusunda farklı hassasiyetlerin geliştiğini; olay yeri fotoğraflarının okuyucuyu rahatsız etmeyecek, mağdur fotoğraflarının kişinin kimliğini deşifre etmeyecek şekilde kullanılmaya başlandığını, özellikle kadın, çocuk, hayvan haklarına yönelik farkındalık oluşturularak, hukuki alanda yeni adımlar atılmasını sağladığını vurgulamaktadır (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Haberlerin sayfalara yerleştirilmesi konusunda alışkanlıkların belirleyici olduğu görülmektedir. Türkiye Gazetesi Haber Müdürü Fatih Selek sürece ilişkin tecrübelerini şöyle paylaşmaktadır:

“Bir gazeteyi eline alan kişi ilk sayfadan sonra arka sayfaya bakar. Ardından üçüncü sayfaya geçer. Üçüncü sayfa çok kıymetlidir. Bu yüzden ilan tarifesi iç sayfalardan farklıdır.

Ben şahsen insanın moralini bozan cinayet haberlerinin üçüncü sayfada yer alması taraftarı değilim. Daha arka sayfalara koymayı tercih ederim. Bir dönem okurlarımızdan gelen serzeniş üzerine üçüncü sayfaya eğitim, sağlık gibi soft haberler koymayı denedik. Fakat uzun sürmedi. Bugün elinize hangi gazeteyi alırsanız alın, üçüncü sayfada hep asayiş haberi görürsünüz.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Şiddet içerikli haberlerin tek sayfada toplanmasının haberlerin kategorize edilmesiyle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır: bu durum aynı haberlerin aynı sayfada toplanması, şiddet haberlerinin tüm gazeteye yayılmasının önlenmesi ve her bir sayfanın konu farklılığının dikkate alınarak yerleştirilmesi olarak ifade edilmektedir (Akada; Selek; Bezirci, Kişisel görüşme, Aralık 2022). Şiddet haberlerinin nasıl işlediği bu çalışmada ele alınan bir tartışma konusudur. Posta Gazetesi Haber Müdürü Cem Kerpiççiler, sayfayı ölüm, şiddet haberine boğmak yerine ortalarına geldiğinde okuyucunun nefes alması adına yumuşak haberlere yer verdiklerini ve “hayvan sevgisi”ni öne çıkartan bir kimlik taşıdıklarına belirtmektedir (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Çeşitli alan araştırmaları sonucunda, insanların medyadan oldukça kişiselleşmiş yollarla etkilendikleri ve şiddet içerikli medyayla şiddet seven insanların daha bütünsel düşünölmeye başladığı bilinmektedir (Trend, 2008, s. 8). Türkiye Gazetesi Haber Müdürü Fatih Selek, bu durumu teyid etmektedir:

“Sıra dışı bir vaka yaşanıyor, medyada geniş yer buluyor. Akabinde benzer olaylar yaşanıyor. Mesela Ankara’da bir barda istek şarkı yüzünden bir cinayet işlendi. İki hafta içinde çok sayıda istek şartı kavgası haberi yapıldı. Kadın cinayetlerini buna örnek gösterebiliriz. Acaba medya haberleştirdiği için mi artıyor, yoksa toplumda vardı da haberi yapıldığı için mi bu tür olaylar mantar gibi patlıyor diye zaman düşündüğümüz oluyor. Bu sorunun kesin cevabını bulmak zor. Fakat şurası bir gerçek: Medya toplumun aynasıdır. Testinin içinde ne varsa dışına o sızıyor.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Bugünün medya ortamına bakıldığında “3. Sayfa haberciliğinin okuyucunun dünyayı algılayışı üzerinde olumsuz bir etkisi var mı?” sorusu farklı bir yaklaşımı göz önüne getirmektedir:

“Çok da böyle olduğu söylenebilir mi, tartışmaya açık. Hele hele, şiddeti normalleştiren ‘gündüz kuşağı kadın programları’nın izlenme oranlarındaki şaşkırtıcı yükselme göz önüne alındığında. Ya da Psikiyatrist Gülseren Budayıcıoğlu’nun kitaplarından yola çıkan hemen her kanalda yayımlanmakta olan TV dizilerine bakarak. Bu ve benzeri programlar şiddet dilinin yaygınlaşmasında o denli etkili ki, gazeteleri konuşuyor olmak

çok doğru mu düşünmek gerek.” (Yücel, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Ulusal yazılı basında şiddet içerikli haberlere daha az yer veren ya da farklı sayfalara dağıtarak 3. sayfalarını magazin, tarım, kültür-sanat gibi farklı içeriklerle oluşturan gazeteler de olduğunu belirtmiştik. 3. sayfasını kriminal haberlere ayırmayan birkaç gazeteden biri Takvim gazetesidir:

“Biz gazete olarak daha güler yüzlü, asık suratlı bir yayın olmaya çalıştığımız için, en azından şiddet haberlerini gazetenin ön kısmında vermemeye çalışıyoruz. Haber seçimimize gelince; ağırlıklı magazin, kültür sanat vs. gibi içerikleri tercih ediyoruz...” (Akada, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Şiddet haberleriyle özdeşen 3. sayfa içeriklerinin adeta yerleşik bir şiddet sayfası görünümünden çıkması gazetelerin bir anlamda daha az şiddet haberleri içermesi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan yazılı basında son yılların önemli sorunlarının; pandemide gazete tirajlarının azalması, ardından kağıda gelen zamla birçok gazetenin fiyatı artarken sayfa sayısının azaltılması olduğu anlaşılmaktadır.

“3. Sayfadan çıkış biraz zor. Ama olamaz mı, elbette olabilir. Ancak gazetelere yüklenen misyon değişmeli. Sıcak haberi birçok mecrada anlık bulabiliyoruz artık. Biz bir gün önce hazırladığımız gazeteyi ertesi gün okura sunduğumuzda, ülke çoktan başka bir mevzuya geçmiş oluyor. Zaman, ulaşım, etkileşim anlamında dezavantajlı bir konumdayız. Peki bunu nasıl tersine çevireceğiz? Fikirle ve özel haberle. Bugün basılı gazeteler, ister beğenin ister beğenmeyin ülkenin fikri tartışmalarının döndüğü, entelektüel birikimlerin yansıtıldığı mecralar. Ve burada oluşan bakış açısı dijital platformları besleyip yönlendiriyor. Nasıl ki dijitalleşme kitap satışlarını engelleyemediyse, insanların kitaba ihtiyacı bitmediyse gazetelere de bitmeyecektir. Sınırlı da olsa insanlar gazete almaya devam edecektir. Ama bu gazetelerin entelektüel bir mecra olarak konumlanmasıyla mümkündür. Böyle bir konumda 3. Sayfa haberlerine çarpıcı unsurlar barındırmıyorsa çok fazla yer olmayacaktır diye düşünüyorum.” (Selek, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Akşam Gazetesi Yazı İşleri Müdürü İsmail Bezirci de, 3. Sayfa haberciliğinin ideolojik yayın yapan ya da politik gazetelerde daha az görüldüğünü söylemektedir. 3. Sayfa haberciliği anlayışının değişmesi için gazete yönetimlerinin de bakış açılarını değiştirmeleri gerektiği düşüncesi (Akada, Kişisel görüşme, Aralık 2022) bir yana, söz konusu haberlerin sayfası değişse de dikkat çektiği sürece gazetelerde yer bulacağı bilinmektedir.

Yeni Birlik Gazetesi Haber Müdürü Gülay Yücel, önemli bir noktaya dikkat çekerek geçmişte basının okuyucu tercihlerine yönelik çalışmalar yaptığını belirtmiştir:

“Gazeteler okurun ilgisiyle yaşarlar. Bütün çabalar da o ilgiyi canlı, diri tutmak içindir. İnsanlar gibidir. Doğar, yaşar, büyürler.. Zaman zaman hastalandıkları da olur, onların ömrünü uzatmak da, doktoruna, yani okuruna bağlıdır. Geçmişte bunun için sık sık, okura dönülür ve sorulurdu, “okur anketi” doğrultusunda da karar verilerek gazetenin daha iyi olması sağlanabilirdi. Bu yöntem artık uygulanmaz oldu. Yerini, dünyadan örneklerle ve deneme yanılma yöntemiyle doğruyu bulma arayışı aldı.” (Kişisel görüşme, Aralık 2022).

3.2. Yazılı Basında Şiddet Haberleri Üzerine Gazetecilerin Görüşleri

Hyde, Gazete Çalışanları için El Kitabı’nda suç haberlerinin yayınlanmasının avantajlarının yanı sıra ve dezavantajlarını şöyle sıralamıştır: (1) suç haberlerini eğlenceye dönüştürmek; (2) suç haberlerinin önemini sansasyonel hale getirmek veya abartmak; (3) düşük zihniyetli kişiye suçu ilginç ve kolay göstermek; (4) gençlere heyecan verici görünmesini sağlamak; (5) kanun görevlilerini ve mahkemeleri yanlış tanıtmak; (6) suçluların kaçmasına yardım etmek; (7) cezayı vurgulamamak; (8) genç ve akli dengesi yerinde olmayanların moralini bozmak. Ancak gazeteleri kınamadan önce, sorunun diğer tarafına bakalım. Editor and Publisher’ın Genel Yayın Yönetmeni Arthur T. Robb’un sorusu da inkar edilemez: Gazeteler suçu haber olarak görmezse, cana ve mala karşı suçlar, çoğu zaman yaptıkları gibi, kamu suç ortaklığını içerirse, toplumun düzenli ve güvenli yaşamı devam edebilir mi? (akt. Baker, 1943, s. 464).

Şiddet haberlerinin yazımında gösterilmesi gereken özene, Posta Gazetesi Haber Müdürü Cem Kerpiççiler mesleğe polis muhabiri olarak başlamış bir gazeteci olarak, kurumların çalışanlarına yatırım yapmalarının önemiyle dikkat çekmektedir. Kerpiççiler, gazetecilerin sürekli eğitimlerden geçirilmelerinin, evrensel gazetecilik kurallarına uymakta azami hassasiyet göstermelerinin önemini vurgulamaktadır.

“Elbette gazeteciler yazdıkları metinlerin okunması için çaba gösterirler. Fakat bu gerçeğe oynamak gerçeği değiştirmek olmamalıdır. Hele üçüncü sayfa için ayrı bir paragraf açmak isterim, özellikle bu tür haberlerde asla ‘abartı’ yapılmamalıdır. Kişilerin özel hayatına maksimum saygı gösterilmelidir. Biz Posta gazetesi olarak çoğu zaman haber atlamayı göze alıp şiddeti özendirmediğini düşündüğümüz haberlere yer vermemeyi tercih ediyoruz. Özellikle intihar haberleri kamuoyunun bilmesi gerekenler dışında gazetemizde yer bulmuyor. Çünkü intiharların özendirici bir durumu var. Ve biz sorumlu gazetecilik anlayışımız dahilinde buna asla izin vermek sebep olmak istemiyoruz.” (Kerpiççiler, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Diğer taraftan şiddet haberlerinde ilgiyi artırma amacının öne geçebildiği eleştirisi de yapılmaktadır:

“Bu sayfa için temel hedef, bildik genel tarifıyla; haberin araştırılmasından, yazımına insanları rencide etmemeye, haber yüzünden ortaya çıkabilecek mağduriyetleri baştan önlemeye çalışmak olmalıdır. Daha çok tarafların görüşlerine ağırlık verilmelidir. Ancak bir özensizlik halidir ki, medyada uzun bir dönemdir yaygın olarak karşımıza çıkmakta.” (Yücel, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Haberin ilgi çekici şekilde sunulması gazetecilik açısından vazgeçilmezdir. Başlıktan fotoğrafa detaylı bir çalışmanın sonucu olarak okuyucunun habere ilgisini çekmek, haberi satmak olarak da ifade edilmektedir. Ancak bu tutum şiddet içerikli haberlerde ayrı bir özen gerektirmektedir. Diğer taraftan yazılı basın ve internet haberciliği karşılaştırması önemli bir farkı ortaya koymaktadır. Şiddet haberlerinin ele alınışına yönelik etik tartışmada gazeteciler, yazılı basının internet ve televizyon medyasına göre daha kurallı olduğunun altını çizmektedir.

“Biz prensip gereği kanlı görüntüleri vermiyor ve buzluyoruz. Cinsel tacize uğramış insanları ifşa etmiyoruz. Şiddeti detaylı anlatmıyoruz... haber anlamında iyi bir fotoğraf olsa bile yayınlamıyoruz. Bir muhabir arkadaşımız Beykoz’da bir olayın içine düştü. Aracını park edenlerden ücret alan bir değnekçi, kendisine itiraz eden adamı bir döviz bürosunda kıştırarak delik deşik etti. Arkadaşımız güvenlik kamerası kayıtlarını temin etti. Görüntüler çok kanlıydı. Öncelikle bir yurttaş olarak beni çok etkiledi. Tüylerim ürperdi. Yayınlamadık. Fakat görüntü başka meslektaşlarımızın da eline geçti. Televizyonlarda ve internet haber sitelerinde evire çevire verdiler. Hem de sansüresiz. Oysa bu tür görüntüleri yayınlamak insan psikolojisini olumsuz etkileyebilir. Öte yandan fail büyük tepki topladı. Sosyal medyada tepki paylaşımları yapıldı ve adam gözaltına alınıp tutuklandı. Fakat ilk celsede tahliye edildi. Bu karar da tepki toplayınca, tahliyeye itiraz edildi. O görüntüler olmasa belki de hiç tutuklanmayacaktı.” (Selek, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Gazete sayfasında en dikkat çekici öge olarak fotoğrafın kullanımında tüm gazeteler aynı özeni gösteriyor mu? Özellikle Habertürk gazetesinin 2011 tarihinde tartışma yaratan kadın cinayeti haber fotoğrafının ardından yazılı basında daha hassas bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür.

“Şiddet içeren fotoğraflar söz konusu olduğunda kullanmamaya ya da zorunluysak en azından an az şiddet algısı yaratacak tarzda kullanmaya özen göstermekteyiz. Bu özeni tüm gazeteler gösteriyor mu? Tartışılır.” (Yücel, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Yıllar içinde haber dilinde olumlu anlamda gelişim olduğu ifade edilse de (Katılımcı A, Kişisel görüşme, Aralık 2022) kelime seçiminde gazetelerin tamamı adına yeterli bir filtrelemeden bahsedilememektedir. Basının durumuna ilişkin önemli bir tespit ise medyanın ekonomi politikği perspektifinden muhabir istihdamındaki azalmadır. Birçok yayın kuruluşu sadece haber ajansları üzerinden içeriklerini oluştururken, gazetelerin birbirinin kopyası olması kaçınılmaz olmuştur, dolayısıyla muhabir olmadan fark yaratmak mümkün değildir (Kerpiççiler, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

“Eskiden gazetelerin sahada kendi muhabirleri bulunurdu. Gazete binalarında telsiz odaları vardı. Gece nöbetçi bırakılır, 24 saat dinleme yapılırdı. Polis olay anonsu geçince muhabirler olay yerinde koşardı. Muhabirler birbirine haber atlatmaya çalışır ortaya farklı bir şeyler çıkardı. Fakat alışkanlıklar değişti. Şimdi bir olay yaşandığında, ilk bakılan yer sosyal medya hesapları oluyor. Gazeteler aynı kaynaktan beslendiği için sunum da benzerlik arz ediyor. Herkesin bildiği bir olayı, farklı unsurlar katıp zenginleştirerek veren biraz öne çıkıyor, o kadar. İkinci sebep ise meslekî alışkanlık. Sonuçta haberin değeri de öne çıkan özellikleri belli. İki artı iki dört ediyor.” (Selek, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Akşam Gazetesi Yazı İşleri Müdürü İsmail Bezirci de haberlerin sunumunda genel olarak bir benzerlik olduğunda hemfikir: *“Klişe haline gelmiş başlıklar/ifadeler kullanılıyor, kullanıyoruz maalesef... Gerçi düz haber metninden ziyade öyküleyerek anlatım geliyor son zamanlarda basınımda... Bu durumda haberin sunumuna bir özgünlük kazandırıyor.”* (Bezirci, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Bu benzerliğin bir başka nedeni ise kıran kırana yaşanan dijital - hard copy rekabeti. Daha fazla okura ulaşabilmek için çeşitli yöntemler geliştirilmeye çalışılırken yeni olduğu düşünülen birbirine benzer yöntemlerin geliştirilmesi; bir de ajans ağırlıklı haberler söz konusu iken benzer sunumların ortaya çıkması doğal durum olarak değerlendiriliyor (Yücel, Kişisel görüşme, Aralık 2022).

Sonuç

Basının, demokratik toplumların toplumsal tartışma ortamı; farkındalık ve kamuoyu yaratabilme gibi hayati önem taşıyan gücünün, yine bu gücü kullananların katılabileceği tartışma ortamlarıyla irdelenmesi önemlidir. Nitekim, 6 yaşında bir çocuğa yapılan istismar da, devlet kurumlarına yerleştirilen memurların liyakatsiz davranışları da yine basının toplum adına yerine getirmekle mükellef olduğu dördüncü güç misyonuyla topluma duyurulabilmektedir.

Polis adliye haberlerine yönelik ilgi, temel insani içgüdüler ve merak duygusu ile ifade edilebilir. Başta gençler olmak üzere okuyucuların algılarını

olumsuz yönde etkilememesi için şiddet içerikli haberlerde, suçta kahramanlık unsurlarının atfedilmemesine dikkat edilmelidir. Bu kapsamda, şiddet içerikli haberlerin ele alınmasında ortak bir yaklaşım oluşturulması; şiddetin okuyucunun dünyayı algılama, olaylara tepki gösterme, öykünme, özdeşim kurma gibi olası olumsuz etkilerinden uzak tutulması için konunun profesyonelleriyle tartışma ortamı yaratmak faydalı görülmüştür.

Karar verici pozisyondaki profesyonel gazetecilerin bir yandan medyanın, özel olarak ise yazılı basın şiddet haberlerinin yazımına ve sunumuna ilişkin görüşleri, medyada tüm diğer mecralardan daha kurallı bir sistemi işaret etmektedir. Geçmiş yıllarda yaşanan ihlaller mesleki etik ve öz denetim ilkeleri çerçevesinde karşılık bulmuştur.

Nitekim bu çalışma kapsamında 15 ulusal gazeteden gazetecilerle iletişime geçilmesine karşın, sadece altısı mesleki bir tartışma ortamı oluşturmayı amaçlayan bu çalışmaya katılma iradesi göstermiştir. Yine de bu sonuç yazılı basın adına özdenetim mekanizmasının işlediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Çalışmaya katılan gazeteciler 3. Sayfa haberciliğini Türk basınında genel geçer, kolay vazgeçilmeyecek bir alışkanlık olarak tanımlamaktadır. Medyanın ekonomi politikası bugün gazetelerin daha az gazeteciyle ve ağırlıklı olarak haber ajanslardan gelen haberlerle masa başında oluşturulduğu bir yapıyı ortaya koymaktadır. Bu yapı içerisinde şiddet oldukça kullanışlı bir içerik olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla şiddet içerikli haberlerin toplum nezdinde farkındalık yaratma amacına hizmet etmesi için hangi alanlarda iyileştirilmelere gidilmesi gerektiğine odaklanmak gerekmektedir. İşin ilk adımı olarak, geleceğin basın çalışanları olacak muhabir adaylarının eğitilmesi gösterilebilir. Bu doğrultuda, haberde seçilecek kelime ve görsel materyalin çocuk ve gençler gibi hassas gruplarda yol açabileceği olumsuzlukların önüne geçilmesi amacıyla, üniversite düzeyinde mesleki yeterlilik kazandırılması katkı sağlayacaktır.

Diğer taraftan, çalışmaya katılan gazeteciler, medyada şiddet içeriği söz konusu olduğunda özellikle “gündüz kuşağı kadın programları”nın şiddeti normalleştirdiğine ve bu programların izlenme oranlarındaki şaşırtıcı yükselmeye dikkat çekmektedir. Göz önünde bulundurulması gerek bir başka sorun ise, medyanın zenginleşen mecraları arasında gazetelerin rekabet gücüdür. Nitekim, son dakika haberlere ulaşmadaki sayısız alternatif gazeteler açısından dezavantaj olarak ifade edilmektedir. Ancak her şeye rağmen gazeteler, sistemli bir yapıyla ürettiği haberlerle internet başta olmak üzere tüm diğer mecralar için haber kaynağı olma özelliğini de korumaktadır.

Gazetelerde yerleşik bir şiddet sayfası konumunda yazılı basında bir haber kategorisinin bulunduğu sayfa adıyla özdeştiği tek örnek olarak 3. Sayfa haberciliğinin mesleğin profesyonelleri tarafından tartışılması mesleki etik ve özdenetim ilkesinin korunduğunun da açık bir göstergesidir. Bu kapsamda yazılı basında şiddet haberlerine dair okur görüşlerine ilişkin bir araştırmanın konuya boyut kazandırabileceği göz önünde tutulabilir. Gazetecilerin

mesleklerini sürdürürken karşı karşıya oldukları ekonomi politik gerçekliğin göz önünde bulundurulması ve nasıl adımlar atılabileceği üzerinde çok boyutlu çalışmalara ve girişimlere de ihtiyaç olduğu açıktır.

Sonuç olarak, medyanın ekonomik sistem içerisinde varlığını sürdürmek zorunda olduğu göz önünde bulundurulduğunda; gazetelerin yaşadığı tiraj düşüşünün gazetecileri meslek etiği ile karşı karşıya getirecek durumlar yaşatması şaşırtıcı olmayacaktır. Ancak, şiddet içerikli haberlerin gündeme getirilmesinin toplumda oluşturduğu farkındalık ve yaptırım gücü hayati önem taşımaktadır. Gazeteciler sorumluluklarını bu ince çizgi üzerinde sürdürmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Nur Esra Atmaca: % 100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: İstanbul Topkapı Üniversitesi Akademik Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan izin alınmıştır (Tarih: 28.07.2023, Toplantı No: 2023/08).

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Nur Esra Atmaca: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee permission, dated 28.07.2023 and numbered 2023/08 was obtained by the Istanbul Topkapı University Academic Research and Publication Ethics Committee.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Önerilen Atıf: Atmaca, N. E. (2023). Türk basınında yerleşik şiddet: 3. Sayfa haberine ilişkin bir tartışma. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 684-706. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1342652>

Kaynakça

Akşam. (2011, 16 Ekim). *50 soruda gazetecilik etiği*, <https://www.aksam.com.tr/pazar/50-soruda-gazetecilik-etigi--73551h/haber-73551>

Anderson, C. A. & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life, *Journal of Personality and Social Psychology*. 78 (4), 772-790.

<https://doi: 10.1037//0022-3514.78.4.772>

Atmaca, N. E. (2019). *Gazeteciliğin dönüşümü ve Türkiye'nin basın profili*. Libra Kitap.

- Baker, J. N. (1943). The press and crime, *Journal of Criminal Law and Criminology (1931-1951)*, 33 (6), 463-467.
- BBC News Türkçe. (2017, 15 Eylül). *Mavi Balina oyunundan kurtulanlar anlatıyor: 'Sanal ölüm tuzağı'*. <https://www.bbc.com/turkce/41281200>
- Bushman, B. & J., Anderson C. A. (2009). Comfortably numb desensitizing effects of violent media on helping others, *Psychological Science*, 20 (3), 273-277. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02287.x>
- Chiricos, T., Eschholz, S. & Gertz, M. (1997). News and fear of crime: toward an identification of audience effects. *Social Problems*, 44 (3), 342-357. <https://doi.org/10.1525/sp.1997.44.3.03x01190>
- Cumhuriyet. (2011, 7 Ekim) *Basın Konseyi o sürmanşet için işlem başlattı*. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/basin-konseyi-o-surmanset-icin-islem-baslatti-288280>
- Euronews. (2022, 26 Temmuz). *Türkiye'de gazetelerin günlük tiraj toplamı 2 milyonun altına indi: 5 yılda yüzde 45 düşüş*. <https://tr.euronews.com/2022/07/26/turkiyede-gazetelerin-gunluk-tiraj-toplami-2-milyonun-altina-indi-5-yilda-yuzde-45-dusus>
- Gentile, D. A. & Anderson C. A. (2003). Violent video games: the newest media violence hazard, D. A. Gentile (Ed.), *Media Violence and Children* içinde (s. 133-134), Praeger.
- Girgin, A. (2014). *Gazeteciliğin temel ilkeleri*. 2 Şubat 2022 tarihinde https://www.academia.edu/36301497/Gazeteciligin_temel_ilkeleri adresinden edinilmiştir.
- Halloran, J. (1978). Mass communication: symptom or cause of violence? *International Social Science Journal*. XXX, (4), 816-833, UNESCO.
- Han, B. (2017). *Şiddetin topolojisi*, (Çev. S. Fischer Foundation). (2. Baskı). Metis.
- İnuğur, M. N. (1992). *Türk basın tarihi (1919-1989)*. Erdini.
- İspirli, M. (2000). *Medya gerçeği ve haberciler*. Akçağ.
- Keane, J. (2010). *Şiddet ve demokrasi*. (Çev. Meral Üst). İmge.
- Kurdaş, M. Ç. (2018). Jean Baudrillard'ın simülasyon kuramında kitle iletişim araçları ve toplumsalın sonu. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2012-2023. <https://doi.org/10.17218/hititsosbil.408137>
- Lindsay, J. J., Dill-Shackleford, K. E., Anderson, K. B. & Bartholow, B. D. (2014). The proliferation of media violence and its economic underpinnings. D. A. Gentile (Ed.), (2nd. Edition) *Media violence and children: A complete guide for parents and professionals* içinde, (s.1-44). Praeger.
- Medyadarar. (2012, 25 Eylül). Habertürk'ün provokatif manşetine Basın konseyinden kınama.

https://www.medyatava.com/haber/haberturkun-provokatif-mansetine-basin-konseyninden-kinama_69361

- Özer, Ö. (2017). Medyada şiddet kullanımı: şiddet ekonomisi, medyanın ideolojik şiddeti ve yetiştirme kuramı açısından değerlendirme. *Marmara İletişim Dergisi* (27), 1-19. <https://doi:10.17829/midr.20172729519>
- Özer, Ö. (2005). Yetiştirme kuramının eleştiriler bağlamında değerlendirilmesi: televizyonun rezonans etkisine dair bir araştırma, *Kültür ve İletişim*, 8 (1), 127-162.
- Suat, M. (2019, 25 Kasım). Fatih Altaylı'dan 'bıçaklı manşet' yorumu: bugün yapar mıydım, bilemiyorum. *Journo*. <https://journo.com.tr/fatih-altayli-haberturk-bicak-manset>
- The Guardian (2019, April 12). *Daily Star covers up its page 3 girls, signalling end of tabloid tradition*. <https://www.theguardian.com/media/2019/apr/12/daily-star-covers-up-its-page-3-girls-signalling-end-of-tabloid-tradition>
- Topuz, H. (2003). *Türk basın tarihi*. Remzi Kitapevi.
- Trend, D. (2008). *Medyada şiddet efsanesi*. (Çev. Gül Bostancı). YKY.
- Yaylagül, L. (2013). *Kitle iletişim kuramları*. (5. Baskı). Dipnot Yayınları.

Extended Abstract

Formerly known as mass communication tools, the approximately 300-year history of the structure that evolved into media with its diversification over time makes it impossible to separate from the history of societies, leading to the conclusion that the framework should be broadened in the relationship between media, violence, and society. While the dynamics of media and society progress simultaneously and intertwined in the historical process, this study focuses specifically on violence news in print media.

Violent news such as police, judiciary, murder, accident have been published in the daily newspapers in Türkiye on the third page for many years. As a result, the third page in newspapers has become a dedicated section for violence news, as the only example where a news category is synonymous with the page name. Despite this feature, no academic study has been conducted to date that deals with the subject in this context.

Ultimately, newspapers are industrial products, and it is inevitable for them to use methods to attract their consumers. Therefore, how violence news is presented in print media and how journalists criticize the media's approach to violence are important. The debate over whether the media encourages people to commit crimes is one of the issues discussed. However, it is necessary to say that within the framework of the self-regulation principle of professional ethics in print media, the internal ethical discussions are more effective than external comments. Perhaps the most striking example of this

situation is the news of a femicide published on October 7, 2011, by the Habertürk newspaper, where the photo was published without blurring the face of the victim. In the news photograph given by the newspaper from the headline, Şefika Etik can be seen with a knife stuck in her back. This use of the photograph was criticized by journalists and condemned by the Press Council for violating the Press Code of Ethics.

It is crucial for professional journalists to fulfill their professional responsibilities to society within the framework of the Press Code of Ethics. Studies on violence news in print media are seen to be mainly based on news texts. Field studies on the impact of news on readers are limited. In this study, third-page journalism, which is a settled area of violence in print media, is examined through the evaluations of professional journalists on both news selection and media and violence phenomenon.

Editors-in-chief and news directors from 15 national newspapers were invited via telephone and e-mail to participate in the study. Within this scope, editors-in-chief and news directors of Akşam, Hürriyet, Posta, Türkiye, Takvim, and Yeni Birlik newspapers responded positively and agreed to participate. The answers given by the participants to the structured questions by e-mail were added to the study. Thus, the presentation of violence news in print media was examined by the journalists themselves. The nine questions created are as follows:

1. How do you select news on the third page?
2. Do you think that the purpose of language choice and presentation in writing violent news is to increase interest?
3. Is there any filtering in terms of word selection when describing violence in news?
4. It has been a long-standing practice in Turkish media to present violent news primarily on a single page. What is your personal opinion on the practice of having a third page?
5. What is the reason and purpose behind collecting violent news on a single page?
6. Do you think that the use of a third page has a negative impact on readers' perception of the world?
7. Do you think that there is a similarity in the presentation of violent news in Turkish print media?
8. Are there any ethical considerations that are being ignored in the writing of violent news and the use of accompanying photos?
9. Until recently, almost all newspapers had violent content on the third page, but today we see that some newspapers are creating their third pages with different contents such as entertainment, agriculture, culture and art, rather than violence. Do you think that there is a general trend towards abandoning third-page journalism in the future?

In this respect, the answers to the questions of professional journalists will be presented under two headings: Preparation of Third Page Contents and

the Opinions of Journalists on the News of Violence in the Written Media. The journalists participating in the study define third-page journalism as a generally accepted and not easily abandoned habit in Turkish media. The political economy of the media reveals a structure where newspapers are created with fewer journalists and mainly news agency news. In this structure, violence can be expressed as a highly convenient content. Therefore, it is necessary to focus on which areas need improvement to serve the purpose of creating awareness in society regarding violent content.

On the other hand, the journalists participating in the study draw attention to the fact that especially the "daytime women's programs" normalize violence when it comes to the content of violence in the media, and the surprising increase in the viewing rates of these programs. Another problem that needs to be taken into account is the competitiveness of newspapers among the enriching media environment. As a matter of fact, it is expressed as a disadvantage for numerous alternative newspapers in reaching breaking news. However, despite everything, newspapers maintain their feature of being a news source for all other media, especially the internet, with the news they produce with a systematic structure.

Considering that the media has to maintain its existence in the economic system, it is unsurprising that circulation concerns can lead to ethical dilemmas for journalists. However, the awareness and sanction power created by bringing violent news to the agenda is of vital importance. Journalists navigate these challenges by carefully balancing their responsibilities.

**THE EFFECT OF SATISFACTION WITH SERVICES AND TRUST
IN PUBLIC ORGANIZATIONS ON CITIZENS' VOICE
ORIENTATION: THE ROLE OF ETHICAL PUBLIC
ADMINISTRATION**

Müslüm KAYACI*

Abstract

This study investigates the causal relationships between satisfaction with services, trust in public organizations and the voice orientation of citizens through the perspective of the New Public Management. The moderating role of ethical public administration in these relationships is also investigated. Survey methodology with a sample of 586 citizens from Diyarbakır city is used to analyze proposed hypotheses. According to linear regression analyzes, political efficacy level of citizens is positively affected by satisfaction with services and trust in public organizations variables. On the other hand, political participation is only impacted by satisfaction with services positively. No significant relationship can be found between satisfaction with services and political participation. Public administration ethics has a positive moderator role on the relationship between satisfaction with services and voice orientation behaviors (political efficacy and political participation). It also positively moderates the relationship between trust in public organizations and voice orientation of citizens (political efficacy and political participation). This research provides findings about the New Public Management outcomes from different country contexts through first-hand data.

Keywords: *Public Administration Ethics, Satisfaction with Services, Trust, Voice Orientation.*

**HİZMET MEMNUNİYETİNİN VE KAMU KURUMLARINA
DUYULAN GÜVENİN VATANDAŞLARIN SES ÇIKARMASI
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: ETİK KAMU YÖNETİMİNİN ROLÜ**

Öz

Bu çalışma vatandaşların hizmet memnuniyeti, kamu kurumlarına güven ve ses çıkarma davranışları arasındaki nedensel ilişkileri Yeni Kamu Yönetimi perspektifi aracılığıyla incelemektedir. Ayrıca etik kamu yönetiminin bu ilişkiler üzerindeki düzenleyici etkisi de incelenmiştir. Öne sürülen hipotezler Diyarbakır'daki 586 vatandaştan elde edilen örnekleme uygulanan anket yöntemiyle analiz edilmiştir.

*Assistant Prof., Dicle University Faculty of Economics and Administrative Sciences Department of Political Science and Public Administration, muslumkayaci@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-6065-2734>

Lineer regresyon analizi bulgularına göre vatandaşların siyasi etkinlik düzeyi, hizmet memnuniyeti ve kamu kurumlarına duyulan güven değişkenlerinden olumlu şekilde etkilenmektedir. Öte yandan siyasi katılım sadece hizmet memnuniyetinden olumlu şekilde etkilenmektedir. Siyasi katılım ve hizmet memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Kamu yönetimi etiğinin hizmet memnuniyeti ve ses çıkarma davranışları (siyasi etkinlik ve siyasal katılım) arasındaki ilişkide olumlu bir düzenleyici etkisi bulunmaktadır. Ayrıca kamu kurumlarına güven ve ses çıkarma davranışları (siyasi etkinlik ve siyasal katılım) arasındaki ilişkide de olumlu bir düzenleyici etkisi vardır. Bu araştırma Yeni Kamu Yönetimi çıktıları hakkında farklı ülke bağlamından birinci elden toplanan veriler ile bulgular sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Kamu Yönetimi Etiği, Hizmet Memnuniyeti, Güven, Ses Çıkarma.*

Introduction

The need for better service to the public and the demand for a qualified public service in public administration has caused continuous reforms in the public sector. Most of the administrative reform initiatives are for increasing public service satisfaction and establishing trust in public institutions and sustaining this trust (Van de Walle, 2018, p. 228). These reform initiatives have been called the "New Public Management" (NPM) in public administration literature. The "traditional public administration" values that were formed by the thoughts of Max Weber and Woodrow Wilson have been deeply criticized by this new intellect in the field. The changing paradigm that symbolizes the shift from traditional values to modern ones has been influential in the theory and practice of public administration since the beginning of the 1980s.

NPM is defined as "an approach in public administration that employs knowledge and experiences acquired in business management and other disciplines to improve efficiency, effectiveness, and general performance of public services in modern bureaucracies" (Vigoda, 2003, p. 812). There have been numerous principles in NPM. These can be summarized as follows: a) state's role is leading rather than doing things itself, b) open competition in public services, c) focusing on inputs rather than outputs, d) effectiveness in using public resources, e) thrift and accountability, f) using private sector management styles in the public sector, g) clear service standards and performance measurements for public personnel, h) governments make money rather than spending constantly, i) paying attention to diagnosis rather than treatment to determine the problems previously, j) switching from centrality and hierarchy to localness and participation (Hood, 1991, pp. 4-5; Osborne and Gaebler, 1992, pp. 22-23; Denhardt and Denhardt, 2007, pp. 16-19).

NPM considers bureaucrats as managers and citizens as customers (Mizrahi, Vigoda-Gadot and Cohen, 2010, p. 100). Since NPM is based on market orientation to public organizations, citizens' satisfaction with public

services have become more significant in recent years (Walker, Brewer, Boyne and Avellaneda, 2011, p. 714). More satisfied citizens also have positive evaluations about other public administration elements like trust in public administration and increased political voice behavior in general (Van de Walle and Bouckaert, 2003, p. 894). Trust in public administration indicates a comprehensive evaluation of citizens towards public administrators if they act upon moral, ethical and social values (Wang and Wart, 2007, p. 266). Likely, ethical public administration involves a broad spectrum of elements like integrity, neutrality, transparency, accountability, etc. (Eryılmaz and Biricikoğlu, 2011, p. 35). Furthermore, policies in regards to public administration are closely related with intentions and acts of political leaders, acts or organs in many countries.

In that respect, concepts like public service satisfaction, trust in public organizations and government, political efficacy, and participation are consequences of the NPM perspective. For this reason, this study aims to contribute to the NPM literature according to findings from Diyarbakır. We intend to measure the evaluations of Turkish citizens regarding service satisfaction, trust, political efficacy and participation, and public administration ethics and find the proposed relationships among them empirically.

1. LITERATURE REVIEW AND HYPOTHESES DEVELOPMENT

In this part of the article, related literature about the research model is explained and the relationships among research variables are discussed.

1.1. Public Service Satisfaction

The expectations of citizens about public services have been raised in previous years. There have been numerous reasons for this point. First of all, there is an increase in the number of citizens who question public authority and are less respectful of it. The number of citizens who criticize the real nature of public services is also increased. Moreover, the boundaries between the public and private sectors have been blurred gradually and this provided the opportunity for citizens to compare their experiences with public institutions and private organizations. Additionally, public service offers have transformed into a more anonymous/electronic nature rather than personal interactions. Lastly, there has been an encouragement for citizens to think and behave like public service customers and this has caused a new type of citizen who wants to maximize his/her personal needs and demands (Van de Walle, 2018, pp. 233-234). This change and transformation in citizens who are also voters have stimulated politicians and governments to establish a better public administration for holding power in the future.

NPM paradigm assumes that public administration should be positioned properly and citizens should be satisfied to have a better public service. Since citizens are seen as customers, marketing literature can help to investigate

citizen satisfaction with public services. Marketing literature has a consensus about the definition of customer satisfaction. According to this consensus, the evaluation of a customer about a product or service is determined by the expectations and experiences of the customer for that product or service (Hunt, 1977, p. 459). Experience is related to the processes and the outcomes that a citizen encounters in any public service. People can satisfy with particular services and how it is made. Specifically, people are satisfied with the accessibility of public institutions, benevolence, and sufficiency of public employees, and fairness, efficiency, and effectiveness of services (Christensen and Læg Reid, 2005, p. 491). The experience of citizens is formed through these circumstances. Expectancies also impact citizen satisfaction and are related to forward-looking judgments. They also reflect the faith in proposed service quality with a specific and desired level (Seyd, 2015, p. 75). In other words, the satisfaction with public services is deeply connected with the experiences and expectations of citizens (Roch and Poister, 2006, p. 304). In this sense, citizens' satisfaction with services can be defined as an "evolutionary attitude towards services or experiences" which is related to political processes and institutions, public services, bureaucracy, and government performance (James, 2009, p. 108). Satisfaction with public services is a process that covers the comprehension of citizens' demands, requests, and expectations, the allocation of resources in public services, the determination of public service standards, and the evaluation of outcome performance. Satisfaction with services can be possible with the correct planning and application of these processes. Citizen/customer satisfaction is seen as an obligatory strategic step in the NPM approach (Rhee and Rha, 2009, p. 1491). The adoption of this perspective is based on the idea that a better public administration would cause more satisfied citizens and this satisfaction would increase the positive evolutions of citizens for public administration and the government as a whole (Van de Walle and Bouckaert, 2003, p. 894).

The dissatisfaction and reaction of citizens to public services reflect their general attitude toward them and form their political behavior which is highly connected with the content and application of citizenship (Lyons Lowery and DeHoog, 1992, pp. 4-6). Most of the research in citizen dissatisfaction literature is about possible reactions of citizens and their choice among these reactions. The most significant and known framework on this topic was proposed by Hirschman (1970, pp. 3-5). He investigates the reactions to service dissatisfaction in three groups. These are exit, voice, and loyalty. Citizens can choose not to use a public service if they are not satisfied with it. This reaction is named exit and its use can be limited since some public services are monopolies and have no alternatives in most countries. The voice reaction is an attempt to change and affect the public institutions actively and constructively by using dialogs or protests. Lastly, the loyalty reaction slows down or stops the exit reaction and makes the voice reaction more efficient (Hirschman, 1970, pp. 3-5).

Voice is about the articulation of citizens' dissatisfaction with public services and they can employ voice reaction in different ways. They can express directly their dissatisfaction to the public personnel who does the related public service or deliver it to the politicians. They can vote for the political party which promises to improve bureaucracy and can increase their satisfaction with public services or organize against bad performance in public administration (Van de Walle, 2018, p. 237). These voice orientations and actions happen as political efficacy and participation (Vigoda-Gadot, 2007, p. 285).

On the other hand, one of the significant variables that increase citizen satisfaction in public services is the participation of citizens in the decision-making processes of public institutions and the ability to impact these decisions. Theories about political participation and efficacy support citizens' participation in decision-making processes at every level to increase satisfaction with public services (Box, 1999, p. 36). Moreover, these theories believe that political efficacy and participation are beneficial for both individual and social planes (Pateman, 1970, pp. 45-46; Barber, 2003, p. 296). The participation of citizens in decision-making processes would also provide important feedback for public institutions and increase government performance and citizen satisfaction (King, Feltey and Susel, 1998, p. 318; Beerli, Uster and Vigoda-Gadot, 2019, p. 262). When citizens believe that their opinions are considered seriously and they are involved in political decision-making processes formally, they would improve a higher level of political efficacy (Mizrahi, Vigoda-Gadot and Cohen, 2009, p. 25). In this vein, the direct reflection of satisfaction with public services into voice orientation and behavior is essential for improving public services in the long run. This improvement is connected with the existence of a relationship between concepts. Accordingly, the first hypotheses of the study are below:

H1a: Satisfaction with services affects citizens' political efficacy level positively.

H1b: Satisfaction with services affects citizens' political participation level positively.

1.2. Trust in Public Organizations

The NPM approach also focuses on trust in public organizations concept. This approach has caused to enter a new era in public administration that criticizes and re-interprets traditional public administration values, citizen-state relationships, efficiency, and effectiveness issues. This change aims to increase the positive evaluations of citizens for public services and strengthen their trust in public organizations (Van de Walle and Bouckaert, 2003, p. 908).

Trust is a condition that an individual's well-intentioned attachment to another person. It is also the faith and the defenselessness situation that the opponent individual would not abuse the individual's goodwill (Baier, 1986,

p. 235). Trust includes the vulnerability that depends on the expectation of other people's goodwill and good behavior (Rousseau, Sitkin, Burt and Camereret, 1998, p. 395) and it is defined as a bet on the possible actions of others (Sztompka, 1999, p. 69). Trust is an important strategy to combat an uncertain and uncontrollable future. Moreover, it is a multidimensional concept with cognitive, emotional, and behavioral components and works at interpersonal and institutional levels. There is no absolute definition of trust universally but most definitions share some common components. First of all, the expectancy that other people will behave predictably. Secondly, the thought that other people would act by considering our interests. Lastly, the emotion after the trust is ruined because of a breach of our expectations (Feldheim and Wang, 2004, p. 64).

Trust is not only significant for interpersonal relationships but also for interactions with public institutions (Van de Walle, 2017, p. 119). Public trust is a general notion that means the public has trust for a public institution 'to do the right thing'. This trust does not refer to the public's attitude toward a particular duty for a specific institution but it reflects a more comprehensive public opinion that executives carry on and sustain their responsibilities based on moral, social, and trust characteristics (Wang and Wart, 2007, p. 266). Public trust in public institutions is an important measure of administrative success or failure (Easton, 1975, p. 447). The relationship between the government and the citizens is also based on trust in public organizations (Bruning and Ledingham, 1999, p. 160). Trust in public organizations means the faith of the public that both politicians and public officers work for the public interest, act upon ethical values and principles and do the right things with integrity. The establishment of trust in public administration would impact democratic legitimacy, the formation of public policies, and the pursuit of these policies positively (Mizrahi et al., 2009, p. 26; He and Ma, 2021, p. 486). However, people's trust in public organizations does not have a uni-dimensional explanation since causal relationships are contentious, complicated, and multi-directional. Trust in public organizations is a complicated mixture of general images, ideologies, cliches, the performance of particular public services, and demographic variables (Van de Walle and Bouckaert, 2003, p. 907; Christensen and Læg Reid, 2005, p. 487; Van de Walle, 2018, p. 227).

In a similar vein, political efficacy and participation are concepts that are related to democracy. In representative democracies, public organizations are nested in politics since elected politicians in governments control public administration by both policy-making and executive assignments. Therefore, there would be political rewards if public organizations perform better, simplify the lives of citizens and solve their problems quickly and effectively. The interaction between political authority and the citizens happens through public organizations and public services. When public services are perceived positively by the citizens, this perception would also positively reflect on the

government. However, if public services are fulfilled with unqualified and unethical standards, citizens would reflect their negative attitude through political efficacy and participation mechanisms. They can transform their bad experiences into tangible reactions to the government. Some of the tangible reactions can be a lower level of trust in public organizations and a decrease in participation in political processes (Vigoda-Gadot, 2007, p. 291). Citizens may lose their faith in democracy if they perceive the public administration as insensitive to public needs and think that they are exposed to unjust applications. These perceptions can also diminish the faith in the value of political participation and efficacy (Niemi, Craig and Mattei, 1991, p. 1410). In other words, when people's trust in public organizations increases, the possibility of the fulfillment of citizenship roles and the involvement in decision-making processes can increase (Levi and Stoker, 2000, p. 501). Besides, trust in public organizations can be affected by cultural factors. Political cultural variables have a strong and general impact on the people's trust in public organizations (Christensen and Lægread, 2005, p. 506). As a result, trust should be evaluated through the context of these factors. For this reason, trust in public organizations would be related to political participation and efficacy due to the nature of political culture (Mizrahi, et al., 2010, p. 119). Consequently, the related hypotheses of these arguments are as follows:

H2a: Citizens' trust in public organizations affects citizens' political efficacy level positively.

H2b: Citizens' trust in public organizations affects citizens' political participation level positively.

1.3. Public Administration Ethics

Ethics is a "system or code of conduct based on universal moral duties and obligations which indicate how one should behave; it deals with the ability to distinguish good from evil, right from wrong, and propriety from impropriety" (Josephson, 1989, p. 2). Nowadays the scope of ethics is quite extended. This extension has happened with the involvement of 'applied ethics' in ethics literature which determines ethical behavioral rules in many professions. Public administration ethics is also included in the applied ethics area. Public administration ethics consists of right and wrong judgments based on acts (Cohen and Eimicke, 1995, p. 99). The basic goal of public employees is not limited to doing only technical work. Also, they have to do the right things according to ethics. Public employment does not only cover expertise but also covers the commitment to ethical standards (Bowman and West, 2018, p. 5). In this context, public administration ethics means "a set of principles and values like neutrality, integrity, kindness, justice, transparency, accountability, protecting the public interest, devotion, merit, effectiveness, efficiency and quality that public executives should follow when they make decisions and execute public services" (Eryılmaz and Biricikoğlu, 2011, p. 35).

Public employees use discretionary power when they do their daily jobs and use public resources. Ethical values and standards are the main control and balance tools to block the misuse of this power. For this reason, public administration ethics is a vital element for creating a trust for public organizations and sustaining this trust. Moreover, it is not a circumstance but an activity. In this vein, supporting ethical behaviors in public organizations does not mean only determining the list of obligatory rules and status. It is a process that forms the basis of public institutions' mechanisms and should continue constantly (OECD, 1996, p. 13). Therefore, public officials should both do their technical jobs correctly and follow the ethical rules. Accordingly, public administration ethics is a very fundamental field and it can directly impact citizens' satisfaction with public services and trust in public organizations.

The participation theories argue that the citizens' involvement in decision-making processes increases their responsibilities in regards to outcomes and their collaboration and trust level for the system (Dahl, 1971, p. 5; Putnam, 1993, p. 121). Thus, the increase in citizens' participation in administrative decision-making processes and their perception of their political efficacy level would cause positive evaluations of public institutions. The positive perceptions of citizens for ethical behavior in public administration can induce more political efficacy and political participation, satisfaction with public services, and trust in governance (Vigoda-Gadot, 2007, p. 301). Previous studies in the literature have shown that the ethical perception of citizens toward public officials and public organizations has a positive effect on their satisfaction with public services (DeLeon, 1996, p. 508; Vigoda, 2000, pp. 184-185).

Public administration ethics would inevitably affect these concepts both directly and indirectly. For example, the impact of satisfaction with services on political efficacy and political participation would be shaped by the level of public administration ethics for the citizens. Similarly, the increase in political efficacy and participation because of trust in public organizations can be stronger when citizens perceive public administration as more ethical. Since ethical public administration increases both public service satisfaction, trust in government and voice behavior of citizens separately, it can be expected that it would have a facilitator role on the relationships among these concepts. Public administration ethics can increase the power of these relationships. As a result, the last hypotheses of the study are below:

H3a: The positive relationship between satisfaction with services and citizens' political efficacy level would be stronger when public administration ethics increases.

H3b: The positive relationship between satisfaction with services and citizens' political participation level would be stronger when public administration ethics increases.

H3c: The positive relationship between citizens' trust in public organizations and citizens' political efficacy level would be stronger when public administration ethics increases.

H4d: The positive relationship between citizens' trust in public organizations and citizens' political participation level would be stronger when public administration ethics increases.

2. METHODOLOGY

Sample distribution and variable measurement are defined in this part of the article.

2.1. Sample

The sample of this study consists of 586 individuals who live in Diyarbakır. The city has a controversial history with the state due to ethnic and terrorism problems. These problems have caused a high level of politicization in the city population. The city is also known for its highest support for the Kurdish political movement and political representatives. Since there has been an ongoing conflict between the government and these representatives, it would highly affect the perceptions of citizens in the city. Thus, conducting the research in Diyarbakır would be significant by providing findings on citizen satisfaction, trust, and voice orientation in a continuous conflicted environment.

Table 1. Demographic Characteristics of the Sample

| | | Freq. | Ratio | | | Freq. | Ratio |
|----------------|------------------|-------|-------|---------------------------|------------------|-------|-------|
| Gender | Female | 278 | 47.4 | Education | No Education | 23 | 3.9 |
| | Male | 308 | 52.6 | | Primary | 155 | 26.5 |
| | Total | 586 | 100 | | Secondary | 149 | 25.4 |
| Marital Status | | Freq. | Ratio | | High School | 122 | 20.8 |
| | Married | 358 | 61.1 | | Associate Degree | 67 | 11.4 |
| | Single | 190 | 32.4 | | Undergraduate | 60 | 10.2 |
| | Divorced/Widowed | 38 | 6.5 | | Graduate | 10 | 1.7 |
| | Total | 586 | 100 | Total | 586 | 100 | |
| Age | | Freq. | Ratio | Income Level ¹ | | Freq. | Ratio |
| | 18-27 | 130 | 22.2 | | 0-3000TL | 300 | 51.2 |

¹ Income level is determined according to national minimum wage level in 2021. Income level intervals were determined by multiplying the nearest rounded amount of net minimum wage. According to the Ministry of Family and Social Services, the minimum net wage should be 2.825,90 Turkish Liras in 2021. (<https://www.aile.gov.tr/asgari-urect/asgari-urect-2021/>)

| | | | | | |
|-------|-----|------|--------------|-----|------|
| 28-37 | 161 | 27.5 | 3001-6000TL | 231 | 39.4 |
| 38-47 | 136 | 23.2 | 6001-9000TL | 42 | 7.2 |
| 48-57 | 93 | 15.9 | 9001-12000TL | 13 | 2.2 |
| 58-73 | 66 | 11.3 | | | |
| Total | 586 | 100 | Total | 586 | 100 |

Survey methodology was used to collect data via face-to-face meetings in the city center. The survey was undertaken according to the approval of Dicle University Social and Human Sciences Ethics Committee with the number of E-14679147-663.05-87586 and the date of 15.06.2021. The data collection period was from August 2021-September 2021. Respondents were chosen according to the convenient sampling method. This method helps to understand the perceptions and attitudes of citizens from diversified backgrounds and demographics in the city. The researcher assured respondents of the anonymity of their answers and encouraged them to answer all the questions. In this way, the study has reached a considerable sample size regarding the population of the city. Diyarbakır has a population of 1.517.297 for the year of 2020 according to the Turkish Statistical Institute (TÜİK, 2020). The minimum sample size for a 10.000.000 population is 384 and the final sample of the study is greater than this amount (Shieh, 2009, p. 521). Consequently, the final sample size of the study is compatible with statistical analyses.

The sample of the study involves 47.4% female and 52.6% male respondents. While 26.5% of the respondents graduated from primary school, 25.4% graduated from secondary school and 20.8% graduated from high school. These statistics have shown that the education level of the respondents is not so high. The married individuals consist of 61.1% of the sample. The age level in the sample is 39.10 (St. Dev.=13.05) and the mean income level is 3286.86 (St. Dev.=2503.30) Turkish Liras (TL). Almost 50% of the sample is younger than 38 which show that Diyarbakır has a young population with the help of high birth rates. However, half of the sample has a lower level of income. These demographic issues can also have a significant impact on citizens' perceptions of the government and politics. All of the demographic characteristics of the sample are summarized in Table 1. Although the income level and age variables were continuous, they were recoded as categorical variables to be summarized in Table 1.

2.2. Measurement of Variables

The survey includes demographic and Likert-type questions to conduct the research. As can be seen in Table 1, respondents answered the questions about their gender, age, marital status, education level, and monthly income in the first part of the survey. The second part of the survey involves Likert-type questions regarding public service satisfaction, trust in public

organizations, political efficacy and participation, and public administration ethics. All of the Likert-type questions were used in previous studies by distinguished scholars and are adopted by the researcher for the Turkiye context (Mizrahi, Vigoda-Gadot and Cohen, 2021, p. 241-242; Mizrahi, Ben-Eliyahu, Cohen, Hertz, Miller-Mor, Mishor and Vigoda-Gadot, 2022, pp. 12-13; Vigoda-Gadot, 2007, pp. 293-294). Likert-type questions have been translated from English to Turkish by three people in the field. Also, two academics have investigated the survey items for their comprehensibility. Exploratory factor analyses and reliability analyses are employed to check out the construct validity of the Likert-type questions. All of the scales have acceptable KMO, Bartlett's test of significance, and Cronbach's alpha values as can be seen in Table 2, Table 3 and Table 4.

The dependent variables of the study are political efficacy and political participation levels of citizens. The original version of the political efficacy scale has four questions. However, only three questions were used in the Turkish version (Vigoda-Gadot, 2007, pp. 293-294). The overall political efficacy level of each respondent is measured through the mean of three questions. The minimum factor loading in the scale is 0.777 which is high. The political participation scale has six questions that measure the frequency of citizens' involvement in proposed political activities. Respondents indicated how often they involve in these activities on a three-point scale that range from 1 (never involved) to 3 (still actively involve). These political activities can be summarized as: "being a member of a political party, following the daily politics, voting regularly in the elections, being involved in political petitions, being a member of a public organization (political party, public committee, or union) and being involved in political meetings and demonstrations" (Kayacı, 2022, p. 194-195). Similar to the political efficacy scale, the political participation scale has factor loadings that range between 0.471 and 0.817 as can be seen in Table 2 that are acceptable values according to Tabachnick and Fidell (2014, p. 489).

Table 2. Factor Loadings, Validity and Reliability of Political Efficacy and Political Participation Scales

| Political Efficacy (PE) | Factor Loadings |
|--|-----------------|
| The average person can substantially affect government policies and administrative decisions in Turkiye. | 0.918 |
| The public has a great deal of impact on what public servants do in the office | 0.888 |
| The average person can be taken into consideration by talking to public officials | 0.777 |
| Variance | 0.745 |
| KMO | 0.73 |
| Bartlett's Test of Significance | 1093.19; p<0.05 |

| Political Efficacy (PE) | |
|--|-----------------|
| | Factor Loadings |
| Cronbach's Alpha | 0.89 |
| Political Participation (PP) | |
| | Factor Loadings |
| Being a member of a political party. | 0.640 |
| Keeping informed about daily politics. | 0.817 |
| Voting regularly in general elections. | 0.761 |
| Signing petitions on political issues. | 0.761 |
| Being a member of a political organization (political foundation, political association, etc.) | 0.743 |
| Taking part in political demonstrations and political meetings | 0.471 |
| Variance | 0.800 |
| KMO | 0.72 |
| Bartlett's Test of Significance | 951.25; p<0.05 |
| Cronbach's Alpha | 0.72 |

The first independent variable of the study is satisfaction with public services. This variable is measured by twelve items. Respondents evaluated the list of twelve different public organizations in Türkiye about the services they provide to the citizens. The five-point Likert scale of satisfaction with services ranges between 1 (very dissatisfied) and 5 (very satisfied). The list of the public organizations involves hospitals and health centers, public schools, security forces (police, guards, gendarme), courts and courthouses, national employment agencies, social security institutions, family and social services (social aids), transportation and infrastructure, finance and revenue administration, governorate, the ministry of agriculture and forestry, the ministry of environment and city planning. The minimum factor loading in this scale is 0.577 which is a moderate level. Another independent variable of the study is trust in public organizations. Respondents also indicated their trust level of them on a Likert-type scale for twelve public organizations. These organizations are as followed: ministry of health, ministry of education, ministry of internal affairs, courts and courthouses, national employment agency, social security institution, ministry of transportation, Turkish Radio and Television Company (TRT), finance and revenue administration, governorate, universities and central bank. The minimum factor loading in this scale is 0.685 as can be seen in Table 3.

Table 3. Factor Loadings, Validity and Reliability of Satisfaction with Services and Trust in Public Organizations Scales

| Satisfaction with Services (SWS) | Factor Loadings |
|----------------------------------|-----------------|
|----------------------------------|-----------------|

The Effect of Satisfaction with Services and Trust in Public Organizations on Citizens' Voice
Orientation: The Role of Ethical Public Administration

| Hospitals and health centers | 0.765 |
|---|-----------------|
| Public schools | 0.649 |
| Security forces (police, guards, gendarme) | 0.769 |
| Courts and courthouses | 0.750 |
| National employment agency | 0.803 |
| Social security institutions | 0.759 |
| Family and social services (social aids) | 0.690 |
| Transportation and infrastructure | 0.742 |
| Finance and revenue administration | 0.807 |
| The ministry of environment and city planning | 0.783 |
| The ministry of agriculture and forestry | 0.743 |
| Governorate | 0.835 |
| Variance | 0.577 |
| KMO | 0.93 |
| Bartlett's Test of Significance | 5187.39; p<0.05 |
| Cronbach's Alpha | 0.94 |
| Trust in Public Organizations (TPO) | Factor Loadings |
| Hospitals and health centers (Ministry of Health) | 0.872 |
| Public Schools (Ministry of National Education) | 0.763 |
| Security forces (police, guards, gendarme) (Ministry of Internal Affairs) | 0.849 |
| Courts and courthouses | 0.813 |
| National employment agencies | 0.851 |
| Social security institution | 0.823 |
| Transportation (Ministry of Transportation) | 0.806 |
| Turkish Radio and Television Company -TRT | 0.819 |
| Finance and revenue administration | 0.833 |
| Governorate | 0.875 |
| Universities | 0.821 |
| Central Bank | 0.804 |
| Variance | 0.685 |
| KMO | 0.95 |
| Bartlett's Test of Significance | 6756.51; p<0.05 |
| Cronbach's Alpha | 0.96 |

The moderator variable of the study is public administration ethics. This variable has three questions about the integrity and ethics level of public employees according to citizens. The factor loadings of the items are also acceptable and can be seen in Table 4. This scale is also derived from Vigoda-Gadot (2007, pp. 293-294) and translated to Turkish in the study.

Table 4. Factor Loadings, Validity and Reliability of Public Administration Ethics Scale

| Public Administration Ethics (PAE) | Factor Loadings |
|--|-----------------|
| Most public officials are impartial and honest in Turkiye. | 0.907 |
| Citizens are treated as equal and fair by public officials. | 0.911 |
| It is common in public organizations to deviate from ethical/moral rules in Turkiye. | 0.799 |
| Variance | 0.764 |
| KMO | 0.73 |
| Bartlett’s Test of Significance | 1180.06; p<0.05 |
| Cronbach’s Alpha | 0.90 |

2. FINDINGS

All of the hypotheses in the study are tested through linear regression analysis by using JASP. Before conducting regression analyses, Pearson correlation analyses were applied to investigate the relations among all the variables. All of the analyses were applied at the 95% confidence interval level. Table 5 summarizes inter-correlations, means, and standard deviations of the research variables. All of the independent and moderator variables have positive and significant relations with the political efficacy variable. On the other hand, only trust in public organizations ($r=0.10$; $p<0.01$) has a significant and weak relationship with the political participation variable. The high level of correlation between political efficacy and public administration ethics ($r=0.80$; $p<0.01$), satisfaction with services ($r=0.78$; $p<0.01$), and trust in public organizations ($r=0.78$; $p<0.01$) may cause multicollinearity problems in regression analyses. Due to this problem, all of the independent variables and the moderator variable are mean-centered during moderation analyses (Aiken and West, 1991, pp. 12-17). Besides all of the VIF values are below 10 which shows that there is no multicollinearity problem among variables in regression analyses.

Table 5. Descriptive Statistics and Correlations

| Variables | Mean | SD | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 |
|----------------------------|------|------|------|---|---|---|---|
| 1. Political Efficacy | 2.19 | 1.04 | 1 | | | | |
| 2. Political Participation | 9.79 | 2.25 | 0.06 | 1 | | | |

| | | | | | | |
|---------------------------------|------|------|--------|--------|--------|----------|
| 3.Public Administration Ethics | 2.35 | 1.05 | 0.80** | 0.02 | 1 | |
| 4.Satisfaction with Services | 2.68 | 0.87 | 0.78** | 0.06 | 0.76** | 1 |
| 5.Trust in Public Organizations | 2.19 | 0.98 | 0.78** | 0.10** | 0.74** | 0.88** 1 |

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

The findings of hypotheses testing for the political efficacy as the dependent variable are summarized in Table 6. Hypotheses were tested through Model 1a, 1b, and 1c when the dependent variable is the political efficacy level of the citizens. H1a indicates that citizens' satisfaction with public services would positively affect their political efficacy level. According to the findings of Model 1a, the coefficient of satisfaction with services variable has a positive and significant impact ($\beta=0.51$, $p<0.01$) on the dependent variable. Thus, H1a is supported. Similarly, H2a proposes a positive impact of trust in public organizations on citizens' political efficacy levels. Since the coefficient of this variable also has a significant and positive value ($\beta=0.42$, $p<0.01$) in Model 1a H2a is supported. H3a assumes a moderating influence of ethics in public administration for the positive relationship between satisfaction with services and political efficacy variables. As can be seen in Model 1b, the moderator variable has a positive and significant coefficient ($\beta=0.11$, $p<0.01$) which supports H3a. This finding shows that the positive relationship between satisfaction with services and the political efficacy variable would be stronger when public administration ethics have a higher value. The increase in R^2 value between Model 1a and Model 1b also supports the same hypothesis. In a similar vein, H3c proposes a moderating influence of ethics in public administration on the relationship between trust in public organizations and political efficacy. Model 1c findings ($\beta=0.07$, $p<0.01$) support this hypothesis too. Consequently, public administration ethics positively moderates the positive relationship between trust in public organizations and political efficacy. According to Durbin Watson Statistic values of all models in Table 6, there is no autocorrelation problem. All the Durbin Watson statistics range between 1.5 and 2.5.

Table 6. Regression Findings of Political Efficacy as the Dependent Variable

| Variable | DV=Political Efficacy | | | | | | | | |
|---|-----------------------|-----------|------------|----------|-----------|------------|----------|-----------|------------|
| | Model 1a | | | Model 1b | | | Model 1c | | |
| | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> |
| Constant | -0.11 | .08 | | - 2.11* | .02 | | - 2.14* | .02 | |
| Satisfaction with Services (SWS) (H1a) | .51* | .06 | .54 | 0.41* | .03 | .38 | | | |
| Trust in Public Organizations (TPO) (H2a) | .42* | .05 | .54 | | | | 0.40* | .03 | .30 |

| | | | | | | | | |
|------------------------------------|----------|-------|-----|----------|--|-------|-----|----------|
| Public Administration Ethics (PAE) | | 0.45* | .03 | .79 | | 0.49* | .03 | .48 |
| PAE*SWS (H3a) | | 0.11* | .02 | .39 | | | | |
| PAE*TPO (H3c) | | | | | | 0.07* | .02 | .45 |
| R ² | 0.80 | | | 0.85 | | | | 0.85 |
| Adjusted R ² | 0.64 | | | 0.73 | | | | 0.72 |
| F | 539.82** | | | 527.75** | | | | 524.58** |
| Durbin Watson Statistic | 1.966 | | | 1.907 | | | | 1.895 |

N=586; ** p < 0.01, *p<0.05; DV=Dependent Variable

The hypotheses regarding political participation as the dependent variable are tested through Model 2a, Model 2b, and Model 2c. The findings of these models can be seen in Table 7. H1b has proposed that satisfaction with public services has a positive effect on the political participation level of citizens. According to Model 2a, there is no significant impact of satisfaction with services on the political participation variable ($\beta=-0.34$, $p>0.1$). Therefore, H1b is not supported. On the other hand, the positive and significant value of coefficient ($\beta=0.52$, $p<0.01$) for trust in public organizations variable supports H2b which shows the positive impact of trust in public organizations on political participation level. Moderating role of ethics in public administration is tested with Model 2b and Model 2c. As proposed by H3b, ethics in public administration positively moderates the relationship between satisfaction with services and political participation ($\beta=0.85$, $p<0.01$) in Model 2b. In a similar vein, H3d proposes the moderating influence of ethics in public administration for the relationship between trust in public organizations and political participation. The positive and significant coefficient value in Model 2c ($\beta=0.83$, $p<0.01$) is also supported this hypothesis. As public administration ethics increase, the positive relationships between satisfaction with services and political participation and trust in public organizations and political participation get stronger.

Table 7. Regression Findings of Political Participation as the Dependent Variable

| Variable | DV=Political Participation | | | | | | | | |
|----------------------------------|----------------------------|-----------|------------|----------|-----------|------------|----------|-----------|------------|
| | Model 2a | | | Model 2b | | | Model 2c | | |
| | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> | <i>B</i> | <i>SE</i> | <i>VIF</i> |
| Constant | 9.58** | .31 | | 9.14** | .11 | | 9.17** | .10 | |
| Satisfaction with Services (SWS) | -0.34 | .22 | .54 | 0.26 | .13 | .38 | | | |

(H1b)

| | | | | | | | | | |
|---|--------|--------|-------|---------|-------|-------|---------|---------|-------|
| Trust in Public Organizations (TPO) (H2b) | 0.52** | .20 | .54 | | | 0.27* | .13 | .30 | |
| Public Administration Ethics (PAE) | | | | -0.65** | .14 | .79 | -0.67** | .13 | .48 |
| PAE*SWS (H3b) | | | | 0.85** | .09 | .39 | | | |
| PAE*TPO (H3d) | | | | | | | 0.83** | .08 | .45 |
| R ² | | 0.12 | | 0.36 | | | | 0.38 | |
| Adjusted R ² | | 0.01 | | 0.12 | | | | 0.14 | |
| F | | 4.72** | | 29.88** | | | | 33.39** | |
| Durbin Watson Statistic | | | 1.971 | | 1.991 | | | | 2.012 |

N=586; ** p < 0.01, *p<0.05; DV=Dependent Variable

To get a clearer view of the exact impact of the moderator variable, simple slopes of interaction terms are used and drawn as suggested by Aiken and West (1991, pp. 12-17). According to Figure 1, when public administration ethics have a high value (above +1 SD on the mean value), the relationship between satisfaction with services and political efficacy has a steeper slope. This shows that public administration ethics make the relationship between satisfaction with services and political efficacy stronger. Similarly, Figure 2 indicates that the positive relationship between trust in public organizations and political efficacy would increase when public administration ethics has a high value above the mean.

Figure 1. Interaction Plot for the Moderating Effect of Public Administration Ethics on the Relationship Between Satisfaction with Services and Political Efficacy

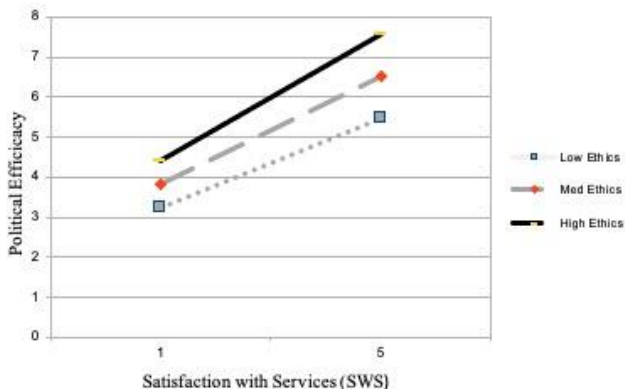
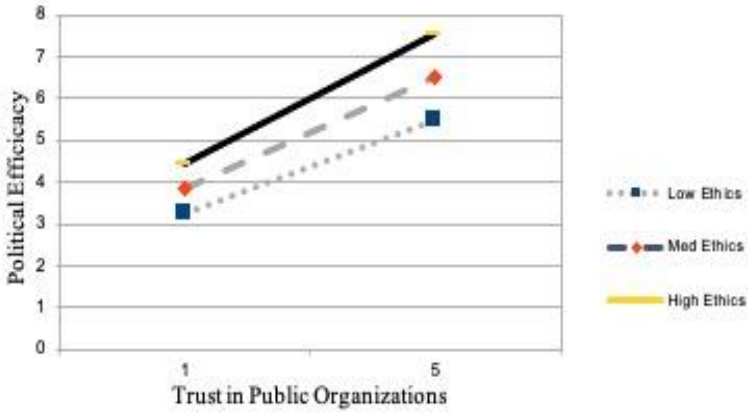


Figure 2. Interaction Plot for the Moderating Effect of Public Administration Ethics on the Relationship Between Trust in Public Organizations and Political Efficacy



While the low level of satisfaction with services and trust in public organizations have the same level of relationship with political participation in different levels of public administration ethics, the relationship has become stronger as satisfaction with services and trust in public organizations increase for different levels of public administration ethics. These impacts can be seen in Figure 3 and Figure 4.

Figure 3. Interaction Plot for the Moderating Effect of Public Administration Ethics on the Relationship Between Satisfaction with Services and Political Participation

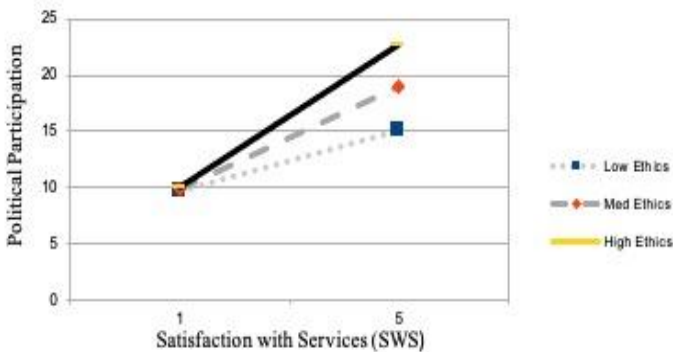
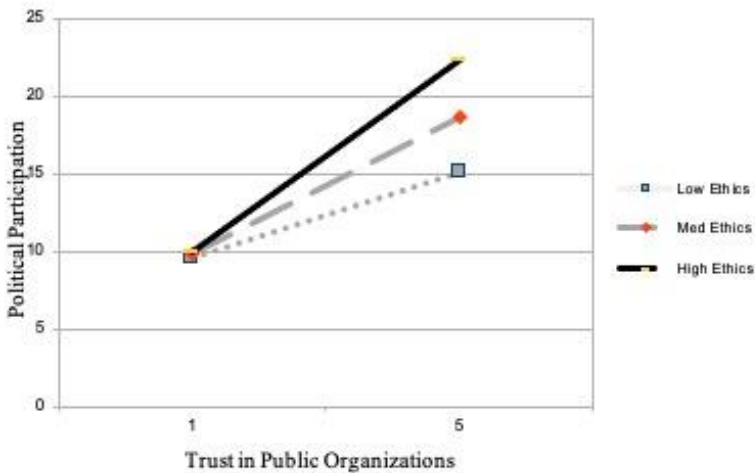


Figure 4. Interaction Plot for the moderating effect of Public Administration Ethics on the Relationship Between Trust in Public Organizations and Political Participation



Conclusion

Nowadays, political efficacy and participation have become major indicators for gaining public trust in many democratic systems. Besides, the history of ethical values and their importance in governmental systems and organizations have a rich nature for understanding the evolution of public administration. Additionally, these concepts are basic priorities in the NPM approach since the 1980s. Public trust can be established through effective democratic systems and public services in modern countries. These concepts have already proven their effectiveness and value for public administration in Western countries despite minor opposing arguments. These opposing arguments are against the view that citizens are customers of public services and that public administration should be carried on through private sector strategies and approaches. For this reason, the meaning of these concepts and applications in NPM should be investigated in different contexts like Turkiye to understand their contribution to having effective democratic systems and accountable public organizations.

Accordingly, the main purpose of this study is to analyze the impact of satisfaction with public services and trust in public institutions on citizens' political efficacy and participation level. Furthermore, the effect of ethical public administration as an environmental context variable (moderator) on these relationships is investigated to get a full picture of NPM applications in Turkish public administration. The findings of this study provided strong support for the significance of these concepts toward citizens' views. The first finding of this study is the positive contribution of satisfaction with services and trust in public organizations to citizens' political efficacy levels. This finding indicates that considering citizens as customers like private sector

organizations and prioritizing their satisfaction and trust with the public sector would also improve democratic variables and systems. This shows that there is a strong linkage between citizenship roles and expectancies. While satisfaction with services has a positive impact on citizens' political participation level, trust in public organizations seems to have no significant effect on political participation. This finding may be related to the study context since Diyarbakır has many political conflicts with the central government due to municipal elections and the dismissal of elected mayors in recent years. Although respondents who are satisfied with public services choose to participate in political activities, trust in public institutions has become related to trust in central government in citizens' perceptions. Thus, political participation level has other causes instead of trust in public organizations in addition to public service satisfaction in the study context. Another important finding of the study is the booster effect of public administration ethics on the relationships between satisfaction with services and political efficacy and participation and trust in public organizations and political efficacy. This finding implies that ethics and the application of ethical values would be significant for most of the NPM concepts in citizens' perceptions. Policymakers should designate public administration not only considering private sector concepts but also establishing a more ethical public administration and merging them successfully.

These findings contribute to NPM literature in the Türkiye context where political participation and efficacy are not well developed. Public administration in Türkiye is highly traditional and policymakers perceive citizens as passive actors that only should follow the decisions. Although policies were developed to adopt the NPM approach in public administration in recent years, the implementers have archaic mindsets that hinder the execution and improvement of these policies. However, the findings of this study show that new perspectives have also reflections on citizens' perceptions and NPM concepts can easily be adopted in Turkish public administration to be more effective and efficient. Furthermore, ethical applications should not be underestimated while adopting new concepts. When governments support ethical public administration, they can build more satisfaction and trust among citizens and gain political support for the future. Also, citizens would be part of the further processes of establishing a new public administration when it satisfies citizens and increases their trust. In this way, transforming the public administration can have a broader coalition that has rich resources and is more dynamic. This coalition can also share the burden of public administration executives to solve problems and manage public institutions more up-to-date.

Despite important contributions to NPM literature and practical implications for policymakers, the findings of this study have some limitations. First of all, the sample of the study is selected from only one city in Türkiye. Another limitation is common method bias due to data collection of all scales within one survey. Future studies can use expanded samples and

longitudinal data collection methods to overcome these limitations. Moreover, future research can investigate the perceptions of public employees regarding NPM concepts in this study.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: Müslüm Kayacı: 100%

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval dated as 15.06.2021 and numbered as E-14679147-663.05-87586 was obtained from Dicle University Social and Human Sciences Ethics Committee for the purpose of carrying out this study approval.

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: Müslüm Kayacı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmanın gerçekleştirilmesi amacıyla, Dicle Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 15.06.2021 tarih ve E-14679147-663.05-87586 sayılı izin alınmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Önerilen Atıf: Kayacı, M. (2023). The effect of satisfaction with services and trust in public organizations on citizens' voice orientation: The role of ethical public administration. *Akademik Hassasiyetler*, 10(23), 707-731. <https://doi.org/10.58884/akademik-hassasiyetler.1341642>

References

- Aiken, L. S. & West, S. G. (1991). *Multiple regression: testing and interpreting interactions*. Sage Publications Inc.
- Baier, A. (1986). Trust and antitrust. *Ethics*, 96(2), 231-260. <https://doi.org/10.1086/292745>
- Barber, B. (2003). *Strong democracy: Participatory politics for a new age*. University of California Press.
- Beeri, I., Uster, A. & Vigoda-Gadot, E. (2019). Does performance management relate to good governance? A study of its relationship with citizens' satisfaction with and trust in Israeli local government. *Public Performance and Management Review*, 42(2), 241-279. <https://doi.org/10.1080/15309576.2018.1436074>
- Bowman, J. S., West, J. P. & Beck, M. A. (2010). *Achieving competencies in public service: The professional edge*. Routledge.

- Box, R. C. (1999). Running government like a business: Implications for public administration theory and practice. *The American Review of Public Administration*, 29(1), 19-43. <https://doi.org/10.1177/02750749922064256>
- Bruning, S. D. & Ledingham, J. A. (1999). Relationships between organizations and publics: Development of a multi-dimensional organization-public relationship scale. *Public Relations Review*, 25(2), 157-170. [https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(99\)80160-X](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(99)80160-X)
- Christensen, T., & Læg Reid, P. (2005). Trust in government: The relative importance of service satisfaction, political factors, and demography. *Public Performance and Management Review*, 28(4), 487-511. <https://www.jstor.org/stable/3381308>
- Cohen, S. & Eimicke, W. B. (1995). Ethics and the public administrator. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 537(1), 96-108. <https://doi.org/10.1177/0002716295537000009>
- Dahl, R. A. (1971). *Polyarchy, participation and opposition*. Yale Univ. Press.
- DeLeon, L. (1996). Ethics and entrepreneurship. *Policy Studies Journal*, 24(3), 495-510. <https://doi.org/10.1111/j.1541-0072.1996.tb01642.x>
- Denhardt, J. V. & Denhardt, R. B. (2007). *The new public service: serving, not steering*. M.E. Sharpe, Inc.
- Easton, D. (1975). A re-assessment of the concept of political support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435-457. [doi:10.1017/S0007123400008309](https://doi.org/10.1017/S0007123400008309)
- Eryılmaz, B. & Biricikoğlu, H. (2011). Kamu yönetiminde hesap verebilirlik ve etik. *İş Ahlakı Dergisi*, 4(7), 19-45.
- Feldheim, M. A. & Wang, X. (2004). Ethics and public trust: results from a national survey. *Public Integrity*, 6(1), 63-75. <https://doi.org/10.1080/10999922.2004.11051242>
- He, A. J. & Ma, L. (2021). Citizen participation, perceived public service performance, and trust in government: Evidence from health policy reforms in Hong Kong. *Public Performance and Management Review*, 44(3), 471-493. <https://doi.org/10.1080/15309576.2020.1780138>
- Hirschman, A. O. (1970). *Exit, voice, and loyalty: Responses to decline in firms, organizations, and states*. Harvard university Press.
- Hood, C. (1991). A public management for all seasons?. *Public Administration*, 69(1), 3-19. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1991.tb00779.x>
- Hunt, H. K. (1977). *Conceptualization and measurement of consumer satisfaction and dissatisfaction*. Marketing Science Institute.
- James, O. (2009). Evaluating the expectations disconfirmation and expectations anchoring approaches to citizen satisfaction with local

public services. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 19(1), 107-123. <https://doi.org/10.1093/jopart/mum034>

- Josephson, M. (1989). *Power, politics and ethics: Ethical obligations and opportunities of government service*. Josephson Institute for the Advancement of Ethics.
- Kayacı, M. (2022). Perceptions of citizens for public institutions' performance in crises: Covid-19 crisis in Turkey context. *Balkan Social Science Review*, 19, 185-205. <https://doi.org/10.46763/BSSR2219185k>
- King, C. S., Feltey, K. M. & Susel, B. O. N. (1998). The question of participation: Toward authentic public participation in public administration. *Public Administration Review*, 58(4), 317-326. <https://doi.org/10.2307/977561>
- Levi, M., & Stoker, L. (2000). Political trust and trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 3(1), 475-507. <https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.3.1.475>
- Lyons, W. E., Lowery, D. & DeHoog, R. H. (1992). *The politics of dissatisfaction: Citizens, services, and urban institutions*. ME Sharpe.
- Mizrahi, S., Ben-Eliyahu, A., Cohen, N., Hertz, U., Miller-Mor, R., Mishor, E. & Vigoda-Gadot, E. (2022). Public management during a crisis: when are citizens willing to contribute to institutional emergency preparedness?. *Public Management Review*, In-press 1-25. <https://doi.org/10.1080/14719037.2022.2042727>
- Mizrahi, S., Vigoda-Gadot E. & Cohen, N. (2021). Drivers of trust in emergency organizations networks: the role of readiness, threat perceptions and participation in decision making. *Public Management Review*, 23(2), 233-253. <https://doi.org/10.1080/14719037.2019.1674367>
- Mizrahi, S., Vigoda-Gadot, E. & Cohen, N. (2009). Trust, participation, and performance in public administration: An empirical examination of health services in Israel. *Public Performance and Management Review*, 33(1), 7-33. <https://doi.org/10.2753/PMR1530-9576330101>
- Mizrahi, S., Vigoda-Gadot, E. & Cohen, N. (2010). Trust, participation and performance: The case of the Israeli National Insurance Institute. *Public Management Review*, 12(1), 99-126. <https://doi.org/10.1080/14719030902817949>
- Niemi, R. G., Craig, S. C. & Mattei, F. (1991). Measuring internal political efficacy in the 1988 National Election Study. *American Political Science Review*, 85(4), 1407-1413. doi:10.2307/1963953
- OECD (1996). *Ethics in the public service: current issues and practice*. Retrieved on 2022, May 14 2022 from <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.194.8759&rep=rep1&type=pdf> .

- Osborne, D. & Gaebler, T. (1992). *Reinventing government: how the entrepreneurial spirit is transforming the public sector*. Addison-Wesley Publishing Company.
- Pateman, C. (1970). *Participation and democratic theory*. Cambridge University Press.
- Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton Univ. Press.
- Rhee, S. K. & Rha, J. Y. (2009). Public service quality and customer satisfaction: exploring the attributes of service quality in the public sector. *The Service Industries Journal*, 29(11), 1491-1512. <https://doi.org/10.1080/02642060902793441>
- Roch, C. H. & Poister, T. H. (2006). Citizens, accountability, and service satisfaction: The influence of expectations. *Urban Affairs Review*, 41(3), 292-308. <https://doi.org/10.1177/1078087405281124>
- Rousseau, D. M., Sitkin, S. B., Burt, R. S. & Camerer, C. (1998). Not so different after all: A cross-discipline view of trust. *Academy of Management Review*, 23(3), 393-404. <https://doi.org/10.5465/amr.1998.926617>
- Seyd, B. (2015). How do citizens evaluate public officials? The role of performance and expectations on political trust. *Political Studies*, 63(1), 73-90. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12163>
- Shieh, G. (2009). Detecting interaction effects in moderated multiple regression with continuous variables power and sample size considerations. *Organizational Research Methods*, 12(3), 510-528. <https://doi.org/10.1177/1094428108320370>
- Sztompka, P. (1999). *Trust: a sociological theory*. Cambridge University Press.
- Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2014). *Using multivariate statistics*. Pearson Publishing.
- TÜİK (2020). *İBBS-Düzey 1, İBBS-Düzey 2, İl ve İlçe Nüfusları*. Retrieved on 2022, May 1 from <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>.
- Van de Walle, S. (2017). *Trust in public administration and public services. Trust at risk: Implications for EU*. Retrieved on 2022, May 17 from <http://www.bramlancee.eu/wpcontent/uploads/2017/03/trustatrisk.pdf#page=120>
- Van de Walle, S. (2018). Explaining citizen satisfaction and dissatisfaction with public services. In E. Ongaro, & S. Van Thiel (Ed.), *The Palgrave handbook of public administration and management in Europe* (pp. 227-241). Palgrave Macmillan.
- Van de Walle, S. & Bouckaert, G. (2003). Public service performance and trust in government: The problem of causality. *International Journal of*

Public Administration, 26(8-9), 891-913. <https://doi.org/10.1081/PAD-120019352>

- Vigoda, E. (2000). Are you being served? The responsiveness of public administration to citizens' demands: An empirical examination in Israel. *Public Administration*, 78(1), 165-191. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00198>
- Vigoda-Gadot, E. (2007). Citizens' perceptions of politics and ethics in public administration: A five-year national study of their relationship to satisfaction with services, trust in governance, and voice orientations. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 17(2), 285-305. <https://doi.org/10.1093/jopart/muj018>
- Walker, R. M., Brewer, G. A., Boyne, G. A. & Avellaneda, C. N. (2011). Market orientation and public service performance: new public management gone mad?. *Public Administration Review*, 71(5), 707-717. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02410.x>
- Wang, X. & Wan Wart, M. (2007). When public participation in administration leads to trust: an empirical assessment of managers' perceptions. *Public Administration Review*, 67(2), 265-278. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00712.x>

YAZIM KURALLARI

Akademik Hassasiyetler (The Academic Elegance) Sosyal Bilimler alanında yılda üç kez (Nisan, Ağustos, Aralık) yayın yapan Uluslararası Hakemli bir dergidir.

- 1- *Akademik Hassasiyetler*, sosyal bilimlerin tüm alanları ile ilgili deneysel, nicel ve nitel araştırmalara yer veren bir dergidir.
- 2- Dergiye gönderilen makaleler özgün bir çalışma olmalı ve daha önce yayımlanmamış olmalıdır. Şayet makaleler ulusal veya uluslararası bir sempozyum veya kongrede sunulmuş ise ya da yüksek lisans veya doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmış ise bu durum dipnot verilerek ayrıca belirtilmeli ve makale formatına uygun hale getirilmelidir.
- 3- Makalelerle ilgili her türlü yasal sorumluluk yazara ya da yazarlara aittir.
- 4- Derginin yayın dili **Türkçe** ve **İngilizce**'dir.
- 5- *Akademik Hassasiyetler*'e gönderilen yazıların metin, dipnotlar/son notlar, kaynaklar ve tablolar/şekiller de dahil olmak üzere **35 sayfa**yı geçmemelidir.
- 6- Başlıklar **11 punto** büyüklüğünde, koyu ve ortalanarak yazılmalıdır. Yazar adı ise başlık altında bulunmalı ve ortalanmalıdır. Yazarın adının yalnızca ilk harfi büyük harfle, soyadının ise tamamı büyük harflerle ve koyu şeklinde yazılmalıdır. (**Örnek: Gökçe DİLARA***). Soyadın sağ üst köşesine ise * işareti konularak dipnot oluşturulmalı ve buraya yazarın unvanı, çalıştığı kurumu ve e-mail adresi (altı çizgisiz ve siyah renkte) yazılmalıdır.

Örnek: Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokcedilara@gmail.com

- 7- Makaleler **Microsoft Word** veya "**doc**" veya "**docx**" uzantılı şekilde sisteme yüklenmelidir.
- 8- Makalelerde yer alacak alt ana başlıklar sola yanaşık ve koyu şekilde; (**1.TÜRKİYE'DE SOSYAL ...**), onun altında yer alacak ara başlıklar ise koyu, sola yanaşık ve sadece ilk harfleri büyük olacak şekilde; (**1.1.1. Ekonomik Faktörler**),

diğer alt başlıklarda koyu, sola yanaşık ve 1 cm. içeriden ilk harfleri büyük olacak şekilde;

(1.1.1.Ticari yapı) yerleştirilmelidir.

- 9- Yazılar; **Times New Roman** karakterinde, **11 punto** (dipnotlarda ise 8 punto) büyüklüğünde olmalıdır. **Sayfa yapısı 16x24 ebadında, kenar boşlukları sağdan, soldan, üstten, 2 cm, alttan ise 1,5 cm olmak üzere, 1 satır aralığıyla, iki yandan hizalanmış ve paragraf arası boşluğu, öncesi ve sonrası “3 nk” olacak şekilde ayarlanmalı ve sayfa numarası verilmelidir.** Paragraf başları 1 cm içeriden olmalı ve "TAB" tuşu kullanılmalıdır.
- 10- **“Öz” tek paragraf biçiminde yazılmalı ve 150-250 kelime arasında olmalı** ve herhangi bir atıf içermemelidir. Her özet altında da çalışmayı açıklayan **en az 3, en fazla 5 anahtar kelime** bulunmalıdır. Çalışmaların **Giriş’ten itibaren Kaynakça’ya** kadar toplam kelime sayısı en az **5000, Öz, Abstract, Extended Abstarct dahil toplam** kelime sayısı ise en fazla **11000 kelime** olmalıdır.
- 11- Dergiye gönderilen makaleler ön değerlendirmeden geçtikten sonra dergi editörü tarafından bilimsel yeterliliğinin denetlenmesi amacıyla **iki hakeme** gönderilir. Makaleler, değerlendirme sonucunda hakemden gelecek olumlu raporlar doğrultusunda ve dergi yayın kurulu tarafından uygun görülen bir sayıda yayınlanır. Raporların olumsuz olması ya da makalenin yayımlanmasıyla ilgili olarak hakem raporlarının editöryal kurul tarafından yetersiz veya tatmin edici bulunmaması durumunda makalenin yayımlanması ile ilgili karar üçüncü bir hakem kararı veya editöryal kurulun takdiri doğrultusunda verilir. Bu durumda yazar makalenin yayımlanmaması ile ilgili olarak her hangi bir hak talebinde bulunamaz.
- 12- Makalede sıra ile **öz, giriş, ana metin, sonuç, kaynakça** ve varsa ekler bulunmalıdır. **Giriş, Sonuç ve Kaynakça başlarına numaralandırma yapılmaz.**
- 13- *Akademik Hassasiyetler’e* gönderilecek makalelerin hazırlanmasında **APA yazım kuralları** kullanılmalıdır. **Tüm metin yazımında ve kaynakçanın hazırlanmasında da bu sisteme uyulması gerekmektedir. (METİN İÇİNDE ALINTININ GÖSTERİLMESİ, Örnek: (Durgun, 2010, s. 25).** Metin içi atıflarda üç ve daha fazla yazarlı kitap ve makalelerde ilk gösterimde bütün yazarların soyadı gösterilir ancak ikinci ve sonraki gösterimlerde (Ünal vd., 2015, s. 120) şeklinde gösterilmelidir. İki yazarlı makalelerde ise her iki yazarın da soyadı yer almalıdır (Ünal ve Safa, 2015, s. 88).

APA sistemi hakkında daha fazla bilgi için, lütfen <http://www.apastyle.org/> adresini ziyaret ediniz. Kaynakça gösteriminde aşağıdaki örneklerden yararlanabilirsiniz.

- 14- Dergimize gönderilen makalelerde **750-1000 kelime aralığında İngilizce**

uzun özetin (Extended Abstract) eklenmesi gerekmektedir. Makalelerin yabancı okurlar tarafından takibi ve yayımlanan makalelerin atıf alabilmesi için uyguladığımız bu düzenlemenin kaynakçadan sonraki kısma eklenmesi gerekmektedir. Yayınlanacak makalenin **giriş, tartışma, metot, sonuç vb.** aşamalarının genel bir açıklamasını içermesi gereken İngilizce uzun özet eklenmeyen makaleler yayımlanmayacaktır.

- 15- Dergimize gönderilen makaleler Turnitin İntihal Engelleme Programından geçirilmektedir.
- 16- Kaynakçada yer alan kaynakların ikinci satıra geçmesi durumunda ikinci satırın 1 TAB içeriden başlamasına dikkat ediniz.
- 17- Kaynakçayı kitap, makale vb. ayrımı yapmadan yazar soyadlarını dikkate alarak alfabetik şekilde hazırlayınız.

Tek Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge Kitabevi.

İki Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Başaran, İ.E & Çinkır, Ş. (2011). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ekinoks Yayınevi.

Üçten Fazla Yazarlı Kitap

Format: Soyadı, A., Soyadı, A. & Soyadı, A. (Yıl). *Kitabın adı*. Yayınevi.

Örnek: Fiske, S. T., Gilbert, D. T. & Lindzey, G. (2010). *Handbook of social psychology*. John Wiley & Sons.

Editörlü Kitapta Bölüm

Format: Yazar Soyadı, A. (Yıl). Bölümün adı. Editörün A. Soyadı (Ed.), *Kitabın adı* (s. Bölüm aralığı). Yayınevi.

Örnek: Dönmez, B. (2013). Motivasyon. S. Özdemir (Ed.), *Eğitim yönetiminde kuram ve uygulama* içinde (s. 185-229). Pegem Akademi.

Sürelili Yayınlar / Basılı Dergi

Format: Soyadı, A. (Yıl). Makalenin adı. *Derginin Adı, cilt numarası*(Dergi sayı no), Makale sayfa aralığı. Doi numarası.

Örnek: Asar, R. & Çelikten, Y. (2016). Shadowing a woman administrator: A Turkish case. *Universal Journal of Management*, 4(11), 607-614. <https://doi.org/10.13189/ujm.2016.041102>

Cevrimci Dergi / Haber Makalesi / Blog Gönderisi

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). Makalenin adı. *Dergi veya Blog Adı*.
Bağlantı Linki

Örnek: Bustillos, M. (2013, 19 Mart). On video games and storytelling: An interview with Tom Bissell. *The New Yorker*.
<https://www.newyorker.com/books/page-turner/on-video-games-and-storytelling-an-interview-with-tom-bissell>

Toplantı, Sempozyum

Format: Soyadı, A. (Yıl, Ay). Yayın başlığı. Başkanın A. Soyadı (Görevi), *Kongre Adı* Düzenleyen Kurum, Şehir.

Örnek: Karadağ, E., Aypay, A. & Baloğlu, N. (2010, Mayıs). Eğitim yönetimi araştırmalarına analitik bir bakış: Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi'nin analizi. S. Özdemir (Başkan), 5. *Ulusal Eğitim Yönetimi Kongresi* Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

Bildiriler

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Bildiri başlığı* [Bildiri sunumu].
Sunulduğu Toplantı, Şehir.

Örnek: Akçay, A. (2004, 22 Mayıs). *Bilgisayar destekli eğitim yazılımlarının özellikleri ve Fırat Üniversitesi öğrencilerinin BDE uygulamalarına yaklaşımı* [Bildiri sunumu]. Bilişim Teknolojileri Işığında Eğitim Konferansı, Ankara.

İnternet Kaynakları

Format: Soyadı, A. (Yıl, Gün Ay). *Makalenin adı*. Gün Ay Yıl tarihinde weblink adresinden edinilmiştir.

Örnek: Asar, R. (2018, 3 Kasım). *Yönetim açısından insan doğası*. 8 Ağustos 2021 tarihinde <https://yonetsel.com/yonetim-acisindan-insan-dogasi/adresinden> edinilmiştir.

Tezler

Format: Soyadı, A. (Yıl). *Tezin başlığı* [tez türü]. Üniversite Adı.

Örnek: Asar, R. (2021). *Okul yöneticilerinin öğretmenlere ilişkin insan doğası varsayımları ve sergiledikleri yönetim tarzları* [doktora tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Yazım kuralları ve şekil şartlarının yerine getirilmesi önem arz etmektedir. Lütfen bu konuda gerekli duyarlılığı gösteriniz.

Makale Gönderme: <https://dergipark.org.tr/akademik-hassasiyetler>

İletişim Adresi: akademikhassasiyetler@gmail.com

Akademik Hassasiyetler

The Academic Elegance



4 Aylık Uluslararası Akademik
Hakemli Dergi
ISSN: 2148-5933
E-ISSN:2529-0088
SAYI/ISSUE: 23
ARALIK / DECEMBER 2023



ISSN 2148-5933

04

9 772148 593003